

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

ALMAN DİLİNİN FONETİKASI, QRAMMATİKASI VƏ TARİXİ KAFEDRASI
EKSPERİMENTAL FONETİKA VƏ TƏTBİQİ DİLÇİLİK LABORATORİYASI

DİLÇİLİK ENSİKLOPEDİYASI

I cild

(dərs vəsaiti)

Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin 07 aprel 2005-ci il tarixli 222 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Bakı - - 2006

filologiya elmləri doktoru, prof. Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəllinin
müəllifliyi və redaktəsilə hazırlanıb

Məsləhətçilər:

əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru,
prof. K.M.Abdullayev,
prof. B.B.İsmayilov,
filologiya elmləri doktoru, prof. M.M.Musaoğlu

Rəyçilər:

filologiya elmləri doktoru F.H.Zeynalov,
filologiya elmləri doktoru A.Y.Məmmədov

Məsul katib:

filologiya elmləri namizədi C.M.Babayev

Dilçilik ensiklopediyası. I cild (dərs vəsaiti) / prof. F.Veysəllinin redaktəsi
ilə. – Bakı: Mütərcim, 2006. – 516 səh.

$D \frac{4306020000-50}{026} 35-06$

© Mütərcim, 2006
© ADU, 2006

ÖN SÖZ

Yenicə qədəm qoyduğumuz XXI yüzilliyi elmi-texniki tərəqqilər, dünya xalqlarının bir-birinə integrasiya əsri kimi səciyyələndirmək olar. İndi dünyada elmi, iqtisadi, mədəni və mənəvi sahələrdə qloballaşma böyük sürət götürərək irəliləməkdədir.

Bu integrasiya nə qədər güclü və əhatəli olsa da, dünyada yayılan elmi-texniki informasiyaları hər bir xalqın öz dilində qəbul etmək və bununla da öz mənəvi aləmini formalaşdırmaq hüququ vardır. Bu baxımdan dilçilik elmi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu gün danılmaz həqiqətdir ki, dilçilik elmi bir neçə nəhəng dilin (ingilis, alman, fransız, rus və s.) inhisarındadır. Dünyada yeniliklərin böyük əksəriyyəti bu dillərdə yaranır. İnternet saytları, çap olunan kitabların bu dillərdə çoxluq təşkil etməsi inkarolunmaz həqiqətdir. Belə bir vaxtda müstəqillik əldə etmiş xalqımızı dilçilik elmi sahəsində meydana gələn yeni elmi-nəzəri mənbələrlə tanış etmək, Azərbaycan dilçilərini dünyanın qabaqcıl elmi nailiyyətlərilə məlumatlandırmaq hazırda çox mühüm vəzifə kimi dilçiliyimiz qarşısında durur. Bu gün auditoriyalarda dilçilikdən oxunan mühazirələrə və aparılan seminar məşğələlərinə möhkəm zəmin yaratmaq üçün «Dilçilik ensiklopediyası»nın əhəmiyyəti son dərəcə böyükdür.

2005-ci ildən Bakı Slavyan Universiteti dünyanın yüz ən böyük dühasının, onların da içərisində dilçi korifeylərin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sahəsində çox uğurlu bir layihə üzərində çalışır. Nəzərə alsaq ki, bu həm dilimizin zənginləşməsinə, həm də yeni elmi-nəzəri cərəyanlarla yaxından tanış olmağa geniş imkanlar yaradır, onda bu layihə ilə yanaşı beş dili əhatə edən linqvistik ensiklopediyanın hazırlanmasının xalqımızın bu sahədə artan ehtiyacını ödəməkdə nə qədər mühüm və vacib iş olduğunu başa düşmək çətin olmaz.

Dilçilik ensiklopediyası bilavasitə metodilçilik sahəsinə aiddir və bu, digər (izahlı, ikidilli, etimoloji, sinonimik, omonimik və s.) lüğətlərdən birinci növbədə onunla fərqlənir ki, burada dil haqqında, onun sistem və strukturu barədə dilçilik elminin müasir durumu baxımdan geniş və əhatəli bilgiler verilir. Bu tipli lüğətləri «dil haqqında həmin dildə danışmaq» da adlandırmaq olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın böyük dilçilər ordusu, filoloji fakültələrin tələbə, aspirant və dissertantları, habelə müstəqil şəkildə dillə və onun nəzəri problemlərilə məşğul olan minlərlə ziyalı bu günə qədər beş dili əhatə edən linqvistik ensiklopediya kimi mühüm mənbədən yararlanmaq imkanına malik deyildirlər. Düzdür, 1989-cu ildə çapdan çıxmış «İzahlı dilçilik terminləri» müəyyən mənada dilçilik sahəsində informasiya

qıtlığının aradan qaldırılmasına xeyli köməklik göstərdi. Ancaq məlum olduğu kimi, bu kitab yalnız Azərbaycan dilli olduğundan istənilən səmərəni verə bilməzdi. Həm də bu kitabda toplanmış zəngin məlumat hazırkı dilçilik baxımından o qədər də əhatəli sayıla bilməz. Oxuculara təqdim olunan bu ensiklopediya həmin «boşluğu»-u doldurmaq niyyətindən irəli gəlir.

Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən Eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasında hazırlanan «Dilçilik ensiklopediyası» indiyə qədər analoqu olmayan bir layihədir. Burada hər bir linqvistik termin rus dilində əlifba sırası ilə düzülmüş, onun alman, ingilis, fransız dillərində qarşılığı, ingilis dilində sözün tələffüzü ilə yazılı forması arasındakı böyük fərqi nəzərə alaraq terminlərin bu dildə transkripsiyası verilmiş, sonra terminlərin Azərbaycan dilində açıqlanması özünə yer almışdır. Bölgüyə əsasən A, Б, В, Г, Д, Е, Я hərflərilə başlayan sözləri E. Əliyeva, Ж, З, И, К, Т, Ш, Щ, У hərflərilə sözləri Z. Əsgərova, Ё, Н, О, П, Р, С, Э hərflərilə sözləri C. Babayev və Л, М, Ф, Х, Ц, Ч, Ю hərflərilə başlayan sözləri Z. Əliyeva düzmüş, onların alman, ingilis və fransız dillərində ekvivalentlərinin tapılıb yerinə qoyulmasına köməklik göstərmişlər. Bundan sonra terminlərin Azərbaycan dilində açılışı verilmişdir. Ensiklopediyada verilmiş sözlərin almanca qarşılığının dəqiqləşdirilməsinə və digər texniki məsələlərin həllinə öz köməyini əsirgəməyən əməkdaşımız M. Seyid-Rzayevi də xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Ensiklopediyada rus dilinin ilkin mənbə kimi götürülməsi hazırda bizim Respublikamızda əsas informasiyanın bu dildə yayılması ilə bağlıdır. Bizdə yaşlı nəsil dilçiləri əsasən rus dilindən informasiya alır, həm də hələlik kitab bazarında bizə gəlib çatan yeni nəşrlər əsasən rus dilindədir. Alman, ingilis və fransız dillərində oxumaq və məlumat almaq imkanı çox az miqdarda adamlara məxsusdur. Həmin dillərdə terminlərin ekvivalentini verməklə biz oxucularımızı gələcəkdə orjinaldan qidalanmağa hazırlamaq məqsədi güdürük.

Sözlərin semantik mənalарının açılması və şərhі zamanı imkan daxilində Azərbaycан dilçiliyindəki mənbələrdən istifadə edilmişdir. Misallar müvafiq dillərdən gətirilir. Bəzən şərh olunan məsələ ilə bağlı başqa dillərin də misallarına müraciət olunur. İstisnasız olaraq bütün baş sözlərin açılışından sonra konkret elmi-nəzəri mənbə göstərilir. Əksər hallarda mənbələrin dəqiq biblioqrafik göstəriciləri səhifəsinədək verilir. Amma bəzi hallarda əsərin özü verilsə də, konkret səhifə göstərilmir. Çünki bəzən araşdırılan məsələ adı çəkilən mənbənin bütün məzmununu əhatə edir. Odur ki, belə hallarda səhifə göstərməyə lüzum görmədik. Əsas məqsəd oxucunu istiqamətləndirmək və araşdırılan məsələ ilə bağlı müvafiq dilçilik mənbəyinə yönəltməkdən ibarətdir. Eyni mənbə bir neçə dəfə təkrar olunanda onun qısaldılmış variantı göstərilir. Məs., SDƏ və ya GDG və s.

Ensiklopediyada ingilis dilində verilmiş sözləri oxuyub dəyərli məsləhətlərini vermiş f.e.d.prof.A.Y.Məmmədova öz minnətdarlığını bildiririk. Fransız dilindəki sözlüyü dos. Ç.Babaxanova və dos. R.Cabbarov nəzərdən keçirmiş və qiymətli fikirlər söyləyərək düzəlişlər etmişlər. Onların

hamısına dərin minnatdarlığımızı bildiririk. Ensiklopediyanın ərəşəyə gəlməsində mənəvi yardım göstərmiş dos.Q.Bayramova və b/m S.İsazadəyə təşəkkürümüzü bildiririk. Ensiklopediyanın Azərbaycan dilindəki şərhələrini redaktə etmiş f.e.d. prof.İ.Z.Qasımova xüsusi təşəkkürümüzü bildirmək istərdik.

Quruluşca ensiklopediya iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə A-dan H-ə qədərki, ikinci hissə isə O-dan Я-qədərki hərfləri əhatə edir. Bundan başqa ikinci hissədə görkəmli dünya dilçiləri haqqında qısa məlumat, ensiklopediyada gedən dillərin siyahısı və dilçiliyin əsas anlayışlarının adları əlifba sırası və ensiklopediyanın hansı səhifəsində işlənməsini göstərməklə verilir. Ensiklopediyanın hər iki cildində qısaltmaların və əlifbaların siyahısı və istifadə olunmuş mənbələrin bibliografiyası da onun nə qədər elmi olmasını göstərən amillərdəndir.

İnanmaq istərdik ki, bu ensiklopediya dilçilərimizin durmadan artan mənəvi tələbatını ödəyəcəkdir. Onun gələcəkdə nöqsansız nəşrinə kömək ola biləcək hər cür oxucu rəyinə səmimi yanaşacağımızı izhar etməklə bütün oxuculardan təklif, rəy və nöqsanları qəbul etməyə hazır olduğumuzu bildirmək istərdik.

filologiya elmləri doktoru, professor
F.Y.VEYSƏLLİ

ENSİKLOPEDIYADA İSTİFADƏ OLUNAN QISALTMALAR

azərb. - *azərbaycanca*
Azərb. d. - *Azərbaycan dili*
alm. - *almanca*
alm. d. - *alman dili*
ABC. - *absolute*
a. - *agens*
a. - *Adstrat*
AEA - *Azərbaycan Elmlər Akademiyası*
a. - *aksentologiya*
a.ə. - *avtomatik əvəzlənmə*
bolq. d. - *bolqar dili*
BFƏ - *Beynəlxalq Fonetika Əlifbası*
b. e. ə. - *bizim eradan əvvəl*
CAR - *Cənubi Afrika Respublikası*
CV(VC) - *samit+sait (sait+samit)*
C - *cümlə*
dd. - *doktorluq dissertasiyası*
FS - *fəli sifət*
f. - *feminim*
fr. - *fransızca*
fr. d. - *fransız dilində*
f - *fel*
GDG - *German dilçiliyinə giriş*
g. i. d. - *gədim ingilis dili*
x - *xəbər*
XMT - *Xəbər, mübtəda, tamamlıq*
İ - *isim*
İS - *ismi sifət*
ing. - *ingiliscə*
ing. d. - *ingilis dili*
ital. d. - *italyan dili*
lat. - *latınca*
məs. - *məsələn*
m. - *maskulinum*
Müq. et. - *müqayisə et*
M - *Moskva*
m - *mübtəda*
m. i. d. - *müasir ingilis dili*

NF – *ismi söyləm*
 nd – *namizədlik dissertasiyası*
 o. a. d. – *orta alman dili*
 PDM – *Praqa dilçilik məktəbi*
 rus d. – *rus dili*
 rus. – *rusca*
 rum. d. – *rumın dilində*
 s. – *səhifə*.
 SDƏ – *Struktur diltiliyin əsasları*
 t – *tamamlıq*
 və b. – *və başqaları*
 və i. a. – *və ilaxir*
 və s. – *və sair*
 y. a. d. – *yeni alman dili*
 YBD – *Yardımçı Beynəlxalq dil*
 ¿...¿ – *sual bildirən cümlələrdə qoyulur*
 /...// – *bitkinlik intonasiyası ilə deyilən cümlənin transkripsiya işarəsidir*
 ¡...¡ – *nida cümlələrində qoyulur*
 ← . – *irəliyə işarə*
 → . – *sonrakı səhifəyə işarə*
 * – *alman dilində söz başında gələn cingiltili samitlərin yanında qoyulur və onların yarımcingiltili tələffüz olunduğunu bildirir.*
 |#| – *qarşılaşma işarəsi*
 / / – *fonematikliyi, fonemliyi bildirən işarə*
 /j/ – *«y» hərfinin fonem işarəsi*
 /ɣ/ – *«g» hərfinin fonem işarəsi*
 /ʁ/ – *«ğ» hərfinin fonem işarəsi*
 /d̥/ – *«c» hərfinin fonem işarəsi*
 /t͡ʃ/ – *«ç» hərfinin fonem işarəsi*
 /ʃ/ – *«ş» hərfinin fonem işarəsi*
 /g/ – *«g» hərfinin fonem işarəsi*

DİLÇİLİK ENSİKLOPEDIYASI

*(Dilçilik terminlərinin rus dilində sıralanması,
alman, ingilis və fransız dillərində ekvivalenti
və Azərbaycan dilində şərh)*

– A –

АБАЗИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Abazisch (n), ing. abaza language /ə'ba:zə 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue abaza, azərb. abazin dili. – Abxaz-adıq dillərindən biridir. Əsasən Qaraçay-Çerkəzdə yayılmışdır. Bu dildə 30 mindən çox adam danışır. İki əsas dialektə bölünür: tapant və aşxar. 1932-33-cü illərdə latın qrafikası əsasında yazısı hazırlanmışdır. 1938-ci ildən isə kiril əlifbasına keçmişdir.

К.В.Ломтатидзе. Тапантский диалект абхазского языка. Тбилиси, 1944; А.Н.Генко. Абазинский язык. Грамматический очерк наречия тапанта. М., 1955; Г.П.Сердюченко. Язык абазин. М., 1955.

АББРЕВИАТУРА (СОКРАЩЕНИЕ) - alm. Abbreviatur (f), Abkürzung (f), ing. abbreviation /ə,bri:'vi:ʃən/, acronym /ə'krɒnɪm/, fr. abréviation, abrègement, azərb. abbreviatur. - 1. Qısaldılmış mürəkkəb sözlər. Məs.: Azərnəşr-Azərbaycan nəşriyyatı, Azərtac-Azərbaycan Teleqraf Acenti, demblok-demokratik blok; 2. a) Birləşməyə daxil olan sözlərin baş hərflərinin adlarından düzələn qısaltma. Məs.: Azərb. d. BMT - /be- em'te/, BDU - /be-de-"u/; alm. UNO, GUS-Länder; ing. USA /ju-es'ej/; fr. OSCE /o-es-si-'e/; b) İlk fonemlərinin səsləndirilməsindən əmələ gələn qısaltmalar. Məs.: ABŞ /a-p-ş/, ATƏT, ADU). 3. Mürəkkəb ixtisarlər. Burada birinci və sonrakı sözün ilk hecası saxlanılır. Məs.: Azərb. d. /azdrama/, /azneft/ və s.

К.А.Левковская. Именное словобразование в современной немецкой общественно-политической терминологии и примыкающей к ней лексике. М., 1960; Д.И.Алексеев. Сокращенные слова в русском языке. Саратов, 1979; Р.И.Могилевский. Очерки аббревиации славянских языков. М., 1983.

АББРЕВИАТУРА ЗВУКОВАЯ (АББРЕВИАТУРА АКРОФОНЕТИЧЕСКАЯ) - alm. lautliche Abbreviatur (f), ing. sounding

abbreviation /saundɪŋ ə,bri:'vi:ʃən/, fr. abréviation phonétique, azərb. səslı abbreviatur. - Məs.: Azərb. d. /ADU/ - Azərbaycan Dillər Universiteti.

Д.И.Алексеев. Göstərilən əsər; Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili. I (Fonetika, orfoepiya və orfoqrafiya). Bakı, 1972, s. 292.

АББРЕВИАЦИЯ - alm. Abkürzung (f), ing. abbreviation

/ə'bri:vi'eɪf(ə)n/, fr. abrégiation, azərb. abbreviaturların əmələ gəlməsi. - Abbreviasiya qısaltmalar haqqında elmdir.

Бах: Аббревиатура ←.

АБЗАЦ - alm. Absatz (m), ing. paragraph /'p5rəgra:f/, /'prəgr5f/, fr. alinéa, paragraphe, azərb. abzas, sətirbaşı. - Yazıda yeni fikrin başlanğıcını bildirən sətirbaşı və məzmunca tam, bitmiş bir fikir ifadə edən mətn parçası. Məs.: „Beləliklə, biz əsrin qovuşuğunda ümumi dilçilik və eyni zamanda germanistikaya güclü təsir göstərən istiqamətlərdən biri olan İ.A.Boduen de Kurtene məktəbinə bir nəzər salmaq istəyirik“. F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. «Təhsil», Bakı, 2003, s. 53; Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili. I (Fonetika, orfoepiya və orfoqrafiya). Bakı, 1972.

АБЛАУТ (АПОФОНИЯ, ДЕФЛЕКСИЯ) - alm. Ablaut (m), ing.

ablaut /'ablaʊt/, vocalic alternation /'vɔʊk5lɪk 6:l't3:neɪf(ə)n/, vocal gradation /'vɔʊkəl gr5deɪfɪn/, fr. alternance vocalique, azərb. ablaut. - Söz və ya morfem daxilində saitlərin əvəzlənməsi. Bu hadisə əsasən hind-Avropa dillərinə xasdır. Xüsusən alm., ing. və flamand dillərində geniş yayılıb. Məs.: ing. d. /speak-spoke-spoken/; alm. d. /sprechen-sprach-gesprochen/ və s. «Fonemlərin əvəzlənməsi bir morfoloji vasitə kimi qüvvətli fellərin zaman formalarının və bu fellərdən yeni söz yaranmasında böyük rol oynayır. Belə əvəzlənməyə ablaut deyirlər». F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 122.

German dillərində qüvvətli fellərdə (ing. d. irregular verbs) bu daxilə fleksiyanı Y.Qrimm (1785-1868) ablaut termini ilə adlandırdı və sonra bütün dilçilikdə bu cür qəbul olundu. Aşağıdakı cədvəldə ablauta dair misallar verilir.

	<i>alm.</i>	<i>ing.</i>	<i>nə əvəzlənir</i>	<i>tərcüməsi</i>
<i>Infinitiv</i>	singen	sing	/ɪ/	oxumaq
	trinken	drink	/ɪ/	içmək
<i>Imperfekt</i>	sang	sang	/a/ /æ/	oxudu
	trank	drank		içdi
<i>Partizip II</i>	gesungen	sung	/ʊ/ /ʌ/	mürəkkəb xəbərin
	getrunken	drunk		tərkib hissəsi kimi

fr. d. faire [fɛ:ʁ] - etmək fit/fit/ - etdi çıxış edir=müq. et
 /(Er) hat gesungen// (o oxudu)
 /(He) has sung// (o oxudu)

Hər iki dildə əvəzlənmələr öz keyfiyyətinə görə bir neçə qrupa bölünür. Bu dillərdə qüvvətli fellərdən kök saitini isimlər də dəyişməklə düzələ bilir. Ancaq alman dilində daxili fleksiya ilə yanaşı prefiks də sözdüzlətmədə iştirak edirsə, ingilis dilində bu ablautla olur. Müq. et: alm. d. /singen – sang – gesungen – Ge+sang/; ing. d. /sing – sang – sung - song/; rus d. /замирать – замор – замер - замру/ (donmaq) və ya /нести-ношу-носить-нашивал/ (daşımaq) misallarını da daxili fleksiya kimi dəyərləndirmək olar.

Maraqlı burasıdır ki, hind-Avropa dillərindəki bu əvəzlənmələri A.A.Reformatski (1906-1978) eyni morfemin variantları adlandırır, çünki bu əvəzlənmələr eyni morfem daxilində baş verir. Semit dillərində «kök+sxem» modelində samit qrupuna saitlər girir və həm formaca, həm də məzmunca yeni sözlər yaranır. Müq. et: /ktb/ - /katib/, /kitab/ sözlərində üç samit kökün özünü, sonra isə saitlər əlavə edilməklə yeni formalar əmələ gəlir, ona görə də onları müxtəlif morfemlər adlandırırlar.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 280-286; Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1980, s. 164; P.H.Matthews. Oxford Concise Dictionary of Linguistics. Oxford, 1997, s. 2; M.İ.Adilov və b. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı, 1989, s. 6.

АБЛАУТНАЯ БАЗА - alm. Ablautbasis (f), ing. ablaut basis /'ablaʊt 'beɪsɪs/, gradation /grə'deɪʃən/, fr. base d'alternance, azərb. ablaut bazası. - Saitlərin əvəzlənmə sisteminin reallaşması. Məs.: rus d. /бер/бор, вез/воз/ və ya alm. d. /fer'li:rən/ - /fer'lvst/. Bu misallarda təkcə saitlər deyil (rus d. /e/ # /o/, alm. d. /i:/ # /ʊ/), həm də samitlər əvəzlənir (rus d. /b/ # /v/, alm. d. /R/ # /s/) və s.

О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1969, s. 62; H.Bußmann. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, 1990, s. 43; R.Conrad. Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig, 1975, s. 18.

АБЛАТИВ - alm. Ablativ (us) (m), ing. ablative /'5blətɪv/, fr. ablatif, azərb. ablativ (çıxışlıq hal, bölüşdürücü, paylaşdırıcı hal). – Bəzi dillərdə - latın, macar və s. dillərində müxtəlif semantik mənaya malik zərflərin ifa-

dəsinə xidmət edən hal. Məs.: tərz-i-hərəkət zərfliyi: - /pedibus ire/ (ayaqla getmək), /leveltoll/ (məktubdan aşağı), zaman /hieme/ (qışda) və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 1.

АБРУПТИВ - alm. glottookklusiver Laut (m), Abruptivlaut (m), ing. glottocclusive sound /'gl6tə'klu:siv saund/, glottalized consonant /'gl6t59zd 'k6nsənənt/, fr. abrupt,-e, la voix grasseyée, azərb. Partlayan-xirdək, boğaz səsi. - Tələffüz zamanı ağızdakı partlayışla eyni vaxtda xirdəkdə səs tellərinin arasında partlayışın müşayiətilə əmələ gələn samitə deyilir. Ağızda partlayış ağızdakı əzələ gərginliyi nəticəsində yaranır, xirdəkdəki partlayış isə hava axınının təzyiqi ilə yaranır. Akustik əlaməti səsin spektrində qəfil başlanğıcın olmasıdır. Belə səslər amhar və Qafqaz dilləri üçün səciyyəvidir. Məs.: /p^ʔ, t^ʔ, k^ʔ/. Məs.: çərkəz dilində: /t[>]a/ (qaz) - /ta/ (biz); /k[>]a/ (ad) - /ka/ (diş); /p[>]a/ (yer) - /pa/ (boğul!).

Р.Якобсон, Г.Фант и М.Халле. Введение в анализ речи. «Новое в лингвистике». М., 1962, s. 184.

АБСОЛЮТИВ - alm. Absolutiv (us) (m), ing. absolute /'5bs(ə)lu:tiv/ (ABC) /[eɪ bi: si:]/, fr. absolutif, azərb. absolutiv. – Erqativ dillərdə keçməz, təsirsiz (intransitiv) fellərin tamamlığını göstərən hal. Bu halın nominativ dillərdə adlıq hal göstəricisi yoxdur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 3.

Вах: Эргативные языки →.

АБСОЛЮТНЫЙ - alm. absolut, ing. absolute /'5bs(ə)l-:t/'absəlu:t/, fr. absolu,-e, azərb. mütləq. Mütləq zaman, danışıq vaxtına əsasən müəyyənləşdirilən zaman forması (nisbi zamanın əksi). - Müq. et: Azərb. d. /Mən adamı gördüm//. /Mən adamı görəcəyəm//. /Mən adamı görmüşəm//. /Mən adamı görmüş olacağam//. Mütləq başlanğıc - fasilədən sonra, cümlədə birinci sözün əvvəlində gələn fonem. Mütləq sonluq - fasilədən qabaq, cümlədə axırncı sözün son fonemi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

АБСОРБЦИЯ - alm. Absorption (f), ing. absorption /ə'bs6:pʃ(ə)n/, fr. absorption, azərb. absorpsiya, ud(-ul)ma, sor(-ul)ma. - Sonor samitin yanında gələn saitın düşməsi. Məs.: ing.d. /I am/ > /I'm/, alm.d. /'li:bn 'ha est 'le:bŋ//; azərb. d. /g^ʔlüms^ʔndi/ və s. Qərbi Afrikanın bəzi dillərində tonal absorbsiya hecəda ton konturunun sonu özündən sonra gələn hecanın tonu ilə eyni səviyyədə birləşir. Məs.: qalxan ton + yüksək ton:

/~ / → aşağı ton + yüksək ton → /; enən ton + aşağı ton ↘ →, yüksək ton + aşağı ton ↗ ↘ birləşməsi müşahidə olunur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 3.

АБСТРАКТ - alm. abstrakt, ing. abstract /'5bstr5kt/, fr. abstrait-e, azərb. abstrakt, mücərrəd. - Mücərrəd tərzdə ümumi keyfiyyət, əlamət, vəziyyət, hərəkət məfhumları bildirən sözlər. Məs.: Azərb. d. /gözəllik, yaxşılıq/ və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 3.

АБСТРАКТНЫЙ ЗВУК - alm. Abstraktlaut (m), ing. abstract sound /'5bstr5kt saund/, fr. le son abstrait, azərb. mücərrəd səs. - Mücərrəd səs - mövqe ilə bağlı olmayan və fərdi şəkildə təzahür etməyən hər hansı bir fonemin təsəvvürdə canlanması.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

АБСТРАКТНАЯ ФОНЕТИКА - alm. abstrakte Phonetik (f), ing. abstract phonetics /5b'str5kt fou'netiks/, fr. phonétique abstraite, azərb. mücərrəd fonetika. - Hər hansı bir dilin konkret təzahür xüsusiyyətlərindən deyil, yalnız nəzəri ümumiləşmələrdən çıxış edərək təsvir modelinə söykənən elm sahəsi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

АБСТРАКТНЫЙ - alm. abstrakt, ing. abstract /'5bstr5kt/, fr. abstrait-e, azərb. mücərrəd. - Adətən buraya mücərrəd qrammatik kateqoriyaya malik olan mücərrəd isimlər aiddir. Məs.: Azərb. d. /xeyirxah/, /səmiyyəti/, /şirin söz/, /acı dil/ və s.

Бах: Абстракт ←.

АБСТРАКТИВНАЯ РЕЛЕВАНТНОСТЬ - alm. abstrakte Relevanz (f), ing. abstractive relevance /5b'str5ktiv 'relivəns/, fr. relevant abstractive, azərb. mücərrəd relevantlıq (abstrakt relevantlıq). - Fərqləndirmə funksiyasının xüsusiyyətidir, bütünlükdə reallaşan fonetik vahidlə deyil, yalnız onun bir qismilə həyata keçir, bu da fərqləndirici əlamət kimi qəbul edilir. Məs.: ləzgi dilində iki xırtdək samiti var: /q/#/q/. Onlardan birində dodaqlanma fərqləndirici əlamət kimi çıxış edir. Müq. et: /naq/ (torpaq).

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979, s. 135.

АБСТРАКТНОЕ ДЕЙСТВИЕ - alm. abstrakte Verbalhandlung (f), ing. abstract action /'5bstr5kt '5kf(ə)n/, fr. action abstraite, azərb. mücərrəd hərəkət. - Felin bitməmiş ifadəsini bildirir. Məs.: Azərb. d.

/Durna çırağı yandırmaq// (rəvayətə görə dağlarda yandırılır ki, durnalar azmasın).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 20.

АБСТРАКТНОЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ (СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ ОТВЛЕЧЁННОЕ) - alm. abstraktes Substantiv (n), ing. abstract nouns

/ʔbstrʔkt nauns/, substantives /ʔsʌbstəntɪvz/, thought-names /4ɔ:t neimz/, fr. nom (substantif) abstrait, azərb. mücərrəd isim. - İş və əlamətin mücərrəd şəkildə adını bildirən isim. Məs.: Azərb. d. /sevgi/, /məhəbbət/, /nifrət/, /azadlıq/, /inam/, /şübhə/, /qorxu/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 20.

АБСТРАКТНЫЕ ФОРМЫ - alm. abstrakte Formen (Pl.), ing.

abstract forms /ʔbstrʔkt fɔ:mz/, fr. formes abstraites, azərb. mücərrəd formalar. - Sintaktik quruluşun müxtəlifliyindən yaranan sintaktik sinonimlər. Məs.: rus d. /голубоглазая девушка/ – /девушка с голубыми глазами/; Azərb. d. /professorun dəvəti/ - /professordan dəvət/ və s.

O.C.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1969, s. 30.

АБСТРАКТНЫЙ ГЛАГОЛ - alm. abstraktes Verb (n), ing. abstract

verb /ʔbstrʔkt vɜ:b/, fr. verbe abstrait, azərb. mücərrəd fel. - Öz leksik (lügəvi) və ya konkret mənasından kənar formada işlənən fellər. Məs.: Azərb. d. /çəkmək/ - /ayağını çəkmək/ və /fikir çəkmək/. İkinci halda /çəkmək/ məcazi mənada işlənmişdir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 20.

АБСТРАКЦИЯ ЛЕКСИЧЕСКАЯ - alm. lexikale Abstraktion (f), ing.

lexical abstraction /ʔleksɪk(ə)l ʔbʔstrʔkfən/, fr. abstraction lexicale, azərb. leksik mücərrədlik. - Mücərrəd şəkildə ümumi keyfiyyət, əlamət, vəziyyət, hərəkət bildirən sözlərin toplusu. Məs.: Azərb. d. /sıxıntı/, /qüssə/, /kədər/, /sevinc/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 20.

АБХАЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Abchasisch (n), ing. abkhazian language

/əbʔkɑ:zɪən ʔlæŋgʷɪdʒ/, fr. langue abkhazie, azərb. abxaz dili. – Abxaz-adıq dillərindən biridir. Əsasən Abxaz Respublikasında geniş yayılmışdır. Təqribən 100 minə qədər adam bu dildə danışır. İki əsas dialektə bölünür: abjuy və bzyb. Ədəbi dil kimi 1862 –ci ildə rus qrafikası əsasında abxaz əlifbasının tərtibindən sonra başlamışdır. 1928-ci ildə latın qrafikasına, 1938-ci ildə gürcü qrafikasına, 1954-cü ildə isə rus qrafikasına keçmişdir.

P.H.Matthews. Oxford Concise Dictionary of Linguistics. Oxford, 1997, s. 49; П.К.Услар. Этнография Кавказа. Языкознание, т.1. Абхаз-

ский язык. Тифлис, 1887; К.В.Ломтатидзе. Категория переходности в абхазском глаголе. Известия ИЯИМК, 1942, т. 12.

АБХАЗСКО-АДЫГСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. abchasisch-adygäische Sprachen (Pl.), ing. abkhaz-adyghei languages /əb'kɑ:z 'adɪg /ɑ:də'geɪ/ 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. langues abkhaze-adyghéenes, l'abkhaze-adyghéenes, azərb. abxaz-adıqey dilləri. – Qafqaz dillərinin qərb qrupu. Buraya abxaz, abazin, ubıx, adıq və kabardin-çərkəz dilləri daxildir. Ubıx dilinə yalnız müasir Türkiyə ərazisində rast gəlinir. Bu dillərdə saitlər (vokalizm) yarım sistemi zəif inkişaf etmişdir. Samitlər (konsonantizm) yarım sistemi mürəkkəb və geniş inkişaf etmişdir. Bu dillərin fonoloji sistemi (2-3) sait və (80) samit fonemlərdən ibarətdir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 49; Г.В.Погова. Абхазо-адыгские языки. Языки народов СССР. т. 4, М., 1967.

АВАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Avarisch (n), ing. Avar language /'avɑ:ɑ, avɑr 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue avarienne, azərb. avar dili. – Dağıstan Respublikasının qərb hissəsində yayılmışdır. Bu dildə 500 min əhali danışır. Dialektləri iki qrupa bölünür: şimal ləhcəsi - salatav və xunzay; cənub ləhcəsi – andalal, qid, ansux, batlux və s. 1938-ci ildən rus qrafikasına keçmişdir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s.49; А.Чикобава, И.Церцвадзе. Аварский язык. Тбилиси, 1962.

АВЕСТИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Avestisch (n), ing. Avesta language /ə'vestə 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue avesta, azərb. avesta dili. - «Avesta» - nın yazıldığı dil. Hindistan və İran ərazisində Allaha sitayişdə istifadə olunan dil. Avesta dilini iki dialektə bölürlər: qat dialekti (əsasən nəğmələrdən ibarətdir, Zərdüştə məxsus olduğu göstərilir) və sonrakı avesta dialekti.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 31; С.Н.Соколов. Авестийский язык. М., 1961; Chr. Bartholomae. Avestasprache und Altpersisch. Grundriss der iranischen Philologie. Bd 1, Abt. 1, Strassburg, 1895-1901.

АВСТРАЛИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. australische Sprachen (Pl.), ing. Australian languages /6'streɪliəns /6s'treɪljən 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. langues australiennes, azərb. avstraliya dilləri. – Avstraliyanın yerli əhalisinin dili. Avstraliyanın Avropa dövlətləri tərəfindən müstəmləkəçiliyinə qədər 300 minlik Avstraliya əhalisi 260 dildə danışır. Hal-hazırda bu dillərdən 200-ə qədəri yer kürəsindən silinmək üzrədir. Avstraliya dilləri 12 ayrı-ayrı dilləri özündə cəmləşdirir: andillyauqva, varrai, hunavidi,

kakadü, hunkarakan, manharay, minkin, nahara, nqevin, nunqqubuy, tivi, yanyula. Avstraliya dillərinin hamısı aqqlütinativ dillərdir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s.30; A.Capell. A new approach to Australian linguistics. Sydney, 1956; 2 ed., Sydney, 1962; yenə onun, History of research in Australian and Tasmanian languages. CTL, The Hague – P., 1971.

АВСТРОНЕЗИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. austronesische Sprachen (Pl.), ing. Austronesian languages /6strə(ʊ)'ni:zjən, (= (j)ɪ, 6:-)

ʔɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues Austronésiennes, azərb. avstroneziya dilləri. – Ən böyük dil ailələrindən biridir. Malay arxipelağında (İndoneziya, Filippin), Malakka yarımadasında, Okeaniyada, Madaqaskar və Tayvan adalarında yayılmışdır. 800-ə qədər dili özündə birləşdirən Avstroneziya dillərində 250 milyondan çox adam danışır. Avstroneziya dillərinin müqayisəli-tarixi tədqiqi V.Humboldtun kavi dili haqqındakı elmi işidir. O, bu dilləri «malay-polineziy dilləri» termini ilə adlandırmışdır.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s.30; Ю.Х.Сирк. Австронезийские языки. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. М., 1982; W.Humboldt. Über die Kawisprache auf der Insel Java. Bd 1-3, Berlin, 1836-1839.

АВТОМАТИЗМ - alm. Automatismus (m), ing. automatism /6:'t6mətɪz(ə)m/, fr. automatisme, azərb. avtomatizm. - Dilin daxili qanunauyğunluqları əsasında əvvəlki sözdən (sözlərdən) sonrakı sözlərin məlum olması, sərbəst şəkildə söz işlətməyin mümkün olmaması. A-in müxtəlif növləri var: leksik, sintaktik və psixoloji avtomatizim. Məs.: Azərb. d. /diş qıcamaq, göz ağartmaq/ və s. leksik avtomatizimlərdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 7.

АВТОМАТИЧЕСКИЙ АЛЬТЕРНАНТ - alm. automatischer

Alternant (m), ing. automatic alternant /6:tə'matɪk ɔ:l'tə:nənt/, fr. alternance automatique, azərb. avtomatik əvəzlənmə.

Вах: Автоматическое чередование →.

АВТОМАТИЧЕСКОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. automatische

Alternation (f), ing. automatic alternation /ɔ:tə'matɪk ɔ:ltə'neɪʃən/, fr. alternance automatique, azərb. avtomatik əvəzlənmə. - Konkret fonetik əhatə ilə müəyyənləşən fonomorfoloji əvəzlənmə. Məs.: Azərb. d. /Onlar geɫdilər// – /Onlar geɫirlər//. /t/#/d/ əvəzlənməsi bu cür əvəzlənməyə misal ola bilər. İng. d. /ɪz/ (fish+es), /s/ (cat+s) və /z/ (dog+s, cow+s) əvəzlənmələrini a.ə. hesab etmək olar.

АВТОНОМНЫЙ - alm. autonom, ing. autonomous /ɔ:'tɒnəməs/, fr. autonome, azərb. avtonom, muxtar, muxtariyyətli. - Kontekstdən, vəziyyətdən və ya şəraitdən asılı olmayaraq dil vasitələrinin asan başa düşülməsini təmin edən adi işlək formadır. Şerba (1880-1944) məktəbi fonem nəzəriyyəsinin işlənilib hazırlanmasında avtonomluğu əsas götürür. L.V.Şerba yazır ki, fonemlər, o cümlədən, dilin səs tərkibi müstəqilliyə malikdir. Bu fikir fonologiyanın təməl daşındır. Müstəqilliyin nə demək olduğunu izah edək. Alman dilində «binden» və «banden» sözləri vardır. Birinci sözdəki /ɪ/ onun qrammatik mənasında indiki zamanın, ikinci sözdəki /a/ isə keçmiş zamanın ifadə olunduğunu göstərir. Deməli, ayrılıqda heç bir mənaya malik olmayan /a/ və /ɪ/ səsləri göstərilən sözlər daxilində müxtəlif mənaların yaranmasını təmin edir. Yaxud /Er kommt/ və /Ich komme/ misallarına nəzər yetirək. Bu paradigmdə /t/ vasitəsi ilə 3-cü şəxsin tək, [ə] vasitəsi ilə isə 1-ci şəxsin tək ifadə olunmuşdur. /t/ və /ə/ ayrılıqda heç bir mənə ifadə etmir, lakin göstərilən misallarda müəyyən qrammatik mənə bildirilir. /Mutter/ və /Mütter/ sözlərində /ʊ/ və /ʏ/ saitləri müəyyən qrammatik mənaya xidmət edir. Bu yolla aparılan təhlildən L.V.Şerba belə qənaətə gəlir ki, dildəki bütün fonemlər müəyyən müstəqilliyə malikdir və potensiyada mənə ilə bağlıdır. Həmin ideyanı L.V.Şerba «Fransız dilinin fonetikasi» (1-ci nəşri: M., 1937) kitabında inkişaf etdirərək əsas variant məsələsinə gəlib çıxmışdır. Eyni zamanda L.V.Şerba sübut etmişdir ki, fonem dərk etmə vahididir.

L.V.Şerbaya görə, fonem variantlarından ən müstəqili mövqedən asılı olmayanıdır. O əsas, qalanları isə qeyri-əsas variantdır, çünki ayrılıqda tələffüz olunur. Bu zaman fonemin reallaşdığı varianta mövqenin təsiri olmayacaqdır: /a:/ və ya /a/. Lakin həmin /a/-lar müəyyən bir əhatədə işləndikdə səslər onlara öz təsirini göstərir. /bal/ - sözündə /a/-nın dodaqlanan şəkildə, dilin qabağa çəkilməsi və yanlardan üst dişlərin yuvaqlarına qalxması ilə tələffüz edilməsi /b/ və /l/ fonemlərinin təsiridir».

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s.32-33.

АВТОНОМНЫЕ СЛОВА - alm. autonome (hauptsächliche) Wörter (Pl.), ing. autonomous words /ɔ:'tɒnəməs wɜ:dz/, fr. mots autonomes (principaux), azərb. avtonom sözlər. - Müstəqil leksik mənaya malik olan, cümlənin müstəqil üzvü olan sözlər. Məs.: Azərb. d. /vətən/, /yaşamaq/, /kitab/, /qələm/, /dəftər/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 47.

АВТОНОМИСТЫ - alm. Autonomisten (Pl.), ing. autonomists /ɔ:'tɒnəmists/, fr. autonomistes, azərb. avtonomistlər. - Təbii dillərdən

asılı olmadan beynəlxalq süni dil yaratmaq ideyasına tərəf çıxan alimlər. Bu dilçilik tarixində naturalistlərə əks cərəyan hesab olunur.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 7.

АВТОНОМИЯ - alm. Autonomie (f), Selbstständigkeit (f), ing.

autonomy /ɔ:'tɒnəmi/, fr. autonomie, azərb. avtonomiya, müstəqil. – Dilin bir səviyyəsinin digərindən asılı olmaması, hər bir səviyyənin öz daxilində müstəqil şərhli. Avtonomluq L.V.Şerba məktəbinin əsas prinsipi sayılır.

«Şerbanın bəhs etdiyi fonem müstəqilliyini (avtonomluğunu) fonemin sözdən kənarda mövcud ola bilməsi kimi deyil, onun (fonemin) nə söz, nə də morfemin səs qabığı kimi çıxış etmədiyi və heç bir morfoloji funksiyaya malik olmadığı, yəni özlüyündə sırf fonoloji vahidi təmsil etdiyi hallarda ayrıca vahid kimi ayrılı bilməsi mənasında başa düşmək lazımdır».

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979, s. 38.

АВТОНОМНЫЙ ГРАММАТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС - alm.

autonomer grammatischer Prozess (m), ing. autonomous grammatical

process /ɔ:'tɒnəməs grə'mɪtɪk(ə)l 'prəʊsəs/, fr. procès grammatical autonome, azərb. avtonom qrammatik proses. - Əsasda daxili dəyişiklər əmələ gətirən, şərtlənməmiş (müstəqil) fonomorfoloji proses. Məs.: ing. d. /took-take/ buna misal ola bilər.

P.H.Matthews. Morphology. London, 1979, s. 37.

АВТОРЕГУЛИРОВАНИЕ - alm. automatische Regelung (f), ing.

autoregulation /'ɔ:təu,regju'leɪf(ə)n/, fr. autoréglage, azərb. avtonizamlama, avtotənzimləmə. - Danışq psixofiziologiyasında tərsinə əlaqə, yəni tələffüz niyyətinin reallaşmasına eşitmə vasitəsilə nəzarət.

С.Л.Рубенштейн. Основы общей психологии. М., 1946.

АВТОРСКАЯ РЕЧЬ - alm. Verfasserrede (f), ing. author's speech

/'ɔ:θəz spi:tʃ/, fr. parole d'auteur, azərb. müəllif nitqi. - Bədii əsərlərdə müəllifin dilindən yazılan parçalar, obrazların, personajların danışığında işlənməyən parçalar.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 47.

АВТОРСКОЕ ПОВЕСТОВАНИЕ – Вах: Авторская речь ←.

АВТОСЕМАНТИЧЕСКИЙ (ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЙ) - alm.

autosemantisch, (hauptsächlich, selbständig), ing. autosemantic

/'ɔ:təʊsɪ'mæntɪk/, of full meaning /əv ful 'mi:nɪŋ/, catagorematic

/ˈkætɪɡɔɾɪmætɪk/, fr. autonome, autosémantique, (significatif), azərb. avtosemantik. - Gerçəkliyi əşyada, hərəkətdə, keyfiyyətdə və digər xüsusiyyətlərdə əks etdirən, müstəqil məna bildirən sözlər və yaxud müstəqil leksik mənaya malik olan cümlə üzləri funksiyasında çıxış edə bilən sözlərə deyilir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 7.

АГАВСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Agau-Sprachen (Pl.), ing. Agave languages /əˈgeɪv ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues agaves, azərb. aqav dilləri. – Şimali və şimal-qərbi Həbəşistanda yayılmışdır. Aqav dilləri kuşit dillərinin mərkəzi qrupunu təşkil edir. 400 mindən artıq dil daşıyıcısı vardır. Əsasən yazısı olmayan dillərdir. Hazırda bilin, xamir və kvara dillərinin qrammatikası və lüğəti işlənib hazırlanmışdır.

L.Reinisch. Die Chamirsprache in Abessinien. SbW, 1884, Bd 105-06.

АГГЛЮТИНАТИВНЫЙ - alm. agglutinatив, ing. agglutinative /əˈɡluːtɪnətɪv/, fr. agglutinant, azərb. aqqlütinativ (iltisaqi). - Dəyişməyən əsasa və ya kökə bilavasitə monosemantik şəkilçilərin artırılması. Misal olaraq müasir türk dillərini göstərmək olar. /Ata- atalar/, /ata-lar-ın/. Burada bir qrammatik məna bir morfemlə ifadə olunur.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 24; 247-248.

АГГЛЮТИНАТИВНАЯ МОРФОЛОГИЯ - alm. agglutinative Morphologie (f), ing. agglutinative morphology /əˈɡluːtɪnətɪv mɔːˈfɒlədʒɪ/, fr. morphologie agglutinante, azərb. aqqlütinativ morfologiya. - Heç bir morfoloji dəyişməyə məruz qalmayan, morfemlərin yanaşı (bir-birinin ardınca) gəlməsi vasitəsilə qrammatik kateqoriyanın ifadə olunması. Məs.: Azərb. d. /ata+lar+dan/ və s.

N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1980, s. 300.

АГГЛЮТИНАТИВНЫЕ ЯЗЫКИ - alm. agglutinative Sprachen (Pl.), ing. agglutinative languages /əˈɡluːtɪnətɪv ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues agglutinantes, azərb. aqqlütinativ dillər. - Söz formaları aqqlütinasiya yolu ilə düzələn dillər. Türk, fin-uqor dilləri belə dillərdən hesab olunur. Bu dillər üçün şəkilçilərlə sözdüzəltmə və sözdəyişmə sistemli xarakter daşıyır, vahid təsriflənmə və hallanma xüsusiyyəti olmaqla şəkilçilərin eyni funksiyalılığı mövcuddur.

N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1980, s. 291-313.

АГГЛЮТИНАЦИЯ – alm. Agglutination (f), ing. agglutination /əˈɡluːtɪˈneɪʃ (ə)n/, fr. agglutination, azərb. aqqlütinasiya. - 1. Yalnız bir mənası olan standart sözdəyişdirici şəkilçilərin sabit söz kökünə və ya

əsasına qoşulması. Bu kimi qrammatik xüsusiyyətə malik dillərə aqqlütinativ (iltisqi) dillər deyilir. Məs.: türk və fin-üqor dilləri. Aqqlütinasiya odur ki, hər bir şəkilçi yalnız bir qrammatik məna daşıyır, eləcə də hər bir qrammatik məna həmişə eyni bir şəkilçi vasitəsi ilə ifadə edilir. 2. Adətən yanaşı gələn iki sözün bir-birinə qovuşaraq bir söz şəklinə düşməsi. Məs.: Azərb. d. bildir (bir ildir), bilərzik (bilək üzük).

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 8.

АГЕНС - alm. Agens (n), ing. actor /'aktə/, agent /'eidʒ(ə)nt/, fr. agent, azərb. iştirak edən şəxs, icraçı, işin icraçısı, hərəkətin subyekti. - Hind-Avropa dillərində aqens feli hərəkətin mənbəyi kimi aktiv konstruksiyalarda adlıq halda çıxış edir. Məs.: alm. d. /Der Lehrer fragt mich// (Müəllim məni soruşur).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 24.

АГЕНТИВНЫЙ СУФФИКС - alm. Agentivsuffix (n), ing. agential (agentival) suffix /ə'dʒenʃəl /'ədʒentivəl/ 'sʌfiks/, fr. suffixe d'agent, azərb. agentiv suffiks. - Hərəkətin (işin) icraçısını bildirən suffikslər. Məs.: Azərb. d. /dəmir – dəmirçi/, sürmək – sürücü/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 55.

АГОГИКА РЕЧИ - alm. Agogik der Rede (f), ing. agogics of speech /ə'ɡɔgi:z əv spi:tʃ/, fr. discours agogique, azərb. nitq aqoqikası. - Oxunan və ya tələffüz olunan mətnin intellektual və emosional məzmununu nəzərə alan, nitqin tempi və ya ritmik quruluşu haqqında elmdir.

O.C.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1966, s. 32.

АГРАММАТИЗМ - alm. Agrammatismus (m), ing. agrammatism /ə'ɡramətɪz(ə)m/, fr. agrammatisme, azərb. aqrammatizm. – Dərkedilmənin və danışq fəaliyyətinin qrammatik nizamlanmasını təmin edən psixofizioloji proseslərin pozulmasından yaranan yayınmalar. Məs.: Azərb. d. /mən kimə görürəm?/. N.Xomski (1928) göstərir ki, hər bir dil daşıyıcısı qrammatik cəhətdən düzgün cümləni səhv cümlədən ayırmağa qabildir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 24, 98.

АГРАФИЯ - alm. Agraphie (f), ing. agraphia /ə'ɡrafɪə/, fr. agraphie, azərb. aqrafiya. - Yazılı və şifahi nitq arasında qanunauyğunluqları təmin edən psixofizioloji proseslərin pozulmasıdır ki, bunun nəticəsində yazma qabiliyyəti itir, bəzən də nitq pozğunluğu müşahidə olunur. Məs.: Azərb. d. /təbi'ət/ əvəzinə /tibəit/ yazanda aqrafiya hadisəsi baş verir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 32.

АГРЕГАТИВНОЕ СЛОЖНОЕ СЛОВО - alm. aggregatives

zusammengesetztes Wort (n), ing. aggregative compound word /'5griɡətiv

'kɔmpaund wɜ:d/, fr. mot agrégative composé, azərb. aqreqativ

mürəkkəb söz. - Bir neçə ardıcıl üzvlərdən ibarət olan kopulyativ (sərbəst, müstəqil) mürəkkəb söz. Məs.: Azərb. d. /çöl-bəhri-biyaban/ və s.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 32.

АГУЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Aghulisch (n), ing. agul, aghul language

/'agul '15ŋɡwɪdʒ/, fr. langue aghule, azərb. aqul dili. – Ləzgi dillərindən

biridir. Dağıstanın Kurax və Aqul bölgələrində yayılmışdır. Təqribən 14 minə qədər adam bu dildə danışır. Genetik cəhətdən tabasaran dilinə yaxındır. 4 dialekti vardır: tipig, keren, burkihan və koşan. Yazısı rus qrafikası əsasında hazırlanmışdır.

A.A.Магомедов. Агульский язык. Тбилиси, 1970.

АДАМАУА-ВОСТОЧНЫЕ ЯЗЫКИ – alm. Adamawa-östliche

Sprachen (Pl.), ing. Adamawa-east languages /adə'ma-i:st '15ŋɡwɪdʒɪz/,

fr. langues Adamawa-Est, azərb. adamaua-şərq dilləri. – Niger-konqolez dillər ailəsinin tərkibinə daxildir. Təqribən 7 milyondan yuxarı adam bu dillərdə danışır. 150 dil və dialektləri özündə birləşdirir.

D.Westermann, M.Bryan. Languages of West Africa. Oxf., 1952;

S.Santandrea. Comparative outline-grammar of Ndogo, Sere, Tagbu,

Bai, Bviri, Bologna. 1961; J.Greenberg. The Languages of Africa.

Bloomington, 1963.

АДАПТАЦИЯ - alm. Adaptation (f), Anpassung (f), ing. adaptation

/,5d5p'teɪf(ə)n/, fr. adaptation, azərb. uyğunlaşma. - 1. Müəyyən bir sözün şəkilçi və ya kök ünsürünün səslənməsinə və ya mənacə yaxınlığına görə dəyişməsi; 2. Dil vahidinin işlənmə sahəsinin analogiyaya uyğun genişlənməsi. Məs.: Azərb. d. /gız'lar/ əvəzinə /gız'zar/ ya da /gız'dar/ tələffüz edilməsi.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 32; N.Məmmədov, A.Axundov. Göstərilən əsər, s. 74; Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 192-223.

АДАПТАЦИЯ ФОНОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ - alm. Adaptation der phonologischen Systeme (f), ing. adaptation of phonological

systemes /,5d5p'teɪf(ə)n əv ,founə'lɔdʒɪk(ə)l 'sɪstɪmz/, fr. adaptation des systèmes phonologiques, azərb. fonoloji sistemlərin uyuşması. - Ədəbi dil üçün müxtəlif dialektlərdən: a) mənimsənilməsi və işlədilməsi az çətinlik törədən; b) danışığın rəvanlığını və aydınlığını artıran tələffüz variantının seçilməsi.

N.Məmmədov, A.Axundov. Göstərilən əsər, s. 73-81; Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 192-223.

АДАПТАЦИЯ ФОНЕТИЧЕСКАЯ - alm. phonetische Adaptation (f), ing. phonetic(al) adaptation /fəu'netik(ə)l ˌdɒp'teɪʃ(ə)n/, fr. adaptation phonétique, azərb. fonetik uyuşma.

Вах: Адаптация ←.

АДВЕРБАЛЬ – alm. adverbial, ing. adverbial /əd'və:bɪəl/, fr. adverbial-, e, azərb. adverbial. – Felin yanında gələn, fələ aid olan, felin idarə etdiyi söz. Məs.: alm. d. /Er begann zu singen// (O oxumağa başladı).

АДВЕРБИАЛИЗАЦИЯ - alm. Adverbialisierung (f), ing. adverbialization /əd'və:bɪləɪz(ə)n/, fr. adverbialisation, azərb. adverbiallaşma (zərfləşmə). - Başqa nitq hissələrinin zərfə keçməsi. Məs.: Azərb. d. /səhər, axşam, günorta və s./, /Səhər mən tezdən dururam// cümləsində /səhər/ zaman zərfidir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 22-23.

АДВЕРБИАЛЬНЫЙ - alm. adverbial, ing. adverbial /əd'vɜ:bjəl/, fr. adverbial, azərb. adverbial (zərf mahiyyətində olan). Zərf funksiyasında çıxış edən. Məs.: Azərb. d. /Onlar yaxşı qaçırlar//.

АДВЕРБИАЛЬНО-ГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ – alm. adverbial-verbale Wortverbindung (f), Wortgruppe (f), ing. adverbial-verbal combination /əd'vɜ:bjəl 'vɜ:bjəl kɔmbɪ'neɪʃ(ə)n/, verb-adverb combination /vɜ:b 'advə:b kɔmbɪ'neɪʃ(ə)n/, fr. groupe de mots verbal-adverbial, azərb. adverbial feli söz birləşməsi və ya tərkibi. - Mürəkkəb fel funksiyasını yerinə yetirən feli zərf birləşməsi. Məs.: Azərb. d. /O, içəri daxil olur//; ing. d. /He came in // = / He entered// və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.105.

АДВЕРСАТИВНЫЙ (ПРОТИВИТЕЛЬНЫЙ) - alm. adversativ, ing. adversative /əd'və:sətɪv/, fr. adversatif,-ve, azərb. adversativ, ziddiyyət. - Ziddiyyət ifadə edən, ziddiyyət mənasına malik olan qarşılaşdırma, bütöv və ya cümlənin ayrı-ayrı üzvləri qarşılaşdırma yolu ilə sintaktik birləşməyə xidmət edir. Məs.: Azərb. d. amma, ancaq, lakin bağlayıcıları ilə işlənən cümlələri misal göstərmək olar. Müq. et: /Hava qaralmışdı, amma uşaqlar həyətdə oynayırdılar/.

H.Bayramov. Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1964.

АДВЕРСИВ - alm. Adversivus (m), ing. adequative /'ədɪkwətɪv/, adversive /əd'və:sɪv/, fr. adéquat,-e adversif,-ve, azərb. adversiv. - Hərəkət yönələn obyekt və ya hərəkətin təsirinə məruz qalan predmeti

təsvir edən kateqorial hal forması. Buna adlatir də deyirlər. Məs.: fin dilində /minulle/ və s.

O.C.AXMANOVA. Göstərilən əsər, s. 33.

АДГЕРЕНТНАЯ ЭКСПРЕССИВНОСТЬ - alm. adhärente Expressivität (f), ing. adherent expressiveness /əd'hɪər(ə)nt ɪks'presɪvnes/, fr. expressivité adhérente, azərb. adqerent ekspressivlik. - Söz və ya ifadənin müəyyən danışiq məqamında (kontekstdə) qazandığı ekspressivlik. Məs.: Azərb. d. /gəʃʃʃənʃ/ buna misal ola bilər. Avstriyalı alim K.Büler hər bir söyləmdə 3 funksiyani qeyd edir: eksplikativ, ekspressiv və appelyativ (müraciət).

K.Bühler. Sprachtheorie. 1982 (1934), s. 28; F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АДИТИВ - alm. Aditivus (m), ing. aditive /'5dɪtɪv/, fr. aditif,-ve azərb. aditiv. - Bəzi dillərdə (məs. bask dilində) hərəkətin istiqamətini göstərən hal forması.

O.C.AXMANOVA. Göstərilən əsər, s. 33.

АДСТРАТ - alm. Adstrat (m), ing. adstrat /'adstrɑ:t/, fr. adstrat, azərb. adstrat. - Müxtəlif dillərdə danışan xalqların uzun müddət eyni ərazidə və ya qonşuluqda yaşaması nəticəsində meydana gələn ikidillik (bilinqvizm) növü (adətən yerli dillərə təsir göstərən gəlmə dillər də bu terminlə ifadə olunur), yanaşı şəkildə bir-birinə təsir göstərən, lakin heç biri digərinə üstün gəlməyən dillər nəzərdə tutulur. Məs.: Belçikanın Lyej (Liege, Lüttich) şəhərində flamand gəlmələrlə yerli roman dilli əhalinin dil kontaktı və ya alban dilinin Balkan romanlarının dilinə təsiri.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 22.

АДЪЕКТИВАЦИЯ - alm. Adjektivierung (f), ing. adjektivization /'5dʒɪktɪvɪzeɪʃ(ə)n/, fr. adjektivation, azərb. adyektivasiya. - Başqa nitq hissələrinin sifətə keçməsi. Məs.: Azərb. d. /Zaman gələcək/. /Gələcək zaman/, /toz → tozlu/; alm. d. /Fleiß (səy) → fleißig (səyli)/ və s.

Ə.Cavadov. Sifət. Müasir Azərbaycan dili. II, AEA, Bakı, 1980, s. 95-124.

АДЪЕКТИВИРОВАННЫЙ - alm. adjektiviert, ing. adjektivized /'adʒɪktɪvɪzɪd/, fr. adjectivé,-e, azərb. adektivləşmə, sifətləşmə. - Sifətin struktur-semantik əlamətlərinə yiyələnmiş, sifət cərgəsinə keçmiş sözlər. Məs.: danışan kukla, oxuyan gənclik. Azərbaycan dilçiliyində buna feli sifət deyirlər.

Ə.Cavadov. Sifət. Müasir Azərbaycan dili. II, AEA, Bakı, 1980, s. 95-124.

АДЪЕКТИВИРОВАННОЕ ПРИЧАСТИЕ - alm. adjektiviertes Partizip (n), ing. adjectival (adjektivized) participle /,adʒek'taɪvəl /ædʒɪktɪvɪzɪd/'pa:tɪsɪpl/, fr. participe adjectivé, azərb. feli sifət. - Hind-

Avropa dillərində fel xüsusi forma qəbul edərək attributiv funksiyada adyektivləşir. Məs.: alm. d. /lesen/ (oxumaq) felindən Partisip I formasında /lesend/ (oxuyan) və /gelesen/ Partisip II formasında (oxumuş) feli sifətlərini düzəltmək olur. Müq. et: /der lesende Student/ (oxuyan tələbə) və /das gelesene Buch/ (oxunmuş kitab) və s. rus d. /читать/ (oxumaq) → /читающий мальчик/ (oxuyan oğlan), /читаемая книга/ (oxunan kitab), /прочитанная книга/ (oxunmuş kitab) və s.

Ə.Cavadov. Göstərilən əsər; W. Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 139-154.

АДЪЕКТИВНЫЙ - alm. adjektivisch, ing. adjectival /aɖʒɛk'tɪv(ə)l/'5ɖʒɛk'taivəl/, fr. adjectif,-ve, azərb. adyektiv. - Sifət səciyyəsinə malik olan, sifətə xas olan, sifətə aidiyyatı olan.

Вах: Адъективированный ←.

АДЪЕКТИВНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. adjektivische Wortverbindung (f), ing. adjectival word-combination, (phrase) /aɖʒɛk'tɪv(ə)l wɜ:d kɔmbi'neɪʃ(ə)n /freɪz/, fr. groupe de mot adjectival, azərb. adyektiv söz birləşməsi (cümlədə feli sifət birləşməsi). - Tabeedici sözü (üzvü) sifətdən ibarət olan söz birləşməsi. Məs.: Azərb. d. /yaxşı oğlan/; ing. d. /a stone house/ (daş ev).

Вах: Адъективный ←.

АДЫГЕЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Adygeisch (n), ing. adyghei(y) language /ɑ:də'geɪ 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue adyghéenne, azərb. Adıgey dili. – Abxaz-adıq dillərindən biridir. Adıgey respublikasında, Lazarev və Tuapse bölgələrində və Krasnodar vilayətində yayılmışdır. Bu dildən 120 mindən artıq adam ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Adıgey dili 4 əsas dialektə bölünür: termigey, abadzex, bjeduq və şapsuq dialektləri. Adıgey dili «dzu, zu» dodaq affrikatları, «jyu, şlu» novlu və «nlu, tlu» kipləşən samitlərinə, zaman və şəkil formalarına görə kabardin-çerkes dilindən fərqlənir. 1917-ci ildə oktyabr çevrilişindən sonra adıq dilinin yazısı, 1918-ci ildə ərəb qrafikasının əsasında əlifbası yaradılmışdır, 1927-ci ildə həmin dilin yazısı latın, 1938-ci ildə rus qrafikasına keçdi. Ədəbi dil intensiv şəkildə inkişaf edir.

Н.Ф.Яковлев, Д.А.Ашхамаф. Грамматика адыг. лит. языка. М.-Л., 1941; Г.В.Рогова, З.И.Керашева. Грамматика адыгского языка. Краснодар-Майкоп, 1966.

АДЪЮНКТ – alm. Adjunkt (n), ing. adjunkt /'5ɖʒʌŋkt/, adjoint /ə'd=6ɪnt/, fr. aspirant, adjoint, azərb. adyunkt (təyin edən söz və ya birləşmə). – Əvvəldə və ya sonda gələn elementi semantik cəhətdən müəyyənləşdirən, təyin funksiyasında çıxış edən söz və ya ifadə. Məs.: Azərb. d. /o (bu) kitab//, /onun indicə oxuduğu kitab//, /oradaki kitab// və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 48.

АЗБУКА (АЛФАВИТ) - alm. Alphabet (n), Abc (n) /a: be: 'tse:/, ing. alphabet /'alfəbet/'5lfəbɪt], ABC /'eɪ bi: si:/, fr. alphabet, azərb. əlifba. – Yunan əlifbasında ilk iki hərfin adından (alpha+beta) düzəlmiş söz. Hər hansı dili yazıda qeyd və təsbit etmək üçün istifadə olunan və müəyyən sistem üzrə düzülən qrafik işarələrin məcmusu. Məs.: ərəb əlifbası, latın əlifbası və s. Hərflərin düzümlü ayrı-ayrı dillərdə müxtəlif cür ola bilər. Məs.: latın əlifbasından istifadə edən Azərbaycan əlifbasındakı (31) düzülüş bu əlifbadan istifadə edən ing. (26), alm. (26), fr. (26), rus (33) əlifbalarındakından fərqlənir.

alm. d.	ing. d.	fr. d.	Rus d.	azərb. d.
A	A	A	A	A
B	B	B	Б	B
C	C	C	В	С
D	D	D	Г	Ç
E	E	E	Д	D
F	F	F	У	E
G	G	G	Ё	Ə
H	H	H	Ж	F
I	I	I	З	G
J	J	J	И	Ğ
K	K	K	Й	H
L	L	L	К	X
M	M	M	Л	I
N	N	N	М	İ
O	O	O	Н	J
P	P	P	О	K
Q	Q	Q	П	L
R	R	R	Р	M
S	S	S	С	N
T	T	T	Т	O
U	U	U	У	Ö
V	V	V	Ф	P
W	W	W	Ч	R
X	X	X	Ц	S
Y	Y	Y	Ч	Ş
Z	Z	Z	Ш	T
			Щ	U
			Ь	Ü
			Ы	V
			Ъ	Y
			Э	Z
			Ю	
			Я	

Əlifba həm də sonu məlum müəyyən simvollar çoxluğu kimi də götürülə bilər. Məs.: Bizim əlifbamızda 31 işarə – hərflərdir, ancaq bir sıra süni dillərdə bu işarələrin sayı müxtəlifdir. Morze əlifbasında yalnız iki – uzun və qısa işarələr (ı—·) və bir də fasilə mövcuddur. Transformasional qrammatikada da sonu məlum simvollarından istifadə olunur: S (cümle), NP (noun phrase), VP (verbal phrase) və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 15; Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, s. 29-30.

АЗБУКА (АЛФАВИТАЗИЦИЯ) – alm. Alphabetisierung (f), ing. alphabet /'alfəbet/'5lfəbɪt/, the ABC /lɪ 'eɪbi:si/, fr. alphabet, (alphabétisation), azərb. əlifbalaşdırma. – Bəşəriyyət tarixi fonografik əlifbaya qədər bir neçə yazı sistemindən istifadə etmişdir. Şekli yazı (piktoqrafiya); ideya yazısı (ideoqrafiya). Məs.: Mağazanın qarşısında yuxarıda ayaqqabı şəkli varsa, deməli, burada ayaqqabı satılır. Çində günəş ideyası ayrıca bir işarə ilə ☀ verilir. Son illərdə loqoqrafiya geniş yayılıb. Hər hansı bir şirkətin göstəricisi kimi loqoqramlar və ya silloqramlar işlənir. Məs.: Almaniyanın /BMW/ nişanı Bavariya motor zavodunun loqoqramıdır. Əlifbanın vətəni kimi qədim Finikiya göstərilir. Bu konsonant yazı sistemi yunan saitleşmə sistemi ilə təkmilləşdi və sait samit ardıcılığından ibarət yazı forması meydana gəldi. Bu sistemdə sadəlik, əlverişlilik, qənaət əsas meyardır. Çin yazı sistemi 6000-dən 8000-ə qədər ideoqramlardan istifadə edirsə, fonografik yazı cəmi 30 işarədən istifadə etməklə ən çətin mətnlərin yazılması üçün yetərlidir. Fonografik əlifbada bir işarə bir neçə funksiyada işləyə bilər. Bu artıq orfoqrafiyanın işidir.

H.Bußmann. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, 1990, s. 72-73.

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Asərbaidshanisch (n), ing. Azerbaijani (Azeri) language /,azəbˈɑːdʒɑːni/'5zəbɑi'd=a:ni/, azəri/'15ŋɡwɪdʒ/, fr. langue azerbaïdjanaise, azərb. Azərbaycan dili. – Türk dilləri ailəsinin oğuz qrupunun oğuz-səlcüq yarımqrupuna aid olan Azərbaycan dili ən çox Türkiyə türklərinin, türkmənlərin və qaqauzların dillərinə yaxındır. Azərbaycan dilində 45 milyondan çox azərbaycanlı danışır. Onlardan 30 milyonu Cənubi Azərbaycanda, 8 milyonu Quzey Azərbaycanında yaşayır. İlk yazılı abidəsi V.M.Jirmunskiya görə, V-VI əsrdən – «Kitabı Dədə Qorqud» dastanı ilə başlayıb. Azərbaycanda az bir müddətdə 3 dəfə əlifba dəyişikliyi baş verib: I – 1922-ci ilə qədər, 1922-dən 1933-ə və 1939-a qədər, II- 1940-58 və 1958-92 və 1992-ci ildən bu günə qədər.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.42; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 80; N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1987; H.Mirzəzadə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, 1990.

АККАДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Akkadisch (n), ing. akkadian /ə'keɪdɪən/ akkadi language /ə'keɪdɪ '15ŋɡwɪdʒ/, fr. langue akkadienne, akkadien, azərb. akkad dili. - Mesopotomiya və Assiriyanın qədim yerli əhalisinin dilidir. B.e.ə. III minillikdə Orta-aşağı və Aşağı Mesopotomiyada şumer dili ilə bərabər yayılmışdır. B.e.ə. II minillikdə Dəclə çayının sahilboyunun və Mesopotomiyanın bütün əhalisi assiriya dilindən istifadə etmişlər. Diaxronoloji və coğrafi baxımdan akkad dilləri 5 dialektə bölünür: köhnə akkad (b.e.ə. III minillik), köhnə Vavilyon və köhnə Assiriya

(b.e.ə. II minillik), yeni vavilion (b.e.ə. 10-5-ci əsrlər), yeni assiriya (b.e.ə. 10-7-ci əsrlər), Vavilyondan sonrakı dövr (b.e.ə. IV minillik və bizim eranın I minilliyi). Yazısı gil lövhələr üzərində sözlü-hecalı mixi işarələrdir. İlk yazılı abidələri b.e.ə. XXV minilliklərə təsadüf edir.

И.М.Дьяконов. Языки древней Передней Азии. М., 1967.

АКАНЬЕ - alm. A-artige Aussprache (f), ing. akanje /akʌnʒɪ/, fr. akanié, azərb. «a»-laşma hadisəsi. - Azərbaycan dilinin cənub dialektində «o» «a» kimi tələffüz edilir. Məs.: /qʌhım/, /dʌvşan/ və s.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 169-197.

АКАЮЩИЙ ДИАЛЕКТ (ГОВОР АКАЮЩИЙ) - alm. A-artiges Sprechen (n), ing. akanje-dialect /akʌnʒə -'daɪəlekt/, fr. dialecte akanjé, azərb. «a»laşan dialekt. - «A»laşmanı xarakterizə edən dialekt. Azərbaycan dilində Naxçıvan dialekti.

M.Şirəliyev. Azərbaycan dili dialektologiyasının əsasları. Bakı, 1962 (1967).

АККОМОДАЦИЯ (АДАПТАЦИЯ ФОНЕТИЧЕСКАЯ) - alm.

Anpassung (f), (Akkomodation) (f), ing. accomodation /ə,kɒmə'deɪʃən/, fr. accommodation, (adaptation phonétique), azərb. akkomodasiya, uyğunlaşma. - Artikulyator fonetikanın terminidir. Sait səslərin məxrəcələ yanaşı gələn samit səslərin məxrəcinin qarşılıqlı surətdə bir-birinə qismən uyğunlaşmasını bildirir. İrəli (proqressiv) akkomodasiya sonrakı səsin ekskursiyasının əvvəlki səsin rekursiyasına uyğunlaşması deməkdir. Geri (reqressiv) akkomodasiya – əvvəlki səsin rekursiyasının sonrakı səsin ekskursiyasına uyğunlaşması. Məs.: rus d. /ряд/ sözündə /a/ saiti başlanğıcda incə tələffüz olunur: [r'at]. Çünki əvvəl gələn samit bu saiti öz məxrəcinə uyşdurur. Məs.: Azərb. d. /d'iz/ /d/ samiti yumşaq tələffüz olunur.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001. s. 200-203.

АККУЗАТИВ – alm. Akkusativ (m), ing. accusative /ə'kju:z(ə)tɪv/, fr. accusatif, azərb. akkuzativ. – Bir sıra dillərdə vasitəli və vasitəsiz tamamlığın ifadəsinə xidmət edən hal. Alman dilində akkuzativ həm sözünü, həm də sözönüsüz işlənir. Məs.: /Er geht in die Stadt/; /Ich lese ein Buch/;. Bəzən akkuzativ cümlədə dalbadal gəlir. Məs.: alm. d. /Das kostet mich einige Arbeitstage/ (Bu mənə bir neçə iş gününə başa gələcək).

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 25.

АККУМУЛЯЦИЯ - alm. Akkumulation (f), ing. accumulation /ə'kju:mjʊ'leɪʃ(ə)n/, fr. accumulation, azərb. yığılma, toplanma, akkumulasiya. - Struktur üslubiyyatın irəli sürdüyü prinsipdir. Bu prinsipə görə eyni bir motiv, eyni bir əhval-ruhiyyə, hiss, duyğu, adət, eyni bir məzmunə malik bir neçə müvazi vasitələrlə ifadə edilir. Bu, təəssüratı

şiddətləndirir və diqqəti bir nöqtədə cəmləşdirir. Məs.: Azərb. d. /yazıçı-şair/, /müğənni-bəstəkar/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 25.

АКРОНИМ - alm. Akronym (n), ing. acronym /'5krənim/, fr. acronyme, azərb. akronim. - Mürəkkəb ixtisar, sözlərin baş hərfləri və ya ilk səsləri (akronim) şəklində söz birləşmələrini təşkil edən ayrı-ayrı sözlərin düzəlməsi. Məs.: Azərb. d. /ADR/, /ADU/, /BMT/ və s.

Бах: Аббревиатура ←.

АКРОФОНЕТИЧЕСКАЯ АББРЕВИАТУРА - alm. akrophonetische Abbreviatur (f), ing. acrophonic abbreviation /'5krəfəʊ'netik ə, bri:vi'eɪf(ə)n/, acronym /'5krənim/, fr. abréviation acrophonétique, azərb. akrofonetik abbreviatur. - Söz birləşməsinin ilkin ünsürlərindən ibarət olan, lakin hərfləri əlifba qaydasına uyğun tərzdə deyil, adi söz kimi oxunan qısaltmalar. Məs.: Azərb. d. /KİV/ - Kütləvi informasiya vasitələri, /MSK/ - Mərkəzi seçki komissiyası və s.

Бах: Аббревиатура ←.

АКТАНТ – alm. Aktant (m), Mitspieler (m), ing. actant /'əktənt/, fr. actante, azərb. aktant. – L.Tenyer (1893-1954) verbosentrik xəbəri fellə ifadə olunan cümlədə onun tələbinə uyğun olaraq hərəkətin iş görənini (aqens), onun obyektini (pasiens), hərəkətin alətini, materialını (qəzet, kitab) aktant adlandırır. Məs.: /Mən məqaləmi (rəfiqəmə, eynəklə) oxuyuram//. Aktantın sayı felin valentliyi ilə müəyyənləşir.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 340-341.

АКТ КОММУНИКАЦИИ - alm. Kommunikationsakt (m), Aussage (f), ing. act of communication /5kt əv kə,mju:nɪ'keɪʃən/, fr. acte de communication, énoncé communicative, azərb. ünsiyyət aktı. – Müəyyən ünsiyyət şəraitində dinləyici tərəfindən qəbul edilə bilən və məna bütövlüyünə malik məlumat vahidi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsəri, s.36.

АКТИВНЫЙ - alm. aktiv, ing. active /'æktiv/, fr. actif,-ve, azərb. məlum (aktiv), fəal. – 1. Felin növü məchul növə qarşı qoyulur. Bəzi dillərdə (sanskrit və yunan dillərində) orta növ (medium) da vardır. Nominativ dillərdə (alman, ingilis, rus və s.) dillərdə belə münasibət keçən (tranzitiv) fellər vasitəsilə ifadə olunur. Məs.: alm. d. /Er liest ein Buch// (O, kitab oxuyur).

W. Admoni. Göstərilən əsər, s. 177-185.

2. Səsin yaranması üçün vacib, əsas işi yerinə yetirən fəal (mütəhərrik) danışq üzvləri. Məs.: dil, dodaqlar, damaq pərdəsi, səs telləri.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

АКТИВНЫЙ ОБОРОТ - alm. aktive Redensart (f), Wendung (f), ing. active expression /'æktiv ɪks'preɪf(ə)n/, phrase /freɪz/, fr. tournure active, expression active, azərb. aktiv ifadə. - İşin icraçısı (subyekti), cümlənin

mübtədası, onun obyektı arasında münasibət növ formasında ifadə olunur. Məs.: /O, atasına məktub oxuyur//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsəri, s.36.

АКТИВНЫЙ СЛОВАРЬ (АКТИВНЫЙ СЛОВАРНЫЙ ЗАПАС) - alm. aktives Wörterbuch (n), aktiver Wortschatz (m), ing. active dictionary /'æktiv 'dɪkʃənəri/, fr. vocabulaire actif, lexique usuel, azərb. aktiv (işlək) lüğət. - Danışqda daimi işlənən və ünsiyyətdə olanlar arasında aydın başa düşülən lüğət tərkibi.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilsiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 148.

АКТУАЛИЗАТОР - alm. Aktualisator (m), ing. actualizator /,5ktʃuəlaɪ'zeɪtə(r)/, fr. actualisateur, azərb. aktualizator. - Dil vahidinin müəyyən vəzifə kəsb etməsinə səbəb olan ifadə vasitəsi, işarənin (dil vahidinin) konkret məndəki mənasını ifadə edən vasitə; virtual işarənin aktuallaşması üsulu, dilin danışığa çevrilməsi. Morfoloji aktualizator. Sintaktik aktualizator. Eksplisit (açıq, ifadə olunmuş aktualizator). Dil işarəsinin elə aktuallaşdırma vasitəsidir ki, o, formal şəkildə ifadə edilir. Məs.: müəyyən təsirlik halında və ya yiyəlik halında hal şəkilçiləri real olaraq işlədilir. İmplicit (gizli, ifadə olunmamış) aktualizator. Elə aktuallaşdırma vasitəsidir ki, burada dil işarəsi real şəkildə ifadə edilmir. Məs.: qeyri-müəyyən təsirlik halda hal şəkilçisi implicit şəkildə olur. Məs.: /Məktəb direktoru/ – /məktəbin direktoru/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АКТУАЛИЗАЦИЯ - alm. Aktualisierung (f), ing. actualization /,5ktʃuəlaɪ'zeɪʃən/, fr. actualisation, azərb. aktuallaş(dir)ma. – Dilin gizli (virtual) işarələrinin nitq işarələrinə çevrilməsi, nitqdə bu işarələrdən istifadə; aktualizator vasitəsilə (köməylə) virtual işarələrdən konkret olaraq istifadə etmə.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АКТУАЛИЗОВАННАЯ ФОНЕМА - alm. aktualisiertes Phonem (n), ing. actualized phoneme /'æktʃuəlaɪzd 'founi:m/, fr. phonème actualisé, azərb. aktuallaşmış fonem. – Fonoloji sistemin vahidi olan fonemin danışqda öz variantlarının birində təzahürü.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. 1939-cu il almanca nəşrindən tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Yadigarındır. Bakı, 2001.

АКТУАЛЬНОЕ ЧЛЕНЕНИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. aktuelle Gliederung des Satzes (f), ing. Theme-rheme partition /4i:m rɪ:m pɑ:'tɪʃn/, actual division of a sentence /'æktʃuəl dɪ'vɪʃən əv ə'sentəns/, actual segmentation of a sentence /'æktʃuəl segmenteɪʃ(ə)n əv ə'sentəns/, fr. actuelle articulation de la phrase (proposition), azərb. cümlənin aktual üzvlənməsi. – İlk dəfə dilçilikdə aktual üzvlənmə ideyasını çex dilçisi V.Matezius (1882-1945) irəli sürmüşdür. Bu nəzəriyyəyə əsasən hər bir kommunikativ dil vahidi (cümlə) iki hissədən - tema və remadan təşkil

olunur. Tema (köhnə, məlum) çıxış nöqtəsi rolunu oynayır, adətən dinləyənlə əvvəlki danışığ məqamından və kontekstdən məlum olur. Rema isə fikrin özəyi haqqında verilən təzə məlumatdır. Adi, neytral danışığda adətən mübtəda tema rolunda çıxış edir. Məs.: /Bakı (tema) danışır/ (rema); /Danışır (tema) Bakı (rema)-dır.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 345.

АКТУАЛИЗОВАННЫЙ - alm. aktualisiert, ing. actualized /'aktʊəlɪzɔd,-tʃʊ/, fr. actualisé,-e, d'actualisé, azərb. aktuallaşmış. - Ünsiyyətin gerçəkliklə əlaqələndirilməsi, onun konkret danışığ şəraitində tətbiq edilməsi (olunması).

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.13.

АКТУАЛЬНЫЙ - alm. aktuell, ing. actual /'aktʃʊəl, -tʃʊəl/'5ktʃʊəl/, urgent /'ə:dʒ(ə)nt/, fr. actuel,-le, azərb. aktual. - Müəyyən tərtibdə real mənası və vəzifəsi olan; danışığda öz təbii funksiyasını, rolunu yerinə yetirən dil işarəsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 37.

АКУСМА - alm. Akusma (f), ing. acusm /ə'kjuzm/, fr. acusma, azərb. akusma, eşitmənin ən kiçik ünsürü. – İlk dəfə olaraq bu termini İ.A.Boduen de Kurtene (1845-1929) danışığ aktının üzvlənməsinin ən kiçik vahidi kimi dilçilik elminə gətirib.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 215.

АКУСТИКА ФОНЕТИЧЕСКАЯ - alm. akustische Phonetik (f), ing. phonetic acoustics /fəʊ'netik ə'ku:stiks/, fr. acoustique phonétique, azərb. akustik fonetika. - Fonetikanın səslərin fiziki xassələrini öyrənən, fonosiya zamanı eşidib anlamı təmin edən xüsusiyyətləri öyrənən bölmə. Akustik baxımdan səsin yaranması, ciyərlərdən gələn hava axını xirtdəkdən keçərkən səs tellərini hərəkətə gətirir, bu da dilçəyi titrədir və hava molekulaları xirtdəküsti boşluğa daxil olarkən hava dalğalarının sıxılması və genişlənməsini hava təzyiqini titrədir. İnsan 0,0002-dən 250 bara qədər hava təzyiqini eşitməyə qadirdir. Səslər isə 0,00002-dən 20 bar arasında olur. Səsin yaranmasından sönməsinə qədər yayılma düz-xətli (—) və dalğavari (⋈⋈⋈⋈) olur. Səsin yayılması hava təzyiqinin gücündən, digər iqlim və məkandan asılı olur. Mütəxəssislər hesablayırlar ki, 11° selsi havada səsin sürəti 331 m-dir. Eyni zamanda təkrar dalğaların yaratdığı səslər periodik (buna saitlər daxildir), qeyri-periodik dalğaların yaratdığı səslər isə qeyri-periodik (bura sonorlar və cingiltili samitlər daxildir). Birincilər musiqili və ya tonlu, ikincilər isə tonla küyün qarışığından yaranan səslərdir.

F.Y.Veysəlli. German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 193-203.

АКУСТИКО-АРТИКУЛЯЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС - alm. akustisch-artikulatorischer Prozeß (m), ing. acoustic-articulatory process /ə'ku:stik ə:'tɪkjuleɪtəri 'prəuses/, fr. procès articulatoire acoustique, azərb. akus-

tik-artikulator proses. - Danışq aktının əmələ gəlməsi və onların eşidilərək dərk olunması prosesi, psixofizioloji aktın iki tərəfinin bir vəhdətdə götürülməsi. Səslərin tələffüz və eşidilmə əlamətlərinin əlaqəsini vəhdətdə öyrənən sahə.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

АКУСТИЧЕСКИЙ - alm. akustisch, ing. acoustic(al) /ə'ku:stik(ə)l/, fr. acoustique, azərb. akustik. - Səs qavrayışına aid olan, səs qavrayışı ilə əlaqədar; danışq səslərinin fiziki xassələri. Danışq səslərinin akustik cəhəti. Seqment və seqmentüstü vahidlərin akustik təsnifi. Akustik təhlil. Akustik fonetika.

Вах: Акустическая фонетика ←.

АКУТ - alm. Akut (m), Hochton (m), Stopton (m), ing. acute (high-pitch) accent /ə'kju:t/haɪ pɪtʃ/'5ksənt/, fr. accent aigu (frappé), azərb. akut. - 1. a) kəskin ton; b) yüksələn ton, bir söz daxilində ən aşağı tondan başlayıb yüksək tonda qurtaran; c) əski (köhnə) yunan dilində maksimum bir kvintə bərabər tutulan səs tonunun qalxması;

2. Bir heca daxilində nisbətən zəif (aşağı) tonda başlayıb yüksək tonda bitən ton hərəkəti. Məs.: /~ ʔ/. Çex dilində saitın uzunluğunu göstərmək üçün işlədilir. Məs.: /ra ˘ da/ (həvəslə);

3. Fransız dilində (é) səsinin qapalılığını göstərmək üçün istifadə olunan diakritik işarə ('). Məs.: fr. d. /général/ (ümumi).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 26.

АКЦЕНТ - alm. Akzent (m), Betonung (f), ing. accent /ək'sənt/, stress /'stres/, fr. accent, azərb. 1. vurğu. Dilçilikdə vurğuya bir neçə baxımdan yanaşılır: 1) Vurğunu təmin edən fonetik vasitələr baxımından (fiziki təbiətinə görə) o, dinamik, melodik və temporal (kəmiyyət) xarakterli olur. Əgər vurğunun təbiəti yalnız səsin gücü ilə ifadə olunarsa, (alman və Azərb. d.), buna dinamik vurğu deyilir. Başqa sözlə, buna dinamik, ekspirator, intensiv və ya güclü vurğu deyirlər. Əgər vurğu tonla ifadə olunarsa, (çin, isveç, serb-xorvat dillərində) buna musiqili (xromatik və ya tonlu) vurğu deyirlər. Əgər bu, zaman komponent ilə ifadə olunarsa (çex və rus dillərində), buna temporal və ya kəmiyyət vurğusu deyilir. Amma həqiqətdə bu komponentlər qarışıq şəkildə çıxış edir. Heç bir dildə onlar ayrılıqda vurğunun təbiətini təmin edə bilmirlər. Alm. d. vurğu dinamik – melodikdir, Azərb. d. isə vurğu dinamik – temporaldır. 2) Yerinə görə vurğu sərbəst və sabit (bağlı və ya ritmik) olur. Macar və çex dillərində vurğu sabitdir, o həmişə sözün birinci hecasının üzərinə düşür. Polyak dilində isə axırıncıdan əvvəlki hecanın üzərinə düşür, bu da həmin dillərdə vurğunun söz sərhəddi (delimitativ) funksiyasını yerinə yetirməyə imkan verir. German dillərində vurğu bir qayda olaraq söz kökünə düşür. Ancaq bu dillərdə vurğunun sərbəstliyini göstərən hallar da vardır. Bunlardan fərqli olaraq rus dilində vurğu sərbəstdir. Deməli,

söz öz formasını dəyişəndə, vurğu da yerini dəyişə bilər. Məs.: rus d. /рук'а/ → /п'уки/ və s.

3) Fəaliyyət dairəsinə görə vurğunun dörd növünü fərqləndirirlər: söz vurğusu, heca vurğusu, sintaqm vurğusu və cümlə vurğusu. Heca vurğusu tonun hərəkətinə görə aşağıdakı kimi müəyənləşdirilir: akut |↑|, enən|↓|, düz |→|, qalxıb-enən (sirkumfleks) |↗↘|, enən-qalxan |↘↗| və düz-qalxan-düz |→↗→|. Söz vurğusu bir hecanın digəri fonunda fərqlənməsi deməkdir. Sintaqm və cümlə vurğusu isə müvafiq olaraq bir sözün digərlərindən fərqlənməsi deməkdir.

4) Növünə görə dörd: qüvvətli, əsas, köməkçi, zəif vurğu fərqləndirilir. Məs.: alm. d. /"Haupt'bahn,höfe/.

5) Ekspressiv və informativ əhəmiyyətinə görə emfatik və kontrastiv vurğu fərqləndirilir. Məs.: /O, gözəl oğlandır//. / "O, (bu yox) gözəl oğlandır//.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 194-205; R.Yakobson. Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze. «Mélanges de linguistique et de Phonologie». Paris, 1937.

2. Əcnəbi şəxsin tələffüzündəki xüsusiyyət. - Aksentin mahiyyəti belədir ki, müəyyən dilin səsləri, vurğusu və intonasiyası başqa dildəki əlamətlərlə əvəz olunur. Şəxs yad və ya tamamilə mənimsəmədiyi dildə danışarkən öz ana dilinin xüsusiyyətlərini saxlayır. Məs.: Bəziləri rusca danışarkən sözü vurğusuz tələffüz edirlər və ya azərbaycanlılar almanca danışanda saitlərin uzunluğunu gözləməirlər. Deməli, aksent bir dildə (yad dildə) danışarkən başqa dilin (ana dilinin) fonetik normalarından yayınmasına deyilir. Aksentlə danışma. Yad aksent və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АКЦЕНТИРОВАНИЕ (АКЦЕНТУАЦИЯ) - alm. Akzentuierung (f), ing. accentuation /əksentjʊ'eɪf(ə)n/, fr. accentuation, azərb. aksentləşdirmə, vurğu ilə tələffüz etmə. - Sözdə və ifadədə müəyyən elementin vurğu ilə nəzərə çarpdırılması. Vurğu dildə sözü tanıma vasitəsidir. Məs.: Azərb. d. / "Kim deyir ey bunu – "Mən!//.

Бах: Акцент ←.

АКЦЕНТНЫЙ - alm. akzentuell, ing. accent /ə'ksent/'5ks|ə|nt/, accentual /ək'sentjʊəl/, fr. accentué,-e, accentuel,-le, azərb. vurğulu. – Vurğuya aid olan, vurğu ilə deyilən. Məs.: /bala/ sözündə ikinci /la/ vurğuludur. Vurğulu heca dilin fonoloji sistemində vurğusuz hecaya qarşı qoyulur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 255-265.

АКЦЕНТИРОВАТЬ - alm. akzentuieren, betonen, ing. accent /ə'ksent/, accentuate /ək'sentjʊeɪt/, fr. accentuer, azərb. vurğu ilə tələffüz etmək. -

Məs.: Azərb. d. /Kitabı mağ"azadan aldım//; /Mağazadan kit"ab aldım// və s.

R.Yakobson. Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze. «Mélanges de linguistique et de Phonologie». Paris, 1937.

АКЦЕНТОЛОГИЯ - alm. Akzentlehre (f), Akzentologie (f), ing. accentology /5k'sentɔlədʒɪ/, fr. accentologie, azərb. aksentologiya, vurğular sistemi haqqında elm. - Dilçilikdə vurğunun mahiyyətini, funksiyasını, xüsusiyyətlərini və təzahür formalarını öyrənən elm sahəsinə deyirlər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АЛАЛИЯ - alm. Alalie (f), ing. alalia /ə'leɪlə,-eɪ/, fr. alalie, azərb. alaliya. - Afaziya və anatriyanın qəbul olunmuş ümumi adı. Nitq pozuntusu.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər” s. 39.

АЛБАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Albanisch (n), ing. Albanian language /5l'beɪnən 'ɪ5ŋɡwɪdʒ/, fr. langue albanaise, l'albanais, azərb. alban dili. – Hind-Avropa dilləri ailəsinə aiddir. Yuqoslaviya, Kosovo, İtaliya və Yunanıstan ərazisində yayılmışdır. Təqribən 400 minə qədər daşıyıcısı vardır. Alban dili iki əsas dialektə bölünür: cənub (tosk) və şimal (qek). Alban dilinin fonoloji sistemi 7 sait və 29 samit fonemdən ibarətdir. Qrammatik quruluşuna görə sintetik-flektiv dillərə aiddir. Sintaktik baxımdan sərbəst söz sırası üstünlük təşkil edir.

E.Sepir. Language. London, 1970, s. 233; S.Potter. Language in the Modern World. London, 1975, s. 94; A.M.Селищев. Славянское население в Албании. София, 1931; A.B.Десницкая. Албанский язык, его диалекты. Л., 1968.

АЛГОНКИНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Algonkin-Sprachen (Pl.), ing. Algonquian-languages /5l'gɔŋk5n 'ɪ5ŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues algonquiennes, algonkin, azərb. alqonkin dilləri. – Şimali Amerikada, Kanadada və ABŞ-da danışılır və hind dilləri ailəsinə daxildir. Bu dillərdə 160 minə yaxın əhali danışır. Üç əsas qrupa bölünür: a) mərkəzi (kri, montane-naskapi, menomini, foks, şauni, peoria; b) şərq (abnaki, moqikan, narraqanset və c) və qərbi (blekfut, çeyen, arapaxo və s.). Qeyd edək ki, L.Blumfeld (1887-1949) mərkəzi alqonkin dilini ayrıca tədqiq etmişdir.

S.Potter. Göstərilən əsər. s. 17, 117; C.C.Uhlenbeck. A Sonsise Blackfoot Grammar. Amsterdam, 1938; Ch.F.Hockett, Potawatomi: I-IV, IJAL, 1948, v. 14.

АЛГОРИТМ – alm. Algorithmus (m), ing. algorithm /'5lgərɪl(ə)m/, fr. algorithmme, azərb. alqoritm. – Hər hansı bir informasiya sisteminin kodlaşması və ötürülməsi üçün dəqiq qaydalar məcmusu. Bu qaydalardan maşınla tərcümə zamanı geniş istifadə olunur. Qaydalardan girişdə

автоматик analiz, çıxışda isə avtomatik sintez kimi istifadə olunur. Alqoritm termini tam təsadüf nəticəsində yaranıb. X əsrdə yaşayıb-yaratmış ərəb alimi Əl-Xorezmin adından götürülən bu söz orta əsrlərdə latınca traktatların birində hesablama vahidi kimi *Algorithmi* şəklində işlənib.

А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 57-58.

АЛЕКСАНДРИЙСКАЯ ШКОЛА - alm. Aleksandrier Schule (f), ing. Alexandrian school /'5lɪg'zɒndraɪn/ /'alɪg'zɑ:ndriəns sku:l/, fr. école alexandrine, azərb. İskəndəriyyə məktəbi. – B.e.ə. III əsrin əvvəllərində Misirin (Eqipt) paytaxtı İskəndəriyyə şəhərində təşəkkül tapmış dil tədqiqatının ənənələri geniş yayılmağa başladı. Əsas çiçəklənmə dövrləri b.e.ə. II-ci və eramızın II-ci əsrini əhatə edir. 640-cı ildə İskəndəriyyənin ərəblər tərəfindən işğal olunması məktəbin süqutuna səbəb oldu. Əsas nümayəndəsi Aristarx (217-145) və onun yetirmələri olub. İskəndəriyyə məktəbinin ənənələrində filologiya və qrammatika mühüm elm sahəsi kimi təşəkkül tapmışdı. İskəndəriyyə məktəbi qrammatikanı digər dilçilik sahələrindən ayıraraq onu müxtəlif hissələrə - fonetika, morfolojiya, sintaksis, habelə sonralar qrammatikaya daxil edilməyən leksikologiya, üslubiyyat, tekstologiya və paleoqrafiyaya bölürdü. İskəndəriyyə məktəbi dilin quruluşunun bütün səviyyələrini tədqiq edirdi. O, akustik və artikulyator əlamətlərinə görə dil səslərini: sait, samit və yarımsaitlərə ayırırdı. İskəndəriyyə məktəbində söz «üzvlənə bilən», müəyyən mənaya və formaya malik «əlaqəli nitqin ən kiçik hissəsi» kimi götürülürdü. İskəndəriyyə filoloqları 8 nitq hissəsi ayırırdılar: isim, fel, feli sifət, üzv, əvəzlik, sözünü, zərf və bağlayıcı.

Античная теория языка и стиля. М.,-Л., 1936; Т.А.Амирова, Б.А.Ольховский, Ю.В.Рождественский. Очерки по истории лингвистики. М., 1975.

АЛЕКСИЯ - alm. Alexie (f), ing. alexia /ə'leksɪə/, fr. alexie, azərb. aleksiya. – (Eskimo) - Psixi-fizioloji proseslərin pozulması ilə əlaqədar hərfləri və hərflər birləşmələrini seçə bilməmək, onları birləşdirib oxuya bilməməkdən yaranan sapınma.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s.39.

АЛЕУТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Aleutisch (n), ing. Aleut language /ə'lju:t; 'ɑlu:t 'l5ŋgwɪɾɔʒ/, fr. langue aléoutienne, azərb. aleut dili. – Eskimos-aleut dillərindən biridir. Amerikanın Aleut yarımadaalarında və Bering boğazında yayılmışdır. Bu dildə 750 mindən artıq əhali danışır. 3 əsas dialektə bölünür: unalaş (şərqi), aktin və attov (qərbi).

И.Вениаминов. Опыт грамматики алеутско-лисьевского языка. СПб, 1846; В.И.Иохельсон. Унанганский язык. В сб.: Языки и письменности народов севера. Ч. 3., М.-Л., 1934.

АЛЛЕГОРИЯ - alm. Allegorie (f), ing. allegory/'5lɪgəri/'alɪg(ə)ri/, fr. allégorie, azərb. alleqoriya. - 1. Bir mücərrəd məfhumun konkret

obrazlarda ifadəsi; 2. Geniş mənada obrazlar, rəmzlərdən ibarət məcaz. Məs.: nağıllarda və təmsillərdə «canavar yırtıcı, dovşan qorxaq» kimi götürülür.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АЛЛЕГРО - alm. allegro, ing. allegro (al-legro) /ə'leɪgrʊ,-'lɛg/, quick tempo /kwɪk 'tempəʊ/, fr. allégro, allegro, azərb. sürətli nitq. - Tələffüz zamanı sözlərin qısaldılması, adi danışığa xas qısaltmalar. Məs.: Azərb. d. /Mən, indi gəlirəm// əvəzinə /gə:rəm/; alm. d. /guten Tag// əvəzinə /n' Tag// və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 28.

АЛЛИТЕРАЦИЯ - alm. Alliteration (f), Anreim (m), ing. alliteration /ə,lɪtə'reɪf(ə)n/, fr. allitération, azərb. alliterasiya (eyni səs və ya hecaların təkrarından ibarət şəər). - Sözlərin əvvəlindəki, yaxud ortasındakı samitlərin, ya da fonem birləşmələrinin eyni və ya yaxın olması. Alliterasiyanın aşağıdakı növləri vardır: 1) Misralararası (sətirarası) və ya bənd, beyt alliterasiyası (xarici alliterasiya); əsasən qonşu misraların sözləri eyni səslə başlanır. Məs.: Azərb. d. «Ağ göyərçin ağ qanadın açarsan, Dam-divardan bir qovzanıb uçarsan». M.Şəhriyar. «Aman ayrılıq», Bakı, 1981, s.43; 2) Sözarası və ya misra alliterasiyası (daxili alliterasiya): ardıcıl gələn sözlərdə eyni səslərin təkrarı şəklində olur. Məs.: Azərb. d. /Su sənəyi suda sınar/.

Azərbaycan dilində alliterasiya üslubi və poetik vasitə olmaqdan əlavə, həm də leksik-morfoloji vasitədir. Külli miqdarda sözlərin komponentləri, adətən, alliterasiya prinsipi üzrə düzülür. Məs.: Azərb. d. /boy-buxun, /qaş-qabaq/, /dil-dodaq/, /səs-səmir/ və s; alm. d. /Wind und Wetter/, /Kind und Kegel/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 14; R.Conrad. Göstərilən əsər.

АЛЛИТЕРИРУЮЩИЙ - Вах: Аллитерация ←.

АЛЛОЛОГ - alm. Allologe (m), ing. allolog /'alə-lɔg/, fr. allologue, azərb. alloloq – 1) Sözüün variantı; 2) Elliptik birləşmələrdə sözüün sıfır variantı, atılmış sözlər. Məs.: /Salam!/ (salaməleykim əvəzinə).

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 40.

АЛЛО - alm. Allo-, ing. allo - /'aləʊ/, fr. allô-, azərb. allo-. – Amerikan dilçiliyində emik səviyyənin (yəni fonemin, morfemin, leksemin, sememin, qrafemin və s.) vahidinin danışığda, danışığ aktında konkret təzahürü, variant şəklində çıxış etməsini birləşdirən ön şəkilçi. Məs.: allofon, allomorf, alloleksem və.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 28-29.

АЛЛОГРАФ(А) - alm. Allograph (m), ing. allograph /'aləgrɑ:f/, fr. allographe, allographème, azərb. alloqraf. – Deskriptiv dilçilikdə qrafemin konkret təzahürü, növü. Məs.: ing. d. „h“ qrafemi „th, sh“ birləşmə-

lərində alloqraf və ya alm. d. «a», «aa» və «ah» alloqraflar kimi /a:/ foneminin yazıda verilməsinin işarələridir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 28.

АЛЛОЛЕКС - alm. Allolex (n), ing. allolex /'alə-leks/, fr. allolexeme, azərb. alloleks. – Leksemin konkret (yazılı və şifahi) danışığ aktında götürülmüş müəyyən bir variantı, növü; qlossu, üzvü olan söz. Məs.: Azərb. d. «Candan ciyəri, qardaşı qardaşdan ayırmış». Burada /qardaşı/ və /qardaşdan/ sözləri /qardaş/ lekseminin alloleksemləridir.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003. s. 202, 208, 277.

АЛЛОМОРФ(А) - alm. Allomorph (n), ing. allomorph /'aləmɔ:f/, fr. allomorphie, azərb. allomorf, allomorfem – Deskriptiv dilçilikdə morfemin konkret şəkildə təzahürü, variantı. Dil sisteminin mücərrəd vahidi olan morfemin danışığ aktında konkret mövqedə işlənməsi. Morfemlər dildə variantlar - allomorflar şəklində çıxış edirlər. Məs.: Azərb. d. /lar/lər/ cəm formasının allomorfemləridir. Alm. d. /Rad/ - /Räder/ eyni morfemin allomorflarıdır.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003. s. 277.

АЛОГИЗМ - alm. Allogismus (m), ing. allogizm /,alə(-)dʒızəm/, fr. allogisme, azərb. allogizm. – 1) Məntiqə zidd olan, qeyri-məntiqi ifadə, söz. 2) Komizm, gülüş doğurmaq məqsədilə danışığda məntiqi əlaqələrin pozulması, mənaca uyuşmayan, əlaqələnməyən sözlərin dalbadal işlənməsi. Məs.: Azərb. d. /Görəsən bu səma nə vaxt tikiləcək//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 15.

АЛЛОНИМ - alm. Allonym (n), ing. allonym /ə'lɔnım/, fr. allonyme, azərb. allonim. – 1) Müəyyən şəxsin, coğrafi obyektin və s. bir neçə variantda adlandırılması. Məs.: /Volqa-İtil çayı; /Tanrı Dağı/, /Ağrı Dağı/. 2) Xüsusi mənada «yad, özgə ad» deməkdir. Özünün deyil, başqasının ad və soyadı ilə əsər çap edənləri bildirmək üçün də işlədilir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 15.

АЛЛОСЕМА - alm. Allosem (n), ing. alloseme /ə'lɔsım/, fr. allosème, azərb. allosem. – Deskriptiv dilçilikdə ən kiçik məna elementinin – sememin konkret şəkildə təzahürü, variantı, növü. Məs.: Azərb. d. «kişi adam» «alçaq adam» birləşmələrindəki /adam/ sememi iki allosemdə çıxış edib.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 28-29.

АЛЛОФОН - alm. Allophon (n), ing. allophone /'aləfə-n/, fr. allophone, azərb. allofon. – Deskriptiv dilçilikdə fonemin konkret şəkildə təzahürü, fonemin variantı. Məs.: Azərb. d. /əl, lələ, dədə, nədən/ vahidlərində bütün saitlər /ə/ foneminin allofonlarıdır. Allofonlar akustik-artikulyator baxımdan oxşar olmaqla bərabər bir-birini istisna edən mövqelərdə çıxış edirlər. Məs.: Azərb. d. [tʰ] (təpik), [tʰ] (tüstü), [t'] (tir)

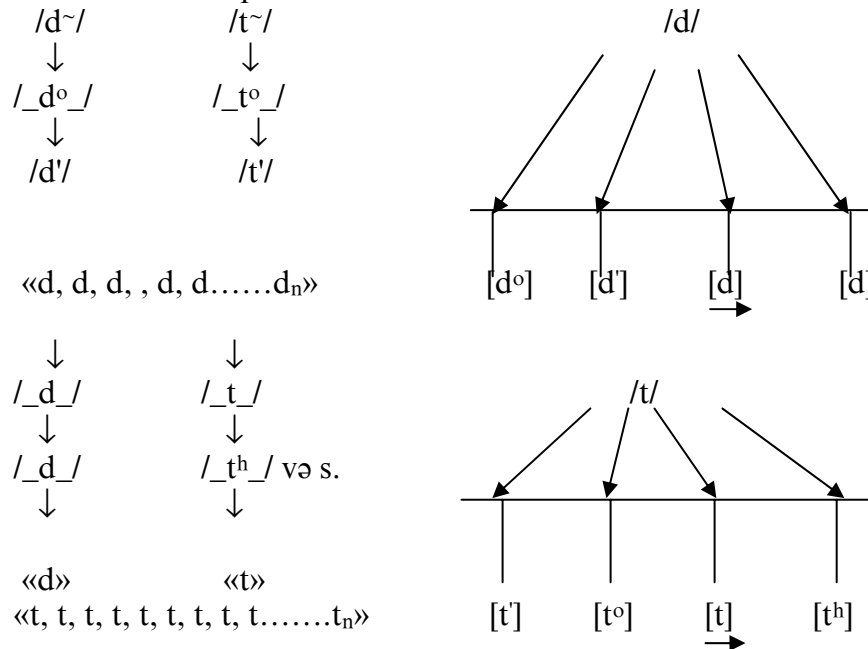
və $[\underset{\leftarrow}{t}]t$ (tar) (nəfəsli, dodoqlanan, yumşaq, qalınlaşma) variantları bir-birinə akustik və artikulyator baxımında yaxın olmaqla onlardan heç biri digərinin yerində gələ bilməz. →

Hər bir fonem öz variantlarında, variantlar isə səslərdə təzahür edir. Fonemdən varianta və variantdan fonemə yol dolayısı ilə deyil birbaşadır.

Məs.:

Fonem	/d/	/t/
Variantlar	[d ^o], [d'], [d], [d ^h]	[t ^o], [t'], [t], [t ^h]
və ya		
Allofonlar:	[d ^o üz], [d'üz], [daz], [ad]	[t ^o ül], [t'ir], [tar], [at ^h] və s.
Səslər:	«d,d,d», «d,d,d», «d,d,d», «d,d,d»	«t,t,t», «t,t,t», «t,t,t», «t,t,t» və s.

Lakin bu münasibətləri fonem, sonra variant və, nəhayət, səs kimi şaquli vəziyyətdə versək, onda fonem variant və səslərə münasibətini bir-birindən asılılıq üzrə düzmüş oluruq ki, bu da fonemin əsas mahiyyətini açıb göstərə bilmir. Müq. et:

Bu sxemdən belə çıxır ki, variantlar bir-birindən asılıdır. Məsələn bu şəkildə qoyanlar fonemi məna fərqləndirən, variantları isə bu funksiyadan məhrum olan dəyərlər kimi verməyə çalışırlar.

Halbuki variantlar bərabərhüquqlu olmaqla, hər biri birbaşa konkret səslərdə təmsil olunur. Fonem nəzəriyyəsində dialektik vəhdət prinsipi o deməkdir ki, hər bir səs müəyyən variant, variant isə müəyyən fonem deməkdir. Başqa sözlə, hər bir fonem öz bərabərhüquqlu variantlarında (allofonlarda), onların fiziki varlığı olan səslərdə təzahür edir. Bütün dil daşıyıcılarını, dialektləri, situativ məqamları nəzərə alsaq,

səslər saysız-hesabsızdır, n-qədərdir. Amma variantlar xeyli məhduddur, onların sayı mövqə, kombinasiya və supersegment vahidlərin təsiri ilə məhdudlaşır. Səs və variantın təmsilçisi olan fonemlər isə bir neçə onluqdan ibarətdir. Məs.: Azərb. d. onların sayı 33, rus d. 39, alm. d. 40, ing. d. 42-dir.

Göründüyü kimi, dil sistemi səviyyəsində fonemlər, norma səviyyəsində həmin fonemlər öz variantları və bunlar da danışq səviyyəsində cüzi olsa da akustik və artikulyator baxımdan fərqlənən səslərlə qarşılaşmalarda iştirak edirlər. Məs.:

S i n t a q m a t i k

p /t/ // /d/ // /z/ // /s/ və s.

a /d/ // /t/ // /s/ // /z/ və s.

r /s/ // /z/ // /t/ // /d/ və s.

a

d /z/ // /s/ // /d/ // /t/ və s.

i /a/ // /e/ // /o/ // /u/ və s.

q

m

a

t

i

k

Paradiqmatik planda bir-birinin yerində gələ bilən vahidlər fərqləndirmə funksiyasını aydınca yerinə yetirə bilirlər.

Məs.: məlis iştirakçılarından biri aparıcıya müraciətlə deyə bilər:

/bir yaxşı dostum var/ istəsəniz təqdim edə bilərəm// və ya

/bir yaxşı tostum var/ istəsəniz təqdim edə bilərəm//.

Göründüyü kimi, bu iki cümlənin fərqlənməsi /d/ və /t/ fonemlərinə əsaslanır. Əslində bu fərq cingiltilik/karlıq fərqləndirici (distinktiv) əlamətinə əsaslanır. Amma etiraf etməliyik ki, bu iki cümlənin eyni məclisdə eyni adamın dilində səslənməsi az inandırıcıdır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 153-160.

АЛЛОФОНИЧЕСКИЙ - alm. allophonisch, ing. allophonic /alə'fɒnik/, fr. allophonique, azərb. allofonik. - Digər fonemlərlə müstəqil variant münasibətlərinə girə bilməyən, mövqə ilə şərtlənən variantlara xas olan.

Бах: Аллофонема ←.

АЛЛОФРАЗА - alm. Allophrase (f), ing. allophrase /'5ləfre9z/, fr. allophrase, azərb. allofrazə. - Söz birləşməsinin, frazeoloji birləşmənin variant növü, müxtəlif növləri. Məs.: Azərb. d. /Həyat vəsiqəsi/ - /həyata vəsiqə/; /Ürəyi ağzına gəlmək/ - /ödü ağzına gəlmək/, /Ürəyi getmək/ - /ürəyi keçmək/.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 41.

АЛЛО-ЭМИЧЕСКИЙ - alm. allo-emisch, ing. allo-emik /'5lə-'1:m9k/, fr. allô-émique, azərb. allo-emik. - Linqvistik invariant və em səviyyə məfhumuna və onun real danışqdakı növlərinə, təzahür xüsusiyyətlərinə

(alloform) əsaslanan. Allo-emik terminologiya - Dili bütün yaruslarında (səviyyələrində) təsvir edərkən istifadə olunan terminlərdə emlər (fonem, morfem, leksem, semem və s.) ilə alloların (allofon, allomorf, alloleks, allosem və s.) müntəzəm müqayisəli qarşılaşdırılması. Məs.: ing. d. /taken/ və /removed/ sözlərində /ən/ və /d/ keçmiş zaman partisipin (part partisiple) morfeminin allomorflarıdır.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 14.

АЛФАВИТ - alm. Alphabet (n), ing. alphabet /'əlfəbet/5lfəbıt/, fr. alphabet, azərb. əlifba. – Hər hansı bir dil üçün müəyyən bir ardıcılıqla düzülmüş qrafik işarələr toplusu. Dünya dillərinin fonetik quruluşunu və fonoloji sistemini təşkil etmək üçün fonetik transkripsiyadan istifadə olunan işarələr sistemini Beynəlxalq Fonetika Əlifbası adlandırırlar.

Bu əlifbadan dünyanın 30 dilinin, o cümlədən də Türkiyə türkcəsinin təsvirində istifadə olunmuşdur. Qeyd edək ki, görməyənlər üçün Brayl əlifbası da bu fonetika əlifbası əsasında tərtib edilərək çap edilib.

Bax: F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s.329-330; Handbook of the International Phonetik Association. A Guide to the use of the International Phonetik Alphabet. Cambridge, 1999, s. 204; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АЛФАВИТНЫЙ ПОРЯДОК - alm. alphabetische Reihenfolge (f), ing. alphabetical order /'5lfə'betık(ə)l 'ɔ:də/ alphabetically /'5lfə'betık(ə)lı/, fr. ordre alphabétique, azərb. əlifba sırası. - Lüğətdə sözlərin əlifba sırası ilə düzülməsi.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı, 2005.

АЛФАВИТНОЕ ПИСЬМО - alm. Buchstabenschrift (f), ing. alphabetical letter /'5lfə'betık(ə)l 'letə/, phonetic writing /fə-'netık 'raitıŋ/, fr. écriture alphabétique, azərb. əlifba yazısı. - Qrafik işarəsi ayrıca bir fonemi işarə edən yazı növü. Məs.: latın qrafikasına əsaslanan yazı. Bu gün Azərbaycan əlifbasında lazımsız və yeri səhv salınmış işarələr çoxdur. Öncə deməliyik ki, «ə» işarəsinə ehtiyac yox idi, çünki simmetrik olaraq «o» - «ö», «u» - «ü» idisə, «a» - «ä» olmalıydı. Fikrimizcə, əlifbada «y» - ya ehtiyac yox idi, bunu «j» işarəsilə vermək daha düzgün olardı. Digər tərəfdən, «q» tam artıq bir işarədir. Biz hələ «g» və «ğ» -nı demirik: «k» - «k'», «g» - «ğ» olmalıydı. Belə olduqda bir tərəfdən daxili simmetriya saxlanılmış olardı, digər tərəfdən də üç (˘, ˘, -) işarənin köməyiylə əlifbamızda qənaət prinsipinə əməl edilərdi:

Saitlərdə

Samitlərdə

«a»-/a/ → «ä»-/ə/

«k»-/k/ → «k'» - /ḱ/, «s»-/s/ → «ş» - /ʃ/

«o»-/o/ → «ö» - /ø/

«g»-/g/ → «ğ» - /ɣ/, «c»-/dz/ → /ç/ - /tʃ/

«u»-/u/ → «ü»-/ü/

«j»-/j/ → «ĵ» - /ʒ/

Lakin yuxarıda deyildiyi kimi, əlifbamız qəbul olunanda bəzi vəzifəli,

nüfuzlu, lakin əlifba məsələlərində naşı adamların təkidli və təsirli indiki calaqlı əlifba meydana gəldi. Güman edirik ki, gec-tez bu prinsip qalib gələcək və əlifbamız yeni dəyişikliklərdən sonra təmiz və dolğun bir yazı sistemi şəklini alacaqdır.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 81.

АЛЬВЕОЛО-ПАЛАТАЛЬНЫЙ - alm. alveolar-palataler Laut (m), ing. alveolo-palatal /5l'vələ- 'pələtəl/, alveo-palatal /,alvı'ə-lə- 'pələtəl/, fr. alvéole-palatale, azərb. yuvaq-damaq. - Tələffüz zamanı dil ucunun alt diş yuvaqlarına, dilin orta hissəsinin isə sərt damağa doğru yaxınlaşması ilə yaranan səslər. Məs.: /f/, /s/ və s. Bu cür izah qüsurlu sayılır, çünki təsnifatın əsasında həm fəal, həm də qeyri-fəal tələffüz üzvü durur.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980; F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003.

АЛЬВЕОЛЯРНЫЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. alveolare Konsonanten (Pl.), ing. alveolar consonants /'5lvələ 'kɔnsənəntz/, fr. consonnes alvéolaires, azərb. yuvaq samitləri. - Dil ucunun yuxarıdan ön dişlərin arxasına sıxılması ilə əmələ gələn samitlər. Məs.: Azərb. d. /d/, /s/, /z/, /l/, /n/. Bu da həmin səbəbdən qüsurlu təsnifat sayılır. Bunlara sadəcə dilönü samitlər deyirlər.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 128.

АЛТАЙСКИЙ – alm. Altaisch (n), ing. Altai /5l'te(ı)al/, Altaic /əl'teuk/, altain /5l'teən/, fr. de l'Altai, altaïque, azərb. Altay. – Mərkəzi və şimali Asiyada 250 milyon adamın danışdıqları 60-a qədər dilin ümumi adı. Bunlar üç yerə bölünür: türk, monqol və tunqus dilləri. Koreya, Yapon, həmçinin Ural dillərinin buraya daxil edilməsi mübahisəlidir. İlk dəfə bu dillərin bölgüsünə 1730-cu illərdə cəhd edilib. Əsas əlamətləri bunlardır: sadə fonem sistemi, sadə heca strukturu, sait ahəngi, morfoloji iltisə-qilik, şəkilçilərin çoxluğu, zəngin hal sistemi, mübtəda xəbər uzlaşması, söz sırası «mübtəda+tamamlıq+xəbər» və s.

N.Poppe. Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Wiesbaden, 1960.

АЛЬТЕРНАНТ - alm. Alternant (m), ing. alternant /ɔ:l'tə:nənt/ /5l'tə:nənt/, fr. alternant, azərb. alternant. - Variantın eyni bir emik vahid çərçivəsində başqa variantlarla əvəzlənməsi. Məs.: alm. d. [k']→ (Kiel), [k °] (Kühl), [k] (Kahl) və s. Fonetik əhatədən asılı olaraq morfe-

min allomorfik dəyişməsi. Məs.: ing. d. isimlərin cəm şəkilçiləri (/s/ /kæps/, /-z/ /kæbz/, /-ɪz/ /brʌfɪz/) və s. İlk dəfə olaraq alternasiya nəzəriyyəsini dilçiliyə İ.A.Boduen de Kurtene gətirmişdir. O, 1894-cü ildə polyak dilində yazıb çap etdirdiyi əsərində alternasiya nəzəriyyəsini işləyib hazırlayır. Bu əsər 1895-ci ildə alman dilində «Versuch einer

Theorie phonetischer Alternationen» adı altında Braunşvaidə çapdan çıxır. Yalnız 1963-cü ildə bu əsər rus dilinə tərcümə edilərək «Избранные труды по общему языкознанию» kitabında çap olunur.

«... fonetik alternatlar və ya alternasiyada iştirak edən o fonemlərdir və ya səslərdir ki, onlar müxtəlif cür tələffüz olunsalar da, eyni tarixi kökə aid edilə bilərlər, yəni tarixən onlar eyni bir fonemdən əmələ gəlirlər» (s.274).

Daha sonra İ.A.Boduen de Kurtene səbəb baxımdan alternasiyanı belə təsnif edir:

1) Hazırda antropofonik səbəbin mümkünlüyünü müəyyən etmək baxımdan;

a) neofonetik; bu zaman diverqentlər yaranır, prosesi isə diverqensiya adlandırmaq olar;

b) paleofonetik, bunları qeyri-diverqentlər adlandırırlar, proses isə qeyri-diverqensiya adlanır;

2) Psixi səbəbini göstərmək baxımından: a) psixofonetik; b) qeyri-psixofonetik alternantlar;

3) Ənənəvi və ya sosial səbəbini göstərmək imkanı baxımından;

4) Bir dildə və ya başqa dildə səbəbi olması baxımından: a) birdilli; b) yaddilli;

5) Fərdi və sosial səbəb arasında müxtəliflik baxımdan;

6) Sadəlik və mürəkkəbliк baxımdan.

И.А.Бодуэн де Куртенэ. Избранные работы по общему языкознанию. М., 1963, т. 1, с. 276-284.

АЛЬТЕРНАНТ ФОНЕМЫ - Вах: Альтернант ←.

АЛЬТЕРНАТИВНОЕ ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ -

alm. alternativer Fragesatz (m), ing. alternative interrogative sentence

/ɔːltəːnətiːv mˈtɛrəʒeitiːv sentəns/, fr. proposition interrogative alternative, azərb. alternativ sual cümləsi. - Alternativ sual ifadə edən cümlə. Alternativ sualda danışan müsahibinə bir deyil, iki və daha çox sual təqdim etmiş olur. Dinləyən bu suallara cavab almaq üçün danışanı maraqlandıran sözlərdən və ya cümlələrdən birini, ya sual cümləsinin bir hissəsini seçərək cavab verir. Məs.: Azərb. d. *İ...Bunları mən demişəm, ya deməmişəm?, İDüz deyirəm, yoxsa yalan deyirəm?, İSən onu gördün, görmədin?, İYeməlidir, geyməli? və s.*

С.Ахундов. Azərbaycan dilində sual cümlələri (eksperimental-fonetik tədqiq). Bakı, 1998, s. 78.

АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ВОПРОС – Вах: Альтернативное вопросительное предложение ←.

АЛЬТЕРНАЦИЯ - alm. Lautwechsel (m), ing. alternation

/ɔːltəˈneɪʃ(ə)n/, gradation /grəˈdeɪʃən/, fr. alternance, azərb. əvəzlənmə.

- Fonetik əhatə ilə müəyyən olunan fonomorfoloji əvəzlənmə. Məs.: ing.

d. /fi:l/ /fi: l'ɪŋ/. Birincidə qalın [l], ikincidə isə yumşaq [l'] tələffüz olunur.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 30.

АЛЬФА ОТРИЦАНИЯ - alm. Alphanegation (f), ing. alpha negative /'ælfə 'negətɪv/, negation /neg'eɪʃən/, fr. alpha négation, azərb. inkarlıq bildirən alfa. - Yunan dilində mənşəcə hind-Avropa dillərinə aid olan inkarlıq bildirən önlük. Yazıda «а» ilə işarə olunduğuna görə belə adlandırılır. Məs.: alm. d. /grammatisch – agrammatisch/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АЛЬФА-ФОНЕТИКА - alm. Alpha-Phonetik (f), ing. alfa(α)-phonetics /'5lfə(α) fə-'netɪks/, fr. alpha phonétique, azərb. alfa-fonetika. – Fonetikanın danışq üzlərinin funksiyasını nəzərə almaqla səslərin tələffüzündə real ardıcılığı araşdıran xüsusi bölməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АЛЮТОРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Aljutorisch (n), ing. alyutori(an) language /ə'l:t(ə)rɪ(5n) 'l5ŋɡwɪdʒ/, fr. langue alyutorian, azərb. alütor dili. – Çukot-kamçatka dillərindən biridir. Əsasən Koryak muxtar vilayətində yayılmışdır. 2000 mindən bir qədər artıq daşıyıcısı vardır. Alütoran, palan və karaqin dialektlərinə bölünür.

A.Н.Жукова. Язык паланских коряков. Л., 1980.

АМАЛЬГАМИРОВАНИЕ - alm. Amalgamierung (f), ing. amalgamation /ə,m5lgə'meɹʃ(ə)n/, amalgamating /ə'mælgəmeɹt92/, fr. amalgamation, azərb. birləşmə, qovuşma. – 1) Birləşmə, qovuşma. Məs.: alm. d. /zu+der/= /zur/; 2) Sözdüzəltmədə yanaşma nəticəsində yaranan yeni söz. Məs.: alm. d. /Hand+Buch/ = /Handbuch/ (dərslik) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 74.

АМБИВАЛЕНТНЫЙ - alm. ambivalent, ing. ambivalent /5m'bɪvələnt/, fr. ambivalent, azərb. ambivalent. – 1) Bu dar mənada qrammatik cəhətdən həm kişi, həm qadın cinsini bildirən isimlər qrupuna aiddir. Bəzən buna çoxcinslilik (substantiva communia) deyirlər. Məs.: rus d. /сирота/ həm kişini, həm də qadını bildirir. Müq. et: /круглый/-ая сирота/; 2) Geniş mənada bir-birinə zidd mənalı özündə cəmləşdirən sözləri bildirir. Məs.: fr. d. /hôte/ - «qonaq» və «sahib»; rus d. «занять» (tutmaq) - «занять» (borc götürmək) və s. Bəzən də müxtəlif cinsli şəxsləri bildirmək olur. Məs.: alm. d. /der/die Waise/ (yetim) və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АМБИГВИТНОСТЬ – alm. Ambiguität (f), (köhnəlmiş Amphibolie) (f), ing. ambiguity /ambi'gju:ti/, fr. ambiguïté, azərb. ambigvitlik. – Mətnə müxtəlif dil səviyyələrində söyləmlərin çoxmənalılığı. Məs.: alm. d. /Er fährt mit dem Zug nach Bonn// cümləsi iki cür açıla bilər: 1) /O, Bonna gedir//; 2) /O, Bonna gedən qatarla gedir, ancaq yolda düşərək//. Ambigvitlik səriştəli dil daşıyıcısı və qrammatik təhlillə açıla bilər. Məs.:

generativ sintaksis modelində çoxmənalı üst qat strukturlarına müxtəlif semantik şərhlər vermək olar. Səviyyəsindən asılı olaraq leksik və sintaktik ambigvitlik ola bilər. Leksik səviyyədə polisemiya → və homonimiya → buna misal ola bilər. Məs.: alm. d. /Absatz/ (ayaqqabının dabanı) və (satış) mənalarda işləyə bilər. Sintaktik və ya struktur səviyyədə (buna polisintaksislik və ya konstruksiya homonimiya da deyirlər. Məs.: alm. d. /Die Wahl des Vorsitzenden fand Zustimmung// /sədrimin seçkisi razılıqla qarşılandı//, cümləsində ikimənalılıq var: /sədrin seçimi/ (nəyi, kimi) və /sədrin özünün seçilməsi/. Bu zaman kontekst, intonasiya və danışmaq məqamı mühüm rol oynayır.

N.Fries. Ambiguität und Vagheit. Einführung und kommentierte Bibliographie. Tübingen, 1980.

АМБИСИЛЛАБИЧЕСКИЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. ambisyllabischer

Konsonant (m), ing. ambisyllabic consonant /am'bısı'l5bık 'kɔnsənənt/, fr. consonne ambisyllabique, azərb. ambisillabik samit. - Ekskursiya (1-ci faza) fazasına görə ilkin hecaya, rekursiya fazasına görə isə sonrakı hecaya mənsub olan (iki heca arasında paylanan), iki hecaya aid olan samit. Məs.: alm. d. /ʔanːne:mən/; rus d. /otː'toro/ və s. Bu sözlərdə heca sərhədi samitlərin ortasından keçir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АМЕРИКАНИЗМ (СЛОВО, СЛОВСОЧЕТАНИЕ ИЛИ ОБОРОТ РЕЧИ) - alm. Amerikanismus (m), ing. Americanism /ə'merıkənızm/, fr. américanisme, azərb. amerikanizm. – 1) İngilis dilinin amerikan variantına xas olan söz, söz birləşmələri və ifadələr. Həm tələffüz, həm də leksikonda Britaniya ingiliscəsindən fərqli ifadələr. Məs.:

N.Vebsterin (1758-1843) New International Dictionary (1961-ci ildə 3-cü nəşrdə çapdan çıxıb) /-our/ əvəzinə /-or/, /-er/ əvəzinə /-re/ yazmaq məsləhət görür. Müq. et /favor, honor, humor, labor, odor, valor/. Britaniya ingiliscəsində isə bunlar belədir: /favour, honour, humour, labour, odour, valour/; /calibre, center, fiber, meter/. Britaniya ingiliscəsində isə onlar belədir: /calibre, centre, fibre, metre/ və s. Amerikanlar / «for, door, farm və lord» sözlərində /r/ samitini novlu tələffüz edirlər, halbuki İngiltərədə bu samit titrək /r/ kimi deyilir. Amerikanlar «dance, fast, grass və path» sözlərində aşağı yüksəlişli ön sıra saiti /æ/, «dock, fog, hat və rod» sözlərində isə aşağı yüksəlişli arxa sıra saiti /ɑ/ tələffüz edirlər və s.;

2) Britaniya ingiliscəsində və başqa dillərdə işlənən amerikan variantının söz və ifadələri.

S.Potter. Our Language. Penguin Books, 1990, s. 157-169.

АМЕРИКАНИСТИКА – alm. Amerikanistik (f), ing. Americanistic /ə'merık(ə)nıstık/, fr. les études américaines, azərb. amerikanistika. – 1) Amerikada ingilis dili və ədəbiyyatını öyrənən elm sahəsi; 2) Amerikada

yaşayan hindilərin və eskimosların dilləri, ədəbiyyatları və mədəniyyətlərindən bəhs edən elm.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 32.

АМЕРИКАНСКИЙ СТРУКТУРАЛИЗМ – alm. amerikanischer Strukturalismus (m), ing. American strukturalism /ə'merıkən 'strʌktʃərəlızəm/, fr. structuralisme américain (d'Amérique), azərb. amerikan strukturalizmi. – XX əsrin 20-ci illərindən sonra E.Sepir (1884-1942) və L.Blumfildin təsiri ilə yaranmış dilçilik cərəyanlarının ümumi adı. Ümumilikdə bu strukturalizmin üç xüsusi qolu fərqləndirilə bilər: 1) Blumfild biheviorizmi; 2) Z.Hərrisin (1909-1992) distribusionalizmi; 3) N.Xomskinin generativ qrammatikası. Bütövlükdə amerikan strukturalizmi deskriptivizm kimi də dəyərləndirilir. Onun da meydana gəlməsi ölüb getməkdə olan hindi dillərinin öyrənilməsilə bağlı olmuşdur. Yalnız şifahi formada mövcud olan dillərin öyrənilməsini qarşısına məqsəd qoyan bu təsviri dilçilik səhra tədqiqatlarında xüsusi maraqlı idi. Nəzəri və metodiki cəhətdən ilkin olaraq a.s. davranış psixologiyasına əsaslanırdı. Təbiətşünaslığa söykənən bu istiqamət öz tədqiqat obyekti mahiyyətcə dərk olunan faktlara söykənir və heyvanlar üzərində aparılan eksperimentlərlə, müşahidələrlə insan davranışını şərh edirdi. Bu da mənanı dilxarici faktor kimi dilçilikdən kənara çıxartmaq demək idi. Fonologiya və qrammatika sırf formal kriteriyalara əsaslanan üzvlənməyə və təsnifə (taksonomiya) üstünlük verirdi. Metodiki baxımdan a.s. empirik, induktiv, analitik üsulları əsas götürməklə təsvirdə dil elementlərinin fiziki əlamətlərə rəğmən eyniləşdirilməsini və düzümünü əsas sayırdı. Sonralar isə universal qrammatikanın yaradılmasına və sintaktik strukturların üst və alt qat baxımından şərhinə güclü təkan verildi.

Л.Блумфильд. Язык. М., 1968; Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 76; G.Nickel. Grunlagen der Anglistik Amerikanistik. Einführung in die Linguistik Entwicklung, Probleme, Methden. Berlin, 1979.

АМЕРИКАНСКОЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО – alm. amerikanische linguistische Gesellschaft (f), ing. Linguistic Society of American (LSA) /lɪŋ'gwɪstɪk sə'saɪəti əv ə'merıkən/, fr. société linguistique d'Amérique, azərb. amerika linqvistik cəmiyyəti. – Canlı dillərin sinxron öyrənilməsini qarşısına məqsəd qoyan Amerika dilçilərinin təşkilatı. 1924-cü ildə Amerikanın aparıcı dilçilərinin (L.Blumfild və b.) təklifi əsasında yaradılmışdır. Cəmiyyətin 7 minə qədər üzvü vardır. İldə bir dəfə iclası keçirilir. Cəmiyyətin başında hər il seçilən prezident durur. Təşkilatın mərkəzi Vaşinqton şəhərində yerləşir. İki komitəsi-icraedici və mətbuat komitələri fəaliyyət göstərir. Mətbuat işləri üzrə komitə eyni zamanda təşkilatın mətbu orqanı olan «Language» jurnalının redaktorudur. Jurnal ildə 4 dəfə nəşr olunur. Amerika dilçilik cəmiyyətinin proqramı L.Blumfildin «Dil haqqında

elm üçün postulatlar» (1926) və «Dil» (1933) əsərlərində öz əksini tapmışdır. L.Blumfildin fikir və mülahizələri Z.Hərris, C.L.Treyser (1908), Ç.F.Hokket (1907) və b. dilçilərin əsərlərində tətbiq və inkişaf etdirilmişdir.

Л.Блумфильд. Язык. М., 1968.

АМНЕЗИЯ - alm. Amnesie (f), ing. amnesia /æm'ni:zjə/, fr. amnésie, azərb. amneziya (huşsuzluq, hafizənin pozulması, zəifləməsi). – Dilöyrənmədə ciddi maneələr yaradır.

Словарь иностранных слов. Под редакцией И.В.Лейхта и проф. Ф.Н.Петрова. М., 1949, s.42.

АМОРФНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. amorpher Satz (m), ing. amorphous sentence /ə'mɔ:fəs sentəns/, fr. proposition amorphe, azərb. amorf cümlə. - Cümlənin adi, kanonik (müəyyən dil üçün məqbul sayılan) üzvlərinə görə bölünə bilməməsi.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 32, 247-248.

АМОРФНЫЕ СЛОВА - alm. amorph(isch)e Wörter (Pl.), ing.

amorphous words /ə'mɔ:fəs wɜ:dz/, fr. mots amorphes, azərb. amorf sözlər. - Bu və ya digər nitq hissəsinə aid edilmək üçün morfoloji göstəricisi olmayan sözlər. Məs.: Azərb. d. /hə/, /yox/, /deyil/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АМОРФНЫЕ ЯЗЫКИ - alm. amorph(isch)e Sprachen (Pl.), ing.

amorphous languages /ə'mɔ:fəs 'læŋgwiɖʒɪz/, fr. langues amorphes, azərb. amorf dillər. - Sözdəyişdirici şəkilçiləri olmayan dillərdir ki, belə dillərdə qrammatik mənalar ya yanaşma əlaqəsi, ya da köməkçi sözlər vasitəsilə ifadə olunur. Məs.: çin dili. Sözü tam mənasında amorf dil yoxdur. Qeyd edək ki, F.Şlegel (1772-1829) dilləri flektiv və affiksli (aqqütinativ) olmaqla iki yerə bölürdü. Sonradan onun qardaşı A.Şlegel (1767-1845) bu bölgünün yetərli olmadığını başa düşərək o bölgüyə birini də əlavə edib: amorf dillər. Flektiv dillər, A.Şlegelə görə, sintetik və analitik tipli ola bilər. Böyük alman mütəffəkkiri V. fon Humboldt (1767-1835) dilləri bu əlamətlərə görə müəyyənləşdirməyi tövsiyyə edirdi: 1) Dildə əlaqələrin ifadəsi (nisbi əlaqələrin ifadəsi); 2) Cümlənin əmələ gəlməsi qaydası; 3) Fonetik forma. V. fon Humboldt flektiv dillərə təkcə daxili dəyişiklikləri deyil, həm də affikslərlə ifadəni də daxil edirdi. O, israr edirdi ki, çin dili amorf dil deyil, təcrid olunmuş dilidir, yəni qrammatik mənalar bu dildə söz sırası və intonasiya ilə ifadə olunur. Beləlikdə, bu tipli dilləri o, sırf analitik dillər adlandırır.

Göstərilən üç tiptən başqa V. fon Humboldt inkorpor dilləri də fərqləndirir. Buraya Amerikada hindi dillərini və Asiyada paleoasiya dillərini aid edir. Bu dillərin əsas əlaməti odur ki, söz kökləri birləşib söz-cümlə yaradırlar. Bunun əvvəli mübtəda, sonu xəbər olur, ortada isə digər üzvlər gəlir. Məs.: /ninikakwa/ parçasında /ni/ - «mən», /naka/ -

«yeyirəm», /kwa/ isə (ət) tamamlıqdır.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 444-447.

АМОРФНЫЙ - alm. amorph, formlos, ing. amorphous /ə'mɔ:fəs/, formless /fɔ:mles/, fr. amorphe, azərb. amorf. - Əsas və şəkilçilərə ayrılı bilməyən söz forması. Məs.: alm. d. /hinter/; ing. d. /between/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 248.

АМРЕДИТА (ПОВТОРИТЕЛЬНОЕ СЛОЖЕНИЕ) - alm. Amredita (n), ing. amredita /'amredita/, fr. amrédiata, azərb. amredita. – Eyni kökün təkrarı nəticəsində sözlərin əmələ gəlməsi. Məs.: Azərb. d. /xor-xor/ yatmaq, /zir-zır/ aqlamaq və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 43.

АМФИБОЛИЯ – Вах: Амбигвитность ←.

АМПЛИФИКАЦИЯ – alm. Amplifikation (f), ing. amplification /,5mplifi'keɪf(ə)n/, fr. amplification, azərb. amplifikasiya. – 1) Sinonimlərin əlavəsilə ekspressivliyi gücləndirən üslub vasitələri. Məs.: Azərb. d. /O gözəl, diribaş, cazibəli bir qızıdır//; 2) Bir dildən digərinə tərcümə zamanı mətnin böyüməsi.

АМХАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Amharisch (n), ing. Amharic language /am'harik 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue amharique, azərb. amhar dili. – Həbəşistanın şimalında yayılmış bu dildə təqribən 16 milyona qədər adam danışır. Həbəşistanın dövlət dilidir. Bir-birindən qismən fərqlənən üç dialekti vardır: şoan, qocan və hondar. Amhar dilinin fonem tərkibi 7 sait və 28 samitdən ibarətdir. Sintaktik baxımdan sabit söz sırası (MXT) mövcuddur. Cümlənin xəbəri adətən sonda gəlir.

J.P.Hughes. The Science of Language. An Introduction to Linguistics. New-York, 1966, s. 103; Н.В.Юшманов. Строй амхарского языка. Л., 1936; Е.Г.Титов. Современный амхарский язык. М., 1971.

АНАГРАММА - alm. Anagramm (n), ing. anagram /'5nəgr5m/, fr. anagramme, azərb. anaqram. - Söz və söz birləşməsində (cümlələrdə) ünsürlərin yerdəyişməsi nəticəsində yeni tipli ifadələrin alınması. Məs.: Azərb. d. /katib-kitab/, /kəmər-Kərəm/ və s. Digər növündə isə sözü təşkil edən ünsürləri əksinə düzdükdə həmin söz və ya ifadənin əksi alınır. Məs.: /Bikə tut əkib/; /nəm/ -/mən/, /sən/ - /nəs/ və s. Bunlara palindrom deyirlər. Anaqram adətən ləqəb kimi işlədilir. Məs.: /P.Celan/ → /P.Antschel/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 77.

АНАКОЛУФ - alm. Anakoluth (n), ing. anacoluthon /anəkə'lu:4ɔn,-4(ə)n/, fr. anacoluthe, azərb. anakoluf. - Söyləmin bütün ünsürləri arasındakı düzgün formal sintaktik əlaqənin danışq məqamında pozulması, xüsusən mürəkkəb cümlələrdə onların başlanğıcı ilə sonundakı əlaqələrin pozulması. Məs.: Azərb. d. /Çünkü (ona görə ki) səfərə hazır-

laşırdı o// /Çünkü o, səfərə hazırlaşdı//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 78.

АНАЛИЗ - alm. Analyse (f), ing. analysis /ə'nɪlɪsɪs/ə'nɪləsi:z/, fr. analyse, azərb. analiz, təhlil. - Mürəkkəb dil vahidinin tərkib hissələrinə bölünməsi (üzvlənməsi). Morfoloji təhlil - sözün morfem tərkibinə görə təhlil. Sintaktik təhlil. Fonetik təhlil, fonoloji təhlil - fonem tərkibinə görə təhlil və s. Beləliklə, dil təhlili fonetik, fonoloji, morfoloji, sintaktik, semantik və pragmatik aspektləri əhatə edə bilər. Təhlil texnikası üzvlənmə və təsnifi əhatə etdiyindən struktur dilçilikdə bu taksonomik istiqamət kimi müəyyən edilir. Komponent, konstituent və transformasional təhlil bu istiqamətin tərkib hissəsidir.

Azərbaycanda F.Veysəlinin işləyib hazırladığı linqvistik təhlil metodu aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

1. Söyləmin, sintaqmın və ya cümlənin intonasiya qəlibinə görə müəyyənləşməsi. Bu təhlilə görə hər bir mətn, cümlə, cümlə ardıcılığı, sintaqm və söyləmədən ibarətdir. Məs.: Azərb. d. /Yağış yağır// və ya /Göyün üzü buludla örtülür. Gəfildən yağış yağmağa başlayır//. Cümlə bitkinlik, qeyri-bitkinlik və sual intonasiyası ilə deyilə bilər.

2. Sintaqm tərkibinə görə cümlə tək, iki və çoxsintaqmli ola bilər. Məs.: Azərb. d. /Yağır// bir sintaqmli, /yağış yağır/toz yatır// ikisintaqmli cümlədir. Sintaqmlar bir-birindən sintaqm sərhədini bildirən fasilə (/) ilə ayrılır. Cümlənin sonunda böyük fasilə işarəsi (//) qoyulur.

3. Fonetik sözə və heca tərkibinə görə. /Yağışdan sonra/külək əsdi// cümləsində iki sintaqm var: /Yağışdan sonra/külək əsdi//. Onları həm də fonetik söz hesab etmək olar. /Yağışdan sonra// parçasında /sonra/ enklitikdir, vurğulu sözə birləşərək bir fonetik söz yaradır. İng. d. /at the Uni'iversity/ fonetik sözündə isə /at the/ proklitikdir, vurğulu sözlə birləşib bir fonetik söz yaradır.

4. Leksəm və morfem tərkibinə görə. Azərb. d. /sonra, -dan, -di/ morfemləri sinsemantik, /yağış, külək-, əs-/ isə avtosemantik morfemlərdir. Leksəm tərkibinə gəlincə isə deməliyik ki, burada 4 leksəm var, /yağışdan/, /külək/, /əsdi/ avtosemantik, /sonra/ isə sinsemantik leksemlərdir.

5. Fonem tərkibə görə. Məs.: Azərb. d. /ja'''ɣɪʃ jaɣdɪ// cümləsində 10 fonem realizə olunaraq bir-birinin dəlincə gəlib, onlardan 4-ü sait, 6-sı isə samitdir. Həmin fonemlərdən /j/, /a/, /ɣ/, /ɪ/ iki dəfə, o biriləri isə bir dəfə realizə olunub.

6. Variant tərkibinə görə: Yuxarıdakı misalda /j/, /a/, /ɣ/, /ɪ/ fonemləri iki variantda, /ʃ/, /d/ isə bircə variantda çıxış edirlər.

7. Cümlədə realizə olunmuş hər bir fonemin geniş akustik, artikulyator və distributiv təhlili aparılmalıdır. Məs.: /ʃ/ samiti kar, novlu, ikifokuslu, fışılıtlı samitdir. Əmələ gəlməsində dilin qabaq hissəsi fəaldır. Distributiv məhdudiyyəti yoxdur və s.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005; A.A.Gleason. An Introduction to Descriptive Linguistics. London, 1970.

АНАЛИЗИРОВАТЬ - alm. analysieren, ing. to analyse /tu:'an(ə)lʌɪz/, fr. analyser, azərb. analiz etmək, təhlil etmək. - Məs.: Azərb. d. /O müəllimdir// cümləsi bitkinlik intonasiyası ilə tələffüz olunur və s. /He is a teacher// cümləsində /he/ /mübtəda/, /is a teacher/ xəbərdir, özü də ismi xəbərdir.

Бах: Анализ ←.

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. analytische Form (f), ing. analytical form /,5nə'litikəl fɔ:m/, periphrastic /peri'fræstik/, fr. forme analytique, azərb. analitik forma. - 1. Tam mənalı sözlə köməkçi sözün birləşməsindən ibarət birləşmə. Məs.: Azərb. d. /dinləmək/ əvəzinə /qulaq asmaq/, /danışmaq/ əvəzinə /dil açmaq/ və s.;

2. Hər hansı qrammatik mənanın verilməsində əsas sözün köməkçi sözlə birləşməsindən ibarət qrammatik forma. Məs.: Azərb. d. /ən gözəl/, /daha gözəl/, /gərək gedəm/; alm. d. /Ich werde lesen/; ing. d. /I shall write/ və s.;

3. Analitik cümlə məntiqi cəhətdən hər zaman, hər yerdə düzgün cümlədir. Ondakı fikrin gerçəkliyini yoxlamağa ehtiyac qalmır. Məs.: alm. d. /Es regnet// (Yağış yağır) ya da /Es regnet nicht// (Yağış yağmır). Digər tərəfdən, geniş mənada analitik cümlələr elə cümlələrdir ki, onların düzgünlüyü sintaktik strukturadan və onlardakı dil ünsürlərinin mənasından asılıdır. Məs.: alm. d. /Geschwister sind miteinander verwandt// (Bacı qardaş qohumdurlar).

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 300; H.Bußmann. Yenə orada, s. 81.

АНАЛИТИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. analytische Sprachen (Pl.), ing. analytic(al) languages /,ænə'litik(əl) 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues analytiques, azərb. analitik dillər. - Müxtəlif qrammatik əlaqələri ifadə etmək üçün söz sırasından, köməkçi sözlərdən, intonasiya vasitələrindən, əvəzliliklərdən və s. istifadə edən dillər. Məs.: fr., ing., alm. dilləri (Azərbaycan dilində analitizm ünsürləri olsa da, bu dil tam analitik dillərdən deyil) analitik dillərdəndir. Məs.: alm. d. /Er hat gelesen//; ing. d. /She has written// və s.

Бах: Аморфные языки ←.

АНАЛОГ - alm. analog, ing. analogue /'5nəlɔg/, fr. analogie, analogon, azərb. analoq, oxşar. - 1) Bir dildəki sözün digər dildəki sözə (lə) semantik, etimoloji, morfoloji uyğunluğu. Məs.: ing. d. - influence; alm. Einfluß və s.; 2) İnformasiyada təsvir olunanla təmsilçi arasında oxşarlıq. Bu xüsusilə canlı dillərin öyrənilməsində mühüm rol oynayır. Bu zaman təsvir olunanla real səslənən formalar arasındakı oxşarlığın üzə çıxarılması nəzəriyyənin adekvat olduğunu göstərir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 78.

АНАЛОГИСТЫ - alm. Analogisten (Pl.), ing. analogists /ˌnəˌlɒɡɪsts/, fr. les analogistes, azərb. analogistlər. – Klassik yunan filologiyasının nümayəndələri. Onlar dilin prinsipial olaraq məntiqi və bu səbəbdən də nizamlı və sistemli paradigmlərdə təsvirini mümkün hesab edirdilər. Analogistlər daha çox bədii ədəbiyyatın, tarixən onlara qəlib çatmış mətnlərin tənqidi təhlililə məşğul olurdular. Bu mətnlərin bərpası qrammatikadakı qanunauyğunluqlarla mümkün hesab edilirdi. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. 2003, s. 20.

АНАЛОГИЧЕСКИЙ - alm. analogisch, ing. analogical /ˌænəˈlɒdʒɪkəl/, fr. analogique, azərb. analoji. – Eyni və ya oxşar üsulla əmələ gələn sözlər və onların formaları. Məs.: alm. d. /'vant - v'əndə/, /'hant - 'həndə/; ing. d. /boi-bois/, /qɛ: l/ - /qɛ: ls/ və s. F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s.19.

АНАЛОГИЧНЫЙ - alm. analog, gleichartig, ing. analogous (to) /əˈnæləɡəs/tu/, fr. analogue, azərb. oxşayan, oxşar, bənzər, analoji. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 18.

АНАЛОГИЯ - alm. Analogie (f), Angleichung (f), ing. analogy /əˌnælədʒi/, fr. analogie, azərb. analogiya, oxşayış, bənzəyiş. - Konseptual cəhətdən əlaqəli olan vahidlərin oxşar və eyni (fonetik cəhətdən) olmasını təmin edən dil dəyişikliyi. Beləliklə, sadələşmə, qənaətə can atma və dil öyrənməni asanlaşdıran nəticədir. Gənc grammatiklərin mühüm təhlil prinsipindən biri olan analogiya dildə az işlənən formaların çox işlənənlərlə tarazlıq yaratması, sözün hal və təsərif paradigmində fərqlərin aradan qalxması və bununla da istisnaları istisnasız olaraq izah etmək kimi başa düşülür. Analogiyanın əsas növləri bunlardır: a) morfoloji paradigmə daxilində morfofonemik əvəzlənmələrin reduksiyası nəticəsində funksional baxımdan bir formada işlənməsi. Məs.: /choose/ (seçmək) feli qədim ing. d. /closan - clas – curon – (ge) coren/ idi, sonra o dəyişərək müasir ingilis dilində belə forma aldı: /choose - chose - chose – chosen/. Burada həm samit, həm də sait dəyişikliyi baş verdi, ancaq əsas odur ki, zaman formasının ifadəsi yenə də söz kökündəki sait əvəzlənməsilə həyata keçir; b) proporsional A (buna analoji genişlənmə də deyirlər). Müəyyən məhsuldar qayda ümumiləşərək aşağıdakı «eyniləşmə modeli» üzrə yeni formalara yayılır: A: A = B:X. Məs.: tarixən /cow/ (inək) sözünün cəmi /kine/ idi, ancaq sonralar bu söz indiki cəm formasını bu model üzrə qəbul etdi: /stone: stone-s/ = /cow:X/ (=cow-s). P.A. orfoqrafiyaya təsir edərək yeni sözlərin bu cərgəyə keçməsinə səbəb olub. Məs.: orta dövr alman dilində «ie» yeni dövr alman dilində uzunluğun ifadəçisi kimi çıxış edir. Məs.: «lieb» /liap/ (istəkli), indi isə «lieb» /li:p/. Bu, analoji olaraq tarixən diftonqu

olmayan «Wise» sözünün də tərkibində uzunluğun ifadəsinə xidmət edir. Müq. et: «lieb» /'li:p/ = «Wiese» /'vi:zə/. P.A.-nı biz sözdüzəltmədə də görürük. Məs.: alm. d. /berlinern/ (berlinləşmək) sözünə analogi olaraq «genschern» «genşernləşmək» (keçmiş xarici işlər naziri H.D.Genşerin adından götürülüb.

TQ-da A. sadələşmə baxımdan universal prosesin xüsusi halı kimi başa düşülür. Bununla mürəkkəb qaydalardan bir çoxları hasil olur ki, onların funksiyası sadələşmə mənasında yalnız birini qəbul edir.

A. materiya baxımdan formal və maddi ola bilər. Məs.: alm. d. «nachts» (gecələr) sözünə rəğmən «tags» (gündüzlər), müxtəlif formaların bir formada işlənməsi. Məs.: alm. d. /binden-band-gebunden/ (bağlamaq) formalarında /wir bunden/ əvəzinə /wir banden/ kimi işlənir, çünki /ich band/ işlənir. Sintaktik səviyyədə də A-ya rast gəlmək olur. Məs.: alm. d. /Ich schenke dir das Buch// (mən kitabı sənə bağışlayıram) modelinə uyğun olaraq /Ich verehere dir (halbuki dich olmalıdır) das Buch// (mən sənə kitab verirəm). Analogiyaya sözdüzəltmədə də təsadüf edilir. Məs.: alm. d. «Bibliothek» modelinə rəğmən «Diskothek, Phonothek» sözləri yaranır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 79-80; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 33.

АНАЛОГОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ - alm. analoge Kommunikation

(f), ing. analogous communication /ə'nɒləgəs kə,mju:nɪ'keɪʃ(ə)n/, fr. communication d'analogue, azərb. analoqlu ünsiyyət. – Sözsüz, bədən hərəkətlərinə və işarələr dilinə əsaslanan ünsiyyət, bu da signal ilə referent arasındakı oxşarlığa söykənir. O, insan əlaqələrinin şərhinə xidmət edir, fərqlə, ancaq situasiya ilə bağlı semantikaya malikdir, özü də tez-tez çoxmənalı kimi açıqlana bilər. Məs.: Azərb. d. /gülmək/, /ağlamaq/ və s. Analoqlu ünsiyyət morfoloji elementləri və sintaktik əlaqələri (inkar, bağlayıcı), zaman göstəriciləri olmadığı üçün onun digital kommunikasiyaya çevrilməsi çətindir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 78.

АНАПЕСТ – alm. Anapäst (m), ing. anapaest /'nəpi:st/, fr. anapeste, azər. anapest. – Qədim şer növü, iki vurğusuz (enən tonlu) və bir vurğulu (qalxan tonlu) hecadan ibarət söz. Məs.: alm. d. /Diamant - vv' -/.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 33.

АНАПТИКСИС - alm. Anaptyxis (n), Vokalentfaltung (f), ing. anaptyxis /ənəp'tɪksɪs/, fr. anaptyxe, azərb. anaptiksis. - Müəyyən fonetik şəraitin təsiri nəticəsində tələffüzün anlaşmasından ötrü iki samitin arasına saitın əlavə olunması. Məs.: Azərb. d. /şpris-şpiris, Hüseyn-Hüseyn/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 46.

АНАРТРИЯ (ДИЗАРТРИЯ) - alm. Anarthrie (f), (Dysarthrie) (f), ing. anarthry (dysarthria) /ə'nɑ:4rɪ/, fr. anarthrie, azərb. anartriya. - Səsləri tələffüz edə bilmək qabiliyyətini itirməkdən yaranan nitq pozuntusu.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 47.

АНАСТРОФА (ОБРАТНАЯ ПЕРЕСТАНОВКА) - alm. Anastrophe (f), ing. anastrophe /ə'nəstrəfi/, fr. anastrophe (transposition de retour), azərb. əks düzüm. - Sintaktik birləşməni təşkil edən sözlərin əks sıra ilə düzüümü. Məs.: Azərb. d. /Altdan geyinib, üstədən qıfıllandı, üstədən geyinib, altdan qıfıllandı // Anastrof folklor dilində və klassik şeirimizdə geniş yayılmışdır.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 18.

АНАТОЛИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Anatolisch (n), ing. Anatol(ian) language /anə'tə-l(iən) '15ŋɔwɪdʒ/, fr. langue anatolaise, azərb. anadol dili. – Kiçik Asiyada ölüb getmiş dil. Hind-Avropa mənşəli bu dil het, lur, lüd, lük dillərinə qohum olub. Onlardan ən çox tanınmışı ölü dil olan het dilidir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 83.

АНАФОРА (ОТНОСИТЕЛЬНЫЙ ДЕЙКСИС) - alm. Anapher (f), Anaphora (f), ing. anaphor /ə'n5f6rə/, fr. anaphore, azərb. anafora. – Eyni sözün və ya söz qrupunun bir neçə ardıcıl gələn, paralel düzələn sözlərin, söz qruplarının əvvəlində təkrarı. Müvazi nitq parçalarında (söz, söz birləşməsi, cümlə) ilk ünsürlərin (səs, səs birləşməsi, söz, söz birləşməsi, cümlə) təkrarı. Məs.:

Mən düşmənəm sizin qan içində üzən təxtü-tacınıza!

Mən düşmənəm sizin insan əti yeyən ikibaşlı qartalınıza!

Mən düşmənəm sizin süngü və pulemyot üstündə duran hökmranlığınıza!

Mən düşmənəm sizin ikiüzlü qanlı məhkəmələrininzə! (C.Cabbarlı).

Dildə fonetik, leksik və sintaktik anafora fərqləndirilir. Leksik anafora: Məs.: Azərb. d. /Cəmil bir kitab oxudu//, /O, (kitab) Cəmilin xoşuna gəldi//. Fonetik anafora: Məs.: Azərb. d.

/Car çəkir çarxların çaxnaşq səsi,

Car çəkir, qışqırır nəhəng motorlar...// (S.Vurğun)

Sintaktik anafora: Məs.: Azərb. d. /Cəmil Moskvaya gedəcək// →

ğCəmil də// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 18.

АНАФОРИЧЕСКИЙ - alm. anaphorisch, ing. anaphoric /5nə'four9k/, fr. anaphorique, azərb. anaforik. - İrəlindəki söz və ya sözləri göstərən, əvvəlcə deyilənə istiqamətlənən. Şerin və sintaktik strukturların əvvəlində gələn təkrarlar ekspressivliyi artırmağa xidmət edir. Buna epifer deyirlər.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 33.

АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Englisch (n), ing. English language /'ɪŋɡlɪʃ '1æŋɔwɪdʒ/, fr. l'anglais, langue anglaise, azərb. ingilis dili. – German dilləri ailəsinə daxildir. Böyük Britaniya, Kanada, İrlandiya, Şimali Amerika, Avstraliya, Yeni Zelandiya və bir sıra Asiya və Afrika

ölkələrində yayılmışdır. Böyük Britaniya krallığının, Kanadanın, Amerikanın, Avstraliyanın, Yeni Zelandiyanın və İrlandiyanın dövlət dili statusuna malikdir. İngilis dilinin tarixinə dair bilgilər budur ki, adada ilk əvvəl V-VI əsrlərdə yutlar, saksonlar və anqellər yaşayıb. 597-ci ildə S.T.Avqustun gəlişi və İngiltərənin latınlardan xristianlığı qəbul etməsi bu ölkənin sonrakı taleyində mühüm rol oynayıb. III əsr ingilis ədəbiyyatı üçdilli olub (ingilis, latın (əsasən kilsə) və fransız). 1362-ci il oktyabrında parlament iclası öz işinə ingiliscə başladı.

Qədim ingilis dili qeyri-flektiv dil idi, amma yunan, latın və qot dillərində olduğu kimi də qeyri-flektiv deyildi. O, hind-Avropa sintetizmindən müasir ingilis dilindəki analitizmə doğru inkişaf etdi. Söz sırası müasir alman dilindəkinə bənzəyir, amma əvvəl elə bir ciddi qayda olmayıb. O, müəyyən modellərə uyğun gəlir, xüsusilə, tabeli cümlələrdə. Amma buna baxmayaraq mübtədə və xəbər baş cümlədə sərbəst şəkildə yerini dəyişə bilər. Yeni dövrdə ümumi ingilis dili (Standard English) və ədəbi tələffüz norması məşhur anqlist A.İ.Smirnitskinin (1903-1954) təbirincə desək, London yazılı dil variantı əsasında təşəkkül tapdı.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 121-127; P.H.Matthews. Göstərilən əsər. s.114-115; А.И.Смирницкий. Древнеанглийский язык. М., 1955; А.И.Смирницкий. Лексикология английского языка. М., 1956; И.Р.Гальперин. Очерки по стилистике английского языка. М., 1958; В.Н.Ярцева. Историческая морфология английского языка. М.-Л., 1960; Исторический синтаксис английского языка. М.- Л., 1961.

АНГЛИЦИЗМ - alm. Anglizismus (m), ing. anglicism /'ɪŋɡlɪzɪzəm/, fr. anglicisme, azərb. anqlisizm. - İngilis dilindən alınmış və tam mənimsənilməmiş söz və ya ifadə. Məs.: alm. d. /Hobby, Job, okey/, rus d. /авто-ралли, сервис, продюссер/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 47; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 34.

АНГЛОНОРМАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Anglonormanisch (n), ing. Anglo-Norman language /əŋɡləʊ-ˈnɔːmən ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue anglo-normande, azərb. anqlonorman dili. – 1066-cı ildə normanların İngiltərənin istilasını ilə yaranan şimali fransız dialekti. XIV əsrin ortalarına qədər İngiltərənin rəsmi dili olmuşdur. Geniş xalq kütlələri isə həmişə yerli ingilis dialektlərində danışmışdır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 34.

АНГЛОФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Anglofranzösisch (n), ing. Anglofrench language /əŋɡləʊˈfrɛn(tʃ) ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue anglo-française, azərb. anqlofransız dili.

Вах: Англонорманский ←.

АНГЛОФРИЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Anglofrisich (n), ing. Anglo-Frisian language /əŋɡləʊˈfrɪziən ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue anglofriez, azərb. anqlofriz dili. – Qohum ingilis və friz dillərinin ümumiləşdirilmiş adı.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 34.

АНДАМАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Andamanisch (n), ing. Andaman(ish) languages /'andəmən(ɪʃ) 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues andamanes, azərb. andaman dilləri. – Andaman adalarında yaşayan yerli əhalinin dilləri ailəsi. Daşıyıcılarının sayı təqribən 1000 nəfərdir. Yazısı olmayan dillərdir. Andaman dilləri aqquilitativ quruluşludurlar. G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaft. Berlin, 1979.

АНДАЛУЗИЙСКИЙ ЯЗЫК – Bax: Испанский язык →.

АНДИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Andisch (n), ing. Andish language /'ændɪʃ 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue andine, azərb. andi dili. – Avar-andi dillərindən biridir. Dağıstan Respublikasının Botlix rayonunun bir neçə aulunda yayılmışdır. 10 mindən bir qədər artıq daşıyıcısı var. İki ləhcəsi var: yuxarı andiy (andi, qaqahtı, rikvani, zilo) və aşağı andiy (muni, kvanxıdatlı).

И.Церцвадзе. Андийский язык. Тбилиси, 1965.

АНДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Andisch (n), ing. andean language /'ɛndi:ən/ 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue andine, azərb. and dili. – Cənubi Amerikada təxminən 20 dili birləşdirən andi-ekvator dil qrupu. Ən mühim dillər keçua (7 milyon) və aymara (2,5 milyon) dilləridir. Peru və Braziliyada danışılır. Bundan başqa arakuan dili də (Çilidə 0,7 milyon adam danışır) bu dil qrupuna aiddir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s 83.

АНДРОНИМ - alm. Andronymikon (m), ing. andronymic /5n'drɒnɪm9k/, fr. andronymie, azərb. andronim. - Qadınların ər adı və ya ləqəbi ilə adlandırılması. Məs.: alm. d. /Herr İvanov/, /Frau İvanova// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 19.

АННАМИНЗСКИЙ ЯЗЫК – Bax: Вьетнамский →.

АНЛАУТ - alm. Anlaut (m), ing. anlaut /'anlaʊt/, fr. anlaute, azərb. anlaut. - Söz, heca və ya morfemin mütləq başlanğıcı. Azərb. d. /ʌ/ anlautda gələ bilmir. İng. və alm. d. /ŋ/ anlautda işlənmir və s.

F.Vejšalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

АННОМИНАЦИЯ - alm. Annomination (f), ing. annomination /5n,nɔmɪneɪʃn/, fr. annomination, azərb. annominasiya. - Danışqda eyni cür səslənən morfem tərkibilə üst-üstə düşən sözlərin işlədilməsindən əmələ gələn ifadələr. Alliterasiya nəticəsində belə ifadələr komik keyfiyyətlər kəsb edir. Belə ifadələrin fonetik və semantik (məna) oxşarlığı üslubi məqsədlərlə istifadə olunur. Məs.: Azərb. d. /Papaqçının papağı olmaz/; alm. d. /Ist das ein Arbeiter, der nicht arbeiten kann// (Bu o fəhlədir ki, işləmək istəmir) və s.

Вах: «Парехеза», «Парномазия», «Полиптот» →.

М.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 19.

АНОМАЛИСТЫ - alm. Anomalisten (Pl.), ing. anomalists /ə'nɒməlɪsts/, fr. les anomalistes, azərb. anomalistlər. - Klassik filologiyada anologistlərlə zidd mövqedə duran və onlardan fərqli olaraq ifadə elementlərilə məna elementlərini, məna və ifadələrin uyğunluğunu, müvafiqliyini inkar edən cərəyanın nümayəndələri. Anomalistlər iddia edirdilər ki, dil razılaşmadırsa, onda sapmalar olmamalıdır, olsa da düzəldilmədir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s.20.

АНОМАЛИЯ - alm. Anomalie (f), ing. anomaly /ə'nɒməli/, fr. anomalie, azərb. anomaliya, qeyri-adilik. - Ümumi sxemdən, standart normadan yayınma. Ümumiyyətlə, anomaliya dildə səhv, nöqsan deyil, sadəcə, fərdi, müntəzəm işlənməyən ifadə tərzidir. Dildə qaydadan kənara çıxan hallardır. Məs.: ing. d. /child-children, good-better/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 20.

АНОМАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. anomaler, unregelmäßiger Vokal (m), ing. abnormal vowel /æb'nɒ:məl 'vaʊ(ə)l/, anomalous vowel /ə'nɒmələs 'vau|ə|l/, fr. voyelle anormale, azərb. qeyri-adi sait. - Orta sıra saiti, dilin ümumi fonoloji sistemindən kənarda qalan, öz spesifikasiyi ilə xarakterizə olunan, məhdud işlək dairəsinə malik sait (səs). Məs.: Azərb. d. /ɪ/ belə sait hesab edilə bilər. Anlautda gəlmir, məhdud işlənmə xüsusiyyətinə malikdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 20.

АНТЕВОКАЛЬНЫЙ - alm. prävokaler Laut (m), ing. prevocalic /'prevəʊ'kælɪk/, fr. antévocal, azərb. antevokal. - Saitdən əvvəl yerləşən, saitdən əvvəlki mövqedə gələn. Məs.: Azərb. d. /fəal/, /aeroplan/, /aeroport/, /müəyyən/ və s. Əslində bu sözlərin əksəriyyəti alınma sözlərdir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 48.

АНТЕПЕНИЛЬТИМ - alm. Antepänultima (f), ing. antepenultim /'æntɪpɪ'nʌltɪm/, fr. antépénultième, azərb. antepenultim. - Vurğuya və fonetik proseslərə görə xüsusi mövqe kimi qeyd olunan, axırıncıdan (sonuncudan) əvvəlki ikinci heca. Axırıncıdan əvvəl ikinci heca həmişə vurğulu olduğundan bu hecanın qarşısındakı heca vurğusuz olur. Məs.: polyak dilində /armia Polskeqo/. Ancaq ing. d. /h'appily/ sözündə son-dan üçüncü heca vurğuludur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 19; F.Vejсалov. Lehrbuch der deutschen Phonetik, Baku, 1989.

АНТЕЦЕДЕНТНЫЙ - alm. antezedent, ing. antecedent /,5tɪ'si:d(ə)nt/, fr. antécédent, azərb. antesedent. – 1) Formal məntiqdə söyləmlər sıra-

sında əvvəlinci söyləm; 2) Dilçilikdə anafora ilə bağlı ifadə. Məs.: alm. d. /Hans, der den fremden Mann zuerst sah...// Burada /Hans/, /der/ nisbi əvəzliyinə anaforadır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 86.

АНТЕЦЕДЕНТ (ПРЕДЫДУЩИЙ ЧЛЕН) - alm. Antezedent (m), ing. antecedent /ˌæntɪˈsi:d(ə)nt/, fr. antécédent, azərb. antesedent. - Söz, söz birləşməsi və cümlə tərkibində nizamlı, sıra ilə gələn komponentlərdən (üzvlərdən) əvvəlincisidir ki, buna müvafiq olaraq sonrakı komponent işarə edir. Məs.: Azərb. d. /O yenidən danışmağa başlamışdı ki, Rəhim içəri girdi// və ya /Harada dedilər, orada otur// və s.

Бах: Анафора ←.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 48.

АНТИКАДАНС - alm. Antikadenz (f), ing. anticadence /æntɪˈkædəns/, fr. anticadence, azərb. antikadans. – Danışqı aktında arakəsmələr zamanı intonasiyanın bütövlüyünü qorumaqdan ötrü tələffüz enerjisinin gücləndirilməsi. Məs.: diktə zamanı uzatmalar, cümlədə terminal sintaqmdan əvvəlki sintaqmların qeyri-bitkin (proqridient) intonasiya ilə deyilməsi. Müq. et: /İki gün bundan əvvəl/ başlayan yağış/ nəhayət ki, dayandı//.

Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке (Экспериментально-фонетическое исследование). Автореф. канд. дисс., Л., 1970.

АНТИКАДЕНЦИЯ - alm. Antikadenz (f), ing. anticadence /æntɪˈkædəns/, fr. anticadence, azərb. antikadensiya. - Cümlənin sonuncudan əvvəlki sintaqmlarında intonasiya konturunun bir hissəsi.

Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке (Экспериментально-фонетическое исследование). Автореф. канд. дисс., Л., 1970.

АНТИКЛИМАКС (НИСХОДЯЩАЯ ГРАДАЦИЯ) - alm. Antiklimax (f), ing. anticlimax /ˈæntɪˈklaɪmæks/, descending gradation /dɪˈsendɪŋ grəˈdeɪʃ(ə)n/, fr. anticlimaxe (gradation descendante), azərb. antiklimaks. – 1) Söz, söyləm və qısa cümlələrin bağlayıcısız düzümləri. Onların düzümləri semantik cəhətdən müəyyən edilir; 2) Azalan antiklimaks. Sadalanan elementlər pillə-pillə mənaca azalır. Məs.: Azərb. d. /Əziz professorlar, dosentlər, həmkarlar, tələbələr və qonaqlar//; 3) Artan silsilə ilə yaranan klimakslara misal: /hər dəqiqə, hər saat, hər gün, hər həftə, hər ay//; 4) Klimaksın vasitəsilə əldə edilən ritorik effekt birdən aşağı üsluba keçə bilər. Məs.: Azərb. d. /Onun əzəməti, şərəfli əmək yolu, onun yaratdığı əsərlər/ ancaq ömrünün sonunda onun gözləri kor oldu//.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 48.

АНТИМЕНТАЛИЗМ - alm. Antimentalismus (m), ing. antimentalism /ˈantɪmentəlɪzəm/, fr. antimentalisme, azərb. antimentalizm. - Bilavasitə

danışq aktında işlənən dil vahidlərini dilçilik obyektı hesab edən və dəqiq təbiətşünaslıq metodlarının tətbiqi və davranış psixologiyası baxımından şərh edən cərəyan. L.Blumfildin əsasını qoyduğu bu cərəyan introspeksiya ilə hər cür formaya, müşahidə olunan dil faktlarının istisnasız məhdudlaşmasına və məna komponentinin «stimul-reaksiya» mexanizminə söykənir. Həm də bu cərəyan Amerika strukturalizmin əsasını qoymuşdur.

Л.Блумфильд. Язык. М., 1968.

АНТИТЕЗА (АНТИТЕЗНЫЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ) - alm. Antithese (f), ing. antithesis /5n'tɪ4ɪsɪs/, contraposition /,kɒntɹəpə'zɪʃ(ə)n/, fr. antithèse, azərb. antiteza (əkslik, ziddlik, təzad). – Semantik təkrardan düzələn ritorik fiqur. Əksər hallarda kütlənin diqqətini cəlb etməyə yönəlir. Reklamda, siyasi diskussiyalarda tez-tez işlənir. Məs.: Azərb. d. /Bizə sosializm yox, sülh lazımdır//; /Bu qənd tozu nəinki təmizdir, həm də şirindir//; ing. d. /It wasn't me// (Bu mən deyildim); /It was you// (Bu sən idin).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s 87.

АНТИНОМИИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ - alm. Antinomie der grammatischen Struktur (f), ing. antinomy of the grammatical structure /5n'tɪnəmi əv ðə grə:'mɪtɪkəl strʌktʃə/, fr. antinomies dans la structure grammaticale, azərb. grammatik quruluşun antinomiyası. – Eyni bir əşyanı adlandıran iki sözə məxsus elə bir xüsusiyyətdir ki, həmin sözlərdən biri adlandırdığı əşyanın bəzi xüsusiyyətlərini əks etdirdiyi halda, başqası bu xüsusiyyətdən məhrumdur və bunun nəticəsində meydana gələn hadisə dilçilikdə korrelativ qrammatik formaların asimmetriyası adlanır. Məs.: rus d. /теленок/ həm erkəyi, həm də dişini ifadə edə bilər. Eləcə də Azərb. d. /müəllim/ həm kişiyə, həm də qadına şamil edilə bilər.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 49.

АНТИФРАЗИС - alm. Antiphrasis (f), Gegensinn (m), ing. antiphrasis /an'tɪfrəsɪs/, fr. antiphrase, azərb. antifrazis. – 1) Вах: Эвфемизм →; 2) İntonasiya ilə əlaqədar sözün əks mənada işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Ay zalım! Gözəl danışır! (Əslində danışığın gözəl olmadığını bildirmək üçün). Hə, vur görüm!/ Batır özünü toza-torpağa! və s.; 3) Sözün öz mənasına əks mənada işlədilməsindən ibarət məcaz növü. Məs.: Azərb. d. /Gözəlçə/ («çirkin əməl sahibi» mənasında).

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 20.

АНТИЦИПАЦИЯ - alm. Antizipation (f), ing. anticipation /5n,tɪsɪ'peɪʃ(ə)n/, fr. anticipation, azərb. antisipasiya. – Sonra gələn hecanın səsinin qabağa çəkilməsi. Məs.: fr. d. /tresor < lat. thesaurus/; 2) Əvvəldə gələn elementlə əlaqəsi olan. Məs.: ing. d. /It was a dark night//

(Qaranlıq bir gecə idi) və ya /There is nobody in the room// (Otaqda heç kim yox idi). Bu cümlələrdə «it» və «there» antisipasiya elementləridir.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 50.

АНТИЦИПИРУЮЩИЙ – Вах: Антиципация ←.

АНТИЦИРКУМФЛЕКС - alm. Antizirkumflex (m), fallend-steigend, ing. falling-rising /'fɔ:lɪŋ 'raɪzɪŋ/, fr. anticirconflexe, (descendant-ascendant), azərb. antisirkumfleks. – Enib-qalxan tonla ifadə edilən vurğu: /↘↗/.

Вах: Акцент ←.

АНТОНИМЫ - alm. Antonyme (Pl.), ing. antonyms /'5ntəʊnɪms/, fr. antonymes, azərb. antonimlər. - Mənaca bir-birinə zidd sözlər; əks mənalı sözlər. Məs.: Azərb. d. /uzaq-yaxın/, /yaxşı-pis/, /gözəl-çirkin/, /almaq-satmaq/; alm. d. /breit-eng/ (enli-dar); ing. d. /high-low/ (yüksək-alçaq) və s.

E.Bulitta, H.Bulitta. Wörterbuch der Synonyme und Antonyme. Frankfurt, 1983.

АНТОНИМИЯ (АНТОНИМИКА) - alm. Antonymie (f), ing. antonymy /'5ntəʊnɪmi/, fr. antonymie, azərb. antonimiya. - Semantik əkslik, mənaca zidd olma, antonimlik.

Вах: АНТОНИМЫ ←.

АНТОНОМАЗИЯ - alm. Antonomasie (f), ing. antonomasia /'5ntənə'meɪziə/, fr. antonomase, azərb. antonomaziya. – 1) Metonimiya növlərindən biri kimi şəxs adının təsvirinin apelativumla əvəz edilməsi. Məs.: /Gott/ əvəzinə /der Allmächtige/ (əlahəzrət), /Rotbart/ (qırmızı-saqal). Bu proses əks istiqamətdə də ola bilər. Məs.: /eine Odyssee/ ya /Kaiser Friedrich I/, /ewige Stadt/ (əbədi şəhər) = (Roma) və s. Fransız dilində konkret bir tülkünün adı /renard/ geniş yayılmış ümumi tülkü adı /qoupil/ (tülkü) sözünü sıxışdırıb aradan çıxardıb; 2) Müəyyən şəxsin adının təsviri şəkildə ifadə edilməsi. Məs.: /Tanrı/ əvəzinə /Yeri-göyü yaradan/, /Napoleon/ əvəzinə /Austerlitsanın qalibi/, /Vaterloonun məğ-lubu/ və s.; 3) Tarixdən, bədii ədəbiyyatdan və s. hamıya məlum olan xüsusi adların ümumi ad yerinə işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Xəsis/ əvəzinə /Hacı Qara/, /fırıldaqçı/ əvəzinə /Şeyx Nəsrullah/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 20; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.87.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. anthropologische Linguistik (f), ing. anthropological linguistics /,5nθrə'pɒlədʒɪkəl lɪŋ'gwɪstɪks/, fr. linguistique anthropologique, azərb. antropoloji linqvistika. - Antropoloji xüsusiyyətləri öyrənməklə dili şərh edən dilçilik şöbəsi.

Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, s. 36.

АНТРОПОНИМ – alm. Anthroponym (n), ing. anthroponymy /'5nθrəpəʊnɪmi/, fr. anthroponyme, azərb. antropnim. – Müxtəlif şəxs

adlarının məcmusunu bildirən termin olub, şəxsin öz adını, atasının adını, soyadını, ləqəb və təxəllüslərini, ayamalarını və s. əhatə edir. Məs.: Azərb. d. /Çırtapırt Hacı İbrahim/, /hap-hapı Zeynəb/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 21.

АНТРОПОНИМИКА - alm. Anthroponymie (f), ing. anthroponymic /'5nθrəpəʊnɪmɪk/, study of personal names /'stʌdɪ əv 'pɜːsnl neɪmz/, fr. anthroponymie, azərb. antroponimika. - Antroponimlərin əmələ gəlməsi qanunauyğunluqlarını, ad sistemində onların yerini, inkişafını, digər adlarla əlaqələrini öyrənən elm şöbəsi. Məs.: alm. d. /Adolf/ - /edler Wolf/ (nəcib qurd) birləşməsindən yaranıb.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 23.

АНТРОПОФОНИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ - alm. anthropophonische Klassifikation (f), ing. anthropophonic classification /'5nθrəpəʊ'fəʊnɪk ,klæsɪfɪ'keɪʃən/, fr. classification antropophonique, azərb. antropofonik bölgü. - Dildə səslərin yaranması xüsusiyyətlərinə görə bölgüsü.

И.А.Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. М., ч. I, 1963.

АНТРОПОТОНИМ – alm. Anthropotonym (n), ing. anthropotonym /'5nθrəpəʊ'təʊnɪm/, fr. anthropotonime, azərb. antropotonim. – Antroponimdən düzələn toponim. Məs.: Azərb.d. /Nəsimi r./, /Cəlilabad r./ və s. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 23.

АНТРОПОФОНИЧЕСКИЙ (АНАТОМО-МЕХАНИЧЕСКИЙ) - alm. anthropophonisch, ing. anthropophonic /'5nθrəpəʊ'fəʊnɪk/, fr. antropophonique, azərb. antropofonik. - Danışıq səslərinin fiziologiyasına aid olan xüsusiyyət.

F.Vejsəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

АНУДАТТА - alm. Anudatta (f), ing. [sanskrit. anudāṭṭa] /ə'njuədət/, fr. anudāṭṭa, azərb. anudatta. - Sanskrit dilində aşağı ton (udattanın əksinə olaraq).

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 51.

АНУНАСИКА - alm. Anunasik (f), ing. [sanskrit. anunāsika], fr. anunāsica, azərb. anunasika. - 1. Anusvarın variantı; 2. Anunasikanı göstərmək üçün istifadə olunan işarə.

Вах: Анусвара →.

АНУСВАРА – alm. Anusvara (f), ing. [sanskrit. anusvāra], fr. anusvāra, azərb. anusvara. – 1) Saitin sonluğundakı əlavə burun səsi. Sonluğunda anusvara (əlavə burun səsi) olan saitlərə dilçilikdə adətən əlavə səslər kimi baxılır; 2) Yazıda anusvaranı göstərmək üçün işlədilən diakritik işarə.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 51.

АОРИСТ - alm. Aorist (m), ing. aorist /'ɛərɪst/, fr. aoriste, azərb. aorist – Bəzi dillərdə (hind-Avropa, yunan, qədim slavyan) felin keçmiş zaman

formalarından biri. Yunan dilində hərəkətin zamanı göstərilmir, ona görə də keçmişdə baş verən hadisələrin nəql forması kimi tətbiq edilir. Qədim slavyan dilində isə ilkin olaraq hərəkətin ani zaman kəsiyində baş verdiyini, sonralar isə «Nə olub?» sualına cavabda işlənir. Rus d. tərz kateqoriyasının formalaşması ilə imperfekt və pluskvamperfekt kimi aorist də aradan çıxır. Əslində bu zaman forması tarixi perfekt, fr. d. *passe simple* -yə uyğun gəlir. Aoristin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: 1) qnomik aorist. İbarələrdə və ifadələrdə işlənən forma, yəni konkret zaman şəklini bildirməyən forma; 2) inqressiv aorist (başlanğıcı bildərən zaman, inchoativ); 3) sadə aorist: Bu, şəkilçinin kökə birləşməsilə yaranan aoristdir. Məs.: qədim slavyan dilində /-s/ siqmatik şəkilçi buna xidmət edirdi. 4) terminativ aorist. Buna final, nəticəli və səmərəli aorist də deyirlər.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 36; O.C. Ахманова. Göstərilən əsər, s. 51.

АПЕКС - alm. Apex (m), ing. apex /'eɪpəks/, fr. apex, azərb. dilin ucu. - 1. İng. d. bütün samitlər dilin ucunun fəallığı ilə tələffüz olunduğundan onlara apikal (dilucu) samitlər deyilir, Azərb. d. isə dilin kürəyi fəal olduğundan samitlər dilönu samitlər adlanır.

F. Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АПЕЛЛЯТИВ - alm. Appellativ (n), ing. appellative /ə'pelətɪv/, fr. appellatif, -ve azərb. apellativ. – Eyni cinsli hadisələrin (şəxs, heyvan, bitki, əşyaların), həmçinin onların ayrı-ayrı üzvlərinin adlarını bildirir. Ümumi isimlərin adları xüsusi isimlərinkindən fərqlənir. Məs.: alm. d. /die Frau/.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 37.

АПЕЛЛЯТИВНОЕ ИМЯ - alm. Appellativname (m), ing. appellative name /ə'pelətɪv neɪm/, fr. appellatif, azərb. apellativ ad. - Xüsusi ad, xüsusi ad formasının ümumi ad kimi işlənməsi. Məs.: alm. d. /Trine → Katharina/ (axmaq qadın); /Mansarde ← XVII əsr fransız memarının adından/.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 37.

АПИКАЛЬНЫЙ - alm. apikal, ing. apical /'5pɪkəl/, fr. apical, -e, azərb. apikal.

Вах: Апекс ←.

АПОДОЗИС - alm. Apodosis (f), ing. apodosis /ə'pɒdəsis/, consequence clause /'kɒnsɪkwəns klɔːz/, fr. apodose, azərb. apodosis. - Mürəkkəb cümlənin ikinci /sonuncu/ hissəsi. Adətən, cümlənin birinci hissəsi protazis adlanır. Məs.: rus d. /Если бы он захотел/ он бы пришел//. Ümumiyyətlə, dilçilikdə apodozisi cümlənin əsasən intonasiyası ilə sıx bağlı olduğu kimi göstərilir, yəni vahid temalı cümlələr intonasiya baxımından iki hissəyə bölünür: yuxarı ton (protazis), aşağı ton

(apodosis). /↗ ↘/.

O.C. Ахманова. Göstərilən əsər, s. 52.

АПОКОЙНИЧЕСКАЯ КОНСТРУКЦИЯ - alm. apokoinische Konstruktion (f), ing. apokoinou construction /'apəʊ'kɔɪnu; 'kɔɪnəv kən'strʌkʃən/, fr. construction apocopée, azərb. apokoynik konstruksiya. – Bu cür konstruksiyalarda iki cümlənin bir ümumi üzvü olur ki, o da ikinci cümlədə, ya da qovuşuqda gəlir. O, həm əvvəldəki, həm də sonrakı cümləyə aid olur. Məs.: ing. d. /There' is a man wants you on the telephone // (O kişidir, telefonda sizi istəyir) cümləsində /there's/ sözü (contact clauses) apokoyni kimi izah etmək olar, çünki o həm / there's a man/, həm də /wants you on telephone/ tərkibinə aiddir.

K.Gärtner. Die Construction Apakoi bei W. von Eschenbach. 1969, s.121-159.

АПОКОПА (УСЕЧЕНИЕ) - alm. Apokope (f), ing. apocope /ə'pɒkəʊp/, fr. apocope, azərb. apokopa, sözlərdə sonuncu hecanın və səslərinin düşməsi. - 1. Müəyyən aksent və fonoloji proseslər əsasında sözün son səsinin və ya səslərinin düşməsi ilə yaranan qısaltma; 2. İxtisar yolu ilə yeni sözlərin yaranması. Məs.: /taksi+motor > taksomotor/; /aero+plan > aeroplan/ və s.; 3. Kəsilmiş, ixtisar edilmiş. - Apokopaya (kəsikliyə) məruz qalmış, apokopanın nəticəsində yaranmış. Məs.: /metropoliten/ əvəzinə /metro/, /fotoqrafiya/ əvəzinə /foto/ və s. işlədilir. K.B.Lindgren. Die Apokope des mittelhochdeutschen –e in seinen verschiedenen Funktionen. Helsinki, 1953.

АПОСИЕЗ – alm. Aposiäse (f), ing. aposies /ə'pɒsɪz/, fr. aposiese, azərb. aposiez. – Üslubi üsul, qısaltma, cümlənin gözlənilmədən nəzakət naminə kəsilməsi. Məs.: Azərb. d. /Sənin dediyin o vətən ... mənim ağzımı açdırma//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s 90.

АПОСТРОФ - alm. Apostroph (m), ing. apostrophe /ə'pɒstrəfi/, fr. apostrophe, azərb. apostrof. - Yazıda istifadə olunan hərfüstü işarə. Adətən, Azərb. d. kirilcə yazıda iki məqsədlə işlədilirdi: 1. Apostrof saitdən sonra, samitdən əvvəl qoyulmaqla həmin saitin uzun tələffüz olunmasını göstərir. Məs.: Azərb. d. /şe'r/, /şö'lə/ və s.; 2. Ərəb mənşəli sözlərdə apostrof samitdən sonra və saitdən əvvəl qoyulmaqla samiti saitdən ayırır və saitin aydın tələffüz olunmasına imkan yaradır. Məs.: Azərb. d. /sür'ət/, /cür'ət/, /Kən'an/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 24.

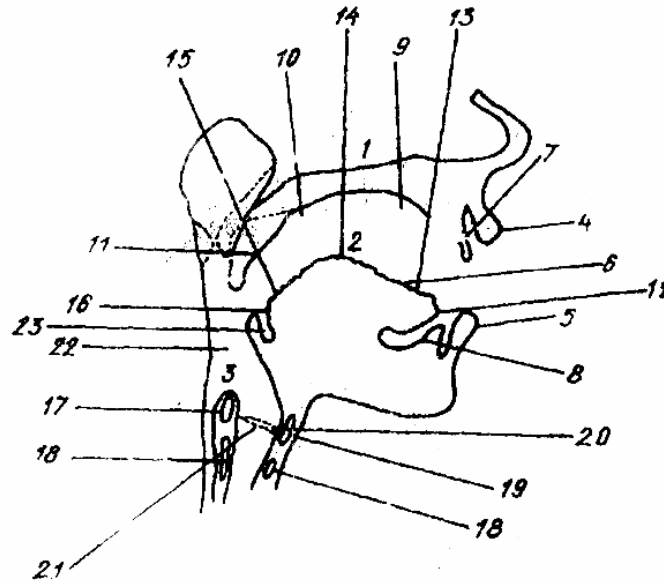
АПОФОНИЯ - alm. Apophonie (f), ing. apophony /ə'pɒfəni/, fr. apophonie, azərb. apofoniya. - Daxili fleksiya funksiyasını yerinə yetirən morfonoloji əvəzlənmə. Məs.: alm. d. /trinken-trānk-getrunken/ (içmək); ing. d. /write-wrote-written/ (yazmaq).

Вах: Аблаут ←.

АППАРАТ КРИТИЧЕСКИЙ - alm. kritische Analyse der Fachliteratur (f), ing. critical apparatus /'krɪtɪkəl ˌʃpə'reɪtəs/, fr. appareil critique, azərbay. kritik aparat. - Mətnin kommentariyalı (izahlı) nəşrində qeyd və sitatların məcmusu.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 52.

АППАРАТ РЕЧЕВОЙ - alm. Sprechapparat (m), ing. vocal apparatus /'vəʊkəl ˌʃpə'reɪtəs/, organs of speech /'ɔ:ɡənz əv 'spi:tʃ/, fr. organes de la parole, azərbay. danışq cihazı. - Danışq üzlərinin məcmusu, danışq cihazı.

Danışq cihazı:

1. Burun boşluğu; 2. Ağız boşluğu; 3. Udlaq; 4. Üst dodaq;
5. Alt dodaq; 6. Dil; 7. Üst dişlər; 8. Alt dişlər; 9. Sərt damaq;
10. Yumşaq damaq; 11. Damaq pərdəsi/dilçək; 12. Dilin ucu;
13. Dilönü; 14. Dilortası; 15. Dilarxası; 16. Dilin kökü;
17. Çalovabənzər vəz; 18. Üzüyabənzər vəz;
19. Qalxanabənzər vəz; 20. Səs telləri; 21. Səs cığırı;
22. Udlaq; 23. Xirtdək borusunun qapağı.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 319.

АППЕЛЯТИВНАЯ ФУНКЦИЯ – alm. Appellfunktion (f), ing. appellative function /ə'pələtɪv ˈfʌŋkʃ(ə)n/, fr. fonction appellative, azərbay. appellativ funksiya (müraciət). – K.Bülerin (1879-1963) dil nəzəriyyəsində üç funksiyaadan biri, dinləyənə göndərilən işarə müəyyən müraciəti ehtiva edir. Məs.: Azərbaycan d. /Xanım, bunun sizə heç bir dəxli yoxdur/. K.Bühler öz əsərində bu funksiyaları müvafiq olaraq belə adlandırır:

sevimli musiqim, bu gün saat 14⁰⁰ – da səslənəcək// və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s 92.

АППОЗИЦИОННЫЕ (АППОЗИТИВНЫЕ) ОТНОШЕНИЯ - alm. appositionelle Beziehung (f), ing. appositive relationship /'apəzitiv rɪ'leɪʃ(ə)nʃɪp/, fr. rapport oppositionnel, azərb. appozision (appozitiv) əlaqə. - Əlavə və təyin olunan söz arasındakı münasibət. Bu münasibət predmetin keyfiyyətini, cinsi xüsusiyyətlərini və s. bildirir.

АППОЗИЦИЯ (ПРИЛОЖЕНИЕ) - alm. Apposition (f), ing. apposition /,5pəu'zɪʃ(ə)n /apə'zɪʃ(ə)n/, fr. apposition, azərb. appozisiya, əlavə (digər isim üçün təyin rolunu oynayan isim). - Cümlədə özündən əvvəlki üzvü konkretləşdirməyə və izah etməyə xidmət göstərən söz və ya söz birləşməsi. Əlavə aid olduğu cümlə üzvünün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Məs.: alm. d. /Lukas, mein Freund aus Graz, hat mir einen Brief geschrieben//.

Вах: Аппозиционная связь ←.

АППРОКСИМАЦИЯ - alm. Approximation (f), ing. approximation /ə,prɔksɪ'meɪʃ(ə)n/, fr. approximation, azərb. aproksimasiya. - Obyekti ona bənzər şəkildə göstərmək.

Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim, 1988, s. 94.

АППРОКСИОМАНТ – alm. Approximant (m), ing. approximant /ə'prɔksɪm(ə)nt/, fr. approximante, azərb. approksimant. – Ciyərdən gələn hava axınının udlaqda partlayış yaratması ilə düzələn səslər. Bunlara eyektiv səslər də deyirlər. Məs.: gürcü d. /k^c/, /t^c/, /p^c/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 93.

АРАБИСТИКА – alm. Arabistik (f), ing. Arabic studies /ə'rabɪstɪk 'stʌdɪz/, fr. arabistique, azərb. ərəbşünaslıq. – Ərəb dili, ədəbiyyatı və mədəniyyətini öyrənən elm sahəsi.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 38.

АРАБСКИЙ ЯЗЫК - alm. Arabisch (f), ing. Arabic language /'5rəbɪk 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue arabe, azərb. ərəb dili. – Semit dillərindən biridir. İraq, Suriya, Səudiyyə Ərəbistanı, Livan, İsrail, Misir, Mərakeş, Ərəb Əmirliyi, Mavritaniya, Somali, Cibuti, Sudan, Yəmən, Əlcəzair, Tunis, Malta və b. ölkələrdə yayılmışdır. Bu dildə 200 milyona qədər adam danışır. BMT-nin 6 rəsmi və işlək dilindən biridir. Zəngin samit sisteminə malikdir (velar, farinqal, larinqal samitlər). Sadə sait sistemi

mövcuddur. Söz sırası adəti üzrə belədir: XMT (xəbər-mübtəda-tamamlıq). Aşağıdakı cədvəldə ərəb əlifbası transkripsiyası rusca səslənməsi və sıra nömrəsi verilmişdir (bax: cədvəl 1).

Ərəb əlifbası

Hərflərin qrafik yazılışı				Transkripsiya işarəsi	Hərfin adı		Sıra №-si
Sonda	Ortada	Əvvəldə	Xüsusi		rusca	ərəbcə	
ا	ا	ا	ا		аиъъ	ألف	1
ب	ب	ب	ب	[b]	ба	باء	2
ت	ت	ت	ت	[t]	та	تاء	3
ث	ث	ث	ث	[θ]	са	ثاء	4
ج	ج	ج	ج	[dʒ]	джим	جيم	5
ح	ح	ح	ح	[ħ]	ха	حاء	6
خ	خ	خ	خ	[x]	ха	خاء	7
د	د	د	د	[d]	дааль	دال	8
ذ	ذ	ذ	ذ	[z]	заль	ذال	9
ر	ر	ر	ر	[r]	ра	راء	10
ز	ز	ز	ز	[z]	зайн	زعين	11
س	س	س	س	[s]	син	سيم	12
ش	ش	ش	ش	[ʃ]	шин	شين	13
ص	ص	ص	ص	[s]	сад	صاء	14
ض	ض	ض	ض	[dʒ]	дад	ضاء	15
ط	ط	ط	ط	[t]	та	طاء	16
ظ	ظ	ظ	ظ	[ʒ]	за	ظاء	17
ع	ع	ع	ع	[ʕ]	айн	عين	18
غ	غ	غ	غ	[ɣ]	гайн	غين	19
ف	ف	ف	ف	[f]	фа	فاء	20
ق	ق	ق	ق	[q]	каф	قاف	21
ك	ك	ك	ك	[k]	каф	كاف	22
ل	ل	ل	ل	[l]	лам	لام	23
م	م	م	م	[m]	мм	ميم	24
ن	ن	ن	ن	[n]	нуи	نون	25
ه	ه	ه	ه	[h]	ха	هاء	26
و	و	و	و	[w]	вав	واو	27
ي	ي	ي	ي	[j]	йа	ياء	28

Н.В.Юшманов. Грамматика литературного арабского языка. М., 1985;
Г.Ш.Шарбатов. Современный арабский язык. М.,1961; В.М.Белкин.
Арабская лексикология. М., 1975.

АРАВАКСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Arawak-Sprachen (Pl.), ing. Arawak languages /'arəwak, -ɑ:k 'lɪŋgwɪdʒiz/, fr. langues arawaks, azərb. aravak dilləri. – Cənubi Amerikada hindi dillərinin ən böyük ailəsidir. Cənubi Florida və Karib hövzəsindən Paraqvaya, Perunun Sakit Okean sahil boyundan Amazonka çayının deltasına qədər böyük bir arealda yayılmışdır. Yarım milyondan çox insan bu dildə danışır. Fonoloji sistemində saitlər yarıstemi zənginliyi, samitlər sistemi isə məhdudluğu ilə diqqəti cəlb edir. Xüsusi yazısı olmayan dillərdir.

G.K.Noble. Proto-Arawakan and its descendants. Bloomington, 1965;
E.Matteson. The Piro (Arawakan) language. Berk.-Los Ang., 1965.

АРАГОНЕЗИЙСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Испанский язык →.

АРАМЕЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Aramäisch (n), ing. Aramean /arə'mi:ən/, Aramic language /arə'menk 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue araméenne, azərb. aramey dili. – Eradan əvəl X əsrdən üzü bəri geniş yayılmış dialektlər qrupu, eradan əvvəl 300-cü ildən bizim eranın 600-cü illərinə qədər aysar, babil və fars dövlətlərində geniş işlənmiş dildir. Hazırda Suriya, İraq və Türkiyədə bu dilə rast gəlmək olar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 94.

АРАУКАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Arauka-Sprachen (Pl.), ing. Arawakan languages /arə'wak(ə)n,-wa:k 'lɪŋgwɪdʒiz/, fr. langues araucanos (araucanie), azərb. araukan dilləri. – İspanların müstəmləkəsinə qədər Çilin mərkəzində, Argentina pampası rayonunda və Patahoniya yayılmışdır. 800 minəcən daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistemi 6 sait və 21 samitdən ibarətdir. Morfoloji quruluşu suffiksial aqkültinativdir.

M.R.Key. The Grouping of South American Indian Languages. Tübingen, 1979.

АРБИТРЕРНОСТЬ (ПРОИЗВОЛЬНОСТЬ) – alm. Arbitrarität (f), Willkürlichkeit (f), Beliebigkeit (f), ing. Arbitrariness /'ɑ:bit(rə)rinis/, fr. arbitraire, azərb. ixtiyari. – İşarənin fundamental əlaməti, işarələnmə ilə işarələyən arasında birbaşa əlaqə olmur. F.de Sössür konsepsiyasında səs kompleksi (=image acoustique) və təsəvvür (=concept) arasında əlaqə ixtiyaridir, yəni onlar arasında daxili bağlılıq yoxdur. Buna sübut eyni şeyin ayrı-ayrı dillərdə müxtəlif cür deyilməsi ola bilər. Sözdüzəltmə və anamatopeetik (təqlidi) sözlərdə bu bağlılıq müəyyən mənada özünü göstərir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 41.

АРГО - alm. Argot (n), Sondersprache (f), ing. argot /'ɑ:gəʊt/, slang /slæŋ/, fr. argot, azərb. arqo (kiçik bir ictimai qrupun, ümumi milli dildən ayrı olan şərti jarqonu). - Arqo fransız sözü olub, bu və ya digər ictimai dil hadisəsini bildirir. Arqoya jarqon da deyilir. Arqo əsasən cəmiyyətin tüfeyli ünsürləri (oğrular, quldurlar) tərəfindən yaradılır və işlədilir, daha doğrusu, o süni dillər qrupuna daxildir. Lakin onu yalnız cinayətkar aləmi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Məlum olduğu kimi, müxtəlif ali məktəb tələbələrinin, orta məktəb şagirdlərinin də bəziləri süni dillərdən – arqodan istifadə edirlər. Arqoların əksəriyyəti ünsiyyət vasitəsi kimi istifadədə olan dil əsasında yaranır. Məqsəd isə ünsiyyəti başqalarının başa düşməməsidir. «Şərti dillər, adətən, ümumi dilin malik olduğu həmin fonetik sistemə, həmin morfolojiyaya və sintaksisə, leksikanın çox hissəsinə (bütün dəyişməyən sözlər və bəzi dəyişənlər) malik olur. Arqoda söz yaradıcılığının yalnız bəzi kateqoriyalarının, lüğətin və semantikanın bir hissəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var; arqo ümumi dildən daha çox sözlərin mənasına və işlədilməsinə görə fərqlənir».

N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1988, s. 101.

Arqolardakı söz yaradıcılığına, məna fərqliliyinə rus oğru arqosundan aşağıdakı sözləri misal göstərmək olar: /ширмач/ «cibgir», /мойщик/ «tağaza oğrusu», /майданщик/ «qatar oğrusu», /скокарь/, yaxud da /домушник/ «mənzil oğrusu», /голубятник/ «tuman-köynək, ağ oğrusu», /мокрушник/ «oğru-qatil», /kassir/, yaxud /медвежатник/ «dəmir kassalar oğrusu», /стопарь/ «quldur», /клюшник/ «kilsə oğrusu», /банщик/ «vağzal oğrusu» və s. Geniş mənada arqo xüsusi dil kimi başa düşülür. Artistlərin, hərbcilərin, musiqiçilərin, məktəblilərin arqoları ola bilər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 93.

АРГОТИЗМЫ - alm. Argotismen (Pl.), ing. slang expressions /slæŋ ɪks'preʃənz/, argotisms /ɑ:gɔ-tɪzɪsmz/, fr. argotismmes, azərb. arqotizmlər. - Müxtəlif arqolardan ədəbi dilə keçmiş söz və ya ifadələr. Bədii əsərlərdə arqotizmlər üsluba və ya danışığa xüsusi çalar vermək üçün işlədilir. Məs.: Sürücülərin, ovçuların, balıqçıların, musiqiçilərin, məktəblilərin və s. arqosu.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 25.

АРЕАЛ - alm. Areal (n), ing. areal /'εəriəl/, fr. aire, azərb. areal, yayılma sahəsi. – Müəyyən fonetik, qrammatik və leksik təzahürlərin yayıldığı sahə. Konservativ areal - dilin arxaik ünsürlərinin mühafizə olunduğu areal. Lateral areal – izoqlosların → az və zəif olduğu areal.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 25.

АРЕАЛЬНАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. Areallinguistik (f), ing. areal linguistics /'εəriəl lɪŋ'gwɪstɪks/, fr. linguistiques aréales, azərb. areal dilçilik. - Dilin tarixi inkişafında və tədqiqində ərazinin, coğrafi şəraitin, arealların (areal fransız sözü olan „air“ sözündəndir və „sahə, ərazi, çöl“

deməkdir) xüsusi rolu olduğunu qəbul edən dilçilik cərəyanı. Bu cərəyana görə dildə hər cür yeniliyin meydana çıxması dillərin qarşılaşması nəticəsidir.

N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1988, s. 248.

АРМЯНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Armenisch (n), ing. Armenian language /ɑ:'mi:nən 'lʃŋgwɪdʒ/, fr. langue arménienne, l'arménien azərb. erməni dili. – Hind-Avropa dilləri ailəsinə mənsubdur. Ermənistan, Gürcüstan, Türkiyə, Azərbaycanda, həmçinin bir sıra xarici ölkələrdə – İran, Suriya, Livan, ABŞ-da və s. yayılmışdır. Dünyada bu dildə danışanların ümumi sayı 4 milyondan bir qədər artıqdır. Bu dildə külli miqdarda türk və fars dillərindən alınmalar vardır. Samitlərin bir yuvada çoxluğu səciyyəvidir, yeddi hal olsa da, qədim hind-Avropa dillərindəki cins fərqi yox olmuşdur. Söz sırası müxtəlifdir.

H.Jensen. Altarmenische Grammatik. Heidelberg, 1959.

АРТИКЛЬ - alm. Artikel (m), ing. article /'ɑ:tɪkl/, fr. article, azərb. artıql. - Bəzi dillərdə (ərəb, roman və german dilləri) isimlərlə birlikdə işlənib həmin isimlərin cinsini, halını, müəyyən və ya qeyri-müəyyən olduğunu bildirən köməkçi söz. Artıql aid olduğu ismin əvvəlki söyləm və ya mətndən aydın olduğu zaman müəyyən (Məs.: alm.d. /der, die, das/ – (təkdə), /die/ (cəmdə); ing. d. /the/, ilk dəfə işlənərkən isə qeyri-müəyyən olur (Məs.: alm. d. /ein/ (m), /eine/ (f), /ein/ (n), cəmi yoxdur, ing. d. /a, an/. Azərb. d. „bir“ sözü qeyri-müəyyənlik funksiyasında çıxış edə bilir. Məs.: /bir nəfər/. Artıql ing., alm., roman dillərində ismin əvvəlində gəlir, alban, bolqar, rumın dillərində (Məs.: bulqar d. /книга+ма/ (bir kitab), rumın d. /student+ул/ (bir tələbə)) isimdən sonra gəlir. Məs.: ing. d. /a man/; alm. d. /ein Mann/ və s. Alm. və fr. dillərində artıqlar cinsə görə fərqlənir. Məs.: alm. d. m/artıql – kişi cinsi /der (m)/, orta cins /das (n)/, qadın cinsi /die (f)/; g/müəyyən artıql - /ein/, /ein/, /eine/. Cəmdə yalnız müəyyən artıql bir şəkildə çıxış edir. Fr. d. müəyyən artıqlar /le/, /la/, qeyri-müəyyən artıqlar isə /un/, /une/ - dirlər. Müəyyən artıqlı determinant, qeyri-müəyyəni isə kvanto adlandırırlar. Artıqlı aidlik bildirən söz kimi dəyərləndirən alimlər də vardır. Məs.: alm. d. /Der Hund ist ein Saugetier// (İt məməli heyvandır) cümləsində «it» konkret heyvanı bildirdiyindən müəyyən, «məməli heyvan» isə ümumini bildirdiyindən qeyri-müəyyən artıqla işlənib.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 26; Л.Р.Зиндер, Т.В.Строева. Современный немецкий язык. М., 1957.

АРТИКУЛЯТОР - alm. artikulatorisch, ing. articulatory /ɑ:'tɪkjʊlətrɪ/, fr. articulateur, azərb. artikulyator (tələffüz). - Hər hansı bir səsin tələffüzünü səciyyələndirən və təmin edən fizioloji prosesi bildirir.

АРТИКУЛЯЦИОННАЯ БАЗА - alm. Artikulationsbasis (f), ing. basis of articulation /'beɪsɪs ɒv ɑ:'tɪkjʊ'leɪʃən/, fr. base articuloire, azərb. artikulyasiya (tələffüz) bazası. - Müəyyən bir dildə danışanların hamı-

sına xas olan, bütün səslərin tələffüzü üçün danışq üzlərinin intensional idarə olunan və əlaqələndirilən hərəkətlərinin məcmusu.

F.Vejсалов. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

АРТИКУЛЯЦИОННАЯ ОБЛАСТЬ - alm. Artikulationsbereich (m), ing. region of articulation /'ri: dʒən əv α: tɪkjʊ'leɪfən/, fr. région de l'articulation, azərb. artikulasiya (tələffüz) sahəsi. - Müəyyən bir səsin tələffüzü zamanı danışq üzlərinin mərkəzləşdiyi yer. Tələffüz məxrəci dedikdə dildə danışq üzlərinin bütün mümkün hərəkətlərinin məcmusu nəzərdə tutulur.

Вах: Артикуляционная база ←

АРТИКУЛЯЦИОННАЯ ФАЗА - alm. Artikulationsphase (f), ing. phases (parts) of articulation /feɪzɪz /pα:ts/ əv α: tɪkjʊ'leɪfən/, fr. phases de l'articulation, azərb. artikulasiya (tələffüz) mərhələsi, fazası. - Klassik fonetikaya görə tələffüz 3 mərhələdən: ilk (ekskursiya), orta (ekspozisiya) və son (rekursiya) mərhələdən ibarətdir.

М.И. Матусевич. Введение в общую фонетику. М., 1957.

АРТИКУЛЯЦИЯ - alm. Artikulation (f), ing. articulation /α: tɪkjʊ'leɪfən/, fr. articulation, azərb. artikulasiya (tələffüz). - Müəyyən səsi tələffüz etmək üçün danışq üzlərinin aldığı vəziyyət və ya onların hərəkətlərinin məcmusu, səsin məxrəci.

М.И. Матусевич. Введение в общую фонетику. М., 1957.

АРТИКУЛЯЦИЯ ДВОЙНАЯ - alm. doppelte Artikulation (f), ing. double articulation /'dʌbl α: tɪkjʊ'leɪfən/, fr. articulation double, azərb. qoşalaşmış artikulyasiya (tələffüz). - 1) Tələffüzü zamanı ağız boşluğundakı kipləşmə ilə yanaşı boğazda da ikinci kipləşmənin əmələ gəlməsindən yaranan səslər. Belə səslərə əsasən Qafqaz dillərində rast gəlinir. [pʔ], [tʔ], [kʔ]; 2) Fransız dilçisi A.Martinenin (1908) işləyib hazırladığı ikili üzlənmə prinsipi. İnsan dilini səciyyələndirən bu üzlənməyə görə, linqvistik işarənin ən kiçik mənalı vahidlərə bölünməsindən monem, ən kiçik fərqləndirici vahidlərə bölünməsindən isə fonem əldə olunur. Məs.: fr. d. /travaillons/ (biz işləyirik) ifadəsi iki monemə bölünür: /travaill/ (iş) və /ons/. Monemlər iki cür olur: lexsem monemlər /travaill/ və morfem monemlər /-ons/. Bu monem anlayışı başqa məktəblərin morfem termininə uyğun gəlir.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979; André Martinet. Element of General Linguistics. London, 1964, s. 112-157; Ф.Вейсалов. Возможно ли линейное членение интонации. «Уч. записки», МВ и ССО, Баку, 1971; Р.Н. Matthews. Göstərilən əsər, s. 230.

АРТИКУЛЯЦИЯ ЗАДЕРЖАННАЯ - alm. verspätete Artikulation (f), ing. held articulation /held α: tɪkjʊ'eɪf(ə)n/, prolonged retention

/prə'ɔŋd rɪ'tenʃən/, fr. articulation sistanse (tenue), azərb. gecikdirilmiş artikulyasiya (tələffüz). – Səsin hər hansı bir artikulyasiya mərhələsi ləngiyir. Məs.: Azərb. d. /z/ /gözzər/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 55.

АРТИКУЛЯЦИЯ ЙОТОВАЯ - alm. palatalisierte Aussprache (f), ing. palatalized articulation /,pælətəlaɪzd α:,tɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation palatal, articulation y-otavation, azərb. yumşaq tələffüz. - Dilin orta hissəsinin sərt damağa doğru qalxması ilə yaranan tələffüz. Bu cür tələffüz rus dilində yumşaq samitlərə xasdır. Məs.: /t', d', s', z'/ və s.

М.И.Матусевич. Введение в общую фонетику. М., 1957.

АРТИКУЛЯЦИЯ НОСОВАЯ - alm. Nasalartikulation (f), ing. nasal articulation /'neɪzl α:,tɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation nasale, azərb. burun tələffüzü. - Tələffüzü zamanı dilçək azacıq irəli çıxır, yumşaq damaq isə aşağı enir və ağız boşluğunun yolunu bağlayır, hava axını burun boşluğundan çıxır. Alman, ingilis, rus və Azərbaycan dillərində /m/, /n/ samitləri buna misal ola bilər.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

АРТИКУЛЯЦИЯ РТОВАЯ - alm. orale Artikulation (f), ing. oral articulation /'ɔ:rəl α:,tɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation buccale, azərb. ağız tələffüzü. - Tələffüzü zamanı yumşaq damaq yuxarı qalxır, dilçək isə udlağın arxa tərəfdən divarına sıxılır və beləliklə, hava axını ağızdan çıxır. Alm., Azərb., rus və ing. dillərində bütün saitlər bu cür tələffüz xüsusiyyətinə malikdir.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 178-192.

АРТИКУЛЯЦИЯ СЛАБАЯ - alm. schwache Artikulation (f), ing. weak articulation /wi:k α:,tɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation débile, azərb. zəif tələffüz. – Vurgusuz hecalarda sait və samitlərin tələffüzü zəif olur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, s. 92-152.

АРТИКУЛЯЦИЯ ЯЗЫКА /И/-ОБРАЗНАЯ - alm. I-Artikulation (f), ing. i-like lingual articulation /ɪ- laɪk 'ɪ2gwəl α:,tɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation linguale, langue articulation imagé, azərb. /i/-yə bənzər tələffüz. - Dilin orta hissəsinin sərt damağa doğru qalxması ilə səciyyələnnən tələffüz. Məs.: rus d. /m'ɑɪ/, /m'ɑɪ'/ və s. Azərb. d. /l/ samiti incə saitlər qarşısında bu cür tələffüz olunur. Müq. et: /l'5l'/, /l'ylə/ və s. Ancaq rus d. bu i-yə bənzər tələffüz fonoloji dəyər kəsb edir, Azərb. d. isə fonetik səciyyə daşıyır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, s. 92-152.

АРХАИЗМ - alm. Archaismus (m), veralteter Ausdruck (m), ing. archaism /'ɑ:keɪz(ə)m/, fr. archaïsme, azərb. arxaizm. - 1. Köhnəlmiş və ya dildən çıxmış söz və ya ifadə. Məs.: ing. d. /hereafter/, /Wonne/ (həvəs); Azərb. d. /görlü/ (mübarək, gözəl); 2. Köhnənin qalıqları, köhnə-

lik. Məs.: ing. d. /God save the Queen// (Allah kraliçanı saxlasın). Dilçilikdə arxaizmlərin aşağıdakı növlərini fərqləndirilər: a) leksik arxaizm. Məs.: Azərb. d. /yazı/ (çöl, səhra); b) semantik arxaizm bunlar müasir dildə işlənir, lakin həm də köhnə mənada işlənir. Məs.: Azərb. d. /inqilab/ Füzulidə və indi; c) leksik-fonetik arxaizm əvvəlki mənası qalıb, səs tərkibi dəyişən sözlərdir. Məs.: Azərb. d. /xansı/ (hansı), /bərlü/ (bəri), biki (kibi) və s.; d) etnoqrafik arxaizm. Adət-ənənə, məişət tərzilə əlaqədar olan arxaizmdir. Məs.: /baş pulu/, /üzgörünçəyi/, /gəlinatlandı/, /alışdım-yandım/ (parça).

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 27.

АРХАИЧЕСКИЙ - alm. archaisch, ing. archaic [-'k-] /ɑ:'kenk/, fr. archaïque, azərb. arxaik, köhnə, köhnəlmiş. - Arxaizmə aid olan.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.27.

АРХИФОНЕМА (СМЕШАННАЯ ФОНЕМА, МАКРОФОНЕМА) -

alm. Archiphonem (n), ing. archiphoneme /,ɑ:kɪ'founi:m/, fr. archiphonème, azərb. arxifonem. – Arxifonem yunanca «archi» (üst, yuxarı) və «fonem» (səs) sözlərindən əmələ gəlib. Praqa dilçiləri, xüsusən də N.S. Trubetskoy və onun tərəfdaşları, arxifonem deyəndə binar qarşılaşmanın iki foneminə xas olan fərqləndirici əlamətlərin məcmusunu başa düşürlər. Onlara görə, alm. d. söz sonunda /d/ və /t/ fonemləri arasındakı fərqləndirici əlamətlər neytrallaşır və onlar arxifonem gismində çıxış edirlər. Məs. /kin $\frac{d}{t}$ /.

Moskva fonoloqları bunu «hiperfonem», başqaları «qarışıq fonem», amerikanlar isə «makrofonem» adlandırırlar.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Ön söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir. Bakı, 2001, s. 97-105; s. 285-302; F.Veysəli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АРЧИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Arč(tsch)inisch (n), ing. Archinish language /ɑ:kɪ'nɪʃ/'ɑ:tʃɪnɪʃ 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue archinaise, azərb. arçin dili. – Ənənəvi təsnifata əsasən ləzgi dillərindən biri hesab olunur. Dağıstanın Arçin kəndində yayılmışdır. Bu dildə 1000-dən artıq adam danışır. Dialektlərə parçalanmır. Fonoloji sistemi 81 fonemdən ibarətdir. Yazısız dildir.

A.Е.Кибрик. Опыт структурного арчинского языка. М., т. 1-3, 1977.

АССИБИЛЯЦИЯ – alm. Assibilation (f), ing. assibilation /ə'sɪbɪleɪʃ(ə)n/, fr. assibilation, azərb. assibilasiya. – Ön sıra saitləri qarşısında gələn dilönü kipləşən-partlayışlı samitlərdən sonra ötəri novlu səs. Məs.: alm. d. /Nation/, /Initiative/. Eyni zamanda /g/ və /k/ samitlərinin eyni mövqedə /c/, /s/ və /dz/-ya keçməsi də bu cür izah edilə bilər. Məs.: lat. /centum/kentum/ → ital. /cento/čento/; fr. cent /sɑ̃/ və s. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 42.

АСИЛЛАБИЧЕСКИЙ - alm. unsilbisch, ing. asyllabic /eɪsɪ'15b9k,-a/, fr. asyllabique, azərb. asillabik. - Heca əmələ gətirməyən. Heca daxilində yüksək tona malik olmayan səs.

Вах: Слог →.

АСИНДЕТИЧЕСКИЙ – alm. asyndetisch, ing. asyndetic /asin'detɪk/, fr. asyndétique, (juxtaposé), azərb. bağlı olmayan, bağlayıcısız.

Вах: Асиндетон →.

АСИНДЕТОН (БЕССОЮЗИЕ) - alm. Asyndeton (n), ing. asyndeton /ə'sɪndɪt(ə)n/, fr. asyndète, (juxtaposé) azərb. bağlayıcısız əlaqələr. - Məs.: Azərb. d. /Əl mənim, ətək sənini//; alm. d. /Er kam, er sah, er siegte// (O gəldi, gördü, qələbə çaldı).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 42.

АСПЕКТ - alm. Aspekt (m), ing. aspect /ə'spekt/'aspɛkt/, fr. aspect, azərb. tərz, nöqteyi-nəzər, baxış, aspekt, görünüş. - İş və hərəkətin daxili səciyyəsinə göstərən qrammatik fel kateqoriyası. Felin ifadə etdiyi iş və hərəkətin baş vermə üsulu. Ani tərz, iş və hərəkətin çox qısa bir zamanda, ani olaraq baş verdiyini göstərən tərz (əsasən səs təqlidi sözlərdə). Məs.: Azərb. d. /Taxcadan düşdü tapp elədi/ (Tapmaca). İş, hal və hərəkətin bitmədiyini, davam etdiyini göstərən tərz. Dilimizdə /-maqda/, /-məkdə/ şəkilçiləri felin bitməmiş tərzini əmələ gətirən morfoloji əlamət kimi diqqəti cəlb edir: /oxumaqda idi/, /yazmaqda imişlər/. Bitmiş tərz, yəni iş və hərəkətin bitib qurtardığını, sonunu, hüdudunu göstərən tərz. Azərbaycan dilində bir sıra köməkçi fellər. Məs.: /çıxmaq/, /getmək/, /səfərə çıxmaq/, /güzəştə getmək/ və s. Rus d. imperfektiv və perfektiv növü xüsusi qrammatik vasitənin köməyiylə ifadə edirlər. Məs.: rus d. /rezat' - narezat'/. Birincisi bitmiş növü, ikincisi isə bitməmiş növü bildirir. İng. d. /I sing/ və /I am singing// formaların birincisi qeyri-müəyyən indiki zamanı, ikincisi isə davam edən indiki zamanı bildirir. Alm. d. bu fərqləri bildirmək üçün müxtəlif önsözlərindən istifadə olunur. Müq. et: /Er las das Buch durch// (O, kitabı oxuyub qurtardı), ancaq /Er las das Buch// (O kitabı oxuyurdu).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 103; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 41.

АСПЕКТ-МОДЕЛЬ – alm. Aspekt-Modell (n), ing. aspect-model /'5spekt/'aspɛkt 'mɔdl/, fr. aspect-modèle, azərb. aspekt-model. – N.Xomskinin inkişaf etdirdiyi generativ transformasional qrammatik modelin təkmilləşmiş forması. Əsas cəhətləri bunlardır: a) kompetensiya və performans, qrammatiklik, akseptabellik, üst və alt qat strukturlarının gətirilməsi; b) ümumiləşən transformasional qrammatika əvəzinə artıq qrammatikanın bazis komponentinə rekursivlik əlavə edilir, bundan başqa transformasiyalar mənaca neytrallaşır; c) leksikon bazisin subkomponenti kimi verilir və semantik səviyyə alt qatı şərh edən komponent kimi götürülür.

O.Thomas. Transformational Grammar and the Teacher of English. N.-York, 1965.

АСПЕКТ СЛОВО ФОНЕМАТИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-phonematischer Aspekt (m), ing. lexical-phonemic aspect /'leksikəl fəuni:mik ə'spekt/, fr. aspect du mot phonématique, azərb. leksik-fonematik aspekt, növ. - Konkret bir sözün fonem tərkibinin tədqiqi, başqa sözlərdən fonoloji fərqlərini və onlara oxşarlığını öyrənən aspekt, onun asılı və sərbəst akustik-fizioloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması.

K.Heger. Monem, Wort und Satz. Tübingen, 1971.

АСПИРАТА(Ы) - alm. Aspirata (f), ing. aspirate /'aspəreit/'5sp(ə)rit/, fr. aspirée, azərb. nəfəsli. - Kipləşmiş səs tellərinin partlaması ilə əmələ gələn səslər. Məs.: alm. d. /ta:t/ sözündəki əvvəlki və sonuncu /t/ nəfəsli tələffüz olunur. Transkripsiyada nəfəslilik samitin sağdan yuxarıdan kiçik [^h] işarəsilə göstərilir. Müq. et: [t^ha:t^h].

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

АСПИРИРОВАННЫЙ - alm. aspiriert, gehaucht, ing. aspiration /5spə'reiʃ(ə)n/, fr. aspiré,-e, azərb. nəfəsli. - Səs telləri arasındakı novun daralması nəticəsində hava axınının səs tellərinə sürtünməsindən əmələ gələn səslər. Rus, ing., alm. və Azərb. d. vurğulu saiddən əvvəl və söz sonunda kipləşən-partlayışlı samitlər nəfəsli tələffüz olunur. Məs.: alm. d. /'zant^h/ (qum); ing. d. /kæt^h/ - pişik; rus d. /t^hak^h/ - (belə); Azərb. d. /ət^h/ və s.

Вах: Фонетика →.

АСПИРИРОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. aspirierter Konsonant (m), ing. aspirated consonant /'5spəreitɪd 'kɒnsənənt/, fr. consonne aspirée, azərb. nəfəsli samit.

Вах: Аспирированный ←.

АССАМСКИЙ ЯЗЫК - alm. Assam(es)isch (n), ing. Assamese language /asə'mi:z '15ŋgwɪdʒ/, fr. langue assamaise, azərb. assam dili. - Hind dillərindən biridir. Hindistanın Assam ştatının dövlət dilidir. Braxmaputra çayının sahilində yayılmışdır. 13 milyondan çox daşıyıcısı vardır. Benqal dilinə yaxın olsa da, ondan retroflektiv partlayışlı samitlərin olmaması ilə fərqlənir.

В.Д.Бабакаев. Ассамский язык. М., 1961; В.Д.Бабакаев. Очерки морфологической структуры ассамского языка. М., 1980.

АССИБИЛИРОВАННЫЙ - alm. assibiliert, ing. assibilated /ə'sibileitɪd/, fr. assibiler, azərb. sibilyantlaşan. - Kipləşən-partlayışlı samitin sibilyanta keçməsi. Kipləşən-partlayışlı samitlərin tələffüzü zamanı fişiltılı çaların meydana gəlməsi. Məs.: qədim ing. d. /tj/ → /tʃ/-ya keçib. P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 28.

АССИБИЛИРОВАННОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ – Вах: Ассибилированный ←.

АССИБИЛЯЦИЯ - alm. Assibilation (f), ing. assibilation /ə'sɪbɪləʃ(ə)n/, fr. assibilation, azərb. partlayış. – Kipləşən-partlayışlı samitlərin novlularla əvəzlənməsindən ibarət olan artıq (parazit) fişiltılı səs. Məs.: alm. d. Generation → /ge-ne-rat_s'io:n/ kimi tələffüz olunur. /g/ və /k/ samitlərinin yumşaq samitlərdən qabaqda fişiltılı tələffüzü. Məs.: lat. centum; fr. d. /cent/ → /sɑ̃/ kimi deyilir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 42.

АССИМИЛЯЦИЯ - alm. Assimilation (f), Angleichung (f), ing. assimilation /ə,sɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation, azərb. assimilyasiya (uyuşma). - Ənənəvi, artikulator fonetikada bir samitin yanındakı digər samitə (səsə) oxşadılması uyuşma adlandırılır. Məs.: /qızlar/ → /qızzar/. Uyuşmanın aşağıdakı növləri mövcuddur: a) tələffüz üzvünə: (məs. alm. d. /'zempf/ «Senf» sözündən (xardal); b) tələffüz məxrəcinə (məs. /ge:m/ «gehen» sözündən (getmək); c) tələffüz tərzinə (məs.: /elne/ «Elle» sözündən (qol); d) səs tellərinə (məs.: /das zalt_s/ «das Salz» sözündən (duz) aid ola bilər).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 105.

АССИМИЛЯЦИЯ КОНТАКТНАЯ - alm. Kontaktsassimilation (f), unmittelbare Assimilation (f), ing. contact assimilation /'kɒntækt ə,sɪmɪ'leɪʃən/, fr. assimilation en contact, azərb. kontakt uyuşması. - Bir səsin qonşuda gələn digər səsə oxşadılması. Yanaşı gələn səslərin uyuşması. Məs.: Azərb. d. /hambal/ → /hammal/, /sazlar/ → /sazzar/ və s.

Вах: Ассимиляция ←.

АССИМИЛЯЦИЯ ПОЛНАЯ - alm. totale (vollständige) Assimilation (f), ing. (absolute) total assimilation /'5bsəlu:t/ 'təutl əsɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation totale, azərb. tam assimilyasiya, uyuşma. - İki müxtəlif səsin qarşılıqlı təsir nəticəsində tamamilə bir-birinə uyuşması. Məs.: Azərb. d. /isti/-/issi/, /narlar/-/narrar/, /qızlar-qızzar/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 204.

АССИМИЛЯЦИЯ ПРОГРЕССИВНАЯ - alm. progressive Assimilation (f), ing. progressive assimilation /prəʊ'gresɪv əsɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation progressive, azərb. proqressiv, irəli assimilyasiya, uyuşma. - Sonrakı samitin əvvəlki samit tərəfindən assimilyasiyası. Məs.: Azərb. d. /tutdan/-/tutnan/; alm. d. /'t_simər/ ← /Zimber/ (otaq).

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 204.

АССИМИЛЯЦИЯ РЕГРЕССИВНАЯ - alm. regressive Assimilation (f), ing. regressive assimilation /rɪ'gresɪv ə,sɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation

régressive, azərb. geri assimilyasiya. Sözdə müəyyən səsin tələffüzünün özündən əvvəl gələn qonşu səsin təsiri ilə dəyişməsi. Əvvəlki mövgedə gələn səsin sonrakı səs tərəfindən assimilyasiyası. Artikulyator fonetik termindir. Məs.: Azərb. d. /tranvay/→/tramvay/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 28.

АССИМИЛЯЦИЯ ЧАСТИЧНАЯ - alm. partielle Assimilation (f), ing. partial assimilation /'pɑ:fəl əsımı'leɪf(ə)n/, fr. assimilation partielle, azərb. qismən assimilyasiya, uyuşma. - Danışiqda qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsir göstərən səslərin qismən assimilyasiyası. Məs.: Azərb. d. /qızlar-qızdar/, /başlamaq-başdamaq/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 28.

АССИМИЛЯЦИЯ ЭПЕНТЕТИЧЕСКАЯ - alm. epenthetische Assimilation (f), ing. epenthetic assimilation /əpen'4etik ə'sımı'leɪf(ə)n/, fr. assimilation épenthétique, azərb. epentetik assimilyasiya. - Müəyyən morfonoloji və fonetik şərtlərin təsiri altında əmələ gələn, etimoloji baxımdan özünü doğrultmayan səslərin assimilyasiyası. Məs.: qədim ing. d. /thimble/ sözü /p'ymel/ şəklini alır, bu zaman /m/ və /l/ samitləri arasına zəif bir sait girir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 115.

АССИРИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Assyrisch (n), ing. Assyria(n) language /ə'sırıə(n) 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue assyrienne, l'assirien, azərb. assiriya dili. – Semit dillərindən biridir. İran ərazisində (Urmiya gölünün ətrafında), İraq ərazisində (Mosul və Bağdadın şimalında), Türkiyə ərazisində (Van gölü və Kürdistan dağlarında) yayılmışdır. Bu dildə 400 mindən çox adam danışır.

K.Г.Церетели. Современный ассирийский язык. М., 1964.

АССОНАНС (СОЗВУЧИЕ) - alm. Assonanz (f), Gleichklang (m), ing. assonance /'5səunəns/'as(ə)nəns/, accord /ə'kɔ:d/, consonance /'kɔnsənəns/, fr. assonance, azərb. assonans (ahəngin pozulması). - Sabit söz birləşmələrində, qafiyələrdə saitlərin həmahəngliyi və ya eynicinsli saitlərin üslubi üsul kimi təkrarlanması. Məs.: Azərb. d. /Açıq ağız ac qalmaz/. /Ucunu tutub ucuzluğa gedir/. /Ucundan tutub ucuzluğa getmək/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 29.

АССОЦИАТИВНЫЙ АНАЛИЗ - alm. assoziative Analyse (f), ing. associative analysis /ə'səʊfjətɪv, -sı- ə'næləsɪs/, fr. analyse associative, azərb. assosiativ təhlil (analiz). - Allofon və allomorfların müvafiq fonem və morfemlərlə əlaqələndirilməsi, yəni danışığa məxsus allofon və allomorflarla dilin müvafiq struktur ünsürlərinin əlaqəsini bərpa etmək. Məs.: Azərb. d. [d^o], [d'], [d] səslərini bir fonemin variantları hesab

edilirlər. Ümumiyyətlə, psixologiyadan gələn bu təhlil metodu iki və daha artıq təsəvvür aspektinin bir şüur əlaqəsində olması prosesidir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 106.

АССОЦИАТИВНЫЙ ПЛАН - alm. assoziativer Plan (m), ing. associative plan /ə'səʊʃjətɪv plæn/, fr. plan associatif, azərb. assosiativ proses. – Psixologiyada iki və daha artıq təsəvvür aspektlərinin şüurda əlaqələnməsi prosesi bir neçə təsəvvür elementlərinin qarşılıqlı şəkildə üzə çıxması zaman, yer, oxşarlıq və ziddiyyət kimi müəyyən assosiasiya qanunları ilə həll olunur. Xəyala dalmaq, fikirləşmək, yaddaş kimi məsələlərin tədqiqində assosiativ plan mühüm rol oynayır. Psixodilçilikdə qıcıqlanma və reaksiya arasında əlaqələr neobiheyviorist psixoloji yanaşma baxımından müəyyən edilərək mənanın şərhində tətbiq edilir. Bu zaman vasitəsiz qıcıq yaradan sözə bağlı digər sözlərlə və vasitəli, yəni birbaşa müşahidə olunan stimuly – respons – prosesləri arasındakı əldə olunan assosiasiyalar həlledici rol oynayır.

H. Hörmann. Psychologie der Sprache. Berlin, 1967.

АССОЦИАЦИЯ - alm. Assoziation (f), ing. association /ə,səʊsi'eɪʃən/, fr. association, azərb. cəmiyyət, birlik, assosiasiya. – 1) Müəyyən cəmiyyət, birlik; 2) Dil vahidlərinin formal və ya məntiqi-semantik əlamətlərinə görə eyniləşməsi.

Бах: Ассоциативный план ←.

АССОЦИАЦИЯ ПО ФОРМЕ - alm. Formenassoziation (f), ing. formal-association /fɔ:məl ə,səʊsi'eɪʃ(ə)n/, fr. d'après la forme association, azərb. forma üzrə əlaqə. – Bu və ya digər formaya görə əlaqələndirmə. Azərb. d. gəminin qabaq hissəsi insan sifətində qabağa çıxan buruna oxşadığı üçün ona gəminin burnu deyirlər. Məs.: «insanın burnu», «gəminin burnu».

Бах: Ассоциативный план ←.

АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ - alm. assoziatives Feld (n), ing. associative field /ə'səʊʃjətɪv,-sɪ fi:ld/, fr. champ associatif, azərb. assosiativ sahə. – Müəyyən formal və məzmun əlaqələrinə, yəni sözdüzəltmə və söz mənasına əsaslanan assosiativ sahə, söz sahəsi. Məs.: alm. d. /Fahrt/ (səfər), Fährte (bərə), Gefährte (yol yoldaşı) bir-birilə formaca və məzmunca bağlıdır, onların kökündə /fäht/ (getmək) semi durur və müəyyən sözdüzəldici şəkilçilərlə bir-birindən fərqlənirlər. Eyni zamanda onlar məzmunca /reiten/ (atlı getmək), /segeln/ (avar çəkmək), /laufen/ (yüyürmək), /fliegen/ (uçmaq) fellərilə də bağlıdır. Assosiativ sahə subyektivdir, danışanın təcrübəsindən asılıdır və ona görə də linqvistik-psixoloji və stilistik maraq kəsb edir.

Ch.Bally. L'Arbitraire du signe. Valeur et signification. Paris, 1940.

АССОЦИАТИВНО-ВСПОМОГАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ - alm. assoziative Hilfsfunktion (f), ing. associative auxiliary function

/ə'səʊʃiətɪv,-sɪ, ɔːg'zɪljəri 'fʌŋkʃən/, fr. fonction associative, associative auxiliaire, azərb. assosiativ – köməkçi funksiya.

Бах: Ассоциативное поле ←.

АССОЦИАЦИЯ ЯЗЫКОВ - alm. Sprachbund (m), ing. regional association of languages /'riːdʒənəl əˌsəʊsɪ'eɪʃən,-sɪ, əv 'lɪŋgwɪdʒɪz/, language-union /'lɪŋgwɪdʒ 'juːnjən/, fr. association des langues, azərb. dillərin assosiasiyası (ittifaqı). - Müxtəlif növ tarixi, coğrafi, genetik cəhətdən çox uzaq qohum, qonşu dillərin qrupları, bu dillər qarşılıqlı təsir edərək (adstratlar - dil əlaqələri) struktur baxımdan başqa dillərdən fərqlənirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 698.

АТАПАСКСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. atapasische Sprachen (Pl.), ing. Athapask(an) languages /a4ə'pask(ən) 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. langues athapask azərb. atapask dilləri. – Şimali Amerikanın hindi dilləri qrupuna aiddir. 40-a qədər dili özündə cəmləşdirir. Bu dillərdə danışanların ümumi sayı 250 mindən yuxarıdır. Saitlər sistemi 6 sait fonemdən ibarətdir. Mürəkkəb samitlər sisteminə malikdir. Əsasən açıq hecalıq üstünlük təşkil edir, samitlərin birləşməsi az təsadüf edilir və sait birləşmələri geniş yayılmışdır.

Г.А.Климов. Типология языков активного строя. М., 1977.

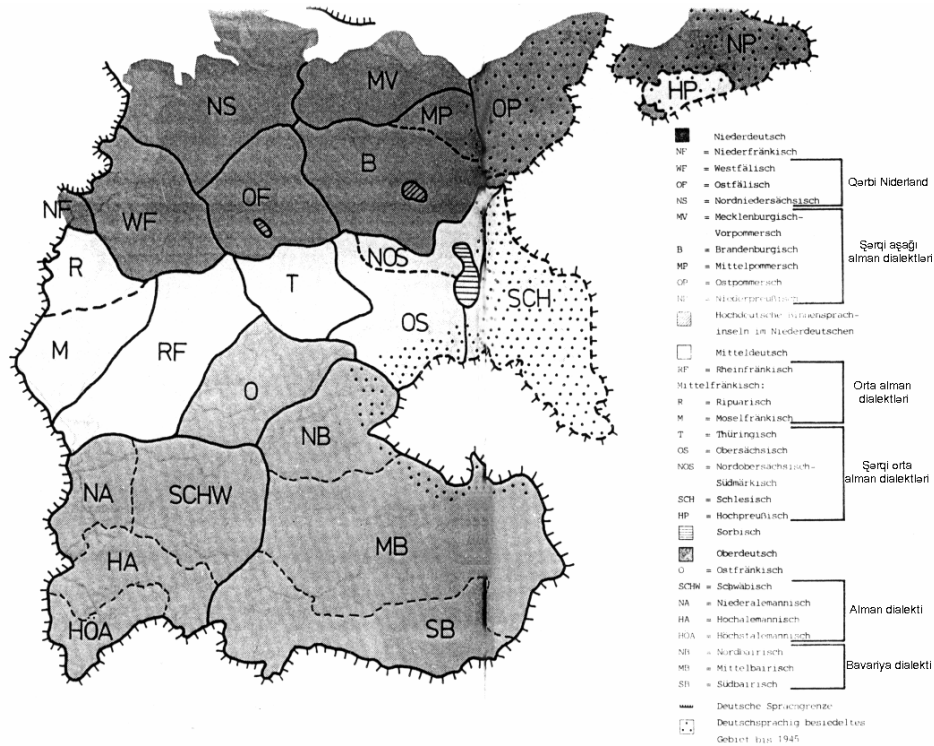
АТЕМАТИЧЕСКИЙ - alm. athematisch, themavokallös, ing. athematic /54ɪ'matɪk/, non-thematic /nɔn 4ɪ'matɪk/, fr. athématique, azərb. atematik. - Tematik saitdən (söz tərkibində morfemləri birləşdirən) məhrum olmuş, tematik saitin olmaması ilə səciyyələnen, suffiksin kökə birbaşa birləşməsi ilə yaranan. Məs.: lat. d. /fertis/ (Siz hazırsınız) sözündə şəkilçi /-tis/ tematik saitsiz kökə /fer-/ birləşib. Ancaq /dis+i+tis/ sözündə həmin şəkilçi /i/ tematik saitlə birləşib.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 29; O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.58.

АТЛАС ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. dialektologischer Atlas (m), ing. dialectological atlas /daɪəlek'tɔlədʒɪkəl 'atləs/, fr. atlas dialectologique, azərb. dialektoloji atlas. - Bir dilin dialekt və şivələrinin, yaxud ayrı-ayrı dialekt hadisələrinin yayıldığını əks etdirən xəritələr toplusu (bax: atlas 1).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 895.

ALMAN DİLİNİN DİALEKTOLOJİ XƏRİTƏSİ

АТОМИСТИЧЕСКОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. atomistischer Satz (m), ing. atomistic sentence /atə'mistik 'sentəns/, fr. proposition atomistique, azərbay. atomistik cümlə. – Formal məntiqdə dilin sadə cümləsi, ancaq bu əslində dilin cümləsi deyildir (məntiqi bağlayıcısı yoxdur). Deməli, /Həsən böyükdür// atomistik cümlədir, ancaq /Həsən böyük və qamətlidir// bir-birinə /və/ məntiqi bağlayıcısı ilə bağlı cümlələrdir: /Həsən böyükdür// və /Həsən qamətlidir// generativ semantikada kauzativ fəlləri təhlil əsasında atomistik predikatdan da danışılır. Bu zaman kiçik özək söyləmlərinin inventarı onların semantik məhdudiyyətlərilə tətbiq olunmaqla təsvir olunur. Məs.: Azərbaycan d. öldürmək = elə etmək ki, qeyri-canlı olsun.

Вах: Генеративная семантика →.

АТОМИСТИСТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. atomistische Linguistik (f), ing. atomistic linguistics /atə'mistik lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique atomistique, azərbay. atomistik linqvistika, dilçilik. – Dilçilikdə ayrı-ayrı dil vahidlərinin (hər birini özlüyündə) araşdırmaqla məşğul olan cərəyan. Məs.: Gənc qrammatiklərin ayrı-ayrı dil formalarının bərpası ilə bağlı iş metodu.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АТОМИСТИЧЕСКИЙ МЕТОД - alm. atomistische Methode (f), ing. atomistic method /atə'mistik me4əd/, fr. méthode atomistique, azərb. atomistik metod. - XIX əsr dilşünaslığı üçün səciyyəvi olan dil hadisələrini ayrı-ayrılıqda, bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə tədqiq edən dilçilik metodu.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АТОНИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. atonische Form (f), unbetonte Form (f), ing. atonic form /5'tɒnik/ə'təʊnik f6:m/, fr. forme atone, azərb. atonik, zəif forma. – 1) Sözüün vurğu daşımayan şəkilçisi; 2) Vurgusuz mövqedə gələn heca və ya fonem.

АТРИБУТ (ОПРЕДЕЛЕНИЕ) - alm. Attribut (n), Beifügung (f), ing. attribute /ə'tribju:t/, fr. complément attributif, épithète, azərb. 1. atribut, əlamət (qrammatik təyin). – Gənc qrammatiklərdə in. d. və roman dilçiliyində yalnız təyinlərlə bağlı işlədilirdi, halbuki ən yeni qrammatikada cümlədə feldən başqa bütün sintaktik kateqoriyalara əlavə edilən sözləri göstərmək üçün işlədilir. Bu cür sözlərin əsas funksiyası təyin etməkdir. Adətən atributiv sifət (məs.: alm. d. /das neue Buch/ (təzə kitab)), genitiv atribut (məs.: alm. d. /der Tanz des Sängers/ (müğənninin vəqsi)), prepozisional (məs.: alm. d. /die Nacht im Hotel hoteldə bir gecə/), adverbial (məs.: alm. d. /dieser Tag hier/ (buradakı bir gün)), infinitiv qrup (məs.: alm. d. /die Lust zu lieben/ (sevmək həvəsi), təyin budaq cümləsilə (məs.: alm. d. /das Buch, das mich am meisten interessiert// (məni ən çox maraqlandıran kitab) və əlavə (məs.: alm. d. /dieser Junge ein wahres Talent// (bu gənc həqiqi talant) kimi növləri fərqləndirilir.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992; W.Motsch. Syntax des deutschen Adjektivs. «Studia Grammatika», Berlin, 1964.

АТРИБУТИВ - alm. attributiv, ing. attributive /ə'tribjutiv/, fr. attributif, azərb. təyin, təyin yerində işlədilən. - Məs.: Azərb. d. /Arxadakı ikimərtəbəli yaşıl bina.../.

Бах: Атрибут ←.

АТРИБУТИВНЫЙ (ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫЙ) - alm. attributiv, beifügend, ing. attributive /ə'tribjutiv/, fr. attributif, azərb. atributiv, təyini. - Təyinə aid olan, təyin rolunda çıxış edən, təyin xüsusiyyətlərinə xas olan. Məs.: alm. d. /Baku ist eine schöne Stadt//.

Бах: Атрибут ←.

АТРИБУТИВНО-ПРЕДИКАТИВНЫЙ - alm. attributiv-predikativ, ing. attributive-predicative /ə'tribjutiv pri'dikətiv/, fr. attributiv-prédictatif, azərb. atributiv-predikativ. - Atributiv-predikativ funksiyaları özündə cəmləşdirən. Məs.: /qara parça/; /parçanın rəngi qaradır//.

Бах: Атрибут ←.

АТРИБУТИВНАЯ СВЯЗЬ - alm. attributive Verbindung (f), ing. attributive connection (link) /ə'tribjutiv kə'nekʃən /lɪŋk/, fr. rapport attributif, azərb. atributiv, təyini əlaqə. - Təyinə aid olan, təyin rolunda çıxış edən, təyin xüsusiyyətlərinə xas olan əlaqə, atributiv əlaqə. Məs.: Azərb. d. /O elə adamdır ki, /özündən başqa heç kimi bəyənmir//. Bu təyin budaq cümləsidir, budaq cümlə /elə/ korrelatını təyin edir.

H.Seiler. Relativsatz, Attribut und Apposition. Wiesbaden, 1960.

АТРИБУТИВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ - alm. attributive Beziehung (f), ing. attributive relation /ə'tribjutiv rɪ'leɪʃən/, fr. relation attributive, azərb. atributiv əlaqə.

Вах: Атрибутивная связь ←.

АТРИБУТИВНЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА - alm. attributive Verbformen (Pl.), ing. attributive verb forms /ə'tribjutiv 'vɜ:b fɔ:ms/ fr. formes attributive du verbe, azərb. felin atributiv formaları. Məs.: alm. d. /der 'laʊfəndə 'man//, /die ge'laʊfənə 'ʃtrɛkə/; Azərb. d. /aʁlayan uʃaq/, /gələžək gün// və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin morfolojiyası. Bakı, 2002, s. 269-279.

АТТРАКЦИЯ ВРЕМЕННАЯ - alm. zeitliche Attraktion (f), ing. temporal attraction /'temp(ə)r(ə)l ə'trakʃ(ə)n/, fr. attraction temporelle, azərb. zaman tarazlaşdırması. - Məs.: fr. d. /Je voulais que tu le fasse toi-meme//, (Mən bilirəm ki, bunu sən özün edəcəksən). Burada budaq cümləsinin təsiri altında baş cümlənin də xəbəri imperfektdə işlənilir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 59.

АТТРАКЦИЯ ОТНОСИТЕЛЬНАЯ - alm. relative Attraktion (f), ing. (comparative), relative attraction /kəm'pɜrətiv/'relətiv ə'trakʃ(ə)n/, fr. attraction relative, azərb. nisbi tarazlaşdırma. - Məs.: ing. d. /When him (= he whom) we serve is away...//. Burada nisbi sifət özündən əvvəl gələnə qovuşub.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 59.

АУГМЕНТ - alm. Augment (m), ing. augment /ɔ:g'mənt/, fr. augment, azərb. auqment. – Fel kökünə əlavə edilən heca, heca auqmenti zaman formasının düzəlməsində iştirak edir. Məs.: Yunan dilində xəbər şəklinin keçmiş zamanı bu yolla düzəlir. Müq. et: yunan d. /αἰδεω/ (mən tərbiyə edirəm), ancaq /ἐ-ραἰδεω/ (mən tərbiyə etdim). Saitlə başlayan sözlərdə isə heca auqmenti saitə qarışır. Məs.: /osutto/ (mən qazıram), ancaq /ósuttov/ (mən qazdım).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 44.

АУГМЕНТАТИВНЫЙ - alm. augmentativ, vergrößernd, ing. augmentative /ɔ:g'məntətiv/, fr. augmentatif, azərb. gücləndirici, şiddətləndirici. – Hərəkətin sona qədər baş verməsini qabarıq şəkildə göstərən

tərz. Məs.: polyak d. /roz-/; rus d. /раз-, рас-/ sözünü. Müq. et: rus d. /разговориться/ (söhbətə başlamaq). Əksər hallarda hərəkətin başa çatmasını yox, başlanğıcını bildirir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər.

АУГМЕНТАТИВУМ – alm. Augmentativum (n), Amplifikativum (n), Vergröbungswort (n), Vergrößerungswort (n), ing. augmentativum /ɔ:g'mentətivim/, fr. augmentatif, -ve, azərb. augmentativum. – Sifətlərdən düzələn isimlər, sözün mənasını kobudlaşdırır və ya böyüdür. Məs.: rus d. /домище/ (çox böyük ev), /книжище/ (çox böyük kitab).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.44.

АУСЛАУТ (ИСХОД СЛОВА) - alm. Auslaut (m), ing. auslaut/'aʊslaʊt/, ultima /'ʌltimə/, fr. auslaute, (finale), azərb. auslaut (sözün sonu). - Sözün və morfemin mütləq sonluğu. Məs.: alm. d. /'zɑ:t/, /'lɑnt/ və s.

АУСЛАУТНЫЙ ЗВУК - alm. Auslaut (m), Endlaut (m), ing. auslaut sound /'aʊslaʊt saund/, fr. son auslaute, azərb. auslautlu səs. - Əsasın və ya sözün sonunda gələn səs. Alm. d. auslaut qanunu var. Bu qanuna görə söz və morfemlərin sonunda cingiltili samitlər və qısa saitlər işlənmə bilməz. Rus d. də söz sonunda cingiltili samitlər işlənmir. Azərb. d. isə söz sonunda samitlər karlaşır, kipləşən-partlayışlı tələffüz olunurlar. Məs.: Azərb. d. /ad/, /od/, /ət^h/, /mət^h/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АУСТРОАЗИАТСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. austroasiatische Sprachen (Pl.), ing. Austro-Asia(n) languages /'ɔstrəʊ 'eɪʃ(ə)(n),-=(ə)n 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues austro-asiatique, azərb. austro-Asiya dilləri. – Cənub-Şərqi, cənubi Asiyanın, habelə Hind okeanında bir sıra adaların əhalisinin (95 milyon) danışdıqları dillər ailəsi. Bu dillər ailəsinə 8 dil qrupu daxildir: semanq-sakay, vyetnam, mon-kxmer, palaunq, nikobar, kxasi, munda, naqali.

A.Ю.Ефимов. Некоторые проблемы развития фонаций в моно-кхмерских языках. М., 1978.

АФАЗИЯ - alm. Aphasie (f), ing. aphasia /5'feɪzjə/ə'feɪziə/, fr. aphasie, azərb. afaziya. - Afaziya əsəb sisteminin pozulması ilə bağlı danışq və eşitmə qabiliyyətinin itirilməsi. Afaziya danışqın düzgün qrammatik tərtibatının pozulmasından, lazım olan sözlərin seçilməsində və tələffüzündə danışanın səhvə yol verməsindən ibarətdir. Afaziya beynin aldığı müxtəlif cür zərbələrin, qıc olma və şişlərin nəticəsində yaranır. Nevropatoloqlar afaziyanın iki növünü göstərir: motor – xəstədə dili anlamaq və yazı qabiliyyəti qalır, ancaq danışq üzvləri zədələnmədən spontan danışq qabiliyyəti pozulur; sensor - xəstə danışılanı başa düşmür, ancaq spontan danışq qabiliyyəti qalır, yazılı ifadə və oxu da

mümkün olur. Adətən, afaziyanın bu növlərinə ayrılıqda rast gəlinmir. Sensor afaziyaadan əziyyət çəkənlər motor, yəni, danışğını düzgün qurmaqda da xeyli çətinlik çəkirlər.

P.O.Якобсон. Детский язык, афазия и общие звуковые законы. 1949-cu il almanca «Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze» (Stockholm) əsərin tərcüməsi, «Qeydlər» və «Şərhlər» prof. F. Yadıqarın (Veysəlinindir). Bakı, 1993.

АФАТИК - alm. Aphetiker (m), ing. aphasiaer /ə'feizə/, fr. aphetique, azərb. afatik. - Danışığında beyin yarımkürəsinin zədələnməsi nəticəsində qüsurları olan şəxs.

Вах: Афазия ←.

АФАТИЧЕСКИЙ - alm. aphatisch, ing. aphasish /ə'feizɪʃ/, fr. aphetique, azərb. afatik. – Вах: Афазия ←.

АФГАНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Пушту →.

АФЕРЕЗА - alm. Aphärese (n), Deglutination (f), ing. aphesis /eɪfɪsɪs/, fr. aphezise, azərb. afereza. – Sözünl anlautunda səsin düşməsi, itməsi. Bu anlaut səhvən artiklin və ya sözünün bir hissəsi kimi başa düşülür, ona görə də düşür. Məs.: /Lazur - Azur/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 36.

АФОРИСТИЧЕСКИЙ (ГНОМИЧЕСКИЙ) - alm. aphoristisch, gnomisch, ing. aphoristic /'afərɪstɪk/, gnomic(al) /'gnəumɪk(əl)/, fr. aphoristique, (gnomique), azərb. aforizm, aforistik (indiki zaman). - Ümumiləşmiş ifadələrdən (atalar sözləri, zərb məsələlər, hikmətli sözlərdən) istifadə olunan və hal-hərəkəti danışan vaxtda inkar etməyən indiki zaman (zamandanxaric forma). Məs.: Azərb. d. /Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 30.

АФОРИСТИЧНОСТЬ - alm. Aphorismus (m), ing. aphorism character /,5fə'rɪsm 'k5rɪktə/, fr. aphoristique, azərb. aforizm şəklində olma, aforizm mahiyyətində olma. - Məs.: Azərb. d. /gaş qayırdığı yerdə göz çıxartdı//.

Вах: Афористический ←.

АФРАЗИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. afrazische Sprachen (Pl.), ing. Afro-Azian languages /'afɹəʊ'eɪʃ(ə)n, -(ə)n 'l5ŋgwɪdʒɪz/, fr. langues afro-asiatiques, azərb. afraz dilləri. – Bu dillər Afrikanın şimal hissəsində, Kanar adalarında, Qırmızı dənizin sahillərində, həmçinin Qərbi Asiyada və Malta adasında yayılmışdır. Bu dillərdə üst-üstə 260 milyondan artıq adam danışır. Afraz dilləri beş qola ayrılır: semit dilləri, qədim misir dilləri, bərbər-liviya dilləri, çad dilləri və omot dilləri.

И.М.Дьяконов. Семито-хамитские языки. М., 1965; И.М.Дьяконов. Языки древней Передней Азии. М., 1967.

АФРИКААНС (БУРСКИЙ) ЯЗЫК – alm. Afrikaans Sprache (f), ing. Afrikaans language /afri'kɑ:ns 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue africaine, azərb. afrikaans (buz) dili. – German dillərindən biridir. CAR-ın rəsmi dövlət dillərindən biridir. Əsasən Transvaal əyalətində yayılmışdır. Afrikaans dili XVII əsrdə Niderland dilinin dialektlərinin, qohum dillərin (alm. və ing.) qarışması və inteqrasiyası nəticəsində yaranmışdır. Fonetik sistemi Niderland dilinin fonetik sisteminə yaxındır. Saitlərin müəyyən fonetik mövqedə burunlaşması və söz əvvəlində cingiltili novlu samitlərin karlaşması səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir.

C.A.Миронов. Африкаанский язык. М., 1969.

АФФЕКТИВНЫЙ (ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ) - alm. affektiv, emotional, ing. affective /ə'fektɪv/, highly emotional /,haɪli ɪ,mə-ʃn(ə)l/, fr. affective (émotionnel,-le), azərb. affektiv (emosional). - Subyektiv münasibət, əhval-ruhiyyə, hiss ifadə edən. Buna bəzən emotiv, ekspressiv də deyirlər.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 10.

АФФЕКТИВНАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. affektive, emotionale Intonation (f), ing. affective intonation /ə'fektɪv ɪntəneɪʃ(ə)n/, fr. intonation affective, azərb. affektiv intonasiya. – Emosional danışqda dinləyənin diqqətini daha çox cəlb etmək üçün işlənir. Məs.: Azərb. d. /Yoldaşlar, biz bu il pambıq planını artıqlaması ilə yerinə yetirəcəyik//. F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АФФЕКТИРОВАННОЕ УДАРЕНИЕ - alm. affektierende Betonung (f), ing. emphatic accent (stress) /ɪm'fʌtɪk '5ksənt/stress/, affected accent /ə'fektɪd '5ksənt/, fr. accentuation affectée, azərb. xüsusi qeyd edilən, vurğulanan, ifadəli vurğu. - Asılı üzvün əsas mövqeyə keçməsinə müşayət edən vurğu. Məs.: ing. d. normal danışqda belə deyilir: /I have finished it//, ancaq bu fikri şəstlə, lovğalıqla deyəndə belə səslənir /I have actually finished it//.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 10.

АФФИКС - alm. Affix (n), ing. affix /'fɪks/, fr. affixe, azərb. affiks. - Söz tərkibində işlənilib, onun qalan hissəsinin məna, forma və funksiyasını dəyişdirən morphem. Ümumi dilçilikdə bunlara formant və ya formal morfemlər də deyirlər. Affiks termini ilk dəfə yəhudi qrammatikasında 1506-cı ildə işlənmişdir. Söz tərkibindəki mövqeyinə uyğun olaraq affikslər müxtəlif növlərə bölünürlər: önşəkilçisi (prefiks), içşəkilçisi (infiks), son şəkilçi (suffiks). - İç şəkilçi söz kökünə daxil edilməklə onu dəyişdirən şəkilçidir. Bu şəkilçilər Azərbaycan dili üçün səciyyəvi deyildir. Önşəkilçiləri söz kökünün önünə artırılır. Bu qəbildən olan şəkilçilər dilimizə ərəb və fars dillərindən keçmədir. Qeyd: Son dövrlərdə artıq dilimizdə (bi-, na-) şəkilçilərinin əvəzinə onların ekvivalenti olan son şəkilçilər işlədilir. Məs.: /bimürvət – mürvətsiz/, /nainsaf – insafsız/

və s. Son şəkilçi sözün sonuna artırılan şəkilçilər Azərbaycan dili üçün daha səciyyəvidirlər. Bunlar aşağıdakı kimi təsnif olunurlar: a) sözdüzəldici şəkilçilər (artırıldığı sözlərdən yeni sözlər əmələ gətirənlər). Məs.: Azərb. d. /dəmir/ + /çi/; b) sözdəyişdirici şəkilçilər (sözün morfoloji və sintaktik əlaqələrini göstərən şəkilçilərdir: hal, şəxs, zaman və s. şəkilçiləri). Məs.: Azərb. d. /at/, /atın/ və s. Məhsuldarlığına görə şəkilçilər iki yerə bölünürlər: a) məhsuldar şəkilçilər (yəni, daha çox işlənən) şəkilçilər; b) qeyri-məhsuldar şəkilçilər (çox az işlənən şəkilçilər). Tərkibinə görə də şəkilçilər iki yerə bölünürlər: a) mürəkkəb; b) sadə şəkilçilər. Sadə şəkilçilər daxili morfemlərə bölünməyən şəkilçilərdir. Məs.; /yaz – yaz – ı/, /su – su – lu/. Mürəkkəb şəkilçilər – daxili morfemlərə bölünən şəkilçilərdirlər. Məs.: Azərb. d. /dəmir+çilik/. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 30; Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 1992.

АФФИКС СЛОВОИЗМЕНТЕЛЬНЫЙ - alm. wortveränderndes Affix (n), ing. inflexional affix /ɪn'fleksjənəl '5fiks/, fr. affixe flectionnel, azərb. söz dəyişdirici şəkilçi. Azərb. d. (in)⁴ sözdəyişdirici şəkilçilərdir. Məs.: /at+ın/, /ət+in/, /ot+un/, /üz+ün/ və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 1992.

АФФИКС СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ - alm. wortbildendes Affix (n.), ing. derivational (word-building) affix /,deri'veɪʃənəl /wɜ:d 'bɪldɪŋ/5fiks/, fr. affixe formatif, dérivation affixale, azərb. sözdüzəldici şəkilçi. Azərb. d. (li)⁴, (çi)⁴ sözdüzəldici şəkilçidir. Məs.: /dağ+li/, /dəmir+çi/ və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 1992.

АФФИКСАЛЬНЫЙ - alm. affixal, ing. affixal /'5fiksəl/, fr. affixal, azərb. affiksal.

Вах: Аффикс ←.

АФФИКСАЛЬНАЯ МОРФЕМА - alm. affixales Morphem (n), ing. affixal morpheme /'5fiksəl 'mɔ:fi:m/, fr. morphème affixal, azərb. affiksal morfem.

Вах: Аффикс ←.

АФФИКСАЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ (ДЕРИВАЦИЯ) - alm. affixale Wortbildung (f), Derivation (f), ing. affixal word-building (derivation) /'5fiksəl wɜ:d 'bɪldɪŋ/,deri'veɪʃ(ə)n/, fr. dérivation affixale, azərb. affiksli sözdüzəltmə. Azərb. d. (sız)⁴ şəkilçisi ilə düzələn sözlər. Məs.: /ağıl+sız/, /ət+sız/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 61.

АФФИКСАЦИЯ (ПРОГРЕССИВНАЯ ДЕРИВАЦИЯ) - alm. Affigierung (f), (progressive Derivation) (f), ing. affixation /,5fik'seɪʃən/, progressive derivation /prəu'gresɪv,deri'veɪʃ(ə)n/, fr. affixation,

(*dérivation progressive*), azərb. affiksasiya, şəkilçi qəbul etmə. - Kök və əsaslara şəkilçilərin artırılmasından ibarət morfoloji proses. Məs.: alm. d. /'le:r+ər/ (müəllim), ing. d. /'ti:tʃ+ər/ (müəllim) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 53.

АФФИКСИРУЮЩИЕ ЯЗЫКИ - alm. affigierende Sprachen (Pl.), ing. affixing languages /ə'fiksɪŋ 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues affixales, azərb. affiksli dillər. - Flektiv dillərdən fərqli olaraq söz formalarını affikslərin köməyi ilə düzəldən dillər. Hind-Avropa və türk dilləri buna misal ola bilər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 53.

АФФИКСОИД - alm. Affixoid (m), Halbaffix (n), ing. semi-affix /semi 'afiks/, fr. affixoïde, azərb. affiksoid. - Affiks (şəkilçi) funksiyasını yerinə yetirən kök morfem. Məs.: rus d. /Полусон/ sözündə (полу - prefiksoid), литературовед sözündə исə (-вед suffiksoiddir).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 53.

АФФРИКАТА - alm. Affrikata (f), Verschlußengelaut (m), ing. affricate /'afrikət/, fr. affriquée, azərb. afrikat iki samitin birləşməsindən alınan səs. Məs.; rus d. «ц» (t_s) və «ч» (tʃ), Azərb. d. «ç» (tʃ) və «с» /dʒ/. Tələffüzü zamanı partlayışın nova keçməsilə düzələn səs. Afrikat bir morfem daxilində bölünməz fonemdir. Məs.: Azərb. d. iki afrikat var: /dʒ/, /tʃ/; alm. d. 3 afrikat var: /t_s/, /t ʃ/, /p_f/.

F.Veysəlli (Yadigar). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

АФФРИКАТА ГУБНО-ГУБНАЯ - alm. Labialaffrikata (f), ing. bilabial affricate /baɪ'leɪbjəl 'afrikeɪt/, fr. affriquée bi-labiale, azərb. qoşadodaq afrikatı. - Alt dodağın üst dodağa və ya üst dişlərə az ya çox yaxınlaşması, toxunması ilə tələffüz edilən samitlər. Alm. d. /p_f/ buna misal ola bilər.

F.Veysəlli (Yadigar). Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

АФФРИКАТА ДОРСАЛЬНАЯ - alm. dorsale Affrikata (f), ing. dorsal affricate /'dɔ:səl 'afrikeɪt/, fr. affriquée dorsale, azərb. dorsal afrikat. - Dilin üst hissəsinin fəal iştirakı ilə yaranan samitlər. Məs.: alm. d. /t_s/, /t ʃ/; Azərb. d. /dʒ/, /tʃ/.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АХВАХСКИЙ ЯЗЫК – alm. Ahwahisch (n), ing. Akwakh-language /ə'kwɪk 'lɪŋɡwɪdʒ/, also, /akhvakhs/, fr. langue Akhwakhe, azərb. axvax dili – Avar-and-tsex dillər ailəsinin avar-and yarımqrupuna daxildir. Dağıstanın Axvax və Sovetski bölgələrində yayılmışdır. 6 minə qədər daşıyıcısı vardır. İki dialekti vardır: şimal və cənub.

З.И.Магомедбеков. Ахвуахский язык. Тбилиси, 1967.

АХЛАУТ - alm. Achlaut (m), ing. Ach-laut /ak'laʊt/, fr. achlaute, azərb. axlaut. - Dilarxası kar samit. Məs.: alm. d. «ch» hərf birləşməsinin arxa sıra saıtlərin qonşuluğunda /x/ kimi tələffüzünü nəzərə çarpdırmaq üçün işlənən termindir. Məs.: «acht» />'axt/ (səkkiz), «lachen» /'laxən/ (gülmək). Bundan fərqli olaraq «ch» hərf birləşməsinin ön sıra saıtlərinin qonşuluğunda tələffüzünü nəzərə çarpdırmaq üçün «Ich - laut» terminindən istifadə olunur. Məs.: «ich» />iç/ (mən), «Milch» /'mılç/ (süd). N.S.Trubeskoy /x/ və /ç/-ni eyni fonemin variantları hesab edirdi. Sankt – Peterburq məktəbi isə onları müxtəlif fonemlər kimi götürür.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

АХРОНИЯ - alm. Achronie (f), ing. achrony /,5krəʊ'ni/, fr. achronie, azərb. axroniya. - Dil hadisələrinin linqvistik araşdırılmasında zaman faktorunun istisnasını (lingvistik tədqiqatlardan xaricini) tələb edən və insan dilinin xüsusiyyətlərinin ümumilikdə öyrənilməsinə qarşısına məqsəd qoyan yanaşma. Belə tədqiqatlar nəticəsində müəyyənləşdirilən xüsusiyyətlər əslində heç bir zaman dəyişmir və dilin bütün inkişaf mərhələlərində özünü büruzə verir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 62.

– Б –

БАВАРСКИЙ ДИАЛЕКТ – alm. die bayrische Mundart (f), Bayrisch (n), ing. Bavaria(n) dialect /bə'veɪrɪə(n) 'dʌɪləkt/, fr. dialecte Bavaois, azərb. bavariya dialekti. – Bavariyanın şərqində ən böyük alman dialekti. Əsas əlaməti /a/ və /â/-nin /ɔ/və /ɔ:/-ya keçməsilə səciyyələnilir. Məs.: «Acker» → /ɔka/, «Ader» → /ɔ:da/, /a"/ və /œ/- nin /a/ və ya /a:/- ya keçməsi. Müq. et: /Nächte/ → /naxt/, «Käse» → /ka:s/. Leksik səciyyədə «Donnerstag» (cümə axşamı), «Dienstag» (çərşənbə axşamı) əvəzinə müvafiq olaraq /Pfinztag/, /Erchtag/ və s. işlənilir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 120.

БАГВАЛИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Bagvalisch (n), ing. Bagvalin language /'b5gvəlɪn 'l5ŋgw9dʒ/, fr. langue bagvaline, azərb. baqvalin dili. – Avar-ando-tsez dillərinin and dil yarımqrupuna məxsus dillərdən biridir. Dağıstanın Sumadin və Axvax rayonlarında yayılmışdır. Bu dildə 4 minə qədər adam danışır. Üç dialektə bölünür: Kvanda və Qemerso kəndlərinin, Tlondod və Xuştad kəndlərinin və Tlisi və Tlibişo kəndlərinin dialektləri. Yazısız dildir.

T.E.Гудава. Багвалинский язык. «Языки народов СССР», т. 4, М., 1967.

БАГИРМИ - alm. Bagirmi (n), ing. Bagirmi /'bagırmı/, fr. langue bahirmienne, azərb. baqirmi. – Mərkəzi Sudan dil qruplarına aid dildir. Çad respublikasında yayılmışdır. Təqribən 1,5 milyon daşıyıcısı vardır. Yazısız dildir.

H. Gaden. Essai de grammaire de la langue baguirmienne. R., 1909.

БАЗА – alm. Basis (f), Grundlage (f), ing. base /beɪz/, basis /'beɪsɪs/, foundation /faʊndeɪʃ(ə)n/, fr. base, azərb. baza, əsas. – 1) Kök morfem; 2) Mürəkkəb quruluşlu sözlərin əsas hissəsi; 3) Sözüün ilkin leksik mənasını özündə cəmləşdirən iki (üç) samitlərin məcmusu. N.Xomskinin törəmə qrammatikasında dilin sintaksisi iki cür qaydalar sisteminə bənzədilir: 1. Basis sistemi, bu alt qatlarını (strukturları) törədir; 2. Transformasiya sistemi, bu da dilin üst qatlarını (strukturları) yaradır. Basis sistemi dərinəki qrammatik əlaqələri abstrakt formada törədir (baza struktural qrammatikanın əvəzetmə qaydaları). Transformasiya qaydaları isə udulma, yenidən düzəlmə və yanaşma üçün mövcud qaydalardır. Basis qaydaları yeni söyləmlərin əmələ gəlməsini nəzərə alır, yəni formaların əvəzedici qaydalarıdır. Məs.: A...S, burada fraza struktur qrammatikasının inisial göstəriciləridir, onlar basis əmələ gətirir.

N.Chomsky. Cartesianische Linguistik. Ein Kapitel in der Geschichte des Rationalismus. Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft. Tübingen, 1971, s. 56-57.

БАЗА АНАЛОГИЧЕСКАЯ - alm. analogische Basis (f), ing. analogic(al) basis /,5nə'ɫɔdʒɪkəl beɪsɪs/, basis of analogy /ə'n5ɫɔdʒɪ əv beɪsɪs/, fr. base analogique, azərb. analoji baza. - Bənzər söz düzəltmək üçün nümunə olan söz. Məs.: Azərb. d. /dolma/ sözünün /doldurmaq/ sözündən düzəlməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 62.

БАЗА АРТИКУЛЯЦИОННАЯ - alm. Artikulationsbasis (f), ing. articulation basis /5:ɫɪkju'leɪʃən 'beɪsɪs/, fr. base articulation, azərb. artikulyator baza. - Müəyyən bir dildəki səslərin tələffüzü üçün danışq üzvlərinin bütün hərəkətlərinin məcmusu.

Вах: Артикуляционная база ←.

БАЗА ВИРТУАЛЬНАЯ - alm. virtuelle Basis (f), ing. virtual basis /'və:tjuəl 'beɪsɪs/, fr. base virtuelle morphologique, azərb. mümkün morfoloji baza. - Morfoloji cərgənin üzvlərinin bir-birinə bilavasitə əlaqəsinin yolu ilə deyil, vasitəsiz, yəni hər hansı bir söz formanın elementlərinin morfonolojişməsi nəticəsində yaranan baza. Məs.: rus d. /мал-(ина) və смород-(ина)/ virtual morfoloji baza təşkil edir, çünki onlar bilavasitə leksem səviyyəsində bağlılığı ilə deyil, hər ikisində /-ина/ morfem olması ilə seçilir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 62.

БАЗА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ - alm. derivative Basis (f), wortbildende Basis (f), Wortbildungsbasis (f), ing. derivational basis /deri'veɪʃnəl 'beɪsɪs/, word-formative basis /'wɜ:d 'fɔ:mətɪv 'beɪsɪs/, fr. base de formation des mots, azərb. sözdüzəldici baza. - Müəyyən bir dilin sözdüzəltmə sisteminin əsasını təşkil edən struktur morfoloji xüsusiyyətlərin məcmusu. Məs.: alm. d. sifətlərə /-heit/ şəkilçisi əlavə eiməklə sifətlər düzəltmək olur. Müq. et: /frei/+heit/ → /Freiheit/ (azadlıq), /schön/+heit/ → /Schönheit/ (gözəllik) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.48.

БАЗИСНЫЙ АНГЛИЙСКИЙ – alm. Basisenglisch (n), ing. Basic English /'beɪsɪk 'ɪŋɡlɪʃ/, fr. l'anglais de base, azərb. əsas ingilis dili.

Вах: Базисный язык →.

БАЗИСНЫЙ КОМПОНЕНТ – alm. Basiskomponente (f), ing. basic component /'beɪsɪk kəm'pəʊnənt/, fr. constitutive de base, azərb. bazis (əsas) komponenti. – Tərədici transformasiya qrammatikasında ümumi qrammatikanın fraza struktur qaydalarından (Phrasestrukturen), subkategorizasiya qaydalarından (Subkategorisierungsregeln) və leksikondan ibarət olan cümlələr sinfi düzəldir. Bunlar qrammatikanın transformasional komponenti üçün verilən strukturlardır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 122.

БАЗИСНАЯ МОРФЕМА – Вах: Корень →.

БАЗИСНАЯ СТРУКТУРА – Вах: Глубинная структура →.

БАЗИСНЫЙ ЯЗЫК – alm. Basissprache (f), ing. basic language /'beɪsɪk 'lɪŋɡwɪʃ/, fr. langue de base, azərb. bazis dili. – İngilis məntiqçisi C.K.Oqden 1930-cu ildə ingilis dilinin Beynəlxalq ünsiyyət dilinə çevriləmsini təklif edib. O, qrammatik cəhətdən qüsursuz sayılan ingilis dilini əcnəbilər üçün yararlı hala salmaq üçün onu sadələşdirdi, onda daha az qrammatik forma saxladı ki, onları yaxşı yadda saxlamaq olsun. Məs.: O, /to be/ (olmaq) felinin 7 formasını və bir neçə qaydasız sayların düzəlişini saxladı.

Amma yenə çətinliklər qalırdı. Qüvvətli fellərin keçmiş zaman forması qaydaya təbə olmadığından bu fellər bir-bir öyrənilməlidir. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması Oqdenin əsas vəzifəsi idi. O, bunu «Basic English» («British-American Scientific International Commercial English» - Britaniya-Amerika Elmi Beynəlxalq Kommersiya ingiliscəsi) adlandırırdı. O, felləri, demək olar ki, tamam uzaqlaşdırır, bu da yalnız öyrənilməsi vacib olan 20 000 söz və ifadə demək idi. Bəzi mənbələrə görə Oqden 18 fel saxlayır, yerdə qalanlarını feli birləşmə ilə verir. Məs.: /to put a question/ (sual vermək), (soruşmaq) /to ask/ əvəzinə, /to give money/ (almaq) əvəzinə /to buy/ və s.

Qrammatikanı bu yolla sadələşdirmək olar, amma sözləri azaltmaq qeyri-mümkündür. Elə buna görə Oqden ingilis dilinin söz fondunu

maksimum azaldıb yalnız tələbatı ödəyən sözləri saxlayıb. Bunun üçün sözləri yalnız bir dəfə işlətməklə o, cəmi 850 söz seçir. Bu sözlər təkcə əcnəbilər üçün deyil, həm də ingilislərin özləri üçün nəzərdə tutulur.

Bu dildə cəmin yalnız /-s/-lə düzələn forması vardır, müqayisə isə yalnız more/most ilə düzəlir. Bu dil dünyada köməkçi dil funksiyasını yerinə yetirməli idi, özü də 60 saatda öyrənilə bilər.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 46-47.

БАКТРИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Baktrisch (n), ing. Bactria(n) language /'baktɾiə(n) 'lɪŋgwəɹɔʒ/, fr. langue bactérienne, azərb. baktəriya dili. – İran dillərindən biridir (ölü dildir). Amudərya çayının sahilı boyunda və Qissar aşırımında yayılmışdır. Kuşan şahlığının rəsmi dövlət dili olmuşdur.

И.М.Стеблин-Каменский. Бактрийский язык. М., 1981.

БАЛКАНИСТИКА – alm. Balkanistik (f), ing. Balcani studies /'bɔ:lkənɪ: stʌdɪz/, fr. étude balkanique, azərb. balkanşünaslıq. – Balkan xalqlarının dili, ədəbiyyatı və mədəniyyəti haqqında elm. Buraya həmçinin balkan dillərinin (alban, bolqar, makedon, serbxorvat, rumın və yeni yunan dilləri aiddir) öyrənilməsi də daxildir.

БАЛЛИСТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ - alm. ballistische Bewegung (f), ing. ballistic movement /bə'listɪk 'mu:vmənt/, fr. mouvement balistique, azərb. ballistik hərəkət (yerdəyişmə). - Samitlərin tələffüzü zamanı hava dəhlizinin daralması, yaxud maneələrin əmələ gəlməsilə nəticələnən danışq üzlərinin hərəkəti.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 63.

БАЛТИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. baltische Sprachen (Pl.), ing. Baltic languages /'bɔ:ltɪk/ 'bɔlt 'lɪŋgwəɹɔʒɪz/, fr. les langues baltees, azərb. baltika dilləri. – Hind-Avropa dilləri qrupu. Baltika dilləri şərq baltikyanı (Latviya, Litva və Polşanın şimal-şərqini və qismən də Belorusiya) əraziləri əhatə edir. 1845-ci ildən bu dilləri hind-Avropa dillərinin baltik dilləri qrupu kimi ümumi ad altında birləşdirilməsinə cəhd göstərilib. Müasir Baltik dilləri latış və litov dilləridir (bəzən dilçilər latqal dilini də qeyd edirlər). Ölü Baltik dillərinə pruss dili (Şərqi Prussiyada, bu dilin daşıyıcıları hal-hazırda alman dilində danışrlar), yatvyaj, kurş, selon, qalind və s. dilləri daxildirlər.

E.Frankens. Die baltischen Sprachen. Heidelberg, 1950; В.Н.Топоров. Балтийские языки. «Языки народов СССР» т. 1.М.1966.

БАЛТИСТИКА – alm. Baltistik (f), ing. Baltistic studies /'bɔ:ltɪstɪk/'bɔlt stʌdɪz/, fr. étude baltique, azərb. baltikşünaslıq. – Baltik dilləri, ədəbiyyatları və mədəniyyətləri haqqında elm.

Вах: Балтийские языки ←.

БАЛУЧИ – Вах: Курдский язык →.

БАМАНА – alm. Bamana-Sprache (f), ing. Bamana language /ba'ma:nə 'lɪŋgwɹɔɖʒ/, fr. langue bamana, azərb. bamana dili. – Manda dillərindən biridir. Malinke və diula dilləri ilə birlikdə mandinqo dil birliyini əmələ gətirir. Mali (fransız dili ilə bərabər bu dövlətin ikinci rəsmi dövlət dilidir), Seneqal və Qvineyada yayılmışdır. 3 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Çoxlu sayda dialektlərə bölünüb: bamako, senqu, kalonqe, koqoro və s. Zəngin saitlər sisteminə malikdir. Tonal dildir, lakin bu cəhət kifayət qədər araşdırılmamışdır. 1967-ci ildə latın qrafikası əsasında yazısı tərtib olunmuşdur.

M.Delafoffe. La lanque mandingue et ses dialectes (malinke, bambara, dioula). t.1. P., 1929.

БАМБАРА - Вах: Манде →.

БАНТОИД – Вах: Бенуэ-конголезский →.

БАНТУ ЯЗЫКИ - alm. Bantu-Sprachen (Pl.), ing. Bantu languages /ban'tu:/bantu: 'lɪŋgwɹɔɖʒɪz/, fr. langues bantu, azərb. bantu dilləri. – Benue-konqlez dilləri yarımqrupuna daxildir. Afrikanın mərkəzində və cənubunda yayılmışdır. Təqribən 160 milyona qədər insanın ünsiyyət vasitəsidir. Bu dillərdə fonemlərin kəmiyyəti müxtəlifdir: 53-dən 22-ə qədər artıb-azalır. Tipoloji cəhətdən aqqlütinativ dillərə aiddir.

Н.В.Громова. Части речи в языках банту и принципы их разграничения. М., 1966; И.Н.Топорова. Типология фонологических систем языков банту. М., 1975.

БАРИТОНИЧЕСКИЙ - alm. Bariton (m), ing. baritone /'bɪrɪtoun/, fr. baryton, azərb. bariton. – 1) Tenorla (ən yüksək kişi səsi), bas (ən aşağı kişi səsi) arasında orta mövqedə olan kişi səsi; 2) Bu səmə malik adam; 3) Nəfəsli mis alət.

Л.В.Бондарко. Звуковой строй современного русского языка. М., «Просвещение», 1977; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

БАРИТОННЫЙ (ГОЛОС) - Вах: Баритонический ←.

БАРЬЕРНАЯ ТЕОРИЯ – alm. Barrieren-Theorie (f), ing. barrier-theory /'bəriə 'θiəri/, fr. théorie de barrière, azərb. baryer (manə) nəzəriyyəsi. – N.Xomskinin «Barriers» kitabından sonra (1986) idarə əlaqələrini vahid mövqedən şərh edən nəzəriyyədir. Burada sadələşməyə can atılır ki, bu da idarənin hədudlarını və çərçivəsini müəyyənləşməsinin mərkəzində manə kimi durur.

N.Chomsky. Barrieres. Cambridge Mass., 1986.

БАСКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Baskisch (n), ing. Basque languages /bɪsk/ba:sk 'lɪŋgwɹɔɖʒ/, fr. langue basque, azərb. bask dili. – Geneoloji baxımdan təcrid olunmuş dildir. Basklar ölkəsinin (İspaniyada muxtar əyalətdir) rəsmi dövlət dillərindən (ispan dili ilə yanaşı) biridir. Fransada Atlantik Pireneyində məişət dili səviyyəsində işlədilir. Bu dildə Fransada

130 min, İspaniyada isə 500 minə qədər insan danışır. Əsasən iki dialektə bölünür: qərbi (biskay dialekti); mərkəzi-şərqi (qipuskoan dialekti). Bask dilinin fonoloji sisteminin saitləri ispan dilinə çox yaxındır. Zəngin şəkilçiləri olan bu dil morfolojiyasına görə aqkülitativ dillərə aiddir. Sintaktik baxımdan erqativ dildir. Söz sırası mübtəda, tamamlıq, xəbər (MTX) – modelidir.

В.Шимарев. Очерки по истории языков Испании. М.-Л., 1941; R. Lafon. Le systeme du verbe basque au XVI siecle. t. 1-2, Bordeaux, 1943.

БАШКИРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Baschkirisch (n), ing. Bashkir languages /baʃˈkiə ˈlɪŋɡwɹɔdʒ/, fr. langue bachkire, azərb. başqırd dili. – Türk dilləri ailəsinə aid dillərdən biridir. Başqırdıstan Respublikasında və Rusiya Fədarasiyasının Orenburq, Çelyabinsk, Qurqan və Yekaterinburq vilayətlərində yayılmışdır. 1 milyona qədər daşıyıcısı vardır. İki dialektə bölünür: şərqi (kuvakan) və cənub (yurmatin). 1928-ci ilə qədər ərəb qrafikası, 1929-cu ildən latın qrafikası, 1939-cu ildən isə kiril əlifbası əsasında yazı sisteminə malikdir.

Н.К.Дмитриев. Грамматика башкирского языка. М.-Л., 1948; Ж.Ф.Киекбаев. Башкорт дилинин фонетикасы. Уфа, 1958.

БАХУВРИХИ - alm. Bahuwrihi (n), ing. Bahuwrihi /bahʊˈvr:hi/, fr. bahuwrihi, azərb. baxuvrixi (Hindu dilində çox düyüsü olan deməkdir). - Mənsubiyyət, sahiblik mənası bildirən mürəkkəb söz. Bunlara bəzən yiyəlik birləşməsi də deyirlər. Məs.: Azərb. d. /enlikürək, qaragöz, şirindil/ və s. Tərkib isimləşir, ona görə əlamətin daşıyıcısı dilə gətirilmir və bu tərkiblərə ekzosentrik tərkiblər deyilir. Müq. et: alm. d. /Langbein/ (uzun ayağı olan adam).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 137.

БЕГЛЫЙ - alm. fließend, geläufig, ing. unstable /ˈʌnˈsteɪbl/, fluent /fluənt/, superficial /ˈsju:pəˈfiʃəl/, fr. caduque, azərb. 1) rəvan, asan; 2) davamsız, dəyişkən. Məs.: Azərb. d. /rəvan tələffüz/, /axıcı nitq/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 63.

БЕГЛЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. fließender Vokal (m), ing. unstable vowel /ˈʌnˈsteɪbl ˈvauəl/, «fugurative» vowels /ˈfɪɡjʊrətɪvˈvauəl/, fr. voyelle caduque, azərb. düşən (mütəhərrik) saitlər. - Müasir Azərbaycan dilində danışiq aktında çoxhecalı sözlərin birinci hecasında işlənən /ɫ/ və /ʎ/ saitləri düşür. Məs.: /d^ɫlləndi/, /q^ʎlms^ʎndi/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005; А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001; Г.М.Богомазов. Современный русский язык. Фонетика. М., 2002.

БЕЖТИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Beztisch (n), ing. bejitin /bɪʒi:tɪn/, also Bezitin languages /beʒiti:n ˈlɪŋɡwɹɔdʒ/, fr. langue bejtine, azərb. bejtin dili. – Tsez dillərindən biridir. Dağıstanın Suntin və Gürcüstanın Kvarel

rayonlarında yayılmışdır. Təqribən 3 minə qədər daşıyıcısı var. Üç dialektə bölünür: bejtin, tlyadal və xoşarxotin. Lüğət tərkibində gürcü dilindən keçmə sözlər üstünlük təşkil edir.

Е.А.Бокарев. Цезские языки Дагестана. М., 1959; Г.И.Мадиева. Грамматический очерк бежтинского языка. Махачкала, 1965.

БЕЗАНТЕЦЕДЕНТНОЕ ПРИДАТОЧНОЕ - alm. Nebensatz ohne Antezedent (m), ing. antecedentless clause /antɪ'sɪ:d(ə)ntlɪs klɔːz/, fr. subordonnée sans antécédent, azərb. antesedentsiz budaq cümlə. - Baş cümlənin tərkibində antesedent (ilk üzvü) olmayan budaq cümlə. Məs.: Azərb. d. /Dəniz sahilində yaşıllıqlar uzanıb gedir//.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 354.

БЕЗАФФИКСНЫЙ - alm. affixlos, ing. non-affixal /'nɔn '5fɪksəl/, fr. sans affixe, azərb. affikssiz. – Affikslərdən sözdüzəltmə vasitəsi kimi istifadə olunmaması. Məs.: rus d. /бер, зов, ход/ və s; alm. d. /Gang/, /Rat/ və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; В.В.Виноградов. Русский язык. М., 1972.

БЕЗАФФИКСНЫЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ - alm. affixloses Wortbildungsmittel (n), ing. non-affixal word-formation (derivation) method /'nɔn '5fɪksəl wɜːd-fɔ'meɪʃən (,derɪ'veɪʃən) 'meθəd/, fr. manière de formation des mots sans affixe, azərb. affikssiz sözdüzəltmə üsulu. - Əsasdan (fel və sifətlərdən) şəkilçi artırmadan yeni sözlərin yaranması. Məs.: Azərb. d. /qaradan artıq boyaq yoxdur//.

Вах: Безаффиксный ←.

БЕЗАФФРИКАТИВНЫЙ - alm. ohne Affrikate (f), ing. non-affricate /nɔn 'ɒfrɪkeɪt/, fr. sans affriquée azərb. afrikatsız. – Aşağıdakı parçada bir dənə də olsun afrikat işlənməyib.

Heydər baba, gün dalıvı dağlasın,
Üzün gülsün, bulaqların ağlasın,
Uşaqların bir dəstə gül bağlasın,
Yel gələndə, ver gətirsin bu yana,
Bəlkə mənim yatmış bəxtim oyana.

М.Şəhriyar. Aman ayrılıq. Bakı, 1981, s. 18.

БЕЗГЛАГОЛЬНЫЙ - alm. verblos, ing. non-verbal /'nɔn vɜːbl/, fr. sans verbal, azərb. felsiz. - Tərkibində fel olmayan, fel iştirak etməyən cümlə. Məs.: Azərb. d. /Səhər. Hər tərəf duman//; ing. d. /John and Marie/; alm. d. /Hans und Karl/ və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər.

БЕЗГЛАГОЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. verbloser Satz (m), ing. non-verbal sentence /'nɔn vɜːbəl 'sentəns/, verbless sentence /vɜːbles 'sentəns/, fr. proposition sans verbal, azərb. felsiz cümlə. - Adlıq cümlələr. –

Вах: Безглагольный ←.

БЕЗГОЛОСЫЙ - alm. stimmlos, lautlos, tonlos, ing. unvoiced /'ʌn'vɔɪst/, voiceless /'vɔɪsles/, surd /sə:d/, breathed /breθt/, fr. sans voix, azərb. kar. - Səs tellərinin iştirakı olmadan yaranan samitlər. Bunlara kar samitlər deyirlər. –

Вах: Глухие согласные →.

БЕЗЛИЧНО-БЕЗОБЪЕКТНЫЙ ГЛАГОЛ - alm. unpersönlich-objektloses Verb (n), ing. non-finite objectless verb /'nɔn faɪ'naɪt 'ɔbdʒɪktlɪs vɜ:b/, fr. verbe impersonnel, azərb. şəxssiz -obyektsiz fel. - Buraya təbiət hadisələrini bildirən fellər aiddir. Məs.: ing. d. /It rains// (yağış yağır); alm. d. /Es regnet// (yağış yağır); /Es schneit// (qar yağır); fr. d. /il pleut/; rus. d. /Смеркается// və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 377.

БЕЗЛИЧНО-БЕЗОБЪЕКТНЫЙ ЗАЛОГ - alm. unpersönlich-objektloses Genus (n), ing. impersonal- objectless voice /ɪm'pɜ:snəl 'ɔbdʒɪktlɪs 'vɔɪs/, passive voice /'pɜ:sɪv 'vɔɪs/ fr. voix impersonnel, azərb. şəxssiz-obyektsiz tərz. - Rus dilində «-ся» sonluğu ilə bitən fellərin leksik-sintaktik mənası. Məs.: rus d. /Мне не спится/;

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 153.

БЕЗЛИЧНО-ГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. unpersönlich-verbale Wortverbindung (f), ing. impersonal-verbal word-combination (phrase) /ɪm'pɜ:snəl vɜ:bəl wɜ:d ,kəmbi'neɪʃ(ə)n /freɪz/, fr. groupe de mots de verbe impersonnel, azərb. şəxssiz-feli söz birləşməsi. Məs.: alm. d. /Es darf gelacht werden (Gülmək olar)//; rus d. /Должно быть, он уже там//

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 64.

БЕЗЛИЧНО-ПРЕДИКАТИВНЫЕ СЛОВА - alm. unpersönlich-predikative Wörter (Pl), unpersönliche Prädikative (Pl), ing. impersonal predicative words /ɪm'pɜ:snəl pri'dɪkətɪv 'wɜ:dz/, fr. mots impersonnel prédictatif, azərb. şəxssiz predikativ sözlər. - Əsasən şəxssiz cümlələrdə yalnız xəbər rolunda çıxış edən və dəyişməyən sözlərin bir növü. Məs: Azərb. d. /будур/, /vaxtdır/, /bu da bu/, /əcəbdir/, rus d. /стыдно/, /жаль/, /досадно/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 64.

БЕЗЛИЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. unpersönlicher Satz (m), ing. impersonal sentence /ɪm'pɜ:snəl 'sentəns/, fr. proposition impersonnelle, azərb. şəxssiz cümlə. - Tərkibində mübtəda iştirak etməyən və təsəvvür də olunmayan təktərkibli sadə cümlə. Belə cümlələrdə proses və ya hal subyektlə və ya fəal icraçı ilə əlaqəli olmur. Məs.: alm. d. /Es donnert//, (İldırım çaxır) /Es schneit// (Qar yağır); ing. d. /It rains// (yağış yağır) və s.

Вах: Безлично-безобъектный глагол ←.

БЕЗПОДЛЕЖАЩЕЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. subjektloser Satz (m), ing. non-subject sentence /'nɔn 'sʌbdʒɪkt 'sentəns/, fr. proposition

sans sujet, azərb. mübtədasız cümlə. - Mübtədası olmayan, yalnız bir baş üzvü - xəbəri olan təktərkibli cümlə. Aşağıdakı cümlələr mübtədasız cümlələrdir: təktərkibli müəyyən şəxslı cümlələr, qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr, ümumi şəxslı cümlələr, şəxssiz cümlələr. Məs.: Azərb. d. /Bilirəm, gəlməyəcəksən//, /Burada təzə bina tikirlər//, /Cücəni payızda sayarlar//, /Səhərdır//, /Götür-qoy etmək lazımdır// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 274, 345.

БЕЗРАЗЛИЧНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. neutraler (indifferent) Vokal (m), ing. indifferent vowel /ɪnˈdɪfrənt ˈvau(ə)l/, neutral vowel /ˈnju:trəl ˈvauəl/, fr. voyelle indifférente, voyelle neutre (indifférente), azərb. neytral sait. - Bu sait heç vaxt vurğulu hecəda gələ bilmir. Alm. və ing. dillərindəki [ə] saiti buna misal ola bilər.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

БЕЗУДАРНЫЙ - alm. unbetont, ing. unaccented /ˈʌn5k'sentɪd /ˈʌn,5ksəntɪd/, unstressed /ˈʌn'strest/, fr. inaccentué, atone, azərb. vurğusuz, vurğusu olmayan. - Alm. d. [ə] saiti buna misal ola bilər. Müq. et: /ˈmʊtər/ (ana), /ˈfa:tər/ (ata). Bu sait əksər hallarda danışq aktından düşür və bu zaman heca nüvəsini qonşudakı sonor samit əmələ gətirir. Müq. et: alm. d. /ˈli:bən/, Azərb. d. / ǎǎǎdǎ"lǎn / və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005; A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984; A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1967; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫК - alm. Belorussisch (n), ing. Belorussian language /bəlʊˈrʌʃ(ə)n ˈlɪŋgwʊdʒ/, fr. langue biélorusse, azərb. belorus dili. - Şərqi slayan dillərindən biridir. Əsasən Belorusiyada, Rusiya Federasiyasında, Ukraynada, Litvada, Latviyada və Estoniyada yayılmışdır. Bu dildə danışanların ümumi sayı 8 milyonu keçir. İki əsas dialekti mövcuddur: şimal-şərq dialekti (polotski, vitebsk-mogilyov); cənub-qərb dialekti (qrodno-baranoviçi, slutsko-mozırsk və b.) Belorus yazısı kirill qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

Н.В.Бирилло, М.Г.Булаков, М.Р.Судник. Белорусский язык. «Языки народов СССР», т.1, М., 1966.

БЕЛУДЖСКИЙ ЯЗЫК - alm. Beludshisch (n), ing. Baluchi language /bə ˈlu:tʃi ˈlɪŋgwʊdʒ /also-lochi /-ˈləʊtʃi/, fr. langue Baluchi, azərb. beluc dili. - İran, Əfqanıstan, Pakistan və Tacikistan ərazilərində yayılmış dildir. Bu dildə danışanların ümumi sayı 4,5 milyondan yuxarıdır. İki əsas dialektə bölünür: qərbi və şərq. Pakistan və Əfqanıstandakı belucların yazısı ərəb qrafikası əsasında tərtib olunub.

В.А.Фролова. Белуджский язык. М., 1960.

БЕМОЛЬНЫЙ - alm. bemol, ing. flat /fl5t/, fr. bémol, azərb. bemol. – Bemol əlaməti saitlər və samitlərin dodaqlanma ilə yaranmasında müşahidə olunur, bu da tonun kəskin şəkildə aşağı düşməsinə səbəb olur. Onlarda tonun bu cür aşağı düşməsinə musiqi terminilə bildirirlər və transkripsiyada /b/ diakritik işarəsindən istifadə olunur. O, dodaqlanmanı göstərir. «Akustik baxımdan bemol səslər formant göstəricilərin aşağı düşməsilə səciyyələnir. Artikulyator baxımdan bemol səslərdə nov dar, sadələrdə isə enli olur. Dodaq səsləri bemol, qeyri-dodaq və dilönülər sadədirlər» (bax: şəkil).

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 221.

БЕНГАЛЬСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bengali, (Bengalisch) (n), ing. Bengal language /bɛŋˈɡɔːl ˈlɪŋɡwəˈdʒ/, fr. langue bengali, azərb. benqal dili. – Hindu dillərindən biridir. Banqladəş Xalq Respublikasının və Hindistanın Qərbi Benqaliya ştatının rəsmi dövlət dilidir. Bu dildə bütölkədə 175 milyon əhali danışır. İki əsas dialektə bölünür: qərb dialekti (Navadvip bölgəsinin əsas dialekti), şərq dialekti (Dəkkə bölgəsinin dialekti). Benqal dilinin özünün xüsusi yazısı vardır. Cins kateqoriyası yoxdur, bu dildə 4 hal vardır. Mübtəda ilə xəbərin uzlaşması (həm şəxsə, həm də nəzakət formasına görə) geniş yayılıb. Söz sırası: mübtəda, tamamlıq, xəbərdir (MTX).

Е.М.Быкова. Бенгальский язык. М., 1966; К.Л.Чижикова. Библиография работ по бенгальскому языкознанию. М., 1974.

БЕНУЭ-КОНГОЛЕЗСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Benue-kongolesische Sprachen (Pl.), ing. Benue-Congo languages /ˈbeɪnwɛɪ ˈkɒŋɡəʊ ˈlɪŋɡwəˈdʒɪz/, Benue-Congolese languages /ˈbeɪnwɛɪ kɒŋɡəˈliːz ˈlɪŋɡwəˈdʒɪz/ fr. langues bénine-congolaise, azərb. benue-konqolez dilləri. – Niger-konqolez dilləri ailəsinə daxil olan 600-ə yaxın qohum dilləri birləşdirir. Afrika qitəsində geniş bir ərazidə yayılmışdır (Nigeriyadan CAR-a qədər). Bu dillərdə 170 milyondan çox insan danışır. Fonoloji sistemi zəngin saitlər yarım sisteminə malikdir. Əksər dilləri yazısızdır.

K.Williamson. The Benue-Congo Languages and Ijo. «CTZ» 7, 1971, s.245-306.

БЕРБЕРСКИЙ - alm. Berberisch (n), ing. Berber /'bə:bə/, fr. langue berbère, azərb. bərbər dili. – Afraziya dillərindən biridir. Şimali Afrikada geniş bir ərazidə yayılmışdır. Təqribən 12 milyon adam bu dildə danışır. Bərbər dili dörd qrupa bölünür: 1) şərq (siua, sokna, fodjaxa, qxadames); 2) cənubi (qxat, axnetğ, air, kel qeres, axaqqar); 3) qərbi (zenqa); 4) şimali (iqliua, snus, şenua, mzab, uralqa, tinduft və s). Ərəb dilinin güclü təsiri altındadır. Söz sırası: xəbər, mübtəda, tamamlıqdır (ХМТ). Mürəkkəb samit sistemi mövcuddur.

Ю.Н.Завадовский. Барберский язык. М., 1967.

БЕСПРЕДЛОЖНАЯ СВЯЗЬ - alm. präpositionslose Verbindung (f), ing. non-preposition connection /'nɔn ˌprepə'zɪʃən kə'nekʃn/, fr. connexion prépositionnel, azərb. sözönülərsiz əlaqə. - Sözlər arasındakı əlaqənin sözönülərsiz yerinə yetirilməsi. Məs.: alm. d. /Das Lesen dieses Jungen gefällt mir// (Bu oğlanın kitab oxuması xoşuma gəlir).

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 65.

БЕСПРЕДЛОЖНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. präpositionslose Wortverbindung (f), ing. non-preposition phrase /'nɔn-ˌprepəzɪʃən freɪs/, fr. groupe de mots prépositionnel, azərb. sözönüsüz birləşmə.

Вах: Беспредложная связь ←.

БЕСПРЕФИКСНЫЙ (БЕСПРИСТАВОЧНЫЙ) - alm. präfixlos, ing. non-prefixal /'nɔn ˈpri:fiksəl/, prefixless /'pri:fiksɪs/, fr. sans préfixation, azərb. prefikssiz. - Prefikslərdən sözdüzəltmə vasitəsi kimi istifadə olunmaması. Məs.: alm. d. /' *ge:bən/ → /Gift/ (zəhər), /Gabe/ (vergi).

БЕСПРИСТАВОЧНЫЙ - Вах: Беспрефиксный ←.

БЕССВЯЗНОСТЬ - alm. Zusammenhangslosigkeit (f), ing. incoherence /ˌɪnkəʊ'hɪərəns/, fr. décousu, incohérence, azərb. əlaqəsizlik, rabitəsizlik, mənasızlıq.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s.32.

БЕССВЯЗОЧНЫЙ - alm. konjunktionslos, ing. non-connective /'nɔn-kə'nektɪv/, incoherent /ˌɪnkəʊ'hɪərənt/, fr. décousu, incohérent, azərb. bağlayıcısız. – 1) Tərkibində bağlayıcısı olmayan birləşmə. Məs.: rus d. /Он и сейчас счастлив //; Azərb. d. /Əli, Vəli, Pırvəli, hamısı insan adıdır//; 2) İsmi xəbər şəkilçisi olmayan. Məs.: rus d. /Он счастлив//.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 32.

БЕССКАЗУЕМОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. prädikatsloser Satz (m), ing. non-predicate sentence /'nɔn ˈpredɪkɪt ˈsentəns/, fr. proposition sans prédicat, azərb. xəbərsiz cümlə. – Formal cəhətdən xəbəri olmayan təktərkibli cümlə. Məs.: Azərb. d. /Qarayazı, Kür qırağı, göy çəmən...// (S.Vurğun); rus d. /Он в воде// və s.

В.В.Виноградов. Русский язык. М., 1972.

БЕССМЫСЛЕННЫЙ - alm. 1) sinnlos, 2) stumpfsinnig, verständnislos, ing. non-sense /'nɔn sens/, nonsen /nɔn'sen/, absurd /əb'sə:d/, senseless /senslɪs/, fr. absurde, dénué de sens, azərb. mənasız. - Məs.: Azərb. d. /Yumurtaların iri qanadları uçuşa hazırlaşırdı//. Bu, qrammatik cəhətdən düzgün qurulsa da, mənasız söz yığındır.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 158.

БЕССОЮЗИЕ (АСИНДЕТОН) - alm. Asyndeton (n), Asyndese (f), ing. asyndeton /5'sındɪtən/, non-conjunction /'nɔn-kən'dʒʌŋkʃən/, fr. asyndète, azərb. bağlayıcısız. – Tabesiz mürəkkəb cümlənin predikativ hissələrinin və sadə cümlənin həmcins üzvlərinin arasındakı bağlayıcısız əlaqə. Məs.: Azərb. d. /Axşam oldu, gün batdı; şamlar yandı//. (A.Səhhət).

Вах: Бессоюзный →.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 106.

БЕССОЮЗНЫЙ (АСИНДЕТИЧЕСКИЙ) - alm. konjunktionslos, ing. non-conjunction /'nɔn-kən'dʒʌŋkʃən/, asyndetic /,5sɪn'detɪk/, fr. asyndétique, juxtaposé, azərb. bağlayıcısız, bağlayıcısı olmayan. - Tərkib hissələrinin bir mürəkkəb vahiddə birləşməsində bağlayıcı iştirak etməyən, yalnız intonasiyanın rolu olan. Bağlayıcısız tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlə. Məs.: Azərb. d. /Gəlsəydi gələrdi//, / yağış yağdı, toz yatdı// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 32; В.В.Виноградов. Русский язык. М., 1972.

БЕССОЮЗНАЯ (АСИНДЕТИЧЕСКАЯ) СВЯЗЬ - alm. konjunktionslose Kongruenz (f), ing. non-conjunction /'nɔn-kən'dʒʌŋkʃən/, (asyndetic) connection /,5sɪn'detɪk) kə'nekʃən/, fr. connexion asyndétique, azərb. bağlayıcısız əlaqə. - Həmcins üzvlərilə səciyyələnən, yaxud bağlayıcıların köməyi olmadan mürəkkəb cümlələrin aralarındakı əlaqə. Belə üzvlər arasındakı əlaqə intonasiya vasitəsilə ifadə olunur. Məs.: Azərb. d. /Bakı, Gəncə, Şəki. Bu gözəl Azərbaycan şəhərləri// və s.

H.Bayramov. Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1969; Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987.

БЕССУБЪЕКТНОСТЬ - alm. Subjektlosigkeit (f), subjektlos, ing. non-subject /'nɔn 'sʌbdʒɪkt/, fr. inpersonnel, azərb. subyeksizlik, şəxssizlik. - Xəbərin mübtəda ilə əlaqələnməməsi.

Вах: Безподлежащее предложение ←.

БЕССУФФИКСНЫЙ - alm. suffixlos, ing. non-suffixal /'nɔn 'sʌfiksəl/, suffixless /sʌfiksɪs/, fr. insuffixal, azərb. şəkilçisiz. - Şəkilçilərdən sözdüzəltmə vasitəsi kimi istifadə edilməməsi. Məs.: Azərb. d. /qırxaayaq/, /şanapipik/ və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987.

БЕСФОРМЕННЫЙ - alm. amorph, formlos, gestaltlos, ing. amorphous /ə'mɔ:fəs/, formless /fɔ:mlɪs/, shapeless /ʃeɪplɪs/, fr. amorphe, informe, azərb. formasız, biçimsiz. - Kök və şəkilçilərə bölünməyən. Məs.: Azərb. d. /qanqal/, rus d. /метро/ və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987.

БЕСФОРМЕННЫЕ СЛОВА - alm. amorphe, formlose Wörter (Pl.), ing. amorphe words /ə'mɔ:f wɜ:dz/, formless words /fɔ:mlɪs wɜ:dz/, fr. mots amorphes, azərb. formasız sözlər. - 1. Köməkçi sözlər və nidalar. Məs.: alm. d. / bei, von, aus/ sözönləri; 2. Amorf (kök və şəkilçiye bölünməyən) sözlər. Məs.: Azərb. d. /bəli, xeyr, ən, lap/ və s.

А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001.

БЕСФОРМЕННЫЕ ЯЗЫКИ - alm. formlose, inkorporierende Sprachen (Pl.), ing. amorphe languages /ə'mɔ:f 'lɪŋgwɪdʒɪz/, incorporating languages /ɪn'kɔ:pəreɪtɪŋ 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. langues incorporantes, azərb. formasız, şəkilsiz dillər.

Вах: Аморфные языки ←.

БЕСЦВЕТНОСТЬ - alm. Farblosigkeit (f), Blässe (f), Bedeutungslosigkeit (f), ing. colourlessness /'kʌləlɪsnes/, insipidity /ɪn'sɪpɪdɪti/, achromatism /ə'kræumətɪzəm/, fr. incoloration, azərb. – 1) Rəngsizlik, solğunluq, sönüklük. - Məs.: Azərb. d. /Sizi yordum lap/; 2) Maraqsızlıq, yekrənglik. Müq. et: Azərb. d. /O, çox yorğun olduğundan danışığı yekrəng idi//.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

БЕСЦВЕТНЫЙ - Вах: Бесцветность ←.

БЕСЦЕЛЬНЫЙ - alm. ziellos, zwecklos, ing. aimless /'eɪmlɪs/, purposeless /'pə:pəslɪs/, idle /'aɪdl/, pointless /pɔɪntlɪs/, fr. inutile, azərb. məqsədsiz, mənasız, boş. Məs.: Azərb. d. /O nə məqsəd güddüyünü bilmədi//.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

БЕХАГЕЛЬСКИЕ ЗАКОНЫ – alm. Behaghelsche Gesetze (Pl.), ing. Behagel laws /'bɪ:hagɪl lɔ:s/, fr. loi (status) béhagelle, azərb. Behaqel qanunları. – O. fon Behaqel (1864-1936) söz sırasına dair aşağıdakı ümumiləşmələri verib: a) ruhən bağlı olanlar daha da sıx birləşməlidirlər; b) daha mühüm üzv az mühümdən sonra gəlir; c) fərqləndirən üzv fərqlənən üzvdən qabaq gəlir; ç) iki üzvdən daha qısa olanı uzundan qabaq gəlir. Bundan başqa qüvvətli vurğulu üzvlə zəif vurğulu üzv arasında da əlaqə mövcuddur.

O.von Behagel. Deutsche Syntax. Heidelberg, 1921, Bd. 4, 3.

БИБЛЕИЗМ - alm. Bibleismus (m), ing. biblical expression /'bɪblɪkəl ɪks'prefən/, fr. biblique, de la Bible, azərb. bibleizm. - Bibliyadan ümumi

dilə keçmiş söz və ifadə. Məs.: rus d. /блудный сын, вавиллонское столпотворение, фарисеи// və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 66.

БИДЖАНЖАРСКИЙ ЯЗЫК – Bax: Австралийские языки ←.

БИКОЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Bikol (n), ing. Bikol language /bɪkɔːl ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue bicole, azərb. bikol dili. – Filippin dillərindən biridir. Filippin Respublikasında yayılmışdır. Təqribən 4 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Dörd dialektə bölünür: onlardan üçü Cənubi Kamarines əyalətində yayılmışdır (naqa –bikol, rinkonda, iriqa-bikol) və biri də Katanduanes adasında yayılmışdır.

J.Erstein. Standard Bikol. Wach, 1967.

БИЛАБИАЛЬНЫЙ - alm. bilabial, ing. bilabial /baɪˈleɪbjəl/, fr. bilabiale, azərb. qoşadodaq. - Dodaqların bir-birinə yaxınlaşması ilə kipləşmə, sonra isə bu kipləşmənin partlayışa keçməsilə yaranan səslər. Məs.: Azərb. d. /b/, /m/, /p/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

БИЛАБИАЛЬНЫЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. bilabiale Konsonanten (Pl.), ing. bilabial consonants /baɪˈleɪbjəl ˈkɒnsənənts/, fr. consonnes bilabiales, azərb. qoşadodaq samitlər. –

Bax: Билабиальный ←.

БИЛАТЕРАЛЬНЫЙ - alm. bilateral (m), ing. bilateral /baɪˈlɪtərəl/, fr. bilatérale, azərb. bilateral. – 1) Dildə işarənin ikitərəfli olması: işarələyən və işarələnən, 2) Dilin hər iki yanının üst damağa doğru qalxması ilə yaranan səs. Adətən bu səs unilateral (təkyanlı) olur. Məs.: Azərb. d. /l/. Müq. et: /ləl/, /lal/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

БИЛАТЕРАЛЬНОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ - alm. bilaterale Gegenüberstellung (f), Gegensatz (m), ing. bilateral opposition /baɪˈlɪtərəl ɔpəˈzɪʃən/, fr. opposition bilatérale, azərb. bilateral qarşılaşma. – Buraya müqayisənin əsası kimi götürülən əlamət yalnız bu qarşılaşmaya xasdır. Məs.: /t/ - /d/.

F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005. s. 168; N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001.

БИЛИНГВИЗМ - alm. Zweisprachigkeit (f), Bilinguismus (m), ing. bilingualism /bɪˈlɪŋɡwɪ(ə)lɪzəm/, fr. bilinguisme, azərb. bilingvizm, ikidillilik. – Çoxdilliliyin bir növüdür. Bu həm fərdi, həm də kollektiv şəklində ola bilər. Özü də ikidilliliyin iki növü fərqləndirilir: a) koordinativ (hər iki dildə eyni şəkildə danışmaq); b) subordinativ (dillərdən biri üstünlük təşkil edir).

F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 293-295.

БИНАРНЫЙ - alm. binär, ing. binary /'bainəri/, fr. binaire, azərb. ikili. – 1) Əlamətlərin ikili prinsipə görə təsnif; 2) Hər hansı bir dilçilik obyektini tədqiq edərkən, onun ən zəruri əlaməti kimi ikicəhətlikdən, ikitərəflilikdən çıxış etmə. İki əsaslı loqarifm prinsipinə görə (hə, yox, +, -) R.Yakobson və onun həmkarları işləyib hazırladıqları bu təsnif üsulu elektron hesablayıcı maşınlarə yönəlikli metoddur. Bu nəzəriyyəyə görə, dünyanın bütün dillərini 12 fərqləndirici əlamət əsasında təsnif etmək mümkündür. Sonralar bu bölgü prinsipi dilin o biri səviyyələrinə də (morfologiyaya, sintaksisə, semantikaya) tətbiq edildi.

Вах: Анализ ←.

F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 214-226; N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001.

БИНАРНЫЙ ПРИНЦИП - alm. binäres Prinzip (n), ing. binary principle /'bainəri 'prinsəpl/, fr. principe binaire, azərb. binar (ikili) prinsip. - Binar prinsipə görə dil hadisələri ikili qarşılaşma əsasında müəyyənləşdirilir, yəni eyni əlamətin olub-olmamasına, onun maksimal və minimal dərəcədə təzahürünə əsasən müəyyənləşdirilir. Məs.: uzun və qısa saitlər; kar və cingilti samitlər. Təsdiq və inkar. Tək və cəm isimlər.

F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 214-226; N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001.

БИОЛИНГВИСТИКА - alm. Biolinguistik (f), ing. biolinguistics /bʌlɪŋ(ʊ)lɪŋ'ɡwɪstiks/, fr. biolinguistique, azərb. biolinqvistika. – Danışiq aktında insan orqanizminin fəaliyyətində neyrofizioloji və genetik faktorları öyrənən dilçilik sahəsi.

E.H.Lenneberg. Biologische Grundlagen der Sprache. Frankfurt am Main, 1996.

БИОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. biologisch, ing. biological /'baɪə'lɒdʒɪkəl/, fr. biologique, azərb. bioloji. – Danışiq aktının bioloji (fizioloji) əsaslarını öyrənən aspekt.

Вах: Биолингвистика ←.

БИРЕМА - alm. Bireme (f), ing. burmese /bə:'mɪ:z/, bireme /bʌɪrɪ:m/, fr. birème, azərb. birema. - İki hissədən ibarət ifadə, deyim. Cütlərkibli cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mən yazıram//

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 66.

БИРМАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Burmesisch (n), ing. burman language /bə:mən 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue birmane, azərb. birma dili. – Tibet-birma dillərindən biridir. Birmanın dövlət dilidir. Ənənəvi olaraq dörd dialektə bölünür: arakan, tavoy, inta, taunyou. Bu dildə 30 milyondan çox adam

danışır. Hecalı və tonlu (4 ton) dildir, şəkilçisi yoxdur, amma önlüklərlə sözdüzəltmə mümkündür.

Бирманский язык. М., 1963; W.Cornun. Outline of Burmese grammar. Balt., 1944.

БИСАЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Bisaja-Sprachen (Pl.), ing. Bisay(an) languages /ˈbɪsɪ(ə)n ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues biscayennes, azərb. bisay dilləri. – Bir qrup Filippin dillərini özündə birləşdirir. Filippin arxipelaqının mərkəzi adalarında – Sebu, Neqros, Masbate, Panay, Leyte, Samar və b. yayılmışdır. 25 miilyondan artıq daşıyıcısı vardır. Bisay dilləri leksik, sözdüzəldici və ümumifilippin fonem tərkibinə görə 3 qrupa ayrılırlar. Sebuan dili – Sebu, Boxolvə şərq Neqrose, Leyte və s. adalarda yayılmışdır. Təqribən 15 milyon daşıyıcısı vardır. Panayan dili - Panayan adasında və qərbi Neqrosda yayılmışdır. Samar dili – Samar və Leyte adalarında yayılmışdır.

J.D.Bergh. Analysis of the Syntax and the System of Affixes in the Bisayan from Sebu, Surigao (Mindanao). 1958.

БИСИЛЛАБИЧЕСКИЙ – alm. bisyllabisch, ing. bisyllabic /ˈbaɪsɪˈlɪbɪk/, fr. bisyllabique, azərb. ikihecalı. – Məs.: Azərb. d. /at-lı/.

Вах: Слог →.

БИТ – alm. Bit (n), ing. bit /bɪt/, binary /ˈbaɪnəri/, fr. bit, azərb. bit. – Məlumatın məzmununun ən kiçik ölçü vahidi, ikili əsasda qəbul edilən qərarın ölçü vahidi. Hər bir vahidin meydana gəlmə ehtimalı ikidə birə bərabərdir. Məs.: dəmir pulun hansı üzünün çıxacağı ehtimalı ikidə birə bərabərdir, yəni burada gözlənilən informasiya 1 bitdir, halbuki dördtərəfli zərin hər bir tərəfinin düşmə ehtimalı 1/4 bitə bərabərdir.

И.Эко. Отсутствующая структура. С.-Петербург, 2004.

БИФОНЕМАТИЧЕСКИЙ - alm. biphonematisch, ing. biphonematic /bəˈfəʊnɪk/, biphonetic /baɪfəʊˈnetɪk/, fr. biphonématique, azərb. bifonematik. - Rus d. /a+u/ saitləri /nauqat/ sözündə bir morfemdə işlənərək bifonemik dəyərə malikdir, çünki /a/ və /u/-nun ortasından morfoloji sərhəd keçir. Ancaq alm. d. /aʊ/, /æ/ və /ɔ/ tək fonemlərdir, çünki onların arasından morfoloji sərhəd keçmir.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979; N.S.Trubetskoy. Фонологиyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001, s. 74, 379.

БИХЕЙВИОРИЗМ - alm. Behaviorismus (m), Physikalismus (m), ing. behaviourism /bəˈheɪvjərɪzəm/, fr. behaviorisme, azərb. biheyviorizm. – Y.B.Vartson (1878-1959) tərəfindən ABŞ-da təbiətşünaslığa istiqamətlənən psixoloji tədqiqat istiqaməti. Bu istiqamət həm özünü müşahidəyə, həm də şüurun məzmununa (düşünmə, iradənin qıcıqlandırılması) əleyhinə yönəlmiş metoddur. Biheyviorizm ətrafın dəyişən şərtlərinə reaksiya kimi obyektiv müşahidə oluna bilən davranışdır. Əsas kimi

heyvanlar üzərində aparılan təcrübələrdə inkişaf edən stimulye-reaksiya modeli, həm də şərt refleksi kateqoriyalarıdır. Davranış buna əsasən müəyyən ətraf mühitlə, xarici və ya daxili qıcıqlanmalara reaksiya kimi təhlil edilir və müvafiq stimulye məqamlarının konkret göstəricisi kimi irəlicədən müəyyən edilə bilər. Bu xüsusilə öyrənmə psixologiyasında əhəmiyyətlidir. O da təbii prosesin inkişaf etdirilən mühüm şərti kimi dilöyrənməyə tətbiq edilir. Biheyviorizm belə hesab edir ki, müəyyən prosedurların və strategiyaların öyrənilməsi koqnitiv, həmçinin dil bilgilərini mənimsəmək anadangəlmə psixi fəaliyyət kimi götürülə bilər, öyrənmə prosesinin özü isə həmişə davam edən bir təcrübə kimi baş verir. Dil öyrənilmiş davranış olmaqla ayrı-ayrı şərtlərlə bağlı möhkəmlənmə /reinforcement/ və məşq edilmiş danışq verişlərinin ümumiləşməsinin məcmusu kimi, dil ifadələrinin assosiativ əlaqələrinin təsadüfi şəbəsi kimi şərh edilir. Bu, L.Blumfildin antimental dil konsepsiyasında, xüsusilə onun təbiətşünaslıq metodlarına söykənən taksonomik təsvir təcrübəsində qabarıq şəkildə özünü biruzə verir.

G.E.Zurift. Behaviorism: a Conceptual Reconstruction. N.-York, 1985; M.M.Гухман. Лингвистический механицизм Л.Блумфильда и дескриптивная лингвистика. Труды Института языкознания АН СССР. 1954, т. 4; А.А.Леонтьев. Психоллингвистика. Л., 1967.

БИХЕЙВИОРИСТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. behavioristische Linguistik (f), ing. behaviorist linguistics /bɪ'heɪvjərɪst ɪn'ɡwɪstiks/, language as behaviour /'lɪŋgwɪdʒɪz ɪz bə'heɪvjəl/, fr. linguistique behavioriste, azərb. biheyvioristik dilçilik. - Dili insan davranışının nəticəsi kimi öyrənən dilçilik cərəyanı. Dilçilikdə biheyviorizmi L.Blumfild daha geniş tətbiq etmişdir. O, dili insan orqanizminin xarici aləmin təsirinin əks reaksiyası kimi izah edən biheyviorist dil nəzəriyyəsinə yaratmışdır.

M.M.Гухман. Лингвистический механицизм Л.Блумфильда и дескриптивная лингвистика. Труды Института языкознания АН СССР. 1954, т. 4; В.В.Белый. Американская дескриптивная лингвистика. «Философские основы зарубежных направлений в языкознании». М., 1977.

БЛАГОЗВУЧИЕ (ЭВФОНИЯ) - alm. Euphonie (f), ing. euphony /'ju:fəni/, harmony /'hɑ:məni/, fr. euphonie, harmonie, azərb. xoş səslənmə. - Danışığın müxtəlif formalarında tətbiq olunan müxtəlif fonetik (fəndlərin) priyomların: uyuşma, səstərtim, alliterasiya←, assonans← və s. fonetik proseslərdən yaranan xoş səslənmə. Məs.: alm. d. /t/ samiti />a_egəntliç/ sözündə və ya fr. d. /va+t+il/ ʒo gedir↵ buna misal ola bilər.

БЛАГОПРИЯТСТВУЮЩИЙ ВИД - alm. Applikativ (m), ing. applicative aspect /ɪn'plɪkətɪv ɪspekt/, favorable /'feɪv(ə)rəbl/, fr. aspect

favorisé, azərb. şərait yaradıcı tərz. - Bəzi Qafqaz və Afrika dillərində felin düzəltmə forması.

Важ: Аппликатив ←.

БЛАТ - alm. Gaunersprache (f), Rotwelsch (n), ing. cant /k5nt/, thief-argot /θi:v 'ɑ:gou/, thieves cant /4i:vz k5nt/, fr. piston, azərb. oğru dili (jarqonu). - Oğru jarqonuna aid olan dil.

O.C.AXMANOVA. Göstərilən əsər, s. 67.

БЛЕК - БОКС – АНАЛИЗ – alm. Black-Box-Analyse (f), ing. Black-Boks-analysis /blak-bɔks-ə'n5ləsis 'an(ə)lʌsis/, fr. black-box-analyse, azərb. blek-boks-təhlil. – Girişdə və çıxışda müşahidə oluna bilən daxili strukturu və oradakı əlaqələri görə bilməyən sistemlərin təhlili. Kibernetikadan götürülmüş bu üsul qrammatik qaydalar sistemini dilin törəmə strukturları ilə eyniləşdirir. İnsan beynindəki prosesləri qara qutuya bənzədir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.139.

БЛЕК ИНГЛИШ – alm. Black Englisch (n), ing. Black English (vernacular) /blak 'ɪŋɡlɪʃ/, fr. black country, azərb. qara dəriliyərin ingilis dili. – Xalq dili, ing. d. Şimali Amerikada işlənən sosiodialekti. Bunlar əsasən Afrikadan gəlmələrdir. İng. d. kreol dil kimi işlədirlər. Bu dildə çox yayınmalar var. Məs.: /he walk – uzlaşma yoxdur/.

J.Z.Dillard. Black English. Its History and Usage in the USA. N.-York, 1972.

БЛИЗКОГО ПРЕДМЕТА ДЕЙКСИС - alm. Dieser-Deixis (m), ing. deixis of proximate object /di:ikɪs əv 'prɔksɪmɪt 'ɔbdʒɪkt/, fr. l'objet proche, azərb. deyksis (yaxındakı əşyaya işarə). – 1) Danışanın yaxınlığında yerləşən əşyaya jestlər və ya söz ilə işarə etməsi prosesi; 2) Danışığ məqamında dil vahidilə şəxsə, yerə və zamana işarədən asılı olaraq dil ifadələrinin şəxs, yer və ya zaman əlaməti və ya funksiyası. Mətn daxilində də işarə etmək mümkündür (anafer ←, sitat→). Təbii dillərdə deyktik komponent olur, o, semantika ilə paradiqmatikani birləşdirir. Bu bir qayda olaraq hər bir paradiqmatik situasiyada meydana gələn dil ifadələrinin referensidir. Məs.: Azərb. d. /Mən acmışam//. /Bura bürküdüür//, /Bu gün bütöv aydır// kimi ayrı-ayrı cümlələri gerçəkliklə bağlamaq olmur, çünki onların şərhə kim tərəfindən, nə zaman və harada deyilməsindən asılıdır. Dil işarələrinin deyktik tədqiqi qədim dövrlərdən başlamış və xüsusilə hind-german dilçiliyi bu sahə ilə yaxından məşğul olmuşdur. Ancaq praqmatika ilə bağlı tədqiqatlar çərçivəsində K. Bühlerin işarə sahəsi təlimində geniş vüsət almışdır. J.Layons (1932) isə deyksisə böyük əhəmiyyət verir. Son illərdə semantik və praqmatik yönümlü tədqiqatlarda deyksisə geniş yer ayrılır.

K.Bühler. Sprachtheorie. Jena, 1934; J.Lyons. Deixis as the Source of Reference; E.Keenan. (ed.) Formal Semantics of Natural Language. Cambridge, 1975, s. 61-83.

БЛУМФИЛЬДСКАЯ ШКОЛА – Бах: Дескриптивная лингвистика →.

БОКОВОЙ - alm. Seitenlaut (m), ing. lateral consonant /'l5tərl 'kɔnsənənt/, side-aperture consonant /said'5pətʃuə 'kɔnsənənt/, fr. latérale, azərb. lateral, dilyanı, yan səsləri (samitləri). - Tələffüzü zamanı dilin yanlarının sərt damağa yaxınlaşması ilə hava axının yan tərəflərdən süzülərək bayıra çıxması nəticəsində yaranan səs. Məs.: Azərb. d. [l] samiti buna misal ola bilər.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984; Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1984; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., «Высшая школа», 1979; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

БОЛГАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bulgarisch (n), ing. Bulgar language /'bʌlgɑ: 'l5ŋgwɪdʒ/, Bulgarian language /bʌl'gɛ:rɪən 'l5ŋgwɪdʒ/, fr. langue bulgare, azərb. bolqar dili. – Cənubi Slavyan dillərindən biridir. Əsasən Bolqarıstanda, habelə Rumıniyada və Yuqoslaviyada yayılmışdır. Bu dildə danışanların ümumi sayı 10 milyona yaxındır. Bolqarıstanın rəsmi dövlət dilidir. Tələffüz xüsusiyyətlərinə görə dialektləri iki yerə – şərq və qərbi dialektlərə bölünür. Ədəbi dil kimi XIX əsrin əvvəllərində formalaşmışdır.

Л.Андрейчин. Грамматика болгарского языка. М., 1940; Ю.С.Маслов. Грамматика болгарского языка. М., 1981.

БОЛЬШАЯ БУКВА - alm. Großbuchstabe (m), ing. capital letter /'k5pɪtəl 'letə/, fr. lettre majuscule, azərb. baş (böyük) hərf. - Sətirdəki hündürlüyünə, həmçinin təsvirinə görə kiçik hərfdən fərqlənən, müəyyən dildə qəbul olunmuş orfoqrafiya və punktuasiya sisteminə müvafiq surətdə işlədilən hərf. Xüsusi isimlər və təzə sətirdən başlanan hərf buna misal ola bilər. Məs.: Azərb. d. /Arif// və ya /Anam oğlundan məktub aldı//; ing. d. /Open the door// (Qapını açın) əvəzinə /The guardian of our privacy quick on its axle turn//. İng. d. başlıqlarda bütün isimlər böyük yazılır, alm. d. bütün isimlər harada gəlməsindən asılı olmayaraq həmişə böyük hərflə yazılır.

Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin fonetikasi (orfoqrafiya, orfoepiya, punktasiya). Bakı, 1972, s.254-308; O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.68; H.Lüdke. Die Alphabetschrift und das Problem der Lautsegmentierung. «Phonetica», 1969, vol. 20, s. 147-176.

БОМБАСТ - alm. Hochstil (m), Bombast (m), ing. bombast /'bɔmb5st/, fr. bombance, azərb. təmtəraqlı üslub. - Təmtəraqlı (ibarəli), həddən-ziyadə təntənəli üslub.

Бах: Стиль → .

БОРМОТАНИЕ - alm. Murmeln (n), ing. mutter /'mʌtə/, mumble /'mʌmbəl/, mumbling /'mʌmbəlɪ2/, fr. bredouillement, azərb. mızıldama, astadan burun altıdan danışma. - Məs.: Azərb. d. *ĞSəndə oxuyursan?* və s. С.И.Ожегов. Словарь русского языка. М., 1975, s.54.

БОРМОЧУЩИЙ - alm. murmelnd, ing. mutter (ing.) /'mʌtəs// mumble /'mʌmbəl/, fr. marmonnant, azərb. dili dolaşan, duruxa-duruxa danışan, mızıldanaraq danışma.

Вах: Бормотание ←.

БОТЛИХСКИЙ ЯЗЫК - alm. Botlichisch (n), ing. Botlikhs language /bɔ:tlɪ:ks 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue botlixhe, azərb. botlix dili. – Avar-and-tsez dillərindən biridir. Dağıstanın Botlix və Miarso bölgələrində yayılmışdır. 3 min daşıyıcısı vardır. Yazısı olmayan dildir.

Т.Гудава. Ботлихский язык. Грамматический анализ, тексты и словарь. Тб., 1962.

БРАННЫЕ СЛОВА - alm. Schimpfworte (Pl.), ing. swear-word /'swɛə wɜ:d/, oath /ɔ-θ/, fr. gros mots, azərb. ədəbsiz sözlər. - Narazılığın kobud formada ifadə olunmasında istifadə olunan söz. Məs.: Azərb. d. */İt balası it, buna bax, mənə söz qaytarır//*.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 68

БРАХИЛОГИЯ - alm. Brachylogie (f), Abbreviatursprache (f), ing. brachylogy /brə'kɪlədʒɪ/, fr. brachylogie, azərb. brahilogiya. - Danışqda uzun ifadələrin qısa ifadələrlə əvəzlənməsi. Məs.: Azərb. d. */Xalq tələb edir ki, siyasi məhbuslar azad edilsin// əvəzinə /Xalq siyasi məhbusların azadlığını tələb edir//*.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.140.

БРАХУИ - alm. Brahui (n), ing. Brahui /brə'hu:ɪ/, fr. brahmane, azərb. braxui. – Dravid dillərindən biridir. Pakistanda, cənubi Əfqanıstanda və şərqİ İranda yayılmışdır. 800 minə qədər daşıyıcısı vardır. İki əsas dialekti vardır: cəlxan və saravan. Yazılı forması ərəb qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

М.Г.Пикулин. Брагуи. М., 1967; М.С.Андронов. Язык Брагуи. М., 1971.

БРЕТОНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bretonisch (n), ing. Breton language /'brɛt(ə)n 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue bretonne, azərb. breton dili. – Kelt dillərindən biridir. Britaniyadan Britt tayfalarının V-VII əsrlərdə Bretan adalarına miqrasiyasından sonra yayılmışdır. 1 milyondan artıq daşıyıcısı vardır. Leon, tregier, kornuay və vann dialektlərinə bölünür. Analitik dildir. Yazılı forması latın qrafikası əsasında.

D.W.F.Hardie. A Handbook of Modern Breton. Cardiff, 1948.

БРЕХУНГ – alm. Brechung (f), ing. breaking /breɪkɪŋ/, voice mutation /vɔɪs mjuːˈteɪʃ(ə)n/, fr. clabauteur, azərb. sınma, brexunq. – Müasir alman dilində kökündə /e:/ və /ɛ/ saitləri indiki zamanda II və III şəxslərin təkində sınaaraq /i:/ və /ɪ/ saitlərinə keçirlər. Məs.: /geben/ → /du gibst/, /er, sie, es gibt/; vergessen /du vergiʃt/, /er, sie, es vergiʃt/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.142.

БРОКА АФАЗИЯ – alm. Broca-Aphasie (f), ing. Broca Aphasia /ˈbrəʊkə əˈfeɪziə/, fr. aphasie broccart, azərb. broka afaziya. – Cərrah P.Brokanın (1824-1880) adı ilə bağlıdır. Sonradan dil pozuntusu yaranan ekspressiv, qeyri-axıcı, motor afaziyası kimi tanınmışdır. Sözlərin işlədilməsi məhdudiyyəti yaranır, sadə, morfoloji (aqramamatizm), fonematik (parafraza, disprosodiya) və asta, çətin danışığ mümkün olur. Bu da həmin alimin kəşf etdiyi Broka mərkəzinin – sağ yarımkürənin zədələnməsi nəticəsində baş verir. Bunun müqabilində Vernike mərkəzi sol yarımkürədə yerləşir və o, zədələndə insan danışığ qabiliyyətini itirir.

L.E.Lennenberg. Göstərilən əsər.

БУГИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bugi (n), ing. bugis language /ˈbuːɡɪs ˈlɪŋɡwɪdʒ/ also bugi /ˈbuːɡi/, fr. langue bugéy, azərb. buqiy dili. – Cənubi sulaves dillərinə daxildir. Sulaves yarımadasında və şərqİ İndoneziyanın böyük şəhərlərində yayılmışdır. 3 milyondan yuxarı daşıyıcısı vardır. XX əsrin əvvəllərinə qədər yazı sistemi kimi buqiy-makasar (Hindi) istifadə olunmuşdur. Hazırda həmin yazı sistemi latın qrafikası tərəfindən sıxışdırılıraq aradan çıxarılmaq üzrədir.

Ю.Х.Сирк. Бугийский язык. М., 1975.

БУДУХСКИЙ ЯЗЫК - alm. Buduchisch (n), ing. budukhs language /ˈbʊduks ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue budughe, azərb. budux dili. – Ləzgi dillərindən biridir. Azərbaycanın Quba bölgəsində yayılmışdır. 3 minə qədər daşıyıcısı vardır. Yazısız dildir.

Ю.Д.Дешериев. Будухский язык. «Языки народов СССР». т. 4, М., 1967.

БУДУЩЕЕ ВРЕМЯ - alm. Futurum (n), Zukunft (f), ing. the future tense /lə ˈfjuːtʃə tenz/, fr. futur simple, azərb. gələcək zaman. – İş, hal və hərəkətin haqqında danışılan andan sonra baş verəcəyini göstərən zaman forması; gələcəkdə icra olunması bir işlə haqqında indi xəbər verilən iş arasındakı zaman. 1) Azərb. d. iki gələcək zaman forması var: qeyri-qəti gələcək zaman – bir işin gələcəkdə icrasını indi qeyri-qəti şəkildə xəbər verən zamandır və bu zaman forması -ar, -ər (-yar, -yər) şəkilçilərilə düzəlir; Müq. et: /alar/, /gələr/; 2) Qəti gələcək zaman – bir işin gələcəkdə icrası haqqında indi qətiyyətlə xəbər verən zamandır və /-acaq/, /-əcəkl/, (-yacaq, -yəcək) şəkilçilərilə düzəlir. Müq. et: /olacaq/, /gələcəkl/. Alm. d. də iki gələcək zaman forması var. Məs.: 1) Futurum I

– Məs.: /Ich werde lesen// (Mən oxuyacağam); 2) F II – Məs.: /Ich werde gelesen haben// (Mən oxumuş olaram). Rus dilində gələcək zamanı sadə və analitik olmaq üzrə iki yerə bölürlər: sadə: /Я прочту//, analitik: /Я буду читать// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.146; W. Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1986.

БУКВА - alm. Buchstabe (m), ing. letter /'letə/, fr. lettre, azərb. hərf. – Əlifbada müəyyən sıra ilə düzülmüş işarələrin ümumi adı. Hərf böyük və kiçik ola bilər.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

БУЛГАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bulgarisch (n), ing. Bulgar language /'bʌlɡa: 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue bulgare, azərb. bulqar dili. – Qədim ölü türk dillərindəndir. Böyük Bulqariyanın parçalanmasından sonra bulqar tayfalarının bir hissəsi Dunayda və Orta Volqaboyunda, digər hissələri isə Azov sahillərində məskunlaşdılar və məhz buna görə də həmin tayfaların dilləri Dunay-Volqa və Kuban-Bulqar adlandırılmağa başlamışdır. Bulqar dilinin ayrı-ayrı leksemləri haqqında hələ M. Kaşğarinin tədqiqatlarında da rast gəlmək mümkündür.

Н.А.Баскаков. Введение в изучение тюркских языков. М., 1969; Ф.С.Хакимзянов. Язык эпитафий волжских булгар. М., 1978.

БУРМЕНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Бирманский язык ←.

БУРУШАССКИЙ ЯЗЫК – alm. Burushaski (n), ing. Burushaski language /brʊʃaɪski: 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue bourouchaise, azərb. buruşas dili. – Kəşmirdə 300 min daşıyıcısı olan dildir.

D.Lorimer. The Burushaski Language. Oslo, 1935.

БУРЯТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Burjatisch (n), ing. Buriat language /'bu:riət 'lɪŋɡwɪdʒ/, also Buryat/, fr. langue bouriate, buriat, azərb. buryat dili. – Monqol dillərinə daxildir. Buryat Respublikasında, İrkutsk, Çita vilayətlərində və Çin Xalq Respublikasının şimal-şərqində yayılmışdır. Keçmiş Sovetlər ittifaqında bu dildə danışanların sayı təqribən 400 minə qədərdir. Buryat dili ərazi baxımından 4 dialektə bölünür: qərbi (exirit-bulqar); şərq (horin); şimali (alar-tunkin) və cənubi (sonqol-sartul). 1931 –ci ildə buryat dili latın, 1939-cu ildən isə kiril qrafikasına keçirilmişdir.

Грамматика бурятского языка. Фонетика и морфология. М., 1962.

БУСТРОФЕДОН - alm. Bustrophedon (n), ing. boustrophedon /baʊstrə'fi:d(ə)n, bu:-/, fr. boustrofedon, azərb. bustrofedon. - Bir sətri soldan sağa, ikinci sətri isə sağdan sola yazılan. Qədim yunanlarda əkin vaxtı öküzün tarladakı hərəkətini əks etdirən yazı üsulu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər.

БУХЕН АРГУМЕНТ – alm. Buchen-Argument (n), ing. Buchen argument /bu:kən 'ɑ:gjʊm(ə)nt/, fr. argument bouchain, azərb. buxen argument. – Hind-Avropa xalqlarının və slavyanların bho(u)gos - (Buchen) - cökədən əmələ gəldiyini əsaslandıran sübut. Könisberqdən Krıma qədərki ərazidə yetişən cökə ağacının adına işarədir. Sonralar onların yaşadıkları digər ərazilərdə başqa ağaclar da olub. Məs.: phegos «palıd», buz (iran dilində), «Ulme» və s.

G.S.Lane. The beech-argument. «KZ», 1962, 81, s. 197-202.

БУШМЕНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Buschmeisch (n), ing. Bushman language /'bʊʃmən 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue bushmane, azərb. buşmen dili. – Koysan dil ailəsinə daxil olan dillərdəndir. Əsasən CAR, Botsvan, Namibiya, Anqolanın şimal rayonlarında və Tanzaniyada yayılmışdır. 100 minə qədər daşıyıcısı vardır. Aşağıdakı qruplara bölünür: kunq, nqusan, auni, kxomani və xadza. Yazısı olmayan dildir.

D.Bleek. The Naron. A Bushman Tribe of the Central Kalahari. Cambridge, 1928.

БЫСТРЫЙ ТЕМП РЕЧИ – Бах: Темп речи →.

БИТИЙНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ – alm. Existenzsatz (m), ing. existential sentence /ɛgzɪ'stənʃ(ə)l 'sentəns/, fr. proposition d'usage (courante), azərb. xəbər şəkli olmayan cümlələr. – Mövcudluq, iştirak mənası verən cümlələr. Məs.: Azərb. d. /Kənd yeri/, /Ocaq başı/, /Xalq rəqsləri// və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 70.

БЫТОВАЯ ЛЕКСИКА - alm. Lebenswortschatz (m), Umgangswortschatz (m), ing. domestic vocabulary /dəu'mestɪk voʊkəbjʊ:ləri/, everyday vocabulary /'evrɪ'deɪ voʊkəbjʊ:ləri/, fr. lexique de mœurs, azərb. məişət leksikası. - Gündəlik məişətdə, ev şəraitində zəruri olan əşya və hadisələrin adlarından ibarət leksika. Bura toy və yas mərasimləri, bayram və ziyafət və s. ilə bağlı sözlər də daxildir. Məs.: Azərb. d. /ev, həyəət, qazan, fincan, duz, çörək, halva, nişan üzüyü/ və s. S.Cəfərov. Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1982.

– В –

БАВИЛОНСКИЙ ЯЗЫК – Бах: Аккадский язык ←.

БАКАШСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Wakash-Sprachen (Pl.), ing. Wakash languages /wɑ:kəʃ 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues vacaches, azərb. vakaş dilləri. – Şimali Amerika hindi dilləri qrupu. Sakit okeanının sahillərində, Amerikanın Vaşinqton ştatının sərhəd rayonlarında və Kanadanın

İngiltərə Kolumbiyasında yayılmışdır. Təqribən bir milyondan artıq daşıyıcısı vardır. Vakaş dilləri əsasən iki qrupa bölünürlər: kvakiutl (kvakiutl, bella-bella, kitamat) və nutka (nutka, nitinat, makax).

J.C.Pilling. Bibliography of the Wakashan languages. Washington, 1894.

ВАЛЕНТНОСТЬ - alm. Valenz (f), Wertigkeit (f), ing. valency /'veɪləns/, valence /'vɛləns/, fr. valence, azərb. valentlik. – Kimya elmindən əxz olunmuş termindir. Bir sözün başqa sözlərlə birləşməyə girə bilmək qabiliyyəti. İlk dəfə dilçilikdə fransız L.Tenyer (1893-1954) tərəfindən işlədildiyi güman edilir. Məs.: ing. d. /to wait/ feli özündən sonra tamamlığın /for/ sözünü ilə işlənməsini tələb edir: /I am waiting for him/ (Mən onu gözləyirəm). Ancaq /to live/ feli lokal mənası verən sözünü tələb edir. Müq. et: /I am living in Baku/ (Mən Bakıda yaşayıram). Cümlədə x konstituentinin y leksemilə ifadə olunan konstituentdən ən azı y-in valentliylə mövcud olan şərtlərdən birinin x-ə aiddiyi varsa, onda o, valentliyə görə asılı olur. L.Tenyerin konsepsiyasında fellər valentliyə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: a) sıfır (avalent) fellər. Təbiət hadisələri bildirən fellər buraya aiddir. Məs.: alm. d. /donnern/ (göy guruldayır), /schneien/ (qar yağır), /blitzen/ (ildırım çaxır) və s. Ancaq burada /es/ qeyri-müəyyən mübtədası vacib olduğundan tamamlamanın olmasını inkar etmək olmaz; b) təkvalentli (monovalentli) fellər. Məs.: alm. d. /schlafen/ (yatmaq, xəyal etmək); c) ikivalentli (bivalentli). Buraya /suchen/ (axtarmaq), /lieben/ (sevmək), /verlassen/ (tərk etmək) və s. kimi keçən fellər daxildir; ç) üçvalentli (trivalent) fellər. Məs.: /geben/ (vermək), /schenken/ (bağışlamaq) və s. Valentlik ənənəvi dilçiliyin idarə və keçərlilik anlayışları ilə üst-üstə düşür. Ancaq müxtəlif valentlik nəzəriyyələri hələ də onun dilin hansı səviyyəyə (sintaksis, semantika, pragmatika, leksika) dəqiq aid olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir.

L.Tesniere. Основы структурного синтаксиса. М., 1986; М.Д.Степанов, Г.Хельбиг. Части речи и проблемы валентности в современном немецком языке. М., 1978.

ВАЛЛИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Walisisch (n), Welsch (n), ing. Welsh language /wɛlʃ 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue vaillicienne, azərb. valli dili. – Kelt dillərindən biridir. Böyük Britaniyada Uelsdə və Argentinanın bəzi ərazilərində yayılmışdır. 600 minə qədər daşıyıcısı vardır. Uelsdə iki dialekti vardır: şimali və cənubi.

J.Morris Cones. An Elementary Welsh Grammar. Oxford, 1938.

ВАРВАРИЗМ - alm. Barbarismus (m), ing. barbarism /'bɑ:bəriz(ə)m/, fr. barbarisme, azərb. varvarizm. – 1) əcnəbi sözlərin yersiz işlənməsi; 2) dilin təmizliyini pozan yad sözlər. Məs.: /madam/, /madmazel/, /ser/, /müsyö/ və s. Təsvirə bəzən xüsusi kolorit vermək məqsədilə işlədilən və başqa xalqların həyat tərzilə əlaqədar olan söz və ifadələr. Məs.: Azərb.

d. /molla/, /müsyö/, /frau/, /hobbi/ və s. Dildə vətəndaşlıq almamış, onun müəyyən sosial sahələrində işlədilən bu cür əcnəbi söz və ya ifadələr (kontakt, kosmos, kompaniya) həm tələffüz, həm qrammatik, həm də leksik baxımdan çətinliklər yaradır.

Д.С.Лотте. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. М., 1982.

ВАРИАНТ - alm. Variante (f), ing. variation /'vɛəri'eɪʃən/, variant /'vɛəriənt/, fr. variante, azərb. variant, çalarlıq. - Eyni bir dil və ya em səviyyəsi vahidinin (yəni fonemin, morfemin və s.) müxtəlif şəkillərdə təzahürü və ya işlənməsi. Müasir dilçilikdə variantın aşağıdakı növləri fərqləndirilir: 1) Xüsusi variantlar. Məs.: Azərb. d. /o/ - 3-cü şəxsin təki, ayrılıqda bir söz; 2) Kombinator variant. Əsas variant, yəni əhatədən və mövqedən ən az asılı olan və danışq aktının neytral üslubunda maksimum fərqləndirmə qabiliyyətinə malik olan variant. Məs.: Azərb. d. /d°uz/ sözündəki dodaqlanan [d°] variantı; 3) Mövqedən asılı olan variant. Məs.: alm. d. saitlər anlautda knaklautla tələffüz olunur. Müq. et: /ˈa:bənt/ (axşam) və s.; 4) Fakültativ variant. Məs.: alm. d. [r] və [R] buna bariz nümunədir; 5) İşlənmə tezliyinə görə variantlar. Məs.: Azərb. d. /ə/ və /a/ ən çox işlənen saitlərdir. Bundan başqa fərdi və sosiovariant da fərqləndirirlər.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 157-160.

ВАРИАНТЫ СЛОВА - alm. Varianten des Wortes (f), ing. phonetic variants of the word /fə'netɪk 'vɛəriənts əv ðə wɜ:d/, fr. variantes phonétiques du mots, azərb. sözün variantları, alloleksemlər. - Dil vahidinin müxtəlif mətnə və əhatədə təzahür variantları. Məs.: rus d. /рыбак рыбака видит издалека// ifadəsində /рыбак/ sözü iki variantda çıxış edir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987.

ВАРИАНТЫ СЛОВА ДИАЛЕКТНЫЕ - alm. dialektische Varianten des Wortes (Pl.), ing. dialectal variants of the word /,daɪə'lɛkt(ə)l 'vɛəriənts əv ðə wɜ:d/, fr. variantes des mots de dialecte, azərb. sözün dialekt variantları. - Bir və ya bir neçə dialektə məxsus fonetik və qrammatik xüsusiyyətlərlə səciyyələnen söz variantları. Məs.: Azərb. d. /əv/, /öy/, /ö'v/, /ev/, /qavın/, /qoun/, /qovun/, ovqat/, /ouqat/, /camış/, /gomuş/, /donuz/, /donquz/.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 74-80.

ВАРИАНТЫ СЛОВА МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ - alm. morphologische Varianten des Wortes (Pl.), ing. morphological variants of the word /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'vɛəriənts əv ðə wɜ:d/, fr. variantes des mots morphologiques, azərb. sözün morfoloji variantları. - Eyni kökə mixtəlif sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin qoşulması ilə yaranan

variantlar. Məs.: Azərb. d. /Obrazlıq/, /obrazlılıq/, /Tabelik/, /tabelilik/; ing. d. /maus/ (siçan), /mais/ (siçanlar); alm. d. /'lant/ (ölkə) - /'lande/ (ölkəyə) və s. Bu sözlərdə variantlar morfoloji əlamətlə əldə olunur.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 275-276.

ВАРИАНТНОСТЬ - alm. Varianz (f), ing. variance /'vɛəriəns/, fr. variance, azərb. variantlılıq, variativlik. - Danışiq şəraitindən və danışanların ictimai və məhəlli mənsubiyyətindən asılı olaraq meydana gələn danışiq müxtəlifliyi, danışiqdakı fərqlər.

ВАРИАЦИЯ - alm. Variation (f), ing. variation /,vɛəri'eɪʃ(ə)n/, fr. variation, azərb. variasiya, variant. – 1) Bir mətnin, planın, layihənin və s. dəyişmiş şəkli; 2) Bir musiqi əsərinin melodik və ritmik cəhəti; musiqi əsərinin müxtəlif variantlarda təkrarlanması. Moskva fonoloji məktəbi zəif mövqedə çıxış edən variantı çalar və ya variasiya, qüvvətli mövqedə çıxış edən variantı isə əsas çalar adlandırır. Məs.: rus d. /мал/ və /мил/ sözlərində [a] və [i] əsasa aid olurlar. /mæl/ və /mɪl/ sözlərindəki [æ] və [ɪ] saitlərini isə variasiya adlandırır. Variasiyalar həmişə eyni fonemə aid olur, variantlar isə fonem sırasına və ya hiperfonemə, arxifonemə aid olurlar.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1967, s. 218-219.

ВАРИАЦИЯ ФОНЕМЫ - alm. Variation des Phonems (f), (Phonemvariation) (f), ing. variation of phoneme /,vɛəri'eɪʃ(ə)n əv 'fəʊni:m/, fr. variation du phonème, azərb. fonemin variasiyası.

Вах: Вариация ←.

ВАРИФОНА - alm. Variphon (n), ing. variphone /,vɛərɪ'fo-n/, fr. variphone, azərb. varifon. – D.Counzun (1881-1967) işlətdiyi termdir. Müxtəlif fonetik mətn parçalarından asılı olaraq çeşidli tələffüz edildiyi üçün müxtəlif cür eşidilən səs. Bu Amerika dilçiliyində sərbəst variativliyə uyğun gəlir. Məs.: ing. d. zərbli r /r/ (flapped) ilə titrək /ɹ/ sərbəst variativliyə nümunə kimi götürülə bilər. Alman d. isə dilönü [r] ilə dilçək [R] buna misal ola bilər.

D. Jones. The phoneme, its Nature and USE. Cambridge, 1949, s. 205.

ВАРЬИРОВАНИЕ СВОБОДНОЕ - alm. freie Varierung (f), ing. free variation /fri: ,vɛəri'eɪʃ(ə)n/, fr. variation libre, azərb. sərbəst variantlaşma, müstəqil variativləşmə. – 1) Səs tərkibində ifadənin məzmun dəyişikliyinə səbəb olmayan dəyişikliklər. Müstəqil variativləşmə allofonik variativləşmədən fərqli olaraq mövqedən asılı olmur. Məs.: alm. d. [r] və [R] buna misal ola bilər. Müq. et: /re:dən/ (danışmaq) = /'Re:dən/ (danışmaq); 2) Tələffüzün fərdi dialekt xüsusiyyətlərindən asılı olan. Məs.: Azərbaycanın Qarabağ və Şirvan dialektlərində /z/ və /dʒ/ bu qəbildəndirlər. İng. d. /dri:md/ və /drempt/ hər ikisi /dremaed/ kimi yazılır. Morfoloji səviyyədə sərbəst variantlar kimi çıxış edirlər.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 137.

ВВОДНЫЙ - alm. einführend, einleitend, ing. introductory /,ɪntrə'dʌkt(ə)rɪ/, entrance /'entr(ə)ns/, parenthetical /'p5rən'θetɪkəl/, inserted /ɪn'sɜ:tɪd/, incidental /ɪnsɪdəntl/, fr. d'introduction, azərb. ara söz. – Cümlənin digər üzvlərilə formal-qrammatik cəhətdən əlaqəsi olmayan.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsəri, s. 25.

ВВОДНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Schaltsatz (m), ing. parenthesis /pə'renθɪsi:z/, parenthetical clause /,p5r(ə)n'θetɪk(ə)l klɔ:z/, fr. proposition incise, azərb. ara cümlə. - Başqa bir cümlənin tərkibində işlənən, lakin onun heç bir üzvü ilə qrammatik cəhətdən əlaqəsi olmayan tərkib. Əsas cümləyə nisbətən bu tərkib fasilə ilə ayrılır, daha alçaq tonla və iti sürətlə tələffüz edilir. Ara əlavələri quruluşca təktərkibli, cüttərkibli və şəxssiz ola bilər. Məs.: Azərb. d. /Statistikaya əsasən – o artıq çap olunub – avtomobil qəzalarının sayı çoxalıb//

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 25.

ВВОДНОЕ СЛОВО - alm. Schaltwort (n), ing. parenthetic(al) word /,p5r(ə)n'θetɪk(əl) wə:d/, parenthesis /pə'renθɪsi:z/, fr. mot d'introduction, azərb. ara söz. – «Cümlə üzvü funksiyası daşımayan, cümlə üzvləri ilə qrammatik əlaqəsi olmayan, məna cəhətdən isə danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirən söz və birləşmələr. Azərbaycan dilində ara söz və ara söz birləşmələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) Sübhə, fərziyyə, ehtimal bildirənlər: /bəlkə/, /güman (ki)/, /yəqin/, /deyərsən/; 2) Fikrin reallığını, doğruluğunu təsdiqləmə anlayışını bildirənlər: /həqiqətən/, /sözsüz ki/, /əlbəttə ki/; 3) Müqayisə bildirənlər: elə bil ki, sanki, guya ki, deyərsən (ki); 4) İfadənin mənbəyini və subyektiv münasibətini bildirənlər: /fikrimcə/, /məncə/, /bu fikrə görə/, /rəvayətə görə/, /mən bilən/, /mənə elə gəlir ki/, /səncə/, /zənnimcə/; 5) Ardıcılıq, sıra, nəticə, əlaqə, dəqiqlik, seçmə kimi məntiqi əlaqələri əks etdirən: /əvvəla/, /birincisi/, /deməli/, /qərər/, /vəssalam/, /tutalım/, /üstəlik/; 6) Arzu, təəssüf, sevinc, təəccüb, maraq kimi emosional hadisələri bildirənlər: /nə ola (ydı)/, /heyf ki/, /qərribədir/, /tərslikdən/; 7) Müsahibin diqqətini cəlb edənlər: /bilirsənmi/, /bağışlayın/, /buyurun/; 8) Fikrin ifadə forması /xeyir olsun/, /üstünə sağlıq/, /qısa desək/, /zarafatsız/, /sözün açığı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 25.

ВДЫХАНИЕ - alm. Einatmen (n), Einatmung (f), ing. inhalation /,ɪnhə'leɪf(ə)n/, inspiration /,ɪnspə'reɪfən/, fr. aspiration, azərb. nəfəsalma. - Ciyər boşluğunun hava ilə dolması nəticəsində diafraqmanın genişlənməsi.

H.H.Wängler. Grundriß einer physiologischen Phonetik. Bonn, 1968.

ВЕДИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Vedisch (n), ing. Vedic language /'veɪdɪk 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue védique, azərb. vedi dili. – Qədim Hindu dillərinin ən qədim növlərindən biri, Hindistanda industların mədəniyyətinin dili. İki əsas növü vardır: arxaik (mantr şerlərinin dili) və sonrakı prozanın dili.

T.A.Елизаренкова. Грамматика ведийского языка. М., 1982.

ВЕДУЩЕЕ СЛОВО - alm. Hauptwort (n), Grundwort (n), führendes Wort (n), Leitwort (n), ing. derivational pattern /,derɪ'veɪʃənl 'pɔʃtɪn/, fr. mot principal, azərb. aparıcı (əsas) söz. - Analoji sözdüzəltmədə nümunə kimi götürülən söz.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001.

ВЕЖЛИВОЕ ОБРАЩЕНИЕ - alm. Höflichkeitsform (f), ing. polite address form /pə'laɪt ə'dres fɔ:m/, fr. manière polie de traiter, azərb. nəzakətli müraciət forması. - Müraciət zamanı xüsusi nəzakət formalarından istifadə. Alman dilində bu /Sie/ əvəzliyi ilə verilir. Məs.: /Kommen Sie!/ (gəlin), /Lesen Sie!/ (oxuyan) və s. Bəzən bu müraciət forması xüsusi sözlərlə reallaşır. Məs.: Azərb. d. /Zəhmət olmasa, əziz, hörmətli/; alm. d. /heizlich, lieber/; rus d. /уважаемый, дорогой/; ing. d. /dear, lovely/ və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 285.

ВЕЖЛИВОСТИ ФОРМА - alm. Höflichkeitsformen (Pl.), ing. politeness /pə'laɪtnɪs/, honorific forms /,ɔnə'rɪfɪk fɔ:mz/, fr. formes politesse, azərb. nəzakət, hörmət formaları. - Müəyyən dillərdə yaşlılarla və ya vəzifəcə, rütbəcə, ictimai mövqeyinə görə yüksək mövqedə duran şəxslərə müraciətdə işlədilən söz və ifadələr. Məs.: Azərb d. /bəy, xanım/, alm.d. /Eure Hohheit/, ing. d. /you highness/; rus d. /Ваша светлость/ və s. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

ВЕЛИЧИНА - alm. Größe (f), ing. amount /ə'maunt/, size /saɪz/, 2. riy. quantity /kwɒntəti/, magnitude /'mɒɡnɪtju:d/, value /'vɒljʊ:/, fr. quantité, valeur, azərb. 1) ölçü vahidi; 2) riyaziyyatda meyar. - Dildə hər bir səviyyənin vahidi bölünməzliyi, konkret funksiyası və dəyər ilə fərqlənir. Məs.: Azərb. d. /dam/ sözü fonoloji baxımdan 3 vahiddən – /d/, /a/, /m/-dan düzəlib. Morfoloji səviyyədə avtosemantik morfemdir /damlar/ və ya /damsız/ sözlərindəki /-lar/ və /-siz/ sinsemantik morfemlərdən asılı olmaması və konkret leksik məna ifadə edə bilməsilə fərqlənir. Leksik səviyyədə isə omonimliyi (Məs.: /Filankəsi dama basdılar// və /Kənddə balaca bir damımız var//) və /dam, daş, ocaq, yurd/ və s. kimi sözlərlə bir paradigmdə olmaqla eyni semantik sahəyə daxil olur.

Alman alimi L.Vaysgerberin (1899-1958) məzmun qrammatikasında bu termin müəyyən halda olan cümlə üzvləri üçün əsas məfhum sayılır. Məs.: subyekt (əsas vahid), xəbər (bərabərlik vahidi), vasitəsiz tamamlıq

(məqsəd vahidi), yiyəlik halında olan tamamlıq (iştirakçı vahidi), yönlük halındakı tamamlıq (müraciət olunan vahidi), qoşmalı tamamlıq (vəziyyət vahidi) və s.

L.Weisgerber. Die vier Stufen in der Erforschung der Sprachen. Düsseldorf, 1963, s. 62-92.

ВЕЛЯРИЗАЦИЯ - alm. Velarisierung (f), ing. velarization /v9'leər9ze9f(ə)n/, fr. vélarisation, azərb. velyarlaşma. - Dil arxasının yumşaq damağa yaxınlaşmasından ibarət olan və dilarxası samitlərdən başqa bütün samitlərin əmələ gəlməsində özünü göstərən əlavə artikulasiya növü. Velyarlaşma samitlərdə ton və küyü azaltmaqla, onların qalınlığını artırır. Ona görə də bu hadisə „qalınlaşma“ da adlanır. Buna əks hadisə palatallaşma („incələşmə“) hesab olunur. Məs.: Azərb. d. /l/ samiti arxa sıra saitləri /a, o, u, ı/ qarşısında qalın [l] (məs.: /lal, bala/ və s.), incə saitlər qarşısında isə yumşaq [l'] tələffüz olunur (məs.: /lil/, /lülə/). Rus d. bunlar fonoloji əhəmiyyət kəsb etdiyi halda, alm., ing., Azərb. və fr. d. bu əlamət sırf fonetik xarakter kəsb edir.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

ВЕНГЕРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Ungarisch (n), ing. Hungarian language /'hʌŋgɛəriən 'l5ŋgwɪdʒ/, fr. langue hongroise le hongrois, azərb. macar dili. – Fin-üqor (üqor qolu) dillərindən biridir. Macarıstanda və ona qonşu ölkələrdə (Yugoslaviya, Avstriya, Rumıniya) yayılmışdır. 15 milyondan çox daşıyıcısı vardır. Macar Respublikasının rəsmi dövlət dilidir. Macar dilinin fonoloji sistemi üçün uzun və qısa saitlərin qarşılaşması, saitlərin ahəngi, həmahəngliyi səciyyəvidir. Morfoloji cəhətdən aqqulinativ dillərdəndir. Yazısı latın əlifbası əsasında tərtib olunmuşdur.

K.E.Майтинская. Венгерский язык. М., 1955.

ВЕНЕТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Venetisch (n), ing. Venetic language /vɪ'nɛtɪk 'l5ŋgwɪdʒ/, fr. langue vénétienne, azərb. venet dili. – İtaliyanın şimal-şərqində yayılmış romanlaraqədərki qədim venetlərin dili. Fonoloji sistemi 22 fonemdən ibarətdir. Bunlardan 5-i sait, 17-si samitdir. Samitlərdən 6-sı sonantdır: /v, w, l, r, m, n/.

A.A.Королев. Новые данные о венетском языке. М., 1977.

ВЕПСКИЙ ЯЗЫК – alm. Vepsisch (n), ing. Vepsian language /'vɛpsɪən 'l5ŋgwɪdʒ /, Also Veps /vpɛs/, fr. langue vepe, azərb. vep dili. – Fin-Baltikyanı dillərindən biridir. Kareliya Muxtar vilayətində və Voloqda vilayətində yayılmışdır. 400 minə qədər insan bu dildə danışır. Üç əsas dialektə bölünür: şimali, orta və cənub dilektləri. Fonetik bəçimində saitlərin ahəngi qismən də olsa özünü göstərir. Sintaktik baxımdan karel dilinə çox yaxındır.

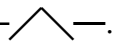
М.И.Зайцева. Грамматика вепского языка. Л., 1981.

ВЕРШИНА ИНТОНАЦИОННАЯ - alm. Intonationshöhe (f), ing. top /tɔp/, peak of intonation /pi:k əv ˌintou'neɪfən/, fr. sommet

d'intonation, azərb. intonasiya zirvəsi. – İntonasiya konturunun maksimal ton yüksəkliylə, maksimal uzunluq (qüvvətlik), güclü intensivlik dərəcəsilə səciyyələnir. Məs.: Azərb. d. /O kitab oxuyur//.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 299-315.

ВЕРШИНА СЛОГА - alm. Silbengipfel (m), ing. peak of syllable /'pi:k əv 'sɪləbl/, fr. sommet de syllable, azərb. heca zirvəsi. - Hecanın daha yüksək, daha güclü tələffüz olunan elementi. Adətən, hecada bu funksiyanı sait və nadir hallarda sonantlar yerinə yetirir. Məs.: alm. d.

/ˈta:k/, çex dilində /vlk/ - (canavar): —.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ВЕТКА (ВЕТВЬ) - alm. Zweig (m), ing. branch /'brɑ:ntʃ/, twig /twɪɡ/, fr. branche, azərb. qol, budaq. - Genetik yaxınlığına görə dil ailəsinə birləşdirilən qruplar (bölgülər). Məs.: türk dillərinin oğuz qrupu; Hind-avropa dilləri ailəsinin slavyan dilləri qrupu və s.

M.İ.Adilov. Göstərilən əsər, s. 293.

ВЗАИМНЫЙ - alm. reziprok, ing. mutual /'mju:tjuəl/, reciprocal /rɪ'sɪprək(ə)l/, fr. mutuel, réciproque, pronominal, azərb. qayıdış, qarşılıqlı - müştərək. – Müştərək, iki və daha artıq şəxsin qarşılıqlı hərəkətinin təsviri. Məs.: Azərb. d. /qüləşmək/, /sevişmək/; alm. d. /sich vereinbaren/ (razılaşmaq) və s.

ВЗАИМНЫЙ ЗАЛОГ - alm. reziprokes Genus (n), ing. reciprocal voice /rɪ'sɪprək(ə)l vɔɪs/, fr. voix réfléchie, azərb. qarşılıqlı növ. - İşin iki və daha artıq şəxs tərəfindən müştərək və qarşı-qarşıya icra edildiyini göstərən fel növü. Azərb. d. qarşılıqlı növ aşağıda sadalanan şəkilçilərin vasitəsilə yaranır: /-aş, -əş, -ş, -iş/. Məs.: /çarpışmaq/, /vuruşmaq/, /toplaşmaq/ və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s. 183-186.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ - alm. Wechselwirkung (f), ing. mutual interaction /'mju:tjuəl ,ɪntər'5kʃ(ə)n/, reciprocal action /rɪ'sɪprək(ə)l '5kʃ(ə)n/, fr. action, réciproque, interaction, azərb. qarşılıqlı təsir, bir-birinə təsir; qarşılıqlı əlaqə. - Qarşılıqlı, qarşılıqlı mübadilə, hərəkətin əks istiqamətə - subyektdən obyektə keçdiyini göstərir və bunun nəticəsində həmin işin icraçısı eyni vaxtda digər icraçının obyektinə çevrilir. Məs.: Azərb. d. /Uşaqlar yaxşı güləşdilər//.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ВЗАИМОЗАМЕНЯЕМОСТЬ - alm. Austauschbarkeit (f), ing. interchangeability /,ɪntə'tʃeɪndʒəbɪlɪti/, portability /,pɔ:tə'bɪlɪti/, fr. remplacement mutuel, azərb. qarşılıqlı əvəzetmə. - Eyni mövqedə dil vahidlərinin bir-birini əvəz etməsi. Bu, əvəzetmə, komutasiya → və substitusiya → metodu ilə eyni paradıqmə aid elementləri aşkarlamaqdır.

Məs.: Azərb. d. /zaman/ və /saman/ sözlərində söz başında gələn samiti dəyişməklə yeni söz əldə edirik. Deməli, struktur dilçilikdə /z/ və /s/ səslərinin fonem olması bu yolla sübut edilmiş olur. Cümlədə eyni mövqedə bir element başqası ilə əvəz oluna bilərsə, deməli, həmin sözlər eyni paradigmə aiddir.

Məs.: Azərb. d.	<u>Səhər</u>	mən	<u>Bakıya</u>	yola düşürəm//.
	<u>Axşam</u>		<u>Şəkiyə</u>	
	<u>Günorta</u>		<u>Kürdəmirə</u>	

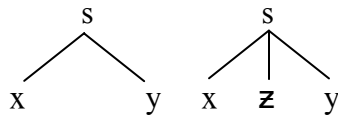
Yalnız eyni söz sahəsinə aid olan sözləri bir-birilə əvəz etmək mümkündür. Belə ki, yuxarıdakı cümlədə zaman bildirən sözləri hərəkətin adını bildirən isimlərlə əvəz etmək olmaz.

Müq. et:

*Gediş	mən yola düşürəm//. (*işarəsi cümlənin düzgün olmadığını bildirir)
Gəliş	

Əvəzetmə üzrə təhlil iki mərhələdən ibarətdir: a) udma və ya silmə; b) adyunksiya. Birinci üsul transformasional qrammatikada alt qatdan üst qata keçmə zamanı elementlər silinir və ya başqası ilə əvəz edilir. Məs.: Azərb d. /Əhməd tar çalır və Həsən fleyta çalır// → /Əhməd tar çalır, Həsən fleyta//. İkincidə isə konstituent alt qatdan çıxarıldıqdan sonra, başqa yerdə, üst qatda yerləşdirilir. Özü də bu qatın ağac strukturuna budaq əlavə etməklə tamamlanır. Məs.:

$$[x+y]_s \rightarrow [x+z+y]_s$$

E.Koseriu. Ümumi dilçiliyə giriş. 1996-cı almanca nəşrində tərcüməsi, «Giriş» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2006.

ВЗАИМОЗАМЕНЯЕМЫЙ - alm. austauschbar, ing. interchangeable /,intə(:)'tʃeɪndʒ'æbl/, fr. échangeable, interchangeable, azərb. qarşılıqlı əvəz edə bilən. – Dilin müəyyən səviyyələrində vahidlərin bir-birini əvəz etməsi. İfadə planında əvəzetmə məzmun planında da dəyişiklik edirsə, deməli, əvəzolunmaları müxtəlif vahidlər, invariantlar kimi götürmək olar. Məs.: /mələk/ # /kələk/. İfadə planındakı əvəzetmə məzmun planında dəyişiklik etməsə, deməli, bu variativlik kimi götürülə bilər. Məs.: alm. d. [R] və [r] buna bariz nümunədir. Müq. et: /Ra:t/ və /ra:t/ (şura). Praqa funksional məktəbi və qlossematika bu təhlil metodunu komutasiya və ya subsititusiya adlandırır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005. S. 176-284.

ВЗАИМОСВЯЗЬ - alm. wechselseitige Beziehung (f), ing. intercommunication /,ɪntəkə,mju:nɪ'keɪf(ə)n/, mutual link /'mju:tjuəl lɪŋk/, fr. corrélation, azərb. qarşılıqlı əlaqə. - Məs.: alm. və rus d. sifət təyin funksiyasında çıxış edəndə o, aid olduğu isimlə hala, cinsə və kəmiyyətə görə qarşılıqlı əlaqəyə girir. Məs.: /der junge Mann/ (хороший человек), /die junge Frau/ (молодая женщина).

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 271-294.

ВЗРЫВ - alm. Explosion (f), Sprengung (f), ing. explosion /ɪks'pləʊ=(ə)n/, outburst /'aʊtbə:st/, fr. explosion, détonation, azərb. partlayış. – Kipləşmiş tələffüz üzvlərinin ciyərdən gələn hava axınının təsiri nəticəsində ani olaraq partlaması. Məs.: /p/, /t/, /k/ samitlərinin əmələ gəlməsi bu cür partlayış nəticəsində baş verir.

ВЗРЫВ ГЛОТТАЛЬНЫЙ - alm. Kehlexplosion (f), fester Einsatz (m), ing. glottal stop /'glɒt(ə)l stɒp/, rough glide /rʌf glɑɪd/, fr. attaque dure (claire, forte), azərb. xirdəkdə partlayış. – Kipləşmiş səs tellərinin gəfildən titrəməyə başlaması nəticəsində eşidilən partlayış. Məs.: alm. d. />'a:bənt/ (axşam), />'a:rtst/ (həkim) sözlərində saitin əvvəlində bu cür partlayış olur ki, buna da sərt başlanğıc və ya knacklaut (şaqqıltılı səs) deyirlər. Bu səsin funksiyası morfev və söz sərhəddini bildirməkdir.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 20.

ВЗРЫВ ГОРТАННЫЙ - alm. Knacklaut (m), Kehlkopflaut (m), ing. glottal stop /'glɒt(ə)l stɒp/, guttural explosion /'gʌtʊrəl/ gʌt(ə)r(ə)l ɪks'pləʊ=(ə)n/, fr. détonation gutturalle, azərb. xirdəkdə partlayış. – Səs telləri kipləşmiş olur, sonra açılır və yenidən kipləşir. Bu vəziyyətdə yaranan sərt başlanğıc və ya knacklaut adlanır.

Bax: Взрыв глоттальный ←.

ВЗРЫВНОЙ - alm. Explosiv-, Sprenglaut (m), ing. explosive /ɪks'pləʊsɪv/, explosive /ɪks'pləʊsɪv/, fr. explosif, azərb. kipləşən – partlayışlı səs. – Kipləşmiş tələffüz üzvlərinin hava axınının təsiri ilə partlayışından yaranan səs. Məs.: Azərb. d. /p/, /t/, /k/, /b/, /q/, /d/ kipləşən-partlayışlı samitlərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ВЗРЫВНОЙ ГОРТАННЫЙ - alm. Knacklaut (m), Rekursivlaut (m), ing. (ex)plosive guttural /ɪks'pləʊsɪv gʌt(ə)r(ə)l/, fr. explosif guttural, azərb. kipləşən-partlayışlı xirdək səsi.

Bax: Взрыв гортанный ←.

ВЗРЫВНЫЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. explosive Konsonanten (Pl.), Verschlussprengelaute (Pl.), ing. (ex)plosive (stop) consonants //ɪks'pləʊsɪv /stɒp/ 'kɒnsənəntz/, fr. consonne explosives, azərb. kipləşən-partlayışlı samitlər. – Tələffüz zamanı xirdəküstü boşluqda (boğaz,

ağız, burun boşluqlarında) yaranan kipləşmənin ani partlayışa keçməsilə yaranan samitlər.

Вах: Взрывной ←.

ВИБРАНТ(Ы) - alm. Vibrant (m), Schwinglaut (m), Zitterlaut (m), gerollter Laut (m), ing. vibrant /'vaibrənt/, flapped /flæpt/, rolled sound /'rould saund/, fr. vibrants, roulés, azərb. titrək. - Tələffüzü zamanı dil ucunun və dilçəyin ardıcıl titrəməsindən yaranan sonor səs. Məs: italyan və Azərb. dillərində /r/ /ro:ma/ sözündə dilucu titrək; çex d. novlu /r/ /'dvo:rak/ sözündə; alm. d. dilçək /R/ və ya saitləşən /ʁ/ tələffüz olunur.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ВИБРАЦИИ ГЛОТТАЛЬНЫЕ - alm. Glottalvibration (f), Schwingung (f), ing. glottal vibration /'glɒt(ə)l 'vaibreɪf(ə)n/, fr. vibration glottale, azərb. glottal titrəmə. – Xirdəkdə səs tellərinin titrəməsi.

ВИБРИРУЮЩИЙ - alm. vibrierend, schwingend, zitternd, ing. vibrating /vaibreɪtɪŋ/, vibratory /'vaibrət(ə)rɪ/, vibrant /'vaibr(ə)nt/, fr. vibratoire, azərb. titrəyən səslər. - Dil ucunun iki-üç dəfə titrəməsi nəticəsində yaranan səs. Məs.: Azərb. d. /r/ sonoru. Müq. et: /dəɾə/, /ara/ və s. F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 126.

ВИД (АСПЕКТ) - alm. Aspekt (m), ing. aspect /'æspekt/, fr. aspect, azərb. tərz. – Hərəkətin baş verməsi tərz, bitməsi, davamlığı. Slavyan dillərində, yunan dilində felin tərz kateqoriyasının qrammatikləşməsi. Başqa dillərdə isə bu leksik vasitələrlə ifadə olunur. Rus d. bitmiş və bitməmiş tərz prefiks, suffiks, daxili fleksiya və affiksin düşməsi, vurğunun yerinin dəyişməsi və suppletivizmlə ifadə olunur. Müq. et:

Tərz	
bitmiş	bitməmiş
делать	сделать (prefiks)
толкать	толкнуть (suffiks)
собирать	собрать (daxili fleksiya)
достигать	достичь (daxili fleksiya və dezaffiksasiya)
насыпать	насыпать (vurğunun dəyişməsi)
брать	взять (suppletivizm)

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 255.

ВИД ГЛАГОЛА - alm. Aspekt des Verbs (m), ing. aspect of the verb /'æspekt əv ðə vɜ:b/, fr. aspect verbal, azərb. felin tərz.

Вах: Вид (аспект) ←.

ВИД ДЛИТЕЛЬНЫЙ - alm. dauernder Aspekt (m), Durativ/Nicht Durativ, ing. durational aspect /dju(ə)'reɪf(ə)nəl 'æspekt/, continuous

aspect /kən'tɪnjuəs 'æspekt/, fr. aspect long, azərb. davamlı tərz. – Bu anlayış dilçilikdə aterminativ (kursiv/terminativ, bitmiş/bitməmiş, imperfektiv/perfektiv, imutativ/mutativ) terminlərilə də göstərilir. Durativ fellər hərəkətin davamlığı, və digər strukturlaşma əlamətinin olmaması ilə səciyyələnir. Məs.: alm. d. /brennen/ (yanmaq), /arbeiten/ (işləmək), /essen/ (yemək). Bunlardan fərqli olaraq qeyri-durativ fellərdə zaman məhdudiyyəti, prosesin sonu və inkişafı ifadə olunur. Məs.: alm. d. /entbrennen/ (alışıb yanmaq), /aufarbeiten/ (işı qurtarmaq), /einen Apfel essen/ (almanı yemək) fellərində tamamlanma, qurtarma mənaları ifadə olunur. Bəzən bu mənalər leksik yolla da verilə bilər. Məs.: Azərb. d. /Bina iki saat ərzində yandı/. Durativ fellərdə iterativ və semelfaktiv mənalər, yəni hərəkətin və ya prosesin təkrarı (müq. et: dalğalanmaq) və diminutiv məna, yəni prosesin qismən intensivliyi ifadə olunur (müq. et: gülümsəmək). Qeyri-durativ fellər isə inqressiv, müvafiq olaraq inxoativ, yəni hərəkətin başlanğıcını (müq. et: /einschlafen/ (yuxuya getmək), rezultativ, yəni hərəkətin sona çatmasını (müq. et: /verbrennen/ (yanıb qurtarmaq), transformativ, yəni bir vəziyyətdən başqa vəziyyətə keçidi (müq. et: /qocalmaq/), punktual, yəni hərəkətin ani baş verməsini (müq. et: /partlamaq/) və s. bildirir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 200.

ВИД ЗВУКОВОЙ ПОЛНЫЙ - alm. volle Lautveränderung (f), ing. absolute sound aspect /'ʒbsəlu:t saund 'æspekt/, full grade /ful greɪd/, fr. aspect sonore absolu, azərb. tam səs əvəzlənməsi. – Dil vahidinin səslənməsində tam əvəzlənmə kimi səciyyələnir. Məs.: ing. d. /see - saw/ (görmək-gördü).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 75.

ВИД ЗВУКОВОЙ ПРОТЯЖЕННЫЙ - alm. gedehnter Laut (m), ing. expanded /ɪks'pʌndɪd/, extensive sound aspect /ɪks'tensɪv saund 'ʒspekt/, lengthened grade /leŋθənd greɪd/, fr. aspect phonétique étendu, azərb. səsın uzanması. – Dil vahidinin səslənməsi uzanma ilə səciyyələnir. Məs.: alm. d. /'ʃra:ebən- 'ʃri:p/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 75.

ВИД ЗВУКОВОЙ СИЛЬНЫЙ - alm. starker Lautaspekt (m), ing. strong sound aspect /strɔŋ 'saund 'ʒspekt/, fr. aspect phonétique fort, azərb. səsın qüvvətli deyilməsi. – Vurğulu hecəda səs qüvvətli tələffüz olunur. Məs.: alm. d. /' *ze:ən/ - /' *za:ən/; Azərb. d. /dəğ/, ancaq /dəğa/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 76.

ВИД ЗВУКОВОЙ СЛАБЫЙ - alm. schwacher Lautaspekt (m), ing. faint sound aspect /feɪnt 'saund 'æspekt/, weak grade /wi:k greɪd/, fr. aspect phonétique faible, azərb. səsın zəifləməsi. – Reduksiya ilə bağlı zəifləmə. Məs.: Azərb. d. /başlamaq/, ancaq /başlıyır/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 92-149.

ВИД ИНХОАТИВНЫЙ - alm. inchoativer Aspekt (m), Inchoativ (um), ing. inchoative aspect /'inkouetiv 'æspekt/, fr. aspect inchoatif, azərb. inxoativ tərz (başlanğıc tərz).

Вах: Вид длительный ←.

ВИД МНОГОКРАТНЫЙ - alm. vielfacher Aspekt (m), ing. multiple aspect /'mʌltipl 'æspekt/, iterative aspect /'itərətiv 'æspekt/, fr. aspect fréquent, azərb. çoxdəfəli tərz.

Вах: Вид длительный ←.

ВИД НЕЗАКОНЧЕННЫЙ - alm. unvollendeter Aspekt (m), ing. infective aspect /ɪn'fektiv 'æspekt/, unfinished aspect /'ʌn'fɪnɪft 'æspekt /, fr. aspect imparfait, azərb. bitməmiş tərz.

Вах: вид глагола ←.

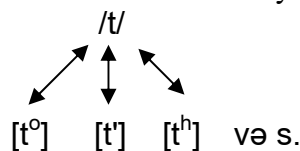
ВИД СОВЕРШЕННЫЙ - alm. perfektiver Aspekt (m), vollendeter Aspekt (m), perfektive Aktionsart (f), ing. perfective aspect /'pɜ:fektiv 'æspekt/, fr. aspect perfectif, azərb. bitmiş tərz.

Вах: Вид глагола ←.

ВИД УСИЛИТЕЛЬНЫЙ - alm. Verstärkungsaspekt (m), Intensivum (n), ing. intensive aspect /ɪn'tensiv 'æspekt/, fr. aspect amplificateur, azərb. gücləndirici tərz.

Вах: Вид длительный ←.

ВИД ФОНЕМЫ ОСНОВНОЙ - alm. Hauptvariante des Phonems (f), ing. principal aspect of a phoneme /prɪnsɪpl 'æspekt əv ə 'fəuni:m/, main variant of a phoneme /mein vɛəriənt əv ə 'fəuni:m/, fr. aspect principal du phonème, azərb. fonemin əsas variantı. – Müstəqil şəkildə işlənən, mövqedən ən az asılı olan variant. L.V.Şerba sadəlik naminə bu variantı fonemin özü adlandırır. Məs.: Azərb. d. /o̞ gəlir/; alm. d. /a_e/ (yumurta); ing. d. /aɪ ʃæl goʊ/; rus d. /y_нево мног^ друзей// misallarında /o/, /æ/, /aɪ/ və /u/ həmin dillərin əsas variantlarıdır. Sonralar L.V.Şerbani fonemi variantdan ayırmaqda qünahlandırılar da oldu. Ancaq fonem nəzəriyyəsinin sonrakı inkişafı göstərdi ki, hər bir variant təmsilçisi olduğu fonemin eyni hüquqlu nümayəndəsi və ya elə fonemin özüdür. Fonemdən varianta və ya variantdan fonemə yol birbaşadır. Məs.:

Ф.Вейсалов (Вейсалли). Проблема варьирования фонем в современной фонологии. ВЯ. М., 1990, №3, , s. 76-86; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 191-204.

ВИДОВОЙ - alm. Aspekt, ing. aspectual /'ʃspektʃəl/, fr. d'aspèct, azərb. tərz.

Вах: Вид глагола ←.

ВИДОВАЯ КОРРЕЛЯЦИЯ - alm. Aspektkorrelation (f), ing. aspectual correlation /ʃspektʃəl ˌkɔrɪˈleɪʃ (ə)n/, fr. corrélation d'aspect, azərb. növ korrelasiyası, cütlüyü. – Fəllərin ifadə etdiyi hərəkətin tərzinə görə bir əlamətlə qarşılaşmalar ardıcılığı. Məs.: durativ, iterativ/diminutiv (davamlı) #, qeyri-durativ (qeyri-davamlı), inxoativ, rezultativ, transformativ, punktuell, imperfektiv, perfektiv və s.

Вах: Вид длительный ←.

ВИНИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ - alm. Akkusativ (m), ing. accusative (case) /ə'kju:zətɪv /keɪz/, fr. accusatif, azərb. təsirlik hal. - Fəlin təsirinə məruz qalan, obyekt göstərən kateqorial hal forması. Məs.: Azərb. d. təsirlik; alm. d. Akkusativ; rus d. винительный падеж. Məs.: Azərb. d. /Mən məktub yazıram//; rus d. /Я читаю книгу//; alm. d. /Ich schreibe einen Brief// (Mən məktub yazıram).

Вах: Акузатив ←.

ВИРТУАЛЬНЫЙ - alm. virtuell, ing. virtual /'vɜ:tjuəl/, fr. virtuel, azərb. mümkün, törəyə biləcək. - Danışıda reallaşmasından və aktuallaşmasından asılı olmayaraq dil sisteminin üsürü kimi təsəvvür edilən. O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 76.

ВИРТУАЛЬНАЯ ПАУЗА - alm. virtuelle Pause (f), ing. virtual pause /'vɜ:tjuəl paʊz/, potential pause /pə'tenʃəl paʊz/, fr. pause virtuelle, azərb. meydana gəlməsi mümkün olan fasilə. - Ayırıcı və birləşdirici pauzaların işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Ana/ vətən çağırır// və ya /Ana vətən/ çağırır//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 822.

ВИРТУАЛЬНАЯ ФОНЕМА - alm. virtuelles Phonem (n), ing. virtual phoneme /'vɜ:tjuəl fəʊni:m/, fr. phonème virtuel, azərb. virtual fonem. - Dilin fonem sistemində privativ qarşılaşmada yeni fonem yaranması üçün mövcud olan imkan. Məs.: rus d. /k/ # /k'/, /g/ # /g'/, /x/ # /x'/ və s. Hər üç dila rəxası sərt samitin yumşaq qarşılaşmanın fonem kimi qəbul olunması sistemdəki boşluqların doldurula bilməsindən irəli gəlmişdir. F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 208.

ВКЛЮЧЕНИЕ – alm. Inklusion (f), Einschließung (f), Enthaltensein (n), ing. inclusion /ɪn'klu:=(ə)n/, insertion /ɪn'sɪ:ʃ(ə)n/, fr. insertion, inclusion, azərb. daxil etmə, yerləşdirilmə. – Klasslar (siniflər) və ya çoxluqlar arasında məntiqi əlaqə. Bu zaman A çoxluğunun elementi, həm də B çoxluğunun elementidir. Məs.: Azərb. d. /Bütün qardaşlar (çoxluq A), qan qardaşlarıdır (çoxluq B). İngilis dilçisi J.Layons inkluziyonu sinonimiyaya oxşadaraq hüponim terminindən semantik təsvir

üçün istifadə edir. Məs.: Azərb. d. /alma hüponimdir/, çünki alma öz semantik spesifikliyiylə meyvə sinfinə xasdır. /alma, armud, gəvalı/ kohüponimlər adlanır.

J.Lyons. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato. Oxford, 1963.

ВКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ ЛИЦО – alm. einschließende Person (f), ing. inclusive person /ɪn'kluːsɪv pəːsn/, fr. personne inclusive, azərb. daxil edilən şəxs. – Həm danışanı, həm də müraciət olunanı əhatə edən birinci şəxsin cəm halı. Məs.: Azərb. d. /biz bu işin öhdəsindən gələ bilmirik//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 342.

ВНЕВРЕМЕННОЙ - alm. außerhalb der Zeit (f), zeitlos, ing. timeless /'taɪmlɪs/, non-temporal /nɒn tempərəl/, fr. situé hors du temps, azərb. vaxtdan xaric, zamandan xaric. - Daimi, hər yerdə (bütün vaxtlarda) öz qüvvəsində qalan kimi düşünülən. Bu cür işlənmə atalar sözlərinə xasdır. Məs.: Azərb. d. /Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına//; rus d. /Что написано пером, не вырубишь топором// və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 79.

ВНЕЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ - alm. extralinguistisch, außerlinguistisch, ing. extralinguistic /'ekstrəlɪŋ'ɡwɪstɪk/, fr. extralinguistique, azərb. dilçilikdən xaric. – Dilin faliyyətində ictimai-tarixi, sosial, coğrafi və s. amillərin nəzərə alınması. Məs.: dilin ayrı zaman kəsiyində tədqiqi coğrafi struktural təsvir adlanır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 6-43.

ВНЕЛИТЕРАТУРНЫЙ - alm. außerliterarisch, ing. non-literary /nɒn'litərəri/, colloquial /kə'ləukwɪəl/, fr. extralittéraire, azərb. ədəbi dildən kənar. - Ədəbi dilə aid olmayan, ədəbi dilə daxil olmayan, müxtəlif dialekt, arqo və jarqon ifadələrə aid olan.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 63.

ВНЕПАРНАЯ ФОНЕМА - alm. unpaariges Phonem (n), ing. unpaired phoneme /'ʌnpɛəːd fəuniːm/, fr. phonème impaire (hor paine), azərb. qarşılığı olmayan fonem. – Fonoloji qarşılaşmada tək qalan fonem.

Məs.: Rus dilində /tʃ/-nın sərt, /ts/-nin isə yumşaq qarşılığı yoxdur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 208.

ВНЕСЕНИЕ - alm. Satzparenthese (f), ing. parenthesis /pə'renθɪsɪs/ introduction/ɪntrə'dʌkʃ(ə)n/, fr. paranthèse, azərb. gətir(il)mə (içəri), daxil etmə (edilmə). - Qrammatik cəhətdən əlaqəsi olmayan tərkibin cümləyə daxili. Məs.: Azərb. d. /Lügət yazmaq, dedim axı, çətin məsələdir//; ing. d. /Bill, let's face it, is too young// (Bil, qoy özünü göstərsin, çox cavandır). Bu cümlələrdə /dedim axı/, / let's face it/ sintaqmaları böyük sintaktik bütövün tərkibinə daxil edilib, onları asanlıqla çıxardıb atmaq olar, cümlənin strukturu və intonasiyası dəyişməz.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 266.

ВНЕФОНОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. außerphonologisch, ing. subphonemic /sʌb 'fəunɪmɪk/, infra-phonemic /'ɪnfrə 'fəunɪmɪk/, fr. extraphonologique, azərb. fonemxarici, fonolojilikdən kənar. – Fonoloji cəhətdən irrelevant. Məs.: Azərb. d. /s/ samitinin /sʷyʰ/ və /sʷmyk/ sözlərində dodaqlanması bu dilin fonoloji sitemindən deyil, onun normasından irəli gəlir, ona görə də dodaqlanmanı qeyri-relevant hesab etmək lazımdır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 92-129.

ВНЕШНИЙ - alm. äußerlich, äußerer, ing. exterior /eks'tɪəriə/, external /eks'tɜ:nl/, fr. extérieur, azərb. xarici. – 1) Dil vahidlərinin ifadə vasitələrinə aid olan xarici forması. Məs.: flektiv dillərdə prefiks və sufiks, köməkçi söz, söz sırası, intonasıya ilə yeni sözün və söz formasının yaranması. Müq. et: ing. d. /to teach-teach+er/ (öyrətmək-öyrətmən); /The teacher's book/ (Öyrətmənin kitabı). Burada /-er/ və /-s/ xarici əlamət sayılır; 2. Dilin tədqiqində xarici amillərin rolu. Hər hansı bir dilin tədqiqində tarixi, coğrafi və sosial-mədəni amillərin nəzərə alınması; 3) Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınmalar. Alınmalarda işlənən formalar. Məs.: Azərb. d. «kolxoz» /kalxoz/, «komediya» /kamediya/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 318.

ВНУТРЕННИЙ - alm. innerlich, inner, ing. internal /ɪn'tɜ:nl/, inner /ɪnə/, fr. intérieur, azərb. daxili. - Sözün daxilində baş verən dəyişmə əsasında düzələn yeni formalar, xətti qaydada, yəni ardıcıl sıra ilə düzülən. Məs.: alm. d. daxili fleksiya ablaut ←, vurğu, umlaut →, suppletivizm və brexunq ←.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 313.

ВНУТРЕННЯЯ ФЛЕКСИЯ - alm. Stammflexion (f), innere Flexion (f), ing. internal inflexion /ɪn'tɜ:nl ɪn'flekʃ(ə)n/, fr. flexion intérieure, azərb. daxili fleksiya. – Alman alimi Y.Qrimm (1785-1863) fleksiyanın iki növünü qeyd edir: 1) Daxili fleksiya. Məs.: ing. d. /to give - gave/ (vermək – verdi), /Child/ - /Children/ (uşaq – uşaqlar); alm. d. /lesen/ - /las/ (oxumaq – oxudu), /Hand - Hände/ (əl – əllər); rus d. /печь - пекы/, /неси – нос/. 2) Xarici fleksiya. Məs.: ing. d. /to make/-/maker/ (etmək – edən şəxs) və s.

J.Grimm. Deutsche Grammatik. 1819.

ВНУТРИГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ - alm. innerverbliche Wortbildung (f), ing. word formation in the verbal /wɜ:d fɔ: 'meɪʃ(ə)n ɪn lə 'və:b(ə)l/, derivation in the verb /,derɪ'veɪʃən ɪn lə 'və:b/, fr. formation interverbale des mots, azərb. feldaxili sözdüzəltmə. - Məs.: alm. d. /geben - Gabe/ (vermək - vergi), ing. d. /to feel-feeling/ (hiss etmək – hiss) və s.

Вах: внутренняя флексия ← .

ВНУТРИЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ - alm. innerlinguistisch, intralinguistisch, intralingual, ing. intralinguistic /'intrə 192'gwɪstɪk/, fr. intralinguistique, azərb. linqvistikadaxili. – Dilin öz içindən istifadə etməklə təsviri. Məs.: fonem sisteminin distinktiv, semantik sistemin isə semantik əlamətlərlə təsviri.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 353.

ВНУТРИЯЗЫКОВАЯ СВЯЗЬ - alm. innersprachliche Verbindung (f), ing. intralinguistic relation /'intrəli2'gwɪstɪk rɪ'leɪf(ə)n/, fr. liaison intralinguale, azərb. dildaxili əlaqə. – Dilin ayrı-ayrı səviyyələrində onun vahidləri arasında əlaqə. Məs.: fonem, morfem, leksem və s.-nin qarşılıqlı əlaqələri. V. fon Humboldt dilin daxili formalarını dünyagörüşünün əsası hesab edirdi, başqa sözlə desək, dilin qanunları təfəkkürün qanunlarını əmələ gətirir. Buradan da sonrakı dilçilikdə formalaşan üç istiqamət aydınlaşır: 1) Sepir-Uorf fərziyyəsi, buna linqvistik nisbilik prinsipi deyilir. Bu prinsipə görə, fərdlərin dünyagörüşü hər bir dil sistemilə şərtlənir; 2) L. Vaysgerberin məzmun qrammatikası. Bu cərəyan alman dili «dünyasının obrazını» tədqiq etməklə söz xəzinəsinin anlamca qruplaşmasını ana dilinin dərk edilməsilə bağlayır, dilə ətraf ələmlə fərd arasında aralıq dünyası kimi yanaşır; 3) N. Xomskinin alt qat nəzəriyyəsidir ki, bu da dilə deyil, ayrı-ayrı cümlələrə, müxtəlif dillərin bazasını təşkil edən strukturlara söykənir.

W. von Humboldt. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Wiesbaden, 2003, s. 279-567; L. Weisgerber. Von den Kräften der deutschen Sprache. 4. Bde, Düsseldorf, 1949-1954; N. Chomsky. Aspekte der Syntaxtheorie. Frankfurt, 1969.

ВНУШАЮЩИЙ МОНОЛОГ - alm. suggestiver Monolog (m), ing. suggestive monologue /sə'dʒestɪv 'mɒnələɔg/, fr. monologue suggestif, azərb. təlqinedici monoloq. - Nətiq danışığının əsas forması olan monoloq. Bu monoloq məzmun etibarı ilə dinləyicilərə inam aşılamaq, təlqin etmək, təbliğ etmək xüsusiyyətlərinə malikdir.

M. İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 165.

ВОДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Vodisch (n), ing. Vodian language /'vəʊdiən '15ŋgwɪdʒ/ also Votian /'vəʊtən/, fr. langue vodique, azərb. vod dili. – Fin-Baltikyanı dillərindən (cənub qrupu) biridir. Peterburq vilayətinin Peski, Krakolye bölgələrində yayılmışdır və əsasən yaşlı təbəqənin istifadə etdiyi dildir. Təqribən 2 min daşıyıcısı vardır.

Э. Адлер. Водский язык. «Языки народов СССР», т. 3, М., 1966.

ВОЗВРАТНО-НЕПЕРЕХОДНЫЙ - alm. reflexiv-intransitiv, ing. reflexive intransitive /rɪ'fleksɪv ɪn'trɪnsɪtɪv/, fr. réflexi-intransitif, azərb. təsirsiz-qayıdış fel. - Mövcud hərəkət nə obyekt, nə də subyekt üzərinə

keçmir. Burada subyekt eyni zamanda obyekt hesab olunur. Subyekt (iş görəni) əslində üzərində iş icra olunan obyektin özüdür. Məs.: Azərb. d. /Günəş daim işıq saçır//Ay çıxır və batır//İt qapır//Gicirkən dalayır// və s. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 48.

ВОЗВРАТНО-ПЕРЕХОДНЫЙ - alm. reflexiv-transitiv, ing. reflexive-transitive /rɪ'fleksiv 'trɒnsitiv/, fr. réfléchi-transitif, azərb. təsirli – qayıdış fel. - Subyektə təsir edən hərəkəti bildirir. Məs.: Azərb. d. /geyinmək, çimmək, daranmaq/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 48.

ВОЗВРАТНЫЙ - alm. reflexiv, ing. reflexive /rɪ'fleksiv/, fr. réfléchi, pronominal, azərb. qayıdış. – Hərəkətin onu icra edənin üzərinə qayıtması. Məs.: alm. d. /sich beschäftigen/ (məşğul olmaq); rus d. /умываться/, azərb. d. /yuyunmaq/ və s. Adətən alman dilində qayıdış felləri həqiqi və qeyri-həqiqi fellər olmaqla iki yerə bölürlər. Həqiqi qayıdış fellərdə «sich» qayıdış əvəzliyi işlənir. Müq. et: /sich ereignen/ (baş vermək); ancaq qeyri-həqiqi qayıdış fellər qayıdış əvəzliylə işlənir. Müq. et: /waschen/ (yumaq), /sich waschen/ (yuyunmaq). Axırıncıdan məchul növ düzəltmək mümkün olduğu halda (məs. /Das Kind wurde gewaschen// (Uşaq yuyunduruldu), birincidə bu mümkün deyildir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 287.

ВОЗЗВАНИЕ - alm. Aufruf (m), Appell (m), ing. appeal /ə'pi:l/, proclamation /,prɒklə'meɪʃ(ə)n/, emphatic address /ɪm'fɒtɪk ə'dres/, fr. nom, apostrophe, appel, azərb. müraciət, xitab, çağırış. - Dinləyicinin diqqətini cəlb etmək məqsədilə işlədilən sözlər. Məs.: alm. d. /Achtung, Achtung/; Azərb. d. /Xanımlar və bəylər/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 321.

ВОКАБУЛА - alm. Vokabel (f), Stichwort (n), ing. vocable /'voukəbl/, fr. vocable, azərb. vokabula. – 1) Əzbər öyrənmək üçün ana dilinə tərcümə edilmiş xarici söz; 2) Lüğətdə əsas, özək söz.

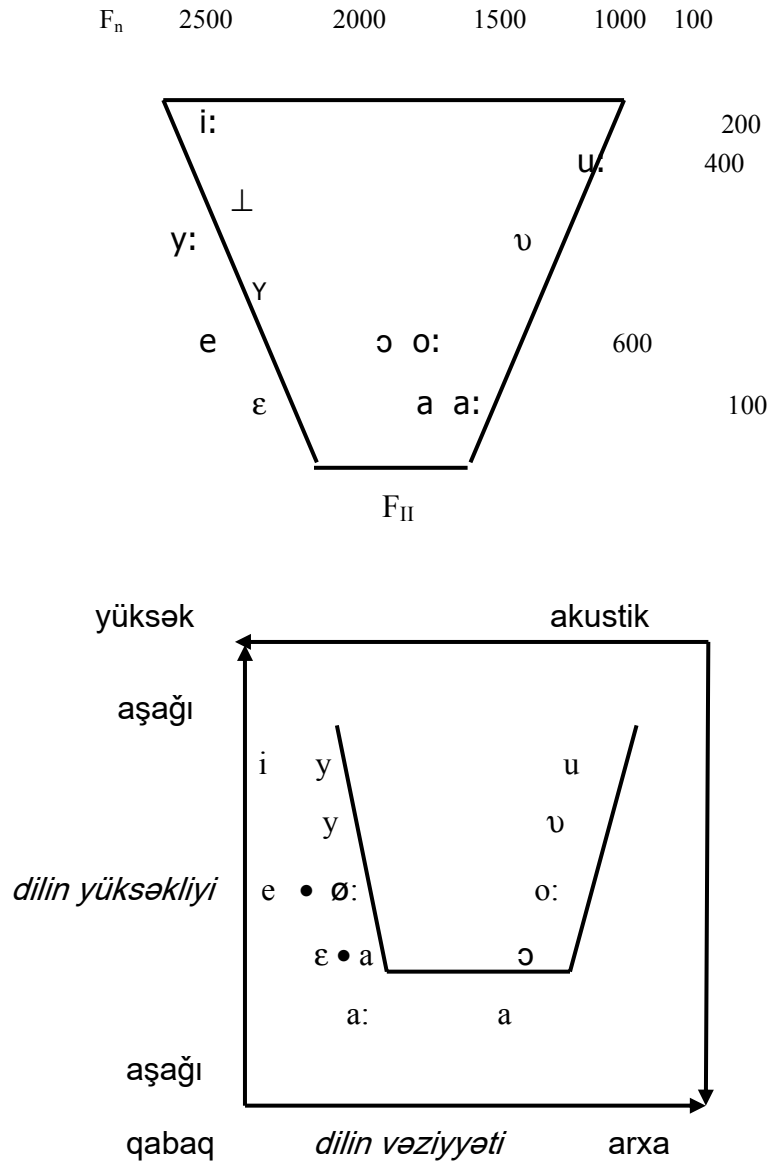
A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 153-154.

ВОКАЛИЗАЦИЯ - alm. Vokalisation (f), ing. vocalization /,voukəlaɪ'zeɪʃ(ə)n/, fr. vocalisation, azərb. vokallaşma. – 1) Diaxronik fonologiyada samit səsin sait səmə çevrilməsi. Məs.: latın dilində /l/ samiti /u/ saitinə keçib. Müq. et: lat. /alba/ → fr. /auba/ (səhər alatoranlığı); 2) Samitin hecadüzəldici xüsusiyyət kəsb etməsi. Məs.: alm. və ing. dillərində /er/ ardıcılığı söz sonunda vokallaşaraq /ʌ/, /v/, /ʊ/ kimi tələffüz olunur. Məs.: alm. d. /ve:ʊ/ (kim?), /fo: ʊ/ (üçün); ing. d. /ti:tʃə/ (müəllim) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 292.

ВОКАЛИЗМ - alm. Vokalismus (m), ing. vocalism /'voukəlɪzm/, fr. vocalisme, azərb. vokalizm. - Dilin saitlər yarım sistemi. Vokalizm konsonantizmə qarşı qoyulur. Alm. d. bu 17, Azərb. d. 9, rus d. 6, ing. d. 20

(22, 24) saitdən ibarətdir. Adətən dilin saitləri müxtəlif həndəsi fiqurlarla əks olunur. Aşağıdakı şəkillər bunu aydın göstərir:

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 324-325.

ВОКАЛИЗОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ (ВОКАЛИЧЕСКИЙ СОГЛАСНЫЙ) - alm. vokalisiert Konsonant (m), ing. vocalic

(vocalized) consonant /vou'kʰlɪk /'vou kələɪzd/ 'kɔnsənənt/, fr. consonne vocalique, azərb. saitləşən (vokallasan) samit. – Alm. d. söz sonunda /er/ şəkilçisində sait düşür /R/ samit isə vokallaşır. Məs.: /'le:Rʊ/ və s.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

ВОКАЛИЧЕСКИЙ - alm. vokalisch, ing. vocalic /vou'k5lık/, fr. vocalique, azərb. vokalik, vokal. - Saitə əsaslanan, sait vasitəsilə yerinə yetirilən. Alman dilini öyrənən azərbaycanlılar 3 və ya 4 samit birləşməsinə dalbadal tələffüz etməkdə çətinlik çəkirlər. Ona görə də onların arasına vokalik elementlər daxil edirlər. Məs.: /ʃprɛçən/ əvəzinə /ʃ'prɛçən/ və /'ʃprɛçən/ deyirlər. Elmi dildə buna vokaloïd deyilir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 115.

ВОКАЛИЧЕСКАЯ ТОЧКА - alm. vokalischer Punkt (m), ing. crest of syllable /'krest əv 'sɪləbl/, vocalic point /vou'k5lık pɔɪnt/, fr. point vocalique, azərb. vokalik nöqtə. - Hecanın səslənməsində ən yüksək nöqtə. Adətən, sait və ya sonor səslər bu cür tələffüz olunurlar. Məs.: alm. d. /'ba:dən/ → /'a:ːə/.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 62-63.

ВОКАЛИЧЕСКИЙ ЭФФЕКТ - alm. vokalischer Effekt (m), Wirkung (f), ing. vocalic effect /vou'k5lık ɪ'fekt/, fr. effet vocalique, azərb. sait təsiri. - Hecanın tərkibində ən uca zirvə və ya başqa sözlə desək, sitin nüvəsi.

Важ: Вокалическая точка ←.

ВОКАЛОИД – alm. Vokaloïd (n), ing. Vokalid /və(ʊ)'kalid/, fr. vocaloïde, azərb. vokaloïd. – Samit birləşmələri arasına və ya /r/ samitindən əvvəl əlavə edilən saitəbənzər səs. Məs.: azərbaycanlılar alm. d. /ʃtr, ʃpr, Rnst, Rpst/ samit birləşmələrinin tələffüzündə çətinliklə üzləşirlər, çünki bu cür birləşmələr Azərbaycan dilinə yaddır. Məhz bu səbəbdən azərbaycanlılar həmin samitlərin arasına saitəbənzər səs «vokaloïd» artırırırlar. Müq. et: /'hɛrpst/ (payız), /'ɛrnst/ (ciddi), /'ʃpra:xə/ (dil), /'ʃtra:sə/ (küçə) əvəzinə /'hɛrp ɪ st/, /'ɛrn ɪ st/, /'ʃ ɪ pra:xə/, /'ʃ ɪ tra:sə/ və s. tələffüz edirlər.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

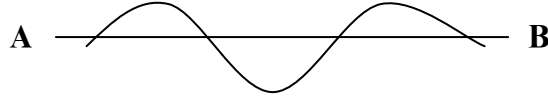
ВОКАЛЬНЫЙ - alm. vokalisch, ing. vocalic /vou'k5lık/, vocal /'voukəl/, fr. vocalique, azərb. vokal. – Səs tellərinin periodik titrəməsilə tələffüz olunan səs, akustik baxımdan aydın formant strukturu olan səs. Bu qrupa saitlər və sonorlar aiddir.

F.Veysəlli. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 62-63; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 214-223.

ВОКАТИВ - alm. Vokativ (m), ing. vocative /'vɔkətɪv/, fr. vocatif, azərb. vokativ. - Danışanın müraciət etdiyi şəxsi bildirən, lakin qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlanmayan söz, söz birləşməsi və ifadə. Məs.: Azərb. d. ğƏhməd, sən haradansan? və s; alm. d. ğHans, wo bist du? (Hans, sən hardasan?) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 839.

ВОЛНТЕОРИЯ - alm. Wellentheorie (f), ing. wave theory /weɪv 'θiəri/, fr. théorie des ondes, azərb. dalğa nəzəriyyəsi. – Alman alimi J.Şmidtin (1843-1901) adı ilə bağlı dalğa nəzəriyyəsi dillərin yaranmasını dalğanın qabarması, öləb getməsinə isə onun çəkilməsilə izah edir. Bax: şəkil.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 15.

ВОЛАПЮК - alm. Volapük (n), ing. volapük /vɒləpʊk/, Also-puk/, fr. volapuke, azərb. volapük. - İohan Şlayxerin (1831-1912) 1879-cu ildən tərtibinə başladığı və 1880-cı ildə nəşr etdirdiyi süni Beynəlxalq dil. „Volapük“ sözünün hərfi tərcüməsi „dünya dili“ (beynəlxalq dil) deməkdir. 1889-cu ildə Parisdə volapükçülərin III Ümumdünya Konqresi çağırılmışdı ki, burada bütün məruzə və çıxışlar volapük dilində olmuşdur. Konqresdə əsasən İ.Şlayxer və volapükçülər arasında narazılıq baş verdi. İ.Şlayxer heç bir vəchlə yeniləşməni qəbul etmirdi və bunun nəticəsində cəmiyyətin dağılması gerçəkləşdi. 1912-ci ildə İ.Şlayxerin vəfatı ilə bu „dünya dili“ də məhv olub getdi. Sadə fonetik-fonoloji sistemi olan bu süni dilin morfoloji strukturu türk dillərinin biçiminə uyğun tərtib olunmuşdu. Söz fondu isə əsasən ingilis dilinin materialı əsasında tərtib olunmuşdu. Müq. et: /volapük/ sözü /vol/ (dünya) ingiliscə «world», /-a/ yiyəlik hal şəkilçisi, /pük/ isə ingilis dilində «speak» sözündən götürülərək «dil» mənasını verir. Bütövlükdə qrammatikası çətin, sözdüzəltməsi isə ixtiyari olduğundan esperanto → ilə əvəz olundu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 839.

ВОПРОС - alm. Frage (f), ing. question /'kwestʃən/, interrogation /ɪnˌterə'geɪʃən/, fr. interrogation, azərb. sual, sorğu, məsələ. – Müəyyən məlumat almaq üçün danışanın dinləyəne etdiyi müraciət. Ümumiyyətlə, dildə sual bu cür qruplaşdırılır:

I. Qrammatik cəhətdən: a) əvəzlikli sual; b) əvəzliksiz sual.

II. İfadə məqsədinə görə: a) həqiqi sual; b) təhrikedici sual.

III. Ümumi xarakterinə görə: a) ilkin sual; b) təkrar sual.

C.Axundov. Azərbaycan dilində sual cümlələri (eksperimental-fonetik tədqiqat). Bakı, 1998, s. 58.

ВОПРОС АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ - alm. alternative Frage (f), ing. alternative question /ɔ:l'tɜ:nətɪv 'kwestʃən/, fr. question alternative, azərb. alternativ sual. – Danışanın öz həmsöhbətilə iki və daha artıq sualdan yalnız birinə cavab verməyi təklif edən sual forması. Məs.: Azərb. d. /Sən Moskvaya uçursan, yoxsa Berlinə//.

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 78.

ВОПРОС ВСТРЕЧНЫЙ - alm. Gegenfrage (f), ing. counter-question /'kauntə 'kwestʃən/, fr. question de rencontre, azərb. qarşılıqlı sual.

Məs.: Azərb. d. - *İO getdi?* - *İBəs necə? və s.*

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 78.

ВОПРОС ВТОРИЧНЫЙ - alm. Nachfrage (f), wiederholte Frage (f), ing. secondary question /'sekəndri 'kwestʃən/, repeated question /rɪ'pi:tɪd 'kwestʃən / fr. interrogation réitérative, azərb. təkrar sual. – Danışan verdiyi suala dəqiq cavab ala bilməyəndə təkrar sualdan istifadə edir. Məs.: Azərb. d. /Necə *İ* Sizə gəlmişdi?/

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 135-158.

ВОПРОС ДВОЙНОЙ - alm. Doppelfrage (f), ing. double question /dʌbl 'kwestʃən/, fr. interrogation double, azərb. ikili sual. - Tərkibində müxtəlif halda 2 sual əvəzliyi olan sual forması. Məs.: Azərb. d. *İ*Kim nə üçün çalışdığını yaxşı bilir? alm. d. *İ*Was, wer geschrieben hat? (Kim nə yazıbsa?)

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 135.

ВОПРОС ДЕЛИБЕРАТИВНЫЙ (ОБСУЖДАЮЩИЙ) - alm. zweifelnde Frage (f), ing. deliberative question /dɪ'libərətɪv 'kwestʃən/, fr. interrogation commentative (délibérative), azərb. müzakirə sualı. - Öz-özü ilə götür-qoy edərək işlənən ritorik sual forması. Məs.: Azərb. d.

*İ*görəsən, getsəm yaxşı olar, ya getməsəm?

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 91-115.

ВОПРОС КОСВЕННЫЙ - alm. indirekte Frage (f), ing. indirect question /,ɪndɪ'rekt 'kwestʃən/, fr. question indirecte, azərb. vasitəli sual. - Vasitəli nitqdə verilmiş sual forması. Məs.: Azərb. d. Soruşdum ki, *İ*Tanıyırsan?

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 91-115.

ВОПРОС МЕСТОИМЕННЫЙ - alm. Pronominalfrage (f), ing. pronominal question /prə'nɔmɪnl 'kwestʃən/, fr. question pronominale, azərb. əvəzlikli sual. - Tərkibində sual əvəzliyi olan sual. Məs.: Azərb. d. kim, nə, hara, hansı, neçənci, nə vaxt, haçan, kim üçün, nə üçün, nə qədər, necə, nə cür, hansı və s. Məs.: Azərb. d. *İ*Kimlər görüb, necə görüb, hansı qərara gəliblər?

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 59-67.

ВОПРОС НЕПОСРЕДСТВЕННЫЙ (ВОПРОС ПРЯМОЙ) - alm. unmittelbare (direkte) Frage (f), ing. immediate (direct) question /h'mi:dʒət /dɪ'rekt/ 'kwestʃən/, fr. question directe, azərb. vasitəsiz sual. -

Sözün həqiqi mənasında sual, yəni sual cümləsinin məzmununun əsasında vasitəli sualdan fərqli olaraq dinləyicidən xüsusi məlumat almaq üçün ona verilən sual. Məs.: Azərb. d. *¿Onlar kitab oxuyurdular?* C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 90.

ВОПРОС ОБЩИЙ - alm. *allgemeine Frage* (f), ing. *general question* /dʒenərl 'kwestʃən/, fr. *question générale*, azərb. ümumi sual. - İfadənin əsas məzmununun təsdiqi və ya inkarını təklif edən sual forması. Bu da iki cür olur: təsdiqdə və inkarda. Bunlardan hər biri xüsusi ədatla və ya intonasiya ilə, sabit söz sırasına malik dillərdə isə həm də söz sırası ilə ifadə olunur. Məs.: Azərb. d. *¿onlar gəlirlə:RL və ya ¿onlar gəlirlərmiL*. Alm. d. *xəbərin təsərif olunan hissəsi*, ing. d. *isə /to do/ köməkçi feli ümumi sual cümləsinin əsas konstitutiv əlamətləridir*. Müq. et: alm. d. *¿Lesen Sie ein BuchL* (Siz kitab oxuyursunuz?), ing. d. */Do you read a bookL//* (Sən kitab oxuyursan?) və s.

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 90.

ВОПРОС УТВЕРДИТЕЛЬНЫЙ - alm. *bejahende Frage* (f); ing. *affirmative question* /ə'fʒ:mətiv 'kwestʃən/, fr. *interrogation affirmative*, azərb. təsdiqli sual. – Bütün sualların forması, bu suallar inkar suallara qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. *¿O, Bakıya gedir?*; alm. d. *¿Er fährt nach Baku?*; ing. d. *¿Does'nt she goL*; rus d. *¿Он не пришелL* (*¿On prişelL*) və s. C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 153.

ВОПРОС ЧАСТНЫЙ – Вах: *Вопрос местоименный* ←.

ВОРКОВАНЬЕ - alm. *Gurren* (n), *Girren* (n), ing. *cooing* /ku:92/, fr. *roucoulement*, azərb. – 1) Guruldama (göyərçinlərdə); 2) Şirin söhbət. O.C.Axmanova. Göstərilən əsər.

ВОСКЛИЦАНИЕ - alm. *Ausruf* (m), ing. *exclamation* /,eksklə'meɪʃən/, fr. *exclamation*, azərb. nida. – 1) Hiss, həyəcan bildirən sözlər. Danışq prosesində emosional əhval ruhiyyənin xüsusi formal vasitələrlə (intonasiya, nidalar) ifadəsi. Məs.: alm. d. */Das ist aber schön!/* (Bu gözəldir!) və ya */Ach, komm doch her!/* (Ax, bir buraya gəl!) və s.; 2) Söz - nida və ya onun frazeoloji ekvivalenti. Məs.: Azərb. d. */Ax!/, /Ox!/, /Uf!/, /e hey !/, /Lənətə gələsən!/* və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.117; K.Hacıyev. Azərbaycan dilində nidlər. Bakı, 2005.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫЙ - alm. *Ausruf-*, *Ausrufungs-*, ing. *exclamatory* /eks'klɪmətəri/, fr. *exclamatif*, azərb. hiss, həyəcan ifadə edən, nida. - Danışığa emosional-ekspressiv çalarlıq gətirən ədatlar. Məs.: Azərb. d. *Deyirəm axı!, | Gözlədin ki!* və s.

K.Hacıyev. Azərbaycan dilində nidlər. Bakı, 2005.

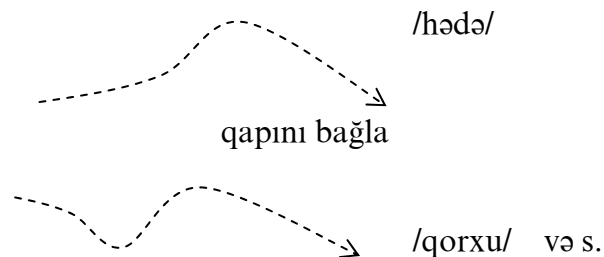
ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫЙ ВОПРОС - alm. Ausrufungsfrage (f), ing. exclamatory question /eks'kl5mətərɪ 'kwɛstʃən/, fr. question exclamative, azərb. nıdalı sual. - Linqvostilistik məqsədlərlə sual formasında işlənən nıda. Məs.: Azərb. d. **G**İ canı **t**ıxsın özü yassın?

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya III. Bakı, 1973, s.286.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫЙ ЗНАК - alm. Ausrufezeichen (n), ing. exclamation mark /,eksklə'meɪʃən mɑ:k/, note of exclamation /nout əv ,eksklə'meɪʃən/, fr. signe exclamatif, azərb. nıda işarəsi (!). - Aşağıdakı hallarda işlədilən durğu işarəsi: 1) Nıda cümləsinin sonunda. Məs.: Azərb. d. /Yangın!/, /Fəlakət!/; əmr cümlələrində /Rədd ol burdan!/; 2) Çağırış və müraciət həyəcanlı olanda. Məs: Azərb. d. /Yaşasın müstəqil Azərbaycan!//; Nıda cümlələrində özəksonu zəifləyir, zaman ləngiyir. /Ana! O, müqəddəs bir kainatdır//.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 337.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. Ausrufungsintonation (f), ing. exclamatory intonation /eks'kl5mətərɪ ,ɪntou'neɪʃən/, fr. intonation exclamative, azərb. əmr (nıda) intonasıyası, nıdalı intonasiya. – Hiss, həyəcan bildiren cümlələrdə işlənir. Azərbaycan dilində əmr intonasıyası səs tonunun ümumi hərəkəti baxımından nəqli intonasiya kimidir. Başqa sözlə desək, əmr intonasıyasını müstəqil intonasiya tipi kimi götürmək olmaz. Ancaq tələffüz sürəti və ayrı-ayrı halların dinamik strukturu (intensivliyi) konkret mənə çalarından asılı olaraq qabardıla bilər. Əmr (hədə, qadağa), təhrik (çağırış, buyruq, təkid), təsir etmə (güzəşt, məsləhət, nəsihət, xahiş, yalvarış), hiss-həyəcan-empativ (nəşə, imtina, kinayə, qorxu-həyəcan, məmmunluq, əzizləmə və s.) çalarlıqlar öz konkret ifadəsini intonasiya konturunun konkret parametrində və yerində tapır. Müq. et:

Mənaca mühüm söz güclü və yüksək tonla tələffüz olunur. Əmr və nıda cümlələrində təxminən eyni intonasiya konturu işlənir. Məs.: **İ**Tarix utanmazmı yaratdığından!

H.Mehdiyev. Побудительное предложение в современном азербайджанском языке и экспериментальное исследование его интонации. АҚД, Bakı, 1973; A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984, s.302-310.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНОЕ МЕСТОИМЕНИЕ - alm. Ausrufungspronomen (n), ing. exclamatory pronoun /eks'klɪmətəri 'prəunaun/, fr. pronom exclamatif, azərb. nida əvəzliyi, nidalı əvəzlik. - Nida cümlələrinin tərkibində işlənilib, cümlənin nida keyfiyyəti kəsb etməsində rolu olan sual əvəzlilikləri. Məs.: Azərb. d. /Nə böyük səadət/, /Gör necə danışır/. K.Hacıyev. Azərbaycan dilində nidalar. Bakı, 2005.

ВОСПРИНИМАЕМОСТЬ (СЛЫШИМОСТЬ) - alm. Hörbarkeit (f), Wahrnehmung (f), ing. perceptibility /pə'septɪbɪlɪti/, apprehensibility /,æprə'hensɪbəlɪti/, audibility /,ɔːdɪ'bɪlɪti/, hearing /'hiəriŋ/, fr perceptibilité, azərb. dərk edilmə, qavranılma qabiliyyəti. - Danışiq səslərinin eşidilərək dərk olunması. Göndərilən məlumatın dərk edilməsi və onun öz ilkin forması ilə eyniləşdirilməsi üçün mühüm olan elementlərin məcmusu ünsiyyətin perseptiv bazasını təşkil edir. Eşitmə və eyniləşdirmə bir dil kollektivi daxilində uşaqlıqdan tərbiyə olunur. Sonralar bu proses avtomatikləşir və insanın gündəlik həyatında normaya çevrilir. Məlumatın adi qabığını dil səsləri və ya, fiziki terminlə desək, bir-birindən seçilən siqnallar təşkil edir. Siqnalların eşidilib dərk edilməsində eşitmə cihazı olan qulaq mühüm rol oynayır. Səsin dərk edilməsi mürəkkəb bir prosesdir. Mühitdə dalğalar şəklində yayılan səslər dinləyənin xarici qulağına çatır. Qulaq seyvanı bu səsləri istiqamətləndirir. Səs keçidi bir rezonator kimi səsin təzyiqini qüvvətləndirir və səs zindanlarını hərəkətə gətirir, eşitmə sümükləri bu titrəyişi oval pəncərəyə ötürür. Membran və pəncərə ölçüsündəki fərq vasitəsilə 50-60 dəfə güclənmiş təzyiqə malik rəqs yaradır. Əks-təqdirdə ilbizdəki mayenin sıxlığı böyük amplituda ilə titrəməni istisna edir. Oval pəncərədən alınmış titrəyiş əsas membrana ötürülür. Membranla birlikdə hərəkətə gələn eşitmə sinirlərini mərkəzi sinirə xəbər verir.

Alman alimi H. fon Helmholsa görə, əsas membranın hər bir lifi müəyyən yüksəkliyə malik tonda köklənir. Membran insan qulağı eşidə bilən (16-dan 22000 hs-ə qədər) tezliyi əks etdirən rezonatoru xatırladır. İnsanda aşağı eşitmə sərhədi 16 hs-dir. Yuxarı eşitmə sərhədi yaşdan asılıdır. Yaşlı adamlarda bu 15000 hs-ə, uşaqlarda isə 22000 hs-ə bərabərdir. Danışiq səsləri bu diapazonda yerləşir.

Səsin eşidilməsi üçün onun gücü olmalıdır. Dərk edilən səsin güc diapazonu 0,000000001 erq-sm² –dən 10,0000 erq-sm³ saniyəyə bərabərdir. Dərk edilən səsin eşidilmə sərhədi ən az gücü olan səsin tonundan asılıdır. Qulağımızın həssaslığı 1000 hs - dən 3000 hs-ə qədərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, m s. 153-157.

ВОСПРИНИМАЕМОСТИ ШКАЛА - alm. Wahrnehmungsgrad (m), ing. scale of perceptibility /'skeɪl əv pə'septəbɪlɪtɪ/, fr. échelle de perceptibilité, azərb. eşidilmə dərəcəsi. - Danışiq səslərinin eşidilmə dərəcəsinə görə bölgüsü.

Вах: Восприимчивость (слышимость) ←.

ВОСТОЧНОНУМИДИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. östlich-numidische Sprache (f), ing. East Numidia language /i:st nju:'mɪdə 'lɪŋɡwɪdʒ/ Also Numidian /nju:'mɪdɪən/, fr. langue est-numide, azərb. şərqî numidi dili. – Bərbər-livya dillərindən biridir. Əsasən Şimali Afrikada yayılmışdır. Yazılı abidəsi ilk dəfə 1961-ci ildən Numidiya (Tunisin şimalında, Əlcəzairin şimal-şərqində) ərazisində tapılmışdır.

А.Б.Долгопольский. Нумидийское письмо Северной Африки. М., 1976.

ВОСТОЧНЫЕ БЕРБЕРО-ЛИВИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. östliche Berber-livische Sprachen (Pl.), ing. East Berber-lybian languages /i:st beɪbə'libiən 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues berbéro-libiennes de l'Est, azərb. şərqî bərbər-liviya dilləri. – Bu dillər Liviya və Misirdə yayılmışdır. Cənubi bərbər-liviya dillərində danışanların sayı təqribən 350 mindən yuxarıdır. Yazısız dillərdir.

G.Motylnski, A. de Calasanti. Le dialecte berbère de R'edamec. P., 1904; E.Laoust. Siwa. v.1, P., 1931.

ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Ostslawisch (n), ing. East Slavic languages /i:st 'sla:vɪk 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues slaves-orientales, azərb. şərqî-slavyan dilləri. – Buraya rus, belarus və ukraya dilləri aiddir. Bunlardan fərqli olaraq polyak, çex, slovak, serb dilləri cənubi, bolqar, makedon, serbxorvat, sloven dilləri isə qərbi slavyan dillərinə aiddir. Əsas əlaməti fellərin bitmiş və bitməmiş (perfekt, imperfekt) növlərə bölünməsidir.

Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 688.

ВОСХОДЯЩЕ-НИСХОДЯЩИЙ ТОН - alm. steigend-fallender Ton (m), ing. high-rising falling ton /haɪ 'raɪzɪŋ fɔ:lɪŋ təʊn/, ascending /ə'sendɪŋ/, fr. ton ascendant-descendant, azərb. qalxıb-enən ton. – Nəqli cümlələrdə bu ton işlənir: / ~ / Məs.: Azərb. d. /Mən ADU-da

oxuyuram//; alm. d. /Ich studiere an der ASU //.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 304; E.A.Брызгунова. Звуки и интонация русского языка. М., 1983.

ВОСХОДЯЩЕ-НИСХОДЯЩЕЕ УДАРЕНИЕ - alm. steigend-fallende Betonung (f), ing. ascending-descend accent (stress) /ə'sendɪŋ dɪ'send 'ɪksənt /stres/, rising-falling stress /'raɪzɪŋ fɔ:lɪŋ 'stres/, fr. accent

ascendant-descendant, azərb. qalxıb-enən vurğu. – Sözün vurğu daşıyan hecasında tonun hərəkəti belə olur: /↗/.

Müq. et: /kitab/, /ba| bam| da| dır/

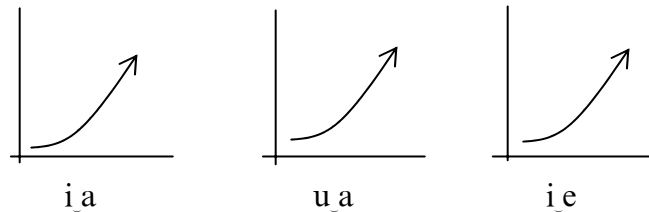
F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 304.

ВОСХОДЯЩИЙ - alm. aufsteigend, steigend, ing. rising /ˈraɪzɪŋ/, ascending /əˈsendɪŋ/, fr. ascendant, azərb. yüksələn. – Qalxan ton. /↗/

Важ: ТОН → .

ВОСХОДЯЩИЙ ДИФТОНГ - alm. steigender Diphthong (m), ing. ascending diphthong /əˈsendɪŋ ˈdɪfθɔŋ/, rising diphthong /ˈraɪzɪŋ ˈdɪfθɔŋ/, fr. diphtongue ascendante, azərb. yüksələn diftonq, qalxan diftonq. – Fonetik cəhətdən diftonq həmişə iki komponentdən ibarət olur. Əgər birinci komponent zəif, vurğusuz və enən tonla tələffüz olunursa və hecanın özəyini əmələ gətirmirsə, ikinci isə güclü, vurğulu və yüksələn tonla tələffüz olunur və hecanın özəyini təşkil edirsə, belə diftonqa qalxan diftonq deyilir:

Birma dilində belə diftonq vardır |↗| - |iá|. Müq. et:

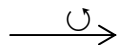

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980. s. 97.

ВОСХОДЯЩИЙ СЛОГ - alm. steigende Silbe (f), ing. ascending rising syllable /əˈsendɪŋ ˈraɪzɪŋ ˈsɪləbl/, fr. syllabe ascendante, azərb. yüksələn vurğuya malik heca, qalxan tonla deyilən heca. /↗↗/. Məs.: alm. d. /ˈba:dən/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 304.

ВОСХОДЯЩЕЕ УДАРЕНИЕ - alm. steigende Betonung (f), ing. ascending rising accent, /əˈsendɪŋ ˈraɪzɪŋ ˈʁksənt/, stress /ˈstres/ fr. accent ascendant, azərb. qalxan (yüksələn) vurğu. – Vurğulu hecanın daha yüksək tonla, güclə və zaman parametrisinin artması ilə tələffüz olunması. Məs.:

/↗/- tonun qalxması, /↑/ gücün göstəricisi və /→/ zaman parametrisinin artması. Məs.: alm. d. vurğulu

heca yüksək tonla və daha güclü deyildiyi üçün bu dildə vurğu dinamik-musiqili adlanır.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 135.

ВРЕМЕННОЙ (ТЕМПОРАЛЬНЫЙ) – alm. temporal, ing. temporal /'tempərəl/, fr. tempore, temporel, azərb. zaman əlaqəsi. - 1. Real vaxtın göstərilməsi ilə əlaqəli. Məs.: alm. d. obyektiv 3 zamanı ifadə etmək üçün 6 zaman formasından istifadə olunur:

Zaman		
Keçmiş	İndiki	Gələcək
←		→
Perfekt Imperfekt Plusquamperfekt	Präsens	Futur I Futur II

2. Ümumilikdə hər bir dil vahidinin tələffüzünə sərf olunan zaman. Məs.: vurğulu hecanın tələffüzünə sərf olunan obyektiv zaman vurğusuz hecadan çox olur. Zaman bütün dillərdə intonasiyanın ayrılmaz tərkib hissəsidir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980. s. 135.

ВРЕМЯ - alm. Zeit (f), Tempus (n), ing. tense /tens/, time /'taɪm/, fr. temps, azərb. zaman. - İş və hərəkətin danışq vaxtına nisbətini göstərən qrammatik kateqoriya. Danışq anına nisbətdə ifadə olunan qrammatik zaman. Ümumi şəkildə dildə danışığa qədərki vaxt - keçmiş /past/, danışqdan sonrakı vaxt - gələcək /futur/, danışq anının özü isə - indiki zaman /present/ adlanır. ←|↑|→ Məs.: ing. d. /loved/ (sevdi), (he, she, it) /loves/ (sevir) və /will love/ (sevəcək).

Ümumilikdə götürüldükdə bu bütün dillər üçün eynidir. Lakin hər bir dildə bu və ya digər zamanı ifadə etmək üçün müxtəlif ifadə vasitələri vardır. Məs.: ing. d. 16 zaman forması vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

Present	
The Present Indefinite (simple, common) Tense (Sadə) he (she, it) works, goes	The Present Continuous (progressiv) Tense (davamlı) he (she, it) is working, going
Past	
The Past Indefinite (simple, common) Tense (Sadə) he (she, it) worked, went	The Past Continuous (progressiv) Tense (davamlı) he (she, it) was working, going
Present Perfect	
The Present Perfect Tense (Sadə) he (she, it) has worked, gone	The Present Perfect Continuous (davamlı) he (she, it) has been working, going
Future Perfect	
The Future Perfect Tense (Sadə) he (she, it) shall (will) have worked, gone	The Future Perfect Continuous (davamlı) he (she, it) shall (will) have been working
Past Perfect	
The Past Perfect Tense (Sadə) he (she, it) had worked, gone	The Past Perfect Continuous (davamlı) he (she, it) had been working, going
Future	
The Future Indefinite (simple, common) Tense (Sadə) he (she, it) shall (will) go, work	The Future Continuous (progressiv) Tense (davamlı) he (she, it) shall (will) be going, working
The Future Indefinite (simple, common) in the Past he (she, it) could (would) see, help	The Future Continuous (progressiv) in the Past he (she, it) should (would) be waiting
The Future Perfect in the Past he (she, it) should (would) have done	The Future Perfect Continuous in the Past he (she, it) should (would) have been working

H.Glinz. Grammatiken im Vergleich. Deutsch – Französisch – Englisch – Lateinformen, Bedeutungsverstehen. Tübingen, 1994.

ВРЕМЯ АБСОЛЮТНОЕ - alm. absolute Zeit (f), ing. absolute tense /'absəlu:t 'tenz/, fr. temps absolu, azərb. mütləq zaman. - Cümlədə digər zaman formalarından asılı olmayan, danışığ vaxtına əsasən işlənən za-

man forması. Məs.: Azərb. d. /Dərsə getdim//, /Kitab oxuyuram//, /İdmanla məşğul oluram//, /Məruzəçi göstərdi ki, tələbələr yaxşı çalışırlar//. Bu cümlədə „çalışırlar“ indiki zaman formasındadır. Lakin bu forma hərəkət vaxtını „göstərdi“ felinin əks etdirdiyi zamana əsasən bildirir. H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 160-168.

ВСАСЫБАЮЩИЙ - alm. Sauglaut (m), ing. suction-stop /'sʌkfən stɔp/, suction sound /'sʌkfən saʊnd/, sucking /sʌkɪŋ/, fr. absorbant, aspirant, azərb. hava axınıni içəri soruma ilə yaranan səs. - Marçiltını xatırladan nəfəsalma zamanı yaranan səs. Şimali Afrika dillərində dodaqda /G/ və dilönündə yaranan /δ/ soruma səslər vardır.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 172.

ВСЕМИРНЫЙ ЯЗЫК - alm. Weltsprache (f), ing. world language /'wɜ:ld 'lɪŋgwɪdʒ/, universal language /ju:nɪ'vɜ:s(ə)l 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue mondiale, universelle, azərb. ümumdünya dili. - Bunlara təbii dillərdən ingilis dili daxildir. Süni, planlaşdırılan və ya universal dillərdən esperanto →, volapük → və YBD → dilləri aid edilə bilər.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 39-50.

ВСЕОБЩАЯ ГРАММАТИКА - alm. Universalgrammatik (f), ing. universal grammar /ju:nɪvɜ:səl 'grɜm/, grammatics /'grɜmɜtɪks/, fr. grammaire générale, azərb. ümumi qrammatika. – Dünya dillərinin ümumi kommunikativ qaydalarının sistemini və strukturunu açmağa cəhd göstərən qrammatika. İdeal danışan və ideal dinləyən tezisindən çıxış edən N.Xomski elə bir qaydalar sistemi işləyib hazırlamaq istəyir ki, onun köməkliyilə düzgün cümlələr səhv cümlələrdən fərqləndirilsin, onların alt qatına semantik şərh verməklə yanaşı üst qatının fonoloji representasiyasını açıb göstərmək olsun.

F.Veysəlli. N.Xomskinin dilçilik görüşləri. N.Xomski. Dil və təfəkkür. İngiliscədən tərcüməsi f.e.d.prof. A.Məmmədovundur. BSU, 2006.

ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЙ - alm. Hilfs-, auxiliar, ing. auxiliary /ɔ:g'zɪljəri/, subsidiary /səb'sɪdjəri/, fr. auxiliaire, azərb. köməkçi, yardımçı, ikinci dərəcəli. – 1. Cüzi və ya tamamilə öz leksik mənasını itirən, başqa söz formaları ilə birləşdikdə işlədilən və bu sözlərlə birgə analitik formaların yaranmasında istifadə olunan sözlər; 2. İkinci dərəcəli, təbə olan, əsas olmayan. Məs.: alm. və ing. dillərində mürəkkəb isimlərdə. Bunlara paralingvistik vasitələr deyilir. Birinci komponent, əsas, ikinci komponent isə yardımçı vurğu daşıyır. Məs.: alm. d. /'hell,blau/ (açıq mavi); ing. d. /'black ,board/ (qara lövhə). Azərb. d. isə birinci komponent köməkçi, ikinci komponent isə əsas vurğu daşıyır. Müq. et: /aya'q'qabı/; 3. Ünsiyyətin yardımçı vasitəsi kimi xidmət edən. Məs.: Sözlü ünsiyyətdə bədən hərəkətlərindən istifadə.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s.291-353; F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s.136-144; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ВСПОМОГАТЕЛЬНОЕ СЛОВО - alm. Hilfswort (n), ing. auxiliary word /ɔːg'zɪljəri wɜːd/, fr. mot auxiliaire, azərb. köməkçi söz. - Əsas sözə qoşulub mürəkkəb qrammatik forma əmələ gətirən söz. Buraya ədatlar, bağlayıcılar, qoşmalar, nidalar və s. aiddirlər.

Бах: Вспомогательный ←.

ВСТАВКА - alm. Einsatz (m), Epenthese (f), ing. insertion /ɪn'sɜːf(ə)n/, fr. insertion, azərb. daxil edilmə, əlavə edilmə. - 1. Dilöyrənmədə sözün ilkin formasında olmayan səsin təzahür etməsi. Azərbaycanlılar alm., rus və ing. dillərini öyrənəndə sözdə dalbadal gələn samitlərin arasına saitə bənzər ünsür yerləşdirirlər. Məs.: alm. d. /Sprache/ (dil) əvəzinə /Sp'rache/; ing. d. /street/ (küçə) əvəzinə /st'reet/; rus d. /sklad/ əvəzinə /sk'lat/ və s.; 2. Bir dildə iki sait dalbadal gələndə tələffüzün asanlaşması üçün onların arasına samit əlavə edilir. Məs.: rus d. /Леонтий/ əvəzinə /Левонтий/, İtalia, İndia və Persia sözlərində sonda gələn saitlər arasına /y/ samiti artırılır. Müq. et: /İtaliya, İndiya, Persiya və s./. Rus dilindəki «нрав», «спрам» və s. sözlərin tələffüzündə iki samit arasına azərbaycanlılar tələffüz edərkən ötəri sait (vokaloid ←) əlavə edilir.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1980, s. 230-259.

ВСТРЕЧНЫЙ ВОПРОС - alm. Gegenfrage (f), ing. mutual question /'mjuːtʃuəl 'kwɛstʃən/ counter-question /kauntə 'kwɛstʃən/, fr. question-enquête, azərb. qarşılıqlı sual. - Cavab yerinə, əvəzinə verilən sual. Məs.:

Azərb. d. - *İçmədə gəlmədi?* - *İçmə bəyəm?*

Бах: Вопрос встречный ←.

ВТОРАЯ ОСНОВА ГЛАГОЛА - alm. zweiter Verbstamm (m), ing. second stem of verb /'sekənd 'stem əv' vɜːb/, fr. deuxième thème du verbe, azərb. fəlin 2-ci əsası. - Kökə sözdüzəldici şəkilçi artırmaqla düzələn əsas. Məs.: Azərb. d. /yazıçı/ sözündə /yaz/ /kök/, /yazı/ birinci əsas, /yazı-çı/ isə ikinci əsas, /yazıçılıq/ isə ikinci əsasdən düzələn yeni sözdür.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 2002.

ВТОРАЯ ПАЛАТАЛИЗАЦИЯ - alm. zweite Palatalisierung (f), ing. second(ary) palatalization /'sekənd(əri) 'pɔlətəlaɪ'zeɪʃən/, fr. deuxième palatalisation, azərb. ikinci palatallaşma, incələşmə – . Məs.: Azərb. d. /i, e, ə, ö, ɤ/ ön sıra saitləri qarşısında samitlər incələşir. Müq. et: /l'əl/, /t'ü'nt/, /t'örəm/, /t'əkə/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 92-152.

ВТОРИЧНАЯ ФОНЕМА - alm. sekundäres Phonem (n), ing. secondary phoneme /'sekəndəri 'fəʊni:m/, fr. second phonème, azərb. ikinci dərəcəli fonem. - Amerikan dilçiliyində ikinci dərəcəli fonem kimi bir açıq keçid (open transition), dörd vurğu / ˈ ˌ ˎ ˏ /, dörd ton /1, 2, 3, 4/ və üç cümlə terminalı göstərilir. Onların hər biri fərqləndirici funksiya daşıdığına görə fonem kimi götürülür.

H.A.Gleason. An Introduction to Descriptive Linguistics. Revised Edition, Holt, Rinehart and Winston, London, 1969, s. 40-50.

ВТОРИЧНЫЙ - alm. sekundär, ing. second /'sekənd/, secondary /'sekəndəri/, fr. second, azərb. ikinci. - Sözüün mövcud əsəsindən törəmiş nisbətən yeni forma. Məs.: Azərb. d. /dəmirçilik/.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ВТОРОГО ПЕРИОДА ПАЛАТАЛИЗАЦИЯ - alm. zweite Periode der Palatalisierung; ing. secondary period of palatalization /'sekəndəri 'pɪəriəd əv ˌpʌlətəlaɪ'zeɪʃən/, fr. la deuxième période de palatalisation, azərb. palatallaşmanın ikinci dövrü. – Qədim rus dilində /ь/ və /ы/ düşməsi nəticəsində sözün son hecaları qapalı olmaqla iki cür samit qarşılaşması formalaşdı: /ь/ düşdüyü hecada sərt samit, /ы/-nın düşdüyü hecalarda isə yumşaq samit tələffüz olunmağa başladı. Beləliklə, fonetik proses kimi çıxış edən yumşalma mövqeyin aradan çıxması nəticəsində samit fonemlərin sayı ikiqat artdı.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 485-486.

ВТОРОЕ ЛИЦО - alm. zweite Person (f), ing. second person /'sekənd 'pɜ:sn/, fr. deuxième personne, azərb. ikinci şəxs. - Müraciət olunan şəxsi bildirən kateqorial forma. Məs.: Azərb. d. /sən-siz/; alm. d. /du - ihr/; rus d. /ты-вы/; ing. d. /you/; fr. d. /toi-tu/.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 19-26.

ВТОРОЕ УДАРЕНИЕ - alm. zweite Betonung (f), Nebenbetonung (f), ing. secondary stress (accent) /'sekəndəri 'stres /'5ksnt/, fr. accent secondaire, azərb. ikinci vurğu. - Məs.: alm. d. />'apˌta elʊŋ/ (şöbə) sözündə birinci heca əsas, ikinci heca isə ikinci dərəcəli vurğu daşıyır; ing. d. /,sivilaɪ'zeɪʃn/ (sivilizasiya) sözündə əsas vurğu axırıncı, ikinci vurğu isə birinci hecanın üzərinə düşür.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 143;

K.Kohler. Einführung in die Phonetik des Deutschen. 1995, s. 186-192;

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1980, s. 194-205.

ВТОРОЙ ПРЕДУДАРНЫЙ СЛОГ - alm. zweite vorbetonte Silbe (f), ing. secondary pretonic syllable /'sekəndəri 'prɪtɔ:nɪk 'sɪləbl/, fr. syllabe secondaire protonique, azərb. vurğudan əvvəlki ikinci vurğusuz heca. - Müasir rus d. /naqavarit/ sözündə /q0/ hecası /it/ vurğulu hecasından əvvəldə gələn ikinci vurğusuz hecadır. Məs.: Azərb. d. /qɪlɪ msɪndi/.

F.Veysəlli. SDƏ, Bakı, 2005, s.129-149.

ВТОРОСТЕПЕННОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Nebenakzent (m), Nebenton (m), Nebenbetonung (f), ing. secondary stress (accent) /'sekəndəri 'stres/'æksənt/, fr. accent secondaire, azərb. ikinci dərəcəli vurğu. - Uzun sözlərdə və söz birləşmələrində əsas vurğu ilə yanaşı rast gəlinən zəif vurğu. Məs.: Azərb. d. /ağacdə' lən/, /quşəpəx' i/ və s.

Бах: Второе ударение ←.

ВТОРОСТЕПЕННЫЕ СЛОВА - alm. Nebenwörter (Pl.), ing. adjunct-words /'sɔʒʌŋkt wɜ:dz/, secondary words /'sekəndəri wɜ:dz/, fr. mots secondaires, azərb. ikinci dərəcəli sözlər.

Бах: Вспомогательное слово ←.

ВТОРОСТЕПЕННЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. nebensächliche Satzglieder (Pl.), ing. secondary elements of the sentence /'sekəndəri 'elɪmənts əv ðə 'sentəns/, fr. éléments secondaires de la proposition, azərb. cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri (elementləri). - Cümlənin baş üzvlərinə tabe olub, onların mənacə aydınlaşmasına, dəqiqləşməsinə, dolğunlaşmasına xidmət edir. İkinci dərəcəli cümlə üzvləri aşağıdakılardır: təyin, tamamlıq, zərflək. Məs.: Azərb. d. /Axşamlar o, təmiz hava udmaq üçün gəzintiyə çıxmağı xoşlayırdı//.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. ADU nəşriyyatı, Bakı, s. 166-252; A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 332.

ВУЛЬГАРИЗМ - alm. Vulgarismus (m), ing. vulgarism /'vʌlgərizm/'vʌl'gɛərizəm/, fr. vulgarisme, azərb. vulqarizm. - Ədəbi dildə işlənən qeyri ədəbi, kobud söz və ifadələr. Bədii üslubda müəyyən məqsədlə (təhqir etmək, ələ salmaq) işlədilən kobud söz və ifadələr. Məs.: Azərb. d. /Anasının əmcəyini kəsən//; alm. d. /Luder/ (cəmdək, leş, alçaq, əclaf).

M.Y.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.

ВУЛЬГАРНЫЙ - alm. vulgär, gemein, ing. vulgar /'vʌlgə/, fr. vulgaire, trivial, azərb. vulqar, kobud, qaba, ədəbsiz. - Aşağı üsluba məxsus kobud, qaba söz və ifadələr. Məs.: Azərb. d. /Heyvan oğlu, heyvan, bilmirsən burada belə hərəkət etmək olmaz?/. Vulqar latın dili Roma imperiyasının qərbində danışılan dil idi, yazılı standart dilə qarşı qoyulurdu. Ondan sonralar roman dilləri inkişaf etdi.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 408; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 295.

ВЫДЕЛЕНИЕ - alm. Aussonderung (f), ing. separation /,sepə'reɪf(ə)n/, apportionment /ə'pɔ:ʃənmənt/, secretion focus /sə'kri:ʃən 'fəukəs/, fr. séparation, dégageant, excréation, azərb. ayırma, seçmə. - 1) Söyləmin, ifadənin, sintaqm və cümlənin bu və ya digər hissəsinə dinləyənin və ya oxucunun diqqətini xüsusi cəlb etmək üçün onun fonetik, qrafik və sintaktik vasitələrlə qabardılması, seçilməsi. Məs.:

Azərbay. d. /y'oldaşlar/, /yold'aşlar/, /yoldaşlar'/; alm. d. /Hans sagte Karl, wird nie Kanzler sein// (Hans dedi Karl, heç vaxt kansler olmayacaq) və ya /Hans sagte: Karl wird nie Kanzler sein// (Hans dedi: Karl heç vaxt kansler olmayacaq) və s; 2) Hər hansı bir dil vahidinin danışığ aktından ayrılıb götürülməsi.

Важ: Членение речевого потока →.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 299.

ВЫДЕЛИМОСТЬ ЗВУКОВАЯ - alm. lautliche Aussonderung (f), ing. phonetic separability /fəu'netik sepərə'bılıtı/ fr. séparation phonétique, azərbay. səslə nəzərə çarpdırma. – 1) Tələffüzdə hər hansı bir seqmentin, saitın və ya samitin uzadılması, güclənməsi və yüksək tonda deyilməsilə nəzərə çarpdırma. Məs.: Azərbaycan. d. /ədə:bi/, /fışşş/ və s.; 2) Səsin danışığ aktından ayrılıb götürülməsi.

Важ: Членение →.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 122.

ВЫДЕЛИТЕЛЬНЫЙ - alm. Absonderungsmittel (n), ing. emphatic /ım'f5tık/, intensive /in'tensıv/, intensifying /ın'tensıfayıŋ/, fr. de sécrétion, azərbay. ayrılan, seçilən. - Məs.: /Yol"daşlar, xalq bizdən iqtisadi yüksəliş gözləyir//.

F.Veysəlli. SDƏ, Bakı, 2005, s.299.

ВЫДЕЛИТЕЛЬНЫЕ СЛОВА - alm. Absonderungswörter (Pl.), ing. emphatic words /ım'f5tık w3:dz/, fr. mots de sécrétion, azərbay. ayrıla bilən sözlər. – Ünsiyyətdə bu və ya digər sözün, daha vacib informasiya daşıyan sözün qüvvətli deyilməsi. Bu cür hallara biz emfatik danışığda daha tez-tez rast gəlirik. Məs.: ing. d. /hi: "ditnt mi:n tə go// (o getməyi nəzərdə tutmuşdu) cümləsində emfatik danışığda köməkçi fel daha qüvvətli deyilir.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 147-148.

ВЫДЕЛИТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Absonderungs Betonung (f), Hervorhebungsakzent (m), ing. emphatic accent (stress emphasis) /ım'f5tık '5ksənt /, stress emphasis /'stres 'emfəsis/, fr. accent sécrétoine, azərbay. ayıran, seçən vurğu. - Deyiliş məqamından və propozisiyadan asılı olaraq hər hansı bir sözün (xüsusi) vurğu ilə tələffüzü.

Məs.: /Ana"r mağazadan kitab aldı//,

/Mağaza"dan Anar kitab aldı//,

/Anar kitabı ma"ğazadan aldı//,

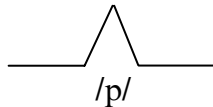
/Mağazadan kitabı A"nar aldı//.

«Misalların müqayisəsi göstərir ki, onların hər birindəki düzülüş deyilənin əvəlində söylənmiş fikirdən asılıdır. Onlardan birincisi və ikincisi bir-birinin əvəzində işləyə bilər, amma onlardan heç biri üçüncü və dördüncü yerdə gələ bilməz. Çünki cümlələrin hər birində söylənilən fikir və buna tabe olan söz sırası özündən əvvəlki fikirlə bağlı götürülməli və

yalnız o məqamdan asılı olaraq izah olunmalıdır. Birincidə söhbət on-dan gedir ki, Anar mağazaya girir, heçə nə almır, ancaq kitab alıb çıxır. İkincidə də təxminən bu fikir ifadə olunur. Ona görə də birinci və ikinci eyni fikir ifadə edən cümlələrin variantları kimi göstərmək olar. Hər iki halda əsas məsələ odur ki, mağazadan Anar kitab aldı. Üçüncüdə Anarın kitabı başqa yerdən yox, məhz mağazadan aldığı, dördüncüdə isə kitabı mağazadan Anarın alması daha qabarıq şəkildə göstərilir. Maraqlıdır ki, nümunələrin hamısında cümlə vurğusu bilavasitə xəbərdən əvvəl gələn sözün üzərinə düşür. Söhbət, əlbəttə, neytral və normal danışıq üslubundan gedir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, söyləmə və dönüm vurğusu bilavasitə xəbərdən əvvəl gələn sözün üzərinə düşür».

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsəlləri. Bakı, 1993, s.51-52.

ВЫДЕРЖКА - alm. Stellung (f), ing. extract /ekstr5kt/, excerpt /'eks3:pt/, quotation /kwou'teɪʃən/, self-control /self kən'troul/, fr. d'exposition, azərb. səsin tələffüzündə ikinci mərhələ. – Artikulyator fonetikada səsin tələffüzündə üç mərhələ fərqləndirilir: 1) Başlanğıc, ekskursiya; 2) Orta, fasilə; 3) Son, rekursiya. Birinci, başlanğıc mərhələsində hər hansı bir səsin tələffüzündə iştirak edən danışiq üzvləri (məs.: /p/ samitində dodaqlar hərəkətə gələrək kipləşmə yaradır. Sonra bu kipləşmə bir qədər davam edir. Üçüncü mərhələdə isə kipləşən dodaqlar partlayışla açılır və danışiq üzvləri əvvəlki vəziyyətə qaydır). Akustik fonetika isə danışiq aktını ardı-arası kəsilməz səs axını kimi götürür. Müq. et:

E.Sivers. Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1901, s. 37-39.

ВЫДЕРЖКА МГНОВЕННАЯ - alm. augenblickliche Stellung (f), Beherrschung (f), ing. instantaneous /ɪnstən'teɪnʃəs/, momentary extract (excerpt) /'mouməntəri ekstr5kt/'eks3:pt/, fr. extrait momentané, azərb. ani davamlılıq. - Səsin ikinci tələffüz mərhələsinin maksimum qısaldılması ilə kipləşən-partlayışlı samitlərin yaranması. Müq. et: /p/, /t/, /k/.

E.Sivers. Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1901, s. 37-39.

ВЫДОХ - alm. Ausatmung (f), ing. expiration /,ekspaiə'reɪʃən/, fr. expiration, azərb. nəfəsvermə (ekspirasiya). - Danışıq səslərinin yaranması üçün ağ ciyərdən gələn hava axınının ağz və ya burun boşluğundan müəyyən maneələri dəf edərək çıxması.

E.Sivers. Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1901, s. 3.

ВЫКИДКА (ДИАРЕЗА) - alm. Diärese (f), ing. diaeresis /daɪ'ærɪsɪs/, fr. diarèse, azərb. düşmə (səs düşümü). - Klassik fonetikada morfemin,

sözün, söz birləşməsinin tərkibindən səsin və ya hecanın düşməsi. Məs.: Azərb. d. /Tanrıverdi-Tarverdi, bilməməzlik-bilməzlik/; rus d. /bıvaet/ sözü /bıva/ əsasında və /ot/ şəkilçisindən düzəlib, bəzi yerlərdə /bıva:t/ kimi tələffüz olunur. Rus d. /t/ və /d/ samitləri də düşə bilər. Müq. et: /tʃesnıj/, /pʌjeska/; Azərb. d. /doslar/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 208-209.

ВЫКРИК - Aufschrei (m), Ausruf (m), ing. cry /'krai/, shout /'ʃaut/, yell /'jel/, fr. exclamation, azərb. qışqırıq, çığırtı, qışqırıq səsi, - Səlis danışqdan fərqli olaraq qışqırtı, çığırtı.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 93.

ВЫДЫХАНИЕ - alm. Ausatmen (n), Ausatmung (f), ing. expiration /ˌekspraɪəˈreɪʃən/, fr. expiration, azərb. nəfəsvermə, nəfəsçıxarma. - Diafraqmın yığılması ilə ciyər boşluğunun sıxılması nəticəsində hava axınının bayıra çıxması.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 93.

ВЫДЫХАТЕЛЬНЫЙ - alm. expiratorisch, ing. expiratory /ɪksˈpaɪəɾətɹi/, fr. expirateur, azərb. nəfəsvermə. - Nəfəsvermə ilə əlaqədar, nəfəsvermə nəticəsində əmələ gələn.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 93.

ВЫДЫХАТЕЛЬНАЯ ГРУППА - alm. Ausatmunsguppe (f), ing. expiratory group /ɪksˈpaɪəɾətɹi gru:p/, breath group /breθ gru:p/, fr. groupe de souffle, azərb. nəfəs qrupu. - Klassik fonetikada danışq aktının üzvlənməsində ən kiçik fonetik vahid. Bu artıq köhnəlmiş termdir, çünki o, linqvistik prinsiplərə söykənmir. Linqvistik prinsipə söykənən üzvlənmə vahidi sintaqmdır. Nəfəs qrupu ona görə səhvdir ki, bir nəfəslə nəinki bir qrup, hətta bütöv cümlə deyilə bilər. Sintaqm isə mənaca bütöv, fonetik cəhətdən parçalanmaz, qrammatik baxımdan düzülmüş, danışq vaxtı yaranan vahiddir.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s.148. Bax: sintaqma → .

ВЫДЫХАТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Druckakzent (m), Intensitätsbetonung (f), ing. expiratory stress /ɪksˈpaɪəɾətɹi ˈstres/, dynamic stress (accent) /daɪˈnɛmɪk stres/ (ˈ5ksənt), fr. accent d'intensité, azərb. ekspirator, nəfəsli vurğu, dinamik (güclü) vurğu. - Tələffüz gərginliyinə görə fərqlənən vurğu. Belə yanaşmada vurğunun təbiəti yanlış olaraq yalnız nəfəsvermənin gücünə əsaslanır.

Bax: Акцент ←.

ВЫМИРАЮЩИЙ ЯЗЫК - aussterbende Sprache (f), ing. dead language /dɛd ˈlɪŋgwɪdʒ/, moribund language /ˈmɔrɪbʌnd ˈlɪŋgwɪdʒ/, language on the point of extinction /ˈlæŋgwɪdʒ ɔn ðə pɔɪnt əv ɪksˈtɪŋkʃən/, fr. langue morte, azərb. ölən, ölməkdə olan dil. - Canlı

ünsiyyət prosesində işlənməyən, yalnız ədəbi abidələrdə mühafizə edilən dil. Latın dili, qədim türk dili, toxar dili, şumer dili, xet dili və s.

M.İ.Adilov və b., Göstərilən əsər, s. 73.

ВЫПАДАЮЩИЙ ЗВУК - alm. Apokope (f), ing. falling sound /'f6:l9ŋ 'saund/, fr. son tombant, azərb. düşən səs. – Buna elmi ədəbiyyatda Schwa-laut da deyirlər. İng. d. bunu neutral sound (vowel) adlandırırlar. Transkripsiyada [ə] kimi verilir. Müq. et: alm. d. /zi2ə/ (oxuyram); ing. d. /pəlaɪk/ (nəzakətli).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 669.

ВЫРАЖЕНИЕ - alm. Ausdruck (m), ing. expression /ɪks'preʃən/, phrase / freiz/, stating /steɪtɪŋ/, fr. locution, azərb. ifadə. - 1. Bu və ya digər spesifik xüsusiyyətə malik danışq vahidi, danışqda müəyyən ifadə, söyləm; 2. Danışqın müəyyən bir növü, danışğa xas olan tərkib; 3. Sintaqm, fonetik bütövlüyü və qrammatik tamlığı, qaydaya uyğun gəlməsi və dinləyici tərəfindən tam anlaşılan parça. Məs.: /Məktəb şagirdləri/ məktəbə gedirlər//.

F.Ə.Aslanov. Alman və Azərbaycan dillərində sintaqmın linqvistik təhlili. Bakı, 2005.

ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ - alm. Ausdrucksfähigkeit (f), Ausdrucksstärke (f), ing. expressiveness /ɪks'presɪvnɪs/, significance /sɪŋ'nɪfɪkəns/, fr. expressivité, azərb. ifadəlik, ekspressivlik, təsir(li)lik. – Məs.: azərb. d. /Mavi Xəzərin zümrüd sularını yaran gəmi sahilə yanaşdı//.

A.Axundov. Şer sənəti və dil. Bakı, 1980.

ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЙ - alm. ausdrucksvoll, bedeutsam, ing. expressive /ɪks'presɪv/, indicative /ɪn'dɪkətɪv/, fr. expressif, azərb. ifadəli, təsirli, funksiya daşıyan, ekspressiyaya malik olan.

Бах: Выразительность ←.

ВЫСКАЗЫВАНИЕ (АКТ КОМУНИКАЦИИ) - alm. Äußerung (f), ing. expression /ɪks'preʃən/, utterance /'ʌtərəns/ act of communication /5kt əv kə,mju:nɪ'keɪʃ(ə)n/, fr. propos, (acte de communication) azərb. söyləm. - Müəyyən danışq şəraitində dinləyici tərəfindən dərk edilə bilən və məna (fikir) bütövlüyünə malik ünsiyyət vahidi. Məs.: /Bakıdan Şamaxıya qədər gedən yolda/ yaşıllıq yoxdur//.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsəlləri. Bakı, 1993, s.51.

ВЫСКАЗЫВАНИЕ СИТУАТИВНОЕ - alm. situative Äußerung (f), ing. contextual of expression discours /'kɔntekstʃuəl əv ɪks'preʃən dɪs'kɔ:s/, fr. propos situatif, azərb. məqamla bağlı söyləm. – İlk dəfə J.R.Firs (1890-1966) tərəfindən işlədilmiş termindir, konkret danışq məqamında işlədilən ifadə. Məs.: ing. d. /Well played// (yaxşı oynadı) ifadəsi meydançada futbol oyununda tamaşaçılardan biri konkret

oyunçunun topu ötürməsi anına münasibət bildirmək üçün deyilmişdir. Və ya kiməsə ironiya ilə deyilə bilən ifadədəir və s.
P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 73.

ВЫСОКИЙ - alm. hoch, ing. high /haɪ/, high-pitched /'haɪ-'pɪtʃt/, fr. haut, azərb. yüksək. - Spektrin ikinci formantının yüksək tezlikdə olması. Məs.: alm. d. /i:/, /ɪ/, /e:/ və /ɛ/ saitləri ən yüksək F₂-yə malikdir.

	/i:/	/ɪ/	/e:/	/ɛ/
F ₁	300	350	520	600
F ₂	2140	1980	1920	1800

Buraya /y:/, /ɯ/, /ɤ/ və /ø/ saitlərini də aid etmək olar.

F ₁	360	390	450	360
F ₂	1500	1560	1350	1400.

Ф.Вейсалов. Вариативность гласных фонем немецкого языка (экспериментальные данные и теоретические проблемы). АДД, 1980, с. 26-27.

ВЫСОКИЕ ГЛАСНЫЕ - alm. hohe Vokale (m), ing. high vowels /'haɪ 'vauəlz/, fr. voyelles hautes, azərb. yüksək vəziyyətli (qapalı) saitlər.

Вах: Высокий ←.

ВЫСОКИЙ ПОДЪЕМ - alm. hohe Zungenhebung (f), ing. high lifting /'haɪ lɪftɪŋ/, high raising /'haɪ reɪzɪŋ/, fr. haut levage, azərb. yuxarı yüksəlişli. - Dilin ön və ya arxa hissəsinin sərt damağa doğru qalxması ilə tələffüz olunan səslər. Məs.: alm. d. buraya /i:/, /ɪ/ və /y:/, /ɯ/ saitləri aiddir.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ВЫСОКИЙ СТИЛЬ - alm. hoher Stil (m), ing. high style /'haɪ'staɪl/, fr. style supérieur, azərb. yüksək üslub, ali stil. – Dilin işlənməsində yüksək üslub. Buraya poetik, ritorik, patetik, akademik, xüsusi texniki üslubları aid etmək olar. Fonetik baxımdan akademik L.V.Şerba iki danışiq üslubu fərqləndirir: səlis və danışiq üslubu. Səlis üslubda aydın tələffüzə, az fasilə ilə sintaktik bölgüyə tam əməl edilir. Danışiq üslubuna adi danışiqda, ailə-məişət danışığına rast gəlmək olur.

Л.В.Щерба. Фонетика французского языка. М., s.1957.

ВЫСОТА ТОНА - alm. Tonhöhe (m), ing. pitch /'pɪtʃ/, pitch of tone /'pɪtʃ əv 'toun/, fr. hauteur de la tonalité, azərb. tonun yüksəkliyi. - Bir zaman vahidi ərzində səs tellərinin titrəmə tezliyinin ən yüksək səviyyəsi, səsin yüksəkliyi cismin rəqslərinin tezliyindən asılıdır. Tezlik isə özlüyündə cismin kütləsilə tərs, qərqinliyi ilə düz mütənasibdir... Cism nazik və gərgin olarsa, onun tezliyi çox və alınan səs də yüksək olar.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 24.

ВЫСШИЕ ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА - alm. hohe Spracheinheiten (Pl.), ing. upper units of the language /'ʌpə 'ju:nɪts əv ðə 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. unité supérieure de la langue, azərb. dili sisteminin ən yüksək vahidləri. –

Ünsiyyətdə bütöv cümlə və mətn şəklində çıxış edən ibarələr, cümlələr və müstəqil cümlə ardıcılıqları. Məs.: Azərb. d. /Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına// və ya /Yağış yağdı, toz yatdı/ bayaqdan ağacların altına yığılmış adamlar dağılışmağa başladılar//.

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2005, s.294-350.

ВЫСШИЕ УРОВНИ ЯЗЫКА - alm. höhe Sprachebenen (Pl.), ing. upper levels of the language structure /'ʌpə 'levlz əv ðə 'lɪŋgwɪdʒ 'strʌktʃə/, fr. tonalités supérieures de la langue, azərb. dilin yüksək səviyyələri. – Bu sintaktik və mətn səviyyəsidir. Bu səviyyələrin vahidləri müstəqildir, bitkin məna ifadə edir və intonasiya qəlibinə malikdir.

Вах: Высшие единицы языка ←.

ВЬЕТМЬОНГСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Viet-Müöng Sprachen (Pl.), ing. VietMinh languages /viət'min 'lɪŋgwɪdʒɪs, vj -Also Vietminh/, fr. langues vietmihongues, azərb. vietmionq dilləri. – Austrioasiya dilləri qrupu. Əsasən Laos və Vyetnamda yayılmışdır. Beş yarımqrupa bölünür: 1) vyetnam dili; 2) mionq dili; 3) tiit yarımqrupu (may, ruk, arem dialektləri); 4) kunoy yarımqrupu (ponq, xunq dilləri); 5) qərbi-çionqşon yarımqrupu (txavunq, pakatan, katyamponqxuk) və s. Ümumilikdə bu dillərdə təqribən 65 milyon insan danışır. Tipoloji baxımdan vietmionq dilləri kök dillərdən hesab olunurlar.

Н.К.Соколовская. Материалы к сравнительно-этимологическому словарю вьетмьонгских языков. «Исследование по фонологии и грамматике восточных языков». М., 1978.

ВЬЕТНАМСКИЙ ЯЗЫК - alm. Vietnamesisch (n), ing. Vietnamese language /,viɛtnə'mi:z, 'vjɛt- 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue viêt-namienne le vietnamien, azərb. vyetnam dili. - Vietmionq dillərinə mənsub olan dillərdən biridir. Vyetnam Respublikasının rəsmi dövlət dilidir, həmçinin Kamboca, Laos, Tailand, Yeni Kalendoniya, Fransa və Amerikada yayılmışdır. 55 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Ərazi baxımından üç əsas dialektə bölünür: şimali, mərkəzi və cənubi. Bəsit heca strukturuna və sayca çox tonun (6 ton) olmasına görə vyetnam dili vietmionq dillərinə aid olan digər dillərdən fərqlənir. Ədəbi dili şimali və mərkəzi dialekti əsasında formalaşmışdır.

И.С.Быстров, Нгуен Тай Ган, Н.В.Станкевич. Грамматика вьетнамского языка. М., 1975.

ВЯЛЫЙ - alm. träge, ing. flably /'flæbɪ/, flaccid /'flæksɪd/, languid /'læŋɡwɪd/, fr. faible, molle, azərb. qeyri-gərgin, zəif. - Belə səslərdə dilin gövdəsi neytral şəkildə ağız boşluğunda uzanıb qalır. Məs.: alm. və ing. d.

[ə] belə səslərdəndir. Müq. et: /'ti:tʃə/ (müəllim), /'le:RƏR/ (müəllim) və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 55.

ГАВАЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Hawaiisch (n), ing. hawaiian language, also, wain /hə'wʌiən 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue hawaïenne, azərb. havay dili. – Şərqi polineziy dil yarımqrupuna aid olan dildir. Əsasən Havay adalarında yayılmışdır. 30 minə qədər daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistemi bəsitdir, bu dildə 5 sait və 8 samit vardır. Əsasən açıq heca CV quruluşuna malikdir. 1922-ci ildən latın qrafikası əsasında yazısı mövcuddur.

В.Крупа. Гавайский язык. М., 1979.

ГАГАУЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Gagausisch (n), ing. Gagauz language /'gɔɡauz 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue gagaouze, azərb. qaqauz dili. – Türk dilləri ailəsinə mənsub olan dillərdən biridir. Moldaviyanın Çadır-Lunq, Vulkaneşt, Kompat, Ukraynanın İzmail vilayətində və qismən Kazaxıstan və Özbəkistanda yayılmışdır. Bu dildə 200 minə qədər adam danışır. Moldaviya və Bessarabiya ərazisində əsasən iki dialekti vardır: çadır-lunq və vulkaneşt. 1956-cı ildən kiril qrafikası əsasında əlifbası tərtib olunmuşdur.

Н.К.Дмитрева. Фонетика гагаузского языка. М., 1962; Л.А.Покровская. Грамматика гагаузского языка. Фонетика и морфология. М., 1964; Л.А.Покровская. Синтаксис гагаузского языка. Кишинев, 1973.

ГАЗЕТНО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЙ - alm. Pressesprache (f), Zeitungssprache (f), ing. newspaper-publicistic /'nju:spɛɪpə pʌblɪsɪstɪk/, fr. style publiciste, azərb. qəzet-publisistik üslub. - Dövri mətbuat üçün səciyyəvi olan üslub. Burada böyük rəngarənglik nəzərə çarpır. KİV-in (Kütləvi informasiya vasitələri) ünvanlandığı kütlədən (siyasi, bulvar qəzetlərinin dili), dövrülüyündən (gündəlik, həftəlik mətbuatın dili), yayılmasından (mərkəzi və bölgə qəzetlərinin, radio və telekanalların dili), məzmunu ilə bağlı rubrikadan (idman, iqtisadiyyat, mədəniyyət), mətnin növündən (şərh, müsahibə və hava haqqında məlumat) və digər faktlardan asılı olaraq söz və janr seçimi çeşidli ola bilər.

Н.Н.Лүгер. Pressesprache. Tübingen, 1983.

ГАЛИСИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Galicisch (n), ing. Galish language /gʌlɪʃ 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue galicienne, azərb. qalisi dili. - İbero-roman dilləri qrupuna aid dillərdən biridir. İspaniyada yayılmışdır. 4 milyondan artıq adam bu dildə danışır. Qalisiya vilayətinin rəsmi (ispan dili ilə bərabər) dilidir. Fonetik baxımdan ispan dilinə çox yaxındır. Ədəbi dili XIX əsrin ikinci yarısından formalaşmağa başlamışdır. Yazısı latın əlifbası əsasındaadır.

В.Ф.Шимарев. Очерки по истории языков Испании. М.-Л., 1941.

ГАЛЛИЦИЗМ - alm. Gallizismus (m), ing. Gallicism /'gɫɪsɪzəm/, fr. gallicisme, azərb. qallisizm. - Fransız dilindən alınmış və dildə yad ünsür kimi qəbul edilən söz. Məs.: Azərb. d. /paleto→palto/,

/bouillon→bulyon/, /omelette→omlet/, /mode→moda/, /etiquette→etiket/ və s. Bu və bu kimi sözlər XVII – XVIII əsrlərdə fransız dilindən rus dilinə, oradan da sonralar Azərbaycan dilinə keçmiş qallisizmlərdir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1975, s. 263.

ГАЛФ ЯЗЫКИ – alm. Galfsprachen (Pl.), ing. Gulf languages /'gʌlf ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues gulfes, azərb. qalf dilləri. – Meksika körfəzinin sahillərində yayılmış hindi dillərinin Şimali Amerika ailəsinə aiddir. Ümumilikdə 30 mindən yuxarı daşıyıcısı vardır. Qalf dilləri ailəsinə natçez, tunik, çitimaç, atakapa və s. dillər daxildir. Yazısı olmayan dillərdir.

M.R. Haas. The proto-gulf word for water. IJAL., 1951.

ГАНДА - alm. Ganda-Sprache (f), ing. Ganda languages /'gandə ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue Gand, azərb. qanda dili. – Bantu dillərindən biridir. Uqandada yayılmışdır. 3 milyona qədər insan bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Fonoloji sistemi 45 fonemdən ibarətdir. Uzunluq təkcə saitlər üçün deyil, samitlər üçün də fonoloji səciyyə daşıyır. Tonal dildir.

И.П.Яковлева. Язык ганда. М., 1961.

ГАПЛОГРАФИЯ - alm. Haplographie (f), ing. haplography /hap'ləgrəfi/, fr. haplographie, azərb. haploqrafiya. - Yazıda yanaşı gələn qoşa yazılmalı qrafemlərdən və ya iki hecadan birinin buraxılmasından ibarət səhv yazı. Məs.: Azərb. d. /Əliækbər/→/Ələk 'bər/; alm. d. /Mineralo+logie/→/Mineralogie/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 302.

ГАПЛОЛАЛИЯ - Вах: Гаплоглогия →.

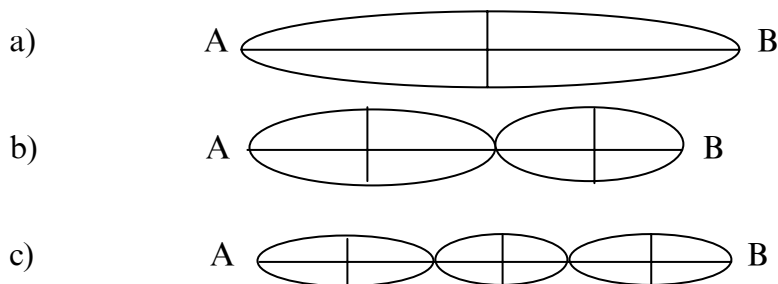
ГАПЛОЛОГИЯ - alm. Haplogologie (f), ing. haplology /hap'lələdʒɪ/, fr. haplogologie, azərb. haplologiya. - Bir-birinin ardınca gələn eyni hecadan birinin atılması, düşməsi. Məs.: rus d. /знаменосец←знаменоносец/, /трагикокмедия←трагикомедия/; Azərb. d. /obrazlılıq-obrazlıq/, /minerolologiya-minerologiya/, /çatışmamazlıq-çatışmazlıq/; alm.d. /Zauberein→Zauberin/ və s.

А.А.Реформатский. Введение в языкознание. М., 2001, s. 209.

ГАРМОНИЗАЦИЯ - alm. Harmonisierung (f), ing. harmonization /hɑ:mənaɪzeɪʃən/, fr. harmonisation, azərb. harmonizasiya, ahənglik. – Sözün başlanğıc hecasında gələn saitin bu sözdə gələn digər saitləri öz məxrəcində (dodaq və damaq ahənginə görə) kökləməsi. Türk dilləri üçün səciyyəvidir. Məs.: Azərb. d. /göy+lər/, ancaq /son+lər/.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s.147

ГАРМОНИКА (ГАРМОНИЧЕСКИЙ ОБЕРТОН) - alm. Harmonika (f), Mundharmonika (f), ing. harmonic overtone /hɑ:'mɒnɪk 'ouvətoun/, fr. harmonica, azərb. harmonika. - Rəqs tezliyi sayca əsas tonun səs tezliyindən bir neçə qat çox olan sadə ton. Bu da səs tellərinin ayrı-ayrı hissələrinin tezliyindən yaranır və səsin tembrini təşkil edir.

Səs tellərinin bütövlükdə rəqsindən əsas ton, onun hissələrinin titrəməsindən oberton (yüksək ton) yaranır. Səs telləri iki yerə bölünərsə, deməli, hər hissənin ayrılıqda titrəməsinin tezliyi onların bütövlükdə titrəməsindən iki dəfə, üç yerə bölünərsə üç dəfə yüksək olacaqdır (bax: şəkil). a) səs tellərinin bütövlükdə titrəməsi; b) səs tellərinin $\frac{1}{2}$ hissəsinin titrəməsi; c) səs tellərinin $\frac{1}{3}$ hissəsinin titrəməsi.

F.Yadigar (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 25.

ГАРМОНИЯ ГЛАСНЫХ - alm. Vokalharmonie (f), ing. harmony of vowels /'hɑ:məni əv 'vauəlz/, vowel harmony /'vauəl 'hɑ:məni/, vocalic harmony /'voukəlɪk 'hɑ:məni/, fr. harmonie des voyelles, azərb. saıtlərin harmoniyası. - Sözü'n tərkibindəki saıtlərin həmahəngləşməsi. Əsasən türk dilləri üçün səciyyəvidir. Ahəng qanununa görə, sözün kökündə gələn saıt sözə əlavə olunan bütün saıtləri sırasına və dodaqların iştirakına görə öz məxrəcinə tabe edir.

Saıtlər

Əvvəldə gələnlər

e

i

ə

ö

ü

a

o

u

sonda gələnlər

ə, i (el, elə, eli) və s.

i/ə (il, ili, ilə) və s.

ə, i/ə (ət, ətə, əti, ətdən) və s.

ə, ü/i (özək, özü, özəyi) və s.

e, ü, i/ə (ütü, kütbeyin, lülə) və s.

a, ı (acı, ağadan, ağanı) və s.

a, u (otu, ota, qoşuna) və s.

a, u (uzun, uzuna, uzaq) və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 147.

ГЕМИНАТА - alm. Langkonsonant (m), ing. double consonant /'dʌbl 'kɒnsənənt/, geminate /'dʒemɪnɪt/, fr. consonne géminée, azərb. geminat, uzun samitlər. – 1. Uzun tələffüz olunan samitlər. Məs.: italyan dilində samitlərin uzun və qısalığı fonoloji cəhətdən relevant əlamətdir. Məs.: /fat:o/ /tale/, ancaq /fat/ (etdi), /non:o/ (baba), /nono/ (doqquzuncu rəqəm). Azərbaycan dilində uzun samitlərin olması məsələsi mübahisəlidir. Tələffüz üçün qoşa yazılan samitlərin uzun tələffüzü səciyyəvi deyildir.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 121-123; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 267. A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984.

ГЕМИНАЦИЯ - alm. Geminatio (f), Doppelung (f), ing. gemination /,dʒemɪ'neiʃ(ə)n/, fr. gémination, azərb. qeminasiya. - Samit səsini uzadılması.

Bax: Гемината ←.

ГЕМИНИРОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. Doppelkonsonant (m), ing. double consonant /'dʌbl 'kɒnsənənt/, fr. consonne double, géminée azərb. geminantlaşma, uzun samit. – Alman dilində yazıda verilən qoşa samit sözdə özündən qabaq gələn sait qısalığını bildirir.

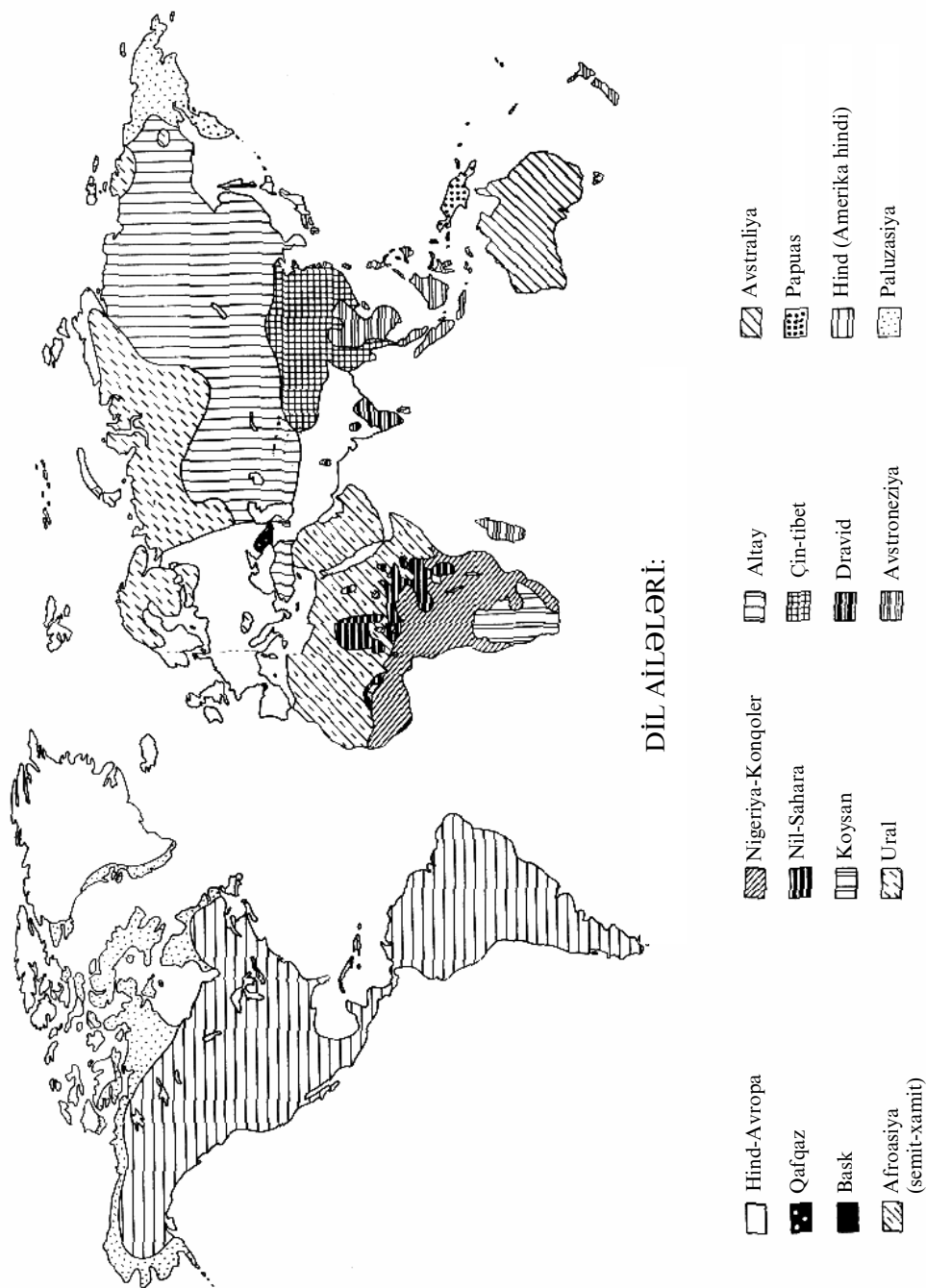
Bax: Гемината ←.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 90.

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЙ - alm. genealogisch, ing. genealogical /,dʒi:njə'lɒdʒɪkəl/, fr. généalogique, azərb. genealoji. - Mənşə ümumiliyi ilə müəyyən edilən, dil qohumluğuna əsaslanan. Ümumi dil və ulu dil ideyasından çıxış edən bu bölgü tarixi-müqayisəli dilçiliyin ən uğurlu nailiyyəti sayıla bilər. Əslində real şəkildə nə vaxtsa mövcud olmuş ulu dili – tam şəkildə bərpa etmək qeyri-mümkündür. Ancaq gənc qrammatiklərin ümumi fonetik qanunları və semantik izomorfizm əsasında dillərin geneoloji bölgüsü bu gün mövcuddur və aşağıda bu bölgünü təqdim edirik.

(Bax: A.A.Reformatskinin kitabından götürülmüş xəritəyə).

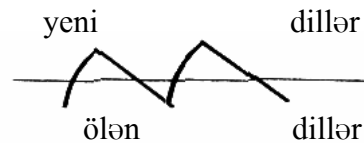
DİL AİLƏLƏRİNİN YAYILMASI XƏRİTƏSİ

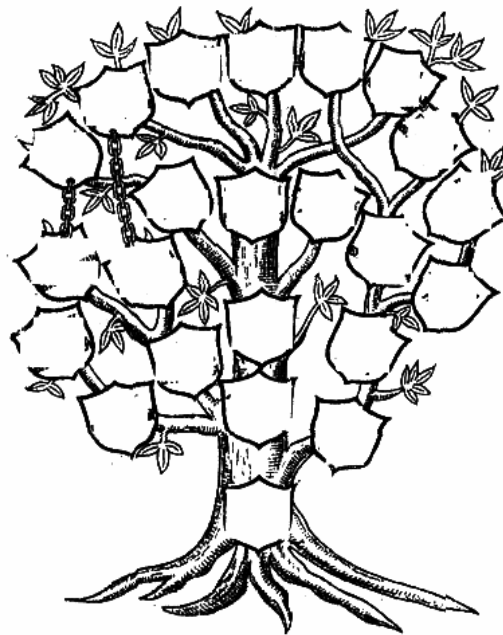
A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1967, s.411-440;
 Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; A.Axundov. Ümumi
 dilçilik. Bakı, 1988.

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКОЕ ДЕРЕВО (РОДОСЛОВНОЕ ДЕРЕВО) - alm. genealogischer Baum (m), Stammbaum (m), ing. genealogical tree /,dʒi:njə'lɒdʒɪkəl tri:/, fr. arbre généalogique, azərb. genealoji ağac, şəcərə ağacı. - Dil ailələri, qrupları və budaqları arasında təsəvvür edilən əlaqə və bağlılıqların əyani təsviri. 1866-cı ildə A.Slayxerin (1821-1868) irəli sürdüyü nəzəriyyəyə görə canlı varlıq kimi hər bir dil də özündən əvvəlki dildən törəmiş hesab edilir. Bu da əyani olaraq ağac şəklində təsvir edilir. Bu nəzəriyyənin əvəzinə Y.Şmidt (1843-1901) 1872-ci ildə dalğa nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür.

a)

b)

a) dalğa nəzəriyyəsi; b) ağac nəzəriyyəsi

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ - alm. genealogische Klassifikation (f), ing. anthropophonic classification /,5nθrəʊ'pɔ'founɪk klɪsɪfi'keɪʃən/, genealogical (pedigree) classification /,dʒi:njə'lɒdʒɪkəl /'pedɪɡrɪ:/, klɪsɪfi'keɪʃən/, fr. classification généalogique, azərb. genealoji təsnifat.

Важ: Генеалогический ←.

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ - alm. genealogische Theorie (f), Stammbaumtheorie (f), ing. genealogical theory /ˈdʒiːnəˈlɒdʒɪkəl ˈθiəri/, pedigree theory /ˈpedɪɡrɪː ˈθiəri/, fr. théorie généalogique, azərb. genealoji nəzəriyyə.

Вах: Генеалогическое дерево ←.

ГЕНЕТИЧЕСКАЯ СВЯЗЬ ЯЗЫКОВ - alm. genetische Sprachverbindung (f), ing. genetic relationship affinity between languages /ˈdʒiːnetɪk rɪˈleɪʃənʃɪp əˈfɪnɪti bɪˈtwiːn ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. liaison génétique des langues, azərb. dillərin genetik əlaqələri. - Dillərin oxşarlığı, dilin mənşə ümumiliyinə görə təsnifi; qohum dillərdə mənşə ümumiliyi əsasında baş verən tendensiyalar, analoji (oxşar) xüsusiyyətlər, qohum dillərin qarşılıqlı münasibəti. Məs.: fransız və ispan dilləri genetik cəhətdən qohum dillərdir. Onlar da digər roman dilləri kimi latın dilindən əmələ gəlmişlər. Bu da hind-Avropa dilləri ailəsinə aiddir və tarixən Avroasiya məkanında yerləşmiş dillərdir. Nikols adlı Amerikan dilçisinin son tədqiqatlarına görə, dillərin genetik qrupları ailə (stock), yarımaile (family), qrup (lineage) kimi bölünür. Əsas prinsip genetik birliyin qədimliyidir. Hind-Avropa dilləri ailəsinin tarixi 6 min ilə yaxın tarixi vardır. Dillərin genetik bölgüsünü müqayisəli metod vasitəsilə həyata keçirirlər. Bunu da ya ağac, ya da dalğa şəklində təsvir edirlər. P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 144; İ.Nichols. Linguistic Diversity in Space and Time. Chicago, 1992, s. 28.

ГЕНИТИВ (РОДИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ) - alm. Genitiv (m), ing. genitive (case) /ˈdʒenɪtɪv/ˈkeɪs/, fr. génitif, azərb. genitiv (yiyəlik hal). - Mənsubiyyət, əlaqə, münasibət və s. kimi mənalar bildirən kateqorial hal forması. Fəllə, isimlə, sifətlə, sayla, zərflə (müqayisə dərəcəsində) əlaqəyə girərək obyekt, mənsubiyyət, kəmiyyət bildirən yiyəlik hal forması. Məs.: Azərb. d. formal olaraq (in)⁴ variantlı şəkilçi ilə ifadə olunur. /Başının tacı/; alm. d. /das Buch des Bruder+s/ (qardaşının kitabı); rus d. /рука друга/; ing. d. buna possessiv case-deyirlər. Əsasən /of/ və sözə qoşulan /-s/ ilə ifadə olunur. Məs.: /brother's book/ və ya /the book of the brother/ və s. Azərbaycan dilində müəyyən (məs.: /anamın kitabı/) və qeyri-müəyyən yiyəlik hal (məs.: /ana laylası/) fərqləndirilir. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 133.

ГЕРМАНИЗМ - alm. Germanismus (m), ing. Germanism /ˈdʒɜːmənɪzəm/, fr. germanisme, azərb. germanizm. - German dillərindən alınmış söz, birləşmələr və formalar. Məs.: Azərb.d. /müştük/ sözü alman dilindəki /Mundstück/ sözündəndir, bank alm. d. /Bank/ sözündəndir. Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1975, s. 263.

ГЕРМАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. germanische Sprachen (Pl.), ing. German languages /ˈdʒɜːmən ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues germaniques,

azərb. german dilləri. – Hind-avropa dilləri ailəsinə daxil olan qohum dillər qrupu. German dilləri Böyük Britaniya, Almaniya, Avstriya, Hollandiya, Belçika, İsveçrə, Lüksemburq, Danimarka, Norveç, İslandiya, Amerika, Kanada, Afrikanın cənubunda, Avstraliya, Yeni Zelandiyada və s. ölkələrdə yayılmışdır. 600 milyondan çox insan bu dillərdən istifadə edir. German dillərini əsasən üç yarımqrupa bölürlər: şimali (isveç, dani-marka, norveç, island, farer), qərbi (ingilis, alman, daç, lüksemburq, afrikaans, friz, idiş) və şərq (ölü qot dili, burqund, vandal, qepid, qerul). Məşhur germanist V.M.Jirmunski (1891-1970) qədim german dialektlərini belə təsnif etməyi tövsiyə edirdi:

1. İlk öncə iki böyük qrup olmuş: Skandinaviya və ya quzey qrupu və materik və ya güney qrupu;
2. Doğu german tayfalarının (vandalların) e.ə. III və I əsrdə kontinentə axını;
3. Qotların Qara dəniz sahil çöllərinə axını (e.ə. III-II əsrdə qot dilinin inkişafı, IV əsrdə Vulfilin yazılı abidələri);
4. Batı german dilindən üç qrupun ayrılması: inqevon (şimal dənizi germanları, istevon (Rayn-vezer germanları) və erminonlar (Elbe germanları, e. I əsr), inqevonlar və istevonlar qaynayıb qarışmışlar;
5. Qot dili istisna olmaqla quzey və güney germanlarının geniş əlaqələri (b. e. ə. I və V əsr);
6. Angelsaksların Britaniya adalarına hərəkəti (anqelsaks dilinin qədim ingilis dilindən təcrid olunması (V-VI əsr), abidə V əsrin sonundan məlumdur;
7. Saksların Şimal dənizi sahillərindən quzey, batı və güneyə hərəkəti, onların Vezər-Rayn germanları və istevon qalıqları ilə birgə qruplaşması (e. IV-V əsri);
8. Herminonların Elbe çayının aşağı və orta zolağından güney Almani-yaya yayılması (I əsr). Güney bölgələrin alman və bavarialılar (sonrakı alman ədəbi dil daşıyıcıları) tərəfindən zəbt edilməsi (III-V əsr).
9. Frank-istevonların batıda romanlaşması, şimali Qalliyaya hücumu, ikidilli Merovingiya dövlətinin yaranması (V əsrin sonu). Frankların (istevonların) alman, Bavariya (herminonlar), hessenlilərin və turingiyalıların, sonralar isə saksların (inqevonların) qaynayıb qarışması;
10. Quzey german dillərinin materikdən ayrılması (V əsr). Danimarkalılar Yutlandiyanı V-VI əsrlərdə, norveçlər İslandiyanı VIII-IX əsrlərdə müstəmləkəyə çevirirlər. Artıq XII-XIII əsrlərdə qədim Danimarka, İsveç və İslandiya dillərində yazılı abidə meydana gəlir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 104-147; В.М.Жирмунский. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков. М., 1977-78.

ГЕРМАНИСТИКА - alm. Germanistik (f), ing. Germanic languages studies /dʒɜːˈmɒnɪk ˈlɪŋɡwɪdʒɪz ˈstʌdɪz/, Germanistic / dʒɜːˈmɒnɪstɪk/ fr.

germanistique, azərb. germanistika. - German dilli xalqların dilini, ədəbiyyatını və mədəniyyətini tədqiqat obyektı kimi seçən elm sahəsi. F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003.

ГЕРУНДИЙ - alm. Gerundium (n), ing. gerund /'dʒer(ə)nd/, fr. gérondif, azərb. gerund. - 1. Latin dilində feli isim. Ola bilsin ki, o gerunddan, isimlərdən eliziya (səsdüşümü) nəticəsində baş vermişdir; 2. Müasir ingilis dilində gerunda belə tərif verilir: «ing-lə düzələn fel mənalı və ya fel funksiyası ilə birlikdə isimlərə gerund deyilir». Məs.: ing. d. /Reading and writing are now common acquirements// və ya /I am fond of smoking//. Gerund adətən təyin və predikativ rolunda çıxış edir. Alm. d. buna partisip I və II uyğun gəlir. Məs.: /lesen – der lesende Junge// (oxumaq – oxuyan oğlan). Bu partisip I-də indiki zaman və aktiv forma var. /Der Junge ist lesend// (oğlan oxuyur, oxumaqdadır). Partisip II isə keçmiş zaman və passiv mənada işlənir. Məs.: /Das gelesene Buch// (oxunmuş kitab), ancaq partisip II perfekt, plusquamperfekt aktiv və passivin düzəlməsində mürəkkəb xəbərin əsas feli rolunda çıxış edir.

Müq. et:

Aktiv:

Perfekt: /Der Junge ist gekommen// (oğlan gəldi)

Plusquamperfekt: /Der Junge war gekommen// (oğlan gəlmişdi)

Passiv:

Perfekt: /Das Buch ist gelesen worden// (kitab oxunub)

Plusquamperfekt: / Das Buch war gelesen worden// (kitab oxunub qurtarıb)

Futur I: Präsens /Das Buch wird gelesen werden// (kitab oxunacaq)

Futur II: /Das Buch wird gelesen worden sein// (kitab oxunmuş olacaq).

H.Glinz. Göstərilən əsər; R.W.Zandwoorf. A Handbook of English Grammar. London, 1963.

ГЕТЕРОГЕН (РАЗНОРОДОВОЕ ЕДИНИЦА) - alm. heterogen, ing. heterogeneous unit /'hetərəu'dʒi:njəs 'ju:nıt/, fr. hétérogène, azərb. heterogen. - Tək və cəm hallarda müxtəlif cinslərə aid olan isim. Məs.: latın d. /locus/ - tək hal, kişi cinsi, /loca/ - cəm hal, orta cins.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ГЕТЕРОНИМИЯ - alm. Heteronymie (f), ing. heteronymy /'hetərəb'nımı/, fr. hétéronymie, azərb. heteronimiya, müxtəlif adlı. – 1) Eyni semantik meyarlı (məs.: rəngələr, həftə adları, rəqəmlər, müxtəlif köklü ifadələr). Məs.: fr. d. /cousin-cousine/; alm. d. /Vetter/ (əmioğlu) və /Base/; 2) Bir-birini əvəz edə bilən sinonimlər. Məs.: ümumi məfhum olan /Pferd/ (at) sözünü müəyyən məqamda /Rappe/ və /Schimmel/ sözlərilə əvəz etmək olur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 306, 342.

ГЕТЕРОРГААННЫЕ ЗВУКИ - alm. heterorgane Laute (Pl.), ing. heterorganic sounds /'hetər6'gænik saundz/, fr. sons hétérorganes, azərb. heteroüzv (-orqan) səslər. - Müxtəlif tələffüz üzvləri vasitəsilə əmələ gələn; həm passiv, həm də fəal tələffüz üzvlərinə görə fərqlənən səslər. Məs.: ing. d. /θ/ laminal, /s/ isə apikal səsidir. Bu səslər homorqan səslərə qarşı qoyulur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 306.

ГЕТЕРОСИЛЛАБИЧЕСКИЙ - alm. heterosyllabisch, ing. heterosyllabic /'hetərəʊsɪ'15bɪk/, fr. hétérosyllabique, azərb. heterosillabik. - Bir-birinin ardınca gələn iki hecaya paylanmış. Məs.: alm. d. /n/ samiti /ˈn̩ː anː/, ne:mən/ sözündə iki hecaya bölünən eyni cinsli samitdir.

P.K.Потапова. Слоговая фонетика германских языков. М., 1986.

ГИБРИД (ГИБРИДНОЕ СЛОВО, ПОЛУКАЛЬКА) - alm. hybrides Wort (n), ing. hybrid word /'haɪbrɪd wɜ:d/, fr. hybride, azərb. hibrid, calağ. - Müxtəlif dillərdən götürülmüş tərkibə malik mürəkkəb söz, tərtib olunmuş çarpazlanmış söz. Məs.: rus d. автобусный – avto- < yunan. auto-, -bus- < lat. -bus, -nıy = rus. n + ıy; alm. d. Bürokratie fr. dilindən /Büro/ və yunan dilində /kratie/, /Television/ yunanca /Tele/ və latınca /vision/ sözlərindəndir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 315.

ГИБРИДНЫЙ - alm. hybrid, ing. hybrid /'haɪbrɪd/, creolized /'kri:əʊlɪzɪd, 'krɪ-/ , fr. hybride, azərb. calağ, qarışmış. – Picin və kreol dillər.

Вах: Креол →, пиджин →.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 587.

ГИБРИДНЫЙ ЯЗЫК - alm. hybride Sprache (f), ing. hybrid language /'haɪbrɪd '15ŋgwɪdʒ/, fr. langue hybride, azərb. calağ dili. – Leksik, fonetik, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə müxtəlif dillərdən düzəlmiş dil. Məs.: Kreol və pidjin dilləri buna misal ola bilər.

Вах: Креол →, пиджин →.

ГИБРИДНОЕ СЛОВО - alm. hybrides Wort (n), ing. hybrid word /'haɪbrɪd wɜ:d/, fr. mot hybride, azərb. hibrid sözlər.

Вах: Гибридный ←.

ГИДРОНИМ – alm. Hydronym (n), ing. Hydronim /'hɪdrɒnɪ:m/, fr. hydronime, azərb. hidronim. – Təbii su hövzələrinin adı. Məs.: Hind okeanı, Qara dəniz. Okeanlardan tutmuş xırda çay adlarına qədər, hətta coğrafi terminləri də hidronim terminləri adı altında buraya daxil edirlər. Məs.: Azərb. d. /şəlalə, Kür çayı, körfəz/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 328.

ГИМАЛАЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Himalaja-Sprachen (Pl.), ing. Himalay languages /'hɪmə'leɪ læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues himalayennes,

azərb. himalay dilləri. – Nepal və qonşu Hind bölgələrində yayılmış dillərin ümumi adı. 3 milyondan artıq insan bu dillərdə danışır.

G.A.Grierson. Linguistic survey of India, Calcuta, 1909.

ГИНУХСКИЙ ЯЗЫК - alm. Ginuhisch (n), ing. Gunich language /'ɡʌnik 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue hinoukhe, azərb. qinux dili. – Dağıstanın Suntin rayonunun Qinux kəndində yayılmış dildir. Təqribən 250 daşıyıcısı vardır. Yazısı yoxdur.

Е.А.Бокарев. Цезские языки Дагестана. М., 1959.

ГИПАЛЛАГА - alm. Hypallage (f), ing. hypallage /hʌl'pələdʒi:- hı/, fr. hypallage, azərb. hipallaqa, əvəzetmə. – Yerdəyişmədə ritorik fiqurun əvəzlənməsi. Məs.: Azərb. d. /dəli adamlar/, /dəli küləklər/ birləşməsində /adamlar/ əvəzinə /küləklər/ işlənməsi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 316.

ГИПЕРБАТОН - alm. Hyperbaton (n), ing. hyperbaton /hʌl'pə:bətɒn/, fr. hyperbate, azərb. hiperbaton, ritorik əvəzlənmə. – Sintaktik konstruksiyada sözlərin normal sırasının, cərgəsinin dəyişdirilməsindən ibarət bədii üslub. Məs.: Azərb. d. /Bu da yaxşılığım, mənim ona etdiyim// M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 329.

ГИПЕРБОЛА - alm. Hyperbel (f), ing. hyperbole /haɪ'pə:bəli/, fr. hyperbole, azərb. mübaligə, hiperbola. - İfadənin, danışığın təsirini artırmaq məqsədi ilə həddən artıq şişirtmə. Məs.: Azərb. d. /ölüm sükutu/, /daş qəlbli/; alm. d. /todmüde/ (ölü kimi yorğun).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 108.

ГИПЕРКОРРЕКТНОСТЬ - alm. Hyperkorrektheit (f), ing. Hypercorrectness /haɪ'pəkə'rektnes/, overcorrectness /'ouvəkə'rektnes/, fr. hyper convenance, (correct), azərb. hiperkorrekt, son dərəcə dəqiq. – Düzəlmə ifadə həqiqətdə sözün yanlış deyilişinə və ya yazılışına səbəb olur. Məs.: Azərb. d. /Məmməd Səid/ əvəzinə /Məhəmməd Səid/; alm. d. /Treppe/ (pilləkən) əvəzinə /Trepfe/, /Aprikose/ (ərik) əvəzinə /Apfrikose/. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 107.

ГИПЕРНОМ – alm. Hypername (m), ing. Hypername /'hʌɪpə'neɪm/, fr. hypernome, azərb. ümumiləşmiş ad. – Məs.: Azərb. d. /tülpan, bənövşə, gızıl gül/ sözləri.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 166.

ГИПЕРУРБАНИЗМ (УРБАНИЗМ) - alm. Hyperurbanismus (m), ing. hyper-urbanism /'hʌɪpə'ə:b(ə)nɪzm/, fr. hyper-urbanisme, azərb. hiperurbanizm, dəbdəbəli danışığa cəhd etmə. - Danışığa təmtəraq vermək məqsədilə gündəlik məişətdə canlı ünsiyyətdən çıxmış və dialekt səciyyəli söz və ifadələrin işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /qadan alım/ əvəzinə /qadoy alım/ və ya /Ana, bir çay təşkil et// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 330; P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 166.

ГИПОЗЕВГМА - alm. Hypozeugma (n), ing. hypozeugma /'haɪpəʊ'zju:gmə/, fr. hypozeugme, azərb. hipozevqma. – Ümumi, müş-tərək üzvün son cümlədə yerləşdirilməsi. Məs.: Azərb. d. /Kar eşitdiyini, kor tutduğunu buraxmaz//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 230.

ГИПОСТАЗИС (МЕТАБАЗИС, ТРАНСПОЗИЦИЯ) - alm.

Hypostase (f), ing. hypostasis /hʌɪ'pɒstəsis/, fr. hypostase, azərb. hipostazis. - Geniş mənada konversiya üsulu ilə bir nitq hissəsinin digər-inə keçməsi, yəni substantivləşmə (isimləşmə) və advetləşmə (zərfləş-mə) daxil olmaqla. Məs.: rus d. путем (isim) > путем (zərf) > путем (sözünü).

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 100.

ГИПОТАКСИС - alm. Hypotaxe (f), ing. hypotaxis /hʌɪpə(ʊ)'təksɪs/, fr. hypotaxe, azərb. hipotaksis, tabelilik. – Tabelik əlaqəsi əsasında yaranmış qrammatik vahidlər. Sintaktik vahidləri öyrənən sahə. Hipotaksis cümlələrin birinin digərindən tabeliliyi və bu tabeliyin müəyyən ünsürlər vasitəsilə əks etdirilməsidir. Dilçilikdə bu bölmə parataksislə qarşılaşdırılır. Məs.: Azərb. d. /Bilirəm ki, bilirsən// /Mən bilirəm ki,/ sən bilirsən//. Alm. d. baş cümlə adətən əvvəl gəlir və budaq cümlə ona tabe olur. Tabelilik əlaqəsi bağlayıcılar (məs.: weil, obwohl, because, потому что, that, çünki), nisbi əvəzliliklərlə (məs.: der, welcher, who, whom), söz sırası və konyunktivlə ifadə olunur. Məs.: alm. d. /Wir glauben, dass er kommen wird// (Biz inanırıq ki, o gələcək),

ing. d. /I said, he came// (Mən dedim, o gəldi),

rus d. /Я сказал, что он придет//.

Azərbaycan dilində tabeli budaq cümlələri baş cümləyə bağlayan bağlayıcılar bunlardır: 1) izahedici, aydınlaşdırıcı bağlayıcı /-ki/; 2) zaman bildirən bağlayıcı birləşmələr/-elə ki, o zaman ki, o vaxt ki, o gün ki, onda ki/; 3) səbəb və məqsəd bildirən bağlayıcı birləşmələr - /ona görə ki, ondan ötrü ki, onun üçün ki, o səbəbə ki, o məqsədə ki/; 4) şərt bildirən bağlayıcılar və bağlayıcı birləşmələr - /indi, ki, bir halda ki, əgər, madam ki, vaxta ki, hərgah/; 5) qarşılaşdırma bildirən bağlayıcılar - /hərçənd, doğrudur, düzdür/; 6) nəticə bildirən bağlayıcılar - /ona görə (də), buna görə (də), onun üçün (də), bunun üçün (də), belə ki/ və s; alm. d. 1) mübtəda, xəbər və tamamlıq cümlələrində -/ daß, wie/; 2) zaman bildirənlər /als, wenn, bevor, ehe, nachdem, indem, während, solange, sobald, so oft, bis, dieweil, wie, da, indessen/; 3) səbəb bildirənlər: - /weil, da, zumal/; 4) nəticə bildirənlər: so dass, dergestalt, dass, dass, als dass; 5) məqsəd bildirənlər/damit, dass, auf dass/; 6) şərt bildirənlər: /wenn, falls/; 7) güzəşt bildirənlər: /obgleich, obschon, obwohl, obzwar, ob auch, wiewohl, wie auch, so auch, wenn schon, wenn auch, wenn gleich, trotzdem, ungeachtet/; Alman dilində tabeli budaq cümlədə təsrif olunan fel bir

qayda olaraq sonda gəlir. Məs.: /Obwohl er nicht hungrig war, sollte er essen// (Ac olmamasına baxmayaraq, o yeməli idi). Qeyd edək ki, tabelilik birinci, ikinci, üçüncü və s. dərəcəli ola bilər. Müq. et: alm. /Er ist glücklich, 1 dass er jemand hat, 2 der verstehen kann, 3 warum er hier sein will// (O xoşbəxtdir ki, 1) onun kimisə var, 2) o kimsə başa düşə bilər, 3) niyə o burada olmalıdır); 8) modal bildirənlər: /indem, ohne dass/; 9) müqayisə bildirənlər: /wie, als, als ob, als wenn, wie wenn/; 10) məhdudluq mənası bildirənlər: /(in) soweit, insofern, wofern, soviel, nur dass, angenommen dass/; 11) qarşılaşdırma bildirənlər: /je... desto..., um so, je/; 12) vasitəsiz sual bildirənlər: /ob/; 13) nisbi əvəzliliklər və zərflər: /der, welcher, wer, was, wo, wohin, wodurch/ və s.

Ə.Z.Abdullayev. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1974, s. 109-113; Л.Р.Зиндер, Т.В.Строева. Современный немецкий язык. М., 1957, s. 301-341; Н.Глинз. Göstərilən əsər, s. 338.

ГИПОТЕТИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. hypothetische Form (f), ing. hypothetic(al) form /,haipə(ʊ)'4etik(ə)l fɔ:m/, starred form /stɑ:d fɔ:m/, fr. forme hypothétique, azərb. fərz edilən, hipotetik forma. - Mövcud yazılı abidələrdə aşkar edilməyən, yalnız müqayisəli-tarixi metod vasitəsilə bərpa edilən forma.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər.

ГИПОТЕТИЧЕСКИЕ СОЮЗЫ (УСЛОВНЫЕ СОЮЗЫ) - alm. unterordnende Konjunktionen (Pl.), ing. subordinating conjunction /sə'bɔ:dnɪŋ conjunction/, hypothetic(al) conjunction /,haipə(ʊ)'4etik(ə)l conjunction/, fr. conjonction (hypothétiques) de subordination, azərb. birləşdirici bağlayıcılar (şərti bağlayıcılar). - Aralarında tabelik əlaqəsi olan söz, cümlə və digər sintaktik bütövlərin birləşməsinə xidmət edən bağlayıcılar. Məs.: Azərb. d. tabelik bildirən bağlayıcılar /çünki, əgər/ və s. İng. d. /If Bill had only tried to see her.../ (Əgər Bill ancaq onu görməyə çalışsaydı)... yəni o çalışmayıb.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 318.

ГИПОТЕТИЧЕСКОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. unterordnender Satz (m), ing. hypothetical clause /,haipəʊ'θetikəl klɔ:z/, subordinating sentence /sə'bɔ:dnɪŋ sentəns/, fr. proposition de subordination, azərb. birləşdirici cümlə. - Güman, fərziyyə, ehtimal mənalərini bildirən şərt budaq cümləsi. Məs.: Azərb. d. /Əgər qonşularımız riyakar olmasaydılar...// və s.

Ə.Z.Abdullayev. Göstərilən əsər, s. 318.

ГИСТЕРОПРОТОН (ГИСТЕРОЛОГИЯ, ПРОТИСТЕРОН) - alm. Hysterologie (f), ing. hysteron-proteron /,hɪstərɒn'prɒtərɒn/, hysteroLOGY /'hɪstərəʊlɒdʒi/, fr. hysteron-proton, azərb. histeroproton. – «Təsvir edilən hadisələrin məntiqi ardıcılığını pozmaqdan ibarət bədii

üsul. Məs.: Azərb. d. /Baş yaranlarımız hamısı ibarətdir məhz gədə-güdədən, baqqallardan və çaqqallardan// (C.Məmmədquluzadə)».

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 330.

ГЛАВНОЕ УДАРЕНИЕ (ОСНОВНОЕ УДАРЕНИЕ, САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ, СИЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ) - alm. Hauptton (m), ing. main stress /'mein stres/, primary stress /'praɪməri stres/, strong stress /strɒŋ stres/, principal stress /'prɪnsəpəl stres/, fr. accent principal, azərb. iki və daha artıq komponentli mürəkkəb sözlərdə əsas vurğu. – Sözü tanıma və fərqləndirmə funksiyasına malik olan əsas vurğu. Məs.: Azərb. d. /ayaqqaˈbı/, /əlüzüˈyan/. Azərb. d. bu vurğu, bir qayda olaraq, son hecanın üzərinə düşür.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ГЛАВНЫЙ (ПОДЧИНЯЮЩИЙ) - alm. Haupt-, ing. main /'mein/, principal /'prɪnsəpəl/, fr. principal, azərb. baş, əsas (təbə edən) – 1) Sintaktik cəhətdən asılı olmayan, başqa sintaktik vahidləri özünə təbə edən baş cümlə. Məs.: /O dedi ki, //; 2) Söz birləşməsinin baş sözü, söz birləşməsinin tərkibindəki digər sözləri özünə təbə edən. Məs.: alm. d. /der junge Knabe/ (gənc oğlan); 3) Təktərkibli cümlənin baş üzvü, subyektlə predikatın birləşməsindən yaranan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirən xanım...//; 4) İng. və alm. d. isə iki və daha artıq komponentdən ibarət mürəkkəb sözlərdə əsas vurğu birinci komponentin üzərinə düşür. Məs.: ing. d. /ˈblackboard/ (lövhə); alm. d. /ˈHaus, tür/ (ev qapısı), /ˈKopf, tuch/ (baş dəsmalı) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.302; D.Jones. Göstərilən əsər, s.143-145;

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s.194-205.

ГЛАВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ (НЕЗАВИСИМОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ) - alm. Hauptsatz (m), ing. main (principal) clause /'mein /'prɪnsəpəl/ klɔːz/, fr. proposition principale, azərb. baş cümlə. - Tabeli mürəkkəb cümlədə strukturca müstəqil (asılı olmayan) cümlə. Məs.: Azərb. d. /Bakı xəbər verir ki, ...//. Asılı cümlələr bu cümləyə daxil olmaqla baş cümlədən fərqlənir. Alman dilində nəqli cümlələrdə xəbərin təsərif olunan hissəsi baş cümlədə ikinci yerdə, ümumi sual və əmr cümlələrində isə birinci yerdə gəlir. Məs.: /Er sagte, dass...// (O dedi ki,...), /¿Hat er gesagt, dass...?// (O dedi ki?...).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 302.

ГЛАВНЫЕ ЧЛЕНЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. Hauptsatzglieder (Pl.), ing. the principal parts of the sentence /lə 'prɪnsəpəl pɑːts əv ðə sentəns/, the principal member of a sentence /ðə 'prɪnsəpəl 'membə əv ðə sentəns/, major constituent of speech, fr. les termes principaux (essentiels) de la proposition, azərb. cümlənin baş üzvləri. - Predikativ əlaqə əsasında birləşən mübtəda və xəbər. Məs.: Azərb. d. /Qız oxuyur//. Adı danışqda nəqli cümlələrdə mübtəda əvvəl, xəbər isə sonra gəlir. Digər tərəfdən baş

üzvlər bir sözdən və ya söz birləşməsindən ibarət olur. Məs.: Azərb. d. /Bakı xəbər verir//, /Narahat Bakı xəbər verir//. Baş cümlənin üzvləri ayrı-ayrı sözlə və ya əvəzliliklə əvəz edilə bilər. Məs.: Azərb. d. /İki gündən bəri susmaq bilməyən Bakı birdən-birə susmağa üstünlük verməyə başladı//.

↓
(Şəhər)

↓
(susdu)

Aktual üzvlənmədə formal şəkildə xəbər qabağa keçib, mübtəda, yəni tema rolunu oynaya bilər. Müq. et: /Danışır Bakı//, ancaq /Bakı danışır/ və s.

K.Abdullayev. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, 1998.

ГЛАГОЛ - alm. Verb (n), ing. verb /vɜ:b/, fr. verbe, azərb. fel. – Əsas nitq hissələri arasında hal, hərəkət bildirən sözlər. Felin göstəricisi Azərb. d. /-maq, -mək/; alm. d. /en/; rus d. /-ть, -ти/; ing. d. /to/ olur. Məs.: /oxumaq/ (lesen, to read, читать), /oturmaq/ (sitzen, to sit, сидеть), /gəlmək/ (kommen, to come, приходиться), /getmək/ (gehen, to go, идти) və s. Fellərin əsas əlamətləri təsrif olunmaq (mübtəda ilə uzlaşmaq), cinsə görə (rus dilində keçmiş zamanda), tərzə görə fərqlənmək (rus dilində bitmiş / bitməmiş), zaman və şəkil kateqoriyalarına (xəbər, əmr, arzu) malik olmaqdır. Müq. et:

Uzlaşma:

Kəmiyyətə görə /Er schreibt// (O yazır), /Sie schreiben// (Onlar yazırlar).

Şəxsə görə /Ich schreibe// (Mən yazıram), /Wir schreiben// (Biz yazırıq).

Cinsə görə uzlaşma /Она читала//, /Он читал//, /Оно видело//.

Tərzə görə /Он читал//, /Он прочитал//.

Zamana görə /He writes// (O yazır), /He wrote// (O yazdı), /He will write// (O yazacaq).

Şəklə görə /Yazıram// (xəbər), /Yaz// (əmr), /Yazarsa// (arzu, şərt) və s.

Fellər müxtəlif baxımdan qruplaşdırıla bilərlər:

icraçıya münasibətdə: məlum /məchul (yazmaq, yazılmaq)

şəxslə/şəxssiz: Ich friere (donuram), Es friert + sich / (donur)

obyektə münasibətdə: keçər/keçməz (yazmaq, yazdırmaq)

qayıdış, müstərek: sich kämmen (daranmaq, daramaq). /Alle Türen öffnen sich// (Bütün qapılar açılır), sich versöhnen (barışmaq)

bitmiş/bitməmiş (резать-нарезать)

funksiyasına görə: tam/köməkçi (to read/to have, to be)

valentliyinə görə: sıfırvəli (alman və ingilis dillərində: /es blitzt/ (İldırım çaxır), /it rains/ (yağır), təkvalentli /schlafen/ (yatmaq), ikivəli /wohnen/ (yaşamaq), üçvalentli /geben/ (vermək)

təsvirlənmə xüsusiyyətinə görə: güclü/zəif: /nehmen/, /take/ (götürmək)

irregular/regular: /fragen/ask/ (soruşmaq), gehen (getmək)

7) semantik cəhətdən: hərəkət fəlləri /lesen/ (oxumaq), proses /schwimmen/ (üzmək), vəziyyət /schlafen/ (yatmaq), /passieren/, /geschehen/ (baş vermək), təbiət hadisələrini bildirən fəllər /regnen/ (yağmaq) və s.

H.Birinkmann. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. Düsseldorf, 1962.

ГЛАГОЛИЦА - alm. Glagoliza (f), ing. Glagolitic alphabet /glɪˈɡɒlɪtɪk ˈɒlɪfəbɪt/, fr. alphabet, glagolitique, azərb. qlaqolitsa. - İlk iki slavyan (biri kiril əlifbası) əlifbasından biri. Hərflərinin şəkilcə mürəkkəbliyi və təmtəraqlığı ilə kirildən fərqlənir. Slavyan dillərinə xas olan «qlaqol» (söz) sözündəndir. İlk olaraq Xorvatiyada qəbul edilib. İlk slavyan abidələri məhz bu əlifbada olmuşdur.

QLAQOLİTSA ƏLİFBASI

Ⳛ a	Ⳛ и	Ⳛ т	Ⳛ ъ
Ⳛ б	Ⳛ yumşaq	Ⳛ у	Ⳛ ъ
Ⳛ в	Ⳛ к	Ⳛ ф	Ⳛ ъ ъ
Ⳛ г	Ⳛ л	Ⳛ ѳ	Ⳛ ѳ, я
Ⳛ д	Ⳛ м	Ⳛ х	Ⳛ ю
Ⳛ е	Ⳛ н	Ⳛ о	Ⳛ бурun balaca
Ⳛ ж	Ⳛ о	Ⳛ шт	Ⳛ бурun böyük
Ⳛ аз	Ⳛ л	Ⳛ ц	Ⳛ yotlaşmış kiçik
Ⳛ з	Ⳛ р	Ⳛ ч	Ⳛ yotlaşmış böyük
Ⳛ ѳ и	Ⳛ с	Ⳛ ш	Ⳛ ijitsa

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 360-364.

ГЛАГОЛЬНЫЙ (ВЕРБАЛЬНЫЙ) - alm. verbal, ing. verbal /vɜːbl/, fr. verbal, azərb. sözlü, sözlə ünsiyyətə girmək. - Məs.: alm. d. /Er singt/ (o oxuyur); ing. d. /He works/ (o işləyir), rus d. /он работает/; Azərb. d. /Akif oxuyur/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 830.

ГЛАЙД (ПЕРЕХОДНЫЙ ЗВУК) - alm. Gleitlaut (m), ing. glide /glaid/, transitive sound /ˈtrɪnsɪtɪv saund/, fr. son transitif, azərb. qlayd,

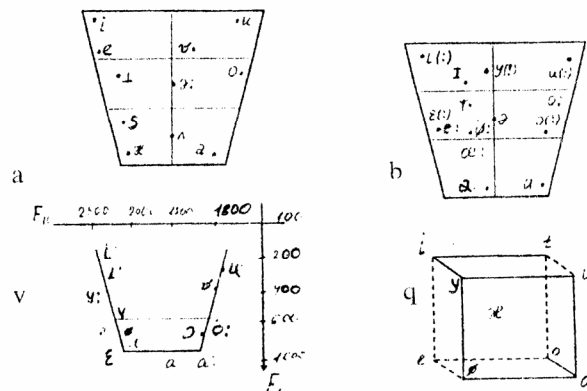
keçid səs. – Danışiq aktında bir səsdən digərinə keçiddə yaranan ötəri səs. Sonrakı səsə keçiddə yaranarsa ona «on-glidə», qabaqda gəlmə keçiddə olarsa buna «off-glidə» deyirlər. Məs.: ing. d. /will/ və /you/ sözlərində yarımşaitlər /w/ və /j/ buna misal ola bilər. Alman dilində isə bu rolda adətən /f/ çıxış edir. /Ankunft/ (gəlib, çatma), /Zukunft/ (gələcək), /Vernunft/ (zəka), /Zunft/ (həzz) sözlərindəki /f/ etimoloji cəhətdən /kommen/, /vernehmen/ və /ziemen/ sözlərində yoxdur. Ancaq bu fellərdən isim düzəldəndə /f/ keçid səsi əmələ gəlir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 147; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 95.

ГЛАСНАЯ ОСНОВА - alm. Vokalstamm (m), oder Vokalbasis (f), Vokalgrundlage (f), ing. vocalic stem /voukəlik stem/, fr. base vocalique, azərb. sait əsas. - Saitlə sonuclanan əsas. Məs.: Rus d. /страна/, Azərb. d. /tamaşa, toparlama/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 165.

ГЛАСНЫЙ - alm. Vokal (m), ing. vowel /vauəl/, fr. voyelle, azərb. sait. – Alman dilçiliyində buna bəzən «Selbstlaut», Azərbaycan dilçiliyində isə «səsli» deyirlər. Fonetik baxımdan bunlara səs tellərinin mütəmadi titrəməsi və xirdəküstü boşluqda (ağız, burun, udlaq boşluqları) mərkəzləşmə yaratmayan səslər deyirlər. Saitlər dilin üfqi, şaquli və dodaqların iştirakına görə təsnif olunurlar. Bundan başqa saitlər alman və ingilis dillərində uzun və qısalığına görə fərqlənirlər. Fransız dilində isə ağız və burun saitləri qarşılaşma yaradırlar. Dilçilikdə saitləri həndəsi üçbucaq və dördbucaq şəklində təsvir edirlər. Artikulyator baxımdan saitlər hava axını bayıra çıxarkən, yəni nəfəsvermədə xirdəküstü boşluqda heç bir mərkəzləşmə olmadan yaranan tam sədalı səslərdir. Nəfəsin içəri çəkilməsilə yaranan saitlər ancaq paralingvistik funksiya daşıyan səslər ola bilər. Saitlər ağız (məs.: Azərb., alm., ing., rus dillərində), ya da burunda olmaqla (məs.: fr. d. «chat» /ʃa/ (kater) və «champ» /ʃɑ̃/ (sahə), «mais» /mɛ/ və /m***** / (əl)). Dilin üfqi hərəkətinə görə saitlər ön sıra (alm. d. /i:, ɪ, e:, ε, y:, ʏ, ø:, œ/), orta sıra (alm. d. [ə]) və arxa sıraya (alm. d. /u:, ʊ, o:, ɔ, a:, a/) aid ola bilirlər. Dilin şaquli istigamətdə hərəkətinə görə saitlər yuxarı (məs.: alm. d. /i:, ɪ, y:, ʏ, u:, ʊ/), orta (alm. d. /e:, ε, ø:, œ/) və aşağı (alm. d. /a:, a/) yüksəlişli olurlar. Dodaqların iştirakına görə dildə dodaq (alm. d. /y:, ʏ, ø:, œ, u:, ʊ, o:, ɔ/) və qeyri-dodaq (alm. d. /i:, ɪ, e:, ε, a:, a/) olurlar.

Şəkil 15. Saitlərin həndəsi fiqurlarla verilməsi

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993;
F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 324.

ГЛОССА - alm. Glosse (f), ing. gloss /'glɒs/, fr. glose, azərb. qlossa. - Əlyazmaların mətnində və ya haşiyədə aydın olmayan, qəliz sözlərin şərh, tərcüməsi. Əvvəllər qlossa sözünü naməlum söz və ya ifadələr adlandırırdılar. İlk dəfə qlossadan yunanlar Homerin poeziyasını öyrənərkən, sonralar isə «İncil»-in bəzi hissələrini şərh edərkən istifadə etmişlər. Mətnə sətirlərin altında və üstündə olan tərcümələri interlingual qlossa, haşiyələrdəki söz tərcümələrini marqinal, bilavasitə mətnə edilən tərcümələri isə konkret qlossa adlandırırdılar.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 96.

ГЛОССАРИЙ - alm. Glossar (n), ing. glossary /'glɒsəri/, fr. glossaire, azərb. qlossari. - Lüğətlərdə əlifba ilə və ya məna sahələri üzrə sözlərin düzülüşü. Adətən onlara şərhlər və tərcümələr əlavə edilirdi.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 96.

ГЛОССЕМ - alm. Glossem (n), ing. glossem /glɒsem/, fr. glossème, azərb. qlossem. - Leo Blumfildin təlimində məna daşıyan ən kiçik dil vahidi. Bu morfem → və taqmem → üçün ana məfhumdur. Glossemə aid edilən məna noem adlanır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 96.

ГЛОССЕМАТИКА - alm. Glossematik (f), ing. glossematics /'glɒsə'matiks/, fr. glossématique, azərb. qlossematika. - XX əsrin görkəmli dilçiləri L.Yelmslev (1899-1965) və H.İ.Uldall (1907-1957) tərəfindən yaradılıb, elm tarixinə Qlossematika və ya Kopenhagen dilçilik məktəbi kimi daxil olub. «F. de Sössürün dil təliminə söykənən L.Yelmslev və H.Y.Uldal PDM-nin bir qolu kimi fəaliyyətə başlamaq məqsədilə 1935-ci ildə Londonda II Beynəlxalq Fonetika Elmləri Konqresində «Fonematik» adı altında proqram məruzə ilə çıxış etdilər. Tezliklə öz nəzəriyyələrinin orijinallığını nəzərə çarpdırmaq üçün H.Y.Ulda-

lin təklifi ilə dərnəyin adını dəyişib «qlossematika» (γλσσματικα – yunanca «dil» deməkdir) qoydular. Riyaziyyatçı professorunun oğlu olmaqla L.Yelmslev müqayisəli dilçiliyi öyrənir, Parisdə A.Meye (1866-1936) və J.Vandriyeslə (1875-1960) tanış olur. Dilçilərin II Beynəlxalq Haaqa konqresində (1928) iştirak edir və elə bu ildə də özünün «Principes de Grammaire generale» kitabını çap etdirir. Onun ikinci kitabı hal kateqoriyasına həsr olunub. 1939-cu ildən «Acta Linguistica» adlı jurnal çap etdirməyə başlayır. 1943-cü ildə demək olar ki, qlossematika nəzəriyyəsi işlənilib hazırlanır. Onun əvvəlcə Danimarka dilində «Omkring sprogteoriens grundlaeggelse», 1953-cü ildə müəllifin öz tərcüməsində «Prologomena to Theory of Language» adı ilə ingiliscə çap olundu və geniş yayılmağa başladı. H.Y.Uldall Kopenhagendə O.Yespersenin (1860-1943) yanında anqlistikanı öyrənir, 1927-ci ildən isə D.Counzun yanında fonetikaya dair tədqiqatlar aparır, O.Yespersenin təqdimatı ilə H.Y.Uldall Amerikaya F.Boasin (1858-1942) yanına gedir. Sonra Danimarkaya qayıdıb 1933-dən 1939-cu ilədək L.Yelmslevlə qlossematikanın formalaşmasında yaxından iştirak edir. Onlar «An Outline of Glossematics» adlı əsər yazmağı planlaşdırırlar, amma bu layihəni həyata keçirə bilmirlər. L.Yelmslevin dünyagörüşünün formalaşmasında birinci növbədə F. de Sössür xüsusi rol oynamışdır (bununla bağlı o yazırdı ki, struktur dil nəzəriyyəsinə dair onun fikirləri F. de Sössürü oxumamışdan xeyli əvvəl formalaşmışdı. Ş.Balli (1865-1947) məktubunda yazırdı ki, L.Yelmslev yeganə alimdir ki, F. de Sössürü düzgün başa düşüb. O, F. de Sössürün «dil işarələr sistemidir», «əlaqələr sisteminin əhəmiyyəti» fikrini və forma ilə substansiyaya dair mülahizələrini axıra çatdırıb. F. de Sössürdən yayınmaları onun N.Bora və «Vyana dərnəyi» nə yaxınlığı ilə izah oluna bilər. Borun dəstəsi elmi dərk etmənin və onu metodoloji əsas kimi götürməyin əleyhinə idi. Vyana tədqiqatçıları dilin təhlilində XIX əsr pozitivizmi və XX əsr fizikalizmi əvəzinə neopozitivizmi irəli sürürdülər. Onlar fəlsəfəni dilin fəlsəfi problemlərilə məşğul olmağa çağırırdı. XX əsrin 30-cu illərində bu məktəb riyazi məntiqə və elmi – metodoloji problemlərin işlənilib hazırlanmasına daha çox fikir verirdi. Vyana dərnəyi dilin işarəvi xarakterinə, elementar işarələrdən ifadələrin düzəlməsi üçün konstruktiv qaydalara, dil cümlələri arasındakı əlaqələrin öyrənilməsinə xüsusi fikir verirdi. Bunlar L.Yelmslevə öz linqvistik nəzəriyyəsini işləyib hazırlamaqda çox köməklik göstərirdi. L.Yelmslev onlardan riyazi düzəlmələr, formal ziddiyyətlik və nəzəriyyəsinin tətbiqdən asılı olmamasını, həmçinin maddi varlıqlı vahidlər arasındakı əlaqələrə etinasızlığı əxz etmişdi. L.Yelmslev yazırdı ki, Vyana məntiqçilərindən R.Karneginin (1891-1970) sintaksis və semantikaya dair yeni əsərləri dilin linqvistik tədqiqinə inkaredilməz təsirini göstərmişdir.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 276-278.

ГЛОССОЛАЛИЯ - alm. Glossolalie (f), ing. glossolalia /'glɒsə'leɪə/, fr. glossolalie, azərb. qlossolaliya. - Xüsusi nitq pozğunluğu, xəstələrin xüsusi dil vasitəsilə ünsiyyətə girə bilmələrindən ibarətdir.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 108.

ГЛОССОЛОГИЯ – alm. Glossologie (f), ing. glossology /'glɒ'sɒlədʒi/, fr. glossologie, azərb. qlossologiya. - Dil haqqında elm, dilçiliyin sinonimi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.108.

ГЛОТТАЛИЗОВАННЫЙ - alm. glottalisiert, ing. glottalic /'glɒt(ə)lɪk/, glottalized /'glɒt(ə)laɪzd/, fr. glottalisé, azərb. qlottallaşmış. - Tələffüzü zamanı kipləşmiş səs telləri açılarkən boğazda partlayış yaranmaqla tələffüz olunan samit. Məs.: gürcü d. /p˘/, /t˘/, /k˘/.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 108.

ГЛОТТАЛЬНЫЙ (ГОРТАННЫЙ) - alm. glottal, ing. glottal /'glɒt(ə)l/, fr. glottal, azərb. xirdək samiti. - Xirdəkdə partlayışla əmələ gələn samit. Buna alman dilindəki knaklaut → larinqal səslər də uyğun gəlir. Bəzən larinqal səsləri farinqal səslərdən fərqləndirmək çətin olur. Məs.: ləzgi d. /kˢ/ # /tˢ/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 150.

ГЛОТТАЛЬНЫЕ ВИБРАЦИИ - alm. glottale Vibrationen (Pl.), ing. glottal vibration /'glɒt(ə)l vʌɪ'breɪʃ(ə)n/, fr. vibration glottale, azərb. xirdəkdə səs tellərinin titrəmələri. - Səsin xirdəkdə titrəməsi. Titrəmənin başlanğıcında və ya sonunda partlayışla başlayıb qurtarmasından asılı olaraq ümumi fonetika kar /h/ samitini cinqiltili /h/, şaqqıltılı /h̥/, mırıltılı /h̥/ və partlayışlı /h/ samitləri fərqləndirilir. Danimarka dilində /stød/ də bura aiddir. Müq. et: Danimarka d. /fɛmˀ/ (beş), /venˀdeˀ/ (qış).

E.M.Krech. Sprachwissenschaftlich-phonetische Untersuchungen zum Gebrauch des Glottisschlageinsatzes in der allgemeinen deutschen Hochlautung. Basel, 1968.

ГЛОТТИС – alm. Glottis (f), Stimmritze (f), ing. glottis /'glɒtis/, fr. glotte, azərb. qlottis. – Canlılarda xirdəkdəki səs telləri arasındakı cığır. Səs tellərinin vəziyyəti səslənməni və fonasiyanı müəyyən edir.

Вах: Голосовые связи →.

ГЛОТТОГОНИЯ - alm. Glottogonie (f), ing. glottogony /'glɒtə'ʊ'gɒni/, fr. glottogonie, azərb. qlottoqoniya. – Dilin 4 ünsürdən (hava, su, od, torpaq) əmələ gəlməsinə dair nəzəriyyə; 2) Dilin yaranmasını və inkişafını öyrənən elm şöbəsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər.

ГЛОТТОХРОНОЛОГИЯ - alm. Glottochronologie (f), ing. glottochronology /'glɒtəkrə'nɒlədʒi/, fr. glottochronologie, azərb.

qlottoxronologiya. – 1) Tarixi leksikologiyanın bir şöbəsi olub, dildə baş verən dəyişiklərin tempini statistik metodla öyrənir. Bundan da məqsəd ayrı-ayrı leksik sistemlərin meydana gəlməsinin qədimlik dərəcəsini statistik yolla müəyyənləşdirməkdir. Bu yolla sözlərin yaşam tarixini müəyyənləşdirmək olur. Əsası amerikan dilçiləri tərəfindən qoyulmuş bu tədqiqat metodu ciddi mübahisələrə səbəb oldu. Məs.: sübut olunmuşdur ki, əvvəlki ulu dildən ayrılan hər hansı bir dil əvvəlki dilin əsas söz ehtiyatının 81%-ni saxlayır, növbəti min ildən sonrakı ayrılma zamanı da bu nisbət saxlanılır, yəni 81%-in 81%-i saxlanılır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 233.

ГЛУБОКОЗАДНЕЯЗЫЧНЫЙ (ГЛУБОКИЙ) - alm. tiefer Hinterzungenlaut (m), ing. deep-back velar nasal /di:p 'b5k 'vi:lə neɪzl/, fr. profond-postlingual, azərb. dilarxası samit. - Dilin kötüyünə yaxın yerdə yaranan dilarxası samitlər. Məs.: alm. d. /x/ /'bax/ (arx), /'laxən/ (gülmək).

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

ГЛУХОЙ (БЕЗГОЛОС(Н)ЫЙ) - alm. stimmlos, ing. voiceless /vɔɪslɪs/, surd /sɜ:d/, breathed /breθt/, fr. sourd, sans voix, azərb. kar. - Yalnız küydən ibarət olan samitlər. Buraya /p/, /f/, /t/, /s/, /ʃ/, /k/, /ç/, /x/, /h/ samitləri aiddir. Həmin samitlərin tələffüzündə səs telləri iştirak etmir. Ona görə də bu səslər hava axını xirtdəkdə səs telləri sükunət vəziyyətdə olduqda ağız boşluğuna, orada yaranmış tam və ya yarımçıq maneənin aradan qalxması ilə yaranır. Bu samitlər həm də güclü samitlər hesab edilir. Məs.: Azərb. d. /p/, /t/, /k/ və s. güclü (fortis) samitlər adlanırlar. F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 98-117.

ГЛУХОЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. stimmloser Konsonant (m), ing. breathed consonant /breθt 'kɒnsənənt/, fr. consonne sourde, azərb. kar samit. - Akustik baxımdan yalnız küydən ibarət olan səs.

Вах: Глухой ←.

ГЛУХОСТЬ - alm. Stimmlosigkeit (f), ing. voicelessness /'vɔɪslɪsnes/, fr. surdité, azərb. karlıq. – Fonasiyada səs tellərinin iştirakı olmadan yaranan küy. Məs.: ing. d. /fɪʃəl/, (Fisher) – (balıqçı) sözündə /f/ və /ʃ/ küylü kar samitləridir.

P.H. Matthews. Göstərilən əsər, s. 398.

ГНЕЗДО - alm. Wortnest (n), Wortfamilie (f), ing. family of words /'f5mɪli əv wɜ:dz /, semantic field (nest) /sɪ'm5ntɪks fi:ld /nest/, fr. famille de mot, azərb. söz yuvası. - Eyni kökdən törəmiş və ya müasir morfoloji, yaxud semantik bağlarla bir-birinə yaxın olan sözlər qrupu. Məs.: Azərb. d. /bağ, bağça, bağban, bağat/; alm. d. /verstehen, missverstehen, Verständnis/ (başə düşmək, səhv başə düşmək, anlam) və s. Bu cür yanaşma məzmun qrammatikasında → söz sahəsi və ya söz ailəsi

nəzəriyyəsinin yaranmasına gətirib çıxardı. Burada əsas fikir söz ehtiyatının bir-birindən ayrılı bilən söz və ya məna sahələrinə parçalana bilməsidir. Bu sahələr sözlərin işlənməsi baxımından fərqli olur. Məs.: Azərb. d. /İt hürür//, bunu /At hürür// kimi işlətmək olmaz.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 81, 299.

ГНЕЗДОВОЙ – Бах: Гнездо ←.

ГНЕЗДОВЫЙ МЕТОД - alm. Wortnestmethode (f), ing. family of words method /'f5mɪli əv ðə wɜ:dz 'meθəd/, nest method /nest 'meθəd/, fr. méthode par familles, azərb. yuva üsulu. - Məs.: Azərb. d. /anlamaq/, /anlaşılmaq/, /anlatmaq/ kimi semantik yuvaların müəyyənlişməsi metodu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 854.

ГНОМИЧЕСКИЙ (АФОРИСТИЧЕСКИЙ, АХРОНИСТИЧЕСКИЙ) - alm. gnomisch, ing. gnostic(al) /'nəʊmɪk(əl)/, fr. gnomique, azərb. hikmətli söz, kəlam. - Həqiqi gerçəkliyin ümumi qaydada „zamandanxaric“ hərəkət, proses və digər təzahürlərin atalar sözlərində, zərbi-məsəllərdə və hikmətli sözlərdə işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Özgəyə quyu qazan özü düşər// və alm. d. /Schnee ist weiß// (Qar ağdır).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 285.

ГНУСАВОСТЬ (ТВАНГ) - alm. nāselnde Stimme (f), ing. nasal accent /neɪzl 5ksənt/, twang /twang/, fr. nasillement, azərb. tın-tınlıq, burunda danışma. - Tələffüzü zamanı yumşaq damaq aşağı enmiş vəziyyətdə olur və hava axınının bir hissəsi burun boşluğunda rezonans əmələ gətirən səslər. Məs.: Azərb. d. /de~yə~sə'n gə^lir//. Bir sıra dillərdə bu fərdi xarakter daşıyır.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 110.

ГОВОР (ДИАЛЕКТ) - alm. Dialekt (m), Mundart (f), ing. dialect /daɪəlekt/, patois /'pɔtwɑ:/, fr. patois, parler, (dialecte), azərb. ləhcə. – Ədəbi dilin müəyyən ərazi daxilində bir qrup adam tərəfindən işlənməsi. Bu özünü həm fonetik, həm leksik, həm də qrammatik cəhətdən birüzə verir. Məs.: Azərbaycanın Qax ləhcəsində /paltar/ və /şalvar/ əvəzinə /partal/, /şarval/, /gəlırsən/ əvəzinə /gəlıysən/ və s. işlənməsi. Bu ləhcədə /Kişi dünən şəhərə getmişdi// cümləsində kişinin kim olduğunu müəyyənləşdirmək məqsədilə verilən sual ¿Hansı kişi? əvəzinə ¿Kim kişi? şəklində olur. /Hürünün əri/ ifadəsi /Hürünün kişisi/ kimi işlənir və s.

Ф.Вейсалов (Вейсалли). Об акустическом различии в фонетике и фонологии. «Уч. записки» АПИЯ им. М.Ф.Ахундова. 1975, № 2.

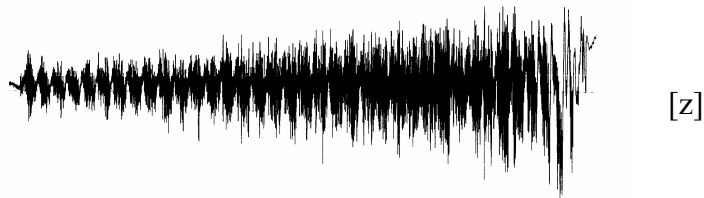
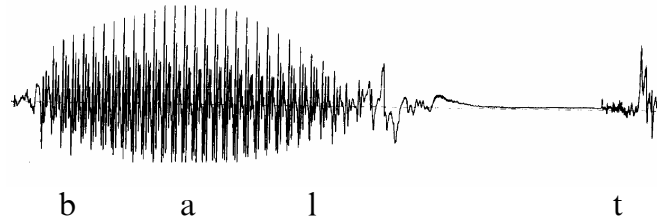
ГОДОБЕРИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Godoberisch (n), ing. Godoberin language /gɒdɒːberɪn ˈlɪŋgwɪdʒ/, fr. langue godoberine, azərb. qodoberin dili. – Avar-adiy dillərinin adiy dil yarımqrupuna daxil olan dildir. Dağıstanın Botlix rayonunun Qodoberi və Zabirhali kəndlərində yayılmışdır. Təqribən 3 minə qədər insan bu dildən istifadə edir. Yazısız dildir.

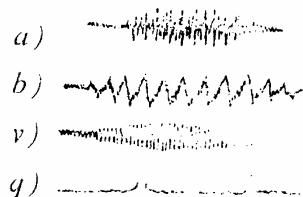
Т.Е.Гудава. Годоберинский язык. Языки народов СССР, т. 4, М., 1967;
П.А.Саидова. Годоберинский язык. Махачкала, 1973.

ГОЛОС (ГОЛОСОВОЙ ТОН) - alm. Stimme (f), ing. voice /'vɔɪs/, fr. voix, azərb. səda (səs). – Nəfəsalma zamanı hava axınının təzyiqi nəticəsində bir-birinə yaxın gərgin səs tellərinin xirtdəkdə titrəməsindən yaranan səs. Səs tellərinin periodik titrəməsindən alınan səslər musiqili səslərdir və ya tonlardır. Titrəmələrsiz yaranan səslər isə küylü səslərdir. Dildə saitlər birincilərə, kar samitlər isə ikincilərə aiddir. Üçüncü qrup səslər periodik və qeyri-periodik titrəməsindən və küyün qarışıqından əmələ gəlir, buraya sonantlar aiddir. Və nəhayət, qeyri-periodik titrəmələrdən əmələ gələn səs müxtəlif maneələri dəf edərək formalaşır, bunlara cingiltili səslər deyilir.

musiqili səs / /; küylü səs. Məs.: ing. d. /balt/ sözündə /a/ periodik, /l/ periodik və qeyri-periodik, /b/ qeyri-periodik titrəmələrlə, /t/ – isə titrəməsiz yaranan səslərdir.

Bax: İngilis dilindəki /balt/ sözünün ossiloqramı.

Dil səsləri: a) saitlər;
b) sonor və cingiltili samitlər; v) novlular; q) karlar.

F.Vejsälli. Einführung in die Phonologie. Bakı, 200 , s. 38-39.

ГОЛОСОВОЙ - alm. stimm-haff, ing. voiced /'vɔɪst/, fr. voisé, azərb. səslı.

Бах: Голос ←.

ГОМООРГАНЫЕ ЗВУКИ - alm. homorgane Laute (Pl.), ing. homorganic sounds /'hɒmɔː'gɒnɪk saʊndz/, fr. sons homorganes, azərb. homoorgan, eyni cinsli səslər. - Eyni bir tələffüz üzvünün fəal iştirakı ilə yaranan səslər. Məs.: /s/, /z/ dilönü, /j/, /h/ dilortası, /x/, /g/ dilarxası samitləri kimi homoorgan samitlərdir.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Bakı, 2001.

ГОРТАННЫЙ - alm. Kehlkopflaut (m), guttural, ing. guttural /'gʌt(ə)r(ə)l/, fr. guttural, azərb. xirtdək səsi. - Səs çıxırında səs tellərinin kipləşərək qəfildən açılması nəticəsində yaranan səs. Gürcü və ləzgi dillərində belə səslər məlumdur. Məs.: gürcü dilindəki /pʰ/, /tʰ/ və s. səsləri.

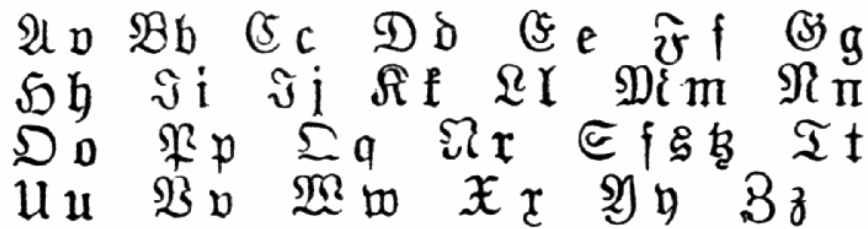
Бах: Глоттальный ←.

ГОСПОДСТВУЮЩИЙ - alm. herrschend, vorherrschend, ing. subordinating /sə'bɔːdnɪtɪŋ/, independent /,ɪndɪ'pendənt/, governing /'gʌvənɪŋ/, dominating /'dɒmɪneɪtɪŋ/, fr. dominant, prépondérant, azərb. əsas tabe edən. - Sintaktik cəhətdən müstəqil olan və sintaktik bütövün digər üzvlərini özünə tabe etdirən. Məs.: Azərb. d. /yaxşı oğlan/ söz birləşməsində /oğlan/ tabe edən, /yaxşı/ isə tabe olan sözdür.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

ГОТИЧЕСКОЕ ПИСЬМО - alm. gotische Schrift (f), ing. Gothic writing /'gɒtɪk raɪtɪŋ/ black-letter writing /blæk letə raɪtɪŋ/, fr. écriture gothique, azərb. qot yazısı. - Latin yazısındaki hərflərin formaca çıxıntılar (tin-tin) şəklində və onların şaquli xətt üzrə uzadılması ilə səciyyələnən yazı növü. Eramızın IV əsrinin ikinci yarısında yepiskop Vulfil «İncili» qot dilinə tərcümə edərək bu əlifbada çap etdirib. Qot yazısı 25 işarədən ibarətdir. XII-XV əsrə qədər hökmranlıq edən latın yazı növü olub. Almanlar bu yazı növündən uzun müddət istifadə ediblər. Qənaətcil yazı formasıdır, Almaniyada XX əsrin əvvəllərinə qədər bu yazıda kitablar çap olunurdu.

QOL ŞRİFTLƏRİ

Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, s. 165.

ГОТСКОЕ ПИСЬМО – Вах: Готическое письмо ←.

ГОТТЕНТОТСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Hottentotisch (n), ing. Hottentot languages /'hɒtntɒt 'lɪŋgwɒdʒɪz/, fr. langues hottentotes, azerb. qotten dilləri. - Koysan dil ailəsinə daxil olan dillərdən biri. CAR, Botsvana, Namibiya və Tanzaniyada yayılmışdır. Bu dillərdə danışanların ümumi sayı 200 minə qədərdir. Aşağıdakı qrupları özündə birləşdirir: 1) kxoy (nama, kora, qrikva); 2) nxauru (naron); 3) kve, çumakve-şuakve; 4) çu (xioçu-vau, xaiçu-vau); 5) sandave (sandavi).

T.Hahn. Die Sprache der Nama. Leipzig, 1870.

ГРАВИС (ТЯЖЕЛОЕ УДАРЕНИЕ, ТУПОЕ УДАРЕНИЕ, ТЯЖЕЛЫЙ ТОН) - alm. Gravis (m), Tiefton (m), ing. grave accent /greɪv '5ksənt/, low pitch /lou pɪtʃ/, fr. accent grave, azərb. qravis (ağır vurğu, ağır ton). – 1) İkinci formantın hündürlüyü ilə müəyyənləşdirilən və yüksək tonu aşağı tona qarşı qoyulan səs; 2) Frazanın sonunda yerləşməyən yüksək tonlu (akut) hecalarda vurğu; 3) Bir neçə dildə vurğu işarəsi: fransız dilində „açıq è /ɛ/“ üzərində və qapalı é-dən /e/ fərqlənir. Məs.: fr.d. sévèr, pèrè; italyan d. vurğulu axırıncı və hecanın axırdan üçüncü elementi üzərində qoyulur. - università, matematica və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 295.

ГРАММАТИКА - alm. Grammatik (f), ing. grammar /'grɪmə/, fr. grammaire, azərb. qrammatika. - Yunanca «qrammaticē» – «qramma» yazı sözündəndir. Orta əsrlərdə qrammatika dil və ritorika da daxil olmaqla üslubiyyatı əhatə edirdi. „Qrammatika danışanın və dinləyənin arasındakı fikir mübadiləsinin hansı qaydalar əsasında qurulduğunu və ya düzöldüyünü öyrənən elm sahəsidir... qrammatika mətnin yaranması qaydalarını və ya prinsiplərini öyrənən elmdir... Əksər dilçilər qrammatika deyəndə onu morfemlərin sözlər və sözlərin cümlələr əmələ gətirmək qaydalarını öyrənən elm kimi başa düşürlər“. F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s.271. Beləliklə, bu gün qrammatika deyəndə nə başa düşülür? 1) Təbii dilin morfoloji və sintaktik qanunauyğunluqları haqqında bilgi və ya təlim. Bu yanaşmada fonetika, fonologiya və semantika qrammatika-

dan kənarda qalır; 2) Struktur qaydalar sistemi kimi bütün dildə danışılan və anlam prosesinin əsasını təşkil edir; 3) Dil səriştəsinin modelinin yaranması üçün dil nəzəriyyəsi (formal-transformasiya qanunları işləyib hazırlayır); 4) Dilin formal qaydalarının struktur təsvirini, təbii dilin funksional qrammatikasını yaradır.

Qrammatikanın tipologiyasını müəyyənləşdirmək üçün bu məsələlər vacibdir: səriştə qrammatikası, yəni dil bilgisinin modelini yaradır, bu da hər hansı bir dildə müşahidə olunan faktların ətraflı təsvirinə – korpus qrammatikasına qarşı qoyulur. Nəzəri istiqamətinə görə, bir dilin qrammatik təsvir zəminini hazırlayır ki, ona əsaslanaraq konkret bir dilin qrammatikasını şərh etmək olsun. Metodik prinsipə görə, deskriptiv, yəni sinxronik faktları təsvir etməklə normativ qrammatikaya qarşı qoyulur. Normativ qrammatika dildən düzgün istifadə qaydalarını şərh edir. Dili əhatə baxımından ümumi, asılılıq, funksional, mənanı əsas götürən generativ – transformasional və valentlik qrammatikasını fərqləndirirlər. Elmi-nəzəri və pedaqoji qrammatikalar da fərqləndirirlər. Bundan başqa ana dilinə və xarici dilə söykənən qrammatikalar da vardır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 287-288.

ГРАММАТИКА АССОЦИАТИВНАЯ - alm. assoziative Grammatik

(f), ing. associative grammar /ə'souʃiətiv 'gr5mə/, fr. grammaire associative, azərb. assosiativ qrammatika. – Psixolinqvistikada (xüsusilə neobiheyviorist psixologiyaya söykənməklə assosiasiya stimulla responslar (qıcıqlanma və reaksiya) arasında əlaqələr kimi başa düşülür və mənanın açılmasında dil testləri üçün tətbiq edilir. Özü də bilavasitə (müəyyən qıcıq yaradan sözlə meydana gələn sözlər sırası) və bilvasitə stimulu-respons proseslərdə birbaşa müşahidə olunmayan assosiasiyaları bir-birindən fərqləndirirlər. Assosiativ qrammatika xüsusilə məna ilə məzmun arasındakı əlaqələri sözdüzəltmə və sözdəyişmədə asanlıqla üzə çıxarda bilir. Məs.: alm. d. /fahren/ (miniklə getmək) sözü bir tərəfdən /çefährte/ (yoldaş), /Faht/ (səfər), /Fähre/ (bərə) sözlərilə formal, digər tərəfdən isə /reiten/ (atla getmək), /segeln/ (avar çəkmək), /fliegen/ (uçmaq), /gehen/ (piyada getmək) sözləri ilə məzmunca bağlılıq hər bir dil daşıyıcısı üçün assosiativ əlaqə əsasında tam aydın olur.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 105-106.

ГРАММАТИКА ВНЕШНЯЯ - alm. Außengrammatik (f), ing. external

grammar /eks'tɜ:nl 'gr5mə/, fr. grammaire extérieurement, azərb. xarici qrammatika. – Cümlədə xarici qrammatik göstəriciləri öyrənən qrammatika. Ünsiyyət zamanı jest, mimika (kinezika →) və sözsüz (non verbal), yəni paralingvistik vasitələrin və ya sosiomədəni faktorların sistemli şəkildə öyrənilməsi. Məs.: Biz yox deyəndə başımızı sağa-sola fırladıq, farslar isə aşağı-yuxarı hərəkət etdirirlər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.38.

ГРАММАТИКА ВНУТРЕННЯЯ - alm. Innengrammatik (f), ing. internal grammar /,ɪn'tə:nl 'gr5mə/, fr. grammaire intérieure, azərb. daxili qrammatika. - Sözün ritmik-melodik və morfoloji dəyişiklərini öyrənən qrammatika. Məs.: Dilin müvafiq olaraq məna planının təsvirində fonoloji və semantik fərqləndirici əlamətlərin müəyyənləşdirilməsi. H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 105-106.

ГРАММАТИКА ВСЕОБЩАЯ - alm. allgemeine Grammatik (f), ing. universal grammar /,ju:ni'vɜ:səl 'gr5mə/, fr. grammaire générale, azərb. ümumi qrammatika. – Dilin qrammatik quruluşunun xüsusiyyətlərini tək bircə dil baxımından deyil, ümumiyyətlə insan dilləri işığında araşdırən qrammatika. Buna A.Arno (1612-1694) və K.Lanslonun (1616-1695) 1660-cı ildə birgə çap etdirdikləri «Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal» misal ola bilər. Dilçiliyin elmi tarixinə Port-Royal qrammatikası kimi daxil olan bu kitab rəşional qrammatika idi. Bu qrammatika dünya dillərinin rəngarəngliyiylə yanaşı, onların vəhdətini və özgürlüyünü açıb göstərməyə, təbii dilin bütün cəhətlərini işıqlandırmağa cəhd idi. Bəzi qaynaqlarda «Port-Royal qrammatikası» Karteziyan dilçiliyi kimi işlənir. Universallıq və rəşionallıq – bu istiqamətlər insan dilinin anadangəlmə və ümumiyyətləşməsi olmasına əsaslanır.

Т.Амирова, Б.А.Ольховиков, Ю.В.Рождественский. Очерки по истории лингвистики. М., 1975, s. 201-235.

ГРАММАТИКА ДЕСКРИПТИВНАЯ (ГРАММАТИКА ОПИСАТЕЛЬНАЯ) - alm. deskriptive (beschreibende) Grammatik (f), ing. descriptive grammar /dɪs'kriptɪv 'gr5mə/, fr. grammaire descriptive, azərb. deskriptiv (təsviri) qrammatika. – Dilin qrammatik quruluşunu empirik müşahidələr əsasında, yalnız sinxron (zaman kəsiyində) aspektdə öyrənən qrammatika.

„Deskriptiv dilçilikdə əsas yeri dil vahidlərinin bir-birinə münasibətdə paylanması və ya düzülüşü tutur. Distributiv istiqamətin banisi sayılan Z.Hərris (1909-1992) dil vahidlərini onların paylanması və əhatəsi qaydalarını öyrənməklə müəyyənləşdirir və buna da əsasən nail olur. Dilin fonemləri və morfemləri məna fərqləndirə bilmələrinə görə deyil, mümkün əhatələrin hamısı mənanın iştirakı olmadan nitq zəncirinin parçalanması və bu zaman alınan seqmentlərin distribusiyası ilə dəqiqləşdirilir“.

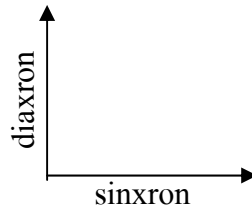
Z.Hərris dilçinin qarşısında aşağıdakı vəzifələrin durduğunu göstərir: tədqiqatın ilkin mərhələsində ən kiçik dil vahidləri aşkar edilməli və danışq axınından ayrılmalıdır;

ayrılmış vahidlər müəyyən fonem və morfem qruplarında ümumiləşdirilməlidir, yəni onların dildə paylanması aşkar edilməlidir;

distributiv təhlil nəticəsində müəyyən edilmiş qrupların hər biri öz çərçivəsində geniş təsvir olunmalıdır.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 30.

ГРАММАТИКА ИСТОРИЧЕСКАЯ - alm. historische Grammatik (f), ing. historic (al) grammar /hɪs'tɔːrɪk(əl) 'grɪmə/, fr. grammaire historique, azərb. tarixi qrammatika. - Qrammatik quruluşu tarixi aspektdə götürən, dildəki dəyişikləri tarixin ayrı-ayrı dövrlərini müqayisə edərək araşdıran cərəyan. Tarixi qrammatikanın 2 əsas növü var: 1) tarixi sinxron qrammatika; 2) tarixi diaxron qrammatika. Bunlardan 1-cisi tədqiqat prosesində dili müəyyən zaman kəsiyində öyrənir; 2-ci isə, bunun əksinə olaraq, zaman axınına əsaslanır.

Т.Амирова və б. Göstərilən əsər.

ГРАММАТИКА СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ - alm. konfrontative Grammatik (f), ing. contrastive grammar /'kɒntrəstɪv 'grɪmə/, fr. grammaire comparative, azərb. müqayisəli qrammatika. – Dillər arasında qohumluq əlaqələrini nəzərə almadan müqayisə (tutuşdurma) yolu ilə onların qrammatik quruluşunu tədqiq edən dilçilik cərəyanı.

В.А.Исаченко. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким языком. I и II части. Братислава, 1965.

ГРАММАТИКА СРАВНИТЕЛЬНАЯ – alm. vergleichende Grammatik (f), ing. comparative grammar /kəm'pəreɪtɪv 'grɪmə/, fr. grammaire comparée, azərb. müqayisəli qrammatika. – Dillər arasındakı qohumluq əlaqələrini müəyyənləşdirmək üçün onların qrammatik quruluşlarının müqaisə yolu ilə öyrənilməsi.

Т.А.Амирова və б. Göstərilən əsər.

ГРАММАТИКА ФОРМАЛЬНАЯ - alm. formale Grammatik (f), ing. formal grammar /'fɔːməl 'grɪmə/, fr. grammaire formelle, azərb. formal qrammatika. - Qrammatik quruluşda formal münasibətləri öyrənən dilçilik cərəyanı. Formal qrammatika tədqiqat işində söz, söz birləşməsinin və cümlənin mənaya deyil, yalnız formal cəhətinə fikir verir. Dildəki qanunauyğunluqların qaydalar şəklində sistemli təsviri.

Н. Буßmann. Göstərilən əsər, s. 287.

ГРАММАТИКАЛИЗАЦИЯ (ГРАММАТИЗАЦИЯ) - alm. Grammatikalisierung (f), Grammatization (f), ing. grammaticalization /'grɪmətɪkəlaɪz(ə)n/, fr. grammaticalisation, azərb. qrammatikləşmə. – А.Мeye (1866-1936) tərəfindən dildəki dəyişiklik prosesini göstərmək üçün işlədilən termdir. Məs.: alm. d. /auf Grund/ (əsasında) birləşməsi

tədricən /aufgund/ kimi işlənərək leksik vahiddən çevrilib sözünü olur, fr. d. /avoi/ latınca /haere/ (malik olmaq) sözündəndir, keçmiş zamanı bildirir və ya /pas/ (inkar hissəciyi) latıncadan /passum/ (addım) sözündəndir.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 289-290.

ГРАММАТИЧНОСТЬ - alm. Grammatikalität (f), ing. grammaticality /'gr5mætıkəlıt/, fr. grammaııue, azərb. qrammatiklik. – Danışanla dinləyənin işlətdiyi linqvistik strukturun qrammatikaya uyğun düzülməsi. Məs.: alm. d. cümlədə iki inkar bildirən söz, forma işlənə bilməz, ancaq fr. d. bu qrammatik cəhətdən düzgün sayılır. Müq. et: /Il nove pas// (olmaz).

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ГРАММЕМА - alm. Grammem (n), ing. grammeme /gr5mem/, fr. grammème, azərb. qrammem. – Hər bir qrammatik qarşılaşmada iştirak edəq üzvün formal (və ya implisit) göstəricisi olur ki, buna qrammem deyilir. Dilçiliyə onu termin kimi N.Xomski gətirib. Təbii dildə ifadənin düzgünlüyünü bildirir. Düzgünlük deskriptiv anlayışdır, abstrakt (müərrəd) təsvir üçündür, nə müşahidə, nə də statistik tezliklə yoxlana bilmir. Danışan və dinləyən öz intuitiv bilgisilə düzgün ifadəni qeyri-düzgündən fərqləndirə bilir. Burada həmin söz akseptabilliklə üst-üstə düşür.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 291; F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 273.

ГРАНИЦА - alm. Grenze (f), ing. boundary /'baundəri/, border /'bɔ:də/, fr. limite, azərb. sərhəd. – 1) Danışq zəncirində sözün və ya morfemin əvvəlini və ya sonluğunu bildirən signal. Məs.: alm. d. söz və ya morphem başında gələn knaklaut. Müq. et: /ˈa-bər/ (ancaq), /ˈi:gəl/ (kirpi) və s.; 2) İki qonşu dili və ya bir dil daxilində dialektləri bildirən müəyyən xətt (izoqlos →). Məs.: yuxarı alman dialektləri orta alman dialektlərindən Strasburg – Frankfurt – Vyana xətti boyunca ayrılır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 895.

ГРАФ - alm. Graf (m), ing. graph /grɑf/, fr. comte, azərb. qraf. - Qrafemlərin fərqləndirici (differensial) əlamətlərindən biri. Diqraflar iki qrafemin birləşməsidir. Məs.: /n/ üç qrafdan ibarətdir: iki düz xətdən və onları yuxarıdan birləşdirən üfüqi xətdən. Məs.: «c» qrafemi «ch» və «sch» birləşməsində müxtəlif qraflar kimi çıxış edir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 100.

ГРАФА - alm. Rubrik (f), Spalte (f), ing. graph /grɑ:f/, fr. colonne, azərb. qrafa. - Qrafemin elə bir variantıdır ki, bu və ya digər konkret qrafemin allografı kimi müəyyən edilir. Qrafemlərə qarşı qoyulur „fon“, „morf“, „sem“ və s. kimi terminlərlə bir sırada durur.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 116.

ГРАФЕМА - alm. Graphem (n), ing. grapheme /gr5fım/, fr. graphème, azərb. qrafem. - Müəyyən bir dilin yazı sisteminə daxil olan əsas struktur vahidi. Fonem, morfem, leksemlə bir sırada dayanaraq alloqraflarla realizə olunur. Hər bir qrafem fərqləndirici elementlərdən ibarətdir. Məs.: alm. d. /l/ bir üfqi düz xəttədən və bir şaquli düzxəttədən ibarətdir. А.А.Зализняк. О понятии графемы. В кн.: «Balcanica». Лингвистические исследования. М., 1979.

ГРАФЕМИКА - alm. Graphemik (f), ing. graphemics /gr5femıks/, fr. graphémeique, azərb. qrafemika. - Dilin fonemlərinin yazıda verilməsi qaydalarını öyrənən dilçilik şöbəsi. Fonemika və morfemika ilə uyğun götürülür. Bu elmin obyektı əllə, tipografik üsulla və ya kompüterlə yazılmış mətnlərdir. Qrafemika yazıdakı normaları öyrənir, orfoqrafik qaydaları müəyyənləşdirir, tarixi abidələrin dilinin açılmasında mühüm rol oynayır.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 117.

ГРАФИКА - alm. Grafik (f), ing. graphics /'gr5fıks/, fr. graphie, azərb. qrafika. - Dilin yazı vasitələrinin məcmusu. Paleoqrafik, tipografik və digər yazı sistemlərindəki qanunauyğunluqları tədqiq edən elm sahəsi. Əllə yazılmış mətnin oxunuşunu və yazılış qaydalarını müəyyənləşdirəndə buna qraffolojiya, əl xəttinin tanınması qaydalarını müəyyənləşdirəndə buna qrafometriya deyilir.

Л.В.Щерба. Теория русского письма. Л., 1983; Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s.295.

ГРЕЧЕСКИЙ ЯЗЫК - alm. Griechisch (n), Hellenisch (n), ing. Greek /gri:k/, Greece languages /grı:s 'l5ŋgw9dʒ/, fr. langue grecque, azərb. yunan dili. – Hind-Avropa dilləri ailəsinə daxil olan dillərdən biri. Cənubi Balkan yarımadasında, Egey dənizindəki adalarda (Krit, Evbey, Lesbos, Rodos, Kipr adalarında), həmçinin Cənubi Albaniyada, Misirdə, İtalyanın cənubunda və keçmiş sovetlər ittifaqında yayılmışdır. Bu dildə hazırda 14 milyona qədər adam danışır. Yunanıstanın və Kipr adasının yunanlara məxsus olan hissəsinin rəsmi dövlət dilidir. Eradan əvvəl XV əsrdən qeydə alınıb, artıq eradan əvvəl I minilliyində zəngin ədəbiyyata malik idi. Afınada danışılan antik dialekti koyne kimi qəbul edilir. Roma imperiyasının şərqində və Bizansda qəbul edilmişdi. Əsas əlamətləri: zəngin sait sistemi (uzun saitlər, diftonqlar), reduksiya, musiqili vurğudan dinamik vurğuya doğru inkişaf, 7 hal hazırda 4 hala enib. Qədim yunan dilində dualis vardır, müasir yunan dilində isə tək və cəm fərqləndirilir. Mürəkkəb zaman və tərz sistemi var. Analitizmdən sintetizmə doğru gedir. İnfinativ yox olmaq üzrədir.

P.Warburton. Modern Greek. London, 1987; P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 153.

ГРЕЦИЗМ - alm. griechische Redewendung (f), Gräzismus (m), ing. graecism /'greikism/, fr. hellénisme, azərb. yunan dilindən keçmə sözlər. - Yunan dilindən alınmış söz və ya ifadələr. Məs.: /qlossa/ «dil» deməkdir, /atom/, /analiz/, /sintez/ və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 262.

ГРИММСКИЙ ЗАКОН – alm. Grimmgesetz (n), ing. Grimm's law /'grɪm:s lɔ:/, fr. loi grimmienne, azərb. grimm qanunu. – Alman alimi Y.Qrimmin adı ilə bağlı olan bu qanun digər Hind-Avropa dillərində samitlərin sistemli şəkildə german dillərinə dəyişməsinə müəyyənləşdirir. Bu qanun əsasən Hind-Avropa dillərində /d^h/, /b^h/ və /h/, german dillərində /d/, /b/ və /g/ və ya keçmiş olur. Bu qanun dilçiliyə I - səs irəli çəkilməsi kimi daxil olub.

1-ci və ya german fonem dəyişikliyi

qot. d.	f	p	b	th	t	d	h	k	g
latın d.	p	b	f	t	d	t	c	g	h
yunan d.	p	b	ph	t	d	th	k	g	kh
sanskrit d.	p	b	bh	t	d	dh	s	j	h

Bu sxemdən məlum olur ki, german dillərində (sxemdə bu dillərin nümayəndəsi kimi qot dili verilib, çünki bu dil yazılı abidəsi olan ən qədim dildir) f digər dillərdə p-ya uyğun gəlir. Müq et: qot d. «fotus», lat. d. «pedis», yun. d. «podos», sanskrit d. «pades», alm. d. «Fuss» (ayaq). German dillərində p başqa dillərdə b-ya, th (transkripsiyada ingilis dilindəki /4/ kimi yazılır) t-ya, t isə d-ya uyğun gəlir (məs. qot d. «fadar», lat. «pater», alm. «Vater» - ata).

Y.Qrimm bunları german dillərinin tarixdən əvvəlki dövründə baş verən səs dəyişmələri ilə izah edir. O dövrdə qədim h. g. dillərində nəfəsli samitlər (bh, dh və gh) nəfəssiz (b, d, g) olur, cingiltilər (b, d, g) karlaşır (p, t, k), kar kipləşən-partlayışlılar isə novlulara (f, th, h) çevrilirlər. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 30.

ГРОМКОСТЬ <ЗВУКА> - alm. Lautstärke (f), ing. loudness sound /'laʊdnɪs saʊnd/, fr. force du son, azərb. səsin ucalığı. - Səs tellərinin titrəməsi amplitudu ilə müəyyən edilən keyfiyyət. Amplitud böyük olduqda səs də güclü olur. Səsin gücü mənaca mühüm sözün verilməsində özünü büruzə verir. Bu da öz əksini vurğuda tapır.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 133.

ГРУЗИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Georgisch (Grusinisch) (n), ing. Georgian languages /dʒɔ:dʒjən 'lɪŋɡwɔdʒ/, fr. langue géorgienne, azərb. gürcü dili. – Cənubi Qafqazda Azərbaycan dilindən sonra ikinci böyük dildir. Bu dildə təxminən 3,5 milyon adam danışır. Ədəbi nümunələri 8-ci əsrdən yayılmağa başlayıb. Aramey yazısından yaranan əlifbası mxdedruli adlanır. Sadə fonem sistemi xirtək samitlərinin olması ilə

səciyyələnir. Ancaq samit birləşmələri ilə zəngindir. Rəngarəng sonluqlar və ərqativ hal sisteminə malikdir. Fel subyektlə uzlaşır. Zəngin tərz növləri mövcuddur. Cümlə daxilində söz sırası: SOX. Müq. et: /məşəni mixvarxari/ (Mən səni sevirəm).

H.Fahnvich. Kurze Grammatik der georgischen Sprache. Leipzig. 1986.
ГУБНО-ГУБНОЙ - alm. bilabial, ing. bilabial /baɪ'leɪbjəl/, fr. bilabial, azərb. qoşa dodaq samiti. - Dodaqların kipləşib-partlaması və ya onlar arasındakı novda yaranan səslər. Məs.: Azərb. d. /p/, /b/, /m/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 127.

ГУАЙКУРУ – alm. Guaigua (n), ing. Guaigua /ɡwɑɪkjuːrɪ/, fr. guaigua, azərb. quaykuru. – Quaykuru dilini makroquaykuruan dil ailəsinə aid edirlər. Bəzən də bu dil panoan dil ailəsinə aid edilir. Əsasən Argentina, Braziliya, Peru və Boliviya yayılmışdır. Təqribən 50 minə qədər daşıyıcısının olduğu göstərilir. Fonetik sistemi bəsit sait və inkişaf etmiş samitlər yarım sistemi ilə səciyyələnir. Aqqütinativ dildir. Yazısı yoxdur. M.Swadech. Maras de clasifikation Linqüistica de Mexico y las Amerikas. Mexico, 1959

ГУАНЧСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Guanč(tsch)e (n), ing. Guanche languages /'gwɑːntʃ 'lɪŋɡw9dʒɪz/, fr. langues guangxis, azərb. quanç dilləri. – Kanar adalarında XVIII əsrə qədər yayılmış yerli xalqların (aborigenlərin) dilləri. Onlardan bir hissəsi artıq ölmüş, digər hissəsi isə avropalı müstəmləkəçilərin dilləri tərəfindən assmilyasiya olmuşlar. Bərbər-liviya dilləri ilə birləkdə Afroasiya dillərinin bir qolunu təşkil edirlər. Yazısı olmayan dillərdir.

D. Wölfel. Monumental Linguae kanariae. Graz, 1965.

ГУАРАНИ - alm. Guarani (n), ing. Guarani /'ɡʌ5r5nɪ/, fr. guarani, azərb. quarani. – Tupi-quarani dillərinə aid dildir. Paraqvayda, Braziliyanın və Argentinanın bəzi ərazilərində yayılmışdır. İspan dili ilə yanaşı Paraqvayın dövlət dilidir, ölkə əhalisinin 90% quarani dilində danışır. Məktəblərdə müəyyən məhdudiyyətlərlə də olsa tədris olunur. 4 milyona qədər insan bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Fellər iki müxtəlif cür təsərif olunan qrupa bölünür. Felin kökü müxtəlif mənə ifadə edə bilər. Məs.: /a-karu/ (mən yeyirəm), ancaq /s'e -karu/ (mən çox yeyirəm).

G.L.Benavento. El guarani en entre rios. Buenos Aires, 1962.

ГУБНО-ЗУБНОЙ (ЗУБНО-ГУБНОЙ, ЛАБИО-ДЕНТАЛЬНЫЙ, ДЕНТО-ЛАБИАЛЬНЫЙ) - alm. Labiodental (m), Zahnlippenlaut (m), ing. labio-dental /'leɪbiou'dentl/, fr. labiodental, azərb. diş-dodaq samiti. – Alt dodağın üst dişlərin ucuna toxunması ilə yaranan samitlər: /v/, /f/. Əslində bu fəal və qeyri-fəal üzvlərin qarışdırılmasıdır.

F.Veysəlli. SDƏ, Bakı, 2005, s.127.

ГУБНОЙ (ЛАБИАЛЬНЫЙ) - alm. Lippenlaut (m), ing. labial /'leɪbjəl/, fr. labial, azərb. dodaq samitləri. - Alt dodağın üst dodağa və

üst dişlərə yaxınlaşaraq kipləşib-partlaması və ya nov yaranması ilə tələffüz edilən samit. /b/, /p/, /m /.

F.Veysəlli. SDƏ, Bakı, 2005, s.127.

ГУДЖАРАТИ - alm. Gujarati (n), ing. Gujarati /ˈɡudʒəˈrɑːti/, fr. gujerāt ou goudjérate, azərb. qucarati dili. – Hindistanın Qucarati ştatının rəsmi dilidir. 40 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Strukturuna görə hindu (felin analitik sözdəyişmə paradigminə) və marathi (uzunluğun fonoloji əhəmiyyət daşımadığına görə) arasında aralıq mövqe tutur.

Л.В.Савельева. Язык гуджарати. М., 1965.

ГУНЗИБСКИЙ ЯЗЫК - alm. Hunzibisch (n), ing. Hunzib language /ˈhʌnzib ˈlɪŋɡwʊdʒ/, fr. langue hounzibe, azərb. hunzib dili. – Tsez dillərindən biridir. Dağıstanın Suntin bölgəsinin Hunzib, Nahada, Qarbutl kəndlərində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı təqribən 1000-ə bərabərdir. 3 ləhcəsi vardır: Hunzib, Qarbutl və Nahada kəndlərinin ləhcələri. Bu ləhcələr arasındakı fərq cüzidir.

Е.А.Бокарев. Цезские языки Дагестана. М., 1959.

ГУРСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Gur-Sprachen (Pl.), Volta-Sprachen (Pl.), ing. Gur languages /ɡʌr/ɡ-r/ ˈlɑŋɡwʊdʒɪz/, fr. langues Guri, azərb. qur dilləri. – Niger-Konqo dillər ailəsinə aid olan qolu. Əsasən Qərbi Afrikada, Mali, Niger, Qana, Toqo, Benin və s. ölkələrdə yayılmışdır. 15 milyondan yuxarı əhali bu dillərdə danışır. Bu dillərin əksəriyyəti yazısı olmayan dillərdir.

D.Westermann. Die westlichen Sprachen Sudans. Berlin, 1927.

ГУТТУРАЛИЗАЦИЯ - alm. Gutturalisierung (f), ing. gutturalization /ˈɡʌtərəlaɪzɪʃ(ə)n/, fr. gutturalisation, azərb. qutturallaşma. - Səsin dilin arxa yumşaq damağa doğru qalxaraq kipləşib-partlaması və ya nov yaranması ilə əmələ gəlməsi və ya onun (səsin) tələffüzünün yerinin damaq pərdəsinə istiqamətdə dəyişməsi. Məs.: Azərb. d. /k/, /g/, /x/.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 155.

ГУТТУРАЛЬНЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. Guttural (m), Kehl(kopf)laut (m), ing. guttural consonant /ˈɡʌturəl kɒnsənənt/, fr. consonne gutturale, azərb. quttural samit. – Dilarxası samitlərin köhnəlmiş adı.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 155.

– Д –

ДАЛМАТИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Dalmatisch (n), ing. Dalmatian language /dalˈmeɪʃ(ə)n ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue dalmatienne, azərb. dalmatin

dili. - Poman dillərindən biridir. XIX əsrin sonlarına qədər mövcud olmuşdur. Dalmasiya çayının sahillərində (keçmiş roma əyalətində) və Adriatik dənizindəki adalarda yayılmışdır. İki coğrafi dialekti məlumdur: şimali (velot) və cənub (raquzin).

T.A.Репина. О далматинском языке и его место в группе романских языков, ВЯ., 1983, 13.

ДАНИЕ – alm. Angaben (Pl.), ing. facts /f5kts/, data /'deitə/, fr. données, azərb. faktlar. – Linqvistik tədqiqatlar üçün danışmaq aktında faktları müşahidə etməklə toplanmış cümlə, söyləmə və mətnlər. Bunlar tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq müxtəlif həcmdə və biçimdə götürülə bilər. Bəzən tədqiqatın etibarlılığını riyazi yolla da müəyyənləşdirmək mümkündür.

F.Veysəlov (Veysəlli) və b. Eksperimental fonetika. I. Bakı, 1980; II, 1981.

ДАРГИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Darginisch (n), ing. Dargin language /'da:ɣɪn '15ŋɔwɪɖʒ/, fr. langue dargine, azərb. dargin dili. – Nax-Dağıstan dillərindən biridir. Əsasən Dağıstanın dağlıq ərazilərində yayılmışdır. 320 minə qədər dahiyyəsi vardır. 1938-ci ildən rus qrafikasına qəbul etmişdir. Dargin ədəbi dili rus dilindən alınma sözlərlə zəngindir.

C.H.Абдуллаев. Грамматика даргинского языка. Махачкала, 1954.

ДАРДСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Dardisch (n), ing. Dard languages /dɑ:d '15ŋɔwɪɖʒɪz/, fr. langues dardes, azərb. dard dilləri. – Hindistanın şimal-qərbində 15-ə qədər dili özündə cəmləşdirən dillərin ümumi adı. Onlardan ən çox yayılanı kəşmir dilidir (3 milyona qədər insan bu dildə danışır). Bu dillərin hind və ya iran dillərinə aid olması mübahisəlidir, çünki qədim yazılı abidələri aşkarlanmamışdır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 157.

ДАРИ – alm. Dari (n), ing. Dari language /da:ri: '15ŋɔwɪɖʒ/, fr. dari, azərb. dəri. – 1) Sadın Zame və buna sərhəd Kamerun ərazilərində danışılan dil; 2) İran dillərindən (cənub-qərbi yarımqrup) biridir. Əfqanıstanın iki ədəbi dillərindən (puştun) biridir. 4 milyondan artıq insanın danışdığı dildir. İki dialektə bölünür: Herat, Hazaracata, Hardeza, Loqara və Bədəxşan, Pəncşəra və Koxistan.

M.H.Негхат-Саиди. Грамматика современного языка дари. Кабул, 1969.

ДАТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ - алм. Датив (м), инэ. Дативе ысе /деитив кеыс/, фр. датиф, азырб. йюнлцк шал. – Морфоложи шал оларак васитясиз тамамлыын ифадясиня хидмят едир. Фелдян асылы оларак дативин ашаыдакы нювяри фяргляндирилир: а) данышанын етик шяхси мювгейини ифадя едир. Мяс.: алм д. /Фашр мир абер vorsichtig/ (Мәнә гөрә, еhtiyatlı сүр); б) үйүлик, buna pertinents dativ дейirlәр. Мүқ. et: alm. d. /Ihm schmerzen die Beine/ (Onun ayaqları ağrıyır); с) maraq dativi (Dativus commodi) Мүқ. et: /Er strickte ihr einen Pulli/ (O gıza istilik (jaket) toxuyur); ç) mövge, dativus Indicantis. Мүқ. et: /Er ist mir zu sympathisch/ (O mənə çox xoş gəlir). Sifətlərin də bu halda işlənməsi

mümkündür. Məs.: /Er ist ihm behilflich// (O ona yardımçıdır), sözlönlərdə işlənir. Məs.: /Ich nahm es aus dem Regal// (Mən onu rəfdən götürdüm). Arabir adnominal funksiyada da çıxış edə bilər. Məs.: /Der Mutter ihr Haus// (Anaya öz evi).

G.Helbig. Die freien Dative im Deutschen. Leipzig, 1988.

ДАТИВИЗАЦИЯ – alm. Dativierung (f), ing. Dative-shift movement /'deɪtɪv ʃɪft 'mu:vmənt/, fr. dativisation, azərb. yönlük halla əvəzlənmə. – Qoşmalı, qoşmasız yiyəlik, təsirlik halların yönlük hala çevrilməsi. Məs.: alm. d. /Er schickt den Brief an sie// → /Er schickt ihr den Brief// (O qıza məktub göndərib); ing. d. /He gave the book to Mary// → /He gave Mary a book// (O kitabı Meriyə verir).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 158.

ДАТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Dänisch (n), ing. Danish language /'deɪnɪʃ 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue danoise, azərb. Danimarka dili. – Şimali german dili. 5 milyona qədər insanın ünsiyyət dilidir. 1550-ci ildən yazılı, 1536-cı ildən XIX əsrin ortalarına qədər həm də Norveçin dövlət dili olmuşdur. Bu dildə aparılan yazı islahatlarına görə (1948) bütün ismlər kiçik hərflərlə yazılır. Bu dildə xirtəkdə partlayışla yaranan səs/stöd /ʔ/ - vardır.

A.C.Новакович. Датский язык. М., 1974.

ДВАНДВА - alm. Dvandva (n), ing. dvandva compound /'dvandvə 'kɔmpaund/, fr. dvandva, azərb. dvandva. - Tərkib hissələri arasında təbəzizlik əlaqəsi olan mürəkkəb söz. Məs.: Azərb. d. şimal - qərb, dağ - dərə, böyük – kiçik; alm. d. /Rotweiß/ (qırmızı-ağ), /Mannweib/ (kişi-qadın) və s. O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 121.

ДВЕ ТОЧКИ - alm. Doppelpunkt (m), ing. colon /'kəʊlən/, fr. deux-points, azərb. iki nöqtə. – 1) Yazıda təsnifat mətnində sonra əlavə edilən bölgüdə əvvəl qoyulur. Məs.: İsimlər quruluşca üç yerə bölünür: sadə, düzəltmə, mürəkkəb; 2) Müəllifin sözündən əvvəl qoyulur. Məs.: Peyğəmbərimiz demişdir: «İnsan bələkdən məzara qədər öyrənməlidir»; 3) Qəzet və jurnal başlıqlarında. Məs.: Dilçilik: problemlər və mülahizələr.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 115.

ДВИЖЕНИЕ РЕЧИ (ТЕМП РЕЧИ) - alm. Sprechtempo (n), ing. speech of tempo /'spi:tʃ əv 'tempou/, utterance /'ʌtərəns/, fr. rythme du langage (discours temps), azərb. danışiq sürəti (vaxtı). - Danışığın ritmik-sintaktik təşkilində təzahür edən zaman ardıcılığında müşahidə olunan sürət növbələşməsi. Saysız-hesabsız tədqiqatlar sübut etmişdir ki, danışiq aktında gələn söyləmə nə qədər uzun olsa, ona sərf olunan vaxt da bir o qədər çox olar. Məs.: açıq saitlər qapalılarından daha çox vaxt sərf etməklə tələffüz olunur. Fonoloji qarşılaşmalarda adətən nisbi uzunluq həlledici rol oynayır. Eyni kontekstdə açıq saitlər qapalı saitlərdən həmişə qısa olur. Adi danışiqda inqilis orta hesabla bir dəqiqədə 300, bir saniyədə 5 heca tələffüz edir. Məs.: ing. d. /bid/ sözündəki /ɪ/ /bi:t/ sözündəki /i:/-dən uzun olur,

burada nisbi uzunluq və keyfiyyət fərqi fonoloji əlamət kimi çıxış edir.
 K.Kohler. Einführung in die Phonetik des Deutschen. Berlin, 1995, s. 111;
 A.Digeser. Phonetik und Phonologie des Englischen. Paderborn, 1978, s. 3.
ДВИЖЕНИЕ ТОНА - alm. Tonbewegung (f), ing. movement of tone
 /'mu:vmənt əv təun/ intonation curve /,ɪntou'neɪfən k8:v/, fr. mouvement du ton, (discours tonalités), azərb. tonun hərəkəti. – Danışiq aktında tonun dəyişməsi, söyləmin, cümlənin, mətnin melodik səciyyəsi. İngilis dilində söz səviyyəsində tonun 6 cür hərəkətini fərqləndirirlər:

1. Alçaq enən: / ˌtwo/; (iki) (müəllim uşağa qiymət elan edir)
2. Yüksək enən: / ˈtwo/; (iki) (uşaq eşitməzliyə vurub soruşur)
3. Enib-qalxan: / ˘two/; (iki) ((üç, dörd...) müəllim təkrar edir)
4. Alçaq-qalxan: / ˌtwo/; (iki) (təəccüblə soruşur, niyə iki)
5. Yüksək-qalxan: / ˈtwo/; (iki) (qətiyyətlə bildirilən qiymət)
6. Qalxan-enən: / ^two/; (iki) (ikidir ki iki, bunun o yanı, bu yanı yoxdur)

A.Digeser. Göstərilən əsər, s. 211.

ДВОЕТОЧИЕ (ДВЕ ТОЧКИ) - alm. Doppelpunkt (m), ing. colon /'koulən/, fr. deux-points, azərb. iki nöqtə. - Orfoqrafiyada biri-birinin üzərində (üstündə) qoyulan iki nöqtədən ibarət durğu işarəsi. Azərb. d. belə işarələr aşağıdakı hallarda işlənir: 1. Cümlələrdə həmcins üzvlərdən əvvəl gələn ümumiləşdirici sözdən sonra qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Payızda bütün quşlar: durnalar, qaranquşlar, qazlar və ördəklər isti ölkələrə köçürlər//.
 2. Bağlayıcısız tabesiz mürəkkəb cümlələrdə sonrakı tərəfin əvvəlki tərəflə səbəbiyyət, aydınlaşdırma əlaqələri olduqda onlar arasında qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Dostum zəng etmişdi: o bizə gəlmək istəyir//.
 3. Vasitəsiz nitqdən əvvəl, müəllifin sözlərindən sonra. Məs.: /V.Humboldt demişdir: «Dil xalqın ruhudur»//.
 4. Adətən qəzet və jurnallarda məqalələrin başlığında istifadə olunur. Məs.: /Günümüzün reallıqları: ümitsüzlük və qeyri-müəyyənliklər//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 115.

ДВОИЧНОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ - alm. binäre Opposition (f), ing. binary opposition /bɪnɪrɪ ˈpɹɒ'zɪfən/, fr. opposition binaire, azərb. ikili (binar) qarşılaşdırma. - Bu qarşılaşdırmanın əsas məğzi hər hansı bir dil vahidində eyni əlamətin və ya eyni keyfiyyətin olub-olmamasından ibarətdir. İkili qarşılaşdırma Δ-dır, Δ deyildir prinsipinə əsaslanır. Məs.: Azərb. d. samitlər yarım sistemində kar samitlərlə cingiltili samitlər, saitlər yarım sistemində isə qalın saitlərlə incə saitlərin arasında binar qarşılaşma mümkündür. /b/ # /p/, /d/ # /t/, /o/ # /ö/, /u/ # /ü/ və s.

Qarşılaşma nəzəriyyəsini ilk dəfə I.A.Boduen de Kurtene işləyib hazırlamış, sonra isə N.S.Trubetskoy (1890-1938), R.Yakobson (1896-1986) və onun həmkarları inkişaf etdirmişlər. Bu nəzəriyyəyə görə dildəki ifadələr 2 müxtəlif səviyyələrdə üzvlənirlər: 1) ən kiçik mənalı vahidlər – morfemlər (A.Martine; 1908) bunları monemlər adlandırırdı; 2) ən kiçik fərqləndirici

vahidlər – fonemlər; axırıncıların yalnız forması var, özlərinin ayrılıqda mənalı yoxdur. İkinci strukturlaşma ondan ibarətdir ki, fonoloji səviyyədə bir neçə fonemin və onların birləşməsindən təbii dillərin sonsuz cümlələrini düzəltmək olur. Siqnallar, yol hərəkətini nizamlayan işarələr tərkib hissələrinə bölünməyərək müəyyən bir bütöv kimi çıxış edirlər, ancaq onlar həmin o ikinci səviyyəli söz və formaları fərqləndirən kiçik fonemlərə bölünürlər. Məs.: /jaşıl işıq: yol açıqdır// söyləmi beş mənə daşıyan monemə bölünür; /ja'şıl/ sözünün fonetik strukturu /j/, /a/, /ʃ/, /ɪ/, /l/ fonemlərindən formalaşır. Beləliklə, ikili üzvlənmə həm insan dilini heyvanların dilindən, həm də dilin yaradıcı olmasını göstərən mühüm əlamətdir.

И.А.Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963, I, II; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ДВОЙНАЯ АРТИКУЛЯЦИЯ - alm. Doppelartikulation (f), ing. double articulation /dʌbl ɑːtɪkjʊːˈleɪʃən/, fr. double articulation, azərb. ikili artikulasiya. – İkili artikulyasiya fransız dilçisi A.Martinenin dilçiliyə gətirdiyi nəzəriyyədir. Bu nəzəriyyəyə görə, insan dili heyvan dilindən fərqli olaraq ikili üzvlənməyə qadirdir. Ən kiçik mənaya malik üzvlənmədən monemlər (başqa məktəblərdə «morfemlər»), onların ən kiçik elementlərə üzvlənməsindən fonemlər əldə edilir. Məs.: fr. d. /travaːllons/ (biz işləyirik) monemi iki leksemə bölünür: /travaiɫ/ və /ons/. Axırıncı isə / ʁ :/ və /s/ fonemlərinə bölünür.

A.Martine. Elements de linguistique generale. Paris, 1960.

ДВОЙНАЯ БУКВА - Вах: Диаграф →.

ДВОЙНАЯ ПРИСТАВКА - alm. Doppelpräfix (n), ing. double prefix /dʌbl ˈpriːfiks/, fr. préfixe double, azərb. iki sözünün dalbadal gəlməsi. – Məs.: rus d. /по:вы:кидать/, /по:на:браться/; alm. d. /miss:ver:ständnis/ (anlaşılmazlıq).

Вах: приставка →.

ДВОЙНОЙ СОГЛАСНЫЙ (ГЕМИНИРОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ, УДВОЕННЫЙ СОГЛАСНЫЙ) - alm. Doppelkonsonant (m), ing. double consonant /ˈdʌbl ˈkɒnsənənt/, fr. consonne double, azərb. qoşa samit.

Вах: Гемината ←.

ДВОЙНОЙ СОЮЗ - alm. Doppelkonjunktion (f), ing. double conjunction /dʌbl kənˈdʒʌŋkʃən/, fr. conjonction double, azərb. ikili bağlayıcı. - Bağlayıcı funksiyasında çıxış edən iki bağlayıcı. Bunlara bəzən korrelyativ bağlayıcılar da deyirlər. Müq. et. alm. d. /nicht nur-sondern auch/ (təkcə o deyil, həm də), /entweder-oder/ (ya-ya, ya da), /weder-noch/ (nə...nə də), /und wenn/; Azərb. d. /və əgər/, /və ancaq/; ing. d. /and when/.

Вах: Союз →.

ДВОЙНЫЕ АФФИКСЫ - alm. Doppelauffixe (Pl.), ing. double affixes /ˈdʌbl ˈʃfiksɪz/, fr. affixe doubles, azərb. ikili affiks. – Sözdüzəltmədə

yanaşı gələn iki affiks. Məs.: alm. d. /miss:ver: ständnis/ (anlaşılmazlıq), /be:auf:tragen/ (tapşırıq vermək).

Вак: двойная приставка ←.

ДВОЙНЫЕ ФОРМЫ - alm. Doppelformen (Pl.), ing. variant (alternative)

/ˈvɛərɪənt ˈɔ:l'tɜ:nətɪv/ double forms /ˈdʌbl fɔ:mz/, fr. formes doubles, azərb. ikili formalar. - Orfofonik, orfoqrafik, morfoloji, sintaktik variant formaları. Əslində eyni sintopik, sinfatik, sinstratik kəsişmədə iki eyni formanın işlənməsi mümkün deyildir. Məs.: Azərb. d. /əgər, mägər, əyər/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.74-79.

ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО - alm. Dual (m), Dualis (m), Zweizahl (f), ing. dual number /ˈdju:əl ˈnʌmbə/, fr. duel, azərb. ikili kəmiyyət. - Cüt əşyaları fərqləndirən kəmiyyət forması. Müasir rus d. bu forma fəaliyyət göstərmir, lakin onun qalıqlarına hələ də təsadüf edilir. Məs.: rus d. /оба стола/; alm. d. /beide/; ing. d. /both/ cütliyünü misal göstərmək olar. Sanskrit dilində /pitarau/ bir tərəfdən təkdə /pita/ (ata), digər tərəfdən isə /pitarah/ (atalar) formalarına qarşı qoyulur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 106.

ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО ПРИРОДНОЕ (ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО ПЕРВИЧНОЕ) - alm. natürlicher (primärer) Dualis (m),

Zweizahl (f), ing. natural dual /ˈnɪtʃrəl ˈdju:əl/, primary /ˈpraɪməri/, initial

/ɪnɪʃ(ə)l/, fr. duel natural, azərb. ilkin cütlük hal. - Orqanizmdə cüt üzvləri ifadə etmək üçün işlədilən isimlərin xüsusi növü. Məs.: Azərb. d. /üz/, /qu-laq/, /göz/, /dodaq/; rus d. /глаза/, /уши/, /руки/. Alm. d. qalmış dualis Bavariya dialektində işlənir. Məs.: /ös/ (qızların hər ikisi), /enk/ (sizin hər ikiniz).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.158; O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.122.

ДВОЯКОЕ УДАРЕНИЕ - alm. doppelte Betonung (f), ing. double stress

/ˈdʌbl stres/, fr. accent double, azərb. ikili vurğu. - Mövcud variant formalarını fərqləndirən ikili vurğu. Məs.: rus d. /творог/ - /творог/; /зámок/ - /замók/, ing. d. /ˈintrikit/, /inˈtrikit/, /ˈaplikəbl/, /əˈplikəbl/; alm. d.

/ˈʃtaenRaec/ (daşla dolu), /ʃtaen'Rae/ (zəngin) və s.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 196-197.

ДВУГЛАСНЫЙ (ДИФТОНГ) - alm. Diphthong (m), ing. diphthong

/ˈdɪfθɔŋ/, fr. diphtongue, azərb. diftonq. - İki saitın bir heca daxilində birləşməsi. Bu zaman həmin saitlərdən biri hecadüzəldən, digəri isə heca əmələ gətirməyən olur. Məs.: alm. d. /hə s/ (ev), /h³⁄⁴/ (isti), /l³⁄⁴də/ (təəssüf) və s. Azərbaycan dilində həqiqi diftonqlar yoxdur. Ancaq diftonqoidlər mövcuddur. Məs.: Azərb. d. /douşan/, /douğa/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.141-143.

ДВУГУБНЫЙ - alm. bilabial, ing. bilabial /baɪˈleɪbjəl/, fr. bilabial, azərb. qoşadodaq.

Вах: Губно-губной ←.

ДВУЗНАЧНАЯ БУКВА - alm. Digraph (m), zweistelliger Buchstabe (m),
ing. two-digit letter /tuːˈdɪdʒɪt ˈletə/, digraph /ˈdaɪɡrɑːf/, fr. lettre bivalente,
azərb. qoşa yazılan hərf. - Yazıda bir fonemi əks etdirmək üçün iki işarənin
birləşməsi. Məs.: ing. d. /ʃ/ fonemi «sh» diqrafı ilə verilir.

P.H.Mathews. Göstərilən əsər, s. 98.

ДВУМЕРНАЯ СИСТЕМА ГЛАСНЫХ - alm. zweidimensionales
Vokalsystem (n), ing. bidimensional vowel system /biːdaɪˈmenʃ(ə)nəl
ˈvaʊəl ˈsɪstɪm/, two-dimensional /tuːdaɪˈmenʃ(ə)nəl/, fr. syst'me vocalique à
deux dimension, syst'me voyelle bidimensionnelle, azərb. ikiməyarlı sait
sistemi. – Saitlərin uzun və qıslığa, incə və qalınlığa görə bölgüsü
ikiməyarlılığa əsaslanır.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almandan tərcüməsi, «Son söz»
və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir. Bakı, 2001; F.Veysəli. SDƏ. Bakı,
2005, s.210.

ДВУПОДЛЕЖАЩЕЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Zweisubjektesatz
(m), ing. two-subject sentence /tuːˈsʌbdʒɪkt ˈsentəns/, sentence with twice
denoted subject /sentəns wɪð twaɪs dɪˈnəʊtɪd ˈsʌbdʒɪkt/, fr. proposition à
deux sujets, azərb. cütmübtədalı cümlə. - Tərkibindəki hər iki mübtədası
eyni bir subyekti bildirən cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mən və sən bu bəladan
xilas ola bilməyəcəyik//; rus d. /Что же они не идут, соколы-то наши//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 122.

ДВУСКАЗУЕМОСТЬ - alm. Doppelprädiktheit (f), ing. double
predication /dʌbl ˈpredɪkeɪʃən/, fr. proposition à deux prédicats, azərb. iki
xəbərlilik. - Xəbəri iki fəlin ardıcıl gəlməsilə ifadə olunan cümlə. Məs.:
Azərb. d. /Biz mahnı oxuyuruq, həm də rəqs edirik//; rus d. /Я пойду
погляжу//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 123.

ДВУСЛОГОВОЙ (ДВУСЛОЖНЫЙ, ДИСИЛЛАБИЧЕСКИЙ) -
alm. zweisilbig, ing. disyllabic /ˈdɪsɪˈlɪbɪk/, fr. disyllabique, azərb. cüthəcalı.
- Tərkibi iki həcəyə bölünən söz. Məs.: Azərb. d. /qə-ləm/, /dəf-tər/, /ki-
tab/, /a-na/, /a-ta/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 54.

ДВУСОСТАВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. zweigliedriger Satz (m),
ing. two-member (binomial) sentence /tuː ˈmembə ˈbaɪˈnɔmɪnəl/ ˈsentəns/,
fr. phrase à deux termes, azərb. cüttərkibli cümlə. - Xəbəri və mübtədası
ayrı-ayrı sözlər və söz birləşmələri ilə ifadə olunan cümlə. Məs.: Azərb. d.
/Quş uçur//, /İt hürür//; alm. d. /Die Sonne scheint// (Günəş saçıq) və s.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1959. s. 166-167.

ДВУСОСТАВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ СЛОЖНОПОДЧИНЕННОЕ
- alm. zweigliedriges Satzgefüge (n), ing. two-part compound sentence

/tu:'pɑ:t 'kɒmpaund 'sentəns/ fr. proposition subordonnée complexe, azərb. cüttərkibli tabeli mürəkkəb cümlə. - Budaq cümləsi baş cümlənin bu və ya digər üzvü ilə deyil, bütövlükdə baş üzvə aid olan cümlə. Mürəkkəb cümlənin tərəfləri arasında əlaqə müstəqildir, beləki, cüttərkibli cümlənin baş cümləsi nisbətən bitmiş fikir bildirir, budaq cümləsiz keçinə bilir, quruluşca bu və ya digər budaq cümlələrlə tamamlanmasını tələb etmir. Məs.: Azərb. d. /Hava gəfildən dəyişdi, alpinistlər öz işlərini dayandırmağa məcbur oldular/. Nəticə, şərt, güzəşt, səbəb, qarşılaşdırma və zaman budaq cümlələri cüttərkibli tabeli mürəkkəb cümlənin budaq cümlələri hesab olunur.

Ə.Əbdüddayev. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1974.

ДВУСОСТАВНОСТЬ (ДВУЧЛЕННОСТЬ) - alm. Zweigliedrigkeit (f), ing. binomiality /bʌɪ'nɒməli/, binomial character /bʌɪ'nɒməɫ 'kɒrɪktə/, fr. à deux termes, azərb. cüttərkiblik. - Cümlədə mübtəda ilə xəbərin formal ifadə olunması. Məs.: Azərb. d. /Sarı yarpaqlar yavaş-yavaş ağacdən yerə tökülürdü/.
Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1959.

ДВУСТРОННОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ (БИЛАТЕРАЛ) - alm. zweidimensionaler Gegensatz (m), ing. bilateral (two-way) opposition (contrasting) /baɪ'lætərəɫ/tu-weɪ/ɔpə'zɪʃən/'kɒntræstɪŋ/, fr. opposition bilatérale, azərb. ikili qarşılaşdırma. - Fonoloji qarşılaşmalar nəzəriyyəsini ilk dəfə dilçilik elmində N.S.Trubetskoy işləyib hazırlamışdır. Bilateral (ikitərəfli) oppozisiyalarda müqayisə üçün götürülən əsas, yəni oppozisiyanın hər iki üzvünə xas olan əlamətlər məcmusu yalnız bu üzvlərdə özünü göstərir və sistemin heç bir digər üzvündə müşahidə olunmur. Belə qarşılaşmaları o privativ adlandırır.

Beləliklə, müqayisə üçün əsas götürülən əlamətlər məcmusu oppozisiyanın yalnız bu 2 üzvünə xasdır, onlar sistemin digər üzvlərində təkrar olunmur.

Məs.: /t/ - /d/; /f/ - /v/
/b/ - /p/; /s/ - /z/
/g/ - /k/; /ʃ/ - /ʒ/
/b/ - /m/; /r/ - /l/.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001, s. 85; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 210-211.

ДВУСТОРОННЯЯ АССИМИЛЯЦИЯ - alm. reziproke (doppelseitige) Assimilation (f), ing. bilateral /baɪ'lɪt(ə)r(ə)l/, reciprocal assimilation /rɪ'sɪprəkəl əˌsɪmɪ'leɪʃn/, fr. assimilation réciproque, azərb. müştərək assimilasiya. - Səslərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri nəticəsində uyuşması (assimilasiyası), qarşılıqlı təsir nəticəsində hər iki səsin dəyişməsi. Məs.: Azərb. d. /gəlirlər-gəlillər/, /oğlanlar-oğlannar/, /isti-issi/ və s. Aydındır ki, burada çıxış nöqtəsi kimi birinci tərəf götürülür. Bu da ondan irəli gəlir ki, klassik

fonetika dilin variativlik kimi mühüm xassəsini görmürdü və sintopik və diatopik səviyyələri qarışdırırdı.

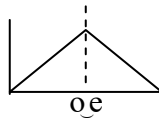
F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.74-79.

ДВУВЕРШИННАЯ ФОРМА СОГЛАСНОГО – alm. zweigipfelige

Konsonantenform (f), ing. consonantal double-peak form /kɒnsə'nɪtəl 'dʌbl pi:k/, fr. forme de la consonne à deux sommets, azərb. samitin ikizirvəli forması. – L.V.Şerba heca bölgüsü nəzəriyyəsini işləyib hazırlayarkən samitləri üç yerə bölürdü: a) başlanğıcı qüvvətli olan samitlər. Onlar özündən əvvəlki saitə qoşulurlar. Məs.: rus d. /ot/, /on/; b) sonu qüvvətli olan samitlər. Onlar özlərindən sonra gələn saitlərə qoşulurlar. Məs.: rus d. /na/ /nu/; c) tən ortası qüvvətli olan samitlər. Onlar heca sərhədlə tən ortadan bölünürlər. Bunları o, ikizirvəli samitlər adlandırır. Məs.: alm. d. /t/ər/, /ən/ən/ və s.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980. s. 132.

ДВУВЕРШИННОСТЬ - alm. Zweigipfeligkeit (f), ing. slurred /slə:d/, fr. à deux sommets, azərb. ikizirvəlilik. – 1) Diftonda hər iki komponenti eyni gücə və ton yüksəkliyinə malik olması. Məs.: udey dilində /oe/ diftonqu buna misaldır

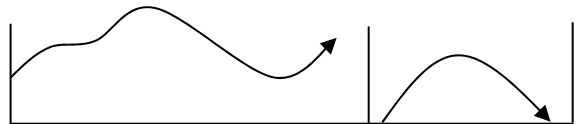
2) Homogen samitlərin iki hecaya ayrılması. Məs.: alm. d. /ʔan:ne:mən/ (qəbul etmək); 3) Azərbaycan dilində söz ikizirvəli prosodik qəlibə malikdir. Birinci zirvə sözün kökündəki birinci saitin, ikincisi isə sözün son hecasının üzərinə düşür. Birinci həmahəngliyi, ikinci zirvə isə vurğunu təmin edir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 133;

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 49-50.

ДВУВЕРШИННАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. zweigipfelige Intonation (f),

ing. double peak intonation /dʌbl pi:k ɪntə'neɪʃ(ə)n/, fr. ton à double sommet, azərb. cützirvəli intonasiya. – Cümlənin intonasiya konturunda iki zirvə aydın görünür. Məs.: Azərb. d. /Onlar oxuyurdular, biz yazırdıq/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 13.

ДВУХФОКСНЫЙ - alm. mit zwei Focusen, ing. bifocal sound /'baɪ'fəuk(ə)l saund/, fr. bifocal, azərb. cütkeçidli, cütfokuslu. - Tələffüzü zamanı dilin ön və arxa hissəsinin müvafiq olaraq sərt və yumşaq damağa doğru qalxması nəticəsində yaranan səs. Bu cür tələffüz məxrəci /ʃ/ və /ʒ/

samitlərində müşahidə olunur. Məs.: rus d. /ʃaʃka/; Azərb. d. /ʃɪʃ/; alm. d. /ʃø:n/ (gözəl); ing. d. /ʃɪʃ/ (balıq) və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 105.

ДВУЧЛЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. zweigliedriger Satz (m), ing. binominal (two-member) sentence /ˈbaɪˈnəʊmjəl (tuːˈmembə) sentəns/, fr. proposition à deux termes, azərb. ikiüzvlü cümlə. - Baş üzvlərin ikisinin də iştirak etdiyi cümlə. Məs.: Azərb. d. /Anar oxuyur//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 115.

ДВУЧЛЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ ТЕОРИЯ - alm. zweigliedrige Kommunikationstheorie (f), ing. two-member communication theory /tuːˈmembə kəˌmjuːnɪˈkeɪʃən ˈθiəriə/, fr. théorie de communication à deux termes, azərb. ikiüzvlü kommunikasiya (ünsiyyət) nəzəriyyəsi. - Hər bir cümlədə bir-birinə qarşı qoyulan iki mərkəzin olduğunu fərz edən nəzəriyyə. Gənc qrammatiklər cümləni psixoloji mübtəda və psixoloji xəbəyə bölürdülər. Onlardan sonra Praqa dilçilik məktəbinin banilərindən biri V. Matezius (1882-1945) cümlənin kommunikativ üzvlənməsi ideyasını irəli sürdü. Bu nəzəriyyəyə görə cümlə yeni (rema) və köhnədən (temadan) ibarət olur. Adətən tema əvvəl, rema isə sonra gəlir. Məs.: Azərb. d. /Anar/ kitab oxuyur// və ya /Kitab/ Anar oxuyur//. Rema qabağa keçdikdə cümlə daha çox çətinlik qazanır. Məs.: Azərb. d. /Danışır Bakı// və /Bakı danışır//. B.Matezius. О так называемом актуальном членении предложения. ПЛК, М., 1967, s. 239-246; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 344-345.

ДВУЧЛЕННОСТЬ - alm. Zweigliedrigkeit (f), ing. binominal character /baɪ ˈnaʊmjəl ˈkʁɪktə/, two-member structure /tuːˈmembə strʌktə/, fr. à deux termes, azərb. ikiüzvlülük. - Aktual üzvlənmə zamanı cümlənin iki vasitəsiz tərkibə bölünə bilməsi, bölünməsi.

B.Matezius. О так называемом актуальном членении предложения. ПЛК, М., 1967, s. 239.

ДВУЧЛЕННЫЙ ВОПРОС - alm. alternative Frage (f), zweigliedrige Frage (f), ing. alternative question /ˌɔːlˈtəːnətiv kwestʃən/, fr. question à deux termes, azərb. ikiüzvlü sual (alternativ sual). - Dinləyicidə (tərəf müqabilində) iki mümkün cavabdan birinin seçiminə şərait yaradan sual. Məs.: Azərb. d. /Bakıya gedirsən, yoxsa Şəkiyə//.

C.Axundov. Göstərilən əsər.

ДВУЯЗЫЧИЕ (БИЛИНГВИЗМ) - Zweisprachigkeit (f), Bilingualismus (m), ing. bilingual /baɪˈlɪŋɡw(ə)l/, fr. bilinguisme, azərb. ikidillilik. - İki dildə yazmaq və danışmaq qabiliyyəti, müxtəlif ünsiyyət şəraitində tətbiq olunan ikidillilik. Çoxdilliliyin xüsusi forması. İkidillilik iki cür başa düşülür: 1) Fərdi bilingvizm. Bu, fərdin iki dildə fikir ifadə etmək qabiliyyəti deməkdir. Son dövrlərin tədqiqatları göstərir ki, iki dil bir adamda eyni dərəcədə yanbayan mövcud ola bilməz. Bu mənada ikidilli

fərd subordinativ (bir dilin ikinci dildən aslılığı) və ya koordinativ (hər iki dili eyni dərəcədə bilmək) olur. Ancaq sözün həqiqi mənasında koordinativ bilinçvzm mümkün deyildir; 2) Kollektiv və ya sosial ikidillilik, diqləssiya. Bu cür ikidilliliyə iki dövlətin sərhəd bölgələrində rast gəlmək olur. Məs.: gürcü-Azərbaycan, Azərbaycan-rus sərhədlərindəki ikidillilik.

S.Erwin, Ch. E.Osgood. Second language learning and bilingualism. Journal of Abnormal and Social Psychology. 49, Suppl, 1954, s. 134-146.

ДВУЯЗЫЧНЫЙ СЛОВАРЬ - alm. zweisprachiges (bilinguistisches)

Wörterbuch (n), ing. bilingual dictionary /bɪˈlɪŋɡwəl dɪkʃənəri/, fr. dictionnaire bilingue, azərb. ikidilli lüğət. - Bir dilin leksik tərkibinin və semantik mənalının başqa dildə verilməsi. Məs.: Azərbaycanca-rusca və rusca-azərbaycanca, ingiliscə-azərbaycanca lüğətlər və s.

F.Y.Veysəlov (Veysəlli). Azərbaycanca-ingiliscə lüğət leksikoqrafiyamızda yeni mərhələ. «Azərbaycan məktəbi», 1997, 13.

ДЕГЛЮТИНАЦИЯ - alm. Deglutination (f), Metanalyse (f), Abtrennung (f), ing. metanalysis /metˈʃnəlaɪz/, fr. deglutination, azərb. parçalanma. - Söz başında sait, samit və ya hecanın dəyişməsi. Məs.: alm. d. /raos/, «heraus» sözündən; fr. d. /boutique/ «apotheks» sözündəndir və s.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 125.

ДЕЕПРИЧАСТИЕ - alm. Gerundium (n), Adverbialpartizip (n), ing. adverbial participle /ədˈvɜːbjəl pɑːtɪsɪpl/, fr. gérondif, azərb. fəli bağlama. – Müstəqil işlənməyən, cümlə daxilində əsas fəldən asılı olduğu üçün həl-vəziyyət, zaman, səbəb-məqsəd və şərt məzmunu daşıyan, lakin şəxs, kəmiyyət bildirməyən sözlərə fəli bağlama deyilir. Fəli bağlamalar fəle və zərfe aid olan xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir. Fəli bağlamalar da zərflər kimi şəxsə görə dəyişmir. Lakin zərflərdən fərqli olaraq, fəli bağlamalar cümlədə ikinci dərəcəli xəbər funksiyasında çıxış edir və nə etdi? nə edir? suallarına cavab verir. Fəli bağlamalarla fəli sifətləri ümumiləşdirən cəhət onların hər ikisinin növ, təsirlilik xüsusiyyətlərinə malik olmalarıdır. Onları bir-birindən fərqləndirən başlıca xüsusiyyət isə belə xüsusiyyətlərə malik olmamalarıdır. Fəli bağlamaları fəldən fərqləndirən əsas xüsusiyyət isə birincinin müstəqil tərzdə zaman, şəxs və kəmiyyət ifadə etməsidir. Çağdaş Azərbaycan dilində fəli bağlamalar (-ıb)⁴, (-dığım)⁴, -a,-ə, (-dıqca)⁴, (-ınca)⁴, (-yınca)⁴ və s. şəkilçiləri vasitəsilə düzəlir. Məs.: Azərb. d. /qayıdıb/, /bitib/, /yuyunub/, /anladığım/, /bildiyim/, /yana-yana/, /bilə-bilə/, /fırlandıqca/, /alınca/, /doymayınca/, /görməyincə/ və s. Alman dilində partisip I və II fərqləndirirlər. Partisip I indiki, partisip II isə keçmiş zamana aid etmək olar. Birincisi təyin və predikativ rolunda, ikincisi isə təyinlə yanaşı (məs.: der geschriebene Brief / yazılmış məktub) mürəkkəb zaman formalarının düzəlməsində iştirak edir. Müq. et: der schreib+end+e Student (yazan tələbə) ↔ Der Student hat geschrieben (Tələbə yazıb). Der Student hatte geschrieben, Der Student wird geschrieben haben.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 2002, s. 353-356;

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 156-203.

ДЕЕПРИЧАСТИЕ НЕЗАВИСИМОЕ - alm. unabhängiges Gerundium (n), Adverbialpartizip (n), ing. independent adverbial participle /ɪndɪ'pendənt əd'vɜ:bjəl 'pɑ:tɪsɪpl/, fr. gérondif indépendant, azərb. müstəqil feli bağlama. - Feli bağlamanın ara söz funksiyasında çıxış etməsi. Məs.: Azərb. d. /buna baxmayaraq/, /misal olaraq/, /açığını desək/, /doğrusunu desək/, /sadəcə olaraq/ və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 2002, s. 353-356.

ДЕЕПРИЧАСТНЫЙ - alm. Partizipform (f), ing. adverbial participle /əd'vɜ:bjəl pɑ:tɪsɪpl/, fr. participial, azərb. feli bağlama. -Tərkibində feli bağlama olan, feli bağlama mənasına malik olan. Məs.: rus d. /записывающий студент/; alm. d. /der schreibende Student/; Azərb. d. /yazan oğlan/. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 563.

ДЕЕПРИЧАСТНАЯ КОНСТРУКЦИЯ - alm. Partizipialkonstruktion (f), ing. adverbial-participle phrase (construction) /əd'vɜ:bjəl pɑ:tɪsɪpjəl freiz (kən'strəkf(ə)n/, fr. construction participial, azərb. feli bağlama tərkibi. - Feli bağlamadan öncə işlənib onu izah edən və onunla qrammatik əlaqədə olan sözlərin həmin feli bağlama ilə birlikdə yaratdığı konstruksiya (tərkib). Məs.: Azərb. d. /Gecələr tonqal başında toplaşan gənclər, azadlıq haqqında fikirlərini açıqlayırdılar//; alm. d. /Durch wiederholte unermüdliche Versuche entmutigt, kehrte er zurück// (Davamlı yorulmaz cəhdlərdən ruhdan düşmüş halda o geri qayıtdı).

Th.Bungarten. Partizipialkonstruktionen in der deutschen Gegenwartssprache. Düsseldorf, 1976.

ДЕЕПРИЧАСТНЫЙ ОБОРОТ – Bax: Деепричастная конструкция ←.

ДЕЕПРИЧАСТНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Partizipialsatz (m), ing. adverbial-participle sentence /əd'vɜ:bjəl pɑ:tɪsɪpjəl sentəns/, fr. proposition participiale, azərb. feli bağlaması olan cümlə. - Xəbəri feli bağlamadan ibarət olan cümlə. Məs.: rus d. /он выпивши//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.125.

ДЕЗАКЦЕНТУАЦИЯ (АТОНАЦИЯ) - alm. Akzentverlust (m), ing. desaccentuation /di: səksentʃʊ'eɪf(ə)n/, fr. désaccentuation, azərb. vurğunun itməsi, düşməsi. – Cümlədə söz mənası və funksiyası dəyişdiyindən vurğunun düşməsi. Məs.: Azərb. d. /tə'rəf/, ancaq /da"ğa tərəf/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЗАСПИРАЦИЯ - alm. Enthauchung (f), ing. deaspiration /di:aspə'reɪf(ə)n/, fr. désaspiration, azərb. dezaspirasiya, nəfəsliliyin itməsi. - Mövqedən asılı olaraq kar-partlayan samitlərdə nəfəsləşmənin itməsi. Məs.: ing. d. /p/, /t/, /k/ samitləri /s/-dan sonrakı mövqedə nəfəslilik keyfiyyətini itirir. Müq. et: ing. d. /speak/ (danışmaq), /steam/ (buxar), /skirt/

(yubka).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЗАФФИКСАЦИЯ - alm. Affixverlust (m), ing. desaffixation /di:'safik'seɪf(ə)n/, loss of inflection /lɔs əv ɪn'flekʃən/, zero inflection (with a paradigm) /'ziərəu ɪn'flekʃən (wɪðə pʃrədɑm)/, fr. désaffication, azərb. dezaffiksasiya, affiksin düşməsi. – 1) Sözdüzəltmədə və sözdəyişmədə affikslərin itməsi. Məs.: rus d. /входить/вход/ və s.; 2. Düzəltmə sözlərdən əsasın ayrılması və onun müvafiq nitq hissəsinin paradiqminə daxil edilməsi. Məs.: ing. d. /to chauffe < chauffeur/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЗАФФРИКАЦИЯ - alm. Desaffrizierung (f), ing. desaffrication /di:'safri'keɪf(ə)n/, fr. désaffrication, azərb. dezaffrikasiya. - Tələffüzdə kipləşmə xarakterinin itməsi. Məs.: rus dialeklərində /tʃ/ samitində kipləşmə düşür. Müq. et: bəzən /замечательный/ əvəzinə /замещательный/, /что/ əvəzinə /што/ tələffüz edilir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЙКСИС - alm. Deixis (m), Zeigart (f), Demonstrationsart (f), ing. deixis /'dɛɪksɪs/, deictic function /'dɛɪktɪk fʌŋkʃn/, fr. deixis, azərb. deyksis. – Xüsusi işarə əvəzlilikləri deyksis funksiyasını yerinə yetirirlər: 1) prosesin danışıq məqamındakı elementlərin jestlər və dil ifadələri ilə göstərilməsi; 2) söyləmələrdə deyiliş məqamından asılı olaraq yer, şəxs və zaman strukturu-nun xüsusiyyət və ya funksiyasının göstərilməsi (deyktik ifadə). Bu mənada şəxs, yer və zaman deyksislərindən danışılır. Deyktik ifadələr müəyyən mətn daxilində digər dil işarələrinə də aid ola bilər (anafor, sitat) və s. Təbii dil bütövlükdə deyktik komponentlərdən ibarətdir. Deyksis semantika-praqmatika ilə birləşdirən vasitədir, çünki dil ifadələri pragmatik sub-situasiyalardan yaranır. Məs.: biz auditoriyada mühazirə zamanı qəfildən desək ki, //yaman acmışam// bunun gerçəkliklə bağlılığını müəyyən etmək çətin olar. Müasir tədqiqatlarda deyksis semantika və ya pragmatika ilə birgə öyrənilir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 163-164.

ДЕЙКСИС БЛИЗКОГО ПРЕДМЕТА - alm. Dieser-Deixis (m), ing. deixis of proximate object /'dɛɪksɪs ov 'prɔksɪmət 'ɔbdʒɪkt/, fr. deixis de l'objet proche, azərb. yaxın əşyaya işarə etmə. - Danışanın bilavasitə yaxınlığında yerləşən, danışq anında adı çəkilmiş, məlum, müəyyən əşyalara işarə edilməsi. Məs.: Azərb. d. /bu, belə, buradakı, bugünkü/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЙКСИС ВТОРОГО ЛИЦА - alm. Du-Deixis (m), ing. second-person deixis /'sekənd 'pɜ:sn 'dɛɪksɪs/, fr. deixis de la deuxi'eme personne, azərb. ikinci şəxsə işarə edilməsi. - Müraciətin ünvanlandığı şəxsə işarə edilməsi, yəni ikinci şəxsə müraciət. Məs.: Azərb. d. /Sən çoxbilmişlik eləyirsən ha// və ya /Siz, hörmətli nazir...//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЙКСИС ПЕРВОГО ЛИЦА - alm. Ich-Deixis (m), ing. first-person deixis /fɜːst pɜːsn 'dʌksɪs/, fr. deixis de la première personne, azərb. birinci şəxsə işarə. - Danışan şəxsin özünə işarə etməsi. Məs.: Azərb. d. /Mən həmişə bu fikirdəyəm// və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЙКСИС УДАЛЕННОГО ПРЕДМЕТА - alm. entfernter Deixis (m), ing. deixis of distant object /'dʌksɪs əv 'dɪstənt 'ʊbdʒɪkt/, fr. déixis de l'objet éloigné, azərb. uzaq şəxsə işarə. - Uzaqda yerləşən, bilavasitə adı çəkilməyən, onun haqqında məlumatın danışığın sonunda veriləcək əşya. Məs.: Azərb. d. /elə, oradan, ona/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЙКТИЧЕСКИЙ (ЭПИДЕЙКТИЧЕСКИЙ) - alm. deiktisch, ing. deictic /'dʌktɪk/ fr. déictique, azərb. deyktik. - İşarə edən, ayıran, fərqləndirən, danışan şəxslə bu və ya digər münasibətdə olan.

Вах: Дейксис ←.

ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫЙ - alm. Aktiv (n), ing. active /'5ktɪv/, fr. actif, azərb. məlum. – 1) Tərkibində məlum növ feli və bu formadan asılı olan, onu aydınlaşdıran, izah edən söz; 2) Məlum növ formaları sisteminə aid olan Azərb., alm., ing. və rus d. aktivin feldə göstəricisi yoxdur. Müq. et: ing., alm., rus. d. /I read/, /ich lese/, /я читаю/, Azərb. d. /mən oxuyuram/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЙСТВИЯ ИМЯ - alm. Name der Handlung (f), ing. action noun /'5kɪf n naun/, fr. nom d'action, azərb. hərəkətin adı. - Fel əsasına müəyyən sözdüzəldici şəkilçilərin artırılması ilə yaranan isimlər. Məs.: Azərb. d. /gəlmə/, /yemə/, /süzmə/, /itirilmə/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 302.

ДЕЙСТВИЯ ОБЪЕКТ - alm. Objekt der Handlung (f), ing. object of action /'ʊbjekt əv '5kɪf n/, fr. action d'objet, azərb. hərəkət objekti. – Feldə ifadə olunan hərəkətin ünvanlandığı (istiqlətləndirildiyi) şəxs və ya predmet. /Məs.: Azərb. d. /Mən ona məktub yazıram//.

Вах: Дополнение →.

ДЕЙСТВУЮЩЕЕ ЛИЦО - alm. Subjekt (n), ing. subject /'sʌbdʒɪkt/, fr. personnage, sujet, azərb. hərəkətin həqiqi icraçısı. – Məs.: Azərb. d. /Arif məktəbdə işləyir//.

Вах: Подлежащее →.

ДЕКЛАМАЦИЯ - alm. Deklamation (f), ing. declamation /deklə'meɪʃ(ə)n/, fr. déclamation, azərb. deklamasiya. - Bədii mətnin məzmun, ekspressiv və emosional baxımdan daha dolğun verilməsi üçün istifadə olunan qiraət. Məs.: «Ölülərdə» kefli İskəndərin monoloqunun respublikanın xalq artisti R.Balayevin ifasında səsləndirilməsi.

O.C.AXMANOVA. Göstərilən əsər, s.127.

ДЕКЛАРАТИВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Deklarativsatz (m), ing. declarative sentence /'deklə'rətɪv 'sentəns/, fr. proposition déclarative, azərb. deklarativ nəqli cümlə. – Təsdiq etmək, müəyyən etmək, demək fellərilə işlənən cümlə. /Qiymətlər düşür// cümləsi /Mən sənə deyirəm ki, qiymətlər düşür// cümləsindən əmələ gətirmək kimi başa düşülür.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 164.

ДЕКЛАРАЦИЯ – alm. Deklaration (f), ing. declaration /,deklə'reɪʃ(ə)n/, fr. déclaration, azərb. məlum, bəyan etmə. Söylənən fikir ondan əvvəl cərəyan edən hadisənin fakt kimi tamamlanması kimi götürülə bilər. Məs.: Azərb. d. /İclas açıq elan edilir// cümləsi faktın təsdiqidir.

Bax: Декларативное предложение ←.

ДЕКОДИРОВАНИЕ – alm. Dekodierung (f), ing. decoding /dɪ'kɔ:dɪŋ/, fr. décodage, décryptage, azərb. fikrin açılması, yozması. – Danışanın göndərdiyi məlumat dinləyici tərəfindən açılır. Bunun üçün dinləyənlə danışanın eyni dil sistemindən istifadəsi vacibdir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 165.

ДЕКОМПОЗИЦИЯ (РАЗЛОЖЕНИЕ ОБРАТНОЕ) - alm. Dekomposition (f), ing. decomposition /,di:kɔmpə'zɪʃ(ə)n/, fr. décomposition, azərb. dekompozisiya. – Alman alimi Y.Qrimmin ikidən artıq mürəkkəb tərkibləri göstərmək üçün işlətdiyi termin. Məs.: alm. d. /Straßen+bahn +fahr+gast/ (tramvayda gedən sənişin). Bu tərkib bir neçə üzvdən ibarət ola bilər. Məs.: /Dampf+schiff+fahrts+gesellschafts+direktor+gemahlin/ (Gəmi tərsənəsi şirkət direktorunun arvadı) və s.

ДЕЛАБИАЛИЗАЦИЯ (ДИСЛАБИАЛИЗАЦИЯ) - alm. Entrundung (f), Delabialisierung (f), ing. delabialization /di:'leɪbɪəlɪzeɪʃ(ə)n/, unrounding /'ʌn'raundɪŋ/, fr. délabiasation, désarrondissement, azərb. delabializasiya, dodaqlanmanın itməsi. - Səsin tələffüzündə dodaqların iştirakının aradan qalxması ilə baş verən dəyişikliklər. Azərbaycan dilində dodaq saitlərinin tələffüzündə dodaqlanma dərəcəsi zəifləyir. Məs.: Azərb. d. /gülümsündü/ sözündə „ü“ qeyri-dodaq saiti „i“ kimi tələffüz olunur. Sözüün sonunda dodaq saitləri delabializasiyaya uğrayır. Məs.: /oldı/, /gördi/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103.

ДЕЛИМИТАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ (ФУНКЦИЯ РАЗГРАНИЧИТЕЛЬНАЯ) - alm. abgrenzende (delimitative) Funktion (f), ing. delimitative function /dɪ'limitətɪv fʌŋkʃn/, fr. fonction délimitative, azərb. zirvəüzəldici funksiya. – Sözdə həmişə eyni heca üzərinə düşən vurğu zirvəüzəltmə funksiyası yerinə yetirir. Azərb. d. vurğu axırıncı və polyak dilində sözün axırdan ikinci hecasının, çex dilində isə birinci hecanın üzərinə düşməklə söz zirvələrini müəyyən edir. İlk dəfə R.Yakobson vurğudan danışarkən bu funksiyanı demarkativ və distinktiv funksiyalarla bərabər xüsusi qeyd edir.

R.Yakobson. Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze. Melanges de linguistique et de phonologie. Paris, 1937; F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 195.

ДЕЛОВОЙ - alm. geschäftlich, ing. business /'bɪznɪs/, fr. d'affaire, azərb. işgüzar üslub. – Bu üslubda rəngarəng çəlalığa və genişliyə rast gəlinmir. Adətən dəftərxana (kargüzarlıq) üslubuna xas olan söz və ifadələrin işlədilməsi müəyyən üstünlük təşkil edir. Məs.: Azərb. d. /Verilir Məmmədova, ona görə ki;/; alm. d. /Hiermit wird bestätigt/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 69.

ДЕМАРКАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ – alm. demarkative (abgrenzende) Funktion (f), ing. demarcative function /dɪ'mɑ:kətɪv fʌŋkʃn/, fr. fonction démarcatif, azərb. sərhədləmə funksiyası. – Vurğu ilə yanaşı bu funksiyanı fonemlər də yerinə yetirə bilər. Məs.: alm. d. saitin knaklautla tələffüzü morfeem və leksemlərin sərhədini göstərməyə xidmət edir. Müq. et: /fɛrˈa_ɛnɪgən/ (birləşdirmək), ancaq /fɛrˈra_ɛnɪgən/ (təmizləmək) və s.

Вах: Делимитативная функция ←.

ДЕМИНУТИВ – alm. Deminutiv (m), ing. deminutiv /'dɛmɪnɪtɪv/, fr. d'munitif, azərb. deminutiv. – Felin hərəkətinin zəifləməsini bildirir. Dura-tiv fellərin → bir qrupunu təşkil edir. Alm. d. /l/ samitin artırmaqla düzəlir. Məs.: /hüsteln/ ↔ /husten/ (öskürmək), /spötteln/ ↔ /spotten/ (ələ salmaq).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 165.

ДЕМОТИЧЕСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Египетский язык →.

ДЕНАЗАЛИЗАЦИЯ - alm. Entnasalierung (f), ing. denasalization /dɪ:'neɪz(ə)lɪzɪʃ(ə)n/, fr. dénasalisation, azərb. burunlaşmanın itməsi. - Tələffüz zamanı burunlaşmanın itməsi, burun saitinin ağız saitinə keçməsi. Məs.: fr. d. /bɔ:bɔ/ əvəzinə /bonbon/ desək onda burunlaşmanın itməsini müşahidə edirik.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 128.

ДЕНОМИНАТИВНЫЙ (ОТЫМЕННЫЙ) - alm. denominal, ing. denominative /dɪ'nɔmɪ'nətɪv/, fr. dénominatif, azərb. ismi. - İsmindən düzəlmiş söz. Məs.: Azərb. d. /göz:lənmək/, /kədər:lənmək/, /ürək:lənmək/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 253.

ДЕНОТАТИВНЫЙ - alm. denotativ, ing. denotative /dɪ'nɔtətɪv/, fr. dénotatif, azərb. denotativ. – 1) Sözü ifadə etdiyi əşya, predmet, şəxs və s.; 2) Dil vahidinin denotatı (məs.: şair) klassın fərdlərini, üzvlərini bildirir. Məs.: J.V. fon Göte, Şekspir və s. Halbuki desiqnat klassın özünə aid olur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 166.

ДЕНОТАЦИЯ - alm. Denotation (f), Bezeichnung (f), ing. denotation /dɪ'nouteɪʃən/, fr. dénotation, azərb. ad, məzhəb. - „Sözü denotasiyası onun başqa yardımçı mənələrindən (emosiya, başqa təsir) fərqli olaraq məfhumi mənasının məzmunudur, yəni sözü məzmun nüansları və çəlalıqları nəzərə alınmayan, sözü birbaşa məfhumi mənası nəzərdə tutulur“.

Bax: F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 163.

Denotasiya konnotasiyaya qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. /gecə/ sözünün denotasiyası günəşin çıxmasından batmasına qədərki vaxtı əhatə edir. Həmin sözün konnotasiyası isə /tənha/, /romantik/, /qaranlıq/ anlayışlarını əhatə edir. Bundan başqa denotat müəyyən bir əşyanı və hadisəni bildirir. Məs.: dildəki leksemlər ya ismi, ya feli, ya da digər nitq hissələrinin siniflərini göstərir; denotat isə konkret bu və ya digər nitq hissəsini ifadə edir. Tək halda mövcud obyektlərdə denotasiya və desiqnasiya üst-üstə düşür. Məs.: Azərb. d. /yer/, /günəş/, /Allah/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 163.

ДЕНТАЛЬНЫЙ (ЗВУК) - alm. Zahnlaut (m), ing. dental (sound) /'dentəl /saund/, fr. dentale, azərb. dental, dis səsi. – Klassik fonetikada dilin ucunun üst dişlərin yuvaqlarına sıxılması ilə əmələ gələn samitləri belə adlandırırlar: /d/, /t/, /s/, /z/, /l/, /n/. Bu cür izahat məqbul sayıla bilməz, çünki burada qeyri-fəal üzvlər təsnifə cəlb olunur. Ancaq Şərba məktəbi onları fəal üzvün adına müvafiq olaraq dilönü samitlər adlandırır.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004, s. 118.

ДЕНТО-ЛАБИАЛЬНЫЙ - alm. Labiodental (m), Lippenzahnlaut (m), Zahnlippenlaut (m), ing. labio-dental /'leɪbiəu 'dentl/, fr. labio-dental, azərb. diş-dodaq samiti. - Tələffüzü zamanı alt dodağın üst dişlərə qismən yaxınlaşması ilə yaranan samitlər. Məs.: /f/, /v/.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004, s. 118.

ДЕПАЛАТАЛИЗАЦИЯ - alm. Depalatalisation (f), ing. depalatalization /di:'pʃlətəlaɪ'zeɪʃ(ə)n/, fr. dépalatalisation, azərb. depalatallaşma, damaqlaşmanın itməsi. - Səsin tələffüzü prosesində əsas məxrəcə əlavə olunan damaqlaşmanın (palatallaşmanın) itməsi. Məs.: rus d. /st'ep/ ← /s't'ep/, /sjest/ ← /s'jest/ və s.

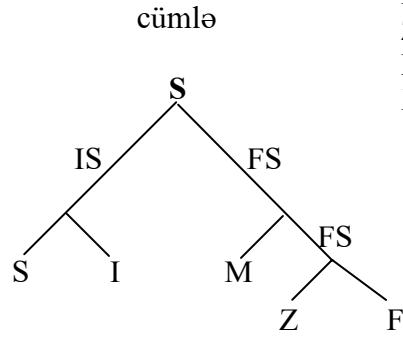
O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 167.

ДЕРЕВО - alm. Baum (m), ing. tree /tri:/, fr. arbre, azərb. ağac. - Cümlənin tərkib hissələri arasındakı sintaktik əlaqələri əyani təsvir etmək məqsədi daşıyan diaqram. Klassik dilçilikdə ağac modelindən dillərin yaranmasının, transformasion dilçilikdə isə sintaktik strukturların daxili münasibətini açıb göstərmək üçün istifadə edilir. Məs.:

ağac
törəmə dillər

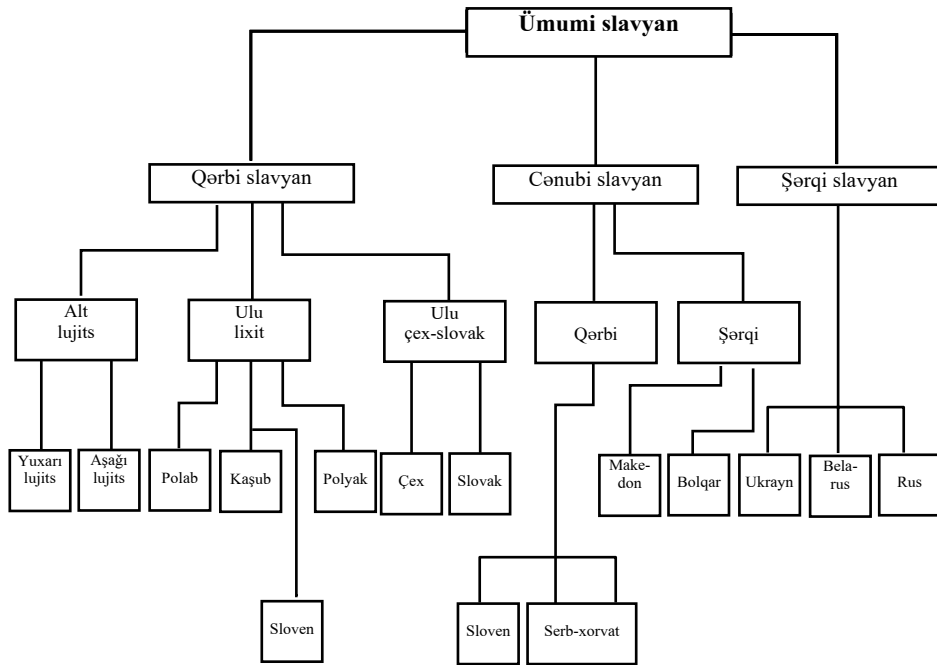
ulu dil
S – cümlə
IS – ismi söyləm
FS – feli söyləm
S - sifət
I - isim
Z - zərf
M – məsdər
F - fel

/İncə mətləbləri tez açmaq olmur//

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.15; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 324. LES.

SLAVYAN DİLLƏRİNİN QOHUMLUQ ŞƏCƏRƏSİ

ДЕРИВАЦИОННЫЙ - alm. derivationell, ing. derivational /,deri'veɪʃnəl/, fr. de dérivation, azərb. sözdüzəltmə. – Söz kökünə və ya əsasına sözdüzəldici şəkilçi artırmaqla yeni söz düzəltmə. Məs.: Azərb. d. /əkin + çi/, /əkinçi-lik/ və s. M.İ.Adilov. və b. Göstərilən əsər, s. 253.

ДЕРИВАЦИЯ (АФФИКСАЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ) - alm.

Ableitung (f), Derivation (f), ing. derivation /,deri'veɪʃn/, fr. dérivation, azərb. sözdüzəltmə. - Müəyyən dilə məxsus sözdüzəltmə modelləri əsasında yeni sözlərin düzəldilməsi. German dillərində bu müxtəlif yolla ola bilər. Birincisi, buraya sözlərlə düzələn sözləri aid etmək olar. Məs.: alm. d. /tragen/ (daşımaq), /beitragen/ (töhvə vermək), /Beitrag/ (töhvə); 2) Söz kökünə şəkilçi əlavə etməklə yeni sözlər düzəltmək olur (bu türk dillərində çox önəmli vasitədir). Məs.: /schön/ (gözəl) /+heit/= /Schönheit/ (gözəllik); 3) daxili fleksiya, yəni fonem əvəzlənməsilə yaranan sözlər. Məs.: ing. d. /tʃɛlist/ (violənçelist) ← /tʃɛlɪst/ (violənçel); 4) felin məsdər şəkli atılır və yeni söz yaranır. Məs.: /schauen/ (baxmaq) → /Schau/ (təməşə) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 170.

ДЕРИВАЦИЯ ВТОРИЧНАЯ - alm. sekundäre Ableitung (f), ing. secondary derivation /'sekəndrɪ ,deri'veɪʃ(ə)n/, fr. dérivation secondaire, azərb. ikinci sözdüzəltmə. - Düzəltmə sözdən şəkilçi vasitəsilə yeni sözün düzəldilməsi. Məs.: Azərb. d. /dəmir+çi+lik/

ДЕРИВАЦИЯ ПЕРВИЧНАЯ - alm. primäre Ableitung (f), ing. primary derivation /'praɪməri ,deri'veɪʃən/, fr. dérivation initiale, primaire, azərb. ilkin sözdüzəltmə. - Söz kökündən sözdüzəldici şəkilçi vasitəsilə yeni söz düzəltmə. Məs.: Azərb. d. /dəmir - dəmir-çi/, /yol - yol-çu/, /su - su-lu, su - su-suz/ və s.

ДЕСЕМАНТИЗАЦИЯ - alm. Desemantisierung (f), ing. loss of meaning /lɒs əv 'mi:nɪŋ/, fr. désémantisation, azərb. mənanın itməsi. - Sözün öz leksik mənasından uzaqlaşib qrammatik mənanın ifadəçisinə çevrilməsi. Məs.: Azərb.d. /olmaq/, /etmək/ sözləri qismən də olsa, öz leksik mənalarından uzaqlaşib qrammatik məna ifadə edirlər. /Xəbər vermək/, /göz eləmək/, /dost olmaq/, /düşməncilik etmək/, /nifrət etmək/ və s. alm.d. /laut/ (səs) sözü öz leksik mənasını itirərək sözünü /laut/ (rəğmən) kimi işlənir.

ДЕСИГНАТ (ОБОЗНАЧАЕМОЕ) - alm. Designatum (n), ing. designate /'dezɪɡneɪt/, signified /'sɪgnɪfaɪd/, denotatum /,di:nəu'teɪtəm/, fr. signifié, azərb. işarə olunan, işarələnən, designat. - Danışıda işarələnən real aləmin proses, keyfiyyət və əşyalarının (predmetlərinin) şüurda əks olunması: 1) denotat; 2) qlossematikada məzmun səviyyəsində forma ilə (lingvistik aspekt) substansiya (dildaxili aspekt) arasındakı əlaqə.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 170.

ДЕСИГНАТОР - alm. Designator (m), ing. designator /'deziɡneɪtə/, fr. signifiant, azərb. desiqnator. – İşarə nəzəriyyəsində (semiotikada →) real aləmin müşahidə olunan əlamətləri. İşarəni qəbul edən əmindir ki, nəzərdə tutulan obyekt desiqnator vasitəsilə ona xas əlamətlərə malikdir, deməli, informativ eynilik əldə olunub.

Ch. W. Morris. Sing, language and behavior. N.-York, 1946.

ДЕСКРИПТИВНАЯ ГРАММАТИКА - alm. deskriptive (beschreibende) Grammatik (f), ing. descriptive grammar /dis'kriptiv 'ɡræmə/, fr. grammaire descriptive, azərb. deskriptiv qrammatika. - Müasir dilçilikdə Amerika strukturalizmini təmsil edən dilçilik cərəyanıdır. Dil strukturunun formal elementlərini, onun məna (məzmun) cəhətini nəzərə almadan distributiv metodla təsviri, daha doğrusu, müəyyən dilə məxsus qaydalar üzrə dil elementlərinin paylanması və düzülüşünün təsviri. Z.Hərris yazır ki, deskriptiv dilçiliyin əsas məqsədini dil vahidlərinin bir-birinə münasibətdə paylanması və ya düzülüşünü müəyyənləşdirmək təşkil edir. Distributiv istiqamətin banisi sayılan Z.Hərris dil vahidlərini, onların paylanması və əhatəsi qaydalarını öyrənməklə müəyyənləşdirir və buna da əsasən nail olur. O, dilin vahidlərini məna fərqləndirə bilmələrinə görə deyil, mümkün əhatələrin hamısı mənanın iştirakı olmadan danışq zəncirinin parçalanması (danışq aktının üzvlənməsi) və bu zaman alınan seqmentlərin distribusiyası ilə dəqiqləşdirilir. Deskriptiv dilçilik aşağıdakı funksiyalardan çıxış edir: 1. a) dilin təsviri sinxron olmalıdır; b) ayrı-ayrı dillər konkret dil materialları əsasında təsvir olunmalıdır; c) pozivist göstəricilər, yəni distributiv təhlilə söykənən obyektiv faktlar əsas götürülməlidir; 2. Geniş mənada dil hadisələrinin təkrarlanan hallarını nəzərə almaqla bütün variantları qeyd edən qrammatika yaradılmalıdır.

Z.Harris. Struktural Linguistics. London, 1969.

ДЕСКРИПТИВНЫЙ МЕТОД - alm. deskriptive Methode (f), ing. descriptive method /dis'kriptiv 'meθəd/, fr. méthode descriptive, azərb. deskriptiv (təsviri) metod. – Konkret dilin danışqda, danışq aktında işlənməsini əsas götürərək onun sırf sinxron təsvirini verir. Bu metod empirik pozivist prosesə əsaslanaraq hər bir dil səviyyəsinin distributiv mənzərəsini açıb göstərir. Amerikada aborigenlərin dillərinin tədqiqi sayəsində formalaşan bu metod hər bir dil səviyyəsində emik (fonem, morfem, leksem və s.) və etik (allofon, allomorf, alloleksem) qarşılaşmaları üzə çıxardır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ДЕТЕРМИНАНТ - alm. Determinant (m), ing. determinant /dɪ'tə:mɪnənt/, fr. déterminant, azərb. determinant. – Müəyyən sözlə (məs.: artıql, işarə əvəzlilikləri və s.) sonra gələn hissəni müəyyənləşdirir. Məs.: Azərb. d. /Sabah istirahət günü olduğu üçün işdən tez çıxdım// cümləsində zaman müəyyənləşdirilir. Həmçinin (bu, o, elə, belə) sözləri də təyin edir və ya anafirik funksiya yerinə yetirir. Məs.: alm. d. /Ich sehe ein Dorf// (Mən bir kənd görürəm) cümləsinin davamı kimi deyə bilərik /Das sehe ich von hier// (Onu mən buradan görürəm). Burada biz heç cür /die/ işlədə bilmərik. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 172.

ДЕТЕРМИНАЦИЯ (ОДНОСТОРОННЯЯ ЗАВИСИМОСТЬ) - alm.

Determination (f), ing. determination /dɪtəˈmɪˈneɪʃən/, fr. détermination, azərb. determinasiya. – 1. Бах: Определение →. 2. Qlossematikada iki funktiv arasında olan asılılıqdır. Bu zaman həmin funktivlərdən biri digərini (ikiterəfli yox) sintaktik cəhətdən təyin edir; bir üzvün digərini (ikiterəfli yox) təyin edən sintaktik asılılıq. Məs.: /dəmir qapı/. Burada /dəmir/ /qapını/ təyin edir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 172-173.

ДЕТСКАЯ РЕЧЬ - alm. Kindersprache (f), Babbeln (n), ing. babbling speech /ˈbæb(ə)lɪŋ spiːtʃ/, nursery /ˈnɜːs(ə)rɪ/, fr. langage enfantin, (discours enfantin), azərb. uşaq dili. – Uşaq dili körpəlik dövründən başlayır və 8-10 yaşa qədər davam edir. İlk dövrlərdə bu danışq üzlərinin qeyri-ixtiyari hərəkətlərinin nəticəsi kimi yaranırsa, sonralar bu dilin sistem və struktur qaydalar əsasında formalaşır.

P.Якобсон. Детский язык, афазия и общие звуковые законы. 1949-cu il (Stockholm), almanca nəşrindən tərcüməsi, «Son söz» və «Şərhlər» prof. F.Yadigarındır (Veysəlli). Bakı, 1993; А.Н.Гвоздев. Вопросы изучения детской речи. М., 1964; F.Veysəlova (Fəxri). Uşaq dilinin formalaşması və inkişafı problemləri. ND, Bakı, 2002.

ДЕТСКИЕ СЛОВА - alm. Kinderwörter (Pl.), ing. baby- (nursery-) words /ˈbeɪbɪ (ˈnɜːs(ə)rɪ) wɜːdz/, fr. mots-enfantins, azərb. uşaq sözləri. - Uşaq danışğını səciyyələndirən və lüğət tərkibinin cüzi bir hissəsini təşkil edən sözlər. Bu sözlərə uşaqlar dil açmağa başladıkları andan yiyələnirlər. Bu sözlər xüsusi ekspressiv çalarlığa malikdirlər və, adətən, həmənl dildəki normal sözlərin fonetik tərkibinin sadələşdirilməsi istiqamətində dəyişdirilməsi yolu, ya səs təqlidi, alliterasiya və s. vasitələrlə düzəldilir. Məs.: Azərb. d. /bəbə/, /qaqaş/, /ham-ham/, /tık-tık/ və s.

F.Veysəlova (Fəxri). Göstərilən əsər.

ДЕТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kindersprache (f), ing. baby /ˈbeɪbɪ/, little (nursery) language /ˈlɪtl ˈnɜːsəri/ ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue enfantin, azərb. uşaq dili. - Kiçik yaşlı uşaqların dilidir və bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir: fonem sistemi bəsitdir, fonoloji qarşılaşma və qrammatik qaydalar məhduddur, sadədir; morfoloji baxımdan analoji düzəltmələr gen-boldur, sintaktik quruluşu primitivdir.

M.Holzmann. The language of Children. Cambridge, 1997.

ДЕФЕКТИВНЫЙ (НЕДОСТАТОЧНЫЙ) - alm. defektiv, ing. defective /dɪˈfektɪv/, fr. défectif, azərb. qüsurlu, çatışmayan. - Öz paradigməndə müəyyən nitq hissəsinə məxsus bütün əlamətlərə malik ola bilməyən. Məs.: alm. d. /heutig/ (bugünkü), /dortig/ (oradakı) və s. yalnız təyin kimi işlənə bilirlər. Latin dilində «demək» mənasında olan /aio/ feli bəzi zamanlarda və şəxslərdə işlənirdi.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 89.

ДЕФЕКТНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. defekter Satz (m), ing. defective

sentence /dɪ'fektɪv sentəns/, fr. proposition défective, azərb. qüsurlu cümlə. - Mübtədası və ya xəbəri buraxılan, lakin təsəvvür edilə bilən cümlə. Məs.: Azərb. d. /Kimini güldürür, kimini ağladır (həyat)/; rus d. /Они, оказалось, казаки/(были) və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 130.

ДЕФЕМИЗМ (ДИСФЕМИЗМ) - alm. Dephemismus (m), ing. Dephemism /dɪ'fɪmɪzəm/, fr. défémisme, azərb. defemizm. - Müəyyən mətnə hər hansı predmetin təbii adının əvəzinə nisbətən vulqar, familiar və kobud ifadələrin işlənməsi. Məs.: Azərb. d. /Onun başı/ əvəzinə /onun kəlləsi/ ifadəsinin işlədilməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 137.

ДЕФИНИТИВНЫЙ - alm. definitiv, ing. definitive /'defɪnɪtɪv/, fr. définitif, azərb. definitiv (təyini). - Təyinə aid olan, təyin funksiyasında çıxış edən. Məs.: Azərb. d. /ikibaşlı əjdaha/. Müəyyən artıqlıq, xüsusi adlar aid olduqları referentləri çox dəqiq müəyyən edirlər. Məs.: alm. d. /Jakob/, ancaq /Der Jakob/, /der Rhein/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 160.

ДЕФИНИЦИЯ – alm. Definition (f), ing. definition /,defɪ'nɪʃ(ə)n/, fr. définition, azərb. müəyyən etmə, təyin etmə. – Dil ifadələrinin mənasının müəyyənlişməsi. Formal şəkildə elmi tərif naməlundan (definendum), yəni müəyyən edilən və məlumdan (definien), yəni təyin edəndən ibarət adekvatlıq münasibətinin müəyyən edilməsidir. Dilin təsvirində aşağıdakı üsullar məqbul sayılır: a) real definisiya: əşyanın və ya konkret məfhumun ümumi anlayışlar və xüsusi göstəricilərinin köməyiylə təyin edilməsi. Məs.: kipləşən-partlayışlı səs elə bir samitdir ki, o, kipləşmə və onun partlaması ilə yaranır. Definisiya təyin edilən məfhumun mahiyyətini açmalıdır, o nə mənfi, nə də müsbət olmalıdır. Müəyyən edilən məfhumlar (ümumi və spesifik baxımdan) kifayət qədər və dolğun müəyyən edilməlidirlər; b) xüsusi definisiya operasional definisiyadır, o, məfhumun yaranmasını yoxlaya bilər. Məs.: cümlə üzvləri cümlə daxilində sintaktik vahidlərdir, onlar sərbəst şəkildə yerlərini dəyişə bilərlər; c) nominal definisiyalar, bunlar adlara, məfhumlara və digər ifadələrə aiddir. Təyin edənə təyin olunan arasındakı münasibətlərin müəyyənlişdirilməsi. Təyin edəndə variativlik mümkün deyilsə, bu təyin ediləndə də mümkün ola bilməz; ç) indikativ definisiya. Onlar sonsuz çoxlu obyektlərin siniflərini bazis elementlərinin və müəyyən miqdar birləşmə qaydalarının köməyiylə müəyyən edir. Qrammatikada dilin qrammatik cəhətdən düzgün ifadələrinin çoxluğu müəyyən edilir. Məs.: düzgün qurulmuş induktiv definisiyası belədir: a) hər bir ifadənin variantlığı A dildə (L) düzgün qurulmuş A-dır; b) dilin (L) ifadəsi A-dırsa, onda qeyri-A da dilin ifadəsidir; c) A₁ və A₂ L-in ifadələridir. Bu qaydalarla düzəlməyənlər L-in düzgün qurulmuş ifadələri ola bilməzlər. T.Pawlowski. Begriffsbindung und Definition. Berlin, 1980.

ДЕФИС (ЧЕРТОЧКА) - alm. Bindestrich (m), ing. hyphen /'haɪf(ə)n/, fr. trait, d'union, (petit trait), azərb. defis. – Yazıda istifadə olunan ən qısa

üfüqi işarədir. Azərbaycan yazısında defis işarəsi aşağıdakı hallarda qoyulur: 1) Mürəkkəbləşmiş sözlərin və ifadələrin arasında: /ala-bəzək/, /adsan/ və s.; 2) Söz hissələri arasında: a) sətirdən sətirə keçirmədə: /işlə-yir/, /dola-yır/ və s.; b) ayrıca yazılan şəkilçidən əvvəl: /-dan, -çi/ və s.; c) miqdar saylarını bidirən rəqəmlə şəkilçi arasında: /9-cu/, /2-ci/ və s. Bundan əlavə dilimizdə defisin işlənməsinin 35 qaydası məlumdur.

Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili (Fonetika, orfoepiya və orfoqrafiya). Bakı, 1972, s. 280.

ДЕФОНОЛОГИЗАЦИЯ - alm. Dephonologisierung (f),

Entphonologisierung (f), ing. dephonologization /dɪːfəˈnɒlədʒɪzeɪʃ(ə)n/, fr. déphonologisation, azərb. fonoloji dəyərin itməsi. - Müəyyən dildaxili (intralingvistik) dəyişmələr nəticəsində dilin fonoloji sistemində bu və ya digər fonemin müstəqillik statusunu itirməsi. Məs.: alm. d. /ɛ:/ öz fonolji müstəqilliyini itirərək /e:/ fonemində birləşir. /ɛ:/ /e:/. Müq. et: «Ähre» /ɛ:rə/ (sünbül), «Ehre» /e:rə/ (namus). İndi bu sözlər eyni /e:/ saitilə tələffüz olunaraq omonimə çevrilmişlər.

F.Veysalli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

ДЕЭТИМОЛОГИЗАЦИЯ (ОПРОЩЕНИЕ) - alm. Deetimologisierung

(f), ing. de-etymologization /diːetɪmɒlədʒɪˈzeɪʃ(ə)n/, fr. déétymologisation, azərb. etimoloji əlaqənin itməsi (sadələşmə). - Müəyyən sözün ilkin (törədici) köklə etimoloji əlaqəni itirməsi. Düzəltmə və mürəkkəb sözlərin tərkibinə daxil olan morfemlərin fuziya (sərhədlərin itməsi) nəticəsində sözün sadələşməsi. Məs.: ing. d. /lady/ (xanım) sözü qədim ingilis dilindəki /hlāf-dige/ sözündəndir; rus d. /товар/ türk dilindəki /davar/ sözündəndir və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 261.

ДЕЯТЕЛЬ (АГЕНС) - alm. Agens (n), ing. agents /eɪdʒ(ə)ns/, fr. agent d'action, azərb. iş və ya hərəkətin icracısı.

Бах: Агенс ←.

ДИАКРИТИКА - alm. Diakritik (f), ing. diacritic /dɪəˈkrɪtɪk/, fr. diacritique, azərb. diakritik. – (yunanca dia-içindən, kritik-ən kiçik deməkdir). – Transkripsiyada seqmentin üstündə, yanında və ya altında yazılmaqla ona yeni fonoloji dəyər verir. Məs.: /a:/-da uzunluğu, /ä/-da umlautu, /ʰa/-da knaklautu və s. bildirir.

A Handbook of International Phonetik Alphabet. 1996.

ДИАКРИТИЧЕСКИЙ ЗНАК - alm. diakritisches Zeichen (n), ing. diacritical sign (mark) /dɪəˈkrɪtɪk(ə)l saɪn /mɑ:k/, fr. signe diacritique, azərb. diakritik işarə. - Yazıda qrafemin yan, alt və üst tərəflərində qoyulan ən kiçik əlavə işarədir. O, fərqli əlaməti göstərməyə xidmət edir. Azərbaycan dilində /o/, /u/, /ɪ/ saitlərinin üzərindəki işarə onların /ö/, /ü/, /i/ kimi dəyərləndirilməsini bildirir. Diakritik işarələrdən daha çox transkripsiya zamanı istifadə olunur. Beynəlxalq Fonetika Əlifbasında əsas işarələrlə yanaşı dünya dillərinin fonoloji təsvirində istifadə olunan bütün diakritik

işarələrin siyahısı verilib. Ən çox işlənən diakritik işarələr bunlardır: /ˈ/ (akut), /˘/ (qravis), /ˆ/ (sirkumfleks), /~/ (tilda), /^h/ (nəfəslik), /b/ (karlaşma), /-^o/ (dodaqlanma) və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 329-330.

ДИАЛЕКТ - alm. Dialekt (m), Mundart (f), ing. dialect /ˈdaɪələkt/, fr. dialecte, azərb. dialekt. - Ərazi, ictimai-sosial birlik daxilində işlədilən dil. Məs.: Məs.: Azərb. d. Quba, Şirvan, Cənub, Qərb dialektlərinə bölünür. Almaniyada, İngiltərədə, Fransada və Rusiyada bir neçə dialekt mövcuddur. Dilin müxtəlif baxımdan üzvlənməsindən danışarkən E.Koseriu (1921-2002) diatopik və sintopik üzvlənməyə xüsusi yer verir. Birincisində dilin dialektləri, ikincisində isə vahid dil nəzərdə tutulur. İngilis-amerikan dilçiliyində isə dialekt variantlığın sinonimi kimi başa düşülür.

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s.77-79; P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 96.

ДИАЛЕКТ КЛАССОВОЙ (ЖАРГОН КЛАССОВОЙ) - alm. Klassendialekt (m), ing. class dialect /kla:s ˈdaɪələkt/, class jargon /kla:s dʒɑ:gən/, fr. dialecte de classe jargon, azərb. sinfi dialekt. - Cəmiyyətdə müəyyən ictimai təbəqədə adamları birləşdirən dialekt növü. Məs.: ing. d. danışarkən saray dilini (Queens English) xüsusi qeyd edirlər.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 241.

ДИАЛЕКТ ЛИТЕРАТУРНЫЙ - alm. Literaturdialekt (m), ing. literary dialect /ˈlɪtərəri ˈdaɪələkt/, fr. dialecte littéraire, azərb. ədəbi dialekt. - Ədəbi dilin əsasında duran dialekt növü. Məs.: Azərbaycanda Şirvan (Bakı), Almaniyada Berlin, İngiltərədə London, Fransada Paris və Rusiyada Moskva danışığı ədəbi dilin əsasını təşkil edir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 244.

ДИАЛЕКТ ПЛЕМЕННОЙ - alm. Stammdialekt (m), ing. tribal (breeder) dialect /ˈtraɪbl ˈbri:də ˈdaɪələkt/, fr. dialecte de tribu, azərb. tayfa dili. - Etnik cəhətdən fərqlənən dialekt növü. Məs.: Azərbaycanın cənub və şimal bölgələrində işlənən dialektlər.

М.Şirəliyev. Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası. Bakı, 1962.

ДИАЛЕКТ ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ (ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ) - alm. Produktionsdialekt (m), ing. production dialect /prəˈdʌkʃ(ə)n ˈdaɪələkt/, workshop slang /ˈwə:kʃɔp ˈslæŋ/, fr. dialecte de production, azərb. istehsalat dialekti. - İstehsalın müəyyən sahəsində çalışan adamları birləşdirən peşə dialekti, sənət və ixtisasla bağlı danışq tərz. Məs.: sürücülərin, dənizçilərin dili; rus d. /по блату/ oğruların dilində işlənir.

А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 130.

ДИАЛЕКТ СОЦИАЛЬНЫЙ - alm. Sozialdialekt (m), ing. social dialect /ˈsouʃəl daɪələkt/, fr. dialecte social, azərb. ictimai dialekt. - Hər hansı bir ictimai qrupun dialekti. Məs.: Ziyalıların danışq tərz, tələbə gənclərin danışq tərz və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 241.

ДИАЛЕКТ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ (ДИАЛЕКТ МЕСТНЫЙ, ДИАЛЕКТ ОБЛАСТНОЙ) - alm. Territorialdialekt (m), ing. territorial

(local) dialect /ˌteriˈtɔːriəl /ˈloʊkəl/daɪəlekt/, fr. dialecte territoriale, (dialecte local) azərb. ərəzi (yerli) dialekti. - Müəyyən coğrafi ərəzidə yayılmış dialekt. Məs.: Borçalıda yaşayan azərbaycanlıların dialekti.

M.Şirəliyev. Göstərilən əsər.

ДИАЛЕКТИЗМЫ - alm. Dialektismen (Pl.), ing. dialectisms /daɪəlekɪzms/, fr. dialectismes, azərb. dialektizmlər. – 1) Bədii əsərlərdə üslubi vasitə kimi işlədilən dialekt sözləri; 2) Ədəbi dildə rast gəlinən hər hansı bir dialektə məxsus fonetik, qrammatik və leksik xüsusiyyətlər. Məs.:

Almaniyanın cənubunda Bavariyada /a_e/ diftonqu /ei/ (məs.: beiki_f) kimi, Avstriyada sözün əvvəlində kar samitlər cingilti (məs. /Paəərbax/əvəzinə /Bəiərpax/), Baden-Vürtemberqdə /p/ və /t/-dan əvvəl – /f/ tələffüz olunur.

Məs.: /i_f_t/. Ədəbi dil normasına görə burada /s/ deyilməlidir.

F.Veysalov (Vejsəlli). Lehrbuch der deufechen. Phonetik. Baku, 1989.

ДИАЛЕКТНОЕ СЛОВО - alm. dialektales Wort (n), ing. dialect word /ˈdaɪəlektˈ wəːd/, fr. mot de dialecte, azərb. dialekt söz. – 1) Ədəbi dildə işlənən dialekt. Məs.: Azərb. d. «saxta» mənasında «donqli» sözü; 2) Hər hansı bir sözün ədəbi nümunəsində fonetik, morfoloji və semantik cəhətdən fərqlənən ərəzi variantı. Məs.: Azərb. dilinin Qazax dialektində /gəliərəm/ əvəzinə /gələrem/ işlənir.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

ДИАЛЕКТНЫЙ (ДИАЛЕКТАЛЬНЫЙ, ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ) - alm. dialektal, mundartlich, ing. dialectal /daɪəlektəl/, dialect /daɪəlekt/, fr. dialectal, azərb. dialekt. - Dialektə aid olan, dialekti səciyyəvləndirən (ədəbi dildən fərqli olaraq); müəyyən dilin tərkibində dialektlərdən irəli gələn rəngarənglik.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 241-246.

ДИАЛЕКТНЫЙ СЛОВАРЬ - alm. dialektales Wörterbuch (n), ing. dialect dictionary /ˈdaɪəlektˈ dɪkʃənəri/, fr. dictionnaire des dialectes, azərb. dialekt lüğəti. - Müəyyən dialektin sözlərini özündə cəmləşdirən və onların mənasını həmin dialektə məxsus tərzdə izah edən lüğət növü.

M.Ş.Şirəliyev. Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası. Bakı, 1962.

ДИАЛЕКТОГРАФИЯ - alm. Dialektographie (f), ing. dialectography /ˈdʌɪəlektəɡrɑfi/, fr. dialectographie, azərb. dialektolqrafiya. - Dilin dialekt xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən elementlərin yayılma ərəzisini öyrənən dialektologiya sahəsi. Buraya fonoloji, morfoloji və leksik sahədə dil materialların toplanması, yazılı və şifahi sorğuların aparılması və spesifik məkan-ərəzi əlamətlərini göstərən izoqlosslara söykənən xəritələrin hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Almaniyada Marburq məktəbi, Azərbaycan da isə M.Şirəliyev (1909-1982) məktəbi bu sahədə xüsusi fərqlənilir.

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ – Вах: Дialeктология ←.

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ АТЛАС - alm. dialektologischer Atlas (m), ing. dialectological atlas /'dʌləktɒlədʒɪkəl 'atləs/, fr. atlas dialectologique, azərb. dialektoloji atlas. - Müəyyən dil ərazisində müxtəlif dialekt hadisələrinin yayıldığını göstərən xəritələr məcmusu. Dialektologiya sahəsində ilk əsər yazan J. Vinteler (1846-1929) olmuşdur. J. Vinteler. Die Kerenzer Mundart des Kantons Clarus in ihren Grundzügen dargelegt. Leipzig. 1876.

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТА - alm. dialektologische Karte (f), ing. dialectological map /'dʌləktɒlədʒɪkəl mɔp/, fr. carte dialectologique, azərb. dialektoloji xəritə. - Müəyyən dilin ayrı-ayrı dialekt, ləhcə və şivə hadisələrinin yayılmasını göstərən xəritə.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 894-896.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ - alm. Dialektologie (f), ing. dialectology /'daɪəktɒlədʒɪ/, fr. dialectologie, azərb. dialektologiya. - Hər hansı bir dilin dialekt, ləhcə və şivələrinin öyrənilməsilə məşğul olan dilçilik sahəsi. Dialektologiyanın hazırkı səviyyəsi dialekt sərhədlərini (izoqlossları) müəyyənləşdirmək, dialekt+ədəbi dil, dialekt lüğətlərini və s. işləyib hazırlamaqdır. Azərbaycan dilçiliyində bu sahədə M.A. Şirəliyevin elmi xidmətləri böyükdür. V.M. Jirmunskinin «Deutsche Mundartkunde» (alman dilinə V. Flayşer tərəfindən tərcümə olunmuş, Berlin, 1962) əsəri dialektologiya sahəsində çox sanballı tədqiqat işidir.

M.A. Şirəliyev. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, 1962.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНАЯ (ДИАЛЕКТОЛОГИЯ СОЦИАЛОГИЧЕСКАЯ) - alm. soziale Dialektologie (f), ing. social dialectology /'səʊʃəl 'daɪəktɒlədʒɪ/, fr. dialectologie sociale, azərb. ictimai dialektologiya. - Dialektologiyada ictimai qrupların dialektlərinin öyrənilməsilə məşğul olan bölmə. Bu əsasən sosiodilçiliyin məşğul olduğu sahədir. Buna adətən sosiodialekt deyirlər.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 692.

ДИАЛОГ - alm. Dialog (m), ing. dialogue /'daɪəlɔɡ/, fr. dialogue, azərb. dialoq. – Danışan və dinləyən arasındakı mükəllimə. Bu zaman hər bir söyləmə müəssibə (adresata) birbaşa ünvanlanır və bilavasitə danışığın mövzusu ilə məhdudlaşdırılır. Dialoq ifadələrin qısalığı, yığcamlığı, sintaktik quruluşunun sadəliyi və çevik intonasiya (xüsusilə sual-cavabda) qəlibilə seçilir. Məs.: Azərb. d.

- Eşitmişəm, təzə əsər yazmışan?

- Təzə olmağına təzə deyil, ancaq mövzu çox təzə və aktualdır.

- Nədir o təzə mövzu?

- Mövzu çox genişdir. Mən yazıram ki, görəsən biz demokratiya üçün yetişmişik?

- Əşi, işin-gücün qurtarıb. Sən yaz ki, bu il məhsul bol olacaq, ya yox? və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 71.

ДИАСТРАТИЧЕСКИЙ – alm. diastratisch, ing. deastratic /daɪəstrəˈtɪk/, fr. diastratique, azərb. diastratik. – Bir dil sistemi daxilində sosio-mədəni layların göstərilməsi sinstratikə qarşı qoyulur.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 77.

ДИАТОПИЧЕСКИЙ - alm. diatopisch, ing. diatopic /daɪəˈtɒpɪk/, fr. diatopique, azərb. diatopik. – Bir dil sistemi daxilində regional müxtəlifliyin şərhı. Sintopikə qarşı qoyulur.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 77.

ДИАТЕЗА (ЗАЛОГ) - alm. Diathese (f), ing. diathesis (voice) /daɪəˈθeɪsɪs /vɔɪs/, fr. diathèse, (voix), azərb. diatez. - Subyekt və obyekt arasındakı müxtəlif münasibətləri ifadə edən felin qrammatik kateqoriyası. Adətən felin aktiv, passiv və medium növləri fərqləndirilir. İş icraçısı qrammatik mübtəda olanda aktiv, qrammatik tamamlıq olanda isə passivdən danışmaq olar. Məs.: /O, məktub yazır/ (aktiv), /Məktub onun tərəfindən yazılır/ (passiv). Alm., ing. və rus d. passiv sintaktik səviyyədə, Azərb. d. isə morfoloji səviyyədə işlənir.

İ.Kərimov. Alman dilində passiv konstruksiya və onların Azərbaycan dilində qarşılığı. NDA, Bakı, 2005.

ДИАФОНА - alm. Diaphon (n), ing. diaphone /daɪəˈfoun/, fr. diaphone, azərb. diafon. - Tələffüzün bütün dialekt variantlarını əhatə edən və ona görə də konkret səs realizasiyasına malik olan səs. Məs.: ing. d. /pʊt/ (qoymaq) sözündəki sait dodaq səsi olmasına baxmayaraq Britaniyanın bəzi dialektlərində açıq, aşağı və daha çox mərkəzi sait kimi deyilir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 97.

ДИАХРОНИЧЕСКИЙ (ПАРАХРОНИЧЕСКИЙ) - alm. diachronisch, ing. diachronic /daɪəˈkrɒnɪk/, fr. diachronique, (parachronique), azərb. diaxronik. - Diaxroniyaya aid olan, yunan dilində «dia-» içindən və «xronos-» vaxt sözlərindən əmələ gəlib. İlk dəfə F.de Sössür diaxronik tədqiqat üsulunu səmərəsiz hesab edərək onun əvəzinə sinxronik → metodu irəli sürmüşdür.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 41, 97.

ДИАХРОНИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА - alm. diachronische

Grammatik (f), ing. diachronic /daɪəˈkrɒnɪk/, historical grammar

/hɪsˈtɒrɪkəlˈgrɜːmə/, fr. grammaire diachronique, azərb. diaxronik qrammatika. - Dilin struktur və qrammatik sistemini tarixi aspektdə götürən və tarixi dövrlərin müxtəlif mərhələlərini müqayisə etmək yolu ilə tədqiq edən qrammatika. Diaxronik aspekt tarixi ardıcılıqda hər bir dil hadisəsinin yerini və dəyişməsinə başqa dil hadisələri ilə əlaqələndirmədən öyrənir. Müq. et: rus d.

A	sifət	isim
	ГОЛЬ	ГОЛЬ
	↕	↕
B	гол	гол'

Sonda gələn «ъ» və «ь» düşdüklərindən hazırda fərqlənmə bütövlükdə sərt /g/ və yumşaq /g'/ üzərinə keçmişdir.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 44-46.

ДИАХРОНИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. diachronische

Linguistik (f), ing. diachronic historical linguistics /dʌɪəkrɒnɪk hɪs'tɒrɪkəl ˈlɪŋɡwɪstɪks/, fr. linguistique diachronique, azərb. diaxronik linqvistika. – Dili və onun tarixi dəyişmələrini zaman axınında götürən dilçilik. Struktur dilçiliyə qədərki dilçilik, əsasən də gənc qrammatiklər vaxtında geniş vüsət almışdı. Diaxroniya ayrı-ayrı dil hadisələrinin sahəsi kimi götürülür, dil isə sistem kimi sinxroniyada öyrənilir.

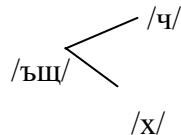
A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 46.

ДИАХРОНИЯ (ИДИОДИАХРОНИЯ) - alm. Diachronie (f), ing.

diachrony /dʌɪəkrɒnɪk/, fr. diachronie, azərb. diaxroniya. - Hər bir dil elementinin, dil sisteminin bir hissəsi kimi keçdiyi tarixi yol; bütövlükdə dil sisteminin tarixən dəyişmələrinin lingvistik araşdırılması. Adətən, dilçilikdə sinxroniyaya qarşı qoyulur.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 46.

ДИВЕРГЕНТ - alm. Divergent (n), ing. divergent /dʌɪvə:ɹʒənt/, variant /'vɛəriənt/, fr. divergent, azərb. divergent. - 1. Fonemin konkret işlədilməsi nəticəsində yaranan çalarlıq. Məs.: alm. d. /ch/ mövqedən asılı olaraq gah /x/, gah da /ç/ divergentlərində çıxış edirdi.

Orta dövr alman dilində bu parçalanmanı doğuran mövqe aradan qalxdı və /x/ və /ç/ divergentləri yeni müstəqil fonemlərə çevrildilər; 2. Yeni fonemin yaranmasına səbəb olan çalar. Məs.: rus. d. sərt və yumşaq samitlərin qarşılaşması «ъ» və «ь» elementlərinin düşməsindən sonra fonoloji dəyər kəsb edib.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 184; A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 44-46.

ДИВЕРГЕНЦИЯ - alm. Divergenz (f), ing. divergence /dʌɪvəˈdʒəns/, fr. divergence, azərb. divergensiya. - 1. İlk olaraq müəyyən variativləşməni şərtləndirən mövqeyin aradan qalxması nəticəsində fonem variantının müstəqilləşməsi. Məs.: rus d. «ѣ» və «ѥ» vurğusuz saitlərin düşməsi nəticəsində rus dilində sərt və yumşaq samitlər qarşılaşması bütün samitlər sistemini əhatə etdi.

2. Bir fonem daxilində öşünü göstərən allofonik fərqlənmələr, səslərin mövqedən doğan dəyişmələri. Məs.: Azərb. d. /lal/ və /l'əl/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.184.

ДИГИТАЛЬНЫЙ - alm. digital, ing. digital /dɪˈdʒɪtəl/, fr. digital, azərb. rəqəmsal. – İnformasiyanın şərhində təsvir forması. Bu zaman işarələrin (rəqəmlərin) müəyyən çoxluğu kodla işlənən informasiyaya tətbiq edilir. Barmaqlarla sayanda 1-dən 10-a kimi rəqəmlər də hesablamanın özülünü təşkil edir. Digital təsvir analoqlu təsvirə qarşı qoyulur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 182.

ДИГЛОССИЯ – alm. Diglossie (f), ing. diglossia /ˈdaɪɡlɒsiə/, fr. diglossie, azərb. diqlossiya. – Dilin sosial baxımdan yüksək və aşağı variantları arasındakı ciddi funksional fərqlərin olmaması. Yuxarı səviyyə ciddi qrammatik qaydalarla tənzimlənir. Məs.: alman ədəbi dili və İsveçrədə işlənən isveçrə almançası və ya Azərbaycan dilinin Bakı və Təbrizdə işlənən variantları.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 183.

ДИГРАММА – Вах: Диграф →.

ДИГРАФ (ДВУЗНАЧНАЯ БУКВА, ДВОЙНАЯ БУКВА, ДИГРАММА) - alm. Digraph (m), ing. digraph /ˈdaɪɡrɑːf/, fr. digraphe, digramme, azərb. diqraf. - İki hərfdən ibarət olub, fonemi və ya onun əsas variantlarını yazıda əks etdirmək üçün istifadə olunan işarə. Məs.: ing. d. «sh»// → /ʃ/.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 98.

ДИЕЗНЫЙ - alm. dies, ing. sharp /ʃɑ:p/, fr. de di'se, azərb. diyez. – Yarım ton güclənmə ilə deyilən səslər. Səsin yaranmasında dilin orta hissəsi sərt damağa doğru qalxır ki, bu da formant göstəricilərinin (F_1 və F_{II}) spektrdə yuxarı qalxmasına səbəb olur. Məs.: rus dilində yumşaq samitlərin hamısı diyez səslərdir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 221.

ДИЕРЕЗА - alm. Diärese (f), ing. diaeresis /dʌɪərezə/, fr. diér'se, azərb. dierez. -1. Diftonga bənzər iki yanaşı gələn saitın parçalana, bölünə bilməsi. Məs.: /'naif/ və ya /Al'euten/. Bu hadisə trema kimi /" / işarəsilə birinci saitın üzərində göstərilir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 64.

ДИЕРЕМА - alm. Grenzsignal (m), Dierem (n), ing. border mark (modification) /'bɔdə mɑ:k/, mɔ'difi'keɪʃən/, fr. signe démarcatif, azərb. dierema. - Müəyyən fonemin və ya differensial əlamətin danışq kəsiyinin müəyyən nöqtəsində təzahür etməsilə dil vahidlərinin sərhəddini bildirməsi.

Вах: Демаркативная функция ←.

ДИЗАРТИРИЯ - alm. Disartirie (f), ing. disartery /dɪs'ɑ:təri/, fr. disarthrie, azərb. dizartiriya. – Neyrolinqvistikada mərkəzi və ya kənar sinir sisteminə bir sıra danışq-motor pozuntularının göstəricisi, bunlar da tələffüz, səslənmə və prosodiya ilə əlaqədardır. Bu pozuntular səlis danışığa ciddi maneəçilik törədirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 200.

ДИЗЬЮНКТИВНЫЙ (РАЗДЕЛИТЕЛЬНЫЙ) - alm. disjunktiv, ing. disjunctive /dɪs'dʒʌŋktɪv/, fr. disjonctif, azərb. bölüşdürücü. – 1) Məntiqi bağlayıcı, «ya» ilə ifadə olunan, bir-birini inkar etməyən iki ifadə. Məs.: Azərb. d. /Ya yorğundur, ya qəmlidir, ya da hər ikisi//; 2) Müəyyən ifadədən yalnız biri seçilə bilər. Ancaq hər ikisi ola bilməz. Məs.: Azərb. d. - /O, ya gedəcək, ya da qalacaq//, /Gah orda, gah burda//, /Sən ola bilər (bilsin) ki gələrsən, ola bilər (bilsin) ki gəlməzsən// və s.; alm. d. /entweder, oder/ bu cür bağlayıcıdır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 187.

ДИЗЬЮНКЦИЯ ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phonologische

Disjunktion (f), ing. phonological disjunction /fəʊnə'lɒdʒɪk(ə)l

dɪs'dʒʌŋkʃ(ə)n/, fr. disjonstion phonologique, azərb. fonoloji bölüşdürmə. – Korrelyativ cütlüklər əmələ gətirməyən fonemlərin fonoloji qarşılışması.

Məs.: Azərb. d. /h/ samitdir, həm də sait deyildir; rus d. /a/ # /i/, /a/ # /p/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 498.

ДИМУНИТИВ – alm. Dimunitiv (n), ing. dimiunitiv /dɪ'mɪnjutɪv/, fr. diminutif, azərb. kiçiltmə. - Azərb. d. (cığaz⁴), (cik⁴) və (mini) prefiks ilə düzələn kiçiltmələr. Məs.: /minitozsoran/, /evcik/, /qızcığaz/ və s. Alm. d. /Häuschen/ (evcik), /Mädchen/ (qızcığaz) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 187.

ДИНАМИКА - alm. Dynamik (f), ing. dynamics /daɪ'nɒmiks/, fr. dynamisme, azərb. dinamika. - Dil hadisələrinin hərəkətdə, ilkin dövrdən hazırkı dövrə qədər gəlib çatmasının izlənməsi. Dinamika dildə vurğunun güclü intensivliyə malik olmasını əsas götürür, daima dəyişiklikləri əsas sayır.

Дж.Джафаров. О некоторых вопросах динамики и статики (ударение). 100 il Cəfər Cəfərov (1904-2004). Bakı, «Mütərcim», 2005, s. 74-101.

ДИНАМИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. dynamische Linguistik (f), ing. dynamic linguistics /daɪ'nɒmɪk lɪŋ'wɪstɪks/, fr. linguistique dynamique, azərb. dinamik linqvistika. - 1. Dili konkret tarixlə bağlı şəkildə öyrənməyi tələb edən dilçilik cəyəyanı; 2. Dilin real mənzərəsini, onun funksiya və təzahürlərini bütün cəhətlərdən araşdıran dilçilik.

Вах: Лингвистика →.

ДИНАМИЧЕСКОЕ УДАРЕНИЕ (ВЫДЫХАТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ, ЭКСПИРАТОРНОЕ УДАРЕНИЕ, СИЛОВОЕ УДАРЕНИЕ) - alm. Druck (m), ing. dynamic stress (accent) /daɪ'nɒmɪk 'stres /'5ksənt/, fr. accent d'intensité (dynamique), azərb. dinamik vurğu. - Vurğusuz heca ilə müqayisədə vurğulu hecanın çox böyük gərginliklə tələffüz olunması. Vurğunun bu cəhəti bir çox Avropa dillərində, o cümlədən də, alman dilində özünü göstərir. Alman dilində vurğu melodik-dinamik, Azərbaycan dilində isə dinamik-melodikdir.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 198-199.

ДИСГЛОСИЯ – alm. Disglossie (f), ing. disglossia /dɪsglɒsiə/, fr. disglosse, azərb. disqlosiya. – İlk və ya qüsurlu (çatışmazlıq) nəticəsi olaraq periferik üzvlərin baş verən dəyişikliklər əsasında tələffüzdəki yayınmaların göstəricisi. Konkret danışq üzvünün zədələnməsi nəticəsində dodaq, boğaz və udlaq disqlosiyalarını fərqləndirirlər.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 329-349.

ДИСГРАМАТИЗМ – alm. Disgrammatismus (m), ing. disgrammaticism /grə'mɒtɪsɪz(ə)m/, fr. disgrammatisme, azərb. disqramatizm. – Neyrolinqvistikada geniş yayılmış, ancaq mübahisəli anlayışdır, fonoloji, morfoloji və sintaktik səviyyədə yayınmaların ümumi adı. Lakin onun müəyyən zamanda və ya daimi xarakter alması mübahisəlidir. Məs.: Azərb. d. /olmaz çəkmək siqaret/, /siqaret çəkmək olmaz// əvəzinə.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 329-349.

ДИСИЛЛАБ - alm. Dissyllab (n), ing. disyllable /dɪ'lɪ'sɪləb(ə)l/, fr. dissyllabe, azərb. ikihecalı. - Tərkibinə görə iki hecadan ibarət olan söz. Məs.: Azərb. d. /a-na/, /a-ta/, /və-tən/, /öv-lad/; alm. d. /ˈha.bən/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 135.

ДИСИЛЛАБИЧЕСКИЙ - Вах: Дисиллаб ←.

ДИСКРЕТНОСТЬ - alm. Diskretheit (f), ing. discreteness /'dis'kri:tnɪs/, fr. discrétion, azərb. diskret, bölünməzlik. – Dil vahidlərinin fundamental xüsusiyyətlərindən biri. Öz səviyyəsində hər bir dil vahidinin kiçik hissələrə bölünməzliyi.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 57-58.

ДИСКУРС – alm. Diskurs (m), ing. discourse /dɪskɜ:s/, fr. discution, azərb. diskurs. – 1) Amerikan-ingilis dilçiliyində mətnin müxtəlif aspektlərini bildirən əsas anlayış. Diskurs rabitəli danışiq (ing. connected speech), söynələnən mətnidir. Bu mənada diskurs formal qrammatik struktur kimi götürülən mətndən fərqlənir. Diskurs danışanın öz həmsöhbətinə yönələrək qurduğu koherent mətnidir. Diskurs sosiomədəni kontekstdə interaktiv prosesin nəticəsidir; 2) Fəlsəfi mənada həqiqəti üzə çıxarmaq məqsədilə aparılan araşdırma. Ötən əsrin 70-ci illərində sosio-, psixo-, etnolinqvistikada, koqnitiv elmdə, süni intelligent dil fəlsəfəsində, dil sosiologiyasında, ritorika və üslubiyyatda geniş tətbiq olunur.

Z.Harris. Discourse analysis. «Language» 28, 1952.

ДИСЛАБИАЛИЗАЦИЯ (ДЕЛАБИАЛИЗАЦИЯ) - alm. Delabialisation (f), ing delabialization /dɪ'leɪbɪəlɪzeɪʃ(ə)n/, fr. délabialisation, azərb. dodaqlanmanın itməsi. - Tələffüz prosesində dodaqlanmanın itməsinə yönələn dəyişiklik. Azərbaycan dilində adətən sözün sonuna getdikcə, xüsusən də, çoxhecalı sözlərdə dodaqlanmanın itməsi özünü bariz şəkildə göstərir. Məs.: Azərb. d. /quzu/, /sürü/, /gülümsündü/, /süründü/, /büründü/ kimi sözlərdə /u/ və /ü/ saitləri /i/ və /ı/ saitləri ilə əvəz olunur. Məs.: /quzi/, /süri/, /gülümsündi/, /süründi/ və s.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 136.

ДИСЛАЛИЯ - alm. Dislalie (f), ing. dislalia /dɪs'leɪliə/, fr. dislalie, azərb. kəkələmə. - Uşaqlarda rəvan tələffüzdən yayınma. Heca və səslərin «yeyilməsi». Böyük miqdarda səslərdən tutmuş (çoxşaxəli kəkələmə) anlaşılmazlıqlara qədər (universal kəkələmə) olan kəkələmə. Xüsusi forması kimi paralaliya mövcuddur. Məs.: alm. d. /Papa, tansu ma tomm// (/Papa, kannst du mal kommen// (Papa, sən bura gələ bilərsən?)). Burada /t/ samiti /k/ əvəzinə işlənib.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 347.

ДИССИМИЛЯЦИЯ (РАСПОДОБЛЕНИЕ) - alm. Dissmilation (f),

Entähnlichung (f), ing. dissimilation /dɪsɪmjʊ'leɪʃ(ə)n/, fr. dissimilation, azərb. fərqləşmə dissimilasiya. - Klassik fonetikada iki eyni və ya oxşar səslərdən birinin digər səslə əvəz olunmasını göstərmək üçün işlənən termindir. Dissimilasiya (fərqləşmə) elə bir dil hadisəsidir ki, elə bir fonetik hadisədir

ki, bu zaman eyni və yaxud bir-birinə yaxın məxrəci olan samitlərdən biri digərinə təsir edərək, onu öz məxrəcindən uzaqlaşdırır. Fərqləşmə hadisəsinin Azərbaycan dilində iki növü var: irəli və geri fərqləşmə. Onlardan yalnız birincisi dilimiz üçün səciyyəvi hesab olunur: Məs.: Azərb. d.: /qararmaq←qaralmaq/, /sararmaq←saralmaq/, /hammal←hambal/ və s.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi, Bakı, 1984, s. 224.

ДИССИМИЛЯЦИЯ ГРАФИЧЕСКАЯ - alm. graphische Dissimilation

(f), Entähnlichung (f), ing. graphic dissimilation /'gr³/fık d₁sımjʊ'leɪf(ə)n/, fr. dissimilation graphique, azərb. qrafik fərqləşmə. - Yazıda öz əksini tapmış səs fərqləşməsi. Məs.: orta alman dilində «zehs» (altı) sözü yeni alman dilində «sechs» /*ˈzɛks/ kimi yazılır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 66.

ДИССИМИЛЯЦИЯ ДИСТАКТНАЯ - alm. Distanzdissimilation (f),

Entähnlichung (f), ing. distant dissimilation /'dɪst(ə)nt d₁sımjʊ'leɪf(ə)n/, fr. dissimilation distante, azərb. məsafəli, aralı fərqləşmə. – Klassik fonetikada digər səslərə parçalanmış, bölünmüş (buraya müxtəlif hecalara aid olan səslərin fərqləşməsi də aiddir) səs fərqləşməsi. Məs.: alm. d. «Balbier» (dəllək) «Barbier» (dialekt sözü) əvəzinə.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 66.

ДИССИМИЛЯЦИЯ КОНТАКТНАЯ - alm. Kontaktdissimilation (f),

Nahdissimilation (f), ing. contact dissimilation /'kɔnt5kt d₁sımjʊ'leɪf(ə)n/, fr. dissimilation de contact, azərb. kontakt (yanaşı) fərqləşmə. - Klassik fonetikada söz daxilində yanaşı gələn səslərin fərqləşməyə uğraması. Məs.: Azərb. d. /tranvay/ /tramvay/ əvəzinə.

A.Axundov. Göstərilən əsər, s. 225.

ДИСТАНТНЫЙ (ДИСТАКТНЫЙ) - alm. distant, ing. distant

/'dɪst(ə)nt/, fr. distant, azərb. distant. – Mürəkkəb fellərin tərkib hissələrinin və ya ayrılan ön şəkilçilərin fel kökündən ayrılıb müəyyən məsafədə yerləşməsi. Dilimizdə isimlər miqdar sayları ilə distant vəziyyətdə olur. Məs.: Azərb. d. /iki nəfər adam/, /bir stəkan çay/, /iki qəlib sabun/, /üç ədəd kitab/; alm. d. /eine schöne Frau/ (gözəl qadın), /Er prüft diesen Studenten nach/ (O, bu tələbələri imtahan edir), /Er lernt meine Schwester kennen/ (O, bacımla tanış olur) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 66.

ДИСТИНКТИВНЫЙ - alm. distinktiv, ing. distinctive /dɪs'tɪŋktɪv/, fr.

distinctif, azərb. distinktiv. - Bu dil vahidinin elə bir xüsusiyyətidir ki, o, bu səs keyfiyyətinə görə sözləri və onların formalarını fərqləndirir, yəni distinktiv funksiya yerinə yetirir. Bu o deməkdir ki, onlar ayrılıqda mənə

daşıyan vahidləri bir-birindən fərqləndirir. Məs.: Azərb. d. /o-i/ qarşılaşmaları fonolojidir (distinktivdir). Müq. et: /ot-it/, /don-din/ və s. Ancaq alman dilində dilönu «r» ilə dilçək «R» qarşılaşmaları qeyri-relevantdır, çünki alman dilində elə bir söz cütü yoxdur ki, onlar bir-birindən bu səs qarşılaşmaları ilə fərqlənsin.

Hər bir dil vahidi distinktiv funksiya yerinə yetirən səs keyfiyyətinə malik olmalıdır, əks-təqdirdə bu dil vahidləri başqalarından fərqlənməz. Ayrı-ayrı dil vahidlərinin bir-birindən fərqləndirilməsi müstəsna dərəcədə distinktiv funksiya daşıyan səs keyfiyyətlərinə əsaslanır. Fərqləndirmə anlayışı qarşılaşma, oppozisiya anlayışını tələb edir. Səs keyfiyyəti yalnız o zaman distinktiv funksiya daşıyır ki, o, səs oppozisiyasının üzvü olsun.

N.S.Trubetskoydan sonra strukturalistlər fonemi «distinktiv əlamətlərin dəsti» kimi götürürlər. Onlar 12 distinktiv əlamət müəyyənləşdirirlər. Dünya dillərinin fonem sistemlərini bu əlamətlərə görə təhlil edirlər. Onlar spektral təhlilin nəticələrinə söykənirlər. Məs.: Azərb. d. samitlərini cədvəldəki kimi göstərmək olar (bax: cədvəl 2).

Fərqləndirici əlamətlərə görə təhlil strukturalistlərdə və generativistlərdə geniş yayılıb. Bu metod hətta semantik səviyyədə də tətbiq edilir. Bu metodun tənqidilə bağlı bax: Ф.Бейсалов. К критике теории дифференциальных признаков. Материалы Международной конференции, БСУ, Баку, 2005, s. 30-32 .

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001, s. 39-40; Ф.Бейсалов. Проблемы варьирования фонем в современной фонологии. ВЯ., М., 1990, ¹ 3.

ДИСТРИБУТИВНЫЙ - alm. distributiv, ing. distributive /dis'tribju:tiv/, fr. distributif, azərb. distributiv. - Dil vahidlərinin paylanmasına söykənən metod.

Вах: Дистрибуция →.

ДИСТРИБУЦИЯ (РАСПРЕДЕЛЕНИЕ) - alm. Distribution (f), ing. distribution /'distri'bju:ʃən/, fr. distribution, azərb. distribusiya. – «Müəyyən edilən əlamətlər və ya vahidlər əhatəsinin məcmusu. Amerika dilçiliyində bu metod dil vahidlərinin müəyyənləşdirilməsində və təhlilində həlledici amildir. Dilin hər hansı elementinin (fonem, morfem, leksem və s.) distribusiyası onun işləmə bildiyi bütün mövqe və əhatələrin məcmusu olub, adətən bu vahidin işlənmədiyi bütün mövqe və əhatələrə qarşı qoyulur. Distribusiyanı dilçiliyə riyaziyyatdan Amerika deskriptivisti Z.Hərris gətirmişdir. Distributiv istiqamətin banisi sayılan Z.Hərris dil vahidlərini onların paylanması və əhatəsi qaydalarını öyrənməklə müəyyənləşdirir. Dilin fonemləri və morfemləri mənə fərqləndirə bilmələrinə görə deyil,

Cədvəl 2. Azərbaycan dili fonemlərinin dixotomik əlamətlərə görə təsviri

	fonemlər əlamətlər	a	o	u	ı	e	ə	o	ö	ü	i	b	p	D	v	f	m	n	z	s	ş	n	ɲ	r	l	j	k	g	κ	x	h	ʒ	ɣ	ħ	t
1	saitlilik/q. saitlilik	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
2	samitlilik/q. samitlilik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3	fasiləli/fasiləsiz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	0	0	
4	xirtək/q.xirtək	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
5	kəskin/q.kəskin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
6	çingilti/kar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	
7	kompakt/diffuz	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8	aşağı/yuxarı	+	+	+	0	0	+	+	0	0	0	+	+	0	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	0	0	0	0	0	
9	bemol/sadə	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
10	diez/sadə	0	0	0	0	+	0	0	+	+	+	0	0	+	0	0	0	0	+	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	
11	gərgin/q.gərgin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	0	0	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
12	ağız/burun	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

- 1) tədqiqatın ilkin mərhələsində ən kiçik dil vahidləri aşkar edilməli və danışq axınından ayrılmalıdır;
- 2) ayrılmış vahidlər müəyyən fonem və morphem qruplarında ümumiləşdirilməlidir, yəni onların dildə paylanması aşkar edilməlidir;

- 3) distributiv təhlil nəticəsində müəyyən edilmiş qrupların hər biri öz çərçivəsində geniş təsvir olunmalıdır.

Distribusiya substitsiya yolu ilə açılır. Məs.: /dəng/ və /zəng/ sözlərində /d/ və /z/ samitləri bir-birini əvəz etməklə yeni vahidlərin yaranmasına səbəb olur. Z.Hərrisin təklif etdiyi təhlil üsulunun zəif cəhəti ondadır ki, o, mənanı nəzərə almır və bütün təhlil xüsusiyyətlərini əhatə edir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 30.

ДИСТРИБУЦИЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНАЯ - alm. komplementäre

Distribution (f), ing. additional distribution /ə'dɪʃənəl ˌdɪstrɪ'bjuːʃən/, fr. distribution complémentaire, (supplémentaire) azərb. əlavə distribusiya. – Dil sistemində vahidlərin bir-birini qarşılıqlı surətdə istisna etməsindən ibarət olan distribusiya. Bu prinsipə görə, bir-birini eyni mövqedə istisna edən səslər eyni bir fonemin variantları (allfonları) ola bilərlər. Bu prinsip L.Blumfeld və onun davamçıları tərəfindən konkret bir dilin fonem tərkibini müəyyənləşdirərkən istifadə olunan əsas metodlardan biridir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 152.

ДИСТРИБУЦИЯ КОНТРАСТИРУЮЩАЯ (КОНТРАСТИРУЮЩЕЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ) - alm. kontraste Distribution (f), ing.

contractive distribution /kən'trɪktɪv ˌdɪstrɪ'bjuːʃ(ə)n/, fr. distribution tranchant, azərb. kontrastiv distribusiya. - İki və daha çox dil vahilinin bir mövqedə işlənilib müxtəlif məzmun bildirməsi. Kontrastiv distribusiyanı fərqləndirərkən əvvəlcə fonoloji və morfoloji vahidləri müəyyənləşdirmək, sonra onların distribusiyasını öyrənmək zəruridir. Məs.: Azərb d. /məktəbə getmək/ və /məktəbdən getmək/ tərkiblərində /-ə/ və /-dən/ morfemləri kontrast distribusiyaya misal ola bilər.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 242; J.Lyons. Einführung in die moderne Linguistik. München, 1995.

ДИСФАЗИЯ – alm. Disphasie (f), ing. dysphasia /dis'feɪz/, fr. disphasie, azərb. disfaziya. – Neyrolinqvistikada həm afaziyanın sinonimi, həm də disfaziyanın inkişafını bildirən qısaltma.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 329-348.

ДИСФЕМИЗМ (ДЕФЕМИЗМ, КАКОФЕМИЗМ) - alm.

Disphemismus (m), ing. disphemism /dis'femɪzəm/, dispheme /dɪ'sfi:m/, fr. disphémisme, azərb. disfemizm. - Müəyyən kontekstdə hər hansı bir əşyanın təbii adının nisbətən kobud, qaba, vulqar söz və ifadələrlə əvəz edilməsi. Məs.: Azərb. d. /onun başı/ əvəzinə /onun kəlləsi/, /onun evi/ əvəzinə /onun xarabası/; ing. d. /fatheaded/əvəzinə /stupid/, /his head/ əvəzinə /his skull/, /One might also call it the fatheaded type/ əvəzinə /həmçinin kimsə bunu ağılsız adlandırırsa bilər/, /The who belong to what one might call the dreamer type/ (Belə adamları da xəyalpərvər adlandırırsan bilər). və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 137.

ДИСФОНИЯ – alm. Disphonie (f), ing. disphonia /dis'fəuniə/, fr. disphonie, azərb. disfoniya. – Fonotriyada bir sıra səs pozuntuları, xirtdəyin soyuqlaması nəticəsində xəstələnmədə baş verən pozuntular.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 329-348.

ДИТТОЛОГИЯ - alm. Dittologie (f), ing. dittology /di'tɒlədʒi/, fr. dittologie, azərb. dittologiya. - Söz və hecanın təsadüfən qoşalaşması və ya təsadüfən təkrar edilməsi. Məs.: Azərb. d. /Tərtər/, /xaşxaş/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 91.

ДИФТОНГ (ДВУГЛАСНЫЙ) - alm. Diphthong (m), ing. diphtong /'dɪfθɔŋ/, fr. diphtongue, azərb. diftonq. – Bir morfem tərkibində tələffüzü zamanı danışq üzləri elə hərəkət edirlər ki, iki cür səs eşidilir. Diftonqlar monofonem səslərdir, yəni əsl diftonqların komponentləri arasından morfoloji sərhəd keçmir. Komponentlər arasındakı əlaqəyə görə diftonqlar iki yerə bölünür: 1) enən diftonqlar. Məs.: alm. d. /a_o/, /a_i/, /ɔ_ø/ diftonqları bu cürdür ɔ; 2) fransız dilində diftonq qalxandır /a_o/, məs.: bois – (meis) ɔ; 3) eyni dərəcəli diftonqlar. Məs.: uyğur dilində /ɔ ɔ/. Azərbaycan dilində diftonqlar yoxdur, lakin diftonqa bənzər səslər vardır ki, bunlara diftonqoidlər deyirlər. Məs.: /do^uʃan/, /do^uğa/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 141-143; A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984. s. 237.

ДИФТОНГ ВОСХОДЯЩИЙ - alm. steigender Diphthong (m), ing. rising diphthong /raɪzɪŋ 'dɪfθɔŋ/, fr. diphtongue ascendante, azərb. qalxan diftonq. - Tərkibindəki səslərdən ikincisi heca əmələ gətirən diftonq. Məs.: əgər birinci komponent zəif, vurğusuz və enən tonla tələffüz olunur və hecanın özəyini əmələ gətirmirsə, ikinci isə qüvvətli, qalxan tonla tələffüz olunur və hecanın özəyini təşkil edir, belə diftonqa qalxan diftonq deyilir. Məs.: fr. d. /rɔi/ (Kral).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 65.

ДИФТОНГ ИСТИННЫЙ (ДИФТОНГ ПРАВИЛЬНЫЙ) - alm. echter Diphthong (m), ing. real (full) diphtong (correct diphtong) /'rɪəl 'dɪfθɔŋ/, /kə'rekt 'dɪfθɔŋ/, fr. vraie diphtongue, azərb. həqiqi diftonq. - „Komponentləri (tərəfləri) arasından morfoloji sərhəd keçməyən diftonq növü. Bu o deməkdir ki, alm. d. /a_o/ həmişə bir morfem və bir heca daxilində gəlir. Elə hal yoxdur ki, /a_o/ /a_e/ və /ɔ_ø/ diftonqlarının

birinci komponenti morfe qovuşğunun bir tərəfində, ikinci komponenti isə o biri tərəfində gəlsin. Ona görə də bunlara həqiqi diftonq deyilir“.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 96.

ДИФТОНГ ЛОЖНЫЙ - alm. falscher, unwahrer Diphthong (m), ing. wrong /rɔŋ/, false diphthong /'fɔ:ls 'dɪfθɔŋ/, fr. diphtongue fausse, azərb. yalançı diftonq. - „Həqiqi diftonqlardan fərqli olaraq, bəzi dillərdə yalançı diftonqlara da rast gəlmək olur. Bu zaman əsasən saitlə /j/ birləşir və ilk baxışdan diftonq təəssüratı yaradır. Amma bu sözlər öz formasını dəyişərkən, hal şəkilçisi qəbul edərkən sait ayrılır və /j/ sonrakı hecaya qoşulur. Məs.: Azərb. d. /ay→a-ya/, /say→sa-ya/, /yay→ya-ya/, /lay→la-ya/ və s. Morfoloji cəhətdən bölünməzlik də Azərbaycan dilindəki «a-j» birləşməsinə xas deyil, çünki onlar iki fonemin birləşməsindən ibarətdir. Ona görə bunlara yalançı diftonq deyilir“.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 96.

ДИФТОНГ НИСХОДЯЩИЙ (ДИФТОНГ ПАДАЮЩИЙ) - alm.

fallender Diphthong (m), ing. falling diphthong /'fɔ:lɪŋ 'dɪfθɔŋ/, fr. diphtongue descendante (décroissante), azərb. enən diftong. - Əgər diftonqun birinci komponenti güclü tələffüz olunur və hecanın nüvəsini təşkil edirsə, ikinci komponenti isə zəif, enən tonla deyilirsə bunlara enən diftonqlar deyilir. Alman dilindəki /a_e/, /a_o/ və /ɔ_Ø/ diftonqları məhz enən diftonqlardır, çünki birinci komponent güclü, ikinci isə enən tonla tələffüz olunur. Nəhayət, birinci komponent həmişə hecanın nüvəsini təşkil edir: /a_e/, /a_o/, /ɔθ/.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 96.

ДИФТОНГИЗАЦИЯ - alm. Diphthongierung (f), ing. diphthongization /'dɪf46ŋɪ'zeɪʃən/, fr. diphtongaison, azərb. diftonqlaşma. - Saitdə baş verən keyfiyyət dəyişməsi nəticəsində yaranan diftonqlaşma. Məs.: A.Axundovun (1932) fikrincə, Azərbaycan dilində diftonqlaşma /ö/ və /o/ saitlərindən sonra gələn /v/ samitinin söz ortasında işlənərkən öz samitlik keyfiyyətini tamamilə itirib, saitləşməsi ilə bağlıdır. /v/ samitinin saitləşməsi nəticəsində Azərbaycan dilində iki diftonq, daha doğrusu, diftonqoid yaranır; başqa sözlə, diftonqlaşma hadisəsi baş verir. Məs.: Azərb. d. /dovşan→do_uşan/, /qaşov→qaşo_u/ və s.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı-1984, s. 237.

Ancaq əsl diftonqlaşma orta alman dilindən müasir alman dilinə keçid dövründə /ī/ və /ū/ uzun saitlərinin müvafiq olaraq /a_e/ və /a_o/ diftonqlarına keçməsi sayıla bilər. Müq. et: /zīt/ (vaxt) → /Zeit/ (vaxt, zaman), /hūs/ → /Haus/ (ev) və s.

ДИФТОНГОИД - alm. Diphthongoid (n), ing. diphthongoid /ˈdɪf46ŋɡɔɪd/, fr. diphtongoïde, azərb. diftonqoid. - Diftonqoidlər elə saitlər hesab olunur ki, tələffüzü zamanı başlanğıcında, yaxud da sonluğunda adətən tələffüz məxrəcinə görə ona yaxın olan yarımşəşə saitlə müşayiət olunur. Diftonqoidləri diftonqlardan fərqləndirən əsas cəhət odur ki, diftonqlar iki saitin bir bütöv kimi bir vurğu ilə tələffüz olunmasıdır. Məs.: Müasir rus dilində /o/ saitin əvvəlində u-şəkilli yarımşəşə qalın saitə qovuşan saitin zəif tələffüzündən yaranır və onların komponentləri morfoloji sərhədlə ayrılır. Məs.: /ток/ sözündə /o/-dan əvvəl /t̪/ tələffüz olunur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları, Bakı, 2005, s. 143.

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ (ДИСТИНКТИВНЫЙ, РАЗЛИЧИТЕЛЬНЫЙ) - alm. differential, distinktiv, ing. differential /ˌdɪfəˈrenʃ(ə)l/, distinctive /disˈtɪŋktɪv/, fr. différentiel (distinctif), azərb. differensial, fərqləndirici. – Minimum bir cüt fonemi fərqləndirən əlamət. Məs.: /t/ # /d/. Lakin N.S.Trubetskoy və onun davamçıları fərqləndirici əlaməti məna ilə bağlayırlar. „Fonemi əmələ gətirən iki əsas xüsusiyyətdən biridir. Bu o deməkdir ki, differensial əlamət məna daşıyan dil vahidlərini bir-birindən fərqləndirməyə xidmət edir. Hər bir dil vahidi differensial funksiya yerinə yetirən səs keyfiyyətinə malik olmalıdır, əks təqdirdə, bu dil vahidləri bir-birindən fərqlənməz». Məs: Azərb. d. /at-it-ot-ət/ və s.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər, s.38.

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ ПРИЗНАК - alm. distinktives Merkmal (n), ing. differential mark /ˌdɪfəˈrenʃ(ə)l mɑ:k/, sign /saɪn/, distinctive feature /disˈtɪŋktɪv fɪ:tʃə/, fr. signe différentiel, azərb. fərqləndirici (differensial) əlamət. – Praqa dilçilik məktəbində dil vahidinin fonoloji funksiyasının əsaslandığı element və elementlərin məcmusu. Fonem differensial əlamətlər toplusu kimi götürülür və bu əlamətlər binar (ikili) qarşılaşmalar əsasında müəyyən edilir. Dilçilikdə fonemin differensial əlamətləri irrelevant əlamətlərinə qarşı qoyulur. Məs.: /düz/ sözündə /d/ samiti dilönü, cingiltili, kipləşən-partlayışlı samitdir. Bu əlamətlər relevant əlamətlər hesab edilir, çünki birinciyə görə o, qeyri-dilönü /b, g/, ikinciye görə /t/, üçüncüyə görə isə /z/ samitinə qarşı qoyulur. Ancaq bu sözdə /d/ samitinin [d°] kimi dodaqlanan tələffüz olunması bunun irrelevant əlamətidir, çünki Azərbaycan dili samitlər sistemində dodaq /d°/ və qeyri-dodaq /d/ samitlərinin qarşılaşması yoxdur. Ona görə də biz fonemi həm relevant, həm də qeyri-relevant əlamətlərin məcmusu kimi dəyərləndiririk.

Ф.Вейсалов. Проблемы варьирования фонем в современной фонологии. ВЯ., 1990, ¹ 3, s. 70-80.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКАЯ - alm. grammatikalische Differenzierung (f), ing. grammatical differentiation /grə'm5tɪkəl

,dɪfərənʃi'eɪʃən/, fr. différenciation grammaticale, azərb. qrammatik differensiasiya. – Dil vahidlərinin formal fərqlənməsi. Məs.: alm. d. 1-ci şəxs təkdə /e/, 2-ci şəxs təkdə /(e) st/ və 3-cü şəxs təkdə /(e) t/ şəkilçilərilə fərqlənir.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ МАКСИМАЛЬНОЙ ПОЗИЦИЯ - alm.

Stellung der maximalen Unterscheidung (f), ing. position of maximum

differentiation /pə'zɪʃən əv 'm5ksɪmə ,dɪfərənʃi'eɪʃən/, fr. position de la différenciation maximale, azərb. maksimum fərqləndirmə mövqeyi. – Kəmiyyət və keyfiyyətə görə maksimum fərqlənən mövqe. Bu ya fonemin müstəqil işlənməsidir, ya da vurğulu mövqedə gəlməsidir. Məs.: rus d. /a, o, b, c/ sözləri bu cür keyfiyyətə malikdir. Azərb. d. /o/ /O gəlir/ cümləsində və ya saitin vurğulu hecadə işlənməsi, samitin isə vurğulu saitdən əvvəl gəlməsi kəmiyyət və keyfiyyətə onun daha dolğun olması deməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Moskva fonoloji məktəbi /MFM/ dilin fonoloji təhlilində zəif və qüvvətli mövqe anlayışlarından istifadə edir və siqnifaktiv güclü mövqedə gələn səsi fonem hesab edirlər. Digər hallarda isə fonemdən söhbət gedə bilməz.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.198-204.

ДИФФЕРЕНЦИРУЮЩИЙ ПРИНЦИП ОРФОГРАФИИ - alm.

differenzierender Grundsatz der Orthographie (m), ing. differentiative

principle of orthography /,dɪfə'rentətɪv 'prɪnsəpl əv ɔ:'θgrəfi/, symbolic

principles of orthography /'sɪmbəlɪk 'prɪnsəplz əv ɔ:'θgrəfi/, fr. principe

différentiel de l'orthographe, azərb. fərqləndirici orfoqrafiya prinsipi. -

Yazıda ayrı-ayrı fonemlər üçün diskret işarələrdən istifadə prinsipi.

Fonoqrafik yazı prinsipi. Azərbaycan dilinin yazı sistemi daha mükəmməl və daha fonolojidir, çünki burada diqraflardan və kombinasiyalardan demək olar ki, istifadə olunmur. Məs.: Azərb. d. /g/ və /ğ/, /o/ və /ö/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 87.

ДИФFUЗНЫЙ - alm. diffus, ing. diffusive /dɪ'fju:sɪv/, fr. diffusif, azərb.

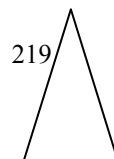
diffuz. - Dil səslərinin rezonans xüsusiyyətlərindən biridir. «Diffuzlarda

kompaktlardan fərqli olaraq bir və ya bir neçə dağınıq formant sahəsi olur.

Artikulyator baxımdan diffuzlarda rezonator kiçilir, ya ağız boşluğunun qabaq hissəsində, ya da onun arxasında daralma müşahidə olunur. Universal ikili qarşılaşma sistemində diffuz əlamətlər kompakt əlamətlərə qarşı qoyulur».

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 42.

Diffuz i

kompakt a o

Diffuz səslərdə F_1 və F_{II} arasındakı məsafə çoxdur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005. s. 146.

ДИХОТОМИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП - alm. dichotomischer Grundsatz

(m), dichotomisches Prinzip (n), ing. dichotomous principle /daɪkɔ:təmɔs 'prɪnsəpl/, binary principle /'bainəri 'prɪnsəpl/, fr. principe dichotomique, azərb. ikili qarşılaşma prinsipi. – «Bu prinsip ilk dəfə R.Yakobson və onun həmkarları (M.Halle, Q.Fant) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onlar öz əsərlərində «sübut etmək istəyirlər ki, bütün dillərin fonem tərkibini akustik əlamətlərdən çıxış edərək təsnif etmək olar. Bu təsnif fərqləndirici əlamətlərin ikili (dixotomik və ya binar) prinsirinə əsaslanır. Onlar ümumiyyətlə 12 fərqləndirici əlamət mövcud olduğu prinsipini irəli sürmüşlər və qeyd etmişlər ki, elə dil ola bilər ki, orada bu əlamətlərin heç də hamısı iştirak etməsin. Həmin müəlliflərə görə, fonem diferensial əlamətlər məcmusudur».

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 40.

ДЛИТЕЛЬНОСТЬ - alm. Länge (f), ing. duration /dju(ə)'reɪʃ(ə)n/, length /leŋθ/, fr. durée, longueur, azərb. uzunluq. – Bu, dil vahidinin tələffüzü üçün tələb olunan obyektiv zamandır. Tədqiqatlar göstərir ki, bir saniyədə 5/6 heca, bir dəqiqədə isə 300 heca tələffüz etmək olar.

A.Digester. Phonetik und Phonologie des Englischen. Paderborn, 1978, s. 3.

ДЛИТЕЛЬНОСТЬ АБСОЛЮТНАЯ - alm. absolute Länge (f), Dauer (f),

ing. absolute length (duration) /'ʌbsəlu:t leŋθ/djuə'reɪʃən/, fr. durée absolue, azərb. mütləq uzunluq. - Danışq tempi ilə müəyyənləşdirilən uzunluq. Danışq aktında hər bir dil vahidinin tələffüzünə sərf olunan obyektiv vaxt.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980.

ДЛИТЕЛЬНОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНАЯ - alm. relative Länge (f),

Dauer (f), ing. relative duration /'relətɪv dju(ə)'reɪʃ(ə)n/, fr. durée relative, azərb. nisbi uzunluq. - Konkret danışq tempilə deyil, dil vahidinin qarşılıqlı nisbətdə olan uzunluğu. Məs.: alm. d. /i:/ saiti qısa /i/-dən mütləq mənada uzundur. Ancaq danışq aktında o, eyni mövqedə heç zaman /i/-dən qısa ola bilməz. Ancaq danışq aktında onun uzunluğu müxtəlif cür ola bilər.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980.

ДЛИТЕЛЬНЫЙ - alm. lang, dauern, ing. durational, long

/dʒuə'reɪʃən(ə)l/ɫɔŋ/, fr. long, de longue durée azərb. uzun. - Eyni qanışıq tempində qısa səslərlə müqayisədə böyük uzunluğa malik olan. Məs.: /i:/ # /i/; /o:/ # /6/ və s. Alman dilində /a:/ -dan başqa bütün qapalı saitlər, həm də uzundurlar.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980.

ДОГОН - alm. Dogon (n), ing. Dogon /'dəʊgɔn/, fr. Dogon, azərb. doqon dili. – Gur dillərindən biridir. Əsasən Malidə, həmçinin Burkino-Fasoda da yayılmışdır. Daşıyıcılarının ümumi sayı 600 minə yaxındır. Tomo, kan, damsay, toro və s. kimi dialektlərə bölünür. Aqqlütinativ dil tipinə aiddir. Yazısız dildir.

G.Calame-Griaule. Dictionaire Dogon, 1968.

ДОГРАММАТИЧЕСКИЙ - alm. vorgrammatisch, ing. pregrammatical /pre'grɪmætɪkəl/, fr. prégrammatical, azərb. qrammatikayaqədərki dövr. – Dilin təsvirində anlayışlar və üsulların yaranmasınaqədərki dövr. Adətən elmi qrammatikanın yaranmasını Por-Royalda 1660-cı ildə çap olunmuş «Grammaire generale et raisonnee» kitabını hesab edirlər.

Ə.Rəcəbli. Dilçilik tarixi. Bakı, 1962.

ДОИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА - alm. prähistorische, vorgeschichtliche Entwicklung der Sprache (f), ing. prehistoric development of language /pre'his'tɔrɪk dɪ'veləpmənt əv 'ɪŋgwɪdʒ/, fr. développement préhistorique du langage, azərb. dilin tarixəqədərki inkişafı. - Dilin yazılı abidələrdə əks olunan dövrlərə qədərki mərhələsi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 46.

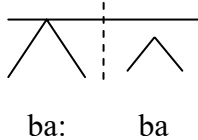
ДОЛГАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Dolganisch (n), ing. Dolgan language /dɔ:lgɔn 'ɪŋgwɪdʒ/, fr. langue dolgane, azərb. dolqan dili. – Türk dillərindən biridir. Taymır vilayətinin Dudin və Xatanq bölgələrində yayılmışdır. 5 minə qədər daşıyıcısı vardır. Noril, pasin, avam, xatanq və poriqay dialektlərinə bölünür.

О.Б.Долгих. Происхождение долган. «Сибирский этнографический сборники», т. 5, М., 1963.

ДОЛГИЙ ГЛАСНЫЙ - alm. langer Vokal (m), Langvokal (m) ing. long vowel /ɫɔŋ 'vau(ə)l/, fr. voyelle longue, azərb. uzun sait. - Eyni danışiq tempində qısa saitlə müqayisədə uzun tələffüz edilən sait. İng. d. D.Counz 5 uzun sait olduğunu (/i:, a:, 6:, u:, ə:/), P.Leydfoget isə uzun sait olmadığını iddia edirlər. Alm. d. isə Şerba məktəbi 7 uzun sait (/a:, o:, u:, Ø:, e:, i:, y:/) olduğunu göstərir.

A.Digester. Phonetik und Phonologie des Englischen. Paderborn, 1978, s. 22;
F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980, s. 124.

ДОЛГИЙ СЛОГ (ДВОЙНОЙ СОГЛАСНЫЙ) - alm. lange Silbe (f),
ing. long syllable /lɒŋ 'sɪləbl/, fr. syllabe longue, azərb. uzun heca. – Uzun
tələffüz olunan heca. Məs.: rus d. vurğulu heca. Vurğudakı sait daha uzun,
daha yüksək və güclü deyilir. Müq. et: rus d. /bá:ba/

ДОЛГИЙ СОГЛАСНЫЙ (ДВОЙНОЙ СОГЛАСНЫЙ) – Вах:
Геминация ←.

ДОЛГОТА - alm. Dauer (f), Länge (f), ing. length /leŋθ/, fr. longueur,
azərb. uzunluq. - Səsin tələffüzündə zamanca davamlılıq.

Вах: Долгий гласный ←.

ДОЛГОТА КОМБИНАТОРНАЯ - alm. kombinatorische Dauer (f),
Länge (f), ing. combinatory length /kəmˌbainə'təri leŋθ/, fr. longueur
combinatoire, azərb. kombinator uzunluq. - Fonoloji cəhətdən relevant
olmayan, lakin qonşu fonemlərin təsirlə yaranan uzunluq. Məs.: alm. d. /R/
samitindən əvvəl sait uzun tələffüz olunur. Müq. et: /ʃva:Rts/ (qara) və s.
F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980, s. 132.

ДОЛГОТА ПО ПОЛОЖЕНИЮ - alm. Positionsdauer, (Länge) (f), ing.
positional length /pə'ziʃən(ə)l leŋθ/, fr. longueur par la position, azərb.
mövqeyinə görə uzunluq. – Mövqedən asılı olaraq sait uzun tələffüz oluna
bilər. Məs.: Azərb. d. alınma sözlərdə birinci hecəda sait uzun tələffüz
olunur. Müq. et: /a'lim/, /ə'la/, /a'dət/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 129-141.

ДОЛГОТА ПО ПРИРОДЕ - alm. natürliche Dauer, (Länge) (f), ing.
length by nature /leŋθ baɪ 'neɪtʃə/, fr. longueur par la nature, azərb. təbiətinə
görə uzunluq. – Bəzi dillərdə saitlər uzunluğa və qısalığa görə fonoloji
qarşılaşma yaradırlar. Məs.: alm. d.

Saitlər		uzun: /a:, o:, u:, ø:, e:, y:, i: /
		qısa: /a, ɒ, ɔ, oe, ε, ʏ, ɪ /

F.J.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004, s. 115.

ДОЛГОТА ЭМФАТИЧЕСКАЯ - alm. emphatische Dauer (f), ing. emphatic length /ɪm'fætɪk leŋθ/, fr. longueur emphatique, azərb. emfatik uzunluq. - Danışiq prosesində səsə müəyyən effekt yaratması üçün ixtiyari şəkildə uzadılması. Bu uzanma müxtəlif üslubi funksiya daşıyır. Məs.:

Azərb. d. biz deyirik: /ʃS:ənʃ/, /ʃS:ən məni udarsa:a:nʃ/ və s. Burada samitin və saitin uzanması danışanın hiss-həyəcanını, təəccübünü daha canlı şəkildə ifadə edir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.203.

ДОЛГОТА ЭТИМОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. etymologische Dauer (f), ing. etymological length /,etɪmə'lɒdʒɪk(ə)l leŋθ/, fr. longueur étymologique, azərb. etimoloji uzunluq. – Saitlərin etimoloji uzunluğu. Alm. d. /ga:mə/ sözündə uzun /a:/ deyilirdi. Unifikasiya nəticəsində [ə] düşdü və birinci heca oldu qapalı. Ancaq sözdəki /a:/ saitin etimoloji uzunluğu qaldı. Hazırda /Bräutigam/ (nişanlı) sözündə son hecadakı /a:/ saiti öz etimoloji uzunluğunu qoruyub saxlayıb.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980, s. 203.

ДОЛГОТНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. quantitative Betonung (f), ing.

quantitative accent /'kwɒntətɪv ʃksent/, longitudinal accent /,lɒŋdʒɪ'tju:dɪnl ʃksent/, fr. accentuation, azərb. uzun (kəmiyyət) vurğu (su). - Saitin uzanması ilə səciyyələnen vurğu növü. Məs.: rus dilində, çex dilində. Rus d. vurğulu sait vurğusuz saitdən təxminən 1,5 dəfə uzundur.

Л.В.Златоустова. Фонетическая структура слова в потоке речи. Казань, 1962.

ДОМИНАНТА СЕМАНТИЧЕСКАЯ - alm. semantische Dominanz (f),

semantic dominant /sɪ'mæntɪk 'dɒmɪnənt/, fr. dominante sémantique, azərb. semantik dominantlıq. - Sinonimik cərgədə əsas məna daşıyıcısı keyfiyyətində çıxış edən, əlavə oxşar mənaları özünə tabe edən və onlar üzərində üstünlük təşkil edən üzv. Məs.: Azərb. d. /nəm-yaş-höyüş/ cərgəsində /nəm/ dominantlıq təşkil edir.

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 92.

ДОПИСЬМЕННЫЕ ЗНАКИ - alm. vorschriftliche Zeichen (Pl.), ing.

pre-literary symbols /pre'litərəri 'sɪmbəlz/, fr. signes préécritures, azərb. yazıya qədərki işarələr. – Yazının yaranmasına qədər istifadə olunan işarələr.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 64-92.

ДОПОЛНЕНИЕ (ОБЪЕКТ) - alm. Objekt (n), ing. object /'ɒbdʒɪkt/,

objective complement aktiv /'ɒbdʒɪktɪv 'kɒmplɪmənt ʃktɪv/, fr. complément (objet), azərb. tamalmıq. – Mübtəda ilə xəbər arasındakı münasibəti ifadə

edən ikinci dərəcəli cümlə üzvü. Tamamlıq adətən ismin vasitəli halları ilə ifadə olunur. Tamamlığın yeri və halı cümlədə felin valentliyi ilə bağlıdır. Tamamlığın vasitəli (sözönlü, qoşmalı) və vasitəsiz növlərini fərqləndirirlər. Tamamlıq isimlə, tərkiblərlə və budaq cümlələrilə ifadə oluna bilər. Məs.: Azərb. d.

/Mən onu çağırıram// (vasitəsiz);

/Mən ona sarı gedirəm// (vasitəli);

/Mən Londona təhsil almağa getmişdim// (tərkiblə ifadə olunub).

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 99, 208.

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ - alm. komplementär, ing. additional /ə'dɪʃənl/, subsidiary /səb'sɪdjəri/, fr. complétif, azərb. tamamlayan, əlavə. - 1. Səsin əsas tələffüz məxrəcini müşayiət edən, əsas səsə birləşən. Məs.: rus d. samitin tələffüzündə dilin orta hissəsinin sərt damağa doğru qalxması. Müq. et: /t/, ancaq /t'/, /b/, ancaq /b'/ və s.; 2. Müəyyən vahidin əsas semantik xarakteristikasını səciyyələndirən, müşayiət edən. Məs.: Azərb. d. /Mavi göy Xəzərin.../; 3. Sintaktik səviyyədə əsas üzvün məzmununu dəqiqləşdirən, inkişaf etdirən və ya məhdudlaşdıran üzv. Məs.: /Mən ona – məktəbin direktoruna, dedim ki.../ və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 99, 208.

ДОРСАЛЬНЫЙ - alm. dorsal, ing. dorsal /'dɔ:s(ə)l/, fr. dorsal, azərb. dorsal. - Dil kürəyinin orta hissəsi ilə tələffüz olunan səslər. Azərbaycan dilində samitlər dorsal, ingilis dilində isə apikaldir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 286.

ДОСЛОВНЫЙ ПЕРЕВОД - alm. wörtliche (buchstäbliche) Übersetzung (f), ing. literal translation /'lɪtərəl trʌns'leɪʃən/, fr. traduction littérale, azərb. hərfi tərcümə. - Əcnəbi konstruksiyanı saxlamaq şərti ilə mənbə etimon dil-dəki sözlərin yerinə onların obyekt dilə məxsus ekvivalentlərini tapıb qoymaqla edilən tərcümə. Məs.: rus d. /красная площадь/; Azərb. d. /qırmızı meydan/ kimi tərcümə ediləndə olur hərfi tərcümə.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 286.

ДРАВИДИЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. dravidische Sprachen (Pl.), ing.

Dravidi languages /dra:vɪ:dɪ 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. langues dravides, azərb. dravidi dilləri. – Cənubi Asiya subkontinentində (Hindistan) dillər ailəsi. Əsasən Hindistanın cənub ştatlarında, Pakistan, Əfqanıstan, Şərqi İranda, qismən Şri-Lankada, Hind və Sakit okeanlarındakı adalarda və cənubi Afrikada yayılmışdır. 200 milyona qədər daşıyıcı vardır. Dravid dillərini ərəzi baxımından üç əsas yarımqrupa bölürlər: cənub (tamil, kannada, malaya-

lam, tulu, telequ və s.); mərkəzi (hondi, kui, kolami, parcu); şimali (kurukx, braxui, malto) və s.

Г.А.Зограф. Языки Индии, Пакистана, Цейлона и Непала. М., 1960;
М.С.Андронов. Дравидийские языки. М., 1978.

ДРЕВА ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЕ - alm. genealogischer Baum (m), ing.

genealogical tree /ˈdʒiːnjəˈlɒdʒɪkəl triː/, family tree /ˈfəmi.li triː/ fr. arbre g  n  alogique, azərb. genealoji a  as. - Dil ailələrinin v   qruplarının və ya qollarının a  as   klində əyani təsviri. Bu da sonralar dilçilik tarixinə a  as nəzəriyyəsi kimi daxil olmuşdur. „Dilçilikdə ilk dəfə bu nəzəriyyəni A.  layxer (1821-1868) irəli    r  m  şd  r. A.  layxer bütün dillərin bir ulu dil-dən yarandığını, sonralar qollara bölünərək dil ailələrində c  ml  şdiyini söyləməklə ümumi ulu dili axtarmağa çox vaxt və enerji s  rf etmiş, ulu dildə bir təmsil yaratm  şdır  .

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika v   fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 17.

ДРЕВНЕЕГИПЕТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Alt  gyptisch (n), ing. Old

Egyptian language /  uld   ˈdʒ  pʃ  n   ˈl  ngw  dʒ/, fr. langue d'ancienne   gyptie, azərb. qədim misir (qədim eqipt) dili. – Afraziya dillərinin ayrıca bir qoludur. V əsrə qədər müasir Misir ərazisində fəaliyyət g  st  rmi  şdir, sonrakı dövrlərdə ərəb dili tərəfindən sıxışdırılıb aradan   ıxarılıbm  şdır. İlk yazılı abidil  ri IV-III minilliklərə aiddir.

Н.С.Петровский. Египтский язык. М., 1958.

ДРЕВНЕИНДЕЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Altindisch (n), ing. Old India

language /old   ndj     ˈl  ngw  dʒ/, fr. langue indienne, ancienne, azərb. qədim hind dili. –   imal-qərbi Hindistanı işğal etmiş qədim ariyalıların dili. Qədim hind dilini iki dialektə bölürlər: vedi v   sakskrit dialektləri.

J.Wackernagel. A.Debrunner. Altindische Grammatik. Bd 1-3, Göttingen, 1930.

ДРЕВНЕТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. altt  rkische Sprachen (Pl.), ing.

Old Turkish language /ould   ˈt  :k  f   ˈl  ngw  dʒ  z/, fr. langues turques anciennes, azərb. qədim türk dilləri. – Türk xalqlarının qədim dilləri.   n qədim tarixi abidələrinə Lena çayının sahillərində Volqa v   Dunay   ayla-rının sahillərinə qədər uzanan geniş bir ərazidə rast gəlinir. Qədim tarixi abidələrinə    rqi T  rkistanda Turfan ərazisində də rast gəlinir.

П.М.Мелиоранский. Памятник в честь Гюль-Тегина. СПб, 1899;
С.Е.Малов. Памятники древне-тюркской письменности. М.-Л., 1951.

ДРОБНОЕ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Bruchzahl (f), Bruchnumerales (n),

ing. fractional numeral /ˈfrʌkʃ(  )nl /ˈfr  kʃ  nl/ˈnjuːm(  )r(  )l/, fr. num  ral

fractionnaire, azərb. kəsir sayı. - Kəsir sayı bütövün (tamın) müəyyən bir hissəsini, əşyanın neçədən hər hansı bir hissəsini bildirir. Kəsir saylarında bütövdən müəyyən bir hissə çıxarılır və ya götürülür, yerdə qalan hissə məzmunca nəticə kimi özünü büruzə verir. Məs.: Azərb. d. /almanın $\frac{1}{2}$ hissəsi/, /çörəyin $\frac{1}{4}$ hissəsi/, /əhalinin $\frac{2}{5}$ hissəsi/. Kəsir saylarını öz məzmun və formasına görə 3 yerə ayırmaq olar: adi kəsir sayları, onluq kəsir sayları, kəsir sayları mənalarında işlənən sözlər. Məs.: $\frac{2}{3}$; $\frac{5}{5}$; 0,5; 0,25; yarım, yarı, para, çərək, rüb, faiz və s.

Müasir Azərbaycan dili. II cild, Bakı, 1980, s. 142.

QƏDİM TÜRK RUNİK ƏLİFBASI

Runlar			Runlar		
Orxon	Yenisey	transkripsiya	Orxon	Yenisey	transkripsiya
↵	↵ 5 X	a(ä)	⇒	⇒	m
┆	ℵ	e	)	)	n¹
┆	┆	i ī	𐰢	𐰢 𐰢 𐰢 𐰢	n²
> }	>	o u	┆	┆ 𐰣 𐰣 𐰣	ŋ
𐰢 𐰢	𐰢 𐰢	ö ü	𐰣		n j
D	O O	j¹	3	2 3 3 3	nč nǵ
9 9	P	j²	☺ ☺		nt nd
𐰣 𐰣	𐰣 𐰣 𐰣 𐰣	b¹	1	1	p
𐰣 𐰣	𐰣	b²	𐰢 𐰢	N	q¹
λ	λ	č ğ	𐰣		qī qī
Υ	Υ	č² ğ²	↓	↑	oq uq qo qu
𐰣	𐰣 N	d¹	4	4 4 4	r¹
X	X	d²	𐰢	𐰢	r²
𐰣 𐰣	𐰣 𐰣 𐰣 𐰣	γ¹	4 𐰣	𐰢 N	s¹
𐰣	𐰣 𐰣 𐰣	g²	1	1	s²
𐰣	𐰣 𐰣	k²	𐰢	𐰢 𐰣 𐰣 𐰣	š
𐰢 𐰢	B B	ök ük kō kū	𐰢 𐰢	𐰢	t¹
1	1 𐰣	l¹	hh	hh 𐰣	t²
Y	Y	l²	𐰢 𐰢	𐰣 𐰣 𐰣	z
M		!d lt			

ДРОЖАЩИЙ - alm. vibrierender Laut (m), Zitterlaut (m), ing. vibrate /vai'breit/, shudder /'ʃʌdə/, trilled /trɪld/, fr. tremblant, azərb. titrək. - Tələffüzü zamanı dil ucunun və ya dilçəyin titrəməsilə ritmik şəkildə yaranan sonor samit. Azərbaycan dilinin samitlər sistemində /r/ belə samitlərdəndir. Alm. d. /R/; ing. d. /r/; rus d./r/, /r'/; fr. d. isə /R/ belə samitlərdəndirlər.

F.J.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, s. 20.

ДУАЛИС АНАФОРИЧЕСКИЙ - alm. anaphorischer Dualis (m), ing. anaphoric dual /5nəfɔ:rɪk 'dju:əl/, fr. duel anaphorique (secondaire), azərb. ikili kəmiyyət. - İkili, bəzində söhbət gedən iki predmet mənası bildirən, əvvəllər ikili kəmiyyət formasında işlədilən kəmiyyət forması. Məs.: rus dilində /оба стола/, /оба коня/; alm. d. /beide/; ing. d. /both/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 110.

ДУБИТАТИВ - alm. Dubitativ (m), ing. dubitative mood /'dju:bitətɪv mu:d/, fr. dubitatif, distributif, azərb. dubitativ. – Felin təəccüb, şübhə, çaşqınlıq bildirən lazım forması. Мяс.: Азырб. д. /Ола билсин ки, мян ону эюря билдим/.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 144.

ДУБИТАТИВНЫЙ - alm. dubitativ, ing. dubitative /'dju:bitətɪv/, fr. dubitatif, azərb. dubitativ. - Şübhə, təəccüb, inamsızlıq ifadə etmək üçün işlədilən lazım forması. Məs.: Azərb. d. /ola bilsin ki/, /ola bilər ki/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 144.

ДУБЛЕТ - alm. Dublette (f), Doppelform (f), ing. doublet /'dʌblɪt/, alternative /ɔ:lɪtɜ:nətɪv/, fr. doublet, double, azərb. dublet. - „Diachronik aspektdə söz mənasının dəyişməsilə bağlı olmasa da, dubletlər mənanın verilməsində mühüm rol oynayır. Mənşəyinə görə eyni etimondan olan iki söz fonetik cildinə görə müxtəlif olur. Məs.: latın dilindəki *causa* sözündən törəyən chose - „seç“; cause - „əsas“, (səbəb deməkdir) dubletlərə misal ola bilər.

Göründüyü kimi, sözün fonetik qəlibində baş verən dəyişiklik onun mənasına da təsir etmişdir. Bu sözlərdən chose - ə varis söz (Erbwort) deyilir, çünki o, qədim fr. d. qalmış, lakin fonem tərkibində dəyişiklik baş verməklə öz ilkin şəkildən uzaqlaşmışdır. 2-si isə eyni latın sözündən götürülmüş, əsasən 16-cı əsrdə fransız lüğət fondunu zənginləşdirmək məqsədi güdürdü. Dubletlərdən danışarkən keçmə söz, alınma söz (Lehnwort), ulu dildən bərpa edilən söz (Erbwort) və əcnəbi söz (Fremdwort) məsələlərinə də xüsusi diqqət verilməlidir. Erbwort dilin öz sözüdür, müəyyən dövr ərzində ümumişlək söz kimi kənarda qalır, sonralar yenidən bərpa edilərək ümumişlək sözə çevrilir. Məs.: /Ho:chzi:t/ (toy). Alınma söz bütövlükdə həm

fonetik, həm də semantik baxımdan mənimsənilir (məs.: Kasus), əcnəbi söz isə etimonun əlamətlərini qismən, ya da tam özündə saxlayır (məs.: Chancen və s.)“.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 166.

ДУБЛЕТНАЯ ФОРМА (ДУБЛЕТ) - alm. Dublette (f), Doppelform (f), ing. doublet form /'dʌblɪt fɔ:m/, fr. forme doublée, azərb. dublet (qoşa,cüt) forma. - Müəyyən dil vahidinin fonetik, morfoloji, sintaktik və üslubi variantı. Məs.: alm. d. Sprachwissenschaft– Linguistik.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 92.

ДУНГАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Dunganisch (n), ing. Dungan language /dʌŋɡʁɪn 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue dounghane, azərb. dunqan dili. – Çin-tibet dillərindən biridir. Kazaxstanın, Qırğızstanın və Özbəkistanın bəzi bölgələrində yayılmışdır. Keçmiş sovetlər ittifaqında bu dildə danışnlrın sayı təqribən 60 minə qədərdir. Çin ərazisində dunqanlar Hansu, Şensi, Henan Heibey və s. əyalətlərində yayılmışlar. Təqribən onların sayı 7 milyona çatır.

A.A.Драгунов, Е.Н.Драгунова. Дунганский язык. «Западный институт АН СССР», 1936, т.6. М.Имазов. Фонетика дунганского языка. Фрунзе, 1975.

ДУРАТИВНЫЙ - alm. durativ, ing. durative /dʒuə'rətɪv/, cursive /'kə:sɪv/, fr. duratif, azərb. durativ. - Qeyri-məhdud sonluq, hüdud ifadə etməyən fellərlə ifadə olunan məna. Məs.: alm. d. /brennen/ (yanmaq), /arbeiten/ (işləmək), /essen/ (yemək). Bunlar aterminativ fellər kimi kursiv, terminativ, sonu bildirən /entbrennen/ (alıb yanmaq), /verbrennen/ (yanıb qurtarmaq), /aufarbeiten/ (qurtarmaq), /einen Apfel essen/ (alma yemək) kimi fellərə qarşı qoyulur. Hüdudu bildirmək üçün Azərbaycan dilində leksik və ya mürəkkəb fellərdən istifadə olunur. Məs.: /yanıb qurtarmaq/, /iki saat yanmaq/ və s. Qeyri-durativ məna bizim dildə /davam etmək/ kimi fellə də ifadə oluna bilər. Durativ fellər iterativ /Habtern sticheln/ və distinktiv /hüsteln/ (öskürmək), /lächeln/ (gülmək), qeyri-durativ fellər isə inqressiv (başlangıç) bildirən fellərə bölünürlər: /entflammen/ (alovlanmaq), /einschlafen/ (yuxulamaq), prosesin sonunu bildirən fellər /verbrennen/ (yanıb qurtarmaq), /zerbrechen/ (sındırmaq), transformativ (prosesin keçiriliyini) bildirən fellər /altern/ (qocalmaq), /abkühlen/ (soyutmaq) və punktual fellər (məqamın ani dəyişdiyini bildirən) fellər, məs.: /platzen/ (partlamaq), /finden/ (axtarmaq) yerə bölünürlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 199-200.

ДУХ ЯЗЫКА - alm. Sprachgeist (m), ing. spirit of a language /'spɪrɪt əv ə'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. esprit de la langue, azərb. dilin ruhu. – Alman alimi V.fon Humboldtun adı ilə bağlı bu cərəyan dil nəzəriyyəsinin əsasını qoyub. O, dili fərdin fəvqündə duran, xalqın ruhu hesab edirdi. Dili o, erqon deyil,

energeia (daima fəaliyyətdə olan) hesab edirdi, dili xalqın tarixi, mədəni və mənəvi fəaliyyətinin təzahürü kimi götürürdü. O yazırdı ki, dil anlama prosesində vasitəçi rolunu oynayır. Dil hissə meydan verir, özü hissi oyadır, ona görə də güc, dəqiqlik və çeviklik tələb edir. Dil məlumatın verilməsində obrazlı vasitələrlə yeni fikir doğurur, ona görə də sözlərdə iz buraxan ruhu hərəkətə gətirir... Dil fikri yaradan bir orqandır («Die Sprache ist das bildende Organ des Gedankens»).

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 36.

ДЫРЫ В МОДЕЛИ - alm. Modellücken (Pl.), ing. holes in the pattern

/houlz ın ðə 'p5tən/, fr. cases vides dans le mod'le, azərb. model boşluqları. - Fonoloji uyğunluq sistemində fonemlərin rəmzi işarələri ilə doldurulmuş torlar yaxud da boşluqlar məcmusu kimi təsvir olunan boş sahələr, boşluqlar (lakonlar).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 145.

ДЫХАТЕЛЬНАЯ ГРУППА (ГРУППА ВЫДЫХАТЕЛЬНАЯ) - alm.

Atmungsgruppe (f), ing. breath group /breθ gru:p/, respiratory group

/rɪs'paɪərət(ə)rɪ gru:p/, fr. groupe de souffle, azərb. nəfəsvermə qrupu. – Bir nəfəsvermədə tələffüz olunan danışq parçası. Bu cür yanaşmanı səhv hesab edən Şərba məktəbi bunun əvəzinə sintaqm anlayışını irəli sürdü.

Ф.Ядигяр и др. К истории изучения синтагм. «Dil və ədəbiyyat», Bakı, 2000.

ДЫХАТЕЛЬНАЯ ПАУЗА - alm. Atmungspause (f), ing. respiratory

pause /rɪs'paɪərət(ə)rɪ pɔ:z/, breath-pause /breθ pɔ:z/, fr. pause de souffle, azərb. nəfəsvermə fasiləsi. – Nəfəs qrupunun sonluğunu bildirən fasilə. Yuxarıdakı mənada burada söhbət sintaqm fasiləsindən getməlidir.

Вах: Дыхательная группа ←.

ДЫХАТЕЛЬНЫЙ (ФРИКАТИВНЫЙ) - alm. Reibelaut (m),

Frikativlaut (m), ing. respiratory /rɪs'paɪərət(ə)rɪ/, fricative /'frɪkətɪv/, fr. respiratoire (fricatif), azərb. udlaq samiti. – Hava axınının ağız boşluğunda yaranmış novdan süzülərək bayıra çıxması zamanı yaranan səslər. Klassik fonetika bütün novlu səsləri nəfəsli və ya frikativ samitlər adlandırırlar.

K.Kohler. Göstərilən əsər, s. 57.

– E –

ЕВРЕЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Ivrit (n), ing. Yiddish language /'jdɪʃ 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue yiddis(c)h, azərb. yəhudi dili. – Mişnait dövrünün

dili əsasında formalaşmış qədim yəhudi dilinin müasir modifikasiyası. Semit dillərinin yeni mərhələsinə aiddir. İsrail dövlətinin rəsmi dilidir (ərəb dili ilə bərabər). Təqribən 3,5 milyon daşıyıcısı vardır. XX əsrin əvvəllərinə qədər bir neçə tələffüz norması mövcud olmuşdur: aşkenaz (əsasən Şərqi Avropa mənşəli, Almaniyada yaşayan yəhudilərin arasında); sefard (Şərqi Arallıq dənizi hövzəsindən, Niderlanddan və Cənubi Fransadan çıxmış İspaniya yəhudilərinin istifadə etdikləri dil. Yazısı Yəhudi əlifbasındadır.

N.Chomskiy. Morphophonemics of Modern Hebrew. Phil. 1951; A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 429.

ЕВРОПЕЙСКОЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО - alm. Europäische Gesellschaft für Linguistik (f), ing. Societas Linguistica of Europea /sə'saiətə 'lɪŋgwɪstɪk əv juərə'pi:ə/, fr. société linguistique européenne, azərb. Avropa dilçilik cəmiyyəti. – Avropa ölkələrinin dilçilərinin həqiqi üzv keyfiyyətində birləşdirən və dilçilik sahəsindəki tədqiqat işlərinin inkişafına yardım göstərən Beynəlxalq elmi cəmiyyət. 1966-cı ildə Amerika dilçilik cəmiyyətinin nümunəsi (modeli) əsasında yaradılmışdır. Avropa dilçilik cəmiyyəti hər il öz yığıncağını keçirir və cəmiyyətin prezidenti və vitse-prezidentlərini seçir, həmçinin Beynəlxalq elmi konfransların keçirilməsini təşkil edir. İlk prezidenti A.Martine seçilmişdir. Mətbu orqanları: üçaydan bir çıxan elmi jurnal «Folia Linguistica» (1967-) və «Folia Linguistica Historica» (1980-)dir.

Лингвистический энциклопедический словарь. Под редакцией В.Н.Ярцевой. М., «Советская энциклопедия», 1990, s.147.

ЕВРОПЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Europäische Sprachen (Pl.), ing. European languages /juərə'pi:(ə)n 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. langues européennes, d'Europe, azərb. avropa dilləri. – Bunlar əsasən Hind-Avropa dilləridir. Ancaq Avropada bask dili qərbdə (tamam ayrı dildir), macar və fin dilləri şərqdə (ural dilləri), həmçinin türk dili (altay dili) və ərəb dilinə çox yaxın olan malta dili (Avroasiya dillərinə aiddir) kimi dillər də vardır.

H.Haarmann. Soziologie und Politik der Sprachen Europas. München, 1975.

ЕГИПЕТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Ägyptisch (n), ing. Egyptian language /'dʒɪptʃ(ə)n 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue l'égyptien; d'Egypte, azərb. misir dili. – Afroaziya dillərinin ayrıca bir qolu. V əsrdən ölü dil hesab olunur. Misir əlifbası ilə yazılmış ilk abidələri e.ə. VI əsrin sonuna III əsrin əvvəlinə təsadüf edir. Öz inkişaf dövründə misir dili hiss olunacaq dərəcədə dəyişiklərə məruz qalmışdır. Misir dilinin inkişafının əsas mərhələlərini aşağıdakı kimi vermək olar: əski misir (bizim eradan əvvəl 32-22-ci əsrlər); orta misir (bizim eradan əvvəl 22-14-ci əsrlər); yeni misir (14-7-ci əsrlər); demotik (bizim eradan əvvəl 17-ci əsr – bizim eranın 5-ci əsri) (bax: şəkil).

Н.С.Петковский. Египетский язык. М., 1958; М.А.Коростовцев. Египетский язык. М., 1961.

MİSİR YAZISININ BƏZİ İŞARƏLƏRİNİN İNKİŞAF FORMALARI

Yeroqliflər					Çap işarəsi	Yeratık			Demo- tik

ЕГИПТОЛОГИЯ – alm. Ägyptologie (f), ing. Egyptology /i:ɢɪp'tɒlədʒi/, fr. l'Égyptologie, azərb. misirşünaslıq. – Qədim Misirin tarixini, dilini, yazısını və yazılı abidələri öyrənməklə məşğul olan tarixi-fəlsəfi fənlərin kompleksi. Dilçilik misirşünaslığın yaranması misir yazılarının açılıb oxunulması zərurətindən təşəkkül tapmışdır.

И.С.Канцельсон. Материалы для истории египтологии в России. «Очерки по истории русского востоковедения». М., 1956; Н.М.Постовская. Изучения истории Ближнего Востока в Советском Союзе. М., 1961.

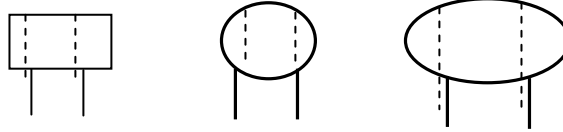
ЕДИНИЦА - alm. Einheit (f), ing. unit /'ju:nɪt/, fr. unité, azərb. vahid. - Danışığa hazır şəkildə daxil edilən, hər dəfə danışq prosesində yenidən yaradılmayan və beləliklə də dilin sabit ünsürü səciyyəsi daşıyan fonem, morfem, leksem və s. Dilin hər bir səviyyəsinin öz vahidi vardır. Fonoloji səviyyənin vahidi fonem, morfoloji səviyyənin vahidi morfem, leksikoloji səviyyənin vahidi leksem, frazeoloji səviyyənin vahidi frazem, sintaktik səviyyənin vahidi isə cümlə modelləridir. Fonemdən fərqli olaraq digər dil

vahidlər ikitərəflidir, başqa sözlə desək, onlar həm ifadə, həm də məzmun planına malikdirlər.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s.391.

ЕДИНИЦА ВЫРАЖЕНИЯ (ЕДИНИЦА ОБОЗНАЧАЮЩЕГО) -

alm. Ausdruckseinheit (f), ing. unit of expression /'ju:nɪt əv ɪks'preʃən/, fr. locution unité, azərb. ifadə vahidi. - Müəyyən dil məzmununa müvafiq gələn səslənmə parçası. Məs.: rus d. /stol/ dörd fonem ardıcılığı olmaqla dəyirmi, oval, dördkünc stolun ifadə vasitəsidir. Müq. et:

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 24.

ЕДИНИЦА ВЫРАЖЕНИЯ МИНИМАЛЬНАЯ - alm. minimale

Ausdruckseinheit (f), ing. minimal unit of expression /mɪnɪm(ə)l 'ju:nɪt əv ɪks'preʃən/, fr. locution, unité minimale d'expression, azərb. minimal ifadə vahidi. - Danışq səsi, ən kiçik səslənmə parçası. Məs.: /t ' foneminin kar, partlayışlı və yumşaqlığı kimi fərqləndirici əlamətləri buna bariz nümunədir. Məşhur dilçi E.Benvenist (1902-1976) fərqləndirici əlamətləri merizm adlandırır və onları ayrıca bir səviyyənin - merizmatik səviyyənin vahidi hesab edirdi.

E.Benveniste. Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft. Berlin, 1976, s. 135.

ЕДИНИЦА ЗВУКОВАЯ – Вах: Единица выражения ←.

ЕДИНИЦА «ЗВУКОВАЯ» КРАТЧАЙШАЯ - alm. kleinste lautliche

Einheit (f), ing. the shortest sound unit /ðə 'ʃɔ:təst 'saund 'ju:nɪt/, fr. unité phonétique, la plus petite, azərb. ən kiçik «səs» vahidi. - Sözün ardıcıl xətti üzvlənməsi zamanı (özündən kiçik hissələrə bölünməyən) vahid kimi ayrılan, minimal zaman kəsiyinə malik olan tələffüz-eşitmə elementi. Məs.: Azərb. d. /dolab/ sözündə /b/ samiti ən kiçik tələffüz-eşitmə vahidi olmaqla yanaşı həm də morfemdir, o /dola/ sözündən yeni bir söz yaratmaqda iştirak edir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.103-121.

ЕДИНИЦА «ЗВУКОВАЯ» МИНИМАЛЬНАЯ - alm. minimale

lautliche Einheit (f), ing. minimal unit of sound /mɪnɪməl 'ju:nɪt əv 'saund/, fr. unité phonétique minimale, azərb. minimal „səs“ vahidi.

Вах: Единица звуковая кратчайшая ←.

ЕДИНИЦА КОММУНИКАТИВНАЯ - alm. Kommunikationseinheit

(f), ing. communicative unit /kə'mju:nɪkətɪv 'ju:nɪt/, fr. unité communicative, azərb. kommunikatív (ünsiyyət) vahid (i). - Müstəqil

şəkildə hər hansı məlumatı bildirməyə qabil olan danışığ parçası. Dildə cümlə əsas kommunikativ vahid hesab olunur.

M.A.K.Halliday. Explorations in the Function of Language. London, 1973.

ЕДИНИЦА ЛЕКСИЧЕСКАЯ - alm. lexikalische Einheit (f), ing. lexical unit /'leksɪk(ə)l 'ju:nɪt/, fr. unité lexicale, azərb. leksik vahid. – Forma ilə məzmunun vəhdətindən ibarət işarə, əşyavi səciyyə daşıyan, müəyyən bir dilə məxsus qaydalara əsasən formalaşan. Dil sisteminin digər vahidləri kimi söz də mücərrəd vahid keyfiyyətində çıxış edir. Belə bir dil vahidini leksem və ya qlossem, onların danışığda reallaşmasını isə alloleksem adlandırırlar. Məs.: Azərb. d. /Ev sahibi o başdan bu başa, bu başdan o başa addımlayaraq gələn qonaqları başdan ayağa süzür//. Burada /baş/ leksemi iki alloleksemdə (/başdan/, /başa/) realizə olunmuşdur.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 10.

ЕДИНИЦА ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ - alm. linguistische Einheit (f), ing. linguistic unit /lɪ'ŋgwɪstɪk 'ju:nɪt/, fr. unité linguistique, azərb. linqvistik vahid. - Dil vahidindən fərqli olaraq elmi-nəzəri konsepsiyanın və ya linqvistik modelləşdirmənin elementi. Müxtəlif dilçilik məktəblərində müxtəlif cür adlandırılır. Məs.: A.Martinenin monem → termini həm morfemi, hə də leksemi → əhatə edir.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, 146.

ЕДИНИЦА МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. morphologische Einheit (f), ing. morfologic(al) unit /mɔ:fə'lɔdʒɪk(əl) 'ju:nɪt/, fr. unité morphologique, azərb. morfoloji vahid. - Dilin ən kiçik mənalı vahidi. Ən kiçik (yəni öz mənasını itirmədən bölünə bilməyən) və verilən dilin ülgülərinə əsasən ifadə sisteminin müntəzəm şəkildə təkrarlanan vahidi. Bu da morfem anlayışıdır. Məs.: Azərb d. /əkinçi/ sözündə üç morfem vardır. /ək/ kök morfemdir, ondan /in/ şəkilçisi vasitəsilə yeni söz yaranıb, /əkin/ isə /-çi/ şəkilçisi qəbul edərək əkməklə məşğul olan şəxsi bildirir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 164.

ЕДИНИЦА ПРОСОДИЧЕСКАЯ - alm. prosodische Einheit (f), ing. prosodic unit /prə'sɔdɪk 'ju:nɪt/, fr. unité prosodique, azərb. prosodik vahid. – Prosodik vahid seqmentüstü səciyyə daşıyaraq... «bütövlükdə dilin prosodik vasitələrinin reallaşdığı kiçik (səslərə, hecalara), orta (ritmik qruplara, kiçik və böyük ritmik vahidlər arasında körpü kimi çıxış edən) və iri, ən azı iki və daha artıq ritmik qrupları özündə birləşdirən qruplara bölünür.

Д.Ш.Вейсалова. Просодия служебных слов в современном немецком и азербайджанском языках. Автореф. канд. дисс. Баку, 1990, s. 8.

ЕДИНИЦА РЕЧИ - alm. Redeeinheit (f), Sprechereinheit (f), ing. speech unit /spi:tʃ 'ju:nɪt/, fr. unité discours, azərb. danışıq vahidi. - Təbii və qanunauyğun şəkildə danışiq axınından üzvlənən (ayrıla bilən) heca, söz, söz birləşməsi və söyləm.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 181-191.

ЕДИНИЦА СИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. syntaktische Einheit (f), ing. syntactical unit /'sɪn'tæktɪk(ə)l 'ju:nɪt/, fr. unité syntaxique, azərb. sintaktik vahid. - Sintaksisin əsas vahidi cümlədir. Cümlə dilin ən kiçik ünsiyyət vahididir. Ünsiyyət prosesində fikir mübadiləsi yalnız cümlə vasitəsilə həyata keçirilir.

Вах: Предложение →.

ЕДИНИЦА СОДЕРЖАНИЯ - alm. Inhaltseinheit (f), ing. unit of content /'ju:nɪt əv kɒn'tent/, fr. unité de contenu, azərb. məna vahidi. - Müəyyən ifadə vahidinə uyğun gələn məna. Məna vahidi nəzəri yanaşmadan asılı olaraq belə müəyyənləşə bilər: a) işarədən kənarda yerləşən gerçəklik: (məs.: /insan/ sözündə /canlı, cansız, böyük, kiçik, savadlı, savadsız/); b) mücərrədlik bildirməsi: (məs.: /məhəbbət/ sözünün məna komponentləri bunlardır: ilk məhəbbət/ sonuncu məhəbbət, aşiq olmaq, vurulmaq); c) seçib fərqləndirmək: (məs.: xüsusi adlar və terminlər) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 339.

ЕДИНИЦА ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phonologische Einheit (f), ing. phonological unit /fəʊnə'lɒdʒɪkəl 'ju:nɪt/, fr. unité phonologique, azərb. fonoloji vahid. - Müəyyən dildə danışiq axınının xətti ardıcılığının üzvlənməsinin ən kiçik vahidi, söz və morfemlərin fərqləndirilməsinə xidmət edən və semioloji cəhətdən relevant dil vahidi. Fonologiyanın əsas vahidi fonemdir.

Вах: Фонема →.

ЕДИНИЦА ФОРМАЛЬНАЯ МИНИМАЛЬНАЯ - alm. minimale formale Einheit (f), ing. minimal formal unit /mɪnɪm(ə)l 'fɔ:məl 'ju:nɪt/, fr. unité formelle minimale, azərb. minimal formal vahid (qramem). - Qrammatik səviyyədə ifadə planının ən kiçik vahidi. Qramem qrammatika sözünün kökündən düzəlib, dil sistemində vahidin mücərrədliyini bildirir. Məs.: dildə tək və cəmin göstəricisi, bu və ya digər halın göstəricisi və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 159.

ЕДИНИЦА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phraseologische Einheit (f), ing. phraseological unit /freizɪə'lɒdʒɪk(ə)l 'ju:nɪt/, fr. unité phraséologique, azərb. frazeoloji vahid (frazem). - Tərkib elementləri struk-

tur baxımdan sərbəst söz birləşmələrindən fərqli olaraq, semantik cəhətdən monolit vahid əmələ gətirən söz birləşməsi. Bu vahidlər öz məna xüsusiyyətlərinə görə hazır vahidlərdir və leksik-semantik səciyyəliyinə görə ümumi sözlərdən və xüsusi adlardan fərqlənirlər. Birləşmənin tərkib elementləri birləşmədə ifadə olunan ümumi bir mənanın ifadəsinə xidmət göstərir. Frazeologyanın əsas vahidi frazemdir. Məs.: Azərb. d. /qulaq asmaq/, /gözünə dəymək/, /əldən düşmək/ və s.

H.Bayramov. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, 1978;
M.T.Тагиев. Глагольная фразеология современного русского языка (Опыт исследований фразеологических единиц по окружению). АДД, Баку, 1966.

ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА ВЫСШИЕ - alm. höhere Spracheinheiten (Pl.), ing. the highest units of the language /ðə 'haɪəst 'ju:nɪts əv ðə 'læŋgwɪdʒ/, fr. unité supérieure, azərb. dilin ən yüksək vahidləri. - Fonemdən fərqi olaraq, müəyyən semantik mənalara, daha dəqiq desək, həm ifadə, həm də məzmun planına malik olan vahidlər. Morfem, söz, söz birləşməsi və frazem belə vahidlərdəndir.

E.Benvenist. Göstərilən əsər.

ЕДИНИЦА ЯЗЫКОВАЯ СТРОЕВАЯ - alm. Konstitutionseinheit der Sprache (f), ing. unit of the language structure /'ju:nɪt əv ðə 'læŋgwɪdʒ 'strʌktʃə/, fr. unité linguistique de construction, azərb. dilin quruluş vahidi. – Dilin fonemləri morfemləri, morfemləri leksemləri, leksemləri söyləmləri, bunlar da mətnləri yaratmaq üçün konstitutiv funksiya yerinə yetirirlər. Məs.: Azərb. d. /ad/, /adsız/, /adsız adam olmaz// və s.

E.Benvenist. Göstərilən əsər.

ЕДИНСТВЕННОЕ ЧИСЛО - alm. Singular (m), Einzahl (f), ing. singular /'sɪŋɡjʊlə/, fr. nombre singulier, le singulier, azərb. tək hal. - Kəmiyyətin kateqorial forması olub, əşyanın təkliyini və ya hal- hərəkətin tək-tək subyektlərə aid olduğunu göstərir. Məs.: Azərb. d. /O gəlir/, /Atam gəlir/, /Sən yazırsan/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 272.

ЕДИНСТВЕННОЕ РОДОВОЕ - alm. Einzahlgeschlecht (n), ing. single gender /'sɪŋɡl 'dʒendə/, fr. singulier générique, azərb. cinsə görə fərqlənməyən. – Peşə və sənət bildiren sözlər yalnız bir cinsdə işlənir. Məs.: alm. d. /Frau Professor Meier/ (xanım professor Mayer) və ya /Ingenieur Anna Schmidt/ (Mühəndis Anna Şmidt) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 92.

ЕДИНСТВЕННОЕ СОБИРАТЕЛЬНОЕ - alm. Sammelname (m), ing. collective noun singular /kɔ'lektiv naun 'sɪŋɡjʊlə/, fr. singulier collectif, azərb. toplu isimlər. - Məs.: Azərb. d. /daşlıq/, /qumluq/ və s.; rus d. /чер/, /песок/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 237.

ЕДИНСТВЕННОСТИ КАТЕГОРИЯ - alm. Einzahlkategorie (f), ing. unicity of category /'ju:nɪsɪti əv 'kʌtɪɡəri/, fr. catégorie de singularité, azərb. təklik kateqoriyası. – Mücərrəd isimlər və məhsul adları bir qayda olaraq, tək də işlənir. Məs.: Azərb. d. /süd/, /sevgi/, /vəfa/, /neft/. Yalnız müxtəlif növlər nəzərə çatdırılanda onları cəmdə işlətmək olur. Məs.: /neflər/, /üzümlər/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 237.

ЕДИНСТВО - alm. Einheit (f), ing. unity /'ju:nɪti/, unit /'ju:nɪt/, fr. unité, azərb. vəhdət. – Hər bir dil vahidi öz səviyyəsində kiçik hissələrə bölünməyən bütündür.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 147.

ЕДИНСТВО ГРАММАТИЧЕСКОЕ - alm. grammatikalische Einheit (f), ing. grammatical unity /ɡræmətikəl 'ju:nɪti/, fr. unité grammaticale, azərb. qrammatik vəhdət.

Вах: Единство ←.

ЕДИНСТВО АРТИКУЛЯЦИОННО-АКУСТИЧЕСКОЕ - alm. akustisch-artikulatorische Einheit (f), ing. articulatory acoustic unity /ɑːtɪkjʊlətri ə'kuːstɪk 'ju:nɪti/, fr. unité d'articulation-acoustique, azərb. artikulyator-akustik vəhdət, bütöv. – Hər bir dil səsi akustik-artikulyator baxımdan bir bütöv kimi deyilir və dərk olunur.

Вах: Артикуляторно-акустический ←.

ЕКАНЬЕ - alm. Ekanje (n), ing. jekanje /ˈekan=e/, fr. bondissement, azərb. yekanye. – Rus dialektlərində /e/-yə bənzər tələffüz.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 148.

ЕМА (ЭМА) - alm. emische Ebene (f), Em-Ebene (f), ing. eme /'ema/, fr. ema, azərb. em. – Amerika dilçiliyində sistemə aidliyini bildirmək üçün /-em/ və ya realizasiyaya aidliliyini bildirmək üçün /-tik/ /allo/ və ya müvafiq olaraq iki səviyyə fərqləndirilir: /fon+em/, /morf+em/, /leks+em/ və /fone+tik/, /morfem+(a)tik/, /leksem+(a)tik/ və s. Sonuncunu əksər hallarda /allo/ kimi də işlədirlər (allofon, allomorf və s.).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər.

ЕНИСЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Jenisejsprachen (Pl.), ing. Yeniseisk languages /jenɪ'seɪsk 'læŋgʷɪdʒɪz/, fr. langues ĩenisseĩes, azərb. yenisey dilləri. – Sibirdə Yenisey çayının sahili boyunca yayılmış dillər qrupu (bəzən Yenisey dillər qrupunu ket qrupu adlandırırlar, lakin bu bölgü həqiqətə uyğun deyildir). Köhnə ənənəyə görə, Yenisey dilləri Avroasiyanın digər dil ailələrindən təcrid olunmuş hesab edilirdi. Müxtəlif illərdə Yenisey dilləri cənub-şərqi Asiyanın və Qafqaz dilləri ilə müqayisə olunurdu və bu dillər arasında genetik əlaqələr araşdırılırdı. Lakin Yenisey dillərini Tibet-Birma dillərilə genetik əlaqələndirilməsi ən perspektivli yanaşma hesab etmək olar. Ket və sım dilləri Yenisey dil qrupuna daxil olan canlı dillərdir. Bu dillərin sonuncusunda (sım) təqribən bir neçə nəfər danışır.

Е.А.Крейнович. Кетский язык. «Языки народов СССР», т. 5, Л., 1968;
С.А.Старостин. Праенисейская реконструкция и внешние связи енисейских языков. «Кетский сборник», Л., 1962.

ЕСТЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ - alm. natürlich-historische (geschichtliche) Richtung (f), Strömung (f), ing. natural-historical direction (order) /'nætʃərəl hɪs'tɔrɪkəl dɪ'rekʃən /'ʊ:də/, fr. orientation naturelle-historique, azərb. təbii-tarixi cərəyan, meyl.

Бах: Направление →.

ЕСТЕСТВЕННЫЙ РОД - alm. natürliches Geschlecht (n), ing. natural gender /'nætʃərəl 'dʒendə/, fr. genre naturel, azərb. təbii cins. – Məs.: qadın və kişi sözləri təbii cinslərin dildə ifadəsidir. Ancaq alman dilində /Weib/ (qadın) sözü təbii cinsdən fərqli olaraq orta cinsdə işlənir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 92.

ЕСТЕСТВЕННЫЙ ЯЗЫК - alm. natürliche Sprache (f), ing. natural language /'nætʃərəl 'læŋgʷɪdʒ/, fr. langue naturelle, azərb. təbii dil. – İng., alm., rus və s. dillər təbii dillərdir. Dünyada təxminən 5000-ə qədər dil vardır. F.Bodmer. Die Sprachen der Welt. Berlin, 1990.

– Ж –

ЖАНР - alm. Genre (f), ing. genre /dʒenre/=enre/, fr. genre, azərb. janr. – Bu və ya digər üslubu özündə əks etdirən bədii əsərin növü. Bədii əsərlər şəkil və təsvirinə görə üç yerə bölünür: epik, lirik, dramatik. Bütün ədəbi janrların məzmununa görə bunlardan hər birinin öz tələbi və xüsusiyyətləri var. Lirikada tərənnüm, eposda təsvir, dramda əyanilik, göstərmə əsasdır.

Məs.: epik əsərlərin – şifahi ədəbiyyatda rast gəldiyimiz şəkilləri epos, əsatir, əfsanə, nağıl, lətifə, təmsil, məsəl, atalar sözü, tapmaca, yanıltmac və s.-dir. Yazılı ədəbiyyatda epik növün əsas janrları hekayə, təmsil, oçerk, povest, roman və s.-dir.

M.C.Paşayev, P. Xəlilov. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı, 1972, s. 144.

ЖАНРОВЫЙ - alm. Genre-, ing. genre /dʒenre/, fr. de genre, azərb. janra aid olan, janrla bağlı olan.

Бах: Жанр ←.

ЖАНРОВАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СТИЛЕЙ - alm.

Genreklassifikation der Stile (f), ing. classification of styles according to

genre /ˌklʰsifiˈkeɪʃən əv stails əˈkɔːdɪŋ tuː dʒenre/, fr. classification de genre des styles, azərb. üslubların janr təsnifi. - Dil üslublarının müəyyən bədii janrlarla bağlılığı. Ədəbi yaradıcılıq dilində əsasən iki üslubi müxtəlifliyə rast gəlinir: prozaik (nəsr) və poetik (nəzm) dil üslubları. Poetik üslub xüsusi bədii söz və ifadələrlə daha zəngin olur. Məs.: /odlar yurdu, ay üzlü, lal gecələr/, /Məşələr təbiətin ağ ciyərləridir//.

M.C.Paşayev, P.Xəlilov. Göstərilən əsər.

ЖАНРОВАЯ СТИЛИЗАЦИЯ - alm. Genrestilisierung (f), ing. genre

stylization /dʒenre stailizeɪʃən/, fr. stylisation de genre, azərb. janr üslublaşdırılması. - Müəyyən üsluba xas olan ifadə vasitələri (priyom və üsullarla) təqlid etmə.

Бах: Стилизация →.

ЖАНРОВЫЙ СТИЛЬ - alm. Genrestil (m), ing. genre style /dʒenre stail/,

fr. style de genre, azərb. janr üslubu. - Üslubların janr təsnifatı zamanı müəyyən janrlarla əlaqədə götürülən üslub.

Бах: Стил →.

ЖАРГОН - alm. Jargon (m), ing. jargon /ˈdʒaːɡən/, slang /ˈslʰŋ/, fr. jargon,

azərb. jarqon. – Fransız dilində «anlaşılmaz mızıltılı» deməkdir. Ümumxalq dilinə qarşı qoyulan, ayrı - ayrı təbəqələr tərəfindən işlədilən soz və ifadələr. Jarqon leksikası sənət, peşə ixtisas və s.-dən asılı olaraq, müxtəlif söz ehtiyatlarına malik olur. Məs.: Azərb. d. /çırpışdırmaq/ (oğurlamaq əvəzinə), /sivişmək/ (aradan çıxmaq). Jarqon geniş mənada çətin anlaşılan danışiq tərzidir. Dar mənada jarqonu gündəlik danışiqda sözləri emosional seçimlə əlaqələndirmək olar. Neyrolinqvistikada sürətli anlaşılmaz danışiq tərzilə əlaqələninir. Söyləmlər ya mənasız səs axımı olur, ya da onlardakı fonem ardıcılığı danışılan dilin fonotaktik modelinə uyğun gəlsə də, heç bir məna ifadə etmir, yəni onların kontrastlığı təmin edilmir. Buna da adətən xüsusi afaziya növü kimi yanaşırlar. Məs.: /lankini ərəsbən aradım// (Lenkanı qəsrdən tapdım).

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 509.

ЖАРГОН КЛАССОВЫЙ - alm. Klassenjargon (m), ing. class jargon (dialekt) /kla:s 'dʒa:gən/'da:əlekt/, fr. jargon de classe, azərb. sinfi jarqon. - Cəmiyyətin ayrı-ayrı ictimai təbəqələrinə aid olan söz və ifadələr. Məs.: Azərbaycanca müstəqilliyə qədərki dövrdə kübar təbəqənin, ziyalıların, fəhlə və kəndlilərin danışqlarında rast gəlinən söz və ifadələr.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 509.

ЖАРГОНИЗМ - alm. Jargonismus (m), ing. jargonism /'dʒa:gənizm/, slang word (expression) /'slæŋ wə:d /iks'pre:fən/, fr. jargonisme, azərb. jarqonizm. - Jarqonizmlərdə professionalizmlərdən fərqli olaraq əşya və predmetlər ilkin (ümumişlək, uzual) adıyla deyil, süni şəkildə, müəyyən məqsədlə adlandırılır və buna görə də bu qəbildən olan sözlərdə ekspressiv - üslubi çalarlıqlar daha kəskin ifadə olunur.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 512.

ЖАРГОННЫЙ - alm. Jargon-, ing. jargon /'dʒa:gən/, slangy /'slæŋ/, fr. jargon d'argot, azərb. jarqon. - Jarqona aid olan.

Бах: Жаргон ←.

ЖАРГОННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ - alm. Jargonausdruck (m), ing. jargon expressions /'dʒa:gən iks'pref(ə)ns/, slang expressions /'slæŋ iks'pref(ə)ns/, fr. locutions de jargon, azərb. jarqon ifadələri. - Dilin leksik layında ayrı - ayrı zümrələrə məxsus olan ifadələr. Məs.: /öldürmək/ əvəzinə /xosunbay etmək/, aldatmaq əvəzinə /başını tovlamaq/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 512.

ЖАРГОННАЯ ЛЕКСИКА - alm. Jargonwortschatz (m), ing. jargon vocabulary /'dʒa:gən vəu'kʃbjuləri/, slangy lexica /'slɛŋɪ 'leksikə/, fr. lexique argotique, azərb. jarqon leksikası. - Dialektlərdən və professional leksikadan fərqli olaraq, predmet və hadisələrin ədəbi dildə mövcud olan adlarının ayrı - ayrı ictimai zümrələrə məxsus insanlar tərəfindən yeni söz və ifadələrlə adlandırılması. Qeyd etmək lazımdır ki, A.Axundov jarqon leksikası və arqolar arasında kəskin fərq görmür və onları sinonim terminlər kimi şərh edir. Əslində bu terminlər arasında ekspressiv - üslubi cəhətdən fərq mövcuddur. Arqolar jarqonlardan fərqli olaraq cəmiyyətin tüfeyli (oğru, qatil, quldur, qumarbazlar) və ya sinfi mənsubiyyəti olmayan zümrələr tərəfindən işlədilən məxfi leksikadır. Məs.: Azərb. d. /işə yaşıdır/ kiminsə işində cinayət tərkibi olması mənasında işlədilir.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 101.

ЖАРГОННЫЕ СЛОВА - alm. Jargonwörter (Pl.), ing. jargon words /'dʒa:gən wɜ:dz/, slangy words /'slɛŋɪ wə:dz/, fr. mots argotiques, azərb. jarqon sözlər. - Jarqon leksikasına aid olan sözlər.

Бах: Жаргонная лексика ←.

Л.И.Скворцов. Литература, язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии, «Литература. Норма и просторечие». М., 1977; К.Н.Дубровина. Студенческий жаргон. «Филологические науки», 1980, ¹1; O.Jespersen. Mankind, nation and individual from a linguistics point of view. Bloomington, 1964.

ЖЕ ЯЗЫКИ – alm. *Že (She) - Sprachen (Pl.)*, ing. *je languages* /'dʒɛ lʃŋgwɪdʒɪz/, fr. *langues jêś*, azərb. *je dilləri*. – Braziliyanın cənubunda yayılmış dillər. On dili (apinaye-kayapo, kanela, suya, şvante, kainqanq və s.) özündə birləşdirir. Üç dil qrupu əmələ gətirir: mərkəzi, şimal-qərbi və kainqanq. 10 minə qədər daşıyıcısı vardır. Bəzi quruluş cəhətlərinə görə je dillərinin tupi-quarani və borro dillərindən genetik cəhətdən uzaqlaşdığı fərz edilir. Fonoloji sistemi zəngin saitləri (14-17 sait fonem) və nisbətən məhdud samitləri (11-15 samit fonem) olması ilə səciyyəlidir. Je dilləri az tədqiq olunmuşlar.

O.A.Shell. Grammatical outline of Kraho (Ge family). IJAL, 1952, V..18, ¹2; I.Davids. Comparative Jê phonologi. «Estudos Lingüísticos», 1966, v.1, ¹ 2.

ЖЕЛАТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ - alm. *Optativ (m)*, *Wunschform (f)*, ing. *optative* /'ɔptətɪv/, *desirable mood* /dɪ'zaiərəbl mu:d/, fr. *optatif*, azərb. *arzu şəkli*. – Felin arzu şəklinin əsas mənası real şəkildə olmayan, lakin icrası subyekt tərəfindən arzu edilən hərəkəti ifadə etməkdir. Müasir Azərbaycan dilində felin arzu şəkli belədir /fel kökü+ şəkil əlaməti – yəni a/-ə/. Məs.: Azərb. d. /mən gedəm, sən gedəsən/, /o gedə/, /biz gedək/, /siz gedəsiniz/, /onlar gedələr/ və s.; ing. d. /I would go/ (Mən gedəm), /you would go/, /he would goes/, /we go/, /yours go/, /they go/; alm. d. /Ich würde gehen/ (Mən getmək istərdim) və s.; rus d. /Я хотел бы пойти/ və s. Вах: Наклонение →.

ЖЕНЕВСКАЯ ШКОЛА - alm. *Genfer Schule (f)*, ing. *Geneva school* /dʒɪ'nɪ:və sku:l/, fr. *école de Gen've*, azərb. *Cenevrə məktəbi*. – Dilçilik tarixində bu məktəb F. de Sössürün adı ilə tanınır. Bu məktəb F. de Sössürdən sonra dili işarələr sistemi kimi götürür, ona görə də dilçiliyi semiotika elminin tərkib hissəsi sayır və dil – danışmaq, paradigmatik – sintaqmatik, sinxron – diaxron qarşılaşmalarını əsas götürərək dilin müasir səviyyəsini tədqiq etmək sahəsində bir sıra mühüm metodoloji kriteriyalar irəli sürmüşdür.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1987; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 39-43.

ЖЕНСКИЙ РОД - alm. *Femininum (n)*, ing. *feminine gender* /'femɪnɪn 'dʒendə/, fr. *genre féminin*, azərb. *qadın cinsi*. – Alm. və rus d. 3 cins fərqləndirilir. Onların hər birinin xüsusi göstəricisi var. Məs.: alm. d. /der Lehrer (müəllim), die Lehrerin (müəllimə), das Mädchen (qız)/; rus d. /мальчик, родина, поле/ və s.

А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s.251.

ЖЕНСКОЕ ОТЧЕСТВО - alm. weiblicher Vatersname (m), ing. matronym(ic) /,mətrɔ:'nɪm(ɪk)/, fr. matronyme, azərb. matronim. - Ana adından törənmiş şəxsi ad. Adətən ata adından törənmiş (patronim) adlara qarşı qoyulur.

Бах: Матроним →.

ЖЕНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Frauensprache (f), ing. female language /'fi:meɪl 'lɪŋgwə'dʒ/, fr. langue féminine, azərb. qadın dili. – Danışanın cinsi mənsubiyyətindən asılı olaraq dil vahidlərinin fərqləndirilməsinin şərti adları, bu və ya digər dil vahidlərinin qadınlar tərəfindən seçilərək işlədilməsi. Yapon dilində dilin kişi və qadın növünə görə bölünməsi müntəzəmdir və əvəzlik sistemini əhatə edir. Məs.: I şəxsin təkində olan /boku/ əksər hallarda kişilər tərəfindən işlədilsə də, qadınlar tərəfindən işlədilmir.

Т.Б.Крючкова. К вопросу о дифференциации языка по полу говорящего. «Вопросы языкознания». М., 1976.

ЖЕСТЫ - alm. Gesten (Pl.), ing. signs/sains/, gestures /'dʒestʃəs/, fr. gestes, azərb. jest, işarə hərəkəti. - Kommunikativ aktın tərkib hissəsi, müxtəlif bədən hərəkətlərinin, xüsusən də əl-qol, göz - qaş hərəkətləri sistemindən istifadə etməklə ünsiyyətə girmək. Dilçilikdə bu ünsiyyət vasitələrini öyrənən elmə paralingvistik (para - yanında) deyirlər.

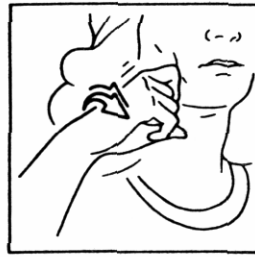
Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1975, s.23-34.

ЖЕСТОВ ЯЗЫКИ - alm. Gestesprache (f), ing. gesture languages /'dʒestʃə 'lɪŋgwə'dʒɪz/, pasimology /pə'sɪm6lɪ'dʒ9/, fr. langages des gestes, azərb. jest dilləri. - Müxtəlif bədən hərəkətlərindən (danışiq orqanlarının hərəkətləri istisna təşki edir) istifadə etməklə ünsiyyətə girmək. Bu ünsiyyət vasitəsinin əsas çatışmayan cəhəti vizual (ünsiyyətin baş tuta bilməsi üçün vizuallıq, yəni iştirak edənlərin bir-birini görməsi əsas şərtidir) olmasıdır (bax: şəkil).

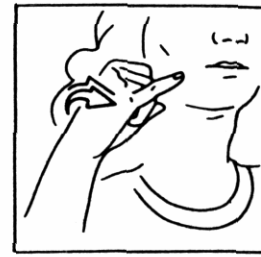
DİL MƏNİMSƏMƏNİN BİOLOJİ ƏSASLARI

CANDY

APPLE

JEALOUS

(a)

Yalnız əl hərəkətlərilə verilən işarələr

SUMMER

UGLY

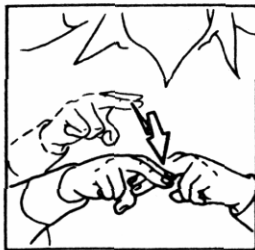
DRY

(b)

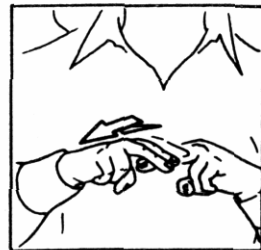
Tələffüz yerində verilən işarələr

TAPE

CHAIR

TRAIN

(c)

Yalnız hərəkətlə verilən işarələr

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 108; Г.Л.Зайцева, Р.М.Фрумкина. Психолингвистические аспекты изучения жестового языка, «Дефектология», 1981, №1; В.И.Беликов. Жестовые системы коммуникации (обзор) «Семиотика и информатика», в. 20, М., 1983; W.Stokoe. Sign language structure. An outline of the visual communication systems of the American deaf, «Studies in Linguistics. Occasional Papers». 1960.

ЖИВОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. phonetischer Phonemwechsel (m), ing. living gradation /'lɪvɪŋ ɡrə'deɪʃən/, living alternation /'lɪvɪŋ, 6:ltə'neɪʃən/, / fr. alternance vivante, azərb. canlı əvəzlənmə. - Dilin fonoloji sistemində inkişafın müəyyən mərhələsində fəaliyyət göstərən fonetik qanunauyğunluqlarla izah oluna bilən fonetik əvəzlənmələr. Tarixi əvəzlənmədən fərqli olaraq canlı (fonetik) əvəzlənmə fonemlərin danışq zəncirində qarşılıqlı

təsirindən və ya fonemlərin işlənmə mövqeyindən asılıdır. Ona görə də bu əvəzlənməyə canlı fonetik əvəzlənmə deyilir. Fonetik əvəzlənmə iki cür olur: 1) Mövqe ilə bağlı olan əvəzlənmə; 2) Kombinator əvəzlənmə. Birinci mövqe ilə bağlı olduğu halda, ikincisi qonşu fonemlərdən asılıdır. Məsələn alm. və rus d. *kar* və cingiltili samitlər müstəqil fonemlərdir. Ancaq söz ortasında gələn cingiltili samit sözün sonunda müvafiq *kar* samitlə əvəzlənir. Sonda gələn *kar* samit bəzi sözlərin ortasında cingiltili ilə əvəzlənir, bəzilərində isə əvəzlənmir.

/Ra: t/ (təkər) = / R' a: dəs/ (təkərin) → /sut/- /suda/

/Ra: t/ (şura) = / Ra: təs/ (şuranın), /mat/ - mót J /

/ ta: t/ (əməl) = / ta: tən / (əməllər); / rot / - / rta / və s.,

/ to: t / (ölü) = / to: dəs / (ölünün), / rot / - / roda / və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 124.

ЖИВОЙ АФФИКС - alm. lebendiges Affix (n), ing. living affix /'lɪvɪŋ 'ʃɪks/, fr. affixe vivant, azərb. canlı affiks. – Çağdaş dilin leksik qatında yeni söz və söz formaları düzəldən affikslərə deyilir. Canlı affikslər öz növbəsində üç yerə bölünürlər: 1) qeyri-məhsuldar - (bunlar yeni söz və formaların düzəlməsində fəal deyildir; Məs.: Azərb. d. /gan/, /kən.../; 2) məhsuldar (yeni söz və formaların düzəlməsində gen-bol istifadə olunanlar və sozdüzəldici təhlil zamanı asanlıqla ayırıla bilənlər. Məs.: (ci)⁴, (li)⁴ və s.; 3) az məhsuldarlar - söz və formaların düzəldilməsində az - az istifadə olunan affikslər. Məs.: /kar/, /dar/- /sənətkar, əməkdar, tələbkar, inadkar/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 264-270.

ЖИВАЯ ОСНОВА - alm. Vollstamm (m), ing. living stem /'lɪvɪŋ stem/, fr. th'me vivant, azərb. törədici (canlı) əsas. – Dildə müxtəlif sozdüzəldici vasitələr əlavə etməklə yeni sözlər düzəldilən əsaslar. Əslində, törədici əsaslardan düzələn əsaslardır. Məs.: Azərb. d. /baş, başı, başçılıq, başsız/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s.253.

ЖИВОЕ СЛОВОИЗМЕНЕНИЕ - alm. lebendige Flexion (f), Beugung (f), ing. living inflexion /'lɪvɪŋ ɪn'flekʃən/, fr. variation vivante du mot, azərb. canlı sözdəyişmə. – Dilin müasir mərhələsində eyni sözün qrammatik formalarının əmələ gəlməsinə xidmət edən sözdəyişmə növü. Məs.: Azərb. d. /su – su – lu/, /buz – buz – lu/ və s.

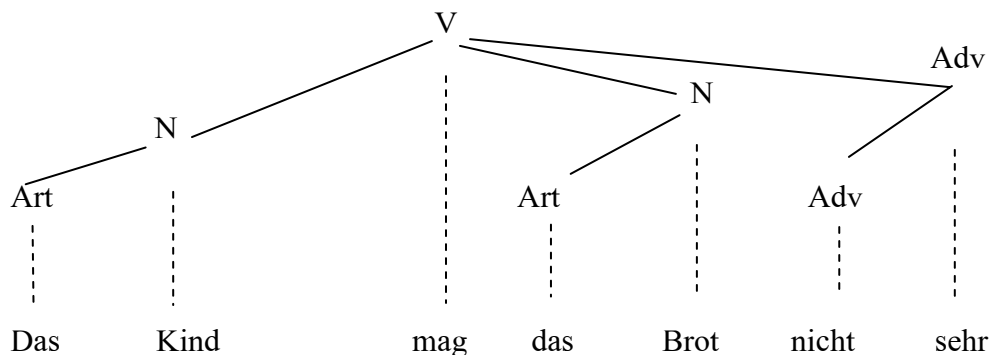
A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 251.

ЖИВОЙ ЯЗЫК - alm. natürliche Sprache (f), ing. natural language /,nʃtʃrəl 'lɪŋgwɪdʒ/, living language /'lɪvɪŋ 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue vivante, azərb. canlı dil. - Müəyyən dövrdə xalqın müxtəlif səviyyələrdə canlı ünsiyyət vasitəsi kimi işlətdiyi dil. Məs.: hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasında ünsiyyət vasitəsi kimi işləfədə olunan Azərbaycan türkcəsidir.

Важ: Язык →.

ЗАВИСИМОСТЬ - alm. Abhängigkeit (f), ing. dependence /di'pendəns/, fr. dépendance, azərb. asılılıq. - Bir dil vahidinin digərindən asılılığı. Məs.: alm. d. /der junge Mann/ söz birləşməsində /junge/ sözünün /Mann/ sözünün tələbinə uyğun olaraq hal, kəmiyyət və cinsə görə ondan asılı olması, başqa sözlə, tabelilik asılılığı. Qarşılıqlı asılılıq. Qlossematikada iki funktiv vahid arasında olan funksional asılılıq – interdependensiya adlanır. Məs.: Sərbəst asılılıq bir - birini nəzərdə tutmayan, yəni biri digərini cəzb və ya rədd etməyən iki funktiv arasındakı asılılıqdır. Məs.: Azərb. d. /qırmızı alma/, /isti çörək/, /iki nəfər/ və s.

Asılılıq qrammatikası L.Tenyer tərəfindən təbii dillərin sintaktik səviyyəsinin strukturalizmə yönəlikli inkişaf etdirilib. Onun əsas məqsədi cümlənin elementləri arasındakı asılılıq əlaqəsini açıb göstərməkdən ibarətdir. Burada çıxış nöqtəsi kimi iki yanaşı gələn elementdən birinin təbə edən, o birisinin isə təbə olan vəziyyətdə olması və ikincinin birincidən asılı olmasıdır. Bu, ənənəvi sintaksisdə də vardı. Ancaq burada asılılıq təkcə təyinlə təyin olunan arasında deyil, bütövlükdə cümlədəki sözlərə aiddir. Özü də mərkəz kimi fel götürülür. Məs.: alm. d. /Das Kind mag das Brot nicht sehr/ (Uşaq çörəyi çox da xoşlamır) cümləsinin asılılıq ağac şəkli belə olacaq:

Qırıq xətlər dil ifadələrinin kateqoriyalaşmasını bildirir. Cümlənin feli 2 ismi və bir zərfi idarə edir. Hər bir isim özlüyündə müvafiq olaraq artikli idarə edir. /Sehr/ isə /nicht/ inkarını idarə edir. İki element arasında asılılıq əlaqəsilə – konneksiya ilə yanaşı funksiya və translyasiya əlaqələri də nəzərə alınmalıdır. /Əli və Həsən dilçiliyi öyrənirlər/ cümləsində funksiya /Əli və Həsən/ əlaqəsində özünü büruzə verir. Translyasiya isə köməkçi sözlərin vasitəsilə ifadənin sintaktik kateqoriyası dəyişir və bununla da daha yüksək səviyyəli əlaqə yaradır. Məs.: ing. d. /The book of John/ (Conun kitabı) «John» of-un köməyiylə «book»-la idarə olunan təyine çevrilir.

Asılılıq qrammatikası valentlik nəzəriyyəsinə güclü təsir göstərmişdir. Felin valentliyi cümlədə tələb etdiyi sözlərlə onun strukturunu müəyyənləşdirir. L.Tenyer burada aktantları (tamamlayıcı elementləri) və sirkonsantları (vəziyyət, məqam) fərqləndirir. Yuxarıdakı cümlədə /das Kind/ və /das Brot/ (mag) felinin iki aktantı /nicht sehr/ isə sirkonsantlardır. (Sentrifuqal, sentripetal). L.Tenyer asılılıq strukturu ilə söz sırası arasındakı əlaqələri tədqiq etsə də, demək olmaz ki, yuxarıdakı misalda /das Kind/ və mag /das Brot nicht sehr/ müvafiq olaraq mübtədə və ya mürəkkəb xəbər qruplarına aid edilməlidir, həm də bu modeldə cümlədəki elementlərin xətti ardıcılığı nəzərə alınır. Yeni araşdırmalar həm konstituenti, həm də seriallaşmanı nəzərə almağa çalışır. Asılılıq qrammatikasının imkanlarını transformasiyalarla genişləndirmək mümkündür. Asılılıq qrammatikası sintaksisin avtonomluğunu tanısa da, cümlənin semantikasını da inkar etmir. L.Tenyer belə fikirdədir ki, hər bir sintaktik əlaqəyə bir semantik münasibət uyğun gəlir və bununla bağlı o, nüvə anlayışını inkişaf etdirir.

Л.Теньер. Основы структурного синтаксиса. М., «Прогресс» 1988; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 340-355.

ЗАВИСИМЫЙ (ПОДЧИНЕННЫЙ) - alm. abhängig, ing. dependent

(subordinate) /dɪ'pendənt /sə'bɔ:dɪnɪt/, fr. dépendant, azərb. asılı. - Tabeli söz birləşmələrində tabeəddici komponentdən asılı olan, onu izah edən üzv, komponent. İng. və Azərb. dillərində tabe olan tabe edən sözün qrammatik əlamətlərini qəbul etmir. Məs.: Azərb. d. /yaşıl meydan/, /məktəbin direktoru/, /dərs cədvəli/, /atamın kitabı/, /yaşıl meydan/, /a young man/ və s. Alm. və rus d. tabe olan söz tabe edən sözün qrammatik əlamətlərini qəbul edir. Məs.: rus d. /большая школа/, /большой стол/, /большое поле; alm. d. /eine große Schule/ (böyük məktəb), /ein großer Tisch/ (böyük stol), /ein großes Feld/ (böyük sahə) və s.

Вах: Зависимость ←.

ЗАВИСИМЫЕ СЛОВА - alm. abhängige Wörter (Pl.), ing. dependent

words /dɪ'pendənt wɜ:dz/, fr. mots dépendants, azərb. asılı sözlər. – Müəyyən sintaktik quruluş daxilində tabe edən üzvün (əsas, asılı olmayan) tələbindən asılı olaraq, tabe olan sözün qrammatik göstəriciləri qəbul etməsi. Azərb. d. ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrində söz müəyyən və qeyri-müəyyən yiyəlik halında, tabe edən söz isə mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir. Məs.: Azərb. d. /qış gecəsi/, /məktəbin direktoru/ və s.

Вах: Зависимый ←.

ЗАВИСИМОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. abhängige Wortver-

bindung (f), ing. subordinated word combination /sə'bɔ:dɪneɪtɪd wɜ:d

kəmbɪ,neɪʃən/, fr. groupes de mots dépendant, azərb. asılı söz birləşmələri.

- Daha böyük söz birləşmələrinin tərkibində işlənib, onun hər hansı bir üzvünə tabe olan söz birləşməsi. Məs.: /Dostumun atasının kitabı/ birləşməsində «dostumun atasının» söz birləşməsi kimi. L.Tenyerin asılılıq qramma-

tikasında substansiya (onda konneksiya) və koordinasiya (onda funksiya) anlayışları üçün əsas məfhum.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 7.

ЗАВИСИМЫЙ СОСТАВ - alm. abhängiger Bestand (m), ing. dependent subordinated construction /di'pendənt sə'b:ɔdɪneɪtɪd kən'strʌkʃ(ə)n/, fr. composition dépendante, azərb. asılı tərkib. - Xəbər və ondan bilavasitə asılı olan ikinci dərəcəli üzvlərin cəmi. Məs.: Azərb. d. /Cəmil əlindəki dəftəri göstərib dedi//.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 150.

ЗАГЛАВИЕ НОМИНАТИВНОЕ - alm. nominativer Titel (m), ing. nominative title-form /nɔminətɪv 'taɪtl- fɔ:m/, fr. du titre nominatif, azərb. nominativ başlıq. - Lövhlərdə, elanlarda, şəkillərin altında verilən ad və s. Adətən belə adlandırma implisit predikasiyanı səciyyələndirir. Məs.: Azərb. d. /Aşxana/, /Güllər/ və s.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 150.

ЗАГЛАВНАЯ БУКВА - alm. Anfangsbuchstabe (m), Großbuchstabe (m), ing. capital letter /'kɔpɪt(ə)l 'letə/, title /'taɪtl/, fr. lettre majuscule, azərb. baş hərf, böyük hərf. – Dildə qəbul olunmuş orfoqrafiya və punktuasiya qaydalarına əsasən sətirdəki parametrlərinə (hündürlük, en), bəzən də təsvirinə görə digər hərflərdən böyük yazılması ilə fərqlənən hərf. Məs.: A, B, V, C və s. Cümlə və abzas, bir qayda olaraq, böyük hərflə yazılır. Alm. d. isə bütün isimlər böyük yazılır.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər.

ЗАГЛАВНОЕ СЛОВО - alm. Anfangswort (n), ing. catchword /'kɔtʃ'wɜ:d/, headword /'hed 'wɜ:d/, vocable /'voukəbl/, fr. mot majuscule, azərb. baş söz, əsas söz. - Lüğətlərdə izah olunan xüsusi fərqləndirici şriftlə yığılan və tərtib olunan lüğətin əsas muddəalarına müvafiq şəkildə qurulan sözlük işarəsi. Məs.: kök, söz, mübtəda, fel və s. sözlərinin hər hansı bir lüğətdə yuva prinsipi əsasında verilməsindən yaranan ardıcılıq. Məs.: Azərb. d. /ağac/- 1) bitki; 2) əl ağacı; 3) odun mənasında.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 32.

ЗАДЕРЖАННАЯ АРТИКУЛЯЦИЯ - alm. verzögernde Artikulation (f), ing. held articulation /held a:tɪkju'leɪʃən/, prolonged retention /prə'lɔŋd rɪ'tenʃən/, fr. articulation sistante, azərb. ləngidilən artikulyasiya. - Səsin orta fazasının ləngidilərək tələffüz olunması. Məs.: /a a: a dam/.

K.Kohler. Göstərilən əsər, s. 58.

ЗАДЕРЖАННАЯ ВЫДЕРЖКА - alm. verzögernde Stellung (f), ing. held (prolonged) retention /held /prə'lɔŋd/rɪ'tenʃən/, fr. extrait sistant, azərb. uzadılmış fasilə. - Səsin ikinci və üçüncü (orta mərhələsinin və rekursiyasının) mərhələsinin ləngidilərək və ya uzadılaraq tələffüz edilməsi. Məs.: /g ə ʃ ʃ ə n g/.

K.Kohler. Göstərilən əsər, s. 58.

ЗАДНЕНЕБНЫЙ (ВЕЛЯРНЫЙ, МЯГКОНЕБНЫЙ, ПОСТПАЛАТАЛЬНЫЙ) - alm. postpalatal, ing. velar /vi:lə/, postpalatal /'po□stpælət(ə)l/, fr. postpalatal, azərb. dilarxası samiti. – Dil kürəyinin arxa hissəsinin sərt damağa və yaxud arxadan yumşaq damağa doğru qalxması ilə yaranan səslər: /k/, /g/, /x/. Bəzi fonetika məktəbləri dil səslərinin təsnifatında fəal üzvlərlə q/fəal üzvləri qarışdırırlar. Şərba məktəbi isə təsnifatda yalnız fəal üzvləri əsas götürür. Odur ki, bu cür səsləri dilarxası samitlər adlandırmaq daha düzgündür.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ЗАДНЕЯЗЫЧНЫЙ - alm. Hinterzungenlaut (m), ing. velar /vi:lə/, back lingual sound /b5k 'lɪŋwəl sa□nd/, fr. postlingual, azərb. dil arxası samiti. - Dilin arxası fəal üzv kimi /k/, /g/, /x/, /ŋ/ samitlərinin tələffüzündə iştirak edir. /k/, /g/ və /ŋ/ samitləri tələffüz olunarkən dilin arxa hissəsi yumşaq damağa doğru qalxır və onunla kipləşir, sonra bu partlayışa keçir /x/ samitinin tələffüzündə isə dilin arxa hissəsi yumşaq damağa doğru qalxır, lakin onunla kipləşmir, dilin arxa hissəsi ilə yumşaq damaq arasında nov yaranır.

Бах: Заднебный ←.

ЗАДНИЙ ГЛАСНЫЙ - alm. Vokal der hinteren Reihe (m), ing. back (out-back) vowel /b5k /aut b5k/vo□(ə)l/, fr. voyelle postérieure, azərb. arxa sıra saiti. - Arxa sıra saitlərinin tələffüzündə dilin arxa hissəsi qalxmış vəziyyətdə olur. /a/, /o/, /u/ arxa sıra saitlərdir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 144.

ЗАДНИЙ РЯД - alm. hintere Reihe (f), ing. backward zone /'b5kwəd zə□ne/, fr. rang postérieur, azərb. arxa sıra. – Dilin bütün gövdəsi dilaltı sümüklə birlikdə geri çəkilir və bunun nəticəsində ağız boşluğunun ön tərəfində böyük boşluq yaranır. Ağız boşluğunda yaranan böyük rezonatorada qalın tembrli arxa sıra saitləri yaranır: /a/, /o/, /u/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 144.

ЗАИМСТВОВАНИЕ - alm. Entlehnung (f), ing. borrowing /'bɔro□iŋ/, loan word /lə□n wə:d/, fr. emprunt, azərb. sözalma. - Yeni yaranan anlayışları ifadə etmək, habelə mövcud anlayışları bir-birindən fərqləndirmək məqsədilə başqa dillərdən sözlərin alınması. Ümumiyyətlə, dünyada yeknəsək tərkibli dil yoxdur və bu dünya xalqlarının sıx inteqrasiyası zəminində həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən mümkün deyildir. Alınma sözlərin içərisində başqa dildən alınmış, lakin mənsub olduğu dilin xüsusiyyətlərini tam və ya qismən də olsa mühafizə edən, habelə keçdiyi dilin fonetik və qrammatik qanunauyğunluqlarına tam uyğunlaşmış sözləri qeyd etmək lazımdır. Məs.: sözalma prosesində alınma sözlərin dilin həqiqi sözlərinin işlək dairəsinin məhdudlaşdırılmasına, bəzi hallarda isə «gəlmə» sözlər tərəfindən onların sıxışdırılaraq passiv lüğət fonduna keçirilməsinə təsadüf edilir. Məs.: ərəb dilindən: /islam/, /aqibət/, /ələm/, /adəm/, /məruzə/, /məlumat/, /cahil/, /aşıq/, /amil/, /aqil/, /daxil/; fars dilindən: /dərbər/, /səda/, /sakit/, /peyman/, /badə/ və s., rus dilindən:

/космос/, /космонавт/, /техника/, /агроном/, /комбайн/, /фото/, /микрофон/ və s.; latın dilindən: /akademiya/, /aspirant/, /qlobus/, /respublika/, /notarius/ və s.; yunan dilindən: /omonim/, /sinonim/, /filoloq/, /filosof/ və s.; fr. d.: /abajur/, /adres/, /artist/, /balet/, /büro/, /vergül/ və s.; ing. d.: /vağzal/, /rels/, /mitinq/, /tramvay/, /cemper/, /futbol/ və s.; alm. d.: /mundir/, /ştab/, /flaq/, /vafli/, /futlyar/, /kitel/ və s. Almanıyanın uzun illər latın dilinin təsiri altında olması, romalılar tərəfindən zəbt olunması, bu ölkədə xristianlığın qəbul edilməsi, XVIII-XIX əsrlərdə fransız mədəniyyəti və inqilabı, XX-ci əsrin ikinci yarısında ingilis və amerikan düşüncə tərzinin təsiri alman dilində dərin iz buraxmışdır. Bütün bu təsirlər elm, texnika, idman və mədəniyyət sahəsində alman dilinə çoxlu miqdarda alınmaların keçməsinə səbəb olmuşdur.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 244.

ЗАИМСТВОВАНИЕ КНИЖНОЕ - alm. Buchentlehnung (f), ing. formal borrowing /'fɔ:məl 'bʊroʊiŋ/, fr. emprunt de livresque, azərb. kitab dilindən alınma. - Dilə digər dildən ədəbi, elmi və texniki əsərlər vastəsilə daxil olan alınma sözlər, kitab dili üçün səciyyəvi olan üslubi çalarları ilə fərqlənən alınmalar. Buraya əsasən elmin müxtəlif sahələrində yaranan terminlər daxildirlər. Məs.: /element/, /valentlik/, /tezlik/, /fonem/, /morfem/ və s. Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 244.

ЗАИМСТВОВАНИЕ СЕМАНТИЧЕСКОЕ - alm. semantische Entlehnung (f), ing. semantic borrowing /sɪ'mɒntɪk 'bʊroʊiŋ/, semantic loan word /sɪ'mɒntɪk ləʊn wə:d/ fr. emprunt sémantique, azərb. semantik sözlərmə. - Hər hansı dilə məxsus söz və ifadələrin hərfi tərcümə vastəsilə (adətən hissə - hissə) alınması. Bu zaman yad dilin leksik materialı yeni sözün yaradılmasında yalnız model keyfiyyətində çıxış edir, əcnəbi dilə məxsus sözün məna cəhəti, tərkib hissələri alınır və söz maddi cəhətdən, səs kompleksi müvafiq vasitələrlə, söz alan dilin daxili qaydalarına əsasən düzülür. Başqa sözlə desək, yad dilə məxsus sözün əşyavilik mənası dilin daxili imkanları vasitəsilə yerinə yetirilir. Məs.: rus d. /надстройка/ - /üstqurum/, /рукопись/ - /əlyazması/, /ударник/ - /zərbəçi/, /писатель/ - /yazıçı/ və s. Bu cür alınmalara adətən kalka deyilir.

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 136.

ЗАИМСТВОВАНИЕ ПРЯМОЕ - alm. direkte Entlehnung (f), ing. direct borrowing /di'rekt bʊroʊiŋ/, fr. emprunt direct, azərb. vasitəsiz sözlərmə. - Bir dildən başqa dilə üçüncü dilin vastəsilə deyil, birbaşa (bilavasitə) keçən sözlər. Məs.: rus d. ГАИ; Azərb. d. DAM (Dövlət Avtomobil Müfəttişliyi); ing. d. NATO (North Atlantic Treaty Organisation) bu qəbildən olan sözlərdir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 246.

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИСТОЧНИК - alm. Quelle der Entlehnung (f), ing. source of borrowing /sɔ:s' əv bʊroʊiŋ/, fr. emprunt saurce, azərb.

alınma mənşəsi (mənbəyi). - Sözüün alındığı mənbə dil. Məs.: Azərb. d. işlənən /vağzal, rels, mitinq, tramvay, cemper, futbol/ və s. sözləri üçün mənbə dil ingilis dili; /mundir, ştab, flaq, vafli, futlyar, kitel/ və s. sözləri üçün alman dili, /sputnik/ sözü üçün isə mənbə dil rus dilidir.
Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s.246.

ЗАЙМСТВОВАННОЕ СЛОВО - alm. Lehnwort (n), ing. loan-word /'ləʊn wə:d/, borrowing word /'bɔrɒwɪŋ wə:d/, fr. mot d'emprunt, azərb. alınma söz.

Бах: Займствование ←.

ЗАКОН ЗНАКА - alm. Gesetz des Zeichens (n), ing. law of the sign /lɔ:

əv ʤə saɪn/, fr. signe de loi, azərb. işarə qanunu. - Müəyyən işarənin müvafiq məzmunla zəruri və ayrılmaz əlaqəsi, səslənmə ilə məzmunun

bir-birinə uyğun gəlməsi. Məs.: /a+ɣ+a+dʒ/ →

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.303.

ЗАКОН (ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ) - alm. (linguistisches) Gesetz (n),

ing. law (linguistic) /lɔ: /lɪŋgwɪstɪk/, fr. loi (linguistique), azərb. qanun-qayda. - 1) Dilin vahidlərinin qarışıqlıq münasibətlərinin müntəzəm və ardıcılıqla təkrarlanması. Azərbaycan dilində miqdar saylarından sonra isim cəm şəkilçisi qəbul etmir. Məs.: /beş (on) kitab/; ancaq alm., ing. və rus d. isim mütləq cəmdə olmalıdır. Məs.: /fünf Bücher/, /five books/, /пять книг/ və s.

2) Dilçilikdə ən az gərginlik sərf etməklə tələffüz olunan qanun var ki, buna G.K.Tsıpf (1902-1950) qanunu deyirlər. Bu qanunun məğzi ondan ibarətdir ki, artikulyator baxımdan ən az enerji sərf olunan, ən az gərginliklə səciyələndən dil vahidi daha yüksək işlənmə tezliyinə malikdir. Onun hesablamalarına görə bu ingilis dilindəki /n/ samitidir.

«...dil vahidinin işlənmə tezliyi təkcə onun daha çox sözdə işlənməsilə deyil, həm də bu və ya başqa sözdə hansı tezliklə işlənməsindən asılıdır. Məs.: Tsıpfın hesablarına görə daha az enerjinin sərf olunması ilə tələffüz olunan /n/ samiti ən yüksək işlənmə tezliyinə malikdir. Buradan da informasiya məzmunu ortalığa çıxır. Məs.: x və y eyni ehtimalla işlənirsə, deməli, onların daşdığı informasiya yükü eynidir. Əgər bütün mətnlərdə x və y-in meydana gəlmə ehtimalının cəmi onlar arasında tən yarı bölünürsə, deməli, $p_x=1/2$ və $p_y=1/2$. Bu o deməkdir ki, mətnin 50%-də biri, o biri 50%-də isə o birisi işlənib».

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 245.

A.Axundovun hesablamalarına görə saitlərimizdən ən çox işlənmə tezliyinə /ə/ və /a/, samitlərdən isə işlənmə tezliyinə görə sıralanma belədir: /l, n, r, m, d, j/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 160.

ЗАКОН ТРЕХ СЛОГОВ - alm. Dreisilbengesetz (n), ing. three syllable

law /θri:'siləbl lɔ:/, fr. loi des trois syllabes, azərb. üç heca qanunu. - Yunan dilində vurğu münasibətinin nizamlanmasına əsasən sözün əsas vurğusu üç vurğusuz mor (qısa hecanın ölçü vahidi) üzərinə düşə bilməzdi. Dilçilikdə qot dilində, söz sonunda uzun saitin işlənməsini izah edən qanun. Bu qanuna görə akut vurğulu hecalarda (impulsiv vurğu) iki mor, sirkumfleks vurğuluda isə (sürüşən vurğu) 3 morlu olurdu. Beləliklə, uzun saitlər və diftonqlar german dillərində həmişə bir heca (mor) reduksiyaya uğramaqla bərpa edilə bilərdi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.198.

ЗАКОН ОТКРЫТОГО СЛОГА - alm. Gesetz der offenen Silbe (n), ing.

the law of the open syllable /ðə lɔ: 6v ðə 'əupən 'siləbl/, fr. loi de la syllable ouverte, azərb. açıq heca qanunu. - 1) Açıq hecada saitin uzun tələffüz edilməsi. Məs.: Azərb. d. /Adil, Aqil/; 2) Slavyan dillərində açıq hecaya meyl güclüdür. Hətta heca qapalı olsa belə, o bir neçə dəfə təkrar olunanda açılır. Məs.: /at (тебя)/- /at-ta-ta/ və s.

Л.Б.Бондарко. Звуковой строй современного русского языка. М., 1977.

ЗАКОН СЕМАНТИЧЕСКИЙ - alm. semantisches Gesetz (n), ing.

semantic law /sɪ'məntik lɔ:/, fr. loi sémantique, azərb. semantik qanun. - Ayrı-ayrı sözlərin mənalарının dəyişməsində ümumi semantik qanunauyğunluqlar. Mənanın daralması, genişlənməsi, yaxşılaşması və pisləşməsi. Məs.: orta alm.d. mhd. /Marschale/ - «ata baxan, mehtər» deməkdi. y.a.d. /Marschall/ - «yüksək hərbi rütbə» deməkdir. Orta dövr alman dilində /Frauenzimmer/ «qadınlar toplaşan otaq», y.a.d. isə «pozğun qadın» deməkdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.148, 177.

ЗАКОН СОКРАЩЕНИЯ - alm. Gesetz der Verkürzung (n), ing.

abbreviation law /ə,bri:'vi'eɪf(ə)n lɔ:/, fr. loi de raccourcissement, azərb. ixtisar qanunu. - Müəyyən dil vahidinin işlənməsi tezliyi onun sadələşməsini tələb edir. Bu qanun müqabilində dildə ən cox yayılan, işlək sözlər bir hecalı şəkilinə düşür. Məs.: Azərb. d. /filoloji fakültə/ əvəzinə /filfak/, /mexanika fakültəsi/ əvəzinə /mexmat/, /dialektik materializm/ əvəzinə /diamat/ deyilir və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər.

ЗАКОН ФОНЕТИЧЕСКИЙ - alm. Lautgesetz (n), phonetisches Gesetz

(n), ing. phonetic law /fəu'netik lɔ:/, fr. loi phonétique, azərb. fonetik qanun. - Müntəzəm şəkildə və qarşılıqlı surətdə qohum dillərdə, habelə ayrıca bir dildə dilin inkişafının müxtəlif mərhələlərində səslərin bir-birinə təsiri nəticəsində ortaya çıxan qanun. Məsələn, rus dilində kar samitlərdən əvvəlki mövqelərdə cingiltili samitlərin karlaşması. Müq. et: «подсказать» - /пѣтскѣзѣт'/. Daha geniş mənada fonetik qanun danımarkalı Karl Vernerin (1846-1896) (1875-ci ildə kəşf edib, 1877-ci ildə çap olunub) adı ilə bağlıdır. Sanskrit, yunan və german dialektlərini müqayisə edərək

K.Verner müəyyənləşdirmişdi ki, hind-Avropa dillərində sərbəst söz vurğusunun yeri etimoloji cəhətdən qohum sözlərin samit sistemində uyğunsuzluq üçün əsas rolunu oynayır. Bu da isə Y.Grimin «qrammatik əvəzlənmə» qanunu ilə bağlı götürülməlidir. K.Vernerə görə, birinci fonem irəli çəkilməsi nəticəsində meydana gələn kar novlu /f, ö, x, s/ samitləri ulu german dilində «in-» və «auslautda» cingiltili samitlər əhatəsində, bilavasitə onlardan qabaqda gələn sait əsas vurğu daşımırdisa müvafiq olaraq /β, δ, γ, z/ cingiltili samitlərinə çevrilmişlər. Müq. et:

Hind-Avropa	got dili	g.h.d.	got
pētēr	fadar (ata)	bhrātēr	brothar (qardaş, Buder)

/Vater/ sözündən düzəltmədə hind-Avropa /yunanca /t/ inkişaf edib cingiltili novlu samitə keçdi (got. d. /d=1/), çünki vurğu dilönü samitindən sonra gəlirdi, halbuki /Bruder/ sözündə hind-Avropa /qədim h dillərində /t/ birinci fonem əvəzlənməsinə görə kar novlu samitə çevrildi. Fonetik cəhətdən bu müxtəlif tələffüz qaydaları ilə izah edilsə də, fonoloji yanaşmada burada söhbət fonem parçalanmasından gedir (fonem dəyişməsi) ki, bu da german dillərində vurğunun kök hecası üzərinə çəkilməsilə başa çatıb, bununla da allofon dəyişiklərinin fonem statusu qazanması baş verib.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.833.

ЗАКОН ФОНОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. phonologisches Gesetz (n), ing. phonological law /fəʊnə'lɒdʒɪkl lɒ:/, fr. loi phonologique, azərb. fonoloji qanun. – Bu və ya digər dilin fonoloji sistemində müəyyən yerdəyişmələrlə nəticələnən qanunauyğunluq. Məs.: o.a.d. «ch» (/x/) samiti mövqeyin aradan qalxması ilə iki fonemə parçalandı: |ch|₁^{|x|}₂^{|ç|}

Вак: Дивергенуис ← .

ЗАКОН ЭКОНОМИИ СИЛ - alm. Gesetz der Kraftökonomie (n), ing. law of economy force /lɔ: ɒv ɪ(:)'kɒnəmi:'fʊ:s/, law of least effort (efficiency /lɔ: əv ɪ:st 'efət /ɪ'fɪʃənsi/, fr. force économie de la loi, azərb. qənaət qanunu. – Dildəki fonetik dəyişmələrin əsas səbəbi hesab olunur. Qənaətə meylin mənbəyində insan orqanizmində enerjinin paylanması durur. Dildə qənaət prinsipi özünü mühafizə instinktinin konkret təzahür formasıdır. Bu fizioloji gərginliyin həddən artıq işlənməsinə qarşı özünəməxsus reaksiyadır; yaddaşın işini mürəkkəbləşdirən, nitqin yaranması və qavranması ilə bağlı beyində olan bəzi funksiyaların həyata keçməsinə qarşı hər cür qeyri - rahatlığa qarşı duran bir prosesdir.

Б.А.Серебрянников. Вероятностные обоснования в компаративистике. М., 1974, s. 27.

ЗАКОНЧЕННАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. terminale (abgeschlossene) Intonation (f), ing. final intonation /'faɪnl ,ɪntou'neiʃən/, fr. intonation fini, azərb. bitginlik intonasiyası. – Sintaqmin sonuna yaxın səs tonu aşağı düşür, sintaqmin sonunda gələn saitin intensivliyi zəifləyir, danışığın ümumi sürəti

zəifləyir və sintaqmın sonunda bitkinlik fasiləsi yaranır. Bu əlamətləri bitkinlik intonasiyası üçün differensial əlamətlər adlandırmaq lazım gəlir, çünki bu əlamətlərə malik olan hər bir cümlənin intonasiyası bitkinlik intonasiyası kimi izah edilə bilər. İntonasiyaya bu cür yanaşma supersegment vahidləri fonoloji tədqiqat metodlarının tətbiqilə aparılan ilk eksperimental-fonetik araşdırmalardan biri idi. N.S.Trubetskoydan sonra dildə 3 intonasiya konturu (terminal, proqrediyent və interroqrativ) sistemindən çıxış edərək 1970-ci ildə alman dilində terminal intonasiya konturunun tədqiqinə həsr olunmuş tədqiqat əsərində bu intonasiya konturu üçün yuxarıda sadalanan relevant əlamətlər müəyyən edildi.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 150; Ф.Вейсалов (Вейсалли). Завершающая интонация в современном немецком языке (экспериментально-фонетическое исследование). Автореф. канд. дисс., Л., 1970.

ЗАКРЫТЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. geschlossener Vokal (m), ing. closed vowel /klouzd 'va□əl/, fr. voyelle fermée, azərb. qapalı sait. - Alt çənənin açılma dərəcəsilə müəyyənləşir. Azərbaycan dilində qapalı saitlər qapalı-lıq, açıqlığa görə qarşılaşma yaratmırlar. Ancaq bu dilin saitlər sisteminde /u/, /y/, /i/ qapalı, /a/, /ɔ/, /e/ və /ə/ açıqdır, /ʌ/ isə qarışıq sait sayılır. Alman dilində /a:/-dan başqa bütün uzun saitlər qapalı, qısalar isə açıqdır.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ЗАКРЫТЫЙ СЛОГ - alm. geschlossene Silbe (f), ing. closed syllable /klouzd 'sıləbl/, fr. syllable fermée (entravée), azərb. qapalı heca. - Sonu samitlə bitən hecalar qapalı heca adlanır. Məs.: /dəftər/, /sər:həd/ və s. Alman dilində vurğulu şərti qapalı, yəni söz formasını dəyişərkən açıla bilən hecalarda sait uzun tələffüz olunur. Müq. et: /mu:t/ çünki /mu:tə/ «cəsarət» və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 274-276.

ЗАЛОГ - alm. Genus (n), ing. voice /vɔɪs/, fr. voix, azərb. növ, tərz. - Subyektlə obyekt (üzərində iş icra olunan əşya) arasında müxtəlif münasibətləri əks etdirən fəli kateqoriya. Məs.: subyekt obyekt üzərində işi bilavastə özü görürsə, bu məlum, başqasına icra etdirdikdə isə icbar, subyekt işi başqa birisi ilə birlikdə gördükdə qarşılıqlı, həmin işi fəal növlü cümlənin obyektini öz üzərinə götürürsə məchul növ olur. Məs.:

	Fəal	Məchul	icbar	Qarşılıqlı növ
Azərb. dili	/Mən məktub yazıram//	/Məktub mənim tərəfimdən yazılır//	/Mən məktub yazdırıram özüm//	/Biz yazışıırıq//
Alman dili	/Ich schreibe einen	/Der Brief wird von mir geschrieben//	/Ich lasse einen Brief schreiben//	/Wir schreiben uns Briefe// (einander)

	Brief//			
İngilis dili	/I write letter//	/The letter has been written by me//	/I had the letter written by myself//	/We write letter to each other//
Rus dili	/Я пишу письмо//	/Письмо пишется мною//	/Я велел написать письмо//	/Мы переписываемся//

Azərbaycan və rus dillərində növ morfoloji, alman və ingilis dillərində sintaktik səviyyədə öz ifadəsini tapır, çünki Azərbaycan və rus dillərində növün xüsusi morfoloji göstəricisi var (il)⁴, (ся), ancaq alman və ingilis dilində bu sintaktik yolla ifadə olunur.

Y. Kərimov. Göstərilən əsər.

ЗАЛОГ БЕЗОБЪЕКТНЫЙ - alm. objektloses Genus (n), ing. objectless

voice /'ʊbdʒɪktlɪz vɔɪs/, fr. voix sans-objet, azərb. obyeksiz növ. - Obyektinə aid olmayan, subyektin daimi aktiv və passiv xüsusiyyətləri. Məs.: Azərb. d. /gicitgən dalayır/, /sap qırılır/, /dəmir paslanır/, /it qapır/.

H. Glinz. Göstərilən əsər.

ЗАЛОГ ВЗАИМНО-ВОЗВРАТНЫЙ - alm. reziprok-reflexives Genus

(n), ing. reciprocally reflexive voice /rɪ'sɪprəkəlɪ rɪ'fleksɪv vɔɪs/, fr. voix réflexive, azərb. müştərək-qayıdış növ. - İş-hərəkətin qarşılıqlı şəkildə icra olduğunu göstərən növ. Məs.: Azərb. d. /yazışmaq/, /görüşmək/, /gülüşmək/.

Bax: Залог ←.

ЗАЛОГ ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫЙ - alm. Aktiv (n), ing. aktiv voice /'5ktiv

vɔɪs/, fr. voix active, azərb. məlum növ. - Hərəkətin, prosesin (təsirli fellərdə) birbaşa obyektə yönəldiyini, hərəkətin mənbəyinin subyektin özünün olduğunu göstərən fel növü. Onların leksik mənalı heç bir vasitənin köməyi olmadan subyekt və obyektin hərəkətə münasibətini təmin edir. İş icraçısı cümlədə işlənmədikdə belə, yenə də iş-hərəkətin fəal iştirakçısı kimi çıxış edir, iş və hərəkət bilavasitə onun özü tərəfindən icra olunur. Məlum növün xüsusi spesifikasi əlamət göstəriciləri olmur. Məlum növ fellər digər növlərin yaranması üçün çıxış nöqtəsidir. Belə fellərdə subyekt (işin icraçısı) cümlənin mübtədası funksiyasını yerinə yetirir. Məs.: Azərb. d. /Qoca əlindəki əsaya söykənərək nəfəsini dərmək üçün hasarın yanında dayandı//. /Piyadalar düşmən səngərinə yaxınlaşdılar//.

Bax: Залог ←.

ЗАЛОГ СТРАДАТЕЛЬНЫЙ - alm. Passiv (n), ing. passive voice /'p5sɪv

vɔɪs/, fr. voix passive, azərb. məchul növ. - Məchul fellər hərəkətlə obyekt və subyekt arasındakı münasibətləri əks etdirir. Bu növ fellərdə işin icraçısı öz yerini cümlə daxilində tamamlıqla dəyişir. Cümlədə iş – hərəkətin həqiqi icraçısı qrammatik obyekt (tamamlıq), qrammatik obyekt isə qrammatik subyekt (mübtəda) kimi işlənir. Məchul fellərdə iş-hərəkətin icraçısında icraçı (subyekt) passiv olduğundan o, zahirə çıxma bilmir. Bu səbəbdən

obyekt onun yerini tutur və subyekti əvəzləyir. Məs.: Azərb. d. /Qapı açıldı/. /Taxıl biçildi/. Alm. və ing. d. məchul növ analitik yolla düzəlir. Məs.: alm. d. /Das Buch wird gelesen//; ing. d. /The book has been read// (kitab oxunur) və s.

Y.Kərimov. Göstərilən əsər.

ЗАМЕНА - alm. Substitution (f), ing. substitution /sʌbstɪˈtjuːʃən/, fr. substitution, azərb. əvəzetmə. - Bir dil vahidinin digərinin yerinə işlədilməsi məs.: felin keçmiş zamanı əvəzində indiki zaman şəkilçisinin işlədilməsi; 1. Dünən bir də eşidirəm ki...; 2. Müəyyən qrammatik formaların öz mənalarında deyil, fərqli mənada, yalnız mətn daxilində kəsb etdikləri mənada işlədilməsi. Əvəzetmə paradigmatik səviyyədə dil vahidinin müstəqilliyini sübut etmək üçün geniş işlənən təhlil üsuludur. Buna bəzən komutasiya və ya substitusiyaya da deyirlər. Məs.: struktur dilçilik fonemin müstəqilliyini bu yolla yoxlayır. /das/ sözündə birinci samiti /g/ ilə əvəz etdikdə yeni söz alınır, ona görə də /d/ və /g/ müxtəlif fonemlər hesab olunur.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir, s.58-65; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗАМЕНА ЛЕКСИЧЕСКАЯ - alm. lexikalische Substitution (f), ing. lexical substitution /ˈleksikəl sʌbstɪtjuːʃən/, fr. substitution lexicale, azərb. leksik əvəzetmə. - Eyni əhatədə işlənən sözlər bir-birini əvəz etməklə yeni məna ifadə olunursa, deməli onlar müxtəlif leksemlərdir. Məs.: Azərb. d. /garı/ # /darı/ # /doşab/ # /tʃarʃab/, /lək/ # /kəl/, /kəl/ # /öküz/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ЗАМЕНИТЕЛЬ ФОНЕТИЧЕСКИЙ - alm. phonetischer Ersatz (m), ing. phonetic substitution /fɒnetɪk sʌbstɪtjuːʃən/, fr. succédant phonétique, azərb. fonetik əvəzləyici. - Sözdə qonşu hecadakı seqmentin düşməsi və ya itməsi uzun tələffüzə səbəb olur. Bununla da uzunluq «kompensasiya» olunur ki, nəticədə ilkin uzunluq nisbəti saxlanılır. Məs.: Hind-Avropa dillərində branhto → german dilində bra:hta → g.a.d.-də → brâhte, özü də german dillərində novlu samit qarşısında burun səsi saitə burunlaşması ilə bərabər düşür, ancaq bunun əvəzində uzun tələffüz olunurdu. Bunun izlərini biz müasir alman dilində görürük. Məs.: «Bart» sözündə /a/ /r/-dan qabaq uzanır və /r/ danışığ zəncirindən düşür: /ba:t/!

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989.

ЗАМЕНИТЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ - alm. Ersatzformen (Pl.), ing. substitutive forms /ˈsʌbstɪtjuːtɪv fɔːms/, fr. formes succédanées, azərb. əvəzedici formalar. - Söz birləşməsinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq iki formadan birinin seçilməsi. Məs.: Azərb. d. sual cümlələrinin düzəlməsində (mı)² düşür, intonasiya bu funksiyanı yerinə yetirir. Məs.: çsən (dəmi) gəlirsən? və s. Hələ A.M.Peşkovski (1878-1933) sintaktik səviyyədə «kompensa-

siya» prinsipindən danışır. Cümlədə qrammatik vasitələr iştirak edəndə, intonasiya zəifləyir və əksinə.

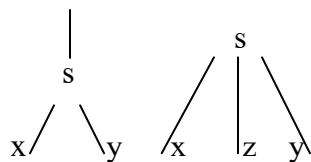
A.M.Пешковский. Интонация и грамматика. М., 1928; Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке (экспериментально-фонетическое исследование). Канд. дисс., Л., 1970.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ФОНЕМЫ - alm. Ersetzung des Phonems (f), ing. phoneme substitute /'foun:m sʌbstitju:t/, fr. suppléant du phon'me, azərb. fonem əvəzləyicisi. – Moskva fonoloji məktəbində fonemin zəif mövqedə çıxış edən və tez-tez həmin mövqeyin səslənməsinə görə digər fonemin əvəzləyicisi ilə üst-üstə düşən fonem variantı. Məs.: rus d.[a] və [o] fonemlərin vurğusuz hecalarda [ʌ] ilə üst-üstə düşür. Bu yanlış baxışı Şerba məktəbi qəbul etmir və hər bir fonem realizasiyasını elə fonemin özü hesab edir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗАМЕЩЕНИЕ - alm. Ersetzung (f), Substitution (f), ing. substitution /'sʌbstitju:tʃən/, fr. substitution, azərb. əvəzləmə. – 1. Müəyyən ifadə vahidinin müəyyən məzmun vahidi ilə paradiqmatik cəhətdən əlaqələndirilməsi; 2. Deskriptiv dilçilikdə dil vahidlərinin fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarət metod. Həmin məqsədlə dil vahidlərinin qarşılıqlı şəklində əvəz edilməsində onların funksional xüsusiyyətləri, müəyyən qrupları üzə çıxarılır. Əvəzləmə üsulu eyni qrammatik kateqoriyaya xas elementlərin üzə çıxarılmasında geniş tətbiq olunur. Cümlədə bir element paradiqmatik klassik digər elementlə əvəz olunduqda məzmun dəyişirsə, deməli, cümlənin daşdığı intonasiya da dəyişir. Məs.: alm. d. /Ich schreibe einen Aufsatz// (Mən məqalə yazıram) cümləsində /schreibe/ əvəzinə /lese/ (oxuyuram) işlətsək məna dəyişir. Paradiqmatik cəhətdən əvəzolunanlar eyni qrammatik kateqoriyaya aid olur. Bütün səviyyələrdə əvəzləmə iki cür olur: a) silinmə, udulma və artırma→. Birincidə dərinədəki qatdan üst qata keçmə yolunda ayrı-ayrı elementlər atılır və ya udulur. Məs.: /Hans spielt Piano und Monika spielt Flöte// (Həsis piano çalır və Monika fleyta çalır) → /Hans spielt Piano und Monika Flöte//; b) İkincisi isə dərinədəki strukturdan çıxarılan birləşmə üst qata əlavə edilə bilər. Məs.:

$[x+y]_s \rightarrow [x+z+y]_s$. Formal nitqdə disfunksiyanın sinonimi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.753.

ЗАМКНУТЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. gedeckter Vokal (m), ing. closed vowel /kləuzd 'vauəl/, blocked vowel /blɔkt 'vauəl/, fr. voyelle entravée,

azərb. örtülü sait. – Örtülü hecadakı sait aid edilir və dilçilikdə adətən açıq hecadakı saitlərə qarşı qoyulur.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЗАНДЕ – alm. Zande (n), ing. Zand /zand/, fr. langue zandée, azərb. zande dili. – Adamua dillərindən biridir. Cənubi Sudanda, Mərkəzi Afrika Respublikasında və Zairdə yayılmışdır. Təqribən 2,8 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Ərazi baxımından iki dialekti vardır: dio və patri. Zəngin saitlər sisteminə malikdir. Yazısız dildir.

A.Tucker., P.Hackett. Le groupe Linguistique zande, Tervuren, 1959.

ЗАПАДНОАТЛАНТИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. westatlantische Sprachen (Pl.), ing. West(ern)Atlantic languages /'west(ən)ət'læntɪk 'lɑŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues atlantique occidentales, azərb. qərbi atlantik dilləri. – Niger-konqolez dilləri ailəsi daxilində yarımdillər ailəsi. Qərbi Afrikanın Atlantik sahillərində, şimaldan Seneqal çayından cənubdan Liberiya qədər (Seneqal, Qambiya, Qvineya-Bisau, Qvineya, Sierro-Leone, qismən Liberiya) yayılmışdır. Yalnız flua dili bu arealdan kənara çıxaraq bütün Afrikada yayılmışdır. Qərbi atlantik dilləri iki qola ayrılır: şimal və cənub qolları. Şimal qolu tərkib baxımından daha rəngarəngdir. Bu qola flua, serer, volof, çanqin, lehar, non, ndut, falor, diola, kvatay, tanda, basari, bedk, konyaqi, kobiana, nalu, mbulunqış və s. daxildir. Cənub qoluna isə sua, temnee, baqa-koba, landuma, tiapi, bulom, kisi, qola, limba və s. daxildir.

D.Westermann. Die Westlichen Sudansprachen und Beziehungen zum antu. B., 1927.

ЗАПАДНОБАНТОИДНЫЕ ЯЗЫКИ - alm. Westbantu-Sprachen (Pl.), ing. West(ern)bantoid languages /'westənbantoid 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues bantoïdes occidentales, azərb. Qərbi bantoid dilləri.

Бах: Западноатлантические языки ←.

ЗАПАДНОСЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. westslawische Sprachen (Pl.), ing. west(ern) Slavic, Slavonic languages /'westən 'slɔ:vɪk/, /'slɑ:vɪk/ sla'vɒnɪk/ 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues slaves occidentales, azərb. Qərbi slavyan dilləri. – Çex, slovak, polyak, lujitski (iki variantda – yuxarı və aşağı lujitski), həmçinin ölü polab dilini özündə birləşdirən slavyan dilləri qrupu. Çexiya, Slovakiya, Polşa və keçmiş sovetlər ittifaqında, (Ukraina, Belarus və Litva respublikalarında), Almaniya, Fransa, Macarıstan və Yuqoslaviyada yayılmışdır. 60 milyondan çox daşıyıcısı vardır. Qərbi slavyan dilləri üç qrupa bölünür: lexit, çex-slovak və serblujitski.

А.М.Селищев. Славянское языкознание. Т.1, Западнославянские языки. М., 1941; С.Б.Бернштейн. Очерки сравнительной грамматики славянских языков. М., 1961.

ЗАПРЕТ - alm. Verbot (n), ing. taboo /tə'bu:/, fr. tabou, azərb. qadağa. - Müxtəlif dilxarici faktorların təsiri nəticəsində sözlərin işlənməsində yaranan məhdudiyyətlər.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər.

ЗАПЯТАЯ - alm. Komma (n), ing. comma /'kɒmə/, fr. virgule, azərb. vergül. - Sözləri, birləşmələri və cümlələri sərhədləndirmək üçün işlədilən durğu işarəsi. Bu işarədən aşağıdakı məqamlarda istifadə olunur: a) cümlənin həmcins üzvləri və sadalanan sözlər arasında. Məs.: /Nizaminin, Füzulinin, Vaqifin; b) tabeli və tabelsiz mürəkkəb cümlələrin komponentləri arasında. Məs.: /gələn gəldi, gedən getdi/; c) Cümlələrdə əlavə və xüsusişmələri ayırmaq üçün. Məs.: /süfrəyə bal qoyuldu, əsl beçə balı//; ç) Cümlə üzvləri ilə qrammatik cəhətdən bağlanmayan sözləri (ara sözü, xitab, nida, təsdiq, inkar sözləri) ayırmaq üçün. Məs.: /O, əlbəttə, mən Cəməli deyirəm hələ də özünə gəlməyib//.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər.

ЗАСВИДЕТЕЛЬСТВОВАННАЯ ФОРМА - alm. belegte Form (f), ing. attested form /ə'testid fɔ:m/, fr. forme témoinagée, azərb. təsdiq edilmiş forma. - Müqayisəli-tarixi dilçilikdə yazılı abidələrdə, yaxud canlı dildə müşahidə olunan, (olunmuş) forma. Məs.: orta əsrlər Azərbaycan dilində /onu əvəzinə «anı»/.

H.Mirzəzadə. Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası. Bakı, 1962.

ЗАСТЫВШИЙ - alm. erstarrt, isoliert, ing. fossilized /'fɒsilaɪzd/ stereotyped /stɪərətəɪpt/, fr. figé, azərb. təcrid edilmiş. - Donuq, təcrid olunmuş söz və ifadələr. Canlı (məhsuldar) sistemin tərkib hissəsinə aid olmayan, dilin əvvəlki durumundan, mərhələlərindən keçib gəlmiş söz və ifadələr. Məs.: Azərb. d. /Şol səbəbdən kim andən (ondan) ənürsən// (Nəsimi)

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasısı. Bakı, 1984, s. 7.

ЗАТВОР - alm. Verchluß (m), ing. closure /'klouʒə/, fr. fermeture, azərb. qapalılıq. - Səsin tələffüzündə kipləşmə mərhələsi.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasısı. Bakı, 1980.

ЗАУДАРНЫЙ - alm. nachbetont, ing. posttonic /poust'tɒnɪk/, fr. apr's l'accent, azərb. vurğudan sonrakı. - Vurğulu hecadan sonra gələn. Məs.: rus dilində /просоде'ма/, /при'ступ/, /ме'тод/ və s. sözlərində vurğudan sonra gələn /mʌ/, /tup/ və /tod/ hecaları.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 308-314.

ЗВАТЕЛЬНЫЙ - alm. Vokativ (m), ing. vocative /'vɒkətɪv/, fr. vocatif,-ve azərb. müraciət forması (çağırış halı). - Müraciət, çağırış bildirən. Məs.: /Cəmil, sizi çağırın var//.

A.A. Реформатский. Göstərilən əsər, s. 488.

ЗВОНКИЙ - alm. stimmhaft, ing. voiced /vɔɪst/, fr. sonore, azərb. cingiltili. - Səs tellərinin titrəməsi (vibrasiyası) ilə tələffüz edilən. Məs.: /d/, /z/ və s. cingiltili samitlərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1980.

ЗВОНКИЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. stimmhafte Konsonanten (Pl.), ing. voiced consonants /vɔɪst kɔnsənəntz/, fr. consonnes sonores, azərb. cingiltili samitlər. - Tələffüzü zamanı səs tellərinin titrəməsi ilə yaranan samitlər. Məs.: Azərb. d. /b/, /v/, /h/, /ɟ/, /d/, /z/, /j/, /g/, /d͡ʒ/, /ə/. Onlar /p/, /f/, /k/, /x/, /t/, /s/, /ʃ/, /t͡ʃ/, /h/, /k/ kar samitlərinə qarşı qoyulur. /m/, /n/, /l/ və /r/ samitləri isə sonor samitlərdir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 127-129.

ЗВОНКОСТЬ - alm. Stimmhaftigkeit (f), ing. resonance /'reznəns/, sonority /sə'nɔɪtɪ/, fr. sonorité, azərb. cingiltilik. - Səs tellərinin titrəməsi nəticəsində yaranan səs keyfiyyəti.

Бах: Звонкие согласные ←.

ЗВУК - alm. Laut (m), ing. sound /saund/, fr. son, azərb. səs. - Tələffüz üzvləri vasitəsilə yaranan, öz fiziki əlamətilə seçilən seqment vahid. Məs.: /adam/ sözünü bu cür seqmentləmək olar: /a/, /d/, /a/, /m/. Bu zaman iki sait səs və /d/ və /m/ samitləri alınacaq. Ancaq bu sırf akustik üzvlənmədir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103.

ЗВУКОВОЙ (ФОНИЧЕСКИЙ) - alm. lautlich (phonisch), ing. sound (phonic phonetic) /saund/'founɪk/'fou'netɪk/, fr. phonétique (phonique), azərb. səsli (fonik). - Tələffüz olunan səs, səsin maddi tərəfi, səsdən ibarət olan.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

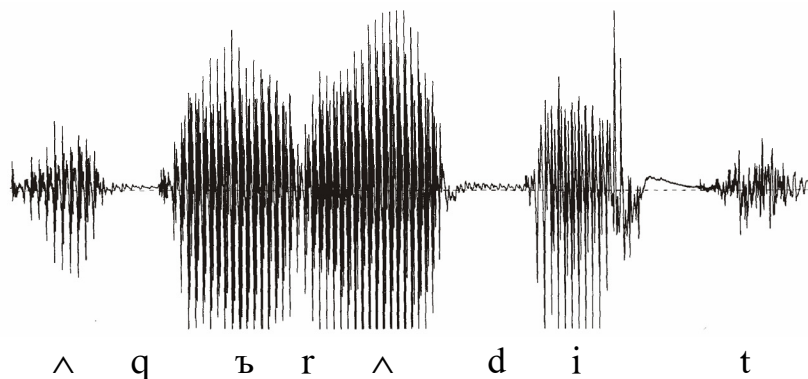
ЗВУКОВАЯ АББРЕВИАТУРА - alm. Initialkürzung (f), ing. sound abbreviation /saund əˌbriːvi'eɪʃ(ə)n/, phonetic acronym /'fəʊ'netɪk ə'krɔɪnɪm/, fr. abréviation phonétique, azərb. səs abbreviaturası. - Mürəkkəb ixtisarlari təşkil edən səslər. Hər bir işarənin əlifbadakı səs kimi deyil, adi söz kimi tələffüzü. Məs.: Azərb. d. /SES/, (su elektrik stansiyası), /RİH/ (Rayon icra hakimiyyəti) və s.

Бах: Аббревиатура ←.

ЗВУКОВОЙ ВИД - alm. Schallaspekt (m), Tonart (f), Klangart (f), ing. sound aspect /saund 'ʃspekt/, fr. aspect phonétique, azərb. səs növü. - Məs.: /cingiltili, kar, uzun, qısa, qalın, incə/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗВУКОВАЯ ВЫДЕЛИМОСТЬ - alm. Lautaussonderung (f), ing. phonetic segmentation /'fəʊ'netɪk 'segmənteɪʃ(ə)n/, sound separability /saund sepərə'bɪlɪtɪ/, fr. séparation phonique, azərb. səs ayrılması, səs parçalanması. - Müəyyən seqmentin daha böyük nitq parçalarından ayrılma

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗВУКОВОЙ КОМПЛЕКС (ЗВУКОСОЧЕТАНИЕ) - alm. akustischer Komplex (m), ing. sound complex /saund 'kɒmpleks/, cluster /'klʌstə/, fr. complexe sonore, azərb. səs kompleksi. - Danışiq aktından ayrılan səs ardıcılığı.

Şəkil. /fa:mi:je/ və /di:fi:tsjel/ sözlərinin spektroqramları

ЗВУКОВАЯ ОБОЛОЧКА - alm. Lauthülle (f), ing. sound envelope /saund 'enviloup/, fr. enveloppe sonore, azərb. səs qabığı, substansiya. - Söz və morfemin, onların daxili, məna tərəfindən yaxud məzmunundan fərqli olaraq, xarici, səs (maddi) tərəfi, səsin substansiyası.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗВУКОВОЕ ПИСЬМО - alm. Lautschrift (f), ing. phonetic writing /fə'netik raitiŋ/, fr. écriture sonore, azərb. səsli yazı (fonetik yazı). - Hər bir fonemin ayrıca qrafik işarəsi, yaxud fonemi əks etdirən yazı növü. Son illər dünya dilçilik elmində belə bir fikir özünə möhkəm yer tutur ki, Avropaya fonoqrafik yazını türk mənşəli etrusklar gətirib.

H.Harald. Die Geschichte der Schrift. München, 1962, s. 61; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 64.

ЗВУКОВАЯ СИСТЕМА - alm. Lautsystem (n), ing. sound (phonetic) system /sau:nd (fə'netik) 'sistım/, fr. syst'me sonore, azərb. səs sistemi. -

Müəyyən dildə söz və morfemlərin, yəni dil vahidlərinin səs qabığının fərqləndirilməsi üçün istifadə olunan fonetik vasitələrin məcmusu. Buraya seqment (sait, samit və onların birləşmə qaydaları) və supersegment (ton, intonasiya) aiddir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 178.

ЗВУК РЕЧИ - alm. Sprechlaut (m), ing. speech sound /'spri:tʃ saund/, fr. son du discours, azərb. nitq səsi. – Dildə müəyyən dəyər kəsb edərək, ictimai funksiya daşıyan, müəyyən şəxs tərəfindən konkret şəraitdə tələffüz edilən, yəni bütün maddi xüsusiyyətləri özündə əks etdirən konkret səs. Məs.: /a/ foneminin Azərbaycan dilində milyonlarla səs təzahürü var.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗВУК ЯЗЫКА - alm. Sprachlaut (m), ing. sound of language /saund 6v 'læŋgwɪdʒ/, fr. son de la langue, azərb. dil səsi. - Akustik - artikulyator cəhətdən fərqlənən, dil daşıyıcıları tərəfindən eyniləşdirilən, danışiq səslərində reallaşan dil vahidi. Dil səsi dil daşıyıcılarının şüurunda mövcud olan səs etalonu, səs tipidir. Digər dil vahidləri kimi dil səsi də – fonem özlüyündə konkret səs deyil, abstraksiyadır. Sankt-Peterburq fonoloji məktəbinin (L.V.Şerba və onun davamçıları) konsepsiyasında danışiq səsi və dil səsi məfhumları müvafiq olaraq fon və allofon adlandırılır. Şerba məktəbinin nümayəndələri allofonun ümumiləşdirilmiş cəhətlərini qeyd edir və onu norma səviyyəsinə aid edirlər. Peterburqlular allofonun funksional mahiyyətli olduğunu nəzərə çatdırmaqdan ötrü bəzən onu allofonem adlandırırlar. Moskva fonoloji məktəbinin təmsilçiləri danışiq səslərini dil səslərində birləşmiş akustik-artikulyator oxşarlığa, dil səslərinin fonemdə cəmləşdirilməsində isə funksional cəhətə əsaslanırlar. Problemin həllinə fərqli mövqedən yanaşan Peterburq məktəbinin nümayəndələrinə görə fonun allofonda, allofonun fonemdə eyniləşdirilməsi vahid funksional əsasla söykənir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 191-198.

ЗВУКОВОЙ ТИП - alm. Lauttyp (m), ing. sound type /saund taɪp/, fr. type sonore, azərb. səs tipi. - Dildə eyni vəzifə daşıyan, yalnız mövqeyinə görə fərqlənən səslər sırası. Məs.: rus d. /a/, /a'/, /a/, /ä /. Akad. L.V. Şerba ayrılıqda tələffüz olunan səsi səs tipi adlandırmaqla onu müəyyən mənada fonemlə eyniləşdirmiş olurdu. Ancaq o, bunu sadəlik naminə edirdi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 191-198.

ЗВУКОВАЯ ЦЕПЬ - alm. lautliche Kette (f), ing. sound chain /saund tʃeɪn/, fr. chaîne sonore, azərb. səs zənciri. - Dilin fonetik vahidlərə parçalana bilən səs axınından ibarət danışiq aktı.

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 216.

ЗВУКОВОЙ ЯЗЫК - alm. lautliche Sprache (f), ing. acoustic language /ə'ku:stɪk 'læŋgwɪdʒ/, auditory language /'ɔ:di'tɔ:rɪ 'læŋgwɪdʒ/, fr. langage auditif, azərb. səsli dil. - Səsli dil, insan cəmiyyətinin ilkin dili. O, adətən dilin yazılı formasına qarşı qoyulur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 52.

ЗВУКОПОДРАЖАНИЕ - alm. Lautnachahmung (f), ing. onomatopoeia/'ɔnəumətəu'pi(:)ə/, sound symbolism /saund 'sɪmbəlɪzəm/, fr. onomatopée, azərb. səs təqlidi. - Təbiət səslərinin və səslənmənin, həmçinin heyvan səslərinin eynilə təkrarı. Məs.: /o inək kimi mələyir, eşşək kimi anqırır, xoruz kimi banlayır, at kimi finxırır//

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 18.

ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНАЯ ТЕОРИЯ - alm. Lautnachahmungstheorie (f), ing. onomatopoe(t)ic theory /'ɔnəumətəu'pi(:)k 'θiəri/, fr. théorie onomatopéique, azərb. səs təqlidi nəzəriyyəsi. - Dilin yaranması (mənsəyi) haqqındakı mövcud fərziyyələrdən biridir. Bu nəzəriyyəyə görə dil insanın təbiət səslərini təqlid etməklə çıxardığı səslər əsasında yaranmışdır. Belə bir nəzəriyyənin tərəfdarları Qədim Yunanıstanda Demokrit (460-370) və Platon (427-347), həmçinin stoiklər olmuşlar. XVII əsrdə V.Leybnis, (1646-1716), XIX əsrdə V. fon Humboldt, D.Herder, D.Uitni və b. də həmin nəzəriyyəyə tərəfdar çıxmışlar. Doğrudan da, ayrı-ayrı dillərdə səs təqlidi ilə yaranan sözlər kifayət qədərdir. Lakin bu kimi sözlər adətən çox az olur. Onlar heç də ən zəruri həyatı anlayışları bildirən sözlər deyildir. Təbiəti təqlid etmək üçün insan əvvəldən inkişaf etmiş nitqə malik olmalı idi.

Səs təqlidi nəzəriyyəsi iki müddəaya əsaslanır: 1) dildə ilk sözlər səs yamsılamaları olmuşdur; 2) sözdə səslənmə rəmzidir, şeylər təbiətinə müvafiq mənaya malikdir.

Təqlidi sözlər dilin leksik layında azlıq təşkil edirlər və onların ən naqis cəhəti səslənmə formalarının müxtəlif dillərdə fərqli olmalarıdır. Məs.: rus üçün ördək /krya-krya/, ingilis üçün /kvak-kvak/, fransız üçün /kan-kan/ səsləri çıxarır. Onlar ya zərf, ya da fel kimi daha çox yayılıb. Bax: azərbaycanlı üçün /qru-qru/, /tappa-tap/, /dıppa-dıp/, /zıppa-zıp/, /banlamaq/, /xoruldamaq/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.18-30.

ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНЫЙ - alm. lautnachahmend, ing. onomatopoe(t)ic /,ɔ:noumətou'pi(:)tik/, fr. onomatopéique, azərb. səs təqlidi. - Səs təqlidinə əsaslanan.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.18.

ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНОЕ СЛОВО - alm. lautnachahmendes Wort (n), ing. onomatopoe(t)ic word /,ɔ:noumətou'pi(t)ik wɜ:d/, fr. onomatopée, azərb. səs təqlidilə yaranan söz. - Öz səs tərkibinə görə insanların çıxardığı reflektor səsləri, heyvan və quşların səslərini, təbiət hadisələrinin səslərini və cansız əşyalarını səslərini təqlid edən sözlərdən ibarətdir. Təqlidi sözlər öz mahiyyətinə görə nidalara yaxındır. Lakin bəzi cəhətlərinə görə onlardan fərqlənir, çünki onlar hiss-həyəcan (əmr, istək, arzu və s.) ifadə etmirlər. Onlar danışıda gerçəkliyi əks etdirmək üçün ekspressiv üslubi vasitə kimi işlədilir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 287.

ЗВУКОПРЕДСТАВЛЕНИЕ - alm. Lautvorstellung (f), ing. phonetic (sound) image /phonetik /saund/imiɔɟ/, fr. représentation de son, azərb. səs təsəvvürü. - Fonemin akustik-fizoloji və psixoloji təsəvvür kimi danışıda müxtəlif realizə forması.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 181.

ЗВУКОСОЧЕТАНИЕ - alm. Lautkomplex (m), ing. sound complex (cluster) /saund 'kɔmpleks 'klastə/, fr. group de sons, complex, azərb. səs birləşmələri. – Danışq aktında bir-birindən morfoloji sərhəd əsasında ayrılabilən səs birləşmələri. Məs.: /t+s/ ing. d. /kæt+s/ sözündə.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 181.

ЗВУЧАНИЕ - alm. Verlautung (f), ing. flow of sounds /flou ɔv saundz/, sounding /'saundiŋ/ fr. sonorité, retentissement, azərb. səslənmə. – Dil vəhidlərinin xarici, səsləli tərəfi. Bu xüsusiyyətinə görə səslənmə özünün, daxili tərəfindən – məzmun və mənadan fərqlənir.

F. Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЗВУЧНОСТЬ - alm. Tonfülle (f), Wohlklang (m), ing. sonority /sə'nɔrɪti/, fr. sonorité, azərb. səslilik. - Səslənmə dərəcəsi (bərkdən, ucadan, yavaşca) və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 132.

ЗДРАВЫЙ СМЫСЛ - alm. Menschenverstand (m), ing. common sense /'kɔmən sens/, fr. bon sens, azərb. sağlam fikir, düşüncə. - Dilin insan tərəfindən linqvistik təhlili və təsvirinin təbii şəkildə qəbul edilməsi.

E.Coseriu. Geschichte der Sprachphilosophie. Tübingen, 2003.

ЗЕНАГА – alm. Zenaga (n), ing. Zenega /'zenægə/, fr. Zénaga, azərb. zənaqa. – Liviya dillərindən biridir. Mavritaniyada və Seneqalın cənub-şərqində yayılmışdır. 20 mindən artıq daşıyıcısı mövcuddur. Leksik tərkibində əsasən ərəb dilindən alınmalar üstünlük təşkil edir. Yazısız dildir.

G.Faidherbe. Zenaga des tribus senegalaises. P., 1977.

ЗЕТАЦИЗМ - alm. Zetazismus (m), ing. zetacism /'zi:təsiz(ə)m/, fr. zétacisme, azərb. zetatizm. - Samitin «z» səsinə keçməsi. 1) Yunan əlifbasında 6-cı hərf; 2) /ts/ samitini fişiltılı /s/ samitinin əvəz etməsi. Məs.: /ge·ne·ra·ts(s)·o: n/; 3) /k/ və /g/ samitlərinin fişiltılı (novlu) samitə keçməsi. Məs.: h. a. d. /gnɔjom/ → rus. d. /znaju/, lat. /centum/ /k/ fr.d. /cent/=s/.

O.C.Ахманова, Göstərilən əsər, s.158.

ЗЕНЕТСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Zenatija-Sprachen (Pl.), ing. Zenet languages /'zenet 'læŋgwɪɔɟɪz/, fr. langues zén'tes, azərb. zenet dilləri. – Bərbər-Liviya dillərinə daxil olan şimal qrupu. Mərakeşin şimal-şərqində, Əlcəzairdə, Tunisdə və qərbi Liviyada yayılmışdır. Bu dillərdə təqribən 3,5 milyon insan danışır. Yazısız dillərdir.

A.Basset. Les parlers berberes. «Initiation a la Tunisie», P., 1950.

ЗНАК - alm. Zeichen (n), ing. sign /sain/, symbol /'sɪmbəl/, signal /'sɪgnəl/, fr. signe, azərb. isarə. - Dildə müəyyən mənanın ifadəçisi, göstəricisi, semiotikanın əsas məfhumu. Dilçilikdə isarə olunanla isarə edən arasında kauzal əlaqəni bildirən signal və ya əlamət. Məs.: dərinin sarı rəng olması müəyyən xəstəliyin simptomu ola bilər. Ancaq «sarı» rənglər spektrində konkret bir rəngin adıdır. F. de Sössür dili isarələr sistemi kimi götürür və onun aşağıdakı əlamətlərini müəyyən edir: a) ikitərəflilik. İsarə bir tərəfdən səsi və ya qrafik reallaşan (isarələyən), o biri tərəfdən isə ideyanı, cismin konsepsiyasını bildirir (isarələnən). Məlumdur ki, Ç.Pirs (1839-1914) isarənin güclü tərəfindən çıxış edirdi; isarənin substansiyası, isarələnən və danışan; b) ixtiyarilik. İsarələyənlə isarələnən arasındakı əlaqə şərti olsa da, ixtiyaridir, çünki onlar arasında əlaqənin heç bir motivi yoxdur; c) xəttilik. Mənaca dərk edilən hər bir isarə müəyyən zaman daxilində baş verir. İsarə nəzəriyyəsində üç, bəzən isə dörd aspekt fərqləndirilir: sintaktik aspekt isarələr arasındakı əlaqəni öyrənir (sintaksis), semantik aspekt isarə ilə onun ifadə etdiyi məna arasındakı əlaqəni (semantika), pragmatik aspekt isarə ilə onun spesifik tətbiqi məqam arasındakı əlaqəni (pragmatika) və nəhayət, siqmatik aspekt (isarə ilə xarici aləm arasındakı əlaqəni öyrənir) (siqmatika).

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 38; H.Bußmann. Göstərilən əsər.

ЗНАК АКТУАЛИЗОВАННЫЙ - alm. aktualisiertes Zeichen (n), ing. actualized sign /'5ktʃuəlɪzəɪd saɪn/, fr. signe actualisé, azərb. aktuallaşdırılmış isarə. - Danışıqda konkret təzahür edən dil vahidi. Məs.: /yağış, qar/ təbiət hadisəsi kimi. Biri də var: /yağış yağdı/ cümləsində reallaşan /yağış/.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 24.

ЗНАК АКТУАЛЬНЫЙ - alm. aktuelles Zeichen (n), ing. actual sign /'5ktʃuəl saɪn/, fr. signe actuel, azərb. aktual isarə. - Danışıqda reallaşan dilin ünsürü? «virutal isarəyə» qarşı qoyulur.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 24.

ЗНАК ВОПРОСИТЕЛЬНЫЙ - alm. Fragezeichen (n), ing. question mark /'kwɛstʃən ma:k/ interrogative sign /ɪn,tərə'gʃtɪv saɪn/, fr. point d'interrogation, azərb. sual isarəsi. - Sual cümləsindən sonra qoyulan durğu isarəsi. Bundan əlavə həmcinis üzvlü sual cümlələrində hər üzvlü müstəqilləşdirmək, nəzərə çəpdirmək istədikdə onlardan sonra sual və nida isarəsi qoyulur. (Kimdir müqəssir?! Başqasından sitat verərkən bu sitatda şübhə oyadan, narazılıq doğuran söz və ifadələrdən sonra da sual isarəsi qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Sən yuxudan nə vaxt oyanırsan?/

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 254-303.

ЗНАК ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫЙ - alm. Ausrufezeichen (n), ing. exclamation mark /,ɛksklə'meɪʃən ma:k/, fr. point d'exclamation, azərb.

nida işarəsi. - Nida cümlələrinin sonunda qoyulan durğu işarəsi. Məs.: Azərb. d. /Heyf ki, qocaldım, ağacım düşdü əlimdən/!

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 254-303.

ЗНАКИ ГЛАСНЫХ - alm. Vokalzeichen (Pl.), ing. vowel points /'vauəl pɔ:ɪnts/, fr. signes des voyelle, azərb. sait işarələri. - Sami dillərində (məs.: ərəb) saitləri əks etdirmək məqsədilə əlifba işarələrinə (hərflərə) əlavə edilən diaktrik işarə.

Вах: Диакритика ←.

ЗНАКИ ГРАФИЧЕСКИЕ - alm. graphische Zeichen (Pl.), ing. graphic signs /'grɪfɪk saɪns/, symbols /'sɪmbəls/, fr. signes graphiques, azərb. qrafik işarə. - Dilin fonoloji sistemi, qrafik əvəzləyicisi.

Вах: Графика ←.

ЗНАК ДЕМАРКАЦИОННЫЙ - alm. Grenzsignal (n), ing. demarcative sign /'dɪ:mɑ:kɪv saɪn/, boder mark /bɔdə ma:k/, fr. signe démarcatif, azərb. demarkasiya işarəsi. - Danışq aktında morfemlər, sözlər və söz birləşmələri arasında hüdudu göstərmək üçün qrafik və ya fonoloji əlamətlərin olub-olmadığını göstərən işarələr. Məs.: alm. d. knaklaut sözün və morfemin əvvəlində gəlir və onların sərhədini bildirir. Müq. et: kopulativ kompozitlərin komponentləri arasında yazıda (-) qoyulur. Məs.: Azərb. d. /yazıçı-bəstəkar/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər. s. 864.

ЗНАК ДИАКРИТИЧЕСКИЙ - alm. diakritisches Zeichen (n), ing. diacritical sign (mark) /daɪə'krɪtɪkəl saɪn /mɑ:k/, fr. signe diacritique, azərb. diaktrik işarə. - Seqmentin və ya hərfin üstündə və ya sağında qoyularaq onlara yeni linqvistik məna verən işarə. Məs.: Azərbaycan yazısında /ö/, /ú/ və ya /ğ/ və s. İng., alm. d. fonoloji transkripsiya zamanı saitin sağdan yanında qoyulan iki nöqtə onun uzunluğunu, bir nöqtə isə yarımuzunluğunu bildirir. Məs.: /a:sk/ (soruşmaq), />'a:bənt/ (axşam), />'ana/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 864.

ЗНАКИ ДОПИСЬМЕННЫЕ - alm. vorschriftliche Zeichen (Pl.), ing. pre-literary symbols /pre-litərəri 'sɪmbəls/, fr. signe avant l'écriture, azərb. yazıya qədərki işarə. - Yazının yaranmasından əvvəlki dövrlərdə müxtəlif rəmzi mənalarda işlənən, şifahi nitqi əvəz edən müxtəlif işarələr. Daş üstü yazılar, sümük və dəri üzərindəki yazılar, papirus və perqament üzərindəki işarələr.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 64-91.

ЗНАКИ КОРРЕЛЯЦИИ - alm. Korrelationszeichen (Pl.), ing. correlation mark /,kɔrɪ'leɪʃən mɑ:k/, mark of correlation /mɑ:k ov ,kɔrɪ'leɪʃən/, fr. marques de corrélation, azərb. korellyasiya işarələri. - Mövcud olub-olmaması müəyyən korellyativ cütlüyü səciyyələndirən işarə. Məs.: rus d. fonoloji sistemində samitlərin qalınlıq-yumşaqıq korellyasiyası yalnız yumşaq samitlər üzərində (- ') işarəsilə göstərilir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər. 485.

ЗНАКИ ЛИНЕЙНЫЕ - alm. Linienzeichen (Pl.), ing. linear signs /'lɪniə saɪnz/, fr. signes linéaires, azərb. xətti işarə. – Xətti yazı işarələri. Məs.: fonemlər xətti işarələrdir, yəni düz xəttin hər bir nöqtəsində bir seqment işarə yerləşir. Məs.: /d/, /ɫ/, /ʃ/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 57.

ЗНАК ПЕРЕНОСА - alm. Bindestrich (m), Gedankenstrich (m), ing. hyphen /'haɪf(ə)n/, fr. signe figuré, azərb. defis. - Horizontal (üfüqi) xətt şəklində qısa işarədir ki, əsasən tabesizlik əlaqəsi üzrə düzələn mürəkkəb sözlərin və təkrarların komponentləri arasında işlənir, habelə sətirdən-sətrə keçirmə vəzifəsi daşıyır. Azərb. d. bu işarədən aşağıdakı hallarda istifadə olunur: 1. Eyni sözün tam və bəzi yarımçıq təkrarları arasında: /yavaş-yavaş/, /üz-üzə/, /birdən-birə/; 2. Sinonim, antonim və korrelyativ mənalı qoşa sözlərin komponentləri arasında: /səs-səmir/, /səs-sədə/, /geç-tez/; 3. Əlavəli qoşa sözlərin komponentləri arasında: /tarixi-ictimai/ /fəhlə-kəndli/ (ittifaqı), /cənub-şərq/, /dil-ədəbiyyat/ (fakültəsi); 4. Müxtəlif toponomik və antroponomik adların yazılışında: /Alma-ata/, /Nyu-York/ və s.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 280.

ЗНАК ПОТЕНЦИАЛЬНЫЙ - alm. potentielles Zeichen (n), ing. virtual sign /'və:tʃuəl saɪn/, fr. signe virtuel, potentiel azərb. potensial işarə, virtual işarə. – Danışqda işlənən işarə konkret şəkildə danışqda təzahür edib-etməməsindən asılı olmayaraq, dil sisteminin bir hissəsini təşkil edən ünsiyyət vahidi. Məs.: /sait, samit, vurğu işarəsi/ və s.

ЗНАКИ ПРЕПИНАНИЯ - alm. Satzzeichen (Pl.), Interpunktionszeichen (Pl.), ing. punctuation marks /pʌŋktju'eɪʃən ma:ks/, fr. signes de ponctuation, azərb. durğu işarələri. - Dilin ümumi qrafik sistemində xüsusi yer tutan işarələr sistemidir ki, bunlar hərflər və digər yazı vasitələri ilə (rəqəmlər, bərabərlik işarəsi, bənzərlik işarəsi və.s.) ifadə etmək mümkün olmayan cəhətləri bildirmək üçün işlədilir. Durğu işarələrinin vəzifəsi danışq aktının məna daşıyan parçalara üzvlənməsini (mənalı hissələrini) göstərməkdən və onların tanınmasını təmin etməkdən, habelə danışqda reallaşan sintaktik strukturun ritmik-melodik xüsusiyyətlərini əks etdirməkdən ibarətdir. /Nöqtə/, /sual işarəsi/, /nida işarəsi/, /vergül/, /nöqtəli vergül/, /iki nöqtə/, /tire/, /çox nöqtə/ durğu işarəsi adlanır.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 254-307.

ЗНАК ФОНЕМНОГО РЯДА - alm. Zeichen der Phonemreihe (n), ing. character (symbol, letter) phonemic transcription /'kʰɪrɪktə 'sɪmbəl,'letə/ fəu'ni:mɪk trʰns'krɪpʃən/, fr. rangée de phon'me, azərb. fonem cərgəsi işarəsi. – Morfofonematik transkripsiya işarəsi. Məs.: rus d. /_vʌda_/, /_vodi_ / və /_vot_ / sözlərində morfeim eyniliyini göstərmək üçün morfoloji transkripsiyada belə bir işarədən istifadə olunur:

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 81- 93.

ЗНАК ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ - alm. funktionales Zeichen (n), ing. functional sign /'fʌŋkʃ(ə)nəl saɪn/, fr. signe fonctionnel, azərb. funksional işarə. - Məs.: /i:/ uzun saiti, /ɪ/ qısa saiti, /ɪ/ isə qarışıq saiti bildirir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ЗНАКОВЫЙ - alm. Zeichen (n), ing. sign /sain/, fr. de signe, azərb. işarəvi. - İşarələrə aid olan, işarəvi xarakterli, işarələrdən ibarət olan. Məs.: /işarə nəzəriyyəsi/, /işarənin təbiəti/ və s.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЙ - alm. autosemantisch, ing. of full meaning /'fʌl 'mi:nɪŋ/, autonomous /'6:t6nəməs/, fr. significatif,-ve azərb. müstəqil mənası olan, müstəqil mənalı. - Ayrıca mənaya malik olan (müstəqil semantik mənası olan) sözlər. Məs.: /əsas nitq hissələri/.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 291.

ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЕ СЛОВА (АВТОСЕМАНТИЧЕСКИЕ СЛОВА) - alm. autosemantische Wörter (Pl.), ing. autosemantic words

/ɔ:tousɪmæntɪk wə:dz/, fr. mots significatifs, azərb. müstəqil mənalı avtosemantik sözlər. - Müstəqil leksik mənaya malik, ayrılıqda cümlə üzvü vəzifəsində çıxış edən, müəyyən suala cavab verən sözlər. Bu qəbildən olan sözlər nominativ funksiyaya malik olduğu üçün əşya, hadisə, əlamət, keyfiyyət və s. adları kimi işlənmə bilməsi ilə səciyyələnilir. Məs.: /ağac/, /a tri:/, /baom/, /d'er'evʌ/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 291.

ЗНАЧЕНИЕ (СЕМАНТИЧЕСКИЙ СОСТАВ СЛОВА) - alm.

Bedeutung (f), ing. meaning (semantic field) /'mi:nɪŋ /sɪmæntɪk fi:ld/, fr. signification, sens, acception, azərb. məna. - 1. Semantikanın əsas anlayışı. - Müxtəlif cür müəyyənləşdirilir. Məna tərifində 4 cəhət nəzərə alınmalıdır: a) maddi (səsli və ya qrafematik); b) psixi aspekt (anlayış və təsəvvürlər konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında nəzərə alınmalıdır); c) real gerçəkliyin əşya, hadisə və varlıqları; ç) danışan və dinləyən müxtəlif məqamlarda mənanı dəyərləndirir və ona münasib hərəkət edirlər. Elə buna görə də məna həm dilçiliyin, həm də fəlsəfə, psixologiya, sosiologiya, semantika, pragmatika və başqa sahələrin diqqət mərkəzində olan məsələdir. Məna statik şəkildə təsəvvür obrazı ilə eyniləşdirilir, yəni o, mental fenomen kimi götürülür. Mental yanaşma mənəvi baxışdan fərqli olaraq mənanı obyektiv varlıq kimi götürür. Davranışa söykənən məna isə mənanın yaranmasında kauzal əsası ön plana çəkir ki, bu mənanın müəyyən müşahidə

məqamındakı vəziyyətdən, habelə dinləyənin realizasiyasından formalaşdığını insrar edir. Dinləyən, danışan və situasiya, həmçinin mənanın işlənməsi nəzəriyyəsinə də çox önəmlidir. Bu yanaşmaya görə sözün mənası onun dildə işlənməsi kimi başa düşülür. Əgər məna gerçəkliyə aid proses kimi götürülərsə, onda o, dilxarici obyekt və hadisələrin toplusu kimi müəyyənləşir, struktur semantikada isə dildaxili, sistemdə immanent qanunauyğunluqlara söykənir. Dilin leksikonunda semantik əlaqələrin toplusu və hər bir ifadənin dil sistemində yeri onun mənasını verir. Dilxarici gerçəkliyə və dildə onu işlədənə etinasız münasibət bu nəzəriyyəni naqisli edir. Semantik təsvirdə küllü miqdarda termin işlədilir. Leksik məna, denotasiya, konnotasiya, ekstensiya, intensiya, məntiqi məna və s. Ancaq necə olursa olsun bu gün söz semantikasından cümlə semantikasına keçid müşahidə olunur. Cümlə ondakı sözlərin və onlar arasındakı qrammatik əlaqələrin mənasındanmı hasil olur? Digər tərəfdən sintaktik, semantik və pragmatik subyektlərin ayırd edilməsi cümlə mənasına nə dərəcədə sərfəlidir?

E.Coseriu. Bedeutung, Bezeichnung und sprachliche Kategorien. Sprachw. 12, s. 1-23.

ЗНАЧЕНИЕ АБСОЛЮТНОЕ - alm. absolute Bedeutung (f), ing. absolute value /'ʒbsəlu:t 'vælju:/, fr. valeur absolue, azərb. mütləq məna. - Keyfiyyətin və əlamətin son həddini ifadə edən və buna görə də şiddətləndirici sözlər və şəkilçi qəbul etməyən sözün mənası.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ АБСТРАКТНОЕ - alm. abstrakte Bedeutung (f), ing. abstract meaning /'ʒbstrækt mɪ:nɪŋ/, fr. sens abstrait, azərb. abstrakt, mücərrəd məna. - Mücərrəd məfhum bildirən isimlərə xas olan ümumiləşdirici məna. Məs.: Azərb. d. /yaxşılıq, pislilik, gözəllik, təmizlik/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ АТРИБУТИВНОЕ - alm. attributive Bedeutung (f), ing. attributive meaning /ə'tribjutiv mɪ:nɪŋ/, fr. sens attributif, azərb. atributiv məna. - Təyin mənasında işlənən. Məs.: ing. d. /a book of my brother/ (qardaşımın kitabı) və ya alm. d. /Leipziger Straße/ (Laypsiq küçəsi) və s.

ЗНАЧЕНИЕ БЕЗЛИЧНО – ИНТЕНСИВНОЕ - alm. unpersönlich-intensive Bedeutung (f), ing. impersonal-intensive meaning /ɪm'pə: sənəl ɪn'tensiv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens impersonnel-intensif, azərb. şəxsiz intensiv məna. – Məs.: rus d. /светлеет/, /дождит/; ing. d. /it rains/ (yağır); alm. d. /Es regnet/ (yağış yağır) və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ ВЕЩЕСТВЕННОЕ - alm. Ding-, Sach-, Stoffbedeutung (f), ing. material meaning /mə'tɪəriəl mɪ:nɪŋ/, fr. sens de mati'eres, azərb. əşyavi məna. - Sözün qrammatik və ya formal hissəsinin mənasından fərqli olaraq onun əsas (əşyavi) hissəsinin bildirdiyi məna. Məs.: Azərb. d. /ev – evdə – evlərdə – evlərdən/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ ВТОРИЧНОЕ - alm. sekundäre Bedeutung (f), ing. secondary meaning /'sekəndəri 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens secondaire, azərb. ikinci məna. - 1) Söz və formanın düzəltmə mənası: 2) Əlavə məna. Məs.: Azərb. d. /bağ/; rus d. /сад/, Azərb. d. /bağ/ - rus d. /verevka/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, 159.

ЗНАЧЕНИЕ ВЫДЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. absondernde Bedeutung (f), ing. distinguish meaning /dɪs'tɪŋɡwɪʃ mɪ:nɪŋ/, emphatic meaning /ɪm'fɛtɪk mɪ:nɪŋ/, underlying meaning /ʌndə'laɪŋ mɪ:nɪŋ/, fr. signification de sécrétion, azərb. fərqləndirmə mənası. - Sintaktik vasitələrlə, əsasən kontrastiv vurğu ilə cümlə üzvünü fərqləndirərək dinləyiciyə çatdırılması. Məs.: Azərb. d. /Atam iki (üç yox) kitab aldı// və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, 159.

ЗНАЧЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЕ (ЗНАЧЕНИЕ ФОРМАЛЬНОЕ) - alm. grammatische Bedeutung (f), ing. grammatical or formal meaning /grə'mɛtɪkəl ɔ: 'fɔ:məl mɪ:nɪŋ/, fr. sens grammatical, azərb. qrammatik məna. - Dilçilikdə əsas sözlərə qoşularaq bu və ya digər qrammatik kateqoriyalara işarə qrammatik məna adlanır. Məs.: Azərb. d. /Ata at/a ot verir/. Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 90.

ЗНАЧЕНИЕ ДЕРИВАЦИОННОЕ - alm. derivative Bedeutung (f), ing. derivational meaning /deri'veɪʃənəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens dérivationnel, azərb. derivation məna. - Müstəqil şəkildə işlənməyib qoşulduğu söz kökünü (və ya düzəltmə sözü) müşayət etməklə onu dəqiqləşdirən sözdüzəldici şəkilçinin mənası. Məs.: Azərb. d. /dəniz-çi-nin evi gəmidir// və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 252-253.

ЗНАЧЕНИЕ ДОБАВОЧНОЕ - alm. zusätzliche Bedeutung (f), ing. additional meaning /ə'dɪʃənəl 'mɪ:nɪŋ/, connotation /kɔnu'teɪʃən/, fr. connotation, azərb. əlavə məna. - Söz və ya ifadənin əlavə mənası, onun əsas mənasının üzərinə əlavə edilən semantik və ya üslubi çalarlar. Məs.: Azərb. d. /hırıldamaq/ sözünün əsas mənası gülməkdirsə, əlavə mənası /kobudluqdur/ və ya insanın etika çərçivəsindən kənara çıxdığına işarədir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 265-267.

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕНСИОНАЛЬНОЕ (ИНТЕНСИЯ) - alm. intentionelle Bedeutung (f), ing. intentional meaning (intention) /ɪn'tenʃənəl 'mɪ:nɪŋ /,ɪn'tenʃn/, fr. sens intentionnel, azərb. intensional daxili məna. - Söz və ya ifadənin daxili məzmunu. Bir dil vahidi kimi sözün mənası.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ ИСХОДНОЕ (ЗНАЧЕНИЕ ПЕРВОНАЧАЛЬНОЕ) - alm. ursprüngliche (primäre) Bedeutung (f), ing. initial meaning /ɪ'nɪʃ(ə)l 'mɪ:nɪŋ/, original (primitive) meaning /ə'ɪndʒənəl /'prɪmɪtɪv/'mɪ:nɪŋ/, fr. sens primitif, (primaire), azərb. ilkin məna. - Sözün ilkin, əşyavi mənası, ibtidai mənası,

sözün etimonu. Məs.: /Daş/ sözünün ilkin mənası təbii bərk cisimdirsə, onun ikinci mənası soyuq, sərt təbiətli adamlara da şamil edilə bilər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КАТЕГОРИАЛЬНОЕ - alm. kategoriale Bedeutung (f), ing. categorial meaning /k5tɪ'gɔɹiəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens catégoriel, azərb. kateqorial məna. - Sözlərin konkret leksik mənasına əlavə olunan ümumiləşdirici (müəyyən) məna. Məs.: Azərb. d. isimlərin kateqorial mənası əşyavilik, sifətlərin ki əlamət, fəllərin ki iş və hərəkət bildirməkdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КАЧЕСТВЕННОЕ - alm. qualitative Bedeutung (f), ing. qualitative meaning /'kwɔlitətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens qualificatif, azərb. keyfiyyət mənası. - Zərflərin və keyfiyyət bildirən sifətləri birləşdirən məna.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КАЧЕСТВЕННО-ОЦЕНОЧНОЕ - alm. qualitativ-bewertende Bedeutung (f), ing. qualitative evaluative meaning /'kwɔlitətɪv i'v5lʃuətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens qualificatif d'estimation, azərb. keyfiyyət-qiyətləndirici məna. - Cümlədə predikativ üzv funksiyasında çıxış edən zərflə təyinlə ismin mənası. Məs.: Azərb. d. /Bu lap balacadır/, /Bu çox pisdir//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННО – РАЗДЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. quantitativ-disjunktive Bedeutung (f), ing. quantitative-partitive meaning /'kwɔntitətɪv 'pa:tɪtɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens quantitatif-disjonctif, azərb. kəmiyyət-bölüşdürmə mənası. - Müəyyən iş və hərəkətin təsirinə əşyanın və ya predmetin bütöv həcmnin deyil, yalnız bir hissəsinin məruz qalması. Məs.: rus d. yiyəlik halında /напиться чаю, сбор чая/.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КОМБИНАТОРНОЕ - alm. kombinatorische Bedeutung (f), ing. combinative meaning /'kɔmbinətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens combinatoire, azərb. kombinator məna. - Sintaktik vasitələrin müəyyən birləşmələrdən doğan mənası. Məs.: Azərb. d. /qapının çərçivəsi/, ancaq /çərçivə nəzəriyyəsi/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ КОНКРЕТНОЕ - alm. konkrete Bedeutung (f), ing. concrete meaning /'kɔnkri:t 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens concret, azərb. konkret məna. - Sözlərin əşyaları bilavasitə əks etdirən mənası. Məs.: Azərb. d. /alma, yasəmən, qapı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ КУМЛЯТИВНОЕ - alm. kumulative Bedeutung (f), ing. cumulative meaning /'kju:mjʊlətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens cumulatif, azərb. komulyativ məna. - Sadə (motivləşməmiş) sözün mürəkkəb (semantik,

tərkibə bölünə bilən) mənası. Məs.: Azərb. d. /xəz - vəhşi heyvanların dərisi/, /gön – qaramalın dərisi/ və s.

Бах: Значение ←.

ЗНАЧЕНИЕ НОМИНАТИВНОЕ - alm. nominative Bedeutung (f), ing.

nominative meaning /'nɔminətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens nominatif, azərb. nominativ (adlandırma) məna. - 1) Sözü bilavasitə əşya, hadisə, keyfiyyətdən doğan mənası. Məs.: Azərb. d. /ağ/ sözü /qar/, /sud/ və ya /təbaşir/ rəngi mənasındadır. 2) Sözü müəyyən işlədilmə anında kəsb etdiyi məna. Məs.: əzizləmə mənasında: /mənim dovşanımlı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ ОБОБЩЁННО-ЛИЧНОЕ - alm. verallgemeinernde-

persönliche Bedeutung (f), ing. generalized-personal meaning /dʒlinərəlaɪzd 'pə:snl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens généralisé personnel, azərb. ümumi şəxs mənası. - Felin istənilən şəxsə aid edilə bilən təsərif formasıdır. Məs.: Azərb. d. /Ayı ilə bostan əkənin tağı çiyində bitər//. /Nə ətdir, nə balıq//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗНОЕ - alm. bildhafte Bedeutung (f), ing. descriptive

meaning /dɪs'krɪptɪv 'mɪ:nɪŋ/, figurative meaning /'fɪgʃjʊrətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens pittoresque, azərb. obrazlı məna. - Sözü məcazi keyfiyyət daşıyan mənası. Məs.: Azərb. d. /Dünyada ən gözəl şey günəşin doğmasına tamaşa etməkdir//. Bu cümlədə /günəşin doğması/ ifadəsi məcazi mənada işlənmişdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ ОККАЗИОНАЛЬНОЕ - alm. okkasionale Bedeutung (f),

ing. occasional meaning /ə'keɪdʒnəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens occasionnel, azərb. okkazonal məna. - Sözü müəyyən kontekstlə bağlı mənası. Dilçilikdə adətən uzual mənaya qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Tərən bizim qonşumuzdur//. Tərən quş adıdır, amma burada insan adı kimi işlənib.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ ОСНОВНОЕ - alm. Grundbedeutung (f), Hauptbedeutung

(f), ing. fundamental meaning /'fʌndəməntl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens fondamental, azərb. əsas məna. - 1) Dil vahidinin invariant mənası. Məs.: Azərb. d. /otun kökü torpaqdadır// cümləsindəki /torpaqdadır/ sözünün əsas (əşyavi) mənası sözün kökü olan /torpaq/ hissəsində ifadə olunmuşdur.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ ПОБОЧНОЕ - alm. Nebenbedeutung (f), ing. secondary

meaning /'sek(ə)nd(ə)rɪ 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens secondaire, azərb. ikinci (yardımçı) məna. - 1) Söz və formanın əsas olmayan düzəltmə mənası; 2) Əlavə məna. Məs.: Azərb. d. /qışqırmaq/ sözünün bir mənası nəyisə ucadan deməkdirsə, digər mənası danışanın ədəb normalarından kənara çıxmasına işarədir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ ОТНОСИТЕЛЬНОЕ - alm. relative Bedeutung (f), ing. relative meaning /'relətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens relatif, azərb. nisbi mənə. - Mütləq mənaya qarşı qoyulan, müstəqil olmayan və sözün əsas mənasının üstünə əlavə edilən mənası. Məs.: Azərb. d. /Qobustandakı qaya üzərindəki rəsmlər tariximizin daşlaşmış yaddaşdır// cümləsində /daşlaşmış yaddaşdır/ ifadəsi nisbi mənada işlənmişdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВОДНОЕ - alm. abgeleitete Bedeutung (f), ing. derivation meaning /,derɪ'veɪʃ(ə)n 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens dérivé, azərb. törəmə mənə. - Sözün ilkin mənasından törəmiş mənə. Məs.: Azərb. d. /dəmir/ sözündən /dəmir/ (adam adı), /dağ/ isə /dağ çəkmək/ birləşməsində mənaları törəmədir, düzəltmədir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ РЕЛЯЦИОННОЕ - alm. relationelle Bedeutung (f), ing. relational meaning /rɪ'leɪʃənl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens relationnel, azərb. relyasion mənə. - Münasibət ifadə edən, daha doğrusu, onun qrammatik mənası. Məs.: Azərb. d. /qatara/→ düz istiqamət; /qatarda/↓ aşağıya istiqamət.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ СИНТАКСИЧЕСКОЕ - alm. syntaktische Bedeutung (f), ing. syntactic(al) meaning /sɪn'tɪktɪk(əl) 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens syntaxique, azərb. sintaktik mənə. - 1) Söz və ya ifadələrin kontekst çərçivəsində kəsb etdiyi sintaktik mənə. Məs.: Azərb. d. /Dəmir mənim qardaşımdır// (adam adı, işin icraçısı), ancaq /Respublikamızın cənubunda dəmirağacı bitir// (keyfiyyət bildirib, təyin rolunda çıxış edir).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 219-241.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВАРНОЕ - alm. lexikalische Bedeutung (f), ing. dictionary meaning /'dɪkʃənɪ 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens du dictionnaire, azərb. lüğəti mənə. - Sözün və ya ifadənin konkret danışq aktında deyil, konkretlikdən kənarda müstəqim şəkildə ifadə etdiyi lüğəvi mənə. Məs.: Azərb. d. /qol/, /baş/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 102-147.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ ФОРМАЛЬНОЕ - alm. formale Wortverbindungsbedeutung (f), ing. formal meaning of the word combination /'fɔ:məl 'mɪ:nɪŋ əv ðə wə:d 'kəmbɪ'neɪʃən/, fr. sens form du groupe de mots, azərb. söz birləşməsinin formal mənası. - Söz birləşməsinin onu təşkil edən ayrı-ayrı vahidlərin leksik - frazeoloji xüsusiyyətlərindən deyil, sintaktik quruluşdan yaranan mənası. Məs.: Azərb. d. /dərs cədvəli/, /dərs ili/, /dərs kitabı/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 232.

ЗНАЧЕНИЕ УВЕЛИЧИТЕЛЬНОЕ - alm. verstärkte Bedeutung (f), ing. augmentative meaning /ɔ:g'mentətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens augmentatif, azərb. şiddətləndirmə mənası. - Sözün əsas leksik mənasına əlavə edilən

şiddətləndirici məna. Məs.: Azərb. d. /kəsilə-kəsilə qalmaq/, /hıqqana - hıqqana danışmaq/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159-160.

ЗНАЧЕНИЕ УЗУАЛЬНОЕ - alm. usuale Bedeutung (f), ing. usual meaning /'ju:uəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens usuel, azərb. uzual məna. - Sözün dildə qəbul edilmiş, sabitləşmiş mənası, sözün adi şəkildə, təbii tərzdə işləndikdə qazandığı məna. Məs.: Azərb.d. /Həyətdəki zoğal ağacı çiçəkləməyə başlamışdı/. Cümlədəki bütün sözlər özünün uzual (hamı tərəfindən qəbul olunmuş) mənalarında işlənmişlər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ УМЕНЬШИТЕЛЬНОЕ - alm. diminutive Bedeutung (f), ing. diminutive meaning /dɪ'mɪnjutiv 'mɪ:nɪŋ/, fr. signification diminutive, azərb. kiçiltmə mənası. - Sözün əsas mənasına əlavə edilən kiçildici məna. Məs.: Azərb. d. /meydan – meydança/, /sərçə – sərçəcik/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИ СВЯЗАННОЕ – alm. phraseologisch verbundene Bedeutung (f), ing. phraseologically bound meaning /,freɪzɪə'lɔdʒɪkəlɪ bəʊnd 'mɪ:nɪŋ/, fr. signification phraséologique contrainte, azərb. frazeoloji bağlı məna. - Sözün yalnız müəyyən frazeoloji tərkibin daxilində kəsb etdiyi məna. Məs.: Azərb. d. /milçəkdən fil düzəltmək/ tərkibinin birinci hissəsinin mənası yalnız bu frazeoloji birləşmə ilə bağlıdır.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 143.

ЗНАЧЕНИЕ ЭКСТЕНСИОНАЛЬНОЕ - alm. extensionale Bedeutung (f), ing. extensional meaning /ɪks'tenʃənəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. signification de volume, (d'extention) azərb. ekstensional məna. – Sözün müəyyən danışiq məqamında kəsb etdiyi yeni (mətni) məna. Məs.: Azərb. d. /baş/ sözü: 1) İnsanın orqanizmi; 2) Əsas, vacib. Məs.: Azərb. d. /Şəhərin baş küçəsi//. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗОЙГМА - alm. Zeugma (n), ing. zeugma /'zju:gmə/, fr. zeugma, (zeugme), azərb. zoyqma. - Qısaltmanın ritorik obrazı, qədimdən grammatik ellipsis forması. Məs.: Azərb. d. /O şərab içir, mən çay//. Ümumi üzvü yalnız cümlələrin birində açıq şəkildə realizə olunan, digərlərində isə təsəvvür olunan cümlələr sırası (bu zaman digər üzvləri isə bərpa etmək mümkündür). Dilçilikdə bu hadisəni qənaət qanunu kimi izah etmək olar. Məs.: Azərb. d. /uşaqlardan biri kitabı götürdü, digəri dəftəri, o birisi isə qələmi//. Göründüyü kimi, zoyqmada iki və ya üç cümlənin xəbəri bir cümlədə birləşir. Ona görə də buna Züllepse (yunanca syllepsis) deyilir. Bir növ qoşulma hadisəsi kimi. Burada sintaktik-semantik qovuşma olur. Məs.: /butulkalar boşaldı, başlar doldu/. Bundan başqa, apokoyna da xüsusi forma kimi qeyd edilə bilər.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 304.

ЗУБНО-ГУБНОЙ - alm. labiodental, Lippenzahnlaut (m), ing. labiodental /'leɪbiou'dentl/, fr. labio-dental, azərb. diş-dodaq. - Tələffüzü

zamani alt dodağın üst ön dişlərin yuvaqlarına yaxınlaşması nəticəsində yaranan samitlər. Məs.: Azərb. d. /v/, /f/ samitləri.

Важ: Губно-зубной ←.

ЗУБНОЙ (ДЕНТАЛЬНЫЙ) - alm. Zahnlaut (m), ing. dental /'dentl/, fr. dental,-e azərb. diş samiti. - Dil ucunun üst dişlərin arxa hissəsinə yaxınlaşması ilə yaranan samitlər. Əslində bu fonologiyaya qədərki fonetikada qeyri-fəal üzvü nəzərə çarpdırmaqla bölgü prinsipinin pozulmasıdır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ЗУЛУ – alm. Zulu (n), ing. Zulu /'zu:lu:/, fr. zoulou, azərb. zulu. – Bantu dillərindən biridir. Cənubi Afrika Respublikasında və Zimbabvedə yayılmışdır. 7 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Nedebe, kvabe, lala dialektlərinin-dən ibarətdir. Zimbabvedə nedebe dialekti şona dialekti ilə bərabər etnik-lərarası ünsiyyət dili kimi fəaliyyət göstərir.

Н.В.Охотина. Язык зулу. М., 1961.

ИБЕРО-КАВКАЗСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Ibero-Kaukasische Sprachen (Pl.), ing. Iberia- Caucasian languages /aɪˈbɪəriə kɔˈkeɪzjən ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues ibéro-caucasiennes, azərb. iber-qafqaz dilləri. – Təqribən 40-a qədər Qafqazda yayılmış dilləri özündə birləşdirən şərti ad. Şimali Qafqazda, Quzey Qafqazda və Türkiyədə yayılmışdır. Qafqaz dillərinin daşıyıcılarının kiçik qruplarına İran, Suriya və digər Yaxın Şərq ölkələrində rast gəlinir. Ümumilikdə 7 milyondan çox daşıyıcısı vardır. Qafqaz dilləri əsasən 3 qrupa bölünür: abxaz-adıgey dilləri, kartvel dilləri və nax-dağıstan dilləri. Abxaz-adıgey dilləri fonoloji sistemin zəngin konsonantlığı və zəif inkişaf etmiş saitlər sisteminin olması ilə səciyyələnilir.

Структурные общности кавказских языков. М., 1978; А.С.Чикобава. Введение в иберийско-кавказское языкознание. Тбилиси, 1979.

ИБЕРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Iberisch (n), ing. Iberi language /aɪˈbɪəri ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue ibère, azərb. iber dili. – Cənubi Avropanın və Aralıq dənizi adalarında yayılmış genetik mənsubiyyəti müəyyənləşdirilməmiş dillərinin ümumi adı. Bu dillərin içərisində yalnız bask dili canlı dil kimi mövcuddur. Bir sıra yazılı abidələri məlumdur.

В.Георгиев. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. М., 1958.

ИБИБИО-ЭФИК ЯЗЫКИ - alm. Ibibio-Efik Sprachen (Pl.), ing. Ibibio-Efik languages /aɪˈbɪbiə: ɛfɪ:k ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/ fr. langues ibibio-efiques, azərb. ibibio-efik dilləri. – Benue-konqolez dilləri ailəsinə daxil olan dillər qrupu. Nigeriyanın cənub-şərqində və Kamerunda yayılmışdır. 3,5 milyondan çox daşıyıcısı vardır. İbibio-efik dillərinə ibibio, ananq, efik, okobo, oron, nket, ibino və andoni dilləri aiddir. İbibio-efik dillərinin fonoloji sistemi zəngin saitlər yarım sisteminin, həmçinin diftonqların, uzun və qısa saitlərin olması ilə səciyyələnilir.

D.Westermann, M.Bryan. The languages of West Africa. 2 ed., Folkestone-L., 1970.

ИВРИТ - alm. Ivrit (n), ing. Hebrew /ˈhi:bru/, fr. hébreu, azərb. ivrit. – Mişnait dövrünün dili əsasında formalaşmış qədim yəhudi dili. Semit dillərinin yeni mərhələsinə aiddir. İsrail dövlətinin (ərəb dili ilə bərabər) rəsmi dilidir. 3,5 milyona qədər daşıyıcısı vardır.

E.Ben-Yehudhah. Thesaurus totius hebraeitis. Bd 1-17, Jerusalem-B., 1908-40.

«И» НЕСЛОГОВОЕ - alm. unsilbisch, ing. non-syllabic /nɔnsɪˈlæbɪk/, asyllabic /əsɪˈlæbɪk/, fr. «i» asyllabique, azərb. heca düzəltməyən «i». - Digər səslərlə birlikdə səslənən və səsliliyinə görə ona tabe olan. Məs.: alm. d. /reávaáluáˈt_sio:n/ bu sözündə /ɪ/ heca özəyi yarada bilmir, /ø:/ saitlə birlikdə bir hecada çıxış edir.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

ИГБО – alm. Igbo (n), ing. Igbo /'i:gbəʊ/, fr. Igbo, azərb. iqbo dili. – Cənub-şərqi Nigeriyada kva dillərindən biridir. Bu dildə 16 milyon adam danışır. Oniça, overri, ika, ida, aro, oqu, uku və s. dialektləri mövcuddur. Saitlər yarım sistemi 8 sait fonemdən ibarətdir. Tonlu dildir. Yazısı latın qrafikası əsasında.

I.Ward. An introduction to the Ibo language. Cambridge, 1936.

ИДЕАЛИЗМА ЭСТЕТИЧЕСКОГО ШКОЛА - alm. Schule des ästhetischen Idealismus (m), ing. school of aesthetic idealism /sku:l ɔv i:s'4etik aɪ'diəlɪzəm/, fr. école idéaliste esthétique, azərb. estetik idealist məktəb. - Dili fərdin yaradıcılıq fəaliyyəti hesab edən, onu xüsusi və təkrar olunmayan ruhi fəaliyyət kimi təyin edən; buradan da dilin inkişafının və cərəyan edən dəyişmələrin milli «ruhla» əlaqəli olduğunu iddia edən dilçilik cərəyanı. Dilçilikdə estetik idealizm cərəyanının yaranması və inkişafı alman dilçisi və şairi Karl Fosslerin (1872-1949) adı ilə bağlıdır. Onun dilçilik mülahizələri aşağıdakılardır: 1) Dil fərdi mənəvi yaradıcılıq aktıdır. «Öz mahiyyətinə görə hər bir dil ifadəsi fərdin mənəvi yaradıcılığıdır»; 2) H. Paulun (1846-1921) «hər bir dilçilik tarixidir» tezisinin əksinə olaraq, K.Fossler «hər bir dilçilik estetik dilçilikdir» tezisini irəli sürürdü, bununla da gənc qrammatiklərin pozitivizmini aradan qaldırırdı; 3) K.Fosslerin fikrincə, dil formalarında bas verən dəyişmələrin əsasında bəşər ruhu durur və həmin dəyişmələri yalnız estetik səbəblərlə izah etmək olar; 4) O, dilçiliyi üslubiyyətə bərabər tutur, habelə ünsiyyət vastəsi kimi dili yox, dil zəkasının ümumiliyini əsas hesab edir.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 46-47.

ИДЕОГРАММА - alm. Ideogramm (n), ing. ideogram /'aɪdɪ'ɔgrəm/, fr. idéogramme, azərb. ideoqram. - İdeoqrafik yazı «ideyaların yazısı» sisteminə işlədilən şərti təsvir və şəkil olub, sözlərin və ya morfemlərin mənasının ifadəsinə xidmət edir. Dilin mənalı vahidlərini bilavasitə, yəni bu vahidlərin səslənməsi vasitəsilə deyil, ideoqramlar adlandırırlar. İdeoqramların əsas növləri bunlardır: loqoqramlar və ya leksikoqramlar (bütöv sözə uyğun gələn) məsələn, +, -, ¹ və s.; və frazeoqramlardır (bütöv bir məlumata müvafiq gələn): istiqamət göstəriciləri, yol işarələri, qadağa işarələri və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 353.

ИДЕОФОН - alm. Ideophon (n), ing. ideophone /,ɪdɪoʊfoun/, fr. idéophone, azərb. ideofon. - Hər hansı bir məfhumun səslə təsiri. Onlar əksər hallarda səs təqlidi üsulu ilə yaranır. Məs.: /bööö/ - dana böyürtüsü, /ham-ham/ - it hürüşü və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 320.

ИДЕОЛЕКТ - alm. Ideolekt (m), ing. idiolect /aɪdɪ'ɔlekt/, fr. idéolecte, azərb. ideolekt. - Bir danışanın müəyyən bir vaxtda başqa bir danışanla ünsiyyətdə istifadə etdiyi mümkün tələffüzlərin cəmi idiolekt adlanır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 165.

ИДИОМА - alm. Idiom (n), ing. idiom /'ɪdiəm/, idiomatic expression /,ɪdiə'm5tɪk ɪks'preʃən/, fr. locution, idiome, idiotisme, azərb. idiom, idiomatik ifadə, ibarə, frazem. - 1) «Yaranmasına görə müəyyən və konkret şəraitlə bağlı olan, buna görə də hər dildə fərdi və səciyyəvi xüsusiyyətlər kəsb edən, başqa sistemli dillərə adətən hərfən tərcümə edilə bilməyən sabit leksik söz birləşmələri. İdiom bir məfhum bildirir və onun bütövlükdə mənası ayrı-ayrı komponentlərin mənalарının riyazi cəminə bərabər olmur». M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 113. Məs.: Azərb. d. /süd gölü/, /çörək ağacı/; alm. d. /jemanden auf die Palme bringen/ (kimisə əsəbləşdirmək). Buradakı /Palme/ sözünü, «Birke» sözü ilə əvəz etsək mənə dəyişməz; 2) bir şəxsin və ya dilin xüsusiyyətləri. Məs.: Nəsiminin idiomları, Azərbaycan dilinin idiomları və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 320.

ИДИОМЫ ДЕФОРМАЦИИ - alm. Verletzung der Idiome (f), ing. deformation idioms /,dɪ:fɔ:'meɪʃən 'ɪdiə'ms/, fr. locutions de déformation, azərb. idiomun pozulması. - İdiomun sabit şəkil və mənasının ən müxtəlif tərzlərdə dəyişdirilməsi. Bu, müxtəlif yollarla əldə edilir. İdiomun üzvlərindən ixtisar olunur, onun bir və ya bir neçə üzvü təyinedici sözlər qəbul etməklə genişləndirilir, idiom konkret nitq şəraiti ilə əlaqələndirilir. Məs.: Azərb. d. /«Ac toyuq yuxuda darı görər»/ idiomu şerdə /«Çığırma yat, ay ac toyuq, yuxunda çox darı gör» şəklini almışdır//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 113.

ИДИОМАТИЧЕСКИЙ - alm. idiomatisch, ing. idiomatic(al) /'ɪdiəmətik(əl)/, fr. idiomatique, azərb. idiomatik.

Вах: Идиома ←.

ИДИОМАТИКА - alm. Idiomatik (f), ing. idiomatics /,ɪdiə'mætiks/, study of idiom(s) /'stʌdɪ 6v 'ɪdiəm/, fr. idiotismes, azərb. idiomatika. - 1) Müəyyən dilə məxsus idiomları öyrənən elm sahəsi. Azərbaycan dilinin idiomatikası; 2) Dilin bütün idiomlarını əks etdirən lüğət və ya onları şərh edən monoqrafiya.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 320.

ИДИОСИНХРОНИЯ - alm. Idiosynchrone (f), ing. idiosynchrony /,ɪdiə'sɪŋkrəni/, fr. idiosynchrone, azərb. idiosinxroniya.

Вах: Грамматика описательная ←.

ИДИШ – alm. Jiddisch (n), ing. Yiddish /'(j)ɪdɪʃ/, fr. yiddish, azərb. idiş. – Aşkenaz (Alman mənşəli) yəhudilərinin məişət və ədəbi dili, german dillərindən biridir. X-XIV əsrlərdə təşəkkül tapmışdır. Əsas dialektləri (bu bölgü şərti xarakter daşıyır): polyak, litva-belorus, ukrain.

В.М.Жирмунский. О некоторых вопросах еврейской диалектографии. «Язык и мышление». Минск, 1940.

ИДО - alm. Ido (n), ing. ido /ɪdɔ/, fr. ido, azərb. ido. – İdo esperanto

əsasında yaradılmış, təbii dillərə daha yaxın süni Beynəlxalq dildir. «İdo» sözü esperanto dilində hərfən «nəsil», «körpə» mənalarındadır. 1907-ci ildə yaradılmış bu süni Beynəlxalq dilin müəllifi fransız Markiz Lui de Bofroidir. Qeyd edək ki, esperantonun bir çox görkəmli xadimləri ötən əsrin əvvəllərindən idoçuların tərəfinə keçməyə başladı. İdo lüğəti 10 min sözü əhatə edir və bu çəhətdən bütün süni dillərdən ən zəngini hesab olunur. 1909-cu ildən Beynəlxalq İdoçular Cəmiyyəti təsis edilmiş və bu cəmiyyət bir neçə konqres çağırmışdır. Avropanın yüzlərlə şəhərində ido dilində əsər, qəzet, jurnal və lüğətlər nəşr olunmuşdur.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 49.

ИЕРАРХИЯ - alm. Hierarchie (f), ing. hierarchy /'haɪərə:kɪ/, fr. hiérarchie, azərb. iyerarxiya. - Şaquli vəziyyətdə səviyyələrin asılılığa görə düzümü prinsipi. Dil strukturunda aşağıdan yuxarıya bağlılıq prinsipi. Aşağı səviyyənin vahidi (fonem) yuxarı səviyyənin vahidi (morfem, leksem) üçün bazis elementini təşkil edir, yəni onlar ayrılıqda mövcud ola bilmirlər. Məs.: Azərb. d. /o/ fonemdir, ayrılıqda morfeem və söz ola bilər. Məs.: /o-na/ sözündə /o/ morfeemdir, /o, mən, sən/ qarşılaşmasında isə sözdür. İyerarxiya nəinki dildə, həm də cəmiyyətdə mövcuddur. Aşağıdan yuxarı tabelilik, yuxarıdan aşağı bağlılıq. Beləliklə, iyerarxiyik əlaqələr dil strukturundakı səviyyələrarası qarşılıqlı əlaqələrin ən mühüm göstəricisidir.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2002, s. 35.

ИЕРАРХИЯ КОРРЕЛЯЦИОННАЯ - alm. Korrelationshierarchie (f), ing. correlational hierarchy /'kɔrɪ'leɪʃənl 'aɪərə:kɪ/, fr. hiérarchie de corrélation, azərb. korrelasiyon iyerarxiya. - Sistem daxilində elementlərin qarşılıqlı asılılığı, paradigmatik asılılığı. Məs.: /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/ - fonoloji, /pir/, /tir/, /kir/. /dir/, /gir/. /mir/, /nir/, /-ir/ və s. morfoloji korrelyativ iyerarxiya yaradırlar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 307.

ИЕРАРХИЯ РЕЛЯЦИОННАЯ - alm. Relationshierarchie (f), ing. relational hierarchy /rɪ'leɪʃənl 'haɪərə:kɪ/, fr. relation hiérarchie, azərb. relasion iyerarxiya. - Sistem daxilində sintaqmatik əlaqələr iyerarxiyası. Bu əlaqələr belə dəqiqləşir. Bütün dil vahidləri eyni funksiya daşıyır (kommunikativ) və eyni maddi təbiətə (səs) malikdir; aşağıdan yuxarı deyil, yuxarıdan aşağı üzvlənmə özünü göstərir. Əlaqələr assimetrikdir, tranzitivdir və fonem, morfeem, leksem kimi çıxış edə bilər. Bir məna bir neçə işarə ilə və ya, əksinə, ifadə oluna bilər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 307.

ИЕРАТИЧЕСКОЕ ПИСЬМО - alm. hieratische Schrift (f), ing. hieratic writing /haɪə'rætɪk raɪtɪŋ/, fr. écriture hiératique, azərb. iyeratik yazı. - Qədim misirlilərdə heroqlif yazısı əsasında düzəldilmiş sadə yazı növü.

Важ: Письмо →.

ИЕРОГЛИФ – alm. Hieroglyphe (f), ing. hieroglyph /'haɪərəʊglɪf/, fr. hiéroglyphe, azərb. müqəddəs yazı (hieros-müqəddəs). - Misirlilərin

miladdan 4 əsr əvvəl və 4 əsr sonra işlətdikləri yazı. İeroqlif ideoqrafiya yazı prinsipini fonoqrafiya ilə birləşdirir. Hər məfhumun bir forması olur. Məs.: günəşin ideyası. Bu zaman piktoqramlar və bunlardan yaranan işarələr tətbiq olunur. Məs.: ayaqqabı dükanının qarşısında ayaqqabı şəkli burada ayaqqabı satıldığına işarədir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 244.

ИЗАФЕТ - alm. Izafet (f), ing. İzafet /'iza:fət/, postpositional attributive group /'poustrə'zɪʃən ə'trɪbjutɪv gru:p/, fr. combinaisons relatives, azərb. izafet. - İzafet ərəb və fars dillərinin qrammatikalarında təyinlə təyin olunanın birləşib söz birləşməsi əmələ gətirdiyini göstərən qrammatik əlaqə. Azərb. d. təyini söz birləşmələri buna misal ola bilər: /dəmir qapı/, /məktəb direktoru/, /məktəbin direktoru/ və s.

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 114.

ИЗБЫТОЧНО - ВОЗВРАТНАЯ ФОРМА - alm. redundant-reflexive Form (f), ing. redundant reflexive form /rɪ'dʌndənt rɪ'fleksɪv 'fɔ:m/, fr. forme réfléchie redondante, azərb. izafi-qayıdış forması. – Məs.: Azərb. d. /Öz pomidorumuz, öz xiyarımız//.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 167.

ИЗБЫТОЧНОСТЬ - alm. Überflüßigkeit (f), Redundanz (f), ing. redundancy /rɪ'dʌnd ənsɪ/, fr. redondance, azərb. izafilik. – Elə informasiya yadır ki, ünsiyyət maneəsiz həyata keçərkən həmin o informasiya olmasa ünsiyyət pozulmaz. Dildə ünsiyyət daim maneələr (səs-küy) və işarə bolluğu ilə pozulur, ancaq dil öz ünsiyyət funksiyasını yüksək səviyyədə yerinə yetirir. Bunu sübut etmək üçün alm. d. /die wunderschönen Städte/ (gözəl şəhərlər) birləşməsinə nəzər yetirək. Burada cəmlilik 4 dəfə ifadə olunub: /die, - en, ä, - e/. Leksik təkrarlar da buna xidmət edir, fonologiyada bir fonemdə bir neçə fərqləndirici əlamət olur (/d/-dilönü, kipləşən-partlayışlı, cingiltili); əsas informasiya nəzəriyyəsinə bu izafilik geniş yayılıb. Məs.: bir dil işarəsinin meydana gəlmə ehtimalı nə qədər yüksək olarsa, yəni işlənməsi tezliyi nə qədər çox olarsa, onun informasiya məzmunu bir o qədər az olar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 631.

ИЗБЫТОЧНОСТЬ СТИЛИСТИЧЕСКАЯ - alm. stilistische Redundanz (f), ing. stylistic redundancy /stɪlɪstɪk/staɪ'lɪstɪk/rɪ'dʌndənsɪ/, fr. redondance stylistique, azərb. üslubi izafilik artıqlıq. – Müxtəlif cür emfatik təkrarlardan, sinonim və ya oxşar ifadələrdən yaranan üslubi izafilik. Məs.: /gözəl – qəşəng, cazibəli, diqqəti çəkən, nazlı-qəməzəli, maral/ və s. Əksər üslubi izafilik auditoriyanı zinhara gətirir, nətiqə qarşı maraq azalır. Bəzi şairlərin pafoslu çıxışları buna misal ola bilər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 631.

ИЗМЕНЕНИЕ - alm. Wandel (m), Veränderung (f), ing. change /tʃeɪndʒ/, inflexion /ɪn'fleks(ə)n/, fr. changement, azərb. dəyişmə. - Dil

vahidlərində struktur və məna cəhətdən köhnə xüsusiyyətlərin dəyişməsi və ya başqa şəkllə düşməsi, yeni xüsusiyyətlərin yaranması.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 168.

ИЗМЕНЕНИЕ ВНЕЗАПНОЕ (МУТАЦИЯ) - alm. sprunghafte Mutation (f), Lautveränderung (f), ing. sudden sound-change (mutation) /'sʌdn saund tʃeɪndʒ/mju(:)'teɪf(ə)n/, fr. changement phonétique immédiat, azərb. qəfil dəyişmə. - Söz kökündə fonem dəyişməsilə yeni sözün yaranması. Söz kökündə: a) sait dəyişir. Məs.: alm. d. /'ʃpRɪŋən → 'ʃpRaŋən/ (tullanmaq - tullandı) və ya umlaut /*bu:x/ (kitab) → /*by:çəR/ (kitablar); b) samit dəyişir. Məs.: /'fnaedən → 'fnɪt/ (kəsmək, biçmək – kəsdi, biçdi) və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 168.

ИЗМЕНЕНИЕ ЗАВИСИМОЕ - alm. positions- und kombinationsbedingte Veränderung (f), ing. dependent change /dɪ'pendent tʃeɪndʒ/, fr. changement dépendant, azərb. asılı dəyişmə. - Dil vahidinin realizə olunduğu fonetik şərait, kombinator və mövqə asılılığı ilə bağlı dəyişmə. Məs.: Azərb. d. dodaq saitlərindən əvvəl gələn samitlərin son mərhələsinin dodaqlanmaya məruz qalması; /t°orpaq, d°ovşan, t°orağay/ və s. Söz sonunda cingiltili samitlərin karlaşması: /yarpaq- yarpax/, /qonaq-qonax/, /çıraq – çirax/, /qənd – qənt/, /bulud – bulut/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИЗМЕНЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ - alm. Veränderung der Bedeutung (f), ing. change of meaning /tʃeɪndʒ æv mɪ:nɪŋ/, fr. changement de sens, azərb. mənanın dəyişməsi. - İşarələnmənlə işarələyən arasındakı ilkin münasibətlərin dəyişməsi. Məna müəyyən bir tarixi zaman kəsiyində dəyişir. Burada əsas odur ki, dil işarəsi (söz) formal baxımdan o qədər də dəyişmir, dəyişən əsasən məna olur. Məna dəyişməsi müxtəlif bucaqdan qruplaşdırıla bilər: 1) Mənanın genişlənməsi; 2) Mənanın daralması; 3) Mənanın yaxşılaşması; 4) Mənanın pisləşməsi. Məs.: o.a.d. /Wip/ - «arvad», y.a.d. /Weib/ - əxlaqsız mənada «qadın» deməkdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 165.

ИЗМЕНЕНИЕ КАЧЕСТВЕННОЕ - alm. qualitative Veränderung (f), ing. qualitative change /'kwɔlɪtətɪv tʃeɪndʒ/, fr. changement qualitatif, azərb. keyfiyyət dəyişməsi. – Səsin tembrinə, məxrəcinə və akustik səciyyəsinə təsir göstərən dəyişmə. Məs.: rus d. vurğusuz mövqedə sait keyfiyyətə ciddi dəyişikliklə uğrayır. Məs.: rus d. /at/- (cəhənnəm), ancaq /ʌdu' /- (cəhənnəmdə). Azərb. d. isə vurğudan əvvəlki hecalarda saitlər keyfiyyətə zəifləyir. Məs.: /d ~ ʃ ~ n c ə/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИЗМЕНЕНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННОЕ - alm. quantitative Veränderung

(f), ing. quantitativ change /kwɔntitativ tʃeɪndʒ/, fr. changement quantitatif, azərb. kəmiyyət dəyişməsi. - Səsin uzunluğu - qısalığı ilə əlaqədar dəyişmə. Sözdə hecaların və fonemlərin sayı artdıqca hər bir səs tələffüzünə sərf olunan zaman azalır. Məs: /ana/+lar+dan+sı+nız+mı/ və s.

F.Yadigar (Veyselli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ИЗМЕНЕНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ - alm. morphologische

Veränderung (f), ing. morphological change /mɔ:fə'lɒdʒikəl tʃeɪndʒ/, fr. changement morphologique, azərb. morfoloji dəyişmə. - Dilin morfoloji sistemində müşahidə olunan dəyişiklik. Məs.: Azərb. d. /uzun/→/uzanmaq/, /uc+al/+maq/; alm. d. /sitzen/ (oturmaq) qüvvətli feldir, ancaq hazırda almanlar onu zəif fel kimi işlədirlər. Məs: /sitzen-sitzte-gesitzt/, /mein Haus/ (mənim evim) əvəzinə /das Haus von mir/ və s. işlənir.

F.Yadigar (Veyselli). GDG. Bakı, 2003, s. 284.

ИЗМЕНЕНИЕ СПОНТАННОЕ - alm. spontane Veränderung (f), ing.

spontaneous change /spɒn'teɪnjəs tʃeɪndʒ/, fr. changement spontané, azərb. spontan dəyişmə. - Dil işarəsinin mövqeyindən asılı olmayan, tərkibində kənar fonetik təsirlə əlaqədar olmayan dəyişmə. Məs.: Azərb. d. /çatışma-mazlıq/ → /çatışmazlıq/ və s.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 168.

ИЗМЕНЕНИЕ НЕФОНЕТИЧЕСКОЕ - alm. unphonetische

Veränderung (f), ing. non- phonetic change /nɒn'fæu'netik tʃeɪndʒ/, fr. changement nonphonétique, azərb. qeyri-fonetik dəyişmə. - Dildə sözün mənasında müxtəlif mədəni-tarixi amillərlə əlaqədar baş verən dəyişikliklər. Məs.: ing. d. «undertaker» - ilkin mənası «sahibkar», bu gün isə «meyit basdıran» deməkdir; alm. d. o.a.d. /Hohgezeit-jedes hohe Fest/ (hər bir yüksək bayram), y.a.d. /Hochezit/ /toy/ deməkdir.

F.Yadigar. German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 165.

ИЗМЕНЕНИЕ ПОСТЕПЕННОЕ - alm. allmähliche Veränderung (f), ing.

gradual sound - change /'grɪdʒuəl saund tʃeɪndʒ/, fr. changement graduel, azərb. tədirici dəyişmə. - Özünü müntəzəm şəkildə göstərən səs dəyişmələri, tələffüz prosesində ardıcıl sürətdə davam edən dəyişmələr nəticəsində ortaya çıxan səs dəyişmələri. Məs: alm. d. /n+g/ → /2/.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

ИЗМЕНЕНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОЕ - alm. phonetischer Lautwandel (m),

ing. phonetic change /fæu'netik tʃeɪndʒ/, fr. changement phonétique, azərb. fonetik dəyişmə. - Dilin fonem sistemində baş verən dəyişiklik. Məs.: alm. d. XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində /r/ dilönü samiti norma sayılırdı. Ancaq XX əsrin 40-cı illərindən sonra bu dilönü samiti sıxışdırılaraq aradan çıxdı və onun əvəzinə dilçək /R/ samiti işlənərək normaya çevrildi.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980.

ИЗМЕНЕНИЕ ФОНОЛОГИЧЕСКОЕ - alm. phonologische Veränderung (f), ing. phonological change /fəʊnə'lɒdʒɪk(əl) tʃeɪndʒ/, fr. changement phonologique, azərb. fonoloji dəyişmə. - Dilin fonoloji sistemə təsir göstərən səs dəyişmələri. Alm. d. fonoloji sistemində eyni bir fonem kimi çıxış edən /ch/ bu gün artıq dilin fonoloji sistemində iki müstəqil fonem statusuna malikdir. Müq. et: /ç/, /x/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИЗМЕНЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ - alm. funktionelle Veränderung (f), ing. functional change /'fʌŋkʃənəl tʃeɪndʒ/ fr. changement fonctionnel, azərb. funksional dəyişmə.

Бах: Изменение фonoлогическое ←.

ИЗМЕНЯЕМЫЙ - alm. flexibel, ing. changeable /tʃeɪndʒəbl/, variable /'vɛəriəbl/, inflecte /ɪn'flektiv/, fr. variable, azərb. dəyişən. – Dilin morfoloji sistemi ilə səciyyələnən, kateqorial formalar məcmusunda formal ifadəsini tapan. Məs.: Azərb. d. /kitab, kitabın, kitabı, kitaba, kitabda/ və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ИЗМЕНЯЕМЫЕ ЧАСТИ РЕЧИ - alm. flexierbare Wortarten (Pl.), ing. inflected parts of speech /'ɪn'flɪktɪd pɑ:ts 6v spɪ:tʃ/, fr. parties du discours variables, azərb. dəyişən nitq hissələri. - Məs. Azərb. d. sifət isim olur, isim sifət olur və s. Məs.: alm. d. /Lesen, kommen sind Verben// (oxumaq, gəlmək fəllərdir), /Sein Lesen gefällt mir// (Onun oxumağı mənə xoş gəlir), /Das Schöne ist ein Substantiv// (Gözəl isimdir) və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ИЗОГЛОССА - alm. Isoglosse (f), ing. isoglossa /,aɪsou'glɒsə/, isoglottic line /aɪso'glɒtɪk laɪn/, fr. ligne d'isoglose, azərb. izoqlos. - Dilin dialektlər xəritəsində bu və ya digər dialektin yayıldığı sahələri (arealları) bir-birindən ayırmaq üçün çəkilən xətt. İzoqlosdan istifadə etməyin müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Müsbət cəhət dialektografiyanın inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Mənfi cəhəti odur ki, xəritədə çəkilən xətt diqqəti yalnız ayrı - ayrı dil faktlarına cəlb etdiyindən bütövlükdə dialektin öyrənilməsi məsələsi arxa plana keçir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 188.

ИЗОКОЛОН - alm. Isokolon (n), ing. isocolon /,aɪsou'koulən/, fr. isocolon, azərb. bölünmə. - İfadənin bərabər ölçüdə ritmik-sintaktik kəsiklərə və ya üzvlərə bölünməsi. Məs.: Azərb. d. /O ağılsız gəldi, ağılsız yaşadı, ağılsız da getdi//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 356.

ИЗОЛИРОВАННАЯ ФОНЕМА - alm. isoliertes Phonem (n), ing. isolated phoneme /'aɪsəleɪtɪd 'fəʊni:m/, fr. phon'me isolé, azərb. təcrid edilmiş fonem. - Korrelativ qarşılaşmaya daxil olmayan (diferensial əlamət-

lərinin heç biri qarşılaşmada iştirak etməyən) fonem. Azərb. d. /h/, rus d. [tʂ], [tʃ] fonemləri buna misal ola bilər.

M.Təhməzova. İngilis və Azərbaycan dillərində periferik fonemlərin eksperimental-fonetik tədqiqi. ND., Bakı, 2004.

ИЗОЛИРОВАННОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ - alm. isolierte Opposition (f), ing. isolated opposition /'aisəleɪtɪd ɔpə'zɪʃən/, fr. opposition isolée, azərb. təcrid edilmiş qarşılaşdırma. - Fonoloji qarşılaşmalar sistemindən biridir ki, bu fonoloji sistemdə belə fonoloji qarşılaşmalar olmur. Məs.: N.S.Trubetskoy /2/ # /h/ qarşılaşmalarını təcrid olunmuş qarşılaşma adalandırırdı.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almandan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001, s. 88.

ИЗОЛИРОВАННЫЙ – alm. isoliert, ing. isolated /'aisəleɪtɪd/, fr. isolé, azərb. təcrid edilmiş. – Heç bir dil ailəsinə aid olmayan dil. Məs.: bask, bruşaski, nahali, gilək (şərqi sibir, şumer (mesopotamiya), xınalıq (Azərbaycan) və s. Alban dili də hind-Avropa dilləri ailəsində təcrid edilmiş dil hesab olunur, çünki qohumluq əlaqələri bilavasitə sübut olunmayıb.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər.

ИЗОМОРФИЯ – alm. Isomorphie (f), ing. isomorphia /,aisə'm6:fjə/, fr. isomorphie, azərb. izomorfiya. – Çoxluq nəzəriyyəsindən götürülüb, iki və daha artıq çoxluq arasındakı struktur eyniliyi bildirmək üçündür. Saylar arasında [1,2,3,4...] və iki-iki artan saylar arasında [2,4,6..]. Dilçilikdə isə Y.Kuriloviçdən (1895-1978) bu yana dilin struktur səviyyələri arasındakı oxşarlıqları əsas götürərək eyni tədqiqat üsulu ilə öyrənilməsinə mümkün sayır. Məs: fonoloji fərqləndirici əlamətləri semantikaya, komponent təhlilinə tətbiq etmək.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 356.

ИЗОТОН - alm. Isoton (m), ing. isotone /'aisoutoun/, fr. isotone, azərb. izoton. - Ton müxtəlifliyinin işlənmə xüsusiyyətlərinin yayım coğrafiyasını göstərən (izoqlos) xətlər.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 170.

ИЗОФОН - alm. Izophon (n), ing. isophone /'aisəfoun/, isophonic line /aisəfonik laɪn/, fr. isophone, azərb. izofon. – Müəyyən bir səsin (səslərin) yayılma ərazisini göstərən fonetik xətt. Bundan fərqli olaraq izoqloslar söz fərqlərinə söykənir.

Вах: Изоглосса ←.

ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ - alm. Indikativ (m), ing. indicative-mood /ɪn'dɪkətɪv mu:d/, fact-mood /f5kt mu:d/, fr. mode indicatif, azərb. xəbər şəkli. – Hərəkətin müəyyən zaman ərzində (keçmiş, indiki, gələcək zamanda) baş verdiyini bildirən fel şəkli. Xəbər şəklinin formalaşmasında xüsusi şəkli əlamət iştirak etmir. Əsas rolu zaman və şəxs şəkilçiləri oynayır. Müxtəlif zamanlarda aşağıdakı şəxs şəkilçiləri işlənir; Azərb. d. şühudi keçmişdə 1- ci şəxsin təki -/m/, cəmi: /q,- k/: ikinci şəxsin təki:-

/n/, cəmi:- /niz/⁴: üçüncü şəxsin cəmi:- /lar – lər/. Nəqli keçmiş və indiki zamanlarda I şəxsin təki: /am-əm/ cəmi: /ık/⁴, II şəxsin təki /san-sən/, cəmi: /sınız/⁴: III şəxsin təki /dır/⁴: cəmi /lar-lər/-dir.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s. 207.

ИЗЪЯСНИТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Erläuterungssatz (m), ing. explanatory sentence /iks'pl5nətəri 'sentəns/, fr. proposition explicative, azərb. izahedici cümlə. - İzahedici cümlənin elə bir növüdür ki, burada cümlənin əsas hissəsi budaq cümlə olmadan həm formal, həm də məzmun cəhətdən bitməmiş qalır. Məs.: Azərb. d. /Məktəbin həyətinə girən kimi hiss edirsən ki, bu məktəbdə möhkəm nizam-intizam hökm sürür//.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s. 221.

ИКАНЬЕ - alm. i-artige Aussprache (f), ing. ikanje /ıkan=e/, fr. hoquet, azərb. «i»-ləşmə. - («e») və «ə» səslərini «i» kimi tələffüz edilməsi. Məs.: rus d. «весна» əvəzinə «висна», «кипяток» əvəzinə «кипиток».

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 171.

ИКОНЫ – alm. Ikonen (Pl.), ing. icons /'ık6ns/, fr. icônes, azərb. ikonlar. – İkonlar işarələrdir. Ç.Pirsin semiotikasında görünən və eşidilən işarələr, onlar real gerçəkliyin şəkli təsviridir və bununla da dərk olunan varlığın əlamətlərini bildirir. Məs: dini mövzuda çəkilmiş rəsm əsərləri ikonlara bariz nümunədir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 323.

ИКОНИЗМ – alm. Ikonismus (m), ing. iconism /'ık6nız(ə)m/, fr. icônisme, azərb. ikonizm. – Semiotikada təsvir olunanla təsvir edənin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan mətn şərh. Məs.: məruzəçi öz məruzəsini maraqlı etmək üçün bir sıra təsvir və əyani vasitələrdən istifadə edir ki, bu da onun bütün hərəkətlərini ardıcılıqla izləməyə imkan verir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 323.

ИКТИС - alm. Iktus (m), ing. ictus /'ıktəs/, fr. ictus, azərb. iktis. – Taktın birinci vurğulu güclü hecası.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 324.

ИЛЛАТИВ - alm. Illativus (m), ing. illative /'ıləııv/, fr. illative, azərb. illiativ. – Fin-uqor və bəzi Qafqaz dillərində əşyanın iç qatını göstərən kateqorial hal forması. Dilçilikdə ellativə qarşı qoyulur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 324.

ИЛИРИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Illyrisch (n), ing. illirii language /alı:r 'l5ŋgwıdʒ/, fr. langue illirienne, azərb. illir dili. – Hind-Avropa dilləri ailəsinin Balkan qrupuna aid olan qədim illirlərin dili. Alban dilinə daha yaxındır. İki yaxın dil növü mövcuddur: balkan illiri və messap. Bu dillərdən birincisi Balkan yarımadasının şimal-qərbində yayılmışdır. İllir dili Balkanlarda iki əsas dialektə bölünür: dalmatin və pannon.

В.П.Нерознак. Палеобалканские языки. М., 1978.

ИЛЛОКУЦИЯ – alm. Illokution (f), ing. illocal /'ıləʊk(ə)l/, fr. illocution, azərb. illokusiya. – Danışq zamanı edilən hərəkəti bildirir. Danışq aktı

nəzəriyyəsində geniş tətbiq olunur. Danışıqdan qabaqkı vəziyyət və danışqdakı fərd, bunların qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən yeni elm sahəsidir. Məs.: /hava soyuqdur, mühərrik işə düşmür/. Burada 4 hal mövcuddur: a) hava soyuqdur hökmü; b) avtomobilin işə düşməsi hökmü; c) soyuq olması məsələsi; ç) maşının işə düşməməsi. İntonasiya, fasilə, sual əvəzlilikləri, zərflər, ədatlar və modal sözlər əsas ifadə vasitələridir.

П.Ф.Стросон. Намерение и конвенция в речевых актах. «Философия языка». М., 2004.

ИЛЛОКУЦИОННАЯ СЕМАНТИКА - alm. Illokutionssemantik (f), ing. illocution semantics /ilə'kju:'ʃ(ə)n sɪ'mɒntiks/, fr. sémantique illocutione, azərb. illokusiya semantikasi. – Praqmatik üçün işlədilən xüsusi anlayış, bu zaman təkcə söyləmin gerçəkliyi deyil, illokusiyanın öyrənilməsinə yönəlmiş semantika.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 324.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ - alm. Nominativ (m), ing. nominativ case /nɒ'minətɪv keɪs/, fr. nominatif, azərb. adlıq hal. - Əşyaya müstəqim (bilavistə) istiqamətlənməsi və müstəqil şəkildə (yalnız) əşyavilik bildirməsi ilə başqa hallara qarşı duran, iş görəni və ya subyekti bildirən hal. Adlıq hal formasındakı isim cümlədə müxtəlif sintaktik funksiyalarda (mübtəda, xəbər, əlavə, zərflilik, təyin, xitab, vokativ və s.) işlədilə bilər. Məs.: Azərb. d. /Cəmil, gəl lövhəyə/, /Cəmil lövhəyə gəlir/, /Adama Cəmil yanaşan kimi yanaşar/, /Cəmil xisləti/ və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ АБСОЛЮТНЫЙ - alm. absoluter Nominativ (m), ing. nominative absolute /'nɒ'minətɪv 'ʌbsəlu:t/, fr. nominatif absolu,-e azərb. mütləq adlıq. – İng. d. mütləq konstruksiyalarda isimlərin ümumi halına uyğun gələn şəxs əvəzliliklərinin adlıq halı. Məs.: ing. d. /I, you, we, he, it, she/ və s. Müq. et: /He being old and I young, nobody believed me// (Onun yaşlı, mənim cavan olduğuma heç kəs inanmırdı).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 531.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ НАЗЫВНОЙ - alm. Nominativname (m), ing. nominative name, /'nɒ'minətɪv neɪm/, fr. nominatif appellatif, azərb. adlıq çağırış. - Adlıq hal formasının kitab başlıqlarında, lövhələrdə, elanlarda və s. işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Azərbaycan gerçəklikləri/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ ПОБУДИТЕЛЬНЫЙ - alm. Aufforderungs-nominativ (m), ing. (co) hortative nominativ /(kɔ:)'hɔ:təɪv 'nɒ'minətɪv/, fr. nominatif poussé, azərb. adlıq təhrikədicisi. – Adlıq halın müraciət mənasında işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Oğlan, bura gəl/, /Həsən, tez ol/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ ПРЕДИКАТИВНЫЙ - alm. prädikativer Nominativ (m), ing. nominative predicative /'nɔmɪnətɪv 'predɪkətɪv/, fr. nominatif prédicatif, azərb. predikaiv adlıq hal. - Adlıq hal formasının xəbərin predikativ funksiyasında işlənməsi. Məs.: ing. d. /He is /a teacher// (O müəllimdir).

J.Lyons. Language and Linguistics. München, 1990.

ИМЕННОЙ - alm. nominal, ing. noun /naun/, nominal /'nɔmɪnl/, substantival /sʌbstən'taɪvəl/, fr. nominatif, azərb. ismi. - Dildə fərdi, ümumi, əşya və hadisənin sözdə əksi. Məs.: Azərb. d. /dəmir/ (metal adı), /Muğan/ (yer adı).

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМЕННОЕ ДОПОЛНЕНИЕ - alm. nominales Objekt (n), ing. nominal object /'nɔmɪnl 'ɔbdʒɪkt/, fr. complément du nom, azərb. ismi tamamlıq. - Rus d. yiyəlik halda işlənən ismi tamamlıq. Müq. et: /книга друга/, /дом отца/.

R.W.Zandwoorf. A Handbook of English Grammar. London, 1963, s. 195-212.

ИМЕННОЙ КОРЕНЬ - alm. nominale Wurzel (f), ing. nominal root /'nɔmɪnl ru:t/, fr. racine nominative, azərb. ismi kök. - Etimonu adla (isimlə) bağlı olan kök. Məs.: Azərb. d. /əkin+çi/, /islahat+çı/ və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s. 28.

ИМЕННЫЕ СЛОВА - alm. nominale Wörter (Pl.), ing. noun words (nominals)/ naun wɜ:dz/'nɔmɪnls/, fr. mots nominaux, azərb. ismi sözlər. - Sintaktik funksiyasına görə isimlərlə eyni olan, başqa sözlə desək, isimlərə xas sintaktik funksiyada çıxış edə bilən sözlər, ifadələr, söz birləşmələri və konstruksiyalar. Məs.: Azərb. d. /Cənubdan əsən isti küləklər//; alm. d. /Rosen aus dem Süden// (Cənubdan qızıl güllər) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 181.

ИМЕННОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. nominale Wortverbindung (f), ing. nominal word-combination, /'nɔ'mɪnl wɜ:dz-ˌkɔmbɪ'neɪʃ(ə)n/, phrase /freɪs/, fr. groupe de mots nominaux, azərb. ismi söz birləşmələri. - Tərkibi yalnız isimlərdən düzələn, təbəddici komponenti isimdən ibarət olan söz birləşmələri – Məs.: Azərb. d. /gümüş qaşığı/, /məktəb direktoru/, /yun parça/, /kətan köynək/ və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı,

ИММАНЕНТНЫЙ МЕТОД - alm. immanente Methode (f), ing. immanent method /'ɪmənənt 'meθəd/, fr. méthode immanente, azərb. immanent metod.

Вах: Лингвистический метод →.

ИМПЕРАТИВ - alm. Imperativ (m), ing. imperative /ɪm'perətɪv/, fr. impératif, azərb. əmr forması. – Fəlin əmr şəklində hərəkətin icrası əmr, buyuruq, öyüd, nəsihət mahiyyətli olur. Məs.: Azərb. d. /Çalışın tapşırığı vaxtında yerinə yetirin!/, /Siz oxuyun, biz dinləyək!/. Bəzən əmr birgə

hərəkətə təhrik edəndə birinci şəxs tək və cəm müraciət formasında olur. Müq. et: Azərb. d. /Baxım, görün necədir//, /Baxaq, görək necədir//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМПЕРАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ – alm. imperative Konstruktionen (Pl.), ing. imperative constructions /im'pɛrətiv kən'strʌkʃ(ə)ns/, fr. constructions impératives, azərb. əmr konstruksiyalar. - Transformasiyon qrammatikada alt strukturadan əmr cümləsini düzəltmə prosesi. Mübtəda udulur (silinir). Məs.: Azərb. d. /Mən deyirəm/ → /de, deyin/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 325.

ИМПЕРАТИВ МЕЖДОМЕТНЫЙ - alm. imperative Interjektion (f), ing. interjectional imperative /,inte'dʒekʃənl ɪm'pɛrətiv/, fr. interjection impérative, azərb. imperativ nida. - Əmr, nida mənalı feli sözlərin xüsusi cərgələri. Belə sözlər adətən insanın istək və arzularını özündə əks etdirir. Məs.: Azərb. d. /Çəkil!/, /Rədd ol!/, /Yaşa!/, ing. d. /Get out!/ (Çıx bayıra), /live!/ (yaşa) və s. Bəzən hərəkətə təhrik halı adla ifadə olunur. Məs.: Azərb. d. /Ardımca!/, rus d. /За мной!/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.

ИМПЕРФЕКТ - alm. Imperfekt (n), ing. imperfect (tense) /im'pɛ:fikt/ tenz/, fr. imparfait, azərb. imperfekt, bitməmiş (keçmiş zaman). - İş və hərəkətin keçmişdə baş verməsini, lakin onun danışığ məqamına gəlib çatdığını göstərən feli zaman şəkli. Məs.: alm. d. /Er las ein Buch// (O kitab oxuyardı). Bəzi dillərdə aorist (fr. d. passé simple) tarixi perfektlə müqayisə edilən perfekt (keçmişdə tamamlanmış prosesin müəyyən zaman nöqtəsini göstərməsi) və imperfekt fərqləndirilir. Perfektlə müqayisədə imperfekt aspektə görə seçilir. Alm. d. səhvən imperfekt preteritumun sinonimi kimi göstərilir.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s.

ИМПЕРФЕКТИВ - alm. Imperfektiv (f), ing. imperfectiv /imper'fektiv/, fr. imperfectif, azərb. imperfektiv. - Imperfektiv /perfektiv/ (həmçinin atermativ/kursiv və terminativ, durativ müvafiq olaraq qeyri-durativ, imitativ/mutativ, bitməmiş/bitmiş). Felin növüdür, proses zamanca ya strukturlaşma, ya başlanğıcı (inxoativ), ya da son mərhələni (rezultativ) ifadə edir. Adətən imperfektiv /perfektiv durativ/ q/durativlə eyniləşdirilir. Slavyan dillərində bu fellərin bitmiş və bitməmiş növlərinin morfoloji yolla ifadəsinə xidmət edir. Məs.: rus d. /писал/ (yazdı) /написал/ (yazıb qurtardı), /читал/ (oxudu) // прочитал/ (oxuyub qurtardı). Bəzən rus d. prefius hərəkətin zamanını məhdudlaşdırır. Müq. et: rus d. /мы танцевали/ (biz rəqs edirdik), /мы потанцевали (biz bir az rəqs etdik).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 326.

ИМПЛИКАЦИЯ - alm. Implikation (f), ing. implication /,impli'keɪʃən/, fr. implication, azərb. impilikasiya. - İki elementar ifadə (p və q) yeni bir ifadədə birləşir, özü də bu yeni ifadə o zaman yalan olur ki, birinci hissə gərcək, ikinci hissə isə yalan olsun. Formal olaraq bu belə göstərilir: p → q:

məs: Bakı Xəzərin sahilində yerləşir, onda $2 \times 2 =$ bərabərdir beşə (düz deyil). Biz desək: $p =$ Bütün insanlar ölümə məhkumdurlar və Sokrat da adamdır//, deməli $q =$ Sokrat da ölümə məhkumdur ($p \rightarrow q$). Bundan başqa, belə bir münasibət də mümkündür. /qələm kağızın üstündədir// cümləsindən belə məna çıxır /kağız qələmin altındadır/, ancaq biz deyəndə ki, /qələm kağızın üstündə deyil// buradan heç də o nəticə çıxmır ki, /kağız qələmin altındadır/. Bu cür implikasiyaya hər addımda rast gəlmək olur. Alm. və ing. d. miqdar sayından sonra isim cümlədə həmişə cəmdə olmalıdır. Məs.: alm. d. /5 Bücher/, ing. d. /5 books/, ancaq Azərb. d. miqdar saylarından sonra isim cəm şəkilçisi qəbul etmir. Məs.: /üç kitab, beş dəftər/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 327.

ИМПЛИЦИТНЫЙ – alm. implizit, ing. implicate /ɪmˈplɪsɪt/, fr. implicate, azərb. implisit (gizli). – Yalnız təsəvvür edilən, dildə bilavasitə ifadə olunmayan. Məs.: Azərb. d. /üz, göz, qulaq/ hər iki üzvü nəzərdə tutur.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМПЛИЦИТНЫЙ АКТУАЛИЗАТОР - alm. impliziter Aktualisator (m), ing. implicit agent of actualizator /ɪmˈplɪsɪt ˈeɪdʒənt əv ˈɒktʃʊəlaɪzətə(r)/, fr. actualisateur implicate, azərb. implisit aktualizator (gizli ifadə olunmamış). - İmplicit aktualizator elə aktuallaşdırma vastəsidir ki, burada dil işarəsi formaca ifadə edilmir, ancaq məna nəzərdə tutulur. Qeyri-müəyyən təsirlik halda hal şəkilçisi implisit şəkildədir. Məs.: Azərb. d. /kitab rəfi/, /ana məktubu/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər. s. 174.

ИМПЛИЦИТНАЯ АКТУАЛИЗАЦИЯ - alm. implizite Aktualisierung (f), implicit actualization /ɪmˈplɪsɪt ˈɒktʃʊəlaɪzəʃən/, fr. actualisation implicate, azərb. implisit aktuallaşdırma. - İmplicit aktualizator vastəsi ilə virtual dil ünsürlərinin real məna və funksiyalarını müəyyənləşdirmə. Məs.: Azərb. d. /ana məktubu/ əvəzinə /ananın məktubu/ həmin implisit aktuallaşmanı sübut edir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər. s. 174.

ИМПЛОЗИВНЫЙ (СОМКНУТЫЙ) - alm. implosiv, ing. implosive (close) /ɪmˈplɒsɪv /kləʊs/, fr. implosive, azərb. kipləşmiş. - Alman dilində /Lippen/ (dodaqlar) sözü /lipən/ kimi tələffüz olunur və bu zaman dodaqların kipləşməsi /p/ - da başlayır və /m/-nin axrına qədər davam edir. Nəticədə /p/ samitində kipləşmə açılmamış qalır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 111.

ИМПЛОЗИЯ - alm. Implosion (f), ing. implosion /ɪmˈplou=ən/, fr. implosion, azərb. kipləşmə. – Partlayışlı samitlərin məxrəcinin ilkin mərhələsi, ekskursiyası. Məs.: /p/, /t/, /k/. Sonra bu kipləşmə partlayışa keçməklə samitlər tələffüz olunur və eşidilirlər.

Важ: ИМПЛОЗИВНЫЙ ←.

ИМЯ - alm. Name (m), Nomen (n), ing. name /neɪm/, noun /naʊn/, fr. nom, azərb. ad. - Ümumi qrammatik xüsusiyyəti obyekt və hadisələrin adlarını

bildirməkdir. Adlar deyiktik jestləri bildirir, xüsusi adlara, şəxs, yer və coğrafi adlar aiddir. Onlar ümumi adlara qarşı qoyulurlar.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ АПЕЛЛЯТИВНОЕ - alm. Appellativname (m), ing. appellative name /ə'pelətiv neim/, fr. mot appellatif, azərb. appellyativ ad. - Formasını dəyişmədən ümumi isim kimi işlənən xüsusi ad. Məs.: Azərb. d. /təlxək/, /loğman/, /firon/; alm. d. /Mansarde/ (mansarde – XVII əsr fransız memarının adından götürülüb) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 37.

ИМЯ ДЕЙСТВИЯ - alm. Handlungsname (m), ing. action nouns /'5kʃn naun/, nouns of action /nauns əv '5kʃn/, fr. noms d'action, azərb. hərəkəti isimlər, hərəkət bildirən isimlər. - Fəli əsasdan düzəlmiş hərəkət, vəziyyət və prosesi bildirən isimlər. Məs.: Azərb. d. /yeriş/, /gülüş/, /savaş/; alm. d. /der Gang/; rus d. /ход/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ ДЕЯТЕЛЯ - alm. Agens (n), Name des Handlungs trägers (m), ing. agent (actor, agential) noun /'eɪdʒənt/'5ktə/ə'dʒenʃ(ə)l naun/, fr. nom d'agent, azərb. icraçının adı (iş görənin adı). - Fəli əsasdan icraçı suffikslərin köməyi ilə düzələn və iş, hərəkət icraçı ifadə edən düzəltmə isimlər. Məs.: rus d. /читатель/, /учитель/; Azərb. d. /oxu-cu/, /yaz+ı+çı/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 55.

ИМЕНА ИСЧИСЛЯЕМЫЕ - alm. zählbare Namen (Pl.), ing. countable nouns /kəuntəbl nauns/, fr. nom de nombre, azərb. sayıla bilən isim. - Sayılması mümkün olan, ayrı-ayrılıqda təsəvvür edilə bilən əşyaları təsvir edən, müəyyən sinfə məxsus sayıla bilən adları göstərən isimlər. Məs.: Azərb. d. /at/→/atlar/; alm. d. /Pferd - Pferde/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЕНА НЕИСЧИСЛЯЕМЫЕ (ИМЕНА НЕСЧИТАЕМЫЕ) - alm. unzählbare Namen (Pl.), ing. uncountable nouns /ʌn'kauntəbl nauns/, mass nouns /mʌs nauns/, fr. nom non-nombrable, azərb. sayıla bilməyən isimlər. - Məs.: Azərb. d. /ay/, /günəş/, /yer/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ КАЧЕСТВА (ИМЯ СВОЙСТВА) - alm. Qualitätsname (m), ing. adjective abstract /'5dʒɪktɪv '5bstr5kt/, quality name /'kw6lɪti neim/ fr. nom de qualité, azərb. keyfiyyət bildirən ad. - Sifətdən düzəlmiş müəyyən bir əlamət bildirən mücərrəd isimlər. Məs.: Azərb. d. /xeyirxahlıq/, /yaxşılıq/, /saflıq/ bildirən isimlər, /ağ/, /qara/ (rəng adları); alm. d. /das Gute/ (yaxşı); rus d. /белое/, /красное/ (şərab adları) və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ ЛИЧНОЕ - alm. Personenname (m), ing. personal name /'pə:snl neim/, fr. prénom personnel, azərb. şəxsi ad. - İnsan adları bildirən xüsusi isimlər. Məs.: Azərb. d. /Həsən/, /Vəli/, /Əli/ və s.

Бах: Имя собственное →.

ИМЯ МЕСТА - alm. Ortsname (m), ing. place names /pleis neimz/, fr. noms de lieu, azərb. yer adları. - Ölkə, şəhər, materik və məkan bildirən adlar. Dilçilikdə toponimika (xüsusi adlar) onomastikanın (ümumiyyətlə adlar) ikinci mühüm sahəsi hesab olunur. Toponimlərdən dördü xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir: oykonimlər, oronimlər, hidronimlər və diro-nimlər. Oykonimlər yaşayış məntəqələrinin adlarını (Bakı, Füzuli, Asiya, Avropa), oronimlər dağ, təpə adlarını (Kəpəz, Qafqaz və s), hidronimlər su hövzələrinin və nəhrlərinin adlarını (Kür, Araz, Xəzər); diro-nimlər meşə massivlərinin adlarını (Topxana meşəsi) bildirir. Son zamanlar sosiolinq-vistik (adların verilməsi və işlənməsi), psixolinqvistik (psixoonomastika) və ya adın fizioqnomikası, praqmalinqvistik və tekst dilçiliyiylə bağlı sahələr geniş vüsət almışdır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 171-173.

ИМЯ ПОЛНОЕ - alm. Vollname (m), ing. full name /ful neim/, fr. nom plein, azərb. tam ad. – 1) İxtisar olunmamış, kiçildilməmiş şəxsi ad. Məs.: Azərb. d. /Aysel/ → /Aska/, /Sevinc/ → /Seva/, Konstantin (Kostya), Alek-sandr (Saşa) və s.; 2) Hind-Avropa mənşəli iki addan ibarət olub, hazırda vahid, bütöv bir ad formasında işlənən ad. Məs.: alm. d. /Adolf/ sözü /edler/ (nəcib) və /Wolf/ (canavar) sözlərindən əmələ gəlmişdir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 293.

ИМЯ ПРОИЗВОДЯЩЕЕ - alm. Nominalableitung (f), ing. underlying noun /ʌndə'laɪŋ naun/, fr. mot créateur, azərb. törədici ad. - Affikslərlə sözdüzəltmənin nüvəsini təşkil edən ismi əsas. Məs.: Azərb. d. /əkin+çi+lik/; alm. d. /Recht+ler+in/ (hüquqçu) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 19.

ИМЯ ПРЕДИКАТИВНОЕ - alm. Pradikativname (m), ing. predicative name /pri'dikətiv neim/, fr. nom prédictatif, azərb. predikativ ad. - İsmi xəbərin tərkibindəki isim. Məs.: Azərb. d. /O həkim+dir/, /Bu Əli+dir/; alm. d. /Er ist Günter// (O, Günterdir) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ - alm. Eigennamen (m), ing. proper name /'prɔpə neim/, fr. nom propre, azərb. xüsusi ad. - Fərdi qaydada insanların və yer, coğrafi və s. adları fərqləndirməyə xidmət edən, lakin onların əlamətini əks etdirməyən adlar. Məs.: Malik, Sakit, Taleh, Yalta (yunanca «Yaltos» sö-zündəndir, «sahil» deməkdir) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 70.

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ СЛОЖНОЕ - alm. zusammengesetzter Eigennamen (m), ing. compound personal name /'kɔmpaund 'pə:snl neim/, composite proper name /'kɔmpəzɪt 'prɔpə neim/, fr. nom propre complexe, azərb. mürəkkəb şəxsi ad. - Şəxsi ad funksiyasında çıxış edən idiomatik söz birləşməsi. Məs.: /Nəsrəddin ibn Tusi, Heinrich Heine, Kamal Abdulla, İsa Qəmbər/ və s.

O.C.AXMANOVA. Göstərilən əsər, s. 175.

ИНВАРИАНТ - alm. Invariante (f), ing. invariant /ɪn'væəriənt/, fr. invariant, azərb. invariant (əsas variant). - Konkret tərzdə realizə ediləb edilməməsindən asılı olmayaraq dil sisteminin mücərrəd bir ünsürü, em (emlər) səviyyəsində (fonem, morfem, leksem və s.) mövcud struktur dil vahidi. Dil vahidinin əsas mücərrəd əlaməti. Bu əlamət ən kiçik mətndən kənarda (ayrılıqda) mövcuddur. Məs.: Azərb. d. qoşadodaq, kipləşən-partlayışlı və cingiltilik əlamətləri, bütün vəziyyətlərdə və mövqelərdə /b/ samitinin invariant, dəyişməz əlamətləridir. Müq. et: /buyur/, /abad/, /baba/ və s. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 121.

ИНВЕРСИВНЫЙ - alm. inversiv, ing. inversiv /ɪnvə:sɪv/, invertied /ɪn'və:tid/, fr. inversif, azərb. yerini dəyişmiş, inversiyaya uğramış. - İnversiyaya məruz qalmış, inversiya nəticəsində yaranmış. Məs.: Azərb. d. /Arif dünən məktəbə getmişdi//, /Dünən Arif məktəbə getmişdi//.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 121.

ИНВЕРСИЯ - alm. Inversion (f), Umstellung (f), ing. inversion /ɪn'və:ʃən/, inversed word order change /ɪn'versd wɜ:d 'ɔ:də tʃeɪndʒ/, fr. inversion, azərb. inversiya. - İfadəlilik əldə etmək məqsədilə danışiq prosesində sözlərin ənənəvi, ümumişlək sırasının pozulması, cümlə üzvlərinin yerlərinin dəyişilməsi.

Sızlar, yada düşəndə, ürəyimin telləri.

O mehriban, o əziz tələbəlik illəri.

Bu beytdə çox mürəkkəb, bir neçə pilləli inversiya özünü göstərir. Yəni adi danışiqda /o mehriban, o əziz tələbəlik illəri yada düşəndə ürəyimin telləri sızlar/ kimi işlənəcəyi halda, şərdə bu sıralanma mənanı qüvvətləndirmək məqsədilə edilərək inversiya şəklini alıb.

A.Axundov. Şer, sənət və dil. Bakı, 1980.

ИНВЕРСНЫЙ ПОРЯДОК СЛОВ - alm. Inversion (f), Umstellung (f), ing. inversion /ɪnvə:ʃən/, inversed word order change /ɪn'versd wɜ:d 'ɔ:də tʃeɪndʒ/, fr. ordre de mots inversion, azərb. sözlərin inversiv söz sırası. - İnversivin məlumat verilən faktların məntiqi ardıcılığının pozulması hesab etmək olsa da, mətn dilçiliyi söz sırasının bu cür olmasını danışiq məqamı və presuppozisiya, habelə ünsiyyətin təhlili ilə əlaqələndirir. Azərbaycanda söz sırası elmi cəhətdən öyrənilib.

O.Musayev. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində söz sırası. Bakı, 1960.

ИНГЕРЕНТНЫЙ - alm. inhärent, ing. ingredient /ɪn'ɡri:dɪənt/, fr. ingé rant, azərb. inqherent. - Qeyri -asılı, həmişə xas olan əlamət. Məs.: cins və kəmiyyət alman dilində isimlərin inherent əlamətləridir. Hal isə fəldən, sözünədən və sifətdən asılıdır. Müq. et: alm. d. /warten auf j-n/ (kimisə gözləmək) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 115.

ИНГРЕССИВНЫЙ - alm. ingressive Aktionsart (f), ing. ingressive /ɪnɡresɪv/, fr. ingressif aspect, azərb. inqressiv. - 1) İş və hərəkətin başlanğıcı və ya onun təşəkkülünü göstərən tərz. Məs.: rus d. /зачитать,

заговорить/; Azərb. d. /oxumağa başladı/, /hərəkətə düşdü/; 2) Fonetikada nəfəsalmada tələffüz olunan səs. Məs.: Afrika dillərində belə səsə rast gəlmək olur. Alman dilində buna «şnalts tşao mar» (sovurma) səs deyirlər. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 115.

ИНГУШСКИЙ ЯЗЫК – alm. Inguš(sch)isch (n), ing. ingush language /ɪŋˈɡuːʃ ɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue ingouche, azərb. inqış dili. – Nax dillərindən biridir. Çeçen və İnqış respublikalarında yayılmışdır. 180 mindən artıq daşıyıcısı vardır. Mürəkkəb sait və samit yarım sistemlərinə malikdir. Çeçen dilindən fərqli olaraq, inqış dilində /f/ fonemi mövcuddur. İnqış dilində felin zaman, tərz, növ və qrammatik siniflər (klasslar) kimi kateqoriyaları vardır.

З.К.Масальгов. Ингушская грамматика. Владикавказ, 1925; Р.И.Долакова. Ингушский язык. «Языки народов СССР», т. 4, М., 1967.

ИНДЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. indianische Sprachen (Pl.), ing. (American) Indian languages /əˈmerɪkən/ˈɪndʒən ˈɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. amérindiens, azərb. hindi dilləri. – Amerikanın yerli əhalisinin (eskimos-aleut dilləri istisna olmaqla) dilləri. Ərazi baxımından Mərkəzi və Cənubi Amerikada təmsil olunmuşdur. 28 milyondan çox əhali bu dillərdə danışır. Tarixi nöqteyi-nəzərdən 30-40 min il əvvəl Berinq boğazı vasitəsilə Asiyadan köçmüş xalqların dillərinə çox yaxındır. Şimali Amerikada hindi dillərinin əsas ailələri: naden, alhonkin, salış, siu, prokez, qalf, xokalitelk və s. Mərkəzi Amerikada isə tano-astek, otomanq, maya ailələri mövcuddur. Cənubi Amerikada isə ən böyük dil ailələri çibça, aravak, karib, keçumar, panno-takana və s. ailələrdir. Bu dillərin əksəriyyəti yazısız dillərdir.

Ю.В.Кнорозов. Писменность индейцев майя. М.-Л., 1963; Г.А.Климов. Типология языков активного строя. М., 1977.

DEVANAQARI YAZISI

Başlanğıc		Samitlər «a» saitlə birləşmədə							
अ	a	क	ka	ज	ña	न	na	श	
आ	ā	ख	kha	ट	ṭa	प	pa	ष	śa
इ	i	ग	ga	ठ	ṭha	फ	pha	य	
ई	ī	घ	gha	ड	ḍa	ब	ba	ष	ṣa
उ	u	ङ	ṅa	ढ	ḍha	भ	bha	स	sa
ऊ	ū	च	ča	ण	ṇa	म	ma	ह	ha
ऋ	r̄	छ	čha	त	ta	य	ya	ळ	ḷa
ॠ	r̄ī	ज	ja	थ	tha	र	ra	:	ḥ
लृ	lṛ	झ	ḥha	द	da	ल	la		
लृ	lṛī	झ		ध	dha	व	va		
ए	e								

Samitlərin başqa saitlərlə birləşməsinə nümunələr			
रा	rā	के	ke
रि	ri	नं	nam
री	rī	पु	pu
रा	ro	शू	sū

ИНДИВИДУАЛЬНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ - alm. individuelle Aussprache (f), ing. individual pronunciation /,ɪndɪ'vɪdʒuəl prə'ʌnsɪ'eɪʃ(ə)n/, fr. prononciation individuelle, azərb. fərdi tələffüz. – Müəyyən dil daşıyıcısının danışığına məxsus fonetik xüsusiyyətlər. Bəzi dil daşıyıcıları /r/ samitini tələffüz edə bilmirlər: «irəli»- əvəzinə [iləli] deyirlər. /l/ çox qalın və ya süzülən tələffüz edilir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИНДИВИДУАЛЬНО-СТИЛЕВОЙ - alm. individuell-stilistische Aussprache (f), ing. individual style /,ɪndɪ'vɪdʒuəl stail/, fr. individuellement, azərb. fərdi-üslubi. - Fərdi üsluba aid olan. Məs.: Azərbaycanda gənclər «məktəb» sözündə /k/ samitinin partlayış fazasını aydın tələffüz edirlər və ya sözdə hecanın birini ixtisar edərək əvvəlki hecanın saitini uzun tələffüz edirlər. Məs.: Azərb. d. /gəlirəm/ əvəzinə /gə:rəm/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ СТИЛЬ - alm. individueller Stil (m), ing. individual style /,ɪndɪ'vɪdʒuəl stail/, fr. style individuel, azərb. fərdi üslub. - Müəllifin yaradıcılığını əhatə edən əsas fərdi-üslubi əlamətlərin məcmusu.

A.Axundov. Şer sənəti və dil. Bakı, 1980, s. 39-64.

ИНДИЙСКИЕ (ИНДОАРИЙСКИЕ ЯЗЫКИ) - alm. indische Sprachen (Pl.), ing. Indian /'ɪndʒən/, Hindu /'hɪn'du:/, İndoari languages /'ɪndoəri 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langues indo-européennes, azərb. hindu dilləri. – Dard və İran dilləri ilə birlikdə Hind-İran dilləri birliyinə daxil olan genetik cəhətdən qohum dillərin qrupu. Hind dilləri Hindistanın şimal və mərkəzi ərazilərində (xindi, urdu, benqal, pəncab, marathi, oriya, assam, sam və s.), Pakistanda (urdu, pəncab, sindxi), Banqladeşdə (benqal), Şri-Lankada (siqal), Maldiv respublikasında (maldiv), Nepalda (nepali) yayılmışlar. Keçmiş Sovetlər ittifaqında isə Qissar vadisində yayılmışdır. 770 milyondan yuxarı daşıyıcısı vardır.

Г.А.Зограф. Языки Индии, Пакистана, Цейлона и Непала. М., 1960; Т.Я.Елизаренкова. Исследования по диахронической фонологии индоарийских языков. М., 1976.

ИНДИЙСКОЕ ПИСЬМО - alm. indische Schrift (f), ing. Indian script /'ɪndʒən skript/, Hindu writing /'hɪn'du: 'raɪtɪŋ/, fr. écriture indienne, azərb. hind yazısı. – Cənub və Cənub-şərqi Asiyada ümumi mənşəyinə və vahid fonetik prinsipinə əsaslanan yazı növü. Hindistanın özündə yazının 5 minillik tarixi vardır. Əsas yazı növləri: brahmi və devanqari yazılarıdır.

BRAHMI YAZISI

Tələffüzü	Heca işarələri	Aramey yazısında götü- rülmesi ehtimal olunanlar	Tələffüzü	Heca işarələri	Aramey yazısında götü- rülmesi ehtimal olunanlar	Tələffüzü	Heca işarələri	Aramey yazısında götü- rülmesi ehtimal olunanlar	ma işarəsinin müxtəlif çalarlarda tələffüzü	ma işarəsinin müxtəlif şəklidə deyilişi	Liqaturun tələffüzü	Nümunələr
a	𑀅	𑀅	jha	𑀆		pa	𑀇	𑀇	ma	𑀈	mya	𑀉
o	𑀊		na	𑀋		pha	𑀌		mā	𑀍	dva	𑀎
i	𑀏		ta	𑀐		ba	𑀑	𑀑	mi	𑀒	vya	𑀓
u	𑀖		tha	𑀗	𑀗	bha	𑀘		mu	𑀙	sva	𑀚
e	𑀛		da	𑀜		ma	𑀝	𑀝	me	𑀞	dhya	𑀟
ka	𑀺	𑀺	dha	𑀻	𑀻	ya	𑀼		mo	𑀽	ttra	𑀾
kha	𑀽		ṇa	𑀿		la	𑀻	𑀻	maṇ	𑀿		
ga	𑀻	𑀻	ta	𑀼	𑀼	va	𑀽					
gha	𑀾		tha	𑀿	𑀿	śa	𑀻					
ca	𑀻		da	𑀼	𑀼	ṣa	𑀻	𑀻				
cha	𑀾		dha	𑀿		sa	𑀻					
ja	𑀺		na	𑀼		ha	𑀻					

ИНДОЕВРОПЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. indoeuropäische Sprachen (Pl.),
ing. Indo-European languages /'ɪndəʊjʊərə'pɪ(:)ən 'ɪsɪŋgwɹɔɹɪz/, fr. langues
indo-européennes, azərb. Hind-Avropa dilləri.

Бах: Индоевропейская семья языков →.

ИНДОЕВРОПЕЙСКИЙ (ИНДОГЕРМАНСКИЙ) - alm.
indoeuropäisch, ing. Indo-European /'ɪn'dəʊjʊərə'pɪ(:)ən/, Indogerman
/'ɪn'dəʊ'dʒə:mən/, fr. indo-européen, (indo-germanique), azərb. Hind –
Avropa dilləri, alman mənbələrində buna hind-german dilləri də deyirlər.
Bu dillər ailəsinə daxil olan 140 dildə təxminən 2 milyard insan danışır.
Bu dillər ailəsinə aşağıdakı dil qrupları aiddir: hind-iran, yunan, italik,
(bundan yaranan roman dilləri), kelt, german, baltik, slavyan, alban, erməni
və toxar dilləri. Güman edilir ki, bu dillərin törədiyi ulu (proto) dildə

təxminən 5000 il bundan öncə Qara dənizin şimalında danışmışlar. Bu dillərin əsas əlamətləri: şəkilçilərlə yanaşı güclü daxili fleksiya (ablaut), 8 hal, 3 cins (kişi, qadın, orta) və 3 kəmiyyət (tək, dual və cəm) bərpa edilə bilər. Sifətlə isim, isə fellə uzlaşır. Feldə zaman, şəkil və növ həm daxili fleksiya, həm də xarici fleksiyada (şəkilçi) öz ifadəsini tapır. Bu dillərin qohum olması barədə fikirlər çoxdan mövcuddur, ancaq onların sistemli şəkildə tədqiqi ser V.Cousun (1746-1794) 1786-cı ildə Asiya Cəmiyyətindəki məruzəsindən sonra geniş vüsət aldı. Daha sonra F.Şleqel (1772-1829), R.Rask (1787-1832) və F.Bopp (1791-1867) müvafiq olaraq 1808, 1814/18, 1816-cı illərdə çap etdirdikləri əsərlərində səs oxşarlıqlarını müqayisə etməklə Hind-Avropa ulu dilini bərpa etməyə çalışdılar. Daha sonra Y.Qrimin (1785-1863) 1819/22-ci illərdə çap etdirdiyi əsərində ayrı-ayrı dillər arasında sistematik səs qanunlarını müəyyənləşdirdi ki, sonralar bunlar elm tarixinə 1-ci və 2-ci fonem əvəzlənmələri qanunları kimi daxil edildi. A.Şlayxer (1821- 1868) ulu german dilində mətn yaratmağa müvəffəq oldu. Gənc (H.Paul), K.Brugmann (1899- 1919), N.Osthoff (1847-1909), A.Leskin (1840- 1916) istisnasız olaraq səs dəyişmələrini və analogiyanı əsas götürərək ulu dili bərpa etməyə çalışdılar. Sonralar toxar və xet dilləri də kəşf edildi. Bunlar isə hind-Avropa dillərinin həddlərini genişləndirməyə və fonem sistemlərini öyrənilməsində mühüm rol oynadı. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 29-143.

ИНДОЕВРОПЕЙСКАЯ ПРАРОДИНА - alm. indoeuropäische Urheimat (f), ing. the Indo-European original homeland /də

'in'dəu.juərə'pɪ(:)ən ə'ɾɪdʒənl houmlənd/ındou, juərə'pi:ən/, fr. berceau indo-européen, azərb. hind-Avropa ulu vətəni. - Hind-Avropa dillərinin daşıyıcılarının ilkin məşkunlaşdığı coğrafi yer.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 104-144.

ИНДОЕВРОПЕЙСКАЯ СЕМЬЯ ЯЗЫКОВ - alm. indoeuropäische Sprachfamilie (f), ing. The Indo-European language family, (stock) /də

'in'dəu.juərə'pɪ(:)ən 'laŋgwɔdʒ fə'mɪli /stɔk/, fr. langues de famille indo-européenne, azərb. Hind-Avropa dilləri ailəsi. - Hind-Avropa ulu dilindən törəmiş dil ailəsi. «Hind-Avropa dilləri» terminini dilçiliyə F.Bopp gətirmişdir. Sonralar A.Şlayxer bu termin əvəzinə «Hind-german dilləri» termini işlətməmişdir də, dilçilikdə məqbul görülməmişdir. Hind-Avropa dilləri ailəsi aşağıdakı dil qollarına bölünür: 1) Hind dilləri (benqal, pəncab, urdu, hindu, ölü dillərdən sanskrit və prakrit dilləri); 2) İran dilləri qrupu (fars, əfqan, tacik, osetin, kürd, tat, ölü dillərdən - skif dili); 3) Slavyan dilləri (şərqi slavyan-rus, ukrayn, belorus: qərbi slavyan-polyak, çex, slovak, qədim slavyan dilləri; 4) German dilləri qrupu (şərqi german-İsveç, Norveç, Danimarka, island; qərbi german- ingilis, alman, daç dilləridir; 5) Baltik dilləri qrupu: litov, latış; 6) Alban dili. 7) Yunan dilləri: yeni yunan və onun əcdadı əski yunan dilləri; 8) Roman dilləri: ispan, portuqal, fransız,

italyan, rumın və moldavan və s.; 9) Hindoiriya dilləri: hindu, urdu, benqal, maraxti, nepal, siqan və s.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 44.

ИНДОЕВРОПЕЙСТИКА - alm. Indoeuropäistik (f), ing. IndoEuropean linguistics /ɪndou, juərə'pɪ:ən lɪŋgwɪstɪks/, fr. linguistique indo-européenne, azərb. Hind-Avropaşünaslıq. – Hind-Avropa dillərinin tədqiqi ilə məşğul olan dilçilik şöbəsi.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 32.

ИНДО-ИРАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Indoiranisch (n), ing. Hindio-Persian languages /'hɪn'du: 'pə:ʃ(ə)n 'lɪŋgwɪstɪks/, fr. langue indo-iranienne, azərb. hindiran dili. – Hind-Avropa dillər ailəsinin bir qolu. Bu da iki yerə bölünür: İran və darı dilləri. Əsas əlaməti hind-Avropa dillərində /e/, /o/, /a/ saitlərinin /a/-da birləşməsidir, bu da keyfiyyət itkisinə və kəmiyyətə ablauta gətirib çıxartdı. Müq. et. Sanskrit /sa'das/ «iqamətgah» → /sādāyati/ «oturmaq», həmçinin çoxlu miqdarda sözlərin yaranması. Məs: «Arya» (ariyalı).

Д.И.Эдельман. Сравнительная грамматика восточно-иранских языков. Фонология. М., 1986.

ИНДОЛОГИЯ - alm. Indologie (f), ing. indology /ɪnd'ɒlədʒi/, fr. indologie, azərb. hindşünaslıq. – Əsasən yazılı abidələr istinadən Cənubi Asiya xalqlarının mədəni tarixini öyrənən tarixi-filoloji fənlər kompleksi. В.И.Кальянов. Изучение санскрита в России. «Уч. зап. ЛГУ», 1962, 1 304.

ИНДОНЕЗИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Indonesisch (n), ing. Indonesian language /ɪndə'ni:zjən 'lɪŋgwɪstɪks/, fr. indonésien, azərb. İndoneziya dili. – Malauriya adalarında yerləşən İndoneziyanın dövlət dili. 150 milyon daşıyıcısı vardır. Əsas xüsusiyyətləri: sadə fonoloji sistemi və nominal birləşmələr. Məs.: /seekor ayam/ (bir toyuq), /potong/ «parça» /potong-potong/ «parçalar» və s. İsmi feldən fərqləndirən əlamət yoxdur. Söz sırası: MXT, sanskrit və ərəb dillərindən çoxlu alınma.

Грамматика индонезийского языка. М., 1972; Е.А.Кондрашкина. Индонезия. Языковая ситуация и языковая политика. М., 1986.

ИНЕССИВ - alm. Inessivus (m), ing. inessivus /'ɪnesi:vus/, fr. inessif, azərb. inessiv. - Əşyanın (predmetin) fın dilində nəyinsə daxilində (içerisində) yerləşdiyini göstərən yerlik hal forması. Adətən adessivə (çölündə) qarşı qoyulur.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 177.

ИНИЦИАЛ - alm. Initial (n), Kurzwort (n), ing. initial /ɪ'nɪʃ(ə)l/, fr. initiale, azərb. inisial. - Bir çox Avropa dillərində (ingilis, fransız, ispan dilləri) işlənən bu söz əslində ərəbcənin «nəsil» sözündəndir. Aşağıdakı mənalarda işlənir: 1). Söz birləşmələrini təşkil edən ayrı-ayrı sözlərin ilk səs və ya hərflərindən düzəlmiş mürəkkəb ixtisar sözlər. (Bax:

«abbreviatura» - 2-ci mənada). Bu mənada inisialların aşağıdakı növləri vardır: a) səs inisialı - birləşmədə iştirak edən sözlərin ilk səsləri alınır, birlikdə adi sözlər kimi tələffüz edilir. Məs.: Azərb. d. ADU, SİTA, SES, b) hərfi inisial - birləşmədə iştirak edən sözlərin ilk hərfləri alınır, hər hərfin adı tələffüz edilir. BMT (be+em+te), MTS (em-te-se) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 148.

ИНКЛЮЗИВНЫЙ - alm. inklusiv, ing. inclusive / in'klu: siv/, fr. inclusif, azərb. inklüziv. - Danışan, dinləyən və haqqında söz gedən şəxslər fərqləndirilir. Məs.: çin d. /women lai le/ «biz (mən və sən)», /zanmen lai le/ «biz (mən və o)» və eksklüzivə qarşı qoyulur.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 177.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ВРЕМЯ - alm. inklusive Zeitform (f), ing. inclusive tense /,in'klu:siv tens/, fr. temps inclusif, azərb. inklüziv zaman. - Perfekt formasının danışq anının qoşulması məzmununda işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Mən onu artıq iki ildir ki, tanıyıram//.

Бах: ИНКЛЮЗИВНЫЙ ←.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ЛИЦО - alm. inklusive Person (f), ing. inklusive person /,in'klu:siv 'pə:sn/, fr. personne inclusive, azərb. inklüziv şəxs. - Danışan (danışanlar) və onu (onları) təmsil edən şəxsləri özündə ehtiva edən birinci şəxsin cəm forması. Məs.: Azərb. d. /Biz belə hesab edirik//. Eyni qrupdan olan elementlər arasında elə münasibətdir ki, bir qrupun (A) elementinin adını çəkəndə digər qrupun da (B) elementi nəzərdə tutulur. Məs: alm. d. /Alle Tanten sind mütterliche Verwandten// (Bütün bacılar ana tərəfin qohumlarıdır).

Бах: Имя ИНКЛЮЗИВНЫЙ ←.

ИНКОРПОРАЦИЯ - alm. Inkorporation (f), ing. incorporation /in,kɔ:pə'reiʃ(ə)n/, fr. incorporation, azərb. inkorporasiya. - Köklərin fələ yanaşması ilə əmələ gələn mürəkkəb söz. Məs.: alm. d. /radfahren/ (velisiped sürmək) birləşmənin köməkçi ünsürləri vasitəsilə formalaşdırılmasından ibarət sözdüzəltmə üsulu. Polisintetik dillərdə inkorporasiya üsuluna görə sözlər və köməkçi ünsürlər bir-birinə yanaşmaqla söyləmlər yaradır. Buradakı söz cümlənin ayrı-ayrı hissələri, həm də sözlərin elementləri və cümlə üzvləri vəzifəsində çıxış edir. Məs.: fr. d. /Je ne l'endends pas/ (mən ona qulaq asmıram).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 247-248.

ИНКОРПОРИРУЮЩИЕ ЯЗЫКИ - alm. inkorporierende Sprachen (Pl.), ing. agglomerating, incorporating languages /ə'glɔməritɪŋ in'kɔ:p(ə)rɪtɪŋ 'lɪŋgwə'dʒɪz/, fr. langues incorporantes, azərb. inkorporlaşan dillər. - Inkorporasiya üsulu ilə düzəltmədən geniş istifadə edən dillər. Bu dillərdə söz müstəqil, ayrıca bir vahid kimi mövcud olur, bütün birləşmə, cümlə formaca bir söz şəkilində təzahür edir. Çünki bütün cümlə bir vurğu ilə tələffüz edilir və ahəng qanununa tabe olur. Asiyanın şimal-şərqində ya-

şayan bir sıra xalqların (eskimoslar, çukotlar, amutlar və s.) dilləri inkorplaşan dillər hesab edilir. Şimali Amerika hindularının da dili buraya daxildir.

Вак: Инкорпорация ←.

ИННОВАЦИЯ - alm. Innovation (f), ing. innovation /ˌɪnəʊ'veɪʃ(ə)n/, fr. innovation, azərb. inovasiya. - Dilin ilkin mərhələlərində rast gəlinməyən, onu ilkin durumundan (ulu dildə) kəskin fərqləndirən hadisə və qanunauyğun dəyişmələrin təzahür etməsi. Məs.: Əvvəllər rus d. fonoloji sistemində yumşaq arxa sıra samitləri / r' /, / k' /, / x' / müstəqil fonem kimi mövcud deyildilər. Digər bir misal: Azərb. d. bir heca daxilində samit cəmləşməsi rast gəlinmədiyi halda, indi onlara rast gəlinir və onlar dildə müstəqil söz kimi çıxış edirlər. Məs.: /şpris /, /ştanq /, /plan / və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 181.

ИНОСТРАННОЕ СЛОВО - alm. Fremdwort (n), ing. foreign word /'fɔːrɪn wəːd/, fr. mot étranger, azərb. xarici söz. - Yad dilə məxsus, lakin ana dilinin sözlərilə yanaşı işlənə bilən söz. Məs.: Azərb. d. /rejissor, kino, prodüser / və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 256.

ИНОЯЗЫЧНЫЙ - alm. fremdsprachlich, ing. foreign language (alien) /'fɔːrɪn 'lɪŋgwɪʃ / 'eɪljən/, fr. de langue étrangère, azərb. əcnəbi söz, alınma söz. - Yad dildən alınaraq mənimsənilmiş söz. Bu gün Azərb. d. /müştük / sözü gen-bol işlənir. Ancaq bu söz alm. d. alınma sözdür. O, həm fonetik (ahəng qanuna tabe olması), həm də qrammatik cəhətdən (sözdüzəltmə və sözdəyişdirici şəkilçilər qəbul etməsi) tam mənimsənilmişdir. Onun alınma söz olduğunu xüsusi araşdırma vasitəsilə təsdiqləmək olar.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ИНСПИРАТОРНЫЙ (ВДЫХАТЕЛЬНЫЙ ОБРАТНЫЙ) - alm. inspiratorisch, ing. inspiratory /ɪnspə'reɪtəri/, inhaled sound (respiratory contrary) /ɪn'held saund /rɪs'paɪəret(ə)rɪ kɒntrəri/, fr. son inspiratoire, azərb. nəfəsalma. - Tələffüzü nəfəsalma ilə müşayiət olan səs. Azərb. d. belə səslər adətən təəssüf, hiss, həyacan və təəccüb ifadə edən zaman yaranır. Məs.: Azərb. d. /ah! oh! ufl / və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 345.

ИНСТРУМЕНТАТИВ - alm. Instrumentativum (n), ing. instrumentative /'ɪnstruməntətɪv/, fr. instrumentatif, azərb. instrumentativ. - Müəyyən işin icrasında tətbiq olunan predmetin (alətin) adı ilə bağlı olan birləşmə. Məs.: Azərb. d. /ütü ilə ütüləmək /, /bıçaqla - bıçaqlamaq /, /bıçaqla kəsmək / /iynə ilə tikmək / və s. Alm., ing., rus d. bu «mit», «with», «с» sözlərilə ifadə olunur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 345.

ИНТЕГРАЛЬНЫЙ - alm. integral, ing. integral /'ɪntɪgrəl/, fr. intégralle, azərb. inteqral. - Dilin ayrı-ayrı hadisələrini və faktlarını bir sistem halında, bir-biri ilə əlaqəli şəkildə öyrənən metod.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 345.

ИНТЕГРАЦИЯ - alm. Integration (f), ing. integration /ˌɪntɪˈɡreɪʃ(ə)n/, fr. intégration, azərb. integrasiya. - Müxtəlif dillər və ya dialektlər arasında oxşar, bənzər cəhətlərin artması nəticəsində onların vahid dil halında birləşməsi, onlar arasındakı fərqlərin silinməsi nəticəsində vahid dil təşkil etməsi prosesi. Integrasiya dillərin yaxınlaşması prosesidir. Son zamanlar xüsusi integrativ dilçilik inkişaf etməkdədir. Bu istiqamət qrammatikaların vahid prinsip əsasında təhlilini irəli sürür. Onda ayrı-ayrı dillər idiolekt və sosiolektlər variantları kimi götürülür. Sintaktik, semantik, integrasiya bir tərəfdən alt qat, digər tərəfdən isə üst qat hadisəsi kimi araşdırılır. Sintaktik təsvir subyekt-obyekt münasibətlərinə əsaslanır, morfoloji göstəricilərlə bərabər intonasiyanı da diqqət mərkəzinə çəkir.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ИНТЕНСИВ - alm. Intensivum (n), ing. intensive /ɪnˈtensɪv/, fr. intensif, azərb. intensiv. - Mənanın şiddətlənməsinə xidmət edən törəmə fel forması. Məs.: Azərb. d. /tir-tir/ əsmək əvəzinə /titrəmək/ (üşümək). /şan-şan/ yerinə /şanə-şanə/ işlətməklə intensivlik yaradılır. Məs: Azərb. d. /Bağrım olur şanə-şanə durnalar!/ (M.P.Vaqif). Habelə /görməzə – bilməzə/, («görməz - bilməz» yerinə), /gur-gur guruldamaq/ («guruldamaq» yerinə), /ilim-ilim itmək/ («itmək» yerinə), /Hələ dəyməmiş meyvələr ağaclarda asım - asım asılmışdır/. Alm. d. mövcud fellərdən samit çoxluğu ilə yeni fellər yaratmaqla mənanı intensivləşdirmək olur. Məs.: alm. d. /schneiden/ (kəsmək) → /schnitzen/ (doğramaq), /hören/ (dinləmək) → /horchen/ (qulaq asmaq). Səs təqlidi ilə yaranan sözləri də bura aid etmək olar. Məs.: /saufen/ (sovurmaq), /brüllen/ (nərildəmək) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 348; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 117.

ИНТЕНСИВНО-БЕЗОБЪЕКТНЫЙ ЗАЛОГ - alm. intensiv-objektloses Genus (n), ing. intensive objectless voice /ɪnˈtensɪv ˈɔbdʒɪktlɪs vˈɔɪs/, fr. voix intense sans objet, azərb. şəxssiz-obyektsiz növ. - Müasir rus dilində leksik semantik mənası, məlum növə uyğun gəlməyən və /-ся/ sonluğu ilə bitən fellər. Məs.: rus d. /Мне не спится/. /Смеркается/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 179.

ИНТЕНСИВНОЕ СЛОЖНОЕ СЛОВО - alm. intensives zusammengesetztes Wort (n), ing. intensive compound word /ˈɪntensɪv ˈkɔmpaʊnd wə:d/, fr. mot complexe intense, azərb. qüvvətləndirici mürəkkəb söz. - Tərkibindəki əsaslardan biri digərinin mənasını qüvvətləndirməyə xidmət edən mürəkkəb söz. Məs.: Azərb. d. /alqırmızı/, /yaryaraşılı/ və s.

Важ: Сложное слово →.

ИНТЕНСИВНОСТЬ - alm. Intensität (f), ing. intensity /ɪnˈtensɪti/, fr. intensité, azərb. intensivlik. - Səslərin (xüsusilə saitlərin) tələffüz gərginliyi. Saitlər öz intensivliyinə görə belə düzülür /a.....i/. Akustik baxımda səsə intensivliyi onun tələffüzünə sərf olunan enerjinin gücü ilə ölçülür.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика, М., 1979.

ИНТЕНСИВНОСТЬ ЗВУКА - alm. Lautstärke (f), Lautintensität (f), ing. intensity of sound /ɪn'tensɪtɪ əv saʊnd/, fr. intensité du son, azərb. səsın gücü, intensivliyi. – Səs təzyiqinin amplitudlarıyla səciyyələndirilən keyfiyyət göstəricisinin səciyyəsi. Səsin gücü səs tellərinin titrəməsi dərəcəsindən, yəni gücü onun amplitudundan asılıdır. Rəqsin amplitudu böyüdükcə, səsın intensivliyi də artır.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.182.

ИНТЕНСИОН – alm. Intension (f), ing. intension /ɪn'tenʃən/, fr. intention, azərb. intension. - Məfhum ona xas əlamətlərlə səciyyələnir. O, məfhuma aid əlamətləri sadalamaqla müəyyənləşir. İki hökm o zaman eyni olur ki, onların komponent təhlili eyni əlamətləri üzə çıxartmağa imkan verir. Məs.: Azərb. d. /O əl çalır/, /O alqışlayır/. Ancaq ekstensional eynilikdə eyni sinfin sadalanan elementləri üzə çıxır. Məs.: Azərb. d. /axşam ulduzu/ və /səhər ulduzu/. Hər ikisi vənəranın vəziyyətini bildirir, ancaq müxtəlif konnotasiyalarla intensional və ekstensional qarşılaşmalar məzmun və mənənin fərqləndirilməsində mühüm rol oynayır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 346.

ИНТЕНСИОНАЛЬНЫЙ - alm. intentionell, ing. intension /ɪn'tenʃən/, intensional meaning /ɪn'tenʃənəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. substantiel, intentional, azərb. intensional. - Sözü (və ya terminin) daxili məzmununu, onun fərqlənməsini təşkil edən keyfiyyət və ya əlamət. Adətən «ekstensional» termini ilə qarşılaşdırılır. İntensional mənə. Mürəkkəb cümlədə tərəflərin bağlılığı onların səhv və gerçək olması ilə müəyyən edilir. Məs.: Azərb. d. /Bayırda qaranlıqdır, çünki hələ ay yarımçıqdır (gerçək)/ ancaq /Bayırda qaranlıqdır, çünki 7 müqəddəs rəqəmdir (yanlış)/.

E.Koserin. Ümumi dilçiliyə giriş. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir. Bakı, 2006.

ИНТЕРИВОКАЛЬНЫЙ - alm. intervokalisches, ing. intervocalic /,ɪntə(:)vəu'kʌlɪk/, fr. intervocalique, azərb. intervokal (saitlərarası). - Samitin iki sait arasındakı mövqeyi. Məs.: Azərb. d. /gala/, /tala/; alm. d. /tantə/, ing. d. /02kəl/, fr. d. /parol/, rus d. /t'ot'a/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИНТЕРВЬЮ – alm. Interview (n), ing. interview /'ɪntəvjʊ:/, fr. interview, azərb. müsahibə. - Jurnalistika və dialektologiyadakı metodlardan fərqlənir. Sırf pragmatik məqsədlə çoxsaylı müraciət və ictimai aşkarlığı ilə dioloji məlumat toplamaq metodu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 352.

ИНТЕРДИАЛЕКТ - alm. Interdialekt (m), ing. interdialect /,ɪntə'daɪələkt/, fr. interdialectal, azərb. interdialekt. - Eyni dilin müxtəlif dialektlərində danışan nümayəndələrinin bir-birilə ünsüyyət saxlamaları üçün istifadə etdikləri ortaq dialekt.

ИНТЕРДЕНТАЛЬНЫЙ - alm. interdental, ing. interdental /,ɪntə'dentl/, fr. interdentale, azərb. dişarası. - Tələffüzü zamanı dilin uc hissəsinin alt və üst dişlər arasına keçməsi nəticəsində yaranan novlu samitlər, buna misal olaraq ing. d. /θ/, /ð/ samitlərini göstərmək olar. Belə samitlər türkmən dilində də var.

F.Veysəlli. SDƏ.

ИНТЕРДЕПЕНДЕНЦИЯ - alm. Interdependenz (f), ing. interdependency /ɪntə'dɪpendənsɪ/, fr. interdépendance, azərb. qarışıqlı asılılıq. – Qlossematikada iki funuktiv arasında təyin edilən funksional asılılıq. Məs.: dildəki hadisələri həm mənə, həm də ifadə səvəyyəsində maddi varlığı onlardakı formalara qarşı qoyur, hər iki səviyyənin formasını dilçiliyə çıxarır. Burada qarşılıqlı asılılıq əsas əlamət kimi götürülür.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 28; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 235.

ИНТЕРКОНСОНАНТНЫЙ - alm. interkonsonantisch, ing. interconsonantal /,ɪntə'kɒnsənəntl/, fr. interconsonant, azərb. samitarası. - İki samit aras. Məs.: Azərb. d. /bab/ - /bam/, /ban/ - /baş/ sözlərində /a/ saiti onu əhatə edən samitlərin qarşılıqlı tələffüz təsirinə məruz qalaraq müxtəlif variantlarda çıxış edir. Məs.: alm. d. /ta:k/; ing. d. /kæt/; rus d. /sat/; fr.d. /ã : s/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ИНТЕРЛИНГВА - alm. Interlingua (n), ing. interlingua /,ɪntə'liŋgwə/, fr. interlingue, azərb. interlinqva. – 1) 1903-cü ildə italyan riyaziyyatçısı Cüzeppe Peano tərəfindən təklif edilmiş süni beynəlxalq dil. Bu dilin qrammatik quruluşu roman dilləri, lüğət tərkibi isə bütün Avropa dillərinə məxsus sözlər əsasında təşkil olunmuşdur; 2) ABS-da 1924-cü ildən fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Köməkçi Dil Assosiasiyası (IALA) International Auxiliary Language Assosiation tərəfindən 1951-ci ildə nəşr olunmuş beynəlxalq dil layihəsi. Həmin cəmiyyətə milyonlar A.D.Morris himayədarlıq edir və yardım göstərir. Əslində interlinqva layihəsi Esperantodan daha zəif və bəsit çıxmışdır. Bununla belə son zamanlar interlinqva bəzi təbii (ingilis, fransız və s.) dillərlə yanaşı rəsmi dil kimi, xüsusi beynəlxalq yığıncaqlarda geniş miqyasda işlənməkdədir. 1954-cü ildə kardioloqların (Nyu - York), 1954-cü ildə pediatriqların (Sirakuz), 1956-cı ildə hematoloqların (Boston), 1957-ci ildə revmatoloqların (Toronto) beynəlxalq konqreslərində interlinqva rəsmi dil kimi işlədilmişdir. ABŞ-da bu dildə geniş mətbuat nəşr olunur.

A.Gode, H.E.Blair. Interlingua. A grammar of the International language. N.-York, 1959.

ИНТЕРЛИНГВИСТИКА - alm. Interlinguistik (f), ing. interlinguistics /,ɪntəliŋ'gwɪstiks/, fr. interlinguistique, azərb. interlinqvistika. - Müxtəlif beynəlxalq süni dillərin (esperanto, ido və s.) yaradılması və təbiiqi ilə

əlaqədar müxtəlif məsələləri öyrənən dilçilik bölməsi. İnterlinqvistika həm də maşınla tərcümənin tələbini ödəmək məqsədilə vasitəçi dilləri, köməkçi kodları riyazi yolla öyrənir və bu cəhətdən interlinqvistika mücərrəd dil nəzəriyyəsinə çevrilmiş olur. Bu nəzəriyyə məntiqi və riyazi yazını əsas götürür. «İnterlinqvistika» termini XX əsrdə yaranmış və sinonimi olan «kosmoqlottika» termininə nisbətən daha məqbul hesab edilir. Bəzən də kontrastiv dilçiliyin variantı kimi götürülür.

M.Wandrushka. Interlinguistik: Umriss einer neuen Sprachwissenschaft. München, 1971.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ - alm. Internationalismus (m), ing. international words (expressions) /,ɪntəˈnʃənl wəːdz/ıksˈpreɪʃ(ə)nz/, fr. internationalisme, azərb. internasionalizm. - Mənşəcə və ya tarixi inkişafına görə yaxın dillərdə işlənilib, etimoloji cəhətdən ümumu fond təşkil edən söz və ifadələr. Məs.: /raket/, /bomba/, /radio/ və s. internacionalizm sözlərinə aiddir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 180.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫЙ ФОНЕТИЧЕСКИЙ АЛФАВИТ – alm. internationales phonetisches Alphabet (n), ing. international phonetic(al) alphabet /ɪntəˈneɪʃ(ə)nəl fəʊˈnetɪk (əl)ˈalfəbet/, fr. alphabet phonétique international, azərb. beynəlxalq fonetik əlifba. – Beynəlxalq Fonetik əlifbası (IPA, BFƏ və API)

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 1993, updated 1996)

CONSONANTS (PULMONIC)

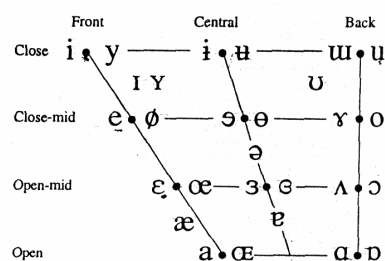
	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			r					ʀ		
Tap or Flap				ɾ		ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible.

CONSONANTS (NON-PULMONIC)

Clicks	Voiced implosives	Ejectives
◌ǀ Bilabial	◌ɓ Bilabial	◌' Examples:
◌ǃ Dental	◌ɗ Dental/alveolar	◌p' Bilabial
◌ǂ (Post)alveolar	◌ɟ Palatal	◌t' Dental/alveolar
◌ǁ Palatoalveolar	◌ɡ Velar	◌k' Velar
◌ǁ Alveolar lateral	◌ɠ Uvular	◌s' Alveolar fricative

VOWELS

OTHER SYMBOLS

M	Voiceless labial-velar fricative	ç ʒ	Alveolo-palatal fricatives	Open
W	Voiced labial-velar approximant	ɹ	Alveolar lateral flap	
ɥ	Voiced labial-palatal approximant	ɟ	Simultaneous ʃ and ʒ	
H	Voiceless epiglottal-fricative			
ʕ	Voiced epiglottal fricative	Affricates and double articulations can be represented by two symbols joined by a tie bar if necessary.		
ʡ	Epiglottal plosive			kp ts

SUPRASEGMENTALS

ˈ	Primary stress	TONES AND WORD ACCENTS			
ˌ	Secondary stress	LEVEL		CONTOUR	
	fəʊnəˈtɪʃən	ē or ˧	Extra high	ē or ˩	Rising
ː	Long	é	High	ê	Falling
ˑ	Half-long	ē	Mid	ẽ	High rising
˚	Extra-short	è	Low	ẽ	Low rising
	Minor (foot) group	è	Extra low	ẽ	Rising-falling
	Major (intonation) group	↓	Downstep	↗	Global rise
.	Syllable break	↑	Upstep	↘	Global fall
˘	Linking (absence of a break)				

DIACRITICS

Diacritics may be placed above a symbol with a descender, e.g. ɲ̥

◌̥	Voiceless	◌̤	Breathy-voiced	◌̪	Dental
◌̬	Voiced	◌̜	Creaky voiced	◌̫	Apical
◌̦	Aspirated	◌̞	Linguolabial	◌̼	Laminal
◌̙	More rounded	◌̝	Labialized	◌̽	Nasalized
◌̘	Less rounded	◌̞̟	Palatalized	◌̞̟̠	Nasal release
◌̟	Advanced	◌̞̟̠	Velarized	◌̡̞̟̠	Lateral release
◌̠	Retracted	◌̡̞̟̠	Pharyngealized	◌̡̢̞̟̠	No audible release
◌̡	Centralized	◌̡̢̞̟̠	Velarized or pharyngealized		
◌̢	Mid-centralized	◌̡̢̞̟̠̣	Raised	(◌̡̢̞̟̠̣̤ = voiced alveolar fricative)	
◌̣	Syllabic	◌̡̢̞̟̠̣̤	Lowered	(◌̡̢̞̟̠̣̤̥ = voiced bilabial approximant)	
◌̤	Non-syllabic	◌̡̢̞̟̠̣̤̥	Advanced Tongue Root		
◌̥̥̥	Rhoticity	◌̡̢̞̟̠̣̤̥̦	Retracted Tongue Root		

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА - alm. internationale Lexik (f), ing. international vocabulary /,ɪntə'nʃ(ə)nl və'kæbjuləri/, fr. lexique international, azərb. internasional leksika. - Adətən ümumi, mədəni tarixi inkişafın nəticəsi kimi müəyyən bir dildə və ya bir sıra dillərdə işlənən beynəlxalq sözlərin məcmusu.

Л.Р.Зиндер, Т.В.Строева. Современный немецкий язык, 1957, s. 372.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫЕ СЛОВА - alm. internationale Wörter (Pl.), ing. international words /,ɪntə'nʃ(ə)nl wɜ:dz/, fr. mots internationaux, azərb. internasional sözlər. - Eyni mənşəli olub, bir çox dillərə yayılan və bu zaman müvafiq dilin fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərinə uyğunlaşan sözlər. Internasional sözlərin əsas qismi elm və texnika (telefon, ossilloqraf, spektroqram); ictimai-siyasi həyatla (respublika, monarxiya, partiya); mədəniyyət və incəsənətlə (teatr, opera, balet) bağlı olurlar. Bu sözlər üçün səciyyəvi cəhət ondan ibarətdir ki, həmin sözlər minimum üç müxtəlif sistemli dillərdə işlədilməlidir.

Бах: Интернациональная лексика ←.

ИНТЕРРОГАТИВ – Бах: Вопросительный ←.

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ – alm. Interferenz (f), ing. interference /,ɪntə'fiə(ə)ns/, fr. interférence, azərb. interferensiya. – Bir dil sisteminin başqasına təsiri: fərddə transfer və ya dil cəmiyyətində transferes adlanır. Birinci halda söhbət kontrastiv dilçiliyin məşğul olduğu səhvlərin mənbələri və aradan qaldırılmasından gedir, ikinci halda isə səhvləri doğuran səbəblər, dildə dəyişmələr öyrənilir. Bəzən səhv olaraq interferensiyanı analogiya ilə eyniləşdirirlər.

С.А.Адышова. Экспериментально-фонетический анализ интерференции (на материале немецко-азербайджанского билингвизма). Автореф. канд. дисс., Баку, 2003.

ИНТОНАЦИОННО-МЕЛОДИЧЕСКИЙ - alm. intonatorisch-melodisch, ing. intonational melodic /,ɪntou'neiʃənl mɪ'lɒdɪk/, fr. d'intonation mélodique, azərb. intonasion – melodik. - Burada intonasianın melodik komponenti (əsas tonun tezliyi) əsas götürülür.

Бах: Интонация →.

ИНТОНАЦИОННЫЙ (РИТМОМЕЛОДИЧЕСКИЙ) - alm. intonatorisch, rhythm-melodisch, ing. intonational pitch /,ɪntou'neiʃənl pɪtʃ/, rhythm-melodic /rɪðmɪk mɪ'lɒdɪk/ fr. d'intonation, azərb. intonasiyaya aid olan, ritmomelodik. - Məs: /tə+tə'tə/; ancaq /'tə+tə'tə/ bir də ola bilər ki, /tə+'tə'tə/. Eyni şəkildə təkrar olunarkən vurğulu hecaların vurğusuzlar və əksinə əvəz etməsi. Əsasən şerdə çox işlənir.

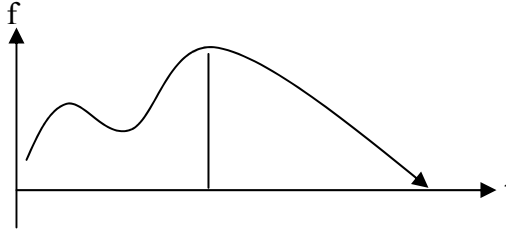
Məs.: /Heydərbaba, ildırımlar şaxanda

Səllər sular şaqıldayıb axanda/ və s.

M.Şəhriyar

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 148.

ИНТОНАЦИОННАЯ ВЕРШИНА - alm. Intonationsgipfel (m), ing. (crest) peak of intonation /krest pɪ:k əv ˌɪntouˈneɪʃən/, fr. sommet d'intonation, azərbay. intonasiya zirvəsi. - İntonasiya parametrlərinin (tonun hərəkəti, gücü və zamanı) maksimum yüksəkliyi ilə səciyələndən. Azərbaycan. d. məs.: /Ana torpaq mənə çox əzizdir// cümləsində /tʃox/ intonasiya konturunun zirvəsini təşkil edir, çünki bu sözdə həm əsas ton yüksəkdir, həm intensivlik çoxdur, həm də zaman daha davamlıdır. Əyani olaraq bunu belə göstərə bilərik:

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 313.

ИНТОНАЦИОННЫЙ КОНТУР (ИНТОНАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ)

- alm. Intonationskontur (f), ing. intonation contour /ˌɪntouˈneɪʃən ˈkɒntuə/, intonation model /ˌɪntouˈneɪʃən ˈmɒdl/, fr. contour d'intonation, (mod'le d'intonation), azərbay. intonasiya konturu. - Müəyyən sintaktik bütövün reallaşması üçün vacib olan bütün seqmentüstü vahidlərin nizamlanmış düzümü.

Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке. (экспериментально-фонетическое исследование). Канд. дисс. Л., 1970.

ИНТОНАЦИЯ - alm. Intonation (f), ing. intonation /ˌɪntouˈneɪʃ(ə)n/, fr. intonation, azərbay. intonasiya. - İntonasiya dilin mühüm fonoloji vasitəsidir. O, danışanın fikri düzgün və səlis ifadə etməsinə, dinləyici tərəfindən isə danışanın göndərdiyi məlumatın düzgün başa düşülməsinə xidmət edir. İntonasiyaya qısa və ya yığcam tərif versək, o zaman onun ya akustik, ya artikulator, ya da linqvistik xüsusiyyəti ifadə olunacaqdır. O.Yespersen (1860-1943) intonasiyanı hissiyatın «termometri», əhval ruhiyyənin «barometiri» və fikrin «skalpeti» adlandırırdı. Göründüyü kimi, məşhur dilçi O.Yespersen bu yığcam tərifdə nitqin emosionallığını və müxtəlif üslubi çalarlığını üstün tutmuşdur. Lakin qeyd olunduğu kimi, intonasiya dildə müəyyən funksiya daşıyan, fikrin ifadə olunması üçün cümləni aktuallaşdıran fonoloji bir vasitədir. Melodikanı, ritmi, intensivliyi, tempi, tembrini və vurğunu özündə cəmləşdirən, cümlə səviyyəsində müxtəlif mənalar və kateqoriyalar, habelə ekspressiv və emosional konnotasiyalar məcmusundan ibarət dil hadisəsi. Xarici dilçilikdə intonasiya əsas tonun hərəkətilə eyniləşdirilir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 149; Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке. (экспериментально-фонетическое исследование). Канд. дисс. Л., 1970.

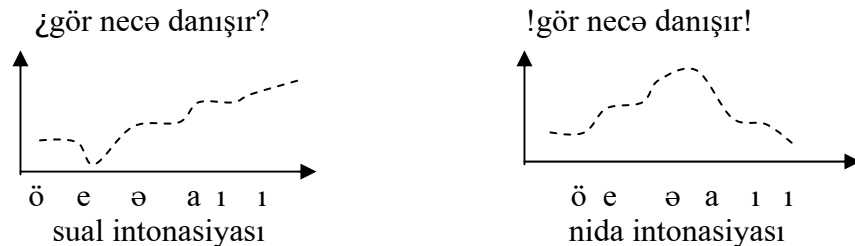
ИНТОНАЦИЯ АКУТОВАЯ - alm. Stoßton (m), ing. acute intonation

/ə'kju:t intou'neiʃən/, fr. intonation timbrée, azərb. akt intonasiyası. - Bir heca daxilində nisbətən aşağı tonda başlayıb yüksək tonla bitən intonasiya.

Ф.Вейсалов. Göstərilən əsər.

ИНТОНАЦИЯ ВОСКЛИЦАТЕЛЬНАЯ - alm. Ausrufeintonation (f),

ing. exclamatory pitch intonation /eks'kləmət(ə)rı pıtʃ/intou'neiʃən/, fr. intonation d'exclamation, azərb. nida intonasiyası. - Son illərin tədqiqatları göstərir ki, nidaların ayrıca intonasiya konturları yoxdur. Onlar bitkinlik, sual və qeyri-bitkinlik intonasiya konturlarının strukturlarındakı dəyişikliklərlə ifadə olunur. Məs.: Azərb. d.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ИНТОНАЦИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНАЯ - alm. Frageintonation (f), ing.

interrogative intonation /,ɪntə'rɔgətɪv ɪntou'neiʃən/, fr. intonation interrogatif, azərb. sual intonasiyası. - Cümlənin sonuna doğru tonun qalxması sual, qeyri-bitkinlik bildirən intonasiyadır. Azərb. d. ümumi sual cümlələrinin sonunda hecanın uzanması müşahidə olunur. Məs.: Azərb. d. *gənə oxuyursan?* (→). Alm. d. *ist du?* (↑).

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 148-187.

ИНТОНАЦИЯ ЗАКОНЧЕННАЯ - alm. terminale Intonation (f), ing.

final intonation /'fainəl ɪntou'neiʃən/, fr. intonation fini (achevé), azərb. bitkinlik intonasiyası. - Sintaqmanın sonuna yaxın səs tonu aşağı düşür, sintaqmanın sonunda gələn saitin intensivliyi zəifləyir, nitqin ümumi sürəti zəifləyir və sintaqmanın sonunda bitkinlik fasiləsi yaranır. Bu əlamətləri bitkinlik intonasiyası üçün differensial əlamətlər adlandırmaq lazım gəlir, çünki bu əlamətlərə malik olan hər bir cümlənin intonasiyası bitkinlik intonasiyası kimi izah edilə bilər.

Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке.

(экспериментально-фонетическое исследование). Канд. дисс. Л., 1970;

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s.148-187.

ИНТОНАЦИЯ ПРЕДУПРЕДИТЕЛЬНАЯ - alm. abschließende

Intonation (f), ing. falling intonation /'fɔ:lɪŋ ɪntou'neiʃən/, fr. intonation descendant, azərb. bitkinlik (xəbərdaredici) intonasiyası. - Fikrin bitdiyini, tamamlandığını ifadə edən enən intonasiya.

Вах: Интонация законченная ←.

ИНТОНИРОВАНИЕ - alm. Intonierung (f), ing. intoning /ɪn 'tounɪŋ/, fr. modulation, azərb. intonasiyalama, səsləndirmə. - Fikrin bu və ya digər formada səsləndirilməsi.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 148-187.

ИНТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПЕРЕВОД - alm. intralinguistische Übersetzung (f), ing. intralinguistic translation /'ɪntərəlɪŋ'ɡwɪstɪk trʌns'leɪʃən/, fr. transferts intralinguistique, azərb. dildaxili tərcümə. – Söz və ifadələrin dildə izahı. Adətən bu izahdan birdilli izahlı lüğətlərin tərtibində geniş istifadə olunur.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bircildli. Bakı, 2005; F.Yadigar (Veysəlli). Azərbaycanca-ingiliscə lüğət leksikoqrafiyamızda yeni mərhələ. «Azərbaycan məktəbi», Bakı, 1997, №3; С.И.Ожегов. Словарь русского языка. 1975; ing. The New Oxford Dictionary of English. Oxford, 1998; alm. d. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. 6 Bände, (Hrsg. von R.Klappenbach/W.Steinitz), Berlin, 1978.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 353.

ИНТЕРЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПЕРЕВОД - alm. interlinguistische Translation (f), Übersetzung (f), ing. interlinguistic translation /,ɪntə'ɪŋɡwɪstɪk trʌns'leɪʃən/, fr. transferts interlinguistique, azərb. interlingvistik tərcümə. - Hər hansı bir dilin söz və ifadələrinin başqa dil vasitəsilə verilməsi; sözün əsl mənasında tərcümə. Buraya ikidilli lüğətləri və ayrı-ayrı əsər və parçaların tərcümələrini daxil etmək olar. Məs.: C.Cəfərov. Almanca-Azərbaycanca lüğət. Bakı, 1960; M.Quliyeva. Fransızca-Azərbaycanca lüğət. Bakı, 1965; O.Musayev. Azərbaycanca-ingiliscə lüğət. Bakı, 1997; Alman dilindən tərcümə: N.S.Trubetskoy Fonologiyanın əsasları. Almandan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Yadigarındır. Bakı, 2001 və s.

ИНФИКС - alm. Infix (n), ing. infix /ɪn'fɪks/, fr. infixe, azərb. infiks. - Söz kökünə (və ya əsasına) daxil edilən şəkilçi. Əsasən bəzi hind-Avropa dillərinə məxsus affiks növü olan infiks. Məs.: rus d. /vʌdʌvos /, /vʌdɐprʌvot/ və s. Azərbaycan dili üçün səciyyəvi deyildir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 268, 269, 285.

ИНФИНИТИВ - alm. Infinitiv (m), ing. infinitive /ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif, azərb. məsdər. - Felin iş, hal və hərəkətini ən mücərrəd şəkildə ifadə edən ad forması; felin şəxs, zaman, kəmiyyət, iş, hal və hərəkət ilə (subyekt, iş görəni ilə) əlaqəsini əks etdirməyən ad forması. Burada təsvir olunan dillərdə xüsusi məsdər şəkilçisi vardır. Məs.: Azərb. d. /-maq, -mək/. (getmək, oxumaq); ing. d. /to/. Məs.: /to go/ (getmək), /to write/ (yazmaq); alm. d. /-en/ /lesen/ (oxumaq), /gehen/ (getmək); rus d. /-ть/. Məs.: /сказа^ть, описа^ть/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 96, 154, 262, 281, 300-301;
M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 161.

ИНФИНИТИВ ЗАВИСИМЫЙ - alm. abhängiger Infinitiv (m), ing. dependent infinitive /dɪ'pendənt ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif dépendant, azərb. asılı məsdər. - Xəbər yerində və mürəkkəb xəbərin tərkibində işlənən məsdər. Məs.: Azərb. d. /Oxumaq lazımdır/. Alm. və ing. d. /zu/ və /to/ ədatları ilə işlənən infinitiv. Məs.: alm. d. /Er glaubt zu schreiben// (O yazmağa inanır); ing. d. /He wants to read// (o oxumaq istəyir) və s.

Вах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВ ЛИЧНЫЙ - alm. persönlicher Infinitiv (m), ing. personal infinitive /'pɜː snl ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif personnel, azərb. şəxslı məsdər. - Xəbər funksiyasında çıxış edən məsdər. Məs.: fr. d. /Ainsi dit le renard, et flatteurs d'arrlaudir/.

Вах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВ НЕЗАВИСИМЫЙ - alm. unabhängiger Infinitiv (m), ing. independent infinitive /ɪn'dɪpendənt ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif indépendant, azərb. asılı olmayan məsdər. – Təktərkibli cümlənin əsas üzvü və ya cütərkibli cümlənin mübtədasi funksiyasında çıxış edən infinitiv (məsdər). Məs.: Azərb. d. /Oxumaq mütləq lazımdır/, /Susmaq məqsədə uyğundur/ və s.

Вах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВ СУБЪЕКТА - alm. Infinitiv des Subjektes (m), ing. subject infinitive /'sʌbdʒɪkt ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif du sujet, azərb. subyektlı məsdəri. - Hərəkətin icrasına aid olan, cümlədə mürəkkəb fəli xəbər tərkibinin bir hissəsi olan, fəldən asılı məsdər. Məs.: Azərb. d. /aldatmağı sevmək/, /oxumağı sevmək/, /qaçmağa can atmaq/ və s.

Вах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВНО-НАЗЫВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. infinitiv-nominativer Satz (m), ing. infinitival-nominal sentence /,ɪnfinɪ'taɪvəl 'nɔːmɪnl 'sentəns/, fr. proposition infinitive–explosive, azərb. adlıq məsdər cümləsi. - Hər hansı bir hərəkəti özündə əks etdirən və danışanın münasibətini intonasiya vasitəsilə ifadə edən infinitiv (məsdər) cümlə növü. Məs.: Azərb. d. /oxumaq/, /oxumaq/, /yenə də oxumaq//.

Вах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Infinitivsatz (m), ing. infinitive (infinitival) sentence /ɪn'fɪnɪtɪv 'sentəns/,ɪnfinɪ'taɪvəl/, fr. proposition infinitive, azərb. məsdər cümləsi. - Tərkibindəki baş üzvü müstəqil məsdərdən ibarət təktərkibli cümlə. Məs.: Azərb. d. /oxumaq
çsən nə danışsan
çindiki dövrədə/.

Вах: Инфинитив ←.

ИНФЛЕКСИЯ ВОКАЛИЧЕСКАЯ (ВОКАЛИЧЕСКАЯ МУТАЦИЯ, МЕТАФОНИЯ, МУТАЦИЯ ГЛАСНЫХ, ПЕРЕГЛОСОВКА,

УМЛАУТ - alm. Umlaut (m), ing. mutation /mju:'teɪʃən/, umlaut /'umlauʊt/, fr. inflexion vocalique, azərb. saiti infleksiya. vokalik dəyişmə, metafofiya, saitlərin dəyişməsi, umlaut. - Qrammatik bir üsul, qrammatik formalar əmələ gətirmə vasitəsi kimi saitlərin əvəzlənməsi. Məs.: rus d. /нести-я несу, он нес/; ing. d. /to take/- /took/ (götürmək – götürdü); alm. d. /geben-gab/ (vermək - verdi) və s.

O.C.AXMANOVA. Göstərilən əsər, s. 184.

ИНФОРМАНТ - alm. Informant (m), ing. informant /ɪn'fɔ:mənt/, fr. informant, azərb. informant. – Dil materialının əsas mənbəyi, dilin daşıyıcısı. Dilçilikdə qrammatik və ya fonetik işlənmənin düzgün və səhv olduğunu yoxlamaq üçün istifadə edilən dil daşıyıcısı. Təcrübi fonetikada bu metod çoxdan qəbul edilib.

F.Veysəlov (Veysəlli) və b. Eksperimental fonetika. Bakı, 1980, I, s. 81.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ - alm. Informations-, ing. information /,ɪnfə'meɪʃən/, informational /,ɪnfə'meɪʃənl/, fr. d'information, azərb. informasiyaya aid olan.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 179.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ОПТИМАЛИЗАЦИЯ СООБЩЕНИЯ - alm. Informationsoptimalisierung der Mitteilung (f), ing. informational optimisation of communication /,ɪnfə'meɪʃən(ə)l 'ɒptɪməlaɪzeɪʃən əv kə,mju:nɪ'keɪʃən/, fr. optimisation d'information de la communication, azərb. məlumatın informasiya münasibləşdirilməsi (optimallaşdırılması). - Ünsüyyət prosesində semantik və üslubi maneələrin aradan qaldırılması. Məlumatın birmənalı və itkisiz ötürülməsinə nail olmaq.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 337.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ТЕОРИЯ – alm. Informationstheorie (f), ing. information theory /,ɪnfə'meɪʃən 'θiəri/, fr. théorie d'information, azərb. informasiya nəzəriyyəsi. - Məlumatın maneəsiz ötürülməsi, işlənməsi və tətbiqi qanunauyğunluqlarını öyrənən riyazi nəzəriyyə. Bu nəzəriyyə bir sıra elm sahələrində (biologiya, psixologiya, nəzəri dilçilik və s.) geniş tətbiq olunur və tətbiqi zamanı «bit», «kod», «datay», «entropiya», «informasiya», «kommunikasiya», «redundans», «işarə» və s. məfhumlardan genbol istifadə edir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 66-70.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ЯЗЫК - alm. Informationssprache (f), ing. information(al) language /,ɪnfə'meɪʃənl 'lɪŋgwɪdʒ/, machine language /mə'ʃɪ:n 'lɪ:ŋgwɪdʒ/, fr. langue d'information, azərb. informasiya dili. – Bilavasitə maşınlara (elektron, hesablama-analtik və s.) daxil etmək üçün müəyyən məlumatın məzmununun mümkün olan bir formada, tam birmənalı və ən uyğun şəkildə verilməsini təmin edən vasitə.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 66-70.

ИНФОРМАЦИЯ - alm. Information (f), ing. information /ˌɪnfəˈmeɪʃ(ə)n/, fr. information, azərb. informasiya, məlumat. - 1) Keyfiyyət mənasında hər hansı bir işarənin daşıdığı məlumatın müşahidəsindən doğan məlumat. Məs.: /pəncərənin şüşəsi buz bağlayıbsa, deməli, o donub/; 2) Texniki mənada baş verən hadisənin ehtimallığını bildirən meyar. Informasiya nəzəriyyəsinə hadisənin baş verməsi ehtimalı nə qədər az olarsa, onun informasiya çəkisi bir o qədər çox olar. Bu informasiyanı ölçmə vahidi «bit»-dir (ing. binary unit (ikili vahid) sözlərindəndir). Adi şəraitdəki məlumatdan fərqli olaraq informasiya nəzəriyyəsinə məlumatın məzmunu mücərrədləşir. Statistik dilçilik də məhz bu informasiya anlayışına əsaslanır. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 66-70.

ИНХОАТИВ – alm. Inchoativ (n), ing. inchoative /ˈɪnkoʊetɪv/, fr. inchoatif, azərb. inxoativ (başlanğıc bildirən fellər). – Qeyri-durativ fellər, hərəkətin başlanğıcını ifadə edən fellər. Məs.: alm. d. /blühen/ - (çiçəklənmək), ancaq /erblühen/ - «çiçəklənməyə başlamaq». Yəqin ki, inxoativi ingressivə (birdən hərəkətə gəlmək) sinonim kimi götürmək olar. Məs.: alm. d. /entflammen/ (birdən odlanmaq), /aufspritzen/ (birdən tumurcuqlamaq) və s.

Бах: Вид ←.

ИНХОАТИВ (ВИД ИНГРЕССИВНЫЙ, ВИД ИНЦЕПТИВНЫЙ) - alm. Inchoativ (n), ing. inchoative aspect /ˈɪnkoʊetɪv ˈɛspekt/, fr. inchoatif, azərb. inxoativ. - İşin (prosesin) başlanğıcını və ya onun təşəkkül tapmasını göstərən fəl növü. Müasir rus d. bu hal bitmiş növ fellərə aid edilir. Məs.: rus d. /запеть, зачитать, заговорить/; Azərb. d. /danışmağa başladı/, /gül-məyə başladı/ və s.

Бах: Вид ←.

ИНХОАТИВНЫЙ АОРИСТ - alm. inchoativer Aorist (m), ing. inchoative aorist /ˈɪnkoʊetɪv ˈɛərɪst/ fr. aoriste inchoatif, azərb. inxoativ aorist. - Hərəkətin başlanğıcının, durumunun dəyişməsini, yaxud da başqa vəziyyətə keçməsinə əks etdirən forması.

Бах: Вид ←.

ИНЬЮНКТИВ - alm. Injunktiv (m), ing. injunctive /ɪnˈdʒʌŋktɪv/, fr. injonctif, azərb. inyunktiv. - Modal mənaların bəzilərinin ümumi adı (arzu, istək, qadağa) və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 180.

[И]- ОБРАЗНАЯ АРТИКУЛЯЦИЯ – Бах: Иканье ←.

ИРАКВСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Iraqw (n), ing. Iragw languages /ɪˈrɑːkuː

ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues irakves, azərb. irakv dilləri. – Kuşit dillərinin cənub qrupu. Şimali Tanzaniyada yayılmışdır. 400 minə yaxın insan bu dillərdə danışır. İrakv dilləri irakv, mbulu, mbulunqe, qorovo, fiome, alaqva, burunqe kimi qohum dilləri özündə birləşdirir. Fonoloji sistemində 12 sait

və zəngin samit yarım sistemlərinə malikdir. 4 ton növü: yüksək, aşağı, qalxan və enən. İsimlər üçün cins kateqoriyası (kişi və qadın), kəmiyyət kateqoriyası (tək və cəm) mövcuddur. Bu dillər arasında nisbətən çox tədqiq olunmuşu irakv dillidir. Yazısız dillərdir.

W.Whiteley. A short description of item categories in Iragw. Kampala, 1958.

ИРАНИСТИКА – alm. Iranistik (f), ing. Iranistic /aɪˈrɒnɪstɪk/, fr. études iraniennes, azərb. iranşünaslıq. – 1) İrandilli xalqların mədəniyyətini, tarixini, ədəbiyyatını, maddi və mənəvi həyatını öyrənən fənlər kompleksi; 2) İran dillərini öyrənən dilçilik şöbəsi.

И.М.Оранский. Введение в иранскую филологию. М., 1960.

ИРАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. iranische Sprachen (Pl.), ing. Irani /ɪˈrɑːni/, Persian languages /ˈpɜːʃ(ə)n ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues iraniennes, azərb. iran dilləri. – Hind-Avropa dilləri ailəsinin İran dilləri qrupu. 60 milyon adamın danışdığı 40 dili birləşdirir: fars, puştu, kürd, beluc, osetin və Qafqazda bir çox etnik azlıqların dili. Qədim yazılı abidələri aramık dilindən törəmiş pəhləvi və manixek dialektlərində olub. Əsas əlamətləri: sanskritdən uzaqlaşması, məlum növ fellərdə ərqativ sistemin inkişafı, bu kürd və puştu dillərində qalmışdır, ancaq fars dilində təsirlik hal ilə əvəz olunmuşdur. Hal sistemi aradan çıxmışdır, analitik strukturlar genişlənir, cümlə tərkibində MTX və ya MXT söz sırası mövcuddur.

И.М.Оранский. Введение в иранскую филологию. М., 1960.

ИРЛАНДСКИЙ ЯЗЫК - alm. Irisch (n), ing. Irish language /ˈaɪ(ə)rɪʃ ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. l'irlandais, azərb. irland dili. – Kelt dillərindən biridir. İrlandiyada yayılmışdır və ingilis dili ilə bərabər onun rəsmi dövlət dilidir. 1 milyona qədər daşıyıcısı vardır (İrlandların böyük əksəriyyəti ingilis dilindən istifadə edirlər). 3 dialektə bölünür: munster, konnaxt və ulster. R.Thurneysen. A grammar of Old Irish. Dublin, 1946; G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 87.

ИРОКЕЗСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. irokesische Sprachen (Pl.), ing. Iroquois languages /ˈɪrəkʷɒl,-kɒl ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues irok'zes, azərb. irokez dilləri. – Şimali Amerikada 8 dili əhatə edən dil ailəsidir. Ən böyük dili çerokey də (Cherokee) təxminən 20.000 əhali danışır. Kaddo, kitsau, pavni, arikara dilləri ilə birlikdə irokua–kaddo dillər ailəsinə daxil olan dillər qrupu. Amerikanın şimalında və Kanadada yayılmışdır.

N.M.Holmer. The character of the Iroquoian languages. Upsala, 1952.

ПРОНИЯ - alm. Ironie (f), ing. irony /ˈaɪərəni/, fr. ironie, azərb. İroniya, istehza. – Gizli istehza, dolamaq məqsədi ilə sözü əks mənada işlətmə üsülündən ibarət üslubi xüsusiyyət. Məs.: Azərb. d. /Sən əjdahasan/. Lağa qoymaq mənasında; alm. d. /Du bist wunderschön/ (Sən möcüzəsən) və s.

Bu zaman qüvvətləndirici ədatlar, modal sözlər, intonasiya geniş tətbiq olunur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 187.

ИРРАЦИОНАЛЬНЫЙ - alm. irrational, ing. irrational sound /i'r5ʃənl saund/, fr. irrationnel, azərb. irrasional. - 1) Eyni bir dildə normal uzunluğa malik saitə nisbətən qısa tələffüz olunan sait; 2) Müasir rus d. vurğudan əvvəlki mövqedə yerləşən saitlərdən başqa yerdə qalan bütün vurğusuz hecalarda gələn saitlərin ümumi adı. Məs.: rus d. birinci, mütləq başlanğıc istisna olmaqla yerdə qalan mövqelərdə (ikinci, üçüncü və vurğudan sonra-kı) gələn saitlər.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 185.

ИРРЕАЛЬНАЯ МОДАЛЬНОСТЬ - alm. irrealer Modalität (f), ing. unreal modality /'ʌn'riəl məu'd5liti/, fr. modalité irréelle, azərb. qeyri-real modallıq. - Dildə ifadənin məzmunun qeyri-mümkün, qeyri-real təsviri.

Вах: Модальность →.

ИРРЕАЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ - alm. irrealer Modus (m), ing. mood of unreal condition /mu:d əv ʌn'riəl kən'dıʃən/, fr. mode irréel, azərb. qeyri-real fel forması. - Elə bir fel formasıdır ki, müəyyən hərəkətin (vəziyyət və prosesin) gerçəklikdə olmadığını, həm də onun baş verə biləcəyinin mümkünsüz olduğunu göstərir. Alm. d. bunun üçün felin xüsusi şəkli var ki, buna konyunktiv deyilir.

Вах: Обтатив →.

ИРРЕАЛЬНЫЙ ПРЕТЕРИТ - alm. irrealen Präteritum (n), ing. preterite of irrealis /'pretərit əv i:'reəli/, fr. prétérit irréel, azərb. qeyri-real preterit. - Qeyri-real şərt və istəklərin ifadəsi üçün işlədilən preterit forması. Şərt şəkli əvəzində işlədilir. Alm. d. buraya kondisional I və II formaları Аид-дир. Məs.: alm. d. *Kāme* er doch! (Bir o gələydi!) Wenn er doch *kāme*! (Əgər o gələydi!) Daß er *kāme*! (Kas gələydi) Ich wollte, mein Karl wäre so weit! (Mən istərdim mənim Karl belə olsun!) Noch einmal anfangen? (Birgə başlamaq?) Aber es hülfe nichts. (Amma heç bir köməyi olmaq) Wie, wenn *ich* stürzte? (Necə, mən yıxılısaydım?) Du wüßtest nicht, wer er sei? (Sən bilmirdin, o kim idi?)

İrreal preteritin bütün növləri aşağıdakı semlərə malikdirlər: hipotetiklik, daxili inkar, indiki və ya gələcək zaman.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ИРРЕЛЕВАНТНЫЙ - alm. irrelevant, ing. irrelevant /i'relɪvənt/, fr. non-pertinent, azərb. qeyri-relevant, irrelevant. - Semioloji dəyərlilikdən məhrum, işarə funksiyasını yerinə yetirməyə qabil olmayan irrelevant əlamətlər. Azərb. d. yumşaqlıq fonetik vəziyyətlə bağlı olduğundan o əlamət irrelevantdır. Məs.: /lə/, ancaq /lal/.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər. Fonologiyanın əsasları. Almandan tərcüəsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001, s. 40.

ИСКЛЮЧЕНИЕ - alm. Ausnahme (f), ing. exclusion /iks'klu:=(ə)n/, exseption /ik'sepʃən/, fr. exception, expulsion, azərb. istisna. – Sözdəyişənin müəyyən paradıqmından yayınma, sintaktik model və ya müəyyən leksik qanunauyğunluqdan kənara çıxma. Rus d. /нуть/ sözünün hallanması bütün hallarda III hallanmaya uyğun gəlsə də, «творительный падеж»də fərqli hallanmaya malikdir. Məs.: rus d. /путью/ əvəzinə /путем/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 185.

ИСКЛЮЧИТЕЛЬНЫЙ - alm. ausschließlich, ing. exceptional /ik'sepʃən/, exclusive /iks'klu:siv/, fr. exclusif, exceptionnel, azərb. istisnasız - Nisbətən dar mənaya malik olan, məhdud predmetlər dairəsinə aid olan.

Вах: Исключение ←.

ИСКОННОЕ СЛОВО (ПЕРВИЧНОЕ СЛОВО) - alm. Erbwort (n), volkstümliches Wort (n), ing. vernacular word /və'n5kjulə wə:d/, aboriginal /,5bə'ɾıdʒən/, fr. mot d'origine, azərb. əsl, ilkin söz. - Müəyyən dilin ilkin lüğət tərkibinə aid olan nisbətən köhnə (əsas) söz. Məs.: Azərb. d. /ev, at, yaman, yaxşı/ və s.

S.Cəfərov. Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1970.

ИСКУССТВЕННЫЙ ЯЗЫК - alm. künstliche Sprache (f), ing. artificial language /ɑ:tı'fıʃ(ə)l '15ɲɔwıdʒ/, fr. langue artificielle, azərb. süni dil. - Təbii dillərin ünsürlərindən düzələn və beynəlxalq ünsiyyət vastəsi funksiyasında işlənilmək üçün nəzərdə tutulan dillər: esperanto, ido, volapük, interlingua, oksidental, novial, acuvanto, universalqlot və s. Esperanto süni dili 28 hərfdən ibarətdir ki, onlardan beşi saitdir. Qrammatikası sadə olub, 16 qaydası var. Bu qaydalarda heç bir istisna yoxdur. Bir neçə saat ərzində həmin süni dili öyrənmək mümkündür. Bəziləri Esperantonu rəsmən Beynəlxalq dil kimi qəbul etməyi tələb edirlər.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

ИСЛАНДСКИЙ – alm. Isländisch (n), ing. island /'ʌɪlənd/, islandic /'aɪs'l5ndɪk/, fr. islandais, d'Islande, azərb. island dili. – Şimali german dili olan bu dil 1935-ci ildən İslandiyanın rəsmi dilidir, 250.000 adam danışır. Fransız dilinin elementləri həddən artıq çoxdur, morfoloji göstəriciləri kifayət qədər çoxdur.

М.И.Стеблин-Каменский. Древнеисландский язык. М., 1955.

ИСПАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Spanisch (n), ing. Spanish language /'sp5nɪʃ '15ɲɔwıdʒ/, fr. langue espagnole, azərb. ispan dili. – Roman dil ailəsinə aid olan dillərdən biridir. İspaniyanın və Latin Amerikasının 19 dövlətinin rəsmi dilidir. 300 milyon insan bu dildə danışır. BMT-nin altı rəsmi dilindən biridir. Fonoloji sistemində 5 sait fonem mövcuddur. Felin 14 zaman forması vardır. Yazısı latın qrafikasına əsaslanır.

Э.И.Левинтова, Е.М.Вольф. Испанский язык. М., 1964; Г.В.Степанов. Испанский язык в странах Латинской Америки. М., 1963.

ИСТИННЫЙ ДИФТОНГ - alm. echter Diphthong (m), ing. real (full) diphthong /'rɪəl /ful/ 'dɪfθɔŋ/, fr. le vrai diphtongue, azərb. həqiqi diftonq.

Вах: Дифтонг ←.

ИСТОРИЗМ - alm. Historismus (m), ing. historism /,hɪstɔːrɪzm/, fr. historisme, azərb. tarixizimlər. – İfadə etdikləri əşyaların köhnəlib aradan çıxması ilə əlaqədar istifadə olunmayan, gündəlik həyatda işlədilməyən sözlər. Məs.: Azərb. d. /ərbab/, /rəmmal/, /münəccim/, /kəndxuda/, /xış/, /gavahın/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 267.

ИСТОРИЧЕСКИЙ - alm. historisch, ing. historic(al) /hɪs'tɔrɪk(əl)/, fr. historique, azərb. tarixi. - Zaman keçdikcə dil hadisələrinin dəyişmə və inkişafını öyrənən: dil faktlarının ən qədim dövrlərdən başlayaraq bu günə kimi keçib gəldiyi tədrisi inkişafı öyrənən. Tarixi qrammatika. Tarixi dilçilik. Tarixi fonetika. Tarixi dialektologiya və s.

Т.А.Амирова, Б.А.Ольховиков, Ю.Б.Рождественский. Очерки по истории лингвистики. М., 1973.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА - alm. historische Grammatik (f), ing. historical grammar /hɪs'tɔrɪkəl 'grɪmə/, fr. grammaire historique, azərb. tarixi qrammatika. - Bu qrammatikanın iki növü fərqləndirilir: 1) tarixi diaxronik qrammatika – sözlərin, söz formalarının, söz birləşmələrinin, habelə qrammatik kateqoriyaların tarix boyu dəyişmə və inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənir; 2) tarixi sinxronik qrammatika-müəyyən bir tarixi dövrdə qrammatik ifadə vasitələrini və qrammatik hadisələrin xüsusiyyətlərini öyrənir.

Вах: Исторический ←.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. historische Linguistik (f), ing. historical linguistics /hɪs'tɔrɪkəl lɪŋgwɪstiks/, fr. linguistique historique, azərb. tarixi dilçilik. - Dili yalnız onun konkret tarixi inkişafı ilə əlaqədar öyrənməyi tələb edən dilçilik cəryanı. Məs.: H.Paul israr edirdi ki, dilçilik yalnız tarixi ola bilər.

Вах: Исторический ←.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП ОРФОГРАФИИ - alm. historisches Prinzip der Orthographie (n), ing. historical (conservative) principle of orthography /hɪs'tɔrɪkəl/kən'sə:vətɪv/'prɪnsəpl əv 6:'θɒgrəfi/, fr. principe historique de l'orthographe, azərb. tarixi (ənənəvi) orfoqrafiya prinsipi. - Ənənəvi prinsipdə müasir dilin nə morfoloji, nə də fonetik xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur. Söz tarixən necə tələffüz olunubsa, elə də yazılır. Lakin sonralar sözün tələffüzündə müəyyən dəyişikliklər meydana gəlməsinə baxmayaraq, onun yazılışında dəyişiklik edilmir. Məs.: Azərb. d. /ibtidai/, heç bir /iqtisadi/, /ictimai/ və s.

I Всесоюзный тюркологический съезд. 26. II–5. III 1926, (Стенографический отчет). Баку, 1926, s. 155-171.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ФОНЕТИКА - alm. historische Phonetik (f), ing. historical phonetics /hɪs'tɒrɪkəl fəu'netɪks/, fr. pronétique historique, azərb. tarixi fonetika. - Dilin səs sisteminin təşəkkülünü, inkişafını və müasir şəkilə düşməsi səbəblərini tədqiq edən fonetika bölməsi.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasi. Bakı, 1988.

ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСТОЯЩЕЕ - alm. Präsens-Historikum (n), ing. historical present /hɪs'tɒrɪkəl 'preznt/, fr. présent historique, azərb. tarixi indiki zaman. - Danışığa xüsusi çalar vermək məqsədilə, keçmişdə baş vermiş hərəkət və prosesi təsvir etmək üçün indiki zaman formasının işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Dünən işdən gəlirəm, görürəm ki, həyətdə adamlar yığılıb. Eşidirəm, nə haqqdasa mübahisə gedir// və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 186.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ПРОШЕДШЕЕ - alm. historische Vergangenheit (f), ing. historic past /hɪs'tɒrɪk pɑːst/, narrative past /'nɪrətɪv pɑːst/, fr. passé historique défini, simple, azərb. tarixi keçmiş. - Hərəkətin tamamilə keçmişə aid olduğunu, onun inkişafını və ya tam bitdiyini göstərən felin zaman forması.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 186.

ИСТОЧНИК ЗАИМСТВОВАНИЯ - alm. Quelle der Entlehnung (f), ing. source of borrowing /sɒːs əv bɒrəʊnɪŋ/, fr. source d'emprunt, azərb. söz almanın mənbəyi. - Sözləmə mənbəyi olan dil (etimologiya dil).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 241-290.

ИСХОД АБСОЛЮТНЫЙ - alm. absoluter Auslaut (m), ing. absolute final /'sɒlətuːt 'faɪnəl/, fr. finale absolue, azərb. mütləq sonluq. - Sözləmə fasilədən əvvəlki pozisiyası, daha doğrusu, cümlədə axıncı sözün sonu. Məs.: Azərb. d. /Payız gəldi/ cümləsində /i/ fonemi mütləq sonluğu bildirir. F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ИСХОД ОСНОВЫ - alm. Wortstammauslaut (m), ing. stem final /stem 'faɪnəl/, fr. th'ème issue, azərb. əsasın sonu. - Xüsusi fonetik və fonomorfoloji xüsusiyyətlərlə səciyyələnən əsasın son səsi və ya hecası.

Важно: Исход абсолютный ←.

ИСХОД СЛОВА - alm. Auslaut (m), ing. ultima /'ʌltɪmə/, fr. mot finale, azərb. söz sonluğu (auslaut). - Söz birləşməsinin son hecasında, sözdə xüsusi fonetik və fonomorfoloji xüsusiyyətlərlə səciyyələnən səs. Rus d. adətən söz sonunda cingiltili samitlər qarşılıqları ilə əvəz olunurlar. Məs.: rus d. /хлеб-хлеп/, /дуб-дуп/ və s.

Важно: Исход абсолютный ←.

ИСХОД ФОРМЫ - alm. Formenauslaut (m), ing. stem finale /stem 'faɪnəl/, fr. forme finale, azərb. ilkin əsas. - Söz düzəltmənin və forma + düzəltmənin mənbəyi (çıxış nöqtəsi) keyfiyyətində çıxış edən sadə əsas. Məs.: Azərb. d. /dəmir/ - /dəmirçi-lər/- dən/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 257.

ИСХОДНОЕ ЗНАЧЕНИЕ - alm. primäre Bedeutung (f), ing. original (primitive) meaning /ə'riɔʒənəl /'prɪmɪtɪv/, mɪ: nɪnɪ/, fr. sens primitif, azərb. ilkin məna. - Dilçilikdə sözün əşyavi mənası kimi götürülən, sözün etimonu hesab edilən məna. Adətən sözün leksik mənası qrammatik mənaya qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. /dəftər-lər/ sözündə əşyavi məna kimi dəftər hissəsi götürülür.

Важ: Значение ←.

ИТАЛИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. italische Sprachen (Pl.), ing. Italic languages /'ɪtəlɪk 'ɪʃgwɪdʒɪz/, fr. langues italiques, azərb. itali dilləri. - İtaliya ərazisində çoxlu miqdarda, bu gün ölüb getmiş dialektləri birləşdirən Hind-Avropa dil qolu.

И.М.Тронский. Очерки по истории латинского языка. Л., 1953.

ИТАЛЬЯНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Italienisch (n), ing. Italian language /'ɪtəlɪən 'ɪʃgwɪdʒ/, fr. langue italienne, azərb. italyan dili. – Roman dilləri qrupuna aid dil. Təxminən 65 milyon insan bu dildə danışır. İtaliyada, İsveçrədə, Fransada, Somalidə, Belçikada, Argentinada, Həbəşistanda və Monakoda italyan dili işlənir. İtaliya Respublikasının (həmçinin Vatikanın da) rəsmi dövlət dilidir. Toskaniya dili də bura aiddir. XVI əsrdən yazısı formalaşmış. Sondakı samit atılıb (məs.: lat. d. /domis→dormi/ «sən yatır-san»). Söz ortasında kar samitin saxlanması lat. d. /via→vita/ «həyat». Yüzdən artıq dialekti mövcuddur. İtalyan ədəbi dilinin əsasını florenti dialekti təşkil edir. Yazısı latın əlifbasına əsaslanır.

Т.Б.Алисова, Т.В.Черданцева. Итальянский язык. М., 1962.

ИТАЦИЗМ - alm. Itazismus (m), ing. itacism /'ɪ:təsɪz(ə)m/, fr. itacisme, azərb. itasizm. - Yunan dilinin postklassik dövründə sonda saitlərin dəyişməsi nəticəsində bir sıra sait və diftonqların «i» cərgəsinə keçməsi.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 186.

ИТЕЛЬМЕНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Itelmenisch (n), ing. itelman language /aɪtəl'mɛn 'ɪʃgwɪdʒ/, fr. langue itelm'ne, azərb. itelman dili. – Çukotkamçatka dillərindən biridir. Kamçatka yarımadasında sahilboyunda yayılmışdır. 200 mindən çox insan bu dildə danışır. Əsasən yaşlı nəslin nümayəndələri itelman dilindən istifadə edirlər. İtelmen dili ona yaxın olan çukot və korsak dillərindən samit zənginliyinə görə kəskin fərqlənir. Leksik tərkibinə görə də itelman dili sadalanan dillərdən fərqlənir.

А.П.Володин. Ительменский язык. Л., 1976.

ИТЕРАТИВНЫЙ - alm. iterativ, ing. iterative /ɪtəreɪtɪv/, fr. itératif, azərb. iterativ. - Dəfələrlə baş verən, təkrarlanan hərəkəti ifadə edən fellər.

Важ: Вид ←.

ИТЕРАТИВНЫЙ ВИД - alm. Iterativ (n), Iterativum (n), ing. iterative aspect /'ɪtəreɪtɪv 'ɪʃspekt/, fr. voix itérative, azərb. iterativ növ. - Hər hansı iş və hərəkətin təkrarlandığını göstərən tərz. Məs.: Azərb. d. /gəlib-getmək/, /var-gəl etmək/.

Вах: Вид ←.

ИТЕРАТИВНЫЙ ГЛАГОЛ - alm. iteratives Verb (n), ing. iterative verb /'itərativ və:b/, fr. verbe itératif, azərb. iterativ fel. - Hərəkətin çoxdəfəliyini, təkrarlandığını göstərən fellər. Məs.: Azərb. d. /davam etdirmək/.

Вах: Глагол ←.

ИТЕРАТИВНОЕ СЛОЖНОЕ СЛОВО - alm. iterative Zusammen-
setzung (f), ing. iterative compound word /'itərativ 'kɔmpaund wɜ:d/, fr. mot composé itératif, azərb. iterativ mürəkkəb söz. - Eyni sözün təkrarı ilə düzələn mürəkkəb söz. Məs.: Azərb. d. /tez-tez/, /aşıq- aşiq oynamaq/, /dava-dava oynamaq/.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 186.

ИШКАШИМСКИЙ ЯЗЫК – alm. Ischkaschimi (n), ing. ishkashimi language /ɪʃkɑːʃɪmiː 'ɪʃŋɡwɪdʒ/, fr. langue ichkachimique, azərb. işkaşım dili. – Pamirdə yayılmış dillərdən biridir. Əsasən Əfqanıstanın şimal-şərqindəki Bədəxşan vilayətində və Tacikistanın Dağlıq Bədəxşan muxtar vilayətində yayılmışdır. 700 minə qədər insanın danışdığı bu dil əsasən iki dialektə bölünür: işkaşım (Tacikistanda) və sanqlıç (Əfqanıstanda).

Т.Н.Пахалина. Ишкашимский язык. М., 1983.

– Й –

ЙЕЛЬСКАЯ ШКОЛА – Вах: дескриптивная школа ←.

ЙОРУБА - alm. Yoruba , ing. Yoruba /j6:'rʌbə/j6:rəbə/, fr. yorouba, azərb. yoruba. – Kva dillərinə daxil olan dillərdən biridir. Nigeriyanın qərb və cənub-qərbi bölgələrində işlənir. Benində, Toqo və s. ölkələrdə yayılmışdır. Yoruba xalqının törəmələri Kuba adasında yaşayırlar. 20 milyona ədəd əhali bu dildə danışır. Nigeriyada bəzi ştatlarda rəsmi dil səviyyəsində fəaliyyət göstərir. Təqribən 30-a yaxın dialekti məlumdur: oyo, ife, icebu, eqba və b. Fonoloji sistemində 14 sait fonem mövcuddur. Təcrid edilmiş dildir, qrammatik mənalər leksik və sintaktik yolla verilir. Köməkçi söz rolunda, adətən, əsas sözlər çıxış edirlər. Ədəbi dili yo dialekti əsasında formalaşmışdır. Nigeriyada yoruba dilində radioda verilişlər verilir, Benin və Nigeriyada orta məktələrdə ibtidai siniflərdə tədris olunur, həmçinin universitetlərdə bu dillə bağlı elmi tədqiqatlar aparılır.

В.К.Яковлева. Язык йоруба. М., 1963; A.Bamgose. A grammar of Yoruba. Cambridge, 1966.

ЙОТ – alm. Jot (i) ing. nonsyllabic palatal fricativ (semivowel) /nɔn sɪlæbɪk pælətələl frɪkətɪv/, fr.yod, azərb. yot. – Əvvəldə gələn səsə bitişən dilortası novlu sonant, transkripsiyada /j/ vasitəsilə göstərilir. Məs.: rus d. /бью/ - /b'ju/.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 187.

ЙОТАЦИЯ - alm. Jotierung (f), ing. yotation /jɔteɪʃən/, fr. yotation, azərb. yotlaşma. – Sözüün başlanğıcında saitdən əvvəl və ya saitlər arasında yot səsinin əmələ gəlməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 187.

– К –

КАБАРДИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kabardinisch (n), ing. kabardin language /kə'ba:diən '15ŋɔwɪɖʒ/, fr. langue kabardienne, azərb. kabardin dili. – Şimal-qərbi Qafqaz dilləri (abxaz-adıgey dilləri). 370 min adam danışır və 5 dili əhatə edir: abxaz, abazin, adıgey, kabardin və ölü hesab edilən ubıx dili. Fonem inventarı iki sait və 80-ə qədər samitdən təşkil olunmuşdur. Sadə hal sistemi (erqativ), ən mürəkkəb fel sisteminə malikdir. Н.Ф.Яковлев. Грамматика литературного кабардино-черкесского языка. М., 1957.

КАБИЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kabylish (n), ing. kabyle language /ka:'bil '13/4ŋɔwɪɖʒ/, fr. le kabonlien, azərb. kabil dili. – Bərbər-Liviya dillərindən biridir. Əlcəzairin dağlıq ərazilərində yayılmışdır. 2,6 milyon əhalinin danışdığı bu dil iki dialektə bölünür: böyük və kiçik kabiliyyə. Fonoloji sistemi dörd sait fonemə – /a/, /i/, /u/, /ə/ və nisbətən zəngin samitlər yarım sisteminə malikdir. Lüğət tərkibində ərəb dilindən keçmə sözlər üstünlük təşkil edir.

R.Basset. Manuel de la langue Kabyle. P., 1887; A.Ricvard. Textes berberes dans le parle des Irjen. T.1-2, Alger, 1958.

КАДАЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Kadai-Sprachen (Pl.), ing. Kadai languages /ka:'dai '13/4ŋɔwɪɖʒɪz/, fr. les kadaïs, azərb. kaday dilləri. – Cənub-şərqi Asiyada 60 dili əhatə edir. Kaday dilləri kök dillərə aiddir. Bu dillərdə əksər hallarda morfem sərhədi heca sərhədi ilə üst-üstə düşür. Ən böyük dili tay (30 milyon) və ladlaos (17 milyon) dilləridir. Yazısız dillərdir.

С.Е.Яхонтов. В защиту аустро-тайской гипотезы. «Ностратические языки и ностратическое языкознание». М., 1977.

КАДУГЛИ ЯЗЫКИ – alm. Kadugli-Sprachen (Pl.), ing. Kadugli languages /'kaudugli: '13/4ŋɔwɪɖʒɪz/, fr. langues kadougles, azərb. kaduqli dilləri. - Afrikada 300 mil. adamın danışdığı dillər. İki qrupa bölünür: nigeriya-konqo və bir qədər kiçik kordofan dili: öz xüsusi isim klasları ilə fərqlənirlər.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und Kommunikationsswissenschaft. Bd. I, Berlin, 1979, s. 225.

КАВЫЧКИ - alm. Anführungszeichen (Pl.), ing. inverted commas /ɪn'və:tid 'kɔməs/, quotation marks /kwəu'teɪʃ(ə)n mɑ:ks/, fr. guillemets,

azərb. dırnaqlar. – Dırnaq («») işarəsi. Mətnə vastəsiz nitqi, sitatları, əsər, qəzet və jurnal adlarını, sözlərin məcazi mənalarını fərqləndirmək üçün işlədilən qoşa durğu işarəsi (« ») və ya (“”). «Müasir dünyamızda hegemonluq uğrunda mübarizə təkcə siyasi və iqtisadi, dini və mədəni sahələrdə deyil, həm də dil sahəsində geniş vüsət almışdır».

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 93; O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 187.

КАДЕНЦИЯ - alm. Kadenz (f), ing. cadency /'keɪdənsɪ/, fr. cadence, azərb. kadensiya. – Cümlənin intonasiya konturunda sonda (mürəkkəb cümlənin sonunda) reallaşan sintaqm. Məs.: Azərb. d. /Nahaq yerə deyilməmişdir ki,/ (antikadensiya) /iş ustasından qorxar/ (kadensiya). (mübtəda budaq cümləsi).

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 187.

КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kasachisch (n), ing. kazakh language /kɑːzɪk /kɑˈzɑːh/ 'tʰɪɟɯɪɟɪ /, fr. le kazakh, langue kazakhe, azərb. qazax dili. – Türk dilləri ailəsinə daxil olan dillərdən biridir. Qazaxıstanda, Qırğızıstanda, Türkmənistanda, Çin Xalq Respublikasında, Monqolistanda, Əfqanıstanda və Pakistanda yayılmışdır. 8 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistemində 9 sait fonem vardır. Sözlün fonetik biçimində sinharmonizm mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ədəbi dili XIX əsrdən formalaşmağa başlamışdır.

Г.Г.Мусабаев. Современный казахский язык. ч. 1. Лексика. Алма-Ата, 1959; Г.Г.Мусабаев. Современный казахский язык. ч. 2, Алма-Ата, 1962.

КАКОЛОГИЯ - alm. Kakologie (f), ing. cacology /k5'k6lɔdʒɪ/, fr. cacologie, azərb. kakologiya. – Düzgün olmayan söz seçimi və ya sözün səhv tələffüzü. Məs.: Azərb. d. /gəlmək/ əvəzinə /dəlmək/, /dolaşmaq/ əvəzinə /dollaşmaq/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 187.

КАКОФОНИЧЕЧКИЙ - alm. kakophonisch, ing. cacophonous /k5'k6ɔnɪk/, fr. cacophonique, azərb. kakofonik. - Musiqinin və ya danışığın qeyri-adi, yad səslənməsi. Məs.: /do/ yerinə /re/, /mi/ yerinə /fa/ çalanda və ya hər hansı bir mahnını oxuyarkən ritmi düz tutmayanda. Danışığın ritmi pozulanda.

Вах: Какофония →.

КАКОФОНИЯ - alm. Kakophonie (f), ing. cacophony /k5'kɔfəni/, fr. cacophonie, azərb. kakofoniya. - Səslərin qulağa xoş gəlməyən səslənməsi, qarmaqarışıq səs kompleksi. Əksər hallarda kakofoniya hadisəsi danışıda eyni səslərin və onların birləşməsinin düzgün işlənməməsi zamanı yaranır. Məs.: Azərb. d. /yemək-içmək/, əvəzinə /yımax-içmax/, /bərək/ əvəzinə /bərik/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 135.

КАКУМИНАЛЬНЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. kakuminaler Konsonant (m), ing. cacuminal consonant /k⁵'kju:mɪnl 'kɒnsənənt/, fr. consonne cacuminale, azərb. kakuminal samit. - Təlləffüz zamanı dilin yanları sərt damağa doğru qalxır. İng. d. /r-/ da dilin yanları yuxarı qalxır və çalovabənzər şəkil alır (kakumus ən yüksək nöqtə deməkdir) ona görə də ona kakuminal səs deyilir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 184.

КАЛАМБУР (ИГРА СЛОВ) - alm. Wortspiel (n), Kalambur (n), ing. pun /pʌn/, (play) (up) on words /pleɪ ə'p ʊn wə:dz/, fr. calembour, azərb. kalambur (söz oyunu). - Danışıda müəyyən məqsədlə eyni sözün müxtəlif mənalarının qarşılaşmasından və ya səs tərkibinə görə yaxın sözlərin sıralanmasından ibarət söz oyunu. Məs.: alm. d. /der Fischer Fritz fische frische Fische// (Balıqçı Fris balıq tuturdu); Azərb. d. /Dişi, kar, kor, kürkü yırtıq kirpi/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 135.

КАЛАМБУРНЫЙ - Бах: Каламбур →.

КАЛМЫЦКИЙ ЯЗЫК – alm. Kalmykisch (n), ing. kalmyk language /'k³ɹlmɪk 'l³ɹŋɡwɪdʒ/, fr. langue kalmouke, azərb. kalmık dili. – Monqol dillərindən biridir. Əsasən Kalmıkiyada, qismən də Astraxan, Rostov və Stavropol vilayətlərində, həmçinin Qırğızıstanın İssık-Kul gölünün sahilində yayılmışdır. İki dialektə bölünür: derbet və torqut. Fonetik bəçimində damaq sinharmonizmi mühüm rol oynayır. Dəfələrlə əlifba dəyişmələrinə məruz qalmışdır. 1938-ci ildən kiril əlifbasına keçmişdir.

Б.Х.Тодаева. Калмыцкий язык. «Языки народов СССР», т. 5, Л., 1968.

КАЛЬКА (СЕМАНТИЧЕСКОЕ ЗАЙМСТВОВАНИЕ) - alm.

Lehnübersetzung (f), ing. translation loan-word calque /træns'leɪʃən 'louɪn wə:d 'k³ɹlɡu:/, fr. calque, azərb. kalka. - Başqa dilə məxsus söz və ya ifadələrin sırf hərfi tərcüməsindən yaranan tərcümə. Məs.: Rus sözü /рукопись/-əlyazması/, /надстройка/-üstqurum/, /подсистема/-yarımsistem/, /Новая Земля/-Yeni Torpaq/, /пылесос/-tozsoran/; alm. d. /Staubsauger/; ing. d. /vacuumcleaner/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 136; Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, s. 211.

КАЛЬКА СИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. syntaktische Lehnübersetzung (f), ing. syntactic(al) calque /sɪn'tæktɪk(əl) 'k³ɹlɡu:/, fr. calque syntaxique; de syntaxe, azərb. sintaktik kalka-Başqa dilin bilavasitə təsiri ilə meydana çıxan sintaktik model, ifadə üsulu. Məs.: rus d. /Говорит Баку/ - /Danışır Bakı/, /Слово предоставляется товарищу Ахмедову/, /Söz verilir yoldaş Əhmədova/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 136.

КАЛЬКИРОВАНИЕ - alm. Kalkierung (f), ing. calque /'k³ɹlɡu:/, modelling words and constructions after foreign patterns /'mɒdlɪŋ wə:dz 5nd

kən'strʌkʃən 'ɑ:ftə 'fɔrɪn 'pʃtəns/, fr. calque, azərb. kalkalaşdırma. - Kalkalaşdırma zamanı əcnəbi dilə məxsus söz və ya ifadənin mənası və strukturu (onun təşkil prinsipləri) əxz edilir. Bu zaman əcnəbi dil vahidi bir növ başqa dilə tərcümə edilir. Bu da başqa dilin və ya dillərin leksik-semantik, leksik-sintaktik modellərinin əxz edilməsi yolu ilə yeni sözlərin yaranması və ya dilə yeni sintaktik quruluş qaydaları daxil edilməsi deməkdir. Məs.: Rus dilindəki /небоскреб/ sözü ingilis dilindəki /skyscraper/ sözünün məzmun və strukturunun mənimsənilməsi nəticəsində yaranmışdır. Bu söz Azərbaycan dilinə /göydələn/ kimi tərcümə edilmişdir. S.Cəfərov. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı, 1970, s. 71-72; A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 129, 142, 143, 145, 147.

КАЛЬКЮЛЯЦИЯ – alm. Kalkulation (f), ing. calculation /,kʰɹɹkju'leɪʃ(ə)n/, fr. calculs, azərb. hesablama. - Əsas işarələrin və hərəkət qaydalarının deduktiv sistemi və bu sistemin mexaniki və matematik yolla göstərilməsi. Buraya hərflər, rəqəmlər, sözlər və məntiqi qaydalar daxildir. Hərəkət qaydalarına vurma, toplama və sintaktik birləşmə qaydaları aid edilə bilər. Təbii dillərin modelləşməsində hesablamlar ciddi rol oynayır (alqoritmlər, əmr qaydaları və s.). Törəmə qrammatikasında (transformasiyon qrammatikada) sonu məlum obyektlərin çoxluğundan (dilin sözlərindən) və qaydalardan (konstituent struktur qaydalarından, transformasiya qaydalarından, rekursiv qaydalardan) sonu məlum olmayan cümlələr düzəltmək mümkündür. Elektron-hesablayıcı maşınlar məhz hesablama dili əsasında işləyir.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАМАСИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kamasinisch (n), ing. kamashin language /kʰməʃɪn 'lɹɹŋɡwɪɹɹ/, fr. langue camassine, azərb. kamasin dili. – XX əsrin əvvəllərində öldüyü fərz edilən samodiy dillərindən biridir. XVII əsrdə Rusiya federasiyasının Krasnoyarski vilayətində 500-ə qədər samodiyələrinin bu dildə danışdıqları göstərilir. Sonralar kamasinlərin ya tamamilə xakaslaşmış, ya da ruslaşması nəticəsində bir millət kimi yer üzündən silinib itmişlər.

A.Künnap. System und Ursprung der Kamassischen Flexionssuffixe. 1-2, Nels., 1971-78.

КАМБОДЖИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kambodshanisch (n), ing. Kombodian language /kam'bəʊdɹɹn 'lʰɹɹŋɡwɪɹɹ/, fr. cambodjien, azərb. kamboca dili, monkamer dili. - Cənub-şərqi Asiyada 140 dili birləşdirən dil ailəsi. Buraya vyetnam dili (50 milyon) və Kxmer (Kamboca 7 milyon) daxildir. Kxmer dili hindi, Vyetnam dili isə çin yazı ənənəsinə əsaslanır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАМБИДИНЕЗСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kampidanesisch (n), ing. Kambidanez language /kam'bɹɹ:danɹɹ 'lʰɹɹŋɡwɪɹɹɹɹ/, fr. langue cambidinaise, azərb. kambidinez dili. - Arxaik və əlahiddə mövcud olan roman dillərinin

dəndir. Sardiniyanın dilidir. Ancaq nə qərbi, nə də şərq roman dillərinə aiddir. 1 milyon adam danışır, iki əsas dialektə bölünür: mərkəzi sardik və cənubi sardik (kambinazik).

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 97.

КАМ-ТАЙСКИЙ, (КАДАЙ-ДАНСКИЙ) – alm. Kam-Tai, Kadai-Daisch Sprache (f), ing. Kame Thai /kam tai/, kad dan /kad d³/n/, fr. langue kad-dan, azərb. kam-tay, kad-dan dili. - Şərqi Asiyada 60-a qədər dili əhatə edir, onlardan ən mühümü tay dilidir. Ümumilikdə bu dillərdə 30 milyon əhali danışır. Ən böyük dili laodur (17 milyon əhali danışır).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАННАДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kannada (n), ing. Kannada language /ka:nadə 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue kannadienne, azərb. kannad dili. – Dravid dillərindən biridir. Hindistanın cənub-qərbində (Karnataka ştatının rəsmi dövlət dilidir) yayılmışdır. 31 milyon daşıyıcısı vardır. Üç dialektə bölünür: sahilboyu, mərkəzi və şərq.

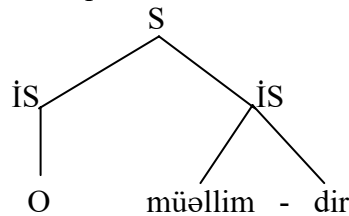
M.C.Андронов. Язык каннада. М., 1962.

КАННСКИЙ-ХАККА – Вах: Китайский →.

КАНОНИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. kanonische Form (f), ing. canonic form /kə'nɒnɪk fɔ:m/, fr. forme canonique, azərb. sözün adı, yayılmış forması. - Bu və ya digər dildə geniş yayılmış, çox işlək dil formaları. Məs.: semit dillərində üç samitli əsasların yayılması, çin dilində təkhecalı sözlərin üstünlük təşkil etməsi və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 188.

КАНТЕ – alm. Kante (f), ing. cant /k³/4'nt/, fr. cante, azərb. kante. - Ağac şəkilli sintaktik təsvirdə tərəfləri birləşdirən xətlər. Məs: Azərb. d. /O müəllimdir/ cümləsi belə olacaq:

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАНТОНЕЗСКИЙ – Вах: Китайский →.

КАНУРИ – alm. Kanuri (n), ing. Kanuri /ka'nuri:/, fr. kanouri, azərb. kanuri. – Saxar dillərindən biridir. Geniş mənada kanembu dillərini də əhatə edir. Çad, Nigeriya və Kamerunda yayılmışdır. 4,5 milyondan artıq daşıyıcısının olduğu göstərilir. Nigeriyada məktəblərdə tədris dilidir, həmçinin yerli inzibati təşkilatlarda işlədilir.

J.Lukas. A study of the Kanuri language. L., 1937.

КАНЦЕЛЯРСКИЙ - alm. Kanzleisprache (f), ing. bureaucratic /bjuərou'krætɪk/, formal /'fɔ:m(ə)l/, fr. de bureau, administratif, azərb. dəftərxana üslubu. - Quru, bədiilikdən, ifadəlikdən, fərdilikdən uzaq, fel və

sifətlərin əvəzinə isimlər işlədilər, şablon ifadələrdən (klişe) gen-bol istifadə olunan üslub. Almaniyada 1350-1600-ci illərdə dialektlərin fəvqündə duran dil uğrunda mübarizə başladı. Praqada IV Karl bu işdə xüsusi rol oynadı. Sonra dialektlərə bölünmüş Almaniyada Sakson dialektinə əsaslanan dəftərxana dilinin inkişafında M.Lüter (1483-1546) əvəzsiz rol oynadı. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАПУЧИНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Бежтинский язык ←.

КАРАИМСКИЙ ЯЗЫК - alm. Karaimisch (n), ing. Karaim language /'kɑ:ɾɪm '15ŋɡwɪdʒ/, also Karaite /'kɛəɾaɪt/ fr. le karaïmien, azərb. karaim dili. – Türk dillərindən biridir. Keçmiş sovetlər məkanında adacıqlar şəklində ayrı-ayrı ərazilərdə (Kırım, Ukraina, Litva və s.) yayılmışdır. 500 mindən yuxarı daşıyıcısının olduğu göstərilir. Üç dialektə bölünür: kırım, trakay və qalisa.

К.М.Мусаев. Грамматика караимского языка. М., 1964.

КАРАКАЛПАКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Karakalpakisch (n), ing. Karakalpak language /kɑ:ɾɑ: kɑ:l'pɑ:k '15ŋɡwɪdʒ/, fr. langue karakalpace, azərb. qaraqalpak dili. – Türk dillərindən biridir. Qaraqalpaq muxtar vilayətində, Qazaxıstan və Özbəkistan respublikalarında yayılmışdır. 290 minə qədər daşıyıcısı vardır. Ərazi baxımından iki əsas dialektə bölünür: şimal-şərq və cənub-qərbi. Yazısı 1924-28-ci illərdə ərəb, 1940-cı ildən isə rus qrafikası əsasında formalaşmışdır.

Д.Насыров. Становление каракалпакского общенародного разговорного языка и его диалектная система. Нукус, 1976.

КАРАТИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Karatisch (n), ing. Karatin language /'kɑɾʃti:n '15ŋɡwɪdʒ/, fr. langue karatine, azərb. karatin dili. – Avar-andiy dillərindən biridir. Axvax bölgəsinin bəzi aullarında və Xasavyurt bölgəsinin Siux kəndində yayılmışdır. 6 minə qədər insanın ünsiyyət vasitəsidir. Ançix, arçoy, raçabalrasitlin və tokitin dialektlərinə bölünür. Yazısız dildir.

З.М.Магомедбекова. Каратинский язык. Тбилиси, 1971.

КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Karač(tsch)aisch-Balkarisch (n), ing. Karachai-Balkar language /'kɑ:ɾɑ:tʃɪ: bʌlk7:r/ 'b6:lkər '1æŋɡwɪdʒ/, fr. langue karatchaï-tcherkesse, azərb. qaraçay-balkar dili. – Türk dilləri ailəsinə aiddir. Əsasən Kabardin-Balkar və Qaraçay-Çərkəz vilayətlərində yayılmışdır. 190 minə qədər insanın danışdığı dildir. Əlifbası 1937-ci ildən rus qrafikasına keçmişdir.

У.Б.Алиев. Синтаксис карачаево-балкарского языка. Нальчик, 1987.

КАРДИНАЛЬНЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. Kardinalvokale (Pl.), ing. cardinal vowels /'kɑ:dɪnl 'vɑʊəlz/, fr. voyelles cardinales, azərb. kardinal

saitlər. - İngilis alimi D.Jouza (1881-1967) əsaslanan müstəqil, əvvəlcə iki, sonra isə üç ölçülü əlaqələr sistemindən ibarət mücərrəd saitlər sistemi. Akademik L.V.Şerba 1937-ci ildə saitlərin cədvəlini aşağıdakı kimi çap etdirir.

ön	qarışıq	arxa
y i	ɪ	ʊ u
ʏ		ʊ
øe	ə	ʊ
æɛ	ɜ	ʌ
æ		
a	ɑ	

Cədvəldən göründüyü kimi, L.V.Şerba dilin şaquli istiqamətdə hərəkətinə görə 6 növ sait fərqləndirir. Özü də konkret yüksəlişlər arasında konkret xətt göstərilir. Yəni bir yüksəlişdən o birisinə keçid ardıcıl və arasıkəsilməzdir. Burada onların dəqiq eşidilməsi və fərqlənməsi əsas götürülür. Bu cədvəl ümumilikdə bütün dillərin sait sistemlərinə tətbiq edilə bilər.

Л.В.Щерба. Фонетика французского языка. М., 1948, s.283; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979, s. 198-200; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 329.

КАРЕЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Karelisch (n), ing. Kareli(an) language /'k³/relj(ən) 'lɛŋgwɪɖʒ/, fr. langue carélie, azərb. karel dili. – Pribaltika-fin dillərindən biridir. Əsasən Kareliya, Kalininqrad, Leninqrad və Novoqorod vilayətlərində yayılmışdır. Təqribən 80 minə qədər daşıyıcısı vardır. Üç dialektə bölünür: karel, livvik və lüdikovski.

Г.Н.Макаров. Карельский язык. «Языки народов СССР», т. 3, М., 1966.

КАРЕНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. karenische Sprachen (Pl.), ing. Karen languages /k³/4'ren 'lɛŋgwɪɖʒɪz/, fr. les langues careniennes, azərb. karen dilləri. – Çin-Tibet dilləri ailəsinə aid dillər qrupu. Tailanda qonşu olan Mıyanma vilayətində yayılmışdır. 3,3 milyona qədər daşıyıcısının olduğu göstərilir. Onlardan 190 mini Tailanda yaşayır. Karen dilləri daxilində cənub-şərqi və şimal qollarına ayrılır. Karen dilləri hecalı və tonlu dillərdir. R.Jones. Karen linguistic studies. Berk, Los-Ang., 1961.

КАРИБСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. karibische Sprachen (Pl.), ing. Karib languages /'ka:rib 'lɛŋgwɪɖʒɪz/, fr. langues des caraïbes, azərb. karib dilləri. - Şimali Amerikada 50-dən artıq dili əhatə edir, bu dildə 25.000 adam danışır. Hazırda bu makro-karib ailəsinə aid edilir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАРИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Karisch (n), ing. Cariens language /kariəns 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. le cari, azərb. kari dili. – Hett-luviya dillərindən biridir. Misir ərazisində yayılmış dillərdən hesab olunur.

И.М.Дьяконов. Карийский алфавит и его место среди древнейших алфавитных письменностей. «Вестник древней истории», 1967, №2.

КАРКАС ЯЗЫКА РЕЛЯЦИОННЫЙ - alm. relationelles Sprachnetz (n), ing. relational frame work of language /rɪ'leɪʃənəl freɪm wɜ:k əv 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. carcasse de la langue relationnelle, azərb. relyasyon dil çərçivəsi. - Konkret dilin real sistemi (əlaqələr şəbəkəsi) ilə müəyyənlişdirilə bilən mücərrəd münasibətlər sistemi.

О.С. Ахманова. Göstərilən əsər, s. 189.

КАРТАВЫЙ - alm. uvular, ing. burring /'bʊ:nɪŋ/, fr. grasseyé, azərb. kartavıy. - Dilçəyin və ya dil kürəyinin arxa hissəsinin yumşaq damağa yaxınlaşması nəticəsində yaranan səs. Azərb. d. bəzən dilönü /r/ samiti əvəzinə dilçək /R/-sı tələffüz olunur. Məs.: Azərb. d. /qarğa/ əvəzinə /qaRqa/ və s. Fr. və alm. dillərində isə bu cür tələffüz norma sayılır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 184.

КАРТВЕЛЬСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. kartvelische Sprachen (Pl.), ing. khartwel languages /kartwel 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kartv'les, azərb. kartvel dilləri. – Qafqaz dillərinin cənub qrupu. Əsasən Gürcüstanda, qismən də Azərbaycanda, Türkiyədə və İranda yayılmışdır. 3,5 milyon daşıyıcısı olan bu dillərə 4 dil aiddir: gürcü, meqrel, laz (çan) və svan. Fonoloji sistemində 6-7 sait və 28-30 samit fonemin olduğu göstərilir.

Т.В.Гамкрелидзе, Г.И.Мачавариани. Система сонантов в картвельских языках. Типология общекартвельской структуры. Тбилиси, 1965.

КАРТИННО-СИНТЕТИЧЕСКОЕ ПИСЬМО - alm. bildlich-synthetische Schrift (f), Piktographie (f), ing. pictographic writing /pɪk'tɒɡrəfɪk 'raɪtɪŋ/, picture synthetical writing /'pɪktɪə sɪn'4etɪk(ə)l 'raɪtɪŋ/, fr. écriture faite d'une mani're pittoresque synthétique, écriture pictographique, azərb. şəkli – sintetik yazı, piktoqraf yazı, sintetik yazı, runik yazı. - Qrafik işarələri (adətən şəkillər və şərti təsvirlər) dil formalarını əks etdirməyə deyil, danışığın məzmununun verilməsinə xidmət edən yazı növü. Bu zaman bir işarə kompleks təsəvvürlər və mənalar üçün tətbiq edilir. Bu yazı növü Alyaska eskimoslarından keçmə yazı növüdür. Bu gün hava limanlarında və Olimpiya simvollarında bu yazı növünə rast gəlmək olur.

Вах: Письмо →.

КАССИТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kassitisch (n), ing. Kassit language /kɑ:sɪt 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue cassite, azərb. kassit dili. – Qərbi İran ərazisində yaşamış qədim kassit tayfalarına məxsus olan ölü dil.

И.М.Дьяконов. История Мидии от древнейших времен до конца IV ве-

ка до нашей эры. М. -Л., 1956.

КАТАЛАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Katalanisch (n), ing. Catalan language /'katələn 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. le catalan, azərb. katalan dili. - Bu dillərdə İberiya yarımadasının şimal-şərqində, Fransanın Roussillon, Sardinianın Alfero və Andorrada 7 mil. adam danışır. Onun müasir yazılı forması Barselona dialektinə əsaslanır. Franko rejimi onu xeyli geri atmışdı. Onun əsas əlaməti söz başında gələn samitin yumşalmasıdır. Məs: lat /luna → lluna/ «ay». O şərq və qərbi Katalan dillərinə bölünür. Katalan dilinin iber roman (ispan) və ya Qalloroman (oksitan) dillərinə aid olması şübhəlidir. Bu iki dil arasında katalan dili geniş yayılıb.

В.Ф.Шимарев. Очерки по истории языков Испании. М.-Л., 1941.

КАТАЛИЗ - alm. Katalyse (f), ing. catalysis /kə'tælɪsɪs/, fr. catalyse, azərb. kataliz. - Sintaktik əlaqəsi açıq şəkildə ifadə olunmuş birinci üzvə əsasən ikinci (gizli, açıq şəkildə ifadə olunmamış) üzvün bərpa edilməsi. Məs.: Azərb. d. /kitabın cildi/ birləşməsində birinci tərəfin məlumluğu ikinci tərəfin bərpasına zəmin yaradır.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 189.

КАТАХРЕЗА - alm. Katachrese (f), ing. catashresis /kətə'kri:sis/, fr. catachr'se, azərb. kataxreza. - Sözün ilkin mənasına müvafiq olmayan yeni mənada işlədilməsi. Məs: Azərb. d. /stolun ayağı/; alm. d. /Fuchsschwanz/ (mişar) və s. Çox vaxt hiperbolik mənada işlənir. Müq. et: /O, sanki gözü ilə nəşə demək istəyir//, /Soyuq onu qılınc kimi kəsir//, /O, ətrafı gözləri ilə yeyirdi// və s.

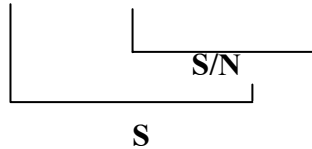
Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 371.

КАТАФОРА – alm. Kataphora (f), Katapher (f), ing. cataphora /kə'taf(ə)rə/, fr. cataphore, azərb. katafora. - Bir mətn daxilində sonra gələcək məlumata işarə edən dil elementi. Bu funksiyada adətən determinativlər və əvəzliliklər çıxış edir. Məs: Azərb. d. /O şəxslərə sözümlü deyirəm ki,.../ və s. Anaforaya (əvvəldə gedən informasiya) qarşı qoyulur.

Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 372.

КАТЕГОРИАЛЬНАЯ ГРАММАТИКА – alm. kategoriale Grammatik (f), ing. categorial grammar /,kætɪ'gɹɪəl 'grɜmə/, fr. grammaire catégorielle, azərb. qrammatik model. – Məs.: ad kateqoriyası cümlədə isimlə üst-üstə düşərək mübtəda funksiyasında çıxış edir və fellərə bağlanır, yəni ad fellə birgə cümlə düzəldir. Riyazi dillə deyilsə, N arqumentdir, S isə dəyər. N nominal adları, S isə cümlələri bildirir. Cümlənin düzgün olduğuna əminlik üçün bir neçə mərhələli əməliyyat etmək lazım gəlir. Əgər bu əməliyyatlar düzgün cümlə qurmağa imkan verirsə, deməli, normal səslənən cümlə düzəlib. Bunu aşağıdakı diaqram aydın göstərir: Müq. et: /Aydın həvəslə oxuyur//.

Aydın	həvəslə	oxuyur.
N	S/N	S/N/ SN

Burada /həvəslə/ /oxuyur/-un ikisi bir yerdə /Aydın/-ın funktorlarıdır. Bu cümlənin semantik ierarxiyası üçün çox vacibdir. Bunu cümlədə asılılıq və ya valentliklə də müqayisə etmək olar. Bu həm də sintaktik əlaqələri semantik əlaqələrlə müqayisə etmək baxımından maraqlıdır, deməli, riyazi dilçilik üçün önəmlidir. Bu cür təhlillər, fonologiyada və morfologiyada da aparılır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 374.

КАТЕГОРИАЛЬНАЯ ФОРМА - alm. kategoriale Form (f), ing. categorial form /k5tɪ'g6rɪəl f6:m/, fr. forme catégorielle, azərb. kateqorial forma. - Müəyyən leksik cərgəyə məxsus sözlərin qrammatik kateqoriyasının ifadəsinə xidmət edən vasitə. Məs.: rus d. /a/ ilə bitən isimlər qadın, /o/, /e/ ilə bitən orta və şəkilçisiz sərt samitlə bitən isimlər isə kişi cinsinə aiddir. Məs.: rus d. /vʌda/, /pole/, /stol/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 190.

КАТЕГОРИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ - alm. kategoriale Bedeutung (f), ing. categorial meaning /k5tɪ'g6rɪəl 'mi:nɪŋ/, fr. acception (signification, sens) catégorielle, azərb. kateqorial məna. - Sözlərin konkret leksik mənası üzərində yüksələn, ümumiləşmiş mücərrəd məna. İsimlərin kateqorial mənası – əşyavilik, fəllərinki isə – iş, hərəkət və proses mənalarıdır.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 190.

КАТЕГОРИИ ГЛАСНЫХ КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ - alm. quantitative Kategorie der Vokale (f), ing. quantitative categories of vowels /'kw6ntɪtətɪv k5tɪ'g6rɪs əv vʌʊəlz/, fr. catégorie des voyelles quantitative, azərb. saitlərinin kəmiyyət kateqoriyası. - Uzun və qısa saitlərin fonoloji cəhətdən fərqləndirilməsi. Məs.: ing., alm. və fr. d. Azərb. və rus d. isə saitlərin uzun və qısalığına görə fonoloji cəhətdən fərqlənməsi mövcud deyildir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

КАТЕГОРИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ - alm. linguistische Kategorie (f), ing. linguistic categories /lɪŋ'wɪstɪk 'k5tɪgəries/, fr. catégorie linguistique, azərb. linqvistik kateqoriya. - Dil vahidlərinin müxtəlif sinif və dərəcələrinin ümumi xüsusiyyətlərinə görə həmin cəhətlərin tərkibinin müəyyənləşdirilməsi. Məs.: tək və cəm kateqoriyası, cins və hal kateqoriyası.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

КАТЕГОРИЯ ОБУСЛОВЛИВАЕМАЯ - alm. bedingte Kategorie (f), ing. conditioned categories /kən'dɪʃənd 'k5tɪgəries/, fr. catégorie conditionnée, azərb. şərtləndirilən kateqoriya (ikinci dərəcəli kateqoriya). - Ümumi kateqoriyalar əsasında fəaliyyət göstərən, öz linqvistik məzmununu yalnız ümumi kateqoriyalar fonunda tapan, onları şərtləndirən ümumi kate-

qoriyaların tərkibinə daxil olan xüsusi kateqoriyalardır. Məs.: Azərb. d. fəllərin şəxs, zaman və növ kateqoriyası və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər.

КАТЕГОРИИ ОБУСЛОВЛИВАЮЩИЕ - alm. determinierende

Kategorie (f), ing. conditioning categories /kən'diʃnɪŋ 'k5tɪgəries/, fr. catégories conditionnantes, azərb. şərtləndirən kateqoriya. - Xüsusi kateqoriyaları özündə birləşdirən müstəqil linqvistik məzmunə malik ümumi kateqoriyalar. Məs.: rus d. kəmiyyət, hal, şəxs, cins kateqoriyaları və s.

E.Koseriu. Ümumi dilçiliyə giriş. Almandan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir. Bakı, 2006.

КАТЕГОРИЯ ТАКСОНОМИЧЕСКАЯ - alm. taxonomische Kategorie

(f), ing. taxonomic categories /t5k'sənomɪk 'k5tɪgəris/, fr. catégorie taxonomique, azərb. taksonomik kateqoriya. - Bir və ya bir neçə dildə oxşar hadisələrin üzə çıxarılmasına və təsnifinə imkan yaradan, bununla da dillərin müqayisələrinin nəzəri əsasında duran (müqaysəli-tarixi və tipoloji araşdırmasında); qrammatik-leksik-tipoloji-tarixi müqaysəli təsvirlər, ümumiləşdirmələr üçün əsas olan bənzər dil hadisələrinin üzlənməsi və təsnifi.

О.С.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 190.

КАТЕГОРИЯ ЧАСТЕЙ РЕЧИ - alm. Kategorie der Wortarten (der

Redeteile) (f), ing. category parts of speech /'k5tɪgəri pɑ:ts əv spi:tʃ/, fr. des catégories parties du discours, azərb. nitq hissələri kateqoriyası. - Müəyyən dilin leksik, morfoloji və sintaktik əlamətləri əsasında sözlərin bölgüsü. Məs.: müstəqil mənaya malik olub, müxtəlif şəkilçilər qəbul edən və cümlə üzvü yerində çıxış edən sözlər əsas nitq hissələridir. Yerdə qalan nitq hissələrini isə köməkçi nitq hissələri adlandırırlar.

О.Мусayev. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, 1986.

КАТЕГОРИИ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. Kategorie der

Satzglieder (f), ing. categories of parts of the sentence /'k5tɪgəris əv pɑ:ts əv ðə 'sentəns/, fr. des catégories termes d'une proposition, azərb. cümlə üzvləri kateqoriyası. - Müntəzəm və qanunauyğun şəkildə sintaktik funksiya yerinə yetirən sözlərin kateqoriyası. Məs.: fəllər cümlədə bir qayda olaraq xəbər rolunda çıxış edir, leksik mənası iş, hal, hərəkəti bildirməkdir, şəkilçilər qəbul edir və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 377.

КАТЕГОРИЯ БЕЗЛИЧНОСТИ - alm. unpersönliche Kategorie (f), ing.

category of impersonality /'k5tɪgəri əv impə:sə'n5lɪty/, fr. catégorie impersonnelle, azərb. şəxsiz kateqoriya. - Formal şəkildə qrammatik mübtədası üçüncü şəxsin təkində işlədilən və konkret heç bir şəxslə bağlı olmayan kateqoriya. Məs.: alm. d. /ɛs regnet/, /ɛs donnert/; ing. d. /It rains/; rus d. /Дождит/; Azərb. d. /Yağır/, /qar və ya yağış/.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 377.

КАТЕГОРИЯ ГРАММАТИЧЕСКАЯ - alm. grammatische Kategorie (f), ing. grammaticale categorie /grə'm5tık(ə)l 'k5tɪgəri/, fr. categorie grammaticale, azərb. qrammatik kateqoriya. - Qrammatik forma ilə qrammatik mənanın vəhdəti qrammatik kateqoriya yaradır. «Bu və ya digər qrammatik göstəricilərlə sistematik olaraq ifadə olunan eyni cinsli qrammatik mənaların bir-birinə qarşıdurmasını qrammatik kateqoriya kimi müəyyənləşdirmək olar»

Ю.С. Маслов. Введение языкознание. М., 1987. s. 127.

КАТЕГОРИЯ ЕДИНИЧНОСТИ - alm. Singularitätskategorie (f), ing. category of singularity /'k5tɪgəri əv ,sɪŋɡju'lısɪtɪ/, fr. catégorie isolée, azərb. təklik kateqoriyası. – Sözdüzəldici şəkilçilərin mənası olub, onların köməyi ilə əmələ gələn sözlərin ayrıca tək halda olduğunu bildirir. Məs.: rus d. /ёнок/ şəkilçisi ilə düzələn /цыплёнок/ (cücə) buna misal ola bilər.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 128.

КАТЕГОРИЯ ЕДИНСТВЕННОСТИ - Вах: Категория единичности ←.

КАТЕГОРИЯ ЛИЦА СИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. syntaktische Kategorie der Person (f), ing. syntactic category of person /sɪn 'tæktɪk 'kætɪgəri əv 'pə:sn/, fr. catégorie syntaxique de la personne, azərb. sintaktik şəxs kateqoriyası. - Xəbərlə əlaqədar olaraq şəxsə (subyektə) münasibətin müxtəlif ifadə vastələri. Məs.: Azərb. d. /sən gəlirsən/, /mən gəlirəm/, /o gəlir/ və s. İng. d., məlum olduğu kimi, şəxs kateqoriyası yalnız üçüncü şəxsdə qrammatik göstəriciyə malikdir. Müq. et: /I, you, we, you, there, come/, ancaq /he, she, it, comes// və s.

P.H.Matthews. Morphology. An Introduction to the Theory of Word-Structure. Cambridge, 1979. s. 1-20.

КАТЕГОРИЯ МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. morphologische Kategorie (f), ing. morphological category /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'k5tɪgəri/, fr. catégorie morphologique, azərb. morfoloji kateqoriya. - Müəyyən şəkilçilərin qrammatik məna ifadə etməsi. Məs.: alm. d. /-ung/, /-heit/, /-schaft/, /-keit/ qadın cinsli isimlərin morfoloji göstəricisidir. İng. d. /-hood/, /-ship/ topluluq mənasını verir. Müq. et: ing. d. /friendship/ (dostluq), /neighbourhood/ (qonşuluq) və s.

P.H.Matthews. Morphology. An Introduction to the Theory of Word-Structure. Cambridge, 1979. s. 37-38.

КАТЕГОРИЯ МЯГКОСТИ - alm. Mouillierungskategorie (f), Weichheitskategorie (f), ing. category of softness /'k5tɪgəri əv 'sɒftnɪz/, fr. catégorie des voyelles molles, azərb. yumşaqlyq, incəlik kateqoriyası. – Çağdaş rus d. samitlər sistemini səciyyələndirən yumşaqlyq-sərtlilik (qalınlyq-incəlik) əlamətləri fonoloji qarşılaşma yaradır. Məs.: rus d.:

/b/ # /b'/, /g/ # /g'/, /s/ # /s'/, /m/ # /m'/

/p/ # /p'/, /k/ # /k'/, /ʃ/ # /ʃ/, /n/ # /n'/

/d/ # /d'/, /g/ # /g'/, /v/ # /v'/, /l/ # /l'/

/t/ # /t'/, /x/ # /x'/, /r/ # /r'/, /z/ # /z'/

yalnız /ts/, /tʃ/ və /j/ bu qarşılaşmadan kənarda qalır. /tʃ/ yumşaqdır, /ts/ isə sətrdir.

Л.Р.Зиндер. Göstərilən əsər, s. 111-168.

КАТЕГОРИЯ НЕ-ЛИЦА - alm. unpersönliche Kategorie (f), ing. category of non-person /'k5tɪgəri əv 'nɒn'pə:sn/, fr. catégorie non-personnelle, azərb. qeyri-şəxs kateqoriyası. - Şəxs bildirməyən isimlərin qrupu. Məs.: rus d. /ящик/ (qeyri-şəxsli) /продащица/, /ямщик/ (şəxsli). Azərb. d. canlılarda şəxsə münasibət var, cansızlar da isə şəxs bildirilmir. N.Məmmədov, A.Axundov. Göstərilən əsər.

КАТЕГОРИЯ НЕСИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. unsyntaktische Kategorie (f), ing. non-syntactic category /'nɔn-sɪn't5ktɪk 'k5tɪgəri/, fr. catégorie non-syntaxique, azərb. qeyri-sintaktik kateqoriya. - Müəyyən söyləmdə sözün işlənmə formasının başqa sözlərdən asılı olmadığını əks etdirən linqvistik kateqoriya. Danışıda bir sözün digərindən asılılığını təsdiq etməyən kateqoriya. Azərb. və ing. d. isimlərin cins, sifətlərin isə kəmiyyət kateqoriyaları qeyri-sintaktik səciyyəlidir. Alm. və rus d. isə onların bu kateqoriyalar üzrə qrammatik göstəriciləri vardır. Müq. et: Azərb. d. /daş divar/, /yaxşı daş/, /hündür divar/, ancaq alm. d. /Stein/ (m) (daş), /Wand/ (f) (divar); /guter Stein/ (yaxşı daş), /hohe Wand/ (hündür divar) və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

КАТЕГОРИЯ ПАРНОСТИ - alm. Kategorie des Dualismus (f), ing. category of paired relationship /'k5tɪgəri əv pɛəd rɪ'leɪʃənʃɪp/, fr. catégorie formant la paire, azərb. qoşalıq (cütlik) kateqoriyası. - Öz mənşəyinə görə cütlüklə bağlı olan, cüt əşyanın (iki hissədən ibarət), qoşa əşyanın ümumiləşdirilmiş ifadəsi. Məs.: Azərb. d. cütlik kateqoriyası yoxdur. Məs.: rus d. /брюки, ножницы, глаза, вожжи, штаны/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 192.

КАТЕГОРИЯ ПОНЯТИЙНАЯ (КАТЕГОРИЯ ВНЕЯЗЫКОВАЯ) - alm. Begriffskategorie (f), ing. conceptual category (extralingual, notional) /kən'septjuəl 'k5tɪgəri/, fr. catégorie de concept, azərb. anlayış kateqoriyası. - Dildə bu və ya digər şəkildə ifadəsini tapmış mücərrəd mənalarda işlənən söz qrupları. Məs.: əşiyavilik, mücərrədlik, konkretlik, cəmlilik, modallıq, mənsubiyyət və s.

М.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 162-163.

КАТЕГОРИЯ СИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. syntaktische Kategorie (f), ing syntactic category /sɪn't5ktɪk 'k5tɪgəri/, fr. catégorie syntaxique, azərb. sintaktik kateqoriya. - Danışıda müəyyən sözlərin işlənmə formalarının digərlərindən asılı olduğunu əks etdirən linqvistik kateqoriya. Məs.: ismin hal kateqoriyası (onun hal şəkilçisi qəbul etməsi fəlin idarə etmə xüsusiyyətindən asılıdır). Məs.: Azərb. d. /Mən o kişidən xahiş etdim//. Ancaq Azərb. d. isimdən əvvəl gələn sifət, say heç bir dəyişikliyə uğramır,

yəni onlar sintaktik kateqoriya kefiyyətinə malik deyildir. Burada sintaktik asılılıq yoxdur. İsimlərdə kəmiyyət, mənsubiyyət kateqoriyası, fəllərdə şəxs, təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyaları, bir sıra dillərdə cins kateqoriyası da sintaktik kateqoriya hesab olunur. Məs.: Azərb. d. /anamın kitabı/, /sən oxuyursan/, /Balaca uşaq çayı həvəslə içirdi//; alm. d. /schönes Wetter/ (yaxşı hava), /schöner Tag/ (yaxşı gün) və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

КАТЕГОРИЯ СОСТОЯНИЯ - alm. Zustandskategorie (f), ing. category of state /'k5tığəri əv steit/, fr. catégorie de position, azərb. hal, vəziyyət kateqoriyası. - Hal, durum, vəziyyət fəlləri əşyanın aldığı vəziyyəti, əlaməti, keyfiyyəti, kəmiyyəti və s. ifadə edən və, əsasən, şəxsiz cümlədə yalnız xəbər rolunda işlədilən vəziyyət və predikativ fəlləri. Məs.: Azərb. d. /arzulamaq, gülmək, oturmaq / və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

КАТЕГОРИЯ ФОРМАЛЬНАЯ - alm. formale Kategorie (f), ing. formale category /'fɔ:məl 'k5tığəri/, fr. catégorie formelle, azərb. formal kateqoriya. - Morfoloji ifadəyə malik olan qrammatik kateqoriya.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 190.

КАУЗАЛЬНЫЙ (ПРИЧИННЫЙ) - alm. kausal, ing. causal /'k6:z(ə)l/, causative /'k6:zətiv/, fr. causal, azərb. səbəb. - Səbəbiyyət bildirən, asılılıq və ya belə asılılığın ifadəsi ilə bağlı olan, sintaktik vasitələrlə ifadə olunmuş səbəb mənalı. Məs.: səbəb bildirən bağlayıcılar. Müq et: Azərb. d. /nə səbəbə/; /nə üçün/ və s. səbəb budaq cümləsi bu ifadələr arasında xüsusi yer tutur. Alm. d. həm tabeli /da/, /weil/, həm də tabesiz bağlayıcılı səbəb cümlələri mövcuddur. Məs: alm. d. /Er kommt nicht, weil er kran ist// və ya /denn er ist krank// (O gəlmir, çünki xəstədir).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 376.

КАУЗАТИВНЫЙ - alm. kausativ, ing. causative /'k6:zətiv/, fr. causatif, azərb. (səbəblilik). - İşin icrası üçün səbəb (bəhanə) mənasına malik olan. Məs.: Azərb.d. bunu icbar fəllər ifadə edir. Alm. d. isə sözünü /wirken/ (işləmək), ancaq /bewirken/ (təsir etmək), /trinken/ (içmək), /tränken/ (hopdurmaq), /sitzen/ (oturmaq), /setzen/ (oturtmaq). Erqativlik yolu ilə /Die Sonne schmilzt das Eis// (Günəş qarı əridir), ancaq /Das Eis schmilzt// (Buz əriyir) və ya /lassen/ fəli ilə. Müq. et: /Er lässt sie schreiben// /Oğlan qıza yazdırır//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 376.

КАФФА (КЭФА, КАФИЧО) – alm. Kafa (n) (auch Kefa, Kaffič(tsch)o), ing. kaffa /kɑ:fɑ/, fr. langue kaffa, azərb. kaffa dili. – Omot dillərindən biri. Həbəşistanın Kefa vilayətində yayılmışdır. 400 minə qədər əhali bu dildə danışır. Yazısız dildir və əsasən etniklərarası ünsiyyətdə istifadə olunur.

E.Cerulli. Studi etiopici. IV. La lingua caffina. Roma, 1951.

КАЧЕСТВА ИМЯ - alm. Adjektivabstraktum (n), ing. quality name /'kwɔlɪti neɪm/, adjective abstract /'5dʒɪktɪv '5bstrɪkt/, fr. nom qualité,

azərb. ad keyfiyyət. - Müəyyən əlamət bildirən sifətlərdən düzəlmiş mücərrəd ismlər. Məs.: Azərb. d. /xeyirxahlıq, pislilik, ağlıq/ və s.

R.Conard. Göstərilən əsər, s. 175.

КАЧЕСТВЕННОЕ ИЗМЕНЕНИЕ. Вах. Изменение ←.

КАЧЕСТВЕННОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. qualitativer Wechsel (m), ing. qualitative gradation /'kwɒlɪtətɪv ˌɡrɪˈdʃuːeɪʃən/, fr. alternance de timbre, alternance qualitative, azərb. keyfiyyət əvəzlənməsi. – Dilçilikdə müxtəlif keyfiyyətli səslərin bir-birilə əvəz etməsini adətən onların kəmiyyət əvəzlənməsinə qarşı qoyulur.

Məs.: Azərb. d. /uzun → uzan/

alm. d. /verlieren → verlor/ (itirmək - itirdi)

rus d. /нести → н'ос/, /воды/-/vɔda/

ing. d. /take → took/ (götürmək-götürdü) və s.

F. Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 124-126.

КАЧЕСТВЕННЫЙ - alm. qualitativ, ing. qualitative /'kwɒlɪtətɪv/, fr.

qualitatif, azərb. keyfiyyət. - Fonemlərin keyfiyyətə dəyişməsi. Məs.: rus

d. /принести/ → /прин'ос/; alm. d. /sprechen/ → /sprach/ (danışmaq-danışdı),

/denken/ → /dachte/ (düşünmək-düşündü) və s.

F. Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 124-126.

КАЧЕСТВО - alm. Qualität (f), ing. quality /'kwɒlɪti/, fr. qualité, azərb. keyfiyyət. - 1) Keyfiyyətlə bağlı olan, keyfiyyət mənası bildirən. Keyfiyyət zərfliləri, sifətlər və s. Məs.: Azərb. d. /bərk taxta/, /yumşaq parça/, /sakit/, /diribaş/ və s.; 2) Saitlər üçün səciyyəvi tembr. Məs.: /a/, /o/, /u/ saitləri öz keyfiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Birinci açıq, ikinci qismən açıq, üçüncü isə qapalıdır; 3) Danışq aktında vurğulu və vurğusuz hecalar fərqlənir. Vurğulu heca gərgin, vurğusuz qeyri-gərgin olur. Məs.: rus d. /vɔda/ sözündə birinci heca vurğusuzdur, ona görə də o, ciddi reduksiya uğrayır. Akustik cəhətdən birinci hecadakı sait orta sıra və orta yüksəlişlidir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 199.

КАШМИРИ – alm. Kaschmiri (n), ing. Kashmir language /kəʃ'mɪə 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. la langue kachémir, azərb. kaşmiri dili. – Dard dillərinə aid olan dillərdən biridir. Şimali Hindistanın Kəşmir vadisində yayılmışdır. 3,5 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Hindistanın Cammi və Kəşmir ştatlarının rəsmi dilidir. Kaşmiri, kaştavari, poquli, siraci, rambani və s. dialektlərinə bölünür. Hazırda müəyyən işarələr əlavə olunmaqla ərəb qrafikasıdan istifadə olunur.

Б.А.Захарьин, Д.И.Эдельман. Язык кашмири. М., 1971.

КВА ЯЗЫКИ - alm. Kwa-Sprachen (Pl.), ing. Kwa languages /'kwa 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kwa, azərb. kva dilləri. – Fil Dişi Sahili (Kot

İvuar), Qana, Toqo, Benin, Liberiya ölkələrində yayılmış, niger-konqolez dilləri ailəsinə daxil olan dillər qrupu. 67 milyondan yuxarı daşıyıcısı məlumdur. Kva dillərin akan, qan, yoruba, eve, nupe, adanqme, idoma, iqbo və s. dillər aiddirlər. Tonal dillərdir. Bu dillərdə 2-4 cür ton fərqləndirilir. Yüksək, orta və aşağı tonlardan savayı enən və yüksələn tonlar qeyd olunur. Ton sistemi «piləlidir», yəni hər bir heca özündən sonrakı və ya əvvəlki hecadan 1 ton vahidi ölçüsündə yüksək və ya aşağıdır. Kva dillərinin böyük əksəriyyətində 7 sait fonem vardır.

B.K. Яковлев. Язык йоруба. М., 1963; Б.С.Фрихман. Язык игбо. М., 1975.

КВАНТИТАТИВНЫЙ - alm. quantitativ, ing. quantitative /'kwɒntitətɪv/, fr. quantitatif, azərb. kəmiyyət. – 1) Səsin uzunluq xassəsi, səsin uzunluq dərəcələri arasındakı fərq; 2) Səsin uzunluğu və gücü ilə, habelə səsin həmin xüsusiyyətləri dəyişməsi ilə əlaqədar olan kəmiyyət dəyişmələri. Azərbaycan dilində açıq və vurğulu hecada sait qapalı və vurğusuz hecadakıdan uzundur. Müq. et: Azərb. d. /atam/ və /atamdan/ sözlərində birinci /a/ o birilərdən uzundur. Səslər kəmiyyətə müxtəlif olur. Səsin fiziki uzunluğu heç də bu uzunluğun relevant olması demək deyildir. Danışq aktında kəmiyyət göstəriciləri onun ümumi sürətindən, ritmik-melodik strukturundan asılıdır. Alm. d. saitlər uzun və qısalığına görə qarşılaşma yaradırlar. Müq. et: alm. d. /muss/ («müssen» felindən «malı-məli»), ancaq /mu:s/ qədim yunanlarda incəsənət əsəridir.

R.Conard. Göstərilən əsər, s. 214.

КВАНТИТАТИВНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Quantitätsbetonung (f), ing. quantitative stress /'kwɒntitətɪv stres/, fr. accent de quantité, accent temporel, azərb. kəmiyyət vurğusu. - Vurğulu hecanın vurğusuz hecadan uzunluğu ilə fərqlənən vurğu növü. Müasir rus d. vurğulu heca vurğusuz hecadan 1,5 dəfə uzun olur. Kəmiyyət əlaməti Azərbaycan dilində ümumi sual cümlələrində özünü daha aydın biruzə verir. Məs.: Azərb. d. ÇSən kitab oxuyursa:n?

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

КЕКЧУ - Вах: Мая языки →.

КЕЛЬТИБЕРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Keltiberisch (n), ing. Celtiber language /'keltɪːber ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. keltiberien, azərb. keltiber dili. – Kelt dillərinə aid olan ölü dillərdən biri. Pireney yarımadasında yaşamış kelt tayfalarına məxsus olan dil. Keltiber dilinin materialları kelt və hind-Avropa dillərinin müqayisəli-tarixi tədqiqində ən vacib mənbələrdən hesab olunur. M.Lejeune. Celtiberica. Salamanca, 1995.

КЕЛЬТОЛОГИЯ - alm. Keltologie (f), ing. Keltologie /'keltɒlədʒi/, fr. études celtiques, azərb. keltologiya, keltşünaslıq. – Kelt xalqlarının tarixini,

etnoqrafiya və arxeologiyasını, ədəbiyyatını və dillərini öyrənən humanitar elmlərin məcmusu. Keltologiya bir elm sahəsi kimi XIX əsrin ikinci yarısında təşəkkül tapmışdır.

В.П.Калыгин, А.А.Королева. Кельтские языки. «Сравнительно-историческое изучение языков разных семей». М., 1982.

КЕЛЬТСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. keltische Sprachen (Pl.), ing. Celt languages /'kelt,'selt '15ŋɔwɪdʒɪz/, also Kelt /kelt/, fr. le celtique, langues des Celtes, azərb. kelt dilləri. – Hind-Avropa dilləri ailəsinə daxil olan dillər qrupu. Kelt dilləri Avropanın böyük bir ərazisində (Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, İrlandiya və İspaniyada), Karpatda, Balkanlarda və Kiçik Asiyada yayılmışdır. Sonralar bu dillərin yayılma arealı xeyli məhdudlaşmışdır. Kelt dillərinə aid olan dillərdən bəziləri ölü dillərə çevrilmişlər: men, korn, keltiber, leponi, qalli, irland, gel, vali və breton dilləri canlı kelt dillərinə aiddirlər. İrlandiya dili ilə birlikdə qel dili (5000 daşıyıcı) VIII əsrdən bəri sxot-qel dili (90000 daşıyıcısı var), uels dili ilə birlikdə breton dili (400.000) və breton dili (1,2 milyon) də bu ərazilərdə işlənir.

Г.Льюис, Х.Педерсон. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков. М., 1954.

КЕНЕМА - alm. Kenem (n), ing. kineme /'kɪnɪmə/, fr. kenéme, azərb. kenem. - İfadə planında tələffüz ünsürü, artikulyator element, yaxud məzmunun ən kiçik ünsürü. İlk dəfə bunu dilçiliyə İ.A.Boduen de Kurtene gətirmişdir. Qlossematiklər isə onu fonoloji əlamətin yerinə işlətmişlər. Pleremlərlə birlikdə qlossemi təşkil edirlər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 215; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 168.

КЕНЕМАТИКА - alm. Kenematik (f), ing. kinematics /,kəni'mætiks/, fr. kénématique, azərb. kenematika. - Artikulyasiya ünsürlərinin qarşılıqlı əlaqələrini öyrənən elm sahəsi. İlk dəfə olaraq İ.A.Boduen de Kurtene ikili üzvlənmədən söhbət açarkən tələffüz üzvlərinin hərəkətini və onları öyrənən elmi kenematika adlandırmışdır.

И.А.Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963, т. I, s. 279.

КЕНТУМ ЯЗЫКИ - alm. Kentumsprachen (Pl.), ing. kendum languages /kendum '15ŋɔwɪdʒɪz/, fr. langues centums, azərb. kendum dili. - Tarixi-müqayisəli dilçilik fonetik konstruksiyalar əsasında hind-Avropa dillərini qərb və şərq qruplarına bölür, bu zaman /hundert/ (yüz) sözünün bu qruplarda necə adlandırılması əsas götürülür. İlk nəzəriyyəyə (bu gün mübahisəli) görə hind-Avropa ulu dilində 3 növ dılarxası (guttural) samit olub: velar /k/, /g/; yumşaq /k'/, /g'/ və dodaq-dilarxası (labiovelar) /g˘/, /k˘/. Bunlar müxtəlif dillərdə müxtəlif cür inkişaf edib: kendum dillərində (german, kelt,

italiy) palatallar velarlarla qarışib, satem dillərində isə (hind, iran) velarlarla labiovelarlar birləşib, palatallar isə novlulara çevrilib, bunun da nəticəsində əvvəllər kentum dillərindəki /k/ samiti satem dillərində /s/-ya çevrilib. Bu ideyaya qarşı güclü fərziyyələr irəli sürülürdü. İlk öncə şərqdə kentum dilləri hesab edilən toxar dilinin (1904), sonra isə xet dilinin (1906) kəşfi göstərdi ki, bu bölgü nə coğrafi, nə də fonoloji cəhətdən düz deyil. Ancaq necə olursa olsun kentum /satem anlayışları hind-Avropa dilçiliyində qəbul edilmişdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 61.

КЕРЕКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kerekisch (n), ing. Kerek language /ke'ri:k '15ŋgwɪdʒ/, fr. langue kéréke, azərb. kerek dili. – Çukot-Kamçatka dillərinə aid olan dillərdən biridir. Çukotka vidayətinin Bering bölgəsində yayılmışdır. 200 qədər daşıyıcısı mövcuddur. Çox az tədqiq olunmuşdur. Əvvəllər koryak dilinin dialekti hesab olunurdu. Yazısız dildir.

В.Г.Богораз. Чукчи. ч.І, Л., 1934; П.Я.Скорик. Керекский язык. «Языки народов СССР», т. 5, Л., 1968.

КЕТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Ketisch (n), ing. Ket language /ket '15ŋgwɪdʒ/, fr. langue kète, azərb. ket dili. – Yenisey dillərindən biridir. Yenisey çayının sahilı boyu yayılmışdır. 1000-ə qədər insanın danışdığı bu dil ərazi baxımından cənubi-ket, şimali-ket və orta-ket kimi dialektlərinə bölünür. Fonoloji sistemində sait yarım sisteminin zənginliyi (10-11 sait fonem) əsas fonetik cəhətlərindən biridir.

Е.А.Крейнович. Кетский язык. «Языки народов СССР», т.5, Л., 1968.

КЕЧУА – alm. Kechwa (n) (Quechua, auch Runa-Simi), ing. quechua language /ketʃu:7 '15ŋgwɪdʒ/, fr. le ketchua, azərb. keçua dili. – Cənubi Amerikada hindi dillərindən biri. Boliviyanın (ispan və aymara) və Perunun (ispan) dilləri ilə bərabər rəsmi dövlət dili. And yaylasında yerləşən ölkələrdə də yayılmışdır. Boliviya 2,1 milyon, Peruda isə 6,75 milyon, Ekvadorda 3,65 milyon daşıyıcısı mövcuddur. Keçua dilinin daşıyıcılarının kiçik qrupları Argentinada, Kolumbiyada və Çilidə də yaşayırlar. Ərazi baxımından üç dialektə bölünür: cənub (Perunun cənubu, Boliviya və Argentinanın şimal-qərbi), mərkəzi (Peru), şimal (Perunun şimalı, Ekvador və Kolumbiyanın cənubu). Saitlər sistemi üç fonemdən /a/, /i/, /u/ ibarətdir. Bəzi dialektlərdə saitlərin fonemlərin sayı 6-ya qədər artır.

Е.В.Миддендорф. Das Runa Simi oder die Keshua-Sprache. Leipzig, 1890.

КЕЧУМАРА ЯЗЫКИ – alm. Ketschumara-Sprachen (Pl.), ing. quechumara languages /ketʃu:m7:rə '15ŋgwɪdʒɪz/, fr. langues ketchumaras, azərb. keçumar dilləri. – Cənubi Amerikada hindi dilləri ailəsi. Keçua və aymara dillərini özündə birləşdirir. 16 milyon insan bu dillərdə danışır (3,3 milyon aymara dili). Məhdud saitlər sisteminə malikdirlər (aymar dilində 3-

5, keçua dilində 3-6), samitlər sistemi isə 15-27 fonem civarında artıb-azalır. Söz kökləri müxtəlif heca strukturları müşahidə olunur: CV, CVC, CVCV (C) və əsasən ikihecalı modellər üstünlük təşkil edir. Keçumar dilləri nominativ dillərdir. İsmi və feli sözdəyişmə inkişaf etmişdir. Fellər təsirli və təsirsizə bölünürlər. Cümlə daxilində söz sırası MTF ardıcılığındadır.

Y.Lastra. Cochabamba Quechua syntax, The Hague – Paris, 1968.

КИДАНЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kidanisch (n), ing. Kidan language /'kɪdæn 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. langue cidane, azərb. kidan dili. – Monqol dilləri ailəsinə daxil olan, IV-XII əsrlərdə Çinin şimalında və Monqolustanda yaşamış kidanlara məxsus ölü dil. Kidan dilində köhnə çin ieroqlif yazısı nümunəsi əsasında tərtib olunmuş böyük və kiçik adlandırılan iki yazı sistemindən istifadə olunmuşdur (bax: şəkil).

Л.Н.Рудов. Проблемы киданьской письменности. «Советская этнография», 1963, №1.

KIDAN YAZISININ İŞARƏLƏRİ

父	山	主	支
böyük	qızıl	hökmdar	əjdaha
天	天	王	用
səma	səma (viyəlik halında)	imperator	at
天	毛	王	熱
gün	tək	imperator (viyəlik halında)	yazılmış, əmələ gəlmiş
女	大	又	更
ay	altı	iri	mərhəmətli
中	丁	女	求
il	iyirmi	kida (lyao) (viyəlik halında)	hörmətli

КИКУЙЮ – alm. Kikuju (n), ing. kikuyu /kɪ:kj-/ , fr. kikouyou, azərb. kikuyu. – Bantu dillərindən biri. Keniyanın mərkəzi hissələrində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 4,4 milyona çatır. Nieri, ndia, embu, meru dialektlərinə bölünür. Yazısı latın qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

L.Armstrong. Phonetik and tonal structure of Kikuyu. London, 1940.

КИНАКЕМА - alm. Kinakem (n), ing. kinakeme /ˈkɪ:nəˈkɛmə/, fr. cinakéma, azərb. kinakem. - Psixoloji fonologiyada artiklyator və akustik təsvirlərin vəhdəti. Bu səs təsəvvürlərinin ən kiçik əlaməti kinem adlanır. Səsin əmələ gəlməsində bir danışq üzvünün tələffüz fəaliyyəti, məxrəc baxımından fərqləndirici əlamət. Məs: /t/ səsi bir kinemdən (dilönü) ibarətdir. Halbuki /b/ səsi iki kinemdən (dodaq və xirtəkdə səs tellərinin titrəməsi), /m/ səsi isə üç kinemdən (dodaq, xirtəkdə səs tellərinin titrəməsi və burun) ibarətdir.

Ф.Вейсалов (Вейсалли). О дифференциальных и интегральных признаках фонем. «Ученые записки» АПИРЯ и Л. им. М.Ф.Ахундова, 1975, №2.

КИНЕМИКА - alm. Kinematik (f), ing. kinematics /'kʌni:miks/, fr. cinématique, azərb. kinemika. - Kinemi öyrənən kinesika bəhsi.

Bax: Кинесика →.

КИНЕСИКА (ПАСИМОЛОГИЯ) - alm. Kinesik (f), Pasimologie (f), ing. kinesics /'kʌni:ks/, pasimology /pʰʌsɪmələʃi/, fr. kinécique (passimologie), azərb. kinesika. - İnsanlar arasında ünsiyyətə xidmət edən əl-qol, bədən hərəkətlərinin məcmusunu (danışiq üzvlərinin hərəkəti istisna olmaqla) öyrənən elm sahəsi. Sössüz ünsiyyət vasitələrinin (üzün ifadəsi, jest, mimika, bədən hərəkətləri, görmə bucağı və s.) struktur və funksiyasını öyrənən sahə. Alının qırışması, üzün ifadəsi, əlin hərəkəti və s. fikrin aydın çatdırılmasına ciddi təsir göstərə bilir. Bu elm sahəsini bəzən paralingvistik adlandırırlar.

D.Crystal. Dictionary of Linguistics and Phonetics. Blackwell Pub, 2003.

КИРГИЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kirgisisch (n), ing. Kirghiz language /'kɪr'gɪz 'lɪŋɡwɪʃ/, fr. le kirghiz, langue kirghize, azərb. qırğız dili. – Türk dilləri ailəsinə aid olan dil. Əsasən Qırğızıstanda, Özbəkistanın Nəmanqan və Fərqanə vilayətlərində, Tacikistanın qonşu dağlıq ərazilərində, Qazaxıstanın bəzi bölgələrində, həmçinin Çin, Monqolustan, Əfqanıstan və Pakistanda yayılmışdır. Təqribən 3 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Ərazi baxımından iki dialektə bölünür: şimal və cənub dialektləri. Digər türk dillərində olduğu kimi, qırğız dilində də sinharmonizm hadisəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Б.М.Юнусалиев. Киргизский язык. «Языки народов СССР», т. II, М., 1966.

КИРИЛЛИЦА - alm. kyrillische Schrift (f), ing. Cyrillic alphabet, writing /sɪ'ɾɪlɪk 'ʃɪfəbɪt/raɪtɪŋ/, fr. alphabet, cyrillique, azərb. kiril qrafikası. - Müasir rus əlifbasının əsasını təşkil edən qədim slavyan əlifbalarından biri (digəri «qlaqolitsa» adlanır) olub hərflərinin nisbətən sadəliyi və dəqiqliyi ilə fərqlənir.

KİRİL ƏLİFBASI

Yazılışı	Hərflərin adı	Səslən- məsi	Rəqəmlə ifadəsi	Yazılışı	Adı	Səslən- məsi	Rəqəmlə ifadəsi
А	азъ	[а]	1	Х	хъръ	[х]	600
Б	буькы	[б]		ω	отъ (омега) *	[ə]	800
В	въди	[в]	2	У	цх	[ц]	900
Г	гаагоди	[г]	3	У	чъръ или чръвъ **	[ч]	90
Д	добро	[д]	4	Ш	ша	[ш]	
Е	истъ или истъ **	[е]	5	Щ	шта **	[шʲ], [щʲ]	
Ж	жкьѣте	[ж]		шт	шта **	[штʲ], [шʲчʲ]	
З	зъ - зъло *	[зʲ]	5 = 6	Ъ	иръ	[ъ]	
З	земля	[з]	7	Ъ	иръ **	[ъ]	
И	иккьъ **	[и]	8	Ь	иръ	[ь]	
І	иккь *	[и]	10	Ѣ	икъ *	[ѣ], [ѣ]	
К	кккь	[к]	20	Ю		[y], [jy]	
Л	люди	[л]	30	Ѥ	я йотированная *	[ѣ], [jѣ]	
М	мыслите	[м]	40	Ѧ	е йотированная *	[ѣ], [jѣ]	
Н	нннъ **	[н]	50	Ѩ	юс малый *	первоначально [ѣ]	900
О	онъ	[о]	70	Ѭ	юс малый йотированный *	первоначально [ѣ], [jѣ]	
П	поком	[п]	80	Ѯ	юс большой *	первоначально [ѣ]	
Р	ррр	[р]	100	Ѱ	юс большой йотированный *	первоначально [ѣ], [jѣ]	
С	сасво	[с]	200	Ѣ	кккь *	[кк]	60
Т	търъдо или търъдо	[т]	300	Ѧ	пккь *	[кк]	700
У	укъ **	[у]	400	Ѩ	вита *	[ѣ]	9
Ф	фъртъ или фръртъ	[ф]	500	Ѭ	кккьца *	[кк], [кк]	400

F.Yadigar (Veysəlli). Dilimiz, qeyrətimiz, qayğılarımız. Bakı, 1993.

КИТАИСТИКА – alm. Sinologie (f), ing. sinology /sɪnˈɒlədʒi/, fr. cinologie, études chinoises, azərb. çinşünaslıq. – Çinin mədəniyyətini, tarixini, fəlsəfəsini, ədəbiyyatını və dilini öyrənən elmlər toplusu.

П.Е.Скачков. Библиография Китая. М., 1960.

КИТАЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Chinesisch (n), ing. Chinese language /ˈtʃaɪniːz/ "tʃaɪˈniːz ˈlɪŋɡwɪdʒ/, mandarine /ˈmɒndəriːn/, fr. le chinois, langue chinoise, azərb. çin dili. - Ən böyük çin-tibet dili. 6 dili birləşdirir: mandarin (Dutonqua şəklində Çin Xalq Respublikasının dövlət dili), quoyu Tayvanın dövlət dili 613 mil. adam danışır, vu (84 mil. adam danışır), yue

(Çinin cənubunda, kantonez dililə birlikdə 54 milyon adam danışır), Min dili (Tayvan və Çində 77 mil), Kann-hakka dili (Cənubi Çində 67 mil.) hsianq dili (Hunanda 49 mil). İdeoqrafik yazı sistemi 4000 il bundan əvvəl yaranıb, ən qədim yazı formasıdır. Bu dilləri tonal dillər adlandırırlar (mandarində 4 ton var: yüksək, ¹ qalxan↑, enib-qalxan ↓↑, enən↓, kantonezik dildə isə 9 ton fərqləndirilir) və müxtəlif ton birləşmələri (sandhi) kimi çıxış edir. Bu dillərdə sadə heca strukturu var, şəkilçi yoxdur, amma sözdüzəltmə və birləşmə kifayət qədərdir. Məs.: fū-mū (ata-ana=valideynlər). Kəmiyyətə görə fərqlənmə və artıqlıq yoxdur. Çin yazı nümunələri iki hissədən ibarətdir: birinci hissə radikal adlanır, mənanı bildirir, ikinci hissə isə qalıq adlanaraq fonetik realizasiya üçün işlənir. 214 radikal 40.000-ə qədər işarənin düzülüşünə xidmət edir. 10.000 işarə hərtərəfli ünsiyyət məqsədlərini təmin edir.

А.И.Иванов, Е.Д.Поливанов. Грамматика современного китайского языка. М., 1930; А.А.Драгунов. Исследования по грамматике современного китайского языка. М.,-Л., 1952

КИТАЙСКОЕ ПИСЬМО - alm. chinesische Schrift (f), ing. Chinese letter /tʃaɪˈnɪz ˈletə/, fr. écriture chinoise, azərb. çin əlifbası. – Söz və morfemlərin təsvirində xüsusi işarələrdən – heroqliflərdən istifadə olunan yazı növü.

QƏDİM ÇİN İDEOQRAFİK YAZISI

HAZIRKI ÇİN İEROQLİFLƏRİ

人	夕	干	木	糸	羽	身	食
口	大	心	毛	白	老	車	馬
刀	女	戶	水	目	肉	足	高
力	子	手	火	石	艸	金	麻
勹	山	支	爪	禾	乇	長	黑
口	山	支	牛	穴	衣	門	飛
口	工	方	犬	竹	言	頁	
土	巾	日	生	米	貝	風	

КИТАЙСКО-ТИБЕТСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. chinesisch-tibetische Sprachen (Pl.), ing. Chinese-Tibetan languages /tʃaɪˈnɪz-tibetʃn ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues sino-tibétiques, azərb. çin-tibet dilləri. – Dünyanın ən böyük dil ailələrindən biri. 100-dən yuxarı dili özündə birləşdirir. Çin-Tibet dillərində 1100 milyondan yuxarı insan danışır. Çin-Tibet dilləri hecalı, təcrid edilən, kök dillərdir. Adından göründüyü kimi, bu dillər şəkil-

çisi olmayan, qrammatik vahidi yalnız leksik vahidlərdən, yəni köklərdən ibarət olan dillərdir. Bu dillərdə qrammatik əlaqələr daha çox fonetik və sintaktik vasitələrlə həyata keçirilir. Çin-Tibet dillərində özünü göstərən əsas qrammatik vasitələr söz sırası və intonasiyadan ibarətdir. Bu dillərdə əsas fonetik vahid hecadır və heca sərhədi adətən morfem və söz ilə üst-üstə düşür.

R.Shafer. Bibliography of Sino-Tibetan, pt1-5, Wiesbaden, 1957-63.

КЛАССИФИКАЦИЯ – alm. Klassifikation (f), ing. classification

/ˌklʰʰsɪfɪˈkeɪʃ(ə)n/, fr. classification, classement, azərb. təsnifat, bölgü - Müəyyən bir elm sahəsində bir-birilə bağlı anlayışlar arasındakı əlaqələri öyrənməyi və onları müxtəlif siniflərə, qruplara, növlərə ayırmağı nəzərdə tutan tədqiqat üsuludur. Təsnifat dilin daxili xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində istifadə olunan əsas üsullardandır. Dilçilikdə təsnifat həmişə müəyyən bir prinsipə əsaslanır və həmin prinsip əsasında aparılır. Bu üsul dilçilik elminin bütün sahələrində, məs.: morfologiyada (nitq hissələri), sintaksisdə (cümlələrin bölgüsü) sahəsində özünü göstərir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 383.

КЛАССИФИКАЦИЯ АКУСТИЧЕСКАЯ - alm. akustische Klassifikation (f), ing. acoustic classification of vowels /əˈkuːstɪk

klʰʰsɪfɪˈkeɪʃ(ə)n əv vaʊəlz/, fr. classification acoustique, azərb. akustik təsnifat. - Akustik əlamətə görə fonemlərin dixotomik bölgüsünü R.Yakobsonun (1896-1982) rəhbərlik etdiyi tədqiqatçılar qrupu ilk dəfə olaraq 1951-ci ildə vermişdir.

R.Yakobson fonemin düzxətt boyunca bölünməzliyinə, struktur baxımdan isə simultan əlamətlərin məcmusu kimi götürülməsinə daha çox meyllənir. Bu onun serb-xorvat və fransız dillərinin fonem sistemlərinə həsr etdiyi məqalələrində özünü daha aydın biruzə verir. Əslində N.S.Trubeskoy fonemin tutumuna verdiyi tərifdə bu mövqedə dururdu. «Beləliklə, deyə bilərik ki, fonem hər hansı bir səsin fonoloji cəhətdən relevant əlamətlərinin məcmusudur». N.S.Trubeskoy buna bənzər tərifə R.Yakobsonun əsərində rast gəldiyini etiraf edir.

Ötən əsrin 40-ci illərinin əvvəllərində R.Yakobson amerikan alimləri Z.Hərris, Ç.H.F.Hoket (1907), E.M.Ulenbek (1866-1951) və s. məşhur dilçilərlə müəhazirə və seminar apararkən yaxından tanış olur. R.Yakobson öz xatirələrində N.F.Yakovlevin, N.S.Trubeskoyun və V.Mateziusun ona təsirlərini xüsusi qeyd etmişdir. R.Yakobson ötən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində öz həmkarları ilə birlikdə bir neçə əsər çap etdirir və bu əsərlərdə dilin fonem sisteminin binar (ikili) şərhini nəzəri cəhətdən əsaslandırır və praktik cəhətdən problemin həllini verir. Bu əsərlərin ilk ikisi rus dilinə tərcümə olunaraq («Новое в лингвистике», 3-cü buraxılış, M.) 1960-cı ildə çap olunub. «Preliminaries»-də fonemə belə tərif verilir: «Bir simultan dəstdə birləşən distinktiv əlamətlər fonem əmələ gətirir».

«İkili loqorifm sistemine əsaslanan bu təsnif əlamətin olmasını (+) və olmamasını (-) əsas götürür. Fonemi fərqləndirici əlamətlərin (FƏ) məcmusu kimi götürün binaristlər qarşılaşdırma yolu ilə bütün bu əlamətləri universal əlamətlər kimi qələmə verirlər. Özü də bütün bu təhlil metodu privativ qarşılaşmaya əsaslanır. Elə klassik fonetikada da sait və samitlərin təsnifi əslində ikili prinsipə söykənirdi. R.Yakobsonun və onun həmkarlarının üstünlüyü onda idi ki, onlar FƏ-i akustik və artikulyator əlamətlər əsasında müəyyən edirdilər. Klassik fonetika kar/cingiltili, qalın/yumşaq və s. əlamətləri göstərəndə elə məhz ikili təsnif prinsipindən çıxış edirdi.

Danışq cihazının xüsusiyyətindən çıxış edən binaristlər əlamətləri əsas və əlavə olmaqla iki yerə bölürdülər:

1. Səsin mənbəy ilə bağlı əlamətlər; 2. Rezonansla bağlı əlamətlər.

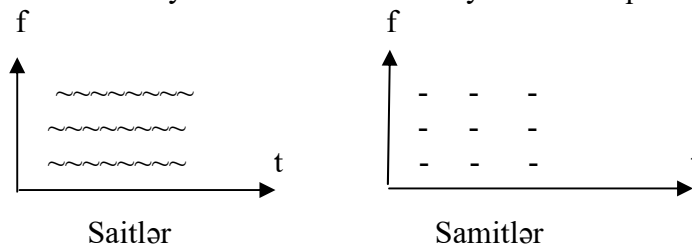
Akustik yanaşmada bu o deməkdir ki, hər hansı mənbə, insanda xirdəkdəki səs tellərini ehtizaza gətirir, ağız və ya burun boşluğunda yaranan rezonans nəticəsində səs yaranır. Deməli, danışq üzləri səsin əmələ gəlmə mənbəyi, rezonatorlar isə onun formalaşması vasitələridir. Buradan da binaristlər mənbə və rezonatorla bağlı əlamətləri fərqləndirirlər. Mənbə ilə bağlı səslər birinci (ton və konsonant) və ikinci (yalnız konsonant) əlamətlərə bölünür. Bu nəzəriyyədə çatışmayan əsas cəhət eyni əlamətin həm saiti, həm də samiti səciyyələndirə bilməsidir. Binaristlər bunu sonorlar məsələsini həll etmək üçün irəli sürmüşdülər.

I.Birinciyə aid olan əlamətlər:

1. Saitlər/qeyri saitlər

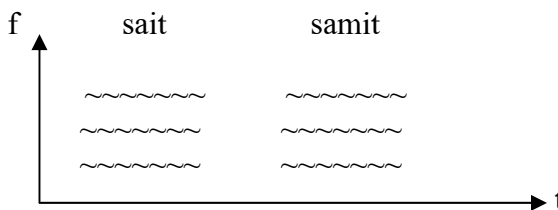
2. Samitlər/qeyri samitlər

Görünən danışq spektrində (visible speech) saitlər aydın spektr görüntüsü ilə fərqlənirlər. Samitlərdə isə aydın formant strukturu yoxdur. Müq. et:

Artikulyator baxımdan bu o deməkdir ki, səs telləri titrəyir, xirdəküstü boşluqda isə maneə yoxdur.

İkinci əlamətin başqa akustik izahı var. Əgər ümumi enerji spektrin aşağısında azdırsa, deməli, səs samit, yuxarıda çoxdursa, deməli, həmin səs saittir. Məs.:

Əlbəttə ki, söhbət burada nisbi səciyyədən gedir. Yuxarıda deyildi ki kimi, müəlliflər bununla sonorlar problemini həll etmək istəyiblər. Küylü samitlər qeyri/saitlərə, sonorlar isə qeyri - samitlərə aiddirlər.

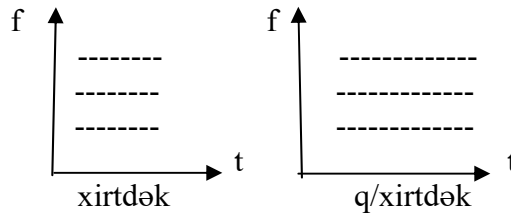
İkinci dərəcəli əlamətlər də bölünürlər:

1) əsas mənbə ilə bağlı və 2) əlavə mənbə ilə bağlı əlamətlər.

Əsas mənbə ilə bağlı əlamətlər:

3. Fasiləli/ fasiləsiz.

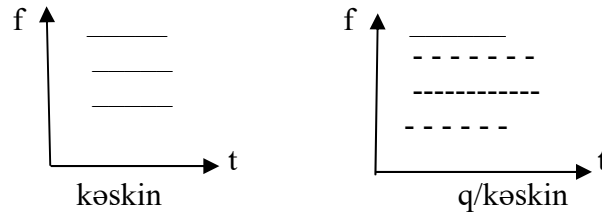
Akustik cəhətdən bu özünü onda göstərir ki, fasiləsizlərdə səssizlik olur, sonra o birdən enerjinin tez yayılmasına səbəb olur. Yəni kipləşən-partlayışlılarda kipləşmə anında səslənmə yoxdur, novlularda isə bu arası kəsilmədən səslənir. Artikulyator baxımdan bu xirtdəküstü borunun qoşulması və qoşulmaması deməkdir. Buraya /l/ və /r/ -da daxildir. Birincisi fasiləli süzülən, ikincisi isə fasiləsiz süzüləndir.

4. Xirtdək/qeyri –xirtdək

Akustik cəhətdən qısa müddətdə güclü enerjinin çıxması, qeyri-xirtdəklərdə az enerjinin çıxması ilə səciyyələnir. Artikulyator baxımdan xirtdək səsləri xirtdəkdə kipləşmənin partlayışa keçməsilə səciyyələnilrlər. Buraya gürcü və şimali Qafqaz dillərindəki xirtəkdə partlayışlı səslər aid edilə bilər. Məs.: /t^c/, /p^c/, /k^c/ və s.

5. Kəskin/qeyri-kəskin

Spektrdə küyün az və çoxluğu bu səslərin akustik şəklini bildirir. Təbiidir ki, burada nisbilik həlledicidir. Kəskinlərdə küyün enerjisi çoxdur, qeyri-kəskinlərdə isə azdır. Artikulyator baxımdan bu əlavə məxrəcə bağlıdır. əlavə məxrəc də danışq traktında ən dar yerdə yaranır. Buraya afrikatlar və novlular uyğun gəlir. Novlular isə yastı novlu (məs.: /s/) və dairəvi (məs.: /ʃ/)

novlu olmaqla iki yerə bölünürlər.

Deməli, 3, 4 və 5-ci əlamətlər əsas mənbə ilə bağlıdır. Ton əlamətinə yalnız biri aiddir.

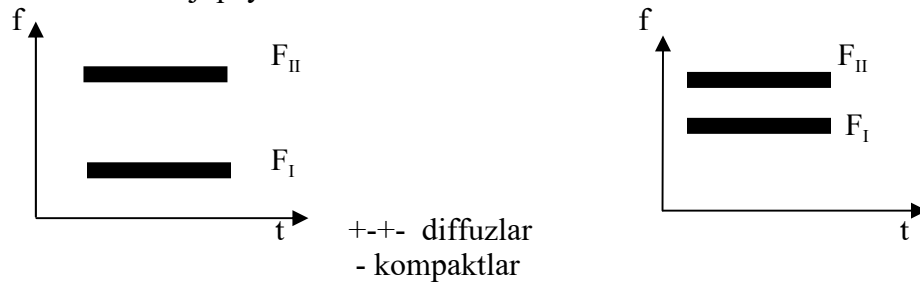
6. Cingilitli/kar

Akustik baxımdan spektrdə aşağı tezliklərdə periodik əyrilərin olması ilə səciyyələnir. Artikulyator baxımdan isə səs tellərinin titrəməsi və ya titrəməməsi ilə səciyyələnir.

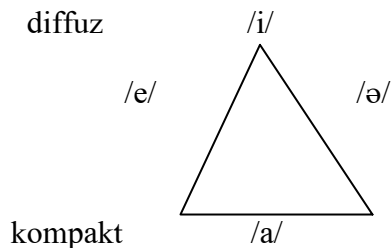
Yuxarıda sadalanan əlamətlərin hamısı səsə yaranması mənbəi ilə bağlıdır. Yerdə qalan əlamətlər rezonansın filtr sistemindən asılıdır. Əsas rezonatorla, yəni ağızla şərtlənən əlamətlər 5-dir. Biri də əlavə rezonatorla, yəni burunla bağlıdır:

7. Kompakt/diffuz

Akustik baxımdan kompakt səslərdə enerji bir yerdə cəmlənir, ancaq diffuzlarda enerji paylanır. Məs.:

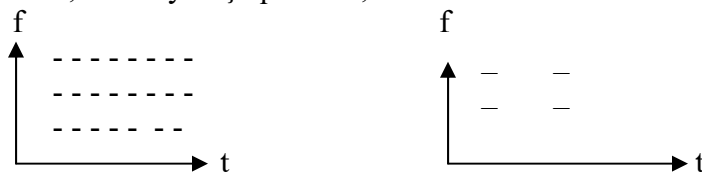

Kompaktlarda ümumi enerji güclənir, diffuzlarda zəifləyir. Artikulyator baxımdan kompaktlarda rezonator ən enli, diffuzlarda isə çox dar olur. Əlbəttə, bu əlamət də nisbi xarakter daşıyır. Əyani olaraq bunu belə göstərə bilərik:

8. Aşağı/yüksək

Akustik cəhətdən enerji aşağılarda aşağı tezliklərdə, yüksəklərdə isə yuxarı tezliklərdə cəmləşir. Artikulyator baxımdan bura mərkəzi və periferik fonemləri aid etmək olar. Aşağılara dodaq və dilaşması səslərini, yüksəklərə isə mərkəzi, bir də yumşaq səsləri, /i/ və /e/ saitlərini aid edə bilərik.

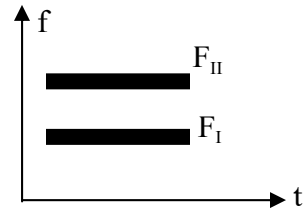
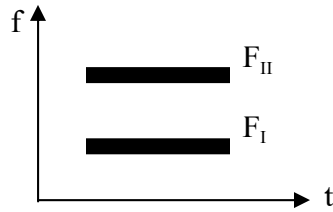

9. Bəmol/sadə

Akustik baxımdan bemol səslər formant göstəricilərin aşağı düşməsilə səciyyələnir. Artikulyator baxımdan bemol səslərdə nov dar, sadələrdə isə enli olur. Dodaq səsləri bemol, qeyri-dodaq və dilönülər sadədirlər.

10. Diez/sadə

9-cudan fərqli olaraq burada formant göstəriciləri yuxarı qalxır. Artikulyator baxımdan diez səslərdə dil ortası sərt damağa doğru qalxır.

11. Gərgin/qeyri-gərgin

Akustik baxımdan bunlar rezonans sahələrinin kəskin məhdudluğu və ümumi enerjinin yüksəlməsilə səciyyələnir. Zamanca uzanma burada aydın hiss olunur. Artikulyator baxımdan xirtdəküstü boruda sükunət vəziyyətindən daha güclü yayınma nəzərə çarpır. Sükunət vəziyyəti /ə/ saitinin vəziyyətidir. Samitlərdə gərgin və zəif, saitlərdə isə uzun və qısa qarşılaşmalar buna misal ola bilər. Əlavə rezonatora görə fərqləndirici əlamət budur:

12. Burun/qeyri-burun

Akustik cəhətdən daha aşağı tezliklərdə burun formantlarının müşahidə edilməsidir. Artikulyator baxımdan damaq pərdəsinin aşağı düşməsilə burun boşluğunun qoşulması və burunda tembrin yaranmasıdır.

Deməli, R.Yakobson öz həmkarları ilə birlikdə FƏ-in dixotomik təsvirini verməklə universal bir nəzəriyyə yaratdıqlarını güman edirdi. Ancaq bu təlimin fonologiyaya yeni bir şey gətirdiyini güman etmək naşılıq olardı. Əvvəla, FƏ-in birbaşa akustik və artikulyator korrelatı yoxdur, baxmayaraq ki, bu təsvir akustik və artikulyator bazanı əsas götürür və binar prinsipə əsaslanır. Sonra isə bütün dillərdə saitlə samit ardıcılığında sait mütləq hecanın nüvəsini əmələ gətirir. Üçüncüsü, «fonem FƏ-in məcmusudur» demək məsələnin mahiyyətindən uzaqlaşmaq deməkdir. Belədən, FƏ dönüb olur ünsür. Dördüncüsü, fonemin dərk olunması üçün integral əlamətlər mütləq nəzərə alınmalıdır. Məs.: Azərbaycan dilində /s°üt/ sözündə anautda gələn /s/ - samitini dodaqlanmayan tələffüz etsək, bizi heç kəs başa düşməz. Beşincisi, eyni əlamətlə həm samiti, həm də saiti təsnif etmək düz deyil. Nəhayət, bütün dünya dillərinə bu təsvirin tətbiq olunmasından danışmaq üçün bu dillərin həmin metodla tədqiqi lazımdır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 214-233.

КЛАССИФИКАЦИЯ АНТРОПОФОНИЧЕСКАЯ - alm. antrophonische Klassifikation (f), ing. anthropophonic classification /³/₄nθrəpəʊ'fəʊnɪk ˌklɪsɪfɪ'keɪʃ(ə)n/, fr. classification anthropophonique, azərb. antropofonik təsnifat. - Saitlərin fizioloji xüsusiyyətlər əsasında apa-

əsasında aparıla bilər: fonoloji, morfoloji, semantik və s. Qeyd edək ki, bəzən tipoloji təsnifatı areal və genealoji təsnifatdan ayırmaq çətindir.

N.S.Trubetskoy german dilləri üçün 6 struktur tipoloji əlamət göstərir: 1) Bu dillərdə sait ahəngi yoxdur; 2) Morfoloji funksiya daşıyan samit əvəzlənmələri mövcuddur; 3) Affiks və fleksiya ilə sözdüzəltmə; 4) Sözbaşında (anlautda) söz içində (inlaut) və söz sonundan (auslautdan) az olmayan samit birləşməsinin olması; 5) Söz məcburi deyil ki, köklə başlasın, o prefikslə də başlaya bilər; 6) Transitiv fəllərin subyektiv intranzitiv fəllərin obyektiv kimi götürülə bilər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 96.

КЛАСС – alm. Klasse (f), ing. class /'kla:s/, fr. classe, azərb. klass, (sinif). - Ən azı bir ümumi əlamətə görə eyni qrupa aid edilən dil vahidləri. Məs.: alm. d. /Buch/ (kitab), /bald/ (tezliklə) başlanğıcda /b/ samiti olduğundan bir sinifə aid edilə bilər. Məs.: Azərb. d. /ağac/, /adam/, /dəftər/ əşyavilik ifadə etdikləri üçün bir sinifə – isimə aid edilə bilər. Taksonomik strukturalizmdə distribusiyaya əsasən dil vahidləri müxtəlif klasslara, paradiqmlərə aid edirlər. Məs: avtosemantik və sinsemantik morfemlər və ya məhdudiyyət bilməyən fonemlər və məhdud distribusiyalı fonemlər və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 382.

КЛАССЕМ – alm. Klassem (n), ing. classsem /'klasi:m/, fr. classéme, azərb. klassem. - Klass düzəldən əlamətlər əsasında bölgü. Məs.: rəng bildirən sifətlər bir qrupda, çəki bildirən başqa qrupda birləşir. Bu prinsip semantik əlamətlərin bölgüsündə də istifadə olunur. Məs: /canlı/cansız/, /qoca/cavan/, /insan/heyvan/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 382.

КЛАССИЧЕСКИЙ - alm. klassisch, ing. classical /'kl5:sɪkəl/, fr. classique, azərb. klassik. – Yazılı abidələrdə təmsil olunan, müəyyən tarixi kəsində yazılı və ədəbi dil forması kimi formalaşan və elə buna görə də filoloji araşdırmaların obyektiv kimi öyrənilən və öyrədilən dil. Belələrinə yunan, latın və s. dilləri misal göstərmək olar.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 138.

КЛАССНЫЙ ПОКАЗАТЕЛЬ - alm. Klassenaffix (n), ing. class – formative /'kla:s 'fɔ:mətɪv/, class-indicator /kla:s-'ɪndɪkətə/, classifier // 'kl5sɪfəiə/, fr. indice classificateur, azərb. klass göstəricisi. - Dil vahidlərinin təsnifatında formal elementlər vasitəsilə sözün bu və ya digər sinifə aidliyinin ifadəsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 334.

КЛАССЫ ПОЗИЦИЙ - alm. Positionsklassen (Pl.), ing. classes of positions /kl5sɪs əv pə'zɪʃ(ə)ns/, fr. position de classes, azərb. mövqe klassları. - Deskriptiv dilçilikdə sözlərin təsnifatında əsas kimi götürülən sintaktik mövqələrin klassları.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 287.

КЛАССЫ СЕМАНТИЧЕСКИЕ - alm. semantische Klassen (Pl.), ing. semantic classes /sɪ 'mɒntɪk kla:sɪs/, fr. classes sémantiques, azərb. semantik klaslar. - Eyni semantik əlamətlərlə səciyyələnən qruplar. Sözlərin semantik əlamətlərinin və ya sözdüzəltmə vastələrinin ümumiliyi əsasında qruplaşdırılması. Məs.: Azərb. d. (l⁴), şəkilçisi ilə düzələn sözləri eyni semantik qrupda birləşdirmək olar: Məs.: Azərb. d. /dadlı, sulu, bollu- çoxlu, səslil/, və s.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 196.

КЛАССЫ СИНТАКСИЧЕСКИЕ - alm. syntaktische Klassen (Pl.), ing. syntactic classes /sɪn'tæktɪk kla:sɪs/, fr. classes syntaxiques, azərb. sintaktik klasslar. - Cümlədə sintaktik cəhətdən eyni, yaxud bənzər kontekstdə çıxış etdiyinə görə birləşə bilən söz qrupları. Məs.: Azərb. d. /məktəbin direktoru/, /binanın memarı/, /şəhərin yeni seçilmiş meri/, /ideyanın müəllifi/ və s. bizim yerimizdir//. Azərbaycan dilçiliyində bu cür birləşmələr təyini söz birləşmələri adı altında birləşdirilir.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

КЛИКС (ЩЕЛКАЮЩИЙ) - alm. Schnalzlaut (m), ing. click /kɪk/, occlusive /ək'lu:sɪv/, fr. clic, azərb. kliks (şaqqıltılı). - Tələffüzü zamanı dilin arxa hissəsinin yumşaq damaqla kipləşmə yaratması və sonra hava axını ağız içəri sorulması ilə kipləşmənin açılması nəticəsində yaranan səs. Cənubi Afrika dillərində, Nama-Koysan və bantu dillərindən olan zulu dilində bu səsə rast gəlmək olur. Afrikanistikada bu səsi vermək üçün /o/, /l/, /ll/, /l/ işarələrindən istifadə olunur. BFƏ (bax: s.22/23) /o/, /ɬ/, /ʒ/ işarələrini tövsiyə edir. Adamlar hava ilə öpüş göndərəndə eşidilən səs belə olur /o/ - dodaq şnals səsi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 667.

КЛИМАКС (ВОСХОДЯЩАЯ ГРАДАЦИЯ) - alm. Klimax (f), ing. climax /'klaɪm'5ks/, climabing figure /klaɪmɪŋ 'fɪgə/, gradation /grə'deɪʃ(ə)n/, fr. gradation, climax, azərb. klimaks, ritorik fiqur. - Tərkibindəki söz və ifadələrdən hər birinin özündən əvvəlkinə nisbətən semantik cəhətdən daha tam və dolğun, daha təsirli olması ilə yüksələn istiqamətdə düzülüşündən ibarət bədii fiqur. Məs.: Azərb. d. /Bir gün belə, beş gün belə, on gün belə, axırı ki, yorulacaq/. Bu növ ritorik fiquru izah edərkən Sezarın məşhur kəlamını tez-tez misal gətirirlər: /veni, vidi, vici/ (gəldim, gördüm, qalib gəldim).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 385.

КЛИНИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. klinische Linguistik (f), ing. clinical linguistics /'klɪnɪk(ə)l lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistiques clinique, azərb. klinik dilçilik. – Tətbiqi dilçilik olmaqla ünsiyyətdə və dilöyrənmədə orqanik və ya psixi şərtlərlə bağlı meydana gələn yayınmaların şərh, diaqnostikası və müalicəsi prinsiplərinin nəzəri və metodiki tədqiqilə məşğul olur. Dildə və onun tətbiqində müşahidə olunan yayınmaları öyrənməklə kliniki

dilçilik neyrodilçilikdən onunla fərqlənir ki, birinci nəzəriyyələri tətbiq edir, ikinci isə nəzəriyyələri işləyib hazırlayır. Buraya loqopediya, afaziya və s. sahələr aiddir.

H.M.Müller (Hrsg). Arbeitsbuch Linguistik. Baderborn, 2002, s. 329-353.

КЛИНОПИСНЫЙ - alm. keilschriftlich, ing. cuneiform /'kju:nɪfɔ:m/, fr. cunéiforme, azərb. - mixi yazılar, mixi yazı növünə aid olan.

Бах: Клинопись →.

КЛИНОПИСЬ - alm. Keilschrift (f), ing. cuneiform writing /'kju:nɪfɔ:m raɪtɪŋ/, fr. écriture, cunéiforme, azərb. mixi yazı. - Ön Asiyada şumer və babillərin (xristianlıqdan 2900 il əvvəl) işlətdikləri yazı növü. Mixi yazı növündə işarələr paz şəkili xəttlərin kombinasiyasından əmələ gəlir. Mixi yazıları ilk dəfə Şumerdə meydana gəlmişdir.

MIXI YAZI İŞARƏLƏRİNİN İNKİŞAFI

Şumer e.ə. IV əsr	Şumer e.ə. III əsr	Babil kursivi e.ə. II əsr	Assuriya kursivi e.ə. I əsr	Şumer işarələri	Babil-Assuriya yozumu
				su, ailə, nəsil, valideyn	su, sələf
				baš, fəsil, yuxarı	baš, fəsil
				balıq	balıq
				gəzmək, durmaq, gətirmək	gəzmək, oturmaq və s.
				bir kotan, əkinçi, əkin əkmək	kotan, əkinçi və s.
				burun, qab növü, be hecası	bi, pi, kas, kaş, qaş hecaları
	işlənmiş	—	—	?	—
				dağ, yad ölkə, yollar	ölkə, dağ mat, mod, şat və s. hecaları

H.Naarmann. Die Geschichte der Schrift. München, 2002; И.Фридрих. Дешифровка забытых письменностей и языков. М., 1961; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 64-91.

КЛИШЕ (ШТАМП)- alm. Klischee (n), Stereotyp (m), Wendung (f), ing. cliché /'kli:ʃeɪ/, stamp /stʰʌmp/, stereotyped expression /'stɪəriə'taɪpd ɪks'preʃ(ə)n/, fr. cliché, azərb. klişə. - Kitab çapından götürülmüş ifadələrin peyorativ mənada işlədilməsi. Bunları bəzən stereotip (basmaqəlib) ifadələr də adlandırırlar. Planlı təsərrüfatda geniş yayılmışdı. Məs.: Azərb.d. /Zəhmətkeşlərimiz plan tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişlər//. «Klişenin müsbət cəhətləri çoxdur: hazır nitq formalarından asanlıqla istifadəyə imkan yaradır, ünsiyyət prosesini yüngülləşdirir, həm danışan (yazan), həm də dinləyən (oxuyan) üçün enerjiyə və vaxta qənaət imkanı verir».

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 139; Г.А.Золотова. Слова и штамп. «Вопросы культуры и речи», М., 1966.

КНАКЛАУТ - alm. Knacklaut (m), ing. glottal catch /'gɒlɒtəl kɒtʃ/, fr. coup de glotte, azərb. knaklaut. – Alm. d. saitlə başlayan söz və ya morfemin birinci saitində səs tellərinin sərt başlanğıcla titrəməsini bildirir. Kipləşən səs telləri şaqqıltı ilə açılır, sonra mütəmadi titrəməyə başlayır. Transkripsiyada saitin əvvəlində /ʔ/ işarəsilə qeyd edilir. Əsas linqvistik funksiyası morfem və söz başlanğıcını bildirməkdir. Məs.: Alm. d. /'an:ɛʔrkənən/. İng. d. buna bənzər kipləşən səs partlayışlı sammitlərdən sonra gəlir və ona «stop» deyilir. Məs.: ing. d. /kætʰrin/. Danimarka dilində «stod» adlanır. Məs.: /fɛmʰ/ (beş), /døʰ/ (ölü), /venʰdə/ (qış) və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 20;

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 354.

КНИЖНЫЙ – alm. Bücher-, bildungssprachlich, ing. literary /'lɪtərəni/, bookish /'bukɪʃ/, fr. livresque, azərb. kitab dili. – Yazıldığı kimi danışılan dil, real danışığıdan uzaq olan və ona görə də ikinci dərəcəli ünsiyyət vasitəsi hesab edilən «dil». Məs: Azərb. d. /mək-təb başlayır/, real danışığıda deyilir /məçtəb başlayır// və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 138.

КНИЖНОЕ СЛОВО - alm. Buchwörter (Pl.), ing. literary words /'lɪtərəni wə:dz/, fr. mot savant, azərb. kitab sözləri. - Əsasən yazıçı və alimlər tərəfindən düzəldilən və işlədilən sözlər. Məs.: Azərb. d. /sivil, intellekt, erudisiya/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 138.

КОАРТИКУЛЯЦИЯ – alm. Koartikulation (f), ing. coarticulation /'kou:ɑ:tɪkju'leɪʃ(ə)n/, fr. coarticulation, azərb. koartikulyasiya. - Danışq aktında fəal üzvlərin hərəkətində ardıcılıq axınının nəticəsi olaraq səs məxrəclərinin bir-birinə qarışması. Klassik fonetikanın fərqləndirdiyi üç mərhələ: ekskursiya (başlanğıc), stasionar (orta) və rekursiya (son) fonetik təsvir baxımından özünü doğruldur. Həqiqətdə isə bu mərhələlər o qədər bir-birinə qarışır ki, onları bir-birindən ayırmaq faktiki olaraq qeyri-mümkündür. Ona görə də müasir fonetika elmi koartikulyasiyadan, danışq aktı-

nın aramsız axınından söhbət açır. Azərbaycan dilində normal tələffüzdə «məktəb» sözü /məçtəb/ kimi deyilir. Başqa sözlə ortada gələn /ç/ samitinin axırncı, sonuncu mərhələsi /t/ samitinin birinci mərhələsilə üst-üstə düşür. F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989; F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

КОГЕРЕНЦИЯ - alm. Kohärenz (f), ing. coherence /kou'hɪərəns/, fr. cohérence, azərb. koherensiya. - Məndə əlaqələrin birliyi. Səbəb, zaman, məkan və digər linqvistik əlaqələrin fonunda mətnin əsasını təşkil edən məzmun-semantik və koqnitiv struktur vahid. Semantik koherensiya tematik inkişaf (propozisiya) – makrostruktur-semantik əlaqələr ardıcılığı anlam konseptilə birləşən münasibətlər şəbəkəsini yaradır. Əslində bu termin mətn dilçiliyinə fonetika-fonologiyadan gəlib. Hələ İ.A.Boduen de Kurtene koherent səslərdən danışdı və onları vahid psixofizioloji təsvir (fonem) kombinator variantları hesab edirdi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.183; M.Heinemann, W. Heinemann. Grundlagen der Textlinguistik. Tübingen, 2002, s. 94.

КОГЕЗИЯ – alm. Kohäsion (f), ing. Cohesion /kəu'hi:=(ə)n/, fr. cohésion, azərb. koheziya. – Mətn dilçiliyində qrammatik formal əlaqələrlərin məcmusu. Koheziya mətnin semantik birliyinin əsasını təşkil edir və mətnin mənaçı açılışına xidmət edir. Koheziya aşağıdakı vasitələrlə ifadə olunur: a) təkrarlar. Məs.: rekurs, mətn forikası, parafraz, parallelizm; b) mətnin sıxlığı, ellipsis, proforma; c) müxtəlif əlaqələrin ifadəsi üçün morfoloji və sintaktik vasitələr – qrammatik bağlılıq: zaman, növ, deysis və ya tema-rema üzvlənməsi, prosodiya və intonasiya vasitələri.

M.Heinemann, W.Heinemann. Göstərilən əsər, s. 98-99.

КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. kognitive Linguistik (f), ing. Cognitive Linguistics /'kɒgnitiv 'lɪŋ'ɡwɪstiks/, fr. linguistiques cognitive, azərb. koqnitiv dilçilik. – Ötən əsrin 60-cı illərindən sonra ABŞ-da formalaşmış fənlərarası tədqiqat istiqaməti. Əsasən dil birliyinin mənimsənilməsi və tətbiqində mental (əqli) prosesləri öyrənir. Biheviorizm müşahidə olunan davranışı və «stimul-respons» prosesinə söykənsə, koqnitiv tədqiqat insanların informasiya alıb-verməsində, onu saxlamaqda və dili başa düşərək ondan istifadə etməsində koqnitiv strategiyaların təhlili vasitəsilə mental strukturları öyrənir.

G.Kirkheit/H.Strohner. Grundlagen der kognitiven Sprachverarbeitung. Tübingen, 1993.

КОГНИТИВНЫЙ – koqnitiv, ing. Cognitive /'kɒgnitiv/, fr. cognitif, azərb. mental, əqli. – İnsanın dil sərəştəsini və onun tətbiqini təmin etmək üçün istifadə etdiyi əqli (mental) biliklər.

Бах: Когнитивная лингвистика ←.

КОД - alm. Kode (m), ing. code /koud/, fr. code, azərb. kod. – İnformasiya nəzəriyyəsində iki fərqli siqnalın (0 və 1 dildə hə, yox) düzümünü nizamlayan qayda. Texniki cəhətdən cərəyan axını və cərəyanın kəsilməsi ardıcılı-

lığı kimi başa düşülür. Məs.: 1, 2, 3, 4 rəqəmlərindən hər iki işarənin semantik yükünü saxlamqla aşağıdakı birləşmələri düzəltmək olar: 00, 01, 10, 11. Qeyd edək ki, Morze əlifbası da bu prinsiplə işləyir. Fransız dilçiliyində kod dil sistemini, məlumat isə danışığ aktını əks etdirir. Sosiodilçilikdə kod müxtəlif zümrələrə aid olan dil variantlarını və müxtəlif strategiyalar üçün verbal planlaşdırmanı bildirir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 91-94.

КОДИФИКАЦИЯ НОРМЫ - alm. Normkodifizierung (f), ing. codification of the norm /ˌkɒdɪfɪˈkeɪʃ(ə)n əv ðə nɔːm/, fr. codification de la norme, azərb. normanın kodlaşdırılması. – Danışığda dilin cəmiyyətdə işlənməsinin nümunəvi variantını müntəzəm qaydada təmin edən qaydaların qeydə alınması və orfofonik lüğət şəklində təsbit edilməsi. Məs.: müasir alman dilində 3 orfofonik lüğət var: Th. Siebs. Deutsche Aussprache. Reine und genaßigte Hochlautung. Berlin, 1969; Duden. Aussprachewörterbuch. Mannheim, 1964; E.M.Krech. Großes Aussprache –Wörterbuch. Leipzig, 1988. İngilis dilində belə lüğəti D.Counz hazırlamışdır: An English Pronouncing Dictionary. London, 1964; Azərb. d. Ə.Əfəndizadə. Orfoqrafiya və orfoeriya lüğəti. Bakı, 1989.

КОЙНЕ – alm. Koine (f), ing. coine /kɔːnɪ/, fr. coiné, azərb. koyne. – Müxtəlif dialekt və ya dillərin daşıyıcılarının müntəzəm sosial əlaqələr şəraitində gündəlik məişətdə əsas ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdikləri funksional dil. Əsasən koyne rolunda bir dil və ya bir neçə dialekt daxilində inkişaf edən fəvqəldialekt forması çıxış edir. Məs.: Mali Respublikasında koyne keyfiyyətində bəmənə dialekti çıxış edir.

A.В.Десницкая. Наддиалектные формы устной речи и их роли в истории языка. Л., 1970; A. Meillet. Aperçu d'une histoire de la langue grecque. Paris, 1975.

КОЙСАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Khoi-San-Sprachen (Pl.), ing. khoi-san languages /kɔːɪ san ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, khoesaan /kɔːɪ s7:n/, fr. langues koïsanés, azərb. koysan dilləri. – Afrika dilləri ailəsi (böyük ailəsi). Koysan dilləri CAR, Namibiya və Anqolada yayılmışlar. Koysan böyük dil ailəsi iki qrupa bölünür: qottentot və buşmen. Cənubi Afrikanın buşmen dilləri 5 dil qrupunu özündə birləşdirir: 1) kunq, ssu qxassi, kaukau; 2) nqusan; 3) auni, kxatiya, kakia; 4) kxomani; 5) xadza. Qottentot dilləri ailəsinə isə aşağıdakı dillər daxildir: 1) kxoy, nama, kora, qrikva; 2) nxauru; 3) kve, demis, çumakve-şuakve; 4) çu, xaiçu-vau; 5) sandave. Saitlər sistemi nisbətən zəif inkişaf etmişdir (4-5 sait fonem) /a/, /e/, /i/, /o/, /u/. Koysan dilləri nama dili istisna olmaqla yazısız dillərdir.

D.M.Beach. The phonetics of the Hottentot languages, Cambridge, 1938.

КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ (КВАНТИТАТИВНЫЙ) - alm. quantitativ, ing. quantitative /ˈkwɒntɪtətɪv/, fr. quantitatif, azərb. kəmiyyət (kvantativ). - Dil vahidinin deylişinə sərf olunan zaman. Bir qayda olaraq mütləq orta və

nisbi kəmiyyət göstəriciləri fərqləndirilir. Ölçü vahidi m/san-dir. Mütləq kəmiyyət hər hansı bir dil vahidinin (fonem, morfem, söz, cümlə) tələffüzünə sərf olunan real zamandır. Orta kəmiyyət orta hesabla sözdə hər bir fonemin tələffüzünə düşən zamandır. Nisbi kəmiyyət isə orta zaman göstəricisinin bölünməsindən alınır. Məs.: Azərb. d. /ana/ sözündə 3 fonem var: [a]₁ = 30 m/san, /n/=20 m/san, [a]₂= 50 m/san. Deməli T_{a1}=30 m/san və s. İndi orta qiyməti almalıyıq. Bunu aşağıdakı formula ilə etmək olar.

$$T = \frac{30 + 20 + 50}{3} = \frac{100}{3} = 33,3. \text{ Deməli, bu üç fonemli sözdə hər bir fone-}$$

min orta hesabla tələffüz sürəti 33,3 m/san-dır. İndi biz bu hesablamadan sonra nisbi-orta qiyməti almaq istəyirik. O zaman fonemin orta qiymət göstə-

$$\text{ricisini onun mütləq göstəricisinə bölürük, yəni } T = \frac{t \text{ orta}}{t \text{ mütləq}} = \frac{33,3}{30} = 1,3$$

Kəmiyyət göstəricilərinin bu cür hesablanması eksperimental fonetik tədqiqatlarda çoxdan uğurla tətbiq olunur.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s 177.

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ИЗМЕНЕНИЕ. Вах: Изменение ←.

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Quantitätsbetonung (f), ing. quantitative stress /'kwɒntitətɪv stres/, fr. accent de quantite, accent temporel, azərb. kəmiyyət vurğusu. - Vurğunun kəmiyyət göstəricisi ilə müəyyənləşməsi. Kəmiyyət parametri müasir rus dilində vurğunun əsas göstəricisidir. Məs.: rus d. /баба/ sözündə vurğulu hecanın uzunluğu vurğusuzə nisbətən 1,5 m/san çoxdur.

Л.В.Златоустова. Фонетическая структура слова в потоке речи. Казань, 1962.

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. quantitativer Ablaut (m), Vokalabstufung (f), ing. quantitative alternation /'kwɒntitətɪv ,6:lt:'neɪf(ə)n/, fr. alternance de quantite, alternance quantitative, azərb. kəmiyyət əvəzlənmələri. - Alman dilində bəzi sözlərdə vurğu yerini dəyişir, bu zaman fonoloji cəhətdən uzun sait yarımuzun saitlə əvəzlənir.

Müq. et: /la'bo:R/ → /la.bo.ʔant/, → /'dɔkto:R/ → /dɔk'to:Rən/ və s.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 203.

КОЛЕБАНИЯ ГЛОТТАЛЬНЫЕ - alm. Glottisvibration (f), ing. glottal vibration /'glɒtəl vaɪ'breɪʃən/, fr. vibration glottale, azərb. xırtdəkdə titrəmə. – Xırtdəkdə səs tellərinin titrəməsi.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 147.

КОЛЛЕКТИВУМ – alm. Kollektivum (n), ing. collectivum /kɒ'lektɪvʊ:m/, fr. collectivum, collectivité azərb. topluluq. – Müəyyən şəkilçilər vasitəsilə düzələn sözlər topluluq bildirir. Məs.: Azərb. d. /-lıq/. Müq. et: Azərb. d. /daşlıq/, /qumluq/ və s. Alm. d. /Ge-/ sözünü, /-schaft/ və /-tum/ şəkilçilərlə düzələn sözlər də topluluq bildirir. Müq. et: /Stuhl/ (stul),

ancaq /Gestühl/ (çoxlu stul), /Bürger/ (vətəndaş), /Bürgerschaft/ və ya /Bürgertum/ (vətəndaşlıq) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 390.

КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ - alm. quantitative Analyse (f), ing. quantitative analysis /'kwɒntitətɪv ə'nɪləsɪs/, fr. analyse quantitative, azərb. kəmiyyətə təhlil. - Araşdırılan hadisələrin tezliyə, linqvistik təzahürlərin işlənməsi nisbətinə əsaslanan təsvir metodu. Adətən bunu statistik təhlil metodu adlandırırlar. Riyazi dilçiliyin tərkib hissəsi olan bu statistik dilçilik dil vahidlərinin realizə qanunauyğunluqlarını öyrənir. Onun nəticələri tezlikli lüğətlərin hazırlanmasına və mətnin statistik təhlilinə kömək edir.

Ф.Вейсалов (Вейсалли). Анализ данных опыта по восприятию интонации. «Ученые записки» АПИЯ им. М.Ф.Ахундова. Баку, 1973, №1.

КОЛИЧЕСТВО – alm. Quantität (f), ing. quantity /'kwɒntiti/, fr. quantité, nombre, azərb. kəmiyyət. - Dildə fonemlərin kəmiyyətə qarşılaşması. Məs.: alm. d. saitlər uzunluq və qısalığa görə-qarşılaşma yaradır. Yəni hər bir qısa saitin uzun qarşılığı var.

Məs.:	uzun	qısa
	/a:/	/a/
	/o:/	/ɔ/
	/u:/	/-/
	/e:/	/ɛ/
	/y:/	/Y/
	/i:/	/ɪ/
	/ø:/	/İ/

Məs.: alm. d. /'be:t/ (lək) və /'bɛt/ (yataq) sözləri yalnız uzunluq və qısalığa görə fərqlənilir. Bəzi dillərdə uzunluğa görə fərqlənmə 3 dərəcəni əhatə edir. Məs.: eston dilində: /klo:t/ (inandı), /klo·t/ (yaxşı), /klot/ (seçimli). Qrenland dilində samitlər də uzunluğa (geminat) və qısalığa görə fərqlənilir. Məs.: /ma:ɳ:a/ (indi), /maɳa/ (bu). Azərb. d. saitlərin uzunluğu mövqe ilə bağlıdır. Məs.: Azərb. d. /a·dil/, /e·lan/ və s. Samitlərin geminatlığı isə mübahisəlidir. Ancaq uzun samitlər bu dildə eyni morfem daxilində gələ bilmir. /çaqqal, baqqal/ və s. kimi sözlərdə iki heterogen samit, yəni /k+g/ və ya /h+g/ realizə olunur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.623; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.92-152.

КОЛЛИГАЦИЯ - alm. Kolligation (f), ing. colligation /'kɒlɪgeɪʃ(ə)n/, fr. colligation, azərb. kolliqasiya. - Söz birləşmələrini və ifadələri morfosintaktik cəhətdən şərtləndirən. Məs.: Azərb. d. /O, çarpayıda yatır//, /O, iki ildir ki, yatır// (türmədə). Cümlədə işlənməsindən asılı olaraq /yatmaq/ feli iki müxtəlif mənada işlənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 390.

КОЛЛОКАЦИЯ - alm. Kollokation (f), ing. collocation /'kɒlə'keɪʃ(ə)n/, fr. collocation, azərb. düzüm, distribusiya. – Sözlərin qarşılıqlı şəkildə bir-

birinin ardınca gəlməsini şərtləndirir. Məs.: Azərb. d. it /hürmək/, /quyruq bulamaq/, /gecə, qaranlıq/ və s. Bir-birilə məna əlaqələri leksik həmrəylik nəzəriyyəsilə də izah oluna bilər.

E.Coseriu. Lexikalische Solidaritäten. «Poetica». 1, 1967, s. 293-303.

КОЛОМЕТРИЯ - alm. Kolometrie (f), ing. colometry /'kə'lɒmɪ:tə/, fr. colométrie, azərb. kolometriya. – Söyləmin kolonlara bölünməsinə öyrənən elm sahəsi.

Вах: Колон →.

КОЛОН – alm. Kolon (n), ing. colon /'kəʊlən/, fr. colon, azərb. kolon. – 1) Qədim nətiqlik sənətində, ritorikada iki tələffüz fasiləsi arasında gələn nitq parçası, təxminən 7-dən 16 hecaya qədər ola bilər; 2) qoşa nöqtənin (:) köhnəlmiş adı.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 391.

КОЛОРИТ - alm. Kolorit (n), ing. colo(u)ring /kʌləˈrɪŋ/, fr. couleur, locale, azərb. kolorit. - Bədii əsərlərə və ya danışığa xüsusi ifadəlilik, verən söz və söz birləşmələri.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 140.

КОМБИНАТОРНЫЙ - alm. kombinatorisch, ing. combinatory /kəmˌbaɪnəˈtrɪ/, combinatorial /kəmˌbaɪnəˈtɪrɪəl/, fr. combinatoire, azərb. əhatə. - Əhatə ilə müəyyənləşdirilən, əhatədən asılı olan, müəyyən fonemin işləndiyi əhatədə tələffüzü. Azərb. d. dodaq saiti arasında samitlər dodaqlanan çalarda tələffüz olunur. Məs.: Azərb. d. /ɟ°uz°u/. Alm. d. vurğulu saitdən əvvəl və söz sonunda kipləşən-partlayışlı kar samitlər nəfəsli tələffüz olunur. Məs.: /tʰ atʰ/ (əməl) və s.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989.

КОМБИНАТОРНЫЙ ВАРИАНТ – alm. kombinatorische Variante (f), kombinatorisches Allophon (n), ing. combinative variant /'kɒmbɪnətɪv 'vɛərɪənt/, fr. variante combinatoire (de combinaison), azərb. kombinator variant. – İki səs bir-birini istisna edən əhatədə gəlsə, onlar eyni fonemin kombinator variantları (allofonları) hesab olunurlar. Məs.: Azərb. d. /düz/ və /daz/ sözlərində dodaqlanan [d°] və dilin geriye çəkilməsilə tələffüz olunan [d] kombinator variantlardır.

→

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 157-160.

КОМИ – Вах: Финно-угорский →.

КОМИ-ЗЫРЯНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Komi (n) (auch Syrjensis), ing. Komi-Syryan language /'kɒ:mɪ-sɪrjɛn ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue komi-ziryane, azərb. komi-zıryan dili. – Perm dillərindən biri. Əsasən Komi vilayətində, qismən də Kolsk yarımadasında, Yamal-Nenetski və Xanti-Mansiyski vilayətlərində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 327 minə yaxındır.

В.И.Лыткин. Историческая грамматика коми языка. Сыктывкар, 1957.

КОМИ-ПЕРМЯЦКИЙ ЯЗЫК - alm. Komi-Permjakisch (n), ing. Komi-Permyak language /'k6:mı permi7:k 1³/₄ŋgwiɔɟ/, fr. langue komi-permyatse, azərb. komi-permyak dili. – Perm dillərindən biri. Komi-Permyak muxtar vilayətində yayılmışdır. 150 mindən yuxarı daşıyıcısı vardır.

P.M.Баталова. Коми-пермяцкая диалектология. М., 1975.

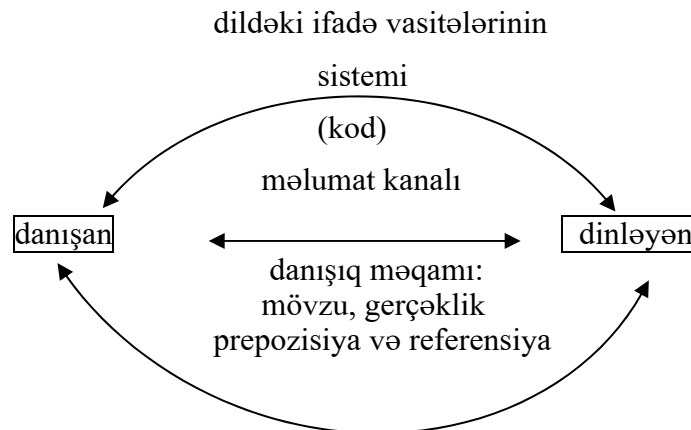
КОМИТАТИВ - alm. Komitativ (us) (m), ing. comitative /'k6mıtativ/, fr. comitatif, azərb. komitativ. – 1) Başqa iş və hərəkəti müşayət edən fel növü; 2) Fin dilində şəxsi və əşyanı müşayət edən hal. Azərb. d. bu /yanına, yanında, yanaşı, bəhəm, birgə/ qoşmaları vasitəsilə ifadə olunur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 392.

КОМИССИВ – alm. Kommissiv (n), ing. to commissiv /tu: kəmiʃiv/, fr. commissif, azərb. həvalə etmə, vəd etmə. – Həmsöhbəti danışmaq məqamından öncə baş verən hərəkətə yönəlmə, sövq etmə. Məs.: Azərb. d. /Vəd edirsən ki, dediyin sözə əməl edəcəksən//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 392.

КОММУНИКАЦИЯ - alm. Kommunikation (f), ing. communication /kə,mju:nikeɪ(ə)n/, fr. communication, azərb. kommunikasiya. - Dil vahidləri vastəsilə qarşılıqlı məlumat mübadiləsi, xəbər alıb-vermə, ünsiyyət vasitəsi. İnsanlar arasında bu həm sözlü, həm də sözsüz olur (jest, mimika və s.). Son illərdə ünsiyyətin tədqiqi pragmatik-sosiodilçilik istiqamətində geniş vüsət alıb. Ünsiyyət nəzəriyyəsinin bir vəzifəsi də ünsiyyət modelini işləyib hazırlamaqdır (dilın orqanonmodeli - K.Büller). Ünsiyyət prosesində /kim danışır nə danışır, kim üçün danışır, necə danışır/ suallarına cavab vermək ciddi elmi problem kimi müzakirə edilir. Ona görə də, ünsiyyət modeli belə təsvir edilir:

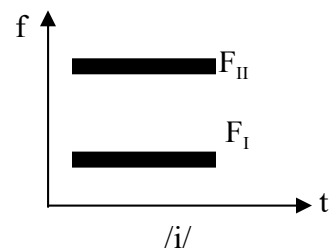
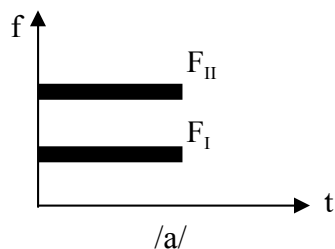
Həmin ifadə vasitələrinin realizə qaydaları, seqment və seqmentüstü vasitələrin realizəsi. Elmi araşdırmalarda ünsiyyət vasitələri, ünsiyyətin şərtləri (motivi), ünsiyyətə girənlərin davranışı və sosial-mədəni məsələlər mühüm yer tutur.

F.Yadigar (Veysəlli) Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 96.

КОММУТАЦИЯ - alm. Kommulation (f), ing. commutation set /kəmju:'teɪʃən set/, fr. commutation, azərb. kommutasiya. – 1) İfadə vahidlərinin müəyyən məzmun vahidlərilə paradigmatik cəhətdən əlaqələndirilməsi (korrelyasiyası); 2) İfadə planında invariantların qarşılıqlı nisbəti: işarələnin və işarələyənin ünsürləri arasındakı əlaqə. Strukturalizmdə dil vahidlərinin özümlüyünü yoxlayan üsul. Mahiyyəti belədir ki, bunlardan birinin digəri ilə əvəz edilməsi onların əks etdirdikləri mənada (işarələnin) müvafiq surətdə dəyişilməsinə səbəb olur; 3) Qlossematikada dili tədqiq etməyin metodu. Bu zaman dil vahidinin bir planında dəyişiklik o bir planda da dəyişikliyə səbəb olursa, onları müxtəlif invariantlar kimi götürmək olar. Məs.: Azərb. d. /b/ və /g/ /baş/ və /qas/ sözlərində. Belə bir dəyişiklik olmadıqda, onlar allofonlar hesab edilir. Məs.: alm. d. [r] və [R].

Ф.Вейсалов. Проблема варвирования фонем в современной лингвистике. Вопросы языкознания. 1990, №3.

КОМПАКТНЫЙ - alm. kompakt, ing. compact /kəm'p5kt/, fr. compact, azərb. kompakt. - Kompakt fonemlər mərkəzi formant sahəsinin nisbətən çoxalması ilə səciyyələnir. Onlar spektr boyu yayılan diffuz fonemlərə qarşı qoyulur. Artikulyator baxımdan kompakt səslərdə ağız boşluğunun hər hansı bir yerində rezanator daha böyük olur.

F. Yadigar (Veysəlov). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 117.

КОМПАРАТИВИСТИКА - alm. Komparativistik (f), ing. comparativistics /kəm'p5rətivistiks/, comparative philology /kəm'p5rətiv fi'lɒlədʒi/, fr. études comparatives, azərb. komparativistika.

Вах: Сравнительно-историческое языкознание →.

КОМПАРАТИВНЫЙ - alm. komparativ, ing. comparative /kəm'p5rətiv/, fr. comparatif, azərb. komparativ. - Müqayisə bildirən, müqayisə ifadə edən. Məs.: Azərb. d. /O səndən qabiliyyətlidir/, /sən onun kimi ağıllı deyilsən// və s. Ancaq alm. və ing. d. müqayisə həm ədat, həm də xüsusi şəkilçi vasitəsilə ifadə olunur. Müq. et:

alm. d.	ing. d.	rus d.
Er ist schöner als ich	He is greater than I//	Он умнее, чем я// və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

КОМПАРАТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. komparative Linguistik (f), ing. comparative linguistics /kəm'pʒrətɪv 'lɪŋɡwɪstɪks/, fr. linguistique comparative, azərb. komparativ dilçilik.

Вах: Сравнительно-историческое языкознание →.

КОМПАРАТИВНЫЙ МЕТОД - alm. komparative Methode (f), ing. comparative method /kəm'pʒrətɪv 'meðəd/, fr. méthode comparative, azərb. komparativ metod. - Dilin tədqiqi zamanı istifadə olunan üsul, metod. Tarixi-müqayisəli dilçilikdə geniş tətbiq olunurdu. Əsas məqsədi dillərin qohumluq dərəcəsinə müəyyən etmək idi. Məs.: /bhrater-phratar-bruder-bruther-брат/ kimi sözləri müqayisə etməklə həm onların ifadə, həm də məna tərəfində oxşarlıqlarını aşkarlayaraq yunan, sanskrit, alman, ingilis, rus və s. dillərin genetik qohumluğunu sübut edirdilər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 59-64.

КОМПАРАЦИЯ – alm. Komparation (f), Steigerung (f), ing. comparison /kəm'pʒrɪsn/, degree /dɪ'ɡri:/, fr. comparaison, azərb. müqayisə. - Geniş mənada bütün ifadələri, dar mənada isə sifət və zərfləri səciyyələndirən morfoloji dərəcə əlaməti. Ənənəvi olaraq adi, müqayisə və şiddətləndirmə dərəcəsi fərqləndirilir. Məs.: alm. d. /*er* ist alt// (O qocadır); /*er* ist älter als ich// (O məndən qocadır); //*er* ist am ältesten// (O ən qocadır). Azərbaycan dilində bəzən 3, bəzən də 5 dərəcə fərqləndirirlər. /qoca/, /qoca təhər, lap (ən çox) qoca/ misalları göstərir ki, Azərbaycan dilində də 3 dərəcə ilə kifayətlənmək olar. /qırmızı alma/, /bu alma ondan qırmızıdır/, /bu alma (çox, lap, ən, qıp) qırmızıdır//, (imtraq), (sov) və s. şəkilçiləri də müqayisəyə xidmət edir. Elə alm., rus, ing. dillərində də ədatlar şiddətləndirmə dərəcəsinə xidmət edir. Məs.: rus d. /яблоко очень красное/; alm. d. /Der Apfel ist sehr rot/; ing. d. /the apple is very (more, most) red// və s. Bəzi dillərdə dərəcənin ifadəsində suppletivizimdən istifadə edilir. Məs.: alm. d. və ing. d. /gut/good-besser/better-am besten /the best/ (yaxşı, bir az yaxşı, lap yaxşı) və s. Son zamanlar ən yüksək dərəcəni bildirmək üçün elativ dərəcəsinə də qeyd edirlər. Ancaq onun da ayrıca morfoloji göstəricisi yoxdur. Müqayisə budaq cümlələri sintaktik səviyyədə müqayisənin ifadəsinə xidmət edir. Məs.: Azərb. d. /o elə oxuyur ki, elə bil bülbüldür//.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 287.

КОМПЕТЕНЦИЯ – alm. Kompetenz (f), ing. competence /'kɒmpɪt(ə)ns/, fr. compétence, azərb. səriştə, kompetensiya. - N.Xomskinin dil nəzəriyyə-sində dil bilgisi və bu bilginin konkret tətbiqi kimi performans (dildə istifadəyə) qarşı qoyulur. Bu ana dilini kortəbii mənimsəmədə qazanılan mental bilgidir ki, hər bir danışan/dinləyən homogen, yəni eyni dialekt, sosiodialekt variantlarından istifadə etməklə azad şəkildə ona yiyələnir. Bu bilgi səriştəli dildəşiyana imkan verir ki, prinsip etibarı ilə mövcud elementlərdən sonsuz söyləmlər düzəltsin, cümlələrin qrammatik cəhətdən düzgünlüyünü müəyyənləşdirsin, onların çox mənalığına və başqa cür deyilməsinə dair hökm çıxartsın. Generativ (transformasional) qrammatikanın vəzi-

fəsi model olaraq elə bir qrammatika işləyib hazırlamaqdır ki, danışanın kompetensiyasından irəli gələn qabiliyyətini əks etdirsən və dilin mənim-sənilməsi barədə münasib fərziyyə irəli sürsün. Kompetensiya dinamik konsepsiyadır, dilin sonsuzluğa qədər cümlədüzəltmə mexanizmini açmaq istəyir. Dilin tətbiqini isə (performansı) «parole» ilə eyniləşdirmək olar.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.73-74.

КОМПЛЕКС - alm. Komplex (m), ing. complex /'kɒmpleks/, fr. complexe, azərb. mürəkkəb qarışıq, kompleks. - a) iki və ya daha artıq dil vahidindən qrammatik qaydalar əsasında düzəlmiş mürəkkəb forma. Məs.: Azərb. d. /başə vurmaq/; b) iki və ya daha artıq morfemdən ibarət olan affiks, söz və s. Məs.: alm. d. /Mißverständnis/ (anlaşılmazlıq); rus d. /разглаголствовать/; Azərb. d. /dəmirçilik/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, 201.

КОМПЛЕКС ЗВУКОВОЙ - alm. Lautkomplex (m), ing. sound complex /saund 'kɒmpleks/, cluster /'klʌstə/, fr. complexe phonétique, azərb. səs kompleksi. - Danışığ aktında ayrılmayan səs axını. Məs.: /sos/, /şşş/, /trru/ (atı saxlamaq üçün) və s.

Л.Р. Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

КОМПЛЕМЕНТАРНОСТЬ – alm. Komplementarität (f), ing. complementary /kɒmplɪ'mənt(ə)l/, fr. complémentarité, azərb. qarşılıqlı, uyğun gələn. - Qarşılaşmanın semantik əlaqələri. İki ifadə o zaman belə əlaqədə olur ki, onların aid olduğu sahə iki yerə bölünür. Özü də hər ikisi bir-birini inkar edir. Məs.: Azərb. d. (evli/subay). Onları müqayisə etmək olmaz. Bu əlaqəni qlossematikada interdependensiya adlandırırlar.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 136.

КОМПЛЕМЕНТАЦИЯ ЧАСТИЧНАЯ - alm. Teilkomplementation (f), ing. partial complementation /'p7:ʃəl kɒmplɪmənteɪʃ(ə)n/, fr. complémentartion partielle, azərb. qismən komplementasiya. - Bir-birini istisna edən mövqələrdə işlənən səslər bir fonemin müxtəlif variantları ola bilər, çünki bu səslər bir-birini tamamlama distribusiyasına malikdirlər. Eyni dil vahidinin müxtəlif variantlarda realizə olunmaqla ortaya çıxan bir-birini qarşılıqlı şəkildə rədd etməsindən ibarət disturubisiya növü. Məs.:

Azərb. d. «kal» və «kül» sözlərindəki [k'] və [k°] səsləri bir-birini istisna edən mövqələrdə gəlir. Müxtəlif cür səslənirlərsə də, onların arasında akustik və artikulyator yaxınlıq var. Lakin bütün bunlara baxmayaraq onlar verilmiş sözləri fərqləndirmir, bunu saitlər yerinə yetirir. Ona görə də onlar bir fonemin müxtəlif variantlarıdır

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 60.

КОМПОЗИТА - alm. Zusammensetzung (f), Kompositum (n), ing. composite /k'ɒmpəzɪt/, fr. composite, azərb. kompozit. - Kompozitləri mürəkkəb tərkiblərdən ayırmaq lazımdır. «Kompozit iki və ya daha artıq müstəqil işlənən morfem və ya sözlərin birləşməsindən əmələ gəlir» və kompozitlərin yerini dəyişəndə ümumi məna pozulmur, çünki onlar eyni

dərəcəlidir. Məs.: Azərb. d. /həkim-kosmonavt/, /şair-müğənni/; alm. d. /schwarzweiβ/ (qara-ağ); ing d. /author-collector/ (müəllif-kolleksiyaçı). Bunlara bəzən kopulativ (müvazi) tərkiblər də deyirlər. Mürəkkəb sözlərdə birləşdirici element olmayanları Y.Qrimm «xüsusi həqiqi» (/Waldruhe/ (meşə sükutu) /Kafe/tasse/ (kofe fincanı), birləşdirici element olanları isə yalançı /Tageslicht/ (gün işığı), /Sonnenschein/ (günəş şüası) tərkiblər adlandırır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 400-401.

КОМПОНЕНТ - alm. Komponente (f), Bestandteil (m), ing. component /kəm'pəunənt/, fr. composant, partie constitutive, azərb. tərkib, komponent. - Mürəkkəb dil vahidini təşkil edən tərkib hissələrdən biri. Dildə istənilən təmin tərkib hissəsi. Məs.: aşağıdakı söz birləşmələri və mürəkkəb sözlər iki komponentdən ibarətdir: Azərb. d. /kitab almaq/, /kitabın cildi/, /kitaba aludəçilik/, /maraqlı kitab/, /günəbaxan/, /qaragöz/, /dəvədabanı/ və s. /O deyirdi ki, azadlıq verilmir, o, qazanılır/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 398.

КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ - alm. Komponentenanalyse (f), ing. component analysis /kəm'pəunənt 'an(ə)lɪs/, fr. analysis des composants, azərb. komponent təhlil, əlamətə görə təhlil. - Leksik vahidlərin, eləcə də leksikonun daxili struktur təhlili. Əlbəttə, bu təhlilin əsasında fonologiyada qəbul olunmuş fərqləndirici əlamətlərə görə təhlil metodu durur. Fonologiyada olduğu kimi, komponent təhlildə də məhdud miqdarda universal əlamətlərin köməyiylə dilin leksikonunu təhlil etmək olar. Xeyli miqdarda tədqiqatlar olmasına baxmayaraq bu metodun hamı tərəfindən qəbul edildiyini söyləmək çətindir. Aşağıda qohumluq əlaqələrini aşkar edən komponent təhlilə bir nümunə veririk.

Əlamətlər/ Leksemələr	qohum valideyn	ata	ana	bacı/qardaş	qardaş	bacı	uşaq	oğul	qız	əmi	xala	əmi qızı	əmi oğlu	qardaş oğlu	
/canlı/	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+ əlamət iştirak edir
/insan/	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	- etmir
/qohum/	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0 – məlum deyil
/birbaşa qohum/(-)	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	
/eyni nəsil/	0	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-
/yaşlı/	0	+	+	+	0	0	0	-	-	-	+	+	0	0	-
/kişi/	0	0	+	-	0	+	-	0	+	-	+	-	+	+	+
/qadın/	0	0	-	+	0	-	+	0	-	+	-	+	-	+	-

Hər bir dil özünəməxsus şəkildə əlamətlərdən istifadə edir. Əlbət ki, komponent təhlil, transformasiyon qrammatika, izahlı semantika, generativ semantika, söz sahə nəzəriyyəsi üçün baza rolunu oynayır. Ancaq bu metodun çatışmazlıqları da yox deyildir. Məs.: heç də bütün semantik

vahidləri semantik əlamətlərə bölmək olmur. Məs.: tranzitiv felləri bu cür təhlil etmək o qədər də asan deyil. Semantik əlamətlərin statusu da mübahisəlidir və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 398.

КОНАТИВ - alm. Konativ (m), ing. conative /k'ɒnətɪv/, fr. conatif, azərb. konativ. - Söz kökünə əlavə edilən şəkilçi vasitəsilə mənanı nisbətən şiddətləndirməyə xidmət edən söz forması. Məs.: Azərb. d. /Görməz-bilməz/, yerinə, /görməzə-bilməzə/, /guruldamaq/ yerinə, /gur-gur guruldamaq/, /nə-rildəmək/ yerinə /nər-nər nə-rildəmək/ və s.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 202.

КОНВЕРГЕНЦИЯ - alm. Konvergenz (f), ing. convergence /kən'və:dʒəns/, fr. convergence, azərb. konvergenziya. – Dildə variativliyi törədən səbəblərin aradan qalxması nəticəsində müxtəlif variantların bir vahiddə birləşməsi. Dilin müxtəlif səsləri arasındakı oxşarlığın, bənzəyişin artmasına, hətta bu səslərin bir-birinə tam uyğunlaşmasına səbəb olan dəyişmələr. Mənşə ümumiliyindən asılı olmayaraq və adətən ərazi yaxınlığı və ya sıx mədəni əlaqələr nəticəsində iki və daha artıq dildə bənzər, oxşar əlamətlərin inkişafı; müxtəlif dillərdə ümumi cəhətlərin artması. Məs.: çağdaş alm. d. [e:] və [ɛ:] bir fonemdə birləşərək konvergenziyaya uğrayıb. Müq. et: «Ehre» />e: rə/ (vicdan), «Ähre» />e: rə/ (sünbül). Bu sözlər indi omonimdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

КОНВЕРСИЯ - alm. Konversion (f), ing. conversion /kən'və:ʃ(ə)n/, fr. conversion, azərb. konversiya. – 1) İkiyerli predikat arasındakı qütbləşməni bildirən semantik qarşılaşmadakı münasibət. Buna ekvivalentlik əlaqəsi də demək olar. Məs.: /Əgər Zəminə Cəmildən böyükdürsə, deməli, Cəmil Zəminədən cavandır// (və əksinə). Belə ifadələr fellərdən daha çox müqayisə üçün sifətlərə aiddir. Ancaq buna bəzən fellər və isimlərdə də rast gəlmək olur. Məs.: /vermək-götürmək/, /satmaq-almaq/, /ata-oğul/ və s; 2) Söz sinfini dəyişməklə yeni sözlər düzəltmək. Bu əsas kök morfemlə olsa da, prefikslə, suffikslə və s-də ola bilər. Məs.: isimdən əmələ gələn fellər: Azərb. d. /qatıq-qatıqlamaq/; ing. d. /bicycle → to bicycle/ (velosiped – velosiped düzəltmək); feldən əmələ gələn isimlər, zərflərdən yaranan fellər. Məs.: alm. d. /kurz-kürzen/ (qısa-qısaltmaq) və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 145.

КОНГО - alm. Kongo (n), ing. Congo /'kɒŋɡəu/, fr. le congolais, azərb. konqo dili. – Bantu dillərindən biridir. Konqo, Zair və Anqolada yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 7,5 milyondur. İki dialektə bölünür: şimal (kakonqo) və cənub (kikonqo, kişikonqo).

L.Dereau. Cours de Kikongo. Namur, 1955.

КОНЕЧНЫЙ - alm. auslautend, ing. finishing /'fɪnɪʃɪŋ/, final /'faɪnəl/, ultimate /'ʌltɪmət/, fr. final, azərb. son, axırıncı. - Sözü və ya əsasın sonuna

aid olan, sözün sonu ilə bağlı olan, söz və ya söz əsasında son mövqe tutan. Məs.: Azərb. d. /çıraq/ sözündə /q/ fonemi son mövqedə yerləşir.

F. Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

КОНЕЧНЫЙ АОРИСТ - alm. terminativer Aorist (m), ing. final aorist /'faɪnəl eɪ'ʤ:rist/, fr. aoriste final (résultatif), azərb. axırıncı aorist. - Müəyyən hədd (hüdd) çərçivəsində baş verən hərəkətə işarə etmək üçün işlədilən aorist (zaman forması).

Бах: Аорист ←.

КОНКАТЕНАЦИЯ - alm. Konkatenanz (f), ing. catenation /'kʌtɪ'neɪʃ(ə)n/, concatenation /kɔn, kæti'neɪʃən/, fr. enchaînement, azərb. konkatenasiya. - Xətti təsəvvür olunan semantik inkişaf, yəni «semantik zəncirə yeni həlqələrin» əlavə edilməsi nəticəsində onun mənasının dəyişməsi. Məs.: Azərb. d. /uc/ (nəyinsə ucu)- /uc/ (nizənin ucu) – /uc/ (qələmin ucu).

O.C. Ахманова. Göstərilən əsər, s.203.

КОНКРЕТНОЕ ЗНАЧЕНИЕ – Бах: Значение ←.

КОННОТАТИВНЫЙ - alm. konnotativ, ing. connotative /'kɔnou'tatɪv/, fr. connotatif, azərb. konotativ. – 1) Əşyanın özündə onun fərqləndirici əlamətlərinin inikası. Gerçəkliyin müəyyən obyektinin əşyavi inikası ilə yanaşı ona xas olan digər əlamətlərin ifadəsi. Məs.: Azərb. d. /yaşayış/ sözü aşağıdakı mənaları verə bilər: /yaşayış minimumu/, /yaşayış tərzini/, /onun yaşayışı/ (həyatı mənasında) və s.; 2) Semantik, emosional üslubi çalarlıq ifadə edən məna. Məs.: Azərb. d. /filankəs dağ kimi oğlan idi/ və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 141.

КОННОТАЦИЯ - alm. Konnotation (f), ing. connotation /'kɔnou'teɪʃ(ə)n/, fr. connotation, azərb. konnotasiya. - Sözün leksik mənasına səciyyəvi çalarlıq verən (emosional, ekspressiv, üslubi çalarlar). Sözün (ifadənin) əsas məzmununa affektiv, assosiativ/okkozional çalarların əlavə edilməsi; sözü müşayiət edən semantik və ya üslubi çalarlar. Konnotasiya ifadəyə təntənəlik, qeyri-rəsmilik və s. gətirir. Məs.: Azərb. d. /üşümək/ əvəzinə /tir-tir əsmək/. Məntiqdə denotativlikdən fərqli olaraq dilxarici gerçəkliyə münasibət.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 141.

КОНСЕКУТИВНЫЙ - alm. konsekutiv, ing. consecutive /kən'sekjutɪv/, fr. consécutif, azərb. nəticə bildirən. - Nəticə budaq cümləsi buna misal ola bilər. Məs.: Azərb. d. /o elə qızmışdı ki, gözünə heç nə görünmürdü// və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 141.

КОНСОНАНТ - alm. Konsonant (m), ing. consonant /'kɔnsənənt/, fr. consonnante, azərb. konsonant. - Dildə iki seqment kateqoriyasından biri. Ciyərlərdən gələn hava axınının danışq cihazının bu və ya digər yerində mərkəzləşmə yaratması ilə tələffüz olunan səslər. Normal olaraq samitlər nəfəsvermədə (eyektiv, məs.: gürcü dilində, Çad respublikasında kera dillər

rində və şnalts səslər: koyzan dilində istisna olmaqla) tələffüz olunurlar, bu zaman xirtdəkdəki səs telləri ya iştirak etmir və tam küy yaranır (məs.: kar samitlər), ya küylə tonun qarışığı, yəni səs tellərinin qeyri-periodik titrəməsinin nəticəsi kimi cingiltili samitlər, ya da mütəmadi titrəməsilə əmələ gələn (sonorlar) samitlər olur. Samitləri ənənəvi şəkildə 3 əlamətə görə təsnif edirlər. 1) fəal üzvə görə; 2) əmələ gəlmə üsuluna görə; 3) səs tellərinin iştirakına görə.

fəal üzvə görə əmələ gəlmə üsuluna görə	dodaq		dilönü		dilortası		dilarxası		dilçək	udlaq
	kar	cingiltili	kar	cingiltili	kar	cingiltili	kar	cingiltili		
kipləşən/partlayışlı	p	b, m			k	h	k			
novlular	f	v	s, ʃ	z, ʒ		j	x			h
kipləşən (novlular, afrikatlar)			tʃ	dʒ				ɣ		
titrək									>	r
süzülən				l						

Ənənəvi dilçilikdə samitləri danışiq cihazında maneə yaranması ilə əmələ gələn səslər kimi dəyərləndirirlər. Ancaq bu maneə /ɣ/ və /i/-də var. Bəzən samitləri heca nüvəsini yarada bilməyən səslər kimi dəyərləndirirlər. Ancaq bəzi dillərdə, (məs.: çex dilində) samit də hecanın nüvəsini yarada bilir. Məs.: /v|k/ (canavar) və s. Ona görə də samitlərə İ.A.Boduen de Kurtene kriteriyası ilə tərif vermək düzgün olardı. Bu alimə görə samitlər danışiq cihazında mərkəzləşmə yaradan, saitlər isə bundan məhrum olan səslərdir. Terminoloji müxtəlifliyi aradan qaldırmaq üçün K.Payk (1908) samitləri kontoid, saitləri isə vokoid adlandırmağı təklif edirdi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 411.

КОНСОНАНТНЫЙ/НЕКОНСОНАНТНЫЙ – alm. konsonantisch /nicht konsonantisch, ing. consonant /'kɒnsənənt/, non-consonant /'nɒn

'kɔ̃nsənənt/, fr. *consonnant/nonconsonnant*, azərb. samitlilik/qeyri-samitlilik. - Dil səslərinin 12 əlamətə görə dixotomik təsvirində samitləri saitlərdən fərqləndirən əlamət. Bu əlamətləri samitləri, süzülən (/l/) və sürüşkən /h,j/ səsləri bir-birindən ayırmağa xidmət edir. Saitlər saitliliyə və qeyri/samitliliyə malikdir. Samitlər samitliliyə və qeyri-saitliliyə malikdir. F.Yadigar (Veysəlli). *Fonetika və fonologiya məsələləri*. Bakı, 1993, s. 116.

КОНСОНАНТИЗМ - alm. *Konsonantismus* (m), ing. *consonantism* /kɔ̃nsənəntizm/, fr. *consonnantisme*, azərb. samitlər sistemi. – Dilin samitlər yarım sistemi; bu samitlərin xüsusiyyətləri və bir-birilə qarşılıqlı əlaqələri. Məs.: Azərb. d.-nin samitlər yarım sistemi. Azərb. d. samitlər yarım sisteminə aşağıdakı samitlər daxildir.

p f t z = j k' k x h

b v d s ʃ ɣ g ʔ

tʃ dʒ m n l r

F.Yadigar (Veysəlli). *Fonetika və fonologiya məsələləri*. Bakı, 1993, s. 53.

КОНСОНАНТИЗМ МИНИМАЛЬНЫЙ - alm. *Minimalkonsonantismus* (m), ing. *minimal consonantism* /'miniml kɔ̃nsənəntizm/, fr. *consonantisme minimal*, azərb. minimal konsonantizm. - Uşaq dilində minimal samitlər sisteminin ümumi əsası.

Məs.: /t/

/p/ /k/

Р.Якобсон. *Детский язык, афазия и общие звуковые законы*. 1993, с. 63.

КОНСТРУКТЫ - alm. *Konstrukte* (Pl.), ing. *constructs* /kən'strʌkts/, fr. *construits*, azərb. konstruktlar. - Bilavasitə müşahidə edilməyən obyektlər haqqında nəzəri ümumiləşmə və təsəvvürlər, müşahidə edilən faktları izah etmək üçün istinad edilir.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 204.

КОНСТАНТ – alm. *konstant*, ing. *constant* /'kɔ̃nst(ə)nt/, fr. *constant*, azərb. konstant. - Dil vahidini daima müşayiət edən əlamət. Məs.: hansı mövqedə gəlməsindən asılı olmayaraq samitlilik, kipləşmə, partlayış, karlıq /t/ samitinə məxsus olan daimi əlamətləridir.

F.Yadigar (Veysəlli). *SDƏ*. Bakı, 2005, s. 35.

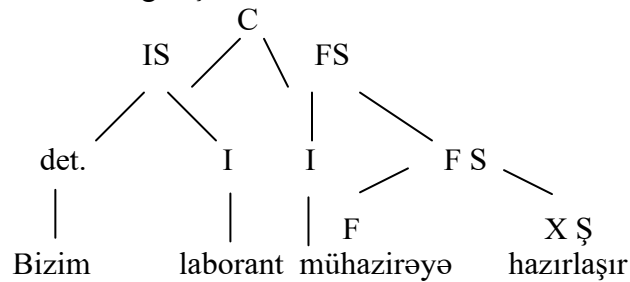
КОНСТЕЛЛАЦИЯ – alm. *Konstellation* (f), ing. *constellation* /'kɔ̃nstə'leɪʃ(ə)n/, fr. *constellation*, azərb. konstellasiya. - İki dil vahidi arasındakı əlaqə, bu vahidlər bir-birilə bağlıdır, ancaq nə təyinlik (determinasiya), nə də qarşılıqlı asılılıq (interdependensiya) münasibətlərində olurlar. Məs.: alm. d. /wegtragen/ (götürüb aparmaq) də /weg/. Çunki bu /weg/ başqa kontekstlərdə də çıxış edir. Qlossematikada sintaqmatik konstellasiya kombinasiya, paradiqmatik konstellasiya isə avtonomiya adlanır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 413.

КОНСТИТУЕНТ – alm. Konstituente (f), ing. constituent /kən'stɪtjuənt/, fr. constituant, azərb. konstituent. – Struktur cümlə təhlilində daha böyük dil vahidinin tərkibinə daxil olan ünsür (morfem, leksem, sintaqm). Bir neçə konstituyent birləşərək konstruksiya yaradır. Məs.: Azərb. d. /evlər köndələninə düzülərək göyə ucalır//. Burada /köndələninə düzülərək göyə ucalır/ bir konstruksiya, o da /köndələninə düzülərək/ və /göyə ucalır/ konstruksiylarına bölünür.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 143.

КОНСТИТУЕНТНЫЙ АНАЛИЗ – alm. Konstituentenanalyse (f), ing. immediate constituent analysis /ɪ'miːdʒət/kən'stɪtjuənt ə'nɪʒə'sis/, fr. analyse constituante, azərb. tərkib hissələrinə görə təhlil. - Cümlə təhlilinin amerikan strukturalizm variantı. Məqsəd ifadənin ierarxik bağlılığını göstərən üzvlənməsindən ibarətdir. Bu seqmentasiya adlanır, özü də yerdəyişmə və əlavəetmə metodu ilə həyata keçirilir. İfadədə yeri dəyişilə bilən konstituyent adlanır. Məs.: azərb. d. /bizim laborant məruzəyə hazırlaşır// cümləsində /bizim laborant/ /o/ ilə, /məruzəyə hazırlaşır// isə /işləyir/-lə əvəz edilə bilər. Ağac şəklində bunu belə ifadə etmək olar.

Üzvlənmədən alınan elementləri tərkib hissələr (ing. immediate constituent) adlandırırlar (İC-Analysis). Ondan kiçik hissələrə bölünən konstituyentlər, parçalanma qovuşuğunu isə konstitutlar adlandırırlar. Bu cür təsvir sonralar transformasiyon qrammatikada da tətbiq edilməyə başladı.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 413.

КОНСТРУКТИВНЫЙ – alm. konstruktiv, ing. constructive /kən'strʌktɪv/, fr. constructif, azərb. konstruktiv, quraşdırıcı. – Dil vahidinin ayrılmaz struktur əlaməti. Məs.: rus d. /a/ şəkilçisi qadın cinsli isimlərin vacib əlamətləridir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 71.

КОНСТРУКЦИЯ (ОБОРОТ) - alm. Konstruktion (f), Wortfügung (f), ing. construction /kən'strʌktʃən/, fr. construction, azərb. konstruksiya (tərkib). - Müəyyən qrammatik əlaqələrinə əsasən dil vahidlərinin bir-birilə birləşməsi, birləşmə nəticəsində meydana çıxan sintatik tam, bütöv (söz birləşməsi, tərkib).

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 143.

КОНСТРУКЦИЯ АБСОЛЮТНАЯ - alm. absolute Konstruktion (f), ing. absolute construction /'5bsəlu:t kən'strʌktʃən/, fr. construction absolue, azərb. mütləq konstruksiya. – Cümlənin başqa hissəsilə leksik vasitə ilə yanaşı əlaqədə olan tərkib. Məs.: Azərb. d. /Çörəyi ver çörəkçiyə/birini də üstəlik/; alm. d. /Angekommen in der Stadt, hat er mich angerufen// (Şəhərə çatan kimi, o mənə zəng etdi).

O.C.AXMANOVA. Göstərilən əsər, s. 205.

КОНСТРУКЦИЯ АТРИБУТИВНАЯ - alm. attributive Konstruktion (f), ing. attributive construction /'5tribju:tiv kən'strʌktʃ(ə)n/, fr. construction attributive, azərb. təyini konstruksiya. - Təyin və təyin olunan ibarət birləşmə. Məs.: Azərb. d. /təyini söz birləşmələri/, /dərs cədvəli/, /dünya xəritəsi/; alm. d. /armer Klaus/ (kasıb Klaus).

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1969; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 144.

КОНТАКТ - alm. Kontakt (m), Verbindung (f), ing. contact /k'6nt5kt/, fr. contact, azərb. kontakt, əlaqə. - Dil vahidlərinin yanaşı, bir-birini ardınca gəlməsilə müəyyən sintaktik əlaqənin ifadə olunması. Məs.: Azərb. d. birinci növ təyin söz birləşməsi: /dəmir qaşığı/, /taxta çarpayı/ və s. Onların komponentləri arasına başqa vahidlər əlavə edilə bilmir. Müq. et: alm. d. /in dem Haus/ (evdə), /in dem großen Haus/ (böyük evdə) və s.

Y.Seyidov. Yenə orada; R.Conrad. Göstərilən əsər.

КОНТАКТ СВОБОДНЫЙ - alm. lose Verbindung (f), ing. loose contact /lu:s 'kɔnt5kt/, fr. contact libre, azərb. sərbəst əlaqə. - Yanaşı gələn dil vahidlərinin sərbəst şəkildə əlaqəyə girməsi. Məs.: Azərb. d. /şair-bəstəkar/, /memar-müğənni/; alm. d. /Klaus und Peter// (Klaus və Peter) və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 144.

КОНТАКТ ТЕЧНЫЙ - alm. enge Verbindung (f), ing. close contact /kləʊs 'kɔnt5kt/, fr. contact étroit, azərb. sıx əlaqə. – Dil vahidlərinin elə sıx əlaqəsidir ki, onları bir-birindən ayıranda ilkin mənə itir. Məs.: Azərb. d. /motal pendiri/. Bu ifadədə /pendir motal/ demək olmaz, ancaq /üzlü/üzsüz, təzə/köhnə pendir və s. demək mümkündür.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 270-271.

КОНТАМИНАЦИЯ - alm. Kontamination (f), ing. contamination /kən,t5mɪ'neɪʃ(ə)n/, fr. contamination, azərb. birləşmə, kontaminasiya, amalqam. - İki sözün və ya ifadənin birləşməsinin 3 növünü fərqləndirirlər: 1) Haploloji birləşmə. Birinci və ya ikinci sözün bir hissəsi düşür. Məs.: alm. d. /zu+dem/ → /zum/, /auf+das/ → /aufs/, Azərb. d. /gələ bilmədim/ → /gələmmədim/; 2) Tərkibə daxil olan sözlərdən birində səs və ya heca düşür. Məs.: alm. d. /Kur+urlaub/ → /Urlaub/; 3) Əsas sözün səslənən leksimlə əvəz olunması ilə yaranan. Məs.: alm. d. /Millionnarr/ (milyonçu dəli) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 416.

КОНТЕКСТ - alm. Kontext (m), ing. context /'kɔntekst/, fr. contexte,

azərb. kontekst. - Dil vahidinin linqvistik əhatəsi, işlənmə şəraiti və xüsusiyyətləri. Hər bir leksemin tam şəkildə anlaşılmasını təmin edən əhatə, danışan və dinləyənin qarşılıqlı anlaşılmasına xidmət edən mətn və s. Dilçilikdə linqvistik və ekstralingvistik (fiziki) kontekst fərqləndirilir.

The Study of language. Cambridge University Press. Jule 6. 1996.

КОНТЕКСТ БЫТОВОЙ - alm. Lebenskontext (m), ing. extra linguistic context /'ekstrə lɪŋɡwɪstɪk 'kɒntekst/, context of situation /'kɒntekst əv sɪtʃu'eɪʃ(ə)n/, fr. contexte usuels, azərb. adi məişət konteksti. – Danışığ aktında sözlərin və struktur modellərin seçilməsinə təsir göstərən ünsiyyət şəraiti: danışığda aydın olduğundan bir çox sözlərin işlənməsinə imkan yaradan şərait. Bu kontekst növü fon bilikləri ilə bilavasitə bağlıdır. Məs.: ing. d. /Let's go to the bank// (Gedək banka) söyləmin açılışı kontekstual olaraq şərtləndirilir.

Бах: Контекст ←.

КОНТЕКСТ МЕТАФОРИЧЕСКИЙ - alm. metaphorischer Kontext (m), ing. metaphoric context /,metə'fɒrɪk 'kɒntekst/, fr. contex métaphorique, azərb. metoforik kontekst. - Ardıcıl şəkildə genişləndirilən, inkişaf etdirilən məcazlar toplusudur ki, bədii dildə «semantik ikiplanlığa» əsaslanır. Məs.: Azərb. d. /Lotular bir də gördün millətin sərvətini qoyublar qumara//. Burada sözlər metoforik mənada işlənməmişdir.

P.H. Matthews. Göstərilən əsər, s. 72.

КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЯ – alm. Kontextualisation (f), ing. contextualiation /kən'tekstjʊəlɪzeɪʃ(ə)n/, fr. contextualisation, azərb. kontekstləşmə. - Etnoqrafik dilçilikdə hər hansı bir dil hadisəsini öyrənmək üçün tədqiqata cəlb edilmiş dil daşıyıcılarından sual-cavab əsasında müəyyən informasiyanın alınması metodu.

P.Auer. Kontextualisierung. «Studia in Linguistics» 19, 1986, s. 22-47.

КОНТЕКСТУАЛИЗМ – alm. Kontextualismus (m), ing. contextualizm /kən'tekstjʊəlɪzm/, fr. contextualisme, azərb. kontekstualizm. - İngilis dilçilik məktəbində geniş tətbiq olunur: a) tədqiqatın predmeti ilkin olaraq dil sistemi deyil, əhatəli sosial prosesin bir hissəsi kimi dil götürülür; b) bu sosial proses həm kontekstdə, həm də danışığ məqamında baş verir; c) mənə kontekst və situasiyada kompleks əlaqə kimi başa düşülür. Bu cür yanaşma J.R.Firth (1890-1960) məktəbinə xasdır və o dilöyrənməyə güclü təkan verib.

J.R.Firth. Papers in Linguistics. 1934-1959. London, 1957.

КОНТЕКСТУАЛЬНЫЙ – alm. kontextuell, kontextabhängig, ing. contextual /kən'tekstjʊəl/, fr. contextuel, azərb. kontekstlə bağlı. - Kontekst ilə bağlı və ya əlaqədar olan, kontekstdən asılı olan sözün konsektual mənası. Məs.: Azərb. d. /sinəmə dağ çəkdi//, /sənə dağ deyirəm, daima başı qarlı// və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 142.

КОНТЕКСТУАЛЬНОЕ НЕПОЛНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. kontextueller unvollständiger Satz (m), ing. contextual incomplete sentence

/kən'tekstjuəl ɪnkəm'pli:t 'sentəns/, fr. proposition contextuelle imparfaite, azərb. kontekstual yarımçıq cümlə. - Üzvləri situasiya ilə əlaqədar «bərpa oluna bilən» yarımçıq cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mənim ümüdümü kəsdilər, ruhdan saldılar//, /Bizdə qan deyən qan, can deyən can eşidər//.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 207.

КОНТИНУАТИВ - alm. Kontinuativ (m), ing. continuative

/kən,tɪnjuətɪv/, continuous /kən'tɪnjuəs/, expanded /ɪks'pəndɪd/, fr. continuatif, azərb. kontinuativ. – Hərəkətin, prosesin davamlılığını əks etdirməkdən ibarət olan tərz-zaman kateqoriyası. Linqvistik mənbələrdə durativin sinonimi kimi də işlədilir. Məs.: ing. d. /I was speaking/ (Mən danışırıdım).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 419.

КОНТРАКЦИЯ – alm. Kontraktion (f), ing. contraction /kən'trɜːkʃ(ə)n/, fr. contraction, azərb. qovuşma. – alman dilində saitlə ayrılan iki samitin qovuşması nəticəsində yaranan uzun sait. Məs.: /ligit/ > o.a.d. «liegt» /lɪkt/ (uzanır); ing. d. /do not/ əvəzinə /dont/; fr. d. /au/ /à le/ əvəzinə.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 419.

КОНТРАСТ - Kontrast (m), ing. contrast /k'ɒntrɜːst/, fr. contraste, azərb. ziddiyyət, təzad, kontrast. – 1) Sintaqmatik cəhətdən ayrı-ayrı vahidlərin fərqləndirilməsidirsə, qarşıdurma (oppozisiya) dil vahidlərinin paradigmatik qarşılaşmasıdır. Məs.: Azərb. d. /göl/ sözündə /g/, /ø/, /l/ kontrast yaradırlarsa, /göl/ və /böl/ sözlərində /g/ və /b/ oppozisiyadadırlar; 2) Kontrast yaratmaq üçün vurğu ilə nəzərə çarpdırma. Məs.: Azərb. d. /Mən dedim/ (sən yox).

J.Lyons. Einführung in die moderne Linguistik. München, 1995.

КОНТРАСТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. kontrastive Linguistik (f), ing. contrastive linguistics /kən'traːstɪv lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique contrastive, azərb. kontrastiv dilçilik. - Xarici dillərin öyrənilməsinə yönəlikli sahə kimi əlaqəyə girən dillərin-ana dililə öyrənilən dilin fərqli cəhətlərini tədqiq edərək sistemləşdirmək və bu yolla dilöyrənmədə meydana gələ bilən səhvləri öncə görmə və onları aradan qaldırma yollarını tədqiq edir. Bəzən bu sahəni konfrontativ dilçilik kimi də səciyyələndirirlər. Lakin konfrontativ dilçilik həm oxşarlıqları, həm də fərqləri öyrəndiyindən, o daha çox tipoloji səciyyə daşıyır. Əlbət ki, kontrastiv dilçilik birincinin nailiyyətlərindən gen-böl istifadə edə bilər. Kontrastiv dilçilik ana dilinin öyrənilən dilə və ya əksinə təsirini interferensiya adı altında birləşdirir.

AD → XD

XD → AD

Bundan savayı, dildaxili interferensiyanı fərqləndirmək lazım gəlir.

С.А.Адышова. Экспериментально-фонетический анализ интерференции (на материале немецко-азербайджанского билингвизма). Автореф. канд. дисс., Баку, 2003.

КОНФИГУРАЦИЯ - alm. Konfiguration (f), ing. configuration /kən,figju'reɪʃ(ə)n/, fr. configuration, azərb. konfiqurasiya. - Sintaqmatik cəhətdən düzülmüş, nizamlanmış cərgə, sintaqmatik quruluş ülgüsü (modeli). Söz və söz birləşmələrinin ardıcılığı. Semantik əlamətlər arasında əlaqə. Məs.: Azərb. d. /qız/ sözündə [qadın] və [sonrakı nəsil] bir-birini tamamlayan əlamətlərdir, /stul/ sözündə isə /mebel/, /oturmaq üçün/ eyni zamanda mümkündür.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 404.

КОНФРОНТАТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. konfrontative Linguistik (f), ing. confrontative linguistics /kən'frʌntətɪv lɪŋ'ɡwɪstiks/, fr. linguistique confrontative, azərb. konfrontativ dilçilik. – Qarşılaşdırılan dillərin oxşar və fərqli cəhətlərini tədqiq edir, tipoloji dilçilik üçün struktur prinsipləri işləyib hazırlayır. Konfrontativ dilçilik hər iki və ya bir necə dili eyni nəzəri bazada öyrənməyi üstün tutur.

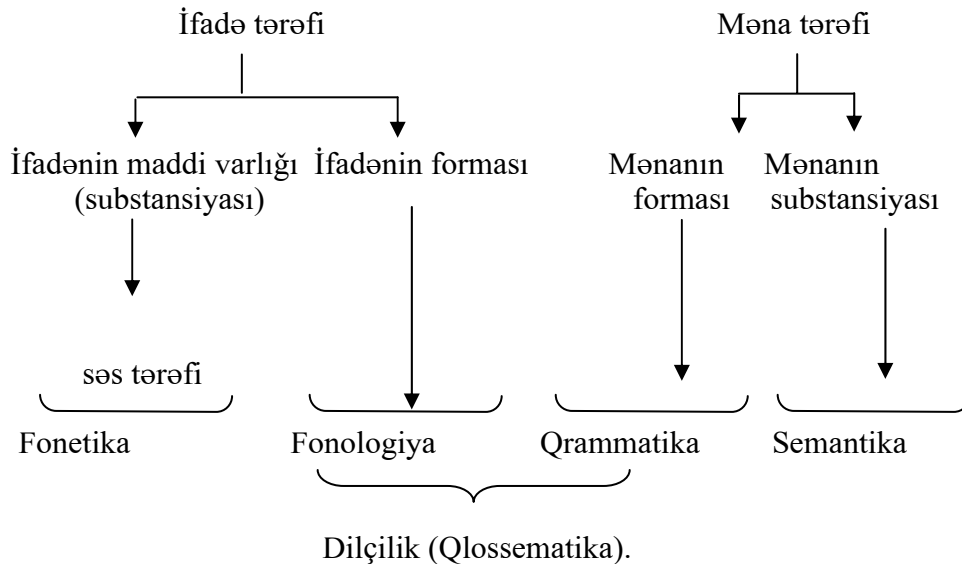
C.Nikel. Reader zur kontrastiven Linguistik. Frankfurt, 1972.

КООРДИНАЦИЯ - alm. Koordination (f), ing. coordination /kou,ɔ:di'neiʃ(ə)n/, fr. coordination, azərb. koordinasiya, parataksis əlaqəsi. - Cümlədə tabesizlik əlaqəsi, bərabərhüquqlu. Cümlə daxilində tabesizlik əlaqəsi bağlayıcısız (asindetik). Məs.: Azərb. d. /Mən yatırdım, o oxuyurdu// və ya bağlayıcı (sindetik) olur. Müq. et: Azərb. d. /yağış yağdı, toz yatdı və göyün üzü açıldı//.

H.Bayramov. Müasir Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1964.

КОПЕНГАГЕНСКИЙ СТРУКТУРАЛИЗМ - alm. Kopenhagener Strukturalismus (m), Copenhagen Strukturalismus (m), ing. Copenhagen structuralism /,koupn'heɪɡ(ə)n 'strʌktʃərəlɪzəm/, fr. structuralisme de Copenhague, azərb. Kopenhagen strukturalizmi. - Avropa struktur dilçilik ənənələrini inkişaf etdirən ikinci böyük məktəb Kopenhagen məktəbidir. Bu məktəbin ən böyük nəzəriyyəçisi L.Yelmslev idi.

L.Yelmslev «Prolegomena to a Theory of Language», (1953) adlı nəzəri əsərində dilin ifadə tərəfilə bərabər məna tərəfinə də ciddi fikir verir. O, hər iki aspektin forma və substansiyasını qabarıq şəkildə göstərməyə çalışır. Dildəki vahidlərin həm məna, həm də ifadə səviyyəsində maddi varlığı onların formalarına qarşı qoyur, hər iki səviyyənin formasını dilçiliyə daxil edir, maddi varlıqları isə dilçilikdən kənara çıxarır (bax: şəkil).

İstər ifadənin, istərsə də məzmunun varlığı bütün dillər üçün eynidir. Məzmunun maddi varlığı isə ətraf aləmdəki şeylərin əksidir, bunun əksinə olaraq ifadənin maddi varlığı fonetik səciyyə daşıyır. Məzmunun və ifadələrin formaları bir-birilə sıx əlaqədardır və komutasiya qanunları ilə idarə olunur. İfadədəki formanın dəyişməsi məzmunun formasının dəyişməsinə gətirib çıxarır və ya əksinə. L.Yelmslev adı çəkilən əsərində yazır ki, qlossematika ← konvensial dilçilikdən fərqli olaraq elə elm sahəsidir ki, o, ifadə haqqındakı elmi fonetika adlandırmır. Eyni zamanda məna haqqında elmi semiotika adlandırmır. Mənanın forması ilə substansiyası arasındakı əlaqəni o desiqnasiya, substansiyanın özünü isə desiqnatum (şeylər, fikirlər) adlandırır. Forma dildaxili, substansiya isə dilxarici aspekti bildirir. Öz baxışını başqalarından fərqləndirmək üçün L.Yelmslev dilə belə tərif verir: O «qeyri-lingvistik ... fenomenlərin konqlemeratı olmayıb, müstəqil bütöv, sui generis strukturdur».

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 27-28. Kopenhagen strukturalistlərinin konsepsiyası üçün iki əsas cəhət səciyyəvidir, onlar dilçilikdə diaxronik aspekti qəbul etmir və bütün dillər üçün ümumi dilçilik nəzəriyyəsi yaratmaq üçün konkret dil materialını nəzərə almırlar.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 234-238.

КОПТИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Koptisch (n), ing. Coptic language /k6:ptɪk 'l5ŋɡwɪdʒ/, fr. langue copte, azərb. kopti dili. – Misir dilinin inkişafının axıncı mərhələsi. Misir xristianlarının (4,4 milyon) dili. 5 əsas dialektə bölünür: said, axim, subaxim, fayüm və boxar.

A.И.Еланская. Коптийский язык. М., 1964.

КОПУЛЯТИВНЫЙ - alm. kopulativ, ing. copulative /'kɒpjulətɪv/, fr. copulatif, azərb. kopulyativ. - Müstəqil sintaktik münasibətlər əsasında əmələ gələn birləşmə; sintaktik cəhətdən bərabər hüquqlu komponentlərdən ibarət olan. Məs.: Azərb. d. /dərələr, tərələr, kəndlər, şəhərlər/, /müəllim-aktyor/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 146.

КОПУЛЯТИВНЫЙ ГЛАГОЛ – alm. kopulatives Verb (n), ing. copulative verb /'kɒpjulətɪv vɜ:b/, auxiliary verb /6:g'zɪljəri v8:b/, fr. verbe copulatif, azərb. kopulyativ fel. - Əsas fellərdən fərqli olaraq, öz nisbi mənası ilə seçilən fellər. Alm. d. /sein/ (olmaq), /werden/ (olmaq), /bleiben/ (qalmaq), /scheinen/ (görünmək), /heißen/ (adlanmaq) felləri kopulativ fellər adlanır. Onlar mübtəda ilə xəbər arasında əlaqə yaradırlar. Məs.: alm. d. /Er ist Lehrer/ (o müəllimdir); ing. d. /He is a teacher/. (O müəllimdir).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 146.

КОРДОФАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. kordofanische Sprachen (Pl.), ing. Kardofan languages /ka:'dɒfʃn 'lʃɔŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues cordophanes, azərb. kordofan dilləri. - Kordofan dilləri Nuba dağlıq ərazisində və Sudan-da 30 dili əhatə edir. Nigeriya-Konqo dillərində olduğu kimi bu dillərdə də nominal klass sistemi əsasdır.

A.N.Tusker, M.Bryan. The Nou-Bantu languages of North-Eastern Africa, Hal., pr. 3, L., 1956.

КОРЕЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Koreanisch (n), ing. Korean language /kə'riən 'lʃɔŋɡwɪdʒ/, fr. le coréen, langue coréenne, azərb. koreya dili. - 60 milyon adamın danışdığı dil. Koreya yarımadasında yerləşən Koreya Xalq Demokratik Respublikasının və Cənubi Koreya dövlətinin rəsmi dövlət dillidir. Bəzi mənbələrdə Altay dillərilə, digər mənbələrdə isə tunqus-mancuriya dilləri ilə genetik qohumluğu fərz edilir. Koreya dili tərkibcə altı dialektə bölünür: şimal-şərqi, şimal-qərbi, mərkəzi, cənub-şərqi, şərq-qərbi və, nəhayət, Çedcudo adasında işlənən dialekt. Tarixən yazısı 1446-ildən bu yana məlumdur. Çin yazı sisteminə əsaslanan Han qul-yazısıdır. Koreya dilinin fonoloji sistemi 40 fonemdən ibarətdir. Bunlardan 19-u samit, 21-i isə sait fonemlərdir. Koreya dili nominativ quruluşlu aqqlütinativ dillərdən hesab olunur. Cümlə daxilində söz sırası MTX.

A.A.Холодович. Очерки грамматики корейского языка. М., 1954; Ю.Н. Мазур. Корейский язык. М., 1960.

КОРЕЙСКОЕ ПИСЬМО - alm. koreanische Schrift (f), ing. Korean script (writing) /kə'riən skript /'raɪtɪŋ/, fr. écriture coréenne, azərb. koreya yazısı. – Koreya dilində mətnlərin yazılışında istifadə olunan fonetik hərf-hecalı yazı. Koreyada bir neçə yazı sistemindən istifadə olunmuşdur. 1944-cü ildə hökmdar Böyük Seconun təşəbbüsü ilə hazırlanmış və 1446-cı ildən dövlət əlifbası kimi (çon əlifbası adlandırılmışdır) təsdiqlənmişdir. Müasir Koreya əlifbası 40 qrafemdən ibarətdir.

KOREYA ƏLİFBASI

Əvvəldə (samitlər)					Ortada (saitlər)					
	I	II	III	IV	Əsas hərflər		Hərfi birləşmələr			
1	К к	[К] кк	Кк кх	•О Н ₂	(1)	•(N) ă — ы и	(4)	••• оа [•••] һоҺа ••• уѳ		: һаҺ [•••] һѳ : һоҺ : һуѳ
2	Т т	[Т] тт	Тт тх	Л ^I л						
3	Н н	[НН] нн	Нн пх	□ ^I м	(2)	•• о • а		[•••] һуѳ	(5)	••• оаҺ ••• уѳ
4	Ч ч	[ЧЧ] чч	Чч			•• у • ѳ	(5)	•• ыҺ •• оҺ • аҺ		••• оаҺ [•••] һоҺаҺ [•••] һуѳҺ
5	С ^I с	[СС] сс			(3)	•• һо • һа •• һу • һѳ		•• оҺ • аҺ •• уҺ • ѳҺ		
6	•О ?	[••••] хх	•О х	О ^I ,				•• уҺ • ѳҺ		
7	•Δ ж			Е л				[•••] һоҺ		
Son samitlər				daxili tonda		Г Т Н С О				
				qalan hallarda		О Л □ Е Δ О				
Çin dilönü samitləri üçün hərflər		dilönü			Ч Ч		ЧЧ С С			
		təmiz dilönü samitləri			Ч Ч		ЧЧ С С			
Tonlar	Adı		Düz		Qalxan		Enən		Daxil olan	
	İşarəsi		nöqtəsiz		: (iki nöqtə)		. (bir nöqtə)		(bir nöqtə)	

КОРЕННОЙ - Вах: Корневой →.

КОРЕНЬ СЛОВА - alm. Wurzel (f), Stamm (m), ing. root word /ru:t w8:d/, fr. racine, azərb. sözün kökü. – 1) Şəkilçilərin qoşulduğu morphem. Məs.: Azərb. d. /ək+in+çi/ və s; 2) Sözün leksik mənasının daşıyıcısı. Sözün məna nüvəsini və struktur bütövlüyünü təşkil edən. Məs.: Azərb. d. /dəmirçi/ sözünün leksik mənası «dəmir»-dəndir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 731.

КОРЕНЬ ДВУСЛОЖНЫЙ - alm. zweisilbige Wurzel (f), ing. disyllabic root /ˈdɪsɪ ˈlɒbɪk ru:t/, fr. racine disyllabique, azərb. ikihecalı kök. – Məs.: Azərb. d. /və+tən/, /i+pək/ və s.

Вах: Корень слова ←.

КОРЕНЬ ТРЕХСОГЛАСНЫЙ - alm. dreikonsonantische Wurzel (f), ing. root trilateral /ru:t trɪ:li:tʃnɪl/, fr. racine trilitère, azərb. üçsamitli kök. - Sami dillərində mövcud olan əsas söz kökləri. Məs.: ərəb dilindəki /k/, /t/, /b/ samitlərindən ibarət kök: /ktb/ → /kitab/, /katib/, və s.

КОРЕФЕРЕНЦИЯ – Вах: Референция →.

КОРНЕВОЙ - alm. Wurzel-, Stamm-, ing. radical /'r5dɪkəl/, root / ru:t/, fr. radical, azərb. kökə aid olan, köklə bağlı olan.

Вах: Корень слова ←.

КОРНЕВЫЕ ЯЗЫКИ - alm. Wurzelsprachen (Pl.), ing. isolating languages /'aɪsəleɪtɪŋ 'tʰɪŋɡwɪdʒɪz/, radical languages /'rædɪkəl 'tʰɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues isolantes, azərb. kök dillər. - Sözdəyişdirici şəkilçilərə malik olmayan, qrammatik mənalı yavaşca əlaqəsi və ya köməkçi sözlər vasitəsilə ifadə olunan dillər.

Вах: Изолированные языки ←.

КОРНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kornisch (n), ing. Corn language /'kɔ:rn 'tʰɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue korne, azərb. korn dili. – Kornuoll (Böyük Britaniya) yarımadasında yerli əhalisinin işlətdiyi kelt dillərindən biri. Hazırda ölü dildir.

P.V.Ellis. The Cornish language And its literature. L., 1974.

КОРОНАЛЬНЫЙ - alm. koronal, ing. coronal /'kɔ:rənəl/, fr. coronale, azərb. koronal (yastı novlu). - Tələffüz zamanı dilin kürəyinin ön hissəsi sərt damağa doğru qalxır, ağız boşluğunda iki məxrəc yaranır, qabaqda və arxada; dodaqlar azacıq yana doğru dartılıraq qövs forması alır, dilin gövdəsi isə ağız boşluğunda sərilmiş vəziyyətdə olur. Belə samitlərə ikifokuslu samitlər deyilir. Məs.: Azərb. d. /ʃ/.

Л.Р.Зиндер. Göstərilən əsər, s.147.

КОРПУС – alm. Korpus (m), ing. corpus /'k6:pəs/, fr. corps, azərb. korpus. - Bəzən dil tədqiqatlarında empirik əsas kimi istifadə olunan konkret söyləmlərin sonu məlum çoxluğu. Onların yeri və miqdarı tədqiqatın nəzəri konsepsiyasından, metodik istiqamətdən asılıdır. Məs.: strukturalizm və transformasiyon qrammatikada empirik materialın qiymətləndirilməsi müxtəlifdir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 155.

КОРРЕЛЯТИВНЫЙ - alm. korrelativ, ing. correlative /kɔ'relətɪv /, fr. corrélatif, corrélatif, azərb. korrelyativ. - Latın dilində «correlation» (qarşılıq) deməkdir. Başqası, digəri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqəli olan, qarşılıqlı şəkildə bir-birini şərtləndirən.

Вах: Корреляция →.

КОРРЕЛЯЦИОННАЯ ИЕРАРХИЯ - alm. Korrelationshierarchie (f), ing. correlational hierarchy /,kɔ:rɪ'leɪʃənəl 'haɪərə:kɪ/, fr. hiérarchie corrélatif, azərb. korrelyasiya ierarxiyası. - Dilin fonoloji sistemində elementlərin qarşılıqlı asılılığı. Fonem cütləri və sıraları arasında eyni fərqləndirici əlamətə görə əlaqələr. Məs.: Azərb. d. /p/, /t/, /k/ samitləri cingiltik /karlıq əlamətinə görə /b/, /d/, /g/ fonemlərindən fərqlənirlər.

Вах: Иерархия ←.

КОРРЕЛЯЦИЯ - alm. Korrelation (f), ing. correlation /,kɔrɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. corrélation, azərb. cütlük, korrelasiya. - Korrelasiya dedikdə eyni fərqləndirici əlamətlə səciyyələnən fonem cütləri və ya fonem sıraları başa düşülür. Qarşılığı olan fonem o fonemdir ki, o korrelasiya cütü yaratsın, tayı olmayan fonem isə əksinə olaraq heç bir korrelasiya cütündə iştirak etmir, odur ki, o qarşılığı olmayan fonem adlandırılır. Korrelasiya əlamətindən asılı olaraq onun müxtəlif növlərini göstərmək olar. Məs.: səs tellərinin iştirakına görə korrelasiya. Məs.: fr. d. /d-t, b-p, q-k, z-s/.

N.S.Trubeskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir, s.107.

КОРРЕЛЯЦИЯ ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phonologische Korrelation (f), ing. phonological (phonomic) correlation /,fəʊnə'lɒdʒɪkəl /fəu'ni:mɪk/,kɔrɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. corrélation phonologique, azərb. Fonoloji korrelyasiya. - Bir-birilə bir əlamət əsasında qarşılaşdırılan və bütün qalan əlamətləri ümumi fərqləndirici əlamət olması ilə səciyyələndirilən iki /a, o, u, ı/ # /ə-e-i-γ,φ/ fonem sırası. Saitlərin qalınlıq-incəlik korrelasiyası: Məs.: Azərb. d. /kəl-kal/. Samitlərin cingiltilik-karlıq korrelasiyası: Müq. et: [d-t, b-p, v-f, z-s] və s.

N.S.Trubeskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir, s. 107.

КОРРЕЛЯЦИИ ЗНАК - alm. Korrelationsmerkmal (n), ing. correlation of mark /,kɔrɪ'leɪʃən əv ma:k/, fr. marque de corrélation, azərb. korrelasiya işarəsi. – Olub-olmaması müəyyən korrelativ cütlüyü səciyyələndirən korrelasiya işarəsi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 427.

КОРРЕСПОНДЕНТЫ - alm. Korrespondenten (Pl.), ing. correspondents /,kɔrɪs'pɒndənts/, fr. correspondants, azərb. korrespondentlər. - Müqəysəli-tarixi dilçilikdə tutuşdurmaya uyğun gələn qohum dillərdəki səslər. İ.A. Boduen de Kurtene müxtəlif dillərdəki homogen səsləri və səs birləşmələrini korespondentlər adlandırırdı.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 184.

КОРЯКСКИЙ ЯЗЫК – alm. Korjakisch (n), ing. Koryak language /kɔrɪɑ:k 'lɜŋgwɪdʒ/, fr. langue koriaque, azərb. koryak dili. Çukotka-kamçatka dillərindən biridir (çukot-koryak qolu). Rusiya Federasiyasının Koryak vilayətində yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 5,4 minə qədərdir. 5 dialektə bölünür: çavçuven, apukin, kamen, paren və itkan.

A.Н.Жукова. Грамматика коряцкого языка. Л., 1972.

КОСВЕННАЯ РЕЧЬ - alm. indirekte Rede (f), ing. indirect speech /,ɪndɪ'rekt spi:tʃ/, fr. discours indirect, azərb. vasitəli nitq. - Başqasına məxsus olub, danışiq aktında qismən dəyişdirilmiş şəkildə verilən parça. /K.Marks «dilini praktik real şəur» olduğunu söyləmişdir//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 39.

КОСВЕННОЕ ДОПОЛНЕНИЕ - alm. indirektes Objekt (n), ing. object of reference /'ɔbdʒɪkt əv refrəns/, indirect object /ɪndɪ'rekt 'ɔbdʒɪkt/, fr. complément d'objet indirect, azərb. vasitəli tamamlıq. - Məs.: Azərb. d. /Biz vətən uğrunda mübarizə aparırıq//.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 39-41.

КОСВЕННЫЙ ВОПРОС - alm. indirekte Frage (f), ing. indirect question /ɪndɪ'rekt 'kwestʃ(ə)n/, fr. question indirecte, azərb. vasitəli sual. - Vasitəli nitqdə verilmiş sual.

Məs.: Azərb. d. ¿Sabah iclasda iştirak edəcəksən?

- Bəs necə?

Bax: Вопрос ←.

КОСВЕННЫЙ ПАДЕЖ - alm. abhängiger, obliquer Kasus (m), ing. oblique case /ə'blɪ:k keɪs/, fr. cas oblique, azərb. vasitəli hal. - Adlıq haldan başqa yerdə qalan hallar.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 34-41.

КОТЕКСТ – alm. Kotext (m), ing. cotext /k6:tekst/, fr. contexte, azərb. kontekst. - Dil vahidinin işləndiyi mətn. Təbii danışiq prosesində yaranan mətn.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 427.

КОТОКО ЯЗЫКИ – alm. Kotoko-Sprachen (Pl.), ing. Cotoko languages /k6:t6k6 'ɪʒɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kotokos, azərb. kotoko dilləri. – Çad dilləri yarımqrupu. Çad gölünün cənubunda, Loqon və Şari çaylarının arasında, həmçinin Kamerun və Çad Respublikasının ərazisində Çad gölündəki adalarda yayılmışdır. Bu dillərdə danışınların ümumi sayı 200 min nəfərdir. Loqone, makari, gülfey, afade, kuseri, şoe və s. dillər kotoko dillərinə aiddir. Yazısız dillərdir.

J. Lukas. Die Logone-Sprachen im zentralen Sudan. Leipzig, 1936.

КРАСИС - alm. Krasis (m), ing. crasis /krasɪs/, fr. crase, azərb. krazis. - İki saitdən biri əvvəldə, digəri isə söz sonunda gəlir. Məs.: lat. dil. /cō-agō: cōgō/ /mən məcbur edirəm//.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 427.

КРАТКИЙ - alm. kurz, ing. short /ʃɔ:t/, fr. bref, azərb. qısa. - Eyni danışiq tempində uzun saıtlərlə müqayəsədə nisbətən qısa tələffüz olunan səslər. Məs.: alm. d. /'ba:dən/ (çimmək), ancaq /tantə/ (xala).

F. Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

КРАТКИЙ СЛОГ - alm. kurze Silbe (f), ing. short syllable /ʃɔ:t 'sɪləbl/, fr. syllable br've, azərb. qısa heca. - Nüvəsi qısa və ya reduksiyaya uğrayan saıtlərdən təşkil olunmuş heca. Məs.: alm. d. /bə'traxtən/ (müşahidə etmək).

Bax: Краткий ←.

КРАТКОСТЬ - alm. Kürze (f), ing. Shortness /ʃɔ:tnis/, fr. brièveté, azərb. qısalıq. - Yarımuzunluğa və uzunluğa qarşı qoyulur.

Бах: Краткий ←.

КРЕАТИВНОСТЬ – alm. Kreativität (f), ing. creativity /kri(:)'eɪtɪ:vɪti/, fr. créativité, azərb. yaradıcılıq, kreativlik. – N.Xomskinin dil nəzəriyyəsində sonu məlum elementlərdən sonsuz cümlələr düzəldə bilmək.

N.Chomsky. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, 1965.

КРЕОЛИЗАЦИЯ «ЯЗЫКА» - alm. Sprachkreolisierung (f), ing. creolization language /kriəlaɪzeɪʃən 'læŋgwɪdʒ/, fr. créolisation de la «Langue», azərb. dilin kreollaşması. - Yerli sakinlər tərəfindən (əsasən Hind okeanı adalarında) Avropa dillərindən birinin (ingilis, fransız, alman, ispan, portuqal) ünsiyyət vastəsi kimi işlədilməsi nəticəsində ortaya çıxan spesifik qarışıq dil. Adətən yerli əhali işğalçı xalqların (metropoliyanın) dilini mənimsəyərkən ona əlavə etdikləri səciyyəvi yerli xüsusiyyətlər.

İ.Hancock. History of Research on Pidgins and Creoles. «HSK», 1987, 3, 1, s. 459-469.

КРЕОЛЬСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kreolsprache (f), Kreolisch (n), ing. creole language /'kri:əul 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue créole, azərb. kreol dil. - Qərbi Hindistanda doğulan avropalıların dili. Bunlar keçmiş picin dilləridir ki, sonralar etnik qrupların ilkin «ana» dil kimi formalaşır. Funksional qrammatik baxımdan məhdudluqlar və sadələşmələr səciyyəvidir. Burada koloniyalıları öz dillərilə Avropa dillərini qarışdırır, nəticədə picin monolingvizmi yaranır. Bu zaman ana dili tamamilən aradan çıxır və kreol dil yaranır. Üstünlük təşkil edən dilin leksikonu əksəriyyət qəbul edilir. Fransız kreol dilinə Lozannada və Mavritaniyada, holland kreol dilinə isə Corctaunda rast gəlmək olur.

Ю.С.Маслов, Введение в языкознание. М., 1987, s. 193.

КРИТИЧЕСКИЙ АППАРАТ - alm. kritischer Apparat (m), ing. critical apparatus /'kɹɪtɪkəl ˌʃpə'reɪtəs/, fr. appareil critique, azərb. qeydlər aparatı. - Mətnin şərhli nəşrində qeyd və iqtibasların ümumi məcmusu. Məs.: N.S.Trubetskoy. «Fonologiyanın əsasları», Almancadan tərcüməsində prof. F.Veysəlli əsərin mətninə bəzi tənqidi qeydlər əlavə etmişdir.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir, s. 375-378.

КРУГЛОЩЕЛЕВОЙ - alm. rillenformig, ing. groove fricative /gru:v 'fɹɪkətɪv/, fr. glottal, azərb. yumru novlu. - Tələffüzü zamanı dodaqlar dairələşir, yaxud da dil yanlardan sərt damağa doğru sıxılır, nəticədə hava axınının keçməsi üçün ağız boşluğunda iki məxrəcli dar dəhliz yaranır.

Məs.: Azərb. d. /ʃ/.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 72.

КРЫЛАТЫЕ СЛОВА - alm. geflügelte Worte (Pl.), ing. winged words /wɪŋd wɜ:dz/, fr. locutions devenues proverbiales, azərb. qanadlı sözlər. -

Müəyyən tarixi mənbələrdən dilə keçmiş, atalar sözləri və zərbi-məsəllər kimi sabit, geniş işləklilik dairəsinə malik söz və ifadələr. Məs.: /Ağıldan bəla/ (Qriboyedov), «Bir addım irəli, iki addım geri» (V.İ.Lenin). M.İ.Adilov. Qanadlı sözlər. Bakı, 1988.

КРУ ЯЗЫКИ – alm. Kru (n), ing. Kru languages /kru: 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kroues, azərb. kru dilləri. - Niger-konqolez dilləri ailəsində qohum dillərin birliyi. Liberiya və Kot-d'İvuarda yayılmışdır. Sayca 3,3 milyon əhali bu dillərdə danışır. Zəngin saitlər sisteminə malikdirlər. Tonlu dillərdir. Yazısız dillərdir.

J.Duitsman, J.Betkaur, J.Laesch. A survey of Kru dialects. SAL, 1975, v. 6, №1.

КРЫЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Krysisch (n), ing. Kryz language /krʊz 'læŋɡwɪdʒ/, fr. le kirgniz, azərb. kırız dili. – Ləzgi dillərindən biridir. Kırız, Xaput, Cek dağ kəndlərində, Aliq Kubin rayonunda və Azərbaycanın Xaçmaz, İsmayilli, Ağdaş və Qəbələ rayonlarında yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 9 min nəfərdir. Kırız dili digər ləzgi dillərindən fərqləndirən əsas cəhət saitlər yarım sisteminin zəngin olmasıdır.

Ш.М.Саадиев. Крызский язык. «Языки народов СССР», т.4, М., 1967.

КРЫМСКОТАТАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Krim-Tatarisch (n), ing. Crimean-Tatar language /krɪ'miən-'tʃ:tə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue tatare de Crimée, azərb. kımtatar dili. – Özbəkistan, Azərbaycan, Ukrayna, Tacikistan və Rusiya Federasiyasının bəzi bölgələrində, həmçinin Türkiyə və Rumıniyada yayılmışdır. Əlifbası 1929-cu ilədək ərəb, 1928-38 illərdə latın və 1939-cu ildən isə kiril qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

А.Н.Кононов. История изучения тюркских языков в России. Дооктябрьский период. Л., 1982.

КУЛЬТУРА РЕЧЕВАЯ - alm. Redekultur (f), ing. culture of speech /'kʌltʃə 7v 'spi: tʃ/, fr. culture du discours, azərb. nitq mədəniyyəti. - Bir dil üçün müəyyən edilmiş orfofonik, leksik və qrammatik normalara uyğun danışq tərz. Şəxsin fərdi danışığında ən yaxşı nümunələrə əməl edilmə qabiliyyəti.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 98.

КУЛЬТУРНЫЙ ЯЗЫК - alm. Kultursprache (f), ing. cultural language /'kʌltʃərəl 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue de culture (civilisation), azərb. mədəni dil. – Mədəni inkişafın yüksək mərhələsinə çatmış xalqın dili, dövlət dili əhəmiyyəti kəsb edən dil. Mədəni dil məktəblərdə tədrisin əsasını təşkil edir, nisbi sabitliyi, müəyyən ərazidə bütünlüklə yayılması və dialektləri öz içərisində əritmə qabiliyyəti ilə səciyyələnir. Əslində ünsiyyət vasitəsi olması baxımından dilləri mədəni/qeyri-mədəni hesab etmək düz deyildir.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004; M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 73.

КУМУЛЯТИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ - alm. kumulative Bedeutung (f), ing. cumulative meaning /'kju:mjələtɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. signification cumulative, azərb. kumulativ məna. - Motivləşmiş sözün mürəkkəb (semantik tərkibə bölünə bilən) mənası. Məs.: Azərb. d. /gön, - qaramalın dərisi/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 212.

КУМУЛЯТИВНОЕ ОТРИЦАНИЕ - alm. kumulative Verneinung (f), ing. cumulative negative (negation) /'kju:mələtɪv 'negətɪv /nɪ'geɪʃən/, fr. négation cumulative, azərb. kumulativ (motivləşdirilməmiş (məna). – Motivləşdirilməmiş (əsaslandırılmamış) sözün mürəkkəb (semantik komponentlərə parçalana bilən) mənası. Məs.: Azərb. d. /mümkün - olduqca çətin, bərbad - çox pis/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 212.

КУМЫКСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kumykisch (n), ing. Kumyk language /kumɪk 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue komike, azərb. kumık dili. – Türk dilləri ailəsinə daxil olan dillərdəndir. Əsasən Dağıstanda, qismən də Çeçen, İnquş və Şimali Osetiya respublikalarında yayılmışdır. 224 min daşıyıcısı vardır. Türk dillərinin qıpçaq qrupuna aiddir. Əlifbası 1929-cu ilədək ərəb, 1928-38 illədə latın və 1939-cu ildən isə kiril qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

Н.К.Дмитриев. Грамматика кумыкского языка. М.-Л., 1940.

КУРСИВ - alm. Kursiv (m), ing. italics /'ɪtəlɪks /, fr. italique, azərb. kursiv (mətbəə şrifti) – Əl yazısına oxşayan mətbəə şriftidir ki, düz şaquli tərzdə yığılmış mətnin tərkibində müəyyən hissəni seçmək, fərqləndirmək üçün istifadə olunur.

Вах: Дуративный/недуративный ←.

КУРДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kurdisch (n), ing. kurd language /kə:d 'lɪŋɡwɪdʒ/, /kurdish/'kə:dɪʃ/, fr. langue kurde, azərb. kürd dili. - İran mənşəli dil, İranda, İraqda Türkiyədə və Suriyada 10 milyon adamın danışdığı hind-Avropa mənşəli dil. Ən yaxın qohumu belluc dilidir. Pakistanda 2 milyona qədər adam danışır. Keçmiş sovetlər ittifaqında kürd ədəbi dilinin əsasını kurdmanci, İraqda isə sorani təşkil edir.

К.К.Курдоев. Грамматика курдского языка. М.-Л., 1957.

КУШИТСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. kuschitische Sprachen (Pl.), ing. Cushitic languages /'ku:ʃɪtɪk 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kuchites, azərb. kuşit dili. – Afraziya dillərinə mənsub qol. Ərazi baxımından şimal-şərqi və şərqi Afrikada yayılmışdır. 25 milyondan yuxarı daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistemində saitlər yarım sistemi zəif inkişaf etmişdir: /i/, /e/, /a/, /o/, /u/. Kuşit dillərindən somali (1973-cü ildən latın əlifbası) və oromo (1977-ci ildən həbəş əlifbası) yazılı dillərdir.

И.М.Дьяконов. Семито-хамитские языки. М., 1965; А.Б.Долгопольский. Сравнительно-историческая фонетика кушитских языков. М., 1973.

КХМЕРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Khmer (n), ing. khmer language /kmer ˈʃɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue khmer, azərb. kxmer dili. – Kxmer dillərindən biridir. Kambocanın dövlət dilidir. Vyetnam və Tailand dövlətlərində də yayılmışdır. Ümumilikdə bu dildə danışanların sayı 7,7 milyon nəfərdir. Kxmer dili saitlərin zənginliyi, tonun olmaması və ikihecalı morfemlərin olması ilə səciyyələnilir.

Ю.А.Горгониев. Кхмерский язык. М., 1961; С.Лонг. Очерки по лексикологии кхмерского языка. М., 1975.

– Л –

ЛАБИАЛИЗАЦИЯ - alm. Labialisierung (f), ing. labialization /leɪbiəlaɪˈzeɪʃ(ə)n/, fr. labialisation, azərb. dodaqlanma. – Qonşuluqda gələn dodaq səsinin təsiri nəticəsində dodaqlanmanın yaranması, dodaqların irəli çəkilməsinin saxlanılması. Məs.: Azərb. d. /tül/, /düz/ və /süt/ sözlərində [t°], [d°], və [s°] samitləri dodaqlanırlar.

Ф.Я.Вейсалов. Еще раз о минимальной единице членения речевого потока (в соавторстве с А.А.Гасановым). «Учение записки» АПИЯ им. М.Ф.Ахундова. Баку, 1971, №1, s. 9-16; Л.В.Бондарко. Звуковой строй современного русского языка. М., 1977; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

ЛАБИАЛИЗОВАННЫЙ - alm. labialisiert, ing. labialized /ˈleɪbjəlaɪzd/, rounded /ˈraundɪd/, fr. labialisé, azərb. dodaqlanan. - Dodaqlanmaya məruz qalmış. Məs.: Azərb. d. /d°on/, /d°uz/ sözlərində dodaq saitindən əvvəl gələn [d] samiti dodaqlanandır [d°].

Вах: Лабиализация ←.

ЛАБИАЛЬНЫЙ ЗВУК - alm. Labiallaut (m), ing. labial sound /ˈleɪbiəl saund/, fr. sons labial, azərb. dodaq səsi. - Nisbətən mütəhərrik olan alt dodağın üst dodağa yaxınlaşması nəticəsində yaranan səslər. Dodaqların köməyi ilə əmələ gələn samitlər: /b, p, v, f, m/, saitlər isə /o/, /u/, /Y/, /Ø/-dür. Alt dodağın üst dodağa yaxınlaşması nəticəsində bilabial (qoşadodaq samitləri: /b/, /p/, /m/) və labiodental (diş-dodaq samitləri: /v/, /f/) əmələ gəlir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 127-129; A.A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979; М.И.Матусевич. Современный русский язык. Фонетика. М., 1976.

ЛАБИО–ВЕЛЯРНЫЙ - alm. labiovelar, ing. labio-velar /ˈleɪbiou ˈvi:lə/, fr. labio-vélaire, azərb. dodaq-damaq. - Damaq pərdəsi və dodaqların işti-

rakı ilə yaranan səslər. Ulu german dilində /g̃/, /k̃/, /x̃/ samitləri buna misal ola bilər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 107.

ЛАБИАЛИЗОВАННЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. labialisierter Vokal (m), ing. labialized vowel /'leɪbjələɪzd 'vəuəl/, fr. voyelle labialisée, azərb. dodaqlanan saitlər. - Dodaq samitlərinin təsiri nəticəsində dodaqlanmaya məruz qalan saitlər. Azərb. d. /bibi/, /baba/, /səma/, /papaq/; rus d. /mama/, /papa/ sözlərində saitlər qonşuluqda gələn dodaq samitlərinin təsiri nəticəsində qismən dodaqlanmaya məruz qalır. Məs.: alm. d. /b°i: bəl/ (İncil) və s.

F.Y.Veysəlli. SDƏ, s. 103-121.

ЛАБИАЛИЗОВАННЫЕ ЗВУКИ - alm. labiale Laute (Pl.), ing. labiale sounds /'leɪbjəli saundz/, fr. sons labialisés, azərb. dodaqlanan səslər. - Tələffüzündə əlavə dodaq artikulyasiyasının təsiri nəticəsində səslərin dodaqlanmaya məruz qalması.

Бах: Лабиализованный ←.

ЛАЛЕТКА - alm. Laetik (f), ing. laletics /lɑ:letiks/, fr. lalétique, azərb. laletika. - Dilçilikdə danışığın artikulyator tərəfinə üstünlük verən cərəyan. Fonetikanı laletika termini ilə əvəz etmək fikrini ilk dəfə G.Forxhammer irəli sürmüşdür. G.Forxhammer qeyd edir ki, nitq səsləri danışq üzvlərinin hərəkətindən yaranır. Ona görə də Q.Forxhammer səslərin əmələ gəlməsinə dair fikirlərini dilçilik tarixində dönüş nöqtəsi adlandırır, fonetikanı dilçilikdən çıxarır, onu «laletika» ilə əvəz etməyi təklif edirdi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 99.

ЛАДИНО – alm. Ladinisch (n), ing. ladino /ladɪn6:/, fr. ladino, azərb. ladino. – Roman dillərindən biridir. Bu dilin daşıyıcıları 1492-ci ildə İspaniyadan qovulmuş və Avropanın cənubunda, Niderlandda, İngiltərədə, Almaniyada və Türkiyədə məskunlaşmış yəhudilərin törəmələridir. 100 minə qədər daşıyıcısı məlumdur. Ədəbi ladino dili XVI əsrdə koyne əsasında yaranmışdır.

C.J.Grews. Recherches sur le judeo-espagnol dans les pays balkaniques. Paris, 1935.

ЛАДИНСКИЙ – Бах: Петероманский →.

ЛАЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lazisch (n), ing. laze language /'la:z 'lʰɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue lazienne, azərb. laz (çan) dili. – Kartvel dillərinə aiddir. Türkiyənin şimal-şərqində Qara dəniz sahilində və Gürcistanın Sapri kəndində yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 50 minə qədərdir. Üç dialektə bölünür: atin, arxav və xop. Leksik tərkibirdə türk dillərindən keçmə sözlər üstünlük təşkil edir. Yazısız dildir.

А.С.Чикобава. Грамматический анализ чанского (лазского) диалекта с текстами. Тбилиси, 1936.

ЛАКСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lakisch (n), ing. lak language /la:k 'lʰɔŋɡwɪdʒ/, fr. langue lake, azərb. lak dili. – Lak-dargin dillərinə aid dillərdəndir. Əsasən Dağıstan ərazisində yayılmışdır və 100 minə yaxın daşıyıcısı vardır. Ədəbi variantı kumıx dialekti əsasında formalaşmışdır. Lügət tərkibində rus dilindən alınmış sözlər üstünlük təşkil edir. 1938-ci ildən kiril əlifbasından istifadə olunur.

Л.И.Жирков. Лакский язык. М., 1955.

ЛАКСКО-ДАРГИНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Lakisch-Darginische Sprachen (Pl.), ing. lak-Dargin languages /la:k 'da:ɡɪn 'lʰɔŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues lako-darguines, azərb. lak-dargin dilləri. – Nax-Dağıstan dilləri ailəsinə aid olan dillər qrupu. Bu dillərdə Dağıstanda yaşayan darginlər və laklar, həmçinin Xasavyurt rayonunun Kostek və Qayakənd aulunun darginləri danışirlər. 387 min nəfərə qədər daşıyıcısı vardır. Dargin dilinin fonoloji sistemində 4 adi sait fonem /a/, /e/, /i/, /u/ mövcuddur. Lak və dargin dillərində üç sözdüzəltmə üsulu mövcuddur: önşəkilçili (prefikslərlə) (dargin dilində daha güclü inkişaf etmişdir), şəkilçili (suffiksli) və sözbirikmələr.

А.Ш.Акиев. Историко-сравнительная фонетика даргинского и лакского языков. Махачкала, 1977.

ЛАМБДА – alm. Lambda (n), ing. lambda /'lamdə/, fr. lambda, azərb. lambda. – «λ» yunan əlifbasında 11-ci hərfin adı.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 432.

ЛАМБДАИЗМ - alm. Lambdaismus (m), ing. lambdaism /'lamdəsi(ə)m/, fr. lambdaisme, azərb. lambdaizm. – Səhv düzələn səs. Səsin məxrəcindən asılı olaraq qammasizm /q/, kappasizm /k/, siqmatizm /s/, setizm /s/, lambdasizm /l/, rotasizm /r/ və s. fərqləndirirlər. Bəzən bir səsin əvəzinə mütəmadi olaraq başqa səs tələffüz olunur. Buna paralaliya da deyilir. Ümumiyyətlə, bu hadisəyə əsasən danışıda, qeyri-ədəbi dil normalarına rast gəlinir. Məs.: rus d. /вельблюд – верблюд/, /талелка – тарелка/, /лыцарь – рыцарь/, /курьер – курьер/, /колидор – коридор/, /дилектор – директор/. Bu hadisəyə Azərbaycan dilində də təsadüf edilir. Məs.: Azərb. d. /qərar – qəral/ və s.

V.Veysəlova. Uşaq dilinin formalaşması və inkişafı. ND., Bakı, 2002.

ЛАМИНО-ПАЛАТАЛЬНЫЙ ЗВУК – alm. laminal-palataler Laut (m), ing. laminal palatal sound /'laminəl 'pʰlɔtl saund/, fr. son lamino - palatal, azərb. laminal-palatal səs. – Fəal üzvə görə laminal, qeyri fəal üzvə görə isə damaq samiti. BFƏ-da bu alveo-palatal səs adlanır. Məs.: çin d. /ㄌㄢㄣˊ/ - öyrənmək.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 432.

ЛАМУТСКИЙ (ЭВЕНКСКИЙ) ЯЗЫК - alm. Lamutisch (Evenisch) (n), ing. Lamut (Even) language /'lamut 'iv(ə)n/ 'l³/₄ŋgwɪɟʒ/, fr. langue évenque, azərb. lamut (evenk) dili. – Tuncus-mancuriya dillərindən birdir. Oxot dənizinin sahillərində, Maqadan və Yakutiya vilayətlərində yayılmışdır. 10 min insanın dilidir. Ədəbi dilin əsasında olsk dialekti durur. Yazıda 1931-ci ilədək latın, 1936-cı ildən isə kiril əlifbasından istifadə olunur.

В.Г.Богораз. Материалы по ламутскому языку. «Тунгусский сборник». Л., 1931.

ЛАНДСМОЛ - alm. Landsmol (n), ing. landsmol /'lɒndsmol/, fr. landsmol, azərb. landsmol. - Yerli dialektlərə əsaslanan Norveç ədəbi dili.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 182.

ЛАОССКИЙ ЯЗЫК - alm. Laotisch (n), ing. Laotian language /lei'ə uʃ(ə)n 'l³/₄ŋgwɪɟʒ/, fr. langue laotienne, azərb. laos dili. – Tay dillərinə daxildir. Laos dövlətinin rəsmi dilidir. Tailandın şimal əyalətlərində də yayılmışdır. 23,5 milyon insan bu dildə danışır. Tonlu dildir (tonların sayı 5-7 civarındadır). Təkhəcalı (monosillabik) dildir. Cümlə daxilində MXT söz sırası üstünlük təşkil edir.

Л.Н.Морев, А.А.Москалев, Ю.Я.Пламя. Лаосский язык. М., 1972.

ЛАППИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lappisch (n), ing. Lapp language /lap 'l³/₄ŋgwɪɟʒ/, fr. langue lappique, azərb. lappi dili. - Skandinaviyanın şimalında yaşayan fin-uqor dilləri, 30.000 adam danışır. İlk yazılı abidəsi XVII əsrə aiddir.

П.Хайду. Уральские языки и народы. М., 1985.

ЛАРИНГАЛ - alm. Laryngallaut (m), ing. laryngeal /'lɪrɪŋgal/, fr. laryngal, azərb. xirtdək səsi. - Xirtdək səsinin ümumiləşmiş, köhnəlmiş adı. Bunlara boğaz səsləri də deyirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 433.

ЛАРИНГАЛЬНАЯ ТЕОРИЯ – alm. Laryngaltheorie (f), ing. laryngeal theory /'lɪrɪŋgal 'θiəri/, fr. théorie laryngale, azərb. larinqal nəzəriyyəsi. - Hind-Avropa ulu dilinin bir hissəsinin bərpası sahəsində bir neçə dəfə sınaqdan çıxmış fərziyyə. Bu gün 3 larinqal samit bərpa edirlər: /h¹, h², h³/. Bunların mövcudluğu morfoloji-struktur təhlilə əsasında müəyyən-ləşir. Digər tərəfdən bu fonemlər ayrı-ayrı dillərdəki reflekslə açıla bilər. Hind-Avropa dillərində e – nin a – ya h², o – ya isə h³-lə dəyişməsi sübut oluna bilər; xet dilində h² bir çox mövqedə samit fonem kimi qalmışdır. Larinqal nəzəriyyəsi bunu Hind-Avropa dillərinin morfoloji sistemində ablautla daha aydın açar. Məs.: lat. d. /est/, xet dilində /eszi/ «dir» deməkdir. Tədqiqatlar göstərir ki, /peh²/ sözündə /e/ /a/-ya çevrilib və olub latın dilində /pa:sco/, xet dilində isə /pahsmi/ (mən qoruyuram). Göründüyü

kimi bu formalarda heç bir /e/ yoxdur. Laringal nəzəriyyəsi göstərir ki, latın dilində bu əlavə uzanma ilə yox olur, xet dilində isə /h/ kimi saxlanılır. Sonralar h² laringalı kimi bərpa olunan xet dilində /h/-in yerində gəlməsi empirik faktlarla təsdiq olundu. Laringal nəzəriyyəsi F. de Sössürün adı ilə bağlıdır.

F. de Saussure. Memoire sur le systeme primitive de voyelles dans les langues indo-europeenes. Leipzig, 1879.

ЛАСКАТЕЛЬНЫЙ - alm. liebkosend, zärtlich, ing. affectionate /ə'fekʃnıt/, thypocoristic /hı'pɔkrəstık/, fr. hypocoristique, azərb. əzizləmə, oxşama. - Zərif duyğu, hiss ifadə edən, ismə ekspressiv calarlıq verən. Məs.: Azərb. d. /uşaq-uşaqcığaz/, /ana-anacan/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 148.

ЛАСКАТЕЛЬНОЕ ИМЯ - alm. Kosename (m), ing. affectionate name /ə'fekʃnıt neım/, hypocoristic name /hı'pɔkrəstık neım/, fr. diminutif, azərb. əzizləyici ad. - Sözə ekspressiv əzizləmə çaları verən, danışan tərəfindən zərif duyğu bildirən, tərkibində əzizləyici, oxşayıcı suffikslər olan isimlər. Məs.: Azərb. d. /Zema ← Zenfira/, /Ema ← Elmira/; alm. d. /Uli ← Ulrich/, /Annelie ← Anneliese/, /Gina ← Regina/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 148.

ЛАТЕНТНЫЙ - alm. latent, ing. latent /'leıtənt/, fr. latent, azərb. gizli. - Müəyyən əvəzlənmə sistemində fonetik təzahürlərin izahı üçün nəzərdə tutulan, real şəkildə təzahür etməyən.

O.C.AXMAHOBA. Göstərilən əsər, s. 213.

ЛАТЕРАЛИЗАЦИЯ – alm. Lateralisation (f), ing. lateralization /'lat(ə)rəlˌɪzeɪʃ(ə)n/, fr. latéralisation, azərb. laterallaşma. – Neyropsixologiyada hər iki beyin yarımkürəsinin informasiya əməliyyatlarında, xüsusən dildən istifadədə müəyyən funksiyalara yönəldilməsi. Lateriallaşma fərdi olur. Amma eyni zamanda müəyyən ümumiləşmələr mümkündür: analitik proseslər daha çox sol yarımkürəyə xasdır: sintaktik və fonoloji (samit+sait birləşməsinin tanınması); pragmatik informasiyanın qəbulu, cümlə intonasiasının dərki, qeyri-danışq səslərinin tanınması sağ yarımkürəyə aiddir. Bu zaman fərddən çox şey asılıdır. Məs.: musiqi məşqləri keçmiş şəxslər melodiyanı daha çox solda qəbul edir, nəinki məşq keçməmiş adamlar. Bu belə başa düşülməlidir ki, bir tərəfdə daha çox işlənən informasiya o birisi tərəfi sıxışdırır. Burada zədələnmə və yaşı da mühüm rol oynayır. Məs.: eşitmə və ekspressiv hərəkətlər sağ yarımkürəyə aid olsa da, sol yarımkürə zədələndə sağ yarımkürə öz aktivliyini artırma bilər. Sağlam adamlarda iki yarımkürə arasındakı ardıcıl informasiya mübadiləsinə müəyyənləşdirmək çətin olduğundan adətən eksperiment yolu ilə bu və ya digər yarımkürə xüsusi qıcıqlandırılır. Məs.: qulaqcıqla səs verilir, «sağ və sol qulaq» effekti

yaradılır. Anadangəlmə dil xətalrı (afaziya və ya narkozla təsir və s). Doğulan uşaqda fiziki assimetriya olur, həm də funksional baxımdan sol yarım kürək daha fəal olur. Məs.: 3 həftəlik uşaqda səsin gücləndirilməsi eşitmədə «sağ qulaq effektini, musiqidə isə sol-qulaq-effektini» verir. Yeniyetmə yaşında dilöyrənmənin kritik mərhələsi başa çatır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 436.

ЛАТЕРАЛЬНЫЙ - alm. Seitenlaut (m), ing. lateral /'l5tərel/, fr. latéral, azərb. lateral, dilyanı səs. - Lateral səslərin tələffüzü zamanı kipləşmə dilin yan tərəfilə (əksərən bir tərəfilə) sərt damaq arasında novdan hava axınının süzülüb bayıra çıxması ilə yaranan səs. Ona görə də lateral /l/ samitinə süzülən səs də (likvida) deyirlər. Məs.: Azərb., rus və alm. d. /l/- fonemi.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 151.

ЛАТИНИЦА - alm. lateinisches Alphabet (n), ing. Roman alphabet /'roumən '5lfəbıt/, Roman letters /'roumən 'letəs/, fr. alphabet, latin, azərb. latın əlifbası, latın yazısı. - Nisbətən aydın italyan əlyazmaları əsasında işlənmiş və qədim roma yazılarının (daş, taxta) ümumi təsəvvürlərini təqlid etmək (nümunə götürmək) yolu ilə mükəmməlləşən latın əlifbasının qrafik növü, müxtəlifliyi.

ЛАТИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lateinisch (n), ing. Latin language /'l³/tɪn 'l³/ɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue latine, azərb. latın dili. – İtaliyanın mərkəzində Latsi vilayətində məskunlaşmış (b. e. ə. VIII əsr) qədim latın tayfasına məxsus italyan dillərindən biri. Latın dilinin tarixi bir neçə dövrə bölünür: arxaik dövr (b.e.ə. IV–VI əsrlərə aid bir neçə abidə bu günə gəlib çatmışdır), klassik dövrəqədərki dövr (b. e. ə. III-II əsrlər), klassik və ya «qızıl latın» dövrü (bu dövrdə ədəbiyyatın inkişafı geniş vüsət almışdır: Siseron, Sezar, Ovidii və b), klassik dövrdən sonrakı «gümüş» latın (bu dövrdə ədəbi dilin fonetik və morfoloji formaları, orfoqrafik qaydaları formalaşmışdır) və, nəhayət, sonrakı latın dili dövrü (II-VI əsrlər). Bu dövrdə yazılı və şifahi dil arasında ayrılma ortaya çıxmışdır. Roma imperiyasının süqutundan sonra latın dilinin parçalanması sürətlənmiş və roman dillərinin yaranması ilə nəticələnmişdir. Bu gün latın dili beynəlmiləl, həmçinin elmi terminlərin yaranmasında mənbə kimi çıxış edir.

В.М.Линдсей. Краткая историческая грамматика латинского языка. М., 1948; М.Нидерман. Историческая фонетика латинского языка. М., 1949; А.Эрну. Историческая морфология латинского языка. М., 1950.

ЛАТИНСКОЕ ПИСЬМО - alm. lateinische Schrift (f), ing. Latin letter /'l³/tɪn 'letə/, fr. écriture latine, azərb. latın yazısı. – Qərbi Avropa xalqlarının böyük əksəriyyətinin istifadə etdikləri, qədim romalıların işlətdikləri hərfi yazı.

LATIN ƏLİFBASI

Çap forması	Sətiri yazısı	Adı	Tələffüzü
A	a	a	[a]
B	b	бе	[б]
C	c	це	[ц] и [к]
D	d	де	[д]
E	e	э	[э]
F	f	эф	[ф]
G	g	ге	[г]
H	h	ха	[х]
I	i	и	[и]
J	j	йот	[й]
K	k	ка	[к]
L	l	эль	[л]
M	m	эм	[м]
N	n	эн	[н]
O	o	о	[о]
P	p	пе	[п]
Q	q	ку	[к]
R	r	эр	[р]
S	s	эс	[с]
T	t	те	[т]
U	u	у	[у]
V	v	ве	[в]
X	x	икс	[кс]
Y	y	ипсилон	[и]
Z	z	зета	[э]

Бах: латинский язык ←

ЛАТЫШСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lettisch (n), ing. the Lettish language /ˈletɪʃ ˈlɛtɪʃwɪdʒ/, fr. langue lettonne, azərb. latış dili. – Baltika dillərinə aiddir. Latviya Respublikasında yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 1,5 milyondan yuxarıdır. Latış dilində üç dialekt fərqləndirilir: ortalatış (latış ədəbi dilinin əsasını təşkil edir), aşağılatış və livon. Litva dilindən fərqli olaraq, latış dilində vurğu sabitdir və, bir qayda olaraq, sözün ilk hecasının üzərinə düşür. Latış dilində fellər üçün keçmiş, indiki və gələcək zamanların sadə və mürəkkəb formaları səciyyəvidir. Latış qrafikası latın əlifbasına

bəzi diakritik işarələr əlavə olunmaqla tərtib olunmuşdur və yazı prinsipi fonematik-morfolojiyədir.

P.Грабис. Латышский язык. «Языки народов СССР», т. 1, 1966; J.Endzelins. Lettische Grammatik. Riga, 1922.

ЛАЦИЙСКО-ЮЖНОКАВКАЗСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Lazisch-südkaucasische Sprachen (Pl.), ing. Laz, Laze the South-Caucasian languages /la:z/'la:zə ðə sauθ kɔ:'keɪzjən 'lʰɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues laciques-sudcaucasiennes, azərb. las-cənubi qafqaz dilləri. – Cənubi Qafqazda 4 dili birləşdirir: meqrel, laz, svan və gürcü dilləri (4,5 milyon adam danışır).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.754; В.Топуриа. Сванский язык. Тбилиси, 1931; С.М.Жгенти. Фонетика чанско-мегрельского языка. Тбилиси, 1953.

ЛЁГКИЙ - alm. leicht, ing. light /laɪt/, fr. léger, azərb. yüngül. - Vurğu daşımayan, zəif vurğulu heca. Məs.: Azərb. d. /qǎlə'nı; /gǒd=ǎnı/ və s. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 258-265.

ЛЁГКОЕ ПРИДЫХАНИЕ - alm. leichte Aspiration (f), ing. light aspiration /laɪt ˌspə'reɪʃ(ə)n/, smooth breathing /smuð 'bri:ðɪŋ/, fr. aspiration légère, azərb. qismən nəfəsləşmə. - Yunan dilində ilk saitın səssiz başlanğıc mərhələsi. Adətən cüzi səssizlik işarəsi ilə göstərilir (').

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 104.

ЛЕЗГИНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. lezginische Sprachen (Pl.), ing. Lezghin languages /lezɡɪ:n 'lʰɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues lesghiennes, azərb. ləzgi dilləri. – Naz-Dağıstan dilləri yarımqrupu. Dağıstanın cənub rayonlarında (Aqul, Axtın, Dərbənd, Məhərrəmkənd, Tabasaran və s.) və Azərbaycanın Oğuz, Qax, Zaqatala, İsmayilli, Quba, Qusar və Qəbələ rayonlarında yayılmışdır. Ləzgi, tabasaran, aqul, rutul, saxur, budux, krız, arçin, udin, xınalıq və s. dilləri ləzgi dilləri yarımqrupuna aiddir. Ləzgi dillərinin morfologiyası üçün çoxhallılıq səciyyəvidir (halların sayı dildən-dilə 10-dan 30-a qədər artır-azala bilər). Sintaktik sistemdə isə nominativ, erqativ, dativ konstruksiyalar səciyyəvidir.

Е.А.Бокарев. Введение в сравнительно-историческое изучение дагестанских языков. Махачкала, 1961; Б.Б.Талибов. Сравнительная фонетика лезгинских языков. М., 1980.

ЛЕЗГИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lezgisch (n), ing. Lezghin language /lezɡɪ:n 'lʰɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue lesghienne, azərb. ləzgi dili. – Ləzgi dilləri yarımqrupuna aid dildir. Dağıstanda və Azərbaycan Respublikasının şimal bölgəsində yayılmışdır. 340 min daşıyıcısı vardır. Kurax, güney, yarkın, axtın, kubin, fıy dialektləri mövcuddur. Ədəbi dilinin əsasında güney dialekti durur. Yazıda 1938-ci ildən rus qrafikasıdan istifadə olunur.

Л.И.Жирков. Грамматика лезгинского языка. Махачкала, 1941; М.М.Гаджиев. Синтаксис лезгинского языка. Махачкала, 1954.

ЛЕЙПЦИГСКАЯ ШКОЛА – Вах: Младограмматическая школа →.

ЛЕММА – alm. Lemma (n), ing. lemma /'lemə/, catchword /kətfwə:d/, fr. lemme, azərb. baş (əsas) söz. – Leksikonda və lüğətdə baş söz.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 445.

ЛЕКСЕМА - alm. Lexem (n), ing. lexem /lexsem/, fr. lexème, azərb. leksema. - Dil strukturunun leksik səviyyəsinin vahidi; danışığ aktında müxtəlif formalarda təzahür edən söz. Bütün forma və mənaların məcmusundan ibarət lüğət vahidi. Semantik məzmunu ayrı-ayrı ünsürlərin mənası ilə və semantik quruluş ilə izah oluna bilməyən mürekkəb leksik vahid. Digər dil vahidləri kimi söz də dil sistemində abstrakt vahid-invariant keyfiyyətində, deməli bir qayda olaraq, öz variantlarında çıxış edir. Danışığda konkret təzahür kimi realizə edilir. Sözü danışığdakı işlənmələrini müvafiq olaraq alloleksem adlandırırlar. Məs.: Azərb. d. /yaz, yazır, yazmaq, yazırsan/ və s. Bunların hər birinə alloleksem deyilir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. Москва, 1987, s. 89.

ЛЕКСИКА - alm. Wortschatz (m), ing. vocabulary /və'kʃbjuləri/, fr. vocabulaire, lexique, azərb. leksika. - Dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər; dilin lüğət tərkibi: 1) Bir dilə, məhəlli və ya sosial dialektə məxsus sözlərin, ifadələrin məcmusudur. Bu mənada «Lüğət» sözü «Leksika» sözü ilə sinonimdir; 2) Müəyyən danışığ variantı üçün səciyyəvi olan, habelə müəyyən tətbiqi sahə ilə bağlı olan sözlərin məcmusu. Məs.: kimyəvi leksikon; 3) Dilin lüğət tərkibindəki üslubi laylardan hər biri. Məs.: dialekt leksikası; 4) Müəyyən müəllif tərəfindən işlədilən, onun dilinin lüğət tərkibi. Məs.: M.Ə.Sabirin leksikası və s.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 147.

ЛЕКСИКА ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ - alm. internationale Lexik (f), ing. international vocabulary /,ɪntə'nʃənl və'kʃbjuləri/, fr. lexique international, azərb. internasional, beynəlmiləl leksika. - Bir çox dillərdə eyni mənə ilə çıxış edən, lakin müəyyən dilin fonetik və morfoloji normalarına uyğun şəkildə formalaşmış, eyni mənşəyə malik olan sözlər. Beynəlmiləl leksikanın əsas hissəsi elm və texnika ilə (tarix, fəlsəfə, məntiq, teleqraf), ictimai-siyasi həyatla (partiya, konstitusiya, inqilab), iqtisadiyyatla (bank, kredit, faiz), ədəbiyyat və incəsənətlə (komediya, tragediya, opera, balet) sıx bağlıdır.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 147-148.

ЛЕКСИКА ЭКЗОТИЧЕСКАЯ - alm. exotische Lexik (f), ing. exotic vocabulary /eg'zɔtɪk və'kʃbjuləri/, fr. lexique exotique, azərb. ekzotik leksika. - Danışığa xüsusi rəng (kalorit) vermək məqsədilə işlədilən, adətən az tanınmış dillərdən (hind-Avropa dillərinə aid olmayan) alınmış söz və ifadələr. Məs.: rus d. /гяур/, /аул/, /шальвары/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 214.

ЛЕКСИКА ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ - alm. emotionale Lexik (f), ing. emotional vocabulary /ɪ'məʊʃənl vəu'kʃbjuləri/, fr. lexique émotionnel,

azərb. emosional leksika. - Dildə sabit emosional rəngarəngliyə malik söz və ifadələr. Məs.: kiçiltmə və əzizləmə anlayışı bildirən şəkilçiləri qəbul etmiş sözlər. Müq. et: Azərb. d. - /quşcığaz/, /körpəciyəz/. Həmcinin insanın müəyyən şəraitdə keçirdiyi hiss və həyəcanı bildirən sözlər. Məs.: Azərb. d. /aman allah, ilahi/, /heyret/, /kədər/, /sevinc/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 96.

ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЯ - alm. Lexikalisierung (f), ing. lexicalization

/ˈleksikəlˈizeɪʃən/, fr. lexicalisation, azərb. leksikləşmə. – 1) Dilin lüğət fonduna daxil olan, leksikonda olub istənilən zaman işlədilə bilən sözlər: a) adi sözlər. Məs.: Azərb. d. /daş, ayı, kəmər/; b) mürəkkəb sözlər. Məs.: Azərb. d. /əlüzüyan/, /ikibaşlı əjdaha/; c) ani yaranan sözlər. Məs.: Azərb. d. /qırmızı ləpirçilər/, ç) ifadə və ibarələr. Məs.: Azərb. d. /məndən ötdü qardaşıma dəydi/, /utanmasan oynamağa nə var// və s.; e) tarixən mürəkkəb olub, hazırda vahid leksik bütövə çevrilmiş sözlər. Məs.: Azərb. d. /gəlməni gör, alışdımyandım, gecəqondu/ və s.

A.A. Реформатский. Göstərilən əsər, s. 126.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-grammatisch, ing. lexical-grammatical /ˈleksikəl ˈɡrɒmətikəl/, fr. lexico-grammatical, azərb. leksik-qrammatik. - Leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən, həm leksik, həm də qrammatik xüsusiyyətləri olan. Məs.: nitq hissələri leksik-qrammatik kateqoriyalardır.

Е.В. Гулыга, Е.В. Розен. Новое и старое в лексике и грамматике немецкого языка. Л., 1977.

ЛЕКСИКОГРАФИЯ - alm. Lexikographie (f), ing. lexicography

/ˌleksɪˈkɒɡrəfi/, fr. lexicographie, azərb. leksikoqrafiya. – 1) Müvafiq dilin leksik (lüğət) təsvirini lüğətlər (leksikonlar) şəklində əks etdirən dilçilik şöbəsi; 2) Lüğət tərtibinin prinsiplərini müəyyənləşdirən və onların araşdırılması ilə məşğul olan dilçilik sahəsi. Hər iki halda lüğətçiliyin elmi və metodiki prinsipləri ön plana çəkilir. Leksikoqrafiyada lüğətlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: izahlı lüğət, ikidilli lüğət, etimoloji lüğət, sahə lüğəti, tezlikli lüğət, üslubi lüğət, ensiklopedik lüğət və s.

Ю.С. Маслов. Введение в языкознание. Москва, 1987, s. 120-124.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ - alm. lexicographisch, ing. lexicographic

/ˌleksɪˈkɒɡrəfɪk/, fr. lexicographique, azərb. leksikoqrafik. - Müstəqil leksik mənası olan, cümlə üzvü funksiyasında çıxış edə bilən, fonetik bütövlüyə malik sözlər. Məs.: Azərb. d. /alma, armud, kitab, qələm, yol, iradə, səbir/ və s.

Ю.С. Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 120-124.

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. lexikologisch, ing. lexicological

/ˌleksɪˈkɒlədʒɪkəl/, fr. lexicologique, azərb. leksikoloji.

Вах: Лексикология →.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ - alm. Lexikologie (f), ing. lexicology /ˈleksɪˈkɒlədʒi/, fr. lexicologie, azərb. leksikologiya. - Dilin lüğət tərkibini öyrənməklə məşğul olan dildilik şöbəsi. Leksikologiya söz haqqında elm deməkdir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 102.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ - alm. historische Lexikologie (f), ing. historical lexicology /hɪsˈtɒrɪkəl ˈleksɪˈkɒlədʒi/, fr. lexicologie historique, azərb. tarixi leksikologiya. - Dilin lüğət tərkibini inkişaf prosesində, diaxron (davamlı) planda öyrənen leksikologiya bölməsi. Buna adətən etimologiya deyirlər.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 103.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ ОПИСАТЕЛЬНАЯ - alm. beschreibende (deskriptive) Lexikologie (f), ing. descriptive lexicology /dɪsˈkrɪptɪv ˈleksɪˈkɒlədʒi/, fr. lexicologie descriptive, azərb. təsviri leksikologiya. - Sözlərin mənasını, onların üslubi səciyyəsinə, lüğət tərkibinin strukturunu sinxron planda (bir zaman kəsiyində) tədqiq edən leksikologiya bölməsi.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 103.

ЛЕКСИКО–МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-morphologisch, ing. lexical-morphological /ˈleksɪkəl ˌmɔːfəˈlɒdʒɪkəl/, fr. lexico-morphologique, azərb. leksik–morfoloji. - Sözdüzəltmənin morfoloji vasitələrin köməyi ilə (affiksasiya: söznülər və şəkilçilər) yaranan sözləri tədqiq edən aspekt. Məs.: Azərb. d. /liˈ/ şəkilçisi isim, sifət və zərf düzəldə bilir. Müq. et: /Saçlı/ (qız adı), /saçlı oğlan/ və s.

М.Хüseynзадə. Göstərilən əsər, s. 73.

ЛЕКСИКОН - alm. Lexikon (n), ing. lexicon /ˈleksɪkən/, fr. vocabulaire, lexicon, azərb. lüğət, söz ehtiyatı, sözlük. - 1) Hər hansı bir dilin (bölgə, sosiodialekt və sahə-ixtisas xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla) əlifba sırası ilə düzülmüş sözlərinin bir dildə və ya başqa dildə açılışı; 2) dilin leksikonunun kodlanmış /düzülmüş siyahısı; 3) transformasiyon qrammatikada bütün leksik formativlərin siyahısı.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 156.

ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-syntaktisch, ing. lexical-syntactical /ˈleksɪkəl sɪnˈtɒktɪkəl/, fr. lexico-syntaxique, azərb. leksik-sintaktik. - Eyni zamanda leksik və sintaktik səciyyəyə malik olan dil hadisəsi. İdarə əlaqəsi leksik-sintaktik hadisədir. Fəlin semantikasından asılı olaraq təbə söz müəyyən hallara düşür. Hələ bu əlaqədə məna sözün özündə (söz kökündə, əsasda) mövcud olur. Məs.: ing. d. /I am waiting for you //; alm. d. /Ich warte auf dich//; Azərb. d. /mən səni gözləyirəm//; rus d. /Я тебя жду// və s.

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-phraseologisch, ing. phraseological lexical /ˈfreɪziəˈlɒdʒɪkəl - ˈleksɪkəl/, fr. lexico-phraseologique, azərb. leksik – frazeoloji. - Sözlərin lüğəvi mənası deyil,

birdəşmə daxilində ifadə etdiyi ümumi məna ilə səciyyələnən. Məs.: /gözüm səndə qaldı, ay qara xal yar// birdəşməsində /göz/ öz lüğəvi mənasında deyil frazeoloji mənada işlənib.

O.C.AXMAHOVA. Göstərilən əsər, s. 216.

ЛЕКСИЧЕСКАЯ ЗАПИСЬ – alm. Lexikoneintragung (f), ing. lexical writing /'leksikəl 'raitıŋ/, fr. note lexicque, azərb. leksik qeyd. – Transformasiya qrammatikada sintaktik komponentlər daxilində leksik vahidlərin qeydə alınması. Bu, morfemi fərqləndirici əlamətlərdən ibarət fonemlərin ardıcılığından matriks və morfemləri sintaktik əlamətlərdən ibarət mürəkkəb simvol (S) kimi qeydə alınması deməkdir.

İngilis dilində /inn/ (Qonaq evi) belə qeyd olunacaq:

	i	n	
səmit	-	+	C: + N (isim) + individual (fərdi) - canlı + fiziki obyekt
burun	0	+	
gərgin	-	0	

Maksimum az əlamətlərdən istifadə etməklə bu qeydi aparmağa cəhd göstərilir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 156.

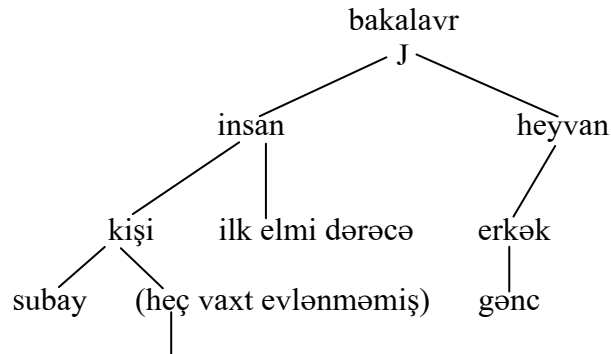
ЛЕКСИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch, ing. lexical /'leksikəl/, fr. lexicque, lexical, azərb. leksik.

Вах: Лексика ←.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СЛОВА - alm. lexikalische Wortbedeutung (f), ing. lexical meaning of word /'leksikəl mɪ: nɪŋ əv wə:d/, fr. sens lexical du mot, azərb. sözün leksik mənası. - Təfəkkürdə sözün səs tərkibinin əksi ilə müvafiq əşya və hadisənin əksi arasında mövcud olan əlaqə. Sözün leksik mənası həmin sözün bütün mümkün mənalarının məcmusunu təşkil edir.

Вах: Лексема ←.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ФОРМАТИВЫ – alm. lexikalische Formative (Pl.), ing. lexical formats /'leksikəl 'fɔmats/, fr. les formatifs lexicaux, azərb. leksik formativlər. – Generativ qrammatikada leksikonun ən kiçik semantik-sintaktik vahidi. Məs.: Azərb. d. /ata, yaz, qoca/ və s. Onlar leksik qaydalarla alt qata yeridilir, ancaq qrammatik formativlərdən (hal, şəxs, zaman şəkilçilərindən) fərqlənir. Leksik formativlər transformasiya komponentlərinin və şərh komponentinin tətbiqi üçün vacibdir. Generativ qrammatikada fonetik, fonoloji, sintaktik və semantik komponentlərdən ibarət bölünmə diaqramlarının göstərilməsilə leksikon formasında leksik formativlərin verilməsi. Məs.: «bakalavr» sözünün formativləri belə açılır.

başqa xüsusiyyətləri də ola bilər

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 449, 457.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ИНСЕРЦИОННЫЕ ПРАВИЛА – alm. lexikalische Insertionsregeln (Pl.), ing. lexical insertion (accelerative) regulation /'leksikəl inə'sə:ʃ(ə)n /ək'seləreitiv/, regju'leɪʃ(ə)n/, fr. règles d'insertion lexicale, azərb. leksik insersion qaydalar. – Leksik qaydalara generativ qrammatikada N. (isim), Adj. (sifət), V. (fel) və s. kimi simvolların alt qatda leksik formativlə əvəz edilməsi. Bu qayda ilə düzəltmə sona çatır. Generativ semantikada atomar predikatlar müxtəlif yerlərdə leksik vahidlərlə əvəz olunurlar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 450.

ЛЕКСИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ – alm. lexikalische Kategorie (f), ing. lexical category /'leksikəl 'k5tɪgəri/, fr. catégorie lexicale, azərb. leksik kateqoriya. – Generativ transformasiyonal qrammatikada leksikondan solda gələn kateqoriya simvolları: N., V., Adj., Art., bunlar da düzəltmə prosesində leksik formativlərlə əvəz edilir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 450.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СОЛИДАРНОСТИ – alm. lexikalische Solidarität (f), ing. lexical solidarity /'leksikəl s6lɪ'd5rɪtɪ/, fr. solidarité lexicale, azərb. leksik həmrəylik. – E. Coseriu (1922-2002) bu termini dil vahidləri arasında məna əlaqələrini ifadə etmək üçün irəli sürüb. Bu zaman təyin edənə məs.: blond (qəhvəyi) təyin olunan (məs.: alm. d. /Haar/ (saç) arasındakı semantik əlaqə nəzərə çarpdırılır. Bu halda onlar arasında: a) klassı əmələ gətirən əlamətlə (klasse) təsdiq ifadə olunur. Məs.: /heyvan/ heyvanlarda fressen (heyvan yem yeyir), saufen (sormağ); b) üstün əlamətlə seçim edilir. Məs.: /fahren/ (miniklə getmək). Wagen (maşın), Boot (qayıq), Bus (avtobus); c) bütün leksemlə implikasiya. Məs.: /kəhər/ ata aiddir, yəni bu söz /at/ sözünü ehtiva edir.

E.Coseriu. Lexikalische Solidaritäten, Poetica, 1, s. 293-303.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ПОЛЕ – alm. lexikalisches Feld (n), ing. lexical field /'leksikəl fi:ld/, fr. champ lexical, azərb. leksik sahə.

Вах: Словесное поле →.

ЛЕКСИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ – alm. lexikalisch-statistisch, ing. lexic statistic(al) /'leksik ,stə'tɪstɪk(əl)/, fr. lexico-statistique, azərb. leksik-

statistik. – Dilin lüğət tərkibinin müxtəlif mətnlərdə işlənməsi tezliyini və üslubi xüsusiyyətlərini öyrənən metod.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 451-457.

ЛЕОНЕЗИЙСКИЙ – Вах: Испанский ←.

ЛЕНИЗАЦИЯ - alm. Lenisierung (f), ing. lenization /'lenizeɪʃ(ə)n/, fr. lénisation, azərb. lenizasiya. - Kelt dillərində saitlərarası samitlərin tələffüzü zamanı ağız geniş açılır, bunun nəticəsində hava axını güclənir, kar samitlər cingiltiləşir, cingiltili samitlər isə xüsusi cingiltililik kəsb edirlər.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

ЛИВИЙСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Восточно-нумидийский язык ←.

ЛИВИЙСКОЕ ПИСЬМО – alm. livische Schrift (f), ing. Libyan script (letter) /'lɪbiən skript /'letə/, fr. écriture (lettre) libyenne, azərb. Liviya yazısı. – Afrika qitəsində ən qədim konsonant yazı növüdür. Mənşəyinə görə semit yazı sistemlərinə aiddir.

ЛІВІЯ ВƏ СЕМІТ ЯЗІЛАРИНДАКІ ІШАРƏЛƏРІН ОХШАРЛІГІ

İşarənin oxunuşu	Tuaraqa yazısı		Şərqi-mumid		Finikiya		Cənubi semit			İşarənin oxunuşu
	müasir	qədim tuareq	epitafiya-larda	monumental yazı	qədim finikiya	yeni lunir	cənubi ərəb	lixyan	samud	
a	.	.			o	o	o	o	o	c
n	l	—	l	l	h s	l / l *	h	h	h s *	n
r	o □	o □	□ o	o	q q	q q	h h	h h	h h	r
g	1 (*g>)z	l m v l	l l l	l l	l l	l	l l	h h	h h	g
s	z (3?)	m w	w ?	z (3?)	w	h	z z	h	h ~ h	s
ss	h h h h		h ?	h h h s ?		h h	h h	h h	h h	s s ?
zz	h h		h h	h h	h h	h h	h h	h h	h h	z / z
t	h h h				h h h		h h h			t
d	h h h				h h h		h h h			d

ЛІВІЯ ВƏ ФІНІКІЯ ЯЗІ ІШАРƏЛƏРІНІН СПЕСІФІК ОХШАРЛІГІ

oxunuşu	Liviya yazısı			Finikiya-lunik yazı		oxunuşu
	qədim tuareq	şərqi numid		qədim Finikiya	yeni lunik	
		epitafiyada	monument yazılarda			
ʔ	𐤙 𐤛 𐤚 𐤛 𐤙	𐤛 𐤛 𐤛 𐤛	𐤛 𐤛 𐤙 𐤙	𐤙 𐤙	𐤙 𐤙	
ʔ / q (h?)	𐤙 𐤙 𐤙	𐤙 𐤙 v, h?	𐤙 v, h?	𐤙 𐤙	𐤙	h h
q	𐤙 𐤙 𐤙 𐤙			𐤙 𐤙 𐤙	𐤙 𐤙	q h

А.П.Долгопольский. Нумидийское (восточно-ливийское) письмо Северной Африки. «Тайны древних письменности. Проблемы дешифровки». М., 1976.

ЛИВСКИЙ ЯЗЫК - alm. Livisch (n), ing. Livish language /lɪvɪʃ ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue libienne, azərb. liv dili. – Pribaltika-fin dillərindən biridir. Kurlandiyanın şimal-qərb sahillərində yayılmış bu dildə təqribən 100 nəfər danışır. İki dialekti məlumdur: canlı kurland dialekti (bu dialekt özü də şərq, orta və qərb ləhcələrinə bölünür) və ölü salats dialekti. Məişət səviyyəsində işlənən dildir.

Э.Э.Вяри. Лмвский язык. «Языки народов СССР», т.3, М., 1966.

ЛИГАТУРА - alm. Ligatur (f), ing. ligature /ˈlɪɡətʃuə/, fr. ligature, azərb. liqatur, qatışıq. - İki hərfin birləşməsindən və ya diakritik (fərqləndirici) işarələrin köməyiylə yaranan hərfi işarə. Liqatur latın dilində «ligatura»- «bağlı, əlaqəli» mənasını verir. Məs.: fr.d. «o» və «e» → oe /oe/ saiti üçün və ya ing. əlifbasında /vv/ → «w» və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 457.

ЛИДИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lydisch (n), ing. lydish language /lɪdɪʃ ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue lidienne, azərb. lid dili. – Xet-luvi dilləri qrupuna aid ölü dil. Yazılı abidələrinin mənası məlum olmayan məzar kitabələrindən, başdaşı yazılarından (epitafiyalardan) təşkil edir.

А.А.Королев. Хетто-лувийские языки. «Языки Азии и Африки». М., 1976.

ЛИКИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lykisch (n), ing. liki language /lɪki ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue liquienne, azərb. liki dili. - Hett-luvi dillərinə qrupuna aid ölü dil. B.e.ə. I minillikdə Kiçik Asiyanın Likiya əyalətində yayılmışdır. Bu günə gəlib çatan yazılı mənbələri məzar kitabələri, başdaşı yazıları (epitafiyalar) və s. ibarətdir.

Г.Нойман. Ликийский язык. «Древние языки Малой Азии». М., 1980.

ЛИНГАЛА - alm. Lingala (n), ing. Lingala /lɪŋˈɡɑːlə/, fr. lingala, azərb. linqala. – Bantu dillərindən biridir. Zair, Konqo və Mərkəzi Afrika Respublikasında yayılmışdır. Konqo çayının hər iki sahilində və Kinşasa şəhərindən Basoko şəhərinə qədərki ərazidə linqva franka kimi geniş istifadə olunur. 8 milyon insan bu dildən istifadə edir.

И.Н.Топорова. Язык лингала. М., 1973.

ЛИНГВА ФРАНКА - alm. Lingua-Franc(k)a, ing. lingua franca /ˈlɪŋɡw (ə) frˈɪŋk/, fr. lingua franca, azərb. linqva franka. – Müxtəlif dillərin daşıyıcılarının sosial əlaqələrdə məhdud çərçivədə istifadə etdikləri funksional dil növü. İlk olaraq bu termin «Linqva franka» orta əsrlərdə Aralıq dənizi hövzəsində əsasən ticari işlərdə ərəb və Avropa mənşəli tacirlərin istifadə etdikləri fransız, provans və italyan sözləridən ibarət dil mənası ifadə etmişdir. Lakin səlib yürüşü zamanında bu dilin rolu digər dillərdən də sözlər əxz etməklə xeyli dərəcədə güclənir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1976, s. 191.

ЛИМИТАТИВ - alm. Limitativus (m), ing. limitative /'lɪmɪtətɪv/, fr. limitatif-ve, azərb. limitativ. - Monqol dillərində obyekt ifadə edən hallardan biri.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 156.

ЛИНГВИСТИКА - alm. Sprachwissenschaft (f), Linguistik (f), ing. linguistics /lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique, azərb. dilçilik, dilşünaslıq. – Dilçilik dil, onun ictimai təbiəti və funksiyaları, daxili quruluşu, funksiyalarının qanunauyğunluqları, tarixi inkişafı və konkret dillərin təsnifatı haqqında elmdir. Dil (mövcud və ya haçansa mövcud olmuş dillər) haqqında elm olub, dilçiliyə qədərki, mikrodilçilik və metadilçilik kimi hissələrə bölünür. Nəzəri dilçilik şərti olaraq ümumi və xüsusi dilçiliklərə bölünür. İngilis və fransız mənbələrində linqvistika işlənsə də o, dilçiliyin sinonimii kimi başa düşülür. Strukturalizmdə daxili və xarici dilçilik fərqləndirilsə də, linqvistik ümumi və nəzəri dilçiliyin bir hissəsi kimi başa düşülür. Ötən əsrin 50-ci illərindən bu yana linqvistika çağdaş, sinxron, daxili struktura yönəlikli bir elm kimi götürülür və bütün səviyyələrdə dil qanunauyğunluqlarını aydın və formal təsvir metodlarla tədqiq edir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 157; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 458.

ЛИНГВИСТИКА АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. anthropologische Linguistik (f), ing. anthropological linguistics /,ʌnθərə'pɒlədʒɪkəl lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique anthropologique, azərb. antropoloji linqvistika. – İnsanın yaranmasını dillə üzvi şəkildə bağlayan dilçilik şöbəsi.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 217.

ЛИНГВИСТИКА АРЕАЛЬНАЯ - alm. areale Linguistik (f), ing. areal linguistics /'æriəl lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique des aires, azərb. areal, ərazi dilçiliyi. - 1) Linqvistik arealları tədqiq etməklə məşğul olan dilçilik şöbəsi; 2) Dilçilikdə linqvistik arealların öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirən linqvistik cərəyan. Areal dilçilik dil vahidlərini və hadisələrini onların yayılma ərazisini nəzərə almaqla təsvir edir. Areal dilçilik dilin quruluşunu bütünlüklə təsvir etmir, lakin ayrı-ayrı hadisələrin əlaqəsini, onların yayılma yollarını və mərkəzlərini, dil ittifaqlarını müəyyən etməklə innovasiya - yeni yaranma sahələrini öyrənir. Areal dilçiliyin əsas nümayəndələri 1902-ci ildən çap olunmağa başlayan və 1910-cu ildə 35 buraxılışdan ibarət olan «Fransa linqvistik atlası»-nın tərtibçiləri J.Jilyeron (1854-1926) hesab olunurlar. Bu cərəyanın sonrakı davamçılarından biri də italyan dilçisi M.Bartoli (1873-1996) hesab olunur. O, 1925-ci ildə nəşr etdirdiyi «Neo-linqvistikaya giriş» əsərində dil ailələrinin mənşəyi problemini tədqiq etmiş və dilçilik coğrafiyası termini əvəzinə areal dilçilik termini təklif etmişdir. Areal dilçilik öz tədqiqatlarını «Dil atalasları» şəklində ümumiləşdirirlər, bu zaman dilxarici (tarixi, mədəni, sosial) faktorlarla yanaşı, dildaxili faktorlar da nəzərə alınır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.

ЛИНГВИСТИКА АТОМИСТИЧЕСКАЯ - alm. atomistische

Linguistik (f), ing. atomistic linguistics /ˈ5təˈmɪstɪk lɪŋˈɡwɪstɪks/, fr. linguistique atomistique, azərb. atomistik dilçilik. - Linqivistikada hər bir dil vahidinin fərdi şəkildə (digər vahidlərlə qarşılıqlı şəkildə deyil) öyrənilməsinə meyl edən dilçilik cərəyanı. Əsas müddəaları gənc qrammatiklər tərəfindən işlənilib hazırlanıb. Gənc qrammatiklər dil faktlarını sistem daxilində yox, ayrı-ayrılıqda tədqiq etməyə üstünlük verirdilər. Onların fikrincə, yalnız bu halda dil faktlarının və hadisələrinin dərinədən və hərtərəfli tədqiqinə nail olmaq mümkündür.

F.Veysəlli. SDƏ, s. 30-38.

ЛИНГВИСТИКА БИХЕВИОРИСТИЧЕСКАЯ - alm. behavioristische

Linguistik (f), ing. behaviorist linguistics /bɪˈheɪvjərɪst lɪŋˈɡwɪstɪks/, language as behaviour /ˈlɪŋɡwɪdʒ 5z bɪˈheɪvjə/, fr. linguistique biheaviorienne, azərb. biheyviorist dilçilik. - Dili insanın davranış formalarından biri kimi araşdıran dilçilik cərəyanı.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.28-29.

ЛИНГВИСТИКА ВНЕШНЯЯ - alm. Außenlinguistik (f), ing. external linguistik /eksˈtəːnl lɪŋˈɡwɪstɪks/, metalinguistics /metəlɪŋˈɡwɪstɪks/, fr. linguistique extérieure, azərb. xarici dilçilik. – Etnik, ictimai, tarixi, sosial, coğrafi və. s. dilxarici amilləri dilin inkişafı və işlənməsilə sıx vəhdətdə götürən dilçilik şöbəsi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 29.

ЛИНГВИСТИКА ВНУТРЕННЯЯ - alm. Interlinguistik (f), ing. internal linguistics /ɪnˈtəːnl lɪŋˈɡwɪstɪk/, microlinguistics ˈmaɪkrəulɪŋˈɡwɪstɪk/, fr. linguistique intérieure, azərb. daxili dilçilik. – Dilxarici amillərə fikir vermədən dil vahidlərinin sistem münasibətlərini iç qatdan (daxildən) öyrənməyə meyl edən dilçilik sahəsi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 28-23.

ЛИНГВИСТИКА ДЕСКРИПТИВНАЯ - alm. deskriptive Linguistik (f), ing. descriptive linguistics /dɪsˈkrɪptɪv lɪŋˈɡwɪstɪks/, fr. linguistique descriptive, azərb. deskriptiv dilçilik. – Ayrı-ayrı dillərin ifadə sistemində aid faktları hərtərəfli və bitkin tərzdə müəyyənləşdirməyin əsası olaraq ümumi dil ifadəsi nəzəriyyəsi yaratmağı dilçiliyin başlıca məqsədi hesab edən dilçilik cərəyanı. Deskriptiv dilçilikdə tətbiq edilən metodlar dilin formal qaydalarla təsvirinə can atır, yəni dilin təsviri üçün xüsusi qaydalar işləyib hazırlayır və həmin metodlar elementlərin distiribusiyasına, onların danışqda təkrarlanmasına əsaslanır.

Вах: Дескриптивная лингвистика ←.

ЛИНГВИСТИКА ДИНАМИЧЕСКАЯ - alm. dynamische Linguistik (f), ing. dynamical linguistics /daɪˈnɪmɪkəl lɪŋˈɡwɪstɪk/, fr. linguistique dynamique, azərb. dinamik dilçilik. - Dili real varlıq kimi qəbul edən, onun

funksiyasını və təzahür formalarını araşdıran dilçilik bölməsi. Dinamik dilçilik nitqlə məşğul olan dinamik, xarici dilçilik sahəsidir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 217.

ЛИНГВИСТИКА ИСТОРИЧЕСКАЯ - alm. historische Linguistik (f), ing. historical linguistics /hɪs'tɔ:ɹɪkəl lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique historique, azərb. tarixi dilçilik. - Dilin öyrənilməsinə onun inkişafının konkret tarixilə əlaqələndirən dilçilik cərəyanı. Gənc qrammatiklər dilə daim dəyişməkdə olan bir hadisə kimi yanaşdıqlarından onlarda tarixçilik çox güclü şəkildə özünü büruzə verirdi. Onlar dil tarixinə ciddi əhəmiyyət verir və ayrı-ayrı dillərin ulu formasını bərpa etməklə məşğul olurdular.

H.Paul. Принципы истории языка. М., 1960.

ЛИНГВИСТИКА ОБЩАЯ - alm. allgemeine Linguistik (f), ing. general linguistics /'dʒenərəl lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique générale, azərb. ümumi dilçilik. - Müxtəlif dillərin və dil qruplarının ümumbəşəri xüsusiyyətlərini araşdırmaq məqsədilə dil proseslərini öyrənən dilçilik şöbəsi. Ümumi dilçilik konkret dillərin tədqiqi sahəsində xüsusi dilçiliyin nailiyyətlərini ümumiləşdirir və deyilənlərə əsaslanaraq dilin mahiyyəti, mənşəyi və inkişafının əsas qanunlarını araşdırır, onları öyrənmək üçün tədqiqat metodları hazırlayır. Ümumi dilçilik bir elm sahəsi kimi dil haqqında nəzəri problemləri əhatə edir. Ümumi dilçilik dilin ictimai mahiyyətini, onun vəzifəsini, dilin daxili quruluş ünsürlərini və bunların bir-birilə olan əlaqələrini, səs tərkibini, sözün mahiyyətini, dilin qrammatik quruluşunu, nitq hissələrini, qrammatik kateqoriya və onun xüsusiyyətlərini, cümlə üzvlərini, onların növlərini, dillərin morfoloji və genoloji təsnifini və s. öyrənir. Ümumi dilçilik elminin banisi V. fon Humboldt sayılır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.

ЛИНГВИСТИКА ОПИСАТЕЛЬНАЯ - alm. deskriptive (beschreibende) Linguistik (f), ing. descriptive linguistics /dɪs'krɪptɪv lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique descriptive, azərb. təsviri dilçilik. - Dili yalnız sinxron (mövqud durumu) vəziyyətdə öyrənən dilçilik sahəsi. Təsviri dilçilik dil faktlarının və dil hadisələrinin təsviri ilə məşğul olur. Təsviri metodla yazılmış dilçilik əsərləri təsviri dilçilik adlanan xüsusi dilçilik sahəsini əmələ gətirmişdir. Təsviri dilçiliyin bölmələri arasında səyyar dilçilik xüsusi yer tutur. Tədqiqatçı üçün ana dili olmayan canlı dilin müstəqil yaradıcılıqla öyrənilməsinə və təsvirinə istiqamətləndirilən dilçilik üsulları kompleksini səyyar dilçilik adlandırırlar.

G.Gleason. An Introduction to Deskriptive Linguistics. N.-York, 1969.

ЛИНГВИСТИКА ПРИКЛАДНАЯ - alm. angewandte Linguistik (f), ing. applied linguistics /ə'plaɪd lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique appliquée, azərb. tətbiqi dilçilik. - 1) Maşınla tərcümə, avtomatik informasiya axtarışları kimi müasir praktik məsələlərin öyrənilməsi əsasında dilçilik nəzəriyyəsinə işləyib hazırlayan ümumi dilçilik sahəsi; 2) Dilçiliyin mikrodilçiliyə daxil olmayan bölmələri. Tətbiqi dilçiliyin aşağıdakı sahələri vardır:

- 1) Yazı – qrafika problemləri;
 - 2) Lüğətçilik;
 - 3) Sinxron-avtomat tərcümə;
 - 4) Xarici dillərin öyrənilməsi;
 - 5) Akustik obrazların və insan səslərinin tanınması.
- F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 284-286.

ЛИНГВИСТИКА ПРОСТРАНСТВЕННАЯ - alm. zeitliche areale

(räumliche) Linguistik (f), ing. spatial linguistics /'speɪʃ(ə)l lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique de l'espace, spatial, azərb. məkani dilçilik. - Dilin yayıldığı ərazilə əlaqədar və bu əraziyə qonşu olan ərazilərdəki dillərlə müqayisədə tədqiq edilən dilçilik sahəsi. XX əsrin ikinci onilliyində formalaşan bu cərəyanın əsas baniləri italyan dilçiləri M.Bartoli və başqaları hesab olunur. Gənc qrammatiklərdən fərqli olaraq onlar dilə estetik ifadələrin məcmusu kimi yanaşırlar. Məkani dilçiliyin nümayəndələri dilçilik coğrafiyası ideyasını ortaya atırlar. Onların qənaətinə görə, hər bir sözün tarixi ilə yanaşı öz coğrafiyası da vardır. Məhz bu səbəbdən onlar dil hadisələrinin coğrafi yerləşməsinə xüsusi diqqətlə araşdırırlar. Dildə baş verən dəyişmələrin səbəbinə gəldikdə, məkani dilçilik məktəbinin nümayəndələri bunu hər şeydən əvvəl etnik qarışıqlarla izah etməyə çalışırlar.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.

ЛИНГВИСТИКА РЕЧИ - alm. Sprechlinguistik (f), ing. linguistics of speech /lɪŋ'ɡwɪstɪks əv spi:tʃ/, fr. linguistique de discours (la parole), azərb. nitq linqivistikası. – Müəyyən bir dildəki danışmaq aktını öyrənən dilçilik şöbəsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 218.

ЛИНГВИСТИКА СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. soziologische

Linguistik (f), ing. sociological linguistics /,səʊsɪ'ɔlədʒɪkəl lɪŋ'ɡwɪstɪk/, fr. linguistique sociologique, azərb. sosioloji dilçilik. - 1) Dil və ictimai həyatın faktları arasındakı səbəbiyyət əlaqələrini öyrənən dilçilik şöbəsi; 2) Dilçilikdə dillərin sosial differensiasiyasını öyrənən dilçilik şöbəsi. Sosioloji dilçilik baxışlarının əsasını dil dəyişmələrinin ictimai amillərlə bağlı olması təşkil edir. Sosioloji dilçiliyin banisi F. de Sössür hesab olunur.

Ф. де Соссюр. Труды по общему языкознанию. М., 1977.

ЛИНГВИСТИКА СТАТИЧЕСКАЯ - alm. statische Linguistik (f), ing. static(al) linguistics /lɪŋ'ɡwɪstɪks 'stɪtɪk(ə)l/, fr. linguistique statique, azərb. statik dilçilik. - Dilin dəyişmə və inkişafını sinxron planda (zaman kəsiyində) araşdıran dilçilik şöbəsi. Sinxron dilçilik dillə məşğul olan statik, daxili dilçilik sahəsidir.

И.А.Бодуэн де Куртенэ. Göstərilən əsər.

ЛИНГВИСТИКА СТРУКТУРНАЯ - alm. Strukturlinguistik (f),

Strukturalismus (m), ing. structural linguistics /'strʌktʃərəl lɪŋ'wɪstɪks/, fr. linguistique structurale, azərb. struktur dilçilik. - Dilçilikdə yalnız dil siste-

minin əlaqə və münasibətlərini tədqiq edən bölmə. Dilin strukturu strukturalizm üçün ən vacib məsələdir. Müasir dilçilikdə strukturalizm, əsasən üç dilçilik məktəbini əhatə edir: Praqa funksional dilçilik məktəbi, Danimarka qlossematikası və Amerika deskriptiv dilçilik məktəbi. Bu dilçilik cərəyanı F. de Sössürün «Ümumi dilçilik» kursu əsərində irəli sürülən linqvistik ideyalarla, xüsusən dilin sistem təşkil etməsi ideyası ilə bağlıdır.

E.Coseriu. Ümumi dilçiliyə giriş. 1996-cı il nəşrindən tərcüməsi, «Giriş» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2006.

ЛИНГВИСТИКА ТРАДИЦИОННАЯ - alm. traditionelle Linguistik (f), ing. traditional linguistics /trə'dɪʃənəl lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique traditionnelle, azərb. ənənəvi dilçilik. – Strukturalizməqədərki dilçiliyi dilçilikdə ənənəvi qrammatika adlandırırlar.

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 13-46.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ - alm. linguistisch, ing. linguistic /lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique, azərb. linqvistik, dilə məxsus, xas olan.

Вах: Лингвистика ←.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА - alm. linguistische Einheit (f), ing. linguistic unit /lɪŋ'ɡwɪstɪks 'ju:nɪt/, fr. unité linguistique, azərb. linqvistik vahid. - Dil vahidi: fonem, morfem, leksem və s. Elmi-nəzəri mühakimə ünsürü və ya dilçilik modelləri ünsürü.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 76.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ - alm. linguistische Psychologie (f), ing. linguistic psychology /lɪŋ'ɡwɪstɪks saɪ'kɒlədʒi/, fr. psychologie linguistique, azərb. psixoloji dilçilik. - Dilin inkişafını və onun daxili sistemini öyrənən psixolinqvistik bölmə. XIX əsrin nəzəri dilçilik məktəblərindən ən mühümü olan psixoloji dilçilik məktəbinin yaranması Avropada ilk növbədə görkəmli alman dilçisi H.Ştayntalın (1823-1899), Rusiyada isə A.A.Potebnyanın (1835-1891) adı ilə bağlıdır.

H.Ştayntalın psixoloji dilçilik görüşlərini belə xülasə etmək olar: «Dilçiliyin predmeti dildir, yaxud ümumiyyətlə dildir», yəni qavranılmış daxili, psixi, mənəvi hərəkətlərin, vəziyyətlərin və əlaqələrin məxrəclənmiş səslər vasitəsilə ifadəsidir. Bununla birlikdə biz fərqləndiririk: nitq, danışiq, yəni hazırkı zamanda icra edilən, yaxud icra edilən kimi düşünülmə dil təzahürü».

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СТАТИСТИКА - alm. linguistische Statistik (f), ing. linguistic(al) statistics /lɪŋ'ɡwɪstɪk(əl) stə'tɪstɪks/, fr. statistique linguistique, azərb. statistik dilçilik. – Danışığın və dil sisteminin tədqiqində statistik metodlarının tətbiqi.

Д.М.Сегал. Основа фонологической статистики. М., 1972.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СТИЛИСТИКА - alm. linguistische Stilistik (f), ing. linguistic stylistics /lɪŋ'ɡwɪstɪks stai'lɪstɪk/, fr. stylistique

linguistique, azərb. dilçilik üslubiyyatı. - Dil hadisələrini müxtəlif emosional, ekspressiv çalarlılıqları ifadə etməsi yönündən tədqiq edən bölmə. W.Strunk, Jr.E.B.White. The Elements of Style. N.-York, 1972.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА - alm. linguistische Literatur (f), ing. linguistic literature /lɪŋ'ɡwɪstɪks 'lɪtərɪtʃə/, fr. littérature linguistique, azərb. dilçilik ədəbiyyatı. - Dilin yaranması, inkişafı, ayrı-ayrı layları, nəzəriyyəsi və tətbiqi ilə bağlı mövcud ədəbiyyat (əsərlər, monoqrafiyalar, məqalələr).

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı. 1993-cü il. Bu elmi ədəbiyyatda dilin fonetik qurumu, fonoloji sistemi və bu sistemin realizə yolları geniş şərh olunur. Bunları əks etdirən dilçilik ədəbiyyatının siyahısı verilib.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003. Bu kitabda 450-yə qədər linqvistik ədəbiyyatdan istifadə olunub.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ МОНОГРАФИЯ - alm. linguistische Monographie (f), ing. linguistic monographie /lɪŋ'ɡwɪstɪks ,mɒnou'ɡrɒfiə/, fr. monographie linguistique, azərb. dilçilik monoqrafiyası. - Monoqrafiya müəyyən elmi məsələnin dərinləşmiş tədqiqinə həsr olunmuş elmi əsərdir. Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992; A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi. Bakı, 1964; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ДЕЛЕНИЕ АФАТИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ - alm. linguistische Gliederung der aphatischen Verletzungen (f), ing. linguistic division of breach, violation /lɪŋ'ɡwɪstɪks dɪ'vɪʒən əv brɪ:tʃ/'vəɪəleɪʃən/, fr. division linguistique des transgressions aphrastiques, azərb. pozma, pozulma. - Afatik yayınmaların linqvistik bölgüsü, sapınmaların və ya kənara çıxmaların elmi təsnifi.

Р.Якобсон. Детский язык, яфазия и общие фонетические законы. Bakı, 1993.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ - alm. linguistische Theorie (f), ing. linguistic theory /lɪŋ'ɡwɪstɪks 'θiəri/, fr. linguistique théorie, azərb. dilçilik nəzəriyyəsi. - Məs.: V. fon Humboldun dil nəzəriyyəsi, F.de Sössürün dil nəzəriyyəsi, İ.A.Boduen de Kurtenenin, L.V.Şerbanın fonem nəzəriyyəsi, N.Xomskinin dil bilgisi nəzəriyyəsi və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ - alm. linguistische Angaben (Pl.), ing. linguistic data-facts-statistics /lɪŋ'ɡwɪstɪks 'detə-fʌkts stə'tɪstɪks/, fr. données linguistiques, azərb. linqvistik göstəricilər (faktlar, dəlillər, əsaslar). Məs.: linqvistik faktlar göstərir ki, Azərbaycan dili həmahəngliyi, şəkilçilərin söz kökünə qoşularaq hər birinin ayrılıqda məna bildirməsi və s. xüsusiyyətlərinə görə türk dilləri ailəsinə mənsubdur.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ФАЗА - alm. linguistische Phase (f), ing. linguistic phase /lɪŋ'gwɪstɪks feɪz/, fr. phase linguistique, azərb. linqivistik mərhələ (faza). - Dilin inkişaf prosesində bir-birini əvəz edən fazalar, mərhələlər. Məs.: Azərbaycan dilinin tarixini araşdıran Ə. Dəmirçizadə Azərbaycan dilinin inkişaf tarixini üç dövrə bölür:

1) ümumxalq dili əsasında Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşib inkişaf etməsi;

2) Azərbaycan milli dili əsasında ədəbi dilin sabitləşməsi dövrü;

3) Azərbaycan ədəbi dilinin dövlət dili kimi formalaşması və inkişafı.

Ə. Dəmirçizadə. Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşması. Bakı, 1979.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ - alm. linguistische Philosophie (f), ing. linguistic philosophy /lɪŋ'gwɪstɪks fi'lɒsəfi/, fr. philosophie linguistique, azərb. linqivistik fəlsəfə. - Dilin və danışığın ümumi fəlsəfi əsaslarını tədqiq etməklə məşğul olan dilçilik bölməsi. N.Xomskinin dilçilik fəlsəfəsi dilin anadangəlmə olmasını əsas götürür, ona görə də universal qrammatika ideyasını gündəmə gətirir.

Linguistik und Philosophie. Hrsg. von Günther und Georg Meggle. Frankfurt, 1995.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ УРОВЕНЬ – alm. linguistische Ebene (f), ing. linguistic layer, level /lɪŋ'gwɪstɪks 'leɪə/'lev(ə)l/, fr. niveau linguistique, azərb. linqivistik səviyyə (lay). – Bu məfhumu müxtəlif dilçilik məktəbləri fərqli işlədirlər. Ümumi şəkildə dilin fonoloji, morfoloji, leksik, sintaktik, fraza struktur layları kimi təhlil səviyyələri fərqləndirilir. Danimarka dilçiliyi ifadə və məna səviyyələri (planları) ilə yanaşı paradigmatik və sintaqmatik səviyyələr də fərqləndirir və s.

E.Benveniste. Probleme der allgemeinen Linguistik. München, 1874, s.106-169.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ - alm. linguistische Ökonomie (f), ing. linguistic economy /lɪŋ'gwɪstɪks i:kɒnəmi/, fr. économie linguistique, azərb. linqivistik qənaət. - Danışanın tələffüzü zamanı enerjiyə qənaət etməsi. Bu hadisə dilçilikdə əsas dəyişmələrin, xüsusən fonetik dəyişmələrin köklü səbəblərindən biri hesab olunur. A.Martinenin (1908) fikrinə görə, dildə baş verən bütün dəyişmələrin əsasında enerjiyə qənaət prinsipi durur.

A.Мартине. Принципы экономии в фонетических изменениях. М., 1960.

ЛИНЕЙНОСТЬ - alm. Linearität (f), ing. linearity /'lɪniəti/, fr. linéarité, azərb. xəttilik. - Danışq ünsürlərinin bir-birinin ardınca gəlməsi, söyləmin ünsürlərinin ardıcılığı. Dil işarələrinin düz xətt üzərində dalbadal düzümü: fonem, morfem, leksem ardıcılığı. Bu vahidlərin düzümündə biri digərinin yerini tuta bilirlərsə onlar müxtəlif fonemlər sayılırlar. Məs.: Azərb. d. /d, a, ʃ/ sözündə birinci samit yerində /g, b, j, f, k, x, t, ʃ/ gələ bilər. Başqaları

bu yerdə gələ bilmir, ona görə də /d/ samiti bu mövqedə onlara kontrast yaratmır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 57-58.

ЛИНЕЙНОСТЬ РЕЧИ - alm. Redelinearität (f), ing. linearity of speech /'lɪnɪəti əv 'spi:tʃ/, fr. linéarité du discours, azərb. danışığın xəttiliyi. - Danışıda ünsürlərin, elementlərin zamanca müəyyən ardıcılıqla düzülməsi.

Вах: Линейность ←.

ЛИНИЯ ВОСХОДЯЩАЯ - alm. aufsteigende Linie (f), ing. rising line /raɪzɪŋ laɪn/, fr. ligne ascendante, azərb. yüksələn xətt. - Söyləmin tərkib hissəsindəki söz və ya ifadənin hər birinin özündən əvvəlkinə nisbətən semantik və emosional cəhətdən daha dolğun və daha təsirli olması əsasında yüksələn tonla deyilməsi. Məs.: ing. d. *¿Kant ju faind it?* (Onu tapa bilirsən?) belə tələffüz olunur.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 163.

ЛИНИЯ ИЗОФОННАЯ - alm. Isophonlinie (f), ing. isophonic line /aɪsə'fəʊnik laɪn/, fr. ligne isophonique, azərb. izofon xətti. - Müəyyən səsin və ya səslərin yayılma diopozonunu göstərən izoqloslar. Məs.: Azərb. d. qərb dialektində /c/ əvəzinə /ʒ/ tələffüz edilən bölgələr.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 170.

ЛИСП – alm. Lisp, ing. Lis(t)p (t)p-in /lɪsp (t)p-ɪn/ fr. lis(t)p, azərb. lis(t)p. – Lis(t)p qısaltılması, kompüter dilçiliyində və süni intellektin tədqiqində tətbiq olunan standart dil modeli. Kiçik sintaktik qaydalardan istifadə etməklə operator-operandor kombinasiyasına əsaslanan, böyük çevikliyə malik model. Xüsusilə ticarətdə geniş işlənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 460.

ЛИТЕРАТУРНО-РАЗГОВОРНЫЙ - alm. literarisch-umgangssprachlich, ing. literary-collèguial /lɪtərəri kələukwɪəl/, fr. littéraire-parlé, azərb. ədəbi-danışq dili. - Mədəni ünsüyyətdə qəbul olunmuş, ziyalı (mədəni və savadlı) adamların danışığı. Bu dil mətbuat, məktəb, kino, teatr, dövlət idarə və müəssisələrdə işlədilir. Ədəbi-danışq dili cəmiyyətin bütün zümrələrini əhatə etdiyi üçün onun təsir dairəsi dialekt və ləhcələrin dairəsindən genişdir.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК - alm. Hochsprache (f), literarische Sprache (f), Schriftsprache (f), ing. literary language /lɪtərəri 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue littéraire, azərb. ədəbi dil. - Dialekt, loru dil və jargonlara, adi danışq dilinə qarşı qoyulan ümumişlək, hamı tərəfindən düzgün qəbul olunan nümunəvi dil. Məs.: Azərbaycan ədəbi dili.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ - alm. literarisch, ing. literary /'lɪtərəri/, fr. littéraire, azərb. ədəbi. - Nümunəvi dilin normalarına müvafiq (uyğun olan). Normalaşdırılmış, düzgün, standart.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 85-90.

ЛИТЕРАТУРНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ - alm. Hochlautung (f), ing. literary pronunciation /'litərəri prə,nʌnsi'eɪf(ə)n/, fr. prononciation littéraire, azərb. ədəbi tələffüz. - Müəyyən dilin ədəbi tələffüzünü səciyyələndirən orfofonik qaydalar məcmusu.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 85-90.

ЛИТЕРАТУРНАЯ НОРМА - alm. Literaturnorm (f), ing. literary norm /'litərəri 'nɔ:m/, fr. norme littéraire, azərb. ədəbi norma. - Dil vasitələrinin nümunəvi tətbiqini müəyyən edən norma.

F.Yadigar (Veysəlli). Danışqda ədəbi dil norması haqqında. Türk lehçeleri ve edebiyatı. Ankara, 1997, s. 13-18.

ЛИТОВСКИЙ ЯЗЫК – alm. Litauisch (n), ing. Lithuanian language /liθju (:)'eɪnjən 'lɪŋgwɪdʒ /, fr. langue lit(h)uanienne, azərb. litov dili. - 1,5 milyon adamın danışdığı baltika dillərinə aid dil. İslahat dövründən dini abidələri var, XVIII əsrdən latın qrafikli yazıya keçib. Vurğu birinci hecaya düşür. Uzun və qısa saitlərin ton səviyyəsilə müşayət olunur. III şəxsdə tək və cəm fərqlənir (latviya dilindəki kimi). İki əsas dialektə bölünür: jəmayt və aukštayt. Litov dili flektiv dillərə (aqlütinativ və analitik ünsürlərlə birlikdə) dildir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 460.

ЛИТУАНИСТИКА – Bax: Балтистика ←.

ЛИТОТА - alm. Litotes (f), ing. litotes /'laɪtəʊti:z/, fr. litote, azərb. litota. - Hər hansı əşya və hadisənin ölçüsünü, həmçinin qüvvəsini, əhəmiyyətini, dəyərini və s. həddən artıq azaltmaqdan, kiçiltməkdən ibarət məcaz növü. (əksi böyütmək-hiperbol) Məs.: Azərb.d. /bir damcı su içmək/, /cırıdan, bir hor yatmaq/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 461.

ЛИЦО - alm. Person (f), ing. person /'pə: sn/, fr. personne, azərb. şəxs. - Hərəkətin və onun icraçısının (subyekt) danışan şəxsə münasibətini göstərən felin qrammatik kateqoriyası.

I şəxs	alm. d.	ing. d.	rus d.	Azərb. d.	fr. d.
ind. zam.	- e	-	-y, -ю	-am, -əm	e, is, x, ds...
keç. zam.	-te-/#	-ed/#	л, ла, ло	(d)im	(ai,suis)é,i,e,s,x...
gəl. zam.	werde kommen	shall, will Inf.	Буду читать /прочту	acayam/ əcəyəm aram/ərəm	ai,is,us,s...

H.Glinz. Göstərilən əsər; А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 254;
M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛИЦО ВТОРОЕ - alm. zweite Person (f), ing. second person /'sekənd 'pə:sn/, fr. deuxième personne, azərb. ikinci şəxs. - İkinci şəxs müraciətin yönəldiyi predmet və ya şəxsi göstərən kateqoriyal şəxs forması.

II şəxs	alm.	ing.	fr.	rus	Azərb.d.
indiki zam.	(e)st	-	es,s,	читаешь	san/sən
keçmiş zam.	(t)e	-ed	(ai,suis)é,	-л, -ла/ло	(ın) ⁴
gələcək zam.	wirst lesen	shall/will	as, is,is,us,s...	будешь читать	a+san ərsən acağsan ərəksən

Важ: Лицо ←.

ЛИЦО ОБЩЕЕ - alm. allgemeine Person (f), ing. common person /'kɒmən 'pə:sn/, fr. personne générale, azərb. ümumi şəxs. - Konkret şəxsi deyil, ümumilikdə hər hansı bir adamı göstərən leksik məna. Məs.: Azərb. d. /nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛИЦО ТРЕТЬЕ - alm. dritte Person (f), ing. third person /θə:d 'pə:sn/, fr. troisième personne, azərb. üçüncü şəxs. - Ünsüyyətdə iştirak etməyən, ondan kənarda duran (yerləşən).

III şəxs	alm.	ing.	fr.	rus	azərb.
indiki zam.	-t	-s, es	e,t,	-ет	#
keçmiş zam.	-te	-ed	(a,est)é,t,	-л (a,o)	#
gələcək zam.	wird lesen	shal/ will	a,t,u,is,i	будет читать	#

Bəzi dilçilər III şəxsi şəxs kimi qəbul etmirlər.

E.Benveniste. Göstərilən əsər, s. 279-287.

ЛИЦО ГЛАГОЛА - alm. Verbperson (f), ing. verbal person /və:bəl 'pə:sn/, fr. personne du verbe, azərb. felin şəxsi. - Felin şəxsi və felin təsriflənmə paradigmində şəxsin kateqoriyal formasının ifadəsi. Məs.: Azərb. d. /mən, sən, o; mən oxuyuram/.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛИЧНЫЙ - alm. persönlich, ing. personal /'pə:snl/, fr. personnel, azərb. şəxsi, xüsusi. - Şəxs kateqoriyasına aid olan, şəxs kateqoriyasının ifadə olunmasına xidmət edən.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛИЧНЫЕ МЕСТОИМЕНЕНИЯ - alm. Personalpronomen (n), ing. personal pronouns /'pə:snl 'pə:runənz/, fr. pronoms personnels, azərb. şəxs əvəzlilikləri. - Danışan və ya müraciət olunan şəxsi, müsahibi göstərən

əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /mən, sən, biz/; alm. d. /er, sie, es/; fr. d. /je, tu, nous/; ing. d. /I, you, we/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 571.

ЛИЧНАЯ ФОРМА ГЛАГОЛА - alm. Personalform des Verbs (f), ing. finite form of the verb /'faɪnait fɔ:m əv ðə və:b/, fr. forme personnelle du verbe, azərb. fəlin şəxs forması. - Şəxslı cümlələrin xəbəri vəzifəsində işlənən təsriflənmiş fəl forması (şəxsə, kəmiyyətə, zamana və şəklə görə dəyişmiş). Məs.: Azərb. d. /Mən kitab oxuyuram//; fr. d. /Je lis un livre//; ing. d. /I read a book//; alm. d. /Ich lese ein Buch//.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ЛИЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Personalsatz (m), ing. personal sentence /'pə:snl 'sentəns/, fr. proposition personnelle, azərb. şəxslı cümlə. - Xəbəri şəxslı fəllərdən ibarət olan cümlə. Bu mənada şəxslı cümlə qeyri-müəyyən şəxslı və ümumi şəxslı cümlələrə qarşı qoyulur. Tərkibində mübtədası bilavasitə işlənmiş olan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Cəmil zirəkdir/ və s.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1959.

ЛИЧНОЕ ОКОНЧАНИЕ - alm. Personalendung (f), ing. personal suffix /'pə:snl 'sʌfiks/, fr. terminasion personnelles, azərb. şəxs şəkilçisi. - Fəlin kateqoriyalı formasının ifadəsinə xidmət edən şəxs şəkilçiləri. Məs.: Azərb. d. /Mən həkiməm//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛОГИЧЕСКИЙ - alm. logisch, ing. logical /'lɔdʒɪkəl/, fr. logique, azərb. məntiqi. - Söyləmin intellektual məzmununa aid olan, mühakiməliliyin realizasiyası kimi yanaşan. Məs.: Azərb. d. /Həsən Hüseyndən böyükdür// ifadəsini /Hüseyn Həsəndən kiçikdir/ kimi desək bu məntiqə uyğun olar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 461.

ЛОГИЧЕСКИЕ КОНСТАНТЫ - alm. logische Konstanten (Pl.), ing. logical constant /'lɔdʒɪkəl 'kɒnst(ə)nt/, fr. constantes logiques, azərb. məntiqi konstantlar. - Özünün birmənalı mənası və funksiyası əsasında söyləmlərin məntiqi strukturunu bildirən bütün məntiqi elementlərin ümumi göstəricisi. Buraya məntiqi pariklər, operatorlar və kvantorlar aiddir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 462.

ЛОГИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА - alm. logische Semantik (f), ing. logical semantics /'lɔdʒɪkəl sɪ'məntiks/, fr. sémantique logique, azərb. formal məntiqi semantika. - Ənənəvi olaraq məntiqi semantika süni (quraşdırılan) dillərin semantik tədqiqatlarını nəzərdə tutsa da, müasir dilçilik modellərində təbii dillərin semantik strukturunun təsvirini əhatə edir ki, bu da riyazi (formal) məntiqi üsullarla həyata keçirilir. Süni dillərdə təbii dillərdən fərqli olaraq sintaktik və semantik strukturların birmənalılığı, dəqiqliyi və birbaşa uyğunluğu üstünlük təşkil edir. Süni dillərin semantik

şərhində əldə edilən nailiyyətlər təbii dillərə də şamil edildiyindən bunu həmin ideyaların banisi Montague-qrammatikası adlandırırlar.
H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 463.

ЛОГИЧЕСКАЯ ФОРМА – alm. logische Form (f), ing. logical form /'lɒdʒɪkəl 'fɒ:m/, fr. forme logique, azərb. məntiqi forma. – Generativ qrammatikada üst qatla semantik şərh arasında sintaktik təmsilçilik səviyyəsi. Məntiqi səviyyədə əməliyyatlar arasında əlaqələr komandalarla təmsil olunur: operator (məs.: kvantor və ya sual əvəzliyi) x konstituenti üzərində o zaman skopus olur ki, operator x konstituentinə məntiqi formaya e-komanda verir. məs.: /jeder liebt jemand₂/ (hər kəs kimisə sevir) kvantorla məntiqi forma /jemand₂ [jeder₁ liebt₋₂]-ə çevrilir, bu da semantik baxımdan o deməkdir ki, elə bir x var ki, hər cür y-ə şamil edilə bilər: y liebt x, başqa sözlə jemand kvantoru jeder üzərində skopusa malikdir. Və ya /Kim bilir ki, kim nə aldı/ sualında: hansı x-ə və hansı y-ə aiddir. X bilir, nə üçün z var ki, z y –i aldı. Vəsitəsiz sual kimi bu belə olur: hansı x-ə aiddir: x bilir, nə üçün 2 və nə üçün y var ki, z y-i alıb. Məntiqi forma üst qat strukturlarının semantik ikimənallığını aradan qaldırır. Üst qat strukturlarından məntiqi formalar düzəldən qaydalara sintaktik məhdudiyyətlər aiddir, bununla da məntiqi formalar alt və üst qat strukturları kimi sintaktik representasiya səviyyələrinə aiddir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 461.

ЛОГИЧЕСКИЕ ПАРТИКЛИ – alm. logische Partikeln (Pl.), ing. logical particle /'lɒdʒɪkəl 'pɜ:tɪk(ə)l/, fr. les particules logiques, azərb. məntiqi ədatlar. – Formal məntiqdə sadə cümlələri mürəkkəb cümlələrə çevirən və /və ya (disfunksiya), nicht (inkar) əgər (bağlayıcı) və məhz onda ki, əgər (implikasiya) onda (ekvivalent) düzəldirlər və onların gerçəklik dərəcəsi sadə cümlələrin funksiyasından asılı olur. Bir qayda olaraq biryerli /a/ (inkar) və /b/ ikiyerli (konfunsion, dizfunksion və maddi implikasiyon) məntiqi partikillər fərqləndirilir. Onlar sadə hökmləri mürəkkəbə çevrirlər. Ancaq ənənəvi qrammatikada bağlayıcı kimi götürülən çünki, ona görə ki linqvis-tik mənada gerçəkliyi bildirən məntiqi operator rolunda çıxış etmirlər. Bundan başqa məntiqi anlayışlar qismən təbii dillərə tətbiq edilə bilirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 463.

ЛОГИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. logische Sprachen (Pl.), ing. logical languages /'lɒdʒɪkəl 'lɜ:ŋɡwɪdʒɪz/, fr. les langues logiques, azərb. məntiqi dillər. – Bu dillərin sistemi məntiqi və ya riyazi yolla quraşdırıldığından təbii dillərdən fərqli olaraq birmənalı, dəqiq və yoxlanıla bilməsilə səciyyələnir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 463.

ЛОГОГРАММА (ЛОГОГРАФИЯ) – alm. Logogramm (n), Logographie (f), ing. logogram /'lɒɡəʊɡrɒm/, logography /'lɒɡəʊɡrɜ:fɪ/, fr. logogramme, logographie, azərb. loqoqrama. – Elə bir yazı sistemidir ki, hər bir dil

ifadəsi (sözlər) qrafik işarə ilə (loqoqram) ifadə olunur. İdeoqrafik və piktoqrafik yazıdan fərqli olaraq burada hər bir işarə fonemlərin sabit sayı ilə verilir. Məs.: Azərbaycan manatı AZN, ABŞ dolları (\$), BB funtu (£) ilə işarə olunur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 463.

ЛОГОПЕДИЯ – alm. Logopädie (f), ing. logopaedics /lɒɡə'pi:diks/, speech therapy /spɪ:tʃ 'θerəpi/ fr. logopédie, azərb. loqopediya. – (logo-söz, paideia-tərbiyyə deməkdir). Dil, danışiq, səs və eşitmə pozuntularını öncə görün və islah edən elm sahəsi. Ənənəvi loqopediya fonotriyaya, yenilikdə isə neyrologiyaya yaxınlaşır. Fənn kimi universitetlərdə öyrənilir, ancaq müalicəsini xüsusi məktəblərdə həyata keçirirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 463.

ЛОГОФОБИЯ – alm. Logophobie (f), ing. logophobia /lɒɡə'fəʊbiə/, fr. logophobie, azərb. loqofobiya. - Psixatriyada müəyyən məqamlarda daxili kəşləmənin aradan qaldırılması. Buna «lampa qızdırması» da deyirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 464.

ЛОГОФОРИЧЕСКИЙ – alm. logophorisch, ing. logophoric /lɒɡə'fəʊrɪk/, fr. logophorique, azərb. loqoforik. – Yunanca pherein-danışmaq deməkdir. Danışanın nitqi, fikri, hissi və ümumi əhval ruhiyyəsindən asılı olaraq haqqında danışılan əşya və predmetə münasibət. Qaydış əvəzlilikləri və felləri bunu aydın ifadə edirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 464.

ЛОГОФОРИЧЕСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Сардийский язык →.

ЛОГУДОРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Logudorisch (n), ing. Logudor language /'lɒ:ɡudɔr 'lʒ/ɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue logondore, azərb. loqudor dili. – Roman dillərindən biridir. Bu dilin danışıcılarının sayı 1,5 milyona qədərdir.

M.L.Wagner. La lingua sarda. Bern, 1951.

ЛОКАЛИЗАЦИЯ - alm. Lokalisation (f), ing. localization /ləʊkəlaɪzeɪʃ(ə)n/, fr. localisation, azərb. lokallaşma; yayılmağa qoymama, məhdudlaşma. - Saitləri samitlərdən fərqləndirən əsas əlamət. Saitlərin ağız boşluğunda dəqiq məxrəci olmur. Samitlər isə lokallaşma ilə səciyyələnir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 60-75.

ЛОКАЛИЗМ - alm. Lokalismus (m), ing. localism /'ləʊkəlɪzəm/, fr. localisme, azərb. lokalizm. - Hərəkətin yerini, məkanını bildirən dil vahidlərinin işlənməsi. Məs.: yer, məkan zərfləri, əvəzlilikləri və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 464.

ЛОКАТИВНЫЙ (ПАДЕЖ) – alm. Lokativ (m), ing. locativ /case/ /'ləʊkətɪv/keɪs/, fr. locatif, azərb. lokativ (hal). – Türk dillərində yer bildirən hal. Başqa dillərdə bu sözönlərilə ifadə olunur. Müq. et: alm. d. /vor dem Haus/ (Evin qarşısında); ing. d. /on the table/ (stolun üstündə) və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ЛОКАЛЬНЫЙ - alm. lokal, ing. local /'ləʊk(ə)l/, fr. local, azərb. lokal. - Yerlik halla və ya onun ekvivalentilə ifadə olunan predmetlərarası münasibət. Məs.: Azərb. d. bu hal mövcuddur. Bu münasibət yer budaq cümləsində özünü daha aydın büruzə verir. Məs.: Azərb. d. /o yerdə ona xoşdur ki, onu orada adam yerinə qoyurlar//

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 465.

ЛОЛО-БИРМАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Lolo-Burmesische Sprachen (Pl.), ing. lolo-Burmese languages /l6:l6 bə:'mi:z 'l5ŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues lolo-birmanes, azərb. lolo-birma dilləri. – Böyük və daha yaxşı tədqiq olunmuş tibet-birma dilləri qrupu. Əsasən Birmada və Sinin bəzi bölgələrində yayılmışdır. Bu dillərdə danışanların ümumi sayı 37 milyondur. Birma, lolo və nasi yarımqruplarına bölünür. Lolo-birma dilləri hecalı, təcrid olunmuş dillərdir. Bəsit heca quruluşuna malikdir, bəzi dillərdə bu hecalar iki fonemdən: KV (samit+sait) ibarət olur.

R.Burling. Proto Lolo-Burmese, Bloomington –The Hague. 1967;
D.Bradley. Proto-Loloish. L., 1979.

ЛОНДОНСКАЯ ШКОЛА – alm. Londoner Schule (f), ing. London school /'lʌndən sku:l/, fr. école londonienne, azərb. london məktəbi. – Bir tərəfdən D.Conzun, digər tərəfdən isə J.Firsin adı ilə bağlıdır. Birinci ing. d. fonetik quruluşunu, onun fonem sistemini və ədəbi tələffüz normalarını geniş dil materialı əsasında təhlil etmiş, bu dildə ilk orfofonik lüğət yaratmışdır. Özü də London məktəbi canlı danışığı əsas götürür, hər bir dil vahidi müəyyən danışiq məqamında araşdırılır, bu zaman həm distibusiya, həm də kontekst əsas götürülür. Bu məktəb mənanı kontekstlə situasiyanın mürəkkəb əlaqəsi kimi başa düşür. J.R.Firs isə dilin işlənməsinə yönəlmiş məna konsepsiyası və prosodika sahəsində ciddi elmi ümumiləşdirmələrlə dilin mənimsənilməsi və fonetik aspektin dərindən tədqiq edilməsinə güclü təkan vermişdir.

G.Sampson. Schools of Linguistics. Competition and evolution. London, 1980.

ЛОКУЦИЯ – alm. Lokution (f), ing. locution /lə'kju:ʃ(ə)n/, fr. locution, azərb. lokusiya. – Danışıq aktı nəzəriyyəsində hər bir danışiq hərəkətinin danışiqda söz və söz cərgələrinin müəyyən qrammatik ardıcılıqla düzülməsinin reallaşması, tələffüzünün bir hissəsi (faktiki aspekt), obyekt və hadisələrə münasibət (retik aspekt). Bunlar ikisi birlikdə ifadə formasıdır, retik aspektə isə propozisiya (Mokusiya-peilokusiya Propozisiya) uyğun gəlir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 465.

ЛОТАРИНГИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lothringisch (n), ing. lotharingian language /ləʊθə'riɪndʒɪən 'l5ŋɡwɪdʒ/, fr. langue lorraine, azərb. lotring dili. – Rayn çayının hər iki sahili boyunca yerləşən qərbi orta dövr dialektlərini bil-

dirir. Şimaldan aşağı alman (aşağı frenk), cənubdan Rayn frenk dialektlərini əhatə edir. Bu dialektlərdə danışanları Raynland oxuyanları adlandırırlar.

İki dialekt fərqlənir: a) şimal qrupu (aşağı alman danışiq tərzilə qarışıq); buna ripuar dialekti deyirlər. Buraya aiddir: Köln ətrafı, Eyfeldən Şimala, Aaxen, Ruhr və Elf əraziləri və bir də dağlıq ərazi. b) cənub dialekt qrupu kimi Mozel frenk dialekti: Mozel dialektləri qərbi Lotringen, Lüksemburq, həmçinin Raynın sağ sahilində Kestervald və Nijerland ərazilərini əhatə edir.

Dil baxımından Mozel frenk Ripuardan qərbi german /p/ - nin süzülənlərdən sonra işlənməsi səciyyələnidir. Məs.: /dorp / dort/ (orada) və s.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s.

ЛУБА – Вах: Банту ←.

ЛУВИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Luwisch (n), ing. Libyan language /'lɪbiən 'lʰɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue louvienne, azərb. luvi dili. – Xet-luvi dillərinə aid ölü dil. B.е.ə. II minillikdə Cənub-qərbi Kiçik Asiyada Xet çarlığının tərkibinə daxil olan Luvi ərazisində yayılmışdır.

Э.Ларош. Очерк лувийского языка. «Древние языки Малой Азии». М., 1980.

ЛУО – alm. Luo (n), ing. Luo /luo/, fr. langue louo, azərb. luo dili. - Afrikada Nil-Zaharan dillərinin qolu: Buraya aiddir: şərq Sudan dilləri, o cümlədən Nubii və Nilot dilləri). Mərkəzi Sudan dilləri və bəzi dillər. Ən böyük dillər: Sudanda Dinka (2, 7 mil.) və nubi (2 mil.), Keniyada luo (2,2 mil.), kalenyin (2 mil.), Uqanda və Kentiyada Terkaua (1,5 mil.). Bu dillərin bəzisini hamif (Afroasiya) dilləri adlandırırlar. Tipik cəhətləri: nominal siniflər yoxdur, bəzi dillərdə cins kateqoriyası tək və cəm kateqoriyası vardır. Ən qədim yazı nümunəsi Nubii dilində VIII əsrdəndir.

R.L.Stafford. An elementary Luo grammar. London, 1967.

ЛЮДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lydisch (n), ing. Ludic language /'lu:dɪk,- 'lju: 'lʰɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue ludienne, azərb. lüd dili. – Hind-Avropa dillərindən ölü dil kimi xet dili (xet, hiroqlif xet, luvi, Palay, lüd və lük kiçik Asiyada) mövcud olmuş dillər. Onlardan ən tanınmışı ölü xet dilidir.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 106.

ЛЮКСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Людский язык ←.

ЛЪЕЗОН - alm. Bindung (f), ing. liaison, /li:'eɪzɔ:n/, fr. liaison, azərb. əlaqə, birləşmə. - Fransız dilində söz qovuşanda lal (tələffüz olunmayan) saitlərin tələffüz olunan samitlərin həmin sözlərdə saitlə başlayan sözlərin əvvəlində əvəzlənməsi. Məs.: fr. d. mes parents /meparã/, mes enfants /mezãfã/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 457.

– М –

МАБАНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Нило-сахарские языки →.

МАГЯРСКИЙ ЯЗЫК – Бах: Венгерский язык ←.

МАДЕГАССКИЙ – Бах: Малагасский язык →.

МАДУРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Madurisch (Madura) (n), ing. Madura language /mʌduˈrɑ: ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue madourienne, azərb. madur dili. – İndoneziya dillərindən biridir. Madur adasında və ona qonşu olan kiçik adalarda yayılmışdır. 9,2 milyon daşıyıcısı vardır. İki dialektə bölünür: şərq və qərb dialektləri. Fonoloji sistemi 4 sait (/ɛ/, /ɐ/, /a/, /ə/) və nisbətən zəngin samitlər yarım sisteminə malikdir. Ədəbi dili şərq dialekti əsasında formalaşmışdır.

A.K.Оглоблин. Мадурский язык и лингвистическая типология. Л., 1986.

МАЙДУ – Бах: Пенутианские языки →.

МАЙЯ-КИЧЕ ЯЗЫКИ – alm. Maya-Kiç(tsch)e-Sprachen (Pl.), ing.

Maya-kiche languages /ˈmɔɪ(j)əˈmeɪ(jə) kɪˈtʃ ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues maya-kiché, azərb. maya-kixe dilləri. – Hindi dilləri ailəsinə daxil olan dillər ailəsi. Bəzi tədqiqatçılar maya-kixe dillərini totonak, mixe-soke dilləri ilə birlikdə makroopenutian dillərinə aid edirlər. Əsasən Meksika yarımadasında yayılmışdır. Bu dillərdə təqribən 2,3 milyon əhali danışır. Maya dilləri 4 qrupa bölünürlər: maya (ikaiçe, santakrus, mopan, lakadon dilləri), çol (çontal, çorti), çanyabal (seltal, sendal, kelene, çamula və s.) və xuastek (potosi, verakrus və s.). Kixe dilləri isə 3 qrupa bölünürlər: mam (mam, aquatek, işil), kixe (kixe, sutixil) və kekçi (kekçi, pokom). Maya dillərinin fonoloji sistemi 10 sait və 30 samit fonemdən ibarətdir. Morfemlər adətən birhecalıdırlar (monosillabik) və quruluşca 4 cür ola bilirlər: V, VC, CV, CVC.

Ю.В.Кнорозов. Письменность индейцев майя. М.-Л., 1963.

МАКАСАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Makassar (n), ing. Makassar language /ma:kɑ:sɑ: ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. macassarien, azərb. makasar dili. – Cənubi Sulavesi dillərindən biridir. Əsasən Sulavesi və Salayari adalarında yayılmışdır. 1,2 milyon daşıyıcısı məlumdur.

Sy.Kaseng. Kedudukan dan fungsi bahasa Makassar di Sulawesi Selatan. Jakarta, 1978.

МАКЕДОНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Makedonisch (n), ing. macedonian language /m³sɪdəʊnjən ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. macédonien, azərb. makedon dili. – Cənubi Slavyan dili, 1,2 milyon Makedoniyada, 0,1 milyon Şimali Yunanıstanda bu dildə danışirlar. 1945-ci ildən kiril əlifbasından istifadə edir. Əsas əlamətləri: çoxhecalı sözlərdə vurğu axırıncıdan üçüncü hecanın üzərinə düşür. Bu dildə sonda gələn 3 müxtəlif müəyyən artıql, təyin edilən obyektin əvəzlilik vasitəsilə işarələnməsi səciyyəvidir.

Р.П.Усикова. Македонский язык. «Славянские языки». М., 1977; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 467.

МАКРОЛИНГВИСТИКА - alm. Makrolinguistik (f), ing. macrolinguistics /'m³/4krou 'lɪŋgwɪstiks/, fr. macrolinguistique, azərb. makrolinqvistika. – 1) Diləqədərki mikrodilçilik və metadilçilik bölmələrini əhatə edən vahid dilçilik; 2) Dili başqa elm sahələrilə (sosioliqivistika, psixolinqvistika, fəlsəfə, məntiq və s.) bağlı şəkildə öyrənən dilçilik sahəsi. Onun ən mühüm sahəsini mikrolinqvistika, dar mənada dilçilik təşkil edir ki, o da dilin sistem və struktur xüsusiyyətlərini şərh və təsvir edir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 466.

МАКРО–АЛГОНКИНСКИЙ – Bax: АЛГОНКИНСКИЕ ЯЗЫКИ ←.

МАКРОСТРУКТУРА – alm. Makrostruktur (f), ing. macrostructure

/,m³/4krou'strʌktʃə/, fr. macrostructure, azərb. makrostruktur. – Mətnin ümumi semantik və pragmatik strukturu. Semantik makrostruktur «xüsusi makro qaydalarla» (informasiyanın sıxlaşması, ümumiləşməsi) cümlə və cümlə ardıcılıqlarının semantik strukturundan yaranır. O, danışanların mətn düzəltmək qabiliyyətini, mətnin temasını ehtiva edir. Semantik makrostrukturların düzəlməsinə analoq olaraq ayrı-ayrı danışığ axtları pragmatik makrostrukturları mətnin illokusiyonunu yaradır.

T.A.van Dijk. Macrostructures. An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction and cognition. Hillsdale, 1980.

МАКРОСИНТАКСИС – alm. Makrosyntax (f), ing. macrosyntax /'m³/4krou'sɪnt³/4ks/, fr. macrosyntaxe, azərb. makrosintaksis. – Mətn qrammatikasında cümləfövqü vasitələrin qrammatik təsviri. Məs.: mətnlərin koheziası, tekst forikası, transfrastik təhlil, mətnin təhlili.

M.Heinemann, W.Heinemann. Grundlagen der Textlinguistik. Tübingen, 2002.

МАКРОФОНЕМА – alm. Makrophonem (n), ing. macrophoneme /'m³/4krou'fəuni:m/, fr. macrophonème, azərb. makrofonem. – Amerikan dilçiliyində dilin mənalı vahidlərinin (morfem, söz, söz birləşməsi) əmələ gəlməsində və onların səs qabığının fərqləndirilməsində əsas rol oynayan ən kiçik dil vahidi. «İki müxtəlif forma arasındakı səs fərqlərinin dərəcəsi müxtəlif ola bilər. İki oxşar olmayan forma arasındakı səs fərqi müəyyən səs kompleksinin tərkib hissələrinə uyğun gəlir. Öz aralarında minimal cəhətdən fərqlənən formaların qrupu «sinif» yaradır. Bu sinif bütün üzvlər üçün eyni olan səs kompleksləri ilə səciyyələnir və bütün bu üzvlərdə minimal fərqi eyni səs parçası təşkil edirsə (məs.: sonu və ya əvvəli), onda belə sinif «nizamlanmış» sinif deyilir. Məs.: Azərb. sözləri /qaz-yaz-paz-naz-saz/ və s. nizamlanmış sinif yaradır. Belə bir sinfin üzvləri arasındakı münasibətlər minimal fonoloji qarşılaşmalardır. Bu cür qarşılaşmaların üzvlərini V.F.Tvoddell (1906-1982) mikrofonemlər adlandırır (deməli, bizim misallarda /g-j-p-n-s/ özündən sonra gələn /az/ seqmenti ilə səciyyələnən formal sinfin mikrofonemləridir). Belə mikrofonemin fonetik qarşılığı bir neçə artikulyator xüsusiyyətə malikdir. İki forma sinfi o zaman «eyni cür nizamlı» adlanır ki, onların mikrofonemləri arasındakı münasibət eyni

olsun. Məs.: /will, till, kill, bill/ və /nap-gnap-knack-nab/ sinifləri eyni cür nizamlanıb. Hər iki halda mikrofonemlərin fonetik təbiətinin müxtəlif olmasına baxmayaraq (/p-t-k/ söz əvvəlində nəfəsli, söz sonunda isə nəfəssiz tələffüz olunur) məhz bu mikrofonemlər arasındakı münasibət hər halda eynidir. Eyni cür nizamlanmış müxtəlif forma siniflərində həmişə eyni yerdə gələn bütün mikrofonemlər bir «makrofonem» əmələ gətirirlər ki, bu da bizim «fonem» anlayışımıza uyğun gəlir». N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almandan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllindir. F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 109-110.

МАКСИМАЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПОЗИЦИЯ - alm. Stellung der maximalen Unterscheidung (f), ing. position of maximum differentiation /pə'ziʃən əv m³/ksıməm dıfərənteıʃn/, fr. position de la différenciation maximale, azərb. mövqelərin maksimum fərqlənməsi. - Səs vahidlərinin maksimum fərqlənə bildiyi mövqe. Saitlər üçün bu vurğulu movqe, samitlər üçün isə vurğulu saitlərdən əvvəlki mövqedir. Müq. et: Azərb. d. /adam/, /badam/, /gardaş/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ, s. 127-149.

МАЛАГАСИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Malagasy (Malgaschisch) (n), ing. Malagasy language /,m³/4lə'g³/4sı ¹³/4ŋgwıɖʒ/, fr. malgache, azərb. malaqas dili. – Avstronez dillərinə aid dildir. Əsasən Madaqaskar adasında, qismən də qonşu Komor və Seyşel adalarında yayılmışdır. Madaqaskar Respublikasının iki rəsmi dövlət dillərindən (fransız dili) biri. 7,7 milyona qədər insan bu dildə danışır. Fonoloji sistemi 5 sait (/i/, /e/, /a/, /o/, /u/) və 20 samit fonemdən ibarətdir. Malaqas dili əvvəlcə ərəb və bantu dillərinin, sonralar isə fr. d. güclü təsirinə məruz qalmışdır. XIX əsrin əvvəlinə qədər ərəb yazısından, hazırda isə latın əlifbasından istifadə edilir.

В.Д.Аракин. Малагашский язык. М., 1963; Л.А.Карташов. Структура малагашского слова. «Народы Азии и Африки», 1965, № 6.

МАЛАЙЗИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Malaysisch (n), ing. Malaysia language /mə'leiziə ¹³/4ŋgwıɖʒ/, also malaysian /mə'leizn/, fr. malaysien, azərb. malayziya dili. – Malayziya Federasiyasının rəsmi dili. Malakka yarımadasında və ona yaxın adalarda yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 9,2 milyondur. Lüğət tərkibində ing. və ərəb mənşəli sözlər üstünlük təşkil edir. Yazıda latın əlifbasından istifadə olunur.

Omar Asmah Haji, Rama Subbiah. An Introduction to Malay grammar. Kuala Lumpur, 1968.

МАЛАЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Malaiisch (n), ing. Malay(an) /mə'leı(ən) ¹³/4ŋgwıɖʒ/, fr. malais, azərb. malay dili. – Avstronez dillərindən biri. Əsasən Sumatra və Sinqapur adalarında, Malakka yarımadasında, Riau və Linqa arxipelaqlarında və Kalimantan adasının sahil bölgələrində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 26 miloyna yaxındır. Malayziya və Sinqapur

dövlətlərinin rəsmi dilidir. Malay dili analitik qrammatik quruluşa malikdir. Söz daxilində saitlərin həmahəngliyi (sinharmonizm) müşahidə olunur.

Грамматика индонезийского языка. М., 1972.

МАЛАЙСКО-ПОЛИНЕЗИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – Вах: Австронезийские языки ←.

МАЛАПРОПИЗМ - alm. Malapropismus (m), ing. malapropism /'m³4ləprɒpɪzəm/, fr. malapropisme, azərb. malapropizm, uyğun gəlməyən. – Bilməyərəkdən və ya qəsdən səhv işlənən alınma söz. Məs.: /kuratorium/ əvəzinə /krematorium/ və s.

J.E.Hurford. Malapropismus. «», 1981, 12, s. 419-423.

МАЛАЯЛАМ - alm. Malayalam (n), ing. Malayalam language /'m5ləjəl5m 'l³4ŋɔwɪdʒ/, fr. malayalame, azərb. malayalam dili. – Dravid dillərinin cənub qrupuna aid olan dillərdən biri. Hindistanın cənubunda yayılmışdır və Kerala ştatının rəsmi dilidir. 30 milyondan yuxarı daşıyıcısı vardır. 3 dialektə bölünür: cənub (travankur, vembanadu), mərkəzi (koçin), şimal (malabar, vayanadu), həmçinin Lakkadiv adalarının dialekti. Fonoloji və morfoloji sistemləri tamil dilinə çox yaxındır. İsimlər cins kateqoriyasına bölünürlər (kişi. qadın və orta cins). Fəllərin üç zaman forması (keçmiş, indiki, gələcək) mövcuddur.

Ч.Секхар, Ю.Я.Глазов. Язык малаялам. М., 1961.

МАЛИНКЕ - alm. Malinke (n), ing. malinke /'m5li:nki/, fr. malinké, azərb. malinke. – Mande dillərindən biri. Bamana və diula dilləri ilə birlikdə mandinqo dil birliyini əmələ gətirir. Seneqal, Qvineya, qismən də Mali, Liberiya respublikalarında yayılmışdır. Bu dildə 3,7 milyon insan danışır. Koranko, mau, vasulu, şinya və s. kimi çoxlu dialektlərə bölünür. Tonal dildir.

В.П.Токарская. Язык малинке (мандинго). М., 1964.

МАЛОАЗИЙСКИЕ АЛФАВИТЫ - alm. kleinasiatische Alphabete (Pl.), ing. Asia Minor of alphabet /'eɪfə 'mɑɪnə əv 'ɜlfəbɪt/, fr. alphabet de la petit Asie, azərb. kiçik Asiya əlifbaları. – Kiçik Asiyanın hüdudlarında (Türkiyə) və Egey adalarında yayılmış hərfi yazı növü.

KİÇİK ASİYA ƏLİFBALARI

[illegible]

МАЛЬДИВСКИЙ ЯЗЫК (ДИВЕХИ) - alm. Maldivisch (n), ing.

Maldiv(ian) language /ˈmaldɪːv(jən) ˈl³₄ŋɡwɪdʒ/, fr. langue maldivie(île), azərb. maldiv dili. – Hindu dillərindən biri. Əsasən Maldiv adalarında və Hindistanın Lakkadiv adalarının tərkibinə daxil olan Minikoy adasında yayılmışdır. 200 min daşıyıcısı vardır.

C.Maloney. People of the Maldivé Islands. Bombay-Madras-Calcutta, 1980.

МАЛЬТИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Maltesisch (n), ing. Maltese language

/ˈm6:l'ti:z ˈl5ɯɡwɪdʒ/, fr. langue maltais, azərb. malti dili. – Semit dillərindən biridir. Maltada (qismən də Avstraliya, Böyük Britaniya, Kanada, Tunis, Əlcəzair və s.) yayılmışdır və daşıyıcılarının sayı təqribən 365 min nəfərdir. Lüğət tərkibində Avropa mənşəli sözlər üstünlük təşkil edir. XIX əsrdən latın əlifbasına keçmişdir.

A.J.Arberry. A Maltese anthology. Oxford, 1960.

МAM – alm. Mam (n), ing. mam /m³/₄m/, fr. mam, azərb. mam. - Meksika və Qvatemala həmsərhəd ərazilərində yayılmışdır, çoxlu sayda dialektləri mövcuddur. 270 mindən yuxarı daşıyıcısı vardır.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und der Kommunikationswissenschaft. Berlin, 1979, s. 397.

МАНДАРИН – alm. Mandarinensprache (f), ing. mandarin /'m³/₄ndərɪn/, fr. langue mandarine, azərb. mandarin dili. - «Mandarin dili» ilk dəfə portaqaliyalılar tərəfindən dilçiliyə daxil edilmiş termindir.

Вах: Китайский ←.

МАНДЕ – alm. Mande-Sprachen (Pl.), ing. mande /'ma:ndeɪ/, fr. langues mandais, azərb. mande dilləri. – Qərbi Afrikada Nigeriya və Konqada 25 dili birləşdirən dil qrupu. Bu dillərdən ən mühümü bambara dilidir. Mande dillərində təqribən 13,5 milyon insan danışır. Mande dilləri tonal dillərdir. Bu dildə nominal siniflər yoxdur. Qədim siniflər sisteminin qalığı söz başında samitlərin ablautunda qalıb. Qrammatik kateqoriya tonun hərəkətində bildirilir. Yazısı müxtəlif sillabik yazı sistemidir.

К.И.Поздняков. Языки манде. «Africana». т. 12, Л., 1980.

МАНДИНГО - Вах: Малинке ←.

МАНИПУРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Manipuri (n), ing. Manipuri language /manɪːpuri 'lɪŋɡwɪɖʒ/, fr. langue manipourienne, azərb. manipur dili. – Tibet-birma dillərindən biridir. Hindistanın Manipur ştatında etniklərarası ünsiyyət dili. Bundan başqa, Hindistanın Assame, Tripure ştatlarında və Banqladeş dövlətində yayılmışdır. 750 min daşıyıcısı mövcuddur.

R.Shafer. Introduction to Sino-Tibetan, pr. 1-5, Wiesbaden, 1966-74.

МАНКС – alm. Manx (n), ing. Manks /m⁵nks/, fr. langue manxes, azərb. manks dili. - Man adasında yayılmış, hazırda ölü kelt dillərindən hesab olunur. Bəzi mənbələrə görə bu dildə hazırda təqribən 10 nəfərə qədər insan danışır.

Вах: Кельтский язык ←.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und der Kommunikationswissenschaft. Berlin, 1979, s. 87.

МАНСИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Mansi (Vogulisch) (n), ing. Mansi language /m³/₄nsɪː 'lɪŋɡwɪɖʒ/, fr. mancien, azərb. mansi dili. – Ob-uqor dillərindən biridir. Ob çayının sol sahilində və Tümen və Ekaterinburq vilayətlərində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 6 min nəfərdir. Cümlə tərkibində mübtəda əvvələ, xəbər isə onun sonuna doğru meyl edir.

Е.И.Ромбандеева. Мансийский (вогульский) язык. М., 1973.

МАНЬЧЖУРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Mandschusprache (f), ing. Manchuria language / m⁵n'tʃu(ə)rɪə 'lɪŋɡwɪɖʒ/, fr. langue mandchourienne, azərb. mançjur dili. – Tunqus-mancur dillərindən biridir. Çinin şimal-qərbində yayılmışdır. Dayıçıılarının sayını dəqiqləşdirmək mümkün olmamışdır. Çünki bu gün 4,5 milyondan yuxarı mancür öz ana dilindən uzaq düşmüş və öz aralarında ünsiyyət dili kimi çin dilindən istifadə edirlər.

Б.К.Пашков. Маньчжурский язык. М., 1963.

МАНЬЧЖУРСКОЕ ПИСЬМО - alm. Mandschuschrift (f), ing. Manchuria writing /mɒnˈtʃu(ə)rɪə ˈraɪtɪŋ/, fr. écriture mandchourienne, azərb. mançjuriya yazısı. – Mancuriyalılar tərəfindən XVI əsrdə monqollardan götürülmüş yazı növü. Əslində bu yazı növü türk mənşəli uyqurlara məxsusdur.

MANCUR YAZISINDA İŞARƏLƏRİN CƏDVƏLİ

№ №	Sözdə hərflərin mövqeyi			Səs-lən-məsi	Qeydlər	№ №	Sözdə hərflərin mövqeyi			Səs-lən-məsi	Qeydlər
	əvvəl-də	ortada	sonda				əvvəl-də	ortada	sonda		
1.	ᠠ	ᠡ	ᠢ	a		18.	ᠪ	ᠫ	ᠬ	b	
2.	ᠣ	ᠤ	ᠥ	ä (ə)		19.	ᠭ	ᠨ	ᠭ	p	
3.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	i		20.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	s	
4.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	j		21.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ʒ	
5.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q		22.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	t	a, u, o, i-dən qabaq (sonra)
6.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	u		22a.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	t	ä, ü-dən qabaq (sonra)
7.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ü	№9-dan sonra mənasında	23.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	d	a, i, o-dan qabaq (sonra)
8.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	n	Mütləq sonluqda və n' samitindən əvvəl	23a.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	d	ä, ü-dən qabaq (sonra)
9.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q	№№9-11 – a, o, u saitləri arasında	24.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	l	
10.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	γ		25.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	m	
11.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x		26.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ç	i, c-dən qabaq
12.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	k	№12 və №14 ä və i incə saitləri arasında	27.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ʃ	i, =-dən qabaq
12a.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	kü	№12 və №5 işarələr liqaturu	28.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	r	
13.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	g		29.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	f	a, ä-dən qabaq
13a.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	gü	№13 və №5 işarələr liqaturu	30.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ʋ f	a, ä-dən əvvəl u, digər saitlərlə – f
14.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x'		31.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	c	№31-37 – alınma sözlərdə əlavə işarələr
14a.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	xü	liqaturlar işarəsi №14 və №5	32.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ʒ	
15.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	k	№15-17 a qarşısında	33.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	c	y-dən qabaq
15a.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ko	№15 və №5 işarələr liqaturu	34.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	s	y-dən qabaq
16.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	g	№16 və №5 işarələr liqaturu	35.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ç	i-dən qabaq
16a.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	go		36.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ʒ	i-dən qabaq
17.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x		37.	ᠳ	ᠳ	ᠳ	ʒ	
17a.	ᠨ	ᠨ	ᠨ	xo	№17 və №15 işarələr liqaturu						

Б.К.Пашков. Маньчжурский язык. М., 1963.

МАОРИ - alm. Maori (n), ing. Maori /ˈmaʊrɪ/, fr. langue maorie, azərb. maori. – Polinez dillərindən biridir. Şərqi-polinez yarımqrupuna aiddir.

Yeni Zelandiyada, əsasən Oklend yarımadasında və Plenti körfəzində yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 290 min nəfərdir. Yazısı latın qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

В.Крупа. Язык маори. М., 1967.

МАРАТИ – alm. Marathi (n), ing. maratha /m5'rə4ə/, fr. marati, azərb. marati. – Hindistanın Maharaşta ştatında və ona qonşu ştatlarda yayılmışdır. Vahid dil dezi dialekti əsasında formalaşmışdır. İlk yazılı mənbələri XI əsrə aiddir. Bu dildə 45 milyon əhali danışır.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 49.

МАРГИНАЛЬНЫЙ АРЕАЛ - alm. marginalisches Areal (n), ing. marginal area /'ma:ɖʒɪnl 'ɛəriə/, fr. aire marginale, azərb. haşiyə arealı. - İzoqlosların (dilin yayılma sərhədlərini göstərən xəttlər) nisbətən zəif və solğun olduğu areal (yayıldığı sahə).

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 223.

МАРИЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Mari-Sprachen (Pl.), ing. Mari languages /'mɑ:ɾɪ: 'l5ɲɔwɪɖʒɪz/, fr. langues mariennes, azərb. mari dilləri. – Şərqi-luqovo və dağlıq-mari dillərinin ümumi adı.

И.С.Галкин. Историческая грамматика марийского языка. ч. 1-2. Йошкар-Ола, 1964-66.

МАРИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Mari (Č(tsch)eremisisch) (n), ing. Mari language /'mɑ:ɾɪ: 'l5ɲɔwɪɖʒ/, fr. langue marienne, azərb. mari dili. – Fin-uqor dillərindən biridir. Mari muxtar vilayətində, Tatarıstan, Udmurtiya, Başqırd respublikalarında yayılmışdır. 540 min daşıyıcısı vardır. Türk dillərinin güclü təsirinə məruz qalsa da, mari dili fin-uqor dillərinə xas olan əlamətlərini də hifs edə bilmişdir.

Д.Е.Казанцев, Г.С.Патрушев. Современный марийский язык. Лексикология. Йошкар-Ола, 1972.

МАРКЕРЕЗА – alm. Markerese (f), ing. marker /ma:kə/, fr. indice, azərb. əlamət. – Interpretativ və generativ semantikada mənanın təsviri üçün tətbiq edilən əlamətlər dilinin süni adı. Əslində markerez öz vəzifəsini yerinə yetirə bilmir, çünki onun özü süni dildir. Ona görə də mənanın təsviri sadəcə törəmə ilə mümkün deyildir və reallığa yönələn modellərdən ibarət olmalıdır.

D.Lewis. General semantics. «Synthese», 1970, 22, s. 18-67.

МАРКИРОВАННАЯ ТЕОРИЯ – alm. Markiertheitstheorie (f), ing. marker theory /ma:kə θiəri/, fr. théorie d'indice, azərb. nişanlama nəzəriyyəsi. – Praqa dilçilik məktəbində qarşılaşma cütlərini müəyyən etmək üçün əlamətin olması (merkmalhaltig-nişanlı) və əlamətin olmaması (merkmallos-nişansız). Adlıq və təsirlik halları nəzərdən keçirəndə məlum olur ki, təsirlik nişanlı (çünki o hərəkətin aid olduğu obyektin olmasını bildirir), adlıq hal isə nişansızdır (çünki o hal bu cür obyekt bildirmir). Bundan başqa, nişansız vahidlər daha sadə ifadə vasitələrinə, daha çox işlənmə tezli-

yinə, dünya dillərində daha tez-tez rast gəlinən və daha tez mənimsənilən və daha çox dəyişikliklərə məruz qalan əlamətlərə malikdir. Törəmə qrammatikasında dairəvi / qeyri-dairəvi qarşılaşmanın nişansız üzvü ön sıra saitləri üçün qeyri-dairəvidir, arxa sıra saitləri üçün isə dairəvidir. Belə ki, bu qaydaya görə /y/ dodaq və ön sıra saiti dodaq dairəvi /u/ saitinə nisbətən daha çox nişanlıdır. Bu zəmində fonoloji sistemləri, sözlərin işlənməsini əlamətlərə görə müqayisə edib dəyərləndirmək olar.

O.A.Tonic. Markedness in synchrony and diachrony. Berlin, 1989.

МАРКИРОВАННЫЙ (ОБОЗНАЧЕННЫЙ, ОТМЕЧЕННЫЙ, ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЙ) - alm. merkmalhaltig, ing. marked /mɑ:kt/, fr. marqué, azərb. nişanlanmış, (işarələnmiş, qeyd olunmuş, müsbət). – Qarşılaşdırılan üzvlərdən əlaməti olana nişanlı / markalanmış üzv deyilir. Məs.: «cingiltili»-»kar», «burun»-»ağız», «dodaq»-»qeyri dodaq» oppozisiyalarında əlaməti olan üzvə nişanlı üzv deyilir.

N.S.Trubeskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir, s. 287; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 166.

МАРКОВСКИЙ ПРОЦЕСС (ПРОЦЕСС МАРКОВА) – alm. Markov-prozeß (m), ing. markov process /'ma:rkov 'praʊses/, fr. processus de Markov, azərb. Markov prosesi. – Rus riyaziyyatçısı A.A.Markovun (1856-1922) adı ilə bağlı olub, ehtimal nəzəriyyəsi qanunlarına söykənən metoddur. Onun əsas məğzi odur ki, hadisənin hazırkı vəziyyətindən çıxış edib onu gələcəkdə öncə görmək tam mümkündür. 1913-cü ildə A.A.Markov bu statistik öncəgörməni A.S. Puşkinin «Yevgeni Onegin» əsərinin təhlilinə tətbiq etdi, sait və samitlərin işlənməsi tezliyini müəyyənləşdirdi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 469.

МАРРИЗМ – alm. Marrismus (m), ing. marrizm /'ma:rɪz(ə)m/, fr. marrisme, azərb. marçılıq. – Sovet arxieoloqu və dilçisi N.Y.Marr (1865-1934) ötən əsrin 20-ci illərində yeni bir dil nəzəriyyəsi ortalığa atdı. O, dilin inkişafını iqtisadi münasibətlərin güzgüsü kimi təsəvvür edir, dili ictimai üstqurum hadisəsi kimi dəyərləndirirdi. Dilçiliyə «marrizm» kimi daxil olan bu nəzəriyyə tarixi materializmə söykənərək «yafəz nəzəriyyəsi» kimi adlanırdı. Bu nəzəriyyəyə görə, Qafqaz dili Avropa dillərinin ulu dilidir. Sonralar bu nəzəriyyə kəskin tənqid atəşinə tutularaq rədd edildi. H.Y.Marrın «dil istehsal alətidir» ideyasını kəskin tənqid edən A.A.Reformatskiy (1900-1978) yazırdı: «İstehsal alətlərinin (balta, kotan, kombayn və s.) konstruksiyası və quruluşu varsa, dilin isə strukturu və sistemli təşkili var».

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1967, s. 21-26.

МАСАИ - alm. Masai (n), ing. maasai /mɑ:sai/, fr. langue massaïe, azərb. masai dili. – Nilot dillərindən biridir. Tanzaniyada və onunla həmsərhəddə olan Keniyanın bəzi bölgələrində yayılmışdır. 700 min danışığıcısı məlum-

dur. Üç dialektə bölünür: masai, sampur və tiamus. Etniklərarası ünsiyyət dilidir.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und Sprachwissenschaft. Berlin, 1979, s. 223.

МАСКУЛИНУМ – alm. Maskulinum (n), ing. masculine /məskju'lin/, fr. masculin, azərb. kişi cinsi. - Bəzi dillərdə isimlərin bir hissəsinə aid olan cins kateqoriyası. Alm. d. /der Vater, Sohn, Bruder, Musiker, Apotheker (ata, oğul, qardaş, musiqiçi kişi, aptekçi kişi)/ və s. çıxmaq şərtlə isimlərin qrammatik cinsi ilə təbii cins olduqca fərqlidir. Bəzən cinsin öz şəkilçisi olur. Məs.: alm. d. /-er, -ling/ kişi cinsini bildirir. Müq. et: /Lehrer/ (müəllim), /Frühling/ (yaz). Alm. d. fəsil adları, ay, gün, qütblər, minerallar, spirtli içkilər, dağlar, kişi cinsinə aiddir. Cins kateqoriyası hər dildə spesifikdir. Məs.: alm. d. /die Stadt/ «səhər» qadın cinsinə, rus dilində isə /город/ kişi cinsinə aiddir. Azərb. d. cins kateqoriyası yoxdur, ingilis dilində isə cins yalnız III şəxsin təkində fərqlənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 472.

МАССИРОВАНИЕ АФФИКСОВ - alm. Affixhäufung (f), ing. massing of affixes /'m5sɪŋ əv 5fiks/, fr. concentration des affixes, azərb. şəkilçilərin cəmləşməsi. - Aqqlütinativ dillərdə bir neçə şəkilçinin xətti ardıcılıqla düzülməsi. Məs.: Azərb. d. /kitablarımızdan, oxucularımızdan/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər.

МАССОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ - alm. Massenkommunikation (f), ing. the mass communication (media) /1ə m5s kəmju:nı'keɪʃən /'mi:diə/, fr. communication de masse, azərb. kütləvi kommunikasiya, rabitə. - Bu termin son dərəcə geniş yayılmış və insanların həyatının müxtəlif sahələrini əhatə edən sözdür. Kütləvi kommunikasiyanın əsas vasitələri mətbuat, radio, səsli kino, televiziya və s.-dir. Burada nəzərə çarpan xüsusiyyətlər bunlardır: a) ictimaiyyət nümayəndələri ilə informasiyanı hazırlayanlar və çatdıranlar, habelə idarə edənlər arasında məsafə; b) danışanla dinləyənlərin rollarının assimetrik paylanması. Bu axırıncı ünsiyyət iştirakçıları arasında birbaşa anlaşmanı istisna edir. Kütləvi ünsiyyət bir neçə elm sahəsinin – sosiologiyanın, fəlsəfənin, informasiya nəzəriyyəsinin, politologiyanın və s. obyektidir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 472.

МАТАКО-МАКА ЯЗЫКИ - alm. Matako-Maka-Sprachen (Pl.), ing. Mataco-Maca languages /mat6ʊko-mə:kə: '15ŋgwɪdʒɪz/, fr. langues mataco-macas, azərb. matako-maka dilləri. – Əsasən Argentina və Paraqvay dövlətlərinin ərazisində yayılmışdır. Bu dillərdə danışanların sayı 35 minə qədərdir. Maka, lenqua, nokten, matako, mataquayo, aşuşlay və s. dilləri matako-maka dillərinə daxildirlər. Bəsit saitlər yarım sistemində malikdirlər. Məs.: matako dilinin fonoloji sistemi 6 sait (/i/, /e/, /a/, /u/, /o/, /ä/) və 21 samit fonemdən ibarətdir. Aqqlütinativ quruluşlu dildir. Sözdəyişmə zəif inkişaf etmişdir. Hallanma yoxdur.

R.J.Hunt, B.A.Tompkins. Matako grammar. Tucuman, 1940.

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. mathematische Linguistik (f), ing. mathematical linguistics /ˌm5θ'm5tɪk(ə)l 'lɪŋgwɪstɪks/, fr. linguistique de mathématiques, azərb. riyazi dilçilik. – Dilin sistem və struktur xüsusiyyətlərini müxtəlif riyazi üsul və metodlarla öyrənən sahə. Elektron hesablama maşınları və kompüter tətbiqi ilə riyazi dilçilik son zamanlar geniş inkişaf edib. Statistik linqvistika buna misal ola bilər. Riyazi dilçilik dinləyici marağını az nəzərə alır və ya heç nəzərə almır. Ona görə də kütləvi ünsiyyət problemlərilə bir neçə elm sahəsi məşğul olur.

F.Kifer. Mathematical Linguistics in Eastern Europe. N.-York, 1968.

МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ЯЗЫКА – alm. materialistische Sprachtheorie (f), ing. materialistic theory language /mə'tɪəriə'lɪstɪk 'θɪəri 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. théorie materialiste de la langue, azərb. materialist dil nəzəriyyəsi. – Dialektik və tarixi materializmə əsaslanaraq dilin ilkin funksiyasını fəhlə sinfinin ictimai fəaliyyətindən doğan inkişafda və ona xidmətdə görən nəzəriyyə.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 473.

МАТЕРИАЛЬНАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ - alm. materielle Zugehörigkeit (f), ing. the material part of a word /lə mə'tɪəriəl pɑ:t əv ə'wə:d/, fr. appartenance matérielle, azərb. maddi mənsubiyyət. - Maddi mənsubiyyət söz mənasının əşyaviliklə bağlı olduğuna əsaslanır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 473.

МАТЕРИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ - alm. materielle Bedeutung (f), ing. material meaning /mə'tɪəriəl mɪ:nɪŋ/, fr. sens matériel, azərb. əşyavi məna. - Sözün formal qrammatik hissəsindən fərqli olaraq, əsas (əşyavi) hissəsinin ifadə etdiyi məna. Məs.: Azərb. d. /dəmir – çi/, /dəmir – lər/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 224.

МАТЕРИАЛЬНЫЕ МОРФЕМЫ - alm. materielle Morpheme (Pl.), ing. material morpheme /mə'tɪəriəl 'mɔ:fi:m/, fr. morphèmes matérielles, azərb. maddi morfemlər. – Sözdüzəldici və sözdəyişdirici funksiya yerinə yetirən və konkret fonetik biçimdə çıxış edən morfemlər. Məs.: Azərb.d. /daş,-daş-la, daş-lar, baş- baş-çı/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər.

МАТРОНИМ - alm. Matronym (n), ing. matronym(ic) /'meɪtrənəm/ɪk/, fr. matronyme, azərb. matronim. - Ana adından törənmiş şəxsi adı. Adətən (patronim) ata adından törənmiş adlara qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Sarıköynək oğlu/, /Ziyafətuşağı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 154.

МАТРИЦА – alm. Matrix (f), ing. matrix /'meɪtrɪks/, fr. matrice, azərb. matrisa. – Coğrafiyadan götürülmüş fonoloji, sintaktik və semantik vahidlərin müəyyən əlamətlər əsasında ikicəhətli cədvəl şəklində təsviri. Nümunə kimi fonemlərin dixotomik əlamətlərə görə təsvirini göstərmək olar.

Вах: Дихотомическая классификация ← .

МАШИННЫЙ ПЕРЕВОД - alm. (maschinelle) automatische Übersetzung (f), ing. machine translation /məʃi:n trænsˈleɪʃən/, fr. traduction automatique, azərb. maşınla tərcümə. - Elektron maşınların köməylə proqram əsasında mətnin bir dildən digər dilə avtomatik tərcüməsi. Maşınla tərcümə proqramları leksik, qrammatik, bəzən də ensiklopedik bilik bazalarına malik olur. Maşınla tərcümə 3 komponentdən ibarətdir: a) etimon dilin ing.-Parsingin köməylə təhlili; b) transfer-etimon dildən başqa dilə məlumatın ötürülməsi; c) sintez, tərcümə olunan dildə məlumatın formalaşması. Bəzən bir neçə dilə tərcümə ediləndə materialı ilkin dildən ortaq dilə çevirmək, sonra o dillərdə vermək daha səmərəli olur. Maşınla tərcüməyə əngəl törədən çoxmənalılıq müxtəlif dillərdə müxtəlif qrammatik strukturların olmasıdır. Ancaq hələlik maşınla tərcümənin insan amilinə ehtiyacı böyükdür. Burada maşını işlədən kadrların da işlənilib hazırlanması vacibdir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 470-471; F.Veysəlli. SDƏ, s. 286-289.

МАЯ ЯЗЫКИ – alm. Maya-Sprachen (Pl.), ing. maya languages /ˈmɔɪ(j)ə ˈmeɪ(jə) ˈlʰɔŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues maïas, azərb. maya dilləri. - Orta Amerikada 28 dili əhatə edən və 4 qrupa bölünən dil ailəsi: huartek, yukatek, qərbi maya, şərqə maya dilləri. Bunlardan ən böyüyü kviche və açıdır (0,7 milyon), mam, kakçikvel və kekçi (hər birində 0,4 milyon adam danışır). Qvatemalada və Yukatanda yukatek (0,6 milyon) adam danışır. Şimalda huastek dilindən başqa bu dillər areal qapalı dil təşkil edərək Şimali Amerikada penute dillərilə makro-penute dillərini əmələ gətirir. Bunlardan ən çox tədqiq olunanı Qvatemalada yukatek (20.000) və Meksikada tseltal (0,1 milyon) dilləridir. Əsas xüsusiyyətləri: nisbətən zəngin samit sistemi (xirdəkdə partlayışlı əlamətlərlə yaranan və afrikatlar), sadə sait sistemi. Fel ərqativ konstruksiya əsasında mübtəda və tamamlıqla uzlaşır. Təsirsiz feli cümlənin mübtədası, təsirli feli cümlənin tamamlığı olur. Possesiv cümlə konstruksiyalarında söz sırası XMT və ya XTM-dir. Özlərinin yazı sistemi var (fonetik - ideografik), XVI əsərdən yazısı var, ilk abidələrindən biri Popol Vuh (məsləhət kitabı) məlumdur.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und der Kommunikationswissenschaft. Berlin, 1979, s. 396.

МАЦАКА – Бах: ОТОМАНГСКІЕ ЯЗЫК →.

МАЮСКУЛА - alm. Majuskel (f), ing. majuscules /ˈmɔɪdʒəskjʊls/, fr. majuscules, azərb. hərfin böyük yazılışı. – Hərflərin böyük və kiçik yazılması. Yunan, latın və kiril əlifbalarında böyük və kiçik hərflərin yanaşı yazılmasından ibarətdir. Yalnız «β» hərfinin böyük forması yoxdur. Dillərin əksəriyyətində xüsusi isimlər böyük hərflərlə yazılır. İng. d. «I» (mən) və başlıqlarda birinci hərflər böyük yazılır. Alm. d. bütün isimlər böyük hərflə yazılır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 466.

МГНОВЕННЫЙ - alm. momentan, ing. momentary /'mouməntəri/, fr. momentanée, azərb. ani. – Danışiq cihazında kipləşmə yaranan yerdə hava axınının güclü təsirlə partlayış olur və bu zaman məxrəcləşmə yerindən asılı olaraq /p/, /t/, /k/ samitlərindən biri yaranır. Partlayış xirtəkdə də olur. Bu gürcü samitlərində /p^c/, /t^c/, /k^c/ müşahidə olunur.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

МЕГРЕЛЬСКИЙ ЯЗЫК (МИНГРЕЛЬСКИЙ) – alm. Mingrelisch (Margali) (n), ing. Meqrel language (mingrelian) /'mɪgrəl ˈlɪŋɡwɪdʒ/mi:ɲrelɪən/, fr. langue mégrèle, azərb. meqrel dili. – Kartvel dillərindən biridir. Gürcüstanın qərbində yayılmışdır. 400 minə qədər daşıyıcısı vardır. İki dialektə bölünür: senak və samurzakan-zuqdid. Hallanma paradigmasında 9 hal mövcuddur. Nominativ quruluşlu dildir. Yazısız dildir.

С.М.Жгенти. Фонетика чанско-мегрельского языка. Тбилиси, 1953.

МЕДИАТИВ - alm. Mediativus (m), ing. mediative /'mediətiv/, fr. médiatif, azərb. vasitə alət (mediativ). - Əmək alətləri mənası ifadə edən kateqoriyalı hal forması. Məs.: rus d. /резать ножом/; Azərb. d. /qılıncla vurmaq/ və s. Bask dilində bu ayrıca bir haldır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.164.

МЕДИА – Вах: Тенус →.

МЕДИАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ – alm. mediale Verben (Pl.), ing. medial verbs /'mi:djəl və:bz/, fr. verbes médiaux, azərb. orta (medial) fellər. – a) Buraya məchul növdə və modal sözlərlə işlənə bilməyən fellər aiddir. Məs.: alm. d. /ähneln (oxşamaq), /kosten/ (dəyəri olmaq), /meinen/ (fikirində olmaq), /passen/ (uyğun gəlmək, yaraşmaq), /wiegen/ (çəkmək)/ və s. kimi fellər aiddir. Müq. et: /Dieses Buch kostet viel Geld/ (bu kitabın qiyməti bahadır), ancaq /von diesem Buch wird viel Geld gekostet/ (demək olmaz); b) Bəzən qayıdış feli kimi işlənənlər də var. Məs.: alm. d. /Die Tür öffnet sich/ (qapı açılır) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 475.

МЕДИУМ - alm. Medium (n), ing. medium /'mi:djəm/, fr. médium, azərb. orta növ. – Bəzən bunu mediopassiv (orta passiv) də adlandırırlar. Sanskrit və qədim yunan dilində məlum və məchul növ arasındakı fel növü. Semantik mənada bu qayıdış fellərinə oxşayır, çünki subyektin hərəkəti ya onun özünə qayıdır, ya da onu maraqlar çərçivəsində həyata keçirir. Məs.: qədim yunan dilində /lo'uo/ (mən yuyuram), ancaq /lou'omai/ (mən yuyunuram), /dida'sko/ (mən öyrənirəm), ancaq /dida'skomai/ (mən özümü öyrətdirirəm), bu da q/məchul mənaya yaxınlaşır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 164.

МЕЖДОМЕТИЕ - alm. Interjektion (f), ing. interjection /,ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection, azərb. nida. - Xüsusi qrammatik göstəricilərdən məhrum olan və xüsusi ekspressiv - semantik mənalar, hiss və iradə ifadə edərək dəyişməyən sözlər sinfidir. İnsan hisslərini bilavasitə

ifadə edən qrammatik əlamətlərdən məhrum xüsusi nitq hissəsidir. Məs; /ah!, oh!, ax!, uff!/. Əsas nitq hissələrindən fərqli olaraq nidlər nominativ (adlandırma) funksiyasına malik deyildir. Köməkçi nitq hissələrindən fərqli olaraq, nidlər cümlədə sözlər arasında əlaqə bildirmir, onların bir-birinə bağlanmasına kömək etmir, cümləyə əlavə məna çaları vermir. Öz əsas funksiyasında işlədikdə nida, adətən, cümlə üzvü olmur və cümlə üzvləri ilə sintaktik cəhətdən bağlanmır. Məs.: Azərb. d. /Ura!//İnşallah!// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290; К.Гаждиев. Междометие в азербайджанском языке. Автореф. канд. дисс. , Баку, 1973.

МЕЖДОМЕТИЕ ВОКАТИВНОЕ - alm. vokative Interjektion (f), ing. vocative interjection /'vɔkətɪv ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection vocative, azərb. vokativ nida. - Öz formasına görə ismin çağırış (müraciət) formasına, yaxud çağırış (vokativ) söz birləşmələrinə uyğun gələn nida. Məs.: Azərb. d. /ilahi! aman allah!// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТИЕ ГЛАГОЛЬНОЕ – alm. Verbinterjektion (f), ing. verbal interjection /'və:bl ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection verbale, azərb. feli nida. - Öz formasına görə təqlidi sözlərə və nidlərə oxşayan, cümlədə xəbər funksiyasında çıxış edən, keçmişdə ani şəkildə baş vermiş olay və hərəkəti bildirən və təsriflənməyən sözlər. Məs.: Azərb. d. /tap, tup, tarap/. Adətən bunlara /etmək/, /eləmək/ felləri qoşulur.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТИЕ ИМПЕРАТИВНОЕ - alm. imperative Interjektion (f), ing. imperative interjection /ɪm'perətɪv ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection impérative, azərb. əmr nidası. - Əmr, nida ifadə edən feli sözlərin xüsusi cərgəsi. Belə sözlər adətən insanın istək və arzularını özündə əks etdirir. Məs.: Azərb. d. /diqqət!/, /fərəqət!/, /marş!//; fr. d. /entrez!/, /parlez!//; alm. d. /Achtung//; ing. d. /attention// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290; H.Glinz. Göstərilən əsər.

МЕЖДОМЕТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ - alm. emotionelle Interjektion (f), ing. emotional interjection /ɪ'mouʃənl ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection émotionnelle, azərb. emosional nida. - İnsanın hissələrini müstəqim tərzdə özündə əks etdirən, qeyri-iradi şəkildə tələffüz edilən səslər. Məs.: Azərb. d. /Ox! uf! aha! eh!// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТИЕ ПЕРВИЧНОЕ (НЕПРОИЗВОДНОЕ) - alm. ursprüngliche Interjektion (f), ing. primary interjection /'praɪməri ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection primaire, azərb. ilkin nida. - Mənşəyinə görə əsas nitq hissələrinə aidiyyəti olmayan, daxilən üzvlənməyən (üzvlərə parçalanmayan), emosional və iradi ifadənin qrammatik cəhətdən formalaşmış, adətən, təkrarlanan nida növü. Məs.: Azərb. d. /Pəh-pəh-pəh, eh-eh// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТІЕ ВТОРИЧНОЕ - alm. abgeleitete Interjektion (f), ing. secondary interjection /'sek5ndəri ˌɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection secondaire, azərb. törəmə nida. - Mənşəcə əsas nitq hissələrinin öz nominativ funksiyalarından məhrum olması və xüsusi emosional çalarlıq kəsb etməsi nəticəsində meydana çıxan nidalar. Məs.: Azərb. d. /sağ ol!, əlvıda!, əl çək!/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Interjektionssatz (m), ing. interjectional sentence /ˌɪntə(:)'dʒekʃ(ə)nəl 'sentəns/, fr. proposition interjectionnelle, azərb. nida cümləsi. – 1) Təkcə nıdadan ibarət olan və ya nida funksiyasında çıxış edən sözdən ibarət cümlə; 2) Xəbəri (təktərkipli cümlələrdə isə baş üzvü) nıdadan ibarət olan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Yetər! Bəsdır!/

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТНАЯ ТЕОРИЯ – alm. Interjektionstheorie (f), ing. interjection theory /ˌɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n 'θəəri/, fr. théorie d'interjection, azərb. nida nəzəriyyəsi. - Nida nəzəriyyəsi dilin yaranmasını insanın keçirdiyi hiss və həyəcanlarla, yaşantılarla izah etməyə cəhd göstərir. Bu nəzəriyyəyə görə, ilk sözlər qeyri-iradi qışqırtılar, nidalar və reflekslər olmuşdur. İnsanlar ağrı və sevinclərini, qorxu və aclığını emosional tərzdə ifadə edirdilər. İnkişafın sonrakı mərhələlərində bu qışqırtılar müəyyən cəmiyyətin bütün üzvləri üçün rəmzi mənalar kəsb etməyə başladı.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 8-24.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ - alm. international, ing. international /ˌɪntə(:)'n5ʃn(ə)l/, fr. international, azərb. beynəlxalq. - Milli dil çərçivəsinə sığmayan, bir sıra dillər üçün ümumi olan sözlər. Məs.: Azərb. d. /kosmos/, /respublika/ və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 183.

МЕЖЗУБНЫЙ - alm. interdental, ing. interdental /ˌɪntə'dentl/, fr. interdental, azərb. dişarası. – Dilin ucunun üst dişlərin ucuna toxunması zamanı əmələ gələn novlu samitlər. Adətən bura ing. və türkmən dillərində /4/, /1/ samitlərini aid edirlər.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979; D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 25.

МЕЖЗУБНЫЕ СОГЛАСНЫЕ – Вах: Межзубный ←.

МЕЗОЗЕВГМА - alm. Mesozeugma (n), ing. mesozeugma /'mes6'zjuɡmə/, fr. mesozeugme, azərb. mezozevqma. - Müştərək üzvün birinci və axıncı cümlədə deyil, yalnız orta cümlədə yerləşdirilməsi. Məs.: Azərb. d. /Anar və Həsən məktəbə getdilər, Fərid isə kitabxanaya//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 226.

МЕЙОЗИС - alm. Meiosismus (m), ing. meiosis /mɪˈoʊsɪs/, fr. méosis, azərb. meyozis. - Hər hansı bir xüsusiyyət və keyfiyyətin bilərəkdən kiçildilməsindən ibarət olan danışq üsulu. Məs.: Azərb. d. /Tədbirə çox adam gəlməmişdi/ (az adam əvəzinə).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 226.

МЕКЛЕНБУРГСКИЙ-ФОРПОМЕРАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Mecklenburg-Vorpommeranisch (n), ing. Mecklenburg-forpomeranian language /ˈmeklənbə:g ˈfɔ:pɔməˈreɪnjən ˈlʰɔŋɡwɪɖʒ/, fr. langue méclenbourgeoise-forpomérane, azərb. meklenburq-forpomeran dili. – Şimali aşağı alman dialektləri birliyi. Lübig və Pomeran buxtası arasında yayılıb. Əsas əlamətləri: a) /e:, ø:, o:/ uzun saitlərinin /r/ qarşısında /i:, γ:, u:/ saitlərinə çevrilməsi (müq. et: /i: a/ (namus), /u: a/ (qulaq), /hy:an/ (eşitmək); b) orta dövr alman /ei/ diftonqunun /e:/ şəklində monofonqlaşması (müq. et: /de:t/ (edir); c) /-ing/ kiçiltmə suffiksinin işlənməsi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 475.

МЕЛИОРАТИВНЫЙ - alm. meliorativ, ing. meliorative /ˈmi:ljərətɪv/, fr. mélioratif, azərb. meliorativ. - Sözə müsbət ekspressiv-emosional çalara malik olan və ya buna oxşar məna verən.

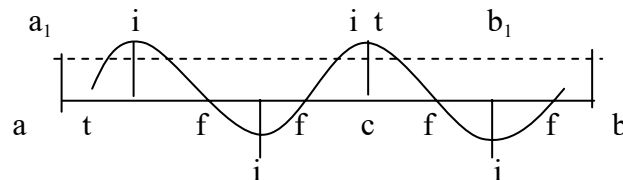
O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 226.

МЕЛОДИЧЕСКОЕ УДАРЕНИЕ - alm. melodische Betonung (f), ing. melodic stress /mɪˈlɒdɪk stres/, pitch stress /pɪ:tʃ stres/, tonic accent /toʊnɪk ˈɤksənt/, fr. accent mélodique, azərb. melodik vurğu. – Əsas səs tonunun iştirakı ilə fərqlənən vurğu. Bu vurğu növü əsasən koreya, yapon, isveç, çin və s. dillərə xasdır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 258-265.

МЕЛОДИЯ - alm. Melodie (f), Tonverlauf (m), ing. melody /ˈmelədi/, tune /,tju:n/, fr. mélodie, azərb. melodiya (avaz, ahəng). - İfadənin tələffüzü zamanı səs tellərinin müxtəlif dərəcədə titrəməsindən əmələ gələn əsas tonun mütəmadi olaraq qalxıb enməsi və ya əks istiqamətdə hərəkəti. Avropa dilçiliyində, təəssüf ki, melodiya ilə intonasiya eyniləşdirilir, halbuki melodiya intonasiyanın tərkib hissəsidir. Melodiya və ya əsas tonun tezliyi 3 mühüm məsələnin izahını tələb edir.

1. Səs tonunun tezliyi, melodiya döş qəfəsinin sıxılmasından yaranan hava təzyiqinin nəticəsində xirtdəkdə yerləşən iki elastik üzvün (elmi ədəbiyyatda səs telləri adlanır) hərəkətə gəlməsi nəticəsində dalğalar yaranır. Bu titrəmələr periodik və qeyri-periodik olur. Bax:

Bütövlükdə səs tellərinin titrəməsi əsas tonun, onların ayrı-ayrı hissələrinin titrəməsindən isə yüksək və ya partial tonun (alm. d. Oberton) yaranmasına səbəb olur və F-lə işarə edilir. Əgər ab cismini şərti olaraq iki yerə bölsək, onda bu iki hissənin hər birinin /ac/ və /cb/-nin titrəmə tezliyi iki dəfə ab-dən yüksək olacaq, 3 yerə bölsək üç dəfə yüksək olacaq və s. Səs tellərinin titrəməsi müəyyən zaman daxilində (t) baş verir: a, b. Digər tərəfdən, səsin gücü səs tellərinə təzyiqin gərginliyindən asılı olaraq güclü və zəif olur (f). Deməli, fizioloji baxımdan səsin əsas tonunun tezliyi (f), onun intensivliyi (i) və zamanı (t), nəfəsvermə zamanı ciyərlərdən gələn hava axınının təzyiqi isə xırtdəkdəki səs tellərinin titrəməsi vəziyyətindən asılıdır. Səs telləri arasında səs cıgırı var, o da 5 vəziyyətdə olur;

2) Əsas tonun tezliyi fiziki hadisə kimi akustika bölməsində öyrənilir. Bu zaman əsas tonun tezliyi, onun dinamikası, yəni intensivliyi və tempi əsas parametrlər hesab olunur. Onları ölçərək hesablamaq eksperimental fonetikanın tədqiqat metodlarına aiddir;

3) Əsas tonun tezliyi dinləmə baxımından melodiya kimi götürülür. Ancaq linqvistik baxımdan bu müəyyən zaman daxilində əsas tonun müxtəlif şəkildə hərəkəti (qalxan $\cup$, enən $\cap$, qalxıb - enən $\cup \cap$ və enib - qalxan $\cap \cup$) intonasiyanın komponentlərindən biri kimi ünsiyyətdə mühüm rol oynayır. Məs.: Azərb. d. /diş həkiminə deyirik: $\cup$ /ağrıdır (dözə bilirməm)/; $\cap$ / ağrıdır/, (bilirməm), $\cup \cap$ / ağrıdır // (amma dözmək olar), $\cap \cup$ /ağrıdır/ (elə də olmalıdır). Göründüyü kimi, biz burada tonun hərəkətinin dörd növünü göstərdik. Onlar dildən-dilə müxtəlif olur. Məs.: Azərb. d. suallıq daha çox temporal komponentin iştirakı ilə ifadə olunur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 309-314.

МЕНТАЛИЗМ - alm. Mentalismus (m), ing. mentalism /men'tɪzɪsm/, fr. mentalisme, azərb. mentalizm. – N.Xomski tərəfindən Dekartın rəşənalizminə əsaslanaraq işlənilib hazırlanmış psixoloji-filoloji konsepsiya. Bu cərəyan dili anadangəlmə bacarıq hesab edir. Bununla da N.Xomski amerikan strukturalizmində kök salmış empirizm və əsasən də biheviorizm (davranış nəzəriyyəsinə) qarşı çıxır. Həm empirik, həm də davranış nəzəriyyəsi yalnız müşahidə olunan dil faktlarını tədqiqat obyektinə kimi götürürlər. Psixi cəhətdən qavranılan və fiziki cəhətdən ölçülə bilən faktların dildə təsviri yalnız üst qatda mümkündür. N.Xomski burada iki məsələni ayırır: 1) o, qrammatik təhlildə alt qat strukturundan çıxış edir; 2) dili mənimsəmənin və dil səriştəsinin (competence) anadangəlmə (universal) mexanizm olduğunu əsas götürür. Buna əsas olaraq N.Xomski aşağıdakıları misal gətirir: a) uşaq öz dilinin qrammatikasını 3-5 ildə tam mənimsəyir; b) öyrənilən dilin qrammatikasının tamlığı; c) inputla (sosial şəraitin təqdim etdiyi, qismən naqis dil faktları) output (bu faktlardan düzələn qrammatika) arasındakı uyğunsuzluq; ç) bütün dillərdə prosesin eyni cür getməsi; d) prosesin fərdi qabiliyyətdən asılı olmaması. Bütün bunlar dil

bilgisi mexanizmini adekvat şəkildə izah etməyə əsas verir. Anadangəlmə olan dil bilgisi psixi cəhətdən verilmiş əsas strukturun təcrübə və yetkinləşmə yolu ilə dil sərəştəsi strukturuna əsaslanır. Bu baxımdan transformasiyon (generativ) qrammatika dili mənimsəmə prosesini və onu yaradıcılıqla tətbiq etmə aspektini danışanın sayı məlum olmayan cümlələr düzəltmək qabiliyyəti ilə izah edir.

N.Chomsky. Dil və təfəkkür. 1968-ci il ingilis nəşrindən tərcüməsi, f.e.d. A.Məmmədovun, redaktəsi və qeydlər prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2006.

МЕРОИТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Meroitisch (n), ing. meroitic language /meɪˈrɒtɪk ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue méroïte, azərb. meroit dili. - Nil çayının vadisində yayılmış, hazırda ölü dillər cərgəsinə aid olan dil. Genealoji mənsəbiyyəti məlum deyildir.

Ю.Н.Заводский, И.С.Кацнельсон. Меровитский язык. М., 1980.

МЁРТВЫЙ - alm. tot, ing. dead /ded/, fr. mort, azərb. ölü dil. – Canlı danışığda istifadə olunmayan dil. Məs.: latın dili, sanskrit dili.

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 72-75.

МЕССАПСКИЙ ЯЗЫК – alm. Messapisch (n), ing. Messapi language /mesəˈpɪ ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue messape, azərb. messap dili. – Hind-Avropa dillərinin Balkan qrupuna aid dillərdəndir. Alban dilinə daha yaxındır. Daşıyıcılarının sayı dəqiq məlum deyildir.

В.П.Нерознак. Палеобалканские языки. М., 1978.

МЕСТНЫЙ - alm. lokal, ing. local /ˈləʊkəl/, fr. local, azərb. yerli. - Əşya və ya predmetin yerləşdiyi yeri göstərən. Azərbaycan dilində belə bir hal var. Ancaq Hind-Avropa dillərində bu mənə əsasən sözünü vasitəsilə verilir. Məs.: ing. d. /from Baku/ (Bakıdan); alm. d. /aus Baku/ (Bakıdan); rus d. /из Баку/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 227.

МЕСТО ОБРАЗОВАНИЯ - alm. Artikulationsstelle (f), ing. place (point) of articulation /pleɪs ˈpɒɪnt/əv ɑːˈtɪkjuˈleɪʃən/, fr. point, lieu d'articulation, azərb. əmələ gəlmə yeri. - Müəyyən səsi tələffüz etmək üçün danışq üzvlərinin mərkəzləşmə yeri. Bir sıra fonetika məktəbləri dil səslərinin bölgüsündə elmi cəhətdən düzgün olmayan prinsipi, yəni tələffüz yerini də nəzərə alırlar. Məs.: А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 175-187, 204-207. Şerba məktəbi isə İ.A.Boduen de Kurtenedən sonra samitləri mərkəzləşməsi olan səslər kimi mərkəzləşmə yaratmayan saitlərdən fərqləndirir. Beləliklə, Şerba məktəbi səslərin təsnifində fəal üzvləri, əmələ gəlmə üsulunu və səs tellərinin iştirakını əsas götürür.

F.Veysəlli. SDƏ, s. 127-129.

МЕСТОИМЕНИЕ - alm. Pronomen (n), Fürwort (n), ing. pronoun /ˈpəʊnaɪn/, fr. pronom, azərb. əvəzlik. – Əşya, predmet, şəxsi və ya onların təmsilçilərini işarə, əvəz, təyin və s. etməklə bildirən sözlər. Əvəzlik əşyanı, onun əlamətini və sırasını göstərir. «Mən» danışandır, «Sən» müraciət

olunandır, «O» haqqında danışılındır. «Bu» danışanın yaxınlığında mövcud olandır. «O» danışandan uzaqda olandır. Əvəzlilər cümlədə müxtəlif sintaktik funksiyalarda çıxış edir. Semantik cəhətdən şəxs, qayıdış, yiyəlik, işarə, qeyri-müəyyən, sual, nisbi əvəzlilər fərqləndirilir; əvəzlilər sintaktik baxımdan cümlə üzvü olurlar, morfoloji baxımdan şəkilçi qəbul edirlər. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 102; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s.119-146.

МЕСТОИМЕНИЯ АДЪЕКТИВНЫЕ - alm. Adjektivpronomen (Pl.), ing. adjectival pronouns /'dʒiktiv(əl) 'prəunaunz/, fr. pronoms adjectivaux, azərb. sifət əvəzliləri. - Leksik mənasına görə əvəzliyə aid olan, sintaktik funksiyasına görə isə (rus dilində isə sözdəyişmə paradigminə görə) sifətlə üst-üstə düşən sözlər qrupu.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.211.

МЕСТОИМЕНИЕ ВЗАИМНОЕ - alm. Reziprokpronomen (n), ing. reciprocal pronoun /rɪ'sɪprəkəl 'prəunaun/, fr. pronom réciproque, azərb. qarşılıq əvəzliyi. - Öz sözünün müxtəlif formalarda təkrarından ibarət olub, qarşılıq anlayışı bildirən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /bir-birilə/; rus d. /друг друга/; alm. d. /einander/; ing. d. /each other/. Alm. d. /Sie gönnten sich nichts// (Onlar heç nəyə paxıllıq etmirdilər) və /Sie gönnten einander nichts// (Onlar bir-birinə paxıllıq etmirdilər). Cümlələrdən birincisi omonim ola bilər: bir tərəfdən, o, ikinci cümlə kimi başa düşülə bilər, digər tərəfdən isə heç kəs özünə paxıllıq etmir.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 119-146.

МЕСТОИМЕНИЕ ВОЗВРАТНОЕ - alm. Reflexivpronomen (n), ing. reflexive pronoun /rɪ'fleksiv 'prəunaun/, fr. pronom réfléchi, azərb. qayıdış əvəzliyi. - İş, hal və hərəkətin icraçının üzərinə qayıtmasını bildirən əvəzlik növü. Məs.: Azərb. d. /öz, özümü, özümdə, özünüz/; rus d. /себя, себе, собой, о себе/; alm. d. /sich/; ing. d. /herself, myself/; fr. d. /lui-même/.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 119-146; H.Glinz. Göstərilən əsər.

МЕСТОИМЕНИЕ ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ - alm. Interrogativpronomen (n), ing. interrogative pronoun /,ɪntə'rɔgətiv 'prəunaun/, fr. pronom interrogatif, azərb. sual əvəzliyi. - İsim funksiyasında çıxış edərkən həmsöhbətindən işarə olunan şəxsin və əşyanın ən yaxın əlamətlərinin göstərilməsini tələb edən. Sifət funksiyasında çıxış edərkən isə işarə olunan predmetin başlıca xüsusiyyət və ya sırasının göstərilməsini tələb edən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /kim?, nə?, kimin?, nəyin?, neçə?, hansı?/; fr. d. qui? que? quoi? à qui? və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 119-146.

МЕТОИМЕНИЕ ВОПРОСИТЕЛЬНО-ОТНОСИТЕЛЬНОЕ - alm. interrogativ-relatives Pronomen (n), ing. interrogative-relative prənoun /,ɪntə'rɔgətiv 'relətiv prəunaun/, fr. pronom interrogatif-relatif, azərb. nisbi-sual əvəzliyi. - Sual və nisbi mənalara özündə cəmləşdirən sual və

mürəkkəb cümlələrdə bu qrupa aid olan, eləcə də əvəzliliklər bağlayıcı söz funksiyasını yerinə yetirirlər. Məs.: Azərb. d. /kim?, nə?, hansı?, neçə?, nə qədər?, hara?/

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 103.

МЕСТОИМЕНИЕ ВОСКЛИЦАТЕЛЬНОЕ - alm. Ausrufepronomen

(n), ing. exclamation pronoun /ˈɛkskləˈmeɪʃ(ə)n ˈprəunaun/, fr. pronom exclamatif, zərb. nida əvəzliyi. - Nida ifadə edən cümlələrin tərkibində işlənilib və bu zaman spəsfik sintaktik funksiya kəsb edən sual əvəzliyi. Məs.: Azərb. d. /Nə böyük səadət!/, /Gör necə danışır!/

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 103.

МЕСТОИМЕНИЕ ВЫДЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Auszeichnenpronomen

(n), ing. intensifying pronoun /ɪnˈtensɪfaɪɪŋ ˈprəunaun/, fr. pronom distinctif, sécrétorie, azərb. fərqləndirici əvəzlik. - Qarşılaşdırma, şiddətləndirmə və vurğulama (nəzərə çarpdırma) mənası bildirən əvəzliliklər. Məs.: Azərb. d. /özü, özüdür ki, başqa cür, ayrı, başqa təhər, özgə/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 103-104.

МЕСТОИМЕНИЕ ЛИЧНОЕ - alm. Personalpronomen (n), ing. personal

pronoun /ˈpəːsnl ˈprəunaun/, fr. pronom personnel, azərb. şəxs əvəzliyi. – Hind-Avropa dillərində əvəzliliklərin hal paradigmi vardır. Müq. et: alm. d. /ich-mein, mir, mich/; rus d. /я, мой, мне, мною/; ing. d. /I - me/; fr. d. /je, moi/ vəs. Sintaktik funksiyası isim və qeyri-nitq hissələrini əvəz etmək olan söz qrupu. Təkdə və cəmdə 3 şəxs fərqləndirilir. Bunlardan yalnız I şəxs (danışan), II şəxs (müraciət olunan) danışıda iştirak edirlər. Məs.: Azərb. d. /mən, sən/, /biz, siz/. III şəxs danışığıdan kənarda qalan, lakin həmsöhbətlərə məlum olan və ya əvvəlcədən adı çəkilmiş şəxs və əşyaları göstərən əvəzliliklərdir. Rus, ing. və alm. d. III şəxs cinsə görə fərqlənir. Müq. et: alm. d. /er, sie, es/; ing. d. /he, she, it/; rus d. /он, она, оно/. Azərb. d. isə belə fərqlənmə yoxdur.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.197; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər; A.A.Реформатский Göstərilən əsər, s.337.

МЕСТОИМЕНИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННОЕ - alm. Indefinitpronomen (n),

ing. indefinite pronoun /ɪnˈdefɪnɪt prəunaun/, fr. pronom indéfini, azərb. qeyri-müəyyən əvəzlik. - Naməlum şəxsi, əşyanı və onların əlamətlərini özündə əks etdirən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /birisi, kimsə, nəisə/; alm. d. /man, jedes, etwas/. Bunlar cinsə görə qeyri-müəyyəndir. /jeder, etliche, mancher, niemand/ isə say baxımından qeyri-müəyyəndir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 330; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər.

МЕСТОИМЕНИЕ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНОЕ - alm. verallgemeinernd-

persönliches Pronomen (n), ing. common personal pronoun /ˈkɒmən ˈpəːsnl ˈprəunaun/, fr. pronom personnel généralisé, azərb. ümumi şəxs əvəzliyi. – Formal olaraq xəbəri II şəxsin və ya III şəxsin tək və cəmində ifadə olunsa da belə cümlələrdə söhbət konkret bir şəxsdən deyil, ümumilikdə hər hansı bir iş görəndən gedir. Məs.: Azərb. d. /Nə əkərsən, onu da biçərsən/,

/Cücəni payızda sayarlar/; rus d. /поспешешь, людей насмешешь/ (tələsən təndirə düşər) və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 337.

МЕСТОИМЕНИЕ ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ - alm. Negativpronomen (n), ing. negative pronoun /'negətɪv 'prəʊnəʊn/, fr. pronom négatif, azərb. inkar əvəzliyi. - Şəxsi, predmeti və ya onların əlamətlərini bilavasitə göstərməyən, onları inkar edən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /heç kim/, /heç nə/; ing.d. /nobody/; alm. d. /niemand/; rus d. /никто/; fr. d. /personne/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 177.

МЕСТОИМЕНИЕ ПРИТЯЖАТЕЛЬНОЕ - alm. Possessivpronomen (n), ing. possessive pronoun /pə'zɛsɪv 'prəʊnaʊn/, fr. pronom possessif, azərb. yiyəlik əvəzliyi. - Əşyanın danışana və yaxud danışıda müraciət olunan şəxsə aid olduğunu göstərən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /mənim, sənin, onun, bizim, özümün/; alm. d. /mein, dein, sein, ihr, unser, euer, 9hr/; ing. d. /my, your, their, our/; fr. d. /moi, toi, lui/. Bu həm də mənsubiyyət bildirir. Məs.: Azərb. d. /mənim atam/ → /atam/, ancaq alm. d. mənsubiyyət əvəzliyi ifadə olunmamış qalır. Müq. et: /mein Vater/, ancaq /Vater/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 595; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər.

МЕСТОИМЕНИЕ СОЮЗНОЕ - alm. Konjunktionspronomen (n), ing. conjunctive pronoun /kən'dʒʌŋktɪv 'prəʊnaʊn/, fr. pronom conjonctif, azərb. bağlayıcı əvəzliyi. – Bağlayıcı və ya bağlayıcı söz funksiyasında işləyən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /hansı?, necə?, kim?, nə?/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 103.

МЕСТОИМЕННЫЕ НАРЕЧИЯ - alm. Pronominaladverbien (Pl.), ing. pronominal adverb /prəʊ'nɔmɪn(ə)l '5dvə:b/, fr. adverbies pronominaux, azərb. zərfi əvəzlik. – Əvəzlik mənasına malik olan, lakin sintaktik funksiyasına görə zərflə üst-üstə düşən sözlər qrupu. Məs.: Azərb. d. /burada, orada, necə, belə, indi/. Alm. d. bunlar sözönlərinin /da(r)-, hier-, wo(r)-/ zərflərilə birləşməsindən yaranır. Müq. et: /worüber/ (nə haqda), /darüber/ (bu haqda), /womit/ (nəilə), /hiermit/ (bununla) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 211.

МЕСТОИМЕННЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ – Вах: Местоимения адъективные ←.

МЕСТОИМЕННОЕ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Pronominalzahlwort (n), ing. pronominal numeral /prəʊ'nɔmɪn(ə)l 'nju:mərəl/, fr. pronoms numéraux, azərb. say əvəzliyi. - Qeyri-müəyyən say, (miqdar) mənası bildirən əvəzlilər. Məs.: Azərb. d. /çoxlu, az, xeyli, hara qədər/ və s. Bunlara bəzən qeyri-müəyyən saylar deyirlər.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 184.

МЕСТОИМЕННОЕ СКЛОНЕНИЕ - alm. pronominale (starke) Deklination (f), ing. pronominal declension /prəʊ'nɔmɪn(ə)l dɪ'klenʃ(ə)n/, fr. déclinaison (flexion) pronominale, azərb. əvəzliyin hallanması. - Hind-

Avropa dillərində hallanma paradigmi var. Alm. d. əvəzliliklərlə bərabər sifətlər də hallanır. Müq. et: N. /mein alter Bruder/ (yaşlı qardaşım),
G. /meines alten Bruders/
D. /meinem alten Bruder/
A. /meinen alten Bruder/

H.Glinz. Göstərilən əsər.

МЕТАБАЗИС - alm. Metabasis (f), ing. metabasis /,metə'beɪsɪs/, fr. métabasis, azərb. metabazis. – (yunanca – meta arasında, basis-özül) 1) Nitq hissələrinin onlar üçün səciyyəvi olmayan sintaktik funksiyada işlədilməsi. Məs.: /təyinləşmə, felləşmə, isimləşmə/; 2) Bir nitq hissəsinin digərinə keçməsi, daha doğrusu, substantivləşmə və adyektivləşmənin tətbiqi nəticəsində sözün bir nitq hissəsindən digərinə keçməsi. Məs.: rus d. /путём (isim), путём (zərf), путём (sözünü şəkilçi)// və s.
O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 230.

МЕТАГОГЕ - alm. Metagoge (m), ing. metagoge /,metə'gɒɡ/, fr. métagogue, azərb. metaqoqe. - Cansız əşyalara hissiyatın əlavə edilməsindən ibarət olan metafora növü. Məs.: Azərb. d. /Birdən Gızılgül sözə başladı// və s.
O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 230.

МЕТАЛЕПСИС - alm. Metalepsis (f), ing. metalepsis /,metə'lipsɪs/, fr. mételepsis, azərb. metalepsis, səhvən əvəzləmə. – Sözün kontekstə uyğun gəlməyən başqa sözlə əvəzlənməsindən ibarət ritorik vasitə. Məs.: alm. d. (realisieren) «realizə etmək deməkdir»; ing. d. /realize/ «öz-özünə izah etmək deməkdir». Onları bir-birinin yerində işlətmək səhvdir.
H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 484.

МЕТАЛИНГВИСТИКА - alm. Metalinguistik (f), ing. metalinguistics /,metəlɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. métalinguistique, azərb. metalingvistik, metadilçilik. – 1) Metadilçilik dil haqqında danışmaq sözünün sinonimi. Bizim bu dilçilik ensiklopediyası buna ən yaxşı misaldır; 2) Təbii dilləri öyrənən nəzəri fənn. Bu fənn ümumi əlamətləri tədqiq edir; 3) Amerikan dilçiliyində xalqın ictimai həyatını və təffəkür tərzini əsas götürən, yəni dillə ümumi sosial-mədəni təsisatların (ikidillik, uşaqların danışığının inkişafı, dilin təffəkürlə əlaqəsi, dillərin semantik differensiasiyası) qarşılıqlı əlaqələrini öyrənən dilçilik sahəsi.
H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 484.

МЕТАПЛАЗМА - alm. Metaplasma (n), ing. metaplasma /,metə'pleɪsm/, fr. métaplasme, azərb. metaplazm. - Sözlərin məruz qaldığı müxtəlif fonetik dəyişmələrin ümumiləşmiş adı. Məs.: proteza (səs artımı), epenteza (səs əlavəsi), aferezis (saitin düşməsi), sinkopa (səs düşümü), eliziya (səs birləşmələri) kimi fonetik dəyişmələr bu qəbildən hesab olunur.
O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 230.

МЕТАПРАВИЛА – alm. Metaregeln (Pl.), ing. metarules /'metəru:ls/, fr. m^étarègles, azərb. metaqaydaları. – Bu qaydalar həm qrammatik, həm də obyektiv qrammatikanı şərh edən «metaqrammatika» qaydalarıdır. Ümumiləşdirici fraza strukturu qrammatikasında fraza struktur qaydaları ona görə tətbiq edilir ki, onların köməyiylə yeni fraza struktur qaydaları düzəltmək olur. Məs.: sintaktik qanunauyğunluqları qaydalar çoxluğu arasında əlaqələr kimi təsvir etmək olar, hərçənd ki, onlar fraza struktur qrammatikalarında təmsil olunmur. Metaqayda girmə və çıxma qaydalarından ibarətdir. Girmə qaydaları müxtəlif olmalıdır ki, bir sıra qaydalara tətbiq edilə bilsin. Məs.: VP→W, NP VP [PAS] → W, (PP) [by], burada W kateqoriya simvollarının çoxluğu üzərində müxtəlifliklərdir. Metaqaydalar (sintaktik representasiyalar deyil) qaydalara tətbiq edilir və ona görə ağac şəklində təsvirdə məhdudurlar. Buna baxmayaraq metaqaydalar öz variabilliyilə turing-maşınlar kimi generativ gücü olan sonsuz qrammatikalar düzəldə bilir. Elə bu səbəbdən Generativ Frazə Strukturları qrammatikası öz tətbiqində elə məhdudiyyətlərlə rastlaşır, yəni bir metaqayda hər bir qaydanın düzəlməsində ən çoxu bir dəfə tətbiq edilsin.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 486.

МЕТАСЕМІЯ - alm. Metasemie (f), ing. metasemy /,metə'semı/, fr. m^étasémie, azərb. mənanın dəyişməsi. – Məs.: fr. d. /ministr/ xidmətçi demək idi. Bu gün bu söz nazir mənasında işlənir.

F.Yadigar. GDG. Bakı, 2003, s. 165.

МЕТАТЕОРИЯ – alm. Metatheorie (f), ing. metatheory /,metə'4ıəri/, fr. m^étathéorie, azərb. metanəzəriyyə. – Bir başqa nəzəriyyəni araşdıran nəzəriyyə. Ümumi elm nəzəriyyəsi həm də bütün elmər üçün, o cümlədən dilçilik üçün də nəzəriyyədir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 166.

МЕТАТЕЗА - alm. Metathese (f), Umstellung (f), Lautversetzung (f), ing. metathesis /me't5θəsis/, permutation /,pə:mju(:)'teıf(ə)n/, fr. m^étathèse, azərb. metateza. - Sözdə yanaşı səslərin yerini dəyişməsi. Məs.: «kirpik», «kiprik», «topraq», «torpaq». Metateza hadisəsi təzahürü assimilyasiya (uyuşma) və dissimilyasiya (fərqləşmə) qanunlarıyla əlaqədardır. Metateza daha çox başqa dillərdən alınan sözlərdə özünü göstərir. Məs.: ərəb sözü «ziyan» rus dilində «изъян», latın sözü «mərmər» «marmor», «mramor» şəkilinə düşmüşdür. Müasir dilçilik metateza hadisəsini səviyyələrarası qarışdırmanın nəticəsi hesab edir. «Torpaq»la /topraq/-ı bir dil sistemi daxilində qarşılaşdırmaq düzgün deyildir, çünki onlardan biri dialektde, o birisi isə ədəbi dildə işlənir.

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 77-79.

МЕТАТОНИЯ - alm. Metatonie (f), ing. metatony /,metə'tounı/, fr. m^étatonie, azərb. metatoniya. - Söz tərkibində vurğunun bir hecadan

digərinə keçməsi, söz vurğusunun yerinin dəyişməsi. Məs.: rus d. /п'рк'a-п'рк'и/; alm. d. /' *dɔktor/-/*dɔk' to:Rən/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

МЕТАФИЗИКА – alm. Metaphysik (f), ing. metaphysics /,metə'fızıks/, fr. métaphysique, azərb. metafizika. – Zaman, məkan və s. kimi ümumi kateqoriyalar haqqında anlayışlar sisteminin xüsusi şəkildə dildə əksi, bu və ya digər şəkildə öz ifadəsini tapması. Ona görə də hər dilin öz metafizikası var.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 231.

МЕТАФОНИЯ - alm. Metaphonie (f), ing. metaphony /'metə'fɒni/, fr. métaphonie, azərb. metafoniya. - Qrammatik üsul kimi saitlərin əvəzlənməsi, yəni qrammatik formaların yaranması vasitəsi. Məs.: alm. d. Umlaut (saitlərin sınıması) buna nümunə ola bilər. Müq. et: /Verstand/ (ağıl), ancaq /Verständnis/- (anlama) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.231.

МЕТАФОРА - alm. Metapher (f), Übertragung (f), ing. metaphor /'metəfə/, fr. métaphore, azərb. metafora, məcaz. – Antik dövrdən bəri işlənən üslubi fiqur, məcazi mənada işlənən söz və ya ifadə. Məs.: M.Şəhriyada belə bir ifadə var /Ağ buludlar köynəklərin sıxanda// (zəif yağış yağmaq mənasında). Bir əşyanın və ya predmetin adının oxşar əlamətlər əsasında digər əşya və predmetlərə keçməsi. Məs.: /burun: insanın burnu, gəminin burnu/, /göz/ /göz: insanın gözü, bulağın gözü/. Metafora məcazın ən geniş yayılmış növlərindən biridir. Bəzən çox qısa formada çıxış edir. Məs.: alm. d. /Fuchsschwanz/ «əl mişarı» deməkdir. Metafora koqnitiv qrammatikada geniş yer alıb. Tarixi aspektdə isə metafora sözdüzəltmə üçün zəngin mənbədir. Məs.: alm. d. «oymağa» /Fingerhut/ deyirlər, yəni «barmaq papağı» və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 486.

МЕТАФОРА ПОЭТИЧЕСКАЯ - alm. poetische Metapher (f), ing. poetical metaphor /pou'etikəl 'metəfə/, fr. métaphore poétique, azərb. poetik metafora. - Poetik əsərlərin ekspressiv vasitələrin sırasına aid olan və mürəkkəb, müxtəlif planlı semantik struktur kimi çıxış edən ifadə vasitələri. Məs.: Azərb. d. /təbiətin şıltaqlığı, ağ buludlar köynəklərini sıxırdı// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 155-156.

МЕТАФОРИЗАЦИЯ - alm. Metaphorisation (f), ing. metaphorization /,metə'fɒrizeɪʃən/, fr. métaphorisation, azərb. metaforikləşmə. - Sözün məcazi mənalarının və ekspressiv xüsusiyyətlərinin güclənməsi hesabına onun məna tutumunun genişlənməsi. Məs.: Azərb. d. /baş/ sözünün məna tutumu metaforikləşmə nəticəsində xeyli genişlənir. Müq. et: /baş: insanın başı, atın başı, dağın başı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 156.

МЕТАФОРИЧЕСКИЙ - alm. *metaphorisch*, ing. *metaphoric(al)* /,metə'fɔrɪk(əl)/, fr. *métaphorique*, azərb. *metaforik*. – Metaforik üslub. Məs.: ayaq (insanın ayağı), masanın ayağı, nərdivanın ayağı; alm. d. /am Fuße des Berges/ (dağın ətəyində).

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 156.

МЕТАФРАЗА - alm. *Metaphrase* (f), ing. *metaphrase* /'metəfreɪz/, fr. *métaphrase*, azərb. *metasöyləm*. – İfadənin bir dildən başqa dilə hərfi tərcüməsi. Məs.: rus d. /Он идет, куда глаза глядят// (O gözləri görənlər qədər gedir).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 166.

МЕТАЯЗЫК - alm. *Metasprache* (f), ing. *metalanguage* /,metə'15ŋgwɪdʒ/, fr. *métalangue*, azərb. *metadil*. – Təsvir dili, ikinci dərəcəli dil, onun köməyiylə təbii dillər (obyekt dilləri) təsvir olunur.

Вах: *Объектный язык* →.

МЕТОД ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ - alm. *linguistische Methode* (f), ing. *linguistic method* /lɪŋ'ɡwɪstɪk 'me4əd/, fr. *méthode linguistique*, azərb. *lingvistik metod*. - Dili tədqiq edərkən istifadə olunan üsul, yanaşma tərz. Elmi kateqoriya kimi, metod gerçəkliyin təcrübi və ya nəzəri cəhətdən öyrənilməsi, mənimsənilməsi və tətbiqi üsullarının məcmusudur. O, bütün hallarda konkret məqsədlərlə bağlı olur.

Metod elm üçün məqsəd deyil; o yalnız obyektin, onun ayrı-ayrı cəhətlərinin fəaliyyətinin dərk olunması vasitəsidir. Metod müşahidə olunmuşların və təcrübədə müəyyən edilmişlərin nəzəri mənimsənilməsi yoludur.

Yarandığı dövrdən indiyə qədər öz obyektini – dili və onun sistem və struktur xüsusiyyətlərini tədqiq etmək üçün bütün metodları işləyib hazırlayan elmə metodologiya deyilir. Dilçilik müstəqil elm kimi formalaşandan bu yana istifadə olunan bütün metodları 4 qrupda ümumiləşdirmək olar: 1) tarixi-müqayisəli metod; 2) struktur-funksional metod; 3) riyazi-statistik metod; 4) qarşılaşdırma-tutuşdurma metodu. Bu bölgü müəyyən mənada şərti xarakter daşıyır və onların hər birinin içərisində kifayət qədər xırda, lakin dilçilik üçün olduqca əhəmiyyətli metodlar ayırmaq olar.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 52-71; A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 192.

МЕТОД АТОМИСТИЧЕСКИЙ - alm. *atomistische Methode* (f), ing. *atomistic method* /,5tə'mɪstɪk 'me4əd/, fr. *méthode atomistique*, azərb. *atomistik metod*. - Dil hadisələrini ayrı-ayrılıqda, bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə tədqiq etmə metodu. Belə bir metod XIX əsr dilçiliyi, xüsusən «gənc qramatiklər» məktəbi üçün səciyyəvi idi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 16-17.

МЕТОД ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ - alm. *geographische Methode* (f), ing. *geographic(al) method* /dʒɪə'ɡræfɪk(əl) 'me4əd/, fr. *méthode géographique*, azərb. *coğrafi metod*. - Dil elementlərinin xəritələşdirilməsindən ibarət

olan, dili dialektlərə bölən elmi üsul. Coğrafi metodun ilkin tələbi müəyyən edilən dil hadisəsinin mütləq xəritəyə köçürülməsidir. Dilçilik tarixində linqvistik atlasın tərtibinə ilk dəfə Almaniyada təşəbbüs edilmişdir. Belə ki, 1876-cı ildən başlayaraq alm. d. dialektlərinə aid material toplanmış və onlar 1881-ci ildə «Şimali və orta Almaniyanın dialektoloji atlası» adı altında çap edilmişdir.

Ə.Rəcəbli. Dilçilik metodları. Bakı, 2003, s. 296-306; M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 156-157.

МЕТОД ДЕСКРИПТИВНЫЙ - alm. deskriptive Methode (f), ing. descriptive method /dɪs'krɪptɪv 'meθəd/, fr. méthode descriptive, azərb. deskriptiv üsul, təsviri metod. - Dil faktlarının yığcam və hərtərəfli öyrənilməsinə, mətnin empirik təsvirinə üstünlük verən, tədqiqatçıdan psixologi proseslərin mahiyyətinə varmaq tələb etməyən elmi metoddur. Bu metod «allo» və «em» prinsiplərinə söykənərək dilin müxtəlif səviyyələrində «izafilik», «artıqlıq» olub - olmadığını araşdırmaqla məşğul olur. Adından göründüyü kimi, təsviri metod dil faktlarının və dil hadisələrinin təsviri ilə məşğul olur. Təsviri metoddan aşağıdakı məqsədlərlə istifadə olunur: 1) ayrı-ayrı dillərin elmi qrammatikalarının hazırlanması; 2) müxtəlif dillərə aid dərsliklərin hazırlanması; 3) çağdaş dilçilikdə başlıca tədqiqat üsulu.

Təsviri metod üç mərhələdən ibarətdir: birinci mərhələdə dil vahidləri müşahidə olunur, konkret vəzifədən asılı olaraq onlar seçilir; eyni zamanda nəzəri mənbələr dərinədən (mənimsənilir). İkinci mərhələdə toplanmış dil materialı təhlil edilərək təcrübədən keçirilir, yəni seçilmiş dil materialı tərkib hissələrinə ayrılır. Üçüncü mərhələdə isə dil hadisələrinin və dil faktlarının linqvistik təsviri verilir və ümumiləşmələr, nəticələr çıxarılır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 199; Ə.Rəcəbli. Dilçilik metodları. Bakı, 2003, s. 61-123.

МЕТОД СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ – alm. vergleichend-historische Methode (f), ing. comparatively-historical method /kəm'pɛrətɪvli-hɪs'tɔrɪkəl 'meθəd/, fr. méthode comparative-historique, azərb. müqayisəli-tarixi metod. – Dillərin tarixi keçmişini müqayisə yolu ilə tədqiq etməklə onların genetik qohumluğunun aşkar edilməsi. Müqayisəli – tarixi metod dillərin qohumluğunu üzə çıxarmaq üsuludur. Bu metodun köməyiylə dillərin genetik və morfoloji bölgüsünü vermək mümkün olmuşdur.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 230-237; Ə.Rəcəbli. Göstərilən əsər, s. 210.

МЕТОНИМИЯ - alm. Metonymie (f), ing. metonymy /mɪ'tɒnɪmi/, fr. métonymie, azərb. metonomiya, ad dəyişmə, yenidən ad qoyma. - Metonomiya mövcud ifadəni yeni əşyavi adla göstərilməsidir. Semantik cəhətdən səbəb, yer və zaman bağlılığı var. Bu, sinekdoxadan geniş, metafordan isə dar mənada işlənmə deməkdir. Bu zaman belə əvəzlənmələr ola bilər: Nizamini oxumaq (müəllif/əsr), ipək geyinir (məhsul/material), Der Kreml schweigt (Kreml susur; yer/məmur). İlkin olaraq metonomik adlar sözün yaranması səbəbkarını göstərmək üçün olub. Məs.: /Cognac/ (eyni

adlı yerdən), tül (Fransada Tüll şəhərindən), Linç məhkəməsi (amerikalı hakim Lynchin adından), alqoritm (ərəb riyaziyyatçısı Al-Chwarismin adından), rentgen (rentgen şüalarını kəşf edən Röntgenin adından) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 487.

МЕТРИКА – alm. Metrik (f), ing. metrics /'metriks/, fr. métrique, azərb. metrik. – Vəzn haqqında elm. Şer, qafiyə, ritm və vəzn qanunauyğunlarını öyrənir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 167.

МЕТРИЧЕСКАЯ ФОНОЛОГИЯ – alm. metrische Phonologie (f), ing. metrics phonology /metrɪks fəu'n69əɖʒ9/, fr. phonologie métrique, azərb. metrik fonologiya. – Vurğunu metrik ağacın güclü və zəif qollarının əlaqəsi kimi başa düşən konsepsiya. Sonralar bu təsvir üsulu seqmentüstü əlamətlərin tədqiqində geniş istifadə olunmağa başladı.

Р.Якобсон. Чешский стих в сопоставлении с русским. Берлин, 1923.

МИКРОКОНТЕКСТ – alm. Mikrokontext (m), ing. microcontext /'mækrou'k6ntekst/, fr. microcontexte, azərb. mikrokontekst. – Ən kiçik mətn, sintaktik səviyyədə bu cümlə, fonoloji səviyyə üçün isə morfemdir.

МИДИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Medisch (n), ing. median language /mɪdʒən 'l5ŋgwɪɖʒ/, fr. langue mède, azərb. midiya dili. – Ölü İran dillərindən biridir. Yazılı abidələri qalmamışdır.

И.М.Оранский. Введение в иранскую филологию. М., 1960.

МИКРОЛИНГВИСТИКА - alm. Mikrolinguistik (f), ing. microlinguistics /'mækroulɪŋ'gwɪstɪks/, fr. microlinguistique, azərb. mikrolinqvistika. – Dil işarələrini avtonom sistem kimi götürür. Strukturalizmə söykənən bu dilçilik dildaxili əlaqələri əsas götürür, dilxarici faktor və əlaqələri nəzərə almır, makrolinqvistikanın mərkəzi hissəsi sayılır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 487.

МИКРОНЕЗИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. mikronesische Sprachen (Pl.), ing. Micronesian languages /mækro'neɪzɪ5n 'l5ŋgwɪɖʒɪz/, fr. langues mikronésiques, azərb. mikronez dilləri. – Okeaniya dilləri şərq qrupunun tərkibində dillər yarımqrupu. Kiribatu, Nauru, Marşal, Karolin adalarında yayılmışdır. Daşıyıcılarının ümumi sayı 190 mindir. Mikronez dillərinə nauru (5 min), kiritatu (68 min), marşal (30 min), kusai (5 min), ponape (25 min) və s. dillər aiddir.

V.W.Bender. Micronesian languages. GTL, v. 8, pt.1, The Hauge – Prague, 1971.

МИКРОСИНТАГМАТИКА - alm. Mikrosyntagmatik (f), ing. microsyntagmatics /'maikro'sɪnt5gm5tɪks/, fr. microsyntagmatique, azərb. mikrosintaqmatika. - Dilçilikdə söz birləşməsi haqqında elm. Söz birləşmələrinin sintaksisi.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 234.

МИКРОФОНЕМА - alm. Mikrophonem (n), ing. microphoneme /'maikro'fəuni:m/, fr. microphonème, azərb. mikrfonem.

Бах: Макрофонема ←.

МИНГРЕЛЬСКИЙ ЯЗЫК – Бах: Мегрельский язык ←.

МИНИМАЛЬНАЯ ЕДИНИЦА ВЫРАЖЕНИЯ - alm. minimale Ausdruckseinheit (f), ing. minimal unit of expression, feature /'mɪnɪml 'ju:nɪt

əv ɪks'preʃən /'fi:tʃə/, fr. unité minimale d'expression, azərb. minimal ifadə vahidi. – Dil işarəsinin ən kiçik fərqləndirici vahidi.

Бах: Фонема →.

МИНИМАЛЬНАЯ ПАРА - alm. Minimalpaar (n), ing. minimal (contrastive) pair /'mɪnɪml/'kɒntrɑ:stɪv/pɛə/, fr. paire minimale, azərb. minimal cüt. - Eyni mövqedə bir fonem və ya bir əlamətlə fərqlənən iki söz. Məs.: Azərb. d. /baş # yaş/, /toz # qoz/; ing. d. /mail/ # /nail/; fr. d. pere # mere; və s. Dünya dilçiliyində Şərba məktəbindən başqa bütün fonoloji məktəblər fonemin statusunu onun məna fərqləndirməsində görür və bunu sübut etmək üçün minimal cütlərdən (kvaziomonimlərdən) istifadə edirlər. F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 160-174.

МИНИМАЛЬНЫЙ КОНСОНАНТИЗМ - alm. Minimalkonsonantismus (m), ing. minimal consonantism /'mɪnɪml 'kɒnsənəntizm/, fr. consonantisme minimale, azərb. minimal (ən az, ən kiçik) konsonantizm. - Uşaq dili üçün səciyyəvi olan minimal samitlər sisteminin ümumi əsası. /p – t/ və /m – n/ samitlərinin uşaq dilində yaranan ilk qarşılaşmalardır.

P.O.Якобсон. Детский язык, афазия и общие звуковые законы. Bakı, 1993; V.Veysəlova. Uşaq dilinin formalaşması və inkişafı. ND, Bakı, 2001.

МИНУСКУЛЫ – Бах: Маяускулы ←.

МИСКИТО-МАТАГАЛЬПСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Miskito-Matagalpa Sprachen (Pl.), ing. Miskito-Matagalp language /mɪskɪtɒ-mʌtəgɑ:lɒp 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues miskito-matagalpes, azərb. miskit-mataqalp dilləri. – Amerika hindi dilləri ailəsinə aiddir. Honduras və Nikaraquada, həmçinin Salvadora yayılmışdır. Daşıyıcılarının ümumi sayı 160 minə yaxındır. Miskit-mataqalp dilləri tipoloji cəhətdən analitik dillərə aiddir.

А.Д.Дриздо. Индейцы Никарагуа. «Исторические судьбы американский индейцев», М., 1985.

МЛАДОГРАММАТИКИ - alm. Junggrammatiker (Pl.), ing. young (neo) grammarians /jʌŋ/neo/ɡrə'mɛərɪəns/, fr. néogrammairiens, azərb. gənc qrammatiklər. - XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaranmış linqvistik cərəyan. Ən məşhur nümayəndələri A.Leskin, H.Osthof, K.Bruqman və H.Pauldur. Gənc qrammatiklər dilə daim dəyişməkdə olan bir hadisə kimi yanaşdıqlarından onlarda tarixçilik çox güclü şəkildə özünü büruzə verirdi. Dildə yaranan yeni elementləri onlar analogiya assosiasiyasına və fonetik qanunları fiziologiyə əsaslanaraq şərh edirdilər. Bunları kəşf etməklə gənc qrammatiklər dilin daxili mexanizmini açmağa can atırdılar. Gənc

qrammatiklər fonetik qanunları zaman və məkan məhdudiyyətləri, analogiyanın fəaliyyəti, sonradan gələn alınmalar və müəyyən fonetik şəraitlə izah edirdilər. Onların konsepsiyasında əsas yeri fonetika tuturdu, onlar morfolojiyaya az diqqət yetirirdilər, ancaq sintaksisi heç yaxına da qoymurdular. Gənc qrammatiklər eyni zamanda mənanı kənar edir, formanı, xüsusilə, səsləri ön plana çəkirdilər.

Dilçilik elminin dil tarixindən başqa bir şey olmadığını sübut etməyə çalışan H.Paul mənsub olduğu cərəyanın konsepsiyasını aşağıdakı kimi açıqlayır: «Dilin tarixilikdən başqa elmi tədqiqini söyləmək səhvə yol verməkdir. Dilin qeyri-tarixilik baxımından şərhini elmi şey kimi qəbul etmək əslində tamamilə tarixilikdən uzaq düşmək və ya tədqiqatçının, ya da müşahidə obyektinin tamamilə səhv olmasından başqa bir şey deyildir. Ayrı-ayrı şeylərin adicə izahından kənara çıxmaqla biz eyni zamanda əlaqəni şərh etmiş oluruq və bu özümüzə aydın olmasa da tarixilik mövqeyində durmaq deməkdir». H.Paul daha sonra qeyd edir ki, bu tarixililiyin real tarixlə əlaqəsi yoxdur, bu təkrar olunan əlaqələrin real tarixə münasibəti kimi başa düşülməlidir. Bu baxım XIX əsrin axırlarında Almaniyada dilçilikdə aparıcı istiqamət idi. Elə bu səbəbdən də gənc qrammatiklər canlı dilləri öyrənir, çünki əsas diqqət klassik dillərin və hazırda mövcud olan dillərin tarixi qrammatikasının yaradılmasına verilirdi. H.Paul eyni zamanda dil tarixindən kənarda mövcud olan bir elm yaratmağa çalışırdı. Bu elmi o, prinsiplər və ya metodlar nəzəriyyəsi adlandırırdı. Bu elm çərçivəsində o, bilavasitə dilə daxil olmayan, lakin ona təsir edən psixi və ictimai amilləri öyrənirdi. Buradan da psixi elementin bütün mədəni hərəkətdə mühüm amil olması, psixologiyanın, mədəniyyətsünaslığın özülünü təşkil etməsi, kulturologiyanın isə təbiət elmi kimi çıxış etməsi meydana gəlirdi. H.Paul xalq ruhunu və fərdin fəvqündə duran digər xüsusiyyətləri rədd edirdi. Lakin o inkar edə bilmirdi ki, dil həmişə ayrı-ayrı fərdlərin danışığında mövcud ola bilər. Bu onun mövqeyindəki pozitivizim idi. Beləliklə, H.Paulun tədqiqat obyektini qapalı sistem şəklində çıxış edən dil təşkil etmir, dil «fərdlərin qarşılıqlı təsirini təmin edən danışq fəaliyyətidir».

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı. 1993, s. 18-19.

МЛАДОПИСЬМЕННЫЙ - alm. jungschriftlich, ing. with a recent system of writing /wɪð ə 'ri:snt 'sɪstɪm əv 'raɪtɪŋ/, recently put into writing /'ri: sntli put 'ɪntə raɪtɪŋ/, fr. langue à la nouvelle écriture, azərb. yenicə yazı əldə etmiş dil. - Yaxın zamanlarda yazı əldə etmiş dil. Məs.: keçmiş sovetlər birliyində bir neçə dil yazılı forma qazandı.

H.Haarman. Geschichte der Schrift. München, 2002; I Всесоюзный Тюркологический съезд. Стенографический отчет. Баку, 1926.

МНОГОКРАТНЫЙ - alm. vielfach, mehrfach, ing. iterative /'ɪtərətɪv/, frequentative /frɪ'kwentətɪv/, fr. aspect itératif, azərb. çoxdəfəli, təkrarlı. – (lat. iterim-iki dəfə, semel-bir dəfə) Təkrarlanan, növbələnən, tez-tez əvəz

edilən hərəkətlərin təsviri. Məs.: rus d. пит' # пиват', знат' # znavat'; alm. d. streicheln (oxşamaq).

Вах: Итератив ←.

МНОГОСЛОЖНЫЙ - alm. mehrsilbig, ing. polysyllabic /'pɒlɪsɪ'læbɪk/, fr. polysyllabe, polysyllabique, azərb. çoxhecalı. – İki və daha artıq hecadan ibarət olan sözlər. Məs.: Azərb. d. /A-zər-bay-can/, /dil-çi-lik/ və s. F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 129-13.

МНОГОСОЮЗИЕ - alm. mehrgliedrige Konjunktion (f), ing. multiconjunction /'mʌltɪ kən'dʒʌŋkʃən/, polysyndeton /pɒl'sɪndɪt(ə)n/, fr. polysyndète, azərb. mürəkkəb bağlayıcı. – Mürəkkəb bağlayıcılar ən azı iki hissədən ibarət olur. Məs.: Azərb. d. /həm - həm də/, /təkcə - həm də/; alm. d. /nicht nur – sondern auch/ (təkcə – həm də), /entweder - oder/ (ya – ya da), /weder - noch/ (nə – nə) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 147.

МНОГОТОЧИЕ - alm. Gedankenpunkte (Pl.), ing. dots /dɒts/, fr. points, de suspension, azərb. çox nöqtə. – Aşağıdakı hallarda işlədilən durğu işarəsidir: a) danışanın güclü hiss-həyəcan keçirməsi ilə əlaqədar ifadəsinin yarımçıqlığını göstərmək üçün. Məs.: Azərb. d. /Həsən heç vaxt dostlarından ayrı gəzməzdi. Amma indi isə.../; b) mətndə ayrı-ayrı vahidlərin təsirini şiddətləndirmək üçün. Məs.: /oğul, sən çox şeyə qadirsən, çəkinmə.../; c) gözlənilmədən bir fikirdən başqasına keçid edildikdə. Məs.: /Lazımı idarələr bunu nəzərdən qaçırmışlar... Siz isə, cənab rəis, bu gündən azadsınız.../; ç) mətnə daxil edilən sitatda bu və ya digər sözün, ifadənin, cümlənin, mətn parçasının buraxıldığını bildirmək üçün. Məs.: «Romantiklərin (V.fon Humbolt) ... dilin daxili forması anlayışına H.Paulun ... kitabında bir dəfə də olsun rast gəlmirik».

Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili (fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya). Bakı, 1972, s. 259-303.

МНОГОЧЛЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. mehrgliedriger Satz (m), ing. polynomial sentence /'pɒlɪ'nəʊmj(ə)l 'sentəns/, multinomial sentence /'mʌltɪ'nəʊmj(ə)l 'sentəns/, fr. proposition polynôme, azərb. çoxüzvlü cümlə. - Tərkibində ikidən çox tərkib hissəsi olan mürəkkəb cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mən bilirdim ki, bu işlərin axırı yaxşı olmayacaq və buna görə onlar cavab verməli olacaqlar//.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1959.

МНОГОЯЗЫЧИЕ - alm. Vielsprachigkeit (f), ing. polyglot /'pɒlɪɡlɒt/, multilingual /mʌltɪ 'lɪŋɡwəl/, fr. polyglotte, de plusieurs langues, azərb. çoxdillik. - 1. Bir neçə dildə ünsiyyətə girmək qabiliyyəti; 2) Eyni ərəzidə bir neçə dilin mövcudluğu. Adətən, ikidilli, üçdilli və çoxdilli adamlara rast gəlmək olur. Ancaq ən geniş yayılmış forma ikidillikdir. Elmi ədəbiyyatda tez-tez söhbət koordinativ və subordinativ bilinqvizmdən gedir.

Вах: Билингвизм ←.

МНОГОЯЗЫЧНЫЙ – Bax: Билингвизм ←.

МНОГОЗНАЧНОСТЬ - alm. Vieldeutigkeit (f), ing. polysemy

/pɔlɪsemi/, fr. polysémantique, azərb. çoxmənalılıq. – Təbii dillərdə eyni sözə və ifadəyə bir-biri ilə əlaqədar olan müxtəlif semantik şərhlər verilə bilən. Çoxmənalılıq müxtəlif yollarla meydana gəlir. Bunlardan ən çox yayılanları məna genişlənməsi, məna daralması və mənanın köçürülməsidir. Məs.: alm. d. /Absatz/ - 1) daban; 2) satış; 3) mətndə yeni fikrin başlanğıcı. Efemizm, jarqonizm, semantik sıxılma, xalq etimologiyası və s. dil hadisələri də çoxmənalılığın yaranmasına təsir göstərir. Çoxmənalılıq aşağıdakı yollarla açıla bilər: a) səriştəli dil daşıyıcısı başqa cür şərh edə bilər; b) qrammatik təhlillə: məs.: generativ sintaksis modelində çoxmənalı üst qatın müxtəlif şərh verilə bilər; c) leksik yolla (omonim, sinonim, antonim və s.); ç) sintaktik şərh: məs.: /onun dəvəti razılıqla qarşılandı//, /o dəvət edib, yoxsa onu dəvət ediblər/.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 204; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

МНОЖЕСТВЕННОЕ ЧИСЛО - alm. Plural (m), ing. plural /'plu:rəl/, fr. pluriel, azərb. cəm hal. - Kəmiyyət kateqoriyası kimi isimlərdə ayrı-ayrı əşyaların çoxluğunu, fəllərdə isə iş və hərəkətin çoxlu subyektə aid olduğunu göstərir. Məs.: alm. d. /Auto/ - /Autos/ (maşın-maşınlar), /Tag/ - /Tage/ (gün-günlər), /Mann→Männer/ (kişi-kişilər), /Bar→Bären/ (ayı-ayılar), /Mutter→Mütter/ (ana-analar) və s. Göründüyü kimi alman dilində ismlərin cəmini düzəltmək üçün bir neçə şəkilçidən istifadə olunur. Ona görə də bu dildə ismlərin cəmlənməsini 5 qrupda ümumiləşdirirlər. Azərb. d. isə /-lar/lər/ şəkilçiləri cəmliyin düzəlməsində iştirak edirlər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 271-294.

МНОЖЕСТВЕННОЕ АВТОРСКОЕ - alm. autorische Mehrzahl (f), ing. author's «we» /'ɔ:θəs «wɪ:»/, fr. pluriel d'auteur (de modestie), azərb. müəllif cəmliyi. - Nəzakət xatirinə özünü müraciət olunanlarla və ya mənsub olduğu məktəbin nümayəndələri ilə eyniləşdirmək məqsədilə cəm halının işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Yuxarıda göstərdik ki... İrəlidə qeyd etdiyimiz kimi.../ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 203.

МНОЖЕСТВЕННОЕ ВЕЖЛИВОСТИ - alm. Höflichkeitsplural (m), ing. politeness plural /pə'laitnɪs 'plu:rəl/, honorific /,ɔnə'rɪfɪk/, fr. pluriel de politesse, azərb. hörmət mənasında cəm forması. - Şəxs əvəzliyinin ikinci şəxsin cəm formasının bir nəfərə müraciət zamanı işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /İndi siz deyın görüm...//; alm. d. bu üçüncü şəxsin cəmində olur: /Sagen Sie bitte// (Xahiş edirəm, deyın); /Скажите, пожалуйста!//, ingilis dilində isə tək və cəm eyni şəkildə ifadə olunur. Müq. et: /you know/; ¿Do you know? və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 590.

МНОЖЕСТВЕННОЕ ПРЕУВЕЛИЧЕННОЕ - alm. Gemeinschaftsplural (m), ing. exaggerate plural /ɪɡ'zʌdʒəreɪt 'plu:rəl/, augmentative /6:ɡ'mentətɪv/, fr. pluriel augmentatif, azərb. qüvvətləndirilmiş cəm. - Adətən danışığa xüsusi çalar (rəng) vermək məqsədilə danışanın müəyyən qüvvə ilə, kollektivlə əlaqədar olduğunu bildirmək üçün birinci şəxs təkinin əvəzinə cəm formasının işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Bizim bu dünyada nə malımız var...//; alm. d. /Nun gehen wir ins Bett// (Uşaqlara müraciyyətlə deyilir: Hə, gedək yataq!) və s. İng. d. bu /let/ sözü ilə qüvvətləndirilir. Müq. et: /Let us go/ (Gedək).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 591.

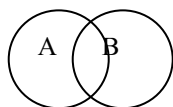
МНОЖЕСТВЕННОЕ РОДОВОЕ - alm. Mehrzahlsgeschlecht (n), ing. generic plural /dʒɪ'nerɪk 'plu:rəl/, fr. pluriel générique, azərb. nəslə və ya ailəni bildirən cəmiyyətlik. - Müəyyən cinslər və ya əşyalar sinfini təsvir etmək üçün ismin cəm halının işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Bizim vəzifəmiz gələcək nəsillərə yaxşı ad qoyub getməkdir//. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 262-263.

МНОЖЕСТВО – alm. Menge (f), Klasse (f), ing. multitude /'mʌltɪtju:d/, many /'meni/, fr. quantité, multitude, azərb. çoxluq. – Riyaziyyatın əsas anlayışı, xüsusilə çoxluq nəzəriyyəsində. Bizim təsəvvürlərimizdə müəyyən fərqli obyektlər toplusu elementlər çoxluğuna deyirlər. Elementlər bütövə aidlik əlaqəsində olur: (X⊆M belə oxunur=X M-ə daxildir). Çoxluğun elementləri zahirən sadalana bilər, sıralanmada yer vacib deyildir, daxilən isə elementlərin göstərilməsilə (predikat) müəyyən edilə bilər. Riyazi mənada çoxluğun əlamətləri bunlardır: a) həm konkret obyektlər, həm mücərrəd və fikrən düzəldilən konstruktlar (saylar, adlar, fonemlər) çoxluğun elementləri kimi, yəni özləri başqa çoxluqların elementləri ola bilərlər. Məs.: dildə bütün sözlərin fonetik materiyası fonemlər çoxluğunun elementlərindən ibarətdir; b) çoxluq boş, sıfırlardan ibarət ola bilər. Məs.: maddi göstəricisi olmayan sıfır morfemlər. Müq. et: Azərb. d. qeyri-müəyyən təsirlik və qeyri-müəyyən yiyəlik hal şəkilçiləri: /kitab bazarı/, /mən kitab oxuyuram/; c) çoxluq yalnız bir elementdən ibarət ola bilər. Məs.: ing.d. /singleton/. Frazə struktur qrammatikasında S bütün hallarda başlanğıc kimi cümlənin simvoludur; ç) çoxluğun elementləri sonsuz ola bilər. Məs.: saylar və ya dildəki cümlələr.

Çoxluqlar arasında aşağıdakı əlaqələr mümkündür: a) çoxluqların eyniliyi. Məs.: A və B çoxluqları eyni əlamətlərə malikdirsə, zahirən onlar eynidirlər; b) ekvivalentlik əlaqəsi. İki çoxluq ekvivalentdir və ya eyni gücdədir. Eyni güclülük həm qayıdıqlıq, həm simmetrik, həm də tranzitiv əlaqəsi deməkdir; c) birləşmə çoxluğu (ing. union set): bu elə çoxluqdur ki, M-də A və B son çoxluqda eyni elementlərdir: $A \cup B := \{x/x \in A \vee x \in B\}$. Birləşmiş çoxluq ilkin olaraq və ya inklüziv olaraq o zaman həqiqidir ki, biri və ya hər ikisi həqiqi olsun (dizyunksiya). Bunu aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Məs.: alm. d. qadın cinsli isimlərin və mücərrəd isimlərin

A

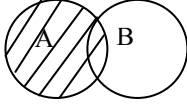

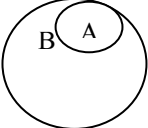
əlamətləri birləşmə çoxluğunun əlamətləridir.

Müq. et:

/Liebe/ (məhəbbət), /Haß/ (nifrət), /Küche/ (mətbəx) və s.

ç) kəsişən çoxluqlar (ing. intersection set) elə çoxluqların M elementləridir ki, onlar həm A -ya, həm də B -yə aid olsunlar. $A \cap B := \{x/x \in A \wedge x \in B\}$. Məs.: əgər A alm. d. transitiv, B isə qüvvətli fellər çoxluğunun elementləridirsə, onda AB və M - kəsişməsi həm tranzitiv, həm də qüvvətli fellərin çoxluğu-
dur; d) fərqli çoxluqlardır (qalıqlı çoxluq-substraksiyası) ki, A çoxluğunun bir hissəsidir, onlar B -də yox, yalnız A -dadır: $A \setminus B := \{x/x \in A \wedge x \notin B\}$. $A \setminus B$ və $B \setminus A$ fərqli çoxluğu ona uyğun gəlir ki, onlardan yalnız biri ilə düzgün olsun (hər ikisi yox).

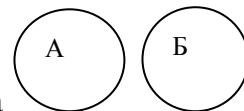
Bax: Məs.: Xətlə $A \setminus B$ -ni göstərir. Məs.: tranzitiv çoxluğunda, qüvvətli fellər isə B çoxluğunda verilib. Onda zəif felləri $A \setminus B$ fərqli çoxluğu şəklində göstərmək olar. Məs.: /suchen/ (axtarmaq); e) A çoxluğunun o zaman B -yə daxildir. A -nın bütün elementləri eyni zamanda B -yə daxil olsun. $A \subset B \ll \wedge x (x \in A \rightarrow x \in B)$.

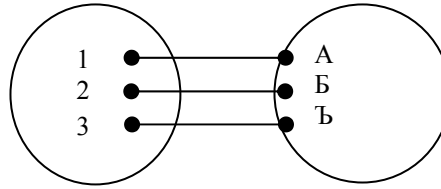
 Məs.: alm. d. bütün tranzitiv fellər bu dilin fellərinin bir qismidir. Ancaq alm. d. ən azı bir fel var ki, o tranzitiv fellər çoxluğuna daxil deyildir. Məs.: /regnen/ (yağmaq); f) çoxluq komplementində alman dilinin bütün sözləri G çoxluğudur, A isə fellərdir, onda $G \setminus A$ sxemində belə

olur. $(C_G A)$; g) çoxluq potensiyası. A çoxluğunun M potensiyası çoxluğunun bütün hissələrinin çoxluğudur.

$\{P(A) := \{x/x \subset A\}\}$. Burada M - potensiyasının elementlərinin sayı ifadənin elementlər çoxluğunun 2-li potensiyasına uyğun gəlir. Məs.: əgər A -da 3 element varsa $\{a, b, c\}$, onda çoxluq potensiyası $p(A) 2^3 = 8$ olacaq. $\{\emptyset, \{a\}, \{b\}, \{c\}, \{a, b\}, \{a, c\}, \{b, c\}, \{a, b, c\}\}$. j) çoxluq dizyunktı: A və B iki çoxluğu dizyunktıdır, onların kəsişməsi sıfır çoxluğa bərabər olur, yəni onların heç bir oxşar elementi yoxdur. $A \cap B = \emptyset$:

Məs.: A tranzitiv, B isə alman dilində intranzitiv fellər çoxluğudursa, onda onların kəsişmə çoxluğu sıfıra bərabərdir, yəni elə ola bilməz ki, fel həm tranzitif, həm də intranzitiv olsun; i) çoxluq məhsulu. Yəni iki A və B çoxluqları bütün nizamlanmış cütlərin (x, y) çoxluğudur, özü də x A -ya, y isə B -yə aiddir: $A \times B = \{ \langle x, y \rangle / x \in A \wedge y \in B \}$

Məs.: flektiv dillərdə morfoloji göstərici vacibdir. Müq. et: alm. d. A hallar çoxluğu. {Nom, Gen, Dat, Akk}. B isə kəmiyyət çoxluğu. {Sing, Plur}. Məhsul çoxluğu hər iki AXB çoxluğun bütün mümkün birləşmələrini əhatə edir. Məs.: Nom/Sg, Dat/Pl. və s.

Bu çoxluq nəzəriyyəsini (ing. set theory) G.Cantor (1845-1918) işləyib hazırlayıb. Bu nəzəriyyə dəfələrlə dilçilikdə tətbiq edilib.

L.Lyons. Einführung in die moderne Linguistik. München, 1995.

МОДАЛЬНОСТЬ - alm. Modalität (f), ing. modality /məu'dʒlɪti/, fr. modalité, azərb. modallıq. – «Danışanın ifadə olunan fikrə münasibətini, ifadə olunan fikrin obyektiv varlığa münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriya. İfadə olunan fikir məzmunca ya real, ya da qeyri-real, ya mümkün, ya da qeyri-mümkün, ya arzu olunan, ya da arzu olunmayan, ya zəruri, ya da ehtimali şəkildə və. s. anlaşıla, işlədilə bilər. Modallıq anlayışı qrammatik və leksik vasitələrin (fel formaları, modal sözlər, intonasiya, ədatlar) köməyi ilə ifadə olunur. Alm., ing., rus d. modal fellər var. Azərb. d. də /bilmək, bacarmaq və istəmək/ felləri modallığı ifadə etməyə meyillidirlər. Alm. d. modallıq morfoloji yolla (/gern/ (həvəslə), /so/ (belə), /derart/ (bu cür), umsonst (əbəs yerə) morfemlərilə), /-lings, -weise/ şəkilçilərilə düzələn sözlərlə (/höflicherweise/ (nəzakətcəsinə), /rittlings/ (çaparaq), ölçü ədatları ilə /nur/ (ancaq), /auch/ (həmçinin), /sogar/ (hətta), modal ədatları ilə /doch/ (bəs), /denn/ (ancaq), dərəcə ədatları ilə /sehr/ (çox), /weitaus/ (həddən çox), zərflər ilə /hoffentlich/ (güman ki), /gottlob/ (Allah xatirinə) və s. ifadə olunur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 490-493; M.İ.Adilov. və b. Göstərilən əsər, s.164.

МОДАЛЬНОСТЬ ГИПОТЕТИЧЕСКАЯ - hypothetische Modalität (f), ing. hypothetical modality /,haɪpə'tetɪkl məu'dʒlɪti/, fr. modalité hypothétique, azərb. hipotetik modallıq. - Söyləm məzmununun təxmini təsəvvür edilməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 237.

МОДАЛЬНОСТЬ ИРРЕАЛЬНАЯ - alm. irreale Modalität (f), ing. uneral modality /'ʌn'rɪəl məu'dʒlɪti/, fr. modalité irréelle, azərb. qeyri-real modallıq. - Söyləmin məzmunu mümkün olmayan, baş verə bilməyən kimi təsəvvür olunması. Alm. d. qeyri-real modallığın ifadəsi üçün Konyuktiv və xüsusilə də Konditionalis-dən geniş istifadə edilir. İng. d. /should/, /would/, rus d. /бы/ ədatları qeyri-real modallığı ifadə edirlər. Azərb. d. arzu şəkli,

qeyri-qəti gələcək də bu mənanı verir. Məs.: alm. d. /Hätte er Zeit gehabt, würde er gekommen sein// (Vaxtı olsaydı gələrdi).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 490-493.

МОДАЛЬНОСТЬ ОТРИЦАТЕЛЬНАЯ - alm. negative Modalität (f), ing. negative modality /'negətiv məu'dʒlɪti/, fr. modalité négative, azərb. inkar modallığı. - Söyləmin məzmunun kerçəkliyə, həqiqətə uyğun olmadığına ifadəsi. Məs.: alm. d. /Er sei nicht gekommen, hätte er keine Einladung bekommen// (O dəvətnamə almasaydı, gəlməzdi).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 517-519.

МОДАЛЬНЫЙ - Вах: Модальность ←.

МОДАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ - alm. Modalverben (Pl.), ing. modal verbs /'məudl və:bz/, fr. les verbes modaux, azərb. modal fellər. - Vaciblik, zərurilik, istək və imkan mənası bildirən fellər. Adətən, belə fellərlə danışan dediklərinin məzmununa öz münasibətini bildirir. Alm. d. 6 modal fel var: /können/, /dürfen/ (bacmaq), /mögen/ (istəmək), /müssen/, /sollen/ (-malı, -məli), /wollen/ (tstəmək, arzulamaq); ing. d. /might/, /must/. Bunlardan başqa alman dilində /scheinen/ (görünmək), /bleiben/ (qalmaq), /drohen/ (hədələmək), /versprechen/ (vəd etmək), /wissen/ (bilmək) və s. felləri /zu+Inf/-lə işlənərək modallıq bildirirlər. Eyni zamanda alm. və ing. d. /haben (have)+zu (to) və sein (be)+zu (to)/ da modallıq bildirir. Məs.: ing. d. /I have to wait/ (Mən gözləməliyəm); alm. d. /Er scheint mir klug zu sein// (O mənə ağıllı görünür).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 417-419.

МОДАЛЬНЫЕ СЛОВА - alm. Modalwörter (Pl.), ing. modal words /'məudl wə:dz/, fr. les mots modaux, azərb. modal sözlər. - «Danışanın bütövlükdə ifadə olunan fikrə və ya bu fikrin ayrı-ayrı hissələrinə münasibətini bildirən köməkçi sözlər. Modal sözlərin məna növləri bunlardır: a) təsdiqedicici modal sözlər: /əlbəttə, həqiqətən, şübhəsiz, doğrudan (da), şəksiz/; b) yekunlaşdırıcı modal sözlər: /deməli, qısa, beləliklə, ümumiyyətlə, nəticədə/; c) ehtimal modal sözləri: /bəlkə, yəqin, deyəsən, ehtimal (ki,) güman (ki,) sanki, elə bil ki,/ və s.».

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 164.

МОДАЛЬНАЯ ЛОГИКА – alm. Modallogik (f), ing. modal logic /'məudl 'lɒdʒɪk/, fr. logique modale, azərb. modal məntiq. – Fəlsəfi məntiqdə /və, və ya/ bağlayıcılar, modal ifadələr. Məs.: alm. d. /es ist möglich/notwendig/ (mümkündür kt, vacibdir ki,) və s. vasitələrlə aparılan təhlil üsulu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 491.

МОДАЛЬНЫЕ ЧАСТИЦЫ – alm. Modalpartikel (Pl.), ing. modal particles /'məudl 'pa:tɪkls/, fr. particule modale, azərb. modal ədatlar. – Modallığın ifadəsində iştirak edən ədatlar: alm. d. /ja/ (ki, hə), /doch/ (əlbəttə), /denn/ (ancaq), /aber/ (lakin), /nur/ (yalnız). Bunlar həm də ayrıca çıxış edə bilirlər. Məs.: /ja/ cavab ədatı, /doch/ cümlə ədatı, /denn, aber/

bağlayıcı, /nur/ ölçü ədatı və s. Məs.: /Hans ist verheiratet// (Hans evlidir) ancaq, /Hans ist ja verheiratet// (Hans ki evlidir).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 491.

МОДЕЛЬ - alm. Modell (n), ing. pattern /'p5tən/, model /'mɔdl/, fr. modèle, azərb. model. – 1) Dil vahidinin hissələri arasındakı qarşılıqlı əlaqə sistemini əks etdirən ümumi sxem; 2) Model bəzən qrammatika və ya paradiqm mənasında işlənir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 238.

МОДЕЛИРОВАНИЕ - alm. Modellierung (f), ing. modelling /'mɔdelɪŋ/, fr. moulage, modeler, azərb. modelləşdirmə. – «Öyrənilən obyektin modelini yaratmaqdan ibarət tədqiqat üsulu. Modelləşdirmədən o zaman istifadə olunur ki, ya öyrənilən obyekt bilavasitə müşahidə etmək mümkün olmur, ya da bu obyekt olduqca mürəkkəb səciyyəli olur».

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 165.

МОДЕЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА – alm. modell-theoretische Semantik (f), ing. model-theoretical semantics /'mɔdel ,4iə'retikl si'mɔntiks/, fr. sémantique modèle-théorique, azərb. model-nəzəri semantika. – Formal məntiqi dillərin semantik şərhə üçün inkişaf etdirilən məntiqi formal konsepsiya. Əsas prinsipi: formal dillə metadil arasında semantik predikatla düzdür və ya səhvdir arasında seçim edir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 493.

МОДИФИКАЦИЯ – alm. Modifikation (f), ing. modification /,mɔdɔfi'keɟ(ə)n/ fr. modification, azərb. modifikasiya (dəyişmə). – Semantik dəyişmə və ya formal sözdüzəltmədə kök morfemin, xüsusilə, prefiksin əlavə edilməsilə əmələ gələn semantik fərq, özü də bu zaman sözün paradiqmatik mənsubluğu saxlanılır, morfemin, leksemin və cümlənin fonetik-fonoloji qəlibində dəyişiklik baş verir. Məs.: alm. d. /lesen/ (oxumaq)- /vorlesen/ (üzündən oxumaq), rus d. /рассказать/ (danışmaq), /пересказать/ (təkrar danışmaq) və s. Azərb. d. /Onlar ağac əkirlər//; ¿Onlar ağac əkirlər? və s.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

МОДУЛЯЦИЯ - alm. Modulation (f), ing. modulation /,mɔdju'leɪʃ(ə)n/, fr. modulation, azərb. modulyasiya. - Danışıda seqmentüstü vasitələrin (səs tonunun hərəkəti, gücü, zamanı, fasilə, cümlə vurğusu və intonasiya baxımından formalaşması, bütövə çevrilməsi, yeri gələndə onun sintaqmlara bölünməsi və s.). Məs.: Azərb. d. /O/ qoca atlıya yaxınlaşıb nəsə dedi//, /O qoca/ atlıya yaxınlaşıb nəsə dedi//.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 127-128.

МОДУС – alm. Modus (m), ing. modus /'məudəs/ fr. modus, azərb. modus. - Danışanın ifadə etdiyi hal, vəziyyət və gerçəkliyə qarşı tutduğu mövqeyinin qrammatik kateqoriya kimi ifadəsi. Dillərin əksəriyyətində felin üç şəkli fərqləndirilir: xəbər, qeyri-real (Konjunktiv) və tələb kimi əmr şəkli.

Ancaq bəzi dillərdə məs.: fransız dilində müəyyən gerçəkliyin ifadəsi üçün kondisional, yunan, türk və finn dillərində yerinə yetirilə bilən arzular ifadə etmək üçün optativ (arzu), türk dilində güman bildirmək üçün suppozitiv (arzu) /gələrsə, gələmə/ və ərəb dilində israrlı təsdiqin ifadəsi üçün energikus (israr) şəkilləri mövcuddur. Modal mövqeləri həm də leksik yollarla (güman ki, bəlkə) ifadə etmək olur.

Bununla yanaşı modus ponens alm. d. Modus Ponens, ing. d. mood of affirming və modus tolens alm. d. Modus Tollen, ing. d. mood of deying də fərqləndirirlər. Birinci halda söhbət təsdiqdən, ikinci halda isə irəlicədən verilən hökmün əlavə edilən sonrakı cümlədə (impilikasiyada) öz təsdiqini tapmasından gedir. Məs.: /Cəmil Sumqayıtda yaşayır (=p)/, əgər Cəmil Sumqayıtda yaşayırsa, deməli, o, Azərbaycanda yaşayır ($p \rightarrow q$), yəni /Cəmil Azərbaycanda yaşayır (=q)/. İkinci halda isə irəlində söylənilən fikir əlavə edilən cümlədə /- implikasiyada/ rədd edilir. Məs.: /Cəmil Sumqayıtda yaşamırsa, deməli, o, Azərbaycanda yaşamır// ($p \rightarrow q$). /Cəmil Azərbaycanda yaşamır/ (q), deməli, /Cəmil Sumqayıtda yaşamır (p)/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 427.

МОКШАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Mokš(sch)a (Mokš(sch)anisch) (n), ing. Moksha language /m6:kʃə '15ŋɔwɪɖʒ/, fr. langue mordva-mokcha, azərb. mokşan dili. – Mordov dillərindən biridir. Əsasən Mordovada yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 500 minə qədərdir.

П.Орнатов. Мордовская грамматика. М., 1938.

МОЛДАВСКИЙ ЯЗЫК – alm. Moldauisch (n), ing. Moldavian language /m6l'deɪvjən '15ŋɔwɪɖʒ/, fr. le moldave, la langue moldave, azərb. moldavan dili. – Roman dillərinə aid dil. Moldaviyada yayılmışdır. 2,5 milyona qədər daşıyıcısı mövcuddur. Rumın dilinə yaxın dildir. 1989-cu ildən latın qrafikasına keçmişdir.

Л.А.Гуцул, Е.И.Рошкован. Молдавское советское языкознание. Кишинев, 1975.

МОМЕНТАЛЬНЫЙ – Вах: Мгновенный ←.

МОНГОЛЬСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. mongolische Sprachen (Pl.), ing. Mongolian languages /'m6ŋ'gəuljən '15ŋɔwɪɖʒɪz/, fr. langues mongoles, azərb. monqol dilləri. – Altay dil qrupunun qolu olub 12 dili əhatə edir. Bu dildə Mərkəzi Asiyada 6,5 milyon adam danışır. Monqol, buryat, kalmık və s. dillər monqol dillərinə daxil olan əsas dillərdir.

QALİK MONQOL ƏLİFBASI

Transkripsiyası	Uyğur. finalı	Transkripsiyası	Qalik. finalı	Transkripsiyası	Uyğur. finalı	Transkripsiyası	Qalik. finalı
a, e	ᠠ	a	ᠠ			gh	ᠭᠠ
		o	ᠡ			n	ᠨ
		i	ᠢ			t	ᠲ
		î	ᠣ			th	ᠳᠠ
o, u	ᠤ	u	ᠤ	d, t	ᠳ	d	ᠳ
		û	ᠥ			dh	ᠳᠡ
		e	ᠦ	n	ᠨ	n	ᠨ
		ai	ᠠᠢ			p	ᠤᠯᠠ
		o	ᠡ			ph	ᠤᠯᠤᠰ
		cu	ᠴᠤ	b, p	ᠪ	b	ᠪ
		am	ᠠᠮ			bh	ᠪᠬᠤ
		aḡ	ᠠᠭ	m	ᠮ	m	ᠮ
g, k	ᠭ	k	ᠬ	j, i	ᠵ	j	ᠵ
		kh	ᠬᠠ	r	ᠷ	r	ᠷ
		g	ᠭ	l	ᠯ	l	ᠯ
		gh	ᠭᠠ	w, f	ᠪᠠ	w	ᠪᠠ
		ñ	ᠨᠠ	s	ᠰ	s	ᠰ
ğ, ç	ᠭᠢ	ç	ᠭᠢ			s'	ᠰ'
		çh	ᠭᠢᠬ			s	ᠰ
		ğ	ᠭᠡ	s	ᠰ	h	ᠬ
		ğh	ᠭᠡᠬ			ks	ᠬᠰ
		ñ	ᠨ			sz	ᠰᠵ
		t	ᠲ			sz	ᠰᠵ
		th	ᠳᠠ			r	ᠷ
		d	ᠳ			sh	ᠰᠬ

Г.Д.Санжеев. Сравнительная грамматика монгольских языков. т. 1, М., 1953.

МОНГОЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Mongolisch (n), ing. Mongolian language /'mɒŋ'gəʊljən 'lɪŋgwɪdʒ/, fr. le mongol, langue mongole, azərb.

monqol dili. – Monqol dillərinə aid olan dillərdən biridir. 1921-ci ildən Monqolistanın rəsmi dilidir. 4,8 milyona qədər daşıyıcısı vardır.

Б.Х.Тодаева. Грамматика современного монгольского языка. Фонетика и морфология. М., 1951; Г.Д.Санжеев. Современный монгольский язык. М., 1959.

МОН-КХМЕРСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Mon-Khmersprachen (Pl.), ing. Mon-Khmer languages /mɒːn-kmer ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues mon-khméres, azərb. mon-kxmer dilləri. – Cənub şərqə Asiyada 140 dili əhatə edir. Əsas dili Vyetnam dilidir (50 milyon). Yazısı hind və çin yazılarına əsaslanır.

Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 499; Ю.А.Горгониев. Грамматика кхмерского языка. М., 1966.

МОНЕМ – alm. Monem (n), ing. moneme /ˈmɒni:m/, fr. monème, azərb. monem. Fransız dilçisi A.Martinenin ikili üzvlənmə konsepsiyasında, ikinci üzvlənmənin ən kiçik vahidi, ifadə ilə mənanın vəhdəti. O, leksikonda mənası açılmış monemləri açıq sinif olan cütlər kimi leksik monemlər və ya semantemlər adlandırır. Qapalı sinfin monemlərini isə o, morfemlər adlandırır. Daha sonra o, monemləri funksional (sözönləri) və avtonom (dəyişməz, ancaq sərbəst və asılı) zaman, hal göstəriciləri. (Məs.: alm. d. /heute/ (bu gün), /leider/ (təəssüf)) olmaqla üç yerə bölür. Amerikan strukturalizmində morfemə A.Martinenin monemi, sərbəst leksik morfemlərə «seman-temi» və asılı monemlərə morfemi uyğun gəlir. Bəzi hallarda ifadə planının ən kiçik vahidinə məna planında semem uyğun gəlir.

A.Martinet. Elements of General Linguistics. London, 1964.

МОНОГРАФИЯ - alm. Monographie (f), ing. monograph /ˈmɒnəɡrɑ:f/, fr. monographie, azərb. monoqrafiya. – Müəyyən elmi araşdırmaların nəticəsinə həsr olunmuş elmi əsər. Məs.: A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi. Bakı, 1974.

МОНОКУТУБА – alm. Monokutuba (n), ing. MonoKituba /mɒn7ˈkɪtubə/, fr. monokautoube, azərb. monokutuba. – Bantu dillərindən biridir. Konqoda yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 3,8 milyona qədərdir. Monokutuba kreollaşmış dildir. Yazısı latın qrafikasına əsaslanır.

W.H.Fehderau. Descriptive grammar of the Kituba language: a dialektal survey. Leopoldville, 1963.

МОНОЛИНГВИЗМ – alm. Monolinguisimus (m), ing. monolinguisim /mɒn7ˈlɪŋwɪz7m/, fr. monolinguisme, azərb. birdillik. – Yalnız bir dildə ünsiyyətdə olmaq; birdilli ölkə, xalq, cəmiyyət.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

МОНОЛОГ - alm. Monolog (m), ing. monologue /ˈmɒnələɔɡ/, soliloque /səˈlɪləkwɪ/, fr. monologue, azərb. monoloq. - Danışanın öz-özünə müraciətlə söylədiyi nitq. Dialoji nitqdə, adətən, dinləyicinin-həmsöhbətin sözlü müdaxiləsi nəzərdə tutulur. Dialoqa nisbətən monoloq daha mürəkkəb sin-

МОНОТОНИЧЕСКОЕ УДАРЕНИЕ - alm. monotonischer Akzent (m), ing. monotonic stress /mə'nɒtɒnɪk stres/, fr. accent monotonique, azərb. təktonlu vurğu. – Yalnız bir heca üzərinə düşən vurğu. Məs.: fr. d. vurğu həmişə sözün axırıncı hecasına düşür. Müq. et: /signifie/, /paris/ və s. F.Veysalov (Veysəlli). Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 194-205.

МОНОФЛЕКСИЯ – alm. Monoflexion (f), ing. monoflexion /mə'nɒ'flekʃ(ə)n/, fr. monoflexie, azərb. təkşəkilçi. – Morfoloji və sintaktik əlamətin yalnız bir göstəricilə verilməsi. Məs.: alm.d. ismin halı və cinsi ondan əvvəl gələn sifətin hal sonluğu ilə bildirilir. Müq. et: /kleines Kind/ (balaca uşaq), /kleine Schule/ (balaca məktəb), /kleiner Mann/ (balaca kişi) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 170.

МОНОФОНЕМАТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА – alm. monophonematische Einschätzung (f), ing. Monophonematics mark /mə'nɒ'fɒ-nɪmɒtɪks ma:k/, fr. note, évaluation monophonématique, azərb. monofonematik dəyərləndirmə. – Dilin fonem sisteminin təhlilində iki səsin (məs.: affrikat, diftonq) bir fonem kimi dəyərləndirilməsi. N.S.Trubetskoy bunun üçün 6 qayda təklif edir: 1) hecaya ayrılmamaq; 2) bir tələffüz məxrəcində artikulyasiya bazasının tədricən pozulması; 3) birləşmənin uzunluğunun digər fonemlərin uzunluğundan artıq olmaması (bunu Şerba 1911-ci ildə göstərmişdir); 4) başqa səs birləşmələrinin gələ bilməməsi mövqeyi; 5) 1 və 3-cü qaydalarda verilən tələblər dil sistemindən hasil olursa və birləşmə yeganə fonem birləşməsi kimi götürülürsə; 6) 1-3-cü qaydalara uyğun gəlməyən başqa səs birləşməsi kimi çıxış edir.

Burada verilən qaydaların heç birisi linqvistik kriteriya kimi qəbul edilə bilməz, çünki onlar dilxarici amillərdir. L.R.Zinder (1904-1995) isə affrikatları ona görə monofonem sayır ki, onların komponentləri heç vaxt morfoloji sərhəd vasitəsilə ayrıla bilmir. Məs.: Azərb. d. /atʃɪq/ sözü morfemlərə bölünərkən (/atʃ/ və /ɪq/) [t] morfemin birində, [ʃ] isə o birisində ola bilməz.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər, s. 70-77; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика, М., 1979; F.Veysəlli. Zum Problem der Sprachgliederung. Das Wort, 2005; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

МОНОФТОНГ - alm. Monophthong (m), Einzellaute (m), ing. monophthong /'mɒnəfθɒŋ/, fr. monophthongue, azərb. monoftonq. - Bir səsdən ibarət sadə sait. Monoftonq diftonqa, triftonqa və s. qarşı qoyulur. Tələffüzü zamanı danışq üzvlərinin vəziyyəti dəyişməz qalan sait monoftonq hesab edilir. Məs.: Azərb. d. fonoloji sistemində daxil olan fonemlərin hamısı monoftonqdurlar.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 92-149.

МОНОФТОНГИЗАЦИЯ - alm. Monophthongisierung (f), ing. monophthongization /'mɒnəfθɒŋgeɪzɪʃ(ə)n/, fr. monophthongisation, azərb. monoftonlaşma. – Dilin fonoloji sisteminde baş verən müəyyən dəyişmələr əsasında diftonqun monoftonqa keçməsi. Məs.: orta dövr alman dilində /ie/, /iu/ və /ue/ müvafiq olaraq /i:/, /u:/ və /y:/ saitlərinə keçib.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 92-149.

МОРА – alm. More/Mora (f), ing. mora /'mɒ:r7/, fr. mora, azərb. mora. – Fonologiyada qısa saitdən və ən çoxu bir samitdən ibarət qısa heca. İkimorlu hecalar uzun saitlə müvafiq olaraq iki və bir neçə samitdən ibarət olur. Morlu dillərdə ən kiçik prosodik vahid həmişə heca ilə üst-üstə düşür. Məs.: lap və hopi dilləri.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər. s. 233-247.

МОРДОВСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. mordvinische Sprachen (Pl.), ing.

Mordvin(ian) languages /mɒ:dɪvɪn(jən) 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. des Mordves, langues modovas, azərb. mordov dilləri. – Fin-volqa dilləri qrupu. Bu dil qrupuna mokşan və erzan dilləri aiddir. Əsasən Mordoviya, Başqırt, Tatar və Çuvaş respublikalarında yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 1 milyondan yuxarıdır. Bu dil qrupuna daxil olan mokşan dilinin fonoloji sistemi 40 fonemdən ibarətdir. Bunlardan 7-si sait, 33-çü samit fonemlərdir. Erzan dilinin fonem repertuarı 33 fonemdən ibarətdir: 5 sait, 28 samit. Mokşan dilində vurğu əsasən ilk hecaya, erzan dilində istənilən hecaya düşə bilər.

Б.А.Серебрянников. Историческая морфология мордовского языка. М., 1967; Грамматика мордовского (мокшанский и эрзянский) языков. ч. 1. Фонетика и морфология. Саранск, 1962.

МОРУ-МАДИ ЯЗЫКИ – alm. Moru-Madi-Sprachen (Pl.), ing. Mori-

Madi languages /'mɒ:rɪ-madı 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. langues morou-madies, azərb. moru-madi dilləri. – Şari-nil dillərinin mərkəzi sudan yarımqrupu. Sudanda, Zair və Uqandanın ona qonşu ərazilərində yayılmışdır. Bu dillərdə danışanların sayı 2 milyona çatır. Aqi, andri, miza, kaduro, avukaya, loqo, kaliko, luqbara, madii, lokay, pandikeri, olubo (luluba), burulo və s. moru-madi dilləri yarımqrupuna daxildirlər.

A.N.Tucker, M.A.Bryan. The non-Bantu languages of North-Eastern Africa. L., 1956.

МОРФ – alm. Morph (n), ing. morph /mɒ:f/, fr. morphé, azərb. morf. – Morfemin danışmaq aktında işlənməsi. İki eyni mənalı morf müxtəlif cür paylanırlarsa, onlara eyni morfemin morfları, variantları və ya allomorfları deyirlər. Məs.: alm. d. /-er/ həm hal şəkilçisi /harter Griff/ (sərt tutma), həm də cəm şəkilçisi /Kind+er/ (uşaqlar). Bu fərqlənmə fon, allofon, fonem fərqlənməsinə uyğun gəlir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 133.

МОРФЕМА - alm. Morphem (n), ing. morpheme /'mɒ:fi:m/, fr. morphème, azərb. morfem. - İşarələr sistemi olan dildə fonoloji səviyyədən sonra 2-ci yerdə gələn morfoloji səviyyənin vahidi. Bu səviyyənin

vahidinin adı morfemdir. Fonemdən fərqli olaraq morfeim ikitərəfli ən kiçik işarədir. Bu o deməkdir ki, morfemin həm ifadə edəni, yəni fonetik tərəfi, həm də ifadə olunanı, yəni məzmun tərəfi var. Başqa sözlə desək, morfeim dilin mənalı ən kiçik vahididir. Morfeim öz səviyyəsində bütövlüyü pozulmadan kiçik hissələrə bölünə bilməz. Məs.: alm. d. /**zinlo:s/* «mənasız» sözündə iki morfeim var /**zin/* (məna) və /*lo:s/* (sız) və onların heç biri morfeim səviyyəsində özündən kiçik hissələrə bölünməz. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, morfemin ifadə və məna tərəfi bölünməz bir tamdır. /*lo:s/* morfeminin ifadə planında üç fonem ardıcılığı var. / *l* / + /*o:* / + / *s* /. Bu morfemin məna tərəfində isə bir neçə semim olduğunu müəyyənləşdirmək çətin deyildir. Məs.: alm. d. /*loser Abzatz/* «yumşaq sonluq» və /*losgeben/* «əлиндən buraxmaq» sözlərində /*lo:s/* müxtəlif seimlərə malikdir.

Morfem anlayışını ilk dəfə dilçiliyə gətirən İ.A.Boduen de Kurtene olmuşdur. O, morfemi sözün məna daşıyan ən kiçik hissəciyi kimi başa düşmüşdür. Ancaq o, həm də dilçilik elminə sıfır morfeim anlayışını gətirmişdir (Məs.: alman dilində qadın cinsli isimlərin təkdə qenitiv və akkuzativ halları: /*Mutter-Mutter/*).

Sonralar isə morfeim məfhumu daha geniş və ətraflı planda araşdırılmağa başlandı. Bu gün artıq morfeim universal dil vahidi kimi qəbul olunmuşdur. Dildəki morfemlər iki qismə ayrılır: a) seqment morfemlər-sözün hissələrindən ibarət olan morfemlər (məs; kök, ön şəkilçi, daxili şəkilçi); b) superseqment morfemlər-intonasiya, vurğu və s.

Daha sonra morfemlərin düzümünə görə a) məsafəli (məs.: alm. d. (*ge+leb+t* (partisip II formasında /*ge/* və /*t/* ilə ayrılır); b) bir neçə mənalı (məs.: alm. d. /*sprechen/sprach- /ge/sproch+en/* ardıcılığında həm zaman, şəxs, həm də kəmiyyət ifadə olunur). Daha sonra morfemlər leksik. (məs.: Azərb. d. /*daş, gum/* və s.) və qrammatik (şəkilçilər) morfemlərə bölünürlər. İşlənməsinə görə morfemlər müstəqil /*Ball/* (top), /*Buch/* (kitab) və asılı olurlar (məs.: /*sage/* (deyirəm), /*sagt/* (deyir) və s.). Morfemlər valentliyə görə təkvalentli (məs.: rus d. *морф*) və çoxvalentli (məs.: Azərb. d. /*daş/*) olurlar; /*çağdaş, sirdaş/*) və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. Москва, 1987, s.131; F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 271-294.

МОРФЕМА АФФИКСАЛЬНАЯ - alm. *affixmorphem* (n), ing. *affixal morpheme* /*ˈfiksəl ˈmɒːfiːm/*, fr. *morphème affixal*, azərb. şəkilçi morfemlər. - Belə morfemlərin müstəqil leksik mənası olmur, onların mənası ya leksik-qrammatik səciyyəli (sözdəyişdirici, sözdüzəldici), yaxud sırf qrammatik (bəzən isə buna relyason, yəni münasibət bildirən morfemlər deyirlər) və, nəhayət, formal struktur funksiya yerinə yetirirlər. Məs.: rus d. /*рука - руч-ка-руч-ной-рук-ой-вы-руч-ить/* və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 251-252.

МОРФЕМА ДЕРИВАЦИОННАЯ - alm. *derivationelles Morphem* (n), ing. *derivational morpheme* /*ˌderiˈveɪʃənl ˈmɒːfiːm/*, fr. *morphème dérivationel*, azərb. derivasiya morfem. - Sözün ilkin leksik mənasını

dəyişən, yeni söz əmələ gətirən morphem. Məs.: Azərb. d. /dəmir – dəmirçi/, /söz – sözlük/, /ev – evcik/, /yol – yolçu/, /göz – gözlük/, ing. d. /to teach – teacher/ (öyrətmək – müəllim), alm. d. /lehren – Lehrer/ (öyrətmək – müəllim) və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 252.

МОРФЕМА КОРНЕВАЯ - alm. Wurzelmorphem (n), ing. root morpheme /ru:t 'm6:fi:m/, fr. morphème radical, azərb. kök morphem. - Sözüñ leksik mənasını, nüvəsini təşkil edən ən kiçik hissəsi. Məs.: Azərb. d. /tamaşa-çı-lar-dan/, /oxu-cu-lar-dan/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 252.

МОРФЕМА ЛЕКСИЧЕСКАЯ - alm. lexikalisches Morphem (n), ing. lexical morphemes /'leksikəl 'm6:fi:mz/, fr. morphèmes lexical, azərb. leksik morfemlər. – Ayrılıqda leksik mənası olan. Məs.: Azərb. d. /at, dəvə/; alm. d. /Buch/ (kitab); rus d. /том/ (cild); ing. d. /cat/ (pişik) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 132.

МОРФЕМА НУЛЕВАЯ - alm. Nullmorphem (n), ing. zero morpheme /'ziərou 'm6:fi:m/, fr. morphème zéro, azərb. sıfır morphem. - Qrammatik (sözdəyişdirici) şəkilçinin olmaması. Bu hal müəyyən paradıqm daxilində xüsusi semioloji qrammatik dəyər kəsb edir. Məs.: /dəftər/ (adlıq halında) sözünün sonunda heç nə yoxdur, bunu İ.A.Boduen de Kurtenedən bu yana sıfır morphem adlandırırlar. Bu söz öz paradıqminin digər formalarında müvafiq şəkilçilər qəbul edir. Və ya rus dilində /белый, бело, белы, бела/ sözlərindəki müvafiq affikslərin /бел +0/ formasında olması sıfır morphem kimi götürülə bilər. Əslində bu yanaşma işarə nəzəriyyəsindən gəlsə də, dil baxımından qəbul edilə bilməz. Belədə biz formal (substansiya) tərəfi olmayana bir məna vermiş oluruq.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 139.

МОРФЕМА ПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ - alm. positives Morphem (n), ing. positive morpheme /'pɔzətiv 'm6:fi:m/, fr. morphème positif, azərb. müsbət morphem. - Dilçilikdə bu hal sıfır morphem anlayışına qarşı qoyulur. Məs.: rus dilində /книг – а/ sözü üyüklük (род. пад.) halında cəm şəklində “книг” formasına qarşı qoyulur.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 134.

МОРФЕМА ПРЕФИКСАЛЬНАЯ - alm. Präfixmorphem (n), ing. prefix morphem /'pri: fiks 'mɔ:fi:m/, fr. morphème préfixal, azərb. prefiks morphem. – Söz forması tərkibində kökəqədərki mövqedə duran. Bu hal Azərbaycan dilində geniş yayılmamışdır, yalnız Azərbaycan dilində alınma (əsasən fars, ərəb mənşəli) sözlərdə rast gəlinir. Məs.: /nənəcib, bixtiyar, bisavad, bımürvət; rus d. читать-почитать-прочитать-дочитать/. Ancaq hind-Avropa dillərində bu geniş yayılıb.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 136.

МОРФЕМА СЕГМЕНТНАЯ - alm. Segmentmorphem (n), ing. segmental morpheme /'segməntəl 'm6:fi:m/, fr. morphème segmentatif,

azərb. xətti morfem. – Əsil mənada morfem deməkdir. Söz forması daxilində xətti ardıcılıqda müəyyən mövqe tutan, müəyyən uzunluğa malik olan. Morfemlərin kök və şəkilçiyə bölünməsi buradan başlayır.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 136.

МОРФЕМА СОЕДИНИТЕЛЬНАЯ - alm. Verknüpfungsmorphem (n), ing. connecting morpheme /kə'nektɪŋ 'mɒ:fi: m/, fr. morphème conjonctif copoulative, azərb. birləşdirici morfem. - Sözdüzəltmə prosesində ayrı-ayrı morfemləri birləşdirən morfemlər. Məs.: Azərb. d. /gəlhagəl/, /vurhavur/, /bərbəbir/, /yazhayaz/ və s. sözlərində, /ba-, ha/. və s. morfemlər belə morfemlərdəndir. Alm. d. /Land+s+man/- da (həmyerli) /s/, buna misal ola bilər.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 136.

МОРФЕМА СВЯЗКА - alm. Kopulamorphem (n), ing. copula morpheme /'kɒpjulə 'mɒ:fi:m/, fr. morphème copule, azərb. morfem bağlayıcı. - Mürəkkəb sözlərdə birləşdirici funksiyasında çıxış edən morfem. Məs.: rus d. /e-o/ saitləri. Müq. et: /синеглазый/, /победоносый/; alm. d. /-en/ morfemi. Müq. et: /Frauentisch/ (qadın stolu) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 136.

МОРФЕМАТИЧЕСКОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. morphematischer Satz (m), ing. morphemic sentence /'mɒ:fi:mɪk 'sentəns/, fr. proposition morphémique, azərb. morfematik cümlə: - İntonasiya konturuna malik morfematik fraza. Belə cümlələr, adətən, hiss - həyəcan, sual, nida və s. kimi intonasiya xüsusiyyətlərinə malik olurlar. Məs.: Azərb. d. /gəl!, çhəʎ, /hə/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 164-167.

МОРФЕМАТИЧЕСКОЕ СЛОВО - alm. morphematisches Wort (n), ing. morphemic word /'mɒ:fi:mɪk wə:d/, fr. mot morphémique, azərb. morfematik söz. - Bir əsasdan ibarət danışiq vahidi. Məs.: Azərb. d. /gəl, get, yaz, oxu/, /səhər/, /yol/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 164-167.

МОРФЕМИКА - alm. Morphemik (f), ing. morphemics /'mɒ:fi:mɪks/, fr. morphémique, azərb. morfemika. – (morfologiyanın sinonimi) Dilin morfem tərkibinin təsviri ilə məşğul olan dilçilik şöbəsi. Morfemlərin quruluşu və onların nisbətən böyük morfem ardıcılıqlarında gəlməsi qanunauyğunluqlarını öyrənən sahə.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 274-276.

МОРФЕМНЫЙ АНАЛИЗ – alm. Morphemanalyse (f), ing. morpheme analysis /'mɒ:fi:m ə'nɪləsɪs/, fr. analyse morphémique, azərb. morfemlərə görə təhlil. – İng. d. linqvistikada sinxron morfologiyanı göstərmək üçün işlənən termin.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 164-167.

МОРФОЛОГИЗАЦИЯ - alm. Morphologisation (f), ing. morphologization /,mɔ:fə'lɒdʒizeɪʃ(ə)n/, fr. morphologisation, azərb. morfolojiləşmə. – Müəyyən fonem ardıcılığının morfoloji dəyər kəsb etməsi, müəyyən fonem ardıcılığının morfoloji səciyyə daşması. Məs.: orta dövr alm. dilində umlaut fonetik şərtlə bağlı idi. Unifikasiya nəticəsində bu fonetik amil aradan qalxdı, ancaq umlaut morfoloji əlamət kimi saxlanıldı. Müq. et: alm. d. /lang-länger, Hund-Hünde/, /Mutter-Mütter/, /Tochter-Töchter/, /Vater-Väter/ (uzun – bir az uzun, it – itlər, anna – analar, qız – qızlar, ata - atalar) və s. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 274-294.

МОРФОЛОГИЗОВАННОЕ ФОНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗЛИЧИЕ - alm. morphologisierter phonologischer Unterschied (m), ing. morphologized phonologic(al) difference /mɒ:'fɒlɪdʒɪzd ˌfəʊnə'lɒdʒɪk(əl) 'dɪfrəns/, fr. différence phonologique morphologisée, azərb. morfolojiləşmiş fonoloji fərq. – Söz formalarının qrammatik cəhətdən fərqləndirilməsini (differensiyasiyasını) təmin edən fonoloji fərq. Məs.: rus d. /делать/ - /сделать/; alm. d. /Mutter/ (ana) - /Mütter/ (analar).

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 255.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. morphologisch, ing. morphological /,mɔ:fə'lɒdʒɪkəl/, fr. morphologique, azərb. morfoloji. - Sözün morfem quruluşuna aid olan.

Вах: Морфология →.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ АНАЛОГИЯ - alm. morphologische Analogie (f), ing. morphological analogy /,mɔ:fə'lɒdʒɪkəl ə'nɪlədʒɪ/, fr. analogie morphologique, azərb. morfoloji analogiya (oxşarlıq, bənzəyiş). - Nisbətən məhsuldar və geniş yayılmış, müxtəlif cəhətdən bir-biri ilə əlaqəsi olan, digər dil vahidinin təsiri nəticəsində yaranan dil hadisəsi-bənzəyiş. Məs.: orta dövr alm. d. «liep» /liep/>yeni dövr alm. d. «lieb» /li:p/ (əziz) olduğu kimi «wiese» /viezə/ → də «wiese» /vi:zə/ (çəmənlik) oldu. Analogiya (bənzəyiş) dilin digər səviyyələrində olduğu kimi, morfoloji səviyyədə də özünü göstərir. Məs.: son zamanlar alm. d. /genschern/ (Almaniya xarici işlər nazirinin adından yaranan sözdür, «genşərləşdirmək» deməkdir) sözü əmələ gəlib, bu da /mosern/-ə («mozerləşdirmək» deməkdir) analogiya kimi yaranıb.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 181-189.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ ВАРИАНТ СЛОВА - alm. morphologische Variante des Wortes (f), ing. morphological variants of a word /,mɔ:fə'lɒdʒɪkəl 'vɛəriənts əv ə'wə:d/, fr. variante morphologique du mot, azərb. morfoloji variant. - Eyni bir sözün morfem tərkibinə görə müxtəlif şəkildə təzahürü, ifadə olunması. Dilin sistemində morfemlər abstrakt dil

vahidi kimi danışığda konkret nümunələrdə – allomorflar şəkilində təzahür edir. Məs.: alm. d. /Ra:t / «təker» → /Re:dəR/ (təkerlər).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 137.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ДУБЛЕТЫ - alm. morphologische Dubletten (Pl.), ing. morphological double /,mɒ:fə'lɒdʒɪkəl 'dʌbl/, fr. doublets morphologiques, azərb. morfoloji dubletlər (cütliklər). - Eyni kökə sözdü-zəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin artırılmasından yaranan cütliklər. Məs.: Azərb.d. /ifadəlik-ifadəlilik, sənətçi-sənətkar, tabelik-təbellilik/.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 165-167; Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 137.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА - Вах: Морфема ←.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕНЕНИЕ - alm. morphologische Veränderung (f), ing. morphological change /,mɒ:fə'lɒdʒɪkəl tʃeɪndʒ/, fr. changement morphologique, azərb. morfoloji dəyişmələr. - Dildə ayrı-ayrı sözlərin morfem tərkibinə görə dəyişikliyə uğraması. Məs.: rus d. /морфонема/ «морфофонема»; ing. d. /tooth - teeth/ (diş-dişlər) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 140-144.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ - alm. morphologische Kategorie (f), ing. morphological category /,mɒ:fə'lɒdʒɪkəl 'kʌtəgəri/, fr. catégorie morphologique, azərb. morfoloji kateqoriya. - Müəyyən dilin leksik və qrammatik səviyyələrini səciyyələndirən əlamətlərin morfoloji ifadəsi. «Qrammatik forma ilə qrammatik mənanın vəhdəti qrammatik kateqoriya yaradır». F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 229. «Bu və ya digər qrammatik göstəricilərlə sistemə olaraq ifadə olunan eyni cinsli qrammatik mənalara bir-birinə qarşı durmasını qrammatik kateqoriya kimi müəyyənləşdirmək olar».

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. Москва. 1987, s. 127.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ - alm. morphologische Klassifikation (f), ing. morphological classification /,mɒ:fə'lɒdʒɪkəl klɪsɪfɪ'keɪʃən/, fr. classification morphologique, azərb. morfoloji təsnifat. - Dildə qrammatik formaların düzəlməsində özünü göstərən fərqlərə, xüsusiyyətlərə əsaslanan təsnifat. Adətən dilçilikdə morfoloji təsnifat tipoloji təsnifatla eyni götürülür, lakin tipoloji təsnifat morfoloji təsnifata nisbətən daha geniş əhatə dairəsinə malikdir. Morfoloji təsnifat dilin morfem sistemini öyrənsə, tipoloji təsnifat dilin fonetik və sintaktik səviyyələrini təhlil edir. Bu təsnifata görə dillər üç yerə bölünür: təcrid edilmiş, sintetik və inkorpor dillər.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 388, 443-456

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ НАПИСАНИЕ - alm. morphologische Schreibung (f), ing. morphological spelling /,mɒ:fə'lɒdʒɪkəl 'spelɪŋ/, fr. graphie morphologique, azərb. morfoloji yazılış. - Orfoqrafiyada morfoloji

prinsipə əsaslanan yazı növü. Yazı prosesində morphem eyniyyətinə can atan yazı növü. Bu yazı növünün ən naqis cəhəti dilin çağdaş mərhələsində fəaliyyət göstərən fonetik dəyişmələrə fikir verilməməsidir. Bu cür hallara əsasən rus d. rast gəlmək mümkündür. Müq. et: /вода, водовоз/ sözlərində /вод/ «о» ilə yazılır, halbuki bu sözlərdə birinci hecəda /a/ saiti tələffüz olunur.

I Всесоюзный Тюркологический съезд. Стенографический отчет. Баку, 1926.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ - alm. morphologische Merkmale (Pl.), ing. morphological markers /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'mɑ:kəs/, fr. marques (indices) morphologique, azərb. morfoloji əlamətlər. - Müəyyən söz qrupunu əhatə edən qrammatik kateqoriyanın morfoloji təzahürü, ifadəsi. Məs.: şəxs, zaman və kəmiyyət göstəricisinin şəkilçilə bildirilməsi. Müq. et: /'za:gə (I şəxsin təki, ind. zaman) – /'za:gt/ (III şəxsin təki, ind. zaman) və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ - alm. morphologische Gegenüberstellung (f), ing. morphological opposition /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl ɔpə'zɪʃən/, fr. opposition morphologique, azərb. morfoloji qarşılaşma. - Eyni paradıqmə xas sözlərin morfoloji yolla fərqləndirilməsi. Məs.: /adam/ -ın, -a, -ı, -da, -dan/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 157-199.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ РАЗЛОЖИМОСТЬ - alm. morphologische Zerlegung (f), ing. morphological divisibility /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl dɪ'vɪzɪ'bɪlɪti/, fr. décomposition morphologique, azərb. morfoloji parçalanma. - Sözdə açıq morfoloji quruluşun mövcudluğu. Məs.: Azərb. d. /dilən/+çi+lik/; rus d. /разумножить/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 134-138.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СЛОВО - alm. morphologisches Wort (n), ing. morphological words /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl wə:dz/, fr. mots morphologique, azərb. morfoloji söz.

Вах: Морфематическое слово ←.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ - alm. morphologische Funktion (f), ing. morphological function /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'fʌŋkʃən/, fr. fonction morphologique, azərb. morfoloji funksiya. – Morfemin yerinə yetirdiyi qrammatik funksiya. Məs.: alm. d. /ə/ saiti həm hal, həm şəxs sonluğu, həm də sözdüzəldici şəkilçi funksiyasını yerinə yetirir. Müq. et: /Ich lese/ (Mən oxuyuram), /am Tage/ (günorta, dat. halı), /schön/ (gözəl) - /das Schöne/ («gözəl», isim kimi) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 181-184.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. morphologischer

Wechsel (m), ing. morphological gradation /,m6:fə'l6dʒɪkəl grə'deɪʃən/, fr. alternance morphologique, azərb. morfoloji əvəzlənmə. - Fonetik pozisiyadan asılı olmayan, müəyyən dilin fonoloji sistemini müasir durumu ilə izah oluna bilməyən, lakin müəyyən funksiya daşıyan əvəzlənmə növü. Məs.: ing. d. /speak/ (danışmaq) - /spoken/ (danışdı); rus d. /несу-н'ос/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 181-184.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ЧЛЕНИМОСТЬ - alm. morphologische

Gliederung (f), ing. morphological divisibility /,m6:fə'l6dʒɪkəl dɪˌvɪzɪ'bɪlɪti/, fr. démembrement morphologique, azərb. morfoloji üzvlənmə.

Важ: Морфологическая разложимость ←.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ ШОВ - alm. morphologische Grenze (f),

Verbindungsstelle (f), ing. morphological suture /,m6:fə'l6dʒɪkəl 'sju:tʃə/, fr. couture morphologique, azərb. morfoloji sərhəd. - Söz və ya söz birləşməsi tərkibində iki qonşu morfemi bir-birindən ayran sərhəd. Məs.: /kəklik-otu/, /gəmi-çi-lər/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 186-189.

МОРФОЛОГИЯ - alm. Morphologie (f), ing. morphology /m6:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie, azərb. morfolojiya. - Dilin morfem tərkibini öyrənən elmə morfolojiya deyilir. Böyük alman şairi Y.V. fon Göte canlı orqanizmlərin forma və strukturunu öyrənən elmi morfolojiya adlandırırdı. Sonralar bu termin XIX əsrdə fleksiya və sözdüzəltmədən bəhs edən bir anlayış kimi dilçiliyə gətirildi. Ənənəvi qrammatikada buna forma haqqında təlim deyirlər (alm. Formenlehre). Ç.Hoket (1907) morfoloji modellərin 3 növünü fərqləndirir: a) amerikan strukturalizmində geniş işlənən distribusiyaya əsaslanan (element və düzüm qrammatikasıdır-item-and arrangement-grammar, kombinasiya morfolojiyası); b) generativ transformasional qrammatikada (item-and process-grammar) (buna proses morfolojiyası da deyirlər; burada əsas abstrakt formalar transformasiyalar vasitəsilə üst struktur formalarına çevrilir); c) word-and paradigm-modell (buna paradigm morfolojiyası da deyirlər, ancaq burada əsas vahid kimi söz götürülür).

Müasir dilçilikdə 1-ci yanaşma daha önəmlidir. Dilin ən kiçik mənalı vahidi olan morfemin forması, daxili strukturu, funksiyası və işlənməsi burada önə çəkilir. Söz klasslarının müəyyənləşməsi, fleksiyaların qanunauyğunluqları (hallanma, dərəcələnmə, təsriflənmə, zaman, modus), sözdüzəltmə, genetik cəhətdən qohum olmayan dillərdə morfoloji tiplərin aşkarlanması morfolojiyanın bir çox elmlərlə sıx əlaqədə olduğunu göstərir.

Qeyd edək ki, morfem dəyişikliyinə əsas mahiyyəti sintaktik səviyyədə açılır. Bununla bağlı akademik L.V.Şerba sual verirdi: isim hallandığına görə isimdir, yoxsa isim olduğu üçün hallanır? Doğrudan da, bu suala yalnız morfolojiya ilə sintaksisin qarşılıqlı əlaqəsindən çıxış edərək cavab vermək olar. Qrammatikanın əsas şöbələrindən olan morfolojiya geniş mənə-

da söz və onun formalarını morphem tərkibinə görə tədqiq edir. Morfologiyada morphem hər şeydən əvvəl, dilin qrammatik quruluşunu, onun morfologiya sisteminin ümumi qanunauyğunluqlarını aşkar etmək istiqamətində öyrənilir. Morfologiya sözün struktur əlamətlərini, müxtəlif formalarını öyrənərkən onun leksik mənasına əhəmiyyət vermir. Onun üçün başlıca olaraq ən abstrakt və ümumi anlayışların dildə sistem şəkilində mövcud olan ifadə formaları və onların qrammatik mənası maraq doğurur.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 232; Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 130; М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 169-170.

МОРФОЛОГИЯ АГГЛЮТИНАТИВНАЯ - alm. agglutinerende

Morphologie (f), ing. agglutinative morphology /ə'glu:tɪnətɪv mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie agglutinante, azərb. iltisəqi morfologiya. – İltisəqi dillərdə (türk) morphemlərin bir-birilə yanaşı gəlməsi və bu zaman bütün morfonoloji funksiyaların yerinə yetirilə bilməsi qanunauyğunluqlarını öyrənir. Məs.: /ata+lar+dan/ və s.

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 168-170.

МОРФОЛОГИЯ АНАЛИТИЧЕСКАЯ - alm. analytische Morphologie

(f), ing. analytical morphology /,5nə'lɪtɪkəl mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie analytique, azərb. analitik morfologiya. - 1) Dildə morfoloji funksiyaların analitik formalar ilə ifadə olunması. Məs.: rus d. /Я буду читать/; alm. d. /Ich werde lesen/ (mən oxuyacağam); ing. d. /I shall read/ (mən oxuyacağam) və s.; 2) Köməkçi sözlərlə tam mənalı sözlərin birləşməsindən əmələ gələn və həmin sözün sintetik forması ilə yanaşı fəaliyyət göstərən mürəkkəb forma. Məs.: Azərb. d. /ən qəşəng/, /qulaq asmaq/, /göz qoymaq/, /dil açmaq/.

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 168-170; Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 139.

МОРФОЛОГИЯ ФЛЕКТИВНАЯ - alm. flektive Morphologie (f), ing.

inflexional morphology /ɪn'flekʃənəl mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie flexionnelle, azərb. flektiv morfologiya. – Dildə qrammatik əlaqələrin ifadəsində fleksiyadan istifadə edən morfologiya. Bu zaman qovuşuqda morphemlər müəyyən morfonoloji dəyişikliklərə məruz qalır. Məs.: rus d. olduğu kimi: /рука, рук-е, рук-и/ və s. Fleksiya iki cür olur: daxili: məs.: /foot-feet/ (ayaq-ayaqlar); xarici: məs.: /cat-cats/ (pişik-pişiklər) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 135-138.

МОРФОЛОГИЯ СЛОВОИЗМЕНЕНИЯ - alm. Morphologie der

Wortveränderung (f), ing. inflexional morphology /ɪn'flekʃənəl mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie de variation du mot, azərb. sözdəyişmə morfologiyası. - Sözlərin qrammatik formasının düzəldilməsində qrammatik vasitələrə xüsusi diqqət yetirən morfologiya bölməsi.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 145-147.

МОРФОЛОГИЯ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ - alm. Ableitungsmorphologie (f), derivative Morphologie (f), ing. derivational morphology /,deri'veɪʃənəl mɒ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie de formation des mots, azərb. sözdüzəltmə morfologiyası. – Dilçilikdə yeni sözdüzəltmə üsullarını öyrənən şöbə. Bu zaman fonem əvəzlənməsi, şəkilçi və təkrar mühüm rol oynayır.

А.И.Смирницкий. Морфология английского языка. М., 1959.

МОРФОЛОГИЯ СЛОВСОЧЕТАНИЯ - alm. Wortverbindungsmorphologie (f), ing. morphology of word-combination /m:ɔ'fɒlədʒɪ əv wə:d 'kɒmbɪ'neɪʃən/, fr. morphologie du groupe de mots, azərb. söz birləşməsi morfologiyası. – Söz birləşməsinin morfoloji cəhətlərini, daha doğrusu, onun elementlərini ön plana çəkən dilçilik şöbəsi. Məs.: rus d. /водо-провод, паровоз/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 131-145.

МОРФОНЕМА - alm. Morphonem (n), ing. morphoneme /mɔ:'founi:m/, fr. morphonème, azərb. morfonem. - Müəyyən morfonoloji strukturun şərtlərinə müvafiq qaydada eyni bir morfemin allomorflarında bir-birini əvəz edən fonem cərgəsi, yaxud fonemlər sırası və arxifonem. Məs.: ing. d. cəm forması /s, z,-iz,-en, Ø/; Müq. et. /cats, dogs, horses, oxen, sheep, feet, mais/ (pişiklər, itlər, atlar, öküzlər, qoyunlar, ayaqlar, siçanlar) və s. Morfonem anlayışı çox mənalıdır. Şərba məktəbi belə bir termini tanımır.

Вах: Архифонема ←.

МОРФОНЕМАТИЧЕСКИЙ - alm. morphonematisch, ing. morphonematic /mɒ:'fɒnɪ'mɛtɪk/, morphonemic /mɒ:'fɒnɪ'mɪk/, fr. morphématique, azərb. morfonematik. - Dilin ən kiçik səs vahidlərinə morfemin elementləri kimi baxılması.

Вах: Морфонема ←.

МОРФОНЕМИКА – Вах: Морфонология →.

МОРФОНОЛОГИЯ - alm. Morphonologie (f), Phonomorphologie (f), ing. morphonology /,mɒ:'fɒnɒlədʒɪ/, fr. morphonologie, azərb. morfonologiya. - Morfologiya və fonologiyanın əlaqələrini öyrənən aralıq elm sahəsi (fonoloji vasitələrdən istifadə etmək yolu ilə morfoloji dəyişmələrin ifadəsi, söz və morfemin fonem tərkibinin müəyyənləşdirilməsi). Fonologiya ilə morfologiyanın arasında yer tutan məsələlərin həllində yaranan ehtiyac-ları ödəmək zərurətindən yaranmışdır. Dilin çağdaş mərhələsində morfem-də baş verən dəyişikliklərin müəyyənləşdirilməsi morfonologiyanın əsas praktik məsələlərindəndir. Bu işə dilin dərinədən dərk edilib mənimsənilməsinə, sözlərin morfem tərkibinə görə əlaqələrinin təyin edilməsinə və bununla da onların semantikasının anlaşılmasına münbit zəmin yaradır. Morfonologiyada tədqiqatın istiqaməti ciddi şəkildə dəyişir: fonem və onların birləşmələri, dilin fonotaktik quruluşu morfemlər daxilində aparılır.

Bu da morfemin müxtəlif sözlərdə dəqiqləşdirilərək eyniləşdirilməsi sayəsində mümkün olur. Bu termin dilçilikdə ilk dəfə N. S. Trubetskoy tərəfindən işlədilmişdir. Alim morfonologiya termini altında hər hansı bir dilin fonoloji vahidlərinin morfoloji məqsədlə işlədilməsini əsas götürürdü.

N.S.Trubetskoyun morfonoloji nəzəriyyəsi üç əsas müddəadan ibarətdir: 1) Morfemlərin fonoloji struktur nəzəriyyəsi; 2) Morfem birləşmələrində ayrı-ayrı morfemlərin məruz qaldığı kombinator səs dəyişmələri nəzəriyyəsi; 3) Morfoloji funksiya yerinə yetirən səs dəyişmələri nəzəriyyəsi. O dövrdə bəzi dilçilər, xüsusən də hind-avropalılar morfonologiyayı nəinki ulu dil (язык), hətta ayrı-ayrı dillər üçün xüsusi və müstəqil qrammatika sahəsi olduğunu qəbul etmirdilər. Onlar morfonologiyayı səslərin və formaların tarixi arasında kompromisin nəticəsi kimi şərh edir, habelə morfoloji təzahürlərin bir hissəsini fonetikada, digərini isə morfologiyada öyrənməyi tövsiyyə edirdilər.

N.S.Trubetskoyun fikrincə, morfonologiya morfologiya ilə fonologiya arasında həlqə rolunu oynayan elm kimi öz layiqli yerini tutmalıdır. Yalnız sözün əsl mənasında morfologiyası olmayan dillər morfonologiyasız ötüşə bilər. Bu halda adətən morfologiyaya aid olan bəzi bölmələr (morfemlərin fonoloji strukturu haqqda bölmə) fonologiyaya daxil edilməlidir. Bu sahə ilə məşğul olan məktəblərdən xüsusilə deskriptiv dilçiliyi qeyd etmək olar. Deskriptivistlərə görə, danışığın ən kiçik vahidləri morflardır (morflar dilçilikdə eyni morfemlərin konkret təzahürüdür, yəni allomorflardır). Allomorflar eyni mənə bildirib əlavə distiribusiyaya malik olduqda eyni morfemin təzahürləri kimi götürülür.

N.S.Trubetskoy. Gedanken über Morphonologie. TCLP, 1931, 4, s.160-163.

МОРФОСФЕРА - alm. Morphosphäre (f), ing. morphosphere /mɒ:'fə'sfiə/, fr. sphère morphologique, azərb. morfosfera.

Бах: Поверхностная структура →.

МОРФОСИНТАКСИС - alm. Morphosyntax (f), ing. morphosyntax /mɒ:'fə'sint5ks/, fr. syntaxe morphologique, azərb. morfosintaksis. - Morfemləri sintaktik funksiyasına əsasən öyrənən dilçilik şöbəsi. Əgər morfonologiya fonemlərin morfem tərkibindəki funksiyasını araşdırırsa, morfosintaksis morfemlərin sintaktik bütövün tərkibindəki funksiyasını öyrənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 507.

МОРФОФОНЕМА - Бах: Морфонема ←.

МОРФОФОНЕМИКА - alm. Morphophonemik (f), ing. morphophonemic /,mɒ:'fə'fou'ni:mik/, fr. morphophonémique, azərb. morfofonemika. – Morfemlərin fonetik variantlarını, onlardakı fonem əvəzlənmələrini, onların real danışqda işlənməsi xüsusiyyətlərini öyrənən elm sahəsi. Generativ transformasional qrammatikada abstrak-morfonoloji (sistematik fonemik səviyyəni) üst strukturların konkret realizə edilməsini təmin edir, özü də morfoloji variantlar leksikonda verilir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 506.

МОТИВАЦИЯ ИМПЛИЦИТНАЯ - alm. implizite Motivation (f), ing. implicit motivation /im'plisit 'moutiveɪʃən/, fr. motivation implicite, azərb. (gizli) impilisit motivləşmə. - Digər dil vahidləri ilə sistem-assosiativ münasibətdə sadə (bölünməz) sözlərin motivləşməsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 244.

МОТИВИРОВАННЫЙ - alm. motiviert, durchsichtig, ing. motivated /'moutiveitɪd/, fr. motivé, azərb. motivləşmiş. – Sözü mənəsinin onu təşkil edən elementlərin məcmusundan bilinməsi. Məs.: Azərb. d. /tozsoran/. Bu mürəkkəb sözün mənası onun tərkibinə daxil olan komponentlərin mənasının cəmidir.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 245.

МУБИ – alm. Mubi (n), ing. Mubi /mʌbi:/, fr. moubi, azərb. mubi dili. – Çadda yayılmış dillərindən biri. Əsasən Çad Respublikasında yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 210 min nəfərə yaxındır. Əsas dialektləri: mubi, masmace, birqit və toram. Yazısız dildir.

J.Lukas. Zentralsudanische Studien. Hamburg, 1937.

МУЖСКОЙ РОД - alm. männliches Geschlecht (n), Maskulinum (n), ing. masculine gender /'ma:skjulin 'dʒendə/, fr. genre masculin, azərb. kişi cinsi. - Xüsusi paradıqmla ilə səciyyələnen (canlı isimlərdə kişi cinsinə aidiyyatı olan) isimlərin qrammatik cins növü. Məs.: alm. d. /der Mann, der Rabe, der Gedanke, der Mensch/ (kişi, qovğa, fikir, adam), və s.; rus d. /стол, город/ və s.; ing. və Azərb. d. qrammatik cins kateqoriyası yoxdur.

A.A.Reformatskiy. Göstərilən əsər, s. 124, 212, 250-251.

МУЛЬТИЛИНГВИЗМ – Бах: Многоязычность ←.

МУЗЫКАЛЬНО-ВЫДЫХАТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. musikalische expirationsbetonung (f), ing. musical - expiratory stress /'mju:zikəl iks'paiəretəri stres/, fr. accent musical-expirateur, azərb. musiqili-ekspirator vurğu. – Həm tələffüz əzələlərinin gərginləşməsi nəticəsində güclü hava axınının çıxması, həm də tonun qalxması ilə səciyyələnen vurğu növü. Məs.: serb-xorvat dili.

F.Vejšalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1981, s. 194-205.

МУЗЫКАЛЬНЫЙ - alm. musikalisch, ing. musical /'mju:zik(ə)l/, pitch /pɪtʃ/, fr. musical, azərb. musiqili. – Tonun yüksəlməsi və ya enməsi ilə bağlı olan.

Бах: Музыкальное ударение →.

МУЗЫКАЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. musikalischer (chromatischer) Akzent (m), ing. musical accent /'mju:zikəl '5ksənt/, fr. accent chromatique, azərb. musiqili vurğu. – Sözü vurğulu hecasının vurğusuz hecasından tonun dəyişməsi ilə fərqlənən vurğu. Belə vurğu növü kök dillər: çin, yapon, koreya və norveç dilləri üçün xarakterikdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 258-265.

МУНДА ЯЗЫКИ – alm. Munda-Sprachen (Pl.), ing. Munda language /mʌnda: 15ŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues moundas, azərb. munda dilləri. – Avstraliya-Asiya dilləri. Bu dillərdə danışanların sayı 9 milyondur. Hindistanın mərkəzində və şərqində (Bixar və Qərbi Benqaliya ştatlarında) yayılmışdır. Santali, mundari, xo, bixor, buximic, turi, asuri, kxaria, cuanq, savara, qutob, bonda, didey və s. munda dillərinə daxildir. Munda dillərindən 10-a qədər hind adalarında işlənir. Ən böyük dil Santali dilidir (4 milyon). Morfologiyası və sintaksisi hindu dillərinin təsiri altındadır. R.M.Macphail. An Intorduction to Santali. Bengaliala, 1964.

МУСКОГИТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Muskogi-Gruppe (f), ing. mouskogite language /mauskɔɡɪt 15ŋɡwɪdʒ/, fr. langue mouskogite, azərb. muskogit dili. – ABŞ-da cənubi-şərqdə 10 dili birləşdirən dil qrupu. Ən böyük dili xoktav dilidir (10.000). Əsas əlamətləri: 3 sıra pronominal affiks var. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 509.

МУТАЦИЯ - alm. Mutation (f), ing. mutation /mju:'teɪʃən/, fr. mutation, azərb. dəyişmə. – Dildə fonem əvəzlənməsilə yaranan proses. Məs.: alm. d. /springen-sprang/ (tullamaq-tullandı) (ablaut), /bu:x-buçər/ (kitab-kitablar) (umlaut) və /schneiden-schnitt/ (kəsmək-kəsdi) (samit və sait əvəzlənməsi).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 509.

МУТАЦИЯ ВОКАЛИЧЕСКАЯ - alm. vokalische Mutation (f), ing. vocalic mutation /və(ʊ)'kalɪk mju:'teɪʃən/, fr. mutation vocalique, azərb. vokalik (sait) dəyişmə.

Важ: Мутация ←.

МУТАЦИЯ ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phonologische Mutation (f), ing. phonological mutation /fəu'nə'lɔdʒɪkəl mju:'teɪʃən/, fr. mutation phonologique, azərb. fonoloji (dəyişmə) mutasiya. - Dilin fonoloji sisteminə baş verən səs dəyişmələri. Məs.: əvvəllər rus d. qalın və incə samitlər eyni bir fonemin variantları hesab olunurdusa, dilin müasir fonoloji sisteminə bunların hər biri ayrılıqda müstəqil fonemlərdir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 68-78.

МУТНЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. dunkle Vokale (Pl.), ing. dark (obscure) vowels /da:k /əb'skjuə/ 'vauəlz/, fr. voyelles sombres, azərb. tutqun saitlər. - Tələffüz zamanı dilin aşağı enməsi ilə yaranan saitlərdir. Bu saitlərdə F_I və F_{II} bir-birinə çox yaxın olur. Azərb. d. /o, u, a, ɪ/ belə saitlərdəndir. F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 127-129.

МЫШЛЕНИЕ ВЕРБАЛЬНОЕ - alm. verbales Denken (n), ing. verbal thinking /və:bəl 0ɪŋkɪŋ/, fr. mentalité verbale, azərb. verbal təfəkkür. - Sözlü fikir, mülahizə. O, dildə müəyyən olmuş formalarda baş verir, daha doğrusu, daxili və xarici danışq proseslərində icra olunur. Demək olar ki, dil müəyyən mənada insanın kainat haqqında biliklərini təşkil edir, bu

bilikləri tərkib hissələrinə ayırır və möhkəmləndirir, habelə onları gələcək nəsllə ötürmədə vasitəçi rolunu oynayır.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 15.

МЫШЛЕНИЕ ПОНЯТИЙНОЕ - alm. Begriffsdenken (n), ing. conceptual thinking /kən'septjuəl 'θɪŋkɪŋ/, fr. mentalité conceptive, azərb. anlayış təfəkkürü. - Anlayış (məfhum, fikir) elementlərindən ibarət təfəkkürdür. Dildə anlayış təfəkkürü ikinci, süni dillərə də söykənə bilər, insan tərəfindən yaradılmış xüsusi sistemə istinad edə bilər. Məs.: riyaziyyatçı, yaxud fizik şərti işarələrdə möhkəmlənmiş məfhumlardan istifadə edir, sözlərlə deyil, formullar vasitəsi ilə fikir yürüdür və formulların vasitəsilə yeni fikirlərə nail olur. Ancaq insanın ünsiyyətində işarələnən denotat həmişə dildə konkret və abstrakt şəkildə öz ifadəsini tapır.

E.Benveniste. Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft. Berlin, 1995.

МЯГКИЙ ПРИСТУП - alm. leiser (weicher) Einsatz (m), ing. soft glide /sɔft 'ɡlaɪd/, gradual beginning /'ɡrædjuəl bɪ'ɡɪnɪŋ/, fr. attaque douce (graduelle, progressive), azərb. yumşaq başlanğıc - Söz və morfemin birinci saitin tələffüz başlanğıcında səs tellərinin titrəməyə başlanması ilə yaranan səs. Məs.: Azərb. d. /at/; ing. d. /a:sk/; rus d. /ʌтв'ет/ və s.

K.Kohler. Göstərilən əsər.

МЯГКИЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. weicher Konsonant (m), ing. lax consonant /lɪks 'kɒnsənənt/, soft consonant /sɔft 'kɒnsənənt/, fr. consonne molle, azərb. yumşaq (incə) samit. - Dil kürəyinin orta hissəsinin sərt damağa sıxılması ilə yaranan samit.

Вах: Мягкость согласного →.

МЯГКОНЁБНЫЙ - alm. postpalatal, ing. velar /'vi:lə/, postpalatal /poust'pɫət/, fr. consonne velaire-postpalatale, azərb. yumşaq (incə) damaq samiti. - Dil kürəyinin arxa hissəsinin yumşaq damağa, yaxud sərt damağın arxa hissəsinə yaxınlaşması ilə əmələ gələn səslər. Məs.: rus d. /k'/, /g'/, /x'/. Bu termin fəal üzvə əsaslanmır.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

МЯГКОСТЬ СОГЛАСНОГО - alm. Erweichung des Konsonanten (f), ing. softness consonant /sɔftnes 'kɒnsənənt/, fr. mollesse de la consonne, azərb. samitin incəliyi. - Yumşaq samitləri müvafiq sərt samitlərdən fərqləndirən əlamət. Məs.: rus d. /tʃ/ samitindən başqa bütün sərt samitlərin yumşaq qarşılığı var. Yumşaq samitlərdən isə tək cə /tʃ/ samitinin sərt qarşılığı yoxdur. Müq. et: /b/, /p/, /v/, /f/, /m/, /t/, /d/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /n/, /ɲ/, /l/, /j/, /k/, /g/, /x/: /b'/, /p'/, /v'/, /f'/, /m'/, /t'/, /d'/, /s'/, /z'/, /ʃ'/, /ʒ'/, /n'/, /r'/, /l'/, /-l/, /k'/, /g'/, /x'/.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 205, 216, 218, 220, 278.

МЯО-ЯО - alm. Miao-Yao-Sprachen (Pl.), ing. Miao Yao languages /'mjə-jə- lʃŋgwɪdʒɪz/, fr. langues miao-iao, azərb. miyao-yao dilləri. - Cənub-

şərqi Asiyada 4 dili birləşdirən dil ailəsi, çoxsaylı Çin adalarında və Tayvanda danışılır. Daşıyıcılarının ümumi sayı 8 milyona yaxındır. Bunlardan 7 milyonu Çində, 850 mini Vyetnamda yaşayır. Ən böyük dil yaodur (təxminən 1 milyon). Miyao-yao dilləri hecali dillərdir. Morfem və sözlər əsasən birhecalıdır. Heca quruluşu sadədir. Yalnız bəzi hallarda /pr, pl, tl, kl, kw/ samit birləşmələrinə rast gəlinir.

A.A.Москальев. Язык дуаньских яо (язык ну). М., 1978.

– Н –

НАВЫКИ АРТИКУЛЯТОРНЫЕ - alm. Artikulationsfähigkeiten (Pl.), ing. articulation skill (habits) /ɑːtɪkjʊˈleɪʃən skɪl /ˈhɪbɪts/, fr. habitudes articulatoires, azərb. tələffüz vərdişləri. - Dildəki səslərin tələffüzü üçün danışmaq uzvlərinin lazımi hərəkətlərinin mütəmadi təkrarından yaranan vərdişlər. Məs.: Azərb. dilində /a/ foneminin tələffüzü zamanı dil gövdəsi geri çəkilir, onun ön hissəsi azacıq aşağı düşür, çənə başqa saitlərə nisbətən bir qədər aşağı enir, dodaqlar isə neytral vəziyyətdə qalır. Səs telləri mütəmadi olaraq titrəyir. Bütün bunlar /a/ saiti üçün tələffüz vərdişləri hesab oluna bilər.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НАГА ЯЗЫКИ – alm. Naga-Sprachen (Pl.), ing. Naga languages /nɑːgɑ ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nagas, azərb. naqa dilləri. – Hindistanın Naqalend və Manipur ştatlarında yayılmış tibet-birma dillərinin ümumi adı. Bu dillərdə danışanları sayı 950 minə yaxındır. Lxota, ao, empeo, kabui, kuoyrenq, maram, kuxoyaro, marinq, kuxoybu, banpara, namsanq, moşanq və s. naqa dillərinə daxildirlər.

R.Şafer. The Naga branches of Kukish. «Rocznik orientalistyczny», 1953, v.16.

НАГАЛИ – alm. Nahali-Sprachen (Pl.), ing. Nahali /nˈhɑːli/, fr. nahali, azərb. nahali. – Asiya dillərindən biri. Hindistanın şimal ştatlarında yayılmışdır. Nahali dilində danışanların hamısı 1870-ci ildə cəza ekspedisiyaları tərəfindən məhv edilmişlər. «Nahali»nin – hərfi mənası «məhv edilmiş tayfanın dili» deməkdir. Qrammatik quruluşu barədə məlumat yoxdur. Tipoloji baxımdan aqqlütinativ dillərə aiddir.

F.B.J.Kuiper. Nahali. A comparative study. Amsterdam, 1962.

НАГРУЗКА ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ - alm. funktionelle Belastung (f), ing. functional capacity (yield) /ˈfʌŋkʃənəl kəˈpəʊsɪti /ˈjiːld/, fr. charge fonctionnelle, azərb. funksional yük. – 1) Dil vahidinin yerinə yetirdiyi funksional yük; 2) Söz və morfemləri fərqləndirməkdən ötrü müəyyən fonoloji qarşılaşmanın işlənməsi tezliyi. Məs.: Rus dilinin fonoloji sisteminə sərt və yumşaqlığın görə qarşılaşması samitlərin (/p/- /pˈ/, /v/- /vˈ/) kar

və cingiltili əlamətlərinə görə qarşılaşması ilə müqayisədə daha böyük funksional əhəmiyyətə malikdir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər.

НАДГОРТАННИКОВЫЙ - alm. epiglottal, ing. epiglottal /,ɛpɪ'glɒtəl/, fr. surglottal, azərb. xirtdəküstü. - Hava axınının səs çıxırından keçərək udlağın aşağı divarlarında əmələ gələn novlu samit. Məs.: ərəb və avar dillərində /ħ/ samiti buna misal ola bilər. Müq. et: /ħamza/, /ħasan/ və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 115.

НАДГОРТАННЫЕ ПОЛОСТИ – alm. Ansatzrohr (n), ing. epiglottis air hole /,ɛpɪ'glɒtɪs ɛə həul/, fr. cavités surglottales, azərb. xirtdəküstü boşluqlar. – Rezonator funksiyasını yerinə yetirən və müxtəlif rezonansların yaranmasında iştirak edən udlaq, ağız və burun boşluqlarının üçlüyü. Samitlərlə saitlər arasındakı fərqlərin formalaşmasında ağız və burun boşluqlarında mərkəzləşmənin olması müstəsna əhəmiyyətə malikdirlər. Belə ki, saitlərin tələffüzündə ciyərlərdən gələn hava axını bu boşluqların müxtəlif yerlərində müəyyən mərkəzləşmənin olmaması ilə yaranır. Samitlərin yaranmasında boşluqlardakı mərkəzləşmə mütləqdir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НАДИАЛЕКТНЫЙ - alm. übermundartlich, ing. supradialectal /'sju:prə ,daɪə'lektl/, fr. surdialectale, azərb. dialektlərin fəvqündə (üstündə) duran, ədəbi dil. – Dialekt çalarından azad, ayrı-ayrı dialektlərlə münasibətdə əsas ünsiyyət vasitəsi kimi ölkə, dövlət miqyasında işlənən dil. Məs.: Azərbaycan ədəbi dili Bakı və Şirvan dialekti əsasında formalaşmış. Ədəbi dil rəvan, səlis, aramla danışığı əsas götürür, o ümumi ünsiyyət vasitəsi kimi dialektlərin fəvqündə durur, fonetik, morfoloji və sintaktik tamlığı ehtiva edir.

F.Yadigar (Veysəlli). SDƏ. Bakı, 2005.

НА-ДЕНЕ ЯЗЫКИ – alm. Na-Dene-Sprachen (Pl.), ing. Na-Dene languages /nə'deni: 'lɪŋgwɪdʒɪz/, fr. langues na-dénés, azərb. na-dene dilləri. – Şimali Amerikanın hindi dilləri ailəsi. Daşıyıcılarının ümumi sayı 220 min nəfərdir. Hayda, tilingit, eyak və s. dillər bura aiddir. Fonoloji sistemində samitlərin sayı (24-dən 50-dək), saitlərin sayı isə 3-dən 10-dək) artıb-azalır. Na-dene dilləri aqqlütinativ dillərdir.

N.J.Pinnov. Grundzüge einer historischen Lautlehre des Tlingit. Wiesbaden, 1966.

НАДСТРОЧНЫЙ ЗНАК - alm. diakritisches Zeichen (n), ing. diacritical superlinear sign /,daɪə'krɪtɪkəl 'sju:pə'lainə saɪn/, fr. signe diacritique, azərb. sətirüstü işarə. – Qrafemlərin üzərində qoyulan işarədir ki, həmin işarənin fərqli olduğunu göstərir. Məs.: Azərbaycan dilinin latın qrafikalı əlifbasında «ö», «ü», «ğ» qrafemlərinin üstündəki işarələr onların fərqli dəyerdə (valeur) olmasını göstərir. Müq. et: /o-ö, u-ü, g-ğ/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НАЗАЛИЗАЦИЯ - alm. Nasalierung (f), ing. nasalization /,neizəlaɪ'zeɪʃ(ə)n/, fr. nasalisation, azərb. burunlaşma. - Tələffüzü zamanı yumşaq damaq aşağı enmiş vəziyyətdə olur, hava axınının bir hissəsi burun boşluğundan çıxır və bunun da nəticəsində burunlaşan səslər yaranır. Məs.: Azərb. d. /nənə/ sözündə ortada gələn /ə/ saiti burunlaşır, çünki o hər iki tərəfdən burun samitinin təsirinə məruz qalır. Onu transkripsiyada /ñ/ işarəsilə göstərirlər.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

НАЗАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. nasaler Vokal (m), ing. nasal vowel /,neizəl 'vau(ə)l/, fr. voyelle nasalle, azərb. burun saiti. – Saitlər qismən burun boşluğunda formalaşır, çünki onların yaranması zamanı damaq pərdəsinin aşağı düşməsilə hava axını burun boşluğuna keçir və beləliklə burun saitləri formalaşır. Məs.: fr. d. /ɛ̃:/, /ø̃:/, /õ:/, /ỹ:/ burun saitləri var. Alm., ing., rus və Azərb. d. indiki durumunda burun səsləri fonematik mahiyyətli deyildir, onlar kombinator variantlar kimi çıxış edə bilirlər. Məs.: Azərb. d. /mən, sən, nənə, namə/ və s; alm. d. /Mähne/ (yal), /nennen/ (adlandırmaq), /mama/. Bəzən burun səslərilə burunlaşan səsləri səhv salırlar. Burun səsləri dilin fonoloji sistemində mövcud olan fonemlərdir (məs.: fr. d.), burunlaşan səslər isə danışq aktında qazanılan səslərdir. Məs.: Azərb. d. /mən/ sözündə [ə̃] burunlaşır.

Ф.Вейсалов, А.А.Гасанов. Интерпретация некоторых фонетических терминов. IV РМНМК по АВ-ам обучения русскому языку в азербайджанской аудитории. Баку, 1973, с. 19-20.

НАЗАЛЬНЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. nasaler Konsonant (m), ing. nasal consonant /'neizəl 'kɒnsənənt/, fr. consonne nasalle, azərb. burun samiti. - Tələffüzü zamanı yumşaq damaq pərdəsi ağız boşluğunun yolunu qismən tutur və hava axınının bir hissəsi burun boşluğundan keçir. Bu cür mərkəzləşmə ilə yaranan səsləri burun samitləri adlandırırlar. Məs.: /m/, /n/, /ŋ/ samitləri bu qəbildəndirlər. Adətən ağız samitlərinə qarşı qoyulur.

Вах: Назальный гласный ←.

НАЗВАНИЕ - alm. Benennung (m), Name (m), ing. name /neɪm/, appellation /,ʃpə'leɪʃ(ə)n/, fr. nom, titre, azərb. ad. – 1) ümumi qrammatik xüsusiyyət kəsb edən, yəni substantivləşmə nəticəsində adlanma; 2) adlandırılan əşya, predmet əlamət, iş, hal və hərəkətə verilən ad. Məs.: Azərb. d. /ağız/, /ağ/, /oxumaq/ (həmişə yaxşıdır) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 50.

НАЗВАНИЯ ЭТНИЧЕСКИЕ - alm. ethnische Benennungen (Pl.), ing. ethnic names /'eθnik neɪmz/, fr. noms, ethniques, azərb. etnik adlar. - Ayrı-ayrı xalqların adı. Məs.: /alman, ingilis, rus, uyğur, ərəb/ və s.

НАЗЫВНОЙ (НОМИНАТИВНЫЙ) - alm. nominal, ing. denominative /di'nɒminətɪv/, nominative /'nɒminətɪv/, fr. nominatif, azərb. adlandırma. –

- 1) Sözü müəyyən danışiq aktında və ya mətnə işlənməsi xüsusiyyəti;
- 2) Sözü müəyyən referent ilə əlaqələndirilməsi, advermə prosesi.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 50.

НАЗЫВНАЯ ФУНКЦИЯ - alm. nominale Funktion (f), ing. nominal function /'nɒmɪnl 'fʌŋkʃən/, fr. parole, fonction nominatif, azərb. adlandırma funksiyası. – Fəaliyyət və hərəkətin nəticəsini adlandıran, bildirən sözlər, adlandırma. Məs.: Azərb. d. /qurğu/ (quraşdırmaq) sözündən, /sorğu/ (soruşmaq) sözündən və s. əmələ gəlib.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 180.

НАИМЕНОВАНИЕ - alm. Benennung (f), Name (m), ing. denomination /dɪˌnɒmɪn'neɪʃ(ə)n/, name /neɪm/, fr. dénomination, désignation, azərb. adlandırma. – Dildə sözlərin adlandırma funksiylarında işlədilməsi. Müq. et: Azərb. d. /gediş/ (getmək), /gəliş/ (gəlmək); alm. d. /Schreib+er/ (schreiben) – yazmaq – yazar/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 180.

НАКЛОНЕНИЕ – Bax: Модус ←.

НАКЛОНЕНИЕ ЖЕЛАТЕЛЬНОЕ - alm. Optativ (m), ing. optative /ɒptətɪv/, desirable mood /dɪ'zʌɪərəbl mu:d/, fr. optatif, azərb. arzu şəkli. - Felin arzu şəklinin əsas mənası real şəkildə olmayan, lakin icrası subyekt tərəfindən arzu edilən, gərək sayılan hərəkəti ifadə etməkdir. Azərb. dilində felin arzu şəkli quruluşca belədir: fel kökü+şəkilçi –a/-ə+ şəxs sonluğu. Məs.:

Tək	Cəm
I şəxs - oxu/y/a/m	oxu/y/a/q
II şəxs - oxu/ya/san	oxu/y/a/sınız
III şəxs - oxu/y/a	oxu/y/a/lar

Alm. d. buna konyunktiv uyğun gəlir. Qüvvətli fellərin konyunktivi müəyyən qrammatik göstəricilərə malikdir. Məs.:

ich – käme, komme	wir – kämen, kommen
du – kämest, kommest	ihr – kämet, kommet
er, sie, es – käme, komme	Sie, sie – kämen, kommen

Ancaq zəif fellərdə indiki zamanda I şəxs tək və cəmdə, III şəxs cəmdə heç bir şəkilçi olmur. Məs.:

ich - sage	wir - sagen
du - sagest	ihr - saget
er, sie, es - sage	Sie, sie – sagen

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 207-229; H.Glinz. Göstərilən əsər.

НАКЛОНЕНИЕ ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ - alm. Indikativ (m), ing. indicative mood /ɪn'dɪkətɪv mu:d/, fr. indicatif, azərb. xəbər şəkli. - Xəbər şəkli işin keçmiş, indiki və gələcəkdə icra olunmasını ifadə edir. Felin xəbər şəkli bütövlükdə zaman və şəxs anlayışları ilə sıx bağlıdır. Elə buna görə də, onun ifadəsi üçün xüsusi şəkilçiyə ehtiyac duyulmur. Belə ki, xəbər şəklində hər hansı bir iş, hal və hərəkətin icrası müəyyən şəxs

tərəfindən verilir. Başqa sözlə desək, xəbər şəklində hər hansı bir iş, hal, hərəkətin müəyyən zamanda, müəyyən şəxs tərəfindən icrası haqqında məlumat verilir. Məs.: Azərb. d. /Sönməkdə olan ocağın zəif şöləsi onların çöhrələrini işıqlandırırды//, /Biz ikimiz də ayağa qalxdıq//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 207-209.

НАКЛОНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Imperativ (m), ing. imperative mood /im'perətiv mu:d/, fr. impératif, azərb. əmr şəkli. - Azərbaycan dilində əmr şəklinin xüsusi morfoloji əlaməti yoxdur. Felin əmr şəklində zaman şəkilçilərinə də ehtiyac duyulmur. Əmr şəkli əsasən çağırış, təklif, icazə, yalvarış, əmr, təhrik, məcburiyyət, tələb və s. mənalar bildirir. /Fel kökü+müvafiq şəxs sonluğu+ əmr intonasiyası/ əmr şəklinin qrammatik quruluşunu təşkil edir. Məs.: Azərb. d. /Sən get, mən onları gözləyirəm!//, /Elə etmə ki, sonra pəşman olasan//, /Siz danışın, biz dinləyək//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 207-229.

НАКЛОНЕНИЕ СОСЛАГАТЕЛЬНОЕ - alm. Subjunktiv (m), ing. subjunctive -mood /səb'dʒʌŋktiv mu:d/, fr. subjonctif, azərb. lazım şəkli. - Felin lazım şəkli iş və hərəkətin icra edilməsinin lazım olduğunu bildirir. Azərbaycan dilində felin lazım şəkli fel əsasına /-ası-əsi/, /-yası-yəsi/ və şəxs şəkilçilərini artırmaqla düzəlir. Müq. et: /Mən iclasa gələsi deyiləm//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 207-229.

НАКЛОНЕНИЕ УСЛОВНОЕ - alm. Konditionalis (m), ing. conditional mood /kən'diʃənl mu:d/, fr. conditionnel, azərb. şərt şəkli. - Felin şərt şəkli iş və hərəkətin icra olunmasını müəyyən şərtlə bağlayır, başqa cür desək, bir işin icrası başqa bir işin şərtlə icrasından məzmunca asılı olur. Şərt şəklinin morfoloji əlaməti ilə formalaşmış feli xəbərli cümlə müstəqil işləyə bilmir. Belə ki, /-sa, -sə/ şəkilçisi öz mənasını yalnız tabeli mürək-kəb cümlədə budaq cümlənin tərkibində yerinə yetirə bilər. Müq. et: /Sən vaxtında çatmasan, işlər alt-üst olacaq//. /Əkinçilər səpinə bir həftə gec başlasaydılar, bütün zəhmətləri hədəf yerə gedəcəkdi//. Alm., ing. və fr. d. kondisionalisin fərqli ifadə vasitələri vardır. İng. d. bu /would/sould/; alm. d. /werden/ köməkçi fellərlə düzəlir. Müq. et: /Er würde arbeiten, wenn wir es ihm ermöglichen// (Biz ona imkan versəydik, o işləyərdi) və s. Beləliklə, alm. d. şərtin ifadəsi morfoloji yolla deyil, sintaktik səviyyədə həyata keçir. Özü də bu dildə zəif fellərin imperfekt konyunktivi indikativlə üst-üstə düşdüyündən /würde/ ilə əmələ gələn konstruksiyalar konyunktivin funksiyasını öz üzərinə götürür. Fransız dilində isə bu Azərb. d. olduğu kimi morfoloji kateqoriyadır. Müq. et: /il viendrait// (O gələrdi) (Kondisional), ancaq /qu'il vienne// (Bircə o gəlsəydi) (Konyunktiv). Fransız dilində kondisional is keçmişdə gələcəyi bildirir. Geniş mənada o tərəddüd bildirdiyindən, onun tətbiq sahəsi kondisional şəbəkəsi olur, özü də baş cümlənin xəbəri kondisionalisdə işlənir. Müq. et: /s'il venait// (imperfekt), /je lui dirais cela// (kondisional) (Gəlsəydi, bunu ona deyərdim).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 137; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 403.

НАКОПЛЕНИЕ АФФИКСОВ - alm. Affixhäufung (f), ing. accumulation of affix /ə,kju:mju'leɪʃ(ə)n əv ˌʃɪks /, fr. accumulation des affixes, azərb. affiks yığımı. - Aqqlütinativ dillərdə bir neçə affiksin xətti ardıcılıqla yerləşməsi. Türk dilləri ailəsi üçün səciyyəvi olan bu halı Azərb. d. belə göstərmək olar: /məktəb, məktəb-li, məktəb-li-lər, məktəb-li-lər-dən/ və s. Alman dilində bir neçə affiksin dəlbadal gəlməsi mümkündür. Məs.: /Verständnis/ (anlaşma) - /Missverständnis/ (anlaşılmazlıq), /un+zer-brech+lic+keit+en/ (sınmazlıq) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 53.

НАЛОЖЕНИЕ СЛОГОВОЕ - alm. Silbenschichtung (f), ing. syllabic superposition /sɪˈlʁɪk ˌʃju:pəpəˈzɪʃən/, fr. superposition syllabique, azərb. eyni tərkibli hecalardan birinin düşməsi. - Danışiq aktında ardıcıl gələn iki eyni tərkibə malik hecadan birinin düşməsi. Məs.: /obrazlılıq-obrazlıq, samballılıq-samballıq, çatışmamazlıq-çatışmazlıq/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005; M.Kloster-Jensen. Die Silbe in der Phonetik und Phonemik. «Phonetika», 9, 1963, s. 17-38.

НАМЕРЕНИЕ - alm. Absicht (f), Intention (f), ing. intention /ɪnˈtenʃ(ə)n/, purpose /ˈpə:pəs/, fr. intention, dessin, projt, azərb. niyyət. - Danışanın demək istədiyi, nəzərdə tutulan potensialın ifadəsi. Məs.: Azərb. d. /kinoya getməyi planlaşdıran adam deyir: /mən kinoya getmək istəyirəm/. Deməli, intensiya məzmunun (daxili və xarici) əlamətlərinin adlandırılması, sadalanması və nəzərə çəpdirilməsi deməkdir. İki hökm o zaman intensional eyni hesab olunur ki, onlar eyni əlamətlərə malik olsun (sinonimlər). Əksinə iki hökm o zaman ekstensional olur ki, onlar eyni sadalana bilən klassa aid olsun.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 250.

НАМЕРЕНИЕ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОЕ - alm. Ausspracheabsicht (f), ing. articulatory intention /ɑ:ˈtɪkjulətɪ ɪnˈtenʃən/, fr. intention articulatoire, azərb. tələffüz niyyəti. – Məs.: Azərb. d. /nar/ sözündə sonda /r/-nın tələffüzü nəzərdə tutulsa da, burada o ciddi şəkildə karlaşır və [ɾ] kimi tələffüz olunur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НАНАЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nanaisch (n), ing. Nanai language /ˈnɑ:nai ˈlɪŋɡwɪʃ/, fr. langue nanaïe, azərb. nanay dili. – Tunqus-mancur dilləri ailəsinə aid dildir. Rusiyanın Xabarovski və Primorski vilayətlərində və Çinin Sunqari adasında yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 650 min nəfərdir.

Т.И.Петрова. Очерк грамматики нанайского языка. Л.,1941; В.А.Авронин. Грамматика нанайского языка. т. 1-2, М.-Л., 1959-61.

НАПИСАНИЕ - alm. Schreibweise (f), ing. way of writing (spelling) /weɪ əv ˈraɪtɪŋ/ ˈspeliŋ/, fr. graphie, azərb. yazılış. – Müəyyən orfoqrafik sistemdən asılı olaraq dil vahidinin (söz, fonem, morfem və cümlənin) qrafikada

verilməsi. Ənənəvi olaraq 3 cür yazı növü fərqləndirilir; tarixi (tarixən yazılış forması saxlanılır, məs.: ingilis yazı sistemi), morfoloji (rus dilində daha çox tətbiq olunur) və fonetik (Azərbay. d. əsas prinsiplərdən biridir).

I Всесоюзный Тюркологический съезд. Стенографический отчет. Баку, 1926, s. 150-170.

НАПИСАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ – alm. geschichtliche Schreibweise (f), ing. historical writing /hɪs'tɒrɪk(ə)l raɪtɪŋ/, fr. graphie historique, azərb. tarixi yazı prinsipi. – Yazılışda tarixi prinsipin gözlənilməsi. Məs.: ing. d. /in/ sözünün bu cür yazılışı yalnız onun tarixən belə yazılışını qoruyub saxlamaq istəyindən irəli gəlir.

Вах: Написание ←.

НАПИСАНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ - alm. morphologische Schreibweise (f), ing. morphological writing /mɔ:fə'lɒdʒɪkəl raɪtɪŋ/, fr. morphologique graphie, azərb. morfoloji yazı. - Orfoqrafiyanın morfoloji prinsipinə əsaslanan yazı. Məs.: Azərbaycan d. /qızzar/ deyilsə də, «qızlar» kimi yazılır. Rus d. /vadʌpʌvɔt/ deyilsə də «водопровод» kimi yazılır, çünki morfem tərkibi /вод+о+про+вод/-dur.

Вах: Написание ←.

НАПИСАНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОЕ - alm. phonetische Schreibweise (f), ing. phonetic writing /fəu'netɪk raɪtɪŋ/, fr. phonétique graphie, azərb. fonetik yazı. - Orfoqrafiyanın fonetik prinsipinə əsaslanan yazı növü. Məs.: alm. d. /bunt/; ing. d. /in/; Azərbaycan d. /bal/, /yal/ və s.

Вах: Написание ←.

НАПРАВЛЕНИЕ ЕСТЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЕ - alm. natürlich-historische Richtung (f), ing. natural-historical direction /'nɛtʃrəl hɪs'tɒrɪkəl dɪ'rekʃ(ə)n/dʌɪ'rekʃ(ə)n/, a school of opinion, thought /ə 'sku:l hɪs'tɒrɪk(ə)l əv ə'pɪnjən /4ɔ:t/, fr. direction naturelle-historique, azərb. təbii-tarixi istiqamət, meyl. - Dildə baş verən dəyişmələrin ictimai-tarixi amillərdən asılı olmasını təbii təkamül kimi araşdıran (qəbul edən) dilçilik məktəbi. Məs.: naturalizm cərəyanı. Dilçilikdə naturalizm məktəbinin yaranması və inkişafı alman alimi A.Şlayxerin adı ilə bağlıdır. Darwinizmi qəbul edən naturalizm cərəyanı dilə canlı orqanizm kimi yanaşır, onun fəaliyyət və inkişaf qanunauyğunluqlarını təbiətdəki bir sıra hadisələrlə yanaşı qoyur. A.Şlayxərə görə, dilin həyatı mahiyyət etibarı ilə digər canlı orqanların həyatından qətiyyən fərqlənmir. Onların hər birinin bəsitdən mürəkkəbə keçmə, böyümə və qocalma (məhv olma) dövrləri vardır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 29-30.

НАПРАВЛЕНИЕ ЛОГИЧЕСКОЕ - alm. logische Richtung (f), ing. logical (trend) direction /'lɒdʒɪk(ə)l/trend/dɪ'rekʃ(ə)n/dʌɪ'rekʃ(ə)n/, fr. direction logique, azərb. məntiqi cərəyan. - Dilçilik kateqoriyalarını məntiq

kateqoriyaları ilə eyniləşdirən, cümləni ümumi və mücərrəd bir məntiqi - semantik sxemin təzahürü, reallaşması hesab edən cərəyan. Bu cərəyan cümləni hökmə eyniləşdirir. Dildə məntiqi vurğunun olmasını iddia edir. Ə.Rəcəbli. Dilçilik metodları. Bakı, 2003, s. 103-110.

НАПРАВЛЕНИЕ НАТУРАЛИСТИЧЕСКОЕ - alm. naturalistische

Richtung (f), ing. naturalist direction (trend) /'n5tʃrəlɪst dɪ'rekʃ(ə)n/dΛɪ'rekʃ(ə)n /trend/, fr. direction naturaliste, azərb. naturalizm cərəyanı. - Dili canlı orqanizm, təbii hadisə hesab edən naturalizm cərəyanı. XIX əsrin ortalarında yaranmışdır. Darvinizmi təqlid edən bu cərəyan dilə canlı orqanizm kimi yanaşır, onun fəaliyyət və inkişaf qanunauyğunluqlarını təbiətdəki digər hadisələrlə bir sıraya qoyur. Bu nəzəri müddəaya əsaslanan A.Şlayxer səs birləşmələrinin ardıcıl inkişaf qanunauyğunluqlarını tapmaqla hind-Avropa dillərinin qanunlarını kəşf etdiyini güman edir və onları bütün dillərə şamil edir. Naturalizmə görə, dil də əsasən digər canlı orqanizmlər kimi yaranır, çiçəklənir və tənəzzülə uğrayır.

Dili səs materialından yaranmış ən yüksək təbii orqanizm hesab edən A.Şlayxer yazır: «Dilin həyatı mahiyyət etibarilə digər canlı orqanizmlərin - bitki və heyvanların həyatından qətiyyən fərqlənir. Onların hər birinin ən sadə başlanğıcdan ən mürəkkəb formalara kimi böyümə və dillərin əldə etdikləri yüksək formalardan uzaqlaşdıqları və onları itirdikləri qocalıq dövrləri vardır. Təbiətşünaslar bunu geri metamorfoza adlandırırlar»

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 28-30; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 17.

НАПРЯЖЕНИЕ - alm. Spannung (f), ing. communicative

/kə'mju:nikətɪv/, tension /'tenʃən/, fr. tension, azərb. gərginlik. - Tema və rema əlaqələrinin kommunikativ (ünsiyyət) həlli və verilən məlumatın dinləyicidə müəyyən gözləmə gərginliyi yaratdığını təsəvvür edən sintaktik yanaşma. Gərginlik cümlənin əvvəlində başlayır, ortasına doğru güclənir və sonuna yaxın zəifləyir. Bu cür cümlə formasını qövsə bənzədirlər. Müq. et: Azərb. d. /Bizim adamlar /qiybət qırmağı xoşlayırlar//.

K.Boost. Zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. Berlin, 1964.

НАПРЯЖЕНИЕ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОЕ - alm. Aussprachesspannung

(f), artikulatorische Spannung (f), ing. articulatory tension /ɑːtɪkjulətɪ 'tenʃən/, pronunciation tension /prəˌnʌsɪ'eɪʃn 'tenʃən/ fr. tension de prononciation, azərb. tələffüz gərginliyi. - Tələffüz gərginliyinin dərəcəsi. Vurğulu heca vurcusuzdan daha gərgin tələffüz olunur.

F.Vejalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 194-205.

НАПРЯЖЕННОСТЬ - alm. Spannung (f), ing. tension /'tenʃ(ə)n/, fr. tension, azərb. gərginlik. - Müəyyən bir səsin yaranmasında iştirak edən tələffüz üzvlərinin əzələlərinin gərginliyi. Bu da özünü səsin fiziki xassəsinə – onun tonuna, intensivliyinə və sürətinə son nəticədə isə onun

keyfiyyətinə güclü təsir göstərir. Səsin intensivliyi danışq tempindən, sözdəki mövqeyindən və vurğuya münasibətindən asılıdır. Vurğulu hecə səs daha gərgin tələffüz olunur.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 194-205.

НАПРЯЖЕННЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. gespannte Vokale (Pl.), ing. tense (high) vowels /tens /haɪ/'vau(ə)lz/, fr. voyelles intenses (tendues), azərb. gərgin saitlər. - L.V.Şerba eksperimental-fonetik tədqiqatlardan çıxış edərək yazırdı ki, saitlərin xarakterində tələffüz üzvlərinin gərginliyi özünü göstərir. Səslənmədə sönmə diapazonu az olduqca səs az gərgin olur.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

НАПРЯЖЕННЫЙ – Бах: Напряженность ←.

НАПРЯЖЕННЫЕ СОГЛАСНЫЕ – alm. gespannte Konsonanten (Pl.), (Fortis) (m), ing. tense consonant /tens 'kɒnsənənt/, fr. consonnes intenses (tendues), azərb. gərgin samitlər. - Daha çox enerji sərf olunmaqla tələffüz olunan samilər. Buraya kar samitlər daxildir. Onlar zəif (Lenis) samitlərə qarşı qoyulur.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 175-178.

НАРАЩЕНИЕ ОСНОВЫ - alm. Krement (m), Stammerweiterung (f), ing. increment /'ɪnkɾɪm(ə)nt/, augment of stems /'ɔ:gmənt əv stems/, fr. intensification de la base, azərb. əsasın genişləndirilməsi. - Əsas ona bitişdirilmiş affiks elementlərilə genişlənə bilər. Məs.: Azərb. d. /araba → arabaçı → arabaçı+dakı/; alm. d. /sprechen, ansprechen, versprechen/ (danışmaq, müraciət etmək, vəd etmək) və s.

F.Veysəlli. GDG, Bakı, 2003.

НАРАЩЕННАЯ ФОРМА - alm. Streckform (f), ing. stretched form /'stretʃəd fɔ:m/, fr. forme étirée, azərb. genişləndirilmiş forma.

Бах: Нарашение основы ←.

НАРЕЧИЕ - alm. Adverb (n), Umstandswort (n), ing. adverb /'5dvə:b/, fr. adverbe, azərb. zərf. - İş və hərəkətin icra tərzini, zamanını, yerini, miqdarını, əlamətini və s. bildirən sözlərə zərf deyilir. Zərf sintaktik baxımdan müstəqil (məs.: /axşam, həvəslə/) və pronominal (məs.: oraya, ona görə/) olurlar. İşlənməsi baxımdan zərflər adverbial və predikativ olurlar (məs.: /o, axşamlar işləyir// və /o başqadır/). Bəzən də təyin kimi çıxış edirlər. Müq. et: //buradakı kitab...// və s. Semantik baxımdan zərflər aşağıdakı kimi bölünürlər: zaman, yer, modal, kauzal və s. Morfoloji əlamətinə görə zərflər sadə, düzəltmə və mürəkkəb olurlar.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ ВТОРИЧНОЕ - alm. sekundäres Adverb (n), ing. secondary adverb /'sekəndəri '5dvə:b/, fr. adverbe secondaire, azərb. ikinci zərf, törəmə zərf. – Digər nitq hissələrinin əsəsindən törəmiş zərflər. Məs.: Azərb. d. /bu→burada, ləng-ləngidici/, /qorxmaq→qorxa-qorxa/ və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ КАЧЕСТВЕННОЕ - alm. qualitatives Adverb (n), ing. qualitative adverb /'kwɔlitətɪv '5dvə:b/, fr. adverbe qualitatif, azərb. keyfiyyət zərfləri. - Əlamət və hərəkətin keyfiyyətini bildirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /O tir-tir əsirdi/.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ КАЧЕСТВЕННО-ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННОЕ - alm. qualitativ-adverbiales Adverb (n), ing. qualitative-adverbial adverb /'kwɔlitətɪv əd'və:bjəl '5dvə:b/, fr. adverbe qualitatif-circonstanciel, azərb. keyfiyyət-kəmiyyət zərfləri. - İş və ya hərəkətin keyfiyyətini və icra tərzini özündə ehtiva edən zərflər növü. Məs.: Azərb. d. /əzbərdən, dərindən/ və s. Müq. et: /Qoca onun əsərlərini əzbərdən bilirdi//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ КОЛИЧЕСТВЕННОЕ - alm. quantitatives Adverb (n), ing. quantitative adverb /'kwɔntitətɪv '5dvə:b/, adverb of quantity /'5dvə:b əv 'kwɔntitətɪ/, fr. adverbe quantitatif, azərb. kəmiyyət zərfləri. – İş və ya hərəkətin kəmiyyətini bildirən, neçə? nə qədər? və s. suallarına cavab verən zərflər. Məs.: Azərb. d. /İş *olduqca* ağırdır//, /Onlar söhbət edə-edə *xeyli* irəliləmişdilər//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ - alm. Frageadverb (n), 9interrogativadverb (n), ing. interrogative adverb /,ɪntə'rɔgətɪv '5dvə:b/, fr. adverbe interrogatif, azərb. sual zərfləri. - Məs.: Azərb. d. /nə vaxt?/, /haçan?/, /harada?/; rus d. /как/, /когда/, /где/, /откуда/; ing. d. /when?/, /where?/; fr. d. /où?/, /quand?/, /d'où?/ və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННОЕ - alm. unbestimmtes adverb (n), ing. indefinite adverb /ɪn'defɪnɪt '5dvə:b/, fr. adverbe indéfini, azərb. qeyri-müəyyənlik zərfləri. - Qeyri-müəyyənlik bildirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /nə vaxtsa, haçansa, haradasa/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Determinativadverb (n), ing. attributive adverbs /ə'trɪbjutɪv '5dvə:bz/, determinative adverb /dɪ'tə:mɪnətɪv '5dvə:b/, fr. adverbe déterminatif, azərb. təyini zərfləri. - İş və ya hərəkətin keyfiyyət, kəmiyyət və icra tərzini səciyyələndirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /yaxşı, güclü oynayır/, /əzbərdən, dərindən bilir/, /dostcasına, zarafatyana deyir/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ - alm. negatives adverb (n), ing. negative adverbs /'negətɪv '5dvə:bz/, fr. adverbe négatif, azərb. inkar zərfləri. – Məs.: Azərb. d. /heç vaxt, heç yerdə/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ ПРИТЯЖАТЕЛЬНОЕ - alm. Possessivadverb (n), ing. possessive adverbs /pə'zesiv '5dvə:bz/, fr. adverb possessif, azərb. mənsubiyyət zərfləri. - Məs.: Azərb. d. /səncə, mənəcə, bizcə/ və s. *Çu işlər Sizcə başa çatacaq?*

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ МОДАЛЬНОЕ - alm. Modaladverb (n), ing. modal adverbs /'məudl '5dvə:bz/, fr. adverb modal, azərb. modal zərflər. - İş və ya hərəkətə danışanın münasibətini bildirən zərflər. Məs.: Azərb.d. /Mənim bundan *sadəcə* xəbərim olmayıb//.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ ОБРАЗА ДЕЙСТВИЯ - alm. Adverb der Art und Weise (n), ing. adverb of manner /'5dvə:b əv 'm5nə/, fr. adverb de manière, azərb. tərz-i-hərəkət zərfləri. - Hərəkətin icra tərzini və ya vəziyyətini bildirən zərflər tərz-i-hərəkət zərfləri deyildir. Tərz-i-hərəkət zərfləri necə?, nə cür?, nə halda?, nə vəziyyətdə? suallarından birinə cavab verir. Məs.: Azərb. d. /O evdən *cəld* çıxdı//. /Qonşular o eşitməsin deyər *yavaşdan* danışdı//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 258-269.

НАРЕЧИЕ ВРЕМЕНИ - alm. Adverb der Zeit (n), ing. adverbs of tense (time) /'5dvə:bs əv tenz/taim/, fr. adverb de temps, azərb. zaman zərfləri. - İş və hərəkətin icra olunduğu zamanı, hal-vəziyyət və hadisənin vaxtını bildirən zərflər növü. Zaman zərfləri nə vaxt?, nə zaman?, haçan? suallarına cavab verir. Məs.: Azərb. d. /Məhsul, *mer-meyvə bildir* çox az oldu//. /*Arabir* külək darvazanı taqqudadırdı//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 269-273.

НАРЕЧИЕ МЕСТА - alm. Adverb des Ortes (n), ing. local adverb /'ləuk(ə)l '5dvə:b/, fr. adverb de place /'5dvə:b əv pleis/, fr. adverb de lieu, azərb. yer zərfləri. - İş və hərəkətin icra yerini, yönünü, çıxış və son nöqtələrini bildirir. Yer zərfləri hara?, haraya? və s. suallara cavab verir. Məs.: Azərb. d. /*İçəridə* baş verənlər çöldəkiləri bərk narahat etmişdi//, /Mən *burada* çox qalası deyiləm//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 273-279.

НАРЕЧИЕ ПРИЧИНЫ - alm. Adverb des Grundes (n), ing. adverb of cause /'5dvə:b əv kɔ:z/, fr. adverb de cause, azərb. səbəb zərfləri. - İş və ya hərəkətin səbəbini bildirən zərflər növü. Məs.: /Körpənin gözləri *sevinclən* doldu//, /Onun qollarında *aclıqdan* taqət qalmamışdı//.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 22.

НАРЕЧИЕ ОТГЛАГОЛЬНОЕ - alm. verbales Adverb (n), ing. verbal adverb /'və:b(ə)l '5dvə:b/, fr. adverb verbal, azərb. fəli zərfləri. - Fəli bağlamadan yaranmış, hərəkətin zamanını, icra tərzini və s. bildirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /Hava *getdikcə* qalırırdı//. /Balaca uşaqlar *qaçaraq* arabaya oturdular//; rus d. /*Прочитав* книгу, ученик искал другую//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 244-257; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 23.

НАРЕЧИЕ ПЕРВИЧНОЕ - alm. primäres Adverb (n), ing. initial /'ɪnɪʃ(ə)l/, primary adverbs /'praɪməri '5dvə:bz/, fr. adverbe primaire, azərb. əsl zərflər. – Dilin çağdaş mərhələsində tərkib hissələrinə ayrılmayan və iş, hərəkətin zamanını, yerini, keyfiyyətini bildirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /dünən, indi, erkən/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 253.

НАРЕЧИЕ ПРОТИВИТЕЛЬНОЕ - alm. adversatives Adverb (n), ing. adversative adverb /əd'və:sətɪv '5dvə:bz/, fr. adverbe adversatif, azərb. ziddiyyət bildirən zərflər. - Ziddiyyət bildirən bağlayıcı funksiyasında çıxış edən zərflər. Məs.: rus d. /зато, однако, а то/; Azərb. d. /hərgah, zira, buna baxmayaraq/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 253.

НАРЕЧИЕ СРАВНИТЕЛЬНОЕ - alm. Komparativadverb (n), ing. comparative adverb /kəm'pəɾətɪv '5dvə:bz/, fr. adverbe comparatif, azərb. müqayisə zərfləri. - Müqayisə bildirən, əsasən bağlayıcı funksiyasında çıxış edən zərflər. Məs.: Azərb. d. /guya, sanki, elə bil, necə də/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 253.

НАРЕЧИЕ СЧЕТНОЕ - alm. Numeraladverb (n), ing. numeral adverb /'nju:mərəl '5dvə:b/, fr. adverbe de compte, azərb. say bildirən zərflər. - Kəmiyyət bildirən saylarla üst-üstə düşən, təkrarlıq əmsalı ifadə edən zərflər. Məs.: Azərb. d. /üçqat, beşqat, yüz kərə/; alm. d. /dreifach, hundertmal/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 253.

НАРЕЧИЕ (ДИАЛЕКТ) - alm. Mundart (f), 1ialekt (m), ing. adverb (dialect) /'5dvə:b/'daɪəlekt/, fr. dialecte, azərb. ləhcə (dialekt). – 1) Sıx ərazi birliyinə malik, daima və bilavasitə ünsiyyətdə olan adamlar tərəfindən işlədilən dil. Məs.: Şəki, Salyan, Lənkəran ləhcələri; 2) Bir-birinə yaxın olan şivələrin məcmusu. Almanıyanın Berlin dialektində qərbi və şərqə almanların ləhcələri fərqlənir. Eləcə də Bakının Buzovna və Qaradağ ləhcələrinə diqqətlə qulaq asanda fərqlər aydın olur.

M.Şirəliyev. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, 1968.

НАРЕЧИЕ ПЛЕМЕННОЕ - alm. Stammesmundart (f), ing. tribal dialect /'traɪbəl 'daɪəlekt/, fr. dialecte de tribu, azərb. qəbilə dialekti, ləhcəsi. - Ərazi ləhcələrindən fərqli olaraq etnik danışığı xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən ləhcə. Məs.: Bakının Suraxanı, Azərbaycanın Astara bölgələrində belə ləhcəyə rast gəlmək olur.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, 241-246.

НАРЕЧИЕ ЭТНИЧЕСКОЕ - alm. ethnische Mundart (f), ing. ethnic dialect /'eθnɪk 'daɪəlekt/, fr. dialecte ethnique, azərb. etnik ləhcə.

Вах: Наречие племенное ←.

НАРЕЧИЕ МЕСТНОЕ - alm. lokale Mundart (f), ing. local dialect /'ləuk(ə)l 'daɪəlekt/, fr. dialecte local, azərb. yerli ləhcə. - Müəyyən coğrafi

ərazidə yayılmış ləhcə. Məs.: Azərb. d. Şirvanın cənubunda /onu götür mənə ver/ əvəzinə sadəcə /mə:/ deyirlər.

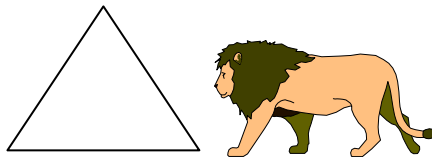
Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, 241-246.

НАРЕЧИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ - alm. berufliche Mundart (f), ing. dialect professional (slang) /'daɪəlekt prə'feɪʃənəl /slɪŋ/, fr. dialecte professionnel, azərb. peşə ləhcəsi. - Müəyyən peşə, sənət və məşğuliyyət zəminində formalaşmış ləhcə. Peşə dillərinə mürəttiblərin, balıqçıların, sürücülərin və s. spesifik danışiq tərzı daxildir. Məs.: Azərb. d. /mən artıq necə ildir ki, qələmlə vuruşuram// və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 13.

НАРИЦАТЕЛЬНОЕ СЛОВО - alm. Gattungswort (n), ing. common word /'kɒmən wə:d/, fr. mot commun, azərb. ümumi söz. - Sözlər denotativ və siqnifikativ əlaqələrin xarakterinə, ictimai vəzifələrinə görə iki böyük qrupa-ümumi və xüsusi sözlər qrupuna bölünür. Ümumi sözlərdə üç cəhət özünü göstərir: səs kompleksi, mənə cəhəti, mənə mənbəyi; başqa sözlə desək, fonetik söz, denotat və siqnifikat. Ümumi sözlərdə, xüsusi sözlərdən fərqli olaraq, denotat və siqnifikat bilvasitə deyil, bilavasitə əlaqədədir: /şir/ - fonetik söz, «şir» - denotat və məməli heyvanların bir növü kimi, «şir» - siqnifikat. Ənənəvi mənə üçbucağı ilə göstərsək bu belə olacaq:

ŞİR /ʃir/

Məməli yırtıcı heyvan növü

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 66.

НАРИЦАТЕЛЬНОЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ - alm. Gattungsname (m), ing. common nouns /'kɒmən nauns/, fr. noms commun, azərb. ümumi isimlər. – Eyni sinifdən olan əşyaların ümumiləşmiş adları. Məs.: Azərb. d. /şagird, kitab, don, çay, həyat, ağac, qəzet/.

М.І.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 125.

НАРОДНАЯ ЭТИМОЛОГИЯ - alm. Volksetymologie (f), ing. popular etymology /'pɒpjulə ˌetɪ'mɒlədʒi/, fr. étymologie populaire, azərb. xalq etimologiyası. - Sözlərin semantikasının izahında onların daxili formasına, xalq deyiminə əsaslanmaq cəhdi. Məs.: F.Yadigarın (Veysəlli) yozumunda «Kürdəmir» sözü «Kür dəymir»-dən əmələ gəlmiş kimi izah edilir.

F.Yadigar (Veysəlli). Dilimiz, qeyrətimiz, qayğılarımız. Bakı, 1997.

НАРОДНО-ПОЭТИЧЕСКАЯ РЕЧЬ - alm. volkspoetische Rede (f), ing. people's poetic(al) speech /'pi:pls pəu'etɪk(ə)l spi:tʃ/, fr. discours poétique populaire, azərb. poetik xalq danışığı. - Folklordan müəyyən bədii

vasitələr mənimsemiş poetik deyim növü. Məs.: Azərb. d. /Biri vardı, bir yox idi...//, /Əl-əl üstədən kimin əli//.

M.İ.Adilov. Göstərilən əsər, s. 318.

НАРУШЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. gestörter Satz (m), ing. broken sentence /'brəukən 'sentəns/, fr. proposition enfreinte, azərb. cümlənin pozulması. - Xəbəri buraxılmış cüttərkibli cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mən ona kitab oxumağı öyrədirdim, o isə mənə mahnı//, /Biz otağa ayaq basmışdıq ki, birdən nəşə guppultuyla... // və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 254.

НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ - alm. Präsens (n), ing. present tense /'preznt tens/, fr. présent, azərb. indiki zaman. - İş, hal və hərəkətin onun haqqında danışılan vaxtda (anda) baş verib-vermədiyini bildirən zaman forması. İndiki zaman forması Azərb. d. fel əsasına (-ır⁴) şəkilçiləri artırmaqla düzəlir. Müq. et: /mən yarırım (-san, -ır, -ırıq, -ırsınız, -ırlar); alm. d. /ich - lese, du - liest, er, sie, es - liest, wir - lesen, ihr - lest, sie/Sie - lesen/ (mən yazıram...); ing. d. /I, you, we, they - ask/, /he, she, it - asks/ (mən soruşuram...); rus d. /я - читаю, -ешь, -ет, -ем, -ете, -ют//. Göründüyü kimi, ingilis dilində felin indiki zamanında yalnız üçüncü şəxsin təkində şəxs sonluğu olur. Alm. və rus d. isə şəxs sonluğu ilə xəbər şəkilçisi üst-üstə düşür. Azərb. d. isə xəbər və şəxs şəkilçiləri fərqlənir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 208.

НАСТОЯЩЕЕ АФОРИСТИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ - alm. aphoristisches Präsens (n), ing. aphoristic present tense /,5fə'ristık 'preznt tenz/, fr. présent atemporel, azərb. aforistik indiki zaman. - Hikmətli sözlərdə, zərbi-məsələlərdə və atalar sözlərində işlənən və hərəkətin danışığ vaxtda baş verdiyini inkar etməyən indiki zaman (zamandanxaric) forması. Məs.: Azərb. d. /Altı bulaq içərlər/, /Üstü zəmi biçərlər/; alm. d. /Man schiede das Eisen, so weit es heiß ist// (Dəmiri isti-isti döyərlər).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 209.

НАСТОЯЩЕЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ - alm. Präsens-Historicum (n), historisches Präsens (n), ing. present historical tense /'preznt his'tɔrıkəl tenz/, fr. présent historique, azərb. indiki tarixi zaman. - Kesmişdə baş vermiş hadisəni nəql edərkən ona xüsusi canlandırma vermək üçün işlədilən indiki zaman şəkli. Məs.: Azərb. d. /Keçən ilin söhbətidir. Məşədə odun qırırım. Görürəm budur, kolların arasında bir ayı nərildəyir//.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 209.

НАСТОЯЩЕЕ ТАБЕЛЛЯРНОЕ - alm. darstellendes Präsens (n), ing. annalistic present /'5n(ə)lɪstık 'preznt/, fr. présent tabellaire, azərb. indiki obrazlı zaman. - Məşhur müəlliflərin sözlərindən sitat (iqtibas) gətirildikdə işlədilən zaman forması. Məs.: /Dostoyevski deyir: gözəllik dünyanı xilas edəcək//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 255.

НАТУРАЛИСТЫ - alm. Naturalisten (Pl.), ing. naturalists /'n5ʃrəlɪsts/, fr. naturalistes, azərb. naturalistlər. - Təbii dillərin bazası əsasında süni beynəlxalq dillərin yaradılmasını təbliğ edən cərəyan. Məlumdur ki, tarixən ölü və canlı dildən beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi düzəltməyə can atmaqla yeni dilləri planlaşdırmağa cəhd göstərirlər. Almaniyada yaradılan volapük (ingilis dilində «world speak» söz birləşməsindən) dili ilk belə cəhdlərdəndir. Bu dil çoxlu şəkilçilərə malik olduğundan onu öyrənmək çətin idi, sözlərin çoxu təbii dillərdən götürülsə də, çox ciddi dəyişiklərə uğramışdı. 1887-ci ildə polşalı göz həkimi Zamenhof (1859-1917) beynəlxalq süni dil hazırlamış və onu Esperanto (mənası «ümid dolu» deməkdir) adlandırmışdı. 1907-ci ildə isə ido süni dil layihəsi yaradıldı. Onun müəllifi L. de Beaufort (Befo) idi.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 47-49.

НАУРУ – alm. Nauru (n), ing. Nauru /n^(:)'u:ru/'na-ru:/, fr. naourou, azərb. nauru. – Mikronez dillərindən biridir. Nauru Respublikasının rəsmi dilidir (ingilis dili ilə bərabər). 5 min daşıyıcısı vardır. Nauru dilinin fonoloji sistemi olduqca mürəkkəbdir. Fonem inventarı 12 sait və 24 samitdən ibarətdir. Cümlə daxilində söz sırası İFT (isim+fel+tamamlıq).

A.Kayser. Nauru grammar. Nauru, 1938; G.S.Natan. Nauruan in the Austronesian. Language family. OL, 1973, v. 12.

НАУЧНАЯ ГРАММАТИКА - alm. wissenschaftliche Grammatik (f), ing. scientific grammar /,saɪən'tɪfɪk 'gr5mə/, fr. grammaire scientifique, azərb. elmi (nəzəri) qrammatika. - Dilçiliyin əldə etdiyi son nailiyyətlər əsasında yazılan və nəzəri cəhətdən zəngin olan qrammatika. Nəzəri qrammatikanın tədqiqat obyektini nəzəri problemlərdir. Dilçilikdə nəzəri qrammatikanı adətən normal qrammatikadan əvvəlki mərhələ hesab edirlər.

Вах: Грамматика ←.

НАУЧНЫЙ СТИЛЬ - alm. wissenschaftlicher Stil (m), ing. scientific style /,saɪən'tɪfɪk stail/, fr. style scientifique, azərb. elmi üslub. – Elmin bütün sahələrinə aid yazılan əsərlərin dil üslubu. Elmi dil üslubu bədii dil üslubundan tərkibində mücərrəd mənalı, habelə beynəlmiləl sözlərin çox olması ilə fərqlənir. Bu üslubda sözlər əsasən həqiqi mənada işlənir. Məs.: Azərb. d. /şer, hekayə, lirika, heca, vurğu, fonem, oksigen, karbon, metal, dəmir/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 297-298.

НАХСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. nachische Sprachen (Pl.), ing. Nakh languages /'na:k/'na:h/ '15ɪgwɪdʒɪz/, fr. langues nakhes, azərb. nax dilləri. – Qafqaz dilləri ailəsinə (iberiya-qafqaz) daxil olan dillərdən biri. Çeçen, inquş və batsbiy dillərini birləşdirir. 930 minə qədər daşıyıcısı vardır. İsimlərdə hal və kəmiyyət kateqoriyaları mövcuddur. İsmi və feli sözdüzəltmə güclü inkişaf etmişdir.

З.К.Мальсагов. Ингушская грамматика. Владикавказ, 1925; Н.Ф.Яковлев. Синтаксис чеченского литературного языка. М.-Л., 1940.

НАХСКО-ДАГЕСТАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Nachisch-Dagestanische Sprachen (Pl.), ing. Nakh-Dag(h)estan languages /'na:k dɑ:ge'stɑ:n 'lʲɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nakhes-dagestanaïses, azərb. nax-dağistan dilləri. – Qafqaz dillərini bir qolu və ya qrupu. Əsasən Çeçen İnuş və Dağıstan respublikalarında, qismən də Azərbaycan və Gürcistan Respublikalarında yayılmışdır. 2,3 milyona yaxın daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistem 3-10 sait və 35-45 samit fonemdən ibarətdir.

Е.А.Бокарев. Введение в сравнительное изучение дагестанских языков. Махачкала, 1961; Б.К.Гигинейшвили. Сравнительная фонетика дагестанских языков. Тбилиси, 1977.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЯЗЫК - alm. Nationalsprache (f), ing. national language /'nʃ(ə)nl 'lʲɪŋɡwɪdʒ/, fr. la langue nationale, azərb. milli dil. – Bütün millətin ümumi dili. Alm. d. alman xalqının ümumimilli dili olmaqla 5 dövlətin rəsmi dilidir: AFR, Avstriya, İsveçrə, Lixtenştein, Luksemburq. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 176.

НАЧАЛО АБСОЛЮТНОЕ - alm. Anlaut (m), Stirnstelle (f) ing. absolute beginning /'absəlu:t bi'gɪnɪŋ/, fr. commencement absolu, azərb. mütləq başlanğıc. – Fasilədən sonra, yəni morfem, leksem və cümlədə birinci yerdə gələn. Məs.: /Qatar hərəkətə gəldi// cümləsində /q/ fonemi mütləq başlanğıcda gəlir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НАЧАЛО СЛОВА - alm. Wortanlaut (m), ing. initial part /i'nɪʃəl pa:t/, beginning of the word /bi'gɪnɪŋ əv lə wɜ:d/ fr. mot initiale, azərb. sözün başlanğıcı. – Sözün başlanğıc ünsürü. Məs.: alm. d. bu mövqedə sait gələndə, o knaklautla tələffüz olunur. Müq. et: /'ːa: bənt/ (axşam), /'ːa: Rɪ/ (növlər, tərz) və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НАЧАЛЬНЫЙ - alm. anlautend, ing. initial /i'nɪʃəl/, fr. initial, azərb. başlanğıc. - Başlanğıca aid olan, başlanğıca xas xüsusiyyətləri özündə əks etdirən.

Вах: Начало абсолютное ←.

НАЧЕРТАНИЯ БУКВ - alm. Buchstabenbild (n), ing. configuration letter /kən,fiɡə'reɪʃn 'letə/, sketch /sketʃ/, tracing /'treɪsɪŋ/, fr. tracées des lettres, azərb. hərflərin şəkli (cizgisi). - Bu və ya digər hərflərin əlifbada qrafik işarəsi.

Вах: Алфавит ←.

НАЧИНАТЕЛЬНЫЙ - alm. Inchoativ (m), ing. inchoative /'ɪnkəueɪtɪv/, inceptive /ɪn'septɪv/, fr. inchoatif, azərb. başlanğıcı bildirən. - Hərəkətin, prosessin başlanğıcının, təşəkkül tapmasını bildirən.

Вах: Инхоативный ←.

НГАЛА – Вах: Лингала ←.

НГАНАСАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nganasanisch (n), ing. Nganasan language /'ngɔnəsən lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue nganasane, azərb. nqanasan dili. – Samodiy dillərindən biri. Taymır yarımadasında yayılmışdır. Bu dildə 800 min insan danışır. İki dialektə bölünür: avam və vadev.

Н.М.Терещенко. Нганасанский язык. «Языки народов СССР», т. 3, М., 1966.

НЕАДЕКВАТНО-ФОНЕМНОЕ НАПИСАНИЕ - alm. inadäquate Phonemschreibung (f), ing. non-adequate-phoneme of writing /'nɔn-'ʃdɪkwɪt 'founi:m əv 'raɪtɪŋ/, unequal phoneme of writing /ʌn'i:kw(ə)l 'founi:m əv 'raɪtɪŋ/, fr. l'écriture non-adéquate du phonème, azərb. qeyri-adekvat fonem yazılışı. - Dil daşıyıcılarının dərk etdikləri (qəbul etdikləri) fonemlərə müvafiq gəlməyən yazı növü. Məs.: /a/, ba, dəre, tort/ sözlərində /a/, /l/, /d/, /æ/, /o/, /t/ fonemləri adekvat fonem yazılışa əsaslanırsa, /bıçaq, dörd, yod/, sözlərində isə «ı», «g», «d», qrafemləri qeyri-adekvat fonem yazısına uyğun gəlir. Çünki real danışıda «ı» düşür, «g» [x], «d» isə karlaşmış [d] kimi tələffüz olunur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103-121.

НЕАКТИВНЫЙ ЗАЛОГ - alm. Passiv (n), ing. inactive voice /ɪn'ʃktiv vɔɪs/, passiv voice /pɔsɪv vɔɪs/, fr. voix passive (inactif), azərb. məchul.

Вах: Пассив →.

НЕБЛАГОЗВУЧИЕ (КАКОФОНИЯ) - alm. Kakophonie (f), ing. disharmony /'dis'hɑ:m(ə)nɪ/, cacophony /kɔ'kɔfəni/, fr. cacophonie, azərb. ahəngsizlik. - Söz qovuşuğunda səslərin və ya səs birləşmələrinin üst-üstə düşməsi nəticəsində tələffüzü çətinləşən, qulağa xoş gəlməyən, habelə arzuolunmaz təsəvvürlər oyadan səs axını. Məs.: rus d. /Дай-ка каши, Дали ли Лилии Лиде?/ вя с.

О.С.Ахманова. Эюстяриян ясяр, с. 255.

НЕБНЫЙ - alm. palatal, ing. palatal /'pɔlətəl/, fr. palatal, azərb. damaq səsi. – Dilin orta hissəsinin sərt damağa doğru qalxması ilə yaranan səslər. Tələffüzü zamanı dilin orta hissəsi yuxarı qalxaraq sərt damağa yaxınlaşır, ya kipləşmə yaradır, sonra partlayışa keçir, ya da nov əmələ gətirir. Bu əsasən rus d. yumşaq samitlərdə baş verir: /b', p', t', d'/ və s. Bu termin ənənəvi fonetikadan gəlir. Müasir dilçilikdə bu arxaik termin sayılır, çünki o, qeyri-fəal üzvə söykənir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 178-193.

НЕВАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Newari (n), ing. Newari language /nɪ:wɔrɪ: 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue névare, azərb. nevar dili. – Tibet-birma dillərindən biri. Mərkəzi Himalay qrupuna aiddir. Daşıyıcılarının ümumi sayı 750 min nəfərdir. 4 dialektə bölünür: şimal, cənub, şərq (bu dialektlər Katmandu

vadisindədir) və dördüncü dialekt (Nepalın şərq hissəsində yayılmışdır). XVIII əsrə qədər Nepalın rəsmi dili olmuşdur, lakin sonralar nepal dili tərəfindən sıxışdırılaraq rəsmi dil funksiyasını itirmişdir.

Н.И.Королев. Неварский язык. М., 1985.

НЕВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ – alm. nonverbale

Kommunikation (f), ing. non-verbal communication /ˈnɒnˈvəːbl

kəˌmjuːnɪˌkeɪʃ(ə)n/, fr. communication non-verbale, azərb. sözsüz (jest və mimikalarla) ünsiyyət. – İnsanlararası ünsiyyətdə iştirak edən sözsüz (non verbal) vasitələrin məcmusu. Bunları psixologiya, (psixatriya), sosiologiya, etnologiya və xüsusilə onların tam başa düşülməsini və təsvirini verən dilçilik elmləri öyrənir. Sözsüz ünsiyyətdə: a) fonetik vasitələr (səsin gücü, danışığın ritmi, gülmək, öskürmək) paralingvistikada öyrənilir. Bəzən paralingvistika deyəndə bütün qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri nəzərdə tutulur; b) qeyri-fonetik vasitələr. Məs.: mimika, jest, bədən hərəkətləri, baxış, xarici görünüş və paltar, bütün bunları kinesika öyrənir. Onlar bəzən dil hadisələri ilə (intonasiya, aksent) üst-üstə düşür, bəzən də sərbəst təzahür edirlər. Burada mühüm məsələ kodun xarakterindədir, yəni bu daxilən idarə olunan və insanın özündən asılı olmayan, kommunikativ niyyətə xidmət etməyən, özlüyündə baş verən davranışdır. Qeyri-verbal tədqiqatlarda səs, jest və ünsiyyət sistemləri bir tərəfdən bütöv ünsiyyət daxilində onların qarşılıqlı münasibətlərini və asılılıqlarını geniş tədqiq edirlər. Sözsüz (qeyri-verbal) ünsiyyətin 4 «parasemantik» funksiyası qeyd olunur: a) substitusiya: sözsüz (qeyri-verbal) kommunikasiyada signal, sözlü işarəni əvəz edir. Məs.: «hə» əvəzinə başı silkələmək; b) amplifikasiya: sözsüz (qeyri-verbal) ünsiyyət sözlə deyilmiş ifadənin məzmununu açır. Məs.: /orada/ deməklə yanaşı başla da işarə edilir; c) kontradiksiya: sözsüz (qeyri-verbal) ünsiyyətlə sözlü ünsiyyət arasında ziddiyyət əmələ gəlir (rədd edəndə başı silkələmək); ç) modifikasiya: sözlü məlumat səslə dəyişdirilir (məs.: razılıq bildirəndə kinayəli gülüş).

K.R.Scherer, P.Ekman. Handbook of methods in non-verbal research. Cambridge, 1982.

НЕВЕРХНИЙ ПОДЪЁМ - alm. niedrige Hebung (f), ing. non-high rise /ˈnɒn-haɪ raɪz/, fr. rengée inférieure, azərb. aşağı cərgə. – Dil ağız boşluğunda uzanaraq neytral qalır. Məs.: alm. d. /a:/ saitini tələffüzündə dil gövdəsi belə vəziyyətdə olur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 143-149.

НЕВОКАЛИЗОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. nichtvokalisierter

Konsonant (m), ing. non-vocalized consonant /ˈnɒn ˈvəukəlaɪzd ˈkɒnsənənt/, fr. voyelle non-vocalisée, azərb. avazlanmayan samit. – Əsas tonun iştirakı olmadan, yalnız küydən ibarət olan samit səslər. Küylü samitlərin hamısı bu qəbildən olan samitlərdir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 143-149.

НЕВЫРАЖЕННЫЙ - alm. unausgedrückt, ing. ulterior /ʌl'tiəriə/, unspoken /'ʌn'spəuk(ə)n/, covert /'kʌvə/, fr. inexprimé, azərb. ifadə edilməmiş. - Dildə açıq şəkildə öz ifadəsini tapmamış.

Вах: Имплицит ←.

НЕГИДАЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Negidaltisch (n), ing. Negidals language /nɪ'dʒɪdəls 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue néguidale, azərb. neqidal dili. – Tunqus-mancur dillərindən biri. Rusiya Federasiyasında Amur çökəkliyində və Amqun çayının (Amur çayına tökülən sol qollarından biri) sol sahilində yayılmışdır. 350-ə qədər daşıyıcısı olduğu göstərilir. Yazısız dildir.

К.М.Мыльников, В.И.Цинциус. Материалы по негидальскому языку. «Тунгусский сборник 1», Л., 1931; В.Д.Колесникова, О.А.Константинова. Негидальский язык. «Языки народов СССР», т. 5, Л., 1968.

НЕГЛАГОЛЬНЫЙ - alm. nichtverbal, nonverbal, ing. non-verbal /'nɒn'və:bəl/, fr. non-verbal, azərb. feli olmayan. - Tərkibində fel olmayan cümlə. Məs.: Azərb. d. /İri bir otağın küncündə dəyirmi masa. Masanın ətrafında iki kişi, bir qadın//.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 256.

НЕГЛАГОЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. nichtverbaler Satz (m), ing. non-verbal sentence /'nɒn'və:bəl 'sentəns/, fr. proposition non-verbale, azərb. feli olmayan cümlə. - İsmi xəbərə malik olan, tərkibində ismi xəbər olan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Həmid həkimdir//; rus d. /Он здоров// və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 256.

НЕГРАММАТИЧЕСКИЙ - alm. ungrammatisch, ing. non-grammatical /'nɒn grə'mætɪk(ə)l/, fr. non-grammatical, azərb. qeyri-qrammatik. – Dildə qrammatik cəhətdən düzgün qurulmamış cümlə, ifadə. Məs.: Azərb. d. /*xeyli adamlar//; alm. d. /*fünf Buch/ və s. Elmi əsərlərdə bu qeyri-düzgünlüyü bildirmək üçün nümunənin qarşısında ulduzcuq işarəsi qoyulur. Məs.: Azərb. d. /*beş kitablar//.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 256.

НЕГРАММАТИЧЕСКОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ - alm. ungrammatische Wortverbindung (f), ing. ungrammatical word-combination /'ʌnɡrə'mætɪkəl wə:d ,kɒmbɪ'neɪʃ(ə)n/, phrase /freɪs/, fr. groupe de mots non-grammatical, azərb. qeyri-qrammatik söz birləşməsi. – Tərkib hissələri arasındakı qrammatik əlaqənin açıq şəkildə ifadəsi olmayan söz birləşməsi. Bunlara elmi ədəbiyyatda müvazi (kopulativ) tərkiblər deyirlər. Məs.: Azərb. d. /həkim-təbib/, /yenilikçi-alim/, /təyyarəçi-kosmonavt//; rus d. /поэт-певец//; alm. d. /Dichter-Komponist/ (şair-bəstəkar) və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 256.

НЕГУБНОЙ - alm. nichtlabial, ing. non-labial /'nɒn'leɪbjəl/, fr. non-labial, azərb. qeyri-dodaq. – Tələffüzü zamanı dodaqların fəal iştirakı olmadan yaranan səslər. Məs.: /a/, /ə/, /ɪ/, /i/, /e/, /t/, /k/, /g/, /x/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103-149.

НЕДЕЛИМОСТЬ - alm. Unzerlegbarkeit (f), ing. indivisibility /'ɪndɪˌvɪzɪ'bɪlɪti/, inseparability /ɪnˌsepərə'bɪlɪti/, fr. non-séparabilité, indivisibilité, azərb. bölünməzlik, bütövlük. – Hər bir dil vahidi öz səviyyəsi baxımından bölünməz bütövdür. Məs.: fonem, morphem, leksəm və s. dil strukturundakı səviyyələr (fonoloji, morfoloji, leksik) baxımdan özlərindən kiçik hissələrə bölünə bilməzlər.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103-149.

НЕДЕЛИМЫЙ - alm. unzerlegbar, ing. indivisible /'ɪndɪˌvɪzɪ'bɪl/, inseparabl /ɪnˌsepərəbl/, fr. non-separabl, azərb. bölünməz, bütöv.

Вах: Неделимость ←.

НЕДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ - alm. nichtdifferentiell, ing. non-differential /'nɔn ˌdɪfə'renʃ(ə)l/, fr. non-distinctif, azərb. qeyri-fərqləndirici. - Linqivistik (semioloji) cəhətdən relevant (fərqləndirici) olmayan. Məs.: /h̥ ʔ/ sözündə /h̥/-nin dodaqlanan tələffüzü fəqləndirici əlamət deyildir. Buna integral əlamət deyilir.

Ф.Вейсалов. Проблема варьирования фонем в современной фонологии. «Вопросы языкознания», М., 1990, №3, s. 72-80.

НЕДЛИТЕЛЬНЫЙ ВИД - alm. perfektive Aktionsart (f), ing. Perfect aspect /'pəːfɪkt 'ɪspekt/, fr. aspect discontinu, azərb. bitmiş tərz. – 1) İş və hərəkətin tam icra olunduğunu, sonunu, həddini göstərən tərz; 2) Qeyri-davamlı aspekt. İng. d. bitməmiş tərzə qarşı qoyulan tərzin kateqoriyalı forması. Müq. et: /I asked you/ (Mən sizdən soruşdum).

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 271.

НЕДОСТАТОЧНЫЙ - alm. defektiv, ing. insufficient /ˌɪnsə'fɪʃ(ə)nt/, defective /dɪ'fektɪv/, fr. défectif, azərb. yarımçıq, tam olmayan. - Öz paradigmasında bütün formalara malik olmayan, müəyyən nitq hissələri üçün normal sayılmayan, bütöv sintaktik əlaqələrə malik olmayan (təcrid) olunmuş. Dildə yalnız cəmdə (pluraliatantum) və ya təkdə (singulariatantum) işlənən isimlər. Məs.: rus d. /сумерки, брюки, сливки/ və s.; alm. d. /Eltern/ (valideyn), /Ferien/ (tətil) yalnız cəmdə işlənir; rus d. /солнце, мыка/; alm. d. /Mond, Sonne/ və s. yalnız təkdə işlənir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 251.

НЕДОСТАТОЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. defektiver Satz (m), ing. defective sentence /dɪ'fektɪv 'sentəns/, fr. proposition défective, azərb. yarımçıq cümlə. – Baş üzvlərdən birinin buraxılması ilə düzələn cümlə. Məs.: Azərb. d. /yağır/; ing. d. /London to night/ (London bu gecə); alm. d. /Berlin heute/ (Berlin bu gün); rus d. /ночь в Лиссабоне/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 257.

НЕЗАВИСИМЫЙ - alm. unabhängig, ing. independent /ˌɪndɪ'pendənt/, fr. indépendant, azərb. müstəqil. - Başqa dil vahidlərindən, mövqe və

əhatədən asılı olmayan, tabe olmayan. Məs.: Azərb. d. /Berlin, axşam saat 10// və s. Buraya vokativ cümlələr aiddir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 45.

НЕЗАВИСИМОЕ РАЗЛИЧИЕ (ЗВУКОВ) - alm. unabhängiger Lautunterschied (m), ing. independent difference between sounds /,ɪndɪ'pendənt 'dɪfrəns bɪ'twi:n saund/, fr. différence indépendante, (des sons), azərb. səslərin müstəqil fərqlənməsi. – Söz və morfemlərin səs qabığına fərqlənməsinə xidmət edən, mövqedən asılı olmayan, müstəqil fərqləndirmə. Məs.: Azərb. d. /təra dəymə/ - /təra dəymə/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕЗАВИСИМЫЕ СЛОВА - alm. unabhängige Wörter (Pl.), ing. independent words /,ɪndɪ'pendənt wə:dz/, fr. mots indépendants, azərb. müstəqil sözlər. - Təktərkibli cümlənin baş üzvü, cümləyə mənfi cümlənin isə mübtədası funksiyasında çıxış edən söz. Məs.: Azərb. d. /Axşama yaxın kənddə cavanlar bir yerə yığışardılar/.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

НЕЗАВИСИМЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. unabhängiges Satzglied (n), ing. independent element of sentence /,ɪndɪ'pendənt əv 'elɪmənt 'sentəns/, fr. élément indépendant de la proposition, azərb. cümlənin müstəqil üzvü. - Digər cümlə üzvlərilə morfosintaktik əlaqəyə girməyən, cümlənin (sözün, söz birləşməsinin) tərkibinə parçılanmış (əlavə edilmiş) üzv. Məs.: Azərb. d. /Paho, əcəb işə düşdük//, /Deyəsən, bu axşam qar yağacaq//, /Əfsus, qocaldım, ağacım düşdü əlimdən// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər.

НЕЗАКОНЧЕННАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. progrediente oder nicht terminale Intonation (f), ing. non-terminal intonation /'nɔn 'tə:mɪnəl ,ɪntou'neɪʃən/, incomplete intonation /,ɪnkəm'pli:t ɪntou'neɪʃən/ fr. intonation imparfaite, azərb. qeyri-bitkinlik, bitməmiş intonasiya. – İfadənin bitmədiyini, fikrin yarımçıq qaldığını əks etdirən intonasiya. «Qeyri-bitkinlik intonasiyası ilə deyilən sintaqmlarda səs tonu qalxır, o orta vəziyyətdə olur və ya aşağı düşür. Lakin səs tonunun qalxması heç zaman sual intonasiyası ilə deyilən sintaqmın sonundakı səviyyəyə çatmır. Səs tonunun aşağı düşməsi isə bitkinlik intonasiyası ilə deyilən sintaqmın sonundakı səviyyəyə çatmır». F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 150. Məs.: Azərb. d. /Uşaqlar gəldilər, amma qapının açarını gətirməyiblər//. Bu cümlədə /uşaqlar gəldilər/ sintaqmı proqrediyent intonasiya ilə deyilir.

Важ: Интонация ←.

НЕЗАКОНЧЕННОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. unvollendete Wortverbindung (f), ing. incomplete word- combination /,ɪnkəm'pli:t wə:d- ,kəmbɪ'neɪʃən/, fr. groupe de mots imparfait, azərb. yarımçıq söz birləş-

məsi. - Sözüün tam mənasında söz birləşməsi, cümlədən öz «yarımçıqlığı» ilə fərqlənən söz birləşməsi. Məs.: Azərb. d. /Uşaq bağçası/, /uşaqların bağçası/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 258.

НЕЗАМКНУТОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. koordinative

Wortverbindung (f), ing. coordinative word-combination /kəʊʔ:dineitiv

wə:d ,kəmbi'neiʃən/, fr. groupe de mots ouvert, azərb. açıq söz birləşməsi. - Üzvləri (komponentləri) təbəsislik əlaqəsi, yəni yanaşma əlaqəsi əsasında (sadalama, qarşılaşma, yanaşma) bağlanan söz birləşməsi. Məs.: Azərb. d. /taxta qaşiq, beş-altı gün əvvəl/; alm. d. /funkelnagelneu/ (təptəzə) və s.

Бах: Парамаксис →.

НЕИЗМЕНЯЕМЫЙ - alm. unveränderlich, ing. invariable /in'vɛəriəbl/, fr. invariable, inaltérable, azərb. dəyişməyən, (hallanmayan, təsərif olunmayan). - Qrammatik formalardan məhrum olmuş, sözdəyişdirici paradigmi olmayan. Məs.: Azərb. d. /tez, gec, ancaq, amma, lakin/ və s.

M.Хüseynzadə. Göstərilən əsər.

НЕИЗМЕНЯЕМЫЙ ГРАММАТИЧЕСКИЙ - alm. grammatisch unveränderlich, ing. invariable grammatical /in'vɛəriəbl grə'mɔtik(ə)l/, unchangeable grammatic(al) /ʌn'tʃeindʒəb(ə)l grə'mɔtik(ə)l/, fr. inaltérable grammaticalement, azərb. qrammatik cəhətdən dəyişməyən. - Qrammatik cəhətdən dəyişməyən sözlər. Məs.: rus d. /кокаду, пальто, метро, такси/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 258.

НЕИНВЕРСИВНЫЙ - alm. nichtinversiv, ing. non-inversive /nɔn in'v8:siv/, fr. non-inversif, azərb. qeyri inversiv, inversiyaya uğramamış. - Ardıcılıq ifadə edən, məlumatın məntiqi ardıcılığa mütənasibliyi (uyğunluğu). Məs.: /Sizin bu işləriniz elm aləmi üçün böyük bir xidmətdir//. /Əsgərlər qaça-qaça, sürünə-sürünə irəliləyirdilər//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 258.

НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ - alm. Neutralisation (f), ing. neutralization /,nju:trəlai'zeiʃən/, fr. neutralisation, azərb. neytrallaşma. - Praqa dilçilik məktəbi müəyyən şəraitlərdə bu və ya digər qarşılaşmanın aradan qalxmasını neytrallaşma adlandırır və bu zaman qarşılaşma üzvlərinin reallaşdığı vahidi arxifonem kimi dəyərləndirir. Məs.: alm. d. cingilti/kar əlamətinə görə qarşılaşdırılan samitlər söz sonu qanununa əsasən auslautda neytrallaşır, onlar yalnız arxifonem kimi reallaşır. «Neytrallaşan oppozisiyanın həqiqətən neytrallaşdığı mövqələrdə oppozisiya üzvlərindən biri öz spesifik əlamətlərini – fonoloji yararlığını itirir və yalnız o əlamətlər relevant kimi qalır ki, onlar hər iki üzvə aid olsun, neytrallaşan mövqedə oppozisiya üzvünün biri həmin qarşılaşmanın «arxifoneminin» əvəzədənə olur, beləliklə, biz arxifonem dedikdə hər iki fonem üçün ümumi olan distinktiv əla-

mətlər məcmusunu başa düşürük». N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Bakı, 2001, s. 99. Məs.: alm. d. /Band/ (cild) sözü /' *bant/ kimi realizə olunur. Sondakı samit akustik-artikulyator əlamətlərinə görə cingiltili deyildir. O həm də tam kar deyildir, çünki /b-nt/ sözündə əsl kar samit realizə olunur, /' *b-nte "kla edər/ (rəngbərəng paltarlar) birləşməsində /t/ samiti dəyişmir. Ancaq /band/ (cild) sözündə həmin auslautdakı /t/-d/-ya keçdi. Bütün bunları nəzərə alaraq Praqa məktəbi «Band» sözünü /banT/ kimi transkripsiya etməyi məsləhət görür. Onlar belə güman edirlər ki, bu /t/ arxifonemində həm /d/, həm də /t/ foneminin əlamətləri cəmləşib. Sonralar bunu Moskva fonoloji məktəbi fonem sırası, «hiperfonem» və ya «qarışıq fonem» adlandırdı. Arxifonem anlayışı fonemin və cümlədə fonoloji səviyyənin avtonomluğunu şübhə altına almaq deməkdir, səs fonematikliyini morfemə bağlamaq istəyidir. Şərba məktəbi bu cür halları fonetik mövqe ilə bağlı fonem əvəzlənməsi adlandırır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 204-214.

НЕЙТРАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА - alm. neutrale Lexik (f), ing. neutral vocabulary /'nju:trəl vəu'k5bjuləri/, fr. lexique neutre, azərb. neytral leksika. – Dildə müəyyən üsluba aid olmayan, heç bir üslubi məhdudiyyət bilməyən, digər üslublarda (kitab, danışq və loru dildə) sinonimlərə malik olan sözlər. Neytral leksika dilin bütün üslublarına qarşı qoyulur və bütün üslublarda işlənən sözləri özündə cəmləşdirir. Məs.: Azərb. d. /gəzmək - seyrə çıxmaq/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 102-157.

НЕЙТРАЛЬНЫЙ - alm. neutral, ing. neutral /'nju:trəl/, fr. neutre, azərb. neytral. - Ümumişlək, spesifik ünsiyyət şəraiti və ya dilin tətbiq dairəsi ilə bağlı olmayan və üslubi qarşılaşmada nişanlanmamış (əlaməti olmayan) üzv kimi çıxış edən söz və ya ifadə.

О.С.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 259.

НЕЙТРАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. Murmelvokal (m), ing. neutral vowel /'nju:trəl 'vauəl/, fr. voyelle neutre, azərb. neytral sait. - Beynəlxalq transkripsiyada [ə], rus transkripsiyasında isə [ɐ], [ɐ] və [ʌ] ilə işarə edilən, orta yüksəlişli və orta sıralı, vurğulu hecəda gələ bilməyən, reduksiyaya uğramış saitdir. Məs.: rus d. /qɐvʌrit/; alm. d. /'le:zən/ (oxumaq), /*gə'birgə/ (dağ silsiləsi). Alm. d. o danışq üslubunda düşür. Məs.: alm. d. /'li:bɪ 'ha est 'le:bɪ/ >vnt ɔ 'le:bɪ 'ha est '''li:bɪ// (sevmək yaşamaqdır, yaşamaq sevmək) (Y.V. fon Qöte). Belədən heca nüvəsini sonor /n/ saiti öz üzərinə götürür.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980. s. 45-47.

НЕКОНЕЧНОЕ СОЕДИНЕНИЕ - alm. innere Verknüpfung (f), ing. plus juncture /plʌs 'dʒʌŋktʃə/, fr. liaison inachevée, azərb. söz daxilində birləşmə. – Mürəkkəb sözlərdə morfem qovuşuğunda təzahür edən qısa fonetik birləşmə vasitəsi. Məs.: alm. d. /s/, Müq. et: /Lant+s+man/ - (kəndçi).

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 258-269.

НЕКОНТРАСТИРУЮЩАЯ ДИСТРИБУЦИЯ - alm. nichtkontrastive Distribution (f), ing. noncontrastive distribution

/nɔn'kɔntrɑ:stiv ,distrɪ'bju:ʃ(ə) n/, fr. destribution non-contrastée, azərb. təzadsız distribusiyə. – Müxtəlif dil vahidlərinin bir mövqedə işlənilib müxtəlif məna bildirməsidir. Təzadsız distribusiyəni fərqləndirərkən öncə fonoloji və morfoloji vahidləri müəyyənlişdirmək, sonra onların distribusiyasını öyrənmək məqsəduyğundur. Məs.: Azərb. d. /dərsə getmək/ və /dərsdən getmək/ tərkiblərində /-ə/ və /-dən/ morfemləri təzadsız distribusiyaya nümunə ola bilər. Deməli, təzadsız distribusiyə müxtəlif vahidlərin bənzər mətnlərdə (əhatələrdə) işlənməsidir ki, bu yolla dilin struktur vahidinin fərqləndirilməsi, semioloji xarakter kəsb etməsi sübuta yetir. Əlavə distribusiyada isə mətnlər (əhatə) müxtəlif olur və bununla da funksional cəhətdən bənzər ünsürlərin «etik» və ya fiziki differensiyası sübut edilir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 238-254.

НЕКОНТАКТНЫЕ СЛОВА - alm. kontaktlose Wörter (Pl.), ing.

noncontact words /nɔn'kɔntakt wə:dz/, fr. mots nons-contact, azərb. qeyri-kontakt (yanaşı gəlməyən) sözlər. - Omonimlər və çoxmənalı sözlər eyni bir kontekstə deyil, müxtəlif kontekstlərdə işlənen sözlərdir. Bu funksional əlamətinə görə onlar sinonim və antonimlərdən kəskin fərqlənir. Çünki sinonimik cərgəyə və antonimik cütlüyə daxil olan sözlər eyni bir kontekst çərçivəsində işlənə bilirlər. Dilçilikdə sinonim və antonimlərin, omonim və çoxmənalı sözlərin kontekstlərə münasibətlərinə istinad edərək onları kontakt, qeyri-kontakt sözlər kimi dəyərləndirirlər. Məs.: Azərb. d. /Bu gün hava çox yaxşıdır//. /Bu gün hava çox pisdir/ (antonimlər). /Axşamüstü düşmənin qalanı top və mərmi atəşlərinə tutdu//. /Uşaqlar həyətdə top qovurdular//. Çoxmənalı sözlər, nümunələrdən görüldüyü kimi, /top/ (silah növü) və /top/ (idman ləvazimatı) sözləri müxtəlif məfhumlar ifadə etdiklərindən eyni kontekstlərdə işlənə bilmirlər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 142.

НЕКОНТРАСТНЫЕ СЛОГИ - alm. kontrastlose Silben (Pl.), ing.

noncontrast syllables /nɔn'kɔntrɑ:st 'sɪləbls/, soft /sɔft/, fr. syllabe non-contrastante, azərb. qeyri - kontrastiv hecalar. - Açıq və qapalı hecalar artikulyator xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Samit+sait (KV) birləşməsində samitin saitə və, əksinə, saitin samitə təsiri tipli birləşmələrdəki saitin samitə və əksinə samitin saitə təsirindən qat-qat güclüdür, yəni KV tipli birləşmədə daxili bağlılıq VK birləşməsindəkindən xeyli möhkəmdir. Samit və sait bir-birinə daha sıx bağlı olduqda onların arasından keçən sərhəd özünü daha aydın şəkildə göstərir, samit saitdən daha effektiv şəkildə ayrılır, heca daha kontrastiv olur. Məhz buna görə də KV tipli açıq hecalar istənilən VK tipli qapalı hecalardan daha kontrastiv olurlar. Məs.: «ta» və «at» hecalarında birinci ikinciye nisbətən daha kontrastivdir. Bunu

sübut edən daha bir amil qapalı hecaların dalbadal tələffüzü zamanı onların açıq hecaya çevrilməsidir. Məs.: /at-at-ta-ta/ və s.

Л.В.Бондарко. Звуковой строй современного русского языка. М., 1977.

НЕКСУС - alm. Nexus (m), ing. nexus /'neksəs/, fr. nexus, azərb. qovuşma. – O.Yespersenin nəzəriyyəsinə görə xəbərlə birləşmənin xüsusi sintaktik növü. Alm. d. /das Buch ist kostbar// (kitab qiymətlidir) cümləsində /kostbar/ sözü təyini birləşmədir, çünki bu cümləni çevirəndə həmin söz təyin funksiyasında çıxış edir. Məs.: alm. d. /Das kostbare Buch// (dəyərli kitab) və s.

P.H.Mattews. Göstərilən əsər, s. 243.

НЕЛАБИАЛИЗОВАННЫЙ - alm. nichtlabialisert, ing. non-labialized /'nɔn'leɪbjəlaɪzd/, fr. non-labialisé, azərb. dodaqlanmayan. - Tələffüzü zamanı dodaqların yan tərəfə çəkilməsi ilə (dodaqlar fəal iştirak etmirlər) müşayiət olunan səslər. Məs.: Azərb. d. /t°ynt/ sözündə birinci [t°] dodaqlanır, ikinci isə dodaqlanmır.

Бах: Неогубленный ←.

НЕЛИЧНЫЕ ГЛАГОЛЫ – alm. unpersönliche Verben (Pl.), ing. impersonal verb /ɪm'pə:snl və:b/, fr. verbes impersonnels, azərb. qeyri-şəxslı fellər. – Yalnız III şəxsin təkində işlənən fellər. Bunlardan əmələ gələn cümlələrdə alm. d. /es/, ing. d. /it/ əvəzliyi çıxış edir. Məs.: alm. d. /Es donnert, blitzt, regnet/ (Göy guruldayır, ildırım çaxır, yağış yağır); ing. d. /it rains/ (yağır). Göründüyü kimi, bu fellər təbiət hadisələrini və havanın vəziyyətini bildirir.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

НЕЛОКАЛИЗОВАННЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. nichtlokalisierter Vokal (m), ing. nonlocalized vowel /'nɔn'ləukəlaɪsd 'vauəl/, fr. voyelle non-localisée, azərb. mərkəzləşməmiş sait. - Tələffüzü zamanı dilin gövdəsinin ağız boşluğunda neytral vəziyyətdə uzanması. Buna misal olaraq alm. və ing. dillərində neytral [ə] saitini göstərmək olar. Müq. et: alm. d. /'le:rər/; ing. d. /'titʃə/ (müəllim) və s.

НЕМАРКИРОВАННЫЙ - alm. merkmallos, ing. unmarked /'ʌn'mɑ: kt/, fr. non-marqué, azərb. nişansız (nişanlanmamış). - Privativ oppozisiya zamanı əlaməti olan üzvə nişanlı, əlaməti olmayan üzvə isə nişansız deyilir. Linqvistik baxımdan privativ qarşılaşmanın əsas, daha vacib üzvü nişansız (əlaməti olmayan) hesab olunur və danışqda onun nişanlı üzvə nisbətən daha çox işlənməsi buna sübutdur. Məs.: kar və cingiltili samitlər qarşılaşmanın müvafiq sərt və yumşaq üzvlərilə müqayisədə daha çox işlənilir. Praqa fonoloji məktəbinə məxsus olan bu mülahizə fonologiyanın, habelə bütövlükdə dilçiliyin sonrakı inkişafında misilsiz rol oynamışdır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 204-214.

НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК – alm. Deutsch (n), ing. German language /'dʒə:mən 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue allemande, azərb. alman dili. – Hind-

Avropa dilləri ailəsinin german dilləri qrupuna aid olan dildir. Alman dilində 110 milyon əhali danışır. Mütəxəssislər tarixi baxımdan alman dilini 3 dövrə bölürlər:

1. Qədim alman dili dövrü (q.a.d.) – VIII-XI əsrlər
2. Orta alman dili dövrü (o.a.d.) – XI-XIV əsrlər
3. Yeni alman dili dövrü (y.a.d.) – XIV əsrdən hal-hazır qədərki dövr.

Qədim alman dilində Hamburq və Vürtsburq yazıları, mətnlər, kilsə məhnləri, latın dilindən tərcümələr, Hildebrand və Lüdviq nəğmələri kimi yazılı abidələr mövcud idi.

Qədim alman dilində 16 sait fonem vardı: monofonqlar: /i/, /u/, /ɪ/, /â/, /e/, /ē/, /ū/, /ô/, /o/, və diftonqlar: /iu/, /io/, /ie/, /uo/, /ei/, /ou/.

Samitlər: /p/, /f/, /b/, /pf/, /t/, /d/, /s/, /z/, /ʃ/, /ch/, /k/, /g/, /h/, /w/, /m/, /n/, /l/, /r/, /j/.

Orta dövr alman dilində 24 sait fonem vardı: monofonqlar /i/, /u/, /ü/, /î/, /e/, /ē/, /a/, /ū/, /ö/, /o/, diftonqlar /iu/, /ie/, /üe/, /uo/, /ö/, /ô/, /ei/, /öu/, /ou/, /â/, /œ/, /â/.

Orta dövr alman dilində aşağıdakı samit fonemlər var idi: /p/, /b/, /p_f/, /t/, /d/, /f/, /z/, /Z/, /ch/, /k/, /g/, /h/, /w/, /m/, /n/, /l/, /r/, /j/, /sch/= /sx/ və ya /sk/.

Yeni dövr alman dilində 17 sait (14 monofonq və 3 diftonq) və 23 samit formalaşmış.

Saitlər	Samitlər
Monoftonqlar/Diftonqlar	
/i:/ /ɪ/	/b/, /p/, /v/, /f/, /pf/, /m/, /d/, /t/, /r/, /s/, /ʃ/, /tʃ/, /ts/, /n/, /j/, /ç/, /g/, /k/, /ŋ/, /l/, /R/, /h/.
/y:/ /ö/	
/e:/ /ɛ/	
/ø:/ /œ/	
/u:/ /ʊ/	
/o:/ /ɔ/	
/a:/ /a/	/a_o/

Yeni alman dilində çağdaş alman dilinin fonem sistemi, prosodiya və intonasiya əlamətləri, morfoloji strukturu və qrammatik quruluşu formalaşmış.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 134-143.

HEMOЙ - alm. stumm, ing. mute /mju:t/, silent /'sailənt/, soundless /'saundlɪs/, fr. muet, azərb. kar, lal. - Tələffüz edilməyən, ənənəvi orfoqrafiyada işarəsi olan, lakin sözün səslənməsində reallaşmayan, fonem tərkibində real bir vahidin təsvir olunmasına xidmət etməyən.

Л.В.Щерба. Фонетика французского языка. М., 1937.

HEМОТИВИРОВАННЫЙ - alm. unmotiviert, ing. amotivational /ə'mə-tıveɪʃənl/, devoid of symbolic value /dɪ'vɔɪd əv sɪm'bɔɪlɪk 'vælju:/, fr.

immotivé, gratuit, azərb. motivləşməyən. - Açıq semantik strukturu olmayan, yəni mənalı tərkib hissələrə parçalana bilməyən.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 260.

НЕНАЗАЛИЗОВАННЫЙ - alm. nichtnasaliert, ing. non-nasalized /'nɔn'neizələizɪd/, fr. non-nasalisé, azərb. burunlaşmayan. – Burun səsləri qonşuluğunda gəlməyən səslərin hamısı burunlaşmayan fonemlərdir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НЕНАПРЯЖЁННЫЙ - alm. nichtgespannt, ing. unstressed /'ʌn'strest/, relaxed /rɪ'15ks/, lax /15ks/, fr. non-tendu, azərb. gərginləşməyən. – Vurgusuz hecalardakı səslərin tələffüzünə xas tələffüz. Vurgudan uzaq olduqca hecalar zəif tələffüz olunur.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НЕНЕЦКИЙ ЯЗЫК – alm. Neneisch (n), ing. Nenets language /'nɪ'nets 15ŋgwɪdʒ/, fr. langue nénéene, azərb. nenes dili. – Samodiy dil qrupuna aiddir. Yenisey çayının sağ sahilində və Kolsk yarımadasında yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 30 minə yaxındır. 1937-ci ildən yazıda kiril qrafikasıdan istifadə olunur.

Н.М.Терещенко. Материалы и исследования по языку ненцев. М.-Л., 1956; З.Н.Куприянова, А.М.Щербакова. Ненецкий язык. Л., 1957.

НЕНОСОВОЙ - alm. nichtnasal, ing. non-nasal /'nɔn'neizəl/, fr. non-nasal, azərb. qeyri-burun. – Ağız boşluğunda formalaşan səslər. Alman və Azərbaycan dillərində /m/, /n/, /ŋ/ samitlərindən başqa fonemlərin hamısı qeyri-burun səslərdir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НЕОБРАТИМОСТЬ - alm. Unaustauschbarkeit (f), ing. irreversibility /,ɪrɪ'və:səbɪlɪtɪ/, fr. irréversibilité, azərb. çevrilməzlik (yerini dəyişdikdə öz mənasını itirən). - Tərəflər arasındakı münasibətin üzvlərin birinin tələbinə əsasən qurulmasına söykənən sintaktik səciyyə. Belə hallarda tərkiblərin yerini dəyişdikdə məna tamam itir. Bu əlaqələrdə hər bir komponent digərilə fərqli münasibətdə olur. Məs.: Azərb. d. /məktəb həyatı/ - /həyat məktəbi/; /bal arısı/- /arı balı/ müxtəlif şeylərdir. Ancaq bundan fərqli olaraq müvazi tərkiblərin yerini mənaya xələl gətirmədən dəyişmək olur. Məs.: Azərb. d. /şair-müğənni/ /müğənni – şair// və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 260.

НЕОГРАММАТИКИ - Вах: Младограмматики ←.

НЕОГУБЛЁННЫЙ - Вах: Нелабиализованный ←.

НЕОДНОРОДНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. nichtgleichwertige Wortverbindung (f), ing. non-homogeneous phrase /'nɔn-hɔmə'dʒi:njəs freɪs/, fr. groupe de mots hétérogène, azərb. müxtəlif tərkibli söz birləşməsi. - Tabelilik ifadə edən, tərkibləri sintaktik tabelilik əlaqəsi üzrə bağlanmış söz birləşməsi. Məs.: Azərb. d. təyini söz birləşmələri buna misal ola bilər.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

НЕОДНОРОДНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ - alm. nichtgleichwertiges Attribut (n), ing. non-homogeneous attribute /'nɔn, hɔmə'dʒi:njəs 'ʃtribju:t/, fr. attribut hétérogène, azərb. qeyri-həmcins təyin. – Təyin olunan üzvlə, müxtəlif növlü sintaktik əlaqələrlə bağlanan təyin. Əşyanı müxtəlif tərəfdən, müxtəlif cəhətlərdən səciyyələndirən təyin. Məs.: Azərb. d. /taxta böyük çarpayı/, /Biz böyük ikimərtəbəli yaşıl daş binanın zirzəmisində yaşayırdıq//.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

НЕОДНОРОДНЫЕ ЧЛЕНЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. nichtgleichwertige Satzglieder (Pl.), ing. non-homogeneous parts of the sentence /'nɔn, hɔmə'dʒi:njəs pɑ:ts əv li: 'sentəns/, fr. termes hétérogènes d'une proposition, azərb. qeyri- həmcins cümlə üzvləri. - Müxtəlif cinsli, tabəsizlik əlaqəsi əsasında birləşə bilməyən, funksional cəhətdən qeyri - bərabərhüquqlu cümlə üzvləri. Məs.: Azərb. d. /İradəsi hisslərinə qalib gələnlər xoşbəxt, hissi alovlanaraq iradəsini yıxanlar bədbəxtdırlar// və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

НЕОДУШЕВЛЁННОСТЬ - alm. Leblosigkeit (f), ing. inanimateness /nɪ'ʊnɪmətni:s/, inanimation /n'ʊni'meɪʃ(ə)n/, fr. inanimé, azərb. cansızlıq. - İsimlərin iki yarımşinfə bölünməsinin əsasında duran, canlılıq-cansızlıq kateqoriyasını təmsil edən kateqorial formalardan biri. Rus dilində cansız isimlərin təsirlik halında təkdə o biri iki cinsdən fərqli olaraq tək şəkilçisi qəbul etmir. Məs.: rus d. /человек - человека/, /друг - друга/, ancaq /стол - стол/, /поле - поле/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 319.

НЕОДУШЕВЛЁННЫЙ ПРЕДМЕТЫ - alm. leblose Gegenstände (Pl.), ing. inanimate objects /nɪ'ʊnɪmət 'ɔbdʒɪkts/, fr. objet inanimé, azərb. cansız əşyalar. - İsimlərin xüsusi yarımşinfə aid edilən, insan və heyvan bildirməyən əşyalar. Məs.: Azərb. d. /daş, torpaq, toz/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 319.

НЕОЛИНГВИСТИКА - alm. Neolinguistik (f), ing. neolinguistics /ni:əʊ'liŋgwɪstɪks/, fr. néolinguistique, azərb. neolinqivistika (məkanil dilçilik). - XX əsrin 20-illərində V. fon Humboldtun «dil fəaliyyətində olan qüvvədir (energeia)» ideyasının təsirilə təşəkkül tapmış yeni dilçilik məktəbidir. Bu məktəb təsnifatı və struktur əlamətləri önə çəkərək dilin məna dünyasını açıb göstərməyə nail olmuşdur. Dil strukturunun daxili əlaqələrini gerçəkliyin ruhi strukturlaşması kimi götürən V.fon Humboldta görə, bu cərəyan hər bir insan cəmiyyəti üzvlərinin dünyagörüşünün formalaşmasında dilin gücünə xüsusi yer ayırır.

«Dialektikada Hegelsiz keçinmək olmadığı kimi, müasir dilçilikdə də V.fon Humboldtsuz keçinmək qeyri-mümkündür. V. fon Humboldtun dil haqqında görüşləri «İnsan dilinin müxtəlifliyi və bu müxtəlifliyin insan cəmiyyətinin

əqli inkişafına təsiri» (Seçilmiş əsərləri, Berlin, 1848, 6-cı cild) adlı əsərində geniş şərh olunub. «Dil bütövlükdə ruhdur». O, ruhun qanunları ilə inkişaf edir. «Dil fəaliyyətin məhsulu olmayıb (erqon), fəaliyyətin özüdür (enerqeya)». «Dil öz məhsullarının məcmusu kimi danışığ fəaliyyətinin ayrı-ayrı aktlarından fərqlənir». «Sözdə həmişə iki tərəfin – səsə və məfhumun vəhdəti mövcuddur». «...dil bütövlükdə insanla ona zahirdən və daxildən təsir edən təbiət arasında yerləşir». «İnsan özünü səslər dünyası ilə əhatə edir ki, əşyalar aləmini dərk etsin və onu mənimsəsin,... onun şeylərə münasibəti dillə müəyyənləşir» kəlamlarını söyləyən bu böyük alim dili möcüzəli bir dairə kimi təsvir edir ki, ondan çıxmaq üçün başqa bir aləmə düşmək gərəkdir, bu da dünyagörüşünün dəyişməsinə aparıb çıxarır. «Xarici dili öyrənməyi əvvəlki dünyabaxışı kontekstində yeni nöqteyi-nəzərin əldə edilməsinə oxşatmaq olar».

«Dil fikir yaradan bir alətdir... o, xalqın ruhudur, onun zahiri təzahür formasıdır» deyən bu böyük filosof fikrini davam etdirərək yazırdı ki, «xalqın dili ilə ruhunun eyniyyətinə bənzər başqa şey tapmaq çox çətindir». F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 16. Neolinqivistlər semantikanı əsas götürürlər. Onların ifadəsinə görə, dilçiliyin bütün coğrafiyası semantikaya əsaslanır, onu (semantikanı) dilçiliyin həqiqi mədəni, yəni dilin əsl linqivistik hissəsi hesab edirlər. Bu ideyalar yeni romantik ardıcılar nəslinin yetişməsinə səbəb oldu. L.Vaysgerber (1899-1958) və başqa italyan dilçiləri və s. «Bu dilçi-filosofun dil haqqında bir sıra maraqlı fikri var ki, onlar barəsində bir qədər ətraflı danışmağa dəyər. 1930-cu ildə «Dilçilikdə neoromantizm» adlı məqaləsində öz nəzəri müddəalarını irəli sürərək o, dil həyatının 4 mərhələsini ayrıca qeyd edir: bəşəriyyətin dil qabiliyyəti; cəmiyyətin mədəniyyət xəzinəsinin dili; hər bir kəsin dili; dil vasitələrinin tətbiqi forması» (s. 344). Lakin 40-cı illərin sonuna yaxın L.Vaysgerber dilin sosioloji tərəfinə ana dili mövqeyindən daha çox üstünlük verir... V.fon Humboldtun «dil daimi fəaliyyətdə olan gücdür», «o müəyyən dünyagörüşünü əks etdirir» və «o daxili formaya malikdir» anlayışlarını əsas götürərək dili ruhi formalaşmanın gücü kimi təyin edir. Beləliklə, o, dilçilikdə hökm sürən psixologizmi və sosiologizmi aradan qaldırmağa çalışır, bunun əvəzinə isə dilə fenomenoloji bir şey kimi yanaşır. Dildə səs və forma qrammatikasına məzmun və dil fəaliyyəti qrammatikasını da əlavə etməklə üçşaxəli bir elm sahəsi yaratmağa nail olur». F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 16.

Neolinqivistlərə görə, fonetika təcrübi və fizioloji bir elm kimi dilçiliyə daxil edilə bilməz. İtalyan neolinqvistləri ərazi amilini əsas götürərək yazırlar ki, real şəkildə nə dialektlər var, nə də ki, dillər. Yalnız izoqloslar (dil sərhədləri) sistemi mövcuddur. Onlara görə dilçiliyin başlıca vəzifəsi ayrı-ayrı dil faktları üçün izoqlosları müəyyənləşdirməkdən və dilçilik xəritələrində öz əksini tapmış izoqlosları araşdırmaqdan ibarətdir. Neolinqvistlər dildə baş verən dəyişiklikləri gənc qrammatiklərdən fərqli olaraq, etnik

qarışmalar işığında izah etməyə çalışırlar. Neolinqivistlərin fikrincə, dil dəyişmələri əksər hallarda, etnik qarışmalar, əlbəttə, irqi yox, mədəni, yəni mənəvi qarışmalar nəticəsində baş verir. Onlar göstərirdilər ki, dillər arasında daimi və tədrici keçidlər vardır, burada kəskin hədd qoymaq olmaz.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 43-44; M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 181-183.

НЕОЛОГИЗМ - alm. Neologismus (m), ing. neologism /nɪˈlɒdʒɪz(ə)m/, fr. néologisme, azərb. neologizimlər. – 1) Yeni yaranan məfhumları və əşyaları ifadə etmək zərurətindən yaranan söz və ya ifadələr. Məs.: Azərb. d. /kosmos/, /kosmonovat/, /avtomobil/, /redaktor/, /radio/, /televizor/, /telekommunikasiya/ və s.; 2) Ümumxalq dilində vətəndaşlıq hüququ qazana bilməyən söz və ya ifadə. Belə söz və ya ifadələr nəticədə xüsusi, əksərən də aşağı üsluba aid olan sözlər kimi qəbul olunurlar. Dilin lüğət tərkibində neologizmlərin əsas hissəsi yeni əşya və hadisələri ifadə etmək zərurətindən yaranırsa, bir qismi də bədii söz ustaları tərəfindən üslubla əlaqədar olaraq yaradılır. Bundan savayı neologizmlər dilin özünün söz ehtiyatı əsasında da yaradılır. Neologizmlər müəyyən müddətdən sonra ümumişlək leksikaya qarışaraq öz neologizmiyini itirirlər. Məs.: Azərb. d. /maşın/, /velosiped/ və s. Formal cəhətdən neologizmlər 4 cür olur: a) mövcud morfoloji vasitələr və konstruksiyalar əsasında yaranan yeni ifadələr. Məs.: Azərb. d. /tozsoran/, /paltaryuyan/; b) yeni məna ilə bağlı sözün keçməsi. Məs.: /rentgen/, /virus proqramı/; c) başqa dildən alınmalar. Məs.: /(qara) piar/, /internet/; ç) metaforik işlənən ifadələrin birləşməsidir. Məs.: /tələbə şəhərciyi/. Son zamanlar neologizmlər daha geniş şəkildə yaranmaqdadır. Məs.: /tanıtım gecəsi/ (xatirə gecəsi əvəzinə) və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

НЕОЛОГИЗМ СЕМАНТИЧЕСКИЙ - alm. semantischer

Neologismus (m), ing. semantic neologism /sɪmˈɒntɪk nɪˈlɒdʒɪz(ə)m/, fr. néologisme sémantique, azərb. semantik neologizimlər. - Mövcud sözün mənəyə yeniləşməsi, yeni məna kəsb etməsi. Məs.: fr. d. /qalife/ (şalvar) fransız generalının adından götürülmüşdür.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

НЕОЛОГИЗМ СТИЛЕВОЙ - alm. Stilneologismus (m), ing. stylistic of

neologism /stɑɪlɪstɪk əv nɪˈlɒdʒɪz(ə)m/, f.p. néologisme stylistique, azərb. üslub neologizimləri. - Sözün bədii əsərlərin müəyyən janrına daxil edilərək yeni məna kəsb etməsindən doğan yenilik, əvvəllər gündəlik, adi danışqda işlədilən, lakin bədii əsərlərdə öz ifadəsini təzəcə tapmış söz.

Məs.: Azərb. d. /çəkciciyəzli/, /oraqçıgəzli/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

НЕОЛОГИЯ - alm. Neologie (f), ing. neology /niː ˈlɒlɒdʒɪ/, fr. néologie, azərb. neologiya. – Dildə yeni sözlərin yaranmasını (innovasiyanı) şərtlən-

dirən amilləri öyrənən dilçilik sahəsi. Başlıca amil yeni yaranan obyektlərin adlandırılması zərurətidir. Bu bölmənin ikinci bir vəzifəsi yeni sözlərin yaranma üsullarını analiz etməkdən ibarətdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

НЕОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНОЕ ЛИЦО - alm. unbestimmt-persönliche Person (f), ing. indefinite expressed person /ɪn'defɪnɪt ɪks'presd 'pə:sn/, fr. personne indéterminée (indéfinie), azərb. qeyri-müəyyən şəxs. - Müasir rus dilində ikinci şəxsin formaları ilə ifadə olunan, lakin birinci şəxs mənası bildirən. Məs.: rus d. /Что посеешь, то и пожнешь// və ya Azərb. d. /Nə əkərsən, onu da biçərsən// və s. Alman dilində /man/ əvəzliyi qeyri-müəyyən şəxs əvəzliyi rolunda çıxış edir. Müq. et: /Man baut dort ein Haus// (Orada bir ev tikirlər).

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 150.

НЕОПРЕДЕЛЕННО-КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ЧИСЛО - alm. unbestimmte-Quantitätszahl (f), unbestimmt-quantitative Zahl (f), ing. indifinite cardinal numerals /ɪn'defɪnɪt 'kɑ:dnl 'nju:m(ə)r(ə)l/, indifinite quantitative numeral /ɪn'defɪnɪt 'kwɒntitətɪv 'nju:mərəl/, fr. nombre quantitatif indéfini, azərb. qeyri-müəyyən miqdar sayı. - Dəqiq, diferensiallaşmış miqdar deyil, ümumiyyətlə miqdar anlayışı bildirən say. Məs.: Azərb. d. /az, çox, bir qədər, xeyli, kalan, azacıq/ və s.

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 147-148.

НЕОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. unbestimmt-persönlicher Satz (m), ing. indefinite-personal sentence /ɪn'defɪnɪt 'pə:snl 'sentəns/, fr. proposition personnelle indéfinie, azərb. qeyri-müəyyən şəxslı cümlə. - Mübtədası olmayan və yeganə baş üzvü ifadə olunan üçüncü şəxsin təkində və cəmində işlənən xəbərdən ibarət cümlə. Alman və ingilis dillərində belə cümlələrin formal mübtədası qeyri-müəyyən /es/, /it/ çıxış edir. Məs.: alm. d. /Es regnet/; ing. d. /it rains/; Azərb. d. /yağır/; rus d. /дождит/ və s.

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 149.

НЕОПРЕДЕЛЕННЫЙ - alm. unbestimmt, ing. indefinite /ɪn'defɪnɪt/, fr. indéfini, azərb. qeyri-müəyyən. - Dildə qeyri-müəyyənliyi bildirən xüsusi vasitələr var. Alm. ing. və fr. dillərində buna qeyri-müəyyən artikllər aiddir. Məs.: Azərb. d. /bəzi/, /xeyli/; alm. d. /ein/, /eine/; ing. d. /a, an/. Rus və Azərbaycan dillərində bunu /bir/ (один), /bir kəs/ (некто), /nəisə/ (нечто) və s. ifadə etmək olur.

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 127-139.

НЕОПРЕДЕЛЕННЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. unbestimmter Vokal (m), ing. indeterminated vowel /ɪndɪ'tə:mɪnɪtɪd 'vau(ə)l/, fr. voyelle indéterminée, azərb. qeyri-müəyyən sait. - Qeyri-dodaq, qətiyyəən gərginləşməyən, heç bir tam saitle ikili qarşılaşmaya girə bilməyən, xüsusi, qısa,

zəif sait. Bunu biz alman və ingilis dillərində görürük. Məs.: /*gə'birgə/ (dağlar silsiləsi), /'ti:t fə/ (müəllim) və s.
F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕОФОРМЛЕННЫЙ - alm. nichtausgestaltet, ing. unexecuted (covert) /'ʌn'eksikju:td/'kʌvət/'kəvət:/, fr. non-formé, azərb. formalaşmamış. - Müəyyən sintaktik münasibətlərin formal ifadəsindən məhrum edilmiş. Məs.: alm. d. /auf gut Glück/ (Allaha təvəkkül).

H.Glinz. Göstərilən əsər.

НЕПАЛАТАЛИЗОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. nichtpalatalisierter Konsonant (m), ing. hard, nonpalatalized consonant /hɑ:d/ 'nɔn ,pʃlətəlaɪ'zd 'kɔnsənənt/, fr. consonne dure, azərb. qalın samitlər. – Yumşalmayan qalın saitlərdən əvvəl və ya onların arasında gələn samitlər. Məs.: Azərb. d. /adam/, /bol/, ancaq /tələ/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕПАЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nepali (n), ing. Nepalese language /nipʃli:s 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue népalaise, azərb. nepal dili. – Hindu dilləri qrupuna aid dil. Əsasən Nepalda və Hindistanın onunla sərhəd ərazisində yayılmışdır. Nepal dilində danışanların sayı 9,1 milyondan yuxarıdır. Nepal Krallığının rəsmi dövlət dilidir. Ərazi baxımından mərkəzi (Katmandu vadisində), qərb, şərq və dağətəyi dialektlərə bölünür. Danışqı dili tibet-birma dillərinin güclü təsirinə məruz qalmışdır. İsimlər cins kateqoriyasına bölünmüşlər. Devangari yazısından istifadə olunur.

Н.И.Королев. Язык непали. М., 1965.

НЕПАРАЛЛЕЛЬНОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. nichtparalleler Wechsel (m), ing. non-parallel alternation /'nɔn-'pʃrələl ,ɔ:ltə'neɪf(ə)n/, fr. alternance non-parallèle, azərb. qeyri-paralel (kəşişən) əvəzlənmə. – Moskva fonoloji məktəbinə görə, «güclü» fonemin öz ekvivalenti «zəif» fonemlə əvəzlənməsi. Şerba məktəbi isə bu cür əvəzlənməni qəbul etmir və ümumilikdə; «zəif» və «güclü» fonem anlayışını yaxına buraxmır. Bu məktəb üçün səs fonem statusu əldə etdikdən sonra hər yerdə öz müstəqilliyini qoruyub saxlayır. Ona görə də rus dilində /в0да/ və /воды/ sözlərində birinci hecəda /a/ və /o/ fonemlərinin olduğunu birmənalı şəkildə qəbul edir.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

НЕПАРНАЯ ФОНЕМА - alm. unpaariges Phonem (n), ing. unpaired phoneme /'ʌn'pɛəd 'fəunim/, fr. phonème non-apparié, phonème hors couple, azərb. təcrid edilmiş fonem, qarşılıqlı olmayan fonem. – Korrelativ qarşılaşmaya daxil olmayan (differensial əlamətlərinin heç biri qarşılaşmada iştirak etməyən). Azərbaycan dilində /h/ fonemi, rus dilində isə /t s/ və /t ʃ/ fonemləri, alman və ingilis dillərində /h/ və /ŋ/ və s. bu cür müəyyən əlamətə görə qarşılığı olmayan fonemlərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

НЕПАРНЫЙ ГЛАГОЛ - alm. unpaariges Verb (n), ing. unpaired verb /'ʌn'pɹəd və:b/, fr. verbe déparié, azərb. qarşılığı olmayan fel. - Slavyan dillərində bitmiş və bitməmiş tərzə görə felin müvafiq qarşılığının olmaması. Məs.: rus d. /воспрянуть/, /грязнуть/, /бездействовать/, /благоговеть/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 103.

НЕПЕРЕХОДНОСТЬ - alm. Intransitivität (f), ing. intransitivity /n'trɪnsɪ'tɪvɪtɪ/, fr. intransitivité, azərb. təsirsizlik. – Keçməzlik felin mənasında iş, hal və hərəkətin obyektə keçməməsi (təsirsizliyi) əks etdirir. Bu, leksik və qrammatik vasitələrlə formalaşdığından onu leksik-qrammatik kateqoriya hesab etmək olar. Yalnız hərəkəti göstərən, hərəkətin yönəldiyi obyektə nəzərdə tutmayan, onu tələb etməyən fel keçməz (təsirsiz) fel adlanır. Məs.: Azərb. d. /yatmaq, yaşamaq, durmaq, oturmaq/, ancaq /yatırtmaq, yaşatmaq, durdurmaq, oturtmaq/ və s. keçərli (təsirli) fellərdir. Rus dilində bu xüsusi morfoloji yolla ifadə olunur. Məs.: /çernetʹ/ (qaralmaq) - /çernitʹ/ (qaraltmaq), /molodetʹ/ (cavanlaşmaq) – /moloditʹ/ (cavanlaşdırmaq). Alman dilində keçərlik/keçməzlik bəzən analitik yolla ifadə olunur. Müq. et: /schwarz werden/ (qara olmaq) - /schwarz machen/ (qara etmək).

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 329.

НЕПЕРЕХОДНЫЙ - alm. intransitiv, ing. intransitive /n'trɪnsɪ'tɪv/, fr. intransitif, azərb. təsirsiz (keçməz). - Keçməzlik kateqoriyası ifadə edən. Yalnız hərəkəti göstərən, bu hərəkətin yönəldiyi obyektə nəzərdə tutmayan fel. Məs.: Azərb. d. /yatmaq, yaşamaq, yanmaq/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 267, 329.

НЕПОДВИЖНАЯ ОСНОВА - alm. Stammmorphem (n), Wortbildungsstamm (m), ing. fixed-stress stem /fɪkst stress stem/, fr. thème immobile, azərb. sabit əsas. – Sabit, dəyişməz əsas. Məs.: Azərb. d. əsaslar heç zaman dəyişmirlər. Müq. et: /qatar-da-dan/ və s.; alm. d. /Be-streb-ung-en/ (can atma) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 301.

НЕПОДВИЖНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. feste Betonung (f), ing. fixed stress /fɪkst stres/, fr. accent immobile, azərb. sabit vurğu. – Sözü müxtəlif qrammatik formalarında eyni heca üzərinə düşən vurğu. Türk dillərinin əksəriyyətində vurğu həmişə sözün son hecasının üzərinə düşür. Məs.: /bab'a-baba+l'ar-babalard'an/ və s. Rus d. vurğu sabit deyil. Məs.: /pyká-pýki/. Alm. d. isə söz vurğusu əsasən sabitdir. Məs.: /'fʏtə:ən/ (durmaq) /fɛR'ʃtə:ən/ (başə düşmək), ancaq dəyişə də bilir. Məs.: /la 'bo:r/, /la bɔ'r-'ant/.

F.Vejšalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 194-205.

НЕПОЗИЦИОННЫЙ - alm. nichtpositionell, ing. non-positional (free)

/ˈnɔn pəˈziʃənəl/fri:/, fr. non-positionnel, azərb. müstəqil (mövqedən asılı olmayan). - Sözdə tutduğu mövqedən asılı olmayan. Alman və ingilis dillərində ablaut mövqedən asılı deyildir. Müq. et: /take-took/ (götürmək-götürdü), /foot-feet/ (ayaq-ayaqlar); alm. d. /schreiben-schrieb/ (yazmaq-yazdı) və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Бакы, 2003.

НЕПОЛНАЯ АССИМИЛЯЦИЯ - alm. partielle Assimilation (f), ing.

partial assimilation /ˈpɑːʃəl əˌsɪmiˈleɪʃn/, fr. assimilation partielle, azərb. qismən, yarımçıq uyuşma (assimilyasiya). – Danışıq aktında qarşılıqlı şəklidə bir-birinə təsir göstərən səslərin qismən uyğunlaşması. Məs.: Azərb. d. /quşlar-quşdar, qızlar-qızdar, başlamaq-başdamaq/. Ənənəvi fonetikadan gələn bu qayda müasir fonoloji yanaşmaya sığışmır. Çünki yuxarıda verilmiş misallarda müxtəlif səviyyələr (diatopik-sintopik) qarışdırılır. Müasir fonologiyada söhbət yalnız variativlikdən gedə bilər.

F.Veysəlli. GDG.

НЕПОЛНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ГЛАСНЫЙ - alm. Halbvokal (m),

Vokaloide (n), ing. incomplete formation vowel /ɪnkəmˈpli:t ˈfɔːmˈeɪʃ(ə)n ˈvaʊəl/, fr. formation imparfaite des voyelles, azərb. yarımçıq sait (reduksiyağa uğramış). – Dilin adi (normal) saitindən xeyli qısa tələffüz olunan səs. Bu alm. d. zəif vurğusuz [ə] səsinə özünü bürüzə verir. Müq. et: /ˈleːzən/ (oxumaq), /*bıldən/ (düzəltmək, quraşdırmaq) və s.

Ф.Вейсалов, С.Рашидова – Зейналова. О некоторых результатах экспериментального исследования немецкого редуцированного [ə]. Изв. АН Азерб. ССР, серия лит., языка и искусства. 1980, № 3, s. 65-71.

НЕПОЛНОЕ ОКАНЬЕ - alm. nichtvolle o-artige Aussprache (f), ing. incomplete okanje /ɪnkəmˈpli:t ˈɔkən=i/, fr. prononciation imparfaite des «o», azərb. yarımçıq o-laşma. – Rus dilində bəzi dialektlərdə vurğusuz hecalarda reallaşan o-ya bənzər sait. Məs.: /говорить/, /городской/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 263.

НЕПОЛНОЕ ПОДЧИНЕНИЕ - alm. nicht volle Unterordnung (f), ing.

incomplete subordination /ɪnkəmˈpli:t səˌbɔːdɪˈneɪʃ(ə)n/, fr. subordination imparfaite, azərb. yarımçıq tabelilik. - Appozitiv (digər isim üçün təyin rolunu oynayan) birləşmələrdə sintaqmatik asılılıq. Məs.: /dəmir qapı, taxta qaşığı, həkim qadın/ və s. kimi təyini söz birləşmələrində birinci komponentin ikinciyyə formal bağlılığı yoxdur, ikinci komponentdə isə mənsubiyyət şəkilçisi işlənir.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

НЕПОЛНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. partieller Satz (m), ing. elliptical

sentence /ɪˈlɪptɪkl ˈsentəns/, incomplete sentence /ɪnkəmˈpli:t ˈsentəns/, fr. proposition imparfaite, azərb. yarımçıq cümlə. – Elliptik cümlə onun bəzən mübtəda və xəbəri, bəzən tamamlığı buraxılır, ancaq onlar asanlıqla bərpa

oluna bilirlər. Məs.: Azərb. d. /Sən də getmişdin?-hə/. Belə hallara dialoji nitqdə daha çox rast gəlmək olur. Məs.: rus d. /Ты был вчера на заседании? - Был/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 338.

НЕПОЛНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ СТАЦИОНАРНОЕ - alm. elliptischer (nichtvoller) Stationärsatz (m), ing. elliptical stationary sentence /'lɪptɪkl 'steɪʃ(ə)n(ə)rɪ sentəns/, incomplete stationary sentence /ɪnkəm'pli:t 'steɪʃ(ə)n(ə)rɪ sentəns/, fr. proposition imparfaite stationnaire, azərb. stasionar yarımçıq cümlə. - Eyni şəraitlə əlaqədar həmişə işləndiyindən şablon, klişe (basmaqəlib söz) halı almış söz və ifadə. Məs.: Azərb. d. /necəsən?, nə var?, nə yox?/; alm. d. /¿Was ist los?/ (Nə baş verib?) və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 264.

НЕПОЛНОЕ СОКРАЩЕНИЕ - alm. nichtvolle Abkürzung (f), ing. incomplete abbreviation /ɪnkəm'pli:t əbrɪ:vɪ'eɪʃ(ə)n/, elliptical /'lɪptɪkl/, fr. réduction imparfaite, azərb. yarımçıq ixtisar- Yazıda yerə və vaxta qənaət etmək məqsədilə müəyyən qrafik ixtisarlardan istifadə edilir. Mürəkkəb sözlərdə birinci ünsürün ixtisar edilməsi. Məs.: Azərb. d. /demblok/, /Azərenerji/.

Бах: Аббревиатура ←.

НЕПОСРЕДСТВЕННОЕ ОКРУЖЕНИЕ - alm. unmittelbare Umgebung (f), ing. direct /di'rekt/daɪ'rekt/, immediate environment /'ɪmi:dʒət ɪn'vaɪərənmənt/, fr. environnement immédiat, azərb. vasitəsiz əhatə. – Sintaqmatik ünsürlərin müəyyən vahidlər arasında işlənməsi. İng. və alm. d. sifət bilavasitə isimlə artikl arasında gəlir. Müq. et: alm. d. /der junge Mann/ (cavan kişi); ing. d. /a young man/ (cavan kişi) və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 170.

НЕПОСРЕДСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ - alm. unmittelbare Rektion (f), ing. prepositionless government /prɛpə'zɪʃ(ə)nles 'ɡʌv(ə)nment/ 'ɡʌv(ə)mənt/, fr. régime immédiat, azərb. vasitəsiz idarə. – İdarə iki cür olur: a) vasitəsiz. Məs.: rus d. /вижу собаку//; Azərb. d. (iti görürəm); alm. d. /Ich sehe den Hund// və s.; b) vasitəli. Məs.: rus d. /гляжу на собаку//; Azərb. d. /itə baxıram//; alm. d. /Ich schaue auf den Hund//.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 238, 328.

НЕПРАВИЛЬНЫЙ - alm. unregelmäßig, ing. improper /ɪm'prɒpə/, fr. irrégulier, azərb. yanlış (səhv). – Normadan yayınma dilin bütün səviyyələrində müşahidə oluna bilər. Məs.: Azərb. d. fonetik səviyyədə: /gə: rəm/ (gəlirəm əvəzinə); morfoloji səviyyədə /kitabın yazmaq/, /kitab yazmaq əvəzinə//. Sintaktik səviyyədə /onlar rəqs edir/ (edirlər əvəzinə) və s. Qeyd edək ki, N.Xomski səhv (qrammatik cəhətdən düzgün olmayan) cümlələri «ill-formed sentences» adlandırır.

N.Chomsky. Syntactic Structures. 1956; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 254-259.

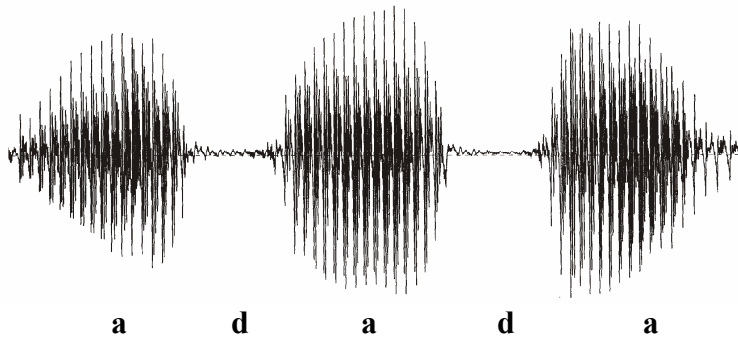
НЕПРЕДИКАТИВНЫЙ - alm. unprädikativ, ing. non-predicative /nɔn-pri'dikətiv/, fr. non-prédictif, azərb. qeyri-predikativ, xəbəri olmayan. – Predikativi ifadə olunmayan. Məs.: Azərb. d. /adam çıxmaq ağac//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 264.

НЕПРЕЛОЖНОСТЬ ЗВУКОВЫХ ЗАКОНОВ - alm. Unveränderlichkeit der Lautgesetze (f), ing. immutability of sound (fonetic, rules) /ɪmju:tə'bɪlɪtɪ ov saund/fəʊnetik/ru:ls/, fr. immutabilité des lois phonétiques, azərb. səs (fonetik) qanunlarının dəyişməzliyi. - Gənc qrammatiklərin əsas tezislərindən biridir. Onların fikrincə, mexaniki sürətdə fəaliyyət göstərdiyindən hər bir səs dəyişməsi istisna bilməyən qanunlar üzrə baş verir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 18.

НЕПРЕРЫВНЫЙ - alm. ununterbrochen, ing. continued /kən'tɪnju(:)d/, continual /kən'tɪnjuəl/, fr. continuel, azərb. fasiləsiz. – Danışq prosesi ardı-arası kəsilməyən bir prosesdir. Burada axıcılıq bir kontinuum təşkil edir. Məs.: /adada/ sözünün ossilloqramı.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

НЕПРЕФИКСАЛЬНЫЙ - alm. unpräfixal, ing. non-prefixal /'nɔn-prefixəl/, fr. non-préfixal, azərb. prefiksiz (sözönüsüz). - Dilin çağdaş strukturunda söz önülərinin olmaması. Məs.: müasir türk dilləri.

M.Ergin. Türk dil bilgisi. Sofia, 1974.

НЕПРИДЫХАТЕЛЬНЫЙ - alm. unaspiriert, ing. unaspirated /ʌn,ʃspə'reɪtɪd/, fr. non-aspiré, azərb. nəfəssiz səs. - Tələffüzü zamanı kipləşmənin partlayışa keçməsi mərhələsində nəfəslə müşayiət olunmaması. Məs.: /b/, /d/, /g/ samitləri bu qəbilədənir. Bunlara bəzən imploziv samitlər də deyirlər. Onların nəfəssiz tələffüz olunduğunu yəqin etmək üçün bir parça kağız parçasını dodaqlara yaxınlaşdıraraq həmin səsləri ələffüz etmək kifayətdir. Kağız parçası sərt şəkildə dodaqlardan aralanmazsa, deməli, onlar nəfəssiz tələffüz olunurlar.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НЕПРИКРЫТЫЙ СЛОГ - alm. nichtgedeckte Silbe (f), ing. uncovered syllable /ʌn'kʌvəd 'sɪləbl/, syllable beginning with a vowel /'sɪləbl bɪ'ɡɪnɪŋwɪl ə 'vau(ə)l/, fr. syllabe non-dissimulée, non-déguisée, azərb.

örtüksüz heca. - Saitlə başlayan heca. Məs.: Azərb. d. /a-na, a-ta, a-ra-ba, is-ti/ və s.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984.

НЕПРОДУКТИВНЫЙ - alm. unproduktiv, ing. unproductive /ˈnprə'dʌktiv/, fr. improductif, azərb. qeyri-məhsuldar. - Dildə yeni sözlərin düzəldilməsində qismən istifadə olunan və ya heç istifadə olunmayan şəkilçiləri belə adlandırırlar. Əslində qeyri-məhsuldar anlayış bütün sözdüzəltmə və sözdəyişməyə aid edilən mücərrəd bir modeldir. Məs.: alm. d. qeyri-məhsuldar qüvvətli fellər /springen/ (tullanmaq), /singen/ (oxumaq), /sitzen/ (oturmaq) sadə danışiq dilində və uşaqların dilində zəif fellər kimi işlənir. Müq. et: alm. d. /springte/, /singte/, /sitzte/ və s. və ya rus d. /путь/, /мать/, /дочь/ sözlərinin hallanması. Ancaq qeyri-məhsuldar anlayışı daha çox az sözdüzəltmə gücünə malik olan şəkilçilərə şamil edilir. Məs.: rus d. /отъ/ şəkilçisi ilə cəmi beş fel düzəlir: /молотъ, полотъ, колотъ, поротъ, (по)боротъ/.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 248-249.

НЕПРОДУКТИВНЫЕ АФФИКСЫ - alm. unproduktive Affixe (Pl.), ing. unproductive affixes /ˈnprə'dʌktiv '5fiks/, fr. affixes improductifs, azərb. qeyri - məhsuldar şəkilçilər. – Sözdüzəltmədə morfoloji üsulla çox az sözə artırılan və əsasən birmənalı sözlər əmələ gətirən şəkilçilər qeyri - məhsuldar adlanır. Məs.: Azərb. d. /qan, - kən, - ğan, -gən,- ağan,- öyən, - çin,- çın,- dan,- dən, sal,- ay,- öy/. Müq. et: /bildirçin, sığırçın, solaxay, qumsal, şamdan, kəsəyən, çalağan, güləyən/ və s.

S.Cəfərov. Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1970.

НЕПРОИЗВОДНЫЙ - alm. primär, ing. primary /'praɪməri/, fr. primaire, azərb. ilkin, törəməmiş. – Düzəltmə olmayan, heç bir şəkilçi vasitəsilə düzəlməyən, sadə. Dilçilikdə adətən törəmə əsasa qarşı qoyulur. Sadə sözlərin əmələ gəlməsini açmaq çətindir bəzən heç bu mümkün olmur. Bunu yalnız etimoloji yolla etmək olar. Məs.: rus d. /ноч/ sözünün niyə bu cür olmasını dilin hazırkı səviyyəsindən çıxış edərək izah etmək olmaz.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 181-182.

НЕПРЯМОЙ ОБЪЕКТ - alm. indirektes Objekt (n), ing. indirect object /ˌɪndɪ'rekt 'ɔbdʒɪkt/, fr. complément indirect, azərb. vasitəli tamamlıq (obyekt) – Əşya və proses arasındakı münasibəti müstəqil tərzdə deyil, müəyyən vasitə ilə, nisbətən uzaq və dolayı yolla ifadə edən tamamlıq. Məs.: Azərb. d. /O, dəftərləri qırmızı ilə deyil, həmişə yaşıl qələmlə yoxlayırdı//.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 332-334.

НЕРАВНОСЛОЖНЫЙ - alm. ungleichsilbig, ing. imparisyllabic /ɪm.pə'ɪsɪ'ləbɪk/, fr. imparisyllabique, azərb. qeyri-bərabər hecalı. – Eyni paradigmə xas sözlərin qeyri-bərabər hecalara malik olması. Məs.: Azərb. d. /ki-tab, kitab: xa' na/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 265.

НЕРАЗЛОЖИМЫЙ - alm. unzerlegbar, ing. indecomposable /'ɪn,dɪ:kəm'pəuzəbl/, fr. indécomposable, azərb. bölünməz, bütöv. - Aid olduğu semantik və sintaktik keyfiyyətini itirmədən tərkib hissələrinə bölünə bilməyən.

Вах: Неделимый ←.

НЕРАСКАТИСТЫЙ – alm. nichtzitternd, ing. non-vibrant /nɔn'vaɪbrənt/, untrilled /'ʌntrɪld/, fr. non-vibrant, azərb. qeyri-titrək. - /r/ samitinin dil ucunun titrəməməsilə tələffüz olunması. Məs.: Azərb. d. /qatar/ sözünün /qatar/ kimi deyilməsi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕРАСПРОСТРАНЁННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. unerweiterter Satz (m), ing. non-expanded sentence /'nɔn ɪks'pəndɪd sentəns/, fr. phrase courte, azərb. müxtəsər cümlə. – Tərkibi yalnız baş üzvlərdən, yəni mübtəda və xəbərdən ibarət olan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Quş uçur//, /Havalar soyuyur//, /Uşaqlar oynayırlar// və s.

W.Admoni. Göstərilən əsər.

НЕРЕГУЛЯРНЫЕ (НЕПРАВИЛЬНЫЕ) ГЛАГОЛЫ – alm. unregelmäßige Verben (Pl.), ing. irregular verbs /ɪ'regjulə və:bz/, fr. verbes irrégulies, azərb. qaydasız fellər. – Buraya qaydadan kənara çıxan fellər aiddir. Əgər qaydalı fellər deyəndə yalnız bir modelə tabe fellər nəzərə alınrsa (İmperfekti alm. d. /(e)te/ və ing. d /ed/, partisip II forması alm. d. -də /ge - t/ ilə düzəlmələr, bunlara zəif fellər deyirlər), normadan kənara çıxan fellərə aşağıdakıları aid etmək olar: a) qüvvətli fellər (singen-sangesungen) (oxumaq); b) geriye umlautlaşan (məs.: brennen, nennen, senden, wenden, kennen, bringen); c) samiti dəyişən fellər (məs.: denken, dünken); ç) /sein/ və /tun/ felləri; g) /haben/ və /werden/; e) preterito-presentia felləri. Məs.: alm. d. /können, wollen, sollen, dürfen, mögen, müssen, wissen/.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

НЕРОДОВОЙ - alm. ungeschlechtig, ing. genderless /,dʒendəles/, fr. insexué, azərb. qeyri-cinsi. - Tərkibində cinsi mənsubiyyətinin morfoloji ifadəsi olmayan. Məs.: alm. d. /Mond/ (ay), /Magen/ (mədə) və s.

W.Admoni. Göstərilən əsər.

НЕСАМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ СЛОВА - alm. synsemantische Wörter (Pl.), ing. non-independent words /nɒn-,ɪndɪ'pendənt wə:dz/, fr. mots-outils, azərb. köməkçi sözlər. - Qrammatik sözlər, asılı sözlər, lesik mənadan məhrum sözlər, semantik cəhətdən müstəqil olmayan sözlər. Müstəqil cümlə üzvü kimi işləmə bilməyən, cümlənin əsas üzvləri arasında semantik-sintaktik əlaqə yaradan sözlər. Buraya ədatlar, sözönləri (qoşmalar), bağlayıcılar, modal sözlər aiddir.

J.Erben. Abriß der deutschen Grammatik. Berlin, 1958, s. 1-11.

НЕСАМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ - alm. unselbständig, ing. non-independent (positional) /n6n-,ındı'pendənt/pəzıfənl/, fr. non-autonome, azərb. müstəqil olmayan. - tabe olan. Məs.: alman və rus dillərində sifət cümlədə ismə tabe olaraq onun hal, cəm və cins şəkilçilərini qəbul edir.

J.Erben. Abriß der deutschen Grammatik. Berlin, 1958, s. 1-11.

НЕСВОБОДНОЕ СОЧЕТАНИЕ – alm. abhängige Wortrerbindung (f), ing. set phrase /set freız/, restricted combination /rıs'trɪktɪd ˌkɔmbɪ'neɪʃ(ə)n/, fr. mots construits dépendants, azərb. sabit, asılı söz birləşməsi. – Bu birləşməyə daxil olan sözlər öz ilkin mənasını saxlasa da, birləşmənin ümumi mənası komponentlərin mənasından hasil olmur. Məs.: Azərb. d. /dəmir yolu/ yolun dəmirdən olduğunu deyil, öz xüsusiyyətlərilə fərqlənən nəqliyyat növünün adıdır. Belə birləşmələr tərkibinə görə ismi (məs.: rus d. /волшебный фонарь/), feli (məs.: Azərb. d. /avara-avara gəzmək/), adverbial (məs.: rus d. /на широкую ногу/) və s. olur. Ancaq frazeoloji birliklər, frazeoloji vahidlər və birləşmələr buraya aid deyildir. Onlara frazemlər və idiomlar da deyirlər.

М.Т.Тагиев. Глагольная фразеология современного русского языка (опыт исследования ФЕ по окружению). АДД., Баку, 1966.

НЕСИНТАКСИЧЕСКАЯ ПАУЗА - alm. nichtsyntaktische Pause (f), ing. non-syntactic pause /'nɔn sɪn'taktɪk 'pɔ:z/, fr. pause non-syntaxique, azərb. qeyri-sintaktik fasilə. - Psixoloji, fizioloji amillərin təsiri nəticəsində danışığ zamanı yaranan arakəsmələr. Canlı danışığda hansısa söz yaddan çıxır, danışan axtarmağa çalışır, fonosiyada fasilə yaranır. Müq. et: /Mən elə sahibkarları çox görmüşəm// və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 309.

НЕСКЛОНЯЕМЫЙ - alm. undeclinierbar, ing. indeclinable /,ındı'klaməbl/, fr. indéclinable, azərb. hallanmayan. - Hal şəkilçisi qəbul etməyən, hallara görə dəyişməyən. Məs.: rus d. əcnəbi dillərdən alınmış sözlər: /депо, палто, метро/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 267.

НЕСЛОГОВОЙ - alm. unsilbisch, ing. non-syllabic /'nɔn sɪ'lɪbɪk/, fr. assyllabique, azərb. heca əmələ gətirməyən. - Məs.: rus d. /край/ sözündə /кр-i/ heca düzəltməyən samitlərdir. Ancaq elə dillər var ki, onlarda samitlər heca nüvəsini təşkil edirlər. Məs.: fr. d. /ipst!/, serb d. /prst/ (barmaq) və /srp/ (serb) sözlərində müvafiq olaraq /s/ və /r/ heca düzəldən samitlərdir.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 267.

НЕСЛОГООБРАЗУЮЩИЙ - alm. unsilbisch, ing. non-syllabic /'nɔn sɪ'lɪbɪk/, asyllabic /eɪ sɪ'labɪk/, fr. asyllabique, azərb. heca yaratmayan.

Вах: Неслоговой ←.

НЕСМЯГЧЁННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. nichtmouillierter Konsonant

(m), ing. (hard) unmitigated consonant /ʌn'mɪtɪgeɪtɪd kɒnsənənt/, fr. consonne dure, azərb. yumşalmayan samit. – Alman, Azərbaycan və ingilis dillərində söz sonunda samitlər yumşalmır. Məs.: alm. d. /lant/; Azərb. d. /qat/; ing. d. /kæt/ və s. Ancaq həmin dillərdə incə saitlərdən əvvəl samitlərin yumşalması müşahidə olunur. Müq. et: ing. d. /fi:l'ɪŋ/ (hiss); alm. d. /fi: bər/ (qızdırma); Azərb. d. /d'irsək/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕСОГЛАСОВАННЫЙ - alm. nichtübereinstimmend, ing. disagreed/dɪs ə'gri:d/, fr. non-coordonné, non-concerté, azərb. uzlaşmayan. - Sifətin aid olduğu ismə tabeliyinin formal ifadəsi olmayan və habelə xəbərin mübtəda ilə şəxsə, cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşması. Məs.: Azərb. d. /gözəl qız/, /gözəl qızlar/, /gözəl qızlardan/ və s. Rus d. /А он бежать/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 267.

НЕСПРЯГАЕМЫЙ - alm. unkonjugierbar, ing. non-conjugated /'nɒn'kɒndʒuɡɪtɪd/, non-inflective /'nɒn ɪnflektɪv/, fr. qui n'est pas conjugable, azərb. təsriflənməyən. – Fələ məxsus olan əsas qrammatik formalardan məhrum olan, yəni şəxsə, zamana və kəmiyyətə görə dəyişməyən forma; məsdər, feli bağlama və feli bağlama tərkibləri buna misal ola bilər. Müq. et: rus d. /читать книгу нелегко//, /прочитав книгу...//; alm. d. /der schreibende Junge/ (yazan oğlan) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 267.

НЕТЕМАТИЧЕСКИЙ ГЛАСНЫЙ – alm. nichtthematischer Vokal (m), Interfix (n), ing. non - thematic vowel /'nɒnθɪmɪtɪk vau(ə)/ fr. voyelle contractante, azərb. birləşdirici sait. – Rus dilində bu /a/ saitidir, yazıda «о» qrafemi ilə verilir. Müq. et: /лесо́руб/ (meşəqıran), /водо́провод/ (su kəməri).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 169-170.

НЕУДАРЕННЫЙ - alm. unbetont, ing. unstress /ʌnstres/, fr. non-accentué, azərb. vurğusuz. - Üzərinə vurğu düşməyən, vurğu daşımayan.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 141-149.

НЕУПОТРЕБИТЕЛЬНОСТЬ ФОНЕМЫ - alm. Ungebräuchlichkeit des Phonems (f), ing. obsolescence of a phoneme /'ɒbsəli:tɪs əv ə'fəuni:m/, fr. non-utilisation du phonème, azərb. fonemin işlənməzliyi. – Fonemin müəyyən mövqedə gələ bilməməsi. Azərbaycan dilinin fonoloji sistemində /x/ fonemi söz başlanğıcında işlənmir. Müq. et: /ağır/, /qağa/, ancaq söz başında heç vaxt gəlmir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕУСТОЙЧИВЫЙ - alm. unstabil, ing. unstable /'ʌn'steɪbl/, fr. instable, azərb. dəyişkən, sabit olmayan. - Dildə öz ilkin formasını sabit, dəyişməz

şəkildə saxlamağa qabil olmayan. Alman dilində dilönü kar kipləşən-partlayışlı samitlərdən sonra [ə] saiti işlənir. Müq. et: /ʔˈarbaˌetʁ/ (işləmək), /ʔˈtɪntʁ/ (mürəkkəblər) və s.

K.Kohler. Göstərilən əsər, s. 206.

НЕФОНЕМАТИЧЕСКОЕ РАЗЛИЧИЕ - alm. unphonematischer Unterschied (m), ing. non-phonematic difference /nɔn-fəu'ni:mɪtɪk 'dɪfr(ə)ns/, non-phonemic difference /nɔn-fau'ni:mɪk 'dɪfr(ə)ns/, fr. différence non-phonématique, azərb. qeyri-fonematik fərq. - Mövqe fərqi, söz və morfem tərkibində sırf mövqe ilə şərtlənən fərq. Məs.: dodaqlanan [t°], yumşaq [t'] və nəfəsli [tʰ] arasındakı fərqlər buna misal ola bilər. Bunlara bəzən qeyri-relevant və ya integral əlamətlər də deyilir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕФОНЕМАТИЧНОСТЬ - alm. Nichtphonemigkeit (f), ing. non-phonemic character /nɔn-fau'ni:mɪk 'kʰɪktə/, fr. non-phonématique, azərb. qeyri – fonematiklik.

Вах: Нефонематическое различие ←.

НЕФОНЕМАТИЧЕСКОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ – alm. nichtphonematischer Wechsel (m), ing. non-phonematic gradation /nɔn-fəu'ni:mɪtɪk grə'deɪʃ(ə)n/, fr. alternance non-phonématique, azərb. qeyri-fonematik əvəzlənmə. – Fonetik mövqe ilə şərtlənən, lakin fonoloji dəyər kəsb etməyən əvəzlənmə, buna fonetik və ya variant əvəzlənməsi də deyirlər. Məs.: rus d. «голова» sözü /qɔlaˈva/ kimi tələffüz edilir. Burada /ɔ, ʌ, a/ birbirini əvəzləyən qeyri-fonematik prosesdir, çünki onların hamısı /a/ foneminin variantlarıdır. Ancaq rus dilində «друг-друзья-дружба» sözlərində /g-z'-=/ fonematik əvəzlənmədir, onların əvəzlənməsi fonetik mövqedən asılı deyildir. Onlar müxtəlif fonemlərin əvəzlənməsidir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 68-78.

НЕЧЛЕНИМОЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ - alm. ungegliedertes Adjektiv (n), ing. short-form adjective /ʃɔ:t fɔ:m 'ɪdʒɪktɪv/, fr. adjectif dénombrable, azərb. sifət. – Müasir rus dilində keyfiyyət bildirən sifətlərin qısa forması. Belə sifətlər adətən pedikativ funksiyada işlədilir. Müvəqqətilik, ötürilik belə sifətlərin əsas məziyyətləridir. Məs.: rus d. /больной, болен, больна/, /добр, добра, добро, добры/. /Он добр//, /Она добра//.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 268.

НЕЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. nichtemotioneller Satz (m), ing. unemotional sentence /'ʌn'məʊʃənl 'sentəns/, fr. proposition non émotionnelle, azərb. adi cümlə, qeyri-emosional cümlə. – Adi danışq məqamında işlənən, emosional fuksiya daşımayan, yalnız məlumatı bildirən cümlə. Məs.: Azərb. d. /Hazırda saat 12-dir//.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 268.

НИВХСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nivchisch (n), ing. nivkhe language /nɪvɪk ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue nivkhe, azərb. nivx dili. – Saxalin adasının və Amur çökəkliyində məskunlaşmış yerli əhalinin dili. Şerti olaraq paleoasiya dillərinə aid edilir. Daşıyıcılarının sayı təqribən 1500 nəfərdir. Nivx dili amur, şimali-saxalin və şərq-saxalin dialektlərinə bölünür. İsimlərdə 8 hal kateqoriyası mövcuddur. Aqqlütinativ dildir. Sadə cümlələr mürəkkəb cümlələrə nisbətən üstünlük təşkil edir. Cümlə daxilində MTX (mübtəda+tamamlıq+xəbər) söz ardıcılığı səciyyəvidir.

E.A.Крейнович. Нивхский язык. «Языки Азии и Африки». М., 1979.

НИГЕРО-КОНГОЛЕЗСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Nigero-kongolesische Sprachen (Pl.), ing. Niger-Congo languages /ˈnɪdʒə ˈkɒŋɡəʊ ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, Niger-Congolese language /ˈnɪdʒə kɒŋɡəˈliːz ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nigéro-congolaises azərb. niger-konqolez dilləri. – Niger-Kordofan dillərinin böyük ailəsi 6 qrupa bölünür: qərbi atlantik, mande, qur, kva, benua-konqo, şərq-adamaua. Kva və Benua-Konqo bu gün qarışaraq benua-kva dilini əmələ gətirib. Tonal dilləridir, nominal klaslar geniş yayılıb.

D.Westermann. Die westlichen Sudansprachen und ihre Beziehungen zum Bantu. B., 1927; D.Westermann, M.Bryan. The languages of West African. «Handbook of African Languages», 1970.

НИГЕРО-КОРДОФАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Nigero-kordophanische Sprachen (Pl.), ing. Niger-Kordofan languages /ˈnɪdʒə ˈkɒrdɒfən ˈlɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nigéro-cordophanes, azərb. niger-kordofan dilləri. – Afrika dilləri ailəsi üzvlərlə dili birləşdirir. Bu dillərdə 300 milyon adam danışır. Əsas dilləri niger-konqo, kordofan və kaduqerdir.

J.Greenberg. The languages of Africa. The Hague, 1963.

НИДЕРЛАНДСКИЙ ЯЗЫК – alm. dutch-flämish Niederländisch (n), Holländisch (n), ing. Netherlands language /ˈnɛlələndz ˈlɪŋɡwɪdʒ/, Dutch language /dʌtʃ ˈlɪŋɡwɪdʒ/, fr. le néerlandais, azərb. niderland (daç, flamand). – Qərbi aşağı frenk dilindən yaranan ilkin flamand (Cənubda) və daç (Şimalda) dialektlərindən inkişaf etmiş qərbi german dili. Bu dildə 20 mil. adam danışır. Niderlandın rəsmi dövlət dili və 1922-ci ildən bu yana isə Belçikanın fransız dili ilə yanaşı ikinci dili. XVII əsrdə bu dilin dialektlərindən törəyən Afrikaans bu gün müstəqil dilə çevrilməkdədir. İlk yazılı abidəsi 12-ci əsrdən başlayan, 17-ci əsrdən Amsterdam dialekti yazılı normanın əsasını təşkil edir (İncil 1626-1637-ci ildə bu dilə tərcümə edilib). Cənubda vlaams (flamand) dili danışılır. 1980-ci ildə imzalanan Nederlandse Taalunie (Niderland dil ittifaqı) Niderlandla Belçikanın dil uğrunda uzun illər apardıqları mübarizəni yekunlaşdırdı. Bu dil əvvəlki kimi yenə də alman dilinə çox yaxındır. Amma son zamanlar çoxlu yeni söz yaranıb. Məs.: /oorlog/ (müharibə), /eeuw/ (əsr) və s. Hallanma xeyli sadələşib, konyunktiv, demək olar ki, aradan çıxıb.

C.B. van Haeringen. Netherlandic language research: men and Works in the Study of Dutch. Leiden, 1960; С.А.Миронов. Нидерландский язык. М., 1965.

НИЖНИЙ - alm. nieder, ing. lower /'ləʊə/, fr. bas, azərb. aşağı, alt. - Avropa dilşünaslığında ölkənin aşağı hissəsini, daha dəqiq desək, dənizə yaxın hissəsini göstərmək üçün mürəkkəb sifətlərin birinci ünsürü kimi işlədilməsi.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 268.

НИЖНЕНЕМЕЦКИЙ – alm. Niederdeutsch (n), ing. Low German /'ləʊə 'dʒə:mən/, Also Low dutch /'ləʊə dʌtʃ/, fr. bas allemeand, azərb. aşağı alman dili. – İkinci fonem əvəzlənməsinə məruz qalmayan şimali Almaniya dialektləri.

germ. d.	alm. d.
p	pf, ff
t	(t)z, cz, ss
k	(k) ch, hh, (ck)
b (v)	b (p)
d	d (t)
g (j)	g (k)

Şimalda bu dialektlər Danimarka və Friez dillərindən ayrılır, qərbdə isə alman və Niderland sərhədi boyunca ədəbi alman dili bu ayrılığı təmin edir, hərçənd ki, dialekt və dövlət sərhədləri eyni şey deyildir. Cənubda Raynın aşağılarında samitlərdə aşağı alman, saitlərdə isə yuxarı alman dialektlərinin izləri aydın görünür. Aşağı və yuxarı alman dialektlərinin çarpazlaşması Zaale çayının şimalında da özünü büruzə verir. Burada tarixən aşağı alman dialektləri aparıcı idi, indi onların ədəbi dillə sıxışdırılması müşahidə olunur (Brandenburq, Yuxarı Saksoniya). Aşağı alman dialektləri Qərb (vestfal, şərq vestfal, şimali aşağı sakson dialektləri) və Şərq (Meklenburq, Fonpomeraniya, Aşağı Prusiya) dialektlərinə bölünürlər. Axırıncılar, necə deyirlər, XII və XIII əsrlərdə şərq müstəmləkəçilik vaxtından slavyan və baltik dilindən keçmiş substratların nəticəsidir. Bu iki qrup arasında sərhəd Lübek-Merzebruqda Elbe və Zaale çayları boyunca keçir. Dil baxımından Qərbi aşağı alman dialektlərində bu fellərin cəmdə vahid şəxs sonluğu /-(e) t/ (wi, gi, se mak (e) t/ və şərq aşağı alman dialektlərində /-(e) n/-də ifadə olunur.

В.М.Жирмунский. История немецкого языка. М., 1965; Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 523-524.

НИЖНЕФРЕНКСИЙ – alm. Niederfränkisch (n), ing. Low-Frenk /lɔ- 'frenk/, fr. bas frènc, azərb. aşağı frenk dialekti. – Bu dialekt Belçikada və Niderlandda aşağı alman dialektlərinin əsasını təşkil edir. Linqvistik baxımdan bu dialekt yuxarı alman və frenk dialektlərinin qarşılığıdır (burada aşağı frenk dialektlərindəki kimi fellərin vahid cəm forması yoxdur).

В.М.Жирмунский. История немецкого языка. М., 1965; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 523-524.

НИЗКИЙ - alm. niedrig, ing. low /lou/, grave /greiv/, fr. bas, grave, azərb. aşağı. - Fərqləndirici elementlərin universal ikili qarşılaşması sistemində (yüksək,uca) əlamətinə qarşı qoyulan, spektrin aşağı tərəfinin üstünlük təşkil etdiyi, danışq səslərinin aşağı tonluq əlaməti. Dodaq səsləri aşağı yüksəlişli saitlər (/a/, /o/, /u/, /æ/) aşağı tonlu səslərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.117.

НИЗКИЙ ГЛАСНЫЙ - alm. Vokal der tiefen Hebung (m), dunkler Vokal (m), ing. low vowel /lou 'vauəl/, fr. voyelle bas, azərb. aşağı yüksəlişli (açıq) sait. - Tələffüzü zamanı çənənin aşağı düşməsi və dilin ağız boşluğunda neytral qalması ilə yaranan saitlər. Bu saitlərə misal /a/ saitini göstərmək lər.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.117.

НИЗКИЙ ПОДЪЕМ - alm. tiefe Hebung (f), ing. low rise /loʊ raɪz/, fr. développement bas, azərb. aşağı yüksəlişli. - Dilin şaquli istiqamətdə uzanıb qalması ilə səciyyələnen açıq sait. Məs.: alm. d. /a/ saiti. Bu saitdə F_I yüksək (500 hs), F_{II} isə 800 hs civarında olur.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004, s. 48-49.

НИКОБАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nikobarisch (n), ing. Nicobarese language /niko-'bɔrɪ:z 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue nicobare, azərb. nikobar dili. - Austria-Asiya dilləri ailəsinə aid dildir. Ətraflı məlumatlar əsas (mərkəzi) dialekti (nankauri) barədədir.

R.Radhakrishnan. The nankowru word: phonology, affixal morphology and roots of a Nicobarese language. Carbondale, 1981.

НИЛО-САХАРСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Nilo-Sahara-Sprachen (Pl.), ing. Nile-Saharan languages /naɪl -sə'hɑ:rə(n) 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nilo-sahariennes, azərb. nil-saxar dilləri. – Mərkəzi Afrikada xeyli dili özündə birləşdirir. Nil-saxar dilləri 6 dil qrupuna bölünür: sonqay-zarma, saxar, maba, fur, şari-nil və koma.

J.Greenberg. The languages of Africa. The Hague, Bloomington, 1963; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 526.

НИЛОТСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. nilotische Sprachen (Pl.), ing. Niloti languages /naɪ'lɔtɪ/'nɪlətɪ 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nilotes, azərb. nilot dilləri. – Afrikanın şərqində yayılmış şərq Sudan dilləri qrupu. Nilot dillərində 20 milyona yaxın əhali danışır. Bu dillər Uqanda, Keniya, Tanzaniyada və Zair Həbəşistanın bəzi bölgələrində yayılmışdır. Ərazi baxımından üç qrupa bölünür: qərb (burun, maban, cum-cum, luo, şilluk, anuak, bodo, qolo, mananger və s. dillər), şərq (mandari, padculu, kuku, kakva, toqos, turkana və s. dillər) və cənub (nandi, kipsiqis, keyo, saboat, sabin, tüken, kipsoray, ndorobo, mbay, pok, tatoqo və s. dillər).

O.Köhler. Geschichte der Erforschung der Nilotischen Sprachen. Berlin, 1955.

НИСХОДЯЩИЙ - alm. fallend, ing. falling /'fɔ:lɪŋ/, descending /dɪ'sendɪŋ/, fr. décroissant, azərb. enən. - Fonasiyanın sonuna yaxın danışq üzlərinin gərginliyinin zəifləməsi; tonun tədricən aşağı düşməsi. Bu cür ton hərəkəti terminal intonasiya konturuna xasdır.

Вах: Интонация ←.

НИСХОДЯЩЕ-ВОСХОДЯЩЕЕ - alm. fallend-steigend, ing. falling-rising /'fɔ:lɪŋ 'raɪzɪŋ/, fr. descendant-ascendant, azərb. enib-yüksələn ton. - Səsin tonunun və ya gücünün əvvəlcə enməsi, sonradan qalxması ilə müşayət olunan əsas ton tezliyinin hərəkəti. Bu cür ton hərəkəti interroqativ intonasiya konturuna xasdır.

Вах: Интонация ←.

НИСХОДЯЩИЙ ДИФТОНГ - alm. fallender Diphthong (m), ing. falling diphthong /'fɔ:lɪŋ 'dɪfθɔ/, fr. diphtongue descendante, azərb. enən diftonq. - Tərkibində ilk elementi heca daşıyan diftonq. Dilçilikdə onları adətən əsl diftonqlar adlandırırlar. Rus və Azərbaycan dillərində diftonqların fonematik səviyyədə olmasa da, fonetik səviyyədə olmasını dolayısı ilə təsdiqləyən fikirlərə bəzi mənbələrdə rast gəlmək mümkündür. Azərbaycan dilçiliyində bu fikir ilk dəfə F.Kazımov (1925-1989) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onun mülahizəsinə görə, Azərbaycan dilində doqquz enən diftonq mövcuddur. Bunlar [aɪ, oɪ, θɪ, iɪ, eɪ, æɪ, üɪ, uɪ, Iɪ] diftonqlarıdır. Həmin diftonqların ilk ünsürü istənilən qısa saitdən, ikincisi isə [ɪ]-dən ibarətdir. Əvvəla, bu mövcud nəzəriyyələrlə daban-dabana ziddir. Belə ki, diftonq sait + samit birləşməsi deyil, iki saitin bir heca tərkibində qovuşuğudur; ikincisi, diftonqların tərəfləri arasından morfoloji sərhəd keçməməlidir, yəni onun komponentləri ayrı-ayrı morfemlərə parçalanmamalıdır. Məs.: Azərb. d. /toy – to-ya, çay- ça- ya, boy- bo- yu/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 141-143.

НИСХОДЯЩЕЕ УДАРЕНИЕ - alm. fallende Betonung (f), ing. falling stress /'fɔ:lɪŋ stres/, fr. accent décroissant, azərb. enən vurğu. - Hecanın sonuna doğru ton və gücün daima zəifləməsi ilə səciyyələnen vurğu. Məs.: litov dilində (dvie' m) enən tonla deyiləndə «iki», qalxan tonla deyiləndə /dvie -m/ «ikili» deməkdir. Serb dilində /cmbâpi/ enən tonla «şey», qalxan tonla /cmba' pu/ «şeydə» deməkdir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 27.

НОВАТОРСТВА - alm. Innovation (f), ing. innovation /ɪnə'veɪʃn/, fr. esprit, novateur, azərb. yenilik, yenilikçilik. - Yeni ifadə və təsvir vasitələrinin tətbiqi, müəyyən yazıçının yaradıcılığında mövcud bədii-danışq ənənələrinin dəyişdirilməsindən ibarət xüsusiyyətlər. Məs.: /internet/, /fayl/, /sayt/.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 264-265.

НОВИАЛЬ - alm. Novial (n), ing. novial /'nəʊviəl/, fr. novial, azərb. novial. - Beynəlxalq süni dillərdən biri. Bu dilin layihəsini 1928-ci ildə O.Yespersen vermişdir. Analitik dillərə daha çox üstünlük verən O.Yespersen süni dil layihəsini hazırlayarkən öz ideyasına sadıq qalmışdır. O, həmçinin avtonomizmlə naturalizm arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırmağa səy göstərmişdir. Müəllif layihənin tərtibində təbii dillərin faktları ilə bərabər, süni dil materiallarından da istifadə etmişdir.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 269.

НОВОАКУТОВЫЙ - alm. neuakut, ing. new-acute /nju ə'kju:t/, fr. néoacute, azərb. yeni akut. - Praslavyan dilində köhnə sirkumfleks

(qalxıb-enən ton ∩) əvəz edən yüksələn ton.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 269.

НОВЫЕ СЛОВА - alm. neue Wörter (Pl.), ing. new words /nju wə:dz/, fr. nouveaux mots, azərb. yeni sözlər.

Вах: Неологизмы ←.

НОВООБРАЗОВАНИЕ - alm. Neubildung (f), ing. new formation /nju fɔ:'meɪʃən/, neologism /nɪ(:)'ɔlədʒɪzəm/, fr. formation nouvelle, azərb. yeni yaranan. - Dilin inkişafının sonrakı mərhələlərində, əsasən söz yaradıcılığı sahəsində, yaranmış yeni sözlər. Məs.: müstəqillik qazanandan sonra Azərbaycanda seçki sistemini göstərən iki yeni söz yarandı: /mojaritar/, /proporsional/.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 264-265.

НОГАЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nogaisch (n), ing. Nogays language /nɔ'gɑɪs 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. nogaïen, azərb. noqay dili. – Türk dilləri ailəsinin qırpaq-noqay qrupuna aiddir. Bu qrupa noqay, qaraqalpaq, qazax və s. daxildir. Bu dildə 54 min əhali danışır. Yazısı kiril əlifbası əsasında tərtib olunmuşdur.

Н.А.Баскаков. Ногайский язык и его диалекты. М.-Л., 1940.

НОМЕНКЛАТУРА - alm. Nomenklatur (f), ing. nomenclature /nou'menklətʃə/, fr. nomenclature, nomenclatura, azərb. nomenklatura. - Müəyyən bir elm, istehsalat, sənaye və s. sahələrində işlədilən səciyyəvi adlar məcmusu. Məs.: dilçilikdə sait, samit, fonem, heca, vurğu və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 93-97.

НОМИНАЛИЗАЦИЯ – alm. Nominalisierung (f), ing. nominalization /'nɔmɪn(ə)lɪzɪz(ə)n/, fr. nominalisation, azərb. adların əmələ gəlməsi. – 1. Hər bir başqa nitq hissəsindən adların yaranması. Məs.: /gözəl-gözəllik/, /yerimək-yeriş/ və s.; 2. Transformasiyonal qrammatikada fəllərdən və si-fətlərdən adlara keçidin təsviri.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 270.

НОМИНАЛЬНЫЕ КЛАССЫ – alm. Nominalklassen (Pl.), ing. nominal class /'nɔmɪn(ə)l klɑ:s/, fr. classes nominales, azərb. nominal siniflər. – Geniş mənada isimlərin semantik aspektə görə leksik –qrammatik bölgüsü. Məs.: canlı/cansız, konkret/mücərrəd, kişi/qadın və s. Dar mənada cinsə dair bölünməyən isimlər. Məs.: Azərbaycan dilində, Nigeriya-Konqo dillərində (bantu, qərbi atlantik) 20-yə qədər qrup var.

O.C.АХМАНОВА. Göstərilən əsər, s. 270.

НОМИНАЛЬНАЯ ФРАЗА – alm. Nominalphrase (f), ing. nominal phrase /'nɔmɪn(ə)l freis/, fr. phrase nominale, azərb. nominal fraza. – Ən azı bir ismi və ya əvəzliyi olan sintaktik birləşmə, özü də bu sifətlərlə genişləndirilə bilər. Məs.: alm. d. /sehr gute Weine/ (çox yaxşı şərablar) təyin kimi nominal fraza sonra əlavə kimi genişlənə bilər. Məs.: alm. d. /Hans, mein Freund/ (Hans mənim dostumdur) və ya genitiv birləşməsi ola bilər. Məs.: alm. d. /Martas Haus/ (Martanın evi), /Das Haus von Marta/ budaq cümlə də ola bilər; /das Mädchen, das neben mir sitzt/ (yanımda oturan qız). Cümlədə subyekt, obyekt funksiyasını yerinə yetirə bilər, ya da tərkib kimi işlənir. Belədən onlar tamamlıq və zərflik funksiyalarını yerinə yetirir. Semantik baxımdan onlar definit və indefinit ola bilərlər. Müəyyənlik artikl və determinantla ola bilər. Məs.: alm. d. /der Jakob, der Rhein, das Elsaß/. Qeyri-müəyyən, xüsusi və ad ola bilər. Məs.: alm. d. /Philip möchte einen Fisch fangen/ (Filip balıq tutmaq istəyir) cümləsi iki cür izah oluna bilər: spesifikdə müəyyən balıqdan, qeyri-spezifikdə isə istənilən balıqdan söhbət gedər. NP-də determinans fraza (DP) mərkəzində determinant dura bilər, NP-da iç determinantsız mümkündür (elliptik). Məs.: alm. d. /Du ziehst mir nicht das Grüne an/ (sən mənə yaşıl paltar geyindirmirsən), ancaq /Das Gute setzt sich durch/ (yaxşı özünə yol tapar) burada N bərpa oluna bilər. S.P.Abney. The English noun phrase in its sentential aspect. Cambridge, 1987.

НОМИНАЛЬНЫЙ СТИЛЬ – alm. Nominalstil (m), ing. nominal style /'nɔmɪn(ə)l stail/, fr. substantivation, style nominal, azərb. isimləşmə. – Mürəkkəb fel tərkibinin isimləşməsi. Müq. et: Azərb. d. /Söhbətin baş tutması/ «Söhbət baş tutmadı» əvəzinə. Bu üslub rəsmi danışıklarda, yazışmalarda tez-tez işlənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 531.

НОМИНАЛЬНЫЙ ЯЗЫК – alm. Nominalsprache (f), ing. nominal language /'nɔmɪn(ə)l 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. la langue nominale, azərb. nominal dil. – Bask dilindən başqa bütün Avropa dilləri üçün səciyyəvi dil xüsusiyyəti. Cümlə adlıq halda olan sözlə başlayır, fel tranzitivdə olur, sonra başqa formalar işlənir. Məs.: Azərb. d. /Əhməd yazır/, /Əhməd məktub yazır/. /Məktub Əhməd tərəfindən yazılır/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 531.

НОМИНАТИВУС ПЕНДЕНС – alm. Nominativus-Pendens (m), ing. nominativus pendency /ˈnɒmɪnəˈtɪvəs ˈpɛndəns/, fr. mot complémentaire, azərb. əlavə söz. – Mübtədadan solda gələn, ancaq mübtəda ilə uzlaşmayan. Məs.: Azərb. d. /Bu ağrılı-acılı illər, o, bunu başa düşmədi//. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 531.

НОМИНАТИВ - alm. Nominativ (m), ing. nominativ /ˈnɒmɪnətɪv/, fr. nominatif, azərb. adlıq hal. - Adlandırma funksiyası yerinə yetirən müstəqil hal forması, müstəqim (bilavasitə) şəkildə əşyavilik bildirməsilə başqa hallaradan fərqlənən, iş görəni və ya subyekti ifadə edən hal. Adlıq hal formasındakı isim cümlə tərkibində mübtəda, xəbər, əlavə, təyin, zərflək və s. kimi müxtəlif sintaktik funksiyalarda çıxış edir. Məs.: Azərb. d. /Əhməd yazır//, /O Əhməddir//, /O, Əhmədin kiçik qardaşı, çox ağıllıdır//, /Əhməddən gələn məktub...//, /Qonaq Əhmədgildədir// və s. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 530.

НОМИНАТИВНЫЙ - alm. Nominal-, ing. nominal /ˈnɒmɪnəl/, fr. nominatif, azərb. adlandırma.

Вах: Номинатив ←.

НОМИНАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ - alm. nominative Funktion (f), ing. nominative function /ˈnɒmɪnətɪv ˈfʌŋkʃən/, fr. fonction nominative, azərb. adlandırma (nominativ) funksiyası. – Sözün (yaxud da söz birləşmənin) əşya və hadisələri adlandırma xüsusiyyəti. Məs.: Azərb. d. /Əli/, /əzab/, /axırıncı aşırım/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 270.

НОМИНАТИВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Nominalsatz (m), ing. nominal sentence /ˈnɒmɪnəl sentəns/, fr. phrase nominale, azərb. adlıq cümlə. – Yalnız isimlərdən və ya onların birləşməsindən ibarət olan təkterkibli cümlə. Adlıq cümlə əşya və hadisə, onların mövcudluğu, varlığı barədə anlayışları ifadə edir. Məs.: Azərb. d. /Gecə//, /Küçə//, /28 May gecəsi// və s. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 530.

НОМИНАЦИЯ - alm. Nominierung (f), ing. nomination /ˈnɒmɪˈneɪʃən/, fr. nomination, azərb. nominasiya, adlandırma. – 1) Sözün müəyyən (konkret) danışq şəraitində və ya mətndə təzahür edib işlənməsi xüsusiyyəti. Məs.: Azərb. d. /çiçək/, /günorta/ və s.; 2) Sözün müəyyən referent ilə əlaqələndirilməsi, advermə prosesi. Məs.: alm. d. /Der Tisch in der Mitte...// (ortadakı stol...) ; 3) Sözün adlandırma funksiyası. Məs.: rus d. /булочная/, /кафетерия/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 270.

НОМОСТРУКТУРА – alm. Nomostuktur (f), Nomosphäre (f), ing. nomostructura /ˈnɒmɔˈstrʌktʃə/, fr. structure nominale, azərb. nomostuktur. – Alman alimi H.Glinsin (1913) sintaktik təlimində generativ qrammatikanın «alt qat» terminilə müqayisə edilə bilən, əsas məzmun səviyyəsi kimi

«üst qata» morfostruktur kimi realizasiya səviyyəsinə qarşı qoyulur. Nomo-semantemlər əsas elementlər kimi əsas verbal söz zəncirləridir, onlardan əmələ gələn cümlə planları ola nomosintaksisdə təsvir olunmalıdırlar.

H.Glinz. Die innere Form des Deutschen. München, 1973.

НОРВЕЖСКИЙ ЯЗЫК – alm. Norwegisch (n), ing. Norwegian language

/ˈnɔːwɪdʒ(ə)n ˈlɪŋɡwɪdʒ/ fr. le norvégien, langue norvégienne, azərb. norveç dili. – Şimali german dili, 5 milyon əhali bu dildə danışır. 1907-ci ildən Norveç Krallığının rəsmi dövlət dilidir. Bokmol (kitab dili) əvvəl bu Ricksmol (reyxin dili) adlanırdı, Norveç dilinə oxşar Danimarka dili, 20 % əhali ölkənin orta və qərb bölgələrində bu dildə danışır və Landsmol bu gün buna Nynorsk-yeni Norveç dili deyirlər. Bu ikidilliyə səbəb əvvəllər aşağı alman, isveç və danimarka dillərinin təsiri olmuşdur. 1397-ci ildən danimarka dili idarəetmə, 1739-cu ildən isə tədris dili olmuşdur. 1892-ci ildən hər iki dil eynihüquqlu olmuşdur. Əsas əlaməti tonal dil olmasıdır. Bokmol-da (Danimarka və İsveç dillərində olduğu kimi) kişi və qadın cinsləri birləşib, landsmol isə qadın cinsini saxlayıb. Cümlə daxilində söz sırası MXT-dır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 530; М.И.Стеблин-Каменский. Грамматика норвежского языка. М.-Л., 1957; В.Л.Якуб. Практический курс норвежского языка. М., 1966.

НОРМА - alm. Norm (f), ing. norm /nɔːm/, fr. norme, règle, azərb. norma. - Dilin cəmiyyətdə, dil kollektivində işlənməsini nizamlayan qaydalar məcmusu, danışq aktında dilin realizə olunmuş forması. Norma bir cəmiyyət daxilində müəyyən dövr ərzində formalaşmış qaydalar sistemidir ki, ona əməl olunması fərdin və dil kollektivinin mənəvi borcu və hüquqi vəzifəsidir. Norma dil sistemilə danışq aktı arasında orta bir yer tutur. Bir tərəfdən o dil sisteminə söykənir, orada olmayan vahidləri və onların münasibətlərinin paradiqmatik qarşılaşmalarını gözləyir, digər tərəfdən o, danışq aktında seqment və seqmentüstü vahidlərin sintaqmatik variativliyinə şərait yaratsa da, kontrastlığına əməl edir. Məs.: Azərbaycan dilinin fonoloji sistemində dodaq və qeyri-dodaq samitlərinin qarşılaşması yoxdur. Ancaq danışq aktında dodaq saiti qarşısında gələn istənilən samit dodaqlanan tələffüz olunmalıdır. Müq. et: /t^oyl/, /g^oül/ və s. Bu, koartikulyasiyanın tələbidir, yəni dil öz kommunikativ funksiyasını yerinə yetirdikdə fonemlərin xətti düzülüşü vacibdir və bu zaman onların qarşılıqlı təsiri qaçılmazdır. Deməli, norma əvvəlcədən müəyyənləşdirilir və danışq məqamlarında hər bir dil vahidi müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmalıdır. Bunları öyrənən elmə orfofoniya deyirlər. Ancaq bu dəyişiklik həmin dil vahidlərinin özümlüyünü pozmamalıdır.

Məlumdur ki, F. de Sössür və onun təliminə söykənən dilçilər sistem və danışq qarşılaşmasından çıxış edirlər. Lakin Şerba məktəbi bu ikili qarşılaşmanı naqis və qüsurlu sayır, çünki bu qarşılaşmada norma yoxdur. Ona görə də bu məktəb binar qarşılaşmaya üçlü yanaşmanı qoyur. Bu ideyanı müasir dilçilikdə xüsusi çəkisi olan E.Coseriu da geniş təbliğ edir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003; Ф.Вейсалов. Варьирование гласных фонем современного немецкого языка (теоретические проблемы и экспериментальные данные). АДД., Л., 1980.

НОРМА ПРОСТРАНСТВЕННАЯ - alm. lokale Norm (f), ing. (spatial) /'speɪʃ(ə)l/, in space norm /ɪn speɪs nɔ:m/, fr. norme d'espace, azərb. məkan norması. – Neolinqvistikada müəyyən dilin yayıldığı ərazinin müxtəlif hissələrində və ya onun dinamik növlüyünün adətən qeyri-bərabər paylanmasına əsaslanan, ayrı-ayrı linqvistik mərhələlər arasındakı münasibətləri təyin etmə vasitələri.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 201-202.

НОРМАЛИЗАЦИЯ - alm. Normalisierung (f), ing. normalization /ˌnɔməlaɪ'zeɪʃən/, fr. normalisation, azərb. normalaşdırma, normaya salma. - Normanı müəyyən etmə, norma kimi qəbul etmə. Norma qaydaları sistem halında müəyyən bir qurum və ya fərd tərəfindən işlənilib hazırlanır. Məs.: alman dilinin tələffüz normalarını teatr xadimlərindən və dilçilərindən ibarət yeddi nəfərlik bir qrup XIX əsrin axırlarında teatr danışığına əsaslanaraq işləyib hazırladılar. Bu qaydaları sonralar 1898-ci ildə T.Zibs (1870-1941) ümumiləşdirərək «Bühnendeutsch» (səhnə dili) adı altında qaydalar və sözlük şəklində çap etdirdi. Sonralar bu kitab bir neçə dəfə yenidən nəşr edildi və 1969-cu ildə görkəmli dilçi C.Ungehoyerin (1930-1982) fonoloji təhlil xarakterli iri məqaləsilə 19-cu nəşrdə çap olundu. Özü də kitabın adı dəyişdirilərək «Deutsche Aussprache. Reine und gemäBigte Hochsprache» (Alman ədəbi tələffüzü. Təmiz və uyğun ədəbi dil adlandırıldı). Redaksiya heyəti bu qərarı onunla əlaqələndirir ki, artıq alman ədəbi dili təkcə səhnə ilə məhdudlaşmır, o dilin tətbiqinin bütün sahələrində özünü göstərir, alman dilində danışanların hamısı üçün nümunəvi tələffüz normasına çevrilmişdir. Ona görə də onu yüksək ədəbi tələffüz norması adlandıрмаq məqsəduyğundur. Alman dilinin ikinci orfofonik lüğəti Duden redaksiyasında hazırlanıb və «Der groBe Duden». Aussprachewörterbuch (Mannheim, 1962) adı altında çap olunub.

Məlumdur ki, norma müəyyənləşdirilir, ayrı-ayrı dilçilər tərəfindən kodifikasiya olunur – qeydə alınır, yoxlanılır və bütün dildəşiyiciləri üçün münasib bilinir. Burada orta məxrəc tapmaq çətindir, bəzən bunun üçün geniş eksperiment aparılır, dildə danışanlar informantlar kimi tədqiqata cəlb olunur, sonra riyazi yolla hesablanır, orta məxrəc tapılır və bu orta məxrəc norma kimi qaydalar sistemi şəklində cəmiyyətə təqdim olunur.

Almaniyada E.M.Krexin rəhbərliyi altında hazırlanmış «GroBes Aussprachewörterbuch der deutschen Sprache» (Leipzig, 1970) orfofoniya lüğəti buna misal ola bilər.

İngilis dilində vəziyyət bu baxımdan o qədər yaxşı deyil, çünki bu dil çox geniş yayılıb. Ona görə də bu dildə vahid normalar qaydası müəyyənləşdirmək o qədər də asan deyildir. Bütün bunlara baxmayaraq ingilis alimi D.Jouns belə bir lüğəti hazırlayaraq 1967-ci ildə onu «English

Pronunciation Dictionary» adı altında çap etdirdi. D. Couns London dialektinə əsaslanırdı.

Rus dilinin də orfofonik lüğəti 70-ci illərdə çapdan çıxıb. Azərbaycan ədəbi tələffüzünü əhatə edən iki balaca lüğət çap olunub.

Ə.Məmmədov. Orfoepik lüğət. 1970; Ə.Əfəndizadə. Ortoqrafiya və orfoepiya lüğəti. Bakı, 1989; F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 52-55.

НОРМАЛИЗОВАННЫЙ - alm. normalisiert, ing. normalized /'nɔməlaɪzd/, fr. normalisé, azərb. normalaşdırılmış. - Normaya müvafiq olaraq qurulmuş (qəlibə salınmış), dil vahidlərinin normaya müvafiq işlədilməsi.

Важ: Нормализация ←.

НОРМАЛЬНАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. normale Intonation (f), ing. normal intonation /'nɔməl ˌɪntouˈneɪʃən/, fr. intonation normale, azərb. normal intonasiya. - Emosional intonasiyadan fərqli olan, neytral danışığa xas olan intonasiya növü.

Важ: Интонация ←.

НОРМАЛЬНАЯ ПАУЗА - alm. normale Pause (f), ing. normal pause /'nɔməl pɔːz/, fr. pause normale, azərb. normal fasilə, durğu (pauza). – Sintaqm və cümlələri bir-birindən ayıran fasilə, fonasiyanın müvəqqəti olaraq dayandırılması. Normal fasilə transkripsiyada (/) işarəsilə verilir.

Məs.: /Qatar-qatar olub qalxıb havaya/
/Nə çıxıbsız asimanə, / durnalar/
/Qərib-qərib/ qəmgin-qəmgin ötersiz/
/Üz tutubsuz/ nə məkanə, durnalar/.

Bu fasilə, göründüyü kimi, subyektiv deyildir, o tamamilə fikrin semantik, fonetik və qrammatik bölgüsünü izləyir. Yazıda adətən vergüllə işarə olunur.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 56-60.

НОРМАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. normaler Vokal (m), ing. normal vowel /'nɔməl ˈvaʊəl/, fr. voyelle normale, azərb. adi (normal) sait. – Bu adətən vurğulu hecada və ya ayrılıqda tələffüzdə özünü büruzə verir. Məs.: Azərb. d. /a/ saitdir. /badamd'a/ /a/ saiti üç dəfə işlənir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 56-60.

НОРМАТИВНЫЙ - alm. normativ, ing. normative /'nɔːmətɪv/, fr. normatif, azərb. normativ. – Norma çərçivəsində çıxış edən, normadan kənara çıxmayan. Məs.: Azərb. d. /5 kitab/ normaya uyğundur, ancaq /5 kitablar/ normanın pozulmasıdır, çünki dilimizdə miqdar saylarından sonra gələn isim cəmdə işlənməz.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 106-112.

НОРМАТИВНАЯ ГРАММАТИКА - alm. normative Grammatik (f), ing. normative grammar /'nɔːmətɪv ˈgræmə(r)/, prescriptive grammar

/prɪs'krɪptɪv 'ɡræmə(r)/ fr. *grammaire normative*, azərb. *normativ qrammatika*. – Əsası İskəndəriyyə dilçilik məktəbi tərəfindən qoyulub. Əsasən orta və ali məktəblərdə təhsil alanlar üçün nəzərdə tutulan qrammatika. Burada müvafiq dilin qrammatik quruluşunu əks etdirən ən mühüm və zəruri morfoloji və sintaktik qaydalar konkret misallar əsasında şərh edilir. Dilçilikdə nəzəri cəhətdən mübahisəli məsələlər normativ qrammatikaya daxil edilə bilməz. Bu qrammatika minimum nəzəri məlumat verməklə kifayətlənir və «necə işlətməli?» sualına cavab verməlidir. Ayrı-ayrı dilçilər və ya qurumlar (məs.: Fransada *Academie Française*, Almaniyada *Duden* redaksiyası, Rusiya Federasiyasında və Azərbaycanca Dilçilik institutları) başqa dillərin (əsasən latın dili) və ya şair və yazıçıların nümunəvi «dilləri» əsasında dilə qayğı və ya nümunəvi üslub zəminində qaydaları kodlaşdırır, düzgün və ya «səhvdir» hökmünü verirlər. Bundan fərqli olaraq deskriptiv dilçilik mümkün variantların rəngarəngliyini kodifikasiya etmədən təsvir edir. M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1973; F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003.

НОСОВОЙ - alm. *Nasal* (m), ing. *nasal* /'neɪzəl/, fr. *nasal*, azərb. *burun səsləri*.

Важ: Назальный ←.

НОСОВЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. *nasale Vokale* (Pl.), ing. *nasal vowels* /'neɪzəl 'vauəlz/, fr. *voyelles nasalles*, azərb. *burun saitləri*. - Tələffüz zamanı burun rezonatorunun işə qarışması, yəni yumşaq damaq pərdəsinin aşağı düşdüyündən burun boşluğunun yolu qismən açılır və hava axınının həm burun, həm də ağız boşluqlarından keçməsilə yaranan saitlər. Belə hallarda saitlərin tembrində burunlaşmaya xas əlamətlər və tonun aşağı düşməsi müşayiət olunur. Belə saitlər fransız ədəbi tələffüz norması üçün səciyyəvidir. Məs.: fr. d. /ã : ɔ̃ : e ~ :/ və s.

Л.В.Щерба. Фонетика французского языка. М., 1967.

НОСОВЫЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. *nasale Konsonanten* (Pl.), ing. *nasal consonants* /'neɪzəl 'kɒnsənənt/, fr. *consonnes nasalles*, azərb. *burun samitləri*. - Tələffüzü zamanı səs çıxırı daralır, hava axınının təzyiqindən tarımlanmış səs telləri titrəməyə (ehtizaza) başlayır, yumşaq damaq pərdəsi aşağı endiyinə görə hava axının xeyli hissəsi burun boşluğundan çıxır ki, bu zaman burun samitləri yaranır. Məs.: /m/, /n/, /ŋ/.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

НОСТРАТИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. *nostratische Sprachen* (Pl.), ing. *nostratic languages* /'nɒstrətik 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. *langues nostratiques*, azərb. *nostratik dillər*. – Hind-Avropa, kartvel, ural, dravid, avro-asiya dil ailələlərini birləşdirən böyük dil ailəsi (makroailə).

В.М.Иллич-Свитыч. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков (индоевропейский, алтайский, уральский, дравидский, картвельский, семитохамитский). «Этимология». М., 1967.

НОТКА ЯЗЫК – alm. Altniederfränkisch (Salisch) (n), ing. Low Frenk dialect /l6ʊ 'frenk 'daɪəlekt/, salic /s5lɪk/, fr. langue salisque, azərb. notka (salis) dili. – Aşağı alman dialektlərinə aiddir. Ədəbi alman dilinə aid olan frankların şimal qolu. Sakson dialektinin təsirinə çox erkən məruz qalmışdır. Bu dil sonrakı orta niderland dilinin əsasın əmələ gətirmişdir. G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s.85.

НОТАЦИЯ – alm. Bezeichnung (f), ing. notation /nəu'teɪʃ(ə)n/, fr. notation, azərb. notasiya. – Dilçilikdə müxtəlif işarə sistemlərindən istifadə olunur. Məs.: Beynəlxalq Fonetika Əlifbası bütün dünya dillərini vahid işarələr sistemilə göstərilməsini məsləhət görür. Handbook of International Phonetic Alphabet. California, 1993.

НУБИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nubisch (n), ing. Nubian language /'nju:bjən 'l5ɪŋɡwɪɖʒ/, fr. langue noubienne, azərb. nubi dili. – Şari-nil dillərindən biridir. Nil vadisində yayılmışdır. Bu dildə 2,14 milyon əhali danışır. Əsas dialektləri kenuzi, donqola, maxas və dağlıq, dair, dilling, qulfan, qarko, kadero, kundqur, midob, birked və s.-dir. Aqqlütinativ dildir. Lüğət tərkibində ərəb mənşəli sözlər çoxluq təşkil edir. C.H.Armbruster. Dongolese Nubian. A grammar. Cambridge, 1960.

НУЛЕВАЯ МОРФЕМА - alm. Nullmorphem (n), ing. zero morpheme /'ziərəu 'mɔ:fi:m/, fr. morphème zéro, azərb. sıfır morfem. - Paradıqm bu və ya digər formasında qrammatik şəkilçinin maddi cəhətdən olmaması. Müəyyən paradıqmə xas olan xüsusiyyətin nəticəsi kimi bu vəziyyət özlüyündə konkret qrammatik dəyərlilik kəsb edir. Bütün digər morfemlərin açıq şəkildə işlənən allomorfları olursa, müvafiq paradıqm daxilində sıfır morfem allomorfları olmaması ilə onlara qarşı qoyulur. Sıfır morfemlər bu və ya digər qrammatik mənalar bildirən sıfır eksponentə bərabər morfemlərdir. Morfem yoxluğunun növündən asılı olaraq sıfır morfemləri bir neçə yerə bölünürlər. Onlardan ən çox yayılanı şəkilçi və fleksial morfemlərin, nisbətən az rast gəlinəni isə prefiksə (önşəkilçilərin) morfemlərin söz və söz formalarında olmamasıdır. Azərbaycan dilində sıfır morfemlərə isimlərin adlıq, sifətlərin adi dərəcəsinə misal gətirmək olar. Əslində bu məsələ işarə nəzəriyyəsiindən gəlsə də, morfemin tərifinə ziddir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 139-143.

НУЛЕВАЯ ФЛЕКСИЯ – Вах: Нулевая морфема ←.

НУЛЕВАЯ ФОРМА – Вах: Нулевая морфема ←.

НУЛЕВОЙ АФФИКС - alm. Nullaffix (n), ing. zero affix /'ziərəu '5fiks/, fr. affixe zéro, azərb. sıfır affiks. – Sözü affiks sistemində maddi ifadə vasitəsi kimi təmsil olunmayan və ya digər formasında açıq şəkildə ifadə olunan affikslərə qarşı qoyulan, müqayisə yolu ilə aşkar edilən affiks. Məs.: alm. d. /verstehen, aufstehen, stehen/ (başə düşmək, ayağa qalxmaq, durmaq) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 139-143; А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 259, 269, 275.

НУЛЕВОЙ ПОКАЗАТЕЛЬ - alm. Nullbezeichnung (f), ing. zero mark /'zɪərou mɑ:k/, fr. indice zéro, azərb. sıfır göstərici. - Göstəricinin olmaması, müvafiq ifadə sistemində qarşılaşma nəticəsində xüsusi məna (semio-loji relevantlıq) kəsb edən. Məs.: Azərb. d. /adam/ - /adamda/, /adamı/ və s. А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1964, s. 258-259.

НУЛЕВОЙ ПАДЕЖ – Вах: Номинатив ←.

НУОРЕЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nuoresisch (n), ing. Nuoresis language /nə'ɔ:ri:sis 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue nouorézienne, azərb. nuores dili. - Roman dilləri qrupuna aiddir. Əsasən Sardinia və ona yaxın kiçik adalarda yayılmışdır. Bu dildə 1,5 milyon əhali danışır. XI-XIV əsrlərdə Sardinianın rəsmi dili olmuşdur. XIX əsrdən əvvəllərindən məişət dili kimi fəaliyyət göstərir. Nuorez dili loqudor, kəmpidan, qallur və sassar dialektlərinə bölünür. Lüğət tərkibi italyan və ispan dillərinin güclü təsirinə məruz qalmışdır.

V.Porru. Saggio di grammatica sul dialetto sardo meridionale. Cagliari, 1975.

НУРИСТАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Nuristani (n), ing. Nuristan languages /'nʌrɪstʌn 'lɪŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nouristanes, azərb. nuristan dilləri. – İran dilləri ailəsinə aid dil. Əfqanıstanın Nuristan əyalətində yayılmışdır. Tipoloji əlamətlərinə görə dard dillərinə yaxındır. 150 min əhali bu dillərdə danışır. Kati, vayqali, aşkun və prasun əsas nuristan dillərindəndir. Д.И.Эдельман. Дардские языки. «Языки Азии и Африки». т. 2, М., 1978.

НУЭРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nuer (n), ing. Nuer language /'nju:r 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. langue nouérienne, azərb. nuer dili. – Nilot dillərinin qərb qrupuna aid dildir. Əsasən Sudanda və qismən də Həbəşistanda yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 1,13 milyon nəfərdir. Nuer dilinin ədəbi variantı niyanq dialektinə əsaslanır. Nuer dili son dövrlərdə rəsmi dairələrdə ərəb dili tərəfindən sıxışdırılmışdır və hazırda məişət səviyyəsində işlədilir.

J.P.Crazzolara. Outlines of a Nuer grammar. Wien, 1933.

НЫМЫЛАНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Корякский язык ←.

НЬЯМВЕЗИ - alm. Njamwezi (n), ing. Nyamwezi language /'nɪ5mwezi 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. niouamvezi, azərb. nyamvezi. – Bantu dillərinə aid dildir. Tanzaniyanın mərkəzi bölgələrində yayılmış dildir. Bu dildə 4,6 milyon əhali danışır. Sukuma, niyanembe, takama, mveri, kononqo və s. dialektləri mövcuddur. Yazısı XIX əsrdən formalaşmışdır və latın əlifbası əsasında. Suaxili dili tərəfindən ədəbi və rəsmi dairələrdən sıxışdırılmışdır. Hazırda etniklərarası ünsiyyət dili kimi fəaliyyət göstərir.

C.Velten. Grammatik des Kinyamuesi. Göttingen, 1901.

НЬЯНДЖА - alm. Nyanja (n), ing. Nyanja language /'nɪʃnʒə 'lɪŋɡwɪdʒ/, fr. niandja, azərb. nıyanca. – Bantu dilləri qrupuna daxildir. Malavi Respublikasında (ingilis dili ilə bərabər bu ölkənin rəsmi iki dilindən biridir), həmçinin onunla həmsərhəd olan Zambiya, Mozambik və Zimbabvedə yayılmışdır. Bu dildə təqribən 7 milyon əhali danışır. Manqanca, peta, çeva, niasa, ambo dialektləri məlumdur. Zimbabvedə linqva franka kimi fəaliyyət göstərir. Yazısı XIX əsrdə formalaşmışdır və latın qrafikasına əsaslanır. A.Hetherwick. A practical manual of the Nyanja language, 8 ed., London, 1932.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz	3
Ensiklopediyada istifadə olunan qısaltmalar	6
A	8
Б	83
В	105
Г	144
Д	177
Е	225
Ж	233
З	239
И	269
Й	312
К	313
Л	373
М	403
Н	458

DİLÇİLİK ENSİKLOPEDIYASI
(prof. F.Veysəllinin redaktəsi ilə)

I cild

(dərs vəsaiti)

Bakı – Mütərcim – 2006

Nəşriyyatın direktoru
Telman Vəlixanlı

Nəşriyyat redaktoru
Əliş Mirzəali

Texniki redaktor
Mətanət Qaraxanova

Kompüter tərtibatı
Lətifət Əliyeva

Yığılmağa verilib: 11.05.2006.
Çapa imzalanıb: 15.11.2006.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Ofset çap. Ofset kağızı əla növ.
Həcmi: 32,25 ş.ç.v. Tiraj: 500. Sifariş № 35.
Qiyməti müqavilə ilə.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru